BOGDAN KRIZMAN

PAVELIĆ I USTAŠE

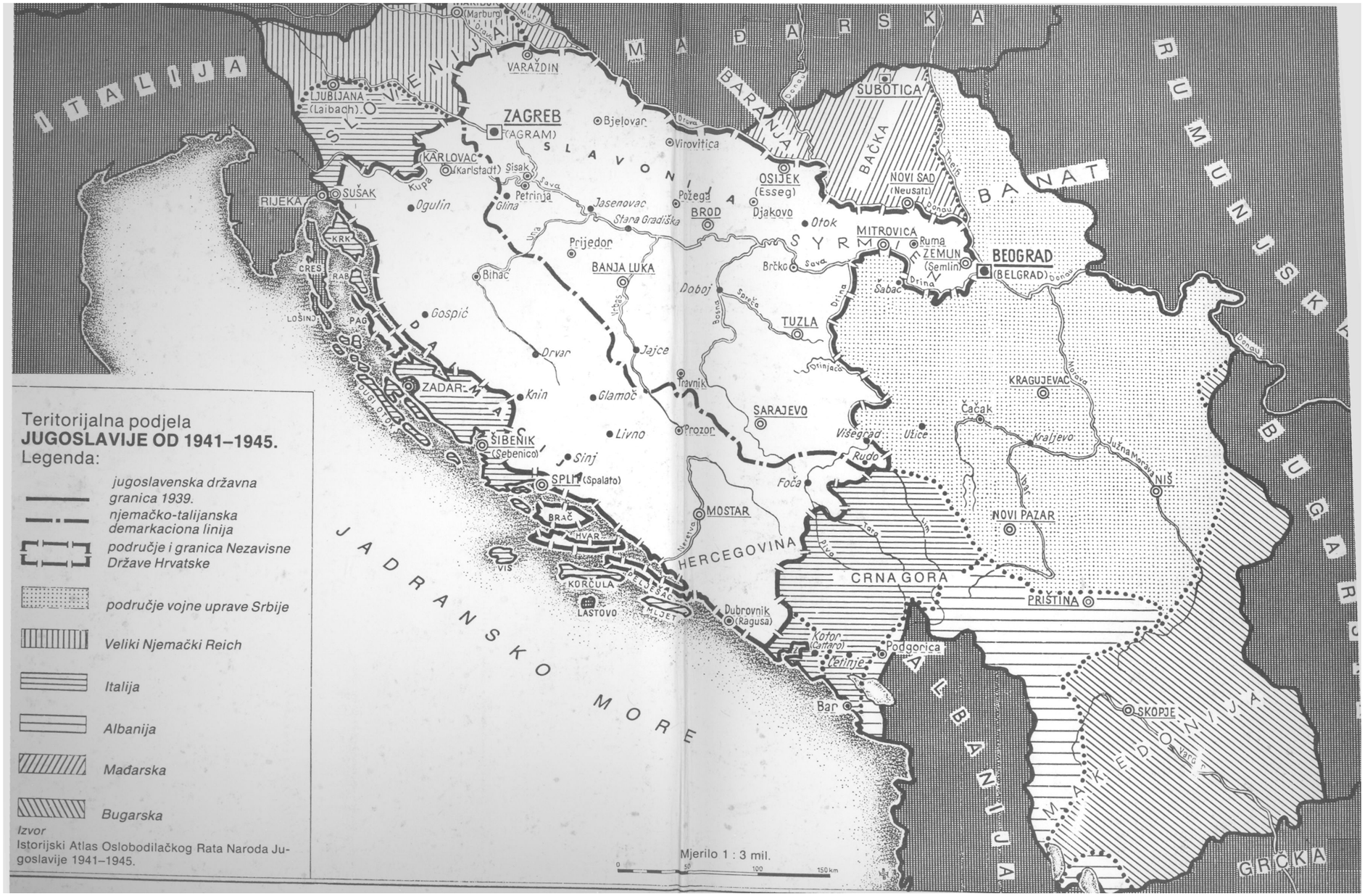
Teritorijalna podjela
JUGOSLAVIJE OD 1941–1945.
Legenda:
jugoslavenska državna granica 1939.
njemačko-talijanska demarkaciona linija
područje i granica Nezavisne Države Hrvatske
područje vojne uprave Srbije
Veliki Njemački Reich
Italija
Albanija
Mađarska
Bugarska
Izvor
Istorijski Atlas Oslobodilačkog Rata Naroda Jugoslavije 1941–1945.
ITALIJA
SLOVENIJA
MAĐARSKA
RUMUNJSKA
BUGARSKA
GRČKA
ALBANIJA
HERCEGOVINA
CRNA GORA
SLAVONIJA
BARANJA
BAČKA
BANAT
SYRMIA
JADRANSKO MORE
LJUBLJANA (Laibach)
VARAŽDIN
ZAGREB (AGRAM)
Bjelovar
Virovitica
SUBOTICA
KARLOVAC (Karlstadt)
Sisak
OSIJEK (Esseg)
NOVI SAD (Neusatz)
RIJEKA
SUŠAK
Ogulin
Petrinja
Glina
Jasenovac
Požega
BROD
Djakovo
Otok
Stara Gradiška
MITROVICA
Ruma
ZEMUN (Semlin)
BEOGRAD (BELGRAD)
Prijedor
BANJA LUKA
Brčko
Šabac
Bihać
Doboj
TUZLA
Gospić
Drvar
Jajce
Travnik
KRAGUJEVAC
ZADAR
Knin
Glamoč
SARAJEVO
Čačak
ŠIBENIK (Sebenico)
Livno
Prozor
Višegrad
Užice
Kraljevo
Sinj
SPLIT (Spalato)
Foča
NIŠ
BRAČ
HVAR
MOSTAR
NOVI PAZAR
VIS
KORČULA
LASTOVO
PRIŠTINA
Dubrovnik (Ragusa)
Kotor (Cattaro)
Podgorica
Cetinje
Bar
SKOPJE
Mjerilo 1 : 3 mil.
0
50
100
150 km

PLAVA BIBLIOTEKA

Urednik
Prof. dr DRAGOVAN ŠEPIĆ

Bogdan Krizman

ANTE PAVELIĆ I USTAŠE

GLOBUS / ZAGREB

Riječ izdavača

O Anti Paveliću, ustaškoj organizaciji u inozemstvu i ustaškoj državi (1941—1945) pisano je u nas a i u inozemstvu razmjerno mnogo, samo što gotovo svi autori tih knjiga, rasprava, priloga i novinskih članaka nejednake vrijednosti glavnu pažnju, ipak, posvećuju ustaškoj državi - onakvoj kakva je bila stvorena i proglašena odlukom čelnika fašističke Osovine B. Mussolinija i A. Hitlera 10. travnja 1941 - i odnosima u njoj sve do Pavelićeva bijega iz Zagreba i njenog sloma.

Publicist Šime Balen (Pavelić, *Zagreb 1952) prvi je naš autor koji se poslije oslobođenja opširnije pozabavio Pavelićem i ustašama prikazavši porijeklo ustaša, stvaranje njihove NDH i dolazak ustaškog poglavnika Pavelića na vlast, Pavelićeve logore, uništavanje naroda u »akcijama na terenu«, pokrštavanje Srba i Pavelićevu »drugu emigraciju« nakon oslobođenja zemlje. Sima Simić, u knjizi* Tuđinske kombinacije oko NDH *(Titograd 1958), publicistički je obradio pojedina pitanja u vezi s Osovinom Rim-Berlin i njenim odnosom prema ustašama i NDH, s posebnim osvrtom na ustašku i klerikalnu tezu o porijeklu i postanku ustaške države 1941. godine. Rasprava dra Dušana Bibera:* Ustaše i Treći Reich. Prilog problematici jugoslovensko-nemačkih odnosa 1933-1939. *(Jugoslovenski istorijski časopis, god. 1964, br. 2, str. 37-56), napisana na temelju dokumenata iz Političkog arhiva njemačkog ministarstva vanjskih poslova u Bonnu, solidan je i sadržajan prilog boljem poznavanju djelovanja malobrojne ustaške emigracije okupljene oko ustaškog centra u Berlinu. U svom opsežnom djelu:* Okupatorska podjela Jugoslavije *(Beograd 1970) Ferdo Čulinović pozabavio se i mnogim pitanjima u vezi s nastankom i djelovanjem NDH sve do njenog sloma, posvetivši pri tom ustaškoj organizaciji u inozemstvu do 1941. ciglih desetak stranica. Milan Basta* (Agonija i slom Nezavisne Države Hrvatske, *Beograd 1971) obradio je u prvom dijelu svoje knjige ponešto i djelovanje ustaške emigracije prenoseći težište svoje knjige na njen drugi dio: memoarsko svjedočenje o kapitulaciji ustaških i ostalih vojnih jedinica kod Pliberka (Bleiburga) 1945. godine. Novinar Mihailo Marić objavio je 1972. u beogradskim* Večernjim novostima *veliku seriju članaka pod naslovom:* Tajna ubistva kralja Aleksandra *koristeći se podacima dobivenim od Vladete Milićevića, policijskog službenika zaduženog za nadzor nad ustaškim elementima u inozemstvu, no Marić je u centar obrade stavio marsejski atentan na kralja Aleksandra i sve pojedinosti u vezi s atentatom. Mladen Colić* (Takozvana Nezavisna Država Hrvatska, *Beograd 1973) uznastojao je da u prvoj glavi svoje knjige pruži na tridesetak stranica podatke o nastanku i aktivnosti ustaške organizacije do rata 1941. (tzv. »prve hrvatske emigracije«) koristeći se pri tom uvelike podacima iz već*

navedene serije M. Marica. Publicist Nikola B. Milovanović, u prvom svesku knjige pod naslovom Generali izdaje *(Beograd 1977), posvetio je čitavo jedno poglavlje Anti Paveliću i stvaranju ustaškog »pokreta« nadovezujući na svoju ranije objavljenu knjigu* (Od marsejskog atentata do Trojnog pakta, *Zagreb 1963). U objavljenoj i razmjerno opsežnoj disertaciji Fikrete Jelić-Butić:* Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945. *(Zagreb 1977) kao znanstvenom radu o ustaškoj državi autorica je glavnu pažnju usredotočila na razdoblje nakon Paveličeva povratka u Zagreb 15. IV 1941.*

U stranoj literaturi već postoji više knjiga i rasprava o ustašama i ustaškoj državi među kojima se ističu: knjiga Edmonda Parisa (Genocide in Satellite Croatia 1941-1945. A Record of Racial and Religious Persecutions and Massacres, *Chicago 1962) o ustaškim progonima i zločinima u NDH 1941-45; knjiga L. Horyja i M. Broszata* (Der kroatische Ustascha-Staat 1941-1945, *Stuttgart 1964) po popriličnoj objektivnosti i savjesno prikupljenoj arhivskoj građi iz njemačkih izvora; oveća studija Gerta Frickea:* Kroatien 1941-1944. Der »Unabhängige Staat« in der Sicht des Deutschen Bevollmächtigten Generals in Agram, Glaise v. Horstenau, *Freiburg 1972, u kojoj autor pokazuje nedovoljnu obaviještenost, ali zato studija, ipak, koristi čitaocu pružajući mu dokumentaciju iz izvora njemačkih vojnih komandi. Od kraćih monografija valja tu spomenuti rad K. Meneghella-Dinčića o ustaškoj državi 1941-1945* (L'etat »Oustacha« de Croatie, 1941-1945) *objavljen 1969. u poznatoj francuskoj reviji za historiju drugoga svjetskog rata* (Revue d'histoire de la deuxieme guerre mondiale), *u kojem se autor trudi da ostane objektivan do kraja; rad dra Holma Sundhausena o jedinicama SS u Hrvatskoj 1941-1945.* (Zur Geschichte der Waffen SS in Kroatien 1941-1945, *Südost-forschungen, svezak XXX, 1971) i drugo, no zato najnovija knjiga Michela Lesparta o ustašama — »teroristima iz idealnih pobuda«* (Les oustachis - terroristes de l'ideal, *Paris 1976), izišla u Parizu — uz sasvim blagu osudu terorizma - predstavlja zapravo ipak svojevrsnu glorifikaciju ustaštva i ustaških zločina. Njoj se jedino može suprotstaviti knjiga Giacoma Scottija o ustašama između fašističkog i nacionalsocijalističkog simbola* (»Ustascia« tra il fascio e la svastica. Storia e crimini del movimento »ustascia«,*Udine 1976) u kojoj je Scotti, u prvom dijelu, prikazao pojavu i djelovanje ustaške organizacije na čelu s poglavnikom Pavelićem, ponavljajući iz naše literature poznate podatke što, ipak, strancu — u pravilu sasvim neobaviještenom - može koristiti da upozna i sagleda pravu prirodu ustaštva uopće.*

Imajući sve to pred očima, a svjestan važnosti teme, izdavač se prihvatio da objavi rukopis B. Krizmana o Paveliću i ustašama kao prilog boljem poznavanju djelovanja i uloge ustaške organizacije i njenog poglavnika u emigraciji sve do 1941, koji je po svom pristupu i dokumentaciji znanstven a po svojoj fakturi i formi izlaganja publicistički. Autor će u drugoj knjizi koja slijedi nastaviti s obradom vanjskopolitičke problematike ustaške države od njezinog proglašenja do 1943. godine. U trećoj knjizi bit će obuhvaćeno razdoblje od 1943. do bijega Pavelića i njegovih ustaša; u četvrtoj će biti obrađena takozvana »druga ustaška emigracija« poslije drugoga svjetskog rata sve do danas. Izdavač se nada da će se tako ispuniti jedna bjelina na istraživačkoj karti jugoslavenske historiografije i historijske publicistike.

Predgovor

Već mnogo godina privlači moju pažnju kao historičara pojava ustaštva kod Hrvata i formiranje ustaške države (tzv. NDH) 1941. godine, tipične satelitske tvorevine fašističke Osovine. Istražujući u domaćim i stranim arhivima i bibliotekama, radeći na materijalu iz međuratnog i ratnog razdoblja, ispisivao sam i sažimao brojne dokumente i tako se na mom stolu nagomilalo mnoštvo podataka o Anti Paveliću i njegovim ustašama, osobito iz emigrantskog razdoblja 1929-1941. godine. Služeći se njima — kao i objavljenim dokumentima - počeo sam objavljivati rasprave o ustaškom poglavniku u ustaškoj državi (Dolazak A. Pavelića u Zagreb 1941. godine; Pitanje priznanja ustaške države 1941. godine; Razgraničenje ustaške države; Vodstvo Trećeg Reicha i raskorak u ocjenjivanju situacije u Hrvatskoj 1941—44. itd.). Njima su se pridružile i serije novinskih članaka od kojih je najnovija bila ona u zagrebačkom VUS-u *(1977) pod zajedničkim naslovom: Iz tajne prepiske S. Kasche-J. v. Ribbentrop 1941-1945.*

No, pri tom je ostajalo nezahvaćeno i neobrađeno — a historiografski važno! - razdoblje Pavelićeve cjelokupne djelatnosti u emigraciji od 1929. dalje i sve što je u vezi s njegovom terorističkom organizacijom (» Ustaša - hrvatska revolucionarna organizacija«) sa sjedištem u Italiji do Pavelićeva povratka u Zagreb 15. travnja 1941. godine. Sredio sam — na nagovor prijatelja — svoje dotadašnje ispise iz arhiva i dao se na dublja dopunska istraživanja da — koliko je god moguće — dokumentacijom pokrijem upravo to razdoblje djelatnosti ustaške emigracije. U tom pogledu naišao sam na mnoštvo novih izvora (pretežno iz fonda tadašnjega ministarstva unutrašnjih poslova u Beogradu), i plod tih istraživanja jest ova omašna knjiga koju čitalac sada drži u ruci.

Valja reći i to da su korišteni dokumenti (pretežno policijski) pisani ondašnjim pravopisom, da je tu mjestimično pomiješana ekavština s ijekavštinom, da sadrže greške u pisanju prezimena (osobito kod izvještaja tadašnjega policijskog atašeja VI. Miličevića), da su izvještaji ili brzojavi pisani često u Žurbi, da se osjeća i nesigurnost kod uredskih daktilografkinja, a da pismenost Milićevićevih pretpostavljenih nije baš bila na visini, pa je i u tome bilo teškoća koje je trebalo svladati.

Ugodna mi je dužnost da se na kraju, na ovom mjestu, od srca posebno zahvalim vodstvu pojedinih naših velikih arhivskih ustanova, i to u prvom redu načelniku Vojnoistorijskog instituta JNA u Beogradu general-potpukovniku Fabijanu Trgu, Arhivu Instituta i njegovim arhivskim radnicima na susretljivosti, pažnji i strpljenju ukazivanim za vrijeme moga heurističkog rada kod njih; zatim direktoru Arhiva Jugoslavije dr Sidi Marjanović, njenom

pomoćniku Bogdanu Lekiću i arhivistima tog Arhiva s kojima sam povezan dugogodišnjom suradnjom, pa radnicima Diplomatskog arhiva Državnog sekretarijata za vanjske poslove na čelu s drugom Z. Anićem, suradnicima Arhiva Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu i mnogim, mnogim drugim kolegama. Zahvaljujem se recenzentu knjige prof. dru Dragovanu Šepiću i prijatelju prof. dru Anti Romcu, koji me je bodrio za čitavo vrijeme rada na rukopisu da ne sustanem i ne bacim »pero u trnje«, a — dakako - i izdavaču: direktoru Tomislavu Pušeku koji je od prvog dana naše suradnje — okružen marnim suradnicama — pokazivao mnogo razumijevanja za moj rukopis u nastajanju i učinio sve da knjiga iziđe »ispod čekića« tako lijepo opremljena. Zapravo tako lijepa, da se sve pribojavam kako će njen sadržaj biti u raskoraku s njenim vanjskim izgledom!

Zagreb, 28. VII 1978.

PRVO POGLAVLJE

Predigra

1. *Prvi kontakti.* Sve je zapravo počelo ovako:

Ante Pavelić, kao prvak malobrojne *Hrvatske stranke prava* (HSP) i zagrebački gradski zastupnik, zaputio se u lipnju 1927. god. u Pariz na *Kongres gradova*U društvu s njim bio je i dr Stjepan Srkulj. Na putu u Pariz zaustavio se u Beču i tamo sastao s grupicom bivših austrougarskih oficira, okupljenih oko bivšega zemaljskog poglavara Bosne i Hercegovine u prvome svjetskom ratu, austrougarskog generala Stjepana baruna Sarkotića. S bivšim a. u. potpukovnicima Ivanom pl. Perčevićem i Stevom (Stipom) Duićem dogovorio se tom prilikom da posredstvom tamošnjega talijanskog poslanstva — s kojim je Perčević održavao posebno dobre odnose — obavijeste talijansku vladu Benita Mussolinija da će se Pavelić na povratku iz Pariza navratiti u Rim da bi uspostavio dodir s tamošnjima mjerodavnim ličnostima.[2]

Evo, kako je säm Pavelić znatno kasnije (1951) - nakon gorkog svršetka - opisao taj svoj put u inozemstvo:

»Dr Pavelić je u ljetu 1927 — piše on[3] — bio izaslan skupa s Drom Srkuljom u Pariz, da tamo zastupa općinu grada Zagreba na evropskom kongresu gradova. Na putu u Pariz zaustavio se je u Beču, gdje je sa generalom Sarkotićem i pukovnicima Duićem i Perčevićem[4] dogovorio, da putem talijanskoga poslanstva u Beču obavijeste talijansku vladu, da će se na povratku iz Pariza svratiti u Rim, gdje bi želio govoriti s mjerodavnima. Stigavši u Rim posjetio ga je u hotelu jedan činovnik ministarstva vanjskih poslova, koji mu

[1] Pavelić je bio izabran za gradskog zastupnika u Zagrebu već na izborima 1921. godine.

[2] Perčević se upoznao s Pavelićem u ljetu 1927. god. u Beču pri Pavelićevu proputovanju (prema Perčevićevoj izjavi pred jugoslavenskim istražnim organima u Zagrebu, 20. X 1946).

»Nisam siguran ali je moguće - izjavio je Perčević u istrazi - da smo ga [Pavelića] tada povezali sa novinarskim atašeem štampe kod talijanskog poslanstva u Beču [Eugenio Morreale], Napominjem, da se je Pavelić tada vrlo .kratko zadržao u Beču i to mislim samo jednu noć, a zatim produžio za Pariz gdje se održavao kongres gradova, a Pavelić kao predstavnik grada Zagreba tamo putovao. U Parizu sam ja poznavao Andre Otta novinara, kojeg sam svojedobno upoznao u Beču, prilikom njegove posjete Stjepanu Radiću, dok se ovaj tu nalazio i boravio. Inače je Andre Ott bio dopisnik francuskih novina u Zagrebu, pa se poslije izvjesnog vremena povratio natrag u Pariz. Na proputovanju Pavelića za Pariz uputio sam ga da se obrati na Andre Otta, bar tako vjerujem, ali on je sigurno imao preporuke od strane dr. Trumbića, koji je u Parizu imao daleko širi krug poznanstva. Pavelić mi o tome nije ništa pričao, ali sam to mogao zaključiti, jer je i sam Trumbić putovao u Pariz 1928 godine kasno u jesen, a svojedobno je i živio u Parizu. Pavelić na povratku nije proputovao kroz Beč« (Arhiv Vojnoistorijskog instituta JNA u Beogradu - skraćeno A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja I. Perčevića od 3. I 1947, I. 0. 9, 5/6, 1-82).

[3] Jere Jareb, Šest dokumenata o prvom dodiru dra Ante Pavelića s talijanskom vladom 1927 ***Hrvatska revija,*** god. XX, prosinac 1970, sv. 4 (80), str. 1165.

[4] Stevo Duić i Ivan Odavna pl. Perčević bili su austrougarski potpukovnici.

je dao mjesto i ime osobe, koja je za razgovor određena. Bio je to član velikoga fašističkoga vieća Roberto Forges D'Avanzati, [pravilno: Davanzati] jedna onda od najprominentnijih osoba vladavine/ Tu je (Pavelič) uočio pravo stanje, koje je za onda vladalo između Rima i Beograda, te je ustanovio, da ti odnošaji u budućnosti mbgu biti od koristi za hrvatsku revolucionarnu akciju.*

Toliko sam Pavelić. Ali u službenoj talijanskoj seriji diplomatskih dokumenata, što je izdaje talijansko ministarstvo vanjskih poslova *(I documenti diplomatici italiani),* objavljeno je nekoliko dokumenata o tom Pavelićevom putu u Rim i prvom njegovom dodiru sa službenim krugovima fašističke Italije.[6]

Ivica Frank, bivši saborski zastupnik *Hrvatske* ili *Čiste stranke prava* (»frankovaca«) u Hrvatskom saboru do 1918. god. i politički emigrant nakon ujedinjenja, uputio je 13. lipnja 1927. pismo talijanskom poslaniku u Budimpešti conteu E. Duriniju di Monza u kojem se poziva na raniju suradnju u godinama 1919—1920.[8] i moli da priloženu promemoriju pošalje predsjedniku vlade Mussoliniju. Načela izražena u njoj — piše Frank — možda su od suvremene važnosti i pobuđuju zanimanje u mjerodavnim krugovima. Stoga stoji poslaniku na raspolaganju za daljnja tumačenja i informacije. Odlučnost i lojalnost samog poslanika, što Frank toliko cijeni, daju mu hrabrosti da se obrati izravno, nadajući se da će kod njega naći riječ potpore za potlačenu domovinu. »Čak ako bi ovaj korak ostao časovito bez učinka, Vaša Ekselencija može biti sigurna, da će Hrvati nastaviti s radom u smislu promemorije, jer je naše uvjerenje postalo aksiomom, da je Italija jedini spas Hrvata.«

Talijanski poslanik u Beču Auriti je, 22. VI,[9] javio telegramom predsjedniku vlade i ministru vanjskih poslova Musspliniju da mu vojni izaslanik pri poslanstvu saopćuje kako ga je bivši oficir austrougarskog generalštaba hrvatske narodnosti (vjerojatno I. Perčević, a ne kako se u seriji navodi ispod crte u bilješci: Sarkotić), kojega poznaje kao ozbiljnoga i istaknutog čovjeka, i koji je također protusrpski raspoložen, informirao da ga je doktor Ante Pavelić, potpredsjednik *Hrvatske stranke prava* (a to je najodlučnije protusrpstvo - upozorava Auriti!) za vrijeme svog proputovanja kroz Beč na putu u Pariz zamolio za uslugu. Da se, naime, zauzme u Rimu, kroz koji će proći na povratku iz Pariza, i isposluje mu razgovor s nekom istaknutom ličnošću fašističke stranke. Uslijed kratkoće vremena za dopisivanje s Rimom i za slanje daljnjih obavijesti Paveliću, koji će u Parizu sigurno biti pod paskom, vojni izaslanik i njegov hrvatski sugovornik drže da bi bilo najbolje obavijestiti ministarstvo vanjskih poslova u Rimu o Pavelićevu dolasku i njegovoj želji da mu se omogući taj sastanak, ako to odgovara ministarstvu. Pavelić stiže u Rim između 25. i 26. lipnja i odsjest će u hotelu *Flora,* Via Vittorio Veneto.

[5] Roberto Forges Davanzati (1880-1936) bio je istaknuti fašistički novinar i političar; član Velikoga fašističkog viječa i krače vrijeme glavni tajnik stranke. U to vrijeme - direktor rimskog dnevnika *Tribuna.*

[6] *I documenti diplomatici italiani* (skračeno: *IDDI*), sedma serija, sv. V, Roma 1967.

[7] *IDDI,* VII serie, vol. V, str. 270-271.

[8] Ivica Frank bio je ujak Eugena-Dide Kvaternika. Bio je poslije rata 1914-1918. duša tzv. Hrvatskog emigrantskog revolucionarnog komiteja. Opširnije o tome: Manko Gagliardi, *Istina o hrvatskom emigrantskom revolucionarnom komiteu 1919-1921,* s. 1. 1922 (štampano u Grazu?).

[9] *IDDI,* VII serie, vol. V, str. 280.

Sada je i poslanik u Budimpešti, u pismu Mussoliniju od 2. VII,[10] bio opširniji i predstavio I. Franka kao bivšega hrvatskog (saborskog) zastupnika a emigranta u Mađarskoj od 1922. god. na čelu hrvatske emigracije u Mađarskoj,[11], kao ozbiljnoga i poštenog čovjeka — kako to proizlazi iz prikupljenih informacija o njemu. Frank je već odavna izrazio želju izaslaniku Ureda za novinstvo A. Widmaru da bi posjetio poslanika. Durini di Monza mu je prije nekoliko dana odgovorio kako u načelu nema ništa protiv toga sastanka s njim, budući da običava primiti svakoga tko želi s njim razgovarati i stoga Frank ne bi smio pridavati nikakvu posebnu važnost i težinu toj odluci, ni vidjeti u njoj poslanikovo slaganje i ohrabrenje u Frankovom osobnom protujugoslavenskom stavu. Tog dana prije podne (2. VII) ponovio je Franku u razgovoru te svoje ograde, a Frank mu je odgovorio da potpuno razumije ministrove rezerve, no smatrao je svakako potrebnim da Durinija obavijesti o apsolutno neosporivim činjenicama. Zamolio je poslanika da pošalje Mussoliniju priloženu promemoriju koja sažeto sadrži ono što mu je Frank säm usmeno izjavio. Isti taj Frank — nastavlja Durini svoj izvještaj — potpisao je zajedno sa svojim kolegom Vladimirom Sachs-Petrovićem u Veneciji, 5. srpnja 1920, u ime hrvatskog naroda ugovor o savezu, a taj ugovor su također potpisali Onorevole Giovanni Giuriati i Host Venturi u namjeri da se organizira politička i vojna akcija protiv Države Srba, Hrvata i Slovenaca.[12]

Durini, zatim, javlja da je nedavno čuo kako je *Hrvatski blok* učinio prve korake prema Budimpešti. »Razumnim i diskretnim istraživanjem« Durini je utvrdio da je uistinu predsjednik stranke slovenskih klerikalaca Anton Korošec bio u Budimpešti prošlog svibnja i da je razgovarao s vođama mađarske kršćansko-socijalne stranke Huszarom i Ernsztom.[13] Kako razaznaje iz novima, Korošec je nedavno bio i u Sofiji, a malo nakon toga stigao je u Budimpeštu i član *Hrvatskog bloka* A. Pavelić koji se prvo sastao sa spomenutim mađarskim zastupnicima, a zatim uznastojao doći u vezu s predstavnicima vlade da bi kod njih sondirao teren i učvrstio veze za eventualnu potporu hrvatskom separatističkom pokretu.[14] Ali, Paveliću nije pošlo za rukom — kako doznaje Durini — da to postigne jer je mađarska vlada — bojeći se vjerojatno nekog iznenađenja ili uslijed nedovoljnog povjerenja u takve mane-

[10] *IDDI*, VII serie, vol. V, str. 302-303.

[11] I. Frank je u Beču 5. XI 1922, kao predsjednik *Hrvatskog komiteta* u Budimpešti, zajedno s A. Grandijem, delegatom izvršne administracije predsjedništva *Fašističke stranke*, i poručnikom V. C. Vighijem, kao opunomoćenikom G. D'Annunzija, potpisao tajnu konvenciju o suradnji u cilju ostvarenja »pravednih pretenzija« talijanskog naroda na dalmatinsku čisto talijansku teritoriju (u trenutku zaključenja konvencije tzv. »Treća zona«), pretenzija Italije na Rijeku te u cilju energične pomoći pretenzijama Hrvata na nezavisnost. U tom cilju bit će osnovana na Rijeci talijansko-hrvatska legija (Faksimil te konvencije otisnut u beogradskom dnevniku *Vreme*, god. II, br. 340 od 29. XI 1922).

[12] Tekst toga ugovora, potpisanog u Veneciji 5. VII 1920, objavio je jedan od njegovih potpisnika Giovanni Giuriati u knjizi: *Con d'Annunzio e Milo in difesa dell'Adriatico*, Firenze 1954, str. 221-222.

U njemu se - između ostalog - preciziraju faze tog pokreta: 1. revolucionarni pokret u cilju oslobođenja potlačenih naroda (Hrvata, Crnogoraca i Albanaca); 2. ofenzivna vojna akcija protiv Srbije, i 3. opći ofenzivni pokret u cilju zauzimanja čitavoga srpskog teritorija.

[13] »U cilju obnove pregovora, u Budimpeštu je poslat A. Korošec. On se tamo sastao s više političara, davao intervjue i držao govore. Qn se vratio 24. maja 1927. veoma obradovan dočekom u Mađarskoj« (Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska 1918-1933*, Beograd 1971, str. 353).

[14] To je Pavelić u svom prikazu prešutio.

vre - odbila da uspostavi dodir s Pavelićem. Frank se također sastao i s Pavelićem nakon njegova dolaska u Budimpeštu.

Dino Grandi, kao državni tajnik u talijanskom ministarstvu vanjskih poslova, uputio je 14. VII[15] iz Rima telegram u Budimpeštu poslaniku Duriniju i izvijestio ga da mu je bečki poslanik, 22. prošlog mjeseca, bio saopćio da je doktor Ante Pavelić, potpredsjednik *Hrvatske stranke prava* (»najodlučniji protivnik srpstva u Hrvatskoj«! - navodi s pravom Grandi) pri prolazu izrazio želju da se sastane s nekom ovlaštenom osobom za vrijeme svoga skorog posjeta Rimu. Povjerljiva osoba, koja ne pripada ministarstvu vanjskih poslova (Davanzati), imala je doista prije nekoliko dana razgovor s Pavelićem u Rimu i Grandi zabilješku o njemu istodobno dostavlja poslaniku. Pavelić je tom prilikom predao toj osobi promemoriju koja je istovjetna s onom što ju je Durini iz Budimpešte bio dostavio ministarstvu 2. srpnja. Grandiju bi bilo drago, kad bi Durini pažljivo pratio spomenuti pokret, zadržavajući pri tom rezervirano držanje koje je već tako prikladno znao zauzeti prema eksponentima hrvatske separatističke stranke.

Pavelić se u Rimu doista sastao s izaslanikom talijanske vlade. Bio je to Roberto Forges Davanzati i o razgovorima s njim Davanzati je sastavio opširniju zabilješku.[16]

U skladu s informacijom pristiglom u ministarstvo pošao je - bilježi Davanzati — u hotel *Flora* da potraži Pavelića. S njim se sastao u svojoj kući u dva navrata i Davanzati ovako opisuje svoga sugovornika: ličnost je skromna, mirna, ograničena, ali na sreću lišena običnih oznaka balkanskog agitatora i zavjerenika. Pavelić je prije sličan seljaku. Razumije dobro talijanski, no govori ga s naporom, unoseći uvelike istarski dijalekt. Izlaže mirno bez velikih obećanja. Postavio je u razgovoru zanimljivu opasku: da bilo tko — dolazi li u ime *Hrvatske stranke prava* u svrhu sporazumijevanja s Italijom — dolazi i djeluje na vlastiti trošak i ne zahtijeva nikakvu novčanu pomoć. Tko bi, ipak, postavio slične zahtjeve, samim tim bi se dezavuirao.

Hrvatska stranka prava — izlagao mu je Pavelić — kojoj je on izaslanik, zalaže se za nezavisnost Hrvatske. Davanzati je mogao utvrditi točnost promemorije njihove grupe što je posjeduje ministarstvo i zato njen sadržaj Davanzati u zabilješci ne ponavlja. Pavelić mu je samo dodao da je djelovanje stranke nužno prikriveno i oprezno, no stranka se, ipak, ne smatra tajnom organizacijom; stranka međutim, u borbi protiv srpskog centralizma i razvijajući zakoniti otpor, djeluje u skladu s disidentima Stj. Radića i sa skupinom nezavisnih federalista koje predvodi Ante Trumbić, bivši ministar vanjskih poslova iz vremena Mirovne konferencije 1919-1920.[17] Sporazum s drom Trumbićem podrazumijeva — u to je Pavelić u razgovoru uvjeravao Davanzatija - prihvaćanje kategoričkih ciljeva *Hrvatske stranke pravako]e* postavljaju Trumbić i njegovi sljedbenici. Za sada stranka ne priprema neku protusrpsku organizaciju, ni civilnu ni vojnu. Više nego na bilo što drugo, stranka računa s jasnom razlikom i nepremoštenom i nepremostivom suprotnošću između Hrvatske i Srbije, i na području gospodarstva, kulture, i na području vojne organizacije, kao i s nemoći Beograda da sastavi zaista jedinstvenu vladu.

[15] ***IDDI,*** **VII serie, vol. V, str. 317.**

[16] ***IDDI,*** **VII serie, vol. V, str. 317-318.**

[1] **Trumbić je u to vrijeme bio na čelu *Hrvatske federalističke seljačke stranke* kojoj je bio cilj da privuče sve nezadovoljnike iz *Hrvatske seljačke stranke* Stjepana Radiča.**

»No, budući da smatraju da je srpska premoć jaka i riješena na sve, razumije se da računaju s talijansko-jugoslavenskim sukobom, da dobiju ono što se ne nadaju da bi mogli postići vlastitom snagom i učinkom unutrašnje krize.«

Iako je Pavelić priznao da je grupa Crnogoraca opredijeljenih za nezavisnost Crne Gore po svojoj aktivnosti beznačajna, povjerio je Davanzatiju da Hrvati čekaju priliku da podupru crnogorsku nezavisnost.

Pavelić je — govoreći Davanzatiju o svojim prijedlozima - zatražio da dođe do službenih izjava i manifestacija iz kojih bi proizlazilo kako Italija neće imati teritorijalnih zahtjeva prema Hrvatskoj. Srbi, naime, u svojoj propagandi kako bi pokazali Hrvatima da su talijanske smjernice, u slučaju rata, uperene protiv hrvatskog teritorija i pučanstva — tvrde da je stoga obrana hrvatskog integriteta temeljni razlog jugoslavenskog protutalijanstva. *Hrvatska stranka prava* želi demantirati tu srpsku propagandu koja posebno uzima kao izliku zahtjeve na Dalmaciju. Nadalje, ako fašizam nema predrasuda, žele da započnu s uspostavom dobrih i srdačnih sporazuma s Rimom, i to zasad s pomoću povjerljivih dodira.

Davanzati mu je odgovorio da fašizam smatra posljednji jadranski spor okončanim, no istodobno zahtijeva da se potpuno održi talijanstvo Dalmacije. Složio se da bi se uspostavom nezavisne Hrvatske pod talijanskom zaštitom automatski riješilo pitanje Talijana Dalmacije, kojima bi se dale sve garancije ravnopravnosti. Politika Hrvatske mogla bi biti samo politika sređenih odnosa s Italijom i Mađarskom, na čelu s fašističkom Italijom kao velesilom. U slučaju sukoba s Jugoslavijom — uvjeravao je Davanzati Pavelića - Hrvatska bi — sigurna da će postići nezavisnost — morala pomagati talijansko oružje, izravno i neizravno, bilo da ometa operacije, bilo da se pobrine za što veće dezertiranje Hrvata iz vojske.

Pavelić mu nije mogao dati točne podatke o tome kako bi trebalo popularizirati službene fašističke izjave protiv srpske propagande, koja podržava otvorenim talijansko-hrvatski spor. Da bi osigurao tajnost eventualnih veza sa Zagrebom (s Pavelićem), Davanzati mu je dao adresu svoje supruge s njenim djevojačkim prezimenom za slanje korespondencije da ne bi izazvali sumnju.

Na kraju, Davanzati u zabilješci izražava mišljenje — u očekivanju uputa — da je to prilika koju ne bi smjeli propustiti, nego bi, štoviše, trebalo u tom pravcu istodobno aktivirati talijanske konzularne organe i obavještajno odjeljenje generalštaba. Mogli bi pronaći i način da se u Hrvatskoj razvije kulturna propaganda (konferencije, svečanosti, koncerti).

Promemorija što ju je Pavelić u Rimu na početku srpnja predao Davanzatiju za Mussolinija (identična s onom dra Franka iz Budimpešte)[18] sadrži uvodno tvrdnju da su duboke suprotnosti između Italije i jugoslavenske države, koje su izbile na površinu u posljednje vrijeme, pobudile u hrvatskom narodu nadu i odluku. S jedne strane pobudile su u narodu nadu da će biti moguće, u ne

[18] *IDDI,* **VII serie, vol. V, str. 303-305.**

Potpuno se slažem s J. Jarebom, kad kaže da je ta promemorija »sjeme, iz koga su iznikli kasniji Rimski ugovori. Rimski ugovori iz svibnja 1941. logičan su zaključak ili posljedica Paveličeve politike, započete lipnja 1927., dok je još bio u Zagrebu podpredsjednikom Hrvatske Stranke Prava, narodnim zastupnikom zagrebačke oblasti i zagrebačkim gradskim zastupnikom« (Nav. rasprava, str. 1166).

previse dalekoj budućnosti, zbaciti sramotni i nepodnosivi srpski jaram, a s druge pridonijele tome da je u duši stanovitog broja ozbiljnih i odlučnih ljudi, koji zauzimaju važan udio u javnom životu Hrvatske, sazrela odluka da se aktivno založe za to, kako bi što prije došlo do oslobođenja Hrvatske.

Po mišljenju tih ljudi — nastavlja promemorija — prvi korak koji treba učiniti jest: obavijestiti talijanski narod i njegova velikog vođu i državnika (B. Mussolini) o pravom stajalištu Hrvata i cilju kojemu teže, svraćajući im pažnju na to da bi pomoć Italije borbi Hrvata imala ne samo veliko značenje za evropsku kulturu nego bi također bila i prvenstveno važna za razvitak Italije kao velesile.

Nastojanja spomenutih hrvatskih političara dovela su već do rezultata da je postignut sporazum između dviju stranaka koje predstavljaju svu inteligenciju zemlje, a to su *Hrvatski blok* i *Hrvatska federalistićka seljačka stranka* A. Trumbića, kojima pripada gotovo cjelokupno građansko stanovništvo hrvatskih krajeva Jugoslavije, dobar dio seljačkog stanovništva i organizacija *Hrvatskog sokola,* odlično disciplinirana, ustrojena slično kao fašističke organizacije, s više od 40.000 aktivnih članova u svim krajevima zemlje. Isto tako, pretežna većina Radićeve *Hrvatske seljačke stranke* priznaje da pristaje uz političke i narodne ciljeve što su ih proglasile te skupine, iako se iz stranačkih i klasnih razloga, a osobito zbog terorizma njihova predsjednika Stjepana Radića, ne usuđuje još otvoreno izjasniti.

Hrvatski narod, koji je izgubio svoju autonomiju protiv vlastite volje u času raspada Austro-Ugarske, zahtijeva obnovu svoje države, nezavisne od Srbije ili Jugoslavije, obnovu države koja bi bila suverena u svakom pogledu. Na temelju svoga tisućgodišnjega državnog prava i narodnosnog načela Hrvati u teritorijalnom pogledu - ističe se u promemoriji — zahtijevaju sve one nerazdjeljive upravne pokrajine, kojima je svojedobno vladala Austro-Ugarska, pokrajine u kojima je hrvatsko stanovništvo u velikoj većini, a to su poimenično:

1. Hrvatska i Slavonija;
2. Dalmacija (u niže naznačenim granicama);
3. Bosna i Hercegovina;
4. Međimurje (o tome će se trebati sporazumjeti s Mađarskom);
5. oni Kvarnerski otoci koji su sada pod jugoslavenskom upravom.

Oblik vladavine i ustav te hrvatske države, istina, imali bi se utvrditi vlastitom odlukom hrvatskog naroda, ali, uzimajući u obzir sadašnju situaciju, gotovo je sigurno da bi se Hrvati odlučili za republikanski oblik.

Iako bi takva hrvatska država, zamišljena kao instrument mira i zapadne kulture, prirodno težila da živi u pravoj slozi sa svojim susjedima, ona bi pod diktatom ekonomskih, geografskih i kulturnih uvjeta, a prije svega radi svojih velikih političkih interesa - koji su joj zajednički s njima - nastojala podržavati što uže veze s Italijom i Mađarskom.

Da bi označio s više preciznosti koje bi to bile veze, Pavelić (Frank) ovlašten je izjaviti da su Hrvati za svoje buduće odnose s Italijom prihvatili ova načela:

I Hrvati smatraju - stoji u promemoriji - da se pitanje istočnog Jadrana može riješiti samo dogovorom jadranskih naroda (Hrvata, Crnogoraca i Albanaca) s Italijom.

[19] To je omiljena teza koju Pavelić neprekidno ponavlja. O raspadu Austro-Ugarske vidi opširnije: B. Krizman, ***Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države,*** Zagreb 1977.

II Hrvati bez ikakve rezerve priznaju Italiji pravo na prevlast na Jadranu i osuđuju svako nastojanje, koje bi išlo za tim da oslabi to njeno pravo ili da ga dovede u sumnju.

III Hrvati priznaju Italiji pravo da se za potrebe svoje prenaseljene zemlje koristi prirodnim bogatstvom Balkana na osnovi miroljubive izmjene svojih industrijskih proizvoda jer tako nužno može imati snažan utjecaj na polju civilizacije i kulture.

IV Hrvati su spremni prilagoditi se sferi talijanskih interesa, i politički i ekonomski, a također i u vojnom pogledu.

Iz tih temeljnih načela Hrvati su spremni izvesti najkrajnije posljedice, još dalje od ograničenja iz Rapallskog ugovora,[20] i svih kasnijih ugovora u vezi s njim, koji još nisu ratificirani.

Osim utanačenja političkog, gospodarskog i teritorijalnog značenja u tim ugovorima, koje Hrvatska u cijelosti i bez rezerve priznaje, Hrvatska je odlučila:

a) odreći se držanja ratne mornarice na Jadranu, ako Italija želi preuzeti zaštitu hrvatske obale;

b) odstupiti Italiji u tu svrhu Boku Kotorsku s onim visovima koji su strateški važni za teritorij Dalmacije i Hercegovine, a potrebni za uspostavu mostobrana i dovršenje ratne luke Boke Kotorske; osim toga, priznati Italiji pravo da na otocima ili kopnu upotrebljava naprave potrebne za njenu djelotvornu zaštitu i vojnu kontrolu;

c) dati Italiji na gospodarskom polju sve koncesije, koje mogu dovesti do ostvarenja načela spomenutih pod toč. III, koliko na samom zemljištu Hrvatske, toliko preko nje na Balkanu;

d) Hrvatska se odriče izgradnje trgovačke luke za stanoviti broj godina, koji se ima još utanačiti, da ne bi omela razvitak Rijeke; riječkoj će se luci garantirati veza s Mađarskom.

Što se tiče drugih zemalja, koje su sada pod upravom Jugoslavije, Hrvatska izjavljuje svoju apsolutnu nezainteresiranost:

1. za Srbiju, Staru Srbiju, Makedoniju i Crnu Goru (ali namjerava na svaki način pomagati težnje Crnogoraca za nezavisnošću);

2. za sudbinu slovenskih zemalja (Kranjska, južna Štajerska) (ali je spremna pomagati nastojanja, koja idu za tim da se uspostavi direktna talijansko-mađarska granica);'

3. što se tiče slovenskog područja Prekmurja, Baranje, Bačke i jugoslavenskog Banata, Hrvatska smatra da je u njenom interesu da se ta područja vrate u zajednicu s maticom zemljom; ona će stoga učiniti sve što može da se te pokrajine doista i uključe u Kraljevinu Mađarsku.

Hrvati priznaju naprijed istaknuta načela i obaveze — navodi se u promemoriji - ako'dođe do osnutka Nezavisne Države Hrvatske. No i prije njenog ostvarenja, Hrvati su odlučili da uspostave talijansko-hrvatsku suradnju u pogledu zajedničkog protivnika, da bi se suprotstavili srpskim težnjama na Jadranu, što je to potrebnije jer nema sumnje da će se Srbija, prije ili kasnije, pridružiti interesnoj sferi obnovljene Rusije i djelovati kao njen eksponent na Jadranu.

Vidi: ***Rapallski ugovor 12. novembra 1920.*** **Zbirka dokumenata. Odabrao i uredio** Vojislav M. **Jovanović, Zagreb 1950.**

Opširnije o »jadranskom pitanju«: Bogdan Krizman, ***Vanjska politika jugoslavenske države 1918-1941,*** **Zagreb 1975.**

Ako bi došlo do talijansko-jugoslavenskog oružanog sukoba, u promemoriji se izjavljuje da će Hrvati: 1. djelatno defetistički raditi na štetu jugoslavenske vojske i države, što će utjecati na sve grane vojne akcije; 2. da će u pogodnom trenutku članovi sokolske organizacije, koji imaju vojnički odgoj, također započeti s oružanom akcijom protiv Srba; 3. da će talijanskoj vojnoj komandi davati važne obavijesti i podatke. U intelektualnim krugovima Hrvatske već je u toku zamašna propaganda u tom smislu protiv koje srpsko novinstvo i jugoslavenska vlada rade svim sredstvima.

Da bi se pojačala italofilska propaganda, a oslabila srpska, bilo bi izvanredno važno — preporuča promemorija - da se talijanska strana pobrine:

I da se u talijanskoj štampi i na skupštinama i sastancima po mogućnosti što više izbjegavaju izjave koje aludiraju na stjecanje hrvatskih zemalja;

II da neki neslužbeni ali ugledni član fašističkih organizacija od zgode do zgode dade pokoju prijateljsku hrvatofilsku izjavu, kako bi se na temelju nje hrvatskom narodu mogao opravdati italofilski pokret'u Hrvatskoj i pokazati da Italija pravi preciznu razliku između Srba i Hrvata.

Obraćaju se — stoji na kraju promemorije - s potpunim povjerenjem talijanskom narodu kojemu uvelike duguju svoju kulturu i čijom se pomoći nadaju prije ili kasnije postići svoje oslobođenje.

Položaj koji bi četiri milijuna Hrvata zauzeli u slučaju sukoba s Jugoslavijom ne može biti indiferentan ni moćnoj talijanskoj naciji. A u slučaju njihova oslobođenja, Italija može sigurno računati s nepromjenjivom i vječnom zahvalnošću cijeloga hrvatskog naroda - zaključuje se na kraju.

Toliko o tome objavljeni *službeni* talijanski diplomatski dokumenti.

Zanimljivo je da je Pavelić ubrzo ponovo otputovao u inozemstvo, i to u listopadu iste godine u Budimpeštu, u društvu s Gustavom Perčecom, tajnikom *Hrvatske stranke prava.* Njima se pridružio i Ivan Perčević iz Beča. Pravašku delegaciju primio je tadašnji zamjenik ministra vanjskih poslova Sändor Khuen Hedervary, a Pavelić je razgovarao i s nekim funkcionarima.

»Ovi jugoslovenski opozicionari diskutovali su o nastanjivanju u Mađarskoj, dobijanju oružja i o mađarskoj pomoći u nastojanjima da se Italija zainteresuje za njihov problem« — piše o tome Vuk Vinaver.[21] To je već bilo u vrijeme kad je Ante Pavelić — budući ustaški poglavnik - bio u Zagrebu izabran za narodnog zastupnika.[22]

2. *Skupštinski izbori i prvi nastupi u Narodnoj skupštini.* Vlada Velje Vukićevića raspisala je skupštinske izbore za 11. rujna 1927, s tim da se nova Skupština sastane u Beogradu 5. listopada. *Predsjednik Hrvatske seljačke stranke* Stjepan Radić — nakon svoga zaokreta i duže suradnje s Pašićevim radikalima u vladi, a pritisnut oštrom opozicijom i političkom osudom pripadnika drugih, mnogo manjih političkih struja u hrvatskim krajevima *(Hrvatska stranka prava,* klerikalci-pučkaši iz *Hrvatske pučke stranke* i nova *Hrvatska federalistička seljačka stranka,* skraćeno *HFSS,* pod vodstvom Ante

[21] **Nav. djelo, str. 360.**

[22] **Čini se da je jugoslavensko ministarstvo unutrašnjih poslova nešto saznalo o šurovanju s Talijanima, jer u dopisu ministarstva od 1. I 1928. stoji da je jugoslavensko poslanstvo u Beču obaviješteno u najvećoj diskreciji »da Hrvati i Talijani održavaju kontakt i da su u tom smislu išli neki Hrvati u Rim, samo ova ličnost [informator poslanstva] ne zna imena lica« (Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu - skraćeno A-IHRPH, Mjere vlade i teror vladajućeg režima - grupa XVI - Zbirka između dva rata, VIII, 1).**

Trumbića) — otpočeo je i vodio živu agitaciju da bi zadržao pristaše.[23] Pri tom je svuda optimistički ocjenjivao izglede stranke na izborima, spominjući čak 100 mandata za stranku. U jeku predizborne agitacije pokrenuo je i svoj dnevnik *(Narodni val)* kojega je prvi broj izašao oko sredine srpnja 1927. Kampanju protiv Radića i njegove stranke vodili su vrlo žestoko spomenute antiradićevske struje u Hrvatskoj, predbacujući mu »izdaju« programa i suradnju s režimom.

Tako je i Ante Pavelić osuđivao Radićev zaokret (»konverziju«), neposredno nakon parlamentarnih izbora u veljači 1925, kad je iz zatvora(!) dao mig svom predstavniku u Narodnoj skupštini, sinovcu Pavlu Radiću da izjavi kako stranka priznaje monarhiju, Vidovdanski ustav i cjelokupno političko stanje. U jednom članku Pavelić je na to napisao, ciljajući na Radića, i ovo: »Kad se dogodi da narod bude ostavljen od svog vođe (misli: Radića), kad se vođa u koga je narod polagao, makar i svu svoju nadu, iznevjeri i u protivni tabor krene, nije time odsječena i glava narodu, nije time iščupano i korijenje velikog narodnog stabla, jer pojedinci ljudi živu i umiru, bitišu i nestaju, a narod ne živi vijekom jednog čovjeka nego mnogim stoljećima, ne izumire po nevjeri jednog čovjeka i nekolicine ljudi, nego svoj život prenaša na daljnje potomstvo, koje s njime sačinjava jednu cjelinu.

Ono pokoljenje, t. j. onaj rod — piše dalje Pavelić - koji bi u nevolji smalaksao i napustio svoju borbu i rad za prava te sadanje i buduće cjeline, teško bi sagriješio pred svojim potomstvom, propustivši možda otkloniti i još veću nesreću, koja bi potomstvo stići mogla.

Hrvatski narod — piše on — pun života i snage ne očajava ni danas... Hrvatski narod prožet vjerom u svoju sretniju budućnost neće i ne može preko noći zanijemiti i prekrštenih ruku ostati, gledajući sramotu, koju mu nanesoše, već će opet prikupiti svoju snagu, da može svoju pravu volju opet jasno očitovati i na svojoj sretnijoj budućnosti poraditi.

Njega vodi ideja njegova prava, kojega mu nitko osporiti ne može, njegova prava samoodređenja, koje će mu donijeti da bude svoj na svome.

U borbi za to pravo neće ga smesti ničija izdaja ni vjerolomstvo.«[24]

Pavelić je u predizbornoj agitaciji za izbore 1927. god. — sa strijelama odapinjanim na Radića i njegovu *Hrvatsku seljačku stranku* kao najmoćnijeg suparnika u hrvatskim krajevima — izbacio i parolu o »slobodnoj Hrvatskoj«. U jednom govoru, održanom na predizbornoj skupštini u Zagrebu 14. VIII 1927, Pavelić je rekao i ovo: »Otrag nekoliko godina došli su ljudi, koji su govorili, da hrvatski narod nije sposoban sobom upravljati. Neprijateljske novine i ljudi pripovijedali su, da hrvatski narod treba tutora, a ja kažem: je li moguće, da ti ljudi nemaju pravo, kada vele da su Hrvati nesposobni za život? Ajde da vidimo je li ti ljudi imaju pravo. Oni pišu i govore, da je Hrvatska malena, a da bi mogla sama za sebe postojati, da je presiromašna, a da bi se mogla sama uzdržavati, i da je hrvatski narod bedast, a da bi mogao sam sa sobom upravljati. Ajde da vidimo je li hrvatski narod i Hrvatska tako malena, da ne bi mogla biti sama i slobodna. Pogledajmo si Švicarsku, zemlju manju od Hrvatske, stisnutu među velebnim gorama između velikih naroda i država, a ipak tako dobro uređenu i bogatu, da nitko iz nje ne želi izići, jer joj je narod

[23] **Opširnije o tome: Bogdan Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića 1919-1928*, sv. 2, Zagreb 1973.**

[24] ***Putem hrvatskog državnog prava.* Poglavnikovi govori, izjave i članci prije odlaska u tuđinu, Zagreb 1942, str. 11.**

zadovoljan i pripravan svagda ju braniti i obraniti. Pa kad može biti slobodna malena Švicarska, zašto ne bi bila slobodna i Hrvatska, koja je od nje veća i prirodno bogatija?«[25]

I Radić je pojačao svoju agitaciju, proširivši je i na Makedoniju, što nije prošlo bez incidenata i napadaja, a sam rezultat izbora morao je, ipak, razočarati Radića — toga nepopravljivog optimista: stranka je, doduše, dobila 63 mandata, ali je zabilježila samo 381.370 glasova, što je predstavljalo — u usporedbi s 1925. godinom - gubitak više od 160.000 glasova. Glavni njen protivnik u Hrvatskoj: *Samostalna demokratska stranka (SDS)* Svetozara Pribićevića polučila je 202.127 glasova i 23 mandata, dok je *Hrvatski blok (HSP* i *HFSS)* postigao 48.626 glasova i samo dva mandata (federalist A. Trumbić i frankovac A. Pavelić), i to u Zagrebu.[26] Tu je, naime, nastala zamršena situacija: Zagreb je tada birao dva zastupnika, a količnik — broj glasača potreban za jedan mandat — iznosio je 9765 glasova. Hrvatski blok postigao je 9795, tj. većinu svih predanih glasova, jer su sve druge stranke znatno zaostajale. Kako ni jedna od njih nije postigla količnik (9765 glasova), bila su izabrana oba kandidata s liste *Hrvatskog bloka![17]*

Poslije izbora je Velji Vukićeviću pošlo za rukom da sastavi vladu četvorne koalicije u koju su uz radikale ušli demokrati *(Demokratska stranka* Lj. Davidovića), slovenski klerikalci A. Korošca *(Slovenska ljudska stranka)* i *jugoslavenska muslimanska organizacija* pod vodstvom Mehmeda Spahe. Tako se nije ostvarila — uz diskretnu oporbu samog kralja, koji je imao vlastite planove — kombinacija o kojoj je Radić govorio na prvoj sjednici izabranih zastupnika HSS u Zagrebu 22. IX, kombinacija koja bi obuhvatila demokratske stranke u Skupštini. Međutim, posredstvom crnogorskog federalista Sekule Drljevića dolazi do direktnog susreta dotad ljutih protivnika: Radića i Pribićevića u Klubu samostalnih demokrata u Narodnoj skupštini i do osnutka koalicije obiju stranaka *(HSS* i *SDS),* nazvane *Seljačko-demokratska koalicija.*

Na sjednici Narodne skupštine 28. X 1927. Pavelić je u ime *Hrvatskog bloka* pročitao ovu programsku izjavu:

»Prošlo je tisuću godina od osnutka Hrvatske države, koja je od 925. god. postojala neprekidno, sad kao posve nezavisna, sad u zajednici sa drugim narodima, ali vazdan kao zasebno državno-pravno tijelo.

Kroz to dugo vrijeme hrvatski je narod u teškoj borbi izgradio i organizirao svoj nacionalni i državni život tako, da je postao priznatim članom zapadne civilizacije, kojoj je kroz vijekove bio obrana i bedem.

Toga svoga državnoga prava i po njemu osnovane državne samostalnosti nije se hrvatski narod odrekao nikada, pa ni u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.

Ovo stanje ugrožava pravnu sigurnost, kulturni i privredni život u opće, a napose je hrvatski narod dovelo u očajno stanje. Nametnuti centralizam oduzeo mu je državno-pravni individualitet, izgrađen na tisuću godišnjem državnom pravu, a današnji način vladanja izcrpljuje ga ekonomski i sustavno ga osiromašuje.

Uz to kao da hoće da ga külturno potisne do razine zaostalosti i natražnjaštva.

[25] **Isti izvor, str. 27.**
[26] **Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu,* Zagreb 1942, str. 352-353.**
[27] **Isti izvor, str. 354.**

Hrvatski narod ovako stanje nije htio, ono ne odgovara ni njegovoj prošlosti, ni njegovoj potrebi u sadašnjosti.

Prosvedujući s toga protiv ovoga stanja nametnuta hrvatskom narodu izjavljujemo, da učestvovanje *Hrvatskog bloka* u parlamentarnom radu Narodne Skupštine ne znači, da to faktično stanje priznajemo i odobravamo. Naprotiv *Hrvatski blok* će svim zakonitim sredstvima raditi, da se odnošaj hrvatskog naroda iz temelja izmeni uspostavom hrvatske državne samostalnosti.

Tako će hrvatski narod po svom državnom Saboru u Zagrebu, kao zakonodavnom tijelu samostalno odlučivati o svom političkom, privrednom i kulturnom životu.«[28]

Pavelić je na skupštini *Hrvatskog bloka* u Zagrebu, 8. I 1928, istupio vrlo oštro, podvrgnuvši kritici prijedlog državnog budžeta za razdoblje od 1. IV 1928. do 31. III 1929.[29] Nakon potanje analize ustvrdio je kako je Srbija s Makedonijom i Crnom Gorom u državnim prihodima iskazana s 21,78 postotaka, dok će 78,22 postotka morati pridonijeti tzv. prečanski krajevi, tj. Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Slovenija, Bačka, Banat i Baranja. To znači da prečanski krajevi moraju u toku naredne proračunske godine uplatiti u državnu blagajnu više od tri četvrtine svih daća, dok Srbija s Makedonijom i Crnom Gorom neće pridonijeti ni jednu punu četvrtinu. A kako će se trošiti taj novac? — upitao je Pavelić. Mogu reći da postoji upravo obrnuti razmjer između onoga, što prečanski krajevi daju, i onoga, što primaju.

»Svi mi osjećamo — uskliknuo je on — da je to kontribucija, koja je hrvatskomu narodu nametnuta. Treba dakle birati sredstva za naš otpor! Zar bi to imao biti ‚Prečanski front'? Nipošto, jer je Prečanski front običan švindl (prijevara). Na vrbovu se klinu ne voze kola! Taj vrbov klin je Stjepan Radić, a zabijač toga klina u hrvatski narod je Svetozar Pribićević. Prečanski je front švindl, kao što je bio švindl i ‚Narodno vijeće' od g. 1918. Stoga ne ćemo poći u redove Prečanskoga fronta, već u redove ‚Hrvatskoga fronta'. Nema nikoga, koji ne bi mogao vjerovati, da hrvatski narod ne će moći izvojevati svoju slobodu i postići to, da bude gospodar u svojoj kući. Varaju se oni, koji misle, da bi se sadašnje stanje u državi SHS moglo popraviti ljupkim riječima. Srbijancima vrijedi ova država samo tako dugo, dok je mogu pljačkati. Onog časa, kad im više ne bude mogla služiti ovim ciljevima, oni će ju sami uništiti.«

Za razliku od Trumbića, Pavelić je tada bio prilično aktivan u Skupštini, uzimajući riječ u više navrata.[30] Tako je, na primjer, 2. III 1928.[31] u Skupštini

[28] ***Stenografske beleške Narodne Skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca,* Redovan saziv za 1927/28. god., I knjiga (Od I prethodnog do IX redovnog sastanka), Beograd 1928, str.**

Također u knjizi *Putem hrvatskog državnog prava..., str. 30.*

[29] **R. Horvat, nav. djelo, str. 370-371.**

[30] **»Na izborima 11. rujna 1927, pobiedili su u Zagrebu na zajedničkoj, zajedničarsko-frankovačkoj. listi pok. Trumbić i Pavelić - piše VI. Maček J. Jarebu 8. II. 1963. - Na skupštinskim sjednicama nisu prisustvovali, tek što je Pavelić na jednoj od prvih sjednica pročitao neku rezoluciju a inače su dolazili u Beograd tek svakog prvog dana u mjesecu dignuti dnevnice« (Jere Jareb, Iz korespondencije dra Vladka Mačeka, *Hrvatska revija,* god. XXIV [1974J sv. 3 [rujan], str. 337).**

[31] ***Stenografske beleške Narodne Skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca,* Redovan saziv za 1928/29. god., IV knjiga (Od XXXI do XXXVII redovnog sastanka), Beograd 1928,**

ustvrdio da je hrvatski narod u svim hrvatskim zemljama dočekao slom bivše Austro-Ugarske u potpunom blagostanju. Hrvatski je narod u to vrijeme imao i gotovine; imao je obilje novca i bio upravo u zavidnom položaju u pogledu svoje imovine, što se tiče stoke, blaga. I onda je došlo — kako se ovdje veli — oslobođenje! I više puta govori se u šali da je oslobođenje išlo tako daleko da je hrvatski narod oslobodilo i novca što ga je imao, da ga je oslobodilo stoke, jednom riječi da je oštetilo cijelu njegovu imovinu. Elementarne nepogode nisu odnijele zemljište, nisu odnijele stoku, nisu odnijele blaga nego je sve to progutao porez, sve je to progutala loša administracija, loša uprava. Sto se tiče Hrvatske, sve je to — uskliknuo je on - uništeno centralizmom, uništeno je sistemom koji je uveden i napose time što je Hrvatska rasparcelirana, Hrvatska koja je hiljadu godina bila jedna jedinstvena cjelina, jedna i etnička i geografska i politička cjelina. A tu cjelinu rasparcelirao je centralizam; uništena joj je uprava, uništen poredak, uništen red, uništeno joj je sve što je dobro bilo i ništa novo umjesto toga nije bilo doneseno, što bi to nadomjestilo, nego je donošeno samo ono što donosi zlo, što donosi nevolju i što donosi jad.

Istog je dana[32] kritizirao državni proračun — osvrćući se na budžet ministarstva pravde - i ustvrdio da ni u jednom budžetskom prijedlogu proteklih godina ni u najnovijem nije bilo potpuno osigurano funkcioniranje organa koji predstavljaju pravdu, a te, na žalost, u Hrvatskoj više nema. »Pravda je kapitulirala - rekao je on — pravde je nestalo, nestalo je pravde jer nema više substrata, nema više podloge na temelju koje bi se mogla pravda vršiti.«

U drugoj prilici, istog dana,[33] kritizirao je djelovanje resora prosvjete i osudio »srbizaciju« putem školstva.

Pavelić je — izazvan ranijom otrovnom primjedbom Stjepana Radića da u Skupštini imaju dvojicu federalista bez federalizma, koji samo dignu dnevnice i idu u Zagreb — uzeo riječ 5. III[34] i odvratio da Radić nije osoba koja je uvijek odgovorna i koja je odgovorna za sve što govori. Ustvrdio je zatim - u vezi s budžetom ministarstva unutrašnjih poslova — da su sve vlade, svi režimi koji su ovdje vladali što se tiče Hrvata bili isti. Glavnjače u nas u Hrvatskoj nisu bile, no 1918. godine pretvorena je čitava Hrvatska u jednu Glavnjaču, zahvaljujući Svetozaru Pribićeviću. »Tim je teže nama koji nismo bili navikli na takve stvari. Mi smo živjeli — rekao je Pavelić — u jednoj zemlji u kojoj je bilo reda, u zemlji, u kojoj je bilo mira, u zemlji u kojoj je vladalo poštenje. Ali sve to nije bila uvela kod nas Mađarska, niti je to uvela Austrija. To je hrvatski narod sam iz sebe dao. Mi smo živjeli u zemlji, u kojoj je bilo zakona, i to ne zakona da se sa njima koristi policija, niti zakona da se njima koriste oni koji su na vlasti, nego je bilo zakona, koji su osiguravali narodu njegova prava, zakona koji su osiguravali narodu mir i poredak, i koji su osiguravali njegovu imovinu i život.« Prvo djelo, prvi čin režima poslije 1918. godine bilo je bacanje u tamnicu najistaknutijih Hrvata i pod izlikom da su to austrijski ljudi, i tako dalje.[35]

»Navikli ste na to — dobacio je ljutito vladinoj većini[36] — da se radi po intencijama osoba, a ne po tome, kako odgovara stvari i potrebama naroda ...

[32] **Isti izvor, str. 107-109.**
[33] **Isti izvor, str. 141-143.**
[34] **Isti izvor, str. 257-260.**
[35] **Tu Pavelić misli na I. Franka, J. Pazmana, M. Kovačevića i druge.**
[36] **Isti izvor kao pod 34, str. 259.-**

(Glas sa desnice: Laku noć). Biću srećan - odvratio je on - kad vam budem mogao reći laku noć; biću srećan onda kad vam svi Hrvati uzmognu reći ‚Laku noć' i‚hvala vam na ovakvoj zabavi, kakvu smo imali s vama'. Nadam se da ćete, uostalom, i vi biti srećni kad ne budete ovde imali Hrvata.«

3.*Pavelićeva pojava u Skoplju.* U Skoplju je 5. XII 1927. otpočeo proces dvadesetorici mlađih ljudi (pretežno studenata) po Zakonu o zaštiti države.[3'] Proces je već jednom bio odgođen, budući da je grupa branitelja zahtijevala izuzeće predsjednika sudskog vijeća Nikole Veljkovića, no zahtjevu branitelja nije bilo udovoljeno. Tako je tog dana otpočeo proces u prisutnosti razmjerno brojne publike. Štampa je u osvrtima s procesa zabilježila da mu je svakog dana prisustvovao sekretar talijanskog konzulata u Skoplju, »obavezni gost sviju političkih procesa« *(Politika).*

Državni tužilac optužio je tu dvadesetoricu Makedonaca za sudjelovanje i pomaganje pri organiziranju tajne omladinske organizacije kao ekspoziture *Unutrašnje makedonske revolucionarne organizacije (Vnutresne Makedonske Revolucionarne Organizacije,* skraćeno *VMRO).* Poslije čitanja optužnice, što je potrajalo duže vremena, predsjednik je pročitao referat pravnog referenta županije V. Prelića iz kojega se prvi put saznalo za postojanje te omladinske organizacije.

»Danas je došao kod mene Jordan Gavrilović, poštanski činovnik — stoji u tom Prelićevom referatu — i izjavio mi je: Pre četiri do pet dana bio je u Djevdjeliji neki Djuzelović, svršeni student filozofije, a sada osiguravajući agent društva ‚Adrije'. Poverio mi je da on vrši organizovanje u svim krajevima Južne Srbije (tj. Makedonije) i pozvao me kao sina ove pokrajine da i ja stupim u tu organizaciju. Rekao je da u ovim krajevima postoji *VMRO,* koja ima teroristički karakter, a da bi trebalo isto tako obrazovati i omladinsku organizaciju, koja bi pomagala rad *VMRO* i koja bi budila uspavanu nacionalnu bugarsku svest u ovim krajevima. Da bih sve otkrio, ja sam ušao u tu organizaciju. Tada me je Djuzelović uzeo i otišli smo u cigansku malu i tu smo svratili u šupu Jovana Šopovića. Djuzelović mi je rekao da je Šopović jedna vrsta šefa za djevdjelijski srez i naglasio mi je da se na njega mogu osloniti. Tada mi je pročitao ustav ove omladinske organizacije i zakleo me na isti i ja sam poljubio kamu, koju mi je pokazao. Posle nekoliko dana došao sam u Skoplje, gde smo se razgovarali i gde me je on detaljno upoznao sa radom omladinske organizacije i stavio mi u zadatak da dođem u vezu sa izvesnim licima u Djevdjeliji i da i njih organizujem. Ja sam mu rekao da ja ustav dovoljno ne poznajem i tražio sam da mi da jedan njegov prepis, da bih znao svoju dužnost i svoj zadatak. Djuzelović mi je obećao da će mi dati prepis ustava i stavio mi je u zadatak da odem ponovno u Djevdjeliju i da se vidim sa Šopovićem. Tom prilikom imao sam da mu odnesem i jedno pismo.«

Upravo to pismo pridonijelo je da sve bude otkriveno — prema novinskom izvještaju sa suđenja.

Pri ponovljenom pretresu stana optuženog D. Djuzelovića bio je u kuhinji, u dimnjaku, pronađen ustav omladinske makedonske tajne revolucionarne organizacije *(Mladaška Makedonskata Tajna Revolucionarna Organizacija,* skraćeno *MMTRO),* navodno originalan, izrađen na dvije stranice finog platna, otkucan na pisaćem stroju, proviđen pečatom organizacije crvene boje u kojem piše: »Sloboda ili smrt!«, s potpisom člana Centralnog komiteta Organizacije Ivana (Vanče) Mihajlova.

[37] ***Politika,* god. XXIV, br. 7044 od 6. XII 1927.**

Među braniteljima optuženih našao se i narodni zastupnik A. Pavelić i on je na kraju procesa održao, 17. XII,[38] svoj obrambeni govor. U njemu je u uvodu istakao svojstvo mladeži svakog naroda: što god ona čini, čini iz plemenitih, idealnih pobuda. Mladež u svim zemljama — govorio je on — pokreće i stvara. Ona je idealna i nikada plaćena. Stoga se ni ova mladež, koja sjedi na optuženičkoj klupi, ne smije promatrati s drugog stajališta osim navedenog, a ne s onog s kojeg je pošao državni tužilac. Tužilac polazi sa stajališta države koja s bičem i korbačem tjera svakog pripadnika na asimilaciju svoje duše. Ovu mladež valja staviti uz bok omladini koja je pokretala ilirski pokret, koja se borila za svetost svog jezika u Hrvatskoj. Treba je staviti uz bok omladina koje su u svakom narodu pokretač narodnih težnji.

Ni jedna država ne stječe simpatije političkim procesima — nastavljao je Pavelić. — To nije put i sredstvo za očuvanje države, za očuvanje njenih granica. Postoje druga sredstva kojima država privlači srca onih koji su njeni pripadnici. Svaki politički proces svršava s protivnim efektom od onoga što mu ga je optužba namijenila, a u veleizdajničkom procesu nema ništa objektivno: sve je subjektivno! I pitao bi netko je li moguće da i nevin čovjek dođe na optuženičku klupu? Moguće je, odgovara Pavelić, jer ga državni tužilac stavlja na optuženičku klupu da bi postigao jedan drugi važan cilj koji opravdava svako sredstvo u interesu države. No, zato, nasuprot tome, stoji korektiv, a taj je korektiv sud koji neće suditi po razlozima optužbe nego strogo po zakonu.

Pavelić je doveo u sumnju priznanje optuženih u toku istrage i pri tom ukazao na to da su drastičnim sredstvima (i to ne samo batinama!) bili prisiljeni da potpišu priznanje. Prema tome, takvi »dokazi« ne mogu biti mjerodavni za pravorijek suda. Ali dolazi svjedok koji je pred sudom preslušan, a to je J. Gavrilović, i čovjek bi se morao upitati zašto taj svjedok ne sjedi na optuženičkoj klupi. Odgovor je za Pavelića nedvojben: zato što je »agent-provokator«. A takva osoba pojavljuje se u svim političkim procesima da odigra svoju ulogu. Gavrilovićeva uloga u tom procesu velika je jer on stvara krivično djelo i daje mu kvalifikaciju.

»Slavni sude! Prvi glas o revolucionarnosti organizacije — rekao je Pavelić[39] - daje Gavrilović. On je smislio, da ta organizacija kani dignuti valjda revoluciju. On je smislio, da je ta organizacija sastavni dio *VMRO.* On je smislio, da se ona imade širiti po cijeloj zemlji. On joj je dao prvi oblik, a redarstvena vlast ga je zaoštrila i unutra meće ove okrivljenike. Ne otkriva vlast okrivljenike, nego ih meće unutra kako paše, da se može jedan politički proces provesti kako je to običajno.

Slavni sude! U tim prilikama i pod tim auspicijama vodi se proces. Ja ne ću govoriti o ličnostima optuženih, jer će sud sam prosuditi za svakog pojedinca [djela], radi kojih je optužen, u koliko bi što postojalo. Ja poričem ispravnost ‚ustava', koji tako veliku ulogu igra u tom procesu. Tko nam jamči, da je ono potpis Mihajlova? Tko nam jamči, da je to izvorni potpis? Tko nam jamči, da je onaj pečat izvorni? Tko nam jamči, da to sve nije samo sačinjeno, napravljeno, ne znam s kojom drugom svrhom ili ciljem? Ta kako dolazi iz ministarstva nalaz o istovjetnosti!

Gospodo suci, niječem izvornost ‚Ustava', niječem izvornost toga statuta.

[38] ***Putem hrvatskog državnog prava.*.str. 34-39.**
[39] **Isti izvor, str. 37-38.**

Niječem veze ovih omladinaca s onima, koji vode revolucionarnu organizaciju.«

Makedoniju je već povijest zabilježila — govorio je dalje Pavelić. - Ona je središte, žitnica Balkana; bila je 500 godina pod turskim gospodstvom. I oni koji se zovu Srbi, i oni koji se zovu Bugari borili su Se zato da je istrgnu iz turskog ropstva. Borili su se da Makedonija dobije svoju slobodu. Cijeli svijet je sa simpatijama pratio taj pokret. Balkanske države u balkanskom savezu navješćuju rat, da bi Makedoniju oslobodile ispod turskog gospodstva. I prije oslobođenja padalo je na hiljade duša pod turskim carstvom. Valja pri tom spomenuti Ilindenski ustanak, pa solunski atentat i druge događaje, a sav svijet pratio je pokret u Makedoniji. I kad dolazi do mira, Makedonija se dijeli na tri dijela, na tri države. Zato nije ni čudo - promatra li se to psihološki - da se događa ovo što se događa, kad narod, koji se borio da se oslobodi turskog jarma, poslije oslobođenja bude podijeljen na tri upravne, državnopravne sfere. Tada je razumljivo da se rada politika u ljudima koji osjećaju za svoj rodni kraj i da se stvaraju pogledi što da se uradi za dobro naroda.

»U obranu optuženika moram kazati - zaključio je on[40] — da u ovom kraju od oslobođenja do sada nije taj svijet mogao ni smio svoju politiku otvoreno i javno provađati, već ga se silom okolnosti sililo da se pridruži jednoj političkoj organizaciji, a da ne može izraditi svoje političke poglede. Zato se take i desilo, da je dosad preko 50.000 ljudi stavljeno pod sudove.«

Ali, reći će se da je to organizacija koja ide za tim da silom postigne svoje namjere. No, smiješno je pripisivati toj dvadesetorici ljudi, za koje optužba navodi kako se organiziraju 3—4 godine da bi okupili oko 40 članova, da su organizacija koja će silom otrgnuti ovaj makedonski kraj od države. To se društvo ne može nazivati organizacijom nego običnim nedužnim društvom, bez svojstava koje mu optužba pripisuje. A tu se ne može primijeniti ni zakon o zaštiti države, svojedobno stvoren protiv komunizma. Taj zakon nije stvaran zbog stanovitog broja ljudi nego je uperen protiv opasnosti komunizma, opasnosti koja ugrožava cjelokupni poredak Evrope. Prijeti Evropi da promijeni njen način života. Kad su bile unesene teške stavke u tekst tog zakona, mislilo se na organizaciju proširenu po čitavom svijetu, qrganizaciju koja iza sebe ima 10 milijuna vojnika u Sovjetskoj .Rusiji. Protiv nje bio je donesen taj zakon, ozbiljan zakon koji ozbiljno uzima krivična djela, te predviđa za kaznu oduzimanje slobode do 20 godina ili smrt. Zar bi se tom skupu mladih ljudi mogla pripisati ista pogibelj koju predstavlja komunizam u svijetu? Uz to, u vezi s idejnom stranom tih mladih ljudi: svatko je slobodan osjećati se kako hoće. I stoga okolnost što se netko od njih osjeća Bugarinom ne može biti razlog da se organizacija uzima onako kako to optužba ocjenjuje. U jugoslavenskoj državi postoje Hrvati, ima i Srba, a ima i Nijemaca, pa može biti i Bugara. Nijedna od tih nacija ne daje nikome pravo da njene pripadnike smatra izdajicama, kako to optužnica kaže. Zato: nema učina, nema ni osobne krivnje, pogotovo kod tih koje Pavelić brani, pa neka ih sud oslobodi krivnje i pusti kući da ne bi od njih načinio mučenike, žrtve. Neka ih pusti na slobodu, jer će to koristiti svima. S njihovom osudom neće biti udovoljeno pravdi, niti će se osigurati država!

Svojim nastupom u Skoplju i takvim obrambenim govorom Pavelić je sebi osigurao pristup u antijugoslavenske revizionističke krugove Bugarske i vrata Sofije bila su mu za ubuduće otvorena.

[40] **Isti izvor, str. 38.**

4. *Atentat u Skupštini i pripremanje diktature. Seljačko-demokratska koalicija* - predvođena s dva izvrsna govornika (Radić i Pribićević) - otpočela je oštru i sve oštriju borbu protiv vladajuće strukture i nju je najavio Radić na velikoj skupštini *SDK* u Zagrebu, 22. I 1928, kao »borbu bez primjera«, ako ne dođe do koncentracije i ako se ne zadovolje najpreče narodne potrebe. To će biti - uskliknuo je on — borba protiv bezakonja, pljačke i hegemonije! Državu našu treba učiniti domovinom našom!

Proslava krštenja kraljevića Tomislava u dvoru poslužila je Aleksandru da pokuša odvojiti Radića od Pribićevića i tako razbiti *SDK,* ponudivši mu da uđe u Vukićevićevu vladu. Tako je došlo do susreta Vukićević-Radić na kojem se već konkretnije razgovaralo, samo što je Radić sada zatražio da i *SDS* sudjeluje u njoj, pa su se pregovori razbili. Malo zatim došlo je do novih pregovora i u njima je *SDK* zatražila pet ministarskih portfelja i dva državna podsekretara, što nije bilo prihvaćeno. U krizi vlade, izazvane Davidovićevom zaslugom, kralj je u jednom času povjerio Radiću mandat da sastavi širu koncentracionu vladu, što je predstavljalo malu senzaciju, jer je Radić bio prvi Hrvat kome je u Državi Srba, Hrvata i Slovenaca formalno bio povjeren mandat za sastav vlade. Ali je naišao na otpor radikala i konačno je Vukićević ponovo formirao radnu četvornu koalicionu vladu (dakako bez *SDK)* — što je kralj zapravo i želio.

Rasplamsala se borba u Skupštini i van nje i oba su predsjednika *SDK* u središtu okršaja i meta svih napada protivnika u Skupštini i u štampi. Radić, u jednom članku spočetka ožujka 1928. god.[41], najavljuje - dosljedan svojoj novoj političkoj liniji »uređivača države« — »novu epohu« (... »te ćemo sada imati jedan veliki politički tjedan za drugim, a sve će ovo stvoriti jedno veliko političko razdoblje, jednu novu političku epohu ili perijodu, iz koje će izaći našemu narodu ono, što već odavno zaslužuje i za što se tako dugo odvažno, tako uztrajno i tako pametno bori, a to je slobodna općina, slobodne i velike oblasti, uređenje države u svim pravcima na temelju potpune jednakosti i potpune ravnopravnosti svih državljana i svih krajeva naše kraljevine, za koju želimo i radimo, da nama svima bude što prije mila, draga i sveta zajednička domovina naša«).

SDK priređuje velike skupštine u Ljubljani, Splitu, Subotici i drugdje i na njima nastupaju oba predsjednika, oštro i beskompromisno. Osobito je oštro istupio Radić 27. V na skupštini *SDK* u Dubrovniku, govoreći protiv cincarske pljačke i Glavnjače. Založio se za proširenu samoupravu i rekao: »Naša država treba oblasti, koje će biti velike. Hrvatska, Slavonija i Dalmacija treba da budu jedna oblast. Cijela država treba da ima četiri do pet oblasti. Svu svoju privredu, socijalno-zdravstvenu brigu pa i najveće kulturne brige treba prenijeti na samouprave. Na državnoj središnjoj i vrhovnoj upravi ostavimo naročito zakonodavstvo za velike državne linije, velike pogranične interese i brigu da se država održi na okupu, da vrhovna uprava više ne kontrolira nego da radi.« »Ustav može da se prema iskustvu popravi — nastavljao je Radić — može da se do temelja promijeni. Možda odemo iz Beograda odmah, ako cincari nastaye tako.dalje. Možda odemo na godinu dana, a možda da se i ne vratimo, možda nikada u ovom obliku. Neka budu pripravni na sve konzekvencije svojih zlodjela. Sve se cincarima može dogoditi samo ne to da ih pardoniramo.«

»Ne ćemo dozvoliti da se država prodaje kao stoka na vašaru — uskliknuo

[41] **B. Krizman,** ***Korespondencija Stjepana Radića,*** **sv. 2, str. 114-115.**

je on - kao da je ona ciganska krpa, kao da je trula Abdul-Hamidova Turska. Ne damo da se zalažu naše carine i monopoli, željeznice i porez na poslovni promet. Možda ćemo u parlamentu morati upotrebiti, a i u narodu metode i način borbe, kako još nismo do sad upotrebili. Mi se ne ćemo žacati ničesa što je potrebno učiniti u obranu naroda i države.«

Na proslavi svog rođendana (11. lipnja) Radić je ponovo oštro napao vladu V. Vukićevića (»glupani i pokvarenjaci«), a zatim je razradio svoju misao o tri ili četiri oblasti koje bi se temeljile na gospodarskim, socijalnim, prosvjetnim i geografskim principima. Prvo je jadransko-podunavska oblast, u kojoj bi bili svi prečanski krajevi bez Slovenije, ali s Crnom Gorom; druga oblast srpsko-moravska, treća Južna Srbija (Makedonija) sa Starom Srbijom, četvrta Slovenija. Svakoj oblasti prepustilo bi se sve što se tiče privrede (saobraćaja), kulture i socijalne brige; u Beogradu, kao centru, ostalo bi zakonodavstvo, egzekutiva samo u velikome, a svi zakoni koji uređuju život i suradnju prešli bi u nadležnost oblasti. Potrebno je - rekao je — da narod dobije sve u svoje ruke, dosta nam je prava, potrebno je da dobijemo potpunu vlast u hrvatskoj domovini!

Ni Pribićević, kao drugi predsjednik *SDK*, nije htio da zaostaje za njim i na velikoj skupštini *SDK*, u Osijeku, 10. VI, nastupio je oštro, rekavši da se Beograd pretvara u Peštu i da je stoga potrebna »borba do istrage« protiv pljačke i tiranije, a za slobodne izbore i *reviziju* ustava.

Radić je javno napao i Dragomira Jankovića, ministra dvora i osobu najvišeg povjerenja, zbog »njegovog urotničkog rada protiv seljačkog naroda u našoj državi uobće, a hrvatskoga napose«. Predsjednik HSS spomenuo je i to - piše u *Domu* od 13. VI[42] — da se Dragomir Janković bavi ponajviše tim da prikuplja »podatke« o tobožnjim vezama predsjednika Radića s komunistima, da se zatim može poslužiti tako krivotvorenim dokumentima u svakoj prilici. O čitavom takvom špijunskom radu toga kraljevskog i dvorskog ministra bit će još razgovora u Narodnoj skupštini.

Ali do toga »razgovora« nije došlo, nego su u Skupštini, 20. VI, odjeknuli hici iz parabeluma radikalskog poslanika i dvorskog pouzdanika Puniše Račića, kojima je ubio zastupnike *HSS* Pavla Radića i Gjuru Basaričeka, teško ranio Ivana Pernara, pogodio hicem u trbuh Stjepana Radića i ranio Ivana Grandju koji se ispriječio pred predsjednikom štiteći ga tijelom.

Taj atentat — potaknut, pripremljen i dogovoren — dobro je došao kralju Aleksandru koji je već odavna manevrirao da dokaže nesposobnost parlamentarizma, nedjelotvornost ustava i promašenost političkih stranaka, potkopavajući autoritete i poturajući svoje ljude u njihovo vodstvo, i da uvjeri vanjski svijet kako je jedino rješenje koje preostaje: da on preuzme vlast u svoje ruke i proglasi osobnu diktaturu.

Pred odlazak na pogreb P. Radića i Gjure Basaričeka kralj je pozvao u audijenciju Pribićevića (a s njim su od *HSS* bili Drag. (Karla) Kovačević i A. Košutić) na razgovor koji je dugo potrajao, a na samom pogrebu u Zagrebu, 23. VI, Pribićević je u svom govoru pročitao ovu poruku Stj. Radića koju mu je Radić diktirao u bolnici:

»Zločin počinjen u Narodnoj Skupštini - prema Radiću — veliko je zlo narodno i državno. Mi svi to vidimo i osjećamo. U ovom osjećanju prva nam je misao, da zastupnici iz Hrvatske i ostalih prečanskih krajeva, nikada više ne dođu u Skupštinu u Beograd. Ali u državnom i narodnom i međunarodnom

[42] **Isti izvor, str. 116.**

životu ne smije biti riječi ,nikada', čak ne smijemo u ovaj čas to pitanje ni postaviti. Mi Hrvati imamo slavenski preporod ilirski i seljački preporod čovječanski.

U prvom preporodu bili su prečanski Srbi nešto po strani, a u drugom su zajedno s nama. Ovo nam daje snage i pameti, da teško pitanje koje je zločin postavio riješimo brzo i odlučno, i u velikim linijama. Vjerujemo u svoj narod kao što on vjeruje u nas. Vjerujemo kralju kojemu u ovaj čas, i ako je neodgovorni faktor, pripada vrlo teška zadaća. Uvjeren sam da će svoju historijsku zadaću svršiti i narod slovenski, hrvatski i srpski, i naš kralj. Radimo na tom da svoju zadaću izvršimo, kada nas narodno vodstvo pozove ili na izbore ili u drugu borbu.«[43]

U nastavku govora Pribićević je u Radićevo i svoje ime pozvao narod da sačuva hladnokrvnost (»hladnu prisebnost«), potpuni mir, da im pokloni ono povjerenje koje je u tim trenucima potrebno da bi se velika akcija koju su poduzeli završila s uspjehom koji će narod zadovoljiti.

Na pogrebu je u ime *Hrvatskog bloka* govorio A. Trumbić[44] i istakao da je teško stanje u kojem strada hrvatski narod našlo svoj sintetičan izraz u pokolju njegovih zastupnika u Skupštini; da je Hrvatskoj ostalo samo jedno polje za vršenje pijeteta, a to je groblje u kojem će iskasapljeni životi mučenika naći svoj vječni mir, no da će svi hrvatski mrtvi borci naći pokoja samo onda kad hrvatski narod bude svoj na svome!

Kralj je vukao poteze kao da, zabrinut, traži izlaz iz krize[45] i, nakon ostavke Vukićevićeve vlade, ponudio i ranjenom Radiću mandat za sastav koncentracione vlade, što je Radić otklonio, rekavši da se koncentraciona vlada ne može sastaviti, te da je u tom času čak i neoportuna. Predložio je raspuštanje Skupštine i nove izbore koje bi provela neutralna vlada ili opozicija. U budućoj Skupštini razmatrale bi se ustavne promjene »prema stečenom iskustvu i narodnim i državnim potrebama«.[46]

Na sastanku zastupnika *SDK* u Sabornici u Zagrebu, 1. VIII, bio je, između ostaloga, donesen zaključak da *SDK* pozove sve političke stranke i grupe u prečanskim krajevima da se pridruže njenoj akciji u borbi za jednakost i ravnopravnost, a od seljačkog naroda u Srbiji i od svih Srbijanaca, koji ne odobravaju politiku hegemonizma, očekuje se da će svojim držanjem ubrzati pobjedu njenih velikih principa koji jedini mogu spasiti državnu zajednicu.[47]

Odmah zatim, pismom od 2. VIII,[48] najavili su pristup u zastupnički klub *HSS* - prema tome i onaj SDK - Trumbić i Pavelić (»frankofederalci« - kako ih je ironično nazivao Stj. Radić).

U povodu toga je, 3. VIII, A. Pavelić dao ovu izjavu:

»Prvih dana nakon strijeljanja hrvatskih narodnih zastupnika u beogradskoj Narodnoj skupštini dao sam jednu izjavu u Beogradu koja je djelomično bila i u vašim novinama otiskana, a koja je sadržavala dvoje:

[43] **Isti izvor, str. 117.**

[44] **Trumbićev govor u knjizi: *Hrvatskim mučenicima.* Spomenspis na tragične događaje u lipnju i kolovozu 1928, Zagreb 1928, str. *60-61.***

[45] **U pismu kraljevog pouzdanika Dragiše Matejića Aleksandru od *6.* VII 1928. na dva mjesta spominje se »ono što se želi« i »ono što treba da dođe« [u vezi s demokratskim i radikalskim klubom u Skupštini] (Diplomatski arhiv Saveznog sekretarijata za inozemne poslove u Beogradu - skraćeno DÄSSIP, Zbirka V. M. Jovanovića, svežanj 19).**

[4] **Isti izvor, svežanj 19.**

[47] **B. Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića,* sv. 2, str. 117-119.**

[48] **R. Horvat, nav. djelo, str. 407-408.**

Prvo: da čin nije djelo jednoga čovjeka i plod slučajnog uzbuđenja, nego da je unaprijed smišljeno i dogovoreno djelo, koje je tek jedna osoba izvršila.

Drugo: da taj čin nije uperen samo lično protiv nekih zastupnika, nego da je uperen protiv cijelog hrvatskog naroda i da će čitava hrvatska javnost taj događaj tako shvatiti.

Kada sam došao u Zagreb, vidio sam da je isto mišljenje u svim redovima i *Hrvatske Stranke Prava* i *Hrvatskog Bloka.*

Time je odmah bilo i označeno stanovište, koje će *Hrvatski Blok* u razvoju prilika nakon ovog groznog događaja zauzeti.

Sam događaj 20. lipnja značio je potpunu potvrdu ispravnosti ne samo programatskog nego i taktičkog držanja *Hrvatskog Bloka,* koje je držanje bilo uvijek izražavano u tom, *da je nemoguće u uređenju države SHS, koje je do sada postojalo, naći sreću i zadovoljstvo Hrvatske i hrvatskog naroda.*

Čitavo javno mnijenje u Zagrebu i u cijeloj Hrvatskoj nakon 20. lipnja — stoji dalje u toj izjavi — izraženo je u dva pravca:

Prvo: da je neophodna nacionalna, gospodarska i kulturna potreba *uspostava hrvatske nezavisnosti,* označena u ideji oživotvorenja hrvatskog sabora kao zakonodavnog tijela.

Drugo: u potrebi bezuvjetne sloge svih hrvatskih narodnih redova.

Ove dvije temeljne misli, te sam događaj od 20. lipnja, bile su razlogom, da je vodstvo *Hrvatskog Bloka* zaključilo, da Dr. Trumbić i ja kao zastupnici glavnog grada Hrvatske pristupimo u zajednički klub *HSS,* - a taj pristup omogućen je i trećem točkom zaključaka *Seljačko-demokratske koalicije* od 1. kolovoza, u kojoj je upravljen javni poziv na zbijanje svih snaga i redova.

Grad Zagreb dao je u zadnjim sudbonosnim događajima upravo značajni dokaz svoje veličine i što je još važno svoje krajne solidarnosti sa cijelim hrvatskim narodom, i ujedno je dokazao, da je ne samo po svojoj prošlosti, nego i po tome određen i u budućnosti za središte i politiku i kulturu Hrvatske, što više i svega onoga, što k njemu gravitira bilo iz nacionalnih bilo iz kulturnih bilo iz gospodarskih razloga.

Sadanja borba predstavlja borbu, u prvom redu Hrvatske za izvojštenje položaja, koji odgovara povjesnom državnom pravu, dakle za njezinu samostalnost, nu ujedno po Hrvatskoj i za oslobođenje svih potlačenih nasilnim hegemonizmom, koji ovaj puta imaju izvanrednu priliku, da u zajedništvu'sa Hrvatskom i Hrvatima izvojuju svoja čovječanska i građanska prava, što u slozi sa Hrvatima mogu i izvojštiti.

Borba će biti teška i velika, ali jer je i veliko zlo u kome se nalazimo, upeti će sav narod i čitavo javno mnijenje, nadamo se, sve sile, da do pobjede dođe.

Velika svijest i odlučnost čitavog hrvatskog naroda kao i grada Zagreba, koja je prokušana i dokazana, najbolji je zalog bolje i sretnije budućnosti i to budućnosti, koja ne će biti predstavljana Beogradom kao elementom nesređenosti, ćudorednog, tvornog [materijalnog] i kulturnog uništavanja, te sumnjivog pomagača međunarodnog mira, nego Zagrebom glavnim gradom Hrvatske kao po elementu reda, rada i poretka materijalnog i kulturnog napretka, te iskrenog pregaoca na polju uređivanja pravednih i dobrih susjednih odnošaja i međunarodnog mira.

Sve ovo bilo nam je pred očima, kad smo stvorili odluku, da sudjelujemo u radu zastupničkog kluba *Hrvatske Seljačke Stranke i Seljačko demokratske koalicije. «*[49]

[49] ***Putem hrvatskog državnog prava...,* str. 75-76.**

Najavljenu »borbu« *Hrvatske seljačke stranke* i *Seljačko-demokratske koalicije* za novo državno uređenje nije više mogao povesti Radić, jer je 8. VIII umro. Na veličanstvenom pogrebu u Zagrebu govorio je ponovo Trumbić[50] i u svom patetičnom govoru - najavivši »uskrsnuće Hrvatske« - istakao da »državna samostalnost koju je Hrvatska imala i vršila kroz vijekove, a koje danas nema, zahtjev je našeg čistog prava, od koga hrvatski narod nikada odstupit ne će. Hrvatski narod se toga nezatomljenog prava nakon desetgodišnjeg katastrofalnog iskustva ne smije odreći ni stoga, što je danas strahovito ugrožen naš socijalni, kulturni i ekonomski život kao rezultat 1000-godišnje državne samostalnosti Hrvatske, jedna tekovina i svojina općeg čovječanskog napretka. Hrvatska svoja na svome uredit će javni život na kulturnim osnovama iskonske jednakosti i ravnopravnosti svih svojih građana. Bez razlike, ma tko bio, ona će biti dom rada i međusobne ljubavi, dom slobode i plemenitih natjecanja. Hrvatska poziva sve druge krajeve i narode u ovoj državi na izmjeničnu pomoć za zajedničko dobro, koje ćemo na načelu slobodnog udruživanja moralnih i materijalnih interesa osnovati i utvrditi na temelju iskrene i nepatvorene narodne volje.«

Politička se borba u hrvatskim krajevima sada sve više radikalizira, osobito kad je nova vlada, pod predsjedanjem prvaka slovenskih klerikalaca Antona Korošca — prvog ne-Srbina na položaju predsjednika vlade! — sazvala »krnju« Narodnu skupštinu u zasjedanje.[5] Pavelić se koristi radikalnim raspoloženjem i počinje okupljati omladinu pod plaštem sportskog društva.[52] Naime, 1. X osnovano je u Zagrebu »nevino« društvo pod imenom *Hrvatski Domobran* kome je, prema pisanom »statutu«, bila svrha »da razvija tjelesno i duševno zdravlje svojih članova«. To je imala biti javna organizacija u kojoj bi se potajno i od policije neprimijećeno osnivale grupe Pavelićevih pristaša. Na osnivačkom sastanku bila su prihvaćena pravila ili »Statut Jvlatice Hrvatskog domobrana«, kao vrhovnog vodstva *Hrvatskog Domobrana,* a zatim i pravila pojedinih ogranaka te organizacije. Po pravilima je na čelu organizacije (»Matice«) stajao starješina, a njemu uz bok stožerno vijeće. Iako je sve bilo umotano u legalne oblike, policija nije dopustila daljnje djelovanje *Hrvatskom Domobranu.* Ipak, okupljanje se nastavljalo - a tome je imao pripomoći i organ *Hrvatski Domobran.* S tim u vezi, Mijo Bzik - kao neki povjesničar ustaškog pokreta uopće - spominje katakombe u Kaptolu br. 4 i zgradu na tadašnjem Jelačićevom trgu br. 6 kao mjesta okupljanja malih »ustaških rojeva«. Jedan od njih imao je u svojoj postrojbi - navodi Bzik - Marka Hranilovića, Miju Babića, Matiju Soldina i Zvonka Pospišila o kojima ćemo više saznati kasnije.

I u toj atmosferi nepovjerenja, zaoštrenosti i krize Trumbić, kao predstav-

[50] I taj se govor nalazi u knjizi: *Hrvatskim mučenicima...*, str. 118-121.

[51] To je Aleksandru bilo potrebno da provede ratifikaciju nepopularnih i štetnih Nettunskih konvencija da bi tako udobrovoljio B. Mussolinija.

[52] »U isto vrijeme [Pavelić] osniva i revolucionarnu organizaciju hrvatske omladine pod nazivom .Hrvatski domobran'. Članovi su joj isprva nosili plave košulje, ali je Poglavnik to brzo zabranio, jer nije htio na takav način legitimirati svoje uže suradnike i najbolje narodne borce pred srpskim žandarima i četnicima« (Petar Pekić, *Postanak Nezavisne Države Hrvatske.* Borba za njeno oslobođenje i rad na unutrašnjem ustrojstvu, Zagreb 1942, str. 31-32).

[53] O programu *Hrvatskog Domobrana* kao organizacije: Mijo Bzik, *Ustaški pogledi* (1928-1941-1944), Zagreb 1944, str. 30-32.

Umjesto *Starčevića* izašao je prvi broj *Hrvatskog Domobrana* 16. XI 1928.

nik *Hrvatskog bloka* a u suglasnosti s vodstvom *HSS,* odlazi u inozemstvo, 21. X, da u prijestolnicama Zapada (Pariz i London) obavi svoju misiju.[54]

Zanimljivo je pri tom da je Trumbić - kao i nešto kasnije njegov drug iz *Hrvatskog bloka* Pavelić - prvo otišao u Beč, formalno radi liječničkog pregleda, a zapravo u sasvim druge svrhe. Tamo se povezao s Pavelićevim pouzdanicima: I. Perčevičem i Stj. Sarkotićem. Od njih je primio prve informacije (koja je od austrijskih stranaka za osnivanje hrvatske države, na primjer), a zatim je posjetio dra Wotawu, predsjednika velikonjemačkog kluba u bečkom parlamentu, i sveučilišnog profesora dra H. Uebersbergera. Wotawa mu se pri tom žalio na Korošca i Slovence, što se, navodno, neprijateljski odnose prema njemačkoj manjini, tako da joj je gore nego onoj u Vojvodini, a historičar Uebersberger (također Velikonijemac) mu je pričao o svom nastojanju da dokaže odgovornost srpske vlade za rat 1914-1918.[55]

Trumbić je, 24. X, posjetio austrijskog kancelara I. Seipela. Izložio mu je političku situaciju kod kuće i elemente »hrvatskog pitanja«, a Seipel mu je postavio nekoliko pitanja: mogu li Hrvati naći u Srbiji političara kakav je bio N. Pašić, kojega bi mogli navesti na sporazum (za Hrvate povoljan); ako već ne mogu naći političara, a ono generala, patrijarha ili, čak, samog kralja? Na sva ta pitanja Trumbić je odgovorio negativno. E, onda nastojte postići - odvratio je Seipel - federativno uređenje zajedničke (jugoslavenske) države radije nego da provedete otcjepljenje, jer će to biti manje bolno. Hrvati uživaju naše simpatije i mi smo spremni da im uvijek damo dobar savjet. Francuzi su uz Beograd i režim, jer im treba vojska. Englezi šute, a Mussolini bi vas htio, ali...! No, što je s Korošcem? Zašto to radi? Kako se Slovenci odnose prema Hrvatima? Uostalom, želim vam uspjeh i svako dobro - završio je Seipel.

Sutradan poslije podne Trumbić je prvo otišao na čaj Sarkotiću u pratnji Sarkotićeva sina i Sarkotić je svojim gostima (Trumbiću i Perčeviću) tom prilikom čitao iz svog rukopisa »Priprave za slobodnu Hrvatsku«, u kojem je zagovarao da kod kuće pristupe organiziranju omladine, da mladež uči jezike, da se razvija društveni život, da se organizacija širi i u narodu. Dalje je upozoravao da su im saveznici unutar Države SHS bosanski katolici i Muslimani, a uz njih Makedonci; u inozemstvu Bugari potpuno (ali ne u Jugoslaviji!), Mađari (ali oprezno) i Talijani (no još opreznije). Poslije čaja pošli su u zgradu policijske direkcije da posjete Hansa Schobera, direktora bečke policije i bivšega kancelara. Trumbić mu je u toku razgovora objasnio razlog svog dolaska u Beč (»upoznati se s vodećim ličnostima«); radi toga je jučer posjetio kancelara, a danas je došao Schoberu, jer mu je poznato koliko je on u austrijskom političkom životu istaknut i važan. Izložio mu je situaciju, a Schober je pažljivo slušao. Na kraju mu je Schober rekao da mu želi uspjeh; da ne vjeruje da će Hrvate u borbi pomoći Engleska, a još manje Francuska, dok bi Rim to htio učiniti, ali bi zatražio i plaću za to.

Iz Beča je Trumbić, 26. X, napisao pismo Paveliću:

»Dragi **g.** Doktore!

Šaljem Vam priloženo posebnim zgodnim načinom. Pročitajte i Dr Špa-

O Trumbićevoj misiji: Bogdan Krizman, Trumbićeva misija u inozemstvu uoči proglašenja šestojanuarske diktature (oktobar-decembar 1928), *Historijski pregled,* br. 3/62, str. 176-202.

O Trumbićevoj političkoj djelatnosti uopće vidi monografiju Ante Smith Pavelića, *Dr. Ante Trumbić. Problemi hrvatsko-srpskih odnosa,* München 1959.

[55] To je pokušao da dokaže i u svojoj knjizi: *Österreich zwischen Russland und Serbien.* Zur Sudslawischen Frage und der Entstehung des Ersten Weltkrieges, Köln-Graz 1958.

niću, pak zalijepite i predajte Dr Mačeku. Upoznao sam sa zadovoljstvom Vaše ovdašnje prijatelje, naše dobre i otmjene Hrvate. Moje sam dodire ograničio na najuži bečki krug i zadovoljan sam. Ova je veza za me važna i za stvar korisna. Vi pišite Ivi (Perčeviču) u Beču (koji će mi slati u Pariz čim mu javim adresu) što iscrpljivije, da imam točno pojma što se zbiva kod nas i što saznajete iz vana. Naše novine dobivam, ali mogu da mi koji put izbjegnu i ne mogu imati sve. Što se govori o mojem odlasku i jesu li što druge novine pisale, osim Pribićevićeva intervju-a u *Obzoru?*

Srdačno Vas pozdravljam

[Trumbić][56]«

Priloženi Trumbićev izvještaj VI. Mačeku od istog dana, koji sada — prema zaključku zastupnika *HSS* od 13. VIII 1928 - »vodi poslove predsjednika stranke«[57] glasio je ovako:

»Dragi gosp. Predsjedniče!

1. Sutra u jutro polazim za Pariz. Mislio sam krenuti jučer, ali sam se morao još dva dana zadržati jer konzultiranje za mene i ženu mi nije moglo biti dovršeno.

2. Ovdje sam ušao u sve glavnije veze sa mojim zadovoljstvom. Ovo je važna točka za informacije kako sam i predvidao. Za našu stvar postoje shvatljivo zanimanje i simpatije, iz kojih potiču i iskreni a razboriti savjeti. Treba upozoriti naše novine (barem *Narodni Val, Dom, Hrvat* i *Hrv. Selj. Narod)* da ništa ne donose što bi se moglo tumačiti kao naše neraspoloženje prema Beču i Berlinu, jer nemamo interesa da ih indisponiramo. Što se tiče novina, mogli bi u datom slučaju računati samo na novine koje podupiru današnji režim. Treba dobro paziti na strane novinare kad dolaze u Zagreb, i informirat se predhodno kakve su novine koje zastupaju. Strani svijet malo poznaje tuđe prilike pa i naše. Jer n. pr. ovdje je napravila nepovoljan utisak činjenica što je pred nekoliko vremena izašao intervju iz hrv. krugova u Zagrebu u večernjem listu *Der Abend,* koji je jedan revolverski list socijalističke ljevice. Takvih se incidenata treba čuvati, jer djeluje nepovoljno.

3. Interesantno je da mi se je postavilo i to pitanje, možemo li sigurno računati na Pribićevića.

4. Sisačka skupština od prošle nedjelje učinila je u ovdašnjim krugovima jak utisak obzirom na kategoričke izjave hrvatskih govornika, a u prvom redu na Vaše, jer se smatraju kao programatske zbog Vašega autoriteta kao predsjednika. Ja Vam od moje strane čestitam. Vaš je govor meni stvarna podrška.

5. *Progonstva.* Hapšenje Devčića i izjava Dr Pernara da je on napisao inkriminirani članak (bravo!) dobro dolaze kao dokaz zaoštravanja borbe i nepopustljivosti Hrvata. Ako se pokrene kazneni postupak proti Pernaru, prihvatit ćemo energično borbu pred sudom. Postavit ćemo pitanje na široku bazu.

6. Vidio sam u *Obzoru* izjavu Pribićevića, da on nezna ništa o mojem odlasku u inozemstvo i da ja nemam nikakve misije. To znači pucati mi u leđa.

[56] **Arhiv Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu - skraćeno A-JAZU, Trumbićevi spisi, svežanj 60.**

[57] **Opširnije o Mačeku i *Hrvatskoj seljačkoj stranci* poslije 1928. godine: Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941.* Iz povijesti hrvatskog pitanja, knjiga I—II, Zagreb 1974.**

Vi ste moj šef a ne on. Kako je to, da u vrijeme »bojkota« režima, Pribićević konferira sa *kraljevskim poslanikom* Dr Smodlakom! Na ovaj način predsjednik *SDS* i jedan od predsjednika *SDK* sabotira javno svečano proglašeni bojkot po njegovoj inicijativi. To je politička nedosljednost. Treba da Vi nađete načina, da disciplinirate Pribićevića odnosno moga puta, jer mi se, kažem Vama, može dogoditi da na najvažnijem mjestu osjetim kako me je Pribićević, jedan od predsjednika *SDK*, desavuirao. Na taj način koalicija sa *SDS* postala bi teret i šteta za hrvatsku stvar. Dosta je da šuti, drugo se ne traži.

Srdačno Vas pozdravljam

Trumbić[58]«

Trumbić je sutradan otputovao iz Beča u Pariz.

Stigavši u Pariz, Trumbić se prvih dana orijentirao, a zatim je, 2. XI, prije podne posjetio na Quai d'Orsayu generalnog sekretara ministarstva vanjskih poslova Philippea Berthelota. Izložio mu je političku situaciju u SHS, a Berthelot ga je odmah »tuširao« tvrdnjom da su oni svi previše raspaljeni, uzbuđeni. Treba - rekao je on - biti hladan. Kakvo odvajanje? Ta, Italija vam je blizu i što bi sve vas u tom slučaju čekalo? Vi ste mlada država i muke i teškoće su neizbježive. Ali, valja misliti na budućnost. Nije lako postići ujedinjenje. Koliko je Francuskoj trebalo krvi i vremena, stoljeća? Što je danas nemoguće, postaje moguće sutra. Teorija je jedno, a postoje situacije kada se čini kao da izlaza uopće nema, ali ga život ipak pronađe. Mi ovdje dobro poznajemo Srbiju — nastavio je Berthelot. To je turska zemlja orijentalnog mentaliteta. Srbijanci nisu sposobni za administraciju, jer su destruktivni. Kod njih cvate korupcija, egoizam, pljačka. Srbi su šoveni, tvrdoglavi, ne daju se razlogu. Muka je s njima. Sa Spalajkovićem, Marinkovićem se ne da. Tvrdoglavih su se prema Grčkoj i Venizelosu i nikako se nisu htjeli dati razlogu. Venizelos je imao pravo, ali Beograd nije htio popustiti. Bilo je potrebno da mi posredujemo, i Pariz je izvršio pritisak na kralja Aleksandra, koji je loše savjetovan i nije na visini. Tek na nagovor Pariza, Aleksandar se umiješao i jugoslavenska je strana popustila. To je bila muka. Srbi imaju sve mane koje su nam poznate, ali imaju jednu vrlinu, a ta je: ustrajnost, izdržljivost. U ratu su činili čuda: izgubili su domovinu i vojsku, ali su izdržali i pošlo im je za rukom da opet stvore vojsku i oslobode zemlju. To je jedinstven slučaj u historiji. Doduše, s njima imamo najveće muke. Njihova im ustrajnost daje poleta; teže za tim da i druge okupe i privuku pod svoju vlast, s Bugarima sve do Carigrada. To su veliki planovi i za njihovo je ostvarenje potrebno mnogo žrtava i mnogo vremena. A kako će proći? - to je drugo pitanje. Svakako, o njima (Srbima) treba voditi računa. Vi ste Hrvati - nastavio je francuski diplomat - napredniji, na višem stepenu. Vaša je administracija na visini, ali je kvare, što je šteta. Promjene su nesumnjivo potrebne. Ali kako? S političkim strankama ne možete ništa. Jedina je vlast kralj Aleksandar. Na njega treba utjecati i on može provesti promjene i po samom Ustavu. Treba ga na to nagnati. Po Spalajkoviću,[59] Marinkoviću[60] ne može se ništa; po posrednicima ne ide, nego samo direktno. Imao je doći u Pariz, ali je svoj dolazak odgodio.

59 A-JAZU, Trumbićevi spisi, svežanj 60.

60 Miroslav Spalajković, dugogodišnji poslanik u Parizu.

Vojislav Marinković, dugogodišnji jugoslavenski ministar vanjskih poslova. Opširnije o njemu: Košta St. Pavlović, *Vojislav Marinković i njegova doba (1876-1935)*, knjiga I-V, London 1955-1960.

Treba da kralj dode ovamo, da bi se s njim moglo govoriti i privoljeti ga da provede promjene. I zbog svog zdravlja trebalo bi da dođe, da bi konzultirao liječnike. Poznato mu je — rekao je on - što je Aleksandar govorio o amputaciji, ali treba dalje raditi. To ne znači da kralj neće promijeniti mišljenje i doći do veće uviđavnosti. Zbog toga je slobodan predložiti Trumbiću da se opozicija obrati Aleksandru, da mu iznesu sve žalbe i prigovore, ali u lijepoj formi. Tako će ga prisiliti da im odgovori i nešto poduzme. Neće moći šutjeti. Ali ako ništa ne učini? - primijetio je Trumbić. Vidjet će se - odvratio je oprezno Francuz. Treba ići korak po korak. Takav je život. A što se tiče atentata u Skupštini, ne vjerujem da je bio organiziran, jer ih je kompromitirao. To je jedna nesreća. Trumbić mu je na to odvratio da oni sve to uvažavaju, ali u Beogradu su potpuno gluhi i nisu dostupni nikakvom razlogu, nego vode državu u propast.

Pavelić je odgovorio Trumbiću pismom od 31. X. To pismo glasilo je ovako:

»Veleštovani gospodine Doktore!

Primio sam jučer Vaše pismo. Priloženo pročitao sam tajniku, te ga otvorenog predao predsjedniku.

Tom zgodom razgovarao sam u kratko sa predsjednikom te imam dojam, da se kod njega raspoloženje nije nimalo promijenilo, već da je potpuno onako, kako je i bilo za Vašeg odlaska.

Neznam da li su Vam došle u ruke zagrebačke novine sa novinskim intervjuem dra. Mačeka. On je odmah poslije poznate Vam izjave Pribićevićeve, koja se je Vašeg puta ticala, novinama dao izjavu, da se u inozemstvu vodi akcija, i da je Vaš odlazak u inozemstvo s tim u vezi. On je naime spontano osjetio, da mora opovrći Pribićevićevu izjavu glede Vas, pa je to na ovaj način učinio.

Od Vašeg odlaska nije bilo ništa osobitog razgovarano gore na Markovom trgu, niti bi se imalo što zabilježiti, a sutra u četvrtak (1. XI) ne će radi blagdana niti biti oficijelne sjednice, osim što će vodstvo ići na Radićev grob.

U zagrebačkim *Novostima* bio je ovih dana značajan uvodnik, po kome izgleda, da u Beogradu nema spremnosti na rješavanje u pravcu bilo kakvog god zadovoljenja hrvatskih težnja.

Savčićeva akcija nastavlja se uporno, i dobiva se jak dojam, da je vođena po P. uputama. Sutra ću o tome nastojati govoriti sa drom Mačekom i pitati ću ga, da li ima što da Vam javi.

S pozdravom i poštovanjem odani Vam D P [61]

I Maček je uputio Trumbiću pismo (Zagreb, 2. XI) ovog sadržaja:

»Dragi gospodine zastupniče!

Sa radošću sam primio Vaše pismo, a međutim čitam, da ste stigli u Paris. Vaše savjete glede novinstva poslušati ćemo strikte.

Ne vjerujem, da će Pernara tužiti. Svetozara sam odmah drugi dan ispravio izjavivši, da je Vaš put u inozemstvo u najužoj vezi sa našom vanjskom akcijom.

Poslije Siska držali smo vrlo uspjelu skupštinu u Celju a 11 o. m. ćemo ako Bog da u Gospić.

[61] **A-JAZU, Trumbićevi spisi, svežanj 60.**

Juče je u *Vremenu* izašao vrlo karakterističan članak dr. Nedjelkovića, generalnog direktora pošta. Čovjek se u glavnom slaže s nama.

Očekujući od Vas što češće viesti, srdačno Vas pozdravljamo svi a naročito

Maček«[62]

Trumbić je sastavio »Izvještaj od 29. X. do 17. XI. 1928«[63] namijenjen Paveliću za Mačeka, a glasio je ovako:

»1. Stigao sam u Pariz 28. listopada u noći. Morao sam produžiti svoj boravak u Parizu zbog dva razloga, zbog krize francuske vlade i zbog kraljeva dolaska.

Moj dolazak u Pariz - piše on - svratio je pažnju u francuskim političkim krugovima, a na poslanstvu i u ostalim krugovima našeg režimskog svijeta izazvao je užurbanost. Preduzete su odmah žive i energične mjere, koja su išle za tim da mi se pripravi nepovoljan teren i da mi se otešća, ako ne onemogući, kontakt sa službenim krugovima. S druge strane kušalo se je pak da bi me se na simpatičan način navelo na to da dođem osobno u doticaj sa poslanikom. Tomu nastojanju ja se naravski nisam mogao odazvati, s razloga, što bi to značilo desavuiranje stava, na kojem se koalicija drži prema režimu, i s razloga što bi se iskoristilo protiv koalicije i protiv mene.

2. Dolazak kraljev doveo me je u osobit položaj. Dalo mi se razumjeti da ja ne mogu ignorirati kraljev dolazak u Pariz, izvan države, jer bi to bila neka vrst demonstracije, koja bi se tumačila nepovoljno i onemogućila kralju da me eventualno sasluša. Stoga, kao i s drugih razloga, koje ovdje nije potrebno spominjati, odlučio sam da se upišem u knjigu, što sam i učinio 11. studenoga. Time sam izvršio jedan čin kurtoazije prema kraljevoj osobi, koja se ne može politički tumačiti, jer koalicija ne vodi politiku protiv kraljeve' osobe. Iz kraljeve svite došla mi je danas — 17. studenoga — poruka da će me kralj poslije podne primiti, prije svog odlaska, ako izrazim na to svoju pripravnost. Ja sam se odazvao preko istog posrednika, ali sam zatim, istim putem, dobio odgovor da nema raspoloživog vremena, jer da je cijelo vrijeme, do odlaska na večer, već zauzeto.[64]

3. Svoj rad ograničio sam na doticaj jedino sa službenim krugovima. Pošto do sada nisam imao razloga da činim propagandu u javnosti, izbjegavao sam svaki doticaj sa štampom. Uvjeren sam da bi davanje izjava u novinama otešćalo moj pristup do službenih krugova. Kasniji događaji su me o tome i konkretno uvjerili. Vijest koja je, bez moga znanja, izašla dne 31. X. u popodnevnim novinama, od strane agencije *Radio,* pod naslovom »M. Trumbić ä Paris« [Gosp. Trumbić u Parizu] u kojoj je bilo rečeno da sam došao zato da interesiram državnike u Parizu, zatim u Londonu, da kriza koja je stupila u akutnu fazu bude riješena u smislu povoljnom za hrvatske revindikacije (iako je sastavljena tako da mi daje važnost, sumnjam da je jedna podvala), kao i izjava Dr. Mačeka da koalicija vodi u inozemstvu akciju i da se za to nalaze u Parizu Trumbić i Kežman,[65] ove vijesti upotrebljene su zato da se upliva na ove službene krugove, stvaranjem neraspoloženja prema meni. Jučerašnji *Le Temps* donio je vijest iz Beograda o izjavi u kojoj je Pribićević pledirao za priznanje Sovjetske Rusije, ističući da kad naša država može biti u prijateljstvu

[62] **Isti izvor.**

[63] **Isti izvor.**

w-i.. fril'kom Aleksandrove posjete Parizu 1928. godine, šef bezbjednosti bio je Vladeta Milicević, policajac kojega ćemo često spominjati na stranicama ove knjige.

Dr Ljudevit Kežman, narodni zastupnik HRSS, kasnije disident.

s Italijom, da bi mogla tim više priznati Rusiju, koja nas je obdarila mnogim dobročinstvima i bez koje da ne bi današnja država postojala. Ovakva je izjava nezgodna ovdje i u Londonu, jer daje povoda protivničkoj propagandi, koja ide za tim da uvjeri *kako Hrvati imaju simpatije za sovjetski režim.* Ta izjava, u ovom času, bila je tim više nezgodna, što je Beograd poplavio, ovih dana, pariš ku štampu vijestima o komunističkim manifestacijama u Zagrebu, demonstracijama protiv vojske itd.

4. Prve dane mog dolaska upotrijebio sam najprije da proučavam ovdašnje prilike i odnošaje, prije nego li počnem pozitivno raditi. Brzo sam osjetio stanovite rezerve, koje sam odmah shvatio kao posljedice režimske akcije protiv mene. Uslijed toga, svakomu drugomu, ko nije ovdje poznat od prije, bilo bi nemoguće doći u ikakav službeni kontakt. Ja sam stoga odlučio da sve to pregazim, idući ravno gdje treba, sa nadom, da mi se nemogu zatvoriti vrata u lice. Tako je i bilo. Pošto vojnički krugovi imaju sa vojničkog gledišta upliv na službenu politiku, ja sam našao način da dodem s tim krugovima u kontakt, kao jednako i sa Quai d'Orsay-om. Rezultat je bio ovaj:

5. Vojničkoj upravi podnesen je izvještaj o razgovoru sa mnom. Taj izvještaj podastrt je na mnijenje nadležnom mjestu, koje je izjavilo da ne može nego potvrditi, sa vojničkog gledišta, moj ekspoze, barem u glavnim potezima. Ovo mnijenje dostavljeno je na to na znanje mjerodavnim državnim faktorima. *To je za mene jedan znatan i pozitivan uspjeh.*

Na Quai d'Orsay-u, što sam rekao, primilo se kao točno, ali su, kako je razumljivo, izraženi savjeti u smislu umjerenosti. Dobio sam više nego utisak, da se na tom mjestu ne odobrava politika, koja se vodi u Beogradu, ali da se vodi računa o Beogradu zato jer ima državnu vlast u ruci.

6. Imam razloga da vjerujem da je kralj došao u Pariz, povodom utiska što su ga učinile te moje informacije. To potvrđuje i činjenica, što je kralj otputovao na večer 17. o. m. čim je svršio političke razgovore. Ovdje se smatra kralja kao jedini autoritet u državi (parlament je samo formalnost) i koji bi mogao da bude arbitar u riješavanju krize. Stoga smatralo se je za potrebno govoriti *osobno* s njime, a ne preko posrednika, pa bio to sam poslanik Spalajković, pa čak i ministar vanjskih poslova Marinković. To je pravi razlog kraljevog iznenadnog puta u Pariz.

7. Kad je kralj došao u Pariz, buknula je, iznenada, kriza vlade. Dok se kriza nije riješila nije dolazio u doticaj sa državnicima. To je pravi razlog, ä ne pitanje njegovog zdravlja.

Nakon riješene krize sa kraljem se počeli *politički* razgovori. Kod njega je dne 13. XI. bio najprije Briand i to *neoficijelno.* Stoga ovaj posjet nije objavljen u novinama. Iza razgovora sa Briand-om, kralj je posjetio predsjednika republike g. Doumergue-a. Kod njega je ostao pun sat, po čemu se već razumije, da to nije bio posjet samo za kurtoaziju. Dne 15. XI. bio Briand ponovno kao ministar *oficijelno* u posjete kralju, i s njime se dugo zadržao. Znam kako se je, i o čemu vodio razgovor. Pošto je to potrebno, radi Vaše orijentacije, i dalnjega vladanja iznijeti ću ovdje sadržaj svih tih razgovora u glavnim linijama. Razumije se da se ovakvi razgovori bilježe i čuvaju u dossier-u.

8. Razgovori kretali su se, skoro isključivo, oko naše *krize i oko hrvatskog pitanja.* Briand je najprije spomenuo kralju da se Trumbić nalazi u Parizu, što je značajno. A kralj je odgovorio jedino to, da mu je to poznato.

Glede situacije kod nas rečeno je kralju da je, u koliko je francuskoj vladi poznato, situacija u Jugoslaviji toliko *ozbiljna da zabrinjuje,* i izražena je želja

da bi se našlo jedno *povoljno i trajno riješenje.* Kralj je na to dao, u glavnim potezima, ovaj odgovor:

Priznajem da ima kod nas mnogo nezadovoljstva, donekle i opravdanog. Ima što da se prigovori državnoj administraciji i politici srpskih stranaka. Ali sve se to kreće u granicama, koje ne mogu zabrinuti. Koalicija vodi oštru opoziciju, ali *ona nije složna,* ni u pogledima, ni u ciljevima, i misli da se ne će održati na okupu. U koaliciji ima lijevo krilo koje gura u krajnost, ali i to samo u riječima. Ima desno krilo, koje je bliže Beogradu nego lijevom krilu. S tim bi se krilom mogao naći izraz [izlaz?] i to će krilo prevladati. Hrvatski je pokret porastao uslijed oštre borbe, koju vodi koalicija, ali je *naduvan.* Koalicija vodi borbu, ali samo riječima (zborovi, rezolucije, govori i izjave, agitacija na strani itd.). Ali koalicija ne stvara nikakvih *odlučnih čina,* kao što bi bili: revolta u narodu, finansijski bojkot, neplaćanje poreza, nedavanje regruta i slično. *Hrvati su pacifiste i stoga nisu opasni.* Uvjeren je da do takvih odlučnih čina ne će doći. *Nema pogibelji da Hrvati proglase nezavisnost.* U državi postoji režim jednakopravnosti za sve građane, i u tom pogledu pozvao se na činjenicu što je danas Slovenac Korošec u vladi, u kojoj ima dva najvažnija položaja, kao predsjednik vlade i ministar unutrašnjih djela, što su ministri Hrvati Anđelinović[66] i Barić,[6] i bosanski musliman Spaho. Skupština radi redovito i vlada se naslanja na veliku većinu, u kojoj su ne samo Srbi nego i Slovenci i Hrvati. U administraciji, pa čak i u ministarstvima, ima ne samo Srba, nego i Hrvata i Slovenaca. Administracija funkcionira redovito, sudovi rade, narod plaća poreze bez prigovora i služi u vojsci. To znači da je stanje u zemlji ustavno i normalno, pa stoga i pored nezadovoljstva koje postoji, naročito u Hrvatskoj, kriza nije ozbiljna i nema nikakova razloga zabrinutosti. Borba sa riječima, *a bez djela, dodijati će* koaliciji i narodu. *Ne će dugo vremena proći* da će im dodijati. Napustiti će pasivnost, doći će na pregovore, *što se već i sada radi,* tako da ćemo *kroz neko vrijeme* imati sporazum i riješenje krize. Mi možemo *čekati,* vrijeme radi za Beograd, a protiv opozicije. Stoga nema nikakva razloga da se upotrebljavaju stroge mjere, kao što bi bilo proglašenje opsadnog stanja, ili prijekog suda, ili slično u Hrvatskoj. *Siguran* je da Hrvati ne će poduzeti nikakvih odlučnih konkretnih *čina.* Što se tiče riješenja krize, u Beogradu su pripravni na sporazum, ali jedino na tom temelju, *da se ne dira u jedinstvo države.* Vidovdanski ustav jest centralistički, on (Aleksandar) ne drži apsolutno do centralizma, i sam misli da bi neke stvari u ustavu trebalo mijenjati (valjda drugi dom, načela izbornog reda itd.) ali drži apsolutno do *državnog unitarizama:* jedna kraljevina, jedan narod. Treba najprije postići amalgamiranje i fuziju svih dijelova naroda, na čemu se već uspješno radi. *Ne će dozvoliti državnu autonomiju Hrvatske ili federaciju cijele države.* To bi značilo dislokaciju (rastrgnuće) države. Postoji pripravnost da se dozvoli administrativna decentralizacija, ali uvijek *pod kontrolom* centralne vlasti u Beogradu. Takvu decentralizaciju može dobiti Hrvatska i Slovenija, ali nikako na temelju uspostave *historijskih zemalja.* Vladina četvorna koalicija predstavlja jednu kompaktnu cjelinu. Vlada je ovih dana precizirala svoje stanovište prema koaliciji (aluzija na Koroščev komunike odnosno Savčića)[68] i *čeka od nje odgovor.* U slučaju sporazuma Hrvati mogu

66 **Budislav Grga Anđelinović, političar *Demokratske stranke.***

67 Stjepan, Barić, prvak klerikalaca u Hrvatskoj *(Hrvatska pučka stranka).*

68 Miloš Savčić **bio je tih dana vrlo aktivan, trudeći se kao samostalni demokrat - a zapravo**

dobiti nekoliko velikih župana, gdje bude potrebno. Godine 1924. dobili su tri portfelja, a sada bi im se *izašlo u susret* da dobiju četiri do pet portfelja. Godine 1924. bila je situacija *mnogo teža i ozbiljnija.* Radić je zastupao hrvatsku republiku i tjerao skrajnju politiku. Pa ipak uspjelo je nagoditi se i doći do sporazuma. Sada situacija *nije ni blizu onako ozbiljna,* i nema nikoga, koji bi imao kod Hrvata *Radićev upliv i autoritet.* Koroščeva vlada je *provizorna,* do jedan ili dva mjeseca će se izmijeniti. Ako Hrvati budu htjeli *moći će ući u novu vladu,* a ako ne budu htjeli sastavit će se *i bez njih.* U slučaju sporazuma moglo bi se pristati na to da se skupština raspusti i pođe *na nove izbore.*

(Kazano je da se u velikom štabu drži da bi u Beogradu pristali radije na *amputaciju* jedne *male* Hrvatske, nego li *na federaciju.)*

Ovo izlaganje učinilo je utisak da je *iskreno i iz uvjerenja, o* kojem se bez sumnje vodi računa. Ali mislim da se ne dijeli potpuno ovo optimističko shvaćanje, koje nije do kraja raspršilo zabrinutost, koja je vladala u Parizu prije ovih razgovora.

9. Govorilo se i o *Italiji.* Kralj je rekao da se odnošaji *nisu nimalo popravili* nakon nettunskih konvencija. Sumnja da se ti odnošaji ne će popraviti i postati stalni. On je bio za nettunske konvencije, ali se je uvjerio da je to bila pogreška. Sa Italijom nije se *ništa postiglo,* a konvencije su izazvale nezadovoljstvo i uzrujanost i to *opravdanu* (nota bene) u Dalmaciji i u Sloveniji.

10. Na postavljeno pitanje da li Italija ima udjela u hrvatskom pokretu, odgovorio je *kategorički sa punim uvjerenjem* da nema. Naglasio je da Hrvati mrze i preziru Talijane i da ne će s njima podnipošto. Ali je dodao da zna da neki Hrvati imaju odnošaja *sa Madžarima.* Madžari bi htjeli da se Hrvati odcijepe, jer se nadaju da bi mogli tom prilikom dobiti proširenje svojih granica, sa revizijom mirovnog ugovora.

11. Upozorujem da režim iskorišćuje odnošaje sa privrednim i finacijskim krugovima *u Zagrebu da* dokaže kako ti krugovi ne stoje na strani koalicije, koja vodi samo jednu praznu *haranguersku politiku.* U vezi s ovim vrijedno je zabilježiti i to što je guverner Narodne Banke, Bajloni, bio u Zagrebu i posve normalno razgovarao sa zanimanim privrednim krugovima. Jedan direktor jedne od najvećih pariških banaka, koja radi sa našom zemljom, a koji je inače upoznat sa ovdašnjom vanjskom politikom, kazao je (ovo je također pozitivno) da jedino zagrebačke banke imaju kredita u Parizu, Londonu i Berlinu, a beogradske banke ništa. Kada bi zagrebačke banke, dodao je, prekinule poslovanje u Beogradu, da bi to imalo velike posljedice, jer da bi Narodna Banka izgubila svaki kredit u Parizu, Londonu i Berlinu i za kratkoročne pozajmice, te da ne bi mogla na ovim tržištima niti eskomptirati mjenice. Dok to ističem upozoravam da je to jedno krupno pitanje, koje se ne da prelomiti preko koljena, jer bi Beograd mogao učiniti zagrebačkim bankama mnogo zla, ali držim da bi trebalo naći načina, da se na ovo, *diskretno,* upozori mjerodavne krugove zagrebačke privrede da vode o tome računa i da počnu udešavati svoje odnošaje sa Beogradom na način da budu što manje pod njegovim uplivom i da mu ne prave štafažu, koja se upotrebljava *politički* na štetu hrvatskog naroda. Spomenuti direktor pariške banke zaključio je svoje riječi time, da kada bi zagrebačke banke zatvorile svoje šaltere u Beogradu, da

i izjave vodstva opozicije. U njegovoj je vili u Beogradu 22. VII došlo do dramatskoga noćnog razgovora kralja Aleksandra sa Sv. Pribićevićem.

bi Beograd doživio takav finansijski udarac, koji bi odlučno djelovao na riješenje hrvatskog pitanja.

12. U razgovoru spomenuo je kralj i pitanje zajma, ali mi je odgovoreno, da se o zajmu ne može govoriti dok se ne riješi politički spor, jer da Banke ne bi dale novac, pred ovako mutnom situacijom. Važno je to, da bi se smatralo da je politički spor riješen već time, kada bi se Hrvati vratili u Beograd i učestvovali u parlamentarnom radu, a indiferentno je bi li bili u vladi ili u opoziciji. To znači da bi Hrvati, kad bi se vratili u Beograd, time pomogli vladi da dođe do zajma.

13. Prema ovome, što sam gore istakao, lako je razumjeti moj položaj. Ja nemogu zaustaviti se na ovome, nego moram ići dalje bez obzira na to koliko ću vremena još ostati. Ovo je jedan *podhvat,* koji treba izdržati do kraja. Iz ovoga što sam do sada saznao vidim, koji je pravac u kojem treba raditi i gdje su pukotine na protivnoj strani. Kraljevo shvaćanje znači nepopustljivost vlade i prema tome daljnju borbu. Tim putem treba da ide koalicija, kao što ću ići i ja. Koaliciju treba svakako održati i paziti da se ne događaju incidenti, koji mogu potvrditi mišljenje, da je koalicija, prije ili poslije, na razlazu, i da desno krilo ima izgleda da prevlada. Da nije *SDS* bila do sada sa nama, mi bi Hrvati mogli sami voditi borbu i imali bi pače slobodnije ruke i čistiju situaciju. Ali kada je koalicija već jednu godinu tu, razlaz značio bi naše oslabljenje i pojačao bi beogradske nade na uspjeh, tim više što bi se mogla stvoriti i zabuna u narodu i cijela stvar izvrći se u spor unutrašnji ne između Hrvatske i Beograda, nego između Hrvata i Srba u Hrvatskoj.

14. Molim da se o svemu, što je gore spomenuto, vodi ozbiljno računa i da se pazi da u javnim enuncijacijama ne bude ništa što mi može biti na smetnju.

Imam da naglasim uopće da cijeli moj dosadašnji rad kreće se u takovim granicama da ni *SDS* ne bi mogla ništa prigovoriti, jer se moj rad kreće u onom okviru, što ga je odredila deklaracija koalicije 1. kolovoza, a u formi i metodama držim se moga iskustva i poznavanja međunarodnog života.

Prvo sam Vaše pismo, kao odgovor na moje iz Beča, primio. Što budete imali unaprijed pošaljite mi u Beč, komu ću dati daljnje dispozicije glede adrese. Neznam točno koliko ću još ostati u Parizu, ali morati ću još koji dan, jer treba da učinim *zaključne korake.* Zatim odlazim u London.

Sinoć je dopisnik (18. XI) *Obzora* (Mato Vučetić) poslao opširniji izvještaj, koji sam mu ja dao, ali ne u detaljima, ni kako je ovdje gore izloženo. Smatrao sam za potrebno da se u glavnim linijama da izvještaj za našu javnost.«

Trumbić je taj izvještaj otposlao iz Pariza 19. XI, i to na Perčevićevu bečku adresu, a Perčević mu je iz Beča, u pismu od 22. XI,[69] potvrdio prijem tog izvještaja. Mogao je još istog dana izvještaj proslijediti u Zagreb [Paveliću], jer je Sarkotić [Perčević ga titulira »Njegova Preuzvišenost«!] upravo došao k njemu i »Vaše interesantne i važne izvode pročitati mogao« - piše on. Sarkotić poručuje Trumbiću: 1. kralj Aleksandar bio je pozvan u Pariz i zato da se uredi pitanje zajedničke vojne komande između Čehoslovačke i Srbije; 2. sarkotić je doznao od osobe koja je kod Mussolinija bila gotovo čitav jedan sat da Mussolini prati s velikim zanimanjem borbu Hrvata; među inim rekao je izričito ovo: »Dalmacija jest za mene, dok SHS država postoji, zlato, a kad

postane nezavisna Hrvatska, Dalmacija je za mene gvožđe koje odbaciti mogu, jer onda Dalmacija za mene više teritorialno interesa nema.«

Iz domovine je — piše dalje Perčević Trumbiću - stigla ova poruka:

»Poznati samostalac Miloš Savčić otputovao je oko 15. o. m. u inozemstvo i to navodno u Švedsku, da omete zajam. Međutim to je malo vjerojatno. — Veća je vjerojatnost, da je Savčić otišao uhadati dra. Trumbića, jer oni ovdje ne mogu saznati sve ono, što bi htjeli. U inozemstvu će uz pomoć framasona nastojati, da budu Trumbiću za petama. Na to bi se trebalo paziti i Trumbića upozoriti.«

I u domovini imaju utisak da je Pribićevićeva izjava o Sovjetskoj Rusiji bila neumjesna, da je to Pribićević namjerno učinio da Trumbićevom putu čini neprilika. Zato se sve učinilo da se taj nezgodan utisak u inozemstvu ublaži.

Trumbić je u pismu Perčeviću (Pariz, 27. XI)[70] dostavio u prilogu zabilješku za koju je zamolio Perčevića da je proslijedi u Zagreb (Paveliću, odnosno Mačeku). Savjetuje da obavijeste savjetnika njemačkog poslanstva u Beču dra Goosa o pitanju na koje se zabilješka odnosi. Trumbić je još u Beču Goosu bio svratio pažnju na taj predmet koji njemu nije bio poznat i, ako im dr Goos može učiniti uslugu, neka upozori svoje mjerodavne, jer bi *Wilhelmstrasse* mogla najuspješnije opomenuti firmu u Diisseldorfu da je taj posao nezgodan i da ni s trgovačkog gledišta ne predstavlja ništa sigurno ni korisno, pa ma kakvi uvjeti bili.

»Čekam da se oluja na Kanalu stiša — piše dalje Trumbić — da se krenem za London. Ako imate što da mi pošaljete prije nego javim Londonsku adresu, možete mi poslati na ovu adresu: Mr. P. Ostovich c/o Associated British Manufactures, London, 12 Victoria Street. U kuverti s ovom adresom uklopite drugu kuvertu sa mojim imenom.

Vaša vijest da se je radilo u Parizu (kako stoji u V. [ašem] pismu od 22. o. m.), kao da ne stoji, jer nije došao u dodir sa vojnim krugovima. Posjetio ga je jedino Franchet d'Es. [perey]. Ostao je samo malo minuta, jer je to bila samo vizita iz učtivosti, da se zahvali na srdačnom prijemu u Beogradu povodom proslave desetgodišnjice proboja Sol. [unskog] fronta. — Pozdrav svima.«

U prilogu se nalazila zabilješka o pregovorima za zajam u iznosu od 100 milijuna zlatnih maraka kod firme *Vereinigte Stahlwerke* u Diisseldorfu (za nabavku željezničkog materijala). Pregovori su na dobrom putu. Njime bi zapadni dijelovi države bili oštećeni, jer bi morali mnogo više plaćati nego što bi bilo pravo, dok bi koristi imala najviše Srbija (i ne govoreći o provizijama, bakšišu, komisijama itd.), a i politički je zajam jako štetan. Stoga: učiniti sve što se može da se zajam osujeti! Neka se Koalicija *diskretno* obrati samoj firmi u Diisseldorfu s upozorenjem na generalni zaključak o nepriznavanju krnje Narodne skupštine i na sisačku rezoluciju o nepriznavanju novih zajmova.

U drugom pismu Perčeviću (Pariz, 29. XI),[71] Trumbić upozorava da njemačka vlada danas ima svoje velike brige, koje joj ne dopuštaju da se zanima za druga pitanja, kao što je, na primjer, hrvatsko pitanje. Valjda se boji da ne bi dirnula u osjetljivost Pariza, a osobito Londona (koji su danas usko povezani) i izazvala sumnju da misli pokretati politiku *Drang nach Süden.* Stoga Trumbić misli da njegov put u Berlin, prema današnjim prilikama, ne bi bilo poželjan. No, ako bi njemačkoj strani bio poželjan dodir s

[70] **Isti izvor.**
[71] **Isti izvor.**

Trumbićem, mogli bi to organizirati u Švicarskoj, u Luganu, na neutralnom terenu, i to diskretno (u povodu sastanka vijeća Društva naroda od 10. do 17. XII).

Perčević je iz Beča, 30. XI, javio Trumbiću — koji je stigao u London istog dana - da je njegovo pismo od 27. XI otposlao u domovinu, a jučer razgovarao s drom Goosom o zajmu. »Dr. Goos će 3. XII. — piše Perčević — doznati, ima li već sada ili istom u nedjelji pred Božić putovati u Berlin. Ako već sad putuje, to će sve usmeno izručiti; ako bi pak kasnije, pisat će odmah onomu gospodinu koji u toj stvari ima odlučujuću riječ, a kad dođe u Berlin, još će poduprijet osobno stvar sa argumentima.« Goos simpatizira stav hrvatske opozicije — javlja dalje Perčević — i otvoreno žali što još uvijek većina gospode u Berlinu stoji na istom stajalištu kao oni u Parizu.

Trumbićev i Pavelićev pouzdanik Španić javio je u pismu Trumbiću (Zagreb, 30. XI)[73] da su do tada stigla dva Trumbićeva saopćenja u Zagreb. »Danas sam razgovarao s predsjednikom (Mačekom) - piše on - pa sam dobio utisak, da mu je premalo vijesti, a Vaš boravak u Parizu, da se je protiv očekivanja zavukao. Konačno mu nije drago, što se Pribićević pred njim tuče u prsa, kako je bio na Bledu dva tjedna, pa se nije upisao u knjigu posjetnika.«

U pismu svom stranačkom prijatelju novinaru Ivanu Peršiću (London, 2. XII),[74] Trumbić mu dostavlja svoju londonsku adresu (Bailey's Hotel, Gloucester Road, Kensington, S. W. 7) i piše:

»Stigao sam u L. [ondon]. Ovo je treći dan. Bura u Kanalu zadržala me je desetak dana više u Parizu. Ni ja a osobito moja žena ne bi bili mogli izdržati. Prelaz u prošli petak bio je priličan. — U Parizu mogao sam dobiti glavne zagrebačke i beogradske novine, ali ovdje nema nikakovih. Teško je dobiti čak i francuske. Molim Vas da mi pošaljete *Hrvat* i *N.* [arodni] *Val* od 21. XI. pa ovamo, a *Obzor* i *Novosti* i *Riječ,* a po mogućnosti i *Politiku* pošaljite mi od 28. pr. m. pa ovamo. Osim toga molim Vas da mi unaprijed šaljete redovito svaki drugi dan *sve* ove novine, do daljne moje naredbe. - Molim Vas da izručite moje srdačne čestitke Dr. Srkulju na izboru za načelnika. Lijepo je uputio rad na općini i u građanstvu. Želim da tako nastavi i o tome sam uvjeren. Glavno je izbjegavati sporove, a kad se pojave, odmah ih izravnati ma bilo kako, da ne bi došlo do cijepanja. To je u interesu naroda, općine i naše stranke. — Sa Parizom sam zadovoljan, razumije se, to je relativno. Ondje je bilo primljeno, i ako ne sa punim uvjerenjem, mišljenje, da hrvatsko pitanje ne valja uzimati tragično, da će se riješiti unutrašnjim sredstvima, nekim koncesijama obične prirode. I ako se u Parizu vodi računa o Beogradu, došli su do uvjerenja, da to nije tako, nego da je spor dubok i da će se o njemu morati voditi računa, bolje prije nego poslije, kad bi se moglo još više komplicirati. Tomu jedan vanjski dokaz članak u *Le Tempsu* od ponedeljka 26. pr. m. pod naslovom: Les Serbes et les Creates en Yougoslavie (Srbi i Hrvati u Jugoslaviji). *Obzor* mora da ga je primio, jer mu ga je njegov dopisnik poslao. I ako u obazrivoj formi, to je lekcija i ozbiljan savjet Beogradu, koji više sadržaje nego li kaže. Takav članak na uvodnom mjestu u takovom listu i obzirom na njegove veze sa poslanstvom jako je napadan. Znam odakle je došao, pa je stoga osobito značajan. - Čim sam stigao ovdje, kazano mi je sa raznih strana,

[72] **Isti izvor.**
[3] **Isti izvor.**
Isti izvor.

da me se očekuje. Zašto? Zato da se čuje kakvo je pravo stanje. Jučer i danas (nedjelja) ovdje po običaju sve miruje. Upotrebio sam vrijeme da dobijem informacije o prilikama i o odnošajima. Prva je stvar pripraviti teren, naročito ovdje. Kod Engleza u pitanju vanjske politike, kažu mi, postoji jedno načelo: Istočno od Rajne odnošaji nas zanimaju samo kao posmatrače. Potresti ove promatrače i probuditi u njima zanimanje i istočno i južno od Rajne, to je moj prvi zadatak. Neugodan dosta, ali ipak zahvalan, jer Englezi drže, kad nešto uhvate. Oni imaju svoju logiku i poštenje, kojim se uvijek vladaju.

Čitam u jutrošnjem Nedjeljnom *Times-u* izvještaj iz Zagreba o jučerašnjim krvavim događajima povodom službene proslave desetgodišnjice. Žalim krv prolivenu, ali sva odgovornost pada na one, koji za prkos udešavaju ovakove službene proslave. One su namjerna provokacija hrvatskoga naroda u današnjim prilikama. Šta više, one se čine sa namjerom da ponize hrvatski narod u njegovom glavnom središtu, da se narugaju njegovom ponosu, njegovom stradanju i njegovim bolima. Gaziti jedan narod, zarobiti ga i pljačkati njegovu imovinu i ubijati ciničkі njegove prestavnike usred parlamenta, pa još mu se na ovaj način izrugivati u njegovom glavnom gradu, to prelazi sve granice i kadro je da uzbuni »pacifiste« kako porugljivo nazivaju Hrvate i u međunarodnim razgovorima. Samo crna zastava, kako su je svijesno izvjesili na katedrali naši hrvatski dečki, može se vijati u Zagrebu 1. prosinca. Slava žrtvama, koje su dale svoju krv i svoje živote na oltar slobode hrvatskog naroda! Dobro je da sam ovdje baš ovom prilikom, jer su ovo novi rječiti argumenti. —

Mnogo Vas pozdravlja

Vaš [Trumbić]«

Trumbić je iz Londona javio, 4. XII,[75] Perčeviću da - u vezi s pismom od 29. prošlog mjeseca — ostaje pri tome da se sastane s Nijemcima, no mora upozoriti da sad ne bi mogao poći ni u Lugano, ni u koje drugo mjesto u Švicarskoj, jer bi to bilo zapaženo. Ali ako to u Berlinu žele, moglo bi doći do sastanka negdje u Njemačkoj, ali ne u Berlinu nego u kojem drugom njemačkom gradu gdje nema jugoslavenskog konzulata. Odgovor mu Perčević može poslati telefonski ili brzojavno. »Ovdje je zanimanje za moj dolazak — javlja Trumbić na kraju. - Službena je linija: Saslušati sa interesom, ali ne pačati se u unutrašnje stvari drugih država.«

Trumbić je Paveliću, u pismu od 5. XII, [6] dostavio svoj izvještaj od istog dana i zamolio ga da ga prvo pročitaju on i Španić, a zatim da ga zalijepe i uruče dru Mačeku. »Molim Vas - piše dalje on - da me obavijestite što se govori o mojem putu u krugu koalicije kao u našem krugu kao i u građanstvu, a osim toga kakav je položaj nastao nakon 1. XII. u Zagrebu a zatim u Pakracu.«

Taj londonski izvještaj glasio je ovako:

»1. Stigao sam u London 30. pr.[ošlog] m.[jeseca] na večer, pošto je bura popustila tako da se je moglo preći preko kanala bez većeg napora. Subotu i nedjelju, kad se u Engleskoj ne radi, upotrebio sam za informacije putem mojih starih znanaca, koji su znali da sam u Parizu i koji su me očekivali. U utorak 4. o. m. imao sam službeni razgovor a ova tri dana upotrebio sam u

[75] **Isti izvor.**
[76] **Isti izvor.**

ostalom za poluslužbene i privatne razgovore, koji se nižu svaki dan. Ovi su razgovori od važnosti, jer u Engleskoj vladaju posve druge navike, nego u Evropi.

2. Moja je putnica istekla 3. o. m., a nisam je produžio u Zag.[rebu] jer sam mislio da ću se vratiti na vrijeme. Već stoga sam se našao u nuždi da ću morati poći na poslanstvo. Osjetio sam pak da ako ne dođem u doticaj sa poslanstvom — koje se ovdje smatra da zastupa državu u prvom redu — bit će onemogućeno da dođem u ma koji doticaj sa službenim krugovima. Ovdje se polaže važnost na korektnost diplomatskih odnošaja i od toga se nikad ne odstupa. Zatim već sama činjenica da dolazim u političkoj [misiji?] od strane opozicije, nezgodna je stvar, jer brit.[anska] vlada smatra da ima raditi politički samo sa službenim predstavnikom dotične zemlje, dok odnošaji između opozicije i vlade spadaju u pitanja unutrašnjeg reda. Osim toga poznajem ovdješnjeg poslanika Gjurića od mnogo godina i ostali smo u dobrim odnošajima, a on je ovdje dobro ocijenjen i ima dobar položaj. Imajući sve to pred očima, posjetio sam [ga] u pon.[edjeljak] 3. o. m. na poslanstvu. Znam da su se na službenom mjestu za to interesirali, pače je bilo spomenuto kad sam u utorak bio na For.feign] Office-u.

3. U vezi s ovim stoji i slučaj Mac Donalda u Pragu. Hodža je aranžirao sastanak predstavnika pražke internacionale iz raznih zemalja sa namjerom da se održi konferencija sa M. D. om, kada dođe u Prag. Na tome je posebice radio Mitrany, koji je pratio M. Da. kao poznavalac seljačkih odnošaja u Evropi. Ali pošto se je za to saznalo, a osim toga ***Nar. Val*** dao je putu Dr. Mačeka poseban značaj, a pisale su nešto i novine agrarne stranke, to se je iskoristilo za to da se prikaže da je sastanak M. Da. miješanje u unutrašnje stvari. Stvorila se je diplomatska afera, uslijed koje se je dalo iz Londona stanoviti savjet M. D.u. Ovaj, i ako je u opoziciji i zastupa socijalističke ideje rad.[ničke] stranke, u ovakim pitanjima ima isto shvaćanje kao i svi drugi Englezi. On je uzeo savjet na znanje te je obavijestio Hodžu, da bi se rado sastao s Dr. Mačekom ali samo na poslanstvu S.H.S. Ja sam ponešto o tome saznao već u Beču, a ovdje sam saznao kako je bilo i to sam provjerio.

4. Opće je raspoloženje ovdje — kako je razumljivo — da se na kakav novi rat ne može ni misliti, nego da treba raditi na izglađivanju sporova, na stabilizaciji novoga stanja u svrhu učvršćivanja općeg mira. Tako misli javnost a jednako vlada i svi politički krugovi bez razlike. Prema tome sve što ne ide u prilog toj osnovnoj težnji, odbija se ***a limine.*** I ako su odnošaji sa Francuskom vrlo tijesni, javnost je jednodušno odobrila napuštanje flotnog sporazuma, jedino zato, jer ga je Amerika bila loše shvatila, što je u Njemačkoj izazvalo stanovito kretanje na lijevo. Odnosno našeg pitanja, službeni je stav ovaj: Saslušati ozbiljne izvještaje s interesom, ali ne pačati se u tuđe unutrašnje sporove. Ove su ideje okvir, u kojem se treba kretati. Ali u tom okviru ima polja za rad.

5. Ovdje ću ostati još koji dan, ali još ne mogu znati koliko. Ako mi se pošalje pismo, može sve još zateći. Zanima me što će biti u Ženevi, što je važno radi poznavanja opće situacije.

A.[nte]«

4 XTT^^ ie Trumbiću u pismu od 8. XII[77] potvrdio primitak izvještaja od
• XII. Danas je — piše Perčević - stigao odgovor Berlina da sastanak u Luganu

nije moguć, jer treba sačuvati njegovu tajnost. Dan ranije —prije tog odgovora — poslao je posredstvom dra Goosa Trumbićev prijedlog o sastanku negdje u Njemačkoj, u gradu bez jugoslavenskog konzulata. Jedan opunomoćeni voda Makedonaca rado bi se sastao s Trumbićem. Perčeviću je odgovor potreban da bi znao bi li i taj sastanak bio negdje u Njemačkoj. Perčević dostavlja u pismu i dva brzojava što su ih vođe hrvatske nacionalističke omladine (Cvetko Hadžija i Branimir Jelić) uputili na francuskom i engleskom jeziku predsjedniku CIE Boghnallu u Oxfordu s protestom zbog hapšenja studenata i »balkanskog postupka« policije s njima u povodu demonstracija u Zagrebu 1. XII.[78] Perčević skreće pažnju Trumbiću na Briandov govor u parlamentu, 4. XII, u kojem kaže da Francuska neće nikada ratovati s Italijom. Nije li to mig Beogradu? Kad je Trumbić bio u Beču, policija je pohapsila sve srpske detektive koji su motrili na Trumbića i tako im onemogućila nadzor. Perčević, na kraju, izražava nadu da je Trumbić primio sva njegova pisma (od 30. XI, 2, 3. i 5. XII).

Stari Trumbićev suradnik, još iz razdoblja Pariške mirovne konferencije u svojstvu njegova osobnog tajnika, Pavle Ostović javio je Trumbiću iz Zagreba (pismo od 8. XII): »Danas je već dobar dio uprave — piše on — u rukama vojske, a do konca mjeseca siječnja mislim da ćemo imati i otvorenu vojnu diktaturu, bez demokratske mantije u obliku sadašnje skupštine i bez ministara koji nemaju ministarske moći.«[79]

Trumbić je odgovorio Perčeviću 11. XII[80] da još nije primio dva pisma što su mu poslali na provizornu adresu u.Londonu, i to vlastitom krivnjom, jer je Ostović otputovao iz Londona čim je Trumbić stigao, a zaboravio ga je obavijestiti da da nalog firmi da Trumbiću izruči poštu što stigne na Ostovićevo ime. Ostala je pisma u redu primio, kao i ono od 8. XII s brzojavkama. Danas je Trumbić predao tekst da se nešto poduzme. Sve to više kompromitira režim, a događaji od 1. XII djelovali su u istom smislu. Simpatije su na strani opozicije. »Sto se tiče onoga vode — piše Trumbić o makedonskom prvaku - načelno ja pristajem, ako mi javite, da će biti sastanak. Ali je potrebno da dobro provjerite pouzdanost osobe sa svih gledišta, a naročito stoga da se radi o diskreciji. Bude li sastanak, Vi treba da tu stvar udesite. - Ja putujem odavde u Pariz u nedjelju 16. o. m. Moju onamošnju adresu imate. Stoga, nakon što primite ovo pismo, ne šaljite mi više ništa ovamo, osim brzojava. — Ono o detektivima vrlo je interesantno. Pozdrav. A.[nte]«

Jan Masaryk, čehoslovački poslanik u Londonu i sin predsjednika republike Tomaša G. Masaryka, izvijestio je Trumbića pismom od 11. XII[81] da i njegov otac i E. Beneš, kao ministar vanjskih poslova, misle da bi bilo bolje kad se Trumbić ne bi vraćao kući preko Praga. Šalju mu srdačne pozdrave i nadaju se da će ga moći vidjeti pod povoljnijim uvjetima.

[78] Pavelić je ovako ocijenio 1. XII 1918. kao dan ujedinjenja: »U povijesti hrvatskog naroda zauzima taj datum mjesto medu najcrnijim danima. Toga je dana počinjen velik zločin na hrvatskom narodu. Ne može s toga nijedan Hrvat osjećati na obljetnicu toga dana nikakova veselja niti ga može slaviti. Taj dan mora ostati usječen u pameti svih hrvatskih pokoljenja, kao što upamtiše Grci dan, kada je Efialte u termopilskom klancu izdao Grčku. Kad Hrvatska bude slobodna, odredit će i odgovarajući način, kako se na taj dan ima hrvatskoj djeci tumačiti tamne stranice hrvatske povijesti« *(Putem hrvatskog državnog prava..*str. 70).

[79] A-JAZU, Trumbićevi spisi, svežanj 60.

[80] Isti izvor.

[81] Isti izvor.

Perčević je pismom od 14. XII[s2] izvijestio Trumbića u Parizu, na povratku, kako iz Berlina poručuju - pošto Trumbić ne može iz razumljivih razloga tamo — da se sastane ili ponovo s drom Goosom i njemu sve isporuči, ili opet s jednim poslanikom Reichstaga u mjestu koje neka Trumbić odredi, no tek nakon Božića. U pogledu Makedonca Perčević javlja dalje da ga Sarkotić i on poznaju već nekoliko godina; veoma je diskretan, bivši generalni konzul, no Perčević ne može navesti njegovo ime. Predlaže mu ovo: nalazit će se od 18. XII u Miinchenu; dođe li Trumbić iz Pariza u München i odsjedne li u *Park Hotelu,* posjetio bi ga tamo i legitimirao bi se Perčevićevim pismom u kojem bi bilo naznačeno i njegovo puno ime i prezime. U prilogu Perčević šalje dva broja *Hrvatskog Domobrana.*

Trumbić je iz Pariza, 18. XII,[8'] potvrdio Perčeviću primitak njegova pisma od 14. XII i izvijestio da je preksinoć (16. XII) stigao u Pariz. Večeras mu brzojavlja da će u München stići u četvrtak navečer i odsjesti u *Park Hotelu.* Ostat će tamo sve do drugog dana navečer. Zahvaljuje na uslugama što mu ih je Perčević činio za vrijeme boravka u Parizu i Londonu i piše: »Što se tiče moga putovanja, najprije konstatiram da je bilo jako potrebno. Trebalo je doći blizu za upoznati situaciju, kakva jeste. Ja sam osobno imao mnogo zadovoljstva osobito u Londonu. Obnovio sam i učvrstio stara prijateljstva i stvorio nove korisne veze. Našu stvar sam predstavio u pravom svjetlu i stekao za nju razumjevanje, koje je prije bilo neodređeno. Mogu reći da naša stvar uživa opće simpatije, kao stvar pravedna. Sva ova predradnja, koja je bila apsolutno potrebna, ima da nam posluži za daljnji rad, koji zavisi od nas. Bez poznavanja prilika u vanjskom svijetu ne može se ništa sistematična raditi kod kuće.«

Istog dana Trumbić se javio Paveliću ovim pismom:

»Dragi g. Doktore,

Ja ću stići u Zagreb u dojduću subotu na podne vlakom iz Münchena. Da imam malo slobode, molim Vas da to ne kažete nikome. Ali bih želio najprije viditi se s Vama, pa Vas stoga molim da biste se u subotu iza objeda potrudili do moga stana, oko tri sata od prilike. Ako Vam to smeta, možete doći i kasnije. Možemo se dogovoriti i telefonom. Kad stignem ja ću Vam se javiti telefonom. Ako ne bih u subotu stigao, to bi imalo značiti da je nastupila kakva promjena, nepredviđena do sada. Ja ću odavle odputovati u četvrtak u jutro; pak ću prekinuti put u Münchenu radi odmora, odakle ću krenuti za Zagreb u petak na večer u 10 sati. To je dobro da znate za svaku nepredviđenu eventualnost.

Srdačno Vas pozdravljam

Vaš [Trumbić]«[84]

Trumbić se 24. XII vratio iz inozemstva u Zagreb.

5. Uoči proglašenja diktature i Pavelićev odlazak. Novu uznemirenost izazvale su demonstracije u Zagrebu u vezi s proslavom 1. XII kao danom ujedinjenja. Naime, na toranj prvostolne crkve - u času kad je pred njom bila okupljena grupa viših oficira i činovnika - bile su izvješene tri zastave (dvije

[2] **Isti izvor.**
[^] **Isti izvor.**
Isti izvor.

crne i jedna velika hrvatska zastava) i obje crne pale su na grupu okupljenu pred ulazom. Detektivi su odmah intervenirali i na tornju uhapsili dva omladinca (Bernardića i Grčara). Pri njihovu sprovođenju na policiju u Petrinjskoj ulici došlo je do manifestacija grupa omladinaca i do sukoba s policijom i pri tom je pala krv.

Na velikoj skupštini *SDK* u Pakracu, sutradan 2. XII, glavni govornici bili su Maček i Pribićević, i tom se prilikom Pribićević oborio na radikale u selu Kukunjevcu koji su pri prolazu veće grupe hrvatskih seljaka na skupštinu napali goloruke seljake i nekoliko njih teže, a neke opet lakše ranili. Oštro je osudio taj čin i rekao da se Srbijanci varaju ako misle da će oružanom silom moći održati svoju vlast u prečanskim krajevima.

Ali ta radikalizacija duhova u Hrvatskoj išla je samo u prilog planu kralja Aleksandra i on je, 5. XII, umirovio zagrebačkog župana Petra Zrelca zbog »blagosti« i za vršioca dužnosti velikog župana postavio pukovnika Vojina Maksimovića.

Čudno je pri tom bilo držanje obojice predsjednika *SDK*. Dok je Pribićević gotovo svakodnevno u izjavama novinarima bio na riječima vrlo odlučan i radikalan, a intimno neprekidno zabrinut da ne bi pokidao sve niti i veze s pojedinim političarima iz Srbije i Beograda, misleći da most između Zagreba i Beograda ipak valja održati, makar i prikriveno (tome je, na primjer, imala služiti i tajna misija čehoslovačkog političara, a Radićevog i njegova osobnog prijatelja iz mladih dana Františeka Hlavačeka u Beogradu, neposredno nakon pogreba Stj. Radića), Maček je na riječima bio radikalan i jednom je čak održao skupštinu zajedno s Pavelićem (u rujnu, u Zaprešiću kod Zagreba). Ali kao da je vjerovao da će rješenje koje kralj snuje i već uvelike priprema biti povoljno za Hrvate.

Teren u Zagrebu za »ono što dolazi i što mora doći«, tj. za proglašenje osobne diktature kralja Aleksandra, pripremala je grupa hrvatskih političara i novinara u kojoj su se isticali Mate Drinković, Milivoj Dežman, Gjuro Surmin i Anton (Tonika) Schlegel.

Zanimljivo je pismo što ga rukovodilac *Jugoštampe d. d.* i glavni urednik *Novosti* T. Schlegel, kao jedan od njegovih informatora iz Hrvatske, piše kralju iz Zagreba 6. XII 1928. To pismo glasi:

»Vaše Veličanstvo!

Čast mi je izvijestiti Vaše Veličanstvo o ovom:

1. Vodstvo *SDK*, odnosno *HSS* primilo je, po svojim pouzdanicima iz Londona ovu informaciju: da su politički i privredni engleski krugovi, bliski vladi, spremni da pomognu *SDK*, ili tačnije *HSS*, pod uslovom, da ona ne dira u državnu zajednicu srpsko-hrvatsko-slovenačku, t. j. da osim, naravno zajedničkog kralja i zajedničkih državnih granica, ostanu zajednička vojska, vanjska politika i državne finansije.

Ja sam to nastojao da provjerim, i dobio sam, u glavnom od g. Seton Watsona, ovaj komentar toj informaciji: Britanski politički i privredni krugovi gledaju velikom zabrinutošću spor koji je nastao u Jugoslaviji. Akciji lorda Rothemeera ne pridaju, za sada, veće važnosti, ali je vijest o madžarofilskoj orijentaciji jednog dijela hrvatske opozicije, t. j. frankovaca, izazvala mučan dojam. Taj je dojam pojačan s time što se sa strane Beograda ništa ne čini da bi se dala mogućnost drugim hrvatskim grupama da za vremena suzbiju frankovce, Pomenuti su britanski krugovi zaista spremni da podupru *SDK* na ovoj bazi:

a) da ostane jugoslovenska državna zajednica, kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca;

b) da se mijenja vidovdanski ustav, jer da je utvrđeno dosadašnjim iskustvom da on nije podesan da djeluje u smjeru postepenog unificiranja jugoslovenskog naroda;

c) da kod promjene ustava ostanu, osim Kralja, zajedničke bezuslovno vojska, diplomacija i državne finansije;

d) da revizija ustava pođe, kao sa *ishodišta*, sa historijskih provincija, što da, naravno, ne znači da se, tokom razgovora i pregovora, to ne bi moglo da mijenja prema ekonomskim i socijalnim prilikama pojedinih krajeva, i prema volji ondješnjeg pučanstva. Ali da treba poći s toga ishodišta, jer da je to važno zbog toga, što su historijske tradicije pojedinih pokrajina jak *konstruktivni* elemenat državne zajednice. - Napokon,

e) da nije potrebno da sve pokrajine imadu jednaki stepen samouprave (autonomije, selfgovernmenta) već da se to treba da ravna prema specijalnim historijskim tradicijama i kulturnim, ekonomskim i socijalnim potrebama pojedinih pokrajina i narodnih dijelova. -

U tom smjeru da su pomenuti velikobritanski krugovi spremni da pomažu *SDK*, odnosno *HSS*, kako kaže g. Seton Watson, »sa sto posto«.

2. U stalnom i neprekidnom kontaktu sa raznim ljudima raznih struja u *SDK*, utvrdio sam ovo:

a) ima divergentnih gledišta u pojedinim sitnijim pitanjima, ali je sasvim isključeno da bi se cijepala bilo *SDK*, bilo *HSS*, dok je sadašnja kombinacija na vlasti;

b) vodstvo *HSS* ima teškoća zbog porasta krajnih struja i zbog njihovog nastojanja da se nametnu vodstvu i javnosti, ali vodstvo *HSS* je uvjereno da će kod narednih izbora, posvema likvidirati federaliste' i ‚frankovce' čak i u samom gradu Zagrebu;

c) g. Maček, a i drugi ljudi koji su vodstvu vrlo bliski, kao n. pr. g. Milan Prpić[85] i g. dr. Josip Košutić, rekli su mi da *HSS* još uvijek stoji na gledištu što sam ga već imao čast saopćiti Vašem Veličanstvu, i ako u taktici vodstvo mora da ide na lijevo zbog momentane situacije. To da nije važno, jer da je sada najvažnije da se spriječi da se ne nametnu krajnjiji elementi narodu. Na pitanje što misle da bi se konkretno trebalo da učini, g. je Maček odgovorio: ‚S naše se strane sada ništa ne može da učini. Sve je u rukama Kraljevim, i štogod on sada učini, dobro je, ako nije u smjeru učvršćivanja sadašnje situacije. Mi sada možemo da brinemo samo svoju brigu, i mi ćemo je zbrinutti' (Naime, da im široki slojevi ne odu u stranu, i da ulica ne preotme još više maha). —

3. O događajima od 1. decembra u Zagrebu, istina je ovo: Bez sumnje iskorišćuju veliko nezadovoljstvo u ovim krajevima, naročito u Zagrebu, frankovački i komunistički elementi. Ipak sve to, 1. decembra ne bi bilo išlo tokom kojim je išlo da je, s jedne strane, bila policija pažljivija i smotrenija, i s druge strane, nije bilo, po mom skromnom i, naravno, nemjerodavnom mišljenju, odmah u početku ponešto suviše nervoznosti u redovima neke gospode oficira. Ja toliko poštujem, cijenim i volim našu vojsku, i razumijem

[85] Milan **Prpić, industrijalac, bio je jedan od glavnih financijera *HSS-a* i u pismu predsjedniku vlade gen. Petru Živkoviću od 9. 119,29. predložio - zahvaljujući mu na moćnom zagovoru u jnomozbiljnom momentu povoljno riješenom - neka Živković pozove dra Mačeka da predloži jednog ili dva čovjeka koji bi ušli u Živkovićevu vladu. To bi - piše on - »u korist dobre stvari poslužilo i pospješilo postignuće dobrih dana - koje mi svi očekujemo...« (DASSIP, Zbirka V. M. Jovanovića, svežanj 11).**

potpuno kako su te nesretne crne zastave morale da djeluju na vojnike. Ali opet treba uzeti u obzir da takve neukusne, i sa svakog gledišta deplasirane demonstracije može da izvede i par ljudi, i da one ne trebaju da budu ‚organizirane'. Kasnije je to zauzelo nezgodnije forme, u glavnom zbog nespretnosti policajnih organa koji su vodili uapšenike na očigled čitave već dosta uzrujane publike. U toj teškoj atmosferi, u kojoj mi ovdje već mjesecima živimo, to nije bilo zgodno. Usprkos toga treba reći da se golema većina publike držala pasivno, a jedan je velik dio i klicao vojsci. A svakako su te demonstracije, po svom stvarnom značenju i s obzirom na držanje građanstva, u beogradskoj štampi prikazane suviše pesimistički. -

Vaše Veličanstvo! Ja molim Vaše Veličanstvo da mi dozvoli da, u vezi sa svim tim, kao uvjereni pristalica jugoslovenske ideje, i jer iskreno i duboko vjerujem u veliku misiju što su je Bog i priroda, a prema tome i historija, odredile Vama, Kralju srpskog i hrvatskog naroda, i tome narodu pod vodstvom ovog svog Kralja - ja molim Vaše Veličanstvo da mi dozvoli da kažem još ovo:

I ako sam, pored sviju teškoća od kojih sada pati naša državna zajednica, s obzirom na konačni rezultat u svakom pogledu osvjedočeni optimista, priznajem da je momentana situacija vrlo teška. S tim teža što održanje sadašnjega režima ne može a da ne donese samo još sve dalje zaoštravanje unutarnjih naših odnosa, i sve naglije jačanje krajnjih plemenskih i socijalnih elemenata — dok drugog izlaza parlamentarnim putem iz sadašnje situacije nema. Nema zato, što je nemoguć kontakt između t. zv. četvorne koalicije i njenih stranaka s jedne, i *SDK,* koja uz to predstavlja još i čitav gotovo, hrvatski narod, s druge strane. Taj je kontakt nemoguć, jer vodstvo *SDK,* odnosno bar vodstvo *HSS,* sve kad bi *i htjelo,* naprosto *ne može,* zbog općeg psihičkog raspoloženja u ovim krajevima, da se upusti u razgovore, pregovore ili čak saradnju sa kojom od velikih vladinih stranaka. Ostaje, prema tome, jedini izlaz iz situacije: intervencija Krune po rješenju Vašeg Veličanstva, bez koje se i onako ne će moći definitivno da riješi naš unutarnji problem, a bez koje se on, u općem državnom interesu, po mom skromnom mišljenju i *ne treba* da riješi. Samo, - ja molim Vaše Veličanstvo da mi oprosti iskrenost koja može da izgleda i nametljiva, kad me Vaše Veličanstvo i nije pitalo za mišljenje o tom - samo, ja mislim da bi intervencija Vašeg Veličanstva bila preuranjena, dok njen brzi i potpuni uspjeh nije apsolutno zagarantovan. A on sada još nije zagarantovan.

Situacija je, dakle, ta da nije dobro da ostane ovako kako je, a drugog parlamentarnog izlaza nema. Jer ni izborna vlada nije izlaz, dok nije detaljno dogovorena revizija ustava. Poslije izbora, svejedno kako se vršili i kako se svršili, ostalo bi, naime, bar u pogledu *HSS,* sve isto kako je i bilo, jer *HSS,* prema sadašnjem svom raspoloženju, ne bi došla u Skupštinu koja ne bi rješavala pitanje revizije. Prema tomu ostaje još samo jedan izlaz: vlada jakih ličnosti van parlamenta i bez parlamenta, sa zadatkom da najenergičnije suzbija sve krajnosti, bilo plemenske, jednako srpske kao i hrvatske, bilo socijalne, i da spremi sve potrebno za reviziju ustava, odnosno za brzi i potpuni uspjeh intervencije Vašeg Veličanstva u tom pogledu, kad za to bude vrijeme. Ta bi vlada morala da riješi, uz to, sva pitanja, koja su sve do sada samo načeta, na pola, provizorno riješena, ili u opće nijesu ni dodirivana. Tih pitanja ima vrlo mnogo, i političke, i privredne i socijalne prirode, a naročito tu je pitanje tehnički dobre i poštene, pravedne administracije koja je nemoguća dok nemamo čestit, kvalifikovan, pristojno honoriran i osiguran, pa

uslijed toga od partija nezavisan činovnički aparat koji, zaista, može da služi samo Kralju i državi a ne da mora, zbog egzistencije, da služi partijama, dok Kralju i državi služi tek u koliko mu to dozvoljavaju partije i partijski interesi.

Za takvu vladu, sasvim sam siguran, ima u našoj velikoj, lijepoj državi dosta poštenih, pametnih, spremnih i nezavisnih ljudi, i Srba i Hrvata, i nju bi, bar u ovim krajevima ovdje, bez sumnje pozdravio sav narod. Po gotovo sav privredni svijet, a to je i seljak, poljoprivrednik, koji jednako kao i država sama, stradava od tog stalnog i sitnog partijskog natezanja i tih vječnih političkih trzavica. Osim toga, u ovim bi krajevima, među Hrvatima, najpovoljnije djelovao zadatak takve vlade da spremi reviziju ustava koja je ovdje ipak najglavnije i najvažnije pitanje.

Još jedaređ molim Vaše Veličanstvo da mi oprosti slobodu koju sam si uzeo da ovako iskreno, i ako nezvan i nepozvan, kažem svoje mišljenje u vezi sa svim tim komešanjem o kome pišem. Ja za to nemam nikakve isprike do jedino svoje bezuslovne predanosti prema najvišim interesima jugoslovenske državne zajednice, i svoje istinske vjernosti i odanosti prema Vašem Veličanstvu.

Vašem Veličanstvu najvjerniji i najodaniji

Zagreb, 6. decembra 1928. Toni Schlegel«

Čini se da je među njima u Zagrebu bio, ipak, najupućeniji u intencije kralja M. Drinković jer on, u »izvješću« Aleksandru od 10. XII,[87] već navodi ljude, koje bi se »po njihovom znanju, glasu, uvjerenju, moglo upotrebiti da ozbiljno, predano i sa uspjehom, te u povjerenju naroda, budu izvršioci velikih i za državu neodgodivih namjera Vašega Veličanstva«. Pri tom Drinković nabraje ove osobe: dra Stanka Svrljugu, direktora banke: dra Josipa Smodlaku, izvanrednog poslanika i opunomoćenog ministra; dra Milivoja Dežmana, glavnog urednika *Obzora-*, dra Ivana Bulića, odvjetnika u Splitu; dra Otona Frangeša, sveučilišnog profesora; dra Milorada Stražnickog, sveučilišnog profesora; dra Zelimira Mažuranića, zagrebačkog odvjetnika i nećaka bana I. Mažuranića, Artura Benka, dra Nikolu Andrića i - dakako M. Drinkovića. Osim spomenutih, bilo bi još drugih - piše dalje on — kojima bi se moglo povjeriti važne poslove u raznim komisijama. Tako, na primjer: dr Ante Verona, dr Vicko Duboković, dr Gjuro Šurmin, dr Albert Bazala.

»Dužan sam još Vašem Veličanstvu dati do znanja jednu želju - piše on — koja mi je bila saopćena, a za koju držim da je vrijedna uvaženja, i ta je: da bi za početak, nakon otvorenja krize, bilo najuputnije da Vaše Veličanstvo dade svim parlamentarnim pokušajima kratak rok, od kakovih 48 sati, za rasplet, koji bi se pokazao bezuspješan, pa bi Vaše Veličanstvo, silom prilika svakom očevidnih, bilo prinuždeno da pristupi obrazovanju vanparlamentarne vlade, koja bi onda prema odlukama Vašeg Veličanstva, u potpunom pouzdanju naroda pristupila odlučnom i prevažnom poslu.

_v Pozdravljajući iz sve moje duše i srca veliku odluku Vašega Veličanstva - P'se dalje Drinković - kao jedini lijek za razvitak i napredak naroda i države, te pouzdavajući se u zdrav instinkt naroda, osvjedočen sam da će Bog blagosloviti trajnim uspjehom veliko historičko djelo Vašega Veličanstva, jer je ono Posvećeno napretku, veličini i čvrstoći države.

Isti izvor.
Isti izvor.

Da je krajnje doba da se u izvođenju toga djela pristupi sa svom odlučnošću i razboritom snagom, dokazuju osim opstojećih nesretnih prilika, i njekoje veoma važne činjenice, koje se događaju ili spremaju, a koje sam na poziv spreman da saopćim Vašem Veličanstvu. Svakako one su sve takove prirode da zahtijevaju čvrstu volju te vedar i spokojan duh da im se čim prije stane na put.

.Još narod ima veliku vjeru u Vaše Veličanstvo — zaključuje Drinković ovo svoje ‚izvješće' - pa bi bilo veliko zlo ako se pusti da besavjesni individui utuču u narodu i tu nadu i vjeru - o čemu oni doista najviše rade.«[88]

Drinković je iz Zagreba u pismu Aleksandru (16. XII),[89] čestitao rođendan i pismu priložio novo »izvješće« koje glasi ovako:

»Na povratku iz Beograda, doznav da sam tamo bio, nastojao je g. Dr. V. Maček predsjednik seljačke stranke da bi saznao, da li sam bio kod Njegovog Veličanstva Kralja.

Odgovorio sam preko moga sina Dr. Božidara, da ako g. Maček želi samnom govoriti, neka odluči kada i gdje, pa da sam spreman s njim razgovarati.

Tako je on došao k meni u četvrtak 13. o. m. poslije podne.

Nakon 3 godine što nisam s njim bio, govorio sam s njim posve općenito i uvjeravao ga da Njegovo Veličanstvo najvruće želi da u državi zavlada red i napredak i za to da je Njegova namjera uvijek bila da dođe do sređenih prilika u državi, dakle i do pravog sporazuma sa Hrvatima, što do sada nije bilo moguće, jer da u Hrvatskoj Njegovo Veličanstvo nije nalazilo potrebitog odziva i oslona za to.

Gosp. Maček je to priznao.

Razgovarajući dalje o mogućnostima i o putevima, kako bi se moglo doći do tih sređenih prilika, gosp. Maček mi je priznao:

1. Da on ne vidi mogućnosti da bi se prilike mogle urediti putem stranaka u parlamentu, dakle da su i izbori za to suvišni.

Da bi poruku, učinjenu mu u tom smislu sa strane demokratske stranke odbio.

2. Da on ne dijeli mišljenje samostalne stranke u opće, a niti u pogledu nedoličnih ispada prema Kralju.

3. Da je i on uvjeren, kako bi se prilike najlakše i najbolje sredile i uredile putem jedne izvanparlamentarne vlade, preko koje bi Njegovo Veličanstvo moglo stvoriti u saradnji sa Hrvatima takovo stanje u državi, da bi Hrvati trajno ostali zahvalni i najodaniji Kralju i Njegovom Domu.

Na mene je gosp. Maček učinio utisak iskrenog, mirnog i razboritog čovjeka, koji osjeća svu svoju odgovornost, pa sam s njim utvrdio, da naš razgovor ostane tajnim, i da ću, ako kada budem u mogućnosti, s njim ostati u vezi pod uvjetom da o tome ne saznadu i da ne ulaze u taj posao na nikakav način samostalni demokrati. Za ovaj uvjet imam poseban razlog, za koji sam ovih dana doznao, i koji ću, na poziv, saopćiti Njegovom Veličanstvu.

Gosp. Maček je pristao. S moje strane razgovor je bio veoma oprezan i općenit, a moj je utisak iz toga razgovora sa g. Mačkom, da bi namjera Njegovog Veličanstva bila od *H. S. S.* dobro dočekana i prihvaćena kao jedino razumno i moguće riješenje bez ikakvih potresa.

[88] I knjiga M. Drinkovića: *Hrvatska i državna politika* (Zagreb 1928) imala je poslužiti pripremi duhovj »na ono što ima da dođe«, tj. diktatura kralja Aleksandra.

[89] DASSIP, Zbirka V. M. Jovanovića, svežanj 11.

Toliko smatram dužnošću izvijestiti Njegovo Veličanstvo zbog ravnanja.«[90]

Drinković je iz Zagreba, 22. XII, nakon povratka iz Beograda, uputio Aleksandru drugo pismo:

»Po nalogu Vašega Veličanstva, na povratku iz Beograda, poručio sam gosp. Dr. V. Mačeku, da bih želio s njim govoriti. On se mojem pozivu odazvao i uprav malo prije sam taj razgovor s njim dovršio. Uz dužnu rezervu, koju sam i s njegove strane tražio, povjerio sam mu, da sam bio kod Vašeg Veličanstva, te da imam utisak, da će kriza vlade skoro doći na dnevni red, pa da će, kako ja mislim, i on biti pozvan od Vašeg Veličanstva na konsultovanja.

On mi je odgovorio da bi se Kraljevom pozivu odmah odazvao.

Na moju opasku, da li je nužno da bude i Pribićević pozvan — a naglasih da smatram shodnijim da on sam, Dr. Maček, pođe Kralju - odgovorio mi je, da će poći samo onaj koji bude pozvan: ako oba, poći će obojica, ako jedan poći će samo jedan. Da su baš jučer imali sjednicu i govorili o mogućnosti krize vlade, pa da su tako odlučili. Na to mi je nadodao, da je baš povodom predstojeće krize nastojao da se na toj sjednici utvrdi u čemu su složni i da li su složni u već učinjenim zaključcima SD koalicije, da bi mogli pred Kraljem isto stanovište zastupati. Tom prigodom da je Pribićević prema g. Žerjavu zastupao čisto federativno uređenje države.

Na moju opasku da Pribićević zastupa izbore, a po tom da bi on mogao pristati na kakav aranžman sa jednom ili drugom grupom u parlamentu itd., odgovorio mi je, da on, Dr. V. Maček, ne bi nikako pristao na bilo koji takav sporazum. On da ne vidi izlaza za riješenje u nikakovim izborima, pa da će on i pred Vašim Veličanstvom, ako bude pozvan, zagovarati jednu vanparlamentarnu, makar i diktatorsku vladu sastavljenu od ljudi podpunoga pouzdanja Vašemu Veličanstvu.

Ja mu nisam kazao ni što ni kako Vaše Veličanstvo misli postupiti u tom pravcu, ali sam mu naglasio, da se i ja s njime u tomu slažem, te držim da bi svaki korak koji bi oni učinili da omoguće opstanak današnjega parlamentarnoga razvoja, jednostavno bio uzrokom da se današnje stanje produži, odnosno razborito i korisno riješenje onemogući, pa za to da valja da budu posve obzirni i oprezni. Jedan uzrok više da on sam pode pred Kralja.

On me ponovno uvjeravao, da će se već rečenoga držati, te da neće poći u nikakovu kombinaciju sa nikakovom strankom, te da ne bi na nikakovu ni pristao, ako bi slučajno Pribićević htio kakovu, u što u ostalom ne vjeruje.

Za tim mi je razvijao svoja gledišta, koja da bi iznio pred Vašim Veličanstvom. On sebi naime zamišlja jednu vladu, koja bi mogla biti i diktatorska, ali koja da i ne bi trebala da bude takova, nu koja bi trebala da radi bez parlamenta, pa bi mogla pristupiti izborima tekar nakon što bi polučila sporazum s njima tj. hrv. seljačkom strankom.

Na to mu odgovorih, da neznam baš ni način ni put, koji će Vaše Veličanstvo izabrati, ali da mora i on da ima pouzdanja u Vaše Kraljevske namjere, a da se, ma što bilo, ne smije te namjere oteščavati; ja da imam potpuno uvjerenje da su dobre i čiste, jer im je cilj napredak i zadovoljstvo naroda.

Nisam htio dalje u kakove potankosti ići, pa nakon što mi je kazao da mu

[90] **Isti izvor.**

je i engleski poslanik rekao, da će do krize doći, te neke opaske saopćio koje da je dao jednom francuskom novinaru, dovršili smo razgovor.

Kao zaključak ovog razgovora držim da mogu posve pouzdano javiti Vašem Veličanstvu:

1. Vaše Veličanstvo može kadgod ushtije pozvati na konsultovanje Dr. V. Mačeka, te da je taj poziv dostatan za SD. koaliciju, i da će se Dr. V. Maček Vašem Kraljevskom pozivu odmah odazvati.

2. Dr. V. Maček će zagovarati sastav vanparlamentarne vlade, pače, kako je više puta naglasio i diktatorsku.

3. On bi želio pred Vašim Veličanstvom razviti svoje gledište na sastav države — tako je barem naglasio.

4. Naš narod u ovim stranama će odluku Vašeg Veličanstva, o tomu sam duboko uvjeren, pozdraviti velikim svojim olakšanjem i pun nade, uz najsmjerniji poklon Vašem Veličanstvu najpokorniji i ponizni

Dr. M. Drinković«[91]

Da sačuva privid kakvog-takvog parlamentarizma i da prikrije svoje davnašnje namjere da se državi nametne kao jedino rješenje, kralj Aleksandar je — pošto je dao mig poslušnom predsjedniku vlade Koroščcu da podnese ostavku svoje koalicione vlade, što je Korošec i učinio 30. XII - otpočeo konzultacije stranačkih prvaka — »u traženju rješenja«.[92] Tako su u dvor bila pozvana i oba predsjednika *SDK:* Maček i Pribićević i oni su predložili kralju novo državno uređenje u skladu s rezolucijom SDK od 1. VIII 1928. Poslije druge audijencije VI. Mačeka, *SDK* je izdala komunike u kojem se navodi da je Mačekov »razgovor s Njegovim Veličanstvom kraljem nastavljen u vezi s jučerašnjim razgovorima u istom smislu i u istom pravcu, te na istoj bazi, t. j. na zaključcima od 1. kolovoza. Tom je prigodom dodirnuto i pitanje postupka. Dr. Vlatko Maček je Njegovom Veličanstvu kralju predložio obrazovanje nepolitičke vlade, koja ima kraljevo povjerenje, te koja svojim sastavom pruža garanciju za uspješno provođenje predloženog državnog uređenja.«

Nakon obavljenih »konzultacija« Kraljeva je kancelarija pod večer 5. I 1929. dala za javnost ovu obavijest: »Povodom ostavke kraljevske vlade kralj je na prijedlog predsjednika parlamenta konzultirao predstavnike svih stranaka i parlamentarnih grupa. Rezultat je konzultiranja pokazao, da među parlamentarnim grupama postoje oprečna gledišta za rješenje današnje krize. Ove se razlike u gledištima pojavljuju čak i u ocjeni pitanja državnog uređenja. Zbog toga nema mogućnosti ni za kakovo parlamentarno rješenje, koje bi garantiralo održanje potpunoga državnog i narodnog jedinstva.«

Kralj Aleksandar je nato objavio svoju osobnu diktaturu u manifestu od 6. I 1929.[93] u kojem se, uz ostalo, ističe da je nastupio čas kad između naroda i kralja ne može i ne smije više biti posrednika. Umjesto da parlamentarizam razvija i jača duh narodnog i državnog jedinstva, on — ovakav kakav jest — počinje dovoditi do duhovnog rasula i narodnog razjedinjavanja. Zato mu je sveta dužnost kao vladara da svim. sredstvima čuva državno i narodno jedinstvo. Stoga je riješio da ustav od 28. VI 1921. prestane važiti. Svi

[91] **Isti izvor.**

[92] **Opširnije: Nedim Šarac, *Ispostavljanje šestojanuarskog režima 1929. godine* (sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu), Sarajevo 1975.**

[93] **Ferdo Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji. Historijat od osnutka zajedničke države do danas,* Zagreb 1968, str. 291-293.**

zemaljski zakoni ostaju na snazi, dok se ne ukinu kraljevskim ukazom. Na isti način donosit će se ubuduće novi zakoni, a Narodna skupština izabrana 11. IX 1927. raspušta se.

Kralj je odmah imenovao prvu diktatorsku vladu pod predsjedništvom komandanta garde generala Petra Zivkovića i u njoj su našli mjesto A. Korošec i — Mate Drinković.

Maček se požurio da pokaže svoju političku kratkovidnost i u izjavi novinarima rekao u povodu toga ovo: »Kak vidite, lajbek je raskopčan. Vidovdanski ustav, koji je preko sedam godina tištio hrvatski narod, srušen je! A srušen je ne samo u svijesti naroda, nego i faktično rješenjem njegova veličanstva kralja. Posve sam siguran za slogu i zrelost, a prema tomu i za jakost hrvatskog naroda. Obzirom na veliku mudrost njegova veličanstva kralja nadam se, da će nam uspjeti ostvariti ideal hrvatskog naroda: da Hrvat bude gospodar u svojoj slobodnoj Hrvatskoj.«

U Paveliću je u međuvremenu sazrela odluka da krene u emigraciju. Već su iz zemlje pobjegli u Austriju Gustav Perčec, glavni tajnik *Hrvatske stranke prava,*[94] i Branimir Jelić, vođa pravaške omladine, a za njima je krenuo i sam Pavelić kao budući ustaški poglavnik.

O tome je SI. Kvaterik izjavio pred istražnim organima u Zagrebu 7. II 1947. ovo: »Ne sjećam se točno koje je to godine bilo, sigurno poslije smrti Stjepana Radića i nastupa apsolutističkog režima kralja Aleksandra, došao je k meni (A. Pavelić) u moje službene prostorije (u Parcelarskoj banci) i saopćio meni: ‚Da on ide u inozemstvo u sporazumu sä seljačkom strankom Dr. Mačeka, radi obavještenja stranih političara i državnika o pravom stanju koje vlada u Jugoslaviji, a naročito radi razjašnjenja smrti Stjepana Radića, koja je bila organizirana sa napadom u parlamentu i zašto je znao i kralj Aleksandar, jer inozemstvo nije pravilno i ispravno upućeno o svemu što se radi i događa u Hrvatskoj.' Radi čega je Pavelić k meni došao, mislim radi toga, jer sam ja bio viđen član stranke ‚Prava' i jer sam bio u najboljim vezama sa seljačkom strankom Dr. Mačeka. Ne znam je li Pavelić otišao legalno ili ilegalno u inozemstvo. Pavelić je rekao da ide najprije u Austriju na dogovor sa generalom Sarkotićem, a poslije toga u Njemačku jer mu je u glavnom stalo da bude Njemačka orijentirana, jer su oni najslabije upućeni u naše događaje. On nije rekao da definitivno ide a mislim da nije bila to ni namjera, jer je ostavio svoju obitelj ovdje, nego se je tekar kasnije odlučio, kako predmjevam, kad je došlo u zemlji do gustoga, t. j. kad su počeli progoni sa Mačekom i Pribićevićem.«[96]

Pavelić je 19. siječnja 1929. u noći napustio Zagreb a potom i Jugoslaviju da u inozemstvu »izvrši svoje deržanstvo« - kako bi to stari pravaši rekli.

[94] Perčec je imao razvijen smisao za konspiraciju: u dopisivanju s Perčevićem služio se sitrom. *HSS* i Stj. Radića naziva Kon; Sarkotića - Ervin; Duića - Keler, a Perčevićeva rođaka baruna Vesta - Feđa.

II A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja SI. Kvaternika, I. O. 9 7/2 1-145.

Historijski je neodrživa legenda da je Pavelić *prije* svog odlaska u emigraciju osnovao »ustaški pokret«.

DRUGO POGLAVLJE

» Ustaša — Hrvatska revolucionarna organizacija«

1. *U potrazi za saveznikom.* Pavelić je, 20. I, doputovao u Beč i tamo ga je na Južnom kolodvoru (Südbahnhof) dočekao Ivan Perčević kojega je Pavelić već bio upoznao u Beču 1927. god., pri svom prolazu na putu za Pariz na *Kongres gradova*[1]. Ali ga je neprimijećen dočekao i izaslanik beogradskog ministarstva unutrašnjih poslova Vladeta Milićević, koji je u Beču boravio od 1927. god. kao policijski izaslanik pri Međunarodnoj policijskoj

[1] **U ustaškoj je literaturi sporan dan Pavelićeva odlaska u emigraciju. Jedni tvrde da je to bilo 8. ili 9. I 1929. i da je otišao na poticaj dra M. Sufflaya; drugi navode 17. 1 kao dan njegova odlaska iz domovine (M. Bzik, I. Bogdan, P. Pekić).**

Iz spisa velikog župana zagrebačke oblasti Br. 1235 Pov. 1929. od 24. I 1929. proizlazi da je »bivši narodni poslanik Dr Ante Pavelić odputovao iz Zagreba 19. ov. mes. nepoznatim pravcem - vjerojatno u Austriju«.

Vršilac dužnosti velikog župana u Zagrebu general V. Maksimović primio je 24. I šifriranu brzojavku predsjednika vlade i ministra unutrašnjih poslova Pov. J. B. broj 1894 ovakvog sadržaja: »Pošaljite mi odgovor ovim putem još danas kad ste saznali da je Dr. Pavelić otputovao u Beč, kad je on zaista napustio Zagreb i zemlju, kojim je načinom i putem otišao, preko koga je graničnog komesarijata izašao iz naše države, da li izdate i kakve instrukcije graničnim komesarima u pogledu njegova putovanja. Kakve ste instrukcije i naredbe izdali šefu zagrebačke policije u pogledu nadzora i praćenja kretanja i rada Pavelićevog, koja su lica pratila ovoga i ko je odredio pratioce, da li vi ili šef. Niste odredili i pratnju od ljudi koji su kod vas na službi. Ko mu je i kad izdao pasoš i ko i koga datuma vizu i zašto kad je i ranije vođen nadzor nad njim i naređivano da se prati a optuživan i sudu. Do koga je krivica, što je on upušten i omogućeno mu da ode. Zašto mu viza nije poništena bilo na pasošu, bilo naredbom komesarijatima na granici. Izveštaj poslati na odelenje javne bezbednosti.«

Maksimović je vlastoručno sastavio ovakav koncept odgovora predsjedniku vlade: »Na Pov. J. Br. 1894. O odlasku dr. Pavelića saznao sam 22. ov. mes. pred veče. Po izjavi njegove žene Pavelić je otputovao u noć 19-20 ov. mes. vozom za Beč, nepoznato preko kojeg pograničnog komesarijata jer Maribor, Koprivnica i Kotoriba ni do večeras nisu izvestili o njegovom prelasku tamo u inostranstvo. Pogranični komesarijati prema Italiji, Austriji i delom (Kotoriba) prema Mađarskoj danas podat telegrafski nalog da Pavelića zadrže odnosno jave o njegovom prelasku ako je ovo već izvršeno. Naređenje za praćenje Pavelića izdano je odmah posle 20 juna prošle godine. Ovo sam naređenje i ja pooštrio 7 ovog meseca. Stalno ga je pratio po jedan agent, u dve smene, i to celoga dana i u noć do god se videla svetlost u Pavelićevom stanu. U toku ostatka noći nije se pazilo i to je vreme on i upotrebio da otputuje vozom posle 11 sati noći. Pratili su ga agenti Miloš Dragaš i Simo Verić koji su važili kao pouzdani; odredio ih je šef detektiva pouzdani činovnik policije Tučan. Novi agenti još nisu u službi praćenja jer su formirani tek 16 ovog mejeCa' to su **žandarmi u civilu. Pasoš i vizu za Austriju Pavelić je dobio 25 avgusta 1928 god. po odobrenju ministarstva unutrašnjih dela sa rokom 6 meseci. Krivica što je upušten može biti do agenata što ga nisu pazili i cele noći. Ali za ovakvu službu Zagrebačka policija sada nema dovoljno agenata, jer sa 29 političkih agenata mora se stalno mesecima pratiti 7 političara i paziti** na st**5.** ane **konzulate, dve željezničke stanice i na tri izlaska iz varoši, pritom još mora se pratiti po varoši izvesan broj stranaca i sumnjivih lica. Pasoš Pavelićev i vizu istoga nisam poništio jer nisam** m **znao da ima pasoš.«**

Veliki župan je brzojavkom Br. 1318 Pov. 1929. od 25.1 informirao ministarstvo unutrašnjih

organizaciji sa sjedištem u Beču/ U tu svrhu bio je pridijeljen tamošnjem poslanstvu s titulom »specijalnog atašeja«. Nekoliko dana nakon Pavelićevog dolaska, Milićević je dobio upute iz Beograda da pripazi i nadzire djelatnost Pavelića i drugih oko njega, u prvom redu Gustava Perčeca. Od tog vremena Milićeviću će taj zadatak biti gotovo isključiva dužnost policajca.

Dakako, Pavelić je naišao na srdačan doček kod ljudi iz kruga Stjepana Sarkotića, a sam Perčević se pobrinuo da legalizira Perčecov boravak u Beču pribavši mu novinarsku legitimaciju i time status novinara. Na drugoj strani, za Branimira Jelića pobrinuo se Perčevićev drug iz austrougarske vojske potpukovnik S. Duić koji se u Grazu zauzeo da Jelić tamo u Štajerskoj nastavi svoj studij medicine.[3]

Pavelić se u Beču prvo orijentirao, a zatim započeo uspostavljati kontakte s onima za koje je pretpostavljao da će ga podržati.

Stoga se u društvu s Perčecom zaputio u Budimpeštu, pa preko Rumunjske i Vidina u Sofiju gdje su stigli, svečano dočekani, 19. IV 1929. godine.

Bugarska je štampa pozdravila Pavelićev dolazak kao dolazak »velikog zaštitnika naših mladih studenata«, a dr K. D. Stanišev, u svojstvu predsjednika *Makedonskoga Nacionalnog Komiteta,* pozdravio je Pavelića ovim riječima: »Ja u ovom času osobno sam vanredno veseo, jer danas makedonska emigracija ima radost, da kao svoje goste vidi i dostojne i blagorodne sinove bratskoga hrvatskoga naroda, da vidi i da dočeka g. Dr. Antu Pavelića, uglednoga branitelja naših Studenata, i dozvolite mi mnogo uvaženi gospodine Paveliću, da u ime majka onih sinova Makedonije, koji danas ginu u srpskim tamnicama i koje ste Vi tako dostojno branili, u ime cijele Makedonije, a u znak naše iskrene blagodarnosti, Vas pozdravim sa bratskim poljupcem. Da živi Hrvatska, da živi bratski hrvatski narod!«[4]

Pavelić je ovako odgovorio na taj pozdrav: »Braćo Makedonci! Braćo Bugari! Dozvolite mi, da Vas u ime svoje, u ime moga druga, u ime cjelokupnog hrvatskog naroda i napose u ime glavnoga grada Zagreba najsrdačnije i

poslova ovako: »U predmetu odlaska Dr Pavelića u inostranstvo izvješćujem dalje: odputovao u noći 19 ov. mes. u 23.25h vozom. Njegova žena dobila iz Beča kartu bez oznake adrese sa samom obavjesti: sretno doputovao - Ante i datumom 22 jan. 1929 god. Žena izjavila, da će i ostala pisma staviti policiji na raspolaganje, ako stignu. Lekar Radoničić izjavio, da je Paveliću savjetovao nek se leći u sanatorijumu Wiener Cotage, koji se nalazi 18. Bezirk - Sternwartestrasse 74. Jesenice i Rakek javljaju, da onuda nije prešao. Verovatno prešao granicu kod Maribora, gde se ne vodi evidencija o prelazima« (svi ti spisi nalaze se u A-IHRPH, Mjere vlade i teror vladajućeg režima - grupa XVI - Zbirka između dva rata, VIII).

[2] No, Milićević u svojoj knjizi *A King Dies in Marseilles.* The Crime and its Background, Bad Godesberg 1959, navodi dva datuma Pavelićeva odlaska iz Jugoslavije odnosno njegova dolaska u Beč: jednom je to 19. I (str. 11) što je i točno za odlazak; drugi put 14. I (str. 30) što je netočno za Pavelićev dolazak u Beč.

Ministarstvo unutrašnjih poslova je pod Pov. J.B. Br. 2197 od 29. I dostavilo zagrebačkom velikom županu da je iz Beča primilo ovakav izvještaj: »Prema podacima dobivenim danas iz policije, Dr. Pavelić sa našim pasošem i dozvolom advokatske komore doputovao je u Beč 22. ov. mes.« (Isti izvor kao pod 1).

[3] Izjava Perčevićeva pred istražnim organima 3.1. 1947. (A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja I. Perčevića, I. O. 9, 5/6, 1-82).

[4] *Za Nezavisnu Državu Hrvatsku.* Povodom trogodišnjice »Sofijske deklaracije« za zajedničku borbu Hrvata i Makedonaca, Naklada *Grič*a 1932, str. 7.

Zagrebački« veliki župan obavijestio je telegrafski ministarstvo unutrašnjih poslova, 20. IV 1929, ovako: »Imam saopćenje da je doktor Pavelić sa Perčecom preko Budimpešte otputovao u Bugarsku. Kod Vidina bio svečano dočekan po velikom broju Makedonstvujuščih a jednako i u Sofiji točka Bečka policija utvrdila je da su faktično pre tri dana otputovali preko Budimpešte« (A-IHRPH, Mjere vlade i teror vladajućeg režima - grupa XVI - Zbirka između dva rata, VIII).

bratski pozdravim i da Vam rečem, da je došao čas, da medu Vašim i našim narodom nastane iskrena i bratska suradnja.

To oduševljenje i ta ljubav, s kojom ste nas Vi susreli, dokaz je, da je takova suradnja nastala.

Dozvolite u prvom redu, da u času ove bratske manifestacije odamo čast uspomeni mučenika, koji padoše za makedonsku i za hrvatsku nezavisnost. Da se sjetimo njih i svih onih, koji danas leže u tamnicama. Da odamo počast velikome hrvatskome vodi Stjepanu Radiću, koji u borbi pogibe.« Nakon toga, Pavelić je u govoru naglasio zajedničke interese koji povezuju Hrvate i Makedonce u borbi protiv beogradske tiranije koja hoće — prema Paveliću — da ta dva naroda liši ne samo imena nego i posljednje korice kruha, pa i života. Zato neka ovaj susret i ova oduševljena manifestacija posluže kao tvrd temelj za zajednički rad, za zajedničku borbu do oslobođenja i izvojštenja potpune nezavisnosti jednoga i drugog naroda.[5]

Zatim je govorio i Perčec, ne htijući zaostati za Pavelićem. »Draga braćo - rekao je — skoro ćete slaviti pedesetogodišnjicu jednoga svog oslobođenja. Nu danas kada smo stigli u Vidin, gdje nam je makedonska emigracija priredila isto tako lijepi i srdačni doček, mi vidjesmo na makedonskoj zastavi crnu vrpcu. To nas podsjeti, da i danas imade još Bugara, koji stradaju u ropstvu i to još strašnijem, nego li u prošlosti. Nu znajte, draga braćo Makedonci - uzviknuo je Perčec — da će se današnjim tlačiteljima Makedonije skoro dogoditi ono, što se je dogodilo onima, koji su nad njom vladali prije 1912. godine.«[6]

Na velikom banketu priređenom njima u čast, 20. IV, održao je Stanišev uvodni govor[7] i rekao: »Kao svaki tirani, tako su i sultani posizali za našom imovinom i našim blagom. No nikada nisu posegnuli za našom narodnosti. Svi mi ovdje prisutni makedonski Bugari: profesori, inžiniri, liječnici i t. d. postigli smo svoje obrazovanje u svojoj vlastitoj domovini. Imali smo svoje novine, pjevasmo svoje pjesme, molismo se Svevišnjemu na našem jeziku. Nu dode u naš kraj kao gospodar neželjeni beogradski šovinist, koga poznavasmo još iz turskih vremena kao našeg neprijatelja, jer se još i onda nalazio rame uz rame sa Turcima proti našem narodu, jer je još i onda radio na tome da Makedonija ne bude Makedoncima, kako je to i onda bila naša deviza.

Od tada u našoj domovini progoni se sve, što znade čitati i pisati iz rođene zemlje, progoni se svećenstvo, učiteljstvo, a zatvaraju se naše škole. Prisvojiše naše crkve i zabraniše nam nositi naša vlastita imena. Naša rodbina čami u vlažnim tamnicama. Čitav narod progoni se i uništuje.

Hrvatska je sudbina ista kao i naša, i stoga se odazvaše braća Hrvati, da zajednički poradimo, imajući jednu te istu zlu sudbinu proti zajedničkome tiraninu. I evo prigodom ovoga posjeta, naši gosti hrvatski predstavnici izradiše s nama zajedničku deklaraciju, koju ću malo kasnije pročitati, s kojom je utvrđen rad proti zajedničkom neprijatelju.«

»Hrvati nisu poznavali Srba, kada su došli s njima u Zajednicu, kao što smo ih poznavali mi od davnine - nastavljao je on. -1 eto tako se dogodilo, da danas postoji umjesto države SHS Velika Srbija. To je zavjetna misao Srbijanca. Za ideju te velike Srbije, tvrde oni, da ne postoji ni Makedonija, nego tobože Južna Srbija. Za njih nema Bugara, nego su svi Srbi.

[5] Za *Nezavisnu Državu Hrvatsku...*, str. 8-10.
[6] Isti izvor, str. 10-11.
[7] Isti izvor, str. 16-18.

Radi ideje Velike Srbije ustrijeliše i predstavnike hrvatskoga naroda u beogradskoj skupštini, nu s tim ne uspješe da svladaju kulturnoga hrvatskoga naroda. A onda proglasiše i diktaturu. Uništiše svaki javni glas, raspustiše stranke, nema više ni onakovoga parlamenta, kaki je bio, a nema više slobode ni za nikakovi drugi kulturni rad. Radi te ideje drže veliku armadu vojske i podržavaju agitatore u vanjskom svijetu, da zavaravaju vanjsko javno mnijenje o istinitom stanju.«

Stanišev je zatim pročitao *Deklaraciju* ovog sadržaja:

»Prigodom bratskog posjeta hrvatskoga narodnoga zastupnika Dra Ante Pavelića i gradskoga zastupnika grada Zagreba Gustava Perčeca Nacionalnom Komitetu Makedonskih Emigrantskih Organizacija u Bugarskoj, konstatirano je s obje strane, da im nemogući režim, kome su podvrgnute Hrvatska i Makedonija, podjednako nalaže, da koordiniraju svoju legalnu djelatnost za izvojštenje čovječjih i narodnih prava, političke slobode te podpune nezavisnosti i Hrvatske i Makedonije.

Tom zgodom izjavljeno je s obje strane, da će u buduće upreti sve svoje napore za postignuće tih ideala obih bratskih naroda.

Sofija, 20. travnja 1929.«[8]

Deklaraciju su potpisali: Pavelić, Perčec, Stanišev i drugi.

Zatim je govorio Pavelić[9] i pokušao prisutnima protumačiti u čemu je spor između Hrvata i Srba. Ustvrdio je da je hrvatski narod od osnutka svoje države, prije tisuću godina, pa do godine 1918. imao neprestano i nepromjenjivo svoj narodni osjećaj, svoju slobodu i nezavisnost te kontinuitet svoga državnog i narodnog individualiteta, samosvojnosti. »Kroz stoljeća živio je hrvatski narod — nastavljao je Pavelić — svoj samostalni državopravni život, imajući svoje samostalne institucije. Nu kada su u našu zemlju došli Srbi, tobožnji oslobodi telji, sve je to uništeno.

Već prvih dana počeše Hrvatsku pljačkati. Mi smo, rekoše, sada nova država, pa treba da imamo i nove pare. Vaše stare su austrijske i nevaljaju. I uvedoše mjesto naših kruna, ne nove novce, nego stare srpske dinare, koji su u onom času manje vrijedili od naše krune, nu unatoč tome odrediše izmjenu četiri krune za jedan dinar.

I tako ti tobožnji oslobodi telji oslobodiše hrvatski narod njegove gotovine, jer tom izmjenom orobiše hrvatski narod za 75 posto od njegove gotove imovine. Hrvatska je imala svega. Hrvatski je narod imao i žita i blaga, i kada dođoše ti tobožnji oslobodi telji,oslobodiše' ga svega toga i danas je gospodarski potpuno uništen. A eto kroz ovih 10 godina hrvatski narod plaća i šest puta veći porez, nego li ga plaćaju Srbijanci u Srbiji.

Opljačkavši tako Hrvatsku gospodarski, pođoše da brišu i hrvatsko ime. Zavedoše u škole knjige, u kojima je izbrisana i svaka spomen o hrvatskoj prošlosti, a uvedoše, da djeca uče samo srpsku prošlost.«

»Danas je poznato — nastavio je — da veliki dio bosansko-hercegovačkih Hrvata umire od gladi, a kada se u Zagrebu sabire pomoć da im se kupi hrana, beogradski vlastodršci zabranjuju novinama da o tome pišu.

Paklena je namjera beogradskih vlastodržaca, da sve ono, što je slavensko, a što nije srpsko, ima biti pretvoreno u Srbe. Bugari u Makedoniji, po mišljenju i željama beogradskih vlastodržaca jesu Srbi, a Hrvati moraju

[8] **Isti izvor, str. 18-20.**
[9] **Isti izvor, str. 20-23.**

postati Srbi. Nu to nikada biti neće, i Srbi će se u tom svom poslu ugušiti, jer stoje uklješteni između Bugara i Hrvata.

Prijatelji i braćo! Mi imademo za simbol lipu — jedno nježno drvo, i goluba — jednu nevinu i krotku pticu, nu kad bude trebalo, mi ćemo imati za simbol sokola, orla i hrast. Jer na ljutu ranu treba mećati i ljutu travu.

Kada idemo na zabavu, oblačimo frak, nu kada pođemo u ljutu borbu, obući ćemo drugo odijelo.

Mi ne možemo da se borimo — nastavljao je on — sa molitvenikom u ruci proti šumadijskim razbojnicima. Poslije svjetskoga rata mnogi su mislili, da će nastupiti mir. No ne može biti mira ni spokojstva, dok jedan narod tlači drugi. Mir može vladati samo među slobodnim narodima. Kakav je to mir, kada su Makedonija i Hrvatska zarobljene. Ta su dva naroda došla u ropstvo na temelju jedne velike laži, da u Makedoniji i Hrvatskoj živu Srbi i da je makedonski narod srpski. Nu to nije bilo niti će biti. Ako skrstimo ruke, i čekamo tek na to da nam kulturni svijet pomogne, i naša unučad umirati će u ropstvu. Ako želimo da vidimo svoju domovinu slobodnu, treba da zasučemo rukave i pođemo u borbu.

Uvaženi predsjednik Makedonskog Komiteta reče u svom lijepom govoru jednu istinu, da Hrvati nisu do godine 1918. poznavali Srbijance. To je istina, da ih mnogi nisu poznavali i radi toga su im vjerovali. A vjerovali su i tobožnjem njihovom jugoslavenstvu. No danas je svako na čistu o tome, da je jugoslavenstvo samo most za velikosrbstvo. Mi Hrvati i Makedonci ne ćemo takvoga jugoslavenstva, mi hoćemo: nezavisnu Hrvatsku i nezavisnu Makedoniju!

Što znači to jugoslavenstvo, kad u njegovo ime danas 500.000 makedonskih Bugara mora ostaviti svoju domovinu i mora bježati iz nje? Što znači to jugoslavenstvo, kada Srbijanci u tobožnje njegovo ime ubijaju hrvatskog vođu Stjepana Radića u beogradskom parlamentu?

Braćo i sestre, naša borba — zaključio je Pavelić svoj govor — neće ostati samo kod riječi. Ona će preći i u djelo. Naša borba neće prestati, dokle god ne bude polučen cilj: uspostava posve nezavisne i samostalne države Hrvatske i posve nezavisne i samostalne države Makedonije!«

»Mi, prijatelji, pripadamo stranki — nadovezao je Perčec[10] — što ju je osnovao u Hrvatskoj učitelj Ante Starčević, tako zvanoj Stranci Prava, što će reći, da se borimo za pravdu. Jučer u mom govoru kod susreta rekoh, da ćemo se boriti i sa nelegalnim sredstvima. To je iznenadilo neke novinare i oni dođoše danas pitati, što to znači i što mislimo pod nelegalnom borbom. Nu nijedan od njih nije mi mogao naznačiti niti jednog legalnoga sredstva, s kojim bi se mogli boriti proti našim tlačiteljima, Mi danas ne možemo niti pisati, niti govoriti u domovini za naša prava. Kakovo još legalno sredstvo nam preostaje, kada ne možemo činiti ni to? Koje je sredstvo legalno a koje nelegalno? Ova zima bijaše neobično stroga i studena, drage sestre i braćo, a stotine Hrvata bilo je zatvoreno po raznim zatvorima, gdje su ležali na cementnim podovima. A znate što to znači kod studeni od 30 stupnjeva ispod ledišta? To znači sigurnu smrt. I danas u zatvorima u Zagrebu leži preko 400 ljudi.

Mnogi uslijed takvog režima bježe u goru, a Vi znate, što čini onaj, tko ide u goru, Taj uzima pušku da se brani od zvjeri i od onih, koji ga gone.

Mi treba da imamo tvrdu vjeru i nepokolebivu volju — zaključio je Perčec —)er na svijetu nema ništa jačega od volje. Ta može da napravi mnoga čudesa.

[0] **Isti izvor, str. 23-24.**

Hvaleći Vam za srdačni i bratski prijem, vjerujem, da je blizu dan, kada će Makedonci i Hrvati vidjeti ostvarene svoje lozinke: Makedonija Makedoncima, Hrvatska Hrvatima.«

Sutradan je Pavelić dao u Sofiji izjavu o prilikama u Jugoslaviji. U Jugoslaviji je — izjavio je on[11] — ukinuta svaka građanska sloboda, a ekonomska bijeda raste iz dana u dan. Velika glad u Bosni i Hercegovini problem je s nesavladivim teškoćama i on se ne može odstraniti nikakvim financijskim operacijama. Izrazio je mišljenje da će diktatura u Beogradu biti oborena. Isključena je zajednička suradnja hrvatskih političara s Beogradom. Jedino Hrvatski sabor u Zagrebu može upravljati Hrvatskom. U budućnosti nezamisliv je opstanak Hrvatske u jugoslavenskoj federativnoj državi i Hrvati zahtijevaju potpunu političku nezavisnost Hrvatske. Njena privredna neovisnost od Srbije izvan svake je sumnje.

Na kraju je povjerio novinarima da iz Sofije odlazi u Tursku.

Ali, prije nego što je otputovao posjetio je »državnog terorista« i predvodnika reakcionarnog dijela *VMRO* Ivana-Vanču Mihajlova u selu Banki, gdje je Mihajlov imao u okolici vilu i logore svojih »makedonstvujuščih«. Tu su, zapravo, počeli pravi razgovori i dogovori o budućoj zajedničkoj »revolucionarnoj« akciji.[12] Ostavio je Perčeca kod Mihajlova, a säm je zatim otputovao u Carigrad, da tamo - kako je pisala bugarska štampa - obavijesti javno mišljenje »o pravim stradanjima Muslimana, Bosanaca, Hecegovaca i Makedonaca od srpske vojne diktature u predvečerje zaključenja pakta i trgovinskog ugovora između Turske i Jugoslavije«.

Iz Turske je Pavelić otputovao u Italiju.

Vlada P. Živkovića održala je, 22. IV, u Beogradu sjednicu i donijela zaključak da se odmah uputi nalog poslaniku Lj. Nešiću u Sofiji da najenergičnije protestira kod bugarske vlade zbog toga kako je Pavelić bio dočekan u Sofiji i demonstracija koje su prilikom boravka Pavelića i Perčeca uslijedile.[13] Istodobno je vlada odlučila da dra Pavelića preda Sudu za zaštitu države zbog zločina veleizdaje prema zakonu o zaštiti države od 6. I 1929.

»19. IV g. Pavelić i Perčec — stoji u jednom elaboratu izrađenom u jugoslavenskom ministarstvu unutrašnjih poslova u Beogradu[14] — došli su u

[11] Isti izvor, str. 31-32.

[12] Ministarstvo unutrašnjih poslova je aktom Pov. J. B. Br. 14559 od 11. VI 1929. obavijestilo zagrebačkog velikog župana o informaciji iz »sigurnog izvora«: »Kako se saznaje Dr. Ante Pavelić obećava V. M. R. O. da se pristupi pogoršanju situacije u našoj državi i to pomoću pojedinačnih atentata na istaknute Hrvate, koji su orijentisani ka Beogradu. Ove atentate imali bi da vrše omladinci. On nije mogao da da garanciju za ustanak hrvatskih masa, koje vodi Dr. Maček. Obećao je da će preko svojih ljudi razgovarati i eventualno privoleti Mačeka za ovu akciju.

Prema obaveštenjima, akcija treba da se povede prvo u Hrvatskoj pa tek onda ka Jugu i to u prvom redu sa Albanske strane i pri eventualnom uspehu u Hrvatskoj sa atentatima i upadima sa Albanske strane, onda bi Makedonski Komitet proglasio samo Bugarsku Makedoniju NEZAVISNOM i kao takva ona bi izvršila napad na našu Makedoniju radi spajanja u jednu državu. Izgleda da se u Bugarsku Makedoniju prikupljaju besposleni oficiri i podoficiri radi pripreme upada« (A-IHRPH, Mjere vlade i teror vladajućeg režima - grupa XVI - Zbirka između dva rata, VIII).

[13] Na protest jugoslavenske vlade uslijedio je odgovor bugarske vlade. Bugarski poslanik u Beogradu izjavio je predsjedniku vlade P. Živkoviću i zastupniku ministra vanjskih poslova K. Kumanudiju »da.bugarska vlada žali nezgodne i neželjene događaje koji su se desili u Vidinu i Sofiji za vreme bavljenja Dr. A. Pavelića i Gustava Perčeca, da je bila njima iznenađena, da ih osuđuje i da će u buduće takve događaje sprečiti ako se budu dogodili« (Arhiv Jugoslavije, Beograd - skraćeno AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, fasc. 33).

[14] Isti izvor.

Bugarsku svečano dočekani od Makedonstvujuščih. Sastanak je bio u cilju sporazuma i organizovanja terorističke akcije. Ideju o zajedničkoj saradnji propovedao je najpre Julije Saks, novinar iz Beča i profesijonalni špijun i plaćenik Rima kao i njegov šef Valerijo Benuci, biv. delegat M. U. P, iz Rima. Da bi ovu ideju plasirali u Rimu tamo su ova dvojica pre ovog sastanka i putovali.

Na sastanku proklamovana je nelegalna borba.

U ovo vreme kovanja zavere i pripreme za ilegalnu akciju protiv Jugoslavije italijanska štampa preduzima ofanzivu protiv Jugoslavije pripisujući ratoborne namere jugoslovenskom đeneralštabu. Celokupna fašistička štampa donosi članke pod najfantastičnijim naslovima (»Đornale d'Italija«, »Korijere dela Sera«, »Štampa«, »Popolo d'Italija«, »Gazeta del Popolo« i t. d.). Kremonski Farinačijev »Rećime fašista« doneo je 20/IV. 29. god. članak novinara Liskia da se Jugoslavija sprema otvoreno organizujući komite i tajna udruženja, da će da vodi ne rat, nego gerilu, paljevine, trovanje voda, potajna ubistva, pljačku i otimačine, izdajstvo u svim formama — sve dela nelojalna i podmukla, koja može da zamisli duh razbojnika i divljaka i t. d. Sve je ovo doneto kad su ovakva nedela pod protektoratom zv. [anične] Italije spremana od strane emigranata i V. *M. R. O.* u Sofiji. Isto kao postupak Austrije.

Prilikom dolaska Pavelića i Perčeca u Sofiju - stoji dalje u elaboratu - ovaj poslednji je sa balkona *Union Palasa* između ostalog kazao: ‚legalna borba ništa ne pomaže, te vas braćo Bugari i Makedonci pozivam da sa nama Hrvatima stupite u zajedničku i ilegalnu borbu za oslobođenje Hrvata i Makedonaca'.«

Na brzu ruku bila je podignuta protiv Pavelića i Perčeca optužnica i još brže provedena rasprava pred Sudom za zaštitu države u Beogradu.

Na osnovi člana 1, točka 1. i 5. zakona o zaštiti javne sigurnosti i poretka u državi, a zbog zločinstva izdaje domovine po paragrafu 78. A, D. srpskoga kaznenog zakona — javljale su tih dana beogradske novine — podnio je državni odvjetnik dr Ucović Državnom sudu za zaštitu države prijedlog za optužbu protiv Pavelića i Perčeca. Svi potrebni elementi za optužbu postoje i suđenje dru Paveliću i Perčecu bit će u vrlo skorom vremenu, bez obzira na to što nisu u zemlji i što neće prisustvovati suđenju.

Sud je 17. VII, pod predsjedanjem dra Nikole Ogorelice, izrekao ovu »oglušnu osudu«:

»U ime Nj. Veličanstva Kralja

Optuženi Dr. Ante *Pavelić,* rodom iz Ivan-planine u Hercegovini, 39 godina star, rimokatoličke vjere, odvjetnik, oženjen, neporočan i

Gustav *Perčec,* rodom iz Valpova, 42 godine star, rimokatoličke vjere, novinar, neporočan, krivi su: što su, stigavši 19. travnja 1929. u Sofiju:

I na sofijskoj željezničkoj stanici pred mnoštvom svijeta, a naročito pred mnoštvom makedonskih emigranata na pozdrav dra K. Staniševa, predsjednika makedonskog nacionalnog komiteta u Bugarskoj, koji ih je dočekao držali govor,

II što su na banketu održanom 20. travnja 1929. godine, koji im je priredio makedonski nacionalni komitet u Sofiji, održali protudržavne govore,

III Pavelić dr. Ante pored toga, što je dana 21. travnja 1929. godine dao novinarima izvještaj za štampu — pa je gore spomenutim, radnjama vršio propagandu i uvjeravanje drugih da treba promijeniti politički poredak u rzavi zločinačkim nasiljima ili ma kojom vrsti teroriziranja — stvarajući veze u 'nostranstvu u cilju dobivanja pomoći radi priprema za revoluciju ili razorne

promjene današnjega političkog stanja u zemlji, pomagao to društvo obećavanjem suradnje u cilju izdvajanja Hrvatske i Makedonije iz državne zajednice i ako mu je bilo poznato, da to društvo teroristički radi protiv uređenog poretka i javnog mira naše države, kao i da je u gore spomenutim vijestima istovremeno iznosio i prenosio razna tvrđenja u namjeri da izloži poruzi i prezrenju politick; poredak u našoj zemlji, da prouzrokuje neraspoloženje protiv ovoga i naposljetku da u pojedinim područjima izazove raspoloženje za plemensko razdvajanje i plemenski razdor: - čime su učinili zločinstvo iz člana 1. točke 1. i 2. zakona o zaštiti javne sigurnosti i poretka u državi, kao prestupak iz člana IV. i V. istog zakona pa se obzirom na paragrafe 68. i 78, srpskog krivičnog zakona *osuđuju na kaznu smrti.* «[15]

Vlasti su pretpostavljale da će to biti dovoljno i pomoćnik ministra unutrašnjih poslova Ž. Simonović je zadovoljno izjavio VI. Milićeviću koji se tih dana zatekao u Beogradu: »Sad ćemo pomoću ove presude ganjati Pavelića po Evropi!«

U Bologni su se Pavelić i Perčec, 20. i 21. VI — prije nego što je pala navedena osuda Suda za zaštitu države — sastali s izaslanicima organizacije Vanče Mihajlova i dogovorili konkretne mjere i akcije. Svi su se složili da odmah nastave s još jačim i djelotvornijim diverzijama na teritoriju Jugoslavije. Da bi Pavelićeva strana dobila potrebne osposobljene ljude za takve akcije, odlučeno je da se otpočne s odgovarajućom obukom određenog broja ljudi, i to u prvom redu onih koji žive na jugoslavenskom teritoriju i koji su samim tim imali mnogo veće mogućnosti da prikladno djeluju za razliku od onih koji su bili ubacivani iz inozemstva. Taj je zadatak obučavanja ljudi-terorista Pavelić povjerio Perčecu, kao bivšem austrougarskom oficiru.

U okviru protujugoslavenske kampanje talijanske štampe, tršćanski II *Popolo di Trieste* donio je na uvodnom mjestu na četiri stupca interview svoga specijalnog dopisnika (Michele Serra) s Ivicom Frankom u Budimpešti. Datiran je s nadnevkom 11. V, a ima ovakav naslov: Izjava vođe hrvatskih nacionalista *Popolu di Trieste.* Srbi igraju strahotnim kartama: mirom evropskim.

[15] ***Za Nezavisnu Državu Hrvatsku...,*** **str. 45-46.**

[16] **Pomoćnik ministra unutrašnjih poslova brzojavno je 17. VIII informirao velikog župana M. Zoričića da se iz Ljubljane šalje neki Pavelićev komunike pojedinim redakcijama. Säm komunike glasio je ovako:**

»Hrvatski predstavnici i predstavnici macedonskih emigrantskih organizacija (Macedonski Nacionalni Komitet) izmjeniše misli o postignutim rezultatima dosadanje borbe proti srbijanskom ugnjetavanju, te o novim legalnim sredstvima za dalnju borbu.

Konstatirali su, da do sada postignuti rezultati zadovoljavaju, te su stvorene odluke za dalnji još intenzivniji rad.

Podjedno izjavljuju, da se borba hrvatskoga naroda i macedonskoga naroda za vlastitu slobodu - koja je i u interesu pravoga svjetskoga mira - vodi bez ikakovoga stranoga upliva ili sudjelovanja« (Isti izvor kao pod 12).

Taj komunike zasigurno se odnosi na taj sastanak u Bologni.

Šef zagrebačke policije izvijestio je velikog župana 2. IX »da je povedenim izvidima i propitkivanjem u gornjem predmetu [Pavelić, akcija sa atentatima] u krugovima bliskim Dru. Paveliću ustanovljeno, da je Dr. Pavelić emigrirao bez predhodnog dogovora sa svojim prijateljima, a navodno ni Hrvatska Stranka Prav'a',' čiji je Pavelić pristaša o tom njegovom koraku nije bila ranije izvještena. U istim krugovima se govori da nema mesta poduzimanju atentata na istaknute Hrvate, orjentisane prema Beogradu jer da bi se time postiglo sasvim protivno t. j. još veći pritisak na .hrvatski narod. Tim krugovima nije poznato, da je Dr. Pavelić preko svojih prijatelja pokušao nagovoriti Dr. Mačka, da pripravi-ustanak hrvatskih narodnih masa. Ovo se uopće ne će pokušavati, jer je Dr. Maček miroljubiv i protivnik svake buntovničke akcije. U Zagrebu se budno pazi akcija frankovaca, ali do sada nije uspjelo odkriti da se ostvaruje kakav komitet u zajednici sa Makedoncima« (Isti izvor kao pod 12).

»U ovim danima najmutnijeg bunila beogradskog - stoji o tome u izvještaju atašeja za štampu u Trstu Ivana Ivanića Milanu Marjanoviću, šefu Centralnog presbiroa od 13. V 1929[17] — reći koje je hteo da nam kaže Ivan Frank, voda integralnog nacionalizma hrvatskog, vrede koliko za jučerašnju istoriju, koju mnogi već zaboravljaju, toliko za današnju stvarnost i za nepredviđenosti sutrašnjice, kojima se fatalno približuju narodi Evrope.

Ivan Frank je, bez sumnje, jedan od najpoznatijih političkih ljudi Evrope- piše Michele Serra. Neka se ne zaboravi, da su ovih poslednjih godina zajedno s njim ogromne mase i ako su primorane na ćutanje, iz straha od opasnih protivnika. On živi u Budimpešti, vezan uvek za sudbinu svoga naroda, sa kojim se nije video ima deset godina, od 1919. kada su ga, sutradan po propasti austro-ugarskoj, Srbi zatvorili kao jednog od najogorčenijih protivnika obrazovanja višenarodne monarhije beogradske.

Ne sećamo se takode ni staroga Franka više, oca hrvatskog pokreta, ni Ivana Franka, i on je već u godinama, koji su dali svoje ime takozvanoj partiji frankovačkoj', koja predstavlja najčistiji hrvatski nacionalizam, oboren izuzetnim zakonima, koji su stupili na snagu posle famoznog 6. januara 1929. Kralja Aleksandra i Pere Zivkovića.

Tačno ime bilo bi ‚stranka prava', ali Hrvati, koji su se još u vremenima dvojne monarhije bili okupili oko Ivana Franka, uzeli su njegovo ime kao simbol razvijajućeg se sluha nezavisnosti.

Negda poslanik zagrebačke skupštine — hrvatskog Sabora, koji je se sa svojim članovima okupio bio u nemirnom periodu, posle zločina od prošle godine u beogradskoj skupštini, da proklamuje hrvatsko odvajanje — on, deset godina ranije, sa jednom vizijom realnosti, koja danas izgleda proročka, odbio je s indignacijom da ude u jugoslovensku skupštinu, rdavu masku hegemonije srpske.

Deset godina on živi daleko od svoje otadžbine: posle putovanja po Italiji i Francuskoj, posvetio se bio emigriranju hrvatskom iz Jugoslavije, rukovodeći kretanjem onih, koji nisu mogli da odole pritisku pansrpskom. Posle Rapalskog ugovora, kojim izgleda da je se Italija izmirila sa idejom grotesknog mozaika S. H. S., on koji je se borio za autonomnu Hrvatsku, kad je vidio da ova, iz gospodarstva habsburškog, prelazi pod tiraniju beogradsku, on se povukao, ranjen, ali ne i pobeđen, nejednakom borbom.

Poznavanje naroda i mentaliteta, ljudi i aspiracija, otvorili" su brzo oči hrvatskom ‚leader-u'. Za vreme velikog rata, Frank se je izjasnio u zagrebačkom Saboru otvorenim protivnikom projektovanoj srpsko-hrvatskoj koaliciji, koja je već snevala o budućoj Jugoslaviji.

S trudoljubivim obrazovanjem beogradske Kraljevine — piše taj fašistički novinar - izbili su na površinu stari i novi ljudi, ispunjeni nadama i zabludama ideja koje su kružile dunavskom Evropom, sutradan po primirju. I mnogi Hrvati upali su u tu zabludu, koje se danas odriču, po cenu svoje slobode. Ali Ivan Frank nije popustio i hrvatske mase, koje ga i danas prate u njegovu progonstvu, nadale su se u ljude, koji su ostali na bojnom polju.

Maček — iz osnova frankovac - morao je i sam uvideti i ako i suviše kasno, kakve su istinske namere Srba i suviše kasno morao je priznati, da su federativne ideje Radićevih seljaka bile slabosti i iluzije.

Frankovački autonomizam ostaje, na taj način, jedan predviđajući dokaz odlučne nepopustljivosti. Znamo koliko na autonomiju aspiriraju Hrvati, ali

AJ, Centralni Presbiro, Dopisništvo u Italiji.

znamo, na isti način, kako je ugušen svaki antisrpski glas u troimenoj kraljevini. Iz toga razloga pridajemo još veću vrednost misli autoritativnog čoveka.

Voda hrvatskih nacionalista stanuje u jednoj mirnoj kućici, u jednome kraju peštanske periferije. On nam je izložio svoju misao s jasnoćom i odlučnim tonom, koji dolazi kao izraz dubokog ubedenja svesne volje.«

Pošto ga je Serra ovako pozitivno portretirao — da se ni säm Frank ne bi prepoznao na toj slici! — dolazi säm interview u kojem je Frank izjavio talijanskom novinaru ovo:

»Spor srpsko-hrvatski — rekao je on novinaru - nije nov: on prirodno proističe iz fakta što interesi Srba idu u suprotnom pravcu interesa hrvatskih. Srbi hoće stvarno ‚veliku Srbiju' — Jugoslavija' je samo jedan pretekst - i uspevaju da se ispostave pred Hrvatima, jer su se dočepali vlasti, hvaleći se i brojnom superiornošću nad ovim poslednjima, superiornost koja je dosta udaljena, sudeći prema poslednjim statistikama Beograda, koje od cele populacije daju 53 procenata Srbima, računajući u Srbe Bugare-Maćedonce, Muslimane, Arnaute i ostale manje etničke grupe. Ova igra ciframa otkriva se na lak način. Srbi stvarno ne čine više od 35 procenata od jugoslovenskog stanovništva: svega oko 4,600.000. - Naspram tog broja stoje: oko 4,000.000 Hrvata, jedan milijun Slovenaca, 600.000 Madžara i Nemaca, 250.000 Crnogoraca, više od 150.000 Arnauta, najmanje 400.000 Maćedonaca koji još nisu emigrirali, i više hiljada Italijana, Kucovlaha i Turaka.

Sadašnja država jugoslovenska je gora od propale carevine austro-ugarske, koja je, u relativnim ciframa, predstavljala veću homogenost etničku, kojom su upravljali konstruktivni elementi. U Jugoslaviji, međutim, Srbi pored inferiorne sposobnosti za upravljanje i administraciju, ne sačinjavaju do jednu trećinu stanovništva, ostali delovi su i ostaju centrifugalni. Oni izvesno znaju, da, da bi učinili nešto ozbiljno, moraju, iznad svega, zadovoljiti Hrvate; sa njima ne mogu učiniti drugojačije. Obrnuto, srpska politika naspram Hrvatske nije pokazala da shvata i ceni tu stvarnost i radi toga Hrvati, ne našavši u aktuelnoj Jugoslaviji mogućnost za život, moraju da je traže izvan nje.

Posle državnog udara od 6. januara, Kralj je obećao novi ustav, koji bi zadovoljio sve narode jugoslovenske. Obećanje je došlo od Kralja i, radi toga, svi imaju prava da veruju da će njegova reč biti održana; ipak, Hrvati nisu sigurni da će Kralj učiniti koliko je obećao ili bolje da će mu Srbi šovinisti to odobriti.

Za sada u Jugoslaviji nedostaje svaka politička aktivnost. Politički ljudi ne mogu ni govoriti, ni pisati o onome što misle. Sva ustavna prava su ukinuta. U kratko, politički život je umro. Istina je takode, da radi toga, u Jugoslaviji vlada mir, ali taj mir, kojim se diktatura hvali da ga je postigla, opasniji je i od samog antisrpskog pokreta, koji je prethodio državnom udaru.

Predviđanja se mogu činiti i nije ih teško učiniti, jer poznavanje stvari sugerira sliku kako će se razvijati neposredna budućnost. Apsolutizam srpski neće trajati dugo, jer i sami Srbi nisu njime zadovoljni. Politički ljudi Srbije naviknuti su da slobodno manifestuju, čak i suviše, svoju misao i svoju akciju, dok su, međutim, sada osuđeni na apsolutno ćutanje. Ukazuje se, da je nezadovoljan «srpski elemenat opasniji i od samog hrvatskog, jer Hrvati, najzad, nisu nemirni kao Srbi. Jedan pokret protiv aktuelnog režima beogradskog koji bi otpočeli Srbi, biće beskrajno ozbiljniji, a ja znam, da je većina samog srpskog stanovništva protivna režimu Zivkovićevom.«

»Kakve su hrvatske aspiracije?« — upitao je Serra.

»Nekoliko dana pre državnog udara Maček je tvrdio — odgovorio je I. Frank — da Hrvati traže pravo da apsolutno raspolažu sami sobom, ne potpadajući ni pod koji drugi narod i odbijajući i režim proste 'personalne unije' predstavljene u Kralju. Od državnog udara — pošto su ukinuti ili kupljeni od Beograda svi antisrpski listovi - Hrvati se nisu ni za jedan korak udaljili od opozicije: oni hoće nezavisnu republiku, bez ičega zajedničkog sa Srbima. Takode i poslednjih dana, svi emigranti hrvatski, koji beže iz svoje zemlje, ponavljaju da oni hoće apsolutno da sebi konstituišu jednu nezavisnu državu.«

»Predviđanja za blisku budućnost?« - upitao je Franka talijanski novinar.

»Situacija će ostati tako reći ista, sve do jeseni. U oktobru ili u novembru Kralj će dati jedan ustav, ali se može predvideti, da se situacija neće izmeniti, a to je da novi ustav neće zadovoljiti Hrvate.

Najveća krivica nije, možda, na Kralju. On je obećao i oseća dužnost da obećanje održi, ali srpski šovinizam je jači od njega. I Živković bi se, možda, složio s Kraljem, ali javna volja srpska jača je i od volje samoga Kralja.

Kralj će biti prinuđen na kompromis sa Srbima, čije mišljenje teži kod njega više od hrvatskog. Najzad, ne zaboravimo to, on je Srbin. Putevi naravnjavanja ne mogu se sagledati, ali ako Srbi ne pristanu na jednu soluciju pogodnu Hrvatima, situacija će po njih biti teža od one u noći 6. januara.

Diktatura Pere Zivkovića samo je *ultima ratio.* Na slučaj nemogućnosti sporazuma, Hrvatima ne ostaju sredstva. Ja sam dobar Hrvat, ali, na ovoj tačci, predviđanja postaju teška i mračna. Jedno mirno rešenje bilo bi mogućno, samo ako bi se mogla pretpostaviti dobra volja od srpske strane; međutim svi znaci daju za pravo onima, koji misle da se sa Srbima ništa ne može učiniti. Može se živeti zajedno deset godina, a da se ne izmeni aktuelna situacija.«

»Koji su konkretniji razlozi hrvatskog neprijateljstva spram Srba?« — bilo je drugo pitanje.

»Mnogi: Hrvati neće da ratuju s Italijom - odgovorio je Frank -, ali se boje da imperijalizam srpski ne insistira u svojoj nameri, da dođe do predominantnog položaja na Jadranu.

Nova Italija je jedna gorostasna sila. Šta možemo mi da učinimo protiv nje? Za slučaj rata, iz geografskog razloga, najneposredniju i najveću štetu imaćemo mi Hrvati. I za tu eventualnost, pre no što bi došli do sporazuma sa Srbima, hoćemo da imamo određene garancije od Srba.

Hrvati neće da uzmu učešće u jednome ratu, koji bi izazvali Srbi. Imperijalistička politika Srba uvek je dovodila do katastrofa i mi se sada čisto bojimo da jedna internacionalna komplikacija ne prouzrokuje opasnu katastrofu za Hrvate. Ja dobro znam da je srpski mentalitet agresivan. Madžarska i Bugarska s druge strane su prirodne i nepomirljive protivnice Srbije; ipak šovinizam Beograda nema granica.«

»Kakav je danas odnos između te imperijalističke agresivnosti srpske i graničnih incidenata?« — palo je novo pitanje.

»Terorističke organizacije i upadi preko granica, direktno su favorizirani od srpske vlade. Pre rata postojale su neke nezavisne organizacije od Vlade, ali sa neposrednim uticajem na nju. Danas veza je intimnija i upadi na granicu slovenačku-italijansku, koje publikuju listovi, srpska su poduzeća, o kojima jirvati ništa ne znaju i koji se izazivaju u cilju da zaoštre odnose između "alijana i Hrvata. Tako antitalijanske manifestacije od prošle godine koje su

se desile u Splitu i Šibeniku, bile su pripremljene i naređene od Srba, u tome smeru.

Vraćujući se na unutrašnju situaciju Srbije, valja primetiti, da je najozbiljnija opasnost u javnom mišljenju srpskom. To je takozvana 'Caršija', pijaca politike, koja je već otpočela da radi protiv režima, i Živkovića je više strah od Čaršije, jer je on jak samo vojnički.

Na ovoj tačci je esencijalna razlika između italijanskog režima i srpskog, u kojima bi neki hteli da vide sličnost. U Italiji je se pokret fašistički popeo na vlast iz naroda: u Jugoslaviji jedan mali broj osoba je se istavio zemlji.

Nezadovoljstvo Caršije, istinske berze beogradske politike, proširilo je se na vojsku koja je ratovala, dok je Živković ostao blizu Dvoru. Likvidiranje tolikih đenerala, izvršeno nedavno, jeste jedna politička represalija. Kraj ove situacije, ako se može imati nade u jedan kraj, biće da ni Srbi, ni Hrvati neće biti zadovoljni.

Ja sam siguran da Hrvati očekuju od velikih sila, od Italije i Engleske, ne od Francuske, onu potporu, koja će ih staviti u položaj, da realizuju svoje nacionalne aspiracije.

Ako bi potrajalo aktuelno stanje stvari, t. j. hegemonija srpska, moguće je da se i Hrvati late nelegalnih sredstava, jer se može postaviti pitanje Srbima, koji osuđuju tu eventualnost, na koji način bi Hrvati mogli doći legalno do svojih prava. Revolucija je mogućna, ali Hrvati neće da budu nemirni elemenat i ne žele da se pokažu agresivnima.

Kazali smo već da svi neredi od prošle godine — u Zagrebu i na Primorju — provocirani su od Srba i, naročito, da bi pojačali antagonizam italijansko-hrvatski. Taj antagonizam stvorila je u prošlom veku Austrija, ali on je bio i ostaje jedan veštački nesporazum. Sada ne postoji nikakav razlog da se veruje u njega i da postoji bojazan, da će taj antagonizam trajati. Po neki hrvatski list se diže protiv Italije, ali po zapovesti iz Beograda. Srbi ipak ne uspevaju da stvore mržnju između dvaju naroda.

Jedno dosta prosto rezonovanje, na stranu sve druge obzire, nalaže Hrvatima da se privežu za Italijane i da se bore protiv Srba. U Italiji žive nekoliko hiljada Hrvata, u Srbiji ih ima četiri milijona; njih svaki dan nestaje, iz dana u dan, usled srbizatorskog pritiska. Jasno je dakle, da ako Hrvati imaju da teže jednoj nacionalnoj akciji, pretpostavljaju da oslobode ispod beogradskog ropstva četiri milijona ljudi, nego da budu protiv Italije, u kojoj ima samo malo hiljada Hrvata.

Iredentizam hrvatski, antitalijanski, pokreće se i iskorišćuje od strane Srba, baš u smeru da bi se stvorilo neprijateljstvo između dvaju naroda, dok Hrvati imaju celu svoju naciju pod gospodarstvom beogradskog režima.

Tako i pohara u Prestraneku, o kojoj se čitalo po listovima, jeste jedna srpska provokacija, izvršena od ljudi koji rade po srpskim direktivama. Srbi su uvek opasni i oni su, izvesno je, ubili Toni Šlegela, može biti zato, kao što se govori, što je imao suviše uticaja na Kralja, i srpski radikali su bili ljubomorni i ispunjeni sumnjom. Na taj način je se postigla dupla namera — sistem beogradski — otresti se jednog protivnika ili jedne osobe na koji bilo način opasne, i učiniti da krivica padne na Hrvate. Ovi poslednji, na stranu drugo, nisu imali razloga da izvrše ubistvo, nedostajao im je za to motiv i objektiv, jer je Šlegel uživao izvesnu popularnost po mnogim krajevima Hrvatske.«

Vraćujući se na odnose između nezavisne Hrvatske i fašističke Italije

[18] **U Zagrebu, 22. III 1929.**

»leader« hrvatskog nacionalizma — kako ga laskavo naziva Serra — rekao je još i ovo:

»Ne poznajem lično Mussolinija, ali veoma mu se divim, jer on ima ogromnu energiju i inteligenciju, dve osobine upotrebljene u najkorisnije smerove. On je čovek proviđenja, ne samo za Italiju, već i izvan njenih granica.

Mi Hrvati nemamo zašto da se bojimo imperijalizma i novih ideja koje su ponikle u Italiji; imamo još da ih iskoristimo, jer uticaj Mussolinija prelazi granice i svuda se pojavljuju organizacije po fašističkom obrascu.

Što se tiče takozvanog jadranskog imperijalizma, dobro je utvrditi neke osnovne tačke. Posle 1918 godine naslednici austrougarske carevine na Jadranu su Italijani. Jadransko pitanje' može i treba da bude rešeno samo od jadranskih naroda: Italije, Hrvatske, Crne Gore i Albanije. Ove dve poslednje zemlje su prijatelji Italije, a Crna Gora, takođe uokvirena u jugoslovensku državu, čuva svoju etničku jedinicu. Hrvati, najzad, kad bi bili slobodni, da ne budu pod Srbima, složili bi se odmah sa Mussolinijem.

Hrvatska je suviše mala, da bi mislila na politiku ekspanzije na Jadranu. Ona bi mogla živeti, izvesno je, pod zaštitom jedne jake Italije, sa više mira i sigurnosti no pod Srbijom, koja vodi, međutim, jednu imperijalističku politiku, bez mogućnosti za kakvu korist po Hrvatsku.

Znam za snove o ,velikoj Jugoslaviji', koja bi trebala da se proteže od Carigrada do Soče. Ova i druge megalomanske fantazije, pored toga što nisu ostvarljive ne mogu drugo, do da dovedu do katastrofe i to ne samo za Srbiju, već i za druge zemlje, koje se nalaze u toj malo srećnoj situaciji, da su vezane sa Srbijom. I ovo je, kao što sam kazao, glavni razlog, radi koga Hrvatska hoće, po koju bilo cenu, da sebi osigura nezavisnost od Srbije.

Hrvati računaju s faktom da će Mussolini, kao i cela Italija, znajući rđavu sadašnju situaciju Hrvata, znati da čine razliku između nas i Srba. Prirodna tendencija Hrvata je upravljena Rimu, ne Vizantiji.

U svojoj hegemonističkoj akciji Srbi se služe sa insistencijom pravoslavnom propagandom, jer diferencija religije je jedan od najjačih korena nesrodnosti između različitih naroda aktuelne Jugoslavije. Nije to samo jedna prosta razlika u verama, već istinska podeljenost između Zapada i Orijenta. Hrvati su vazda imali religiju i civilizaciju Zapada, a Srbi teže, međutim, da unište razliku između raznih naroda jugoslovenskih.

Pravoslavna propaganda ne bi uzela maha u našem stanovništvu, ali, kao i u svakoj drugoj aktivnosti, Srbi joj dodavaju svoju prepredenost i zavodljivost. Tako oni pokušavaju da ožive antičke slovenske običaje, kako bi dali više snage nacionalnom karakteru srpskom njihove vere. Oni teže, istovremeno, da atakiraju i dezorganišu kompaktnost katoličku, uvodeći klice šizme: tako, na primer, pomoću propagande protiv celibata sveštenika katoličkih i protiv drugih kanona vere rimske. Hrvati su međutim čisti i uporni katolici i pravoslavni Srbi neće uspeti u svojim namerama.

Nije za prećutkivanje ni sistematska lažna kampanja, koja se širi preko lugoslovenske štampe. Srpski listovi, napustivši jednom svoju taktiku ćutanja, umanjavanja i izvrtanja vesti nepovoljnih po Beograd, navalice su uvećavali izjave poslanika Pavelića u Sofiji, na način da su ga prikazali opasnim revolucionarcem, izdajicom svoje rođene zemlje, koga su se odrekli i u Hrvatskoj, koji pravedno podleži strogim sankcijama.

Srpski metodi su sada poznati i izvan Balkana. Srbi su istinsko ognjište svih nemira na Poluostrvu, sa njihovom neizlečivom pasijom za intrigu, klevetanjem, agresivnošću, komplotima, međunarodnim incidentima. Srbi

igraju strašnim kartama: mirom Evrope, i radi toga, zaključuje Ivan Frank, *mi Hrvati želimo da se potpuno odelimo od njih, hoćemo našu nezavisnu i ujedinjenu Otadžbinu, miroljubivu i slobodnu, hrvatsku republiku, hrvatskog naroda, civilizovanog, radenog, složnog, katoličkog, okrenutu životu Zapada, od koga je primio veru i civlizaciju.*«

»Frank je završio svoje strasno izlaganje - zaključuje Serra taj podugački interview — sa tonom življim i sa sjajem u očima, koji je nada i izvesnost. On koji je se toliko borio da bi vodio svoj narod ka ostvarenju integralne nacionalne ideje, ima prava da misli, da su četiri milijona Hrvata jači od jedne nemirne, preteče, prepotentne bande.«

Pavelić se - dakako - nije zadovoljio uspostavom dodira i dogovorom o budućim akcijama s Vančom Mihajlovim i njegovom komitadžijskom organizacijom, nego je tražio saveznika i drugdje. Tako je došlo do njegova sastanka u Italiji s predstojnikom političkog odjela mađarskog ministarstva vanjskih poslova barunom Gäborom Aporom (Bologna, 23. VII 1929).

Apor mu je odmah priznao - stoji u zabilješki tog razgovora[19] - da njegov [Pavelićev] posjet Budimpešti nije bio koristan ni za jednu stranu, no to ne znači da Mađarska nije zainteresirana za hrvatska pitanja. Htio bi, naprotiv, ponoviti da je Mađarska već ranije — također i Mačeku - naglasila da se zanima za ono što Pavelić poduzima u inozemstvu i da Mađarska može staviti na raspolaganje novac za to djelovanje u inozemstvu.

Pavelić je posebno istakao da mu nije bila namjera da ostane u Mađarskoj; nije imao ni namjeru da madarsko-talijanske odnose iznosi u javnost. Htio je samo razgovarati u Mađarskoj.

Apor je predložio da bi za stalne kontakte - i to isključivo - najbolje poslužilo neko mađarsko diplomatsko-konzularno predstavništvo u inozemstvu. Dogovoreno je da za to bude nadležan konzulat u Milanu.

Pavelić je upitao Apora bi li Mađarska mogla snabdijevati oružjem hrvatski ustanak, a Apor je odgovorio da je to nemoguće uslijed austrijske situacije. Pavelić mu je na to odvratio da je Mađarska već jednom doturila oružje Hrvatima preko Sušaka. Hrvati su, osim toga, pregovarali s mađarskim vojnim organima o liferaciji 2000 revolvera, ali bez uspjeha. Ta bi se isporuka, ipak, mogla lako provesti, jer u Mađarskoj postoji jedno talijansko nabavno poduzeće koje je izrazilo spremnost da revolvere prebaci u Italiju. Apor je izjavio da će se o tome informirati u Budimpešti i još jednom naglasio d? Mađarska ne može nikako isporučivati *puške.*

Na kraju je Pavelić obavijestio visokog funkcionara mađarskog ministarstva vanjskih poslova da djeluje zajedno s Makedoncima i da je s njima zaključio usmeni sporazum.[20]

Popolo di Trieste je u broju od 4. V 1929. donio vijest beogradskih novina da je austrijska vlada, uslijed koraka jugoslavenskog poslanika u Beču, odlučila da uskrati dozvolu boravka na austrijskom teritoriju Paveliću i Perčecu. Pri tom je talijanski list saopćio i to da je ta vijest izazvala u Zagrebu, u krugovima političara, veliko čuđenje.

Ta je vijest o uskrati dozvole boravka Paveliću bila doista točna. Uistinu je

Tu sam zabilješku dobio od kolege dra Holma Sundhausena, München i **koristim se i ovom prilikom da mu se na njoj zahvalim. Nalazi se u Orszagos Leveltar, Budimpešta, Küm. pol. Vegyes bizalmas iratok. 421 cs., 381-384.**

[20] Taj sastanak Pavelić - Apor spominje i V. Vinaver (nav. djelo, str. 399).

*** ***

austrijska vlada — poslije njegova boravka u Sofiji — uskratila Paveliću boravak na austrijskom teritoriju. To jasno proizlazi iz pisma što ga je Perčević — koji je u međuratnom razdoblju bio čitavo vrijeme mađarski državljanin — uputio mađarskom poslaniku u Beču Gyuli Ambrözyju (Beč, 29. V *1929).*[21]

Perčević u njemu piše kako se nada da je »Miki« predao poslaniku Perčevićevo pismo od 18. V, i to uslijed hitnosti direktno. Po imenu poslaniku je valjda poznat hrvatski zastupnik dr Ante Pavelić, kao i njegovo [Pavelićevo] mišljenje i odlučno djelovanje koje u svakom pogledu odgovara »našim namjerama«. Tom je gospodinu austrijska vlada, na temelju nečuvenoga vanjskopolitičkog pritiska, uskratila boravak u Austriji. Dr A. P. je stoga zatražio da mu se izda ulazna viza za Mađarsku. Kako su mu, Perčeviću, ovog časa saopćili, ministarstvo vanjskih poslova u Budimpešti glatko je odbilo izdavanje takve ulazne vize. Dr Pavelić u tome ne vidi samo nepoštivanje danih obećanja nego, prije svega, napuštanje revizionističke politike Mađarske, o čemu Pavelić mora po dužnosti bez sustezanja obavijestiti svoje nalogodavce u domovini, što će bez sumnje izazvati potpuno izmijenjeno držanje političkog vodstva u Zagrebu, a to bi moglo biti od nesagledivih posljedica.

Pod tim uvjetima — piše dalje Perčević — ne bi bilo više ni njemu osobno moguće — kako će to Ambrözy säm dobro moći shvatiti — da nadalje igra svoju dotadašnju ulogu i bio bi prisiljen da se potpuno povuče i uskrati svako zanimanje za preuzimanje ili nepreuzimanje mjesta pokojnog »Si-a« — o čemu je Perčević pisao poslaniku u svom pismu od 18. V.

Izražava uvjerenje i nadu, na kraju, da gospoda u Budimpešti nisu sebi stvorila pravu sliku o posljedicama takvog uskraćivanja, donesenog na »laku ruku«, i Ambrözy bi sebi, u interesu velike stvari, pribavio nove zasluge ako bi najviše mjesto obavijestio o tome u prikladnoj formi.

Perčević moli poslanika da ga najhitnije obavijesti je li Pavelićev, više nego razumljiv, pesimizam opravdan ili nije, prije nego što bude prekasno, jer bez uporišta mora i najozbiljnija akcija doživjeti neuspjeh. Postojanje takvog uporišta u Szegedu spasilo je Mađarsku od boljševizma.

Iz jednog drugog Perčevićevog pisma Ambrözyju (Beč, 10. VI 1929)[22] sazrajemo da je Pavelić u međuvremenu napustio Beč.

Perčević se u njemu, naime, zahvaljuje poslaniku na njegovom ljubaznom obavještenju od 4. VI koje je Perčević primio nakon što je Pavelić već bio otputovao iz Beča. Perčević je stoga izvijestio Pavelića pismenim putem da postoji mogućnost da mu pribave putnu ispravu one vrste kako je to Ambrözy spomenuo. Pavelić mu je na pismo odmah odgovorio iz Italije — kamo je otputovao iz Beča — da bi bio vrlo zahvalan kad bi doista mogao dobiti takvu ispravu; ipak primjećuje da mu već dva mjeseca obećavaju takav dokument, a da ga do tada još nije dobio. Ako bi Ambrözy stoga poduzeo energične korake radi ostvarenja svog prijedloga, i u tom polučio što brži uspjeh, to bi mnogo koristilo »našoj stvari«. Stoga mu Perčević to posebno toplo preporuča. Za orijentaciju Ambrözyjevu i njegovih prijatelja Perčević u pismu ističe da je I avelić legitimni i ovlašteni delegat u inozemstvu i da njegove korake potpuno odobrava vodstvo u domovini. Osim toga, Pavelić uživa povjerenje čitavog

[21] **Nändori Pal,** ***A Marseille-i gyilkosság nemzetközi jogi vonatkozäsai,*** **Budapest 1972, str. 268-269.**

[22] **Isti izvor, str. 271.**

naroda, i to ne samo u užoj Hrvatskoj nego i u Bosni-Hercegovini i Dalmaciji, o čemu postoje višestruki dokazi.

Čini se da se s austrijskom policijom nije moglo šaliti. Pavelić se, naime, vratio u Beč i tamo živio neprijavljen. To su iskoristile jugoslavenske vlasti da ga prijave i zatraže njegov definitivan izgon iz Austrije. Pavelić nato biva uhapšen u Beču 25. IX 1929. i protjeran u Njemačku (kako je säm i zahtijevao) a ne u Italiju (kako je jugoslavenska policija pretpostavljala), nakon što je bio izdržao policijsku kaznu — čini se — tri *dana* zatvora zbog neprijavljivanja.[23]

Jugoslavenski su ga policajci zatim očekivali na austrijsko-talijanskoj granici u pretpostavci da će otputovati u Italiju, ali je Pavelić odabrao drugi pravac: München. I tu su mu tek kasnije uhvatili trag. Tamo ga je dočekao službenik talijanskog poslanstva u Beču i novinar Eugenio Morreale,[24] predao mu talijanski pasoš na ime Antonio Serdar[2'] i otpratio do Verone gdje je Pavelić sačekao dolazak svoje obitelji, u prvom redu supruge Mare. U Veroni, kao privremenom sjedištu, ostao je do početka 1930. godine.[26]

2. *Započinje akcija na političkom i terorističkom planu.* Prvi ustaški centar nalazio se u Beču i Perčec se pripremao da pokrene »osvetničku akciju«. Vezu između njega i frankovačkih omladinaca u Zagrebu održavao je Marko Hranilović.[27] Njegova pisma stizala su u Beč na adresu baruna Fedora Vesta, brata Perčevićeve supruge, koji je bio zaposlen u konzularnom odjelu mađarskog poslanstva u Beču. No, osim te veze putem pošte Hranilović se u veljači i ožujku 1929. godine sastajao osobno s Perčecom. Pri tom je Hraniloviću pomagao Perčecov pouzdanik Antun Herceg sa Sušaka. Hranilović je

[23] AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, fasc. 33.

[24] U »Hrvatskoj sekciji« poslanstva fašističke Italije u Beču djelovala su dva »novinara« po obavještajnoj liniji kao agenti OVRE. To su bili dr Italo Zingarelli i dr Eugenio Morreale.

Perčević je u svom iskazu pred našim istražnim organima, 3. I 1947, ustvrdio da je Pavelić u Beču 1929. godine bio čvrsto povezan s Morrealeom. Kad je Pavelić već bio u Italiji, Pavelićeva supruga došla je iz Jugoslavije u Beč gdje je ostala poslije Pavelićeva puta u Bugarsku i Italiju. Morreale je nju otpratio u Italiju, čini se, potkraj svibnja 1929. godine. Perčević je Pavelića - čini se - upoznao u Beču s Hlinkom, vođom slovačkih separatista, koji je tamo živio u kapucinskom samostanu, a preporučili su ga i dru Schoberu, šefu policijske direkcije u Beču. Pavelića su povezali i s društvom stranih novinara u koje je Perčec već bio učlanjen (A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja I. Perčevića, I. O. 9, 5/6 1-82).

[25] Pavelić se koristio raznim lažnim imenima: Antonio Serdar, Lin, Adam, Dr. Sarti, D. M. Kobilinski, A. S. Mrzlodorski, Senian i druga.

Perčec je bio Zdenko; Perčević - Gospar; Eugen Kvaternik - Longin i Marko; Stijepo Perić-Šakić, a od 1933. god. Suknić; Ivo Herenčić - Hetman; Mijo Kralj - Nikola; Martin Nemec - Vinko; Stjepan Bilić - Hamid; Ivan Jelić, brat Branimira - Andrija; M. Bzik - Marko; Vladimir Radić - Parižanin; Ante Trumbić - Mogul i Gospar s mora (Isti izvor kao pod 23).

Čini se da je Trumbić nastavljao svoju suradnju s Pavelićem i nakon 6. I 1929.

[26] »Što je Pavelić radio u Austriji i Njemačkoj ne znam - iskazao je Slavko Kvaternik 7. II 1947 - nego jedino da nije našao u Njemačkoj potrebnog razumijevanja, a rečeno mu je da je to po Nijemcima upućen u Italiju, jer da su Nijemci nemoćni, što su faktično i bili u ono doba, a Mussolini je već u internacionalnom životu tražio i vršio stanovitu ulogu. Kakve je on razgovore, pregovore i nagodbe imao sa Mussolinijem, ne znam, nego prvo što sam čuo bilo je od Ivana Perčevića u Beču, prigodom moga prolaznog posjeta u poslovne svrhe (radi poslova Parcelarne banke), pa sam od njega čuo da Pavelić organizira ustaški pokret u inozemstvu među našim radnicima uglavnom u Belgiji, Francuskoj i Njemačkoj« (A-VII, Zapisnik saslušanja SI. Kvaternika, NDH, I. Q. 9. 7/2 1-145).

[27] Postoji popis istaknutijih omladinaca *Hrvatske Pravaške Revolucionarne Omladine (Hrvatski Domobran)* koji je dostavio zagrebačkom velikom županu komandant IV armijske oblasti gen. Sv. Matić (A-IHRPH, Mjere vlade i teror vladajućeg režima - grupa XVI - Zbirka između dva rata, VIII).

jednom stigao sve do Beča i tamo primio od Pavelića i Perčeca naređenje da »progovore samokresi«. Kao prva žrtva bio je odabran Anton (Tonika) Schlegel za kojega se pretpostavljalo da je vrlo utjecajan na dvoru i da je »perjanica« Aleksandrove diktature u Zagrebu. Pobrinuli su se da posredstvom Hercega snabdiju Hranilovića i drugove potrebnim eksplozivom i oružjem za planirane daljnje akcije nakon prvog »okršaja« i te su pošiljke Hranilović i njegov bliski drug Zvonimir Pospišil skrivali u Zaraznoj bolnici u Zagrebu.

Hranilović je namjeravao u početku da izvede atentat na Schlegela sam, bez pomagača. Vrebao je nekoliko večeri na odabranu žrtvu pred zgradom *Novosti*, odnosno *Jugoštampe* u Masarykovoj ulici i pokušavao da ga prati. No, Schlegel je obično izlazio iz redakcije u pratnji nekoliko svojih suradnika koji bi ga pratili sve do stana na Prilazu (danas Prilaz JNA). Hranilović je pozvao u pomoć svoje najpouzdanije suradnike: Miju Babića i Matiju Soldina. Na temelju prethodnog dogovora sastali su sva trojica 22. III 1929. uvečer oko 20 sati pred zgradom *Novosti* i rasporedili se: Hranilović je imao sačekati Schlegela, i prateći ga ulučiti zgodnu priliku da puca, dok su Babić i Soldin krenuli na Prilaz da tamo, pred Schlegelovim stanom, dočekaju žrtvu, ako je već prije ne bi ubio Hranilović.

Schlegel je izašao iz redakcije i pojavio se na vratima zgrade u društvu nekoga svog suradnika, ali se od njega oprostio i sam pošao do stajališta taksija pred *Kazališnom kavanom* i sjeo u taksi da se odveze kući na Prilaz. Hranilović je, iznenađen, uzeo drugi taksi i pošao istim putem. Ali, kad je stigao i izašao iz taksija, već su odjeknula dva pucnja. Pucao je Mijo Babić koji je presreo Schlegela pred vratima kuće u kojoj je stanovao (broj 86) i s leđa mu ispalio dva smrtonosna metka.[28]

No, Perčecovi se teroristi nisu htjeli zadržati samo na tome, nego su u svibnju iste godine poduzeli nekoliko diverzija na cesti i željezničkoj pruzi (kod Brezovice i Velike Gorice, na primjer).

Na diverzantsku obuku Perčec je pozvao već prokušane atentatore: Soldina i Zvonka Pospišila. O tome je kasnije Soldin iskazao ovo:

»Perčecov poziv dobio sam preko Marka Hranilovića. Uzeo sam odsustvo od svoga poslodavca i otputovao prvih dana mjeseca augusta 1929. godine u Ferdinandovac. Tamo me je sačekao jedan, meni nepoznat čovjek, sa kojim sam stupio u kontakt pomoću ugovorene šifre koju mi je Hranilović dao pri polasku na put. Ovaj čovjek me je prebacio preko Drave, i dalje do željezničke stanice Vizvar u Mađarskoj. Odatle sam se vozio željeznicom do Pečuja. Sa mnom je putovao i Pospišil. U Pečuju nas je policija uhvatila, ali smo se pozvali na štampara Bertu. Posle kraćeg vremena, Berta je došao u policiju, prihvatio nas je i odveo jednom mađarskom graničnom oficiru po imenu Kovač. Posle kraćeg razgovora i upoznavanja, Kovač nas je poveo na vojno strelište. Dao nam je revolvere, te smo tu učili gađati iz njih. Isto tako, tu nam)e pokazao kako se postupa sa eksplozivom. Poslije ručka sastali smo se, u Bertinom stanu, sa Perčecom i Stankom Hranilovićem. Perčec nam je dao uputstva za rad u zemlji, revolvere, eksploziv i svakom po hiljadu dinara. Iza

Schlegel je pravovremeno sastavio oporuku (Zagreb, 21. I 1929) i rasporedio dionice *Jugoslavenske štampe d. d.* No, kasnije se ustanovilo da te dionice nisu u cijelosti Schlegelova ostavština nego da polovica pripada kralju Aleksandru. Stojadinovićeva je vlada ipak, 1937. godine, »dopitala« Schlegelovoj udovici Nevenki dosmrtnu mjesečnu pomoć od 1200 din. (AJ, rond Milana M. Stojadinovića, fasc. 54).

toga otputovali smo istim putem natrag do granice, odakle nas je jedan seljak prebacio preko, te smo došli u Kloštar, a odatle sa željeznicom u Zagreb.«[29]

Nova diverzija bila je u Zagrebu izvedena oko ponoći 5. na 6. VIII, kad je u jakoj detonaciji eksplodirala veća količina eksploziva na uličnoj strani kasarne Savskog žandarmerijskog puka u Branimirovoj ulici u Zagrebu. U to vrijeme na ulici se nije nitko zadesio, a dežurni je stražar bio u veži, tako da su počinitelji mogli na vrijeme pobjeći.[30]

S velikim zakašnjenjem dala se zagrebačka policija u hvatanje ubojica A. Schlegela. Pri tom je opravdano posumnjala na Miju Babića i Zvonka Pospišila, no njih nije bilo lako uhvatiti. Prilikom hapšenja Babić je pucao na dvojicu agenata od kojih je jednog ubio (Josipa Keču) a drugog ranio (Josipa Bana). Policija je na to postavila zasjede u Babićevom i Pospišilovom stanu i kod Pospišila je agentima pošlo za rukom da uhvate nadošlog i naoružanog Pospišilova prijatelja Dragutina Križnjaka. Križnjak je odmah priznao policiji da je revolver dobio od *Stranke prava;* da mu ga je dao Marko Hranilović, i to nakon Križnjakova povratka iz Austrije gdje je posjetio Perčeca; da mu je poznato kako je Hranilović dao revolvere još nekim pravaškim omladincima: Babiću, Pospišilu i Soldinu. Na policiji je Križnjak »otkucavao« dalje i, čak, izrazio spremnost da povede policiju radi zasjede u Hranilovićev stan. Na postavljenu zasjedu naletio je prvi Hranilović, dok su podalje stajali Babić, Pospišil i Soldin. Hranilović se u susretu s policajcima dobro snašao i otvorio vatru na agente (Tremskog i Blagovića); kad su ostali iz zasjede pritrčali zatekli su Tremskog i Blagovića na zemlji (Tremskog na izdisaju, a Blagovića teško ranjenog); Hranilović i ostali uspjeli su u mraku pobjeći. Ipak je policiji, zaslugom Križnjaka, ubrzo pošlo za rukom da uhapsi Soldina i Hranilovića. U toku istrage ne samo da su priznali sudjelovanje u atentatu na Schlegela i organiziranju drugih diverzija nego su otkrili terorističku mrežu i pomagače. Policija je nato poduzela brojna hapšenja; među ostalim, uhapsila je i Stipu Javora koji je, navodno, bio Pavelićev zamjenik u Zagrebu.[31] Ali se Babiću i Pospišilu izgubio svaki trag. Tim »članovima prvog ustaškog roja« pošlo je za rukom da se u drugoj polovici studenog, kod Sušaka, prebace preko granice i da dođu u Italiju Pavelića.[32]

Sjedište terorističkog centra u Beču nalazilo se u Perčecovom stanu na poznatoj bečkoj arteriji Wiener-Gürtelu, br. 6.[33] Tu je Perčec, uz ostalo,

[29] Nikola Milovanović, *Generali izdaje,* knjiga I, Beograd 1977, str. 314-315.

[30] Ministarstvo unutrašnjih poslova dostavilo je, 2. IX 1929, ovakav izvještaj karlovačkom velikom županu: »Povodom poslednjeg atentata u žandarmerijskoj kasarni, ovdašnji Hrvati, separatisti i emigranti, govore kako će se u buduće uvek tako periodično ponavljati atentati da bi se održao narod u borbenom stavu, a i radi ukazivanja spoljnom svetu kako se stoji pred rešavanjem ‚Hrvatskog pitanja'. Separatisti i emigranti vrlo su ogorčeni na rad i držanje Janka Bedekovića. Ovi Hrvati otvoreno govore da atentate ne pripremaju komuniste, nego nacionalističke organizacije« (Isti izvor kao pod 27).

[31] Kako to tvrdi Mijo Bzik (Četrnaest godina ustaške borbe; u zborniku: *Hrvatska na novom putu,* Zagreb s. a., str. 105).

[32] Ministarstvo unutrašnjih poslova obavijestilo je oko sredine siječnja 1930. da delegat ministarstva u Beču (VI. Milićević) pod 3. 1 javlja ovo: »Obavješten sam iz emigrantskih krugova da su hrvatski emigranti dobili azil kod Mađara i da će se od sada prikupljati tamo pošto im je ovamo onemogućena akcija. Naročito se pominju mesta Ereklak i Visvar, gde se nalaze imanja grofa Elimira Jankovića i njihovih prijatelja i onamo navraćat će češće vođe emigranata. Tvrdi se sadß da je onamo Dr. Pavelić o božičnim praznicima i da su već onamo stigli i emigranti: Babić i Pospišil, koji će biti sklonjeni na imanju grofa Jankovića, o čemu sam obavjestio Ministarstvo aktom Pov. broj 1793 od 31 pr. mes. —« (Isti izvor kao i pod 30).

[33] Ministarstvo unutrašnjih poslova informiralo je, 27. XI 1929, Bansku upravu Savske

zasnovao razgranatu akciju montiranja paklenih strojeva u vlakove, koji iz Austrije odlaze u Jugoslaviju, da bi eksplodirali na jugoslavenskom teritoriju. I ta je akcija otpočela u proljeće 1930. godine i tako bilježimo eksplozije na željezničkoj pruzi kod Zemuna, Zidanog Mosta i Vinkovaca.[34]

Perčević je pred našim istražnim organima (Zagreb, 20. X 1946)[35] izjavio da je Pavelića prvi put posjetio u Italiji na početku 1930. godine, i to u Veroni u društvu s Perčecom. »Složili smo se da su mjesne garde najprikladniji temelj za tu vojsku — priznao je on - i da je naoružanje te vojske iz vana nemoguće, te da je potrebno nabaviti oružje i naboj u zemlji, na nelegalan način. Na upit, kome bi trebalo povjeriti taj organizatorni posao predložio sam Milutina Kvaternika, dok Slavko Kvaternik da se bavi izradbom operacionog plana.«

Nešto kasnije (Zagreb, 3. I 1947) Perčević je nadopunio svoj iskaz ovako: »Ne, ja sam u Italiji bio više puta. Prvi put bio sam pozvan od Pavelića da dođem u Veronu, na razgovor po pitanju ustaškog pokreta. Ovaj moj sastanak s Pavelićem bio je održan 1930. god. a bili smo prisutni ja, Perčec i Pavelić. Na sastanku smo stvarali planove o propagandnom radu na širenju Hrvatskog oslobodilačkog pokreta i to za jačanje propagandnog pokreta kod nas u Beču i osnivanju propagandne ustaške jedinice u Južnoj i Sjevernoj Americi. Nadalje, u koliko se dobro sjećam, Perčec je na temelju ovog sastanka ili na temelju nekog pisma, dobio zadatak od Pavelića, da pođe u Belgiju i da osnuje među tamošnjim radništvom ustaški pokret pod nazivom *Hrvatski savez.* Perčec je poslije toga i otišao i na taj način je u Belgiji osnovan ustaški pokret.«[36]

Na povratku iz Italije nisu se Perčec i Perčević vraćali istim putem preko Udina, jer je Perčec morao otići u Innsbruck da tamo posjeti Mladena Lorkovića,[37] koji je u Innsbrucku studirao, i da mu javi kako je Pavelić bolestan, zbog upale vena, pa ne može doći na planirani sastanak s Lorkovićem. Taj sastanak Lorković-Pavelić bio je održan kasnije.

Na udaru režima nije se našla samo Komunistička partija Jugoslavije - premda je s njom postupao najokrutnije i najbezobzirnije — nego i pojedini frankovci (na primjer, Milovan Žanić) i vođe *Seljačko-demokratske koalicije:* Pribićević i Maček. Pribićevića je Aleksandar dao u svibnju 1929. uhapsiti na beogradskom kolodvoru pri pokušaju da uspostavi suradnju sa srbijanskom opozicijom, pošto šefu zagrebačke policije dru Janku Bedekoviću nije pošlo za

banovine: »Potpuno je tačno utvrđeno, da Perčec Gustav s vremena na vreme dolazi iz Beča u Mađarsku, odseda u Pešti, a vrlo često dolazi do naše granice, u Gjekenješ i u Pečuj. Zna se, da u Pečuju dolazi u kontakt sa mađarskim majorom Klarom. Van svakog je spora, da ovi česti dolasci Perčecovi u Mađarsku, a naročito njegovi dolasci na našu granicu, nisu ni zbog čega drugog, do radi održavanja veze sa hrvatskim separatističkim elementima iz naše države tim pre, što jedan drugi izvor kao sigurno tvrdi, da hrvatska emigracija u inostranstvu, naravno u koliko je ima, vezu sa svojim jednomišljenicima održava preko Mađarske i to baš preko Pečuja i Gjekenješa...« (Isti izvor kao i pod 30).

[34] Na primjer, Mijo Seletković, bivši a. u. kapetan, i Mijo Kirhmajer podmetnuli su pakleni stroj, u noći 21/22. IV 1930, na pruzi između Vrpolja i Starih Mikanovaca (kod sela Budrovca), u namjeri da dignu u zrak poklonstvenu deputaciju na putu u Beograd. Atentat je bio spriječen slučajno, jer je kapsula s fitiljem spala s tračnice).

[35] A-VII, NDH, Izjava I. Perčevića od 20. X 1946, I. O. 9, 3/6 1-43.

[36] A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja I. Perčevića 3. I 1947, I. O. 9, 5/6 1-82.

To je bio *Hrvatski savez za uzajamnu pomoć* sa sjedištem u Seraingu (Belgija). Paveliću je taj savez služio kao neko ustaško povjereništvo za Belgiju.

[37] Zagrebačka je policija, 15. XI1929, raspisala tjeralicu za pravnikom Mladenom Lorkovicem, i to »radi sumnje sudioništva ubijstva policijskih agenata Josipa Keče i Matije Tremski«. Lorkoviću je pošlo za rukom da prijeđe granicu i dođe u Austriju.

rukom da ga pred odlazak zastraši viješću da se na nj priprema atentat. Pribićević je bio zatim interniran u Brusu; zbog bolesti prebačen je pod stražom u beogradsku bolnicu, gdje je - tvrdoglav i nesavitljiv — otpočeo štrajk gladu i na molbu Praga bio pušten s tim da napusti Jugoslaviju i kao emigrant ode u Čehoslovačku.[38] Mačeka je režim također pokušao zaplašiti, ali bez uspjeha, pa ga je zatim uhapsio i nevješto upleo u proces protiv radićevskog omladinca Ivana Bernardića i drugova, ali i to bez uspjeha, jer je Sud za zaštitu države Mačeka ipak oslobodio krivnje.[39]

Zanimljivo je i to da je sam Pavelić pokušao da uspostavi osobni dodir s Mačekom. Maček je, naime, u pratnji Ivana Šubašića, u listopadu 1930, otputovao na liječenje žuči u Karlove Vary. Na putu se zadržao u Beču gdje se sastao s J. Krnjevićem i A. Košutićem, dvojicom prvaka HSS, koji su napustili domovinu i otišli u emigraciju, s tim da je Krnjević bio zadužen za »zapadne demokracije« sa sjedištem u Ženevi, dok je Košutiću sjedište bilo u Beču s tim da »obraduje« Austriju, Njemačku i Italiju.

»Pri Mačekovom povratku u domovinu — piše Jere Jareb[40] — posjetio ga je u Austriji u vlaku dr. Ante Pavelić. Ušao je u vlak u Schwarzach-St. Veitu, a izišao u Villachu. Radi Subašićeve prisutnosti, Pavelić nije htio s Mačekom razgovarati o politici. Smatrao je Šubašića osobom povjerenja kralja Aleksandra.«

Pavelić se u međuvremenu, u toku 1930. god., preselio iz Verone u Pesaro, gdje je stanovao u Viale Castelfidardo No 20. Čini se da se i dalje krio pod imenom Antonio Serdar.

»Radi svoje akcije - stoji u jednom policijskom elaboratu[41] - dolazio je krajem 1930. god. Dr Pavelić na Rijeku i Opatiju. U razgovoru govorio je da mu je zadatak: da pomoću Italije stvori samostalnu hrvatsku državu i da su Italijani naročito skloni ovoj akciji. Bio je sa Vjekoslavom Servacijem. Cilj: da stvori propagandne kanale i organizuje prihvaćanje izbeglica iz Jugoslavije. Kazao je također, da Italiji konvenira razaranje jedinstvene Jugoslavije i da ona direktno pomaže njegovu akciju za stvaranje samostalne Hrvatske i to ne iz kakvih naročitih simpatija prema Hrvatima već iz čistoga svoga računa, jer da im nikako ne konvenira u ovom delu Evrope jedna velika i konsolidovana jugoslavenska Kraljevina. Jugoslavija, kazao je dalje, ima svog najjačeg i najvećeg protivnika u fašističkoj Italiji, s toga da će im ona sa koordinacijom ciljeva najviše pomoći, pošto da će slomom Jugoslavije stvoriti se nezavisna hrv. država a istovremeno nestati i suparnik Kralj. Italije na jadranskom moru čime da će se znatno oslabiti međunarodni položaj Francuske.

Za vreme njegovog boravka na Rijeci pratili su ga i čuvali italijanski agenti. Odatle sa Servacijem otputovao je u Milan; odakle je Pavelić poslao Servaci-a u Beč kao kurira, odakle je ovaj [Servatzy] otišao u Milano.«

»5. februara (1931) - stoji dalje u tom elaboratu[42] - otseo je Dr Pavelić u ‚Albergo Redjina' u Opatiji sa jednim italijanskim dj.[eneral] štabnim ofici-

[38] **Opširnije o Sv. Pribićeviću: Ljubo Boban, *Svetozar Pribićević u opoziciji (1928-1936)*, Zagreb 1973.**

[39] **Vidi materijale toga procesa: Stenografske beleške sa suđenja teroristima, I-111 u Arhivu Jugoslavije.**

Bernardić je kasnije objavio knjigu uspomena pod naslovom: *Život iza željeznih rešetki. Prema-vlastitom iskustvu i neposrednom opažanju,* Zagreb s. a. ali vjerojatno 1940. godine.

[40] **J. Jareb, nav. djelo, str. 47.**

[41] **AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, fasc. 33.**

[42] **Isti izvor.**

rom. Tu je održavao konferencije sa svojim ljudima. Čuvali su ga 1 uniformisani karabinjer i nekoliko agenata. Odatle otputovao za Trst. U ovo vreme on je često dolazio u Trst gde su mu ital.fijanske] fašističke vlasti izlazile u susret. Tamo je dolazio u vezu takođe sa nekoliko emigranata (Milićević, Majdić, Kuzmanović itd.) čija je veza sa ital. vlastima bila očigledna. Svi su oni po dolasku u Trst primani od zvaničnih ital. pretstavnika. Dr Pavelića najčešće je primao prefekt, zatim Manfredi, vojno politički obav.[ještajni] oficir, preko koga se najvećim delom sprovodila akcija protiv naše države.

Karlo Valori dopisnik ‚Korijere dela Sera' u Beču izjavljivao je da između Italije i Pavelića postoji pismeni sporazum.«

Dok se Pavelić tako kretao po Italiji i drugdje, u Milanu, u via Bambaia, nalazila se *Hrvatska emigrantska kancelarija* koju je vodio novinar Stanko, brat Marka Hranilovića (konspirativno mu je ime Paolo Đurić).[43] U Švicarskoj je, u Luganu, postojala poštanska veza sa svijetom: poštanski pretinac na koji je stizala pošta za kancelariju, odnosno Pavelića.

U inozemstvu su već otprije djelovali centri za prihvat izbjeglica iz Jugoslavije i upućivanje propagandnog i drugog materijala u zemlju. Tako je u Grazu djelovao punkt na čelu s Branimirom Jelićem, s tim da je tamo glavni čovjek bio Stevo Duić; na Rijeci je rukovodilac tamošnjeg punkta bio Vjekoslav Servatzy; u Zadru Ante Brkan, u Trstu Ante Godina.

Da bi buduću organizaciju mogao postaviti na noge, Paveliću su bili potrebni njeni budući članovi. Kako u zemljama koje su mu pružale političku podršku i materijalnu pomoć nije bilo naših radnika hrvatskog porijekla u iole većem broju (Italija, Mađarska, pa i Austrija), morao je tražiti pristaše u Belgiji, Francuskoj, Njemačkoj, Južnoj i Sjevernoj Americi.

»Kao ilegalna i konspirativna ova organizacija — stoji u jednom drugom policijskom elaboratu[44] — nije mogla da ove ljude u spomenutim državama vrbuje javno, s toga je prethodno pristupila stvaranju organizacija kojima je dala sasvim drugi karakter i koje su trebale da posluže kao pripremna etapa i ljudski depo, iz koga se imao odabirati potreban ljudski materijal.

Tako je n. pr. u Belgiji stvoren 1930 g. *Hrvatski savez* u Serengu [Seraing]. Ovaj savez bio je prijavljen i odobren kao udruženje za uzajamnu pomoć. To se vidi iz čl. 4 odobrenih pravila koji glasi:

‚*Hrvatski savez* ima za cilj:

a) da u jednu organizaciju udruži ove Hrvate i sve Hrvate koji žive u inostranstvu t. j. u Belgiji;

b) da se bori protiv analfabetizma i da podiže kulturu i civilizaciju među svojim članovima;

c) da pomaže bolesne ili neuposlene članove;

d) da pomaže oskudne porodice preminulih članova;

e) da pomaže neuposlene članove u nalaženju zaposlenja;

f) da u slučajevima potrebe interveniše kod nadležnih vlasti u korist članova udruženja.'

Kao što se iz ovih ciljeva vidi, sem prve tačke, koja je trebala da posluži kao osnov da se u ovo udruženje primaju samo lica koja su isključivo plemenski orijentisana, sve je ostalo imalo čisto kulturni i humani karakter.

A da bi ovo društvo još jače prikrilo svoj pravi cilj pred belgijskim vlastima unelo je u svoja pravila odredbu, da se za članove ovog udruženja neće primati

[43] **Kasnije je premještena u Bolognu, via Castelfidardo 12.**

[44] **Isti izvor kao pod 42.**

lica koja su članovi kakve komunističke organizacije ili se ogrešila o zakon u opšte ili bila kažnjena zbog kakvog krivičnog dela.

Ovako je započelo rad ovo udruženje stvoreno sa ciljem da posluži za organizaciju ‚ustaša'. Vode udruženja (Čorić, Milas i dr.) odlično su poznavale svoj zadatak ali to nije bio slučaj i sa svim članovima. Sem onih koji su kod nas krivično odgovarali u društvo su pristupali u prvo vreme mnogi koji su bili primamljeni njegovim lepim i humanim ciljevima. Sem toga i kriza je učinila svoje. Kad se tako nakupio lep broj članstva počelo se sa jakom akcijom. Akcija je bila upravljena u dva pravca: 1. da se jakom propagandom (živom rečju, emigrantskom štampom, brošurama, letcima itd.) revolucioniziraju članovi *Hrvatskog saveza* i 2. da se na pogodan način stvori ubeđenje kod sviju, sem kod belgijskih vlasti za koje su bila merodavna društvena pravila, da je *Hrvatski savez* jedna čisto ustaška filijala. Ovo je upravi trebalo s jedne strane da zatvori jugoslovenska pretstavništva za članove saveza i tako ih od njih potpuno otuđi i s druge strane da ubedi članove saveza da su kompromitovani pred jugoslovenskim vlastima i da im ne preostaje ništa drugo nego da se predadu svojoj sudbini i zaplove ‚ustaškim' vodama. Da bi u ovome što bolje uspeli priređivali su razne javne manifestacije, fotografisali se, iznosili imena i podvige za ustaške ciljeve pojedinih ljudi u ustaškim novinama itd. itd.

Zahvaljujući nepoznavanju stvari i ljudi s naše strane ova je akcija potpuno uspela i Belgija je postala depo za snabdevanje ljudstvom ustaških logora — ističe se u elaboratu.

Isti je pokušaj učinjen i sa Južnom Amerikom, gde je radi organizacije otputovao Dr Branimir Jelić 1931 god. Ante Valenta, Ante Došen i drugi bili su mu tamo odlični pomagači: Organizovani *Domobran* vršio je sličnu ulogu kao i *Hrvatski savez.«*[45]

Marko Fil-Vujeva došao je 1930. god. iz Južne Amerike u Ženevu — naveo je u svom iskazu Perčević[46] — da podnese memorandum južnoameričkih Hrvata Društvu naroda protiv diktature u Jugoslaviji.[47] Tom je prilikom posjetio Pavelića i zamolio da nekoga pošalje u Južnu Ameriku da bi tamo organizirao Hrvate i povezao ih u organizaciju. Stoga odlaze u Ameriku Jelić i Valenta sa zadatkom da tamo osnuju ustaški pokret. Jelić to formalno nije učinio nego je osnovao *Hrvatski Domobran*, i to zato što ga je i u domovini prije bio osnovao. Pozvan na red zbog nediscipline, ispričao je Paveliću, kao svoje opravdanje, kako nije dobio dozvolu argentinskih vlasti da osnuje bilo kakvu organizaciju pod ustaškim imenom.

Pavelić je, dakako, bio prisiljen da pomišlja i na propagandu. Zato je već 1929. god. objavio brošuru pod naslovom *Uspostava hrvatske države — trajni mir na Balkanu.*[48] U njoj je dao svoju, romantičnu interpretaciju povijesti Hrvata, ističući pri tom da je u podsvijesti naroda duboko pohranjena misao o slobodnoj i nezavisnoj državi. »Od Jadranskog mora sa zapada pa između rijeke Drave i Dunava od sjevera, i rijeke Drine od istoka prostire se starodrevna hrvatska država — piše on — u kojoj su se za vrijeme seobe naroda u prvoj polovici VI. vijeka naselili Hrvati. Odmah u prvim danima uredili su u toj svojoj postojbini državu, koja je već od godine 905. a za vrijeme krunisanja prvog hrvatskog kralja Tomislava, bila sređena i uzorno uređena evropska

[45] **O Jelićevom radu u Argentini 1931. god. postoji povjerljivi izvještaj u arhivu Kraljeve kancelarije, 74-11-20 u Arhivu Jugoslavije.**

[46] **AJ, NDH, Zapisnik saslušanja I. Perčevića 3. I 1947, I. O. 9, 5/6 1-82.**

[47] **R. Horvat, nav. djelo, str. 472-476.**

[48] **Poglavnik Dr. Ante Pavelić, *Ustaški godišnjak 1942,* str. 34-35.**

država. Do godine 905. pod vodstvom knezova i župana, kao i poslije do godine 1102. pod kraljevima vlastite krvi, sačuvaše Hrvati svoju državnu samostalnost i odhrvaše se napadajima Franaka, Mlečana, Arapa, Mađara i Bizantinaca.

Od godine 1102. — nastavlja on — napraviše Hrvati sa Ugarskom personalnu uniju, izabravši Kolomana Arpadovca svojim vladarom, te opet očuvaše svoju nezavisnost u velikim borbama proti Veneciji i Bizantu, a kasnije proti Turcima. U dugim i čestim ratovima sa Turcima iskrvariše se bezprimjerno, te u toj borbi na život i smrt zaustaviše daljnje prodiranje Turaka, koji su bili pošli prema srcu Evrope i zadobivši častan naziv *Antemurale christianitatis.* Te velike i očajne borbe s Turcima prinukaše Hrvate, da potraže nove saveznike, te na svom saboru u Cetinu (stari Cetin-grad kraj bosanske granice) izabraše godine 1527. za svog vladara Ferdinanda Habsburga. Kako su međutim i Mađari izabrali Habsburga za svoga vladara, to je nastala unija između Hrvatske, Mađarske i Austrije.

Ljuti se bojevi sa Turcima nastaviše; i dok je Turcima podlegao čitav Balkan, preko Hrvatske ne mogoše, jer ih Hrvati suzbiše iz svojih utvrđenih gradova i u otvorenim bitkama. I dok je gotovo čitava Ugarska bila osvojena, dok su Turci dospjeli čak pod Beč, obranila je Hrvatska svoju nezavisnost proti tada najjačem zavojevaču u svijetu. Bila je doduše okljaštrena i stegnuta na najuže granice (*reliquiae reliquiarum olim incliti regni Croatiae,* kako se u saborskim zapisnicima XVI. tog vijeka uvijek naziva), nu ipak osta nezavisna država.

Godine 1868. uredila je hrvatska država svoje odnošaje sa Madžarskom državom međunarodnim dvostranim državopravnim ugovorom, zvanim 'Državopravna ugarsko-hrvatska nagodba'. Po tom ugovoru sačuvala je Hrvatska svoju legislativu i administrativnu autonomiju, nu tadanji mađarski vlastodršci nastojali su izbjegavati svim obavezama i prezirati prava utvrđena tom nagodbom, naročito u financijalnom pogledu. Uslijed toga su Hrvati u toj eri vodili odlučnu borbu (po Anti Starčeviću povedeni t. zv. pravaški pokret) za razriješenje mađžarsko-hrvatske nagodbe i podpunu uspostavu hrvatske državne samostalnosti na temelju hrvatskoga historijskoga državnoga prava.

U tom državnopravnom stanju — zaključuje on - zatekao je Hrvatsku svijetski rat.«

Nastavljajući akciju na političko-propagandnom polju, Pavelić je u ranu jesen iste godine predao Društvu naroda svoj memorandum (Ženeva, 1. IX 1929).[49] U njemu Pavelić ističe da je hrvatski narod u proteklom desetljeću na izborima neprekidno davao dokaze da se ne odriče svog prava na samoodređenje. Za nj se borio miroljubivim i zakonitim sredstvima, izbjegavajući oružane sukobe, jer je uvijek bio duboko uvjeren da je mir najveće dobro čovječanstva. Kraljevina Srbija najprije je godine 1918. onemogućila Kraljevini Crnoj Gori slobodan ulazak u državnu zajednicu, poništivši crnogorsku nezavisnost koja još ni danas nije pravno prestala postojati nijednim međunarodnim ugovorom. Isto tako, Srbija je onemogućila Hrvatskoj i hrvatskom narodu da uistinu izvrši svoje pravo na samoodređenje, jer je ona - ne pitajući hrvatski narod i protiv njegove jasno izražene volje - nametnula mu oružanom silom svoju dinastiju i svoju hegemoniju, pa od onda postupa s Hrvatskom kao s osvojenom neprijateljskom zemljom. U znak protesta, hrvatsko narodno zastupstvo nije u početku sudjelovalo u zakonodavnoj djelatnosti

[49] **R. Horvat, nav. djelo, str. 447-451.**

beogradskog parlamenta; ipak je ono - da spriječi oružani sukob između Hrvatske i Srbije — učinilo posljednji pokušaj da hrvatsko pitanje riješi mirnim putem, pa je od 1924. god. sudjelovalo u parlamentarnom radu Narodne skupštine u Beogradu. No, 20. VI 1928. došlo je do krvoprolića u njoj i predsjednik Stj. Radić podlegao je rani, zadobivenoj u tom atentatu. Ta umorstva predstavnika hrvatskog naroda — događaj usamljen u povijesti parlamentarizma uopće - učinio je zauvijek nemogućim — prema Pavelićevoj ocjeni — bilo kakav državnopravni zajednički život Hrvatske sa Srbijom, kako je to izrazilo hrvatsko narodno zastupstvo svojim zaključkom od 1. VIII 1928. Suprotno očekivanju da će kralj Srbije na to sklopiti miroljubiv sporazum sa zastupstvom hrvatskog naroda, dogodilo se sasvim protivno; proglasio se 6. I 1929. apsolutnim vladarom. Ali hrvatski je narod toliko zreo da će umjeti — makar i uz najveće žrtve — suprotstaviti se nametnutoj podložnosti.

»Premda Hrvati po svojoj stoljetnoj tradiciji poznaju samo borbu sa zakonitim sredstvima - nastavljao je dalje Pavelić svoje izlaganje - ipak ne će oni u času, kada im se ta sredstva oduzmu, uzmaknuti pred drugim sredstvima, jer se sada radi o njihovom narodnom opstanku i slobodi.

Ovih se drugih borbenih sredstava ne može hrvatski narod u budućnosti odreći, i to tim manje, što su — za osam mjesečnog apsolutističkog gospodstva srpskoga kralja nad Hrvatskom — miroljubivi građani bili u masama zatvarani i mučeni, a njihov je posjed bio zaplijenjen i opljačkan. Vjera se ne poštuje, te se uvijek opetuje, da službeni organi javno i bezkažnjeno ubijaju. Sukrivci umorstva u prijašnjoj Narodnoj skupštini hodaju okolo slobodni, a izvršitelj atentata dobio je samo formalnu kaznu lišenja slobode.

Tečajem posljednjih mjeseci uvedene su u Hrvatskoj metode, koje su do sada bile upotrebljavane samo u Macedoniji protiv macedonskog naroda, koji isto tako protiv svoje volje čami pod krvavom hegemonijom Srbije.

Poslije svega toga hrvatski je narod došao do konačnog osvjedočenja, da srpski kralj nema namjere potražiti pošteno i pravedno rješenje za odnošaj između Hrvatske i Srbije, čime bi poslužio stvari mira.

Lišen svoje slobode i svoje tisućljetne državnosti, u svojoj živahnoj osjetljivosti i duboko povrijeđen hrvatski narod - najavljuje Pavelić - nikako ne će uzmaknuti pred krvavim nasilnim gospodstvom jedne tuđe vlade, nego samo otklanja pred cijelim svijetom odgovornost, ako u budućnosti nastanu teški sukobi, koji moraju nastupiti, ostane li bez posljedica jednodušno i nepromjenljivo zahtijevanje, da oboružana snaga kraljevine Srbije isprazni hrvatske zemlje, kako bi Hrvati opet mogli u miru urediti svoju državu, pa kako bi mogli u zajedničkom radu s kulturnim narodima uzeti djelotvorni udio za osiguranje vječnoga mira.«

Izaslanici *HSS* u inozemstvu pohitali su na to da i oni upute memorandume Društvu naroda: J. Krnjević sam (Beč, 7. IX 1929); Krnjević i A. Košutić zajedno (Ženeva, 25. I 1930).[50]

Potkraj godine Perčec je dao borbenu izjavu suradniku budimpeštanskog lista *Elöre,* koju su talijanski listovi donijeli u izvodu, kao izjavu »jednog od hrvatskih vođa«, a zadarski je *Littorio dalmatico,* u broju od 1. I 1930, zabilježio neke »vrlo važne izjave hrvatskoga stranačkog vode Pavelića« koji je »demaskirao hrvatsku poklonstvenu deputaciju, ... otkrio kako je Srbija, za vrij,eme rata, htjela izdati svoje saveznike, nudeći Austro-Ugarskoj sepa-

[50] **Isti izvor, str. 464-466.**

ratni mir« i koji je na kraju predložio neka se provede plebiscit u Jugoslaviji pod nadzorom Evrope i »ako velika većina hrvatskog naroda ne odluči otcjepljenje od Srbije, spreman je da ode u Beograd i da se tamo stavi na raspolaganje srpskim vodećim krugovima da bi se izvršila nad njim smrtna kazna koju su prošlog ljeta izrekli protiv njega«.[51]

Pavelić je postepeno razgranao i izdavačku djelatnost, posebno štampanje novina. Čini se da je prvi počeo izlaziti u Buenos Airesu tjednik *Hrvatski Domobran* 1930. godine, kao »glavno glasilo Organizacije ‚Hrvatski domobran'«. Iste je godine bio pokrenut, također u Buenos Airesu, mjesečnik pod naslovom *Croazia, boletin mensual,* a zatim *Croazia, boletin informativo.* Tamo je još izlazio list *Zajednica,* u Berlinu *Nova ves,* u New Yorku, Pittsburghu i Chicagu *Nezavisna Država Hrvatska,* u San Franciscu *Hrvatsko pravo.* Osim toga *Hrvatski Domobran* izdavao je svake godine godišnjak pod istim naslovom, kao vrstu kalendara.

U Berlinu je neko vrijeme izlazio list *Die Kroatische Frage,* u Beču *Grič,* a uz njega bila je pokrenuta i korespondencija *Velebit,* koja je kasnije imala i svoju agenciju u Južnoj Americi.[5] Dakako, glavni je organ predstavljao list *Ustaša,* koji je počeo izlaziti u Glavnom ustaškom stanu u Italiji, te *Nezavisna hrvatska država,* list koji se štampao u Švicarskoj, Njemačkoj i Danzigu.

Atentat na A. Schlegela dao je maha zagrebačkoj policiji i njenom sadističkom okrutnom šefu dru Janku Bedekoviću. »Umorstvo Schlegela bilo je izlika za teror u svim oblicima — konstatira točno novinar Josip Horvat.[55] Politika se srodila s gangsterskim kriminalom. Redovne su upravne vlasti potisnute u pozadinu, u dnevnom životu vladaju tajne policije, pored redovne vojna policija, dvorska policija, policija pojedinih utjecajnih ličnosti sa četom dostavljača, agenata provokatora, s ekipama stručnjaka za torturu prema iskustvima iz španjolske inkvizicije i prakse carističke Ohrane. Zagrebačka policija, kojoj je na čelu dr Janko Bedeković s pomoćnikom Zeisbergerom-Stepanovićem, daje ritam i akustiku svoj mreži po zemlji. Säm Bedeković je klinički psihopat sadist, pri tome praznovjerno religiozan, čovjek opsežne kulture, sakupljač starina, čak stručnjak za primijenjenu umjetnost klasicizma i bidermajera, u društvu besprijekornih manira i povremeno alkoholičar. S rodom Bedekovića iz Zagorja nema nikakve veze. Säm je lično vršio torturu, prvenstveno nad ženama, noću, nakon čega bi, svukavši okrvavljeno ruho, presvučen u frak odlazio natrag u veselo društvo, odakle bi opet u zoru odlazio klečati u nekoj crkvi, često se ispovijedao (i dobio odrešenje od

[51] AJ, Centralni Presbiro, Pregled dopisnika CPB (Rim, 7. 1 1930).

[52] »U cilju izdavanja ‚Griča' - iskazao je I. Perčevič — održali smo sastanak sredinom januara 1929 godine, kojem sastanku smo prisustvovali ja, Perčec, Sarkotić i Pavelić. Znam da je Pavelić naročito odobravao predloženo ime lista od strane Perčeca. Smjernice za pisanje bile su postavljene, pisati u ustaškom duhu i u svemu izražavati borbu protiv diktature u Jugoslaviji.«

»Svaki od nas - nastavljao je Perčević svoj iskaz - imao je svoj krug poznanstva, kao što je Branko Jelić imao organizirane studente, Perčec radio sa novinarima, ja da primam vijesti iz domovine i da ih uređujem i pripremam za izdavanje lista ‚Griča', te da od vremena do vremena Pošaljem Paveliću izvještaje o radu. Nadalje sam prevađao s francuskog i engleskog jezika razne članke i izvlačio njihove citate iz novina te ih slao Paveliću« (VII NDH, Zapisnik saslušanja I. Perčevića 3. I 1947, I. O. 9 5/6 1-82).

Ivan (Johann) Kodanić, tipograf i slikar, prihvatio se kao austrijski državljanin da bude glavni i odgovorni urednik *Griča.* Kasnije je Alfred Neumann-Furijaković bio izdavač *Pregleda štampe* (Presseschau); to je bio zapravo nastavak bečkog *Griča* nakon što je Perčec otišao u Mađarsku kao »zakupac« Janka-puste.

Josip Horvat, *Hrvatski panoptikum,* Zagreb 1965, str. 223.

grijeha) i opet sutradan nastavljao. Pri tome bi kod osumnjičenika koji su mu bili, tko će znati zbog čega, simpatični, bio susretljiv, puštao ih iz zatvora.

Tortura se vršila nad političkim uhapšenicima — piše dalje Horvat — od komunista do nacionalista. Naziv nacionalista obuhvaćao je onda pripadnike HSS i različitih pravaških grupa. Frankovci su bili uglavnom pošteđeni, neki su čak bili suradnici policije. Torturi je bio cilj iznuditi ili nametnuti neko priznanje koje će poslužiti protiv neke druge osobe ili likvidirati pojedince. Kasnije, na procesu pred sam rat 1941, jedan je svjedok iskazao pred sudom: ‚Pred ondašnjom policijom, Bedekovićem i Stepanovićem bio bi rekao da se zovem Haile Selasije da su to tražili. Što vi znate kakav je onda bio teror'.«

Zagrebačka policija izvela je atentat 18. II1931. na poznatog albanologa i publicista Milana pl. Šufflaya.[54] Pripremajući treći svezak arhivske građe *Codex albanicus* u izdanju bečke Akademije znanosti, Šufflay je stoga kraće vrijeme boravio u Tirani. Potkraj siječnja 1931. rukopis je bio dovršen i pripremljen za štampu. Nakon povratka u Zagreb, primio je 24. I prijeteće pismo režimske organizacije *Za kralja i otadžbinu.* Ta je organizacija nastupala kao omladinska, ali je zapravo bila tipično režimska, kao neka »Bećekovićeva pomoćna četa« (J. Horvat).[55] Tri tjedna kasnije, sušačka je *Naša sloga* objavila članak pod naslovom: »Dosta nam je toga« i u njemu aludirala na Šufflaya, koji da je — po ocjeni lista — tajni vođa opozicije, a tri dana kasnije (18. II) uvodnik: »Padat će glave«. Doista, uveče 18. II presreli su ga agenti zagrebačke policije u Dalmatinskoj ulici i jedan od njih (Branko Zwerger) udario ga je debelim štapom tako snažno da mu je razbio lubanju.

Dakako, to je umorstvo izazvalo veliko uzbuđenje, pa i osudu u javnosti, a tek devet godina kasnije Šufflayevo je umorstvo bilo donekle rasvijetljeno. Pred zagrebačkim sudom bila je u ljeto 1940. godine provedena rasprava protiv trojice policijskih agenata: spomenutog Branka Zwergera, Ljubomira Beloševića i Steve Večerinca zbog tog umorstva. Sud je utvrdio da je atentat organizirao Bedekovićev pomoćnik Zeisberger-Stepanović; da su Zwerger i Belošević kao i ostali sukrivci ostali i dalje u službi policije, a da je policija (zasigurno Bedeković) prvu dvojicu izaslala još iste godine u Beč da tamo izvrše »jedan atentat« — pred sudom nije bilo rečeno na koga — ali su pri tom bili uhapšeni. Kasnije su bili u Švicarskoj i Njemačkoj. Sud je osudio Zwergera na doživotnu robiju, Beloševića na 5 godina, dok je Večerinac bio oslobođen. Za vrijeme ustaške države bio je proces protiv Zwergera obnovljen, Zwerger ponovo odveden u Lepoglavu gdje je kasnije ubijen.

Pred zagrebačkim Sudbenim stolom, kao delegiranim sudom, otpočela je, 4. V 1931, rasprava protiv atentatora Marka Hranilovića i Matije Soldina, Stipe Javora i drugih/[6] Sud je, pod predsjedanjem Dragana Bubnja, osudio

[54] »Zanimat će Vas - piše VI. Maček J. Jarebu 31. I 1963 - da je nakon proglašene Aleksandrove diktature često znao našim razgovorima prisustvovati i pok. Vilder (također konškolarac iz gimnazije) pa iako je Vilder izticao svoje Jugoslavenstvo' a Šuflaj svoje simpatije za savez sa Mađarskom, nismo se radi toga zavadili, nego smo se mirno razišli, da se opet prije ili kasnije sastanemo. Kada je Šuflaj ubijen, Vilder mu je napisao liepi nekrolog, karakterizirajući ga kao ‚učenjaka sa djetinjom dušom'. I doista bio je pok. Šuflaj, uza svu svoju učenost, naivan kao diete. Spleo se je sa nekim sumnjivim tipom Mankom Gagliardiem. Iako smo ga i ja (i) drugi upozoravali, neka ga se otrese, on se nije dao krstiti, nego mi je tvrdio, da je Manko karakter ‚sredovječnog viteza'. Kada je bio ubijen, govorilo se je po Zagrebu, da je tu i Manko imao svog udiela« (J. *Jareb,* nav. rasprava, str. 336).

[55] J. Horvat, nav. djelo, str. 225,

[56] R. Horvat, nav. djelo, str. 486-491.

prvu dvojicu na kaznu smrti vješanjem, a ostalima su bile izrečene teške vremenske kazne (Stipe Javor: 20 godina robije, Antun Herceg: 20 godina, Dragutin Križnjak: 18 godina, itd., dok je kasniji bliski suradnik i pouzdanik A. Pavelića Mijo Bzik bio pušten na slobodu).

Zbog ubistva načelnika Nove Gradiške Andrije Berića, započela je, 6. VII, rasprava pred Sudom za zaštitu države u Beogradu protiv Ivana Rosića, bivšeg žandara Ivana Ljevakovića i drugova.[57] Sud je prvu dvojicu osudio na smrt vješanjem, samo što je kralj Aleksandar Ljevakoviću smrtnu kaznu izmijenio u doživotnu robiju, dok je kazna nad Rosićem bila izvršena.

U Beču je na osmatračnici bio VI. Milićević i pratio djelovanje bečkog centra na čelu s G. Perčecom. Milićević je, 17. I 1931,[58] javio svom ministarstvu (odjelu za državnu zaštitu) da saznaje iz sasvim pouzdanog izvora da će hrvatski studenti u Berlinu, zajedno s njemačkim studentima, 27. I prirediti protestni miting protiv režima u Jugoslaviji. Od Hrvata govorit će na mitingu Mladen Lorković. Milićević je nešto kasnije (30. I)[59] nadovezao na prethodni izvještaj novu informaciju da je taj najavljeni miting u međuvremenu odgođen i da će se održati sigurno 18. veljače. U povodu toga doputovat će — kako je Milićević obaviješten iz pouzdanog izvora — i dr Pavelić u Berlin i u ime Hrvata održati govor pored Ml. Lorkovića. »Put dr Pavelića drži se za sada u najvećoj tajnosti — javlja Milićević ministarstvu — jer će putovati pod drugim nekim imenom. Da li će otputovati u Berlin i neko iz Beča nije još poznato.«

Milićević je, 4. III,[60] bio prisiljen da izvijesti ministarstvo da je spomenuti miting ponovo odgođen zbog toga - kako je svoje izvijestio Mladen Lorković - jer je Pavelić — a on je na tom mitingu imao održati govor — bio spriječen da dođe u Berlin. Novi datum mitinga još nije određen.

Malo zatim, u Beču je Pavelićev centar organizirao zadušnice za msgr. Davorina Krmpotića i Sufflaya za dan 13. III u crkvi sv. Petra u Beču. I Milićević je toga dana[61] obavijestio ministarstvo da su te zadušnice bile održane. Obredu su prisustvovali: čitav odbor bečkog društva *Hrvatska prosvjeta,* u ime uredništva *Griča* Ivan Kodanić i potpukovnik Alfred Furijaković,[62] za uredništvo *Budućnosti* Petar Gruber, zatim general Sarkotić, I. Perčević i još »neke beznačajne ličnosti«. Milićević dalje navodi da su od stranaca zadušnicama prisustvovali: šef Austrijske monarhističke »caru vjerne« stranke (Oesterreichische monarchistische Kaisertreue Partei) pukovnik Wolf i šef talijanskog presbiroa pri talijanskom poslanstvu u Beču Eugenio Morreale. »Perčec nije bio na parastosu i ako se nalazi u Beču — javlja Milićević na kraju - jer se njegov boravak ovdje krije. Na parastosu pevao je operski pevač Piero Pierotić.«

Paveliću su prilazili pojedinci, uz ostale i advokat iz Đakova dr Antun Crvić, koji je posljednji put bio viđen - prema policijskim izvještajima - pri proglašenju presude u Beogradu u parnici protiv Ivana Bernardića i drugova, a zatim je emigrirao u Mađarsku.

Za Crvića se - u jednom nepotpisanom elaboratu izrađenom u ministar-

Isti izvor, str. 492-495.

AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, fasc. 33.

Isti izvor.

60 Isti izvor.

1 Isti izvor.

Kasnije **Alfred Neumann-Furijaković bio je a. u. oficir a zatim preuzet u jugoslavensku vojsku; je emigrirao u Austriju. Zanimljivo je pri tom da je u emigraciji primao poljsku državnu Penziju.**

stvu unutrašnjih poslova u Beogradu[63] — navodi da je u svibnju 1931. došao u Rijeku. Za Pavelića se u istom aktu tvrdi da je u travnju iste godine otputovao iz Pesara u Belgiju, a dr Jelić u Ameriku.[64] »Sa italijanskim lažnim pasošem dolazio (Pavelić) juna mes.[eca] u Ženevu. Docnije bio u Barču radi organizovanja terorističkih akata. Avgusta msc. [meseca] sastao se dr Pavelić sa Lukom Čulićem, koji je tada bio u Serengu, negde na belgijskoj granici i šaržirao ga da nade jedno lice da ga uputi u Jug.foslaviju] radi rušenja kakvog objekta ili ubistva neke ličnosti.«

U nakladi »hrvatske korespondencije« *Grič* u Beču izlazi oko sredine te godine na njemačkom jeziku Pavelićeva knjižica pod naslovom: *Aus dem Kampfe um den selbständigen Staat Kroatien. Einige Dokumente und Bilder* (Iz borbe za nezavisnu državu Hrvatsku. Nekoliko dokumenata i slika).[65] U toj su knjižici prikupljeni kraći podaci o povijesti Hrvata, o hrvatskim zemljama i stanovništvu, privredi, kulturi i civilizaciji, da bi zatim bili nanizani razni dokumenti iz hrvatske prošlosti (pismo pape Ivana VIII hrvatskom knezu Branimiru od 879. i drugo), razdoblja od 1918. do 1928. i onog nakon proglašenja diktature od 6. I 1929. godine.

Pri tom je, dakako, za nas zanimljiv samo Uvod (str. 3—5) u kojem Pavelić daje svoju ocjenu korijena »hrvatskog pitanja«. Odmah postavlja tezu da je ono postojalo od samog osnutka države SHS. Predstavnici režima nastoje svim silama da ga pred inozemstvom — piše on — prikažu kao izrazito unutrašnjopolitičko pitanje, kao isključivi izraz nezadovoljstva Hrvata administrativnim uređenjem države. Istodobno se pokušava svaki pokret hrvatskog naroda, kojim bi manifestirao svoje pravo raspoloženje i prave želje, suzbiti u samom začetku. Tome je stavljena kruna zločinom u Narodnoj skupštini 1928. god. i proglašenjem diktature kralja Aleksandra 6. I 1929. Protivno tome, predstavnici hrvatskog naroda — piše dalje Pavelić — neprekidno su isticali i nadalje ističu da sukob između Zagreba i Beograda, sukob između Hrvatske i Srbije predstavlja *međunarodnopravno pitanje,* budući da osnivanje jugoslavenske jedinstvene države nije pravovaljano i nije uslijedilo s pristankom Hrvata nego nasilno, a sadašnje faktično stanje održava se sredstvima prisile. A hrvatska nacija teži — na temelju prava na samoodređenje a pozivajući se i na tisućgodišnje hrvatsko državno pravo — da osnuje vlastitu samostalnu i nezavisnu hrvatsku državu. Hrvatsko je pitanje do sada privlačilo zanimanje vanjskog svijeta i nema sumnje da će ono u dogledno vrijeme postati predmet službenog razmatranja mjerodavnih međunarodnih foruma, a da će njegovo skidanje s dnevnog reda biti tek onda moguće kad se bude našlo odgovarajuće rješenje u skladu sa željama hrvatskog naroda.

Hrvatska leži — piše dalje Pavelić — na raskršću Istoka i Zapada. Područje kojim se Hrvatska prostire bilo je već pozornica velikih historijskih zbivanja. Tu se nekadašnje Rimsko Carstvo razlomilo u dva dijela; tu se već u rano doba borio Istok sa Zapadom; tu se vodi borba još i danas za zapadnu ili istočnu civilizaciju. I upravo u toj borbi Hrvatska predstavlja najistureniju borbenu grupu Evrope, civilizacije i čovječnosti. Preko hrvatskog teritorija

[63] Isti izvor kao pod 61.

[64] »Dolaskom Dr. Jelića u Južnu Ameriku domobranstvo se počelo i ovdje naglo širiti i već 12. lipnja (1931) izlazi 1. broj domobranskog glasila ‚Hrvatski Domobran'« *(Hrvatski Domobran,* Buenos Aires, god. III, br. 52 od 11. VI 1932).

Jelić je putovao u Ameriku s mađarskim pasošem.

[65] Ministarstvo unutrašnjih poslova u Beogradu tu je knjižicu zabranilo rješenjem od 16. V 1931 (A-IHRPH, Zabrane štampe, kut. 22).

vode prometnice u pravcu Istoka; Hrvatska predstavlja rezervoar golemih prirodnih bogatstava što susjedne zemlje a također i ostale države stavljaju u svoj račun. Na jugoistočnim granicama Hrvatske bilo je zaustavljeno prodiranje Turaka u Evropu i borbama Hrvata protiv osmanlijske moći završava se historijska epoha borbi srednje Evrope protiv Osmanlijskag Carstva. Tu je pala i prva iskra koja je zapalila Evropu i svijet i koja je izazvala veliki svjetski rat. A ta iskra proizašla je iz trvenja u borbi između Srbije i Hrvatske. Beograd je bacio svijet u plamen iz straha da će predstojeći događaji pokopati njegove planove o napredovanju u Hrvatsku i osnivanju »Velike Srbije«.

Podvrgavanjem Hrvatske pod jaram Beograda - tvrdi Pavelić — nastala je nova situacija koja ne samo da nije konsolidirala odnose u tom dijelu Evrope, nego je, štoviše, otvorila vrata novim neizbježivim sukobima koji se tamo odigravaju već više od deset godina, a koji će u dogledno vrijeme poprimiti takve dimenzije da će odjeknuti po čitavom svijetu, i to ne bez teških posljedica.

Na kraju, Pavelić ističe kao prikladnije i svrsishodnije ako — umjesto rasprave o sukobu između Hrvatske i Srbije — pruži prikaz političkih odnosa u Hrvatskoj, kako to proizlazi iz dokumenata nastalih u borbi Hrvata za samostalnu i nezavisnu hrvatsku državu.

Zagrebačka policija pokušala je da izvede novi »husarski potez«, spomenut u procesu protiv Zwergera i drugova: da u Beču izvede atentat na Gustava Perčeca. Stoga je J. Bedeković uputio u Beč trojicu svojih agenata (Branka Zwergera, Ljubu Beloševića i Stjepana Tomljenovića) da tamo presretnu i ubiju Perčeca. Ali njihov pokušaj nije uspio i sva trojica pali su u ruke bečkoj policiji.

Mađarske novine *Pesti Napio,* u broju od 15. III 1931," javile su da je bečko redarstvo toga dana uhapsilo trojicu jugoslavenskih državljana jer su pripremali atentat. Kod njih su nađeni krivotvoreni pasoši, revolveri, bodeži i uopće nisu bili prijavljeni u Beču. Kod dvojice su pronađene fotografije G. Perčeca, a bilo je primijećeno da su se upadljivo šuljali oko Perčecovog stana u Beču.

Austrijska vlada — nakon suđenja — nije bila voljna da se na njenom teritoriju obračunavaju međusobno agenti jugoslavenske policije i pripadnici Pavelićeve grupe, pa je — u strahu od vanjskopolitičkih komplikacija s vladom u Beogradu - donijela odluku o izgonu G. Perčeca. Perčec je na to prebacio svoj centar u Gradišće, u grad Šopron, da bi nešto kasnije uzeo u zakup majur Janka-pustu u neposrednoj blizini jugoslavenske granice.

Cini se da jugoslavenska policija nije, ipak, napuštala ideju o nasilnom uklanjanju predvodnika »separatističke akcije« i u Münchenu je, u jesen 1931, bio ponovo pokušan atentat i na Pavelića, no bez uspjeha.[66]

Milićević je i nadalje - nakon Perčecovog odlaska - pažljivo pratio djelovanje oslabljenoga bečkog centra i 29. IX[67] obavijestio ministarstvo unutrašnjih poslova u Beogradu da je »naš emigrant« — o kojem je već u Pfkoliko navrata pisao ministarstvu - imenom Alfred Neumann-Furijaković, bivši oficir, već nekoliko dana u Carigradu kod tamošnjeg trgovca Biljana.

10-3 [66] "Ona (diktatura) pokušava i u inozemstvu s atentatom na Poglavnika, u jeseni godine '"31. U Münchenu, koji hvala Providnosti nije uspio« (Mijo Bzik, Četrnaest godina ustaške orbe; zbornik: *Hrvatska na novom putu,* Zagreb 1943, str. 106).
AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, fasc. 33.

»On je otputovao preko Trsta a namerava da se vrati preko Sofije i Bukurešta - piše Milićević — jer bi želeo da obide svoje ratne drugove i da sa njima obnovi prijateljstvo a naravno u cilju propagande hrvatskih emigranata. Prilikom posete Sofiji učiniće posetu i Makedoncima da bi ovima izručio pozdrave Perčeca i Perčeviča i ostalih emigranata.«

Načelnik odjela za državnu zaštitu ministarstva unutrašnjih poslova je, 22. X[68], s tim u vezi dostavio Milićeviću dopunske informacije o Furijakoviću, dobivene od policijskog povjerenika. Prema njima, Furijaković je nedavno došao u Bugarsku; bio je neko vrijeme u Sofiji i stupio u vezu s vođama makedonstvujuščih. »Prema poslednjem izveštaju - prenosi načelnik B. Zegarac Beču - Furjaković se nalazi u Gornjoj Džumaji, gde služi kao instruktor za obuku makedonskih terorista i atentatora. Jedan poverenik tvrdi mi, da Furjaković u Gornjoj Džumaji stanuje kod drugog člana Centralnog Komiteta Ivana Karadžova. Kako saznajem Furjaković je rodom iz Križevaca ili nekog mesta u njegovoj neposrednoj blizini. Jedno vreme bio je naš oficir a zatim je emigrirao u Beč gde je radio kao saradnik emigrantskog biltena *Griča.* Izgleda da su Furjakovića u Bugarsku uputili i stavili na raspoloženje *V.M.R.O-u* pukovnik Perčević i general Sarkotić.«

Milićević je službeno o tome, 28. X,[69] obavijestio policijsku direkciju u Beču ističući pri tom da je riječ o jugoslavenskom emigrantu koji živi u Beču i zajedno s Perčevićem surađuje na korespondenciji *Grič.* Sada se nalazi u Bugarskoj gdje je, po Perčevićevom nalogu, instruktor bande Ivana Mihajlova.

Policijska direkcija odgovorila je jugoslavenskom poslanstvu u Beču, 4. XI,[70] da je potpukovnik Furijaković, rođen u Vrbovcu 13. IX 1878. a nastanjen u Beču, IV, Linke Wienzeile Nr. 46/11, poljski državljanin, da prema rezultatu provedene istrage boravi u Beču i uopće nije u posljednje vrijeme putovao u inozemstvo.

Milićević je nekoliko dana kasnije (7. XI)[71] obavijestio svoje ministarstvo da se Furijaković vratio u Beč iz Carigrada. Poljski je državljanin, zavičajan u Lavovu, a nije točna vijest da je otišao Ivanu Mihajlovu kao instruktor komitadžija. On i nadalje radi kod Perčeviča na prijevodima i *Griču.* Milićević, na kraju, najavljuje da će se raspitati kod Poljaka, jer nije isključeno da je pasoš lažan.

I načelnik Žegarac je - aktom od 15. XII[72] — informirao Milićevića da ministarstvo ima izvještaj povjerenika da je Furijaković nedavno otišao iz Bugarske u Beč, proboravivši gotovo dva mjeseca u Sofiji i bugarskoj Makedoniji. Za vrijeme svog boravka Furijaković je neprestano bio u društvu makedonstvujuščih, a neko vrijeme živio je u Gornjoj Džumaji. »Prema saznanjima Furijaković je ovde radio — piše Žegarac — na zajedničkom načinu terorističke akcije Hrvata-emigranata i makedonstvujuščih protivu naše države. Furijaković treba da se sada nalazi ili u Mađarskoj ili u Austriji.«

Na zahtjev svog ministarstva od 2. II1932. da javi je li Furijaković u Beču, odnosno koliko je vremena bio odsutan iz Beča, Milićević je odgovorio ministarstvu[73] kako je već bio javio »da je Furiaković otputovao preko Trsta za Carigrad u posetu kod trgovca Biljana, odakle se posle preko Bugarske

[68] **Isti izvor.**
[69] **Isti izvor.**
[70] **Isti izvor.**
[71] **Isti izvor.**
[72] **Isti izvor.**
[73] **Isti izvor.**

vratio u Beč. Dakle, Furiaković je krajem meseca septembra doputovao u Bugarsku i tamo ostao do polovine oktobra p.g. Oko polovine oktobra p.g. on se nanovo pojavio u Beču i od tada nije napuštao Beč i ovde stalno aktivno saraduje na biltenima hrvatskih emigranata, isečcima i prevodima iz naših novina plasirajući zatim tendenciozne vesti putem Perčevića kroz stranu štampu. Kao što sam izvestio Ministarstvo Furiaković je samo učinio posetu Makedoncima, pa verovatno i Mihailovu i drugima iz ilegalne akcije, ali dosada se nije moglo utvrditi da je bio neka vrsta instruktora ili pak da je on učio makedonske metode.«

»Smatrao sam za potrebno po njegovu povratku iz Bugarske - nastavlja Milićević - da skrenem pažnju ovd.[ašnjoj] policiji na njega, s obzirom da ga ovd.[ašnje] vlasti smatraju za mirnog i da se samo žurnalistički bavi odnosno prevodima, i da vremenom nastanem da se ukloni iz Beča, kao što mi je pošlo za rukom sa drugima. No, ovd. policija svojim aktom Pr. Br: IV.-4975, od 4. novembra 1931. tvrdi da je Furiaković u Beču i da se u zadnje vreme nije primetilo da je putovao po inostranstvu.

Nanovo sam proverio kod njegove stare gazdarice u IV. b.[ecirku] linke Vincajle br. 46/11 gde je stanovao do 1. januara t. g., i ona je potvrdila da je Furiaković bio na putu u Carigrad i Bugarskoj, gde se zadržao oko mesec dana, ne zna tačno, pa se vratio polovinom oktobra p. g. i od tada do 1. januara nije napuštao Beč.

Furiaković se do sada samo istačinjao [!] na propagandističkom polju — zaključuje Milićević svoj izvještaj — i to samo na tehničkim radovima, inače on ne održava nikakve veze, što je dužnost Ivana Perčevića. On danas radi *Grič* na nemačkom i našem jeziku, kao i letke, koje sam dostavljao Ministarstvu.«

Žegarac je, 14. II,[74] odgovorio Milićeviću i zatražio da uznastoji točno utvrditi vrijeme kad je i kako Furijaković dobio poljsko državljanstvo. To je potrebno ministarstvu radi poduzimanja daljnjih mjera.

Milićević je odgovorio 23. II[75] i javio ministarstvu da se Furijaković neprekidno predstavljao kao jugoslavenski emigrant (Hrvat) i uopće ne govori nikome da je primio poljsko državljanstvo. Milićeviću je pošlo za rukom da u poljskom poslanstvu u Beču sve to provjeri i njegova je provjera pokazala da je Furijaković penzioner poljskog ministarstva vojske i da prima već sedam godina penziju poljske države. No, Furijaković se i nadalje ističe kao naš emigrant i nezadovoljnik — iako ima poljski pasoš i prima penziju poljske države — i zajedno s p. pukovnikom Perčevićem stoji na čelu akcije protiv Jugoslavije - zaključuje Milićević svoj izvještaj o Furijakoviću.

3. *U službi Italije i Mađarske.* Pavelić je u Italiji — prema svim raspoloživim znacima — osnovao prvi ustaški logor u malom planinskom mjestu Bovegno, pokrajina Brescia, u drugoj polovici 1931. godine.[76] Broj pripadnika toga logora nije bio velik: u početku njih desetak-petnaestak, medu kojima nalazimo Miju Babića i Zvonka Pospišila. Nešto kasnije, njihov je broj porastao na četrdesetak. Zapovjedništvo logora nalazilo se u središtu pokrajine (Brescia), kamo se iz Verone preselio i säm Pavelić, a tu se nalazila i tiskara »Glavnog Ustaškog Stana« (skraćeno: G. U; S.) u kojoj se tiskao list *Jstasa.* Tu su nastale i prve organizacione odredbe *Ustaše - hrvatske revolu-*

[74] **Isti izvor.**
[76] **Isti izvor.**
Mijo Bzik, ***Ustaška pobjeda. U danima ustanka i oslobođenja,*** **Zagreb 1942, str. 22.**

cionarne organizacije (UHRO); tu su bili doneseni prvi vojnički propisi a u samom se logoru odmah pristupilo vojnoj obuci. [7]

Ettore Conti, generalni inspektor talijanske policije, zadužen za vezu i nadzor nad Pavelićem i njegovom organizacijom, datira s godinom 1932. *formalno* dopuštenje talijanske vlade Paveliću da u Italiji »osnuje jedno vojnički organizirano jezgro«. Ta je odluka najvjerojatnije povezana s drugom jednom paralelnom odlukom: da se unutar ministarstva vanjskih poslova u Rimu osnuje odjel »Hrvatska«, povjeren diplomatskom službeniku imenom Paolo Cortese, kao stručnjaku za balkanska pitanja, pošto je službovao u Albaniji od 1926. do 1928. godine. S njim je Pavelić od svog dolaska u Italiju ionako neprekidno održavao dodir što je uostalom i bilo službeno zaduženje samog Cortesea.

Da bi se povećao više nego skroman broj pripadnika u tom logoru, povedena je akcija da Pavelićevi izaslanici zavrbuju buduće ustaše u Belgiji i Južnoj Americi. U Belgiju je, u rudarsko mjesto Seraing u blizini Liegea, bio odaslan dr Stijepo Perić da tamo posredstvom *Hrvatskog saveza za uzajamnu pomoć u Belgiji* i ljudi iz uprave Saveza (Stjepan Marušić, Luka Čulić, Stjepan Milas i drugi) prikupi što više budućih »boraca za slobodu hrvatskog naroda«. Takav zadatak za pojedine države Južne Amerike bio je povjeren dru Branimiru Jeliću, koji je u Buenos Airesu osnovao proustašku organizaciju *Hrvatski Domobran,*[78] ali nije naišao na veći odaziv naših ekonomskih emigranata, dok je u Seraingu već otprije bio pripremljen teren, pa je tamo i bio, sve do jeseni 1934. godine, glavni »ustaški regrutni centar« za vrbovanje naših, ekonomskom krizom i nezaposlenošću ugroženih i nezbrinutih, a od naših konzularnih vlasti napuštenih ljudi.[79]

Perčec se nije zadržao u Šopronu nego je - posredstvom mađarskih vlasti i mađarskim novcem — kako je već spomenuto, uzeo u zakup majur uz samu jugoslavensku granicu u blizini Nagy Kanizse, tzv. Janka-pusta. Pod lažnim imenom Horväth Emil, postao je Perčec zakupnik, upravitelj i »sve i sva« na tom imanju. U početku je prikupio desetak-petnaestak pripadnika, a disciplina i vojnički zapt bili su gotovo nepodnošljivi. Perčec se prema tim ljudima odnosio krajnje grubo (»osorno i bezobzirno«) rekla bi njegova tadašnja ljubavnica i, istodobno, agent jugoslavenske policije Jelka Pogorelec, i tu je ona upoznala ustaše: Miju Seletkovića, dra Antuna Crvića, Ignaca Domitrovića, Ljubomira Kremzira i druge.

[77] Postoje - čini se - samo dva organizaciona propisa iz 1932. god. i to: »Propis o provađanju ustaške organizacije, novačenju i t. d.«; »Propis o vraćanju u domovinu i djelovanju poslije toga«.

[8] Pri zaključku lista stigla je vijest - piše ***Grič*** u broju od 28. V 1932 - da se »hrvatski narodni borac« dr Branimir Jelić sretno vratio u Evropu.

[9] Valja ovdje citirati što je Uroš Kulić, nosilac »Spomenice 1941«, napisao u pismu Mihailu Mariću, autoru serije novinskih članaka pod naslovom: »Tajna ubistva kralja Aleksandra« u ***Večernjim novostima.*** »Sve je tačno što autor iznosi u feljtonu o ustaškoj organizaciji u belgijskom industrijskom gradu Serengu, gde je živelo pet-šest hiljada (sa okolnim mestima) naših ekonomskih emigranata - piše Kulić. - Međutim, da čitaoci ne bi stekli sliku kao da je tada Sereng bio ‚bastion ustaštva', želim da istaknem da je u tom mestu bila veoma jaka naša napredna organizacija. Uz ustaški .Hrvatski savez', mačekovski ‚Hrvatski seljački savez', postojao je SAVEZ RADNIKA I SELJAKA, ilegalan, pod vodstvom komunista, koji je čak i brojno uvek bio jači od ustaške i drugih organizacija u Serengu. Dovoljno je da navedem kao dokaz samo ova dva podatka: naša, napredna organizacija iz Belgije poslala je u Španiju 183 borca, ekonomskih emigranata većinom iz Hrvatske, dok je Sereng bio jedan od najznačajnijih centara belgijskog Pokreta otpora u drugom svetskom ratu, u kome je bilo veoma zapaženo učešće naših ljudi iz Jugoslavije« ***Večernje novosti,*** 16. **III** 1972).

Zanimljivo je pisanje ustaške štampe u to vrijeme. Stoga ćemo objaviti čitav Pavelićev direktivni uvodnik, pod naslovom: »Ropstvo je dodijalo«, objavljen u *Ustaši* - »vjesniku hrvatskih revolucionaraca« za veljaču 1932. godine.

»Tko misli - piše u njemu Pavelić — da je danas još potrebno raspravljati o tome, kojim će putem hrvatski narod doći do svoje slobode, taj je za razvojem događaja zaostao više od jednog desetljeća.

Tko misli, da je sramota, da hrvatski narod u svojoj borbi proti beogradskoj tiraniji upotrebljuje i najkrvavija i najokrutnija sredstva, taj ne misli ozbiljno na oslobođenje i nezna, da se proti razbojnicima nemože boriti lijepim riječima i komplimentima, nego samo ljutim i krvavim oružjem.

Tko misli, da je hrvatski narod preslab da oružanom rukom strese sa sebe tuđinski jaram, taj hoće da sjenu svoga vlastitoga kukavičluka baci na narod, koji je u cijeloj svojoj prošlosti bio glasovit sa hrabrosti, junaštva i snage.

Tko misli, da je moguć zajednički opstanak Hrvatske i Srbije u jednoj te istoj državi, te da ima ikoga među Srbijancima, ko o Hrvatskoj i hrvatskom narodu misli drugačije negoli misli današnji krvavi diktatorski režim u Beogradu, taj kroz trinaest godina ‚oslobođenja i ujedinjenja' nije ništa naučio.

Tko misli, da u Hrvatskoj može biti kruha, ruha i života, dok ona ne bude samostalna i nezavisna država, taj nezna, da kuda neprijateljsko kopito prolazi, tuda trava ne raste.

Dosta je bilo svega - piše dalje on. - Beograd nije nikada ni uhom maknuo na sve političke pothvate. Naprotiv tome postajali su beogradski'tirani sve drzovitiji i bezobrazniji, jer su svaku političku akciju, koja je sa hrvatske strane dolazila, u neoružanoj i nekrvavoj formi smatrali slabošću.

Postajali su sve bezobrazniji, dok nije ciganin kralj proglasio säm sebe diktatorom, te na najveću porugu i sramotu hrvatskog naroda sebe proglasio njegovim ‚vođom'.

Veće se poruge i sramote nemože ni zamisliti. Njegovi čankolizi i pripuzi, krpelji na hrvatskom narodnom tijelu, trubili su, da će diktatura kralja ciganina donijeti ekonomsko i gospodarsko sređenje. A donijela je ono, što je svaki pošten i razuman mogao znati i predvidjeti. Donijela je ropstvo i glad. Hrvatski je narod došao u položaj, u kome ne vrijede više nikakove fraze, nikakove deklamacije, nikakove mudrolije ni nadmudrivanja. ROPSTVO JE DODIJALO, A GLAD OČIJU NEMA.

Zaludu hrvatski seljak u krupnom znoju ore teške brazde, kada plodove pobira beogradski razbojnik. Zaludu se hrvatski mornar bori s divljim valovima, kada mu je beogradski drznik podrezao žile kucavice. Zaludu se hrvatski radnik kinji u tvornici, kada su mu ruke klonule - od gladi.

NOŽ, REVOLVER, BOMBA I PAKLENI STROJ - ističe Pavelić - to su idoli, koji imaju povratiti seljaku plodove njegove zemlje, radniku kruh a Hrvatskoj slobodu.

To su argumenti, koji su jedini kadri osvjedočiti Evropu, da i Hrvati imaju pravo na slobodu, na život.

To su gusle, na kojima hrvatski narod ima odguditi posmrtnu koračnicu tuđinskoj vlasti.

Nož, revolver, strojna puška i pakleni stroj, to su zvona, koja će navjestiti osvit zore i USKRSNUĆE NEZAVISNE HRVATSKE DRŽAVE.«

U drugom uvodniku (*Ustaša,* za travanj 1932) Pavelić ističe svoj optimizam i ponovo poziva na borbu (»U borbi za samostalnu hrvatsku državu nema

oduška, nema odmora, nema primirja, dokle god i najzadnji trag tuđinskom gospodstvu ne bude izbrisan sa teritorija hrvatskih zemalja, dokle god nebude podpuno uspostavljena slobodna i nezavisna hrvatska država.«).

U broju *Ustaše* za svibanj 1932. Pavelić je u uvodniku, pod naslovom »Gvožđem i ognjem«, najavio obračun s Beogradom i odredio svojstva ustaše (»Hrvatski ustaša nije i nemože biti mlaki i mirni posmatrač polaganoga i mirnoga razvitka događaja i čekati neka dobra vremena, dok se oblači i razvedruje. Hrvatski revolucionarac i ustaša ima drugu veliku zadaću. On mora biti krut i nemilosrdan, bez milosti i pardona, jer je njegova dužnost, da gvožđem, vatrom i krvlju skrati muke hrvatskoga naroda, da silom skrha vrat tuđinskome nametniku i tako oslobodi svoju domovinu.«).

U narednom broju *Ustaše* (za lipanj 1932) stoji crno na bijelom ovakva uputa: »Ustaška je dužnost vraćati milo za drago. Nu ne jednakom mjerom. Ustaše, zapamtite, ustaški se plaća: za zub — glavu, za glavu - deset glava! Tako veli ustaško evanđelje.«

Spomenuti brojevi *Ustaše* - a to je bilo glasilo »Glavnog Ustaškog Stana« — donosili su pojedinosti o »revolucionarnom« radu organizacije, budući da se u GUS-u »vodi računa o svim pitanjima, koja se odnose na revoluciju. Točno i temeljito ispituje se svaka i najmanja stvar, koja je od važnosti u revolucionarnom radu u opće, a napose u konačnom obračunu. Ispituje se svaka mjera, koja je potrebna u revolucionarnom poduzeću, te je potpuno izrađena tehnika revolucije«. Pri tom *Ustaša* donosi pojedinosti iz poglavlja »Predradnje«, u koje, kao tehničke akcione predradnje, list ubraja sabotažu i atentate. U poglavlju pod naslovom »Ustanak« stoji i ovo: »Revolucija se ima izvršiti istovremenim općim ustankom u svim hrvatskim zemljama, u kome će revolucionara oteti iz ruke vlast neprijateljskim državnim organima, od najnižih do najviših. U prvi mah treba onemogućiti niže izvršne organe neprijateljske vlasti i to na sveokupnom području javnoga života i u svim granama. To imaju izvršiti ustaške revolucionarne jedinice, svaka u svom području bez ikakova obzira, te svakoga organa, koji bi se suprotstavio, fizički onemogućiti, i t. d.«

Zatim se razmatraju pojedinosti o atentatima na objekte, paklenim strojevima, požarima i špijunima, o izviđanju putova, zgrada, kolodvora, PTT uređaja i drugom.

Ustaša je donio i obavijest GUS-a da priprema odore i opremu za ustaške jedinice. »Odora je kroja i boje — piše list — koja najviše odgovara revolucionarnoj svrsi te prilikama, pod kojima će ustaše u konačnom obračunu sa neprijateljem nastupiti. Na kapi nalaze se sprijeda (gore) znak u obliku slova U, u kome je iznutra goruća bomba. Oprema za nošenje oružja, bombe i inoga ubojitog materijala od dobre je kože i tako udešena da ustaša može lahko na sebi ponijeti sve potrebno: oružje i municiju, te hranu. U odlučnom času glavni će ustaški stan ustaške redove s odorom i opremom obskrbiti.«

U *Griču*, kao »evropskom prilogu *Hrvatskog Domobrana* u Buenos Airesu«, u broju od 16. IV iste godine, Pavelić je objavio kraći članak (»Promjene«) i dao svoja tumačenja promjeni na čelu vlade (V. Marinković umjesto gen. Petra Zivkovića). Ovako je zaključio taj svoj članak: »Nu mi znamo, da nema razlike između Marinkovića i Živkovića, Aleksandra Karađorđevića i svih onih, koji iz Beograda vladaju. Svi su oni jednaki, svi su oni tlačitelji hrvatskoga naroda i Hrvatske. Svi su oni neprijatelji svega što je hrvatsko, i svi su oni uprli svoje sile, da hrvatski narod unište.

Mi znamo, da će hrvatski narod biti sretan i zadovoljan samo onda, kada

se konačno i za uvijek riješi i Beograda i njegovih vlada. Kruh, sreću i čestiti život može hrvatski narod imati samo u svojoj samostalnoj i nezavisnoj hrvatskoj državi.«

U svom uvodniku (»Borba«) u *Griču*, od 23. IV, Pavelić ponovo poziva u borbu: »Treba se u borbu baciti na svim linijama, sa svim sredstvima — piše on. — Nije dosta zaklanjati se za sjene velikih mrtvih i poginulih hrvatskih vođa, i čekati — dok sloboda iz neba pane. Treba zasukati rukave, i borbom, neumoljivom, neustrašivom, nepopustljivom i beskompromisnom borbom kidati okove, rušiti tuđinsku silu i vlast. Nesmije biti obzira, što će reći ovaj ili onaj o tome, kakovim se sredstvima proti tuđinskoj tiraniji borimo. Naše je pravo tuđina iz naše domovine istjerati, pa nema sredstva, koje nebi bilo za to dovoljno sveto i pravedno.

U borbu zato - poziva on — sa svim sredstvima, jer sada je zato vrijeme! Ako hoćemo da nam očinsko ognjište bude odista naše, ne prezajmo pred ničim. Da to pako bude, treba dušmana sa doma otjerati, konačno i jedanput za uvijek.

Nema autonomija, federacija i drugih prevara i podvala. Toga mi nećemo. Mi hoćemo potpunu slobodu, a to je samo u hrvatskoj republici, u samostalnoj i nezavisnoj hrvatskoj državi.«

I u drugom uvodniku, pod naslovom: »U nervozi« *(Grič*, 25. VI), ponavija istu misao i piše: »U Hrvatskoj neće [režim] time uskolebati nikoga, nikoga u inozemstvu, a ni vanjskoga svijeta nemože više zavarati. Hrvatski je pako narod u domovini svjestan svoga položaja, u kome se nalazi, a svjestan je i toga, što ima činiti i uraditi, da se oslobodi. U tom radu i u toj borbi dozvoljena su mu sva sredstva, pa se nijednoga ne žaca niti žacati neće, jer se radi o životu, o biti ili nebiti. Učinit ćemo sve, da Hrvatska bude slobodna i nezavisna država.«

Pavelić je ponovo, u uvodniku »U agoniji« *(Grič*, 21. V), pisao o kaosu koji je nastao u Jugoslaviji gdje se »sve valja nizbrdice«. Nitko više ne vjeruje u opstanak te umjetne i neprirodne tvorevine — piše on. »Zar hrvatski narod — pita Pavelić — treba dulje trpiti to nad sobom? Zar on, kraj svega svoga dobra mora danas trpiti glad zato, jer nad njim vladaju raspikuće i zločinci? Ne, tuđinske nametnute vlastodršce treba za vremena maknuti sa grbače hrvatskoga naroda. I svaki daljnji čas, koga nad Hrvatskom vladaju, daljnji je teški zločin, kojim ubijaju i ono malo gospodarske snage, koja je još preostala. Treba zato svim sredstvima, u interesu hrvatskog naroda i u interesu čovječanstva tu smrtnu agoniju skratiti, konačnu i definitivnu katastrofu pospješiti, i to ruglo čim prije srušiti, da na korist hrvatskog naroda i čovječanstva čim prije uskrsne slobodna i nezavisna hrvatska država. Treba sada hitno raditi.«

U Pavelićevom uvodniku »Svi proti Beogradu« *(Grič*, 28. V) ističe se s naglaskom da se danas protiv Beograda ne diže samo Hrvatska, nego i Makedonija, Crna Gora pa i Slovenija. Svima je dodijao nametnuti krvavi beogradski jaram, svi su proti njemu a za svoju slobodu! »Tu navalu nebi izdržao niti tko drugi, jači i pametniji od beogradskih siledžija i vlastodržaca — zaključuje on. — Njihove sile i drzovitosti narodi će se osloboditi, te će na ruševinama beogradske tiranije uskrsnuti SAMOSTALNA I NEZAVISNA HRVATSKA DRŽAVA. Treba uprijeti sve sile, da to bude čim prije.«

Grič se u broju od 16. VII — li Pavelićevom uvodniku »Čelična garda« — pozabavio navodnim formiranjem borbene organizacije onih koji su voljni da s oružjem u ruci brane jedinstvo Jugoslavije pod nazivom »Željezna garda«. »Nu sve kada bi to i doista bila ‚Željezna garda' — piše on — hrvatski se narod

ne plaši nje niti ikakove druge garde, jer je on kadar danas u svojoj ljutoj borbi za najveći ideal, za slobodu svoje domovine i rođene grude, za uspostavu nezavisne države Hrvatske, staviti proti svakome svoju ne željeznu, nego ČELIČNU GARDU, koju sačinjavaju ne samo njegovi pobjedonosni sinovi, prokušani na svim frontama evropskog rata, nego napose i ljuta domobransko-ustaška vojska, koja će znati temeljito obračunati sa tuđinskim nametnicima.

Beograd sprema tobožnju Željeznu ßardu, kojom hoće održati naše ropstvo. Nu na nju će nasrnuti hrvatska CELIČNA GARDA, da tuđinsku silu pretvori u iverje, i da svojom junačkom desnicom na njoj podigne samostalnu i nezavisnu hrvatsku državu.«

U članku »Varnava i Žika Lazić« *[Grič,* 23. VII) Pavelić žigoše 1918. godinu kao godinu ujedinjenja, kad je Hrvatska - po njemu - pala u ralje velikosrpskih halapljivaca. Tad je Beograd - piše on - na čelu s Aleksandrom Karađorđevićem počeo praviti eksperimente kako i kojim sredstvima će hrvatske zemlje pretvoriti u obični srbijanski pašaluk, po uzoru kako je Srbija nekoliko stoljeća bila pašaluk turski, te kako će hrvatski narod razbaštiniti od njegove tisućgodišnje državnosti, ugušiti mu svijest njegove narodne osebujnosti, oduzeti mu njegovu kulturu, civilizaciju i njegovu imovinu, te od njega načiniti materijal za stvaranje velikosrpstva i Velike Srbije.

»U tu svrhu služila je — piše dalje on — krivokletva tadanjega regenta Aleksandra, u tu svrhu služilo je obmanjivanje onih hrvatskih političkih nedotupavaca, koje je Beograd namamio u svoju zamku, da pod firmom tog tobožnjeg jugoslovenstva (Od Nehrvata izmišljene proste spekulacije) i za volju perfidnog tobožnjeg narodnog jedinstva izdadu, na najkukavniji i najpodliji način hrvatske najveće svetinje, a u tu svrhu služila je i podla rabota onih, koji su, rođeni na hrvatskoj grudi kao guja u njedrima hrvatskog naroda, odričući se kroz zadnjih šesdeset godina hrvatskog imena i pripadnosti a prihvaćajuć strano ime, u kobnom času godine 1918. poslužili kao lanci, kojima je Beograd okivao ruke i noge Hrvatstvu.«

U tu svrhu služio je i Vidovdanski ustav, no sve to nije moglo izbrisati hrvatsku narodnu svijest i najviši ideal: samostalnu hrvatsku državu. Beograd i Aleksandar troše svoje posljednje snage u dva usporedna smjera: jedan je navala na vjeru otaca hrvatskog naroda, a drugi opet upotreba najbrutalnije sile u upravi ne bi li se silom spriječio svaki hrvatski pokret. Te dvije smjernice predstavljaju novi patrijarh Varnava i novi ministar unutrašnjih poslova Zika Lazić, no uspostava samostalne hrvatske države treba pokopati i kralja Aleksandra i njegove Varnave i Laziće — najavljuje Pavelić.[80]

U povodu godišnjice izlaženja *Hrvatskog Domobrana* u Južnoj Americi odštampana je u tom listu (Buenos Aires, 18. VI 1932, god. III, br. 53) Pavelićeva poruka i čestitka listu, pod naslovom »Častna godišnjica«. U njoj Pavelić piše i ovo: »Teško ropstvo, što ga je Hrvatskoj nametnuo Beograd, pritislo je ispaćeni hrvatski narod. Tuđinski tlačitelji, koji su godine 1918. došli u hrvatske zemlje prevarom i izdajom, što ju počiniše na vlastitoj majci neki njezini izrodi, bacili su se proždrljivošću hijena i bijesom steklih pasa na živo tijelo hrvatskoga naroda. Uprli su sve sile, da ga porobe i ogole, da mu unište svako njegovo dobro, da ga liše njegove staroslavne proslosti, njegova imena i njegove narodne i državne osebujnosti, te da na svetom hrvatskom tlu

[80] Zanimljiva je pojedinost da je i Vladimir Radić bio u emigraciji suradnik ustaške štampe.

Mađarski pasoš I. pl. Perčevića *(si. desno)*

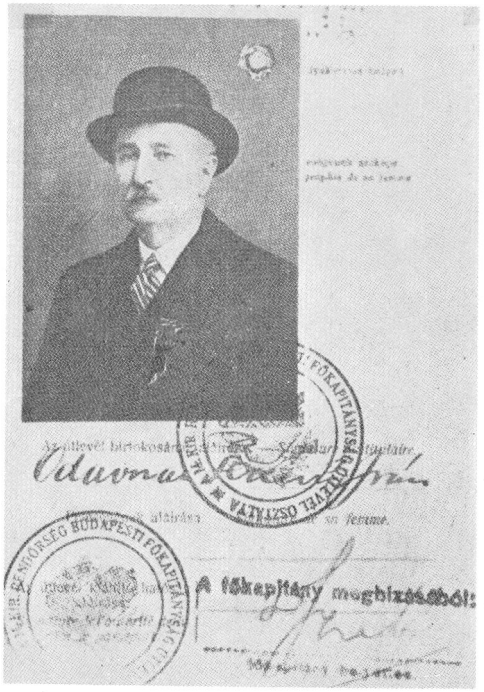

Mađarski pasoš dra B. Jelića *(si. dolje)*

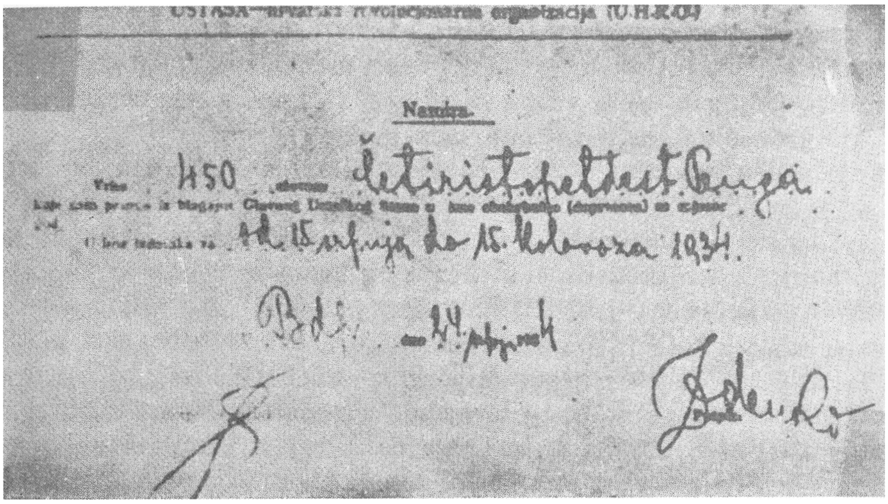
Namira.

Vrhu 450 četiristopetdeset penga

... 15. srpnja do 15. kolovoza 1934.

... 24. prosinca

Potvrda G. Perčeca o primljenoj mađarskoj »pomoći« *(si. gore)*

G. Perčec i Jelka Pogorelec na Jankapuszti *(si. lijevo)*

Potvrda G. Perčeca o primljenoj mađarskoj pomoći iz 1923. godine *(si. dolje)*

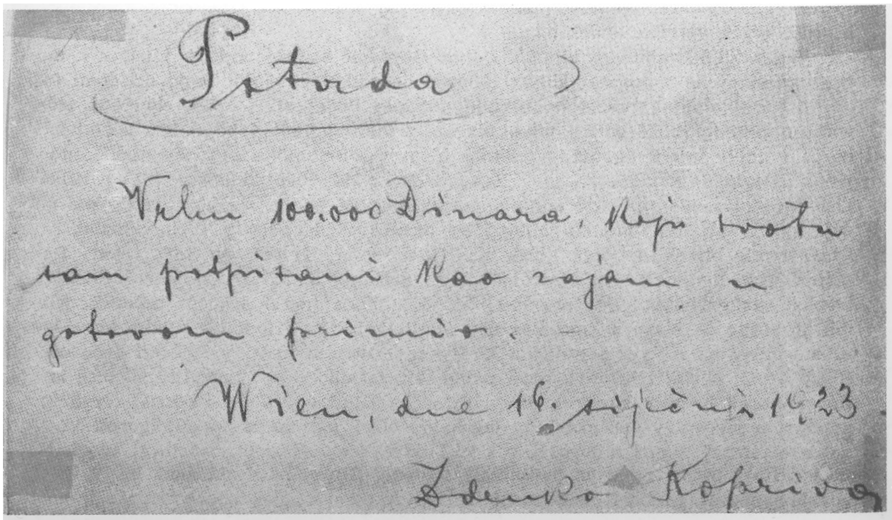
Potvrda

Velim 100.000 Dinara, koju svotu sam potpisani kao zajam u gotovom primio. —

Wien, dne 16. siječnja 1923.

podignu velikosrpsko Dušanovo carstvo, davnu sanju sviju velikosrpskih šovinista i mahnitavaca.

Cjelokupni hrvatski narod upro je sve svoje sile, da se odhrva toj zločinačkoj tuđoj najezdi, da obrani svoje časno ime, svoju svetu zemlju, da pred tuđinskim nasrtljivcima spasi svoj vlastiti dom i u njemu kruh svagdanji svojoj djeci i potomstvu - da uspostavi svoju slobodnu i nezavisnu hrvatsku državu.«

Toj borbi naroda — nastavlja Pavelić — priskočili su u pomoć njegovi sinovi u Južnoj Americi, ujedinjeni u *Hrvatskom Domobranu*, organizaciji za uspostavu nezavisne hrvatske države. Predstoji završna i najteža borba, jer »dušmanina, tiranina, nametnika i tlačitelja se ne moli, njega se bije, njega se baca iz vlastite kuće!« — zaključuje Pavelić.

Pavelić se nije zadovoljio samo pisanjem takvih patetičnih i »revolucionarnih« i njima sličnih novinskih članaka, nego je 1932. godine »obznanio« i Ustav *UHRO*-a.[81] U njemu se u točki prvoj ističe da ustaški pokret ima zadaću da *svim* sredstvima, pa i oružanim ustankom, oslobodi Hrvatsku ispod tuđinskog jarma, da bi postala potpuno samostalna i nezavisna država na čitavom svom narodnom i povijesnom području. Kad taj cilj bude jednom postignut — navodi se u drugoj točki — ustaški će pokret braniti svim sredstvima državnu samostalnost Hrvatske i narodnu osebujnost hrvatskog naroda i boriti se za to da u hrvatskoj državi uvijek vlada samo hrvatski narod, te da on bude potpuni gospodar svih stvarnih i duhovnih dobara u svojoj zemlji, napredno i pravedno uređenoj u duhu Ustaških načela. *UHRO* se sastoji od tabora, logora, stožera i Glavnog ustaškog stana (tabor je ustaška jedinica na području jedne upravne općine; logor je skup svih tabora na području jednog upravnog kotara; stožer je skup svih logora na području jedne župe a cjelokupni je pokret usredotočen u Glavnom ustaškom stanu, koji upravlja svim poslovima što se odnose na cjelokupni pokret i oslobodilački rad) (točka treća); na čelu tabora stoji tabornik; na čelu logora logornik; na čelu stožera stožernik, a na čelu GUS-a poglavnik. Tabornike, logornike i stožernike imenuje i razrješava dužnosti, po odredbi poglavnika, GUS, a poglavnika biraju ustaše-utemeljitelji, odnosno »po ispražnjenju« GUS (točka četvrta). GUS sačinjavaju Doglavničko vijeće i Pobočnički zbor. Doglavnike, njih najviše dvanaest na broju, te poglavne pobočnike, njih najviše sedam na broju, imenuje i razrješava poglavnik (točka peta). GUS imenuje po odredbi poglavnika, uz bok tabornika, logornika i stožernika, do šest tabornih, logornih odnosno stožernih pobočnika za obavljanje pojedinih grana poslova, koji su u dotičnoj jedinici potrebni, a te poslove oni obavljaju po nalogu dotičnog tabornika, logornika, odnosno stožernika (točka šesta). GUS imenuje, po odredbi poglavnika, prema potrebi, stručne osobe, te im opredjeljuje čin i službu u taboru, logoru, stožeru, GUS-u, u pokretu uopće, te ustanku i izvođenju ustaških djela napose (točka sedma). GUS imenuje, po odredbi poglavnika, i posebne ustaške dužnosnike i povjerenike kojima se povjeravaju po potrebi naročiti poslovi (točka osma).

Ustašom može postati — određuje točka deveta — svaki Hrvat, koji je sposoban za ustašku borbu, koji je potpuno odan temeljnim ustaškim načelima spomenutim u točkama 1 i 2 ovog Ustava, te je spreman preuzeti i izvršiti sve odredbe i naloge koje mu izdaju- ustaške vlasti i pretpostavljeni. Članom *UHRO*-a prestaje se biti samo razrješenjem dužnosti i otpustom što izdaje GUS po odredbi poglavnika (točka deveta). Ustaše su djelatni i pričuvni.

[81] **»Ustav« je bio objavljen u *Hrvatskoj pošti,* god. I, br. 11.**

Djelatni je ustaša onaj koji je stupio u *UHRO* već u pripremnom stanju (prije ustanka), te u organizaciji ostaje trajno za vrijeme ustanka i poslije njega, ili pristupi u trajno članstvo poslije ustanka. Pričuvni je onaj koji pod. ustašku zastavu stupi kao ustaša u času ustanka te pod njom ostaje dok se ustanak ne dovrši, odnosno dok GUS, po odredbi poglavnika, ne naloži razvojačenje. Djelatni je ustaša vezan ustaškim propisima i nalozima pretpostavljenih trajno, dok je pričuvni vezan za vrijeme pokretnog stanja, za vrijeme dok je pod zastavom (točka deseta).

U točki jedanaestoj naveden je tekst ustaške zakletve. Prisega koju ustaše polažu glasi:

»Zaklinjem se Bogom svemogućim i svime što mi je sveto, da ću se držati ustaških Načela i pokoravati se propisima te bezuslovno izvršavati sve odredbe Poglavnika, da ću svaku povjerenu mi tajnu najstrožije čuvati i nikada nikome ništa odati.

Zaklinjem se da ću se u ustaškim redovima boriti za izvojevanje samostalne države Hrvatske i sve učiniti što mi Poglavnik naloži.

Zaklinjem se da ću jedamput izvojevanu hrvatsku državnu samostalnost i hrvatsku narodnu slobodu u ustaškim redovima čuvati i braniti.

Ako se ogriješim o ovu prisegu, svijestan si svoje odgovornosti za svaki svoj čin i propust, ima me po ustaškim propisima stići kazna smrti.

Tako mi Bog pomogao! Amen!«

Disciplinsku vlast u pokretu imaju nadležni ustaški dužnosnici, prema posebnim napucima i uz odobrenje GUS-a. Suđenje pripada posebnom ustaškom sudu i njega, za svaki pojedini slučaj, postavlja po odredbi poglavnika GUS, a osudu izvršavaju naročito za to na isti način određeni ustaše. Poglavnik će, po potrebi, u tom kao i u svakom drugom pogledu svoje ovlasti prenijeti na nekoga od svojih pobočnika ili drugih dužnosnika (točka dvanaesta). GUS će po odredbi poglavnika — stoji u trinaestoj završnoj točki — izdati posebne propise o postrojavanju ustaških jedinica, o novačenju i polaganju prisege, o ustaškoj izobrazbi za borbu, o odori, opremi i naoružanju, o disciplini, radu i obavljanju službe te o svemu što se odnosi na ustaški pokret i djelatnost.

Pavelić je iste godine kao izdanje *Griča* objavio brošuru na francuskom jeziku pod naslovom: *La restauration economique des pays danubiens. Le desarmement, Belgrade et la Croatie* (Gospodarska obnova podunavskih zemalja. Razoružanje, Beograd i Hrvatska).[82]

Brošura sadrži zapravo tri priloga (o Hrvatskoj i podunavskim zemljama; o razoružanju i naoružanju). U vezi s teritorijem takozvane Jugoslavije — ističe Pavelić u njoj — ne može se ozbiljno pretpostavljati da su politička vlast, koncentrirana danas u Beogradu, i njena djelatnost na polju vanjske i unutrašnje politike izraz volje i osjećaja hrvatskog naroda. Kad je kralj Aleksandar proglasio diktaturu i u svom manifestu inzistirao na krizi države, ističući da je državno jedinstvo dovedeno u pitanje, strani posmatrač — u nemogućnosti da uđe u problematiku do kraja — mogao je možda pomisliti da je ta kriza zaista posljedica nesloge političkih stranaka. Danas, pošto je diktatura pretrpjela potpun neuspjeh i pokazala se nesposobnom da riješi krizu, naprotiv samo ju je pooštravala i dovela do vrhunca, čitav svijet mora spoznati da su njeni

[82] **S tom Pavelićevom brošurom nesumnjivo je u vezi i knjiga Lazara Markovića, objavljena u Parizu iste godine, pod naslovom: *Le desarmement et la politique de Belgrade* (Razoružanje i politika Beograda).**

uzroci mnogo dublji. Danas, nakon strateškog uzmaka diktature, devedeset posto hrvatskog naroda bojkotiralo je izbore na temelju oktroiranog ustava iz 1931- godine, u času kad režim u Beogradu nastoji svim sredstvima uspostaviti dodir s hrvatskim narodom posredstvom njegovih istinskih predstavnika - iako je objavio *urbi et orbi* da je hrvatsko pitanje riješeno; kad hrvatski narod - usprkos drakonskim mjerama vojne diktature — nastavlja svoj otpor i u više navrata marfifestira svoje neprihvaćanje ne samo režima i njegovih predstavnika nego direktno države kao takve - nitko ne može zatvarati oči i ne htjeti vidjeti da je kriza te države uvjetovana tim što čitav hrvatski narod — svjestan svoga historijskog, političkog i nacionalnog individualiteta — ne želi više sadašnju državu nego želi osnovati vlastitu državu, apsolutno nezavisnu i suverenu, i to u obliku republike.

Čitav državni sistem — nastavlja dalje Pavelić — temelji se isključivo na policijskom aparatu s ciljem da čitavom jednom narodu onemogući slobodan i normalan opstanak. Ubojstvo profesora Šufflaya, hrvatskog političara i učenjaka, pripremljeno je i izvršeno usred Zagreba, pred blagonaklonim pogledima državne policije. Hrvati su godinama najbrutalnije mučeni u policijskim zatvorima. Stotine osoba, bez razlike doba i spola, podvrgnuto je torturi (svjetskoj su javnosti poznati slučajevi otkriveni u toku procesa protiv VI. Mačeka, St. Javora, dra Totha, itd.). Izvanredni sudovi izriču i izvršuju — a bez dovoljno dokaza — smrtne kazne nad hrvatskim idealistima, na zgražanje pravničkog svijeta. Metode vojne diktature primjenjuju se jednako i u režimu na izgled ustavnom, koji je zapravo samo nastavak diktature. Te su metode bile uostalom one kojima su se služili svi prethodni beogradski režimi i — imajući pred očima prirodu odnosa između Srba i Hrvata — može se s matematičkom sigurnošću proreći da će te metode i svi budući beogradski režimi nadalje primjenjivati.

Kakvo čudo, dakle, ako hrvatski narod teži promjeni sadašnjeg položaja i ako jedino rješenje vidi u potpunoj rastavi od Beograda, što tumači permanentnost krize? Više je nego očigledno da nepodnošljivi uvjeti na polju politike vrlo štetno utječu na ekonomsku situaciju. U državi koju dvije trećine stanovništva smatra neprijateljskom i ne svojom domovinom — osim kod Hrvata, koji sačinjavaju gotovo polovicu ukupnog stanovništva, isto raspoloženje vlada u nekoliko milijuna ostalih stanovnika: Makedonaca, Albanaca, Crnogoraca, itd. — isključen je bilo kakav konstruktivni pothvat i očigledno prevladava destruktivni duh. Destrukcija se osjeća i na političkom i na ekonomskom planu. Broj osoba koje u svojstvu službenih trgovaca vide vlastito ekonomsko blagostanje ovisno o prosperiteru u državi jako je ograničen. No, široki slojevi, znatna većina stanovništva ne vidi u danim političkim uvjetima napredak u državi i nije voljna da mu daje svoj doprinos, jer joj se učvršćivanje financijske moći države čini da vodi ujedno i jačanju neprijatelja i vlastitom slabljenju. Koliko se god taj fenomen činio paradoksalan u normalnim uvjetima, više je nego razumljiv kad je riječ o državi kojoj njeni vlastodršci daju svojstva tipično balkanske države. Možda neki stranac, neupućen u prilike, neće razumjeti da dvije trećine stanovništva te države ima za devizu: »Sto gore - to bolje!«, a ipak je tako. Beograd je to izazvao.

Čitava politika Beograda poslije 1918. godine kao središta političke moći - od agrarne reforme provedene näjkoruptivnije, i s očiglednim ciljem propagande političke hegemonije, do potpuno nemogućeg poreznog sistema — čini se da ima za cilj uništenje Hrvatske — nastavlja Pavelić. Nove primitivne i balkanske metode narušile su normalan razvitak, gospodarskog života u

Hrvatskoj, jer se načelo hegemonije Srbije nad Hrvatskom uzimalo u Beogradu kao vrhovna politička mudrost i Srbija nije oklijevala da ekonomski režim podvrgne tom načelu. No, takav je postupak nužno izazvao stagnaciju gospodarskog života u Hrvatskoj, što se danas odražava na gospodarskim prilikama čitavoga podunavskog bazena.

Beograd je došao da diskutira, u ime Hrvatske, o pitanju obnove podunavskog bazena, uništivši i razbivši taj zdravi gospodarski faktor - tvrdi Pavelić. Beograd je zadobio vlast nad golemim teritorijem, koji mu ne pripada ni u etničkom ni geopolitičkom pogledu, i upravlja tim teritorijem tako da ga minira, stvarajući time kaos i gospodarske krize i u drugim zainteresiranim teritorijima. Beograd ne može postupati drukčije iz jednostavnog razloga jer mu nedostaju i volja i mogućnost. Beograd nije element izgradnje i konsolidacije nego destrukcije i razbijanja. Nikakva pomoć ili podrška Evrope Beogradu neće moći ozdraviti gospodarski i financijski položaj. Ako bi Evropa stavila polovicu svojih gospodarskih sredstava Srbiji na raspolaganje, ona bi ih proćerdala bez rezultata u najkraćem roku.

Nezavisna hrvatska država - slobodna od hegemonističkih i militarističkih mana i oporavljena od bolesti nezdravih unutrašnjih prilika - mogla bi da s drugim podunavskim državama održava odnose, prikladne da uvelike pridonose općoj konsolidaciji i ozdravljenju. Jugoslavija sa svojim militarističkim i hegemonističkim duhom, nagrižena do raspadanja iznutra a u neprijateljstvu s gotovo svim svojim susjedima, predstavlja zapreku konsolidaciji i samo zaoštrava krizu. Danas su to predstavnici beogradskog režima koji govore u ime hrvatskog naroda bez prava na to i bez prave legitimacije jer su im Hrvati u mnogo navrata uskratili pravo da govore u njihovo ime. Beograd nije bio tumač volje hrvatskog naroda za dosadašnje naoružanje, a nije to ni za razoružanje. A današnje naoružanje, što ga Beograd provodi do maksimuma, ima - prema Paveliću — dvostruku svrhu: da povede ofenzivne vojne akcije protiv susjeda, ako izbije sukob, a za vrijeme mira da prisilno drži u ropstvu hrvatski narod.

No, Jugoslavija zasigurno neće pristupiti razoružanju — prognozira Pavelić. Prema tome će napori onih koji iskreno žele mir i spas čovječanstva ostati besplodni, jer se samo s idealnim formulama neće moći ukloniti opasnost koja prijeti od te umjetne državne tvorevine, opasnost oružanih sukoba, ukratko opasnost za svjetski mir. Ovdje je riječ o problemu koji zahtijeva rješenje, u općem interesu mira, s pomoću najdjelotvornijih sredstava. Postoji samo jedno sredstvo da se likvidira taj problem koji se pojavljuje na vratima Balkana i prirodno pripada kompleksu pitanja vezanih uz opće razoružanje. To sredstvo na koje su predstavnici hrvatskog naroda u više navrata ukazivali pred ženevskim forumom jest: uspostava nezavisne hrvatske države. Hrvatski je narod jednodušan u toj želji i tom zahtjevu.

Stvaranjem nezavisne hrvatske države — nastavlja on — postići će se istinsko razoružanje na najranjivijoj točki, na točki na kojoj se presijecaju Evropa i Balkan. Tako će se stvoriti ravnoteža snaga i Evropa će imati u hrvatskoj državi zagovornika istinskoga i trajnog mira. Osnutak nezavisne hrvatske države bit će također čin pravde na koji hrvatski narod — tako miroljubiv — ima pravo i na temelju načela o samoodređenju naroda i po svom tisućgodišnjem javnom pravu. Istodobno, to će predstavljati dragocjen zalog mira za narode na jugu Evrope.

Bila diktatura otvorena ili prikrivena — zaključuje Pavelić svoja razmatranja — Jugoslavija koju ona predstavlja — po mentalitetu vlastodržaca i po

mentalitetu onih koji podržavaju takvu situaciju — neće nikada predstavljati za Evropu element od kojega ona može očekivati korisnu gestu ni u pitanju gospodarske obnove ni u onom razoružanja. Sastav jugoslavenske države kao takve nesolidan je i nemoguć i predstavlja zapreku konsolidaciji i obnavljanju. Svi režimi u njoj — od pseudoparlamentarnog preko vojne diktature do današnje prikrivene diktature - samo su odraz te političke situacije, pune suprotnosti.

Pavelić osobno nije ni u 1932. godini mirovao na jednom mjestu nego se kretao, i to ne samo po Italiji nego i po inozemstvu. Služio se i dalje raznim lažnim imenima: dr Sarti, G. M. Kobilinski, Giorgini Senian, Mantagna, Tonetti, itd. Za talijanske vlasti bio je »Senian«.

Policija (Janko Bedeković) nije nikako htjela napustiti misao o novim atentatima i njeni pouzdanici (Šaban Šahinović, Adem Saranija i Vojo Karakanović, svi iz Tuzle!) izveli su u po bijela dana (pred podne) 7. VI 1932. atentat na zagrebačkog advokata, književnika i političara iz *Hrvatske stranke prava* dra Milu Budaka. Sačekali su ga u zasjedi na prolazu u stan (Ilica br. 10), naoružani teškim batinama i revolverima, presreli i nekoliko puta udarili po glavi, našto se Budak onesviješten srušio u prolazu. Samo okolnosti da je Budakova lubanja bila izvanredno otporna (za razliku od Sufflayeve koja je opet bila izvanredno mekana i krhka!) ima se pripisati da je za dlaku izbjegao smrt.

Atentat na Budaka izazvao je u građanstvu opću osudu, pa i gnušanje nad takvim postupcima policije i režima. Dokaz za to pruža protest i apel hrvatskih književnika, umjetnika, kulturnih i drugih javnih radnika u povodu tog atentata (Zagreb, srpanj 1932)[8'] koji sadrži više od dvije stotine potpisa, medu kojima potpis Božidara Adžije, Ljube Babića, Ljube Babića-Gjalskog, Slavka Batušića, don Frane Bulića, Augusta Cesarca, Dobriše Cesarića, Milana Durmana, Stevana Galogaže, Branka Gavele, Krste Hegedušića, Vladimira Nazora, Ive Politea, Mirka Račkog i mnogih drugih.

U tom se dokumentu spominju i interpelacije režimskih poslanika na tadašnjeg ministra unutrašnjih poslova dra Milana Srškića u Narodnoj skupštini. U prvoj interpelaciji ističe se naročito da slučaj dra Budaka »daje povoda svim mogućim kombinacijama, koje su bezuvjetno na štetu državne vlasti, a u prvom redu neposrednih organa ministra unutrašnjih djela«, a zatim se naglašava da je opće uvjerenje u Zagrebu »da postoji jedna organizacija neodgovornih elemenata, koja dapače uživa protekciju izvjesnih odgovornih faktora, na koje pada sumnja odgovornosti za ove zaplotnjačke i škandalozne napadaje« (na Sufflaya i Budaka). U drugoj se interpelaciji navodi da se građani Zagreba zaprepašteno pitaju, kako to da na dan napadaja nije nigdje u blizini bilo organa sigurnosti, premda se inače nalaze uvijek pred obližnjom kućom talijanskog konzula. Isto se tako uznemireno pitaju zašto je atentator Saban Šahinović u policiji preobučen, zašto pozvani policajac nije napadnutom pritekao u pomoć, zašto je atentator kojega je građanstvo uhvatilo bio pušten na slobodu, a zašto su naprotiv hapšeni građani koji su vlastima predali Šahinovića i zašto je napokon vlast zabranila apele štampe očevicima i svjedocima pokušaja umorstva. Pitanja koja interpelacija upućuje ministru bila su ova: zašto se ponavljaju politička ubojstva i napadi na kulturne i političke ličnosti u Zagrebu i zašto ih ministrova policija ne prevenira; zašto do danas nije rasvijetljena misteriozna smrt Milana Sufflaya zbog koje se

[83] **Odštampan i u *Hrvatskoj reviji*, god. XXV, svezak 4/100, prosinac 1975, str. 668-675.**

pobunio sav kulturni svijet; zar se može razbiti sumnja da su napadači na dra Budaka službenici tajne policije, da su na špijunskom spisku i plaćani iz povjerljivih fondova; misli li ministar da bi tek dio njegova odgovora morao biti: smjena upravnika policije u Zagrebu, itd.

Zbog odjeka izazvanog tim postupkom zagrebačke policije (J. Bedeković) i interpelacije dra N. Nikića, dra Grge Andjelinovića i drugih, u Zagreb je došao generalni inspektor ministarstva unutrašnjih poslova Aleksandar Kuzmanović da provede istragu na svoju ruku. Zaobišao je Bedekovića, i Bedeković je bio ponukan da se zbog toga žali samom ministru.[84] No, ostao je i nadalje na svom položaju.

Budak se postepeno oporavljao i zatim je odlučio da ode u emigraciju.[85] O tome je pred našim istražnim organima, 26. V 1945, izjavio ovo:

»U ustaški pokret stupio sam koncem ožujka 1933. g. kada sam u emigraciji došao dr. Paveliću u Italiji, a u emigraciju sam otišao iz slijedećih razloga: Ja sam se od vajkada bavio politikom i to u mladim danima bio sam u hrvatskom pokretu, a poslije svjetskog rata u stranci prava, pa sam tako poslije odlaska Dr. Pavelića u emigraciju bio pretstavnik *Hrvatske stranke prava* u SDK. Kad je grupa (Javor, Soldin, Hranilović) bila pohapšena, uhapšen sam i ja. To je bilo koncem studenoga 1929. g. U zatvoru sam bio 8 mjeseci, a protiv mene nije provedena niti istraga, jer nije bilo nikakovih dokaza, kada sam pušten na slobodu. Međutim, tadašnji šef policije Dr. Bedeković javno je tvrdio da je Budak vođa te grupe, pa su upućeni dokazivali, da je uslijed takvog stava njegov tadanji *Novi pokret* organizirao na mene atentat 7. VI 1932. g. Bio sam teško ranjen i ostao sam živ. Nakon toga je bio dva puta na mene zasnovan atentat, ali je svaki puta bio osujećen. Ali ja uslijed takvih prilika više nisam mogao ostati u zemlji, jer sam uslijed svega bio i pod stalnom policijskom paskom, tako da su se moji klijenti razbježali. Stoga sam se odlučio za emigraciju. Dobio sam redovnu putnicu za liječenje u Karlsbadu, no ostao sam u Gracu u jednom sanatoriju, gdje sam ostao oko jedan do jedan i po mjesec i uspostavio vezu sa Dr. Pavelićem i nakon toga krenuo sam k njemu u Modenu.«[86]

U jesen 1932. Paveliću se činilo da bi valjalo nešto započeti u Lici kao pogodnom području, budući da je u samom Gospiću postojala ustaška organizacija kojoj je »intelektualni vođa« bio tamošnji odvjetnik dr Andrija Artuković.[8] Organizaciji su pripadali od viđenijih: Marko Došen, posjednik, Juraj-Juco Rukavina, bivši a. u. oficir, Josip Tomljenović i Nikola Orešković, trgovci, te Josip Japunčić, poreski činovnik. I fašističkoj je Italiji u tom času odgovaralo da provjeri na terenu mogućnosti dizanja ustanka u Hrvatskoj, jer ta zamisao (»ustanak u Hrvatskoj!«) kao da nije htjela napustiti Mussolinija pri njegovom planiranju »smjelih« vanjskopolitičkih poteza prema Balkanu i Podunavlju. Ne očekujući prelomne rezultate »od prve«, Mussolini je, ipak, želio da ponešto uzdrma iznutra Jugoslaviju i »sa balkona« će promatrati što se to zbiva kod jadranskog susjeda.

Jezgra gospićke organizacije bila je u vezi s ustaškim vodstvom u inozemstvu i neki od njih odlazili su u Austriju ili Italiju da bi se sastali s Pavelićem ili

[84] AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, fasc. 33.

[85] Vi. Milićević (nav. djelo, str. 43) navodi da je Budak emigrirao 1931. godine!

[86] A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja M. Budaka 26. V 1945, I. O. 9 4/3 1-20.

[87] O ustaškoj organizaciji u Lici, prvenstveno u Gospiću: Jakov Blažević, *Tražio sam crvenu nit,* Zagreb 1976, str. 25-26.

fti

Perčecom, kao glavnim ljudima čitave organizacije.[88] Pri tom su odabrali Zadar kao najprikladniji za prebacivanje oružja i drugog materijala, a u njemu je već ionako djelovao ustaški centar pod vodstvom Ante Brkana (drugi centri na jadranskoj obali nalazili su se u to vrijeme u Trstu, Rijeci i Lastovu). U proljeće 1932. god. počelo je prebacivanje oružja iz Italije (iz Zadra, manje iz Rijeke), a gospićki su ustaše uznastojali da svoju organizaciju prošire na pojedina lička sela, poput Klanca u kojem je živio J. Rukavina, ali i na vojsku jer su u okviru šire akcije zamislili napad i osvajanje kasarne i gospićkog arsenala. Međutim, osobito kod vojske su im rezultati bili mršavi jer im je pošlo za rukom da zavrbuju samo dva narednika (Josipa Čačića i Antu Malbašu). Čini se da im je glavna pošiljka oružja stigla 28. VIII 1932. nekom talijanskom lađom iz Zadra. Da bi izazvali potreban propagandistički efekt, bilo je prebačeno iz Zadra na Velebit već u srpnju 5 (slovima: pet) ustaša, a s posljednjom pošiljkom oružja stiglo je kao pojačanje novih pet.

Vjerojatno da je odluka o otpočinjanju akcije u Lici donesena u austrijskom mjestu Spittal na savjetovanju kojem je prisustvovao i säm Pavelić. O tome je Perčević izjavio — ponešto konfuzno - pred našim istražnim organima 3. I 1947. ovo: »1932. godine došlo je do sastanka između Pavelića, Perčecai Servatzyja i još nekih iz domovine u Spittalu u Koruškoj. Nisam siguran da je na ovom sastanku donesena odluka da se nešto poduzme protiv vlasti u Jugoslaviji, jer je nešto poslije toga došlo do poznatog ispada ustaša u Lici (Lički ustanak) koju akciju je organizirao Servatzy. Budući da se u to vrijeme u Bovegnu nalazilo oko 20 ustaša, polovica od njih je naoružana preko Zadra ubačena u Velebit, gdje su uz pomoć tamošnjih ustaša organizirali taj lički ustanak. Izvjestan broj ljudi bio se priključio ustašama, tako da je bivša jugoslavenska vlast morala upotrebiti vojsku za ugušenje tog ustanka. Od ustaša ubačenih iz Italije svi su se vratili osim jednog, koji je u borbi poginuo, a pored toga u emigraciju su došli Artuković i stari Došen. Nije mi poznato da li je netko od seljaka došao tada u Italiju.«[89]

Prije nego što je i započela prava akcija (napad na žandarmerijsku stanicu u Brušanima), u Zadar su iz Gospića emigrirali Artuković i Došen! Artuković je - prema optužnici u procesu vođenom protiv njega u Sudu za zaštitu države u Beogradu u ožujku 1936. god.[90] — u istrazi izjavio da je u Gospiću surađivao s J. Tomljenovićem zvanim »Joža«, Nikolom Oreškovićem, Josipom Japunčićem, Ivanom Šarićem i drugima. Oni su mu jednom povjerili da je iz Zadra došla veća količina oružja i Tomljenović je organizirao njeno prebacivanje posredstvom Drage Devčića preko Velebita u Liku. Nakon nekog vremena pričali su mu navedeni da se u Lici priprema ustaška pobuna; Japunčić mu je pričao da su u ustaškoj organizaciji i dva podoficira, a sama organizacija da je provedena po direktivama Ante Brkana iz Zadra. Iz Jugoslavije je »izbjegao« 31. VIII a na Rijeci se sastao s Vj. Servatzyjem i Pavelićem.

Sama akcija sastojala se — prema spomenutoj optužnici — u ovome:

Ivica Abramović, Jerko Sudar, Antun Šuper i Josip Barić su noću između
' 1932. u Brušanima, u društvu s desetoricom uniformiranih ustaša, naoružani revolverima, ručnim bombama, strojnicama i paklenim strojevima,

[88] **Opširno o svemu tome: Todor Stojkov, O takozvanom Ličkom ustanku 1932, *Časopis za suvremenu povijest*, god. II, Zagreb 1970, fer. 2, str. 167-180.**

I Blažević (nav. djelo, str. 25) daje kraći osvrt na tu »ustašku aferu« u Lici.

[90] **A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja I. Perčevića 3. I 1947, I. O. 9 5/6 1-82.**

. [J] **Optužnica D. T. Broj *1995/34* protiv dra Andrije Artukovića: AJ, Fond Milana M. «ojadmovića, fasc. 65. Artukovića je pred sudom 1936. god. branio dr Juraj Šutej.**

a u namjeri rušenja žandarmerijske kasarne i ubojstva žandara, opkolili kasarnu. Sudar je podmetnuo pod ulazna vrata pakleni stroj koji je ubrzo eksplodirao oštetivši zidove i krov, izbio pojedine cigle, srušio vrata, razbio prozore i prouzrokovao pukotine na ulaznim stupovima kuće, čime je bila pričinjena šteta od 64.999 dinara i 50 para. Na to su svi iz svojih revolvera otvorili brzu paljbu i bacili bombe prema prozorima kasarne, iza kojih su se zaklonila i branila dva žandara; istodobno je nekoliko ustaša otvorilo vatru na kuće u kojima su stanovali žandarmerijski narednik Jovo Batinica i podnarednik Dušan Šušnjar da ih ubiju i tako spriječe da podu u pomoć žandarima u kasarni a neki su od ustaša presjekli telefonske žice i onemogućili vezu s Gospićem. I ti su se žandari branili vatrom, kao i njihovi drugovi iz oštećene kasarne. I na tome je akcija završila.

U optužnici se još navodi da su se ustaše, zatim, povlačili prema velebitskim šumama uz poklike »Živio Pavelić«, »Živio Perčec« i — dobre li dosjetke državnog tužioca — »Živio komunizam!«

Pri povratku je u sukobu s potjerom poginuo kod sela Jadovna ustaša Stjepan Devčić.

»Ustaše koje su očestvovale u napadu na žandarmerisku stanicu u Brušanima prešli su u Zadar u dve grupe — stoji u jednom elaboratu ministarstva unutrašnjih poslova u Beogradu/[1] Prva grupa u kojoj je bio Petar Šarlija, Mile Barišić, B. Ventura [zapravo Ventura Baljak] i 1 lice sa nadimkom ‚stari' prešla je granicu suvim između Brebinja i Babin Duba. ‚Stari' je bio lako ranjen iz lovačke puške u grudi. On je odmah upućen na Rijeku radi lečenja.

Druga grupa, njih 5, ukrala je jednu barku pod Kožino sreza biogradskog pa su pošli pored obale u Zadar. 18. X 1932. u Zadar su došli sa pesmom noseći sobom oružje i uniforme. U ovoj grupi bili su Ivan Devčić, zv. Pivac, Jure Rukavina, Pavao Devčić, Jure Devčić i Boban Rafael.

U Zadru se pričalo da je 18. X 32. g. lično dolazio do granice kod Dikla prefekt iz Zadra i da je upozorio karabinjere da banditima ne ometaju prelaz i da ukažu eventualnu pomoć onima koji su ranjeni.

Ove dve grupe upućene su u banditski logor u unutrašnjost Italije.

Kroz Zadar su također prošli Dr Artuković, Došen Marko, Šarić Ivica sa bratom, Jozo Tomljenović i Niko Orešković.

Dr Artuković, čija je dužnost vrbovanje ‚Ustaša' sa ovim licima bio je neko vreme na Rijeci.

Kao kurir išao je neko vreme na Lastovo i Kruno Devčić.«

Režim je na tu ustašku akciju reagirao izvanredno drastično, grubo i bezobzirno. Ima pravo dr Todor Stojkov kad piše: »Posle diverzije u Brušanima preduzeto je temeljito ‚pročešljavanje' područja Like i Primorja, potraga za oružjem i ljudima koji su bilo kako, često i neznajući o čemu se zapravo radilo, bili umešani u prebacivanje i razdeobu oružja koje je stizalo sa italijanske teritorije. Tom prilikom, osim učesnika u zaveri, pohapšeno je ili zlostavljano mnoštvo nedužnih ljudi samo zato što je kod njih pronađeno oružje. Ispostavilo se, međutim, da se priličan broj seljaka, pritisnut materijalnom bedom, bavio švercom i preprodajom oružja.«[92]

»Pri pretresanju terena učinjene su i ne male materijalne štete ljudima — nastavlja Stojkov. — Na području Velebita u potrazi za oružjem i sakrivenim

[91] **AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, fasc. 33.**
[92] **T. Stojkov, nav. rasprava, str. 175.**
[93] **Isti izvor, str. 175-176.**

odmetnicima, bilo iz osvete, bilo iz predostrožnosti, spaljivane su pojate, stogovi sena i si. Takvi postupci organa vlasti nisu, razume se, mogli da deluj u pozitivno na političko raspoloženje stanovništva onoga kraja. U stvari, lojalno držanje stanovništva htelo se obezbediti zastrašivanjem a ne ekonomsko-socijalnim merama i poboljšanjem njegovoga političkog raspoloženja. Pravo opsadno stanje na tom području trajalo je više meseci. Kako je koji kraj bio u centru pažnje istrage, tako je sledila zabrana kretanja stanovništva van mesta stalnog boravka bez posebnih dozvola vlasti. Isto tako duže vreme bilo je zabranjeno kretanje plovnih objekata privatnih vlasnika na području opštine Karlobag, a verovatno i susednim priobalnim opštinama što je nanelo materijalne štete njihovim vlasnicima.«

Dakako, takvi su postupci vlasti i režima uopće ostavili duboke tragove kod stanovništva Like.

Talijanska i mađarska štampa dramatizirale su prikaze tih događaja i najavljivale svijetu da, eto, započinje građanski rat u Jugoslaviji i da Hrvati — napadom na žandarmerijsku stanicu u Brušanima — u borbi protiv režimskog vrha u Beogradu prelaze s političke borbe na izrazito oružanu![94]

Sam Pavelić je nakon tog potpuno neuspjelog pokušaja u Lici objavio u *Griču* ovakav članak pod naslovom »Ustaše, nama je sudba dosudila« koji ćemo prenijeti u cijelosti:

»Na ustašku navalu, smišljenu, proračunanu, te po planu i nalogu izvedenu — piše on — ciknuo je Beograd, zajaukali su vlastodršci, a zadrhtali i zacvilili domaći izdajnici, jer su svi osjetili, da se je počelo približavati ono, što hrvatski narod željno očekuje, što ustaška organizacija strpljivo već kroz godine sprema i pred čim dušmani strepe, a to je obča i odlučna bitka za oslobođenje hrvatskog naroda ispod krvničke tiranske ruke i za uzpostavu nezavisne samostalne države Hrvatske. Prvi pokušaj, kojim je učinjen prelaz od priprema na izvršenje djela, izveden je odlično i iznad svakog neprijateljskog očekivanja. Hrabri ustaški velebitski tabor ponio se tako, da je svakog zadivio, a neprijatelja zaprepastio. Svaki pojedini ustaša u tome taboru dao je dokaz velike ljubavi za rođenu grudu, kao i dokaza vanredne sposobnosti, te bezprimjernog junačtva.

O karakteru te akcije kušao je Beograd širiti razne i izmišljene neistinite viesti. Glavni Ustaški Stan radi međutim sve po starom i izrađenom planu pa svaki ustaša kao i svaki drugi hrvatski rodoljub mirno i sa podpunim pouzdanjem gleda u susret budućnosti, koju nose događaji, što ih sprema i izvada ustaška organizacija i hrabra ustaška vojska. Akcija je započela, započela po planu i po planu se dalje izvađa.

Ustaška vojska znade zašto se bori. Hrvatski su sinovi kroz viekove hodili po raznim bojištima i razbojištima, glasoviti s velike vojničke spremnosti i hrabrosti, svuda uviek pobjedonosni, nu proljevali svoju krv za drugoga i sijali junačke kosti po dalekim krajevima za tuđe interese. Danas je došao čas, kada se junačka hrvatska vojska ne bori za nikoga, nego za sebe, za svoj hrvatski narod i za svoju vlastitu hrvatsku domovinu. Ona se ne bori za ničije tuđe osvajanje, nego zato, da sa svoje rođene grude iztjera dušmanina, koji je

[94] Primivši vijesti o »ustanku« kralj Aleksandar je rekao talijanskom posredniku (Cappiju) neka im to kaže u Italiji i neka rekne gospodinu Mussoliniju kao osobnu poruku da im treba - ako [ze]le izazvati ozbiljne nerede u Jugoslaviji ili postići promjenu režima - da pucaju na nj i da budu Potpuno sigurni da su ga ubili jer samo u tom slučaju doći će do neke promjene ovdje. Ponovio je: ', 8[a] imaju ubiti i to dokrajčiti! (John Fiournoy Montgomery, *Hungary. The unwilling Satellite,* New York 1947, str. 261).

zaposjeo i po njoj hara i tamani. Ona se bori, da svoju vlastitu hrvatsku domovinu, da sve hrvatske zemlje oslobodi izpod tuđinskog gospodstva i da uzpostavi samostalnu i nezavisnu hrvatsku državu. Ona se bori zato, da u toj svojoj samostalnoj i nezavisnoj hrvatskoj državi uzpostavi vlast i vladu hrvatskoga naroda. Ona se bori zato, da osigura hrvatskom narodu i njegovome potomstvu ona dobra, što ih u sebi krije plemenito i plodno tlo. Ona se bori za svoje sinje Jadransko More, što oplakuje kršne obale Hrvatskog Primorja i hrvatske Dalmacije. Ona se bori za krševite hrvatske visove, po kojima su se viekovima odgajali hrvatski sokolovi. Ona se bori za hrvatske šume i proplanke po hrvatskim gorama, za plodne ravnice hrvatske Slavonije i Srijema, te za starodrevnu Herceg-Bosnu. Ona se bori za glavni grad Zagreb, što je sve zahvatila tuđinska neprijateljska ruka i po čemu sve gazi dušmanska noga. Ona se bori zato, da u Hrvatskoj, osigura kruh i miran život hrvatskim pokoljenjima, i zato da iz nje iztriebi nametnike šićardžije, koji u slasti i lasti, bez truda i bez znoja na hrvatskom dobru žive i tove se na biedu hrvatskog naroda.

Za te i takove ciljeve ni jednome ustaškome vojniku nije težko pograbiti strojnu pušku, bombu i oštri bodež, jer svatko, u kome hrvatska krv vrije, gori od želje da čim prije iziđe na bojno polje da izvrši zavjet, da izvrši zavjet otaca.

Ustaše! Nama je sudba dosudila, da taj zavjet izvršimo. Mi smo ga izvršavati počeli, mi ćemo ga i kraju privesti. Sve što na put stane ima pasti, a Hrvatska će biti slobodna i nezavisna hrvatska država! Za Dom Spremni!«

Pavelić je Artukovića, na sastanku u Veneciji, privolio da prihvati imenovanje za zapovjednika svih (malobrojnih) ustaških jedinica u Italiji[95] a nešto kasnije pozvao je iz Beča Perčevića, iz Graza St. Duića i iz Zagreba SI. Kvaternika na sastanak (neku vrstu vojnog savjetovanja) u Bresciji.

»Nešto poslije, nego što su se ovi ustaše vratili u Italiju - izjavio je Perčević u istrazi 1947[96] — dobio sam poziv od Pavelića, da dođem u Brešiju, jer da imamo raspravljati neka pitanja. Nakon što sam došao k njemu, tamo sam našao Artukovića i Došena, koji su mi pričali o ličkom ustanku, o borbama koje su vodili, o uspjesima koje su postigli. Naime, Artuković i Došen, do ličkog ustanka su živjeli u Gospiću kao građani i održavali veze sa ustašama, koji su se nalazili u Velebitu. Kad su oni sve to ispričali Pavelić mi je naglasio da me je pozvao baš radi toga da donesemo nekakve zaključke o stečenim iskustvima iz ove borbe, a isto tako i o nedostacima koje bi u buduće trebalo odstraniti. Na kraju svega složili smo se u tome, da u buduće nije pametno organizirati ovakve ustanke iz vana, jer da time samo gubimo ljudstvo, a ne postižemo nikakvu korist. Zaključili smo nadalje, da u buduće ne poduzimamo ništa iz vana, nego da, u koliko to bude moguće, organiziramo u domovini, a iz inostranstva pružiti tek neku pomoć. U tom cilju složili smo se s time da nije poželjno skupljati veliku vojsku u inostranstvu, nego da je potrebno stvoriti jednu dobro naoružanu i izvježbanu legiju, koja bi, kad dođe do preokreta došla u domovinu i preuzela vlast. Kako sam naveo, ovi ustaše trebali su biti vrlo dobro naoružani svim modernim prevoznim sredstvima i modernim naoružanjem, tako da što prije mogu stići u domovinu. Godinu dana poslije nego što je održan ovaj sastanak u Italiji već je bio organizovan

[95] Pavelić je tom prilikom povjerio Artukoviću da - iako akcija sama po sebi nije važna - on je htio da ispita upornost ustaša, odjek akcije u narodu i reagiranje organa vlasti (T. Stojkov, nav. rasprava, str. 174. bilj. 21).

[96] A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja I. Perčevića 3. I 1947, I. O. 9 5/6 1-82.

jedan bataljon ustaša, koji se po planu bio izobražavao južno od Piacenze, kako je već ranije navedeno, po čijoj vojnoj spremi sam ja sa Dujićem i Pavelićem dao izjavu.

Što se tiče naoružanja samih ustanika u domovini, zaključeno je, da ga moraju sami pribaviti, jer je praksa pokazala (lički ustanak) da se oružje u većim količinama iz inostranstva ne može i nemoguće ga je slati. Ustaška legija formirana u inostranstvu trebala je dobiti moderno naoružanje od Mussolinija u Italiji, što je kasnije i bilo. Dakle, kako je iz svega ovoga vidljivo, ovaj treći sastanak s Pavelićem bio je isključivo vojničke naravi i to po pitanju stvaranja i jačanja ustaških vojnih formacija.«

Tom savjetovanju prisustvovao je i Slavko Kvaternik. O tome je u istrazi izjavio:

»U Austriju sam putovao sasvim legalno — poslovno. U Vilahu me je sačekao pukovnik Dujić, te smo skupa otišli Paveliću.

Pavelić mi je tada najprije tumačio njegov odnošaj sa Musolinijem i tvrdio da Musolinijeva politika nije uperena protiv Hrvatske, nego naprotiv on hoće najintimnije prijateljstvo sa Hrvatima, da može provoditi svoju kolonijalnu politiku, jer njegovi interesi leže uglavnom u Africi. Tom zgodom je naveo da on ide tako daleko u svojoj naklonosti da ćemo dobiti natrag od Musolinija Zadar i Rijeku. Dalje mi je tumačio kako je došlo do osnivanja ustaškog pokreta u sporazumu sa Musolinijem. Zatim, odnošaje sa hrvatskim emigrantima u Belgiji i u drugim zemljama. Dalje mi je pričao da ustaški pokret ima podršku u Južnoj Americi, napose u Argentini, gde su osnovane organizacije i gde je jedna filijala *(Hrvatski Domobran)* vodena po njegovim suradnicima. Obišao sam logor u kojemu su bili smešteni ustaše. Bilo ih je ukupno 92 i to sa onima koji su tu prispjeli poslije ličkog ustanka. Vojnički još nisu bili izobraženi.

O ličkom ustanku je bilo samo razgovarano o posljedicama. U vezi toga ja sam rekao da je on došao isuviše iznenada, bez da smo mi bili obavješteni i da su njegove posljedice zaista teške.«[9]

O planovima donijetim na tome sastanku, a koji su se odnosili na buduće akcije ustaša usmjerene na razbijanje Jugoslavije, Kvaternik je rekao:

Dalji razgovor sa Pavelićem vodio sam o tom kako ćemo mi Hrvati doći do države. Pavelić je isticao na prvom mjestu kako on ima dozvolu od Musolinija za organizaciju jedne jače vojske u Italiji, u koju svrhu će od Musolinija dobiti čitavo naoružanje za tu vojsku. Što se tiče ljudstva rekao je da će ga sakupiti medu emigracijom u Nemačkoj, Belgiji, Francuskoj i Južnoj Americi. Osim oružja, od Musolinija će dobiti i svu ostalu vojnu opremu. Ova vojska biti će upotrebljena u zajedničkom ratu kojeg će Musolini povesti protiv Jugoslavije i stvorit će Hrvatsku državu. Ja sam u vezi ovih razgovora spremio jedan vojnički plan na koji bi način sve to bilo moguće izvesti, a na samom sastanku s Pavelićem, ja i Dujić smo djelomično i razradili u Razgovoru |aj plan. Taj plan je uglavnom bio razrađen na bazi da pomoću Musolinija i Italijana dođemo do samostalne države.

Od strane Pavelića nije bilo nikakvih primedbi na moj prijedlog da u domovini organiziramo kakvu gardu ili zaštitu.

Iz Italije sam se, preko Tirola, sa Dujićem, povratio u Austriju, a Perčević

[97] **Citirano po N. Milovanoviću, nav. djelo, I, str, 323-324. No, tekst iz zapisnika ^vaternikova saslušanja od 7.** II **1947. ponešto se razlikuje od citiranog (A-VII, NDH, Zapisnik** saslušanja **SI. Kvaternika 7.** II **1947,** I. **O. 9 7/2 1-145).**

je ostao u Italiji kod Pavelića. Poslije nekoliko dana pošao sam natrag u Zagreb.«[98]

»Krajem oktobra 1932. g. Pavelić je ponovno na Rijeci - navodi se u elaboratu ministarstva unutrašnjih poslova[49] — stanuje kod penz.[ioniranog] pol.[icijskog] komesara D'Alesandrija, sada menjača u Opatiji. Čuvan od agenata i milicionera. Novembra meseca opet ga vidimo u Trstu praćenog od agenata. Tamo je u društvu i jednog višeg oficira tršćanske prefekture. Zalazi u kafanu *Miramare.* Čuvan od 5 agenata, 2 pred kafanom, 3 za astalima. ,Poslanica Dr Pavelića Hrvatskoj domobr.jansko] ustaškoj vojsci na novo ljeto 1933. g.' U ovoj se poslanici govori ,Pred nama stoji godina novih napora, novih borbi i ako Bog da velikih pobjeda! Borbu u koju smo zagrezli proti crnom dušmaninu nastavit ćemo i postostručiti.' itd.«

Vladeta Milićević je iz Beča javio ministarstvu unutrašnjih poslova u Beogradu na početku studenog 1932. god.[100] da su Josip Milković i Ivan Perčević — prema njegovim informacijama — sudjelovali na emigrantskoj konferenciji u Zadru, kojoj su prisustvovali i predstavnici makedonske organizacije te Talijana i Mađara. Na konferenciji se raspravljalo o pitanju emigrantske akcije u detaljima i ustaškom pokušaju na Velebitu. »Rešeno je — javljao je on sa svoje bečke osmatračnice — da se sa terenskom akcijom prekine zbog rđavog vremena i da se preko zime razvije spoljna i unutrašnja propaganda. Naročito da se pohvataju veze i kanali u zemlji i sprovede ustaška organizacija na terenu tako, da na proleće bude sve spremno za ustanak. Emigranti su odlučili da se ustanak digne u proleće u zajednici sa Makedoncima. Italijani i Mađari, kako tvrdi Miljković obećali su potpunu spoljnu potporu za izvođenje ustanka i sav potreban materijal i novac.«

Zadar je u to vrijeme uopće predstavljao važan ustaški punkt na jadranskoj obali kojim je upravljao Ante Brkan.

»Katić Jerolim i Čavić Marko iz Starog Grada - stoji u elaboratu beogradskog ministarstva unutrašnjih poslova [01] — prešli su iz Jugoslavije u Zadar 22. XI. 1932. g. Njima je istog dana Brkan dao po 2 paklene mašine, po 2 revolvera i po 4 bombe, da to prenesu na našu teritoriju, te da paklene mašine postave negde na dan ujedinjenja. Ova su 2 [dvojica] taj materijal doneli do granice, ali ga nisu preneli, jer nisu dobili ugovoreni znak od Čavić Jadre, koji je bio s druge stranice granice. Ni nova 2 pokušaja nisu uspela, i kad je prešao Jadre u Zadar - sva su trojica upućena u logor.

Kao ustaški poverenik i organizator za severnu Dalmaciju imenovan je od glavnog ustaškog stana Brkan Anton, posednik u Zadru sa stanom u ulici Borgo broj 4. U njegovoj kući održavaju se svi važniji sastanci i preko njega prelazi sav materijal i novac koji je namenjen za ustašku akciju u Sev. Dalmaciji. Glavni materijal čuva se u magacinu odnosno stanu Simunovića Frane (ovaj je Šimunović nedavno uklonjen iz Zadra i otputovao je za Mađarsku). Pre odlaska u logor svratio je u Perčecov stan u B. Pešti (u Perlinija ulici bez imena između Val de Giza i Ravnice 6) preko puta dečjeg konvikta. Inače materijal za svakidašnju potrebu držao je Brkan kod sebe.

[98] N. Milovanović, nav. djelo, str. 324.

[99] AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, fasc. 33.

[100] Ä-IHRPH, Mjere vlade i teror vladajućeg režima - grupa XVI - Zbirka između dva rata, VIII.

[101] AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, fasc. 33.

Brkan vrši lično sve isplate za organizaciju i to onima koji žive na jug. [oslavenskoj] teritoriji u dinarima, a onim na ital. [ijanskoj] u lirama.

On stoji u bliskim odnosima sa zvaničnim italijanskim vlastima tako da ove poslednje, na njegov zahtev, hapse njemu sumnjive i neposlušne ‚ustaše'. Tako su na njegovu prijavu, a sporazumno sa Šakićem bili uhapšeni prošlog leta 2 brata Baljak iz Islama Grčkog sreza benkovačkog kao sumnjivi da prate banditski rad. Sa detektivima je bilo tako dogovoreno da kad Šakić izloži u prozor svoje radnje list *Littorio Dalmatico,* da oni uhapse one koji iz radnje izađu. Odležali su po mesec dana u zadarskom zatvoru.

Upadljiva je blagonaklonost i predusretljivost ital. vlasti ne samo prema Brkanu već i svakom ‚ustaši'. Kad bi karabinjeri kod nekog našli kakav revolver, čim bi se ovaj legitimisao kao ‚ustaša' odmah bi ga puštali. Isto bi se dešavalo kad bi neko od njih bio odveden na kvesturu. Sa radom bandita odlično je bio upoznat raniji prefekt pa i ovaj novi, koji su za nj imali detaljnje instrukcije, kao i viši činovnik na kvesturi, Maka.

Iz Brkanove kuće delila se i propagandistička lektira.

Eksploziv prenošen je iz Rijeke u sanducima po kuririma. Taj posao vršila su razna lica, a među njima i Niko Orešković, Kruno i Ivan Devčić i drugi.

Karakteristično je da se magacin nalazio izvan grada, dakle da bi se izbegao pregled prilikom unosa u grad (jer nesumnjivo svi nisu znali).

Ustaše po logorima naoružane su brovning revolverima, mauzer revolverima, mašinskim puškama sa 50 metaka i bombama. Pored odela, obuće, veša, hrane i stana primaju još i po 150 lira mesečno na ime džeparca.

Ustaško oružje sastojalo se iz sledečih vrsti oružja:

1. »brovning« f. m. kal. 9 m. m., sa kojim je naoružana [jugoslavenska] vojska, »Azul« sa po 5, metaka na doboš, automatski pištolj »Valter« kalibar 7,65 m. m., revolvere sistema »Mauser«
2. mašinske puške sa po 50 metaka
3. bombe (2 vrste)
4. bodež.

Namera je bila napasti u 4 pravca, od kojih jedna grupa od 500 ustaša trebala je da provali iz Zadra u [severnu] Dalmaciju i Velebit. Istovremeno je trebao da se izvrši napad na [južnu] Srbiju i iz Mađarske u Slavoniju.

Marko Oštrić je strpan u zatvor zato jer nije hteo da ide u logor.«[102]

I Lastovo je - uz Trst, Rijeku i, dakako, Zadar — bilo važan ustaški punkt. »9. oktobra 1932. god. — citiramo dio također iz drugog elaborata ministarstva unutrašnjih poslova[103] — pronađeno je u uvali Prači 925 komada manliherove municije, 525 komada *Griča,* 210 komada *Ustaše* i 14 komada *Domobrana.* Sve je to preneto sa ostrva Lastova. Eksponent‚ustaša' u ovo vreme bio je neki Martin Prelog, čije ime izgleda da je bilo lažno. On je docnije sa Lastova povučen.«[104]

[102] O osudi A. Brkana pred sudom za zaštitu države govori pismo upućeno Bogoljubu Jevtiću kao ministru vanjskih poslova (AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, fasc. 33).

[105] Isti izvor.

[104] Šef Mussolinijeva kabineta Pompeo Aloisi zapisao je u svoj dnevnik pod 28. XI1932. da je Duce bio prema njemu šarmantan, a zatim su razgovarali o revoluciji u Hrvatskoj, i to dugo. Aloisi je upozorio da bi valjalo paziti na reakcije Male Antante i Francuske, a zatim je Mussoliniju čestitao što je odgodio sporazum koji je zatražio kralj Jugoslavije. Duce se nada da će se Srbi Podignuti prije nego Hrvati (Pompeo Aloisi, *Journal (25 Juillet 1932 - 14 Juin 1936),* Paris 1957, str. 25).

Aloisi zapisuje pod 15. prosinca kako je protekla konferencija s državnim podsekretarom u ministarstvu vanjskih poslova F. Suvichem, G. Butijem, opunomoćenim ministrom u istom

U godini 1932 - osim »ustaških bitaka po Lici, od Brušana do Jadovnog«, kako bi to teatralno nazvao Pavelić — bilježimo više ustaških akcija poduzetih iz ustaškog logora Janka-pusta pod komandom G. Perčeca. To su bile: eksplozije paklenog stroja na kolodvoru u Osijeku, u vagonu Osijek-Vinkovci, na pruzi Zagreb—Beograd, u Zagrebu pred pravoslavnom crkvom i u dvorištu kasarne 32. pješadijskog ptfka.

Za taj logor u Mađarskoj posebno su bile zaintresirane jugoslavenske pogranične vlasti u susjedstvu, i komesar pogranične policije Dušan Babić javio je iz Ferdinandovca, 13. V 1932:

»Janka-pusta nalazi se u srezu Čurgo opština Murakerestur, sa lijeve strane puta koji vodi iz Gjekenješa u Nagjkanižu, preko puta našeg pograničnog mjesta Legrad. Po pričanju poverenika došlo je na rečenu pustaru u mjesecu oktobru 1931. godine 25 hrv. emigranata, kojima se prava imena nisu mogla doznati, iz razloga što živu svi pod ilegalnim imenom i prezimenom a i ta često mjenjaju. Prije tri nedjelje razišli su se emigranti po Mađarskoj, dok se sada tamo nalaze samo trojica koji žive pod imenom: Horvat Emil, Marković Mato i Dragoner Stefan. Seletković Mijo otišao je sa pustare prije 8 dana nepoznato kuda, a tamo se je njegovo pravo prezime znalo, dok je imao krsno ime Ferenc. Perčec Gustav koji se sada nalazi u Budimpešti zajedno sa Ivanom Domitrovićem posjećivao je na pustari boravište emigranata češće puta.

Emigranti na pustari ništa ne rade, žive dobro i imadu novaca - javlja dalje Babić. - Horvat Emil imade blagajnu kod sebe, i po pričanju poverenika žalio se da ne može naših nekih banknota nikako da promijeni. Biće da su banknote od 1000 Dinara, koje nisu žigosane.

U mađarskim pograničnim selima duž naše granice, na području ovoga komesarijata nije još do sada opaženo nastanjenje emigranata.

Sve mjere opreznosti poduzete su da se emigrantima onemogući svaki ilegalni rad u našoj državi.«[105]

Sreski načelnik u Prelogu javio je nadležnima 22. V i ovo: »Na susednoj pustari Janka Pusta' vlasništvo nekog Kevira, nalazio se nastanjen neki Horvat ili Hrvat, nezna se tačno jer se krije pod lažnim imenom. Taj Hrvat što Mađari nazivaju Horvat često puta odlazi i stanuje u Beču, a zna se, da je jugoslavenski podanik. Verovatno je, da se pod tim imenom krije Perčec Gustav, koji je tamo poznat kao Hrvat.«[106]

ministarstvu, i P. Quaronijem, visokim službenikom u istom ministarstvu. Pretresli su tekuće poslove i pri tom se pozabavili situacijom u Hrvatskoj i pitanjem Etiopije. U pogledu Etiopije sve je ostalo onako kako je to A. bio ostavio. Treba - zapisuje on - smjesta otpočeti s famoznom periferijskom politikom. U tu svrhu zakazao je sastanak za prekosutra. Poslovi u Hrvatskoj više su delikatni i teški i oni ga mnogo zaokupljuju. Aloisi misli da bismo se našli - ako bismo nastavili s planom sastavljenim prije njegova dolaska u ministarstvo - suočeni s izvanredno teškom međunarodnom situacijom, osobito pred Društvom naroda, a osim toga izgubili bismo korist od onoga što smo do tada postigli na Balkanu. Hrvatska u jednoj federativnoj državi ojačala bi težnje Beograda prema Sofiji, a također prema Tirani koja bi neizbježno bila privučena u tu federativnu državu. Vidjet će kako će moći izaći iz te delikatne situacije koja se zaoštrila uslijed članaka W. Steeda, članaka koji su u posljednjoj konzekvenciji izazvali vandalizme u Trogiru (italofobske demonstracije s uništenjem mletačkih lavova). U pogledu Albanije dao je pozvati savjetnika poslanstva u Tirani Kocha da bi pojačali akciju (isti izvor, str. 39-40).

Pod 29. XII zapisuje: u 18.30 sati zajedno sa Suvichem i Corteseom zbog poslova u Hrvatskoj. Ispitali su do kraja situaciju sa svim posljedicama i utvrdili da se ne može više ići nazad. Ispitali smo dakle mjere koje valja poduzeti a da ne bi bili kompromitirani ili bar ne toliko da pruže optužbama točna uporišta. No to je stvar koju treba nadzirati (isti izvor, str. 41—42).

[105] A-IHRPH, Mjere vlade i teror vladajućeg režima - grupa XVI - Zbirka između dva rata, VIII.

[106] Isti izvor.

Sreski načelnik u Koprivnici je, 17. X,[107] javio da se »sada na Janka Pusta u Mađarskoj nalazi naših izbeglica ukupno 42 koji su se prikupili početkom oktobra. Raspored je ovih emigranata dosta podoban vojničkom životu, kuhanje je za sve i svi se zajedno hrane«.

Milićević se — prirodno — zainteresirao za ljubavnicu G. Perčeca Jelku Pogorelec i njenu sestru Mariju. Marija je željela da sestru - koja je imala nezakonito žensko dijete sa »stricem« — izvuče iz ustaške sredine i okrene protiv Perčeca - što je i Milićević pomagao — i stoga je otputovala iz Austrije k njoj u Mađarsku, na Janka-pustu.

»S obzirom da nema nikakve opasnosti za Mariju a i da joj je nezgodno da napusti sestru Jelku posle ovih pisama već želi i nju da izvuče iz ove sredine - javlja VI. Milićević iz Beča svom ministarstvu 8. IX 1932[108] - to se Marija rešila da se odazove pozivu Jelke i strica [G. Perčeca] i najavila je svoj dolazak za 9. o. m. Nju će sačekati u Murakeresturu njena sestra sa kolima i odvesti na imanje. Sa sobom Marija ne može nositi simpatetično mastilo a niti pokušavati da dođe s nama u vezu u prvo vreme jer će biti natpažavana i pretresana, te mora svoju ispravnost u svakom momentu da dokaže. Ona će pak zato otvoriti oči na svaku stvar i prikupljati materijal i sva potrebna obaveštenja, koja će nam za docnije poslužiti, i nastati, kao i ranije, da se unesu intrige i nepoverenje među emigrantima, što će joj vrlo lako poći za rukom uz pomoć svoje sestre. Marija će nastajati da svoju sestru što više razočara i privuče k nama a sada će je poplašiti kako sam ja stavio do znanja Mariji o svemu i pripretio da ću morati sve stvari publikovati i upotrebiti ako ne održi svoje obećanje. Ovo će Marija lako izvesti tobože kao da sam je ja sačekao i premda ona nije htela sa mnom da razgovara na silu sam ja prišao i kada je videla o čemu se radi ona me pažljivo saslušala. Na ovaj način Marija je u stanju da vidi tačno situaciju i da Jelku drži u svojoj vlasti i postepeno istu obrađuje u našu korist.«

»Krajem septembra imanje Janka-pusta treba da se likvidira - nastavlja Milićević — i sestre će preći da stanuju u Budimpeštu i tada bi Marija nastala da dođe u vezu sa nama i ako bude nepotrebna tamo da pokuša da se vrati u Beč a u protivnom da dođe kod nas. Ako bi pak situacija bila neizdržljiva, ja sam joj rekao da telefonom zatraži lično Gospodina Poslanika Dučića, koji će jedini biti obavešten o ovoj stvari u koliko to treba, pa da mu se samo javi pod imenom Ljubica Petrovič i zatraži njen pasoš, a ako bi sa njom pristala da putuje i sestra, tj. da bude i nju privolela onda da zatraži pasoš i za njenu rođaku Marijanu, te da zakaže na kome će mestu sačekati činovnika Poslanstva da im predadu tražene stvari. Da bi se ipak izbeglo prisluškivanje mađarskih vlasti na telefonu onda neka se sastanak zakazuje tobože za sutra što bi pak značilo danas a 9. sati ujutru značilo bi u 9. časova istoga dana uveče, na pr. sutra u 9. časova ujutro, to bi značilo sastanak istog dana u 9. časova uveče, te mesto se može otvoreno reći jer nema u ovom slučaju opasnosti. Ona će na telefonu reći za gde želi pasoše ako bi rekla da želi da vidi majku, to bi bilo za zemlju i u tom slučaju bilo bi dovoljno sestrama izdati pasavane, a ako kaže da želi da vidi Vladetu, to znači pasoše izdati za Beč, jedan ili dva kako bude ona zahtevala. Ovo se mora tačno utvrditi jer će njoj biti potrebno ranije ili docnije da se obrati za dokumenta za odlazak iz Mađarske, ako joj nebi dali emigranti mađarske isprave što je sumnjivo. A

\°J Isti izvor.

[108] AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, fasc. 33.

može da emigranti posumnjaju u sestre pa će morati i ranije, nego što se misli da napuste Mađarsku. U svakom slučaju ja sam rekao Mariji da što više prikupi materijala i kada bude važnijih stvari imala u ruci da uzme pasavan i da krene za našu zemlju, ako pak nebi mogla nikako da dobije dozvolu da dođe u Beč. Uredio sam i tako, da kada vidi da je niko ne prati a bude u varoši dostavlja mi, u koliko je to moguće, nešto od prikupljenog materijala.«

Vrijedi zabilježiti što je o Perčecu i Janka-pusti iskazao bivši emigrant Marijan Mađerić, iz Hlebina, u zapisnik, sastavljen kod sreskog načelnika u Koprivnici 14. XII 1932.[109] Mađerić je, naime, 23. VIII 1931 - ne htijući služiti u jugoslavenskoj vojsci a nezadovoljan stanjem u Jugoslaviji - zajedno s Ivanom Mrazom, Dragutinom Sikiricom i Stjepanom Petrovičem prešao Dravu i emigrirao u Mađarsku, u želji da se tamo priključe Paveliću i Perčecu. Dopraćeni preko Pecuha, u Budimpešti su se sastali na tamošnjoj policiji s Perčecom.

»Nakon nekoliko dana došao je Perčec po nas — stoji doslovno u zapisniku - i onda smo s njime bez ikakve pratnje otišli vlakom do Nagy Kaniže, a odanle kolima do Janka pustare. Mi smo bili prvi, koji smo došli na tu pustaru, pa nam je Perčec odmah odredio svakom njegovu dužnost. Ja sam npr. imao brigu oko krava, pilića, pilenje drva, a drugi su krečili sobe i obavljali razne kućne poslove, dok ne stignu drugi. Ovo je trajalo nekih 5-6 dana, a onda je došao k nama kapetan Seletković Josip [Mijo a ne Josip] i Marko Simunović, za kojega znam, da to nije njegovo pravo ime. Ovom prilikom izjavljujem da nam je Perčec u Budimpešti kazao, kako se imamo nazivati. Ja sam se npr. nazivao Josipović, Mraz je bio Jakovac, Sikirica bio je Gjurić, a Petrovič je bio Draganić. Par dana iza toga došao je opet Domitrović Ignac sa ženom, koji nije tamo ništa radio jer je bio bolestan. Izjavljujem nadalje, da su sa Perčecom na Janka pustari bile i Jelka Pogorelec i njezina sestra Mica [Marija]. Opet nakon nekih 5-6 dana došao je Hasari Huskić, radnik iz Belgije, koji je tamo dobio izgon i prešao preko Austrije u Mađarsku. Spomenuti Huskić imao je krivo ime Mustafić Avdo. Par dana iza toga došao je Kremzir Ljubo, trg. pomoćnik iz Zagreba, kojemu se sjećam da je imao ime Jakob, ali prezimena se ne mogu više setiti. S njim je istodobno došao iz Belgije jedan mlađi čovjek, star oko 26. g. vrlo niskog stasa, koji je počinio atentat na našeg konzula u Belgiji u Luxemburgu, gde je bio zaposlen kao radnik. Taj čovjek dobio je izgon iz Belgije i došao isto preko Austrije u Mađarsku. Kako se je dotični zvao to ne znam, ali mi je poznato, da se danas nalazi u Americi. Poslije ovih došao je Tomas Antal, kojemu ne znam pravog imena, sa svojom priležnicom nekom Herceg, koja je rodom iz Zagreba. Isti su došli navodno iz Trsta. Poslije toga došao je Kruhak Mirko, rodom iz Zlatara, a iza njega Dr. Crvić. To su bile sve osobe, koje su se nalazile na Janka pustari. Svi mi, osim Dr. Crvića i kapetana Seletkovića, koji su radili sa Perčecom u kancelariji, bili smo uposleni na obrađivanju pustare i kod kućnih poslova. Jedino Domitrović bio je od Perčeca šteđen, jer je bio bolestan. Dr. Crvić, nakon par dana što je radio sa Perčecom, počeo se je buniti protiv toga, da njemu zapovjeda jedan nadripisar tj. Perčec. Zbog toga trvenja preselio se je iz zgrade gdje je zajedno stanovao sa Perčecom, Seletkovićem i Simunovićem u onu zgradu, gdje smo svi drugi bili nastanjeni. Nakon njegovog preseljenja u našu sredinu, počeo nas je buniti protiv Perčeca zbog vrlo slabe hrane i teških poslova, te smo

[109] **A-IHRPH, Mjere vlade i teror vladajućeg režima - grupa XVI - Zbirka između dva rata,**

dapače atakirali na njegovu zgradu i sa batinama. Perčec je zbog toga zamolio pomoć od šefa pograničnih trupa kapetana Pera, koji mu je dao 4 žandarma da ga čuvaju. Budući da se mi nikako nismo hteli umiriti, došao je na zahtjev Perčeca iz Budimpešte major Kovač, koji se krivo naziva Klar, da nas on umiri jer je dobro vladao našim jezikom, ali mu to nije uspjelo. Poslije toga dolazio je kapetan Peher, šef pogr.faničnih] trupa u Gjekenješu, koji isto u tom pogledu nije uspio. Konačno došao je iz Beča Perčević Ivan, potpukovnik, ali ni sva njegova nagovaranja nisu ništa koristila, jer mi smo svi zahtjevali, da se Perčec makne sa pustare a upravu da preuzme Dr. Crvić. Perčec naime nije na to hteo pristati, pa je onda konačno stvorena odluka da se nas razmesti po mađarskim gradovima, a Perčec da ostane sam na pustari sa svojim pristašama. Tako je Perčec i ostao sa trojicom svojih pristalica i to Petrovič Stjepanom, nekim Kinstler [Künstler] Gustavom, radnikom iz Belgije i nekim trećim licem, kojemu ne znam imena, jer se tada nisam više nalazio na pustari.«

»Ja, Mraz, Sikirica, te Tomas kao i Domitrović - nastavljao je svoj iskaz Mađerić — bili smo premešteni u Debrecin, da ne možemo doći u blizinu Perčecovu. Tomas i Domitrović, jer su imali sa sobom žene dobivali su putem Perčeca mjesečni doprinos za uzdržavanje, dočim smo mi ostali bili dodeljeni na službu oficirima mađarske vojske, koji stoje u špijunskoj službi. Tako sam ja bio dodeljen kapetanu vitezu Husar Endre kao sluga na njegovoj pustari, koja je udaljena od Debrecina 23 km, a u blizini je sela Samšon. Sikirica je bio kao sluga kod pukovnika viteza Tokoša Gjule u samom Debrecinu. Mraz Ivan bio je kroz 2 meseca bolestan, te je stanovao kod Domitrovića, a za njegovo uzdržavanje doprinašao je stanovite iznose potpukovnik Perčević. Kada je ozdravio bio je i on dodijeljen kapetanu Husaru, te smo tako bili obojica zajedno do 6 listopada ove godine [1932] tj. dok nije Mraz pobegao u Rumunjsku. Kod navedenog kapetana smo obavljali sasma obične poljske poslove, i u ime nagrade dobivali smo po 10 penga mesečno. Spomenuti kapetan nije nikada s nama razgovarao o onom zbog čega smo došli u Mađarsku, već jedino o sasma običnim stvarima. Držim, da je navedeni u tom pravcu dobio takvo naređenje od majora Varadia, koji je bio šef špijunaže u Debrecinu. Kada se je saznalo da je Mraz Ivan pobjegao, dobio je Domitrović telefonski nalog, da se odmah preseli u Budimpeštu, gdje će dobiti daljnje upute. Isto tako morao je odmah iz Debrecina otići i Tomas, a mene su po nalogu majora Varadia uhapsili i vezanog u lancima otpremili u Budimpeštu, gdje sam bio osumnjičen da sam komunist. Tako sam u zatvoru odležao 14 dana, i onda bio natrag vraćen u Debrecin na svoje staro mjesto tj. kapetanu Husaru. Ja sam nakon svog povratka u Debrecin pisao Ivi Perčeviću u Beč, Karolinengasse br. 7, za što su me zatvorili. On mi je odgovorio, da je to na zahtev beogradske vlade, koja da se uvek služi takvim trikom tj. da nabaci na nekoga sumnju komunizma i da se u drugim državama za ovakvu stvar kažnjava sa jedan mesec zatvora i na izgon iz države. Međutim naši gostopnmci da su u tom pogledu puno bolji, te da nas niti tako strogo kažnjavaju, a niti iz Mađarske izgone.«

Poslije svega doživljenog Mađeriću je pritekao u pomoć njegov otac, učitelj u penziji, i obojici je pošlo za rukom — pošto je Marijan krišom iz Debrecina stigao u Budimpeštu — da tamo za Marijana dobiju putnu ispravu i da on s ocem napusti Mađarsku.

U citiranom zapisniku zabilježeno je i ovo: »Izjavljujem nadalje da mi je poznato, da potpukovnik Perčević dolazi navodno svaki mjesec po tri puta u

Budimpeštu gdje ima dogovore sa Perčecom, pošto oni rade u Mađarskoj protiv naše države, kako Pavelić i Dr. Crvić u Italiji, i poručnik Servaci, koji stanuje u Trstu via Canova no. 2. Poznato mi je nadalje, da se ni jedan od naših emigranata, koji su od manje važnosti, ne može direktno dopisivati sa Pavelićem, već ako nešto od njega hoće, da se mora pismo upraviti na Perčevića, koji ga dalje dostavlja na adresu Servacia, koji jedino znade gdje se Pavelić momentalno nalazi.«

»Prema pričanju Domitrovića — dodao je Mađerić — poznato mi je, da se Kremzir Ljubo, Kruhak Mirko, kapetan Seletković sada nalaze u Italiji, ali u kojem mestu, to mi nije poznato. Huskić Hasan nalazi se, koliko mi je poznato, još i danas u Mađarskoj, ali ne znam u kojem mjestu.«[110]

U Italiji je po nalogu poglavnika poglavni pobočnik Ivan Bukovački cirkularnom *Odredbom br. G. 2/32 iz G. U. S.-a* 30. XI 1932.[111] obavijestio sve tabornike, logornike i ostale ustaške funkcionare da dotadašnja adresa GUS-a [a GUS je tamo gdje se nalazi boravište Pavelića!] vrijedi još samo do 28. XI. Od 30. XI bit će nova adresa i ona će biti dostavljena svim funkcionarima, odmah nakon otpreme ovoga dopisa, posebnim dopisom u kome osim adrese ništa drugo neće biti navedeno. Stoga se pozivaju svi tabornici, logornici, stožernici i ostali funkcionari da od 30. studenog sve dopise za GUS, a isto tako i pisma za bilo koga, što idu preko iste adrese, šalju na novu adresu. Uskoro će svi tabornici primiti nove obavijesti i upute o postrojavanju.

Poglavni pobočnik M. Turopoljski je u *Odredbi br. G. 3/32* od 21. XI[112] naredio u pogledu »ustaškog svrstavanja« na području II i III E 4. [P. II i III — to je Italija] do daljnjega ovo:

U logoru »Tiskara«, izravno podređenom GUS-u, postavlja se za logornika Mijo Seletković. U tiskarskom logoru postrojavaju se dva tabora, i to: tabor slagarski i tabor otpremnički. Za tabornika slagarskog postavlja se ustaša Hasan Huskić, a u taj se tabor pridjeljuju ustaše Franjo Butorac, Franjo Šarić, tabornik Petar Šarlija (dok se ne postroji novi tabor za nj) te ustaše koji će naknadno pridoći. Za tabornika tabora otpremničkog postavlja se ustaša Ljubomir Kremzir i u taj se tabor pridjeljuju ustaša Slavko Tomljanović i svi ustaše koji su na prolazu ili privremeno borave u tom logoru.

U sabirnom logoru br. 1 postavlja se za logornika Mirko Kruhak; u njemu se postrojavaju dva tabora: prvi i drugi, Za tabornika prvog tabora postavlja se Ante Pejković, i u taj se tabor pridjeljuju ustaše Ventura Baljak, Mile Barišić i Martin Devčić, te oni ustaše koji će naknadno pridoći tom taboru. Za tabornika drugog tabora postavlja se Jakov Rukavina, i u taj se tabor pridjeljuju ustaše Pavao i Jure Devčić, Dominik Šutić i oni ustaše koji će naknadno pridoći.

Tabornici Ivan Devčić i Rafael Boban premještaju se iz službenih razloga. Odredište i dan odlaska bit će im saopćeni, a poglavni pobočnik I. Bukovački poziva se da tu *Odredbu* saopći i izvrši te o učinjenom izvijesti.

[110] Stjepana Petroviča kasnije je osudio sud za zaštitu države na doživotnu robiju, jer je kao član *UHRO* prenosio paklene strojeve i oružje iz Mađarske; došao je, 1. XII **1933, s Janka-puste u Zagreb u društvu Andre Gredičeka radi atentata na bana** I. **Perovića; na povratku u Mađarsku pucao je s Gredičekom na žandara Grozdaniča i teško ga ranio. Nakon povratka na Janka-pustu, Petroviča je ustaški sud osudio na smrt, jer je odustao od atentata na bana, stoga je pokušao bijeg u Jugoslaviju što mu je i pošlo za rukom; prijavio se vlastima i dao mnogo podataka o ustaškoj organizaciji. Kaznu je izdržavao u Sremskoj Mitrovici.**

[111] A-VII, NDH, Kut. 85[f].

[112] Isti izvor.

Säm Pavelić potpisao je *Odredbu br. G. 4/32* od 26. XI 1932.[113] da se poglavni pobočnik u Glavnom Ustaškom Stanu dr Andrija Artuković imenuje za upravnog i nadzornog zapovjednika svih ustaških jedinica na području II i III E. 4 i 5 (Italija) i da tim danom preuzme svoju dužnost. O tome se obavješćuju funkcionari i svi ustaše odnosnih jedinica, s time da u smislu ustaškog Ustava i propisa, te položene prisege naloge imenovanog zapovjednika izvršuju i na njega se u svim pitanjima i prilikama po propisima obraćaju.

Banska uprava Savske banovine uputila je cirkular od 24. XI 1932. o trenutačnoj situaciji u vezi s ustaškom organizacijom u inozemstvu.[114]

»Glavni ustaški stan — stoji u tom cirkularu - nalazi se u Italiji, na čelu kojeg stoji poglavnik, koji je Dr. Pavelić sa ostalim pobočnicima, medu kojima je i Gustav Perčec, koji vodi akciju iz Mađarske, Vjekoslav Servaci, Stanko Hranilović, Dr. Crvić i dr., koji vode akciju iz Zadra, Trsta i sa Rijeke. Prema svemu za sada je akcija obustavljena, ali ipak može se očekivati po neki atentat na objekte, tek da se nervoza duhovna održi, što im je važno za cilj, dok se glavna revolucionarna akcija, za koju oni svim svojim ljudima tvrde, da će biti velika — oslobodilačka priprema u toku ove zime na proljeće. Naročito se obraća pažnja na hvatanje veza u zemlji, prikupljanje obaveštenja o rasporedu vojske i žandarmerije, hvatanju veza među ovima, organizovanje poverenika, jednom rečju sprovođenje ‚Ustaške' organizacije u zemlji i to počevši od granice Mađarske i Italije. Za sada u inostranstvu podelili su akciju na dva dela: propagandističku sa centrom u Beču, gde će i nadalje izlaziti *Grič* i odakle će se vršiti redakcija za *Hrvatski Domobran* t.j. slati vesti, te uticati i na pisanje strane štampe držeći ovu tendenciozno obaveštenu o prilikama kod nas; i drugi vrbovanje ‚Ustaša' među zdravim radnicima, koji su naročito bez posla. Za sada se među našim radeničkim kolonijama, naročito u Belgiji i J. Americi vrbuju ‚Ustaše', zatim se zaklinju i za sada se teoriski obučavaju od izaslanika ‚Glavnog Ustaškog Stana', koji ih zaklinju. Naročito se Ustaše uče ćutanju i da se ne interesiraju, čak ni između sebe i da kriju svoja prava imena, te većinom menjaju svoja prava imena. Ovim novim Ustašama preporučuje se, ako već nisu bili u vojsci, da se upisuju u streljačke škole ili da na (dečijim gađalištima) na vašarima pokušaju da izvode ovu obuku. Krajem pak februara, početkom marta, vršiče se prebacivanje ovih Ustaša u Italiju i Mađarsku, gde će dobiti terenske obuke i da budu pripravni za proleće tj. veliki pokret. Emigranti svima tvrde da im je već obećana pomoć od Italije, Mađarske i drugih zemalja, da će im se materijalno i diplomatski pomoći. Emisari A. Pavelića imaju naročito naređenje da priznaju rad sa Italijom i Mađarima na poverljivim sastancima, ali da odbijaju naše napade da ih pomažu samo iz razloga što je Dr. Pavelić obećao Italiji - Dalmaciju, a Mađarima neka druga teritorijalna obećanja.«

4. Prikupljanje i selidbe. Po odredbi poglavnika poglavni pobočnik I. Bukovački potpisao je *Odredbu br. G. 2/33* od 19. II *1933.*[115] kojom se određuje da na čelu ustaškog logora u Berlinu bude poglavni pobočnik dr Branimir Jelić, kojemu je stavljeno u dužnost da tamo vodi sve izravne i neizravne poslove ustaške organizacije. U smislu ustaškog Ustava i ustaških

[113] **Isti izvor.**

^^ [1,4] **A-IHRPH, Mjere vlade i teror vladajućeg režima - grupa XVI — Zbirka između dva rata,**

[115] **A-VII, NDH, Kut. 85'.**

propisa imaju svi ustaše, koji su u tome logoru, ubuduće strogo izvršavati sve odredbe i naloge koje navedeni poglavni pobočnik bude izdavao u ime GUS-a. Njemu se napose stavlja u dužnost da sve ustaše svog logora točno uputi u dužnosti na koje su u smislu Ustava i ustaških propisa svi ustaše obvezani. GUS pri tom napose podsjeća sve pripadnike tog logora da su na vrlo važnom mjestu, da im je dužnost često saobraćanje sa stranim svijetom, zatim opetovano putovanje i rad medu hrvatskim iseljenicima, pa ih se upozorava da je u takvim poslovima po ustaškim načelima naročito propisan trijezan i solidan život, izbjegavanje svega što bi moglo i najmanje škoditi časti i ugledu što moraju resiti svakoga ustaškog borca u radu i borbi za uspostavu samostalne hrvatske države. O tome se obavješćuje navedeni poglavni pobočnik, s tim da *Odredbu nadležno objavi i nakon što je potpišu svi članovi vrati GUS-u.*

Na originalu te *Odredbe* nalaze se potpisi dra Jelića, dra Perića i J. Milkovića.

Malobrojna ustaška grupa u sabirnom logoru Bovegno, u provinciji Brescia, nije ostala dugo na tom mjestu. U drugoj polovici ožujka 1933. preseljena je. Ustaše su prebačeni u općinu Borgoval di Taro, u provinciji Parmi, najvjerojatnije iz sigurnosnih razloga, jer je prijetila opasnost da jugoslavenski organi saznaju raniju lokaciju logora, uslijed sudjelovanja pojedinaca iz njega u neuspjeloj akciji na Velebitu. U novom mjestu bili su smješteni u velikoj zgradi nazvanoj »Palača« (il Palazzo).

O toj selidbi govori *Odredba br. G. 3/33.* od 23. III 1933. a glasila je ovako:

»Glavni je ustaški stan odlučio, da se ustaški logor P II. i III. E 4 preseli iz dosadašnjeg svoga boravišta u novo. U tu svrhu odreduje se posebice slijedeće:

1. U 9 sati na večer imade se u logoru učiniti opći prijavak. Na tom prijavku imade vojni zapovjednik g. Herbst[116] odrediti, da se svi ustaše smjesta spreme i na sebe metnu sve svoje stvari, uključivo svaki svoj pokrivač i plahte.

2. Odmah iza toga ima cijeli logor (osim niže navedenih) krenuti pješice na put uz najveću tišinu i uz najstrožu zabranu da bilo ko progovori ma i jednu riječ.

3. Kada se logor udalji koji kilometar od nastambe, nastaviti će putovanje prevoznim sredstvom opet uz najstroži nalog, da se ukrcavanje ima obaviti bez i jedne riječi i u najvećoj tišini, koja potonja i dalje cijelim putem ima vladati.

4. Način prevažanja, pravac puta te sve ostalo potrebno saopćiti će g. voj.fnom] zapovjedniku Herbstu pog.jlavni] pob.[očnik] Ivan Bukovački.

5. Sve oružje i streljivo ima se prije polaska uručiti pog. pob. Bukovačkom, koji će ga preuzeti i u novo odredište ustaškim teretnim podvozom otpremiti.

6. Ni prigodom prijavka a ni kasnije putem *nema se* logoru reći da se radi o preselenju.

7. U dosadanjoj nastambi ima do daljnje odrebe ostati krojač Künstler sa svim svojim krojačkim potrebštinama, a isto tako ima tamo ostati logornik g. Mirko Kruhak i tu čekati na novi logor, koji će tamo stići, te ga preuzeti. Sadanje priručno skladište ima predati skupa sa našastarom, zaključivši ga i potpisavši ga pob. Ivanu Bukovačkom, koji će ga skupa sa oružjem otpremiti, potvrdivši logorniku primitak. Novi pribor, koji sa novim logorom dode, ima logornik Kruhak preuzeti i propisno uskladištiti.

[116] **To je bio Narcis Jeszenszky (Herbst - jesen).**

Ova točka ove odredbe ima se neposredno prije polaska rečenoj dvojici na samu pročitati znanja i ravnanja radi.

8. Tiskarski logor imade ostati i nadalje u svojoj dosadanjoj nastambi. U tom logoru imadu ostati tabornik Hasan Huskić, tab. Kremzir, St. Tomljanović, skladištar Marko Oštrić te na oporavku se nalazeći tabornik Rukavina.

9. Nakon stignuća u novu nastambu ima se odmah učiniti opći prijavak i ustanoviti event.[ualne] dugove pojedinaca u starom boravištu, popisati svote i vjerovnike, te to predati p.[oglavnom] p.[obućniku] Bukovačkom.

10. Sve oružje i streljivo, koje se nalazi u tiskarskom logoru, ima se uručiti p. p. Bukovačkom osim onoga, koje služi za ličnu potrebu upravnog i nadzornog zapovjednika g. dra Artukovića i tab. Rukavine.

11. Svega što se tiče nastambe i obskrbe u novom boravištu, saopćiti će **g.** v.[ojnom] z.[apovjedniku] Herbstu p. p. Bukovački.

Ova se odredba ima izvršiti odmah.«[117]

Pavelić je, nakon preseljenja logora, 1. IV imenovao Narcisa pl. Jeszenszkog [»Herbst«] ustaškim vojnim zapovjednikom za E. 4. u P. II i III, te mu povjerio vojnu izobrazbu cjelokupnog »ustaškog stališa« koji se nalazi u tom djelokrugu.[118] Istodobno mu je podijelio čin ustaškog četnika (majora) s danom 1. IV 1933, s pravom na beriva i ustaške distinkcije, naznačene u posebnom propisu o vojnim časnicima i potčasnicima ustaške vojske. »Glavni ustaški stan — stoji u toj *Odredbi* — poznavajući Vašu vojnu spremu, Vaš odlični karakter i veliko hrvatsko rodoljublje [Jeszenszky je bio Slovak!], siguran je, da ćete u pripremnom i konačnom radu kao hrvatski vojni časnik hrvatske vojske za oslobođenje Hrvatskoga naroda i za uspostavu samostalne i nezavisne Hrvatske države, najbolje, najčasnije i najhrabrije svoje dužnosti izvršiti.«

U taj sabirni logor stigao je i student iz Zagreba Ante Moškov.[119]

Evo, kako je Moškov - koji je bježao iz Zagreba zajedno s A. Bubalom - pred našim istražnim organima poslije rata opisao svoj dolazak u taj logor: »Još prije nego što smo došli u Trevizo, uhapsili su me talijanski agenti koji su pregledavali vlak skupa sa Bubalom, i odveli nas u komesarijat u Trevizu. Tu sam ostao u zatvoru 3 dana, dok je Bubalo bio otišao drugi dan. Za njegov dolazak je već bilo javljeno, pa je onda i on došao i rekao da sam ja s njim došao i u kakvoj sam prilici, pa su me Talijani prepratili do Udina i na samom kolodvoru Udina upoznao sam nekog Marušić Stjepana, koji je čini se iz Imotskog, oženjen je sa jednom Poljakinjom. On je stanovao u Uđinama i bio je neke vrsti veza između talijanskih vlasti i emigracije, odnosno formalno u ono vrijeme ustaša i Talijana. On me je prihvatio u Udinama i kupio mi kartu, pa me je lično prepratio do Milana gdje sam stigao na adresu Buja, Via Padova. To je bio jedan stan gdje je dolazila pošta i ljudi, tj. neka vrst male stanice preko koje su ljudi upućivani dalje u logor koji je bio u Borgo Val di Taro. Ja sam tu čekao u Milanu dok nisu došli jedan ili dva radnika iz Belgije koji su upućivani od tamo u logor i skupa sa njima otišao sam u Borgo Val di Taro gdje su u jednoj velikoj kući [to je bio »il Palazzo«] bili smješteni ljudi. U okolnim selima bilo je već skupljeno oko 300 ljudi. Ljudi su bili odjeveni u uniformama, ali ne kompletnim uniformama, nego su izgledale i civilne i vojničke (neki šoferski kroj). Vršili su vojničke vježbe, i kada se išlo van na

[117] A-VII, NDH, Kut. 85*.

[118] To je *Odredba Br. G S/33* (A-VII, NDH, Kut. 85[f]).

[119] Moškov je emigrirao u svibnju 1933. god. zajedno s Antom Bubalom.

vježbe metnuli su vojničke kape na glavu. Inače u samom selu gdje su stanovali bili su bez kapa, ili sa običnim kapama. Narod nas je smatrao i govorio da smo Bugari. Par dana nakon što sam bio tamo, došao je Pavelić i u njegovu prisustvu pravljene su vojničke vježbe, gađanja i neke vrsti ispita za nepismene. Tada su se vršila i prva promaknuća. Zapovjednik logora bio je Narcis Jesenski koji je služio u domobranstvu za vrijeme Austrije, inače je bio Slovak. Kako je on počeo praviti prve vježbovnike, to je onda tražio pomoćnu silu osobito za crtanje, pa kako sam ja priličan crtač, to je mene uzeo za ucrtavanje raznih postrojbi i skica gdje su se održavale vježbe bojna, postrojbi, do visine jedne satnije. Tamo je bila i tiskara gdje se tiskao list *Grič,* a kasnije je taj dobio naslov *Ustaša.* Život se sastojao u svakodnevnim vježbama. Jednoga dana dobili smo 3-4 telefonska aparata (poljska). Jesenski se interesirao da li se tko razume u telefoniju, pa pošto sam ja nešto o tome znao, prijavio sam se i postao instruktor za telefon.«[120]

U *Odredbi* od 4. V 1933. stoji: »Na predlog ustaškog glavnog vojno-stručnog stožera, grupirao je Glavni Ustaški Stan za sve pokretne ustaške sile u P(odručja) I, II. i P. III. Svako P. podjeljeno je na potrebni broj O.(kružja) (prije se zvalo E.), a u svakom O. nalaze se po rednom broju s. 1. (s.fabirni] logor).

Odgovarajući tomu postavlja Glavni Ustaški Stan za svako od ovih vojno-ustaških tijela u smislu točke 7. i 8. ustaškog ustava odgovornu osobu iz ustaških redova, koja im na čelu stoji.

Na čelu P.fodručja] stoji upravni zapovjednik. Na njegov predlog postavlja Glavni Ustaški Stan na čelo O.fkružja] upravitelja, a na čelu s.logora logornika. Ovoga potonjega nije potrebno uvijek postavljati, napose ne tamo, gdje sa s.[abirnim] I.[ogorom] upravlja vojno-stručni časnik ili podčasnik, koji ujedno vrši izobrazbu i upravu.

Zapovjednik P.[odručja] može biti samo iz reda najvišeg ustaškog časništva, dočim ostale dvije dužnosti mogu biti povjerene svakome iz ustaških redova uopće, koji zato sposobnošću i vrsnoćom odgovara.

P. II. i III. ostaju predbježno spojeni.

Sve pismene naloge, koje izdaje P. zapovjedničtvo, imadu nositi natpis: ‚Zapovjed', a imadu svršavati sa ‚Po nalogu zapovjedničtva' P.I. (ili P.II. i III.) zapovjed. pobočnik.

Zapovjedi imade potpisivati po nalogu zapovjednika zapovjednički pobočnik koga si sam zapovjednik postavi, a njegovo ime treba saopćiti Glavnom Ustaškom Stanu.

Zapovjed mora biti proviđena pečatom, a koji ima oblik i grb istovjetan sa pečatom Glavnog Ustaškog Stana, a natpis: ‚Ustaša - Zapovjedništvo' P. I. (ili II. i III.).

Upravitelj O.fkružja] kao ni s.[abirni] logornik ne mogu izdavati nikakovih pismenih naloga.

Zapovjednik P. određuje i nadzire čitavu upravu svega, što u dotični P. spada. Određuje način opskrbe, visinu mazde, vrši disciplinarnu vlast 'i prenaša ju po potrebi na podčinjene, ustraja ustaški sud za suđenje nečlanovima ustaške organizacije, brine se za sudovanje i suđenje članovima ustaške organizacije u smislu točke 12. ustaškog ustava, ustraja nove s.fabirne] logore, pronalazi mjesta za njih u sporazumu s Glavnim Ustaškim Stanom, odnosno glavnim ustaškim vojno-stručnim stožerom, te predlaže Glavnom Ustaškom

[120] **A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja Ante Moškova, I. O. 9 1/4 1-117.**

Stanu na odredbu sve ono što je po ustavu i ostalim propisima samom Glavnom Ustaškom Stanu pridržano i konačno određuje sve, što se u njegovom P- ukaže potrebnim, a u suglasju je sa ustaškim načelima te ustavom i propisima.

Zapovjedniku P. sva potčinjena tijela i pojedinci imadu njegove zapovjedi izvršavati.

Zapovjedništvo P. nosi odgovornost samo naprama Glavnome Ustaškome Stanu, koji rješava i eventualne pismene pritužbe ili pritužbe iznesene na prijavku.

Ova odredba, izdana u smislu ustaškog ustava, saopčuje se zapovjedničtvima P. I. i P. II. i III., time, da je saopće svojim potčinjenim pokretnim vojnoustaškim jedinicama, te se ima odmah izvršiti.«[121]

Perčević i St. Duić bili su pozvani da dođu Paveliću u Italiju i da budu kao bivši a. u. oficiri od karijere promatrači vojnih vježbi ustaša u tom logoru. Prema Perčevićevoj procjeni, bilo je tamo oko 300 do 400 ustaša. Obojicu je u Italiji dočekao sam Pavelić i prilikom njihova boravka unaprijedio ih u čin pukovnika (Perčević u istrazi tvrdi pogrešno: u čin krilnika!).

To je Pavelić učinio *Odredbom br. G. 9/33* od 12. V 1933.[122] i u njoj imenovao za pukovnika višeg časnika nekadašnje hrvatske vojske Stipu Duića i Ivu pl. Perčeviča sa činom od 1. V; za potpukovnika časnika nekadašnje austro-ugarske vojske Josipa Metzgera — viteza Ferenczfalvy sa činom od 1. V; za časničkog namjesnika poglavnog pobočnika Ivana Bukovačkog, također sa činom od 1. V, i to kao zapovjednika »ustaškog automobilskog sklada u P. I.«

U Beču je VI. Milićević kao »strogo poverljivo« sastavio opširniji pregled sastava i djelatnosti ustaško-domobranske organizacije (Beč, 30. V 1933).[123] *»Hrvatski Domobran* je čisto organizacija Dr. Pavelić Ante premda emigranti nastaju — piše Milićević svom ministarstvu — da u ovoj organizaciji okupe sve nezadovoljne Hrvate bez razlike na stranačku pripadnost. Dr. Pavelić, Gustav Perčec i Dr. Branimir Jelić, sa još nekim drugim, pokrenuli su ovu organizaciju u zemlji odmah posle atentata u Skupštini. Iza kako su izbegli u inostranstvo a organizacija u zemlji zabranjena pa i list *Hrvatski Domobran*, to se rodila ideja da se ovakva organizacija sprovede u inostranstvu među našim radeničkim kolonijama. Odmah su njihovi agenti proputovali sve naše radeničke kolonije počevši od Belgije, porajnske oblasti, francuskih opustošenih krajeva, gde ima najviše naših radnika, pa su prošli i ok... [nečitko — opaska B. K.] u cilju propagande i organizovanja. Međuvremeno im je koristila kriza rada, neobaveštenost radenika o prilikama kod nas jer do ovih radnika ne dolaze naše novine, te su lako uspeli agenti Dr. Pavelića u svom poslu da stvore neraspoloženje kod radnika, da izgube veru u postojanost države, te na ovaj način da izvestan broj radnika privuku u svoje organizacije. Ministarstvu je poznat rad emigranata po našim kolonijama i njihove organizacije i ja samo želim da iznesem današnje stanje ovih organizacija i ličnosti koje rade na sirenju istih ne upuštajući se u raniji rad emigranata, koji je već poznat Ministarstvu iz mojih i drugih izveštaja.«

»Dr. Ante Pavelić, vrhovni starešina *Hrvatskog Domobrana* i terorističke organizacije *Ustaša* - javlja dalje Milićević - nalazi se stalno u Italiji, većinom u Pesaru (u originalu stoji: »Parizu«!), što se krije iz više razloga a glavna su

[121] **A-VII, NDH, Kut. 85[f].**
[122] **Isti izvor.**
[123] **AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, fasc. 33.**

dva i to; što Italija ipak ne želi da se javno zna da ona ima računa i pomaže rad hrvatskih emigranata na rušenju Jugoslavije, i što pak ni säm Pavelić ne voli da se pouzdano zna, premda je to javna tajna, da on živi u Italiji i radi pod njenom kontrolom. Ipak u Italiji se mnogo radi na ovoj organizaciji i otuda se daju direktive Beču i Berlinu, te i Perčecu u Budimpešti. U Italji radi se *Grič* na našem jeziku i šalje se po inostranstvu preko Beča, a sa Rijeke ili Zadra ubacuju se u našu zemlju, ili iz Mađarske. Također se u Italiji radi organ ustaške organizacije *Ustaša,* koji se za Rim šalje iz Mađarske. Sva pravila ‚Ustaške' organizacije, ustav, propisi o sprovodenju organizacije na terenu, itd., koja sam dostavio Ministarstvu u faksimilima, bili su štampani u Italiji. Dr. Pavelić sa većom grupom emigranata drži celu organizaciju bilo legalnu u ‚Vrhovnom domobranskom starešinstvu' ili onu terorističku u ‚Glavnom ustaškom štabu'. Glavni pomoćnici Dr. Pavelića su: još od ranije Vjekoslav Servaci, Dr. Antun Crvić, Stanko Hranilović, a sada i Marko Došen, Dr. Artuković, i dr. koji žive u Italiji; dok drugi deo terorista radi u Mađarskoj pod voćstvom Gustava Perčeca i njegovih pomoćnika: Mija Seletkovića i Ignjaca Domitrovića. Perčec stalno stanuje u Budimpešti a njegovi su ljudi smešteni na Janki-pustoj, između Belezne i Nađ Kanjiže u blizini ove železničke pruge. Na ovoj pustari obučavaju se emigranti, ili bolje reći radenici dovedeni iz Belgije, Amerike, i dr. mesta, u rukovanju oružjem, proučavanju karata, i u revolucionarnoj akciji kako bi sutra, kada bude dato naređenje, mogli prihvatiti mesne čete, ili sreske, i ove voditi u napadu na nas. Čim se pojedine partije obuče oni se upućuju pored granice na održavanju kanala a drugi dolaze na kurs na pustari. Isto se ovako radi i u Italiji, negde u pozadini Rijeke i Trsta, dok u Zadru imaju kanale za organizovanje,,ustaša' kod nas.

»Emigranti, s obzirom da su bili onemogućeni u Beču - piše dalje delegat ministarstva u Beču — izabrali su Berlin za razvijanje svoje propagande i tamo su se okupili: Dr. Branimir Jelić, Josip Miljković [Milković a ne »Miljković« kako ga Milićević neprekidno naziva], sekretar Vrh. starešinstva *Hrvatskog Domobrana,* Mladen Lorković, Slavko Cihlar i Dr. Stjepo Perić, advokat iz Dubrovnika. Ova je grupa uspela da stvori veze sa istaknutijim hitlerovcima i da dobije azil u Nemačkoj za svoj rad. Pre kratkog vremena počeli su emigranti da izdaju *Kroacia-pres* na mesto *Griča,* koji je zabranjen u Beču. Ova korespondencija Dr. Pavelića, odgovorni urednik Josip Miljković [sic!], ima za cilj da ubacuje tendenciozne vesti o nama u stranoj štampi i da alimentira svoju štampu u S. i J. Americi, te i Gnčna našem jeziku koji izlazi u Italiji. Ovoj grupi povereno je naročito organizovanje *Hrvatskog Domobrana* po našim kolonijama u porajnskoj oblasti, Belgiji, Francuskoj i vrbovanje ustaša u redovima domobranaca. Organizacija *Hrvatskog Domobrana* je baš u tom cilju stvorena da iz svojih redova stvara ‚ustaše' te se naročito sada na ovom nastaje, t. j. u drugoj napadnoj fazi, kako je emigranti nazivaju. Gore pomenuta lica obilaze nesmetano iz Berlina sve naše radeničke kolonije, organizuju ove u borbi protivu nas, probiraju ‚Ustaše' i ove odvode u Mađarsku ili Italiju. Naročito nastaju emigranti što veći broj nezaposlenih radenika da povrate u zemlju i da ovi, prethodno zakleti na ustaški ustav, stvaraju svoje mesne organizacije, sreske i okružne, prema već utvrđenom propisu dostavljenom Ministarstvu, i zatim da dolaze u vezu sa emigrantima u inostranstvu radi daljnih instrukcija. Oni pak koji se šalju u Mađarsku ili Italiju šalju se radi obuke kako bi mogli preduzimati vođenje četa ili pak pojedinačne terorističke akcije na slučaj da emigrantima uopšte ne pođe za rukom lokalne pobune na koje sada računaju.

Dr. Branimir Jelić i Josip Miljković [!] i Dr. Perić prilikom uskršnjih praznika obilazili su naše radeničke kolonije u Francuskoj i tamo vrbovali ustaše i proširivali svoje organizacije. Dr. Jelić i Dr. Perić obišli su Francusku a **J.** Miljković [!] obišao je organizacije u Belgiji o čemu sam podneo zasebne izveštaje.

Dakle, ova berlinska grupa vodi sada akciju *Hrvatskog Domobrana* u ime Dr. Pavelića i stoji u vezi i sa S. i J. Amerikom, gde pak imaju svoga delegata u licu Ante Valente, B.fuenos] Aires, koji je zajedno sa Dr. Jelićem došao iz Beča u Buenos Aires radi sprovađanja *Hrvatskog Domobrana* u Argentini i zatim i po ostalim državama u J. Americi.«

Vrijedi zabilježiti ovdje prve utiske A. Moškova pri susretu s pojedincima iz *UHRO* u Italiji.

»Moj prvi direktni kontakt sa organiziranim članovima ustaškog pokreta, odnosno sa organizacijom kao takovom — iskazao je on[124] — bio je u Milanu, gdje sam u tzv. prolaznoj stanici koju je vodio Stanko Hranilović (brat obješenog Hranilovića) upoznao se još sa Josipom Milkovićem, Andrijom Artukovićem, Markom Došenom, Babićem pod imenom Đovani, Ljubom Kremzirom, Jovanovićem (‚Stric') i nekom Katicom [Šisler] koja se poslije udala za Tomu Grgića.[125] Zamišljao sam da medu svima vlada potpuna sloga, bratstvo i ljubav, te sam bio upravo oduševljen našavši siguran stan i hranu u krugu drugih Hrvata. Kako mi nisu dali izlaziti iz stana, to sam opazio odmah po postupku Hranilovića i Đovania da prave razlike u načinu razgovora, primanja i uopće držanja prema pojedincima. Tako na primjer prema nekima su se pokazali dosta hladnima, dok su sa drugima imali uvijek neke posebne dogovore i šaptanja. To mi je malo smetalo, ali mislio sam da to spada u konspirativnu praksu. Međutim odmah sam uvidio da su stvari drugačije naravi, jer se je pojedincima u razgovoru, iako su nastojali to od mene prikriti, izmakla po koja riječ prema kojoj sam vidio da su neke osobe smatrane nepouzdanim, da se od njih krije principijelno sve, pa čak i ono što nema nikakove važnosti počevši od toga što će se danas jesti. Primjetio sam da je glavni cilj toga napada, odnosno tih sumnjičenja bio Artuković, a uz njega svi oni koji su sa njim dobro stajali i prijateljski se držali. Jedne večeri, baš dan prije nego ću otići, došao je Artuković u stan, jer je on stanovao na drugom mjestu, pa kako nije bilo kod kuće Hranilovića a ništa još nije bilo spremljeno za večeru, uzeo me sa sobom te smo otišli u jednu gostionu večerati. Tamo je došao i stari Došen i ‚Stric' Jovanović. Nakon večere započeo je razgovor o življenju u Milanu i o nemogućim odnosima sa pojedinim ljudima, optuživali su i stavljali ih kao odgovorne za te prilike Hranilovića i Dovania, te kao njihovog najpouzdanijeg čovjeka Kremzira. Mene je sve to iznenadilo i bilo mi je prilično neugodno jer sam odmah primjetio da postoji nesloga i neke vrsti razdora među tim ljudima koje sam svakako smatrao na najodgovornijim položajima i kao neke vrste vođa. Moje sumnje u postojanje stvarnog razdora obistinile su se iste večeri kad sam se vratio kući gdje je nastala velika rasprava glede mog izlaska sa Artukovićem, kada je Hranilović napao Artukovića zašto me je zvao van, te mu se stao prijetiti i govoriti da narušava disciplinu i da se ostavi starog posla što je imalo značiti, kako sam kasnije doznao, hvatanje

[124] **A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja Ante Moškova, I. O. 9 1/4 1-117.**

[125] **Iz dopisa poglavnog pobočnika I. Bukovačkog od 8. IV 1933. ustašici Kati Šisler proizlazi kako je sretno stigla i da ostaje kod ustaškog povjerenstva gdje se prijavila (Milano) (A-VII, NDH, Kut. 85').**

svojih ljudi. Ja se nisam mogao radi toga izlaska sve do polaska sutradan uveče maknuti iz sobe na minutu.«

»Nakon dolaska u logor (Borgo Val di Taro) skoro sam zaboravio na ovo što se dogodilo u Milanu - nastavio je dalje svoj iskaz Moškov - i u oduševljenju što nalazim toliki broj Hrvata na jednom okupu, pričao sam im oduševljeno o domovini, o onome što sam ja sam tamo radio što i drugi rade, o prilikama, o tome kako je narod prilično složan i izrazio veliko zadovoljstvo na činjenicu da kako oni makar i u tuđini, a sada i ja s njima, možemo slobodno hrvatski i o hrvatskim stvarima raspravljati i složno živjeti i raditi na oslobođenju Hrvatske. Na ta moja izlaganja odgovorio mi je Slavo Tomljanović: ‚Nemoj se previše veseliti. Nije sve baš ružičasto kako zamišljaš. Ima tu i drugih stvari.' Mene je to jako zainteresiralo i začudio sam se o čemu se radi, te sam ga zamolio kada smo bili na samo da mi reče u čemu je stvar. Sada mi je on počeo pričati o prilikama i odnosima između pojedinaca u logoru i izvan logora. Po njegovom pričanju to iznosim:

Prvi ustaški logor u emigraciji bio je smješten u provinciji Brescia u selu Bovegno. Tamo su bili sklonjeni učesnici tzv. Ličkog ustanka (mislim 1931. ili 1932. godine). Zapovjednik tog prvog logora u kojega su došli i prvi izbjeglice iz domovine kao i nekoliko ljudi koji su već prije bili pobjegli (oko 40), bio je Đovani Babić, osoba najvećeg povjerenja Pavelića. Njegov zamjenik bio je Zvonko Pospišil, inače njegov drug i atentator na Tonu Slegla, urednika *Novosti.* Tako se između njih dvojice razvila neke vrsti nezdrave ambicije koju je Babić znao prikazati kao posljedicu neizgrađenosti Pospišila, a sama stvar je u daljnjem toku završila na taj način da je Pospišil bio prikazan kao nepouzdan i radi toga iz logora udaljen u Mađarsku gdje je već postojao logor na Janka Pusti, a čiji je zapovjednik bio Gustav Perčec. U stvari da se nije o ničem drugom radilo nego o borbi za svoje ljude tj. za svoju grupu ljudi od strane Babića. Kako je Babić svemoćan i kako njemu Pavelić apsolutno sve vjeruje, izlaskom Artukovića iz zemlje u kojoj je surađivao sa ljudima koji su uzeli učešća u tom ustanku u Lici, te ih sve lično poznavao, to je Artuković imenovan za zapovijednika logora, dok je Babić bio stalno uz Pavelića. Logor se radi toga novog imenovanja podijelio na dva dijela: jedni tzv. ljudi Artukovića, a drugi ljudi Babića. Ovi zadnji, jer su bili privilegirani u svačemu, nastojali su na sve moguće načine da bi se Babić povratio, dočim ovi drugi otvoreno su pred Artukovićem iznosili Babićevu nepravednost i protekciju prema njegovim ljudima od kojih je glavni eksponent bio Kremzir kojega su otvoreno nazivali ‚Đovaniev špijun'. Čini se da se i sam Babić osjetio pogođenim radi imenovanja Artukovića zapovjednikom logora, te da li samo iz toga motiva ili radi imenovanja Artukovića zapovjednikom logora, ili radi kojih drugih sumnja, počeo je posredstvom svojih ljudi voditi kampanju protiv Artukovića, i to u pravcu da Artuković želi zadobiti za sebe ljude kako bi ih kasnije imao uza se i mogao preuzeti vodeću ulogu, izbacivši iz sedla Pavelića. Tomljenović mi je još rekao da je ista situacija i sa Perčecom u Mađarskoj, te da se Perčec i Pavelić ne slažu.

Ja sam se interesirao u čemu se sastoji taj razlog, da li u ideološkom pogledu ili čemu drugom. On je rekao da se ne radi o ničem jer su svi složni u tome da se bore za slobodnu nezavisnu hrvatsku državu, već da se radi o borbi za prvenstvo tj. tko će biti vođa, odnosno da u stvari nema ni tu sa strane ni Perčeca ni Artukovića nikakovih nemira, ali da postoji bojazan Pavelića koju potpiruje Babić, te da sve posljedice toga se osjećaju među ljudima. Dalje mi je pričao kako je Babić osobno optužio Artukovića da je u Brescii u jednoj

kavani izvadio revolver i pucao psujući mater Talijanima i Mussoliniju, ali da će to biti obična podvala jer da je on bio prisutan kod toga, i u istinu pao je jedan hitac ali to nehotice, i to samom Đovaniu. Đovani da je uspio stvar okrenuti sasma i da je ‚Hadžija' (pseudonim Artukovića) radi toga bio kao zapovjednik smjenjen i udaljen od ljudi. Da se ta sumnja protiv Artukovića još uvijek umjetno podržava, naime sumnja o grabljenju prvenstva, i da je bilo situacija kada je i sama glava Artukovića bila u opasnosti.

Dovani, kao najpouzdaniji čovjek Pavelića kome on sve vjeruje, ima svoj krug ljudi i doušnike koji mu iz logora javljaju o svemu i svačemu, a izgleda da je najveći grijeh onda ako netko nešto lijepo o Artukoviću kaže. Radi tih odnosa između Artukovića i Đovania i među ljudima u logoru već postoje dvije struje: jedna za jednoga, a druga za drugoga. Đovani ima punu protekciju i može odlaziti i u grad, dočim ovaj drugi je gledan prilično maćuhinski. Iz svega sam razabrao, što mi je on kasnije i potvrdio, da se i on nalazi na strani Artukovića i da je nemoguće trpjeti takav postupak i špijuniranje kao i podvaljivanje Đovanijevih. Kako se smatra da i zapovjednik Jesenski spada u krug Artukovića radi toga jer je njegov lični prijatelj, to i protiv njega rade Đovanijevi ljudi.«

U međuvremenu je u Italiji izašla knjiga fašista imenom Eugenio Coselschi, pod naslovom *Croazia libera,*[116] i autor je tu svoju knjigu posvetio Stj. Radiću i svim mučenicima palim za hrvatsku slobodu.

Kraljeva kancelarija u Beogradu odmah se za nju zainteresirala i vršilac dužnosti ministra dvora, 7. II 1933,[127] zatražio je od upravnika dvora da putem poslanstva u Rimu nabave tu knjigu.

Hrvatski seljaci - tim riječima počinje Coselschi svoju knjigu - vode surovu ali i najplemenitiju borbu za najsvetiju stvar: za nezavisnost i slobodu. Italija je — po njegovu mišljenju — faktor mira i smirenja na Balkanu i u dokaz te svoje teze autor nabraja: njenu obranu nezavisnosti albanske kraljevine; zbliženje između Rumunjske i Mađarske pod utjecajem Rima; poboljšanje i intenzifikacija najsrdačnijih odnosa s Turskom, itd. Na drugoj strani stoji Srbija i tu autor spominje kao njen »minus« *Belu ruku,* brutalni militarizam i *Orjunu.* Zatim prikazuje odnose Italije i Hrvatske u razdoblju Risorgimenta (Eugen Kvaternik), odnose »Prečana« i Srbijanaca, hrvatsko pitanje, Vatikan i drugo, da bi zatim postavio svoju osnovnu tezu koja nije bila daleko od ondašnjih teza Ducea i talijanskog ministarstva vanjskih poslova: Jugoslavija - koja kao država predstavlja negaciju prirodnih i geografskih kriterija — ne može dugo postojati. Namjesto njene kaotične, lažne i grudobolne egzistencije, bez sigurnosti, mora neizbježno doći *jadranska konfederacija* u kojoj će se Talijani, Hrvati, Crnogorci i Albanci moći slobodno kretati i napredovati, pružajući ruke jedni drugima u zajedničkoj težnji prema višoj civilizaciji, prema jednoj direktivnoj normi višoj i starijoj, izvoru neprekidnog napretka. A ta norma, to pravilo mogu biti - po Coselschiju - samo oni Rima. Tako će svi jadranski narodi moći biti obasjani velikim imperijalnim svjetlom, svjetlom koje poziva na suradnju, harmoniju, uzdizanje, složan i plodonosan rad, što predstavlja antitezu divljem i surovom militarizmu, tlačitelju slobode i preziranju pravde, okrenutom jedino vlastitim ciljevima tlačenja i mučenja.

Na kraju knjige Coselschi je nanizao dokumente s određenom ustašofil-

[116] Roma 1933, Editrice »Nuova Europa«.

[127] Ministarstvo unutrašnjih poslova u Beogradu tu je knjigu zabranilo 27. II 1933. (AiHRPH, Zabrane štampe, Kut. 22).

skom tendencijom, što govori da je pri komponiranju knjige bio »u dosluhu« s Pavelićem. To su, uz ostalo, protest Hrvata u Njemačkoj upućen Društvu naroda u Ženevi, pojedinosti o justifikaciji Hranilovića i Soldina, proglas hrvatskih studenata protiv srpskog militarizma, rezolucija *Hrvatske bratske zajednice,* pisanje bečkog *Reichsposta* o akciji u Lici 1932. godine te izvod iz poznate Pavelićeve brošure o ekonomskoj obnovi podunavskih zemalja.

Pavelić je u Budimpešti u ime *UHRO*— uz asistenciju mađarskog ministarstva vanjskih poslova — zaključio 17. III 1933. sporazum s vođom *Kosovskog komiteta* Hasan-begom Prištinom.[128] Činjenica da se i Hrvati i velik dio Albanaca nalaze pod srpskom dominacijom — stoji u tekstu tog sporazuma — rađa za ta dva naroda potrebu da usklade svoju aktivnost u borbi za slobodu protiv zajedničkog neprijatelja. Sigurno je da ta dva naroda mogu zadobiti slobodu samo rušenjem države koja se zove »Jugoslavija«. Stoga se oba naroda slažu u potrebi međusobne suradnje i na polju politike i na tehničkom polju njihove borbe za slobodu. Ta borba, uostalom, nije upravljena samo protiv sadašnjeg režima; njen konačni cilj jest: postići potpuno oslobođenje ispod srpske dominacije, bez obzira na eventualne unutrašnjopolitičke promjene u jugoslavenskoj državi. Budući da u tom pravcu već postoji sporazum i uspješna suradnja između Makedonaca i Hrvata, apsolutno je potrebno uspostaviti također takav, sporazum i suradnju između Albanaca i Makedonaca. Stoga obje strane-potpisnice sporazuma žele da što prije dođe do sastanka predstavnika triju naroda radi detaljne i konkretne diskusije o paralelnoj akciji. Na tom sastanku bit će zgoda potražiti mogućnosti da se i Crnogorci priključe toj zajedničkoj akciji. Da bi se osigurala buduća sloboda dvaju naroda, važno je utvrditi zajedničku granicu između slobodne hrvatske države i albanskih teritorija koji će biti oslobođeni. Obje strane daju svečanu izjavu da će poštovati taj sporazum. Hrvatska je strana (Pavelić) pripravna da zaključi sporazum s Makedoncima i Albancima da bi poveli i vodili zajedničku akciju, uperenu ne samo protiv svih pansrpskih i hegemonističkih tendencija na Balkanu nego s krajnjim ciljem oslobođenja svih naroda koji se trenutačno nalaze pod dominacijom Srba.

Između *UHRO* (njenog poglavnika Pavelića) i *Mađarske revizionističke lige* (predsjednika dra Tibora Eckhardta) bio je u Zürichu, 24. VII 1933, zaključen i potpisan ugovor o budućoj suradnji.[129] Na njihovom sastanku tog dana utvrdili su:

1. *Ustaša - Hrvatska revolucionarna organizacija* radi na ponovnoj uspostavi samostalne i potpuno nezavisne države Hrvatske na njenom čitavom etničkom i historijskom području. Sjevernu granicu nezavisne države Hrvatske sačinjavaju: Mura do utoka u Dravu, Drava do utoka u Dunav i Dunav do utoka Save. Sve što leži sjeverno od označenog područja ne predstavlja objekt

[128] **Nändori Päl, nav. djelo, str. 276-277.**

»Osnovan i jedan Komitet od naših emigranata u Beratu - stoji u jednom elaboratu ministarstva unutrašnjih poslova - čiji bi cilj bio da radi na atentatima, odmetanju i pobunama u našoj zemlji. Akcioni odbor održao je 10. II. zbor u Beratu. Predviđeno je da u Komitet uđu emigranti Crnogorci, Makedonci i Kosovari. Celoj je ovoj akciji patronirao italijanski servis u Albaniji« (AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, fasc. 33).

A-VII, NDH, Kut. 233, Br. Reg. 17/8. Taj se dokument nalazi odštampan u citiranoj knjizi Nändori Pala (str. 274-275), a jednu kopiju (xerox) istog dokumenta iz Političkog arhiva njemačkog ministarstva vanjskih poslova u Bonnu dobio sam posredstvom kolege Holma Sundhausena (München) na čemu mu i ovom prilikom zahvaljujem.

hrvatskih težnji. Ni u kom slučaju ne može bilo koje područje južno od te granice biti podvrgnuto plebiscitu.

2. *Mađarska revizionistička liga* radi na reviziji sadašnjih granica kraljevine Mađarske. Ta se revizija granica ni u kom slučaju ne odnosi na historijsko hrvatsko područje, uslijed čega *MRL* priznaje u točki 1. navedenu sjevernu granicu samostalne i nezavisne države Hrvatske pod uvjetom da stanovništvo glasanjem treba da odluči o pripadnosti Međimurja (Međumurja, Muraköz) Mađarskoj ili Hrvatskoj. No, područja Baranje, Bačke i Banata imaju se vratiti Mađarskoj.

3. *MRL* će pomagati *UHRO* u njenoj djelatnosti u cilju ponovne uspostave samostalne i nezavisne države Hrvatske.

4. *UHRO* će — uzimajući za podlogu državne granice navedene u točki 1. i 2 - pomagati *MRL* u njenoj djelatnosti za reviziju sadašnjih granica kraljevine Mađarske.

5. Buduća samostalna i nezavisna država Hrvatska stajat će s kraljevinom Mađarskom u najprijateljskijim susjedskim odnosima i — uz uzajamno poštivanje potpunoga državnog suvereniteta — urediti dvostranim ugovorima međunarodnopravnog svojstva privredne i trgovinske odnose. Osobito treba osigurati i unapređivati slobodan saobraćaj iz Mađarske prema Jadranu.[1'0]

Ustaški je poglavnik, 1. VI 1933, u Glavnom ustaškom stanu »obnarodovao« *Načela ustaškog pokreta*[131] u 17 točaka:

1. Hrvatski je narod samosvojna etnička jedinica; on je narod sam po sebi i u etničkom pogledu nije istovjetan s nijednim drugim narodom niti je dio ili pleme kojeg drugog naroda.

2. Hrvatski narod ima svoje izvorno povijesno ime Hrvat; pod njim se pojavio u davno povijesno doba, pod njim je prije 1400 godina došao u današnju svoju postojbinu i pod njim živi sve do danas. To njegovo ime ne može i ne smije zamijeniti nikakvo drugo ime.

3. Hrvatski je narod svoju današnju postojbinu već u pradavna vremena učinio svojom domovinom; u njoj se trajno nastanio, s njom se srastao i dao joj izvorno i prirodno ime Hrvatska. To ime ne može se zamijeniti ni jednim drugim imenom.

[130] Pavelić je Mussoliniju bio predao razrađen plan o akciji u Hrvatskoj i o tome Aloisi, pod 9. I 1933, zapisuje raspravu o Hrvatskoj i tome planu sa Suvichem, pukovnikom Sognom i Corteseom. Sogno kaže da su svi - razmotrivši s ministrom rata i šefom generalštaba plan što ga je Pavelić bio uručio Corteseu - imali utisak da taj plan neizbježno vodi u rat. Takav je od samog početka i bio Aloisijev dojam. Uslijedila je zatim duga diskusija i A. je izrazio mišljenje da bi valjalo učiniti sve što ih ne bi kompromitiralo na međunarodnom planu. Suvich i Sogno složili su se s njim, no kako je to pitanje izvanredno ozbiljno i delikatno, trebalo bi, po mišljenju Aloisija, da još čekaju jer kritična točka jugoslavenskog raspada još nije nastupila i tek nakon što će proces raspadanja doseći krajnju točku, mogu nešto pokušati s određenom *šansom* uspjeha i sigurnosti. Inače, suočeni s jugoslavenskom osjetljivošću, podstaknutom sada do paroksizma i u traganju za nekom diverzijom, kako je to Beograd u posljednje vrijeme pokazao u povodu carinske unije Italije s Albanijom, riskiraju da budu dovedeni u položaj apsolutne inferiornosti pred Društvom naroda ili da izazovu preventivni rat. Poslije takvih zaključaka prekinuli su sjednicu. U međuvremenu, otkriće upućivanja oružja u Austriju i nadalje zaokuplja pažnju i o tome valja voditi računa. Istog dana izašao je austrijski demanti. Talijanska strana neće objaviti demanti. Vidjet će se kakva će biti u Evropi reakcija (P. Aloisi, nav. djelo, str. 48-49).

[131] I *Načela* su odštampana u *Hrvatskoj pošti*, god. I, br. 11. Odštampana su i kod R. Horvata (nav. djelo str. 521-523). U više umnoženih primjeraka nalaze se u A-VII, NDH, Kut. 85' i Kut. 290.

4. Zemlja koju je hrvatski narod u pradavno doba zaposjeo, te koja je postala njegovom domovinom, prostire se na više pokrajina; one su svoja posebna pokrajinska imena imale djelomice još prije dolaska Hrvata, dok su druga pokrajinska imena nastala kasnije, no sve te pokrajine sačinjavaju jednu jedinstvenu domovinu Hrvatsku, te nitko nema pravo da ikoju od tih pokrajina svojata za sebe.

5. Hrvatski je narod u svoju domovinu Hrvatsku došao kao potpuno slobodan narod, i to u vrijeme seobe naroda vlastitom pobudom, pa je tu zemlju osvojio i zauvijek je učinio svojom.

6. Hrvatski je narod u svoju domovinu Hrvatsku došao potpuno organiziran ne samo obiteljski nego i vojnički, te je odmah po dolasku osnovao svoju vlastitu državu sa svim obilježjima državnosti.

7. Svoju državu Hrvatsku, osnovanu već u vrijeme kad su mnogi drugi narodi živjeli još posve nesređeno (neorganizirano), hrvatski je narod održao kroz sve vjekove do svršetka svjetskog rata. On se nije nje — kao ni prava na nju — nikada, pa ni nakon svršetka svjetskog rata bilo kojim činom ili bilo kojom zakonitom odlukom odrekao, a niti je to svoje pravo prenio na koga drugoga. Tek mu je na svršetku rata 1918. god. tuđinska sila spriječila da svoja suverena prava dalje vrši u svojoj vlastitoj državi Hrvatskoj.

8. Hrvatski narod ima pravo da svoju suverenu vlast oživotvori u vlastitoj državi Hrvatskoj na čitavom svom etničkom i povijesnom području, to jest ponovo uspostavi svoju potpuno samostalnu i nezavisnu hrvatsku državu. Tu uspostavu ima pravo provesti svim sredstvima, pa i silom oružja. Njega ne vežu nikakve međunarodne ni državnopravne obaveze iz sadašnjosti ili prošlosti koje nisu u potpunoj suglasnosti s tim načelima, niti će se na takve obazirati u svojoj nezavisnoj državi Hrvatskoj.

9. Hrvatski narod ima pravo na sreću i blagostanje kao cjelina, a isto tako pravo ima svaki pojedini Hrvat, kao član te cjeline. Ta sreća i to blagostanje mogu se oživotvoriti i ostvariti za narod, kao cjelinu, i za pojedince, kao članove cjeline, jedino u posve samostalnoj i nezavisnoj državi Hrvatskoj koja ne smije i ne može biti sastavnim dijelom, ni u kojem obliku, ni jedne druge države ili bilo kakve ine državne tvorevine.

10. Hrvatski narod ima svoj suverenitet po kome on jedini ima vladati u svojoj državi i upravljati svim svojim državnim i narodnim poslovima.

11. U hrvatskim državnim i narodnim poslovima u samostalnoj i nezavisnoj državi Hrvatskoj ne smije odlučivati nitko tko nije po koljenima i po krvi član hrvatskog naroda. Isto tako ne smije o sudbnimi hrvatskog naroda i hrvatske države odlučivati ni jedan strani narod ili država.

12. Seljaštvo nije samo temelj i izvor svakog života nego ono samo po sebi sačinjava hrvatski narod, te je, kao takvo, nosilac i vršilac svake državne vlasti u hrvatskoj državi. I kraj svega toga, svi staleži hrvatskog naroda sačinjavaju jednu narodnu cjelinu, budući da i ostali staleži u hrvatskom narodu, kojih su članovi pripadnici hrvatske krvi, imaju ne samo svoj korijen i porijeklo nego i trajnu obiteljsku vezu sa selom. Tko u Hrvatskoj ne potječe iz seljačke obitelji, taj u devedeset slučajeva od sto nije hrvatskog porijekla ni krvi nego je doseljeni stranac.

13. Sva materijalna i duhovna dobra u hrvatskoj državi vlasništvo su naroda, te je on jedini ovlašten da njima raspolaže i njima se koristi. Prirodna bogatstva hrvatske domovine, napose njene šume i rude ne mogu biti predmetom privatne trgovine. Zemlja može biti vlasništvo samo onoga koji je obrađuje säm sa svojom obitelji, to jest seljaka.

14. Temelj svake vrijednosti jest samo rad, a temelj svakog prava jest dužnost. Stoga u hrvatskoj državi rad označava stupanj vrijednosti svakog pojedinca i ima predstavljati temelj cjelokupnog narodnog blagostanja. Nitko ne može imati ikakvih posebnih prava nego svakome samo dužnosti prema narodu i državi daju pravo na obezbjeđen život.

15. Vršenje svih javnih funkcija vezano je uz odgovornost. Svatko tko u ime naroda ili države vrši javne poslove bilo koje vrste odgovara svojim dobrom i svojim životom za sva djela ili propuste. No, dužnost i odgovornost prema cjelini imaju biti temelj i svakoj djelatnosti u privatnim životu svakoga pojedinog člana hrvatskog naroda.

16. Težište moralne snage hrvatskog naroda leži u urednom i vjerskom obiteljskom životu, njegova gospodarska snaga leži u seljačkom gospodarstvu, zadružnom životu i prirodnom bogatstvu hrvatske zemlje, obrambena snaga u organizatornim i prokušanim vojnim vrlinama. Prosvjetni i kulturni napredak hrvatskog naroda temelji se na prirodnoj narodnoj darovitosti i prokušanoj sposobnosti na polju znanosti, nauke i prosvjete. Industrija, obrt, kućna radinost i trgovina imaju biti ruka pomoćnica cjelokupnom seljačkom i općem narodnom gospodarstvu. Te grane života imaju biti polje poštenog rada i izvor dostojnog života radnika, a ne sredstvo gomilanja narodne imovini u rukama kapitalista.

17. Skladno uzgajanje, promicanje i usavršavanje svih narodnih vrlina i grana narodnog života zadaća je svih pregnuća javnog rada i državne vlasti kao takve, jer one daju potpuno jamstvo opstanka, vjekovnog bivstvovanja i blagostanja sadašnjih i budućih pokoljenja cjelokupnoga hrvatskog naroda, te opstojnosti i sigurnosti nezavisne države Hrvatske.

Valja na ovom mjestu upozoriti da od časa premještaja ustaškog »nucleus-a« - tako se naime naziva u talijanskoj službenoj korespondenciji - iz Bovegna u Borgo Val di Taro (ožujak 1933) nadzor nad Pavelićem i njegovim ustašama i brigu za njih preuzima policijski generalni inspektor Ettore Conti sa sjedištem u Pisi i Conti je tu dužnost zadržao sve do proglašenja ustaške države u travnju 1941. godine. Svoje izvještaje o njima podnosio je direktno šefu talijanske policije senatoru Arturu Bocchiniju, a istodobno i jednom višem službeniku ministarstva vanjskih poslova u Rimu koji je stajao na čelu posebnog ureda »Hrvatska« (Croazia) u ministarstvu (u početku je to bio Paolo Cortese, zatim Quinto Mazzolini nakon atentata u Marseilleu, i, na kraju, od srpnja 1936. Luigi Vidau).[132]

Čini se da je nadležnost između policije i diplomacije bila u pogledu ustaškog »nucleus-a« ovako podijeljena: Conti je bio dužan da održava dodir s Pavelićem isključivo da bi mu olakšavao organiziranje i, kasnije, preseljavanje sabirnog logora (»nucleus-a«), I financijska pomoć pritjecala mu je posredstvom Contija, no za direktivne ovlasti, i to ne samo političke prirode, bili su isključivo nadležni diplomatski službenici, odnosno ministarstvo vanjskih poslova. Prema tome, Cortese (kasnije njegovi nasljednici) bio je zadužen da održava i nadalje stalan kontakt s Pavelićem, da preuzima zahtjeve koje bi

[132] **Teodoro Sala, Basi italiane del separatismo croato (1929-1940), str. 20 (umnoženi referat sa talijansko-jugoslavenskog susreta i skupa historičara u Anconi 1977. godine). Stavio mi ga je na raspolaganje kolega dr Rade Petrovič sa sarajevskog Filozofskog fakulteta i zato mu i na ovom mjestu izričem zahvalnost.**

mu Pavelić upućivao, u prvom redu one o vojnoj organizaciji »nucleus-a« i naoružavanju ustaša.

Za vrijeme boravka sabirnog logora u Borgo Val di Taro, ustaška je grupa — uslijed pridolaska ekonomskih emigranata (ugroženih ili pogođenih nezaposlenošću i krizom), pretežno iz Belgije, ili pojedinaca iz domovine - od 140 porasla na oko 300 pripadnika. Bila je razvrstana po jedinicama, naoružana i vojno vježbana. Okolno ih je stanovništvo držalo za »bugarske radnike« — zatim - uslijed preočite vojničke aktivnosti - za »vojnike-dezertere, prijatelje Italije«.

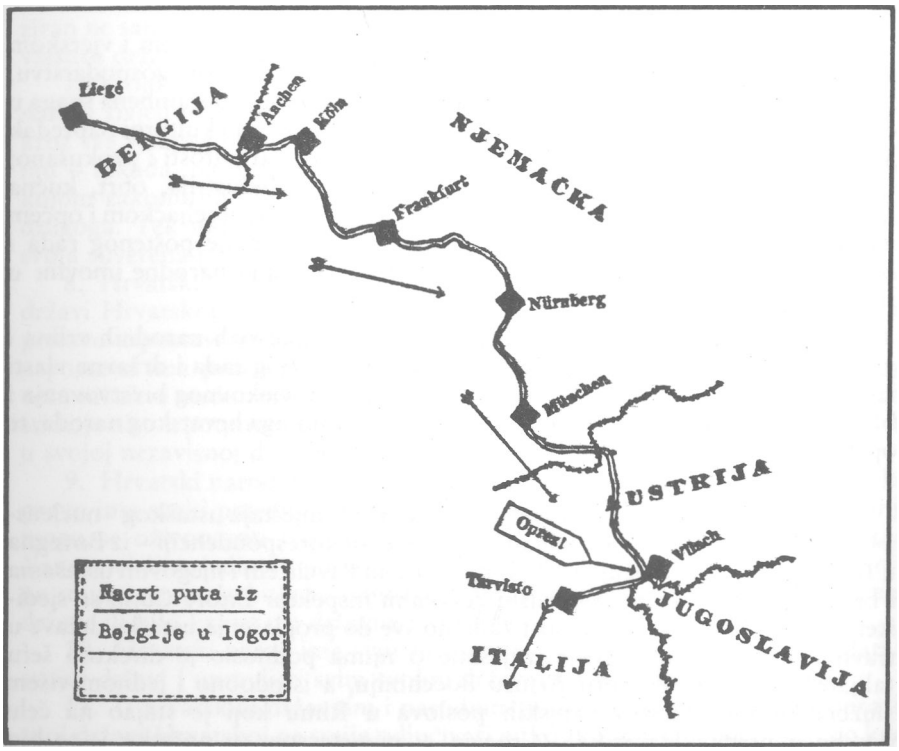

Taj je sabirni logor bio premješten 19. VII 1933. u Vischetto, općina Bardi, u provinciji Parma. Tamo su ih seljaci iz okolice primali kao talijanske goste iz - Albanije. U Parmu su prešli i civilni funkcionari i svih zajedno u grupi bilo je tada oko 400. Velik dio novih pridošlica pristizao je iz Belgije — glavnog regrutnog centra *UHRO* - i to preko Kölna, gdje se nalazio prihvatni punkt koji ih je upućivao dalje na jug. U Italiji su za nj, kao i za ostale, postojala prihvatilišta u Comu, Udinama, Rijeci i Milanu, dok je u Austriji postojao takav punkt u Klagenfurtu (Celovcu).[133] Najvažniji centar za infor-

[133] **Erih Lisak - u saslušanju - spomenuo je prihvatni punkt ustaša u Austriji, opisujući vlastiti bijeg iz Zagreba. »U to vrijeme naš glavni veznik u Klagenfurtu bio je Herenčić, student ekonomsko-komercijalne škole« (A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja E. Lisaka 24. I 1946,1. O. 9 2/6 1-36).**

***Odredbom Br. G 31/34* od 6. VIII 1934. bio je Lisak imenovan u čin zastavnika »sa stališnim redom« od 1. VIII 1933. (A-VII, NDH, Kut. 85').**

macije i pregrupaciju nalazio se i nadalje u Milanu, u rukama pouzdanog »Paola Đurića« (zapravo Stanka Hranilovića), i taj je centar — radi veće sigurnosti — bio u svibnju 1934. premješten u Bolognu.

O toj seobi logora govori *Odredba br. G. 9/33* od 30. VI 1933. koja glasi ovako:

»Sabirni logor u P. II. i III. 0.4 imade danas preseliti u novu nastambu pod vodstvom g. četnika Herbsta.

Preseljenje se ima obaviti u hodnji, a svaki ustaša ima sobom ponijeti toliko opreme i stvari, koliko može nositi. Bode [bod-bodež] imadu ustaše sobom nositi skrovito, a sve ostalo oružje i streljivo, kao i ostali predmeti, koji su vlasništvo logora, imaju se otpremiti kamionima.

Selenje ima se obaviti noću i na način, da nitko ne sazna za selenje, a još manje za pravac odlaska.

U dosadanjem logoru ima ostati tiskara, a s njom do daljnje odredbe ostaju ustaša zastupnik Jovanović i Vlado.

O tome obavijest zapovjedničtvu s.jabirnog] logora.«[134]

Odredba GUS-a br. G. 9d/33 od 13. VII[13] sadržavala je ozbiljno upozorenje, a glasila je ovako:

»Ustaška vojska, koja se nalazi izvan teritorija hrvatskih zemalja, uživa gostoprimstvo stranih naroda koji joj iz prijateljskih sklonosti pružaju mogućnost boravka na svom teritoriju.

Nu to je gostoprimstvo uvjetovano s najvećim čuvanjem tajnosti boravišta, jer u onom času, kada neprijatelj hrvatskog naroda sazna za boravišta pojedinih ustaških logora, morat će uslijed međunarodno-političkih razloga to gostoprimstvo prestati i ustaška se vojska raspustiti.

Taj slučaj bi nastupio naročito, ako neprijatelj koje boravište sazna krivnjom kojega člana ustaške vojske.

Radi toga upozoruje Glavni Ustaški Stan sve područne ustaške oblasti i zapovjedničtva ponovno, da u svojem djelokrugu sve podčinjene najozbiljnije upozore na čuvanje tajnosti boravišta i da predoče, da povreda te tajnosti sačinjava ogrješenje o ustašku zakletvu, za koje ogrješenje ustaški ustav propisuje kaznu smrti.

Glavni Ustaški Stan saopćuje, da će se proti svakom, tko se o to ogrješi, najstrože postupiti i da će ustaški sudovi u takvom slučaju bezuvjetno propisanu smrtnu kaznu primjeniti, jer taj prestupak stavlja u pogibelj opstojnost ustaške vojske.

Ovom zgodom upozoruje Glavni Ustaški Stan sva područna zapovjedničtva, da je najstrože zabranjen svaki saobraćaj između ustaša i lokalnog pučanstva, pa će se i takav prestupak najstrože kazniti i disciplinarnim kaznama, u koliko u konkretnom slučaju ne bi takav prestupak obzirom na sigurnost opstojnosti ustaške vojske činio i povredu ustaške zakletve, za koju je najteža kazna propisana.

O tom obavijest svim područnim zapovjedničtvima, da po ovoj odredbi strogo postupaju.«

GUS je donio *Odredbu br. G. 9e/33* od 9. VIII[136] kojom — savezno s *Odredbom* od 10. VII — privremeno postavlja dra Milu Budaka upravnim zapovjednikom P. II i III pokretnih ustaških sila.

[134] **A-VII, NDH, Kut. 85[f].**
[135] **Isti izvor.**
[136] **Isti izvor.**

Zanimljivo je pri tom da je Budak, u svom saslušanju pred našim istražnim organom, potpuno prešutio to imenovanje. »Prihvatio sam — iskazuje on[137] - njegovo (Pavelićevo) stanovište da treba uspostaviti nezavisnu državu Hrvatsku, jer se sa Srbijom ne može živjeti hrvatskim nacionalnim životom. Naša akcija u vezi s time bila je predviđena za duži rok, jer se znalo da Jugoslavija neće propasti bez većeg rata. Nismo ovom prilikom razgovarali o konkretnijim zadaćama pojedinaca, no Dr. Pavelić je već sada počeo osnivati ustaške logore u koje su dolazili naši ljudi, koji su morali bježati iz Hrvatske, zatim iz raznih stranih zemalja, gdje su bili na radu. Prvi logor je bio Bovegno kod Brešije. U pogledu financijskih sredstava za našu akciju protiv Jugoslavije znam da je Dr. Pavelić prije odlaska u I. hrvatsku štedionicu stavio veći polog novca, ne znam od kuda, a rekao mi je u Italiji, da dobiva novac iz Amerike, što je bila i istina. Sve do internacije naše na Liparima nisam mogao saznati, a niti sam se interesirao da li tadanja italijanska vlada financira pokret. Moja je zadaća bila da stupim u vezu sa određenim funkcionerom talijanskog ministarstva vanjskih poslova (zove se Randi) za kulturne veze. Rodom je iz Splita, a imena ću mu se naknadno sjetiti [to je bio Oscar Randi, pisac biografije Nikole Pašića]. Stupivši sa njime u vezu moja je prva želja bila da preko njega postignemo da se u talijanskoj literaturi Hrvate ne blati paušalno, a napose sam mu tumačio, kako je među austrijskim vojnicima, koji su služili u Italiji, a i po stvarnim i navodnim zlodjelima u Italiji svi uzeti kao Hrvati, bilo svih mogućih narodnosti bivše monarhije, pa i Talijana. Naš je odnos bio čisto kulturne prirode, a nikako političke. U Italiji, tada o našem pokretu i hrvatskom pitanju nije ništa objavljeno, jer se Italija *pro forma* držala korektno prema tadanjoj Jugoslaviji. Istakao sam napose kako u talijanskim'školskim udžbenicima falsificirana je ne samo povijest, nego i zemljopis.«[138]

»Logor u Bovegnu — nastavlja Budak svoj iskaz — nije ostao dugo, jer je navodno jugoslavenska špijunaža za njega doznala i preselio se u srednju Italiju, u neko zabačeno selo u brdovitom kraju. Taj sam logor posjetio ljeti *1933.* g. sa poglavnikom. Tom zgodom održali smo sastanak sa ljudima i govorili o potrebi provođenja akcije za ostvarenje hrvatske državnosti. Svi logoraši nisu imali puške, pa su se naizmjenično vježbali u rukovanju oružjem. «

A Ante Moškov iskazao je u istrazi ovako:

»U Borgo Val di Taro ostali smo do početka ljeta 1933. g., a onda smo se preselili u Višketo [Vischetto], blizu Bardi-a, to je sve provincija Parma.[139] Ovdje se nastavilo sa vježbama. Od studenata zatekao sam tamo Tihomira Vrljića, Vladu Hunića, Juru Francetića, a nešto prije preseljenja došao je i Frajsman. Lisak još nije došao. Bubalo je bio ostao i otišao kod Budaka. U Višketo su neprestano pridolazili ljudi i to najviše radnici iz Belgije koji su tamo radili po rudnicima.[140] Kroz to vrijeme došao je u logor Seletković Mijo,

[137] A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja M. Budaka 26. V 1945, I. O. 9 4/3 1-20.

[138] Budak je u SAD 1934, god. objavio knjigu: *Hrvatski narod u borbi za samostalnu i nezavisnu hrvatsku državu* (Izdanje *Hrvatskog Kola* u Sjedinjenim Državama i Kanadi).

[139] »Tokom noći, kad je sve spavalo, ustaša je jednostavno nestalo, i sutradan ih na opću žalost pučanstva više nije bilo. Tako je to išlo od Bovegna do Borgo Val di Tara, odatle do Bardia, pa dalje Arezzo, Oliveto, pa konačno u San Demetrio nei Vestini u pokrajini Aquila, a konačno Lipari, Calabria, Sardegna« (M. Bzik, *Ustaška pobjeda,* str. 27).

[140] »Upute su glasile:,Putem ništa govoriti. Kad dođete u to mjesto, treba sići i pod lozinkom se obratiti na takvog i takvog čovjeka, koji će čekati na odnosnom mjestu. On će vam dati daljnje upute i sve što je potrebno za dalnji put. Među sobom čim manje govoriti hrvatski, a ako tko putem pita kuda idete, odgovorite da se vraćate u domovinu. Pazite na svakoga tkogod vam se

bivši austrijski časnik i bivši žandarmerijski oficir za vrijeme Jugoslavije. On je došao u činu satnika. Isto tako bio je došao u činu bojnika (majora) Stjepan Tomičić koji je imao pseudonim ‚Dabiša'. Pseudonim su imali i svi ostali koji su bili na važnim mjestima. Ja nisam imao nikakovog pseudonima. Nakon preseljenja stigao je iz Mađarske satnik ‚Slaviša', a zvao se Slavonski ili Slavinski, tako nešto. Jesenski je bio otišao iz logora jer je došao u sukob sa grupom pouzdanika koji su bili oko samog Pavelića. U Višketu dobilo se i oružje koje je stiglo jednog dana s kamionom u sanducima. Stigle su i austrijske puške zapakovane u sanducima. Tako su skoro svi ljudi kroz 20 dana imali puške za vježbu. Logor su glede instrukcija posjećivali i davali generalne upute neki koje ja nisam poznavao osim pukovnika Dujića, bivšeg austrijskog generalštabnog oficira. Oni su uglavnom davali generalne vojničke upute i ispitivali da vide kako se u vojničkom znanju napredovalo. Ja sam tako došao u osobni kontakt sa pukovnikom Dujićem koji se interesirao za prilike i moj kraj, pošto je bio glavnostožerni časnik kod ofenzive na Crnu Goru za vrijeme prvog svjetskog rata. Kako sam ja pokazivao mnogo interesa za vojničke stvari, to mi je on poslao sa jednim dugačkim listom nekoliko vojničkih priručnika iz kojih sam ja vadio i prepisivao i slagao vježbovnike vojničke. Među ostalim tim vojničkim stvarima dobili smo i neke aparate za signalizaciju, pa sam ja preuzeo na sebe izobrazbu dojavne službe (telefon, telegraf i ostala pomagala). Logor je bio razdjeljen na dva dijela jer nije bilo nastambe za čitavo ljudstvo na jednom mjestu. Kako su izbile trzavice među ljudstvom radi prvenstva, to se logor razdijelio na 2 grupe, jedna tzv. dalmatinska i druga koja je obuhvatala sve ostale. Jedan je logor ostao u Višketu, a Dalmatinci su bili preseljeni jedno 15 kilometara dalje u Pione. Dalmatincima je bio zapovjednik ‚Slaviša' a ostalima Seletković, dok je nad obadva logora bio zapovjednik Tomičić. U međuvremenu je došao u logor Lisak i Herenćić. Lisak je ostao i preuzeo zdravstvenu službu, a Herenčić je postao pobočnik kod Tomičića. Kasno u jesen bila je napravljena jedna zajednička vježba između obadva logora na koju je došao Pavelić, Dujić, Perčević, jedan Bugarin kome ne znam imena, i još dvojica u civilu, ne znam im imena. Dujić je poslao i svoja dva sina koji su bili u logoru skoro mjesec i po dana. Tom prilikom nakon završetka te vježbe ja sam položio prisegu sa mnogim ostalima koji su bili stigli u razdoblju kao i ja.«[141]

GUS je 10. IX izdao *Odredbu br. G. 9/33*[142] o osnivanju područnih komisija kojom se propisuje postupak pri unovačivanju ustaških članova. Naime, oni koji pristupaju u neku ustašku jedinicu na djelatnu ustašku službu imaju se podvrći posebnom područnom povjerenstvu. Ono im mora *najozbiljnije* predočiti — prije nego što bi im se odobrio pristup u ‚djelatno stanje' — da se stupanjem u to stanje podvrgavaju, osim redovnim ustaškim propisima, još i naročitim i najtežim odredbama i naredbama; da time prekidaju svaki

približi. Doušnici će vas pratiti na svakom koraku i nastojat će saznati kuda putujete. Stoga, kad se približuje i nadziratelj putnih karata ili putnica, nastojte da u taj čas ne bude nitko u blizini, jer bi nadziratelj mogao postaviti kakvo pitanje, iz kojeg bi doušnik mogao saznati ili naslutiti kuda putujete. Kad stignete na odnosnu postaju, morate opet promijeniti vlak. Pazite vrlo dobro, jer je tamo blizu jugoslavenska' granica i morate pitati i izabrati taj i taj vlak, koji stoji na tom i tom kolosjeku. S obzirom na to da ne poznajete jezik zemlje u koju putujete, ne upuštajte se ni s kim u razgovor, već nastojte naći posebni odjel u vagonu i poduzeti sve moguće da se nitko nema razloga upustiti s vama u razgovor. Doći ćete tako u... gdje će vas dočekati opet povjerenik, na kojeg će vas onaj prvi uputiti. Taj će vas uputiti dalje'« (M. Bzik, isti izvor, str. 24).

™ A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja Ante Moškova, I/O. 9 1/4 1-117.

142 A-VII, NDH, Kut. 85[f].

saobraćaj s vanjskim svijetom; da se povreda tajnosti kažnjava smrtnom kaznom; da time prekidaju s pripadnošću bilo kojoj stranci ili javnom ili tajnom društvu; da osim nadležnih ustaških vlasti i pretpostavljenih nema nikakvih drugih; da u tom položaju pojedinac mora biti spreman na najoskudniji život i najveća pregaranja u materijalnom i moralnom pogledu, te na ine tegobe, odgovornosti i dužnosti. Tek nakon toga — ako se kandidat obveže na najstrože izvršenje predočenog — može ga se primiti.

GUS je, 12. XII, izdao *Odredbu br.G 12/33*[143] kojom se krilni zapovjednik ustaških pokretnih sila u P. II i III O 3. četnik N. Jeszenszky privremeno dodjeluje GUS-u »za vojnostručnog izvjestitelja i nadzornika vojnoizobrazbene ustaške službe«, dok se služba krilnog zapovjednika povjerava privremeno zapovjedniku sabirnih logora 1. i 2. satniku Stjepanu Tomičiću.

Što je, zapravo, stajalo iza te smjene otkriva nam Moškov.

»Ovaj prvi rascjep koji sam opazio zauzeo je konkretni oblik kada je jednoga dana doveo sa autom Đovani jednoga kojega je predstavio pod imenom Siniša, kao novog zapovjednika u logoru i istog dana odveo sa sobom Jesenskog. Ovaj Siniša je bio Kopčinović Stjepan, stari drug Đovania, a inače je živio i imao nekakove funkcije u Mađarskoj na Janka Pusti. To sam doznao mnogo kasnije od Frajsmana. Kopčinović je nastupio odmah sa riječima: ‚Ja ću tu napraviti red, tko mene ne sluša taj će zlo proći.' Čudne su mi bile ove njegove riječi jer stvarnoga nereda nije bilo. Sutradan po nastupanju dužnosti on je odmah upitao koji su ovdje studenti. Kako nas tri studenta nismo bili prisutni, to nas nije upoznao. Kada smo došli na objed, onda je bez daljnjega ispitivanja odredio da mu se ima oprati auto, i odredio mene i još drugu dvojicu, te nam zaprijetio da nitko ne smije napustiti niti dvorište zgrade bez njegovog pismenog odobrenja. Poslije podne smo otišli na pranje automobila mi koji smo bili određeni, što je bilo prema samom selu u jednoj garaži. S nama su išli još neki po hranu i među njima student Vrljić. Upravo kada smo završili čišćenje došao je Siniša, počeo vikati što radimo toliko izvan kuće i svaki je dao svoje opravdanje. Nije mogao nikom ništa napraviti osim Vrljiću kojega je odmah metnuo u auto, odveo u logor i zatvorio. Usput je našao još dvojicu izvan dvorišta logora gdje se moralo izaći uostalom i radi same vode, te je i njih dao zatvoriti. Uveče je došao ponovo u nastambu i počeo se derati da će on napraviti red i da tu neće praviti nitko pa ni studenti ono što ih je volja, da tu nije ni Artuković ni Jesenski zapovjednik nego on, i dao je još iste večeri u podrumu pripremiti poseban zatvor, te vezavši Vrljića i ovu dvojicu bacio ih u taj podrum. Na mene je to bilo strašno djelovalo te sam o tome odmah pričao sa drugima koji su isto bili nezadovoljni. Raspravljali smo i došli do zaključka da sutradan kada dođe Siniša i održi već najavljeni prijavak prema kojemu će izreći kaznu uhapšenicima tj. da će ih držati stalno u lancima i dati im samo kruh i vodu, da ćemo ga zaskočiti, razoružati i onemogućiti, pa makar morali i glavom platiti. Napravili smo bili detaljan raspored ako bi on poveo svoju pratnju kako ćemo postupiti i podijelili smo uloge. Međutim na neki način je za to saznao Siniša te nije uopće dolazio već je poručio da je u logoru izbila otvorena pobuna. Treći dan nakon toga došao je Pavelić u pratnji Đovania koji je prema svemu imao u pripremi revolver. Nastala su saslušavanja koja je sam vršio osobno Pavelić, i među ostalima sam i ja bio preslušan. Ja sam mu onda otvoreno iznio sve moje prve utiske kao i postupak Kopčinovića. Govorio sam mu o onome što sam očekivao, kako sam zamiš-

[143] **Isti izvor.**

ljao slogu da postoji među Hrvatima vani i na ono što sam našao. Stvar je završila tako da je Kopčinović bio smjenjen, a zapovjednikom logora bio je opet imenovan Jesenski, ali za kratko vrijeme tj. dok nije došao Tomičić. Sa ovim ipak nije bilo završeno tj. ta odvajanja ljudi jedni od drugih, nego su se šta više te dvije struje još više zaoštrile. Dolaskom Tomičića to se još više ispoljilo jer je on bio čovjek Đovaniev. Kao što je bilo u logoru, tako izgleda isto da je podvojenost vladala i medu onima koji su živjeli izvan logora. Prva posljedica toga je bila da najavljeni studenti koji su trebali doći iz domovine nisu došli jer je Hranilović poslao poruku da emigracija ne treba studenata. Za ovu poruku sam doznao od Frajsmana, a kasnije je bila poznata skoro svima.

Od studenata bili smo ja, Vrljić i Hunić, kao i Francetić smatrani da pripadamo grupi Artukovića. Frajsman nije smatran da pripada ni jednoj grupi, odnosno bio je u dobrim odnosima sa jednima i drugima. Sjećam se da su Herenčić i Lisak bili najpouzdaniji u grupi Đovania, a kasnije i Pečnikar koji je došao u logor tek u Oliveto. Grupi Artukovića uglavnom su pripadali Ličani i Dalmatinci, a ostali su pripadali grupi Đovania.«[144]

»Prije preseljenja logora iz Borgo Tara u Bardi — citiramo ponovo iskaz A. Moškova[14^] — izbio je jedan incident koji bi ponovo mogao dovesti do teških posljedica. U šali neki su Kremziru, glavnom čovjeku Đovania, namjestili krevet da se sruši. Ovaj je to iste večeri javio Đovaniu koji je odmah stigao i sa revolverom u ruci sve iz kreveta podigao vičući da se tu radi o zavjerama i da se vodi kampanja protiv njega, a preko njega i protiv Pavelića. Stvar sama od sebe je bila neozbiljna, ali najbolje ilustrira reakcije Đovania. Slijedećih dana traženi su krivci i rezultat je bio da su iz logora nepoznato odvedeni kao glavni buntovnici Marko Oštrić, Vladimir Hunić, Ivan Šarić i Zorko Ćudina. Ivan Šarić i Zorko Ćudina povratili su se u logor tek kad je logor preseljen iz Bardia u Oliveto. Za sudbinu ostale dvojice nisam znao dugo, tek nakon povratka u domovinu saznao sam da su navodno umrli, a nakon svršetka rata doznao sam točno, našto ću se kasnije osvrnuti.

Prelaskom logora u Višketo (Bardi) — nastavlja Moškov[146] — javila se organizirana kontrola svakog pojedinog čovjeka u logoru. Tu je kontrolu po nalogu Pavelića, kako sam kasnije doznao na Liparima, organizirao Jože Milković koji je bio imenovan za tzv. odjelnog upravitelja sa dužnošću: briga za opskrbu logora, veza izravna sa talijanskim vlastima u provinciji, uopće nadzor nad logorom i odgoj u logoru. Milković je obavještajni nadzor bio organizirao preko svojih sumještana Slave Tomljanovića j Stjepana Butorca, te njihovih prijatelja i suradnika još iz domovine Josipa Tomljenovića i nekih drugih Ličana. Međutim ta kontrola se ipak osjetila sa strane ljudi. Nastalo je izvjesno komešanje i nezadovoljstvo, počelo se govoriti o crnoj knjizi, o špijunima, o žandarima i izbijati međusobno nepovjerenje. Iako je o ovome Đovanieva grupa bila izgleda informirana da je to po nalogu Pavelića, ipak su počeli i oni sa svoje strane doprinositi općem nezadovoljstvu, odnosno raditi kako Milković ne bi mogao okupiti ljude, odnosno imati ljude uza se. Došlo je do takvog razmjera da se logor podijelio na dva dijela koji su neko vrijeme gledali se skoro neprijateljski, a dolazilo je i do osobnih razračunavanja. Radi svega toga kao i pridolaskom novih ljudi, logor se podijelio: jedan dio logora koji se već bio preselio u susjedno selo oko 15 km. udaljeno, Pione. Tom

[144] **Isti izvor kao pod 141.**
[145] **Isti izvor.**
[146] **Isti izvor.**

prilikom su ljudi otvoreno govorili: ‚Došli smo se boriti za Hrvatsku i za nju dati glavu, gonjeni smo bili od žandara, a ovdje ima i žandara i špijuna medu nama.' Svaki je isticao koliko je trpio do sada radi hrvatstva, te da neće trpiti dalje. Dajmatinci koji su bili u ogromnoj većini bili su uglavnom nosioci ovog nemira. Nakon par posjeta Đovania logoru i njegovog sastanka sa svojim ljudima, Milković je maknut sa položaja odjelnog upravitelja. Ja sam tada obavljao dužnost pisara u jednoj satniji kao i ostali studenti i pismeniji. Kod ovih promjena koje su nastale, nastupile su i neke druge. Tako je iz logora otišao Francetić kao neke vrsti pobočnika Servaziu koji je otišao u Mađarsku da preuzme dužnost zapovjednika tamošnjeg logora na Janka Pusti kao upravni zapovjednik. Frajsman je također otišao iz logora kao pomoć Valenti u organiziranju u Južnoj Americi, Argentini. Na mjesto Milkovića došao je za odjelnog upravitelja neki pod pseudonimom ‚Daniša'. Ja sam tek od Artukovića doznao u Mađarskoj tko je zapravo taj Daniša. Radi se o Marku Fil Vujevi, jedan tip za sebe, nesređen i abnormalan. On je emigrirao neznam koje godine iz Hrvatske u Argentinu gdje je kao obični varalica uspio bio namjestiti se kao glavni inžinir u jednoj velikoj elektrocentrali od kuda je moralo pobjeći. U svojim avanturističkim podhvatima bio je uspio tako daleko da su brazilijanske novine 1930. ili 1931. g. bile donijele uz njegovu sliku na prvim stranama članak pod naslovom ‚Biti će riješena kriza brazilijanske kave. Marko Fil Vujeva, hrvatski ministar, došao je pregovarati sa našom vladom o otkupu kave... i si.' U stvari je bio nepismen te se naučio pisati nešto u Zagrebu, a uglavnom u Argentini.«[147]

GUS je *Odredbom br. G 14/33* od 12. XII[148] propisao da ustaški časnici, časnički pripravnici i viši dočasnici imaju uvijek kad su u ustaškoj uniformi nositi na pripasnom remenu bod, pričvršćen na visećoj kesici. Svi ostali dočasnici i ustaše imaju s uniformom nositi pripasni remen, a bod odnosno bodež onda kad su u stražarskoj ili nadzornoj službi i na vježbama, kad je nošenje boda, odnosno bodeža, odredio zapovjednik. Bod je, tzv. bajonet koji se stavlja na pušku, a bodež je ustaški crni nož.

Drugom *Odredbom od istog dana (br. G 15/33*[49] uvedeno je novo zvanje: »skladištari«, koji vode odjevna skladišta a direktno su podređeni GUS-u.

Odredba br. G 16/33 od 13. XII[150] sadržavala je ove općenite odredbe:

»1. *Cilj izobrazbe.* Utemeljitelja ustaške organizacije vodila je vazda ustaška misao, da je samo sa oružjem moguće osloboditi hrvatski narod ispod srpskog jarma. Ustaška organizacija vodi borbu sa raznoličnim sredstvima već od šest godina na polju diplomatskom, agitacijom, izdavanjem novina, uznemiravanjem neprijatelja, proširivanjem ustaške organizacije, osnivanjem novih ustaških logora, itd. Sve su ove grane ustaške borbe jednako važne, nu jesu samo sredstva, pripreme za zadnji cilj, da preuzme u danom času glavnu ulogu oružje u čvrstim šakama ustaša vojnika. Ustaška misao zahtijeva toliko i takovih ustaških vojnika, koliko je potrebno, da se cilj postignut uzmogne. Broj ustaša danomice raste i rasti će, izobrazbu istih treba nastaviti sa napetim silama.

[147] **Dio korespondencije Marka Fil Vujeve nalazi se u A-VII, NDH, Kut. 85[f].**
[148] **A-VII, NDH, Kut. 85[f].**
[149] **Isti izvor.**
[150] **Isti izvor.**

2. *Odgoj ustaša u vjeri u pobjedu.* Sveukupna ustaška vojska mora se odgajati u jednoj misli: da sav ustaški rad vodi do sigurne pobjede. To je vjera Poglavnika, koja mu je dala snagu, da mu je uspjelo postaviti vojsku čak i u stranom svijetu. Ovu vjeru o sigurnoj pobjedi treba kod izobrazbe fanatički širiti. Izobrazba ustaša ne smije da bude šablonska. Nije tako važno, da vježba ispadne najbolje u taktičkom smislu, da kod dogovora kritika bude svestrana, važno je to, da ustaša usvoji odlučan, siguran nastup, samostalnost i ustaški vojnički ponos. Vječna kritika, stalno ispravljanje ubija samopouzdanje. Načelo kod izobrazbe mora biti: Vojnik ustaša, koji ide sa vatrenim srcem u boj, koji ne stvori u sebi brzu, ali promišljenju odluku, te ovu svoju odriješitu odluku nije kadar u srca svojih suboraca sa sigurnim glasom, znakom ili primjerom prenijeti, ili kod stvaranja makar i te najbolje odluke nema dobrog nastupa, te koleba, kod izdavanja zapovjedi ne gori mu u očima plamen sigurne pobjede, nego sa najmanjim nesigurnim mahom ruke odaje svoju neodlučnost, — taj zapovjednik je već bitku izgubio. Da se vjera u pobjedu usadi u srca ustaša, pedagoška sredstva su za to: narodna samosvijest, da je Hrvat rođen vojnik, da je kadar pobijediti i bez oružja, najbolja je obrana odlučna navala, i najlošija odluka, ako se odlučno, složno provede, vodi do pobjede. Poglavnika prati u njegovom neumornom radu i sreća, pratit će ga i tada, kada bude svoju zadaću dovršio, jer vjeruje u konačnu pobjedu i ova čvrsta vjera mora da unikne u duše svijuh ustaša vojnika.

3. *Politički odgoj.* U ovom pogledu mora biti svaki ustaša na čistom, da samo ona vojska vrijedi, koja je odgojena u narodnom duhu. Naša vojska nije revolucionarna vojska, nego je ustaška. Ona će dizati ustanak cijeloga naroda proti neprijatelju a ne neku revoluciju jedne stranke proti druge unutar vlastitog naroda. Svaki ustaša mora znati, da je hrvatski narod dovoljno velik i jak, da može biti nezavisan i može imati svoju nezavisnu državu. Svaki ustaša nadalje treba znati gotovo na pamet *Načela*, što ih je Poglavnik napisao za ustaški pokret. Ta načela treba ustašama razčiniti i raztumačiti točku po točku. Iz tih načela je vidljiv politički i socijalni program ustaškog pokreta. Napose treba ustašama raztumačiti, da je ustaški pokret pravi seljački pokret, jer su ustaše seljaci i seljački sinovi, te je namjera ustaškog pokreta, da u slobodnoj hrvatskoj državi ne bude vladao nitko drugi, nego hrvatski seljaci, organizirani u ustašku organizaciju.

4. *Slobodan duh.* Kod izobrazbe sva sredstva treba upotrijebiti, da se ustaša uvjeri, da uz sva ograničenja, koja su uslijed teškog položaja ustaške vojske vrlo nuždna, je potpunoma slobodan, ravnopravan, cijenjen ustaški vojnik. Svaki prokušan Hrvat, koji je stupio u ustaške redove dobrovoljno, čim mu je dopušteno, da položi ustašku prisegu, postao je ravnopravnim članom ustaške vojske. Zasluge, koje je postigao prije toga, neovlaštavaju ga na nikakove posebne prednosti, jer što je god tko učinio, učinio je kao svoju hrvatsku narodnu dužnost. Svaka služba, koja se ustaši odredi, je jednako važna za napredak i uspjeh. U ustaškoj vojsci svaki vojnik je potpunoma slobodan: ima velika prava, ali ima i teške dužnosti. Nitko mu nema pravo zapovjedati, samo njegov predpostavljeni te nitko ga nema pravo kazniti nepravedno, jer ima pravo, da se prituži službenim putem. Kod izobrazbe valja nastojati, da se izbjegava svemu, što potlačiva slobodan duh i goji servilnost.

5. *Vojnički duh.* Kod izobrazbe sa svim sredstvima treba iskoristiti onaj povoljan položaj, koji je Poglavnik izvojevao sa svojim neumornim radom, da ustaška vojska raste, te ima neograničenu mogućnost, da se vojnički odgaja.

No treba držati tajnom, da ustaška vojska u danom času biti će pravodobno oboružana najmodernijim oružjem i da će nabujati tako, da svoj cilj postigne. Da je ustaška vojska osnutak stalne narodne vojske. Da u današnje doba važe samo vojničke države, te da slobodna Hrvatska biti će vojnička. Osim onih malo ustaša, koji nisu obvezani vršiti vojničku ustašku službu, koji su predestinirani za politički rad, te koji već nemaju vremena, da budu podvrgnuti novačkoj izobrazbi, od sada dalje nitko ne može postići nikakav ustaški čin, dok ne položi ispit nakon novačke izobrazbe za dočasnika, te ne može stavljen biti u višu službu, bez da položi časnički ispit. Za dočasništvo i časništvo, za njihova imenovanja i promaknuća izdati će Glavni Ustaški Stan posebnu odredbu. Treba podučavati ustaše, da ustaška vojska ne stoji izvan naroda, nego je njegov sastavni dio i to najbolji, najsvjesniji, najodlučniji. Napose treba ustaše podučavati o tome, kako će oni u času ustanka u domovini narod pod ustašku zastavu okupiti i na ustanak povesti (Upute i vježbe za dizanje ustanka u selima i gradovima).

6. *Posebna ustaška izobrazba.* Kod izobrazbe mora se držati na umu, da ustaše osim normalne vojničke izobrazbe dobiju i onu, koju naročita zadaća ustaških četa i ustaških pojedinaca zahtjeva. Ima vojničkih predmeta, koji su za ustašku vojsku manje važni, nasuprot tome, ima vojničkih vještina, u kojima mora ustaša nadmašiti normalnog vojnika, te ima grana izobrazbe, koje su posebno ustaške. Treba ustaše naročito odgajati i podučavati za samostalan rad u času ustanka, jer će u taki položaj vrlo lahko i vrlo često doći.

7. *Sastav osnove za dvomjesečnu izobrazbu.* Vojno stručni izvjestitelj sastaviti će potanju osnovu za izobrazbu novaka, dočasnika i časnika. Ova osnova izdati će se svim krilnim i četnim zapovjednicima time, da na temelju one izrade najtočniji program sa satovnom razdiobom posla, tako, da na temelju istog od 1. siječnja započeti će zimska izobrazba.

Hvalevrijedno je, da gg. časnici rade na sastavljanju za izobrazbu potrebnih pomagala. Ova će se pomagala čim prije umnožavati kod Glavnog Ustaškog Stana, stoga se gg. časnici umoljavaju, da dogotovljene koncepte ovamo priposlati izvole.«

Na drugoj je strani — u Mađarskoj — još uvijek postojao sabirni logor Janka-pusta pod upravom G. Perčeca i o njemu je sreski načelnik u Prelogu, 16. IX 1933,[151] izvještavao ovako: »Na Janka pusti nalazi se oko 30 hrvatskih emigranata, koji se bave svakodnevno sa vežbanjem u rukovanju sa oružjem, bombama i paklenim mašinama.

Ove vežbe sa njima izvodi neki pešadiski mađarski kapetan, naš izbeglica, koji se zove Horvat. Taj Horvat stanuje navodno u Kapošvaru i Velikoj Kaniži. Svakog meseca od 5. do 8. donosi taj kapetan u društvu jednog civilnog lica platu emigrantima. Koliko i na čiji teret nema podataka.

Verovatno je, da bi ovo mogao da bude Perčec Gustav u uniformi mađarskog kapetana.

Na Janka pusti nalazi se jedna prostorija krcata raznim eksplozivom i biciklima. Sve ovo da je dopremljeno iz tvornice Čepelja kraj Budim Pešte.

Prema podatcima ovaj materijal predan je emigrantima na revers s tim, da

[151] **A-IHRPH, Mjere vlade i teror vladajućeg režima - grupa XVI - Zbirka između dva rata, VIII.**

Trojka u ustaškom logoru

Ustaški poglavnik u logoru u Italiji

Ustaški odred na vježbi u Italiji

Oružane vježbe ustaša u Italiji

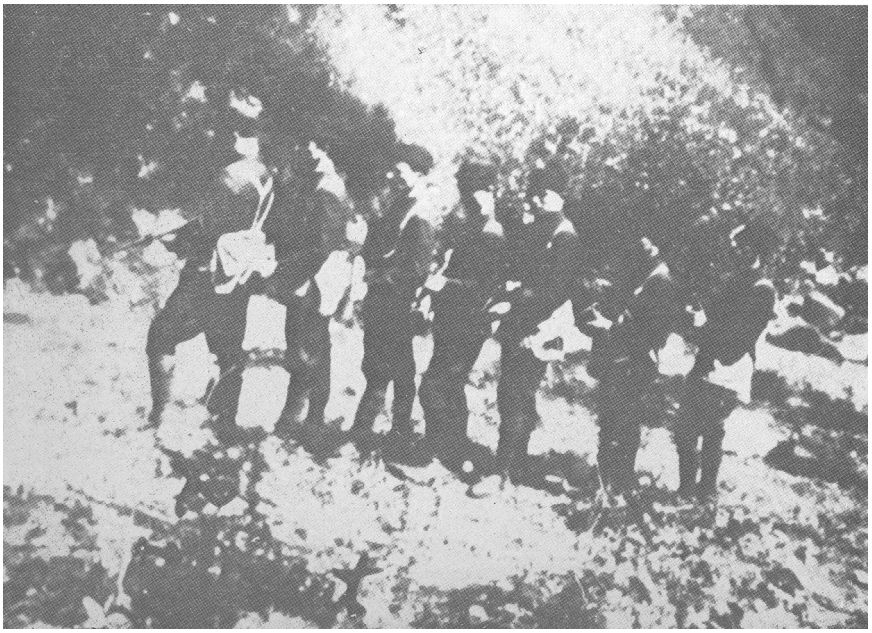

Pribor za polaganje ustaške zakletve

Mile Budak *(drugi s lijeva)* u Berlinu u pratnji dra Branimira Jelića *(prvi s lijeva)* i supruga Cihlar

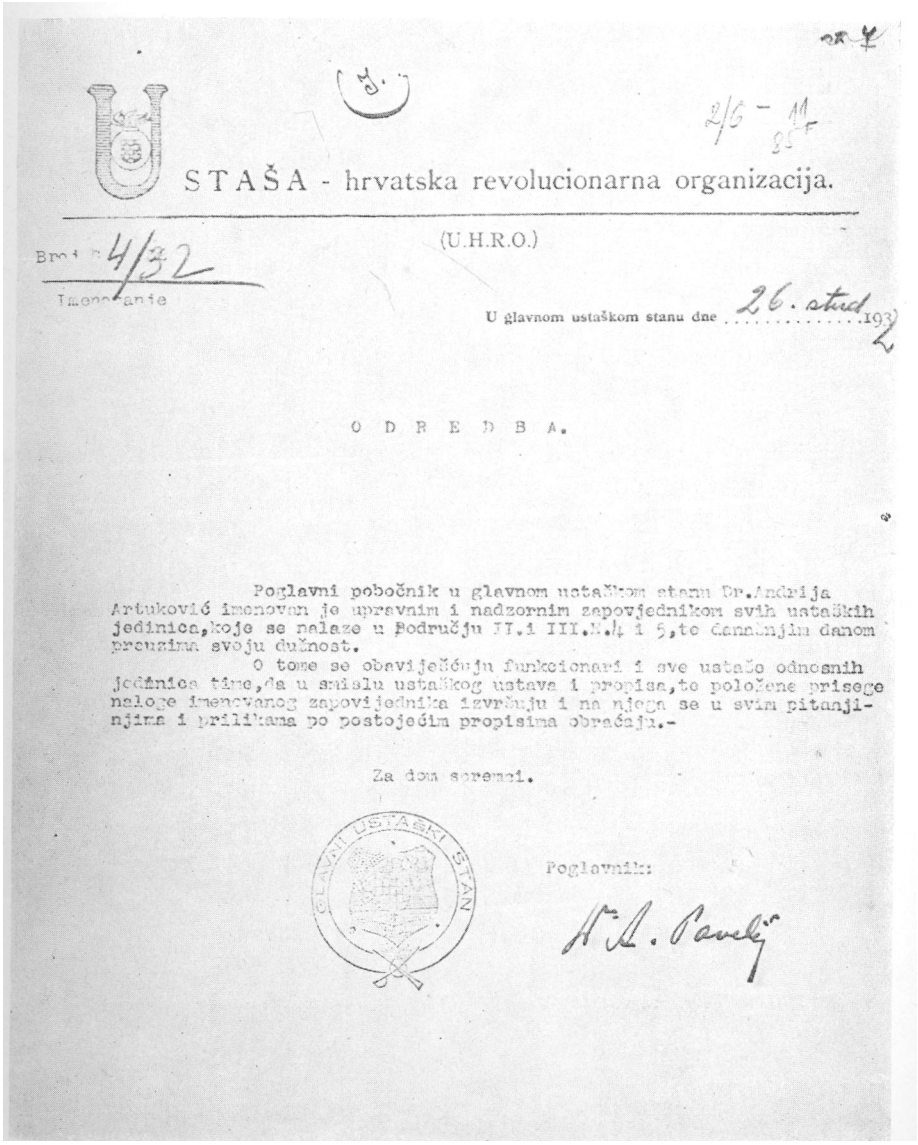

STAŠA - hrvatska revolucionarna organizacija.

(U.H.R.O.)

Broj 4/32

Imenovanje

U glavnom ustaškom stanu dne 26. studi 193[illegible]

O D R E D B A.

Poglavni pobočnik u glavnom ustaškom stanu Dr.Andrija Artuković imenovan je upravnim i nadzornim zapovjednikom svih ustaških jedinica,koje se nalaze u području II.i III.U.4 i 5,te dannašnjim danom preuzima svoju dužnost.

O tome se obaviještćuju funkcionari i sve ustaše odnosnih jedinica time,da u smislu ustaškog ustava i propisa,te položene prisege naloge imenovanog zapovjednika izvršuju i na njega se u svim pitanjinjima i prilikama po postojećim propisima obraćaju.-

Za dom spremni.

GLAVNI USTAŠKI STAN

Poglavnik:

A. Pavelić

Imenovanje dra A. Artukovića iz 1932. godine

se Mađarskoj plati, kada se ostvari nezavisna država Hrvatska. Za isplatu da jamči Italija.«

U to vrijeme Perčec nije ni slutio da mu se priprema »crni petak«, jer je dugo vremena na svom srcu čuvao guju: ljubavnicu Jelku Pogorelec, koja će ubrzo u zagrebačkim novinama *Novosti* (od 5. do 14. X 1933) objaviti seriju članaka o njemu, Janka-pusti i pojedinostima u vezi s ustašama u Mađarskoj. Ti njeni članci zatim su izašli u posebnoj brošuri pod naslovom: Tajne emigrantskih zločinaca. Ispovjest Jelke Pogorelec (Zagreb 1933).[152] Otkrića J. Pogorelec teško su kompromitirala Perčeca i on je - u nemilosti kod Pavelića već zbog rivalstva - bio ubrzo prisiljen da zapovjedništvo nad *Jankovcem* — preda Vjekoslavu Servatzyju. Toj primopredaji prisustvovao je, kao Pavelićev izaslanik, I. Perčević.

I jugoslavensko ministarstvo vanjskih poslova iskoristilo je ta otkrića i posredstvom poslanstva u Budimpešti dostavilo primjerak brošure, uz kraći prikaz njenog sadržaja na francuskom jeziku.[153] Tu se spominju jugoslavenski državljani Pavelić, Perčec, Jelić, Domitrović, dr Crvić i drugi; prikazuje teroristička djelatnost ustaša okupljenih na Janka-pusti, pobuna do koje je došlo i upućivanja jednih (Domitrovića i Huskića u zatvor u Szegedu) a Seletkovića, Kremzira i Crvića u Italiju, u Pavelićev logor, koji da se nalazi u blizini grada Brescia. Säm Perčec, kao zakupnik pustare Janka-pusta, pod lažnim imenom Emil Horväth stanuje na Janka-pusti ili u Budimpešti (prvi mu se stan u Budimpešti nalazio u IV kvartu, Becsi-utca 5, a zamijenio ga je - po savjetu vlasti - za sigurniji: Jozsefter, No. 12/III-8). Prvi stan dijelio je sa svojom ljubavnicom i sekretaricom, dok u drugom danas stanuje sam.

Kralj Aleksandar namjeravao je da svoj rođendan (17. XII) proslavi u Zagrebu i Pavelić je želio da tu priliku iskoristi da ga »makne« i tako izazove »prevrat« u Hrvatskoj. Zamislio je čitav plan odašiljanja atentatora iz Italije, i u tu je svrhu bio izabran Petar Oreb, pridošlica u ustaški logor u Borgotaru, siromašni seljak-ribar s Korčule, koji se bavio krijumčarenjem između Lastova i Korčule.[154] Na Lastovu je bio povezan s ustaškim povjerenikom Ivanom Valentom, koji ga je i doveo u Zadar u ljetu 1933. godine. U Zadru je *pro forma* bio dva dana u zatvoru, a zatim je otputovao u Trst gdje se sastao s ovećom grupom (oko 20). Prvi je stupio s njim u dodir neki »Bego«, koji ga je nagovorio da stupi u ustašku organizaciju. Oreb, u početku, nije znao pravo ime »Bega«, ali je kasnije saznao da je to Vjekoslav Servatzy. Oreb je pristao da se učlani i, prije nego što je otišao dalje, položio je propisanu ustašku zakletvu. Grupu je vodio M. Seletković i iz Trsta su najprije otputovali u Veneciju, a odatle dalje u Bresciju, gdje ih je dočekao neki Orebu nepoznati čovjek koji ih je preuzeo i s njima produžio autobusom dalje. Na kraju, stigli su u Borgotaro i tamo ušli u zgradu sabirnog logora koja je bila udaljena nekoliko kilometara od samog mjesta. U »Palači« (il Palazzo) živjelo se čisto vojničkim životom: ustajanje u 7 sati; doručak; od 8 do 11 sati vježba; u 11.30 objed, pa ponovo vježba od 14 do 16 ili 17 sati. Išlo se i u šetnju, ali su u 21 sat svi morali biti već u spavaonicama. Imali su čak i svog trubača, i to je

[152] **Francuska verzija:** ***Les secrets des organisations terroristes au service du revisionisme.***

[153] **Ta je verbalna nota poslanstva Br. 1101 od 21. XII 1933. s prilogom odštampana u saopćenju jugoslavenske vlade Vijeću Društva naroda** ***(Communication du gouvernement yougoslave au Conseil de la Societe des Nations relative aux responsabilites encourues par les autorites hongroises dans l'action terroriste dirigee contre la Yougoslavie,*** **Geneve, Novembre 1934).**

[154] **Svi podaci o Orebu i njegovom (neuspjelom) pokušaju nalaze se u više dokumenata u AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, fasc. 33.**

bio ustaša Rudolf Čepin. U logoru su se kretali u ustaškim uniformama. Uniforma je tada bila sive boje i sastojala se od vojničke bluze, dugačkih hlača i kape nalik na šajkaču. Ta je kapa bila tako krojena da se mogla spustiti na lice i potpuno ga pokriti. Na tom njenom dijelu bile su dvije rupe za oči. Šinjeli su bili zelene boje, nešto zelenije od boje uniforme tadašnjih jugoslavenskih finanaca. Kapa, opet, sive boje a na njoj metalno slovo »U«, dok su im cipele bile vojničke.

Iz logora u »II Palazzo« krenuo je Oreb s ostalima u novi logor (Vischetto) i za to vrijeme broj pripadnika neprekidno je rastao, no i tu se živjelo vojničkim životom i vježbama je rukovodio — prema Orebovom iskazu u istrazi i kasnije pred sudom — neki »Dabiša«, Jeszenszky i Zekić. Osim vježbi, držana su im i predavanja i na njima čitana razna pravila i upute kojih se moraju pridržavati. Uz vježbanje s oružjem i eksplozivom bili su poučavani u kidanju telefonskih i telegrafskih žica, u spajanju žica sa zemljom, itd. Posjećivali su ih Pavelić i Budak. Dolazili su u civilu, ali su za vrijeme boravka u logoru oblačili ustašku uniformu.

Oreb je, 8. XII, dobio nalog da otputuje i sutradan je krenuo, u društvu nekoliko ustaša, u Piacenzu. Tamo su ih dočekali: »Bego«, Josip Milković i neki Sladojević. Kasnije je stigao Ivan Herenčić i, na kraju, glavom sam Pavelić.

Još prije nego što se pojavio poglavnik, »Bego« je ispričao Orebu radi čega ide u Zagreb (da ubije kralja), s tim da se u svemu ima pokoravati Herenčiću. Povjerio mu je da je sve organizirano i da će za to — ako atentat uspije — dobiti nagradu od 500.000 dinara. To je kasnije Orebu potvrdio i Pavelić.

Pošli su (Herenčić i on), i oružje i bombe dobio je Oreb od Herenčića u vlaku. Pasoš (mađarski) mu je glasio na ime Emila Benedikta, učitelja, a Herenčićev je glasio na Janoša Krena. Tako su putovali do Klagenfurta (Celovca), gdje su u prihvatnom centru potražili Vladu (Singera), ali ga nisu našli. Prešli su ilegalno granicu, prenoćili u Celju, i došli u Zagreb 11. XII gdje ih je prihvatio student Josip Begović i poveo u svoj stan (Štosova ul. 4).

Aleksandar je stigao u Zagreb 16. XII oko pet sati poslije podne i na uglu tadašnjeg Jelačićevog trga i Praške ulice (ispred »Singera«) - na putu u dvorac u Visokoj ulici - dočekali su ga Oreb i Begović. Oreb je stajao desno od Begovića, u špaliru, a Begović, u skijaškom odijelu i sa skijama u rukama, nešto pozadi da bi skijama ukazivao Orebu pravac uzmaka u gužvi nakon izvršenog atentata. No, Oreba su impresionirali poklici i pustio je da povorka automobila prođe pokraj njega.

Neobavljena posla vratili su se u Štosovu ulicu, u stan, odgodivši atentat za sutradan. Pridružio im se Begovićev ujak Antun Podgorelec, zidarski radnik, no po njih su rano izjutra došla dva detektiva (Života Čurčić i Košta Lečić), budući da je Milićeviću u međuvremenu pošlo za rukom da sazna kako se atentatori nalaze u Štosovoj ul. 4, u Zagrebu. U stanu je Oreb ubio Čurčića a ranio Lečića, no ranjeni agent ipak je izjurio za pobjeglim ustašama na ulicu, alarmirao šofera i Begović i Podgorelec bili su ubrzo uhvaćeni, a zatim je uhvaćen i Oreb, iako se u Granešinskim Novakima preobukao u cigana. Jedino je Herenčić uspio pobjeći preko granice Paveliću.

Kasnije su sva trojica (Oreb, Begović i Podgorelec) bili izvedeni pred Sud za zaštitu države i sud je, 28. III 1934, osudio svu trojicu na kaznu smrti vješanjem. Kazna nad prvom dvojicom bila je izvršena, a Podgorelecu je bila pretvorena u doživotnu robiju.

U konceptu »završnog izvještaja« o djelatnosti podotsjeka 111/1*7 beograd-

skog ministarstva unutrašnjih poslova za 1933. godinu[155] stoji, uz ostalo, i ovo: »U prvom redu u godini 1933 nastavljen je intenzivni rad emigranata koji su, pomognuti materijalno i moralno od nekih nama susednih država, produžili da vrbuju za novac razne banditske tipove, obučavajući ih u rukovanju sa oružjem i eksplozivima da bi ih docnije upotrebili u našoj državi za vršenje atentata bilo na pojedine visoke ličnosti, bilo na razne državne objekte.« Glavni su centri — prema tom izvještaju — u Zadru, Rijeci, Lastovu i Trstu (Italija); Beču (Austrija); Janka-pusti (Mađarska). Prebacuje se u zemlju i »destruktivna lektira«: od novina *Ustaša* (za koje ministarstvo ima podatke da se štampa u Italiji); *Grič* (koji se štampa u Beču); *Grič-Presseschau* (Beč); *Nezavisna hrvatska država* (koja se štampala u Berlinu); *Croatia-Presse* (Berlin). Osim novina, ubacuju se i razni leci i toj »lektiri« dvostruki je cilj: 1) da u emigraciji (Amerika, Belgija, Francuska, itd.) stvara nezadovoljstvo i tako pripremi teren i nade ljude potrebne za akciju; 2) da ubačena u zemlju sije nezadovoljstvo u narodu i »priprema teren za revoluciju«.

Za akcije iz *Italije* u elaboratu se navodi: talijanski je radio prenosio vijesti agencije *Grič*, koje su istodobno bile štampane u spomenutim novinama. »Već januara i februara o. g. pronađeno je razno ‚ustaško' oružje u srezovima benkovačkom, šibeničkom i prečkom. Tako je u benkovačkom srezu bio pronađen 51 revolver, od kojih 16 revolvera tipa ‚Brovning', a 35 tipa ‚Azul', zatim 1602 revolverskih metaka, 1 italijanski karabin sa 24 metaka, 3 italijanske defanzivne bombe, 2 ustaške kame, 1 mašinski revolver sa produženim kundakom i 83 metaka za njega, 2 šipke za čišćenje revolvera i 2 paklene mašine.

U srezu šibeničkom bilo je pronađeno 13 revolvera tipa ‚Azul', 11 revolvera tipa ‚Brovning', 1 paklena mašina, 23 obična i 2 crnogorska revolvera sa 260 metaka.

U srezu Preko pronađeno je također 6 paklenih mašina, 13 revolvera tipa ‚Leb', 4 tipa ‚Azul', 2 tipa ‚Nagan', 840 metaka, 3 kame sa monogramom ‚Ustaša', 30 ekrazit patrona iste veličine sa onima, koje su već bile nameštene u paklenim mašinama. Sem ovog oružja pronađeno je još i dosta letaka i primitaka *Ustaša...«*

Sve je to bilo ubačeno na jugoslavenski teritorij iz Zadra. Ante Brkan, predstavnik ustaške organizacije u Zadru, davao je oružje našim ljudima nagovarajući ih prethodno da za novac ili razna druga obećanja pristupe u organizaciju. Zato je i osuđen na smrt »in contumatiam«. S granice su uklonjene neke osobe koje su sudjelovale u ustaškim akcijama i u elaboratu se pri tom spominje da su Servatzy i Mate Devčić uklonjeni iz Rijeke. Dalje se spominje Petar Matije Oreb, upućen u Zagreb oko sredine prosinca, da izvrši atentat. Prebjegao je iz Korčule na Lastovo (Italija) 15. IV 1933, a odatle je preko Zadra bio upućen u Trst i dalje.

Za akcije iz *Mađarske* u elaboratu se navodi ovo:

1. 20. srpnja — pokušaj nekih bandita da se iz Mađarske prebace preko Drave (između Legrada i Gjelekovca); nakon borbe s graničarima, pokušaj prebacivanja bio je osujećen;

2. 30. srpnja - eksplozija paklenog stroja u željezničkom komesarijatu u Koprivnici; eksplozijom je bila znatno oštećena zgrada komesarijata; ubijen policijski agent Josip Kronast, a teško ranjen zastupnik komesara Milutin Stevanović i još jedan agent; istraga je utvrdila da su taj pakleni stroj predali

[155] **AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, fasc. 33.**

Edo Premec i Mijo Kralj (jedan od atentatora u Marseilleu 1934. god.!) u Gyekenesu, 29. VII, nadzorniku kola željezničaru Karlu Žagaru s nalogom da stroj, skriven u obliku pošiljke knjige, preda na poštu br. 2 u Zagrebu, adresiran na Dragutina Bubnja, suca Državnog suda za zaštitu države u Beogradu. Knjiga je bila obavijena prozirnim papirom i na njoj se mogao pročitati naslov: Immer wieder Serbien (Neprestano Srbija);

3. 14. rujna pronađen je pakleni stroj umotan u novine *Ustaša* na putu u mjestu Gola (sličan onom koji je eksplodirao u Koprivnici);

4. 20. rujna pronađena su dva paklena stroja na 29-tom kilometru željezničke pruge Zidani most-Zagreb; istragom je bilo utvrđeno da ih je tamo postavio Josip Krobot;

5. noću od 6. na 7. listopada eksplodirao je pakleni stroj između Podsuseda i Zaprešića (i njega je postavio Krobot);

6. 11. listopada došlo je do snažne eksplozije u kući Marka Krobota, u Ladanju Gornjem; srušila je čitavu kuću i ubila Josipa Krobota i njegovu majku Janju, a teško ranila tri druge osobe; istraga je utvrdila da se Krobot nakon povratka iz Amerike zadržao u Mađarskoj; da je tamo stupio u vezu s Perčecom i mađarskim službenim organima; da je bio na terorističkom kursu i vježbao u rukovanju oružjem, paklenim strojem i bombama; još je u nekoliko navrata prelazio u Mađarsku; dalje je istraga utvrdila da je Krobot u društvu s Franjom Zrinskim, po naređenju G. Perčeca, ubio s tri metka iz revolvera bivšeg ministra Mirka Najdorfera na njegovom imanju u Zlataru; prilikom te eksplozije u Ladanju Gornjem eksplodirala su četiri paklena stroja, od kojih su dva imala biti postavljena u Varaždinu, a dva u vlaku koji poslije podne odlazi iz Čakovca u Zagreb, tako da eksplodiraju u vlaku u času kad bi se približio Zagrebu ili u samom Zagrebu. Utvrđeno je i to da je sav taj materijal i veliku količinu »konspirativne lektire« prenio preko granice sam Krobot.

»Rezultati istrage po ovom slučaju — zaključuje se u elaboratu — porazni su za susednu Mađarsku i oni tačno utvrđuju, da se na mađarskoj teritoriji vrše pripreme i obuka za terorističku akciju u našoj zemlji, da mađarske vlasti dolaze u vezu sa tim teroristima, da ih pomažu, prikrivaju im tragove, da se sa njihove teritorije prenosi oružje, eksploziv i destruktivna lektira u našu državu itd.«

5. *Tajni pregovori Mussolini - kralj Aleksandar.* Kralj Aleksandar, kao najmoćniji zagovornik kursa suradnje s Mussolinijevom Italijom - gotovo opsjednut željom da pošto-poto uspostavi dobrosusjedske odnose s jadranskim susjedom — želi da udari temelje za dugoročnu političku suradnju s Italijom. Želi da ugovor o prijateljstvu iz 1924. god. produži ne na pet nego na trideset godina, s tim da bi uzajamno definitivno priznali granice Rapalla i Rimskih ugovora, stečene talijanske ekonomske pozicije u Albaniji i ojačali ekonomske talijansko-jugoslavenske odnose. Kralj nije isključivao — u okviru takve sistematizacije — ni zaključenje carinske unije, ni posebnoga vojnog sporazuma o zajedničkoj vojnoj obrani Jadrana i sjevernih granica od eventualnog pritiska sa sjevera (Njemačka!). Zauzvrat je zahtijevao da talijanska vlada ne podržava revizionističke pretenzije Mađarske i Bugarske, da ne pomaže hrvatske separatiste oko I. Franka, V. Sachsa i drugih (kasnije i A. Pavelića, kad je na početku 1929. god. emigrirao i kasnije se nastanio u Italiji), da napusti svaki plan vojnih operacija i poteza u Albaniji i odrekne se svih teritorijalnih zahtjeva na Dalmaciju. Pri tom je Albanija bila najosjetljivija točka i šav u tkivu talijansko-jugoslavenskih odnosa. Mussolini je ušao u

pregovore s Beogradom, ali je odbijao da se definitivno izjasni i obveže sklapanjem takvoga ugovora.

U Parizu je 18. III 1926. bio parafiran (ali ne i potpisan!) pripremljeni jugoslavensko-francuski ugovor o prijateljstvu i suradnji koji je Aleksandar želio proširiti na Italiju, u trostrani ugovor o prijateljstvu, nenapadanju i arbitraži.[156] To je Rim odlučno otklonio i dirnuo Aleksandra tamo gdje je bio najosjetljiviji: U Tirani je 27. XI 1926. bio zaključen talijansko-albanski ugovor o prijateljstvu i sigurnosti koji je Albaniju doveo pod prikriveni protektorat Italije. Njime je Italija zakoračila na Balkan i neposredno se umiješala u balkansku politiku, pokazujući svijetu da su njeni interesi jednaki interesima balkanskih država. Nato je u Parizu bio potpisan taj ugovor o prijateljstvu i suradnji s Francuskom (11. XI 1927), zaključen na pet godina (produživan 1932. i 1937). Duce je smjesta odgovorio zaključivanjem drugoga Tiranskog ugovora, 22. XI 1927, o obrambenom savezu Italije i Albanije, a Ahmed Zogu proglasio se 1. IX 1928. kraljem Albanaca (prema tome i onih na Kosovu i Metohiji!).

Da bi udobrovoljio »namrgođenog« Ducea, Aleksandar —poslije krvoprolića u Narodnoj skupštini 20. lipnja 1928 - požuruje po svome ministru vanjskih poslova V. Marinkoviću ratifikaciju izvanredno nepopularnih Nettunskih konvencija (13. VIII 1928), no Mussolini odbija pruženu ruku i ne pristaje da se ugovor iz 1924. godine dalje produžuje.

Ni taj korak nije pokolebao kralja Aleksandra u traženju puta do Mussolinija: tvrdoglavio se i nije ni tada htio napustiti svoju zamisao o traženju dodirnih točaka s Duceom! I tako započinju dvije akcije s istim strateškim ciljem: jednu vodi ministar vanjskih poslova Marinković (s tadašnjim talijanskim ministrom vanjskih poslova Dinom Grandijem); drugu sam kralj Aleksandar, prirodno u najvećoj tajnosti.

Novi talijanski poslanik u Beogradu Carlo Galli, kao nasljednik gen. A. Bodrera - prema vlastoručnoj zabilješki kralja Aleksandra na francuskom jeziku (Sv. Janez, Bohinjsko jezero, 24. VII 1930)[15] - obavijestio ga je da je Mussolini spreman da otpočnu razgovori i da se čuje njegovo mišljenje: Poslanik mu je dalje povjerio Mussolinijeve pohvale na adresu kralja i priznao da je uznapredovao u odnosima s Duceom. Ipak, žali odsutnost J-a s kojim je — rekao je Duce — uspostavio odnose punog povjerenja. Nalazi da je trenutak povoljan da riješe dva temeljna pitanja, koja se sastoje u tome da nam se garantira integritet kraljevstva a da mi jamčimo da nismo oružani instrument Francuske. Sva ostala pitanja neće više postojati, kad jednom budu riješena ta dva. Mussolinijevi govori bili su za domaći svijet.

U pregovorima na nivou šefova diplomacija (Vojislav Marinković-Dino Grandi) jabuku razdora predstavljala je Albanija.[158] Marinković (kralj Aleksandar) predložio je talijanskom kolegi pretvaranje Tiranskog pakta u četvorni: talijansko-jugoslavensko-albansko-grčki kojim bi države ugovornice garantirale nezavisnost Albanije i nepovredivost njenih granica. U tim pregovorima Marinković je 1930. god. ovako skicirao svoj stav: Kraljevina Jugosla-

[156] Opširnije: B. Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918-1941*, str. 44 i dalje.

[157] DASSIP, Zbirka V. M. Jovanovića, fasc. 100.

O svemu tome u mojoj raspravi: Italija u politici kralja Aleksandra i kneza Pavla (1918-1941), *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb 1975, god. VII, br. 1 (17), str. 33-58 (za razdoblje vladavine regenta odn. kralja Aleksandra).

[158] Literatura o tome u mojoj citiranoj raspravi o Italiji, str. 42, bilj. 25.

vija spremna je da s Italijom zaključi ugovor o najdugotrajnijem savezu, čak i na više decenija, prihvaćajući jasno i potpuno njenu evropsku politiku i onda, ako bi se razlikovala od francuske, pod uvjetom da ne vodi sukobu s Francuskom, a da se Italija odrekne ma kakve podrške revizionističkoj politici prema Jugoslaviji (Mađarska i Bugarska u prvom redu). Predložio je Grandiju da Rim obustavi svaku iredentističku propagandu prema jadranskom području i prestane bilo kako podržavati — čak i tolerirati! — jugoslavenske unutrašnje separatističke pokrete, s tim da zauzvrat vlada u Beogradu jednako postupa s domaćim iredentizmom i izvanredno brojnim pripadnicima manjina na teritoriju Jugoslavije. Predložio je istodobno postepenu uniformnost talijanske i jugoslavenske vojske u naoružanju i najširu razmjenu oficira, da bi tako postigli sve veće zbližavanje naroda. Pregovori su se nastavljali a kralj Aleksandar — koji ih je vrlo pažljivo pratio — potvrdio je Marinkoviću da se slaže s njim da je Albanija središnja točka. Po njegovu mišljenju Talijani su tamo već postigli maksimum onoga čemu su se mogli nadati. Naš stav u albanskom pitanju — isticao je Aleksandar — mora biti jasan i čvrst. Albanija se ne može uspoređivati ni s Belgijom ni s ijednom drugom državom; ona je *samo* balkanska država i to mora ostati. Ne smijemo pustiti da se u njoj Italija smjesti ili da naruši njenu nezavisnost i suverenitet. Svaki razgovor koji bi dovodio u sumnju našu odlučnost da se suprotstavimo takvoj politici samo bi štetio i našim i albanskim interesima.

Možda najbolje ilustriraju vanjskopolitički koncept kralja Aleksandra u to vrijeme vlastoručno napisane upute (kolovoz, 1931) što ih je zatim predao Marinkoviću pred odlazak u Zenevu na zasjedanje Društva naroda.

»(1) Ni pod kakvim objašnjenjem ne možemo primiti intervenciju Italije u Arbaniji. Ona bi bila napad na naše životne interese; na bezbednost Jugoslavije. I najbolje garancije su slabe da umanje opasnost.

Eventualni neredi u Arbaniji su prolaznog karaktera, dok je intervencija za vaspostavljanje reda stvarna okupacija na neodređeno vreme.

(2) Ne možemo primiti ni zajedničku intervenciju. Ona neminovno vodi podeli sfera intervencije odnosno podeli Arbanije.

(3) Najviše mogućnosti za smirivanje i konsolidaciju Arbanije daće naše zajedničke garancije za nezavisnost i integritet Arbanije i nemešanje u njene unutarnje poslove.

Sa naše strane pristajemo za ovo dati sva potrebna, moguća jemstva.

(4) U slučaju nereda, čije bi razmere bile opasne po interese jedne ili druge ugovornice, možemo tražiti zajednički ili jednovremeno od Društva Naroda međunarodnu žandarmeriju nezainteresovanih sila.

(5) Za finansisko sređenje Arbanije pristajemo garantovati zajam kod Društva Naroda, koji bi taj posao i kontrolu vršio.

(6) Naoružanje i organizacija arbanske vojske mora se svesti do potreba unutarnjeg poretka i javne bezbednosti Arbanije.

(7) Od Arbanije ne tražimo ništa sem potpunu korektnost i slobodno razvijanje naših uzajamnih trgovinskih i privrednih odnosa.

(8) Italiji priznajemo sva stečena trgovinska i finansiska prava i razvijanje budućih interesa u tome pravcu. Pristajemo na kooperaciju i zajedničko obezbeđenje svih obostranih interesa.«[159]

[159] **Taj sam tekst dobio od nekadašnjeg sekretara V. Marinkovića K. St. Pavlovića iz Cambridgea pismom od 23. II 1974 i koristim se i ovom prilikom da mu se od srca zahvalim na kolegijalnoj pomoći.**

Indirektni i tajni pregovori između Aleksandra i Mussolinija započeli su potkraj 1930. godine, i to uz pomoć posrednika po imenu Guido Malagola Cappi.[160]

Razgovarajući često s njim, Aleksandar — siguran da će Cappi sve vjerno prenijeti Mussoliniju - neprekidno ističe potrebu nagodbe i dobrih odnosa s Rimom. U jednom času[161] Cappi ga je upitao bi li htio da se sastane s Mussolinijem, a kralj mu je odgovorio da bi to vrlo rado učinio jer je o Mussoliniju uvijek govorio s divljenjem i razumijevanjem, čak oduševljeno; rado bi razgovarao s njim mirno i otvoreno, ali bi želio biti siguran da je i Mussolini čvrsto riješen i spreman da nađu put sporazumu i da — kad ga nađu - njime zajedno i podu. Kralj ne bi želio da njihov razgovor doživi sudbinu svih drugih razgovora ministara koji, pobudivši samo nadu - nisu vodili ničemu. Cini mu se da Mussolini - govoreći općenito - nije dobro obaviješten. U Italiji ljudi čvrsto vjeruju da je Jugoslavija pod vlašću generala Petra Živkovića — što je opet jedna od loših informacija jer on (kralj) drži sve u svojim rukama i säm je doveo Živkovića na položaj predsjednika vlade iz jednostavnog razloga što je želio da na tom položaju ima čovjeka koji nema ničeg zajedničkog s politikom. General Živković nema političkih ambicija, služi svom kralju kao odani sluga a spreman je napustiti svoje mjesto i otići u svoj puk kad god to kralj zaželi.

Duce se često izjašnjavao — nastavljao je Aleksandar svoju misao[162] — u prilog verzije mirovnih ugovora a da pri tom nije posebice naglašavao bi li ta revizija imala biti uperena protiv Jugoslavije. Kad bismo mogli razgovarati, vjerojatno bismo mogli postići sporazum u tom delikatnom i važnom pitanju, možda najdelikatnijem i najvažnijem od svih. No, prirodno, sve do tog vremena on je (kralj) na strani onih koji se protive reviziji. Govori se da smo zbog toga vazali Francuske. Mi nismo ničiji vazali, ali imamo s Francuskom ugovore koji nas uzajamno vežu i jedva se može netko čuditi, što smo i što i dalje ostajemo u sporazumu s onima koji su, poput nas, zainteresirani za sprečavanje revizije ugovora.

Plan o Aleksandrovu sastanku s Mussolinijem bio je utvrđen u svibnju 1931, ali je taj sastanak, poslije neuspješnih pregovora Marinković-Grandi u Ženevi, bio na veliku žalost kralja odgođen na neodređeno vrijeme.

Vidite - govorio je Aleksandar Cappiju (Mussoliniju)[163] — sporazum s Italijom znači promjenu čitave moje politike i potpuno je preokreće. Moja sadašnja politika temelji se na'mogućnosti da dođe do rata: to je politika ugovora o savezu kojim se pribavlja zaštita, ako do napada dođe, politika naoružanja. Nema sumnje, to je dobra politika i u sadašnjim okolnostima mi smo prisiljeni da je slijedimo, no postoji i jedna mnogo bolja. Sadašnja je politika negativna i uništavajuća, politika koja uništava bogatstva naših država, koja nas sili da trošimo bilijune na naoružanje, i to najvećim dijelom u inozemstvu. Na drugoj strani, politika koju bismo mogli slijediti ako bismo imali sporazum s Italijom bila bi pozitivna, politika koja stvara bogatstva na liniji trgovinskog i industrijskog razvitka. Mi bismo smanjili naše izdatke na naoružanje, a da ne računamo goleme koristi koje bismo imali od mira i povjerenja, kad bi jednom bila uklonjena ratna opasnost u Evropi, jer na,

[160] **Vidi bilješku 28 na str. 44 citirane rasprave u ČSP.**
[161] **J. F. Montgomery, nav. djelo, str. 248 i dalje.**
[162] **Isti izvor, str. 250.**
[163] **Isti izvor, str. 251.**

kraju krajeva, mi nemamo drugih neprijatelja da se plašimo osim Italije, a Italija nema nijednog drugog osim nas. A ako nastavimo da budemo neprijatelji, doći će dan kad će rat biti neizbježiv. A rat bi neizbježno bio svjetski rat — ili barem evropski — i to bi bilo ono što prevršuje mjeru za Evropu. Kakav rezultat! Sačuvaj nas Bože od toga!

Pretpostavimo — nastavljao je kralj — da Italija povede rat i da u njemu pobijedi: što bi dobila? Dalmaciju. Pretpostavimo li da pobijedi Jugoslavija, mogli bismo dobiti Albaniju, Istru i Trst. Ali Albaniju ne bih uzeo ni kao dar; Istra nema veću vrijednost, a Trst ne bismo mogli držati zbog njemačkog pritiska jer ga žele Nijemci da bi imali vlastitu luku na Sredozemlju. Pa kad bismo ga i mogli držati, bio bi za nas samo izvor izdataka i briga, budući da imamo pune ruke posla sa Sušakom i Splitom, a Trst bi za nas bio luka s pasivnom bilancom — upravo tako kako je to sada za Italiju.

Jedno od osnovnih pitanja jest pitanje Albanije - upozoravao je Aleksandar. — Italija je zaključila Tiranski pakt da štiti i brani nezavisnost i integritet Albanije, no u tom se pitanju potpuno slažemo, i ja sam izričito naglasio u javnosti kako sam također spreman da garantiram integritet i nezavisnost Albanije.

U lipnju 1931. god. - razmatrajući mogućnost susreta s Mussolinijem, jer je Aleksandar i nadalje živo želio da se s njim sastane - ponovo su dodirnuli u razgovoru (Cappi i on) pitanje Albanije, kao najvažnije za njega i Mussolinija.[164] Tom je prilikom kralj primijetio da je Albanija za Italiju prava vojna baza protiv Jugoslavije, »placdarm« koji je »poput strijele u našem tijelu«.

U srpnju[165] se Cappi vratio iz Italije, gdje je Duceu prenio kraljevu ozbiljnu želju da se s njim sastane, i donio poruku kako bi Mussoliniju odgovaralo da do njihova sastanka dođe tek u rujnu te godine. Kralj se odmah suglasio s tom odgodom. Drugog je dana[166] Cappiju obrazložio jugoslavensku vanjsku politiku i inzistirao na tome da Jugoslavija nema, *apsolutno nema,* nikakvih agresivnih namjera, jer je već mirovnim ugovorima 1919. i 1920. god. postigla sve što je mogla željeti. Uz to, ona nema nikakvih ekspanzionističkih težnji na polju međunarodne politike, budući da ne želi ni kolonije ni mandate. Njena je politika lokalna politika pošto imamo više pokrajina, poput Crne Gore i drugih, koje su prostrane i izvanredno siromašne. Mi smo zainteresirani samo u pitanjima srednje Evrope koja se mogu odraziti na nas: Italija, naprotiv, kao velesila mora voditi svjetsku politiku i biti zainteresirana za azijska, afrička i druga pitanja — sve pitanja o kojima mi nećemo nikada imati da bilo što kažemo i zbog kojih neće logično biti nikakvog sukoba među nama. No, kralj je i dalje inzistirao da bude točno informiran o talijanskom stanovištu prema albanskom pitanju, budući da samo ono ima - govorio je — kapitalnu važnost za odnose Italije i Jugoslavije. Stoga je Cappiju predložio da Mussolini pošalje njemu u Beograd nekoga stručnjaka za to pitanje - ili da mu dopusti da on s Cappijem pošalje u Rim onoga koga smatra da je najprikladniji za tu zadaću, jer je uz njega već dugi niz godina i stoga poznaje njegove ideje o tome, a to je Bogoljub Jevtić, ministar dvora. Nitko u kraljevoj okolini - govorio je on - ne zna ništa o razgovorima s Cappijem, čak ni ministar vanjskih poslova Marinković! Dođe li do sastanka s Mussolinijem i postignu li njih dvojica sporazum, reći će Marinkoviću: »Tu politiku imate slijediti« — i Marinković će to izvršiti.

[164] **Isti izvor, str. 252.**
[165] **Isti izvor, str. 252.**
[166] **Isti izvor, str. 252-253.**

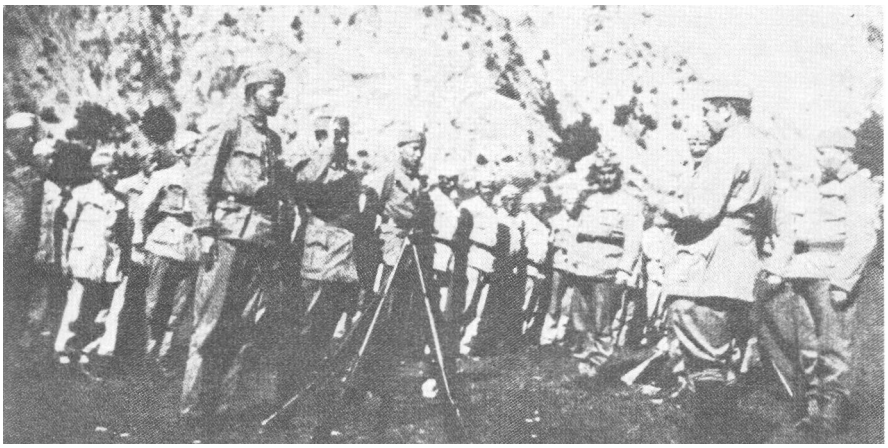

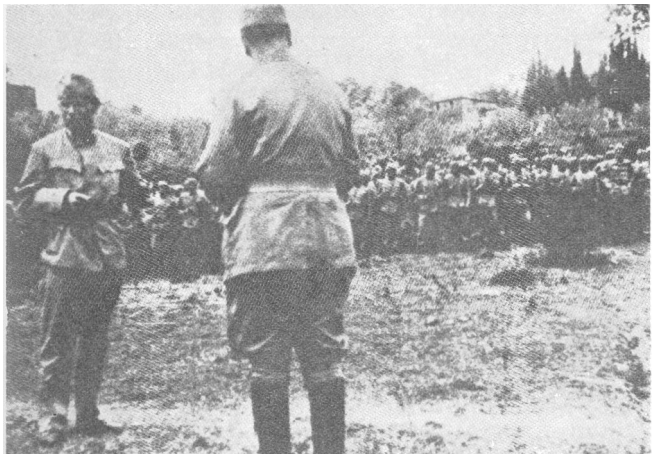

Ustaše u Italiji polažu zakletvu ***(si. gore)***

Ustaški poglavnik vrši »prijavak« ***(si. lijevo)***

Poglavnik i njegovi ustaše u Italiji ***(si. dolje)***

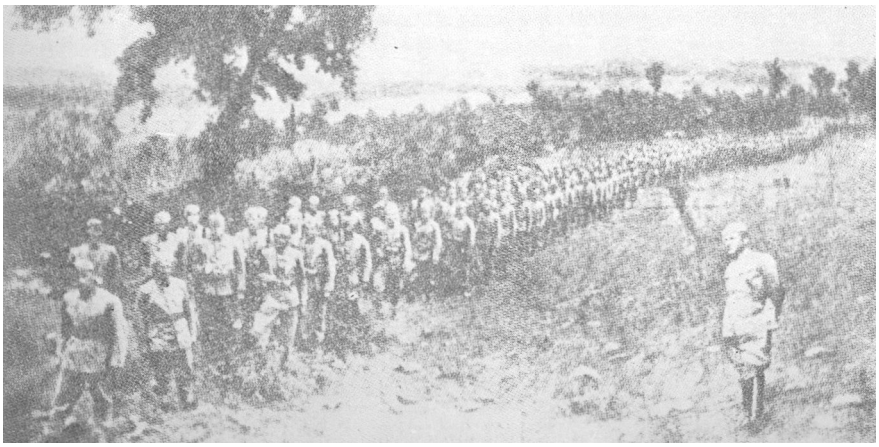

Ali Jevtićev put u Rim bio je potpuno jalov: Mussolini ga čak nije ni primio i Aleksandar je zbog toga bio bijesan.[16]' Do planiranog sastanka u rujnu nije došlo, ali je poslanik Galli na početku 1932. god. stigao iz Rima noseći kralju nacrt sporazuma »potpunog do u detalje«. U razgovoru s Gallijem kralj se interesirao je li razgovarao s Mussolinijem o albanskom pitanju, a talijanski mu je poslanik ljubazno odgovorio: »Naravno, Veličanstvo, ali u toj točki Italija se ne može odreći svojih prava...«, što je Aleksandra razljutilo — a po prirodi je bio neurastenik — jer je albansko pitanje bilo za nj *jedino* u kojem je želio da Italija popusti, dok je u svim drugim pitanjima bio spreman da prihvati talijanska stanovišta u cjelini.

Sporazum između Italije i Jugoslavije — izjavio je Cappiju drugog dana[168] — mora biti apsolutan i potpun ili ne može uopće postojati. Previše smo blizu jedni drugima i naši interesi previše su slični. Mi moramo biti ili vrlo dobri prijatelji ili neprijatelji. Tu nema srednjeg puta. U Italiji govore: »Jadran mora biti naš«. Zar on nije vaš? Možemo li se mi s naša četiri broda natjecati s Italijom? »Italija mora imati ključeve Jadrana«, a nije li ih ona već dobila s otocima? I kad jednom budemo povezani dobrim prijateljstvom, zar mi nećemo imati isti interes da zajedno čuvamo ključeve Jadrana? Tada bih bio voljan predati vam Boku Kotorsku da zajedno branimo naše zajedničke interese na Jadranu protiv trećih.

Kad se Aleksandar konačno uvjerio da je Mussolini izrazio »najozbiljniju« želju da pripremi sastanak s njim,[169] odmah je rekao Cappiju neka ode Mussoliniju, saopći mu njegove opće poglede, i to kako slijedi:

Vanjska politika. — Mir i srdačni sporazumi s našim susjedima i udaljenim državama. Puna sloboda za talijansku ekspanziju. Italija, prirodno, ima potrebu da se širi zbog prevelike gustoće stanovništva; i to u Africi ili u Aziji. Ako bi druge velesile željele da blokiraju te težnje Italije, mi ćemo biti uvijek spremni da je podržimo. Mi nemamo kolonijalnih težnji, budući da imamo dovoljno posla kod kuće.

Društvo naroda. - Mi se obavezujemo da ćemo podržavati talijansku politiku i »složno veslati« u svim pitanjima. Sporazum bi donio razoružanje kao neposrednu i automatsku posljedicu, jer se mi naoružavamo isključivo protiv vas. Mi bismo mogli stoga u Ženevi podržavati Duceove prijedloge o razoružanju.

Francuska. — Mi nemamo ništa protiv Francuske i ja neću ništa učiniti protiv nje, jer sam joj previše obavezan, ali ja ću joj samo iskreno i slobodno reći: »Mi smo vrlo dobri prijatelji ali ja imam također druge dobre prijatelje: naše susjede Talijane« — i to je sve. Francuska neće imati što da kaže.

Unutrašnja politika. — Mi nemamo ništa da mijenjamo i nemamo nikakvih pretenzija za teritorijalno širenje. Rat do istrage protiv svake moguće boljševičke infiltracije u zemlju. Nikakva snošljivost, nikakav obzir, nikakav azil i za jednog talijanskog antifašističkog emigranta. Unapređivanje kulturnog i trgovinskog razvitka, itd., smanjenje naoružanja na točno potrebnu mjeru i upotreba golemih vojnih investicija u korist mirnodopske industrije.

Trgovinska i financijska politika. — Mi smo pripravni da kupujemo sve talijanske proizvode, isključujući proizvode drugih zemalja s pomoću carinskih tarifa. Mi smo spremni ići čak tako daleko da zaključimo neku vrstu

[167] **Isti izvor, str. 254.**
[168] **Isti izvor, str. 255.**
[169] **Isti izvor, str. 255-257.**

carinske unije i srušimo granice, i čak Mađarsku uvedemo u tu kombinaciju, budući da nemamo nikakve posebne ili ozbiljne razloge za sukob s njom. Unapređenje i zaštita organizacije talijanskih banaka u zemlji, prednosti za talijanski kapital. Ako se sporazum ostvari, bit će kao da je netko otvorio nasip rezervoara za vodu: voda će teći prirodno i neodoljivo i nitko neće biti potreban da to čini. Industrijski proizvodi, novac, sve će ići iz jedne zemlje u drugu u skladu s potrebama i prirodnim interesima i to će biti stvaran, razborit i potpun sporazum. Konačno, individualni interesi zajedno čine opći interes nekog naroda i veze interesa najprirodnije su i najtrajnije.

Albanija. — O tome sam ja već vama dovoljno govorio, ali ponavljam i izjavljujem da nemam nikakvih pretenzija i nikakvih skrivenih budućih ciljeva u pogledu Albanije. Ponavljam da ne želim imati ni Albance ni Albaniju. Ja sam spreman da zajedno s Italijom garantiram integritet, slobodu i nezavisnost Albanije u najpotpunijoj formi, koju bi Italija mogla zahtijevati — čak da i treću velesilu (Englesku) učinimo stranom-ugovornicom toga ugovora. Formula koja je prihvaćena s Belgijom i za Belgiju bila bi idealna za Albaniju. Govoreći općenito, ja mislim da se slažemo s Italijom. Mogao bih dodati da me je Engleska informirala posredstvom engleskog poslanika u Beogradu kako bi sa zadovoljstvom primila zaključenje sporazuma s Italijom i odvajanje od Francuske, a da su - uz to — najutjecajnije osobe u Jugoslaviji listom sklone takvom sporazumu.

Čini mi se — zaključio je Aleksandar — da sam vam sve rekao. Idite, posjetite Mussolinija i izručite mu od mene izraze dobre volje i povjerenja u njega, ali bih vas molio da mu kažete kako ga *zaklinjem* da to uzme u vlastite ruke. Dovoljno smo imali onih koji su govorili u naše ime.

Cappi je otputovao u Rim i o audijenciji kod Ducea, 1. III 1932, načinio bilješku na francuskom jeziku koja u prijevodu glasi ovako:

»Recite Nj. V. Kralju da sam s velikim zanimanjem pročitao sve što mi je po vama poručio jer se u ovom vrlo interesantnom dokumentu, koji ste mi donijeli, nalaze, čini mi se, svi potrebni elementi da se sporazumijemo. Neka mi, dakle, da vremena da formuliram ‚nacrt' sporazuma čije su glavne ideje ove:

Uvod. Italija i Jugoslavija, u cilju i sa željom da osiguraju mir, da uspostave povjerenje, ne samo između vlastitih naroda nego i u čitavoj Evropi, žele da dođu do uzajamnog iskrenog, lojalnog i konačnog sporazuma. Zato

I. Italija i Jugoslavija — priznajući da u cilju da se dođe do tog mira — imaju iste interese da garantiraju cjelokupnost i nezavisnost Albanije.

II. Ipak, Jugoslavija priznaje da u Albaniji prevladavaju talijanski interesi, kao što su to priznali ugovori i Konferencija ambasadora.

III. Italija se, uza sve to, obvezuje da u Albaniji neće učiniti *ništa* što bi moglo povrijediti interese Jugoslavije ili oslabiti [‚menomare' u tekstu] naš pakt o prijateljstvu.

Mussolini ne vjeruje da je svrsishodno dopustiti da neka treća sila garantira sporazum, kako ne bismo imali neku treću silu da se miješa na Jadranu, bilo pod kojim izgovorom.

Uostalom, albansko pitanje otpada samo od sebe.

Ja bih imao pravo i, štoviše, dužnost da interveniram u Albaniji na temelju pakta br. 2, kojim sam garantirao *status quo* u Albaniji — sada kad taj pakt više ne postoji, nemam ni razloga, hi prava, ni želje da interveniram.

Iskrcavanje u Albaniji bilo bi od interesa da smo u ratu s Jugoslavijom ali - kad smo jednom u prijateljstvu — taj interes otpada automatski.

Trgovina. Trgovinske ugovore formulirat će stručnjaci, ali nalazim interesantnom ideju da čak dođe i do mogućnosti carinske unije. ‚Trebalo bi isto tako stvoriti jedinstveni talijansko-jugoslavenski lučki konzorcij za riječku luku i za luku Baroš. Danas Rijeka ne živi jer nema zaleđa [‚retroterra']' — luka Baroš ne živi, jer ga nema dovoljno i premala je.

Organizacija bankarstva Italije ima također mnogo interesa i jednu od naših velikih banaka mogli bismo zadužiti time na organski i opći način.

Gospodin Mussolini pristaša je prilično dugih sporazuma. Trebalo bi, dakle, da naš sporazum mogne imati rok trajanja najmanje 10 godina, pa čak i dvadeset.

Nacrt ugovora izradio bi säm Mussolini ‚u toku ovog mjeseca' a nakon toga bi se mogli sastati.

Za svijet će taj ugovor biti plod našeg susreta, ali zapravo i među nama taj susret bit će kruna ugovora i trebat će predstavljati uvod u dobre i prijateljske odnose između naših naroda.

U pogledu drugih pitanja potpuno se slažemo i sve je to samo materijalna kompilacija.

Ja više volim da se sporazumijemo prije nego što se sastanemo. Nije uvijek lako raspravljati s jednim Kraljem! Potrebno je da se na našem sastanku ne mogu pojaviti ‚nepoznate' [‚incognite'] nego on treba biti sastanak dvaju prijatelja.

Recite Nj. V. Kralju da će me naći s najboljim namjerama, jer taj sporazum ima biti potpun, lojalan, ‚plodonosan' [‚fruttifero'j da bi mogao biti ‚trajan' [‚duraturo'j.

Potkraj mjeseca doći ćete po taj ‚nacrt' ali mi saopćite, po redu, mišljenje Njegovog Veličanstva o tim općim pitanjima.«[170]

Cappi je tu zabilješku uručio Aleksandru u Beogradu prilikom audijencije 5. III 1932.

Aleksandar je, 15. III, izdiktirao Cappiju - služeći se vlastitom zabilješkom na francuskom jeziku kao podlogom - ovo:

»Zahvaljujemo sa zadovoljstvom na jasnoći misli i lojalnosti s kojom je [Duce] govorio o bitnim elementima trajnog sporazuma između naše dvije zemlje.

Kako se čini da smo sporazumni u glavnim linijama, ostaje samo da se konačno sporazumijemo, sastavivši jasan i precizan ugovor.

Na našu žalost, točka II predloženog Uvoda ne čini nam se da je u Skladu s načelom nezavisnosti i nepovredivosti Albanije, priznatim od naših dviju garantirajućih zemalja. Mi ne bismo mogli u načelu priznati ovu premoć talijanskih interesa u Albaniji. Mi u njoj vidimo stalnu opasnost za naš sporazum. Ta premoć daje neodređeno povoda podozrivosti. U tome će se izgubiti povjerenje!

[170] **DASSIP, Zbirka V. M. Jovanovića, fasc. 100.**

Nema sumnje da su talijanski ekonomski i financijski interesi u Albaniji veći od interesa Jugoslavije. Ubuduće oni će biti još veći. Mi ne poričemo to faktično stanje i nećemo učiniti ništa da mu naškodimo.

Kako će naš sporazum - koji treba da bude lojalan i duboko iskren - sam od sebe učiniti da nestane albansko pitanje, mi ne vidimo razloga za naročito priznanje prevlasti talijanskih interesa u Albaniji.

U pogledu svega ostalog mi se slažemo i dijelimo mišljenje g. M.jussoli-

Mi čekamo s najživljom nadom i primit ćemo s najboljim namjerama nacrt ugovora g. M.[ussolinija].«[171]

Kralj je, zatim,[172] raspravljao s Cappijem o pitanju je li mudro od Italije da pušta naoružanje u rukama tako djetinjastog naroda kakav su Albanci pa je nastavio ovako: Mi ćemo učiniti nešto veliko. Čak će Francuska — kad jednom sazna da smo se potpuno pomirili s Italijom na trajan i lojalan način - osjetiti potrebu da se približi Italiji. Naš će biti prvi, uistinu ozbiljan i *pozitivan* korak koji će pružiti dobar primjer. Ne može se predugo vremena koračati u mjestu i, ako se mi odlučimo, drugi će morati neizostavno da nas slijede. Iako su pitanja koja dijele Italiju od Francuske mnogo ozbiljnija — jer sadrže kolonijalna pitanja, pitanje Tunisa, pitanje mornaričkog pariteta, itd. — ja ne sumnjam da će Francuska — nakon našeg sporazuma — biti mnogo skromnija u zahtjevima. Kad sam bio u Parizu, razgovarao sam s g. Lavalom koji mi je rekao da namjerava popraviti odnose s Italijom i upitao me — kako je to učinio i g. Tardieu — imam li tome što prigovoriti ili bih bio na neki način nezadovoljan time. Naravno, odgovorio sam da nemam ništa protiv i da bi mi to pričinjalo veliko zadovoljstvo. Francuski poslanik u Beogradu upitao me je isto druge večeri i ja sam mu dao isti odgovor.

Upitan što misli o prijedlogu Andrea Tardieua o podunavskom paktu, Aleksandar je odgovorio: Vrlo sam skeptičan i ne mislim da će išta od toga biti. Mislim, međutim, da će se držati u Francuskoj — budući da svijet ne zna da mi već dugo vremena pripremamo naš sporazum - da smo ga na brzinu sklopili da bismo torpedirali plan g. Tardieua o sporazumu u Podunavlju. Što se mene tiče, nisam ni najmanje uznemiren zbog toga, što bi se moglo reći ili pomisliti. Potpuno sam indiferentan i nadam se da će g. Mussolini misliti kao ja. Osim toga, kako sam rekao prije, ja sam skeptičan. Previše smo naučeni da svake minute čujemo o novim prijedlozima, koje u javnost iznose, bez ikakve solidne pripreme i zatim slijede konferencije i konferencije s istim rezultatom: razočaranjem. Mislim da bi valjalo postupati obratno, onako kao što smo mi učinili: prethodno pripremati, proučavati detalje i interese u pitanju, raspravljati ih, i kad je sve pripremljeno, podnijeti pozitivan, konkretan, vitalan i definitivan rezultat. To je sasvim drugo. Zatražite u g. Mussolinija - rekao je kralj na kraju Cappiju — da vam da nacrt ugovora koji očekujem s nadom, povjerenjem i dobrom voljom - jednako kao što čekam s nestrpljivošću utvrđivanje datuma za naš sastanak. Idite, dakle, i neka je Bog s vama.

Ali, niti je stigao nacrt ugovora, niti je došlo do sastanka kralja Aleksandra s Mussolinijem. Čini se da Mussolini intimno nije uopće želio nagodbu i neki dugoročniji sporazum s kraljem Aleksandrom nego se — sad više sad manje — zanosio idejom »dizanja ustanka« u Hrvatskoj, pri čemu mu je imala služiti

[171] Isti izvor. Zanimljivo je i to da je taj dokument u cijelosti (svih šest kartica) potrgan u dva dijela, kao da ga je kralj Aleksandar - poznat kao neurastenik - kasnije u ljutnji potrgao.

[2] J. F. Montgomery, nav. djelo, str. 259-260.

kao *sredstvo pritiska* ustaška organizacija u Italiji *(UHRO)* pod vodstvom Ante Pavelića.[173]

6. Marseille - progovorio je »ustaški samokres«. Kralj je izrazio želju - saznavši da je policija uhvatila atentatora - da osobno, neprimijećen, prisustvuje saslušanju. Preuredili su na brzinu radnu sobu šefa zagrebačkog redarstva (J. Bedekovića) i u kutu podigli zastor od stropa do poda iza kojeg se pritajio Aleksandar da prati Orebovo saslušavanje. Na zastoru su napravili rupu — kao na kazališnom zastoru! — da može promatrati Oreba. Uveli su ga i tako se Aleksandru pružila prilika da prvi put za vrijeme svoga vladanja (kao regent, a poslije kralj)[174] prati (kulturno) saslušanje svoje policije.

Oreb nije tajio odakle je došao i što je sve u Italiji radio, i to je Aleksandra do kraja razbjesnilo. Vrativši se u rezidenciju u Visokoj ulici, naredio je da mu dođe Ivan Meštrović i naš veliki kipar objavio je kasnije, u svojim memoarima,[175] sadržaj toga razgovora. »Ljubazan, ali pomalo uzbuđen i kanda neispavan« — piše Meštrović[17b] — upitao ga da li zna što se desilo i kad mu je Meštrović potvrdio, kralj se oborio na svog poslanika Jovana Dučića riječima: »Tako mi je jučer došla ona budala Dučić, i donio pismo od Mussolinija, gdje me Mussolini uvjerava o najboljim namjerama za prijateljske odnose* a moj poslanik, koji sjedi u Rimu, čak tvrdi, da je to iskreno. Ja-, ima već godina dana, izmjenjujem pisma s Mussolinijem. Nosio ih je Avakumović[177] pa sad mi, eto, na jednu stranu šalje pismo, a na drugu, u isto vrijeme, atentatore, da me ubiju.«

»Kad se primirio - nastavlja Meštrović[178] — vratio se je na atentat, te je pričao, kako nije mogao spavati, te kako se je, iza tolikih krivih obavještenja, htio osobno uvjeriti, o čemu se ovaj put radi. U tu svrhu, da je naredio, da se atentatora rano ujutro ispituje, a on da je slušao iza zastora i promatrao krivca. Opisao mi je stas i oblik atentatora, a onda njegov iskaz. Stas mu je bio srednji, ali krupan, izgled i fizionomija dalmatinskoga ribara. Glas jasan i energičan i bez trunka straha. Nakon što je Oreb opisao svoje nevolje sa žandarima, koji su ga dva puta zatvarali i nemilosrdno tukli, treći put mu je bilo dojavljeno, da ga to i slijedećih dana opet čeka, pa je pobjegao ribarskom lađicom na talijanski otočić, odakle su ga Talijani prevezli u Italiju i uputili u ustaški logor, gdje da se je vježbao pucanju i bacanju bombi. Kad se je saznalo, da će Kralj doći u Zagreb, određeno je, da jedna trojka pođe u Zagreb i da na

[173] Säm tadašnji direktor za poslove Evrope, Levanta i Afrike u talijanskom ministarstvu vanjskih poslova Raffaele Guariglia priznaje da su dva najvažnija aspekta talijanske politike prema Jugoslaviji: albansko i hrvatsko pitanje služili Rimu kao »instrumenti pritiska da bi prisilili Beograd da prihvati svršene čine« (R. Guariglia, *Ricordi 1922-1946,* Napoli *1949,* str. 74).

Time je najbolje okarakterizirana i uloga A. Pavelića i njegovih ustaša kao instrumenta talijanske politike prema Jugoslaviji.

Kao da je fašistička Italija poslije 1925. godine preuzela - u izmijenjenim uvjetima - staru parolu Habsburškog Carstva: *divide et impera* jer linija ponašanja (gotovo permanentnog) fašističke vlade B. Mussolinija sadrži hegemonistički pritisak u jugoistočnoj Evropi, a tu joj najviše smeta jugoslavenska država na istočnoj obali Jadrana. »Jer naš je interes - formulirao je to vrlo upečatljivo Mussolini 1933. godine - da imamo na našoj granici (pragu) *prašinu državav*iše nego jednu moćnu i solidnu državu« (Renzo De Felice, *Mussolini il duce, I. G li anni del consenso 1929-1936,* Torino 1974, str. 447).

To je Mussoliniju i pošlo za rukom u »Rimskim ugovorima« s Pavelićem.

[174] Aleksandar je postao kralj 17. VIII 1921.

[175] *Uspomene na političke ljude i događaje,* Buenos Aires 1961.

[176] I. Meštrović, nav. djelo, str. 261-262.

[177] Aleksandar Avakumović, jugoslavenski diplomat.

[178] I. Meštrović, nav. djelo, str. 262.

njega izvrši atentat. Odlučeno je, da se izabere kockom, tko će poći. On je, međutim, zatražio, da ide bez kocke, u čvrstoj odluci i želji, da izvrši atentat. Udovoljeno mu je, i on je došao s još dvojicom, čija imena ne će da kaže, pa makar ga pekli, nego da će govoriti samo o sebi. Uoči Kraljeva dolaska izabrao si je mjesto na uglu Jelačićeva trga i ulice, koja vodi na Zrinjevac. Oboružan je bio velikim pištoljem i bombom. Došao je punih pola sata prije Kraljeva dolaska na izabrano mjesto i hodao među svijetom, koji je čekao, i opet se vraćao na izabrano mjesto, još uvijek s čvrstom odlukom, da izvrši svoj naum.«

Toliko Meštrović.

Ogorčen, ljut i razočaran - jer Mussolini, očigledno, nije htio da prihvati pruženu ruku, a sve više predosjećajući da će biti ubijen[179] - kralj je otputovao na Bled i tamo je, 5. I 1934, sastavio ovakav akt:

»Rađeno 5 Januara 1934
Na Bledu.

Po slobodnoj volji i svome najboljem uverenju da ovim služim najbolje interesima moje mile Otadžbine, Kraljevine Jugoslavije, moga dragog naroda kao i moga Kraljevskog doma.

Ja, na osnovu člana 42 Ustava Kraljevine Jugoslavije, određujem da za slučaj da Naslednik Prestola iz uzroka nabrojenih u čl. 41 Ustava ne može da vrši Kraljevsku vlast — Namesničku vlast vrše

1. Nj. K. V. Knez Pavle Karadorđević,
2. Dr Radenko Stanković, senator i Min.fistar] prosvete,
3. Dr Ivo N. Perović, ban Savske banovine.

Kao zamenjenika za Kneza Pavla određujem: Arm. Đenerala Vojislava Tomića, komandanta Beograda.

Kao zamenjenika za Dr Radenka Stankovića određujem: Jovu Banjanina, Senatora.

Kao zamenjenika Dra Perovića određujem: Dr Zeca, Senatora.

Ovaj akt napisao sam i potpisao svojeručno u dva originalna primerka od kojih će jedan čuvati Nj. V. Kraljica, a drugi Predsednik min. Saveta. Sva dva primerka ovoga akta kovertovana su i zapečaćena su mojim pečatom.

Aleksandar
Aleksandar Karadorđević
Kralj Jugoslavije.«[180]

Istog dana Aleksandar je sastavio svoju osobnu oporuku (Bled, 5. I 1934) koja glasi ovako:

»Za privatno imanje maloletne moje dece određujem za staratelja Nj. K. V. Kneza Pavla.

Namesnicima (svima) odrediti po 50.000 din mesečno — iz civiliste.

Knez Pavle pored toga, i ostali članovi Kraljevskog doma primaće doživotno apanaže koje su do sada primali - iz civiliste.

[179] Isti izvor, str. 267, gdje Meštar navodi ove kraljeve riječi:

»Ja, medu nama rečeno, imam predosjećaj, da ću biti ubijen, kad, kako, i od koga, to ne znam. Po svoj priliči će biti talijanski prsti po srijedi. Svejedno, pripravan sam i na to. Ali se varaju, kad misle, da će, ako pogode mene, pogoditi Jugoslaviju. I ja sam tek čovjek, a Jugoslaviju su gradili mnogi prije mene, pa će biti još jača, ako i ja za nju padnem.«

[180] A. VII; popisni 1216-3/55.

Odrediti Zečeviću[181] pristojnu penziju.
Moj sprovod da bude skroman — čisto vojnički - bez *stranaca.*
Aleksandar.«[182]

Dakako, tajni su jugoslavensko-talijanski pregovori bili prekinuti i na diplomatskom planu između Beograda i Rima došlo je do »dubokog zamrzavanja«. Posrednik u tim pregovorima Cappi pribilježio je da je kralj Aleksandar u prvoj polovici 1934. godine potpuno otklanjao diskusiju o pregovorima; ali u lipnju iste godine spomenuo mu je četvorni pakt i primijetio da misli — iako Mala Antanta paktu zamjera što naginje teritorijalnoj reviziji na koju kralj neće nikada pristati od svoje volje — kako je taj pakt sam po sebi najpozitivniji sporazum zaključen za neko vrijeme, budući da daje utisak smirenosti i sigurnosti toliko potrebnih Evropi. Kad je Cappi — s tim u vezi - izrazio žaljenje što su prekinuti talijansko-jugoslavenski pregovori, kralj je o tome govorio više tužno nego ljutito. »Nije to moja pogreška — rekao je on; kad je nastupio pogodan trenutak, čekali smo uzalud na konkretne prijedloge koji nisu nikada stigli. Ako se to tako dalje nastavi, bojim se da neće nikada doći do sporazuma ili - ako do njega dođe - sporazum će izgubiti vrijednost i bit će'potpuno beskoristan. Italiji treba ekspanzija: ona traži kolonije tamo u dalekom svijetu, a ima ovdje pri ruci jednu zemlju bogatu prirodnim izvorima koja bi joj rado ponudila olakšice u zamjenu za recipročne koristi.« Pošto je s priznanjem spomenuo napore poslanika Carla Gallija, kralj je ponovo pripisao neuspjeh pregovora pogrešnim procjenama unutrašnje situacije koje prevladavaju u Italiji. Tamo ima, govorio je on, previše zainteresiranih pojedinaca koji žive s perspektivom buduće katastrofe i koji se drže ocjene: još samo jedan mali udarac i Jugoslavija će se raspasti. Previše je oportunista oko samog Mussolinija koji mu referiraju ono što misle da će mu se svidjeti pa da tako steknu njegovu naklonost. S druge strane, izvještaji ozbiljnih, nezainteresiranih i objektivnih ljudi stavljaju se u akta koja nikada ne dopru do Mussolinija. Zato ne može biti nekoga drugog tumačenja Mussolinijevoj tvrdnji na početku 1933. godine da Jugoslavija neće moći opstati poslije ožujka ili travnja najkasnije. Kralj je priznao da postoji hrvatsko pitanje u ozbiljnoj formi, ali je dodao da to nije smrtna bolest. Ima sredstava da se tamo održi kontrola i on će upotrijebiti sve, ako bude potrebno, za dobro zemlje. »Kažite Mussoliniju — zaključio je — da kralj Aleksandar neće napustiti zemlju,.poput drugih, i da bi on mogao biti za Italiju i njega samoga lojalan i koristan prijatelj.«

Na diplomatskom planu jugoslavensko je ministarstvo vanjskih poslova predalo britanskom *Foreign Officeu* oko sredine siječnja 1934. godine memorandum ovog sadržaja:

1. Lički »Ustanak« u jesen 1932. godine bio je, zapravo, samo upad izvjesnog broja naoružanih ljudi, ubačenih iz Zadra (talijanski teritorij). Proces vođen protiv vođa te akcije potpuno je pokazao da je jedan od glavnih organizatora bio Antun Brkan, jugoslavenski državljanin koji stanuje u Zadru i tamo uživa svu naklonost talijanskih vlasti. One su i odbile da ga izruče. Kad je kraljevska vlada zatražila službeno od talijanske vlade da udalji Brkana s jugoslavenske granice, bilo joj je službeno odgovoreno da je Brkan mirna i ispravna osoba i da talijanska vlada ne može udovoljiti zahtjevu kraljevske vlade. Jugoslavenski je sud osudio Brkana na smrt »u odsutnosti«.

[181] **To je bio sluga kralja Aleksandra (»Zeka«),**
[182] **Isti izvor kao pod 180.**

2. Ubojica koji je 6. XI1929. [pogrešan datum atentata u originalu!] ubio Tonija Šlegela, direktora zagrebačkih *Novosti,* pobjegao je u Rijeku, prešavši sušački granični most. Dobio je utočište kod talijanskih vlasti koje su i ovdje odbile da odobre ekstradiciju.

3. Isto takva akcija uperena protiv Jugoslavije - i u pogledu sredstava i u pogledu ciljeva — povedena je na području Kraljevine Mađarske.

Jelka Pogorelec, osobna sekretarica Gustava Perčeca (jednog od organizatora terorističke akcije), prokazala je - što je uostalom bilo dokazano i s pomoću pomne istrage — da na mađarskom teritoriju na Janka-pusti, južno od Nagy Kanizse, postoji logor terorista u kojem se po uputama i pod nadzorom mađarskih oficira poučavaju u baratanju oružjem pojedinci zaduženi da vrše atentate u Jugoslaviji.

Suradnja mađarskih vlasti išla je tako daleko da su spomenutoj osobi izdale, 25. V 1932, mađarski državni pasoš pod brojem A.305915/6330.

Između toliko drugih, i te činjenice bacaju posebno svjetlo na rezultate te akcije zamišljene u Mađarskoj.

Istraga povedena u povodu eksplozije paklenog stroja na kolodvoru u Osijeku (u blizini mađarske granice) 15. VII 1932, pokazala je da je terorist Stjepan Koprek počinio u Jugoslaviji još i druge atentate na željezničkim prugama i javnim zgradama. Ta su djela bila počinjena u skladu s uputama primljenim na mađarskom teritoriju i s pomoću eksplozivnih naprava mađarskog porijekla, otposlanih od terorističkih grupacija kojih egzistencija na mađarskom teritoriju ne može biti nepoznata vlastima te države.

Gospodine Poglavniče !

U ime zapovjedničtva kao i nalazećih se ustaša u logoru "Jankovac" (Jankapusta) čestitamo Vam sretne Božićne blagdane kao i Novu Godinu sa željom, da drugi Božić dočekamo u slobodnoj Hrvatskoj državi. Uvjereni smo, da ćemo pod Vašim zapovjedničtvom uskoro krenuti u borbu protiv srpske tiranije uvijek spremni za D O M .

Zapovjedničtvo ust.logora
"Jankovac"

Jankovac 22/XII. 1933.

Pakleni strojevi, pristigli direktno iz Mađarske, esplodirali su na pograničnom kolodvoru u Koprivnici, 30. VII 1933, i na pograničnoj žandarmerijskoj stanici Goli, 14. IX 1933, prouzročivši smrt ili ranjavanje nevinih žrtava.

Po naređenju i uputama spomenutog Perčeca, Marko [Josip a ne Marko] Krobot i Franjo Zrinski ubili su, 24. VIII 1933, bivšeg ministra Mirka Neudorfera oružjem unesenim iz Mađarske.

U kući spomenutog Krobota u Ladanju Gornjem, na jugoslavenskom teritoriju, u blizini mađarske granice, eksplodirala su (slučajno), 11. X 1933, četiri paklena stroja, unesena krišom iz Mađarske da bi bili upotrijebljeni u Jugoslaviji.

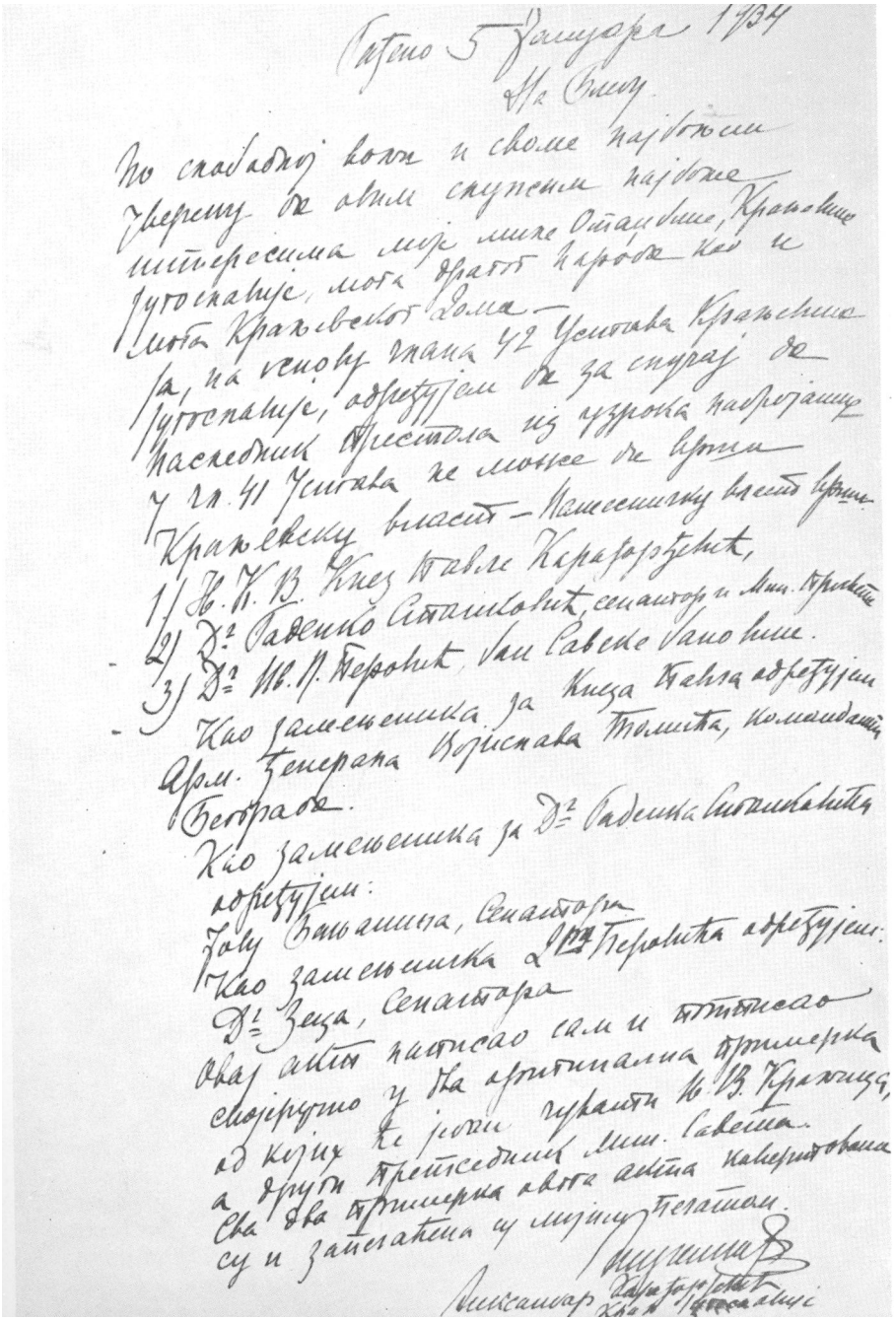

Politička oporuka kralja Aleksandra

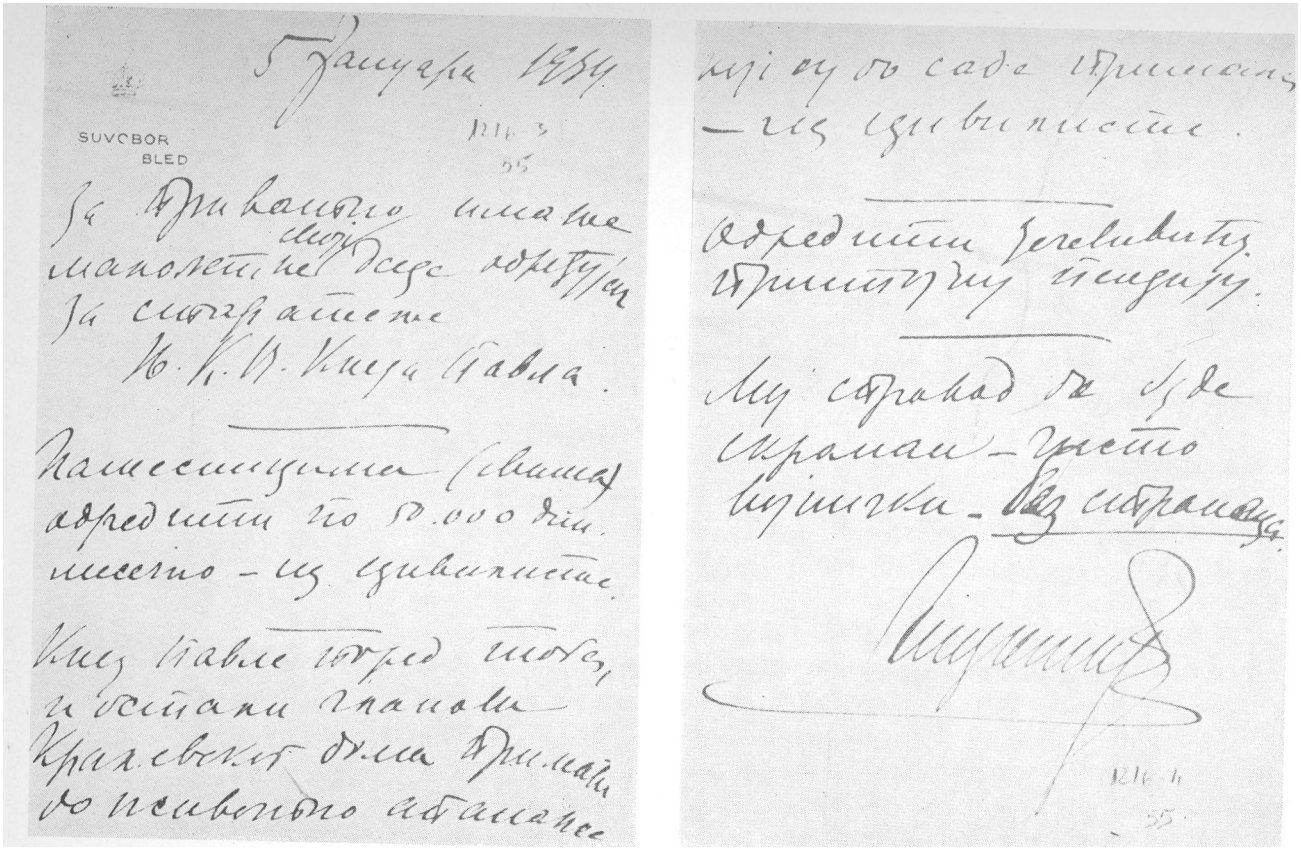

Osobna oporuka kralja Aleksandra

Jugoslavenska kraljevska vlada nije propuštala prilike da skrene pažnju mađarskoj kraljevskoj vladi u više navrata na te činjenice.

4. Na rođendan Njegova Veličanstva, 17. XII 1933, bio je uhapšen u Zagrebu, gdje je kralj boravio, neki Petar Oreb s dva saučesnika. U času hapšenja Oreb, naoružan bombama i revolverima, ubio je jednog policijskog agenta a drugog teško ranio.

Prema Orebovim izjavama, koje su bile provjeravane, prešao je u prošlo proljeće krišom iz Jugoslavije na otok Lastovo (Italija). Nekoliko tjedana kasnije bio je odveden u Trst, prošavši kroz Zadar. Kuća u kojoj je bio smješten služila je isključivo članovima terorističke organizacije na prolazu u Trstu. Također u Italiji - gdje je često boravio - Ante Pavelić, vođa te organizacije (a također Brkana i Perčeca), daje već neko vrijeme da se pojedinci poučavaju u vježbanju oružjem da bi ih zatim upućivao, pojedinačno ili grupno, u Jugoslaviju da tamo vrše atentate.

Pošto je proveo desetak dana u Trstu, Oreba su odveli, u društvu s više drugih članova organizacije, preko Brescije i Parme u Borgotaro (jugozapadno od Parme) a odande, u selo Bardi, smješteno nedaleko od Borgotara i skriveno u planinama. Tamo je Oreb zatekao grupu od 140 ljudi, smještenih pod istim krovom, u uniformama, vojnički organiziranih i podvrgnutih kako vježbanju u rukovanju oružjem i eksplozivnim napravama tako intenzivnoj propagandi usmjerenoj na potrebu primjene terorističkih sredstava u Jugoslaviji.

Na početku prosinca 1933. godine u prisutnosti vode (Pavelića) i više pripadnika te grupe, među njima i Petra Oreba, bilo je određeno da izvrše atentat na kralja, i to 17. prosinca, na dan njegova rođendana.

Oreb je u selu Bardi primio dvije bombe talijanske proizvodnje i dva revolvera. Istodobno su mu dali upute da nakon izvršenog atentata pobjegne u Italiju gdje nema čega da se plaši. Iz tog sela bio je odveden prvo autom a zatim vlakom pod lažnim imenom s mađarskim pasošem u džepu u Klagenfurt-Celovec (Austrija) a odatle je krišom prebačen u Jugoslaviju i doveden u Zagreb.

Zahvaljujući budnosti i energičnoj akciji jugoslavenskih policijskih organa, uspjelo se taj zločin — pripreman dugo vremena na talijanskom teritoriju — spriječiti na sam dan 17. XII, samo nekoliko sati prije njegova izvršenja pred katedralom pri dolasku suverena na svečani *Te Deum.*[183] -

Orebov pokušaj atentata u Zagrebu izazvao je novo preseljenje ustaškog sabirnog logora, no prije nego što je do toga došlo GUS je izdao niz *Odredaba* od kojih ćemo više njih ovdje nanizati.

U *Odredbi* br. 1/34 od 1. I 1934. stoji:

»Glavni Ustaški Stan odredio je, da se od sada sva dopisivanja između pojedinih ustaških tijela i povjereništava sa Glavnim Ustaškim Stanom i sva dopisivanja pojedinih tijela i povjereništava međusobno imaju vršiti u službenoj ustaškoj formi, i to na slijedeći način: 1. Dopisi imadu biti posve stvarnog oblika i sadržaja. 2. Na početku dopisa ne stavlja se nikakav naslov, uobičajen privatnim pismima, niti se tim načinom završuju. 3. Nad sadržaj dopisa, na lijevu stranu, imade se staviti oznaka tijela ili povjereništva, a odmah do te oznake redni broj dopisa, uz oznaku godine. 4. Na desnu stranu ima se staviti datum. 5. Ispod toga, a prije teksta, imade se staviti naslov, na koga se dopis šalje, u službenoj kratici. 6. Na koncu teksta imade izvjestitelj staviti svoj

XII ***>os'anstvo kraljevine Jugoslavije u Londonu, F-I/1934 - Str. pov. br. 981 od 3.**

potpis, i to ili sa pravim imenom ili sa službenim imenom, prema tome, kako je već kod dotičnog tijela uvedeno.

Svako tijelo, odnosno povjereništvo, mora voditi kratki otpremni, odnosno urudžbeni zapisnik, u kome imade po rednom broju unijeti primiče, odnosno otpravak dopisa. Osim toga imade kopiju svakog dopisa, koji otprema, kod sebe zadržati i po rednom broju i datumu složiti. Te kopije imade kod sebe trajno zadržati, a ukoliko nije za dotično tijelo uređeno, da ih od vremena do vremena šalje u arhiv Glavnom Ustaškom Stanu. Službene kratice naslova, koje obzirom na ovu odredbu dolaze u obzir, i koje je potrebno obzirom na to da sva tijela i povjereništva znadu, jesu slijedeće:

Glavni Ustaški Stan ima oznaku — G.

Svi dopisi, koji idu iz Mađarske, imadu oznaku - P. I.

Dopisi, koji idu iz Italije, imadu oznaku — P. II. i III.

Dopisi, koji idu iz Austrije, imadu oznaku — P. IV.

Dopisi, koji idu iz Njemačke, imadu oznaku - P. V.

Dopisi, koji idu iz Južne Amerike, imadu oznaku — J. A.

Dopisi, koji idu iz Sjeverne Amerike, imadu oznaku — S. A.

Unutar P. II. i III. dopisi, koji su dosada išli od imena Paolo Gyurics [Stanko Hranilović], odnosno na to ime, imaju oznaku — P. II. i III. Ps. 1.

Ostale oznake tijela unutar pojedinih P. ostaju kao i dosada.

Osim toga posebne oznake imadu otpremna povjereništva i to — Op. i to tako, da se povjereništvo Stjepanovo označuje sa Op. I.,[184] povjereništvo Bilićevo sa — Op. 2.[185] a povjereništvo Antino sa - Op. 3.

Upravna zapovjedništva imadu unutar svoga djelokruga upozoriti sva tijela da se drže oznaka, navedenih u odredbi Glavnog Ustaškog Stana od 9. kolovoza 1933, odnosno u naknadnim odredbama učinjenih promjena.

Ostale oznake tijela, koja ovdje nisu navedena, biti će po potrebi saopćena naročitim povjerljivim putem.

Ova odredba stupa odmah na snagu, te se imade točno izvršavati.«[186]

U *Odredbi* br. 2/34. od 11. I[187] stavlja se tabornik Nenadić, zvan Čaruga, koji je u ustaškim redovima u Belgiji, pod ustašku istragu i ustaški sud jer je odbio da ide u logor i najavio da prestaje biti članom *UHRO.*

Odredba br. 3/34 od istog datuma[188] spominje ustaškog povjerenika u Kolnu dra Antu Crvića, koji je svojim dopisom od 2. I 1934. zatražio da se protiv njega povede istraga zbog navodnog incidenta u Kölnu između njega i ustaša: Ivana Capina, Jure Lubina i drugova. U povodu toga GUS je odredio da se dr Crvić stavlja pod ustaški sud, a istragu ima provesti upravno zapovjedništvo P. II i III.

U *Odredbi* br. 4/34 od 15. I[189] riječ je o pravilnom odnosu časnika prema potčasnicima, u prvom redu vodnicima.

Zanimljiva je *Odredba* br. 10/34 od 23. I o ustaškoj obavještajnoj službi.[190] U njoj se određuje da je ustaška obavještajna služba *(UOS)* upravne prirode, stoga je provode upravna zapovjedništva u sporazumu s vojnostručnim krilnim zapovjedništvima; svaka ustaška jedinica mora imati provedenu

[184] Op. 1 nalazilo se u Udinama (Stjepan Marušić).
[185] To je otpremno povjereništvo u Kölnu P. V Op. 2.
[186] A-VII, NDH, Kut. 85'.
[187] Isti izvor.
[188] Isti izvor.
[189] Isti izvor.
[190] Isti izvor.

UO-službu; u sabirnim logorima gdje ne postoji vojnostručna izobrazba postavlja se iz redova ustaša voditelj *UOS;* o njemu ne treba znati ni logornik ni ostali ustaše. »U sabirnim logorima, gdje se vrši vojnostručna izobrazba imade se *UOS* provesti na slijedeći način: a) Upravno Zapovjedništvo u sporazumu sa Krilnim Zapovjedništvom postavlja u svakoj četi jednoga voditelja *UOS* iz redova podčasnika; b) Krilno Zapovjedništvo obavješćuje zapovjednike četa o osobi voditelja *UOS;* c) Zapovjednici četa imadu iz redova ustaša iz svake satnije izabrati po jednoga izvjestitelja, koga preko Krilnog Zapovjedništva saopćuju Upravnom Zapovjedništvu, a ovo ga dodjeljuje voditelju *UOS;* d) Zapovjednici četa imadu ustaše u svojim satnijama obavijestiti o osobama voditelja *UOS,* dočim osobe izvjestitelja iz pojedinih satnija ostaju najstrožom tajnom; voditelj *UOS* u svakoj četi imade voditi knjigu opasaka i to posebno o svakom ustaši po imenu i posebno dnevnik opasaka općenito. Te opaske moraju biti stvarne i ozbiljne naravi; f) Voditelji *UOS* imadu svaki tjedan barem jedanput izvjestiti Upravno Zapovjedništvo o svom radu, a u hitnim slučajevima o pojedinim događajima odmah. Osim toga Upravna Zapovjedništva imadu pravo i dužnost svakodobno zatražiti izvješća od voditelja *UOS* te zagledati u knjige opasaka; g) Zapovjednici četa imadu dužnost barem svaki tjedan jedanput pregledati knjige opasaka; h) Izvjestitelji *UOS* iz pojedinih satnija ne smiju voditi nikakvih pismenih bilježaka o svojim opažanjima, nego ih moraju usmeno saopćavati voditeljima *UOS;* i) Izvjestitelji iz pojedinih satnija, budući da su tajni organi, ne smiju imati nikakvoga posebna položaja obzirom na ovu službu, dočim voditeljima *UOS* imadu zapovjednici četa ovu službu olakšati, te im svagdje, gdje ustreba na ruku ići; j) Povreda tajnosti UO službe u svakom pogledu smatra se povredom ustaške prisege sa svim posljedicama, predviđenim u ustaškom ustavu i propisima. Na to treba naročito upozoriti sve one, koji u toj službi dolaze u obzir; k) Voditelji *UOS* kao i satnijski izvjestitelji imadu uvijek stajati na raspolaganju Upravnom Zapovjedništvu, kada god to ono od Krilnog Zapovjedništva zatraži. Zapovjedništvo ima takovom zahtjevu redovitim službenim putem najhitnije udovoljiti.« Na kraju *Odredba* propisuje da poslove *UOS* obavlja Upravno zapovjedništvo neposredno ili po svojim odjelnim upraviteljima, a Upravna zapovjedništva imaju GUS točno i redovito o *UOS* bar svakih 14 dana izvještavati, a o hitnim i važnim slučajevima odmah.

Zanimljive su još dvije *Odredbe GUS-a br. 12/34 i 13/34.*[191]

U prvoj (o Područjima i Upravnim zapovjedništvima) konstatira se da je GUS razdijelio »sve pokretne ustaške sile« u pripravnom stanju na »Upravna Područja« (P) označena rimskim brojkama (I—VII), a ta se područja pokrivaju s »Ustaškim Vojskama« (V), označenim također rimskim brojkama. Upravne poslove svakog P. vodi »Upravno Zapovjedništvo« na čelu s upravnim zapovjednikom. Područja su podijeljena na »Odjele« (O), označene rednim arapskim brojevima, na čelu s odjelnim upraviteljima, a odjeli se pokrivaju s vojnostručnim »Krilima«. Odjeli se po potrebi dijele na logore (s. 1.) na čelu s logornicima, a logori se pokrivaju s vojnostručnim »Četama«. Upravni zapovjednici postavljaju se po odredbi poglavnika GUS-a iz redova najvišeg ustaškog časništva, te po potrebi i njihovi zamjenici i pobočnici. Odjelni upravitelji i logornici postavljaju se na prijedlog Upravnog zapovjedništva po odredbi poglavnika GUS-a iz ustaških redova. Djelokrugu Upravnog zapovjedništva pripada: a) vođenje i nadziranje svih redovitih upravnih poslova u

[191] **Isti izvor.**

cijelom Području, a uz odobrenje GUS-a napose, b) određivanje visine mazde, c) ustrajanje novih odjela i logora, d) vođenje načelne i opće naobrazbe ustaša, te konačno, e) svi poslovi koji su mu odredbama GUS-a stavljeni u dužnost, poput vođenja *UOS*, transport, tiskara itd.

»9. U času ustanka — doslovce se navodi u toj *Odredbi*— namiče Upravno zapovjedništvo opskrbu i oružje ustaškim pokretnim silama na čitavom predjelu, koji graniči s njegovim Područjem, te odmah preuzima i vodi uz odobrenje Glavnog Ustaškog Stana svu građansku upravu oslobođenih krajeva u tom predjelu.

10. Odjelni upravitelji vrše i nadziru po odobrenju Upravnog zapovjedništva upravu redovitih upravnih poslova u svom Odjelu, a osim toga vrše sve poslove, koji su im pojedinim Odredbama Glavnog Ustaškog Stana i Zapovjedima Upravnog zapovjedništva dodijeljeni.

Odjelni upravitelji jesu prema krilnim zapovjedništvima zastupnici Upravnog zapovjedništva.

11. Osim tih upravnih jedinica postavlja po odredbi Poglavnika Glavni Ustaški Stan posebne povjerenike za izvjesne poslove, koji te poslove vrše prema dobivenim uputama od Glavnog Ustaškog Stana.

12. Logornici vode redovite upravne poslove logora i vrše sve poslove, koje im Upravno Zapovjedništvo u dužnost stavi.

13. Za naročite poslove postavlja po odredbi Poglavnika Glavni Ustaški Stan ustaške poklisare.«

U drugoj *Odredbi* (o ustrojstvu vojnopokretnih sila) GUS je razdijelio »sve ustaške pokretne vojne sile« na Vojske (V.), označene rimskim brojevima (V. I do V. III, kao prve bojne redove), te V. IV do V. VII kao doknadne bojne redove, s tim da se »Vojske« pokrivaju s Područjima (P.); vojnostručnim poslovima svake »Vojske« zapovijedaju vojnostručna zapovjedništva na čelu s »Vojnim Zapovjednikom«; svaka »Vojska« dijeli se na »Krila«, označena rednim arapskim brojevima (npr., K. 1.), koja se pokrivaju s upravnim »Odjelima« istog rednog broja; vojnostručnim poslovima »Krila« zapovijedaju »Krilna Zapovjedništva«, označena arapskim brojevima; »Krila« se dijele na »Čete«, označene rednim arapskim brojevima, a pokrivaju se s upravnim logorima istih rednih brojeva; njima zapovijedaju četna zapovjedništva na čelu sa četnim zapovjednikom; čete se dijele na satnije, satnije na vodove, vodovi na rojeve; u slučaju potrebe može Vojno zapovjedništvo od četa unutar pojedinih »Krila« postrojiti po dvije ili više pukovnija i njima zapovijedaju pukovnijska zapovjedništva na čelu sa zapovjednikom pukovnije; u djelokrug vojnostručnih zapovjedništava ulaze svi poslovi vojnostručne prirode, te oni upravni poslovi koji su im pojedinim *Odredbama GUS-a* dodijeljeni; u času ustanka preuzima Vojno zapovjedništvo i svu upravu koja se odnosi na vojnoustaške pokretne sile; sve ostalo propisano je ustaškim vojnim službovnikom.

Uslijed iskaza P. Oreba pred zagrebačkom policijom, sabirni logor u Vischettu bio je preseljen, i to 7. II 1934. u središnju Italiju, u Oliveto, općina Civitella u Val di Chiana (Arezzo). To preseljenje je obavljeno noću, po snježnim stazama Apenina, u najvećoj konspiraciji. U Olivetu bila je smještena i štamparija u kojoj su se štampale novine, a disciplina je tamo bila više nego stroga, tako da je säm Conti morao izvijestiti svoje pretpostavljene da valja računati s izvršenjem smrtnih kazni u tom ustaškom logoru.

»Nekako u zimi, i to poslije Božića, moralo je biti početkom 1934. g. —

iskazao je pred istražnim organima o tome A. Moškov[192] — došao je nalog za preseljenje logora. Pravi uzrok preseljenja nije mi poznat. Mislim da je to bilo povodom hvatanja atentatora Oreba koji je bio poslan iz logora u Zagreb da izvrši atentat na kralja Aleksandra. Tom prilikom, koliko se moglo vidjeti iz novina, izašlo je na javnost postojanje i mjesto ustaškog logora u Italiji. Pješice smo prešli preko planine dok nismo došli na prugu, a u blizinu Borgo Val di Tara i od tuda smo prešli u Arezzo, provincija Toscana u jedno malo selo koje se zvalo Oliveto.

Tu se nastavilo sa vježbama i onda je logor bio opet zajednički i nije bio odvojen kao ranije, ali su ipak satnije bile odvojene, tj. Dalmatinci u jednoj, a ostali u drugim satnijama. U proljeće 1934. g. opet su se vršile vježbe i manevri. Tu su ispitivani svi glede sposobnosti vodenja, počevši od roja, desetine i voda, pa do satnije. Isto tako su se polagali neke vrsti ispita i zapovjeduć časnici Tomičić, Seletković, ne znam točno da li i Slaviša. Bio je opet prisutan Dujić koji je uglavnom vršio ispite. Kako sam se ja pokazao kao vrstan zapovjednik i vodič satnije, bio sam promaknut u čin naslovnog vodnika, i dobio sam zapovjedništvo satnije. Tu su se vršile vježbe sve do početka ljeta, i nitko se nije mogao kao ni u prošlim logorima udaljiti iz mjesta bez pismene dozvole i bez pratnje jednog od onih koji su mogli stanovati u gradu. Osim vojničkih vježbi bili su otvoreni neki kursevi osobito za vozače automobila i motocikla. Ja sam u to vrijeme, uslijed napornog prelaza prilikom seljenja logora, obolio na herniji i tražio sam da se nešto poduzme tj. napravi operacija jer sam dosta trpio. Međutim to se odlagalo neprestano, a kako sam bio došao u svađu sa zapovjednicima osobito sa Tomičićem, to sam onda bio predložen da me se udalji iz logora što je i napravljeno, te sam bio poslan za Mađarsku.«

Na drugom mjestu svog iskaza[193] Moškov se vraća na logor u Olivetu i kaže: »Prelaskom logora u Oliveto i odlaskom Milkovića ljudi su se prilično stišali te je bilo opalo pokrajinsko razmimoilaženje između Dalmatinaca i ostalih. Tamo u Olivetu su bili došli na neko vrijeme u logor dr Perić i prof. Brkan koji su utjecali na Dalmatince da budu mirniji, dok je Budak isto par puta posjetio logor te djelovao na ostale. Nedugo iza dolaska u Oliveto, proigrao se i Marko Fil Vujeva koji je inače u novčanom poslovanju bio bez ikakve zamjerke. On se proigrao pred Talijanima sa svojim nemogućim pričanjima tako da su ga odmah prozreli tko je, a osim toga započeo je bio kampanju protiv oficira u logoru napadnuvši ih otvoreno pred ljudima da ljudi nisu austrijske kobile. Na mjesto Fil Vujeva došao je Tomo Grgić koji je upravo bio pobjegao iz domovine. Pred ljudima u logoru ostali su kompromitirani te na njih se nije lijepo gledalo. Bile su dvije grupe: tzv. grupa Đovania i grupa Milkovića. O grupi Artukovića kao takvoj manje se već govorilo, jer Artuković uopće nije više mogao dolaziti u kontakt ni izravni ni neizravni sa logorom. Grupa Đovania istina smatrala je grupu Milkovića kao nekom podružnicom Artukovića, ali u stvari ona to nije bila, već joj je dato zasebno obilježje i ako su mnogi ljudi iz grupe Milkovića bili simpatizeri i osobni prijatelji Artukovića. U grupi Đovania glavni eksponenti su bili u logoru Herenčić, Lisak, Pečnikar, Martin Nemec, a od časnika Seletković i Tomičić, ali bez aktivne uloge. U Milkovićevoj grupi su bili glavni: Butorac, Tomljanović, Josip Tomljenović, Marko Rajković i neki drugi. Ja sam tada došao u

[192] **A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja A. Moškova, I. O. 9 1/4 1-117.**
[193] **Isti izvor.**

otvoreni sukob sa Seletkovićem, te umalo da nije došlo do tvornog obračunavanja, jer mi je bio pred svima rekao da sam ja glavni uzrok i podstrekač svih nemira. Izbila je velika svađa i ja sam bio stavljen ponovo na stranu i nakon toga je odlučeno da idem u logor u Mađarsku.«

Jeszenszky je 27. II izdao *Odredbu* br. 6 v. iz.[194] i u njoj naveo niz »prividnih imena«, umjesto zemljopisnih naziva za buduće dopisivanje. To su: Uljanik, umjesto Oliveto; Senj, umjesto Arezzo; Dolac, umjesto Albergo; Kula, umjesto Civitella; Imotski, umjesto Indicatore; Trstenik, umjesto Tegoleto; Livno, umjesto Cigiano; Drvar, umjesto Alberoro; Mostar, umjesto Pergine za mjesta; Zrmanja, umjesto Arno; Korana, umjesto Chiana; Vuka, umjesto Leprone za rijeke; Mali vrh, umjesto Monte Mucci; Strmi brijeg, umjesto P. del Sarto; Sljeme, umjesto Monte Pratomagno za brda.

Budak je o seobama u istrazi izjavio i ovo: »Pod jesen 1933. ovaj se logor preselio još južnije i tako se stalno logor preseljavao i povećavao. Svaka je seoba uslijedila na vijest da je jugoslavenska špijunaža nešto posumnjala ili nešto otkrila. Talijani su valjda svaki put poglavnika na to upozorili.

Ustaška načela kao i sve ustaške propise vazda je sastavljao poglavnik sam, osim ustaškog vježbovnika, kojeg je sastavljao pukovnik Jesenski. Za ta ustaška načela znao sam iste godine ja kao i ostali u logoru. Ja sam najprije u Modeni, a kasnije u Torinu živio s mojom porodicom u zajedničkom kućanstvu sa poglavnikom i njegovom porodicom, a poglavnik je namicao materijalna sredstva.«[195]

»Početkom 1934. g. — nastavlja Budak — poslao me je poglavnik u Berlin, kod sebe bilo kakvu fotografiju koja se odnosi na ustaške ustanove, ustaške formacije ili pojedine ustaše, a *Odredbom br. G. 22/34* od 30. III[205] GUS je vratim u Italiju. Moja je zadaća bila političko-propagandistička u vezi s našom akcijom. Izdavao sam tamo nekoliko brojeva lista *Nezavisna hrvatska država*, koji je štampan najprije u Berlinu, a zatim u Danzigu. Imao sam zadaću da stupim u vezu sa njemačkom nacional-socijalističkom strankom, odnosno da kod nje nastavim Jelićev rad i na tome da ih uputim na težnje hrvatskog naroda. Uspjeh nije bio velik, osim izdavanja lista, jer su nas samo tolerirali.«

GUS je pod br. 20/34 od 25. III 1934.[196] postavio Antu Bubala (»Antišu«) za pobočnika odjelnog upravitelja; sam Budak bio je po osobnoj odredbi poglavnika od 6. V 1934.[197] imenovan u čin poglavnog doglavnika »sa svim pravima i dužnostima, koja mu po gornjoj odredbi pripadaju a sa stališnim redom od današnjeg dana« (br. G. 32/34). Istodobno je Stijepo Perić bio imenovan u čin poglavnog pobočnika (br. G. 33/34,[198] a Vjekoslav Srijemski (to je bio Servatzy) za upravnog zapovjednika P. I. (Mađarska) (br. G. 34/34).[199]

Pavelić je *Odredbom* br. G. 41/34 od 6. V [200] imenovao Marka Došena začasnim pročelnikom ustaškog doglavničkog vijeća »da time u ime hrvatske ustaške organizacije oda poštovanje najstarijem ustaškom borcu«; četnik Narcis Janiša bio je unaprijeđen u čin pukovnika, s tim da se dodjeljuje GUS-u

[194] **A-VII, NDH, Kut. 85[f].**
[19s] **A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja M. Budaka 26. V 1945, I. O. 9 4/3 1-20.**
[196] **A-VII, NDH, Kut. 85'.**
[197] **Isti izvor.**
[198] **Isti izvor.**
[199] **Isti izvor.**
[200] **Isti izvor.**

u svojstvu »vojnog izvjestitelja«. Istog dana[201] bili su unapriđeni ustaški vodnici Kruno Devčić i Jerolim Katić u čin ustaškog časničkog namjesnika; Tomo Tomiša za namjesnika odjelnog upravitelja s tim da vodi 05 u P. II i III; Eugen Rakovački (Eugen Dido Kvaternik) za pobočnika upravnog zapovjedništva P. II i III s tim da ga je Pavelić *Odredbom* br. G. 39/34 od 7. V zadužio vođenjem blagajne GUS-a; Ante Brkan za odjelnog upravitelja za 04 u P. II i III; rojnik, naslovni dovodnik Rafael Boban bio je unapriđeđen u čin rojnika naslovnog vodnika, a zatim ustaški vodnik Nikola Zelić i ustaški naslovni vodnici Ivan Devčić, Ante Pajković i Ante Olujić svi u čin ustaških časničkih namjesnika; ustaški naslovni dovodnici Ante Moškov i Ivo Herenčić bili su promaknuti u naslovne vodnike, a ustaški časnički namjesnik Ivan Bukovački u čin ustaškog zastavnika te Stjepan Šestanović u »naslovnog dopriglednika«, dok je, 17. VIII, Andrija Andriša postao pobočnik odjelnog upravitelja s tim »da ga udjeljuje u 06 u P. II i III da drži tečajeve časničkim pripravnicima i dočasnicima«.[202]

Vrijedi posebno istaći jedno imenovanje na temelju *Odredbe* br. G. 40/34 od 6. V 1934.[203] Njome se fašist Luigi Serboli imenuje »začasnim zastavnikom«. U obrazloženju Pavelić doslovno navodi ovo: »... da time u ime *Ustaše - hrvatske revolucionarne organizacije,* kao predstavnice oružane borbe hrvatskog naroda za uspostavu samostalne i nezavisne države Hrvatske, odf i čast slavnoj Italiji i izrazim duboko poštovanje i veliku zahvalnost njezinom najvećem preporoditelju njegovoj preuzvišenosti Benitu Mussolini-u za sva ona dobra, koja hrvatskom narodu u njegovoj teškoj oslobodilačkoj borbi dobrohotno i u povijesti bezprimjerno velikodušno pruža«.

Odredbom br. G. 9/34 od 11. III[204] bilo je zabranjeno svakome da drži kod sebe bilu kakvu fotografiju koja se odnosi na ustaške ustanove, ustaške formacije ili pojedine ustaše, a *Odredbom br. G. 22/34* od 30. III[205] GUS je cjelokupno ustaško časništvo podijelio na tri skupine: 1. časništvo *UHRO; 2.* upravni časnici i dočasnici hrvatske ustaške vojske; 3. vojni časnici i dočasnici hrvatske ustaške vojske. Dalje se kaže da poglavni doglavnici, zajedno s poglavnikom, sačinjavaju ustaško doglavničko vijeće koje na poziv poglavnika vijeća i vodi brigu o općim domovinskim pitanjima. Doglavnici su ujedno i članovi GUS-a, zajedno s poglävnim pobočnicima i ustaškim poklisarima, a imenuje ih i razrješava poglavnik na neodređeno vrijeme s tim da je njihov broj neodređen. Poglavni pobočnici i poklisari sačinjavaju s doglavnicima GUS, i po odredbi poglavnika imaju ustavom određene dužnosti, postavljaju se i razrješuju, a broj pobočnika određen je ustavom. Što vrijedi za poglavne pobočnike, to vrijedi i za poklisare, a osim toga njima se po odredbi poglavnika povjeravaju i posebne dužnosti zastupanja ustaške organizacije; uključeni su u ustavom određeni broj poglavnih pobočnika, osim onih poklisara koji su određeni da trajno zastupaju ustašku organizaciju u inozemstvu. Ustaški povjerenici su oni kojima GUS povjerava obavljanje pojedinih zadataka. Upravne poslove hrvatske ustaške vojske vode upravni ustaški časnici i dočasnici, a to su upravni zapovjednici na čelu uprave područja (P.), odjelni upravitelji i njihovi namjesnici koji stoje na čelu uprave odjela (O.), pobočnici upravnih zapovjedništava, pobočnici odjelnih upravitelja, a među ustaške

[201] **Isti izvor.**
[202] **Isti izvor.**
[203] **Isti izvor.**
[204] **Isti izvor.**
[205] **Isti izvor.**

upravne dočasnike valja svrstan i ustaške nadglednike, nadpriglednike, priglednike i dopriglednike. Najviši su vojni časnici hrvatske ustaške vojske ratovoda, koji vodi sve ratne poslove ustaške vojske, nadvojskovoda koji zamjenjuje po potrebi ratovođu i vojskovođe koji su na čelu pojedinih vojski. Viši su časnici krilnik na čelu »Krila«, pukovnik na čelu pukovnije i četnici na čelu četa; niži su satnici na čelu satnija, natporučnici na čelu polusatnija i poručnici na čelu vodova. Časnički su pripravnici: zastavnici i časnički namjesnici, a dočasnici (viši i niži), od kojih su viši vodnici, dok su niži dovodnici, rojnici i dorojnici. Vrhovni zapovjednik sveukupnih ustaških vojnih sila, pokretnih i nepokretnih, jest poglavnik.

Odmah za njom slijedila je *Odredba* br. G. 23/34 od 30. III[2U6] o oznakama činova ustaškog časništva i dočasništva, *Odredba* br. G. 24/34 od istog dana[207] o ustaškoj mazdi i berivima, pa ona (br. G. 30/34 od 20. IV)[208] o ustaškim dušobrižnicima, koji su prema njoj trojaki: ustaški duhovni pastir u GUS-u na čelu duhovne pastve cjelokupnih ustaških vojnih sila, ustaški plovani i ustaški duhovnici!

No, ponovo je došlo vrijeme da se ustaše sele: do preseljenja sabirnog logora »Uljanik« (Oliveto) došlo je iz razloga sigurnosti o čemu govori *Odredba* br. G. 46/34 od 16. VII 1934.[209] Ona glasi:

»Glavnom Ustaškom Stanu došlo je do znanja povjerljivim putem, da je u neposrednoj blizini Ustaškog Logora u Uljaniku prošao jedan automobil sa diplomatskim znakom (C. D.) u kojem su se nalazile 4 osobe, navodno članovi srpskog poslanstva kod Vatikana. Postoji temeljita sumnja, da su dotične osobe prošle kraj Uljanika sa svrhom, da po mogućnosti ustanove boravište Ustaškog Logora.

Obzirom na ovo određuje Glavni Ustaški Stan, da Krilno Zapovjedništvo 5 imade:

1. Strogo bditi nad tim, da se svaki eventualni ponovni taki slučaj ustanovi i približenje takovih izvidnih automobila odmah spriječi.

2. Izdati potrebite zapovjedi, da se izvan teritorija nastambe nijedan ustaša do daljnje odredbe ne smije kretati u odori, što znači, da se izlaz u slobodno vrijeme imade dozvoliti samo u građanskom odijelu.

3. Izlaz u odorama i s oružjem vršiti samo kod polaza na vježbu u zatvorenom redu.

Glavnom Ustaškom Stanu dojavljeno je nadalje povjerljivim putem, da je u okolici Uljanika zapaženo kretanje nekih nepoznatih osoba, koje imadu za zadaću ustanoviti položaj ustaških skladišta.

Obzirom na to imade Krilno Zapovjedništvo 6 izdati shodne zapovijedi u sporazumu sa Upravnim Zapovjedništvom (sa Odjelnim Upraviteljem), da se unutar nastambe odrede podesne prostorije, da se sva ustaška skladišta smjesta u njih prenesu. Nakon prenošenja skladišta imade se u dosadašnjim skladištima ostaviti noćna straža i to: u oružnom skladištu kao do sada da se ne vidi promjena, a u odjevnom skladištu tajno u samoj prostoriji.

Ova odredba se imade smjesta izvesti, te o učinjenom u najkraće vrijeme Glavni Ustaški Stan obavijestiti.«

Već prije najavljeno i pripremljeno preseljenje uslijedilo je — prema Conti-

[206] **Isti izvor.**
[207] **Isti izvor.**
[208] **Isti izvor.**
[103] **Isti izvor.**

jevom izvještaju Bocchiniju[210] — u noći od 30. na 31. VIII1934, budući da su — čini se - za »Uljanik« saznali službenici jugoslavenskog poslanstva pri Vatikanu. Ustaše su u najvećoj tajnosti bili prebačeni u nove logore u srcu Apenina, u provinciji Aquilli, s tim da je »nucleus« bio podijeljen na tri dijela: jedan u San Demetrio ne' Vestini, u nastambu na imanju markiza Cappellija; drugi na područje općine Fontecchio, u neki nenastanjeni samostan i treći u San Lorenzo, općina Acciano, i to na neko privatno imanje (majur). Dijelovi su novoga sabirnog logora bili udaljeni međusobno više od deset kilometara. Službeno su ustaše bili označeni kao »radnici specijalizirani za radove pošumljivanja« i 31. VIII — u trenutku seobe— bilo je oko 450 pripadnika logora. »Senjan« (Pavelić) je pristao — pošto mu je Conti razložio delikatnost vanjskopolitičkog položaja Italije u tom trenutku — da se tamo obustave vježbe oružjem i naoružanje dano ustašama povuče u obližnje vojne magazine. Delikatnost situacije bila je povezana s ponudom za pregovore novoga francuskog ministra vanjskih poslova Louisa Barthoua Italiji - a Francuska je u to vrijeme još važila kao neka »zaštitnica« Jugoslavije — i eventualnim smanjenjem zategnutosti između Beograda i Rima.

O tome je nešto progovorio i Perčević u svom saslušanju u Zagrebu 3. I 1947.[211] »Posljednji moj sastanak sa Pavelićem bio je polovicom 1934 i to na poziv Pavelića - iskazao je on. — Sastanku nije nitko prisustvovao osim mene i njega i u razgovoru on mi je povjerio da je od povjerljivih lica saznao, da će Mussolini izmijeniti svoj dosadanji neprijateljski stav prema vlasti u Jugoslaviji, tj. da će doći do izmirenja. Da bi mi preduhitrili to izmirenje, naime, da bi još prije nego što dođe do izmirenja nešto poduzeli za spašavanje ustaša iz Italije, zaključeno je, da se nađe mogućnost kako bi se iste iselilo u druge zemlje. U tom cilju Branko Jelić, koji se nalazio u Sjevernoj Americi dobio je pismeno naređenje od Pavelića, da ispita mogućnosti preseljenja izvjesnog broja ustaša u Sjevernu Ameriku, a Valenta Ante da ispita za Južnu Ameriku. Sjećam se, da je bilo govora da se jedan dio ustaša prebaci u Belgiju (naročito oni, koji su iz Belgije došli). Radi toga da i mi (grupa Sarkotić)) budemo upoznati sa time i da i mi preko naših veza pokušamo nešto detaljnije saznati to kako se stvar odvija. O svemu što uspijemo doznati, trebamo njega hitno izvijestiti, kako bi se znao u danom momentu na nešto odlučiti. Ovaj sastanak s Pavelićem održan je u Torinu. Vijesti koje je Pavelić o zbližen ju Italije sa Jugoslavijom bio saznao, bile su u stvari tačne, jer je izvjesno vrijeme poslije toga Mussolini u svom govoru nešto slično naglasio, poslije čega je došlo do izmjene talijanskog poslanika u Beogradu.«

Zanimljivi su podaci — doduše oskudni — koje sadrže Cappijeve bilješke o dva razgovora s kraljem Aleksandrom.[212] Prvi: u ožujku 1934, kad je kralj izrazio žaljenje što Mussolini nije primio tadašnjeg ministra dvora Bogoljuba Jevtića prilikom njegova tajnog posjeta Rimu 1931. godine. Jevtića je bio kralj ovlastio da kaže Mussoliniju, u kraljevo ime, nešto što nije smio reći nikome drugome. »Sastanak u to vrijeme (1931-) - rekao je Aleksandar - mogao je izmijeniti evropsku politiku i spriječiti mnoge nesretne događaje koji su zatim nastupili.« Govoreći o Francuskoj, kralj je primijetio da njegovi odnosi s njom ne bi mogli spriječiti njegovo prijateljstvo s Italijom, koje bi čak i Francuska povoljno primila. U pogledu Albanije, nedavni događaji u njoj mogli su jedino

T. Sala, nav. referat, str. 31-32.

[212] A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja I. Perčevića 3. I 1947, I. O. 9 5/6 1-82. B. Krizman, nav. rasprava o Italiji, ČSP, 1/1975, bilj. 53 na str. 57.

uvjeriti Mussolinija u nezahvalnost Albanije i njegovu osobnu pogrešku pri nastojanju da učini za nju tako mnogo..Posljednji susret Cappi-Aleksandar uslijedio je upravo pred posjet L. Barthoua Bukureštu, za koji je kralj pretpostavljao da će imati neki-koristan rezultat. Kralj je tada rekao da su se pojavile nove činjenice koje bi možda mogle koristiti obnovi pregovora s Italijom. »Neke činjenice i okolnosti u pogledu pogrešne informacije o mojoj zemlji raširene u Italiji nisu mogle izbjeći oštroumnom zapažanju Mussolinija. Ako Italija na koncu konca bude stekla uvjerenje o stvarnim prilikama kod nas, shvatit će da je naše prijateljstvo bolje nego naše neprijateljstvo.«

Vlada fašističke Italije — prema podacima iz službenih talijanskih izvora koje donosi T. Sala[213] — trošila je na izdržavanje ustaških emigranata, uoči atentata u Marseilleu, u ime pomoći 200.000 talijanskih lira čemu valja pribrojiti, u ime izvanrednih izdataka, novih stotinu tisuća lira za razne deficite i dugove ustaških prvaka i drugih pripadnika *UHRO* u Italiji.

»Vrativši se u Italiju [iz Mađarske, gdje se podvrgnuo operaciji] — naveo je dalje u svom iskazu Moškov[214] — zatekao sam logor već premješten u Abruzzima gdje sam ja došao i gdje se nadamnom vodila istraga o navodnom neposluhu. U logoru nisam našao tzv. grupu Milkovića koja je tek naknadno došla kad smo preselili bili na Lipare, a bila je ostavljena tobože radi mira u logoru kroz čitavo vrijeme u Olivetu. Logor je bio u Abruzzima ponovno razdijeljen i nategnutost koja je ponovo izbila bila je vrlo kritična tako da je bio zabranjen svaki kontakt između ljudi logora u San Demetriu (Dalmatinci) i ostalih u San Lorenzu, iako je udaljenost bila svega kojih 5-6 km. Razlozi ovoj situaciji bili su ponovo uskrsavanje grupe Đovania i preuzimanje sa njihove strane kontrole koja se sastojala u davanju ocjena tko je dobar a tko nije dobar. Vođene su protiv mnogih ljudi istrage ali ne otvoreno, nego se ispitivalo kod pojedinaca i tražilo se materijal da bi se protiv istoga moglo postupiti. Mnogima je bilo i zapriječeno, da paze dobro što rade jer da bi mogli stradati, iako nisu imali baš nikakove krivnje. To je bio zadnji refleks, može se reći takozvanog grupiranja oko Artukovića, odnosno tako je dala naslućivati grupa Đovania jer su svakog onog skoro kojega su objeđivali, dovodili u vezu s imenom Artukovića, odnosno sa starim grijehom Artukovića. Oružje u Abruzzima ljudi više nisu imali i ono je ležalo negdje u skladištu.«

GUS je 13. IX izdao *Odredbu* br. G. 50/34[215] o ustaškom kovanom novcu (srebrnih 5 kuna) kojim upravlja »Pjeneznica GUS-a«, kao njegov posebni ured, a 15. IX donio Odredb^6 o osnivanju novoga ustaškog područja u Belgiji (P. VI), s tim da *Hrvatski savez* i nadalje ostane u sklopu *Hrvatskog Domobrana,* a da dr Št. Perić i nadalje vrši dužnost izaslanika Vrhovnog starešinstva Hrvatskog domobrana. Istog je dana GUS donio i *Odredbu*[21] o ustaškom radu u P. VI, no na njoj stoji pribilješka olovkom: »Prijedlog odgađa se, ne dolazi za sada u obzir.«

U jednom elaboratu, izrađenom u beogradskom ministarstvu unutrašnjih poslova potkraj 1934. godine,[218] nabrajaju se ustaška područja, i to pet (Mađarska, Italija, Njemačka, Austrija i Belgija). U Glavnom ustaškom stanu, u Torinu, nalaze se tri odjela: upravno-organizacioni pod upravom Mije

[213] **T. Sala, nav. referat, str. 23-24.**
[214] **A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja A. Moškova, I. O. 9 1/4 1-117.**
[215] **A-VII, NDH, Kut. 85[f].**
[216] **Isti izvor.**
[217] **Isti izvor.**
[218] **AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, fasc. 33.**

Bzika; financijski pod upravom E. Kvaternika i vojnostručni pod upravom Josipa Milkovića. Glavni je tajnik GUS-a Stanko Hranilović u Milanu, a organizacija u Italiji ima, uz 4 razne ekpoziture: u Zadru s Brkanom, u Rijeci sa Servatzyjem, na Lastovu s Fumlizijem i u Trstu s »nepoznatim Petrom« (to je bio Ante Godina). Područje u Budimpešti: ranije s Perčecom, kasnije sa Servatzyjem, M. Došenom i Artukovićem, bavilo se uglavnom propagandom i terorističkim akcijama, s tim da je pod nadzorom I. Perčevića; područje u Berlinu: u njemu su zaposleni Budak, Jelić, Bubalo, Perić.i, do svog odlaska u Italiju, Bzik bavilo se organizacionim ustaškim poslovima, propagandom, obavještajnom službom i štampom; ekspozitura mu je u Kolnu (Čović) i ona prihvaća ustaše zavrbovane u Belgiji; područje u Beču prikuplja izvještaje s teritorija Jugoslavije, nabavlja lažne pasoše, ubacuje konspirativnu poštu, u vezi je s Amerikom, obavlja novčane transakcije, itd.

Savjetnik ministarstva unutrašnjih poslova u Beogradu Ž. Simonović posjetio je u Beču, zajedno s delegatom VI. Milićevićem, u drugoj polovici rujna 1934. dra Weisera, šefa političke policije u Saveznoj policijskoj direkciji. U svom izvještaju ministru unutrašnjih poslova od 25. IX[219] Simonović piše da se u razgovoru dotakao pitanja postojanja separatističkog udruženja *Tomislav,* u Beču, na čijem je čelu emigrant Josip Mrmić, student. Osim njega su u društvu Djuro Matonickin, student, Piero Pierotić, operni pjevač, i još neki drugi. Ali mu je dr Weiser odvratio da to društvo broji četiri člana i da ništa ne predstavlja, no da će nastojati da društvo obustavi svoj rad. Simonović mu je spomenuo društvo *Prosvjetu (Hrvatska Prosvjeta)* koje bi po pravilima trebalo da bude izrazito kulturno i da okuplja samo austrijske državljane, no ono prima i emigrante i državljane drugih država, naročito bivše austrougarske oficire koji su zadojeni mržnjom protiv Jugoslavije. U takve se elemente ubrajaju: Perčević, Furijaković, Pierotić, Kodanić i drugi. Dr Weiser mu je odgovorio da će i to pitanje uzeti u razmatranje. Simonović je još spomenuo obustavu izlaženja korespondencije *Grič,* što je dr Weiser samo potvrdio i dodao da su protiv izdavača i urednika *Griča* Johanna (Ivana) Kodanića podnijeli prijavu sudu i da će on zasigurno, kako se Weiser nada, biti novčano kažnjen. Govoreći o *Griču,* Simonović je spomenuo i I. Perčevića, bivšeg a. u. potpukovnika, koji je sada na čelu emigranata u Beču, a uz to je i pravi urednik *Griča* i onaj koji određuje pravac i ton pisanja. Upozorio je Weisera i na česta Perčevićeva putovanja. Weiser je odvratio da bečka policija vodi računa o Perčeviću i da pazi na nj; da su izvršili pretres u njegovom stanu, no da nisu mogli ništa sumnjiva kod njega utvrditi. Sada kao da se bavi pisanjem knjige iz vremena rata i da se njegova česta putovanja objašnjavaju potrebom da prikupi materijal za nju. Osim toga, upozorio je Simonovića na Perčevićevo državljanstvo koje nije jugoslavensko. Simonović je u vezi s *Gričom* spomenuo i Alfreda Neumann-Furijakovića, bivšeg a. u. i jugoslavenskog oficira, a sada poljskoga državnog penzionera, i to je učinio zato što je i on bio u redakciji *Griča.* Za nj je dr Weiser samo pripomenuo da je vrlo inteligentan i da je radio samo prevodilačke poslove. Simonović se u razgovoru opširnije pozabavio boravkom E. Kvaternika u Beču, u ožujku 1934. godine, u vezi s hapšenjem dra Artukovića i VI. Singera. Doznao je od bečkih policajaca da je Kvaternik bio tamo prijavljen od 19. III sve do hapšenja spomenute dvojice; da je Singer u istrazi izjavio kako ga poznaje još iz Zagreba i da ga je stoga primio sebi na prenoćište. Simonović se propitao za Singerovu sudbinu, a dr Weiser je

odgovorio kako još izdržava kaznu zatvora, a zatim će biti protjeran u onu državu koju bude sam označio.

Na kraju svog izvještaja Simonović daje Tadašnju sliku ustaške emigracije u cjelini. »Kao što je poznato — piše on - posle atentata vršenih paklenin mašinama po vozovima u našoj zemlji, a kada se utvrdilo, da ih priređuju emigranti nastanjeni u Austriji na čelu sa zloglasnim Gustavom Perčecom, austrijske policiske vlasti, na našu intervenciju, proterale su nekolike emigrante, dok su neki i sami pobegli iz Austrije. Međutim, pokraj svega toga, nije bilo slučaja da su bili otsutni iz Austrije svi emigranti. Bilo ih je koji su stalno tamo boravili, baveći se nedopuštenom tendencioznom propagandom i akcijom protivu naše zemlje, a bilo je i takvih, koji su od vremena do vremena sa lažnim putnim ispravama i imenima navraćali u Austriju radi izvršenja izvesnih određenih misija (Artuković, Herenčić, Singer, itd.).«

Među one koji stalno borave u Austriji, Simonović na prvo mjesto stavlja Perčevića, kao čelnika ustaške emigracije i vezu s Perčecom i Artukovićem, koji sada žive u Budimpešti, s jedne, s Pavelićem u Italiji i grupom u Berlinu s druge strane. Perčević je davao smjer pisanja korespondenciji *Grič*, dok je izlazila. Njegov pomagač u Beču je Johann-Ivan Kodanić kao odgovorni urednik Griča, no služio je Perčeviću i za druge misije (put u Seraing, Sofiju, itd.); Kodanić je po zvanju slikar i austrijski državljanin, legitimistički orijentiran. Drugi je Perčevićev pomagač Furijaković, koji se bavi prevođenjem za *Grič*, a također je legitimist. U Beču živi i djeluje Josip Mrmić, student tehnike, koji je prvo djelovao u *Prosvjeti*, ali se tamo posvađao s upravom, pa je istupio i osnovao studentsko društvo *Tomislav* kome je na čelu, a društvo je — prema Simonoviću — »rasadnik separatizma«. Društvo *Prosvjeta* ima svoju čitaonicu u Bankgasse l/II, i u njoj se nalaze svi emigrantski listovi poput *Hrvatskog Domobrana, Nezavisne hrvatske države, Ustaše, Griča, Hrvatskog lista, Danice*, itd. Predsjednik je toga društva Milohnić, zubar, austrijski državljanin, u velikom prijateljstvu s generalom Sarkotićem; tajnik društva je Roko Gustović, također austrijski državljanin i zagriženi separatist, a u Grazu je Stevo Duić koji se uglavnom bavi špijunažom.

Upravo je na njega u Cehoslovačkoj, u Karlovym Varyma bio izvršen atentat i Duić je 28. IX nađen obješen u hotelskoj sobi. Ustaška je verzija bila da su Duića zadavili pa zatim objesili jugoslavenski policijski agenti; Perčević je pred jugoslavenskim istražnim organima poslije oslobođenja u svom iskazu dao svoju verziju pozadine tog umorstva koja nije nezanimljiva.[22]" Kako bilo da bilo, Pavelić je St. Duića, 6. VI 1941, unaprijedio posmrtno u čin generala kao »svijetli primjer dojdućim pokolenjima«.[221]

Čini se da je odluka o atentatu na kralja Aleksandra za vrijeme njegova boravka u Francuskoj pala u kolovozu 1934. godine u Rimu, gdje su se u tu svrhu sastali A. Pavelić i Vanča Mihajlov, koji je u međuvremenu bio prisiljen da pobjegne iz Bugarske i da se (privremeno) skloni u Tursku. Poučeni zagrebačkim iskustvom (Oreb), odlučili su da za tu priliku odaberu najpouzdanije, i Mihajlov je spremno odredio svog odabranika: Velička Georgijeva Kerina[222] koji je već za sobom imao nekoliko političkih ubistava. Bilo je

[220] **A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja I. Perčevića 3.11947,1. O. 9 5/6 1-82. Perčević kao da ne isključuje mogućnost da su u umorstvo St. Duića upleteni i Pavelićevi prsti!**

[221] ***Hrvatski narod*, Zagreb 7. VI 1941.**

[222] **Odabranik V. Mihajlova služio se raznim imenima: Vlada Černozemski, Veličko Georgijev, Veličko Stojanov, Stepan Dimitrov, »Vlada šofer«, Vlada Georgijev Černozemski, a pravo mu je ime bilo Veličko Georgijev Kerin.**

dogovoreno da ustaški atentatori budu odabrani iz kadra koji se trenutačno nalazio u Mađarskoj (a ne u Italiji!), nakon formalnog raspuštanja logora na Janka—pusti, a da organizaciju atentata pripremi Pavelić. Pavelić je vrlo osjetljivu i delikatnu ulogu pratioca atentatora na lice mjesta povjerio svom (tada) vrlo bliskom suradniku Eugenu Kvaterniku koji je imao i taj preduvjet što je dobro govorio francuski. Ustaška je štampa, zatim, počela psihološku pripremu za atentat; sastavljane su i objavljivane rezolucije o neophodnoj potrebi »radikalnog zahvata«; u užurbanom pripremanju odnosno planiranju onoga što bi imalo uslijediti nakon atentata kao da se zaboravilo na pravilo konspiracije (inače tako drago Paveliću) i vijest o pripremanju atentata na kralja procurila je i iz više izvora dospjela do jugoslavenskih vlasti. Da ironija bude veća, Pavelićevu namjeru da konačno ukloni kralja otkrio je jugoslavenskim vlastima, uz ostale, stari »ovejani« frankovac i bliski suradnik Ivice Franka: Vladimir Sachs Petrovič koji je pod šifrom »prijatelj« obavijestio o tome dra Ivana Subbotića, stalnoga jugoslavenskog delegata kod Društva naroda u Ženevi.[223]

Radi provođenja smišljenog plana Pavelić je formalno povjerio Miji Bziku, kao osobi posebnog povjerenja, da otputuje preko Beča u Mađarsku i posjeti tamošnje ustaše, apravi Bzikov zadatak krije *Odredba G. U. S.-a br. G. 51/34* od 22. IX 1934. Ona glasi ovako:

»Pobočnik Upravnog Zapovjedništva g. Marko Miliša [tj. Bzik], član je posebnog povjerenstva U. N. O., pa po nalogu toga povjerenstva imade putovati u razna Područja, da obavi povjerene mu zadaće.

Glavni Ustaški Stan ovim određuje, da sve ustaške vlasti u svome djelokrugu imadu g. Miliši u svakom pogledu na ruku ići.

G. Miliša imade ovlaštenje naloge povjerenstva pojedinim ustaškim vlastima i pojedincima usmeno saopćavati, te se ti po njemu usmeno predani nalozi imadu bezuvjetno izvršiti, bili oni ma koje naravi: osobne ili stvarne.

Ovo ovlaštenje traje 14. dana od dana izdatbe ove Odredbe.«

Bzik je, zatim, otputovao; u Beču je potražio Perčevića i obojica su zajedno otišla u Budimpeštu, gdje je Perčević imao pribaviti mađarske pasoše, a Bzik ići dalje do Nagy Kanizse, gdje su u to vrijeme bili u Horthy Miklos-utca 23 okupljeni pripadnici raspuštenog logora »Jankovac«. Tamo je Bzik obavijestio Miju Kralja, Ivana Rajića i Zvonka Pospišila da imaju poći s njim, pokazavši im poglavnikovu zapovijed da mu se bez raspravljanja moraju pokoravati. Izabranici su, pojedinačno jedan za drugim, odlazili u Budimpeštu radi pasoša, a zatim ih je Bzik poveo put Švicarske (Zürich). Istodobno je iz Italije došao E. Kvaternik s »Vladom-šoferom« i trojka iz Mađarske stigla je na ciriški kolodvor 28. IX u podne. U Zürichu ih je dočekao Kvaternik, kao Pavelićev izaslanik, pod imenom Egon Kramer. S njim u društvu bio je i »Vlada-šofer«. Kvaternik, kao neprikosnoveni šef grupe, poveo je svoje »štićenike« u Lausanneu da im kupi nova (reprezentativnija) odijela da ne bi svojom vanjštinom pobudili sumnju policije, a usput i, osim zamjene odijela, da zamijene i pasoše jer je trojka iz Mađarske putovala s mađarskim pasošima. Tamo su svi dobili od Kvaternika krivotvorene čehoslovačke pasoše, u ispravnoj pretpostavci da atentatorska grupa kao »Čehoslovaci« neće pobuditi veću pažnju francuske granične policije koja ionako uoči dolaska jugosla-

[223] **Milan M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt. Jugoslavija između dva rata,* Rijeka 1970, str. 307.**
[224] **A-VII, NDH, Kut. 85'.**

venskog suverena nije pokazivala pretjeranu pažnju i budnost, produžili su u dvije grupe do Thonona i tu se ponovo sastali pa preko Fontainbleaua krenuli u francusku prijestolnicu, i to tako da su put od Fontainbleaua do Pariza prevalili autobusom da bi izbjegli strožu policijsku pasku na pariškim kolodvorima gdje pristižu vlakovi iz inozemstva. U Parizu je Kvaternik podijelio atentatore na dvije grupe: »marsejsku«, kao glavnu, u kojoj je — dakako — bio »Vlada-šofer« (s Rajićem), »pariš ku« kao rezervnu s Kraljem i Pospišilom. Ali je, 6. X, došlo do izmjene: Rajić je prešao u »pariš ku«, a Kralj u »marsejsku«. »Pariška« grupa dobila je zadatak da točno prouči dijelove Pariza i Versaillesa (mjesta kojima će kralj prolaziti prilikom svog boravka u francuskoj metropoli). »Marsejska« je grupa, 8. X, otputovala u Avignon i u Aix-en-Provence, a na kraju su obišli sam Marseille, mjesto gdje će se kralj, po programu, iskrcati. Prije nego što su »Vlada-šofer« i Mijo Kralj otputovali u Aix, Kvaternik im je — koji je uostalom svu četvoricu izvrsno vodio[225] - zamijenio stare novim čehoslovačkim pasošima: »Vlada-šofer« postao je Peter Kelemen (dotad je bio Rudolf Suk); Mijo Kralj je postao Silvestr Maly (prije: Jan Hašek). Rasporedivši tako grupe i pripremivši »ustaški doček« kralju, Kvaternik je napustio Francusku. Prije toga pobrinuo se za to da bračni par Godina (Ante i Stana — »lijepa plavojka«), stigavši u Pariz pa zatim dalje u Avignon i Aix, neometano dostave revolvere i bombe i »pariškoj« i »marsejskoj« grupi atentatora i da pravovremeno prijeđu francusku granicu. Pri tom je posebno dobro bio naoružan »Vlada-šofer«: nosio je dva revolvera od kojih je onaj kojim je pucao na kralja Aleksandra bio automatski; nosio je bombu takve eksplozivne snage da bi njom »Vlada-šofer« poubijao sve živo oko sebe; imao je i 112 metaka - čitav mali arsenal!

Aleksandar je krenuo na put iz Beograda do Boke Kotorske u društvu kraljice, kneza Pavla i kneginje Olge i 6. X je iz Zelenike isplovio razarač »Dubrovnik« s kraljem Aleksandrom a kraljica se vratila u Beograd da vlakom otputuje u Francusku i tamo se pridruži mužu. Putem, kraljevski putnik na »Dubrovniku« nije imao »dobro more« i teško je podnosio valove.

Približavajući se francuskom kopnu i marsejskoj luci, 9. X poslije podne, kralju su saopćili Milićevićevu najnoviju informaciju — koju je Miličević bio primio u Parizu od nekoga svog agenta u Italiji — da će atentatori (njih pet ili šest) pokušati atentat u Marseilleu, a da je druga grupa otišla u Pariz da tamo pokuša atentat, ako ne bi uspjeli oni na obali. Zbog toga su zabrinuti dvorjani predlagali Aleksandru da se ne iskrcava nego da ostane na brodu dok se ne poduzmu sve mjere opreza, ili, da uplove u ratnu luku Toulon a ne Marseille, no Aleksandar — izmoren putovanjem i rezigniran — odgovorio je da je sad prekasno za sve to. Program se mora izvršiti! Isto tako je već prije, pri oblačenju admiralske uniforme, otklonio molbu svog sobara Zečevića (»Zeke«) da navuče zaštitnu potkošulju od čelika, što bi mu tom prilikom zasigurno spasilo život. Napustio je razarač i motornim se čamcem, u pratnji francuskog ministra mornarice F. Pietrija (rođenog Korzikanca), zaputio prema obali gdje su ga na Quai des Beiges očekivali okupljeni dostojanstvenici. Pozdravio se s francuskim ministrom vanjskih poslova Barthouom i drugima, a zatim je zajedno s Barthouom ušao u poluotvoreni službeni *Delage* koji su pratila dva oficira Republikanske garde na konjima. U autu je kralju i Barthouu nasuprot sjedio general Georges, član Vrhovnog ratnog savjeta.

[225] U jednom pismu od 21. IX 1936. Kvaternik izričito priznaje svoje sudjelovanje u pripremama atentata nazivajući ga »moje remek djelo«.

Auto je tek krenuo i prevalio oko 100 metara u pravcu prefekture, kroz špalir okupljenih znatiželjnika, kad je progovorio »ustaški samokres«. »Vlada-šofer« izdvojio se iz publike noseći u buketu cvijeća skriven svoj revolver i uz poklike »Vive le roi!« (Živio kralj!) pritrčao automobilu, skočio na papučicu i sasuo metke u kralja. Šofer Foissac uhvatio je Velička za kaput a pukovnik Piollet ga je sabljom — udarajući ga po glavi - oborio na tlo. Aleksandra su u panici koja je nastala uslijed pucnjave (ne samo iz Kerinova revolvera!) prevezli u prefekturu, no on je već bio duboko u agoniji i tamo je izdahnuo. No, Aleksandar nije bio jedina žrtva: uz ranjene iz publike^ smrtno je bio ranjen Barthou koji je iskrvario, a teško je bio ranjen i general Georges.

Pavelić — i ne samo on! — imao je pravo da od zadovoljstva trlja ruke. Čvrsto je računao s raspadom Jugoslavije i mislio da sada više ništa ne može spriječiti njegov povratak na čelu »ustaške vojne sile« iz Italije u »oslobođenu Hrvatsku«. Ali to mu se tada nije ostvarilo.

Prije samog atentata (9. X) pozvao je hitno Budaka da napusti Njemačku i dođe k njemu u Italiju »na sigurno«. No, to isto nije htio učiniti s Gustavom Perčecom u Mađarskoj, teško kompromitiranim »aferom J. Pogorelec«.

»Iz Berlina me poglavnik pozvao u Bolognu — izjavio je Budak pred našim istražnim organima[226] — i sada je nakon nekoliko dana uslijedio marsejski atentat. Nisam znao zašto sam pozvan, no nakon tog atentata mi je bilo rečeno da bi nas Njemačka sve pohapsila i izručila. U Bologni sam ostao samo desetak dana, a zatim sam otišao sa pok. ženom [Ivkom] opet u Torino poglavnikovoj porodici. Poglavnik je uhapšen 17. X 1934. osam dana nakon atentata na kralja Aleksandra.«

Perčeca su preplašeni Mađari u najstrožoj 'konspiraciji preko Udina, ipak, uputili u Italiju (24. X 1934),[227] i to u preostaloj grupi od svega deset ustaša; među kojima su — osim Perčeca - bili Servatzy, Perčecova »supruga« i ađutant. Talijani su ih smjestili u provinciju Cosenza, prvo u Longobucco, zatim Cerchiara Calabra, Monalto Uffugo i na kraju u Luccu i na otok Giglio. U veljači 1935, već u Longobuccu, Servatzy je dao ubiti Perčeca zajedno sa »suprugom« i adjutantom. Tako se Pavelić riješio svoga najopasnijeg takmaca.

A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja M. Budaka 26. V 1945, I. O. 9 4/3 1-20.

O tome daje pojedinosti bivši mađarski vojni ataše u Beogradu Gustav Hennyey u knjizi *44><4^lena; U"8arns Schicksal zwischen Ost und West. Lebenserinnerungen,* **Mainz 1975, str.**

1 T. Sala daje pouzdane pojedinosti o toj ustaškoj grupi iž Mađarske na čelu s Perčecom (nav. referat, str. 26 i 35).

Atentator Je izvršio zadatak

Snimak Aleksandra i Barthoua neposredno pred atentatom

Kralj na odru u marsejskoj prefekturi

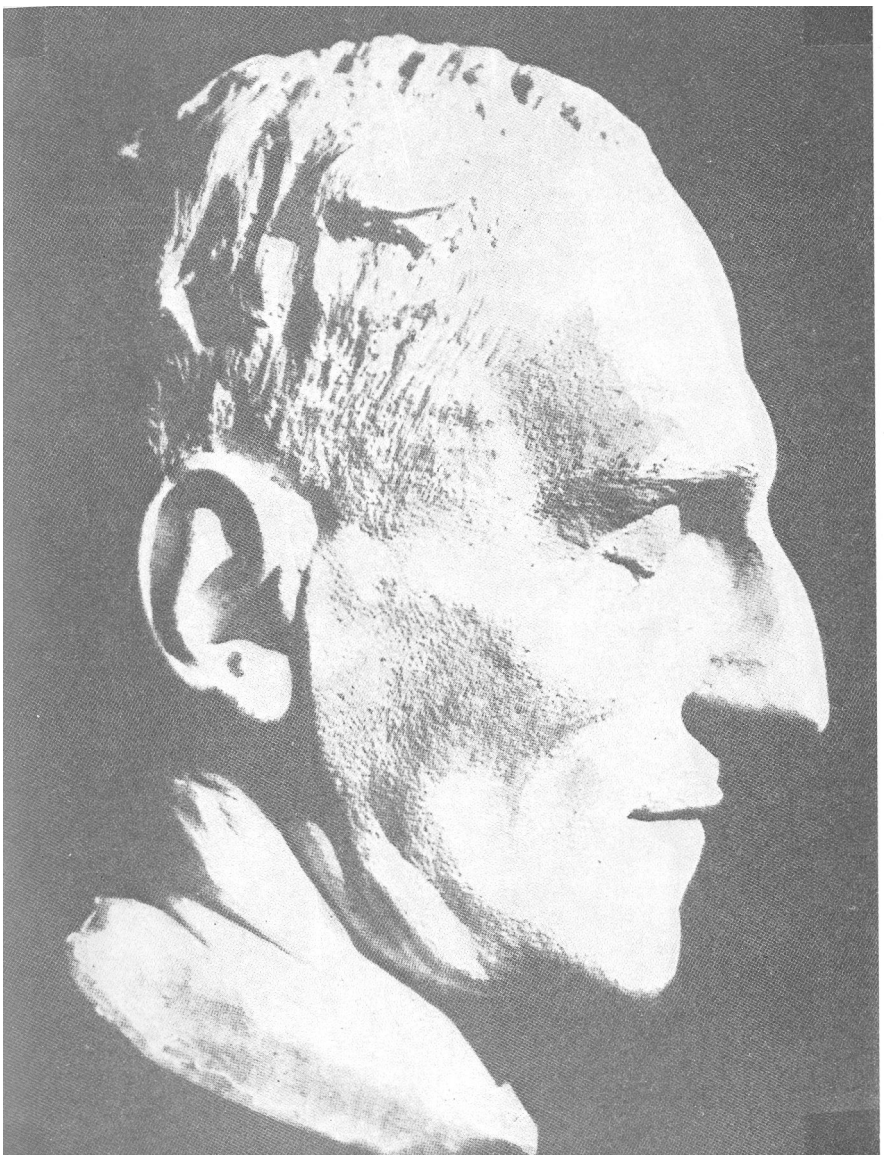

Posmrtna maska kralja Aleksandra

Atentatori pred sudom u Aixu ***(pred njima lijevo sjedi branitelj Desbons)***

TREĆE POGLAVLJE

»Razdoblje velike šutnje«

1. *Istraga.* Da bi nekako popravili sve svoje (očigledne) propuste pri osiguranju i profesionalnu blamažu da im kraljevski gost bude ubijen već pri samom iskrcavanju na francusko kopno, francuski policijski organi bacili su se zdušno na posao da utvrde tko je atentator i gdje su njegovi eventualni pomagači.

Atentator je bio u policijskoj zgradi u Marseilleu, gdje je oko 20 sati i umro, ne dolazeći uopće više k svijesti. Imao je čehoslovački pasoš na ime Petr Kelemen i policija je pri pomnijem ispitivanju utvrdila — kako priča Alexandre Guibbal, šef Devete brigade motorizirane policije[1] — da je pasoš krivotvoren, no da mu je fotografija na pasošu u redu. Pri pretrazi tijela pronašli su na jednoj ruci tetoviranu mrtvačku glavu i dvije kosti unakrst s natpisom u ćirilici: »Sloboda ili smrt!« (znak *VMRO).*[2] Drugi revolver našli su u džepu njegova kaputa, kao i bombu neubičajenog modela u Francuskoj. Ali, pomna pretraga odijela omogućila je istrazi da se zaputi jednim od prvih tragova u potrazi za vjerojatnim pomagačima.

Smeđe prugasto odijelo atentatora bilo je po izgledu novo i bilo je kupljeno u jednoj od trgovina *La Belle Jardiniere.* Zahvaljujući informacijama

[1] **Alexandre Guibbal, L'assassiriat du roi Alexandre Ier de Yougoslavie ä Marseille, *Revue internationale de criminologie et de police technique,* Geneve 1955, No 1, str. 1-17.**

Postoji relativno obilna literatura o atentatu u Marseilleu. Ovdje ćemo nabrojiti samo neke naslove: Vladeta Milićević, *A King Dies in Marseilles. The Crime and its Background,* Bad Godesberg 1959; Annelie und Andrew Thorndike, Karl Radatz, *Unternehmen Teuto-nenschwert. Die grosse Karriere eines kleinen Spions,* Berlin 1959; V. K. Volkov, *Operacia „tevtonski meč",* Moskva 1966; Tibor Eckhardt, *Regicide at Marseille,* New York 1964; Stephane Masson, L'assassinat d'Alexandre I" de Yougoslavie, *Miroire de l'Histoire,* No 178,- octobre 1964, str. 58-61; Ante Matekalo et Henri Legros, L'attentat de Marseille, *Historia,* Paris, No 215, octobre 1964, str. 556-564; Sz. Ormos Maria, *Merenylet Marseille-ben,* Budimpešta 1968; Roger Colombani - Jean-Rene Laplayne, *La mort d'un Roi. La verite sur i assassinat d'Alexandre de Yougoslavie,* Paris 1971; Nändori Pal, *A Marseille-i gyilkossäg nemzetközi jogi vonatkozäsai,* Budimpešta 1972.

Valja upozoriti na obimnu disertaciju londonskog sveučilišta kojoj je autor G. Cserenyey; *The Assassination of King Alexandre of Yugoslavia in 1934 and the Political Background of the Crime* (London 1954). Zanimljivo je i što o svemu tome piše odgojitelj kralja Petra II Cecil Parrott u knjizi uspomena: *The Tightrope,* London 1975.

1Q7 Publicist Mihailo Marić objavio je u beogradskim *Večernjim novostima* od 28. II do 6. V 1972. seriju zanimljivih nastavaka pod naslovom: Tajna ubistva kralja Aleksandra. Marić donosi mnoštvo podataka, pretežno preuzimanih od Vladete Milićevića, povratnika iz emigracije, i to nekritički, s očiglednom težnjom da zagolica znatiželju čitalačke publike - s tim da Maričev (čitak) tekst obiluje i faktografskim omaškama.

O tome (organizaciji VMRO) postoji elaborat na engleskom jeziku iz prosinca 1935. u AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, fasc. 33.

što su ih dobili u marsejskim prödavaonicama te tvrtke, policiji je pošlo za rukom — zahvaljujući broju proizvodnje u prsluku — da utvrdi kako je odijelo kupljeno u nekoj od podružnica tvrtke na trgu Clichy u Parizu. Pariška policija, telefonski alarmirana, vrlo je brzo ustanovila (Jean Belin, šef službe u direkciji ministarstva unutrašnjih poslova) da je odijelo kupljeno samo še$t dana prije, i to zajedno s drugima. Kupci su bili četvorica stranaca a peti je bio vođa; taj se izražavao korektno francuski i platio račun za sva odijela, koja su zatim isporučili u hotel u ulici Mazagran. Uz to je vlasnica hotela *(Hotel Moderne)* u Aix-en-Provence izjavila policiji da na fotografiji ubojice, objavljenoj u štampi, prepoznaje jednog od njenih hotelskih gostiju koji su nestali ujutro 9. X, na dan kad je atentat bio izvršen. Tako su istražitelji mogli utvrditi da se nepoznati javio u hotelu u nedjelju, 7. listopada oko 20 sati, a sobu je za nj nešto prije rezervirao neki čovjek koji se prilično dobro izražavao francuski. Taj drugi neznanac upisao se u knjigu gostiju pod imenom Egon Kramer, trgovac u Pragu, i on je — osim svoje sobe - unajmio sobu s dva kreveta; s njim je bio pratilac koji se upisao u knjigu pod imenom Silvestr Malny a sobni se drug Malnyja pojavio nešto kasnije: to je bio taj Kelemen. I tako su saznali i tu pojedinost da su sva trojica bila van hotela čitav dan, a uvečer su Malny i Kelemen večerali sami u restauraciji hotela, dok se Kramer — jedini koji je od njih govorio francuski - nije uopće više pojavljivao u hotelu. U utorak — na dan atentata - nakon više aperitiva — Kelemen i Malny objedovali su i napustili hotel u 12,15 sati, plativši troškove boravka sve trojice i dvokrevetnu sobu unaprijed za noć od utorka 9. X na srijedu 10. X. U utorak navečer Malny se vratio u hotel sam (u 18,30 potvrdili su Guibbalu svjedoci; u 16.30 tvrdit će optuženi Mijo Kralj alias Malny u toku procesa). Smjestio se u hotelskoj blagovaonici i objasnio šefu sale da želi sačekati svoga druga koji je u to vrijeme već izdisao u prostorijama marsejske policije. Ne dočekavši ga, Malny je oko 19 sati napustio hotel.

Tako više nije bilo nikakve sumnje da je atentator boravio u hotelu u Aixu i da je riječ o zavjeri, što su je organizirali stranci koji su došli iz Pariza.

To je bilo polazište za sve kasnije poteze i brojna hapšenja u Francuskoj i drugdje.

Belin je, zatim, iz Pariza poslao cirkularnu brzojavku o ostalima iz grupe i ubrzo bio obaviješten da su dvojicu sumnjivih pronašli u nekom hotelu u Thononu (na francusko-švicarskoj granici). Imali su falsificirane čehoslovačke pasoše na ime Beneš i Novak, a u istrazi su priznali da se zovu Zvonimir Pospišil i Ivan Rajić; da su u Parizu — očekujući nova naređenja — saznali za atentat na kralja i da su u panici pokušali da dodu u Švicarsku, na sigurno.

Guibbalova traganja za Kelemenovim drugom i pravcem njegova bijega iz hotela u Aixu dovela su ga do tajanstvenog bračnog para koji je u to isto vrijeme stanovao u jednom uglednom hotelu (»Petar« i »Lijepa plavojka«) i Guibbal je ubrzo utvrdio ovo:

U subotu, 6. X, tri dana prije atentata, u Avignonu je bila neka žena plave kose, prilično elegantno odjevena, od 25 do 28 godina, ugodne vanjštine i pojavila se oko 20 sati u hotelu *Regina.* Na vrlo jadnom francuskom jeziku zatražila je sobu s dva kreveta, s tim da će joj se pridružiti njen suprug. Ispisala je prijavnicu na ime Marija Vondraček, sa stanom u Trstu a na putu iz Pariza. Njen prtljag sastojao se od dva poveća kovčega iz žute kože. Napustivši hotel, ubrzo zatim - za vrijeme njene odsutnosti — propitao se za nju neki stranac koji se osoblju hotela na recepciji predstavio kao — Kramer. Marija se oko 21 sat vratila u pratnji nekog muškarca, kojega je predstavila kao svog supruga, i

oboje su bili osobito zadovoljni, kad su saznali da se za njih interesirao neki Kramer. I još uvijek u Avignonu, samo u drugom hotelu, Guibbal je pronašao trag boravka Kramera, Kelemena i Malnyja. Sutradan, u nedjelju 7. X, popodne »plavojka« i njen suprug otputovali su u Aix autom, a Kramer je u 19 sati također bio u Aixu i unajmio taksi. Daje šoferu adresu hotela *(L'hötel du Cours Miräbeau* i *Moderne,* u blizini kolodvora) i u toku vožnje zaustavlja taksi da bi primio »plavojku« koja ga je, čini se, čekala na trotoaru - ovaj put - sa četiri kovčega. Pošto je iskrcao putnicu sa samo dva kovčega pred prvim hotelom, zaputio se u drugi gdje je uzeo - kao što već znamo - dvije sobe, jednu za sebe a drugu (s dva kreveta) za Kelemena i Malnyja. Sutradan (8. X) svi su rano napustili hotel i vratili se tek uvečer na večeru. Toga su dana obišli Marseille da atentatorska dvojka (Kelemen i Malny) upozna situaciju i da »plavojka« - kupi sebi skupocjenu svilenu haljinu u jednoj od najelegantnijih trgovina Marseillea! Istog ponedjeljka Kramer je u taksiju napustio Marseille i na kolodvor u Avignonu stigao u 23.15 pa je Guibbal pretpostavio - potpuno opravdano - da je »Krämer« saznao za uspjeh pothvata 9. X izvan granica Francuske. Na sam dan atentata »plavojka« i njen suprug - kojega su zvali Petar! - napuštaju hotel i unajmljuju auto da ih odveze u Avignon do kolodvora, odakle su i oni otputovali, napustivši tako Francusku. I Malny je - ne dočekavši svoga sobnog druga — unajmio u Aixu taksi i odvezao se na kolodvor u Avignonu i odatle - bez ikakve prtljage - otputovao u smjeru Pariza.

Pri legitimiranju u Fontainbleauu - pošto se policajcu učinio sumnjiv - Malny se dao u bijeg i sakrio u gustoj šumi, gdje se skrivao puna četiri dana, penjući se pred potjerama na stabla. Glad i umor prisilili su ga, ipak, da konačno izađe iz skrovišta i da potraži hranu u nekoj restauraciji. Tu je ubrzo bio uhićen i na preslušavanju priznao da je njegovo pravo ime Mijo Kralj. Upozorio je policiju da je prije svoga odlaska iz Aixa ostavio u madracu jednog od kreveta sobe u hotelu *Moderne,* koju je dijelio s Kelemenom, revolver, dvije bombe i naboje. U njihovoj bivšoj sobi alarmirana policija zatekla je na tom krevetu mladi bračni par koji nije mogao ni u snu pomisliti da sp .va — na bombama!

Pospišil, Rajić i Kralj bili su zatim prebačeni u zatvor *Cbave* u Marseilleu i tu ih je Guibbal viđao češće radi pojedinosti njihova identiteta. A istražni sudac (Ducup de Saint-Paul) nije više mogao ni spavati: morao je poslovati brzo; sa svih su mu strana javljali za ustaše u svakom kutu Francuske; mnogi ljudi vidjeli su »plavojku« tu i tamo; izdavao je mnoštvo naloga za hapšenje, privođenje, saslušanje i tako dalje a novinari svih boja upravo su ga opsjedali.

Dakako, jugoslavenski su policijski organi bili posebno zainteresirani da sudjeluju i pomažu u istrazi, nastojeći da je usmjere u pravcu koji bi režimu u Beogradu najviše odgovarao.

Ministar vanjskih poslova Bogoljub Jevtić-je telegramom, 16. X,[3] upućenim osobno otpravniku poslanstva u Parizu Lazareviću upozorio da je iz dosadašnje istrage, koju vode francuske istražne vlasti, ustanovljeno nesumnjivo da je komplot protiv kralja Aleksandra bio postavljen na širokoj osnovi, ^toga Jevtić moli da otpravnik hitno saopći francuskoj vladi kako vlada kraljevine Jugoslavije smatra da je: 1. apsolutno potrebno da se i dalje istraga u francuskoj vodi uz suradnju jugoslavenskih policijskih organa; 2. da interes Pravilne istrage zahtijeva — pošto je u pitanju komplot velikih razmjera — da se

AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Marseljski atentat, II fasc.; fasc. 33, Pov. Br. 22912.

zadrže u pritvoru, osim Pospišila i Rajića, i sva ostala uhapšena sumnjiva lica [među njima i Sv. Pribićević i VI. Radić], dok se rezultatom istrage ne utvrdi tko je sve umiješan u tu zavjeru. Jevtić, na kraju, moli da ga poslanstvo telegrafski izvijesti o rezultatu poduzetih koraka.

Delegat ministarstva unutrašnjih poslova VI. Milićević je, u pismu iz Pariza generalnom kontroloru francuske javne sigurnosti Pierreu Mondanelu 18. X[4] — pozivajući se na razgovor od dan ranije - dostavio podatke za osobe koje su - po njegovoj ocjeni - organizirale atentat u Marseilleu. Prvo daje personalne podatke za Antu Pavelića i navodi da je emigrirao 1929. god. i zaključio ugovor s makedonskim bandama koji je bio objavljen u novinama i bio uperen protiv Jugoslavije. Od tog časa, Pavelić je uvijek usko surađivao s makedonstvujuščima, što objašnjava zašto je Ivan Mihajlov uputio svog predstavnika Vladu Georgijeva Cernozemskog Paveliću da poučava njegove ljude u rukovanju bombama i paklenim strojevima. Pavelića je jugoslavenski sud osudio na smrt i on je - prema informacijama svih najrazličitijih izvora - u Milanu, ali ga često viđaju i u Rimu. Njegovi mu ljudi pišu iz Bologne. Neko vrijeme stanovao je u Pesaru, pod imenom Ante Serdar, viale Castelfidardo 10, ali je zatim ponovo otputovao u Milano. Drugi je Gustav Perčec, bivši novinar, on je na čelu hrvatskih terorista u Mađarskoj. Tamo je zakupio nekoliko imanja (Janka-pusta, Baza) ali ne živi pod svojim pravim imenom u. Budimpešti. Poznat je pod imenom Josip Neumann, mađarski novinar, a unajmio je Janka-pustu pod imenom Emila Horvätha. Na Božić 1933. otputovao je u Berlin, gdje ga je policija poznavala pod imenom J. Neumann, što pokazuje da putuje okolo i da je poznat pod tim imenom. Posljednjeg mjeseca boravio je u Budimpešti. Nakon podataka o Perčecu, Milićević daje kraće podatke o Miji Bziku (»Marku«) i pri tom se poziva na iskaz Mije Kralja, jednog od atentatora, koji tvrdi da je Bzik došao iz Italije i prenio mu Pavelićevo naređenje da otputuje u Zürich. Zatim o Ivanu Odavna Perčeviću, potpukovniku austrougarske vojske, koji je vrlo kratko vrijeme služio u jugoslavenskoj vojsci, potom dezertirao i od tada živi neprekidno u Beču. Posjeduje mađarski pasoš i stanuje u Beču, Carolinengasse 7, četvrti okrug. Perčević je uvijek bio predstavnik terorista u Austriji i služio kao posrednik u korespondenciji između Pavelića i ostalih koji su bili u Mađarskoj. Prima sa svih strana također potporu za teroriste i dijeli je. U vodstvu terorista pripada mu vrlo velika uloga. Izdavao je također terorističku korespondenciju *(Grič)* koju su u prvo vrijeme bile austrijske vlasti zabranile. Bivši trgovac Vjekoslav Servatzy — »Alojz« - boravio je neko vrijeme u Italiji, a zatim je prije godinu dana bio poslan u Budimpeštu u svojstvu vrhovnog šefa terorista. U Budimpešti živi sa svojom ženom, ali je poznat pod drugim mađarskim imenom. Njegova je kuća glavni štab emigranata. I na kraju, kraći podaci o Eugenu Didi Kvaterniku, sinu bivšeg pukovnika austrougarske vojske, studentu; u posljednje vrijeme živio je u Berlinu, Wilmersdorf, a bio je također u Beču prije šest mjeseci s mađarskim pasošem, pod imenom Janč Koaternik, novinar iz Budimpešte.

Jevtić je iz Beograda obavijestio, 18. X,[5] pariško poslanstvo da Celovec (konzulat) javlja da se u Buchsu na švicarsko-austrijskoj granici nalazi neki Tihomir Vrljić koji stupa u vezu s našim državljanima — povratnicima iz Francuske ili Amerike - vrbujući ih protudržavnom propagandom, vjerojatno,

[4] **Isti izvor, Marseljski atentat, II fasc.; fasc. 33.**
[5] **Isti izvor, Marseljski atentat, II fasc.; fasc. 33, Pov. Br. 23001.**

za ustaške logore. Jevtić moli da poslanstvo s tim upozna švicarske vlasti i zatraži Vrljićevo uklanjanje.

Inspektor ministarstva unutrašnjih poslova Ž. Simonović podnio je iz Marseillea istog dana[6] opširan izvještaj ministru unutrašnjih poslova u Beogradu u kojem je izvijestio svoga šefa o rezultatima istrage u Lausanni. Za vrijeme svog bavljenja u Lausanni, u toku 14. X, na konferenciji s gospodinom Jaquardom, šefom javne sigurnosti, obaviješten je — piše Simonović — da je dan ranije, tj. u subotu 13. X, gospodin Zwahlen, direktor magazina *R. K. Z.* (konfekcija za gospodu) izjavio kako smatra da je imao kao svoje mušterije suučesnike u zločinu u Marseilleu, ako nije bio medu njima i sam ubojica. Zbog toga je bio odmah upućen jedan policijski komesar u spomenutu radnju da prikupi potrebna obavještenja.

Zwahlen mu je tom prilikom rekao da je u petak, 28. IX 1934, između 17 i 18 sati pet osoba došlo u njegovu trgovinu; činilo mu se da su stranci a jedan od njih, visok i plave kose, oko 35 godina, vodio je glavnu riječ i služio kao tumač svojim drugovima koji nisu govorili nimalo francuski i međusobno su razgovarali na slavenskom jeziku. Taj »tumač« objasnio je u trgovini da žele kupiti gotova odjela. Budući da im se očigledno jako žurilo, nisu pristali na nužne prepravke i trojica su kupila gotova odijela. Onaj među njima koji je služio kao tumač isplatio je račun od 261 švicarskog franka. Da bi platio, uzeo je novac od pete nepoznane osobe, što se do tada držala po strani, i nije kupila odijelo. Tri stara odijela bila su upakovana i blagajnik je — kao što je običaj - upitao za imena tih slučajnih kupaca, ali su oni odbili da ih kažu i žurno su napustili dućan.

Zwahlen i njegovo osoblje bili su vrlo iznenađeni lošim držanjem svojih mušterija. Samo visoki plavokosi, koji je služio kao tumač, nosio je pristojno odijelo; ostala četvorica imala su stara, iznošena i nečista odijela. Ona trojica, koja su kupila nova odijela, imala su prije toga na sebi svjetlosiva kockasta odijela.

U dućanu su Zwahlenu i prodavačima bile pokazane fotografije Ladislava Beneša (Ivana Rajića) i Jaroslava Novaka (Zvonimira Pospišila) uhapšenih u Annemasse; zatim Silvestra Malnyja (Mije Kralja) i Petra Kelemena (Vladimira Georgijeva-Černozemskog) i oni su odmah prepoznali dvojicu: Rajića i Pospišila; prvi prodavač Weiss vjeruje da u Malnyju prepoznaje trećeg kupca a Zwahlen i drugi prodavač izjavljuju da vjeruju da je Malny bio treći kupac, ali kažu da se u tom pogledu ne mogu sigurno izjasniti. Weiss svakako misli kako je Kelemen ona osoba koja je dala novac »tumaču« da plati račun.

Napuštajući radnju, peti nepoznati (Kvaternik) zatražio je adresu prodavaonice šešira i Weiss im je dao adresu, no provjeravanja u toj prodavaonici nisu dala nikakvih pozitivnih rezultata.

Poslije te provjere pokazali su fotografije Pospišila, Rajića, Kralja i »Vlade-šofera« direktoru radnje *Bata* i on ih nije mogao prepoznati. Ali, Morgenthaler, prodavač, koji je dvorio trojicu od njih, prepoznao je po Pospišilovoj slici osobu koja je platila tri para cipela. Pospišil je govorio nepravilno njemački, dok njegovi drugovi nisu govorili ni francuski ni njemački.

Fotografije Pospišila, Rajića, Kralja i »Vlade-šofera« pokazali su i osoblju hotela *Des Palmiers* u Lausanni, gdje su bili odsjeli, i osoblje se, uglavnom, izjasnilo da u slikama prepoznaje osobe koje su bile ü hotelu.

»Daljim izviđanjem u Lozani ustanovio sam - javlja Simonović - da su u hotelu *De Palmie* bili otseli Pospišil, Rajić, Cernozemski i Kralj i to pod sledećim imenima: Pospišil inače na Janka Pusti zvani 'Djerdj' ili 'Zmaj' pod imenom Bombaj Janoš, rođen 1906 u Fiumi, po narodnosti Mađar, a zanimanje kancelariski momak, nadležan u Budimpešti; mađarski pasoš;

Rajić, inače na Janka Pusti zvani 'Grga', pod imenom Sever Jozef, rođen 1904 u Subotici, narodnosti mađarske, zanimanjem državni službenik, nadležan u Budimpešti; mađarski pasoš;

Georgijev-Černozemski, inače među njima zvani 'Vlado', pod imenom Suk Rudolf, rođen 1894 godine u Trstu, narodnosti čehoslovačke, po zanimanju trgovac, nadležan u Brnu;

Kralj, inače na Janka Pusti poznat pod nadimkom 'Silni' bio je prijavljen pod imenom Lugar Ištvan, rođen 1908 u Ujvidek-Novi Sad, narodnosti mađarske, po zanimanju mehaničar, nadležan u Budimpešti.

U prilogu čast mi je poslati - piše dalje Simonović — četiri fotografska snimka ovih lista. Kao što se iz samih ovih lista može videti, a to je i izviđajem utvrđeno, sve liste je popunilo jedno isto lice a samo su ih posebice potpisali oni, na čije ime je lista glasila. Popunjavanje je izvršio tzv. delegat, odnosno vođa ovih zlikovaca Kvaternik Eugen, koji je jedini znao francuski, te im je u svakom slučaju služio za tumača.

Kao što sam i ranije rekao, u Lozani su prenoćili samo Pospišil, Rajić, Cernozemski i Kralj. Kvaternik je bio otišao nekuda. Kasnije u Parizu, saznao sam da je on noć između 28 i 29 septembra t.g. koju su njegovi drugovi prespavali u Lozani u hotelu *De Palmie* proveo u jednom hotelu male francuske granične varoši Kiloze (Culose).

Zbog čega je ovo Kvaternik učinio još nisam mogao tačno utvrditi. Dve su mogućnosti:

a) što je ovo bilo jedno između svih tih lica predostrožnosti, koje Kvaternik je preduzimao, da sebe ne bi izložio i suviše velikoj opasnosti;

b) ili je pak išao tamo, u naročitom cilju, kao na primer radi sastanka sa nekim od saučesnika, koji su već bili na francuskoj teritoriji. Ova druga mogućnost nije sasvim isključena i možda je čak i verovatnija nego ona prva predpostavka. U ostalom na ovom pitanju ću se još naknadno obazreti« — upozorava Simonović.

»U toku konferisanja sa g. Zakjarom u Lozani saznao sam — nastavlja Simonović — da su teroriste, da bi svakojako mogli negde staviti stara odela kupili jedan običan ručni kufer, jer su oni sa sobom nosili samo obične taške. Ovo verovatno radi lakšeg i nesmetanog kretanja. Kako su prema g. Zakjarovom tvrđenju oni sobom odneli kufer iz hotela, a međutim posle sa kuferom nisu viđeni u Evijanu i Tononu, to sam g. Žakjaru skrenuo pažnju na to, da bi kufer eventualno mogao biti ostavljen i u depozitu na železničkoj stanici, te ga umolio da pošalje jednog agenta da to proveri. On je obećao da će to i učiniti. Kada sam docnije u Melenu ispitivao Kralja Miju, pitao sam ga i za kufer i on je potvrdio moju predpostavku, tj. rekao da su kufer ostavili u garderobi na železničkoj stanici. Sutradan izjutra po završenom saslušanju Kralja, pozvao sam telefonom g. Žakjara da vidim šta je učinio po ovome, i on mi je tada saopštio, da je zaista, na stanici našao rečeni kufer i u njemu one stvari, ali osim toga i jedan revolver sistema mauzer koji nije sasvim nov. O tome odmah poslao je i pismeni izveštaj pariškoj policiji, te ću dobaviti kopiju i naknadno je poslati Ministarstvu.«

I Milićević je istog dana (18. X)[7] — surađujući sa Simonovićem — obavijestio iz Pariza ministarstvo u Beogradu da je toga dana francusko ministarstvo unutrašnjih poslova primilo dva telegrama iz Rima s potpisom šefa talijanske nolicije A. Bocchinija. »Jedan telegram glasi - izvještava Milićević - da je na traženje francuskih vlasti uhapšen jugoslavenski podanik Eugen Kveternik, student, i traže se detaljni podatci kako bi se istraga mogla nastaviti. Drugi telegram javlja, da je na traženje francuskih vlasti uhapšen jugoslavenski podanik Dr. Ante Pavelić, advokat, rođen u Ivan Planini, te da se traže podatci radi dalje istrage. U ovom telegramu izvještavaju se francuske vlasti da nema nikakvog traga za Perčeca, koji se ne nalazi u Italiji.«

U dogovoru s jugoslavenskom stranom, generalni kontrolor P. Mondanel, koji je vodio istragu, uputio je istog dana jednog policijskog agenta (inspektora) u Italiju, povjerivši mu dužnost da se uvjeri jesu li zaista te osobe identične s traženima i da ih — ukoliko je to moguće - u glavnim linijama ispita. Odmah je bio zamoljen istražni sudac u Marseilleu da pripremi materijal i zatraži od talijanskih vlasti da ih zadrže u zatvoru radi ekstradicije.

»Gospodin Savetnik Simonović u 20. časova obavestio me je iz Marseille-a - javlja dalje Milićević — da su onamošnje sudske vlasti (gen. državni tužilac i isledni sudija) razmišljali šta će da rade u ovom slučaju i nisu bili odlučni da traže ekstradiciju ali ih je jedan fakat na ovo naterao i dao im je potpun dokaz 0 saučesnicima [saučešću?] Dr. Pavelića u organizovanju atentata u Marseille-u. Naime, danas je policija u Marseille-u zajedno sa gospodinom Savetnikom Simonovićem utvrdila da je Dr. Pavelić od 30. septembra do 1. oktobra o. g. stanovao u hotelu *Littl-Palace* - bulevar Digomije, sa jednom ženom od 40-45 god. Dr. Pavelić se prijavio u hotelu kao PAVELESKU Žorž i Madame Pavelesku Marie, rođen 24. XI 1888. g. srez Kalerasi Rumunija, nadležan u Bukureštu, ulica Karoman 42, dolazeći iz Pariza, pasoš br. 103377 iz 1934., soba u hotelu br. 19. Posluga hotela i ostali poznali su u pokazanim fotografijama Dr. Pavelića. Na osnovu ovoga i saslušanja optuženih francuske vlasti zatražiće da se i Dr. Pavelić zadrži u zatvoru i pripremiće potreban materijal za ekstradiciju.«

»Dalje, gospodin Simonović saopštava - nastavlja Milićević - da su u Marseille-u sva trojica i da je nastavio sa francuskim vlastima saslušavanja. Gotovo svi ostaju pri svojim iskazima datim kod policijskih vlasti i pred nama 1 samo izvesne dopune unose. Dok se Pospišil Zvonimir uvek drži rezervisan i drži političke govore, tj. o nezavisnoj Hrvatskoj i njegovoj organizaciji. On je potpuno okoreo i odan bandi Dr. Pavelića, pa čak ga ni smrt ne može da zbuni. Ipak se nastaje svima mogućim načinima da i on progovori o stvarima koje zna pošto nema sumnje on kao ‚pobočnik' organizacije ponajviše je i znao.

Kralj Mijo dopunio je raniju svoju izjavu, koju smo dostavili Ministarstvu, da je on zajedno sa Premcem organizovao atentat koji se desio u Koprivnici. [o jeste oni su hteli da ova paklena mašina eksplodira kod Dragana Bubnja. Ovu je mašinu izradio na Janka-pusti Pospišil. ONI SU TAKOĐER IZRADILI I JEDNU PAKLENU MAŠINU U VIDU KUTIJE ZA ADIDJARE PA JE 1OTREBNO OBRATITI PAŽNJU DA SE OVA NEKOME NE POŠALJE.

Kralj kaže da su svi emigranti stanovali u Nadj-Kanjiži MIKLOŠ HORTI UICA BROJ 23. U ovoj kući stanovali su naime: Kralj Mijo, Pospišil

Zvonimir, Francetić (Laslo), neki Maks, jedan mornar, i još jedno lice. Svi su ostali sem Pospišila i Kralja.

Upitan od g. Simonovića zašto su im trebali automobili i koga su vozili, Kralj je odgovorio da su dobili naređenje preko Francetića iz Italije da konje sa pustare prodadu i kupe kola, te je on zato otišao u Budimpeštu, gde ga je zateklo naređenje.

Dalje, na tragu smo da je Svetozar Pribićević bio od 11. do 14. VIII o. g. u Burbul-u, departman Puy de Dome, te izgleda da se tamo sastao sa Dr. Pavelićem, što će se naknadno utvrditi. U cilju ovoga proveravanja zatražiću sutra da se Pribićević zadrži u pritvoru *(La Sante)* dok se ova provera ne učini a također i dok se cela njegova zaplenjena korespondencija ne pregleda.[8]

Što se tiče njegove korespondencije i one [Vladimira] Radića koje su konfiskovane od ovd. vlasti mi smo najenergičnije nastajali da do iste dođemo ali je ovaj materijal zapečaćen i upućen u Marseille islednom sudiji, koji je tražio, pa je obećano od ovd. vlasti da će nam se sav ovaj materijal pokazati, te će verovatno sada gospodin Simonović moći isti iskoristiti u cilju dalje istrage i rasvetljavanja događaja. Imamo u vidu da se ove stvari i preslikaju.«

Milićević, dalje, javlja kako je od Mondanela zatražio da uputi zahtjev Austrijancima za hapšenje Ivana Perčevića na temelju izjave Mije Kralja i Mondanel mu je odgovorio da mora to pitanje proučiti, jer se iz istrage ne vidi da je Perčević suučesnik, kao dr Pavelić, u organiziranju atentata na kralja Aleksandra. Milićević je inzistirao da se zatraži od bečke policije da i ona otvori istragu protiv Perčevića, pa će se sama uvjeriti ima li temelja da se i nadalje zadrži u zatvoru, jer bi nam se inače moglo dogoditi da se Perčević na vrijeme skloni. Zatraženo je od Mađara i Talijana da zatvore Gustava Perčeca i Miju Bzika. Za Perčeca je Milićević dao Francuzima njegova lažna imena; pri tom je naročito upozorio da je Perčec u posljednje vrijeme bio prijavljen u Budimpešti kao »Jozef Nojman«, mađarski novinar, pod kojim je imenom i s pasošem Perčec bio u Berlinu o Božiću 1933. godine.

»Ministarstvo spoljnih poslova, odnosno Načelnik Gospodin Martinac, tražio je putem telefona da se zatraži hapšenje i Dr. Artukovića. Bilo je sasvim prirodno da se i ovaj stavi u zatvor zajedno sa Singerom i drugima ali za ove

[8] **Svetozar Pribićević ovako je opisao svoje hapšenje prof. R. W. Seton-Watsonu u pismu od 5. XI 1934: »Doživio sam ovde stvari, koje nikad nisam smatrao za moguće. Kralj je ubijen u 4 sata po podne, a već u 10 sati u veće ja sam bio uhapšen i odveden na prefekturu, gde sam u jednom zadimljenom hodniku proveo dva dana i dve noći, a da se nisam mogao ni ispružiti, a kamo li oka sklopiti. Kad sam tražio, da mi se donese posteljina od kuće, pitao me je komesar policije, da li hoću i žensku, da mi dovedu. U međuvremenu obavili su pretres kod mene i odneli moju korespondenciju. U policiji sam zatekao još 14 sunarodnika, denunciranih od poslanstva, medu njima i Radićeva sina Vlatka, koji naravno nisu imali nikakve veze s atentatom.**

Iz policije bio sam vođen kod suca istražitelja, koji je zajedno sa mnom pregledao korespondenciju u prisustvu tumača i na pitanje iz ministarstva, koje je došlo odmah posle pregledane korespondencije, dok sam ja još bio kod njega, odgovorio telefonom, da nije našao ništa, što bi bilo interesantno za istragu.

Ali pored svega toga, treći dan otpremljeni smo svi u zatvor Sante. Tu smo smješteni u grozne ćelije. Kad sam se penjao uz basamake, jer nisam mogao brzo ići radi ranjene noge, gurnuo me je jedan poddirektor snažno u rebra. Isto je učinio i jedan polic, komesar, kad su me vodili kući na premetačinu. U zatvoru, da ne duljim, trpio sam režim običnih zločinaca, koji se tamo strogo provodi, potpuno isolovan od sveta, tako da niko nije mogao k meni, a nisam mogao da dobijem iz svog stana ništa. Nisam punih sedam dana ništa okusio, jer mi se sve gadilo, a ne za to, što sam hteo da provodim štrajk gladu« *(R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni. Korespondencija 1906-1941,* II, 1918-1941, Zagreb-London 1976, str. 297-298).

Opširnije o Pribićeviću u Parizu: Todor Stojkov, Svetozar Pribićević u političkoj emigraciji u Francuskoj, *Istraživanja* 4, Novi Sad 1975, str. 343-413.

nemam materijala iz ove istrage da bi se i za njih tražilo hapšenje a još manje ekstradicija u vezi atentata na Nj. V. Kralja. Možda će se u toku istrage steći uverenje da su i ovi učestvovali ali za sada nema načina da preduzimam korake kod Francuza da i protivu ovih povedu istragu jer bi se na ovaj način znatno slabila anketa koja je uzela potpuno dobar pravac. Uveren sam da ćemo na osnovu ovoga prikupljeno'g materijala imati mogućnosti da docnije zatražimo od zemalja gde su ovi banditi našli skloništa, da se uklone, fi] predadu nama. Uostalom molim za instrukcije na slučaj da Ministarstvo ima kakvih drugih naređenja po ovome.«

Milićević, dalje, prenosi Simonovićevu molbu da mu iz Beograda pošalju materijal (izvod) iz istrage protiv P. Oreba (pokušaj atentata u Zagrebu 1933) i Premca (paklena mašina u Koprivnici), kao i sve ono što ministarstvo smatra za potrebno da se pokaže francuskim vlastima. Naknadno je telefonski obaviješten od sav.[jetnika] Simonovića da će on zajedno s francuskom policijom obići Aix-en-Provence da bi na licu mjesta »gde su banditi imali glavni stan« poveo istragu i provjerio iskaze Mije Kralja, tj. je li se Kralj vratio u hotel kritičnog dana u 16 sati ili u 18,30, tj. poslije suučesništva u atentatu. Kralj se brani da je u posljednji čas odustao od atentata i pobjegao, ali je do sada sve protiv njega i kao da stoji činjenica da je i on čekao u Marseilleu, samo možda na drugom mjestu. Saslušanje će se nastaviti da se i to provjeri i Simonović se nada da će mu poći za rukom da dobije i ostala priznanja. »Do sada nam je pošlo za rukom, zahvaljujući vlastima koje su nam prepustile ispitivanje optuženih, da i pored strogih instrukcija i unapred smišljenih laži nateramo ove da jedan dobar deo istine odadu i sada će već lakše biti da se i onaj drugi deo sazna, a naročito prilikom suočenja, koje će na kraju biti.«

»Pa i Pospišil Zvonimir priznao je već u Anemasu — zaključuje Milićević svoj izvještaj - da je video naređenje kod delegata [Kvaternika] potpisano od ‚poglavnika' Dr. Pavelića, čiji je rukopis poznao, da imaju izvršiti sve što od njih bude tražio delegat i da idu za Pariz. On je samo rekao da nije znao odmah kakva je to bila misija ali je sada potpuno siguran da se radilo o Kralju. Upitan da li bi izvršio da mu je bilo naređeno bez predomišljanja odgovorio je da je zakleti ‚ustaša' i da bi zato učinio, pa čak i da mu ‚poglavnik' naredi da skače sa Ajfelove Kule. On je zatim govorio o organizaciji i ovu je svoju izjavu potpisao. Dok Kralj i Rajić gotovo isto izjavljuju i potpisali su svoja saslušanja tereteći također Dr Pavelića. O ovome detaljno ne javljam jer su već izveštaji dostavljeni Ministarstvu a opširan izveštaj sa celokupnim materijalom doneče g. Savetnik Simonović na povratku jer se sada materijal sakuplja i istraga je još u toku.«

Milićević je — još uvijek 18. X — dostavio ministarstvu drugi izvještaj[9] u kojem javlja da su Simonović i on 17. posjetili u Parizu zatvor *La Sante* u kojem su pritvoreni jugoslavenski državljani, već osuđeni na protjerivanje iz francuske, pa su Simonović i on zamolili francuske vlasti da ih mogu ispitati ima li neki od njih kakve veze s atentatorima. Uhapšeni su bili istog dana kad je bio izvršen atentat, i to Božo Asanović, Božo Adžić, Ivan Benić, Bruno "antoni, Polga Dušan, Ivo Pasarić, Tomislav Nikolić, Nikola Gotovac, Vladimir Radić, Ljubomir Ilić i Dušan Lekić. Neki od njih bili su funkcionari ili članovi društva jugoslavenskih emigranata, ali je pažnju jugoslavenskih policajaca privukao Vladimir, sin Stjepana Radića. Bio je uhapšen jer su kod njega zatekli 9. X uvečer trojicu: Nikolu Gotovca, Josipa Rendulića i Ivana Čačiju

AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Marseljski atentat, II fasc., fasc. 33.

(Cacia). Taj treći imao je uza se mali revolver, što ga je tog dana kupio, da bi zaštitio Radića jer se plašio da bi moglo doći do obračuna, tj. da bi ga Srbi — prema Radićevoj izjavi — mogli eventualno napasti, misleći da je on (Radić) upleten u atentat. Čačija — koji je Radićev pristaša — bit će kasnije kažnjen zbog nošenja oružja i protjeran iz Francuske.

»Radić priznaje na ispitu pred nama — piše Milićević — da je pisao za *Grič* i ostale separatističke novine da bi sebe izdržavao i dobijao je od svojih članaka na 1000 — fr. mesečno za izdržavanje, pa je skromno živeo. On kaže da je održavao veze sa Košutićem, svojim zetom, te i sa Krnjevićem u Ženevi, i stajao je u vezi sa novinama Dr. Pavelićevim ali se nije sastajao sa njegovim ljudima, pa čak ni sa Dr. Pavelićem kada je ovaj bio u Parizu jer ga nije potražio, te mu se tek javio kartom kada je napustio Pariz. On kaže da je samo za samoopredeljenje hrvatskog naroda, tj. za slobodne izbore, a da nije nikada podržavao terorističku akciju ma sa koje strane ona dolazila. On je odmah kada je pročitao u novinama da je Kralj ubijen poverovao da bi to samo mogla da izvrši makedonska organizacija a kada mu je rečeno da su bili i ljudi Dr. Pavelića nije ništa odgovorio praveći se da se čudi. On je tvrdio da nije ništa pripremao za dolazak Nj. V. Kralja i da nije tačno da je mislio da sa svojim ljudima pravi demonstracije. Upitan zašto je sakupio oko sebe gore pomenutu trojicu, odgovorio je da su oni sami došli da upitaju šta će sada biti kada je Kralj ubijen i da im pročita novine jer neznaju francuski.

Posle razgovora sa nama on je čak izjavio želju da bi se povratio kući kada bi mu se osiguralo da ga vlasti neće hapsiti tj. kada bi bila neka amnestija ili da mu se obeća da neće biti optuživan, te nas je pitao kome treba da se obrati.«

Savjetnik Simonović je iz Marseillea, 21. X,[10] uputio svom ministru opširan izvještaj o koracima koje je poduzimao od 16. nadalje. Toga dana, poslije podne, sastavio je za ministra izvještaj o saslušavanju i izjavama Mije Kralja danim u noći između 15. i 16. X u Melunu. Osim toga sredio je dotadašnji materijal i zatražio od ministarstva da provjere o raznim osobama. Sutradan je posjetio generalnog kontrolora Mondanela i tom mu je prilikom Francuz povjerio da je dobio odgovor Uprave policije iz Budimpešte na Mondanelov zahtjev da se pronađe i uhapsi Eugen Kvaternik. Taj odgovor, upućen radio-telegrafskim putem, glasi ovako:

' »Interieur Surete Recherches - Paris. U odgovor na vaš radio-telegram br. 61 čast mi je izvestiti vas, da su imena Kramer Egon, Kvaternik Eugen ili Eugen Janz nepoznata našoj službi i ne postoje u našoj sudskoj kartoteci. Vaše saopštenje u radio-telegramu napominje, da smo mi, prefektura policije u Budimpešti izjavili da je Kramer Egon identičan sa Kvaternik Eugenom, međutim to je greška, jer nama unutrašnja bezbednost nije nikada uputila jedno takvo traženje i mi, prefektura policije u Budimpešti, nismo nikada označili da je Kramer Egon identičan sa Kvaternikom Eugenom. Prefektura policije u Budimpešti.«

Taj telegram budimpeštanske policije pokazuje — komentira pri tom Simonović — svu njenu zbunjenost i muku kako da odgovori na potjernicu francuske policije izdanu za Kvaternikom jer — razumije se — francuska policija u svom telegramu upućenom budimpeštanskoj, odnosno mađarskoj policiji nije nigdje tvrdila da je mađarska policija izjavila da je Egon Kramer identičan s Eugenom Kvaternikom. To pokazuje koliko im je — prema

Simoniću - nečista savjest u čitavoj toj teškoj aferi, jer nisu mogli ni jasno da shvate telegram francuske policije!

Poslije toga, Mondanel mu je saopćio dva telegrama primljena iz Rima, kao odgovor na potjernicu izdatu za Pavelićem, Perčecom i Kvaternikom.

Prvi telegram glasio je ovako:

»Br. 32338. — Pavelić Ante, jugoslovenski državljanin, boravio je izvesno vreme u Italiji. Izdata su hitna naređenja za njegovo traženje. Rezervišem se da vam dam naknadna obaveštenja. Šef italijanske policije Bokini.«

Drugi telegram:

»Br. 32257. - Perčec Gustav, rođen u Valpovu 1885 godine i Kvaternik Eugen, odnosno Kramer Egon, student prava, rođen u Zagrebu 29. marta 1910 godine, ne boravi u Italiji i nije ni ranije boravio. Izdata su naređenja za traganje. Rezervišem se da dam naknadna obaveštenja. Šef italijanske policije Bokini.«

Prilikom tog sastanka s Mondanelom, Simonović mu je predao i pismeni izvještaj o tome da je uspoređivanje otisaka prstiju uzetih s leša »Petra Kelemena« u Marseilleu s otiscima prstiju Vladimira Georgijeva-Černozemskog, što su ih dobili od policijske direkcije u Sofiji, pokazalo nesumnjivo da je to jedna ista osoba. Isto tako predao je generalnom kontroloru i izvještaj o Borislavi Abzacovoj iz koga proizlazi da je napustila Opatiju 6. ili 8. listopada. Dogovorio je s Mondanelom i to da istog dana poslije podne on i Milićević saslušaju jugoslavenske državljane koje su Francuzi uhapsili nakon atentata u Parizu i bližoj okolici pod sumnjom da bi mogli biti upleteni u atentat.

Poslije tog sastanka, Simonović je otišao u poslanstvo gdje su mu saopćili da treba još iste večeri krenuti u Marseille, budući da su sva tri uhapšena atentatora dovedena tamo i istražni sudac počeo ih je saslušavati. Stoga su Milićević i on otišli u centralni zatvor da tamo saslušaju pritvorenike. Svoje zabilješke ostavio je Milićeviću da on podnese skupni izvještaj ministarstvu.

U Marseille je stigao 18. X prije podne i Guibbal ga je odmah odveo istražnom sucu koji je upravo saslušavao Miju Kralja. »Ja sam, sa dozvolom sudije, ostao da prisustvujem. Kralj nije ni u čemu izmenio svoje izjave, date u Melenu. Samo je ostajao i dalje uporno pri svome tvrđenju, da je on iz Marselja pošao još pre izvršenog atenta i da je u Eks-an-Provansu stigao već oko 16 1/2 časova. Međutim, prema izjavama hotelskog osoblja, on je došao u hotel *Modern* tek oko 18 časova i možda nešto kasnije, prema čemu je on otišao iz Marselja tek po izvršenom atentatu, dakle onda, kada se je uverio, da on nema šta tamo da radi.«

»Kralj se na ime trudi — nastavlja Simonović - da dokaže, kako je on odustao od namere da ubije Nj. V. Kralja i da se pokajao, te je tobože napustio Marselj još pre atentata.

Za vreme jedne pauze, a kada je istražni sudija bio izašao, pitao sam Kralja da li poznaje Premeca Edu. To je ono lice, koje je zajedno sa Kraljem predalo jednu paklenu mašinu u vidu knjige Žagaru Stjepanu, da je preda na posti u Zagrebu. Na ovoj tobožnjoj knjizi, kao što je poznato, bila je stavljena adresa Dragana Bubnja, sudije državnog suda za zaštitu države. Žagar je odneo ‚knjigu' u komesarijat pogranične i željezničke policije u Koprivnici i ona tamo posle eksplodirala.

Na moje pitanje Kralj mi je odgovorio da vrlo dobro poznaje Premeca. Isto tako, veli, poznaje i Žagara.

Odmah sam mu zatim kazao da je on zajedno sa Premcem poslao ovu paklenu mašinu. Kralj je pokušao, da vrda, ali kada sam mu ja kazao, da mu

to ništa ne vredi, i da je to poznata stvar, on je onda priznao i, na moje pitanje, izjavio da je tu paklenu mašinu izradio Pospišil, kao što je u ostalom i druge paklene mašine on izrađivao na Janka Pusti.

Pitao sam ga, gde se krio onda, kada je bila izdata poternica za njima i on mi je izjavio, da je bio na Janka Pusti. Prema tome mađarske vlasti su morale znati, da se on tamo nalazi, ali da ga nisu htele uhvatiti, jer bi ga morale tada predati nama, kao našeg državljanina, a onda bi se otkrile mnoge stvari, koje bi teško kompromitovale Mađarsku. Jer se na ime iz saslušanja Kraljevih vidi, da je on vrlo dobro bio obavešten o svemu i celoj akciji i da je bio jedan od lica, koji su uživali veliko poverenje glavešina banditskih.«

Simonović se zanimao kod istražnog suca što je bilo prilikom saslušanja Pospišila i Rajića, a sudac mu je odgovorio da su i oni ostali pri svojim ranijim iskazima danim u komesarijatu u Annemasse. I saslušavanje svjedoka, koji su vidjeli teroriste u Aixu i Avignonu, produžilo se dugo u noć i svi su potvrđivali da u Miji Kralju prepoznaju jednu od osoba koje su bile u društvu s atentatorom.

»Za vreme jednog odmora između dva saslušanja — javlja dalje Simonović - pretstavio sam se Generalnom Prokuratoru Republike pri marseljskom sudu. On me je takođe predusretljivo primio i tom prilikom mi saopštio, da je tog časa dobio izveštaj da su Pavelić i Kvaternik uhapšeni u Turinu, i da je naredio da se odmah izda ‚mandat d'aret' (nalog za hapšenje) za obojicu, a u smislu francuskog krivičnog postupka, a i da se spremi potreban materijal za traženje njihove ekstradicije.

Još istog dana spremljen je nalog za hapšenje, o čemu je izvešteno odmah i Ministarstvo Inostranih Poslova radi saopštenja talijanskim nadležnim vlastima.«

Sutradan (19. X), Simonović je prvo otišao istražnom sucu, očekujući da će nastaviti saslušanja, ali je on sređivao dotadašnji istražni materijal da bi pripremio što treba za traženje ekstradicije. Izrazio je Simonoviću određene rezerve u pogledu ekstradicije A. Pavelića, jer kaže kako nije utvrđeno da je Pavelić zajedno s atentatorima bio u Francuskoj. Simonović mu je odvratio kako je — po njegovoj ocjeni — dovoljna ona optužba koju protiv Pavelića sadrži Pospišilov iskaz, da je Pavelić vrhovni šef terorističke bande i ništa se ne može uraditi bez njegove naredbe; kako je on, Pospišil, dobio naređenje pisano Pavelićevom rukom da ode u Francusku, a zna se radi čega je tamo upućen.

U društvu komesara Guibbala pošao je u Aix da bi s pomoću fotografija pokušao utvrditi identitet onoga nepoznatog čovjeka koji je bio u društvu sa ženom pod imenom Marija Vondraček, no bez uspjeha: nitko nije mogao među pokazanim fotografijama naći tajanstvenog »Petra«.

Vrativši se u Marseille, istražni mu je sudac povjerio da je već pripremio potreban materijal radi traženja ekstradicije za Pavelića i Kvaternika i da je dobio dokaz kako je Pavelić 30. rujna boravio u Marseilleu, u *Little Palace Hotelu,* Boulevard Dugommier 67, te da sada, prema tome, ima u ruci potpun dokaz o Pavelićevoj krivnji. Dao je Simonoviću i točnije podatke koje je dobio od marsejske policije, iz kojih je proizlazilo da je 30. IX u spomenutom hotelu boravio gost pod imenom Georges Pavelescu, a s njim je kao njegova supruga bila i jedna žena od oko 40 do 45 godina.

Kako je policija posumnjala — piše Simonović — da bi se iza toga imena i osobe mogao kriti Pavelić, otišla je u hotel i pokazala njegovu sliku. Vlasnik hotela i sobarica potvrdili su i na pismenom saslušanju izjavili da u osobi čija

im je fotografija pokazana prepoznaju onu, koja je kod njih 30. septembra boravila pod imenom Georges Pavelescu. Na osnovi toga zaključilo se da je to zaista bio Pavelić, i kako je ovdje običaj da se sve odmah udari na velika zvona i da ništa ne ostane tajna, i to je saopćeno novinarima i objavljeno.

Ali već drugi dan javio se Pavelescu iz Bukurešta, koji uistinu postoji i koji je zaista lično sa svojom suprugom ostao u noći 30. septembra u Marseju, odakle je sutradan produžio za Nicu i dalje za svoju zemlju. Prema tome to nije bio Pavelić.

To je unijelo izvjesnu zabunu medu Francuze pa se sada pitaju hoće li ekstradicija Pavelića i Kvaternika uspjeti ili neće, a to se prenijelo i u štampu i sve je zahvatila neka psihoza i gotovo se ne mire s tim da eventualni zahtjev za ekstradicijom ne bude uspješan. Dakako, uglavnom sve zavisi — upozorava Simonović - od stava francuske vlade i, ako bi ona energično ustrajala pri tom zahtjevu, Simonović je duboko uvjeren da bi ih talijanske vlasti morale izručiti Francuzima. Naročito još i zato što su pravni uvjeti ispunjeni. Odricanje i Pavelića i Kvaternika irelevantno je, kad postoje dokazi da je Pavelić dao pismeni nalog Pospišilu da otputuje u Francusku i kad ga je Pospišil nedvosmisleno optužio svojim priznanjem u Annemasse. Isto je tako i Kvaternikova obrana — prema Simonovićevoj ocjeni — bez vrijednosti pred utvrđenim činjenicama da je on bio taj koji je kao Pavelićev »delegat« vodio grupu u Francusku i dao joj potrebne upute i naloge.

»Ako bi se ova dvoumica, koja počinje obuhvaćati francuske pravne krugove prenela i na Vladu, moglo bi biti veoma nezgodnih posledica. S toga držim, da bi se sa naše strane trebalo energično insistirati da se francuska vlada bez rezerve angažuje kod italijanske vlade po ovome pitanju« — zaključuje Simonović.

Belgijska je policija uhapsila u Liegeu, 17. X uvečer, dra Stjepana Perića — javlja Milićević iz Pariza ministarstvu 21. X[11] — i kod njega nisu našli ništa važnije (disertaciju Mladena Lorkovića, otkucanu na njemačkom jeziku, neke potvrde o primitku novca, jedno pismo Ante Bubala koji je živio u Berlinu s drom Budakom a piše Periću da je kraj njegovom boravku u Berlinu, jer žele štedjeti, pa će vjerojatno morati u logor).

Perić je bio prvi put u Berlinu u studenom 1932. godine, a izjavio je da je politički bio pristaša dra Trumbića i bloka pravaša i federalista. Opetovano je boravio u Belgiji, u Seraingu, radi uspostavljanja sloge u upravi *Hrvatskog saveza* kojem je sada na čelu Milan Ančić. U Parizu je jednom boravio s drom Jelićem i tamo su, navodno, neprestano bili u društvu VI. Radića, a Jelić se jednom prilikom sastao i sa Svetozarom Pribićevićem. »Do 24. jula (1933) ziveo je u Berlinu — javlja Milićević. — Lorković je također stanovao u Berlinu i pao je u nemilost kod Dr Pavelića jer je ovome uputio pismo tražeći obaveštenja, da li je tačno to da je Slavko Cihlar kod njega video u Minhenu jednom prilikom veliki broj jugoslovenskih falsifikovanih novčanica od 1000-Dinara (isto što je i Gruber saopštio) te je također tražio od ovoga da se njegovo ime ne jnesa u razne atentate i da mu se ovi pripisuju. Od toga vremena, tvrdi Perić, Lorković se drži po strani i izdržava se od stipendije i pomoći od kuće, te živi skromno. Zatim je 24. jula 1933 otišao u Milano, gde je sreo Gavru Jovanovića iz Neretve, trg., Kremzira Ljubomira i Dr Artukovića. Tu je očekivao sastanak sa bratom ali vlasti mu nisu dale pasoš. Ovde je imao mali •ncident sa Dr Pavelićem jer mu je prebacio da je njegova privatna korespon-

dencija koju je iz Italije vodio sa svojom prijateljicom cenzurisana i ova nije primila ni jedno pismo. Pavelić se pravio da za ovo ništa nezna. Ipak on je znao da je Perić pisao jedno pismo svojoj prijateljici u kome joj javlja da je sreo jednog od glavnih voda pobune u Lici, koji je sada nezadovoljan i razočaran. Stvarno, tvrdi Perić, Artuković se već razočarao u emigraciji ali je morao da ćuti, te je ovo nezadovoljstvo samo poveravao najbližim prijateljima kao Periću. Od tada datira i osobito nepoverenje Pavelića prema Periću, kako kaže i uverava ovaj. Ovo je nepoverenje naročito pojačao kod Pavelića njegov ljubimac Dr. Jelić, koji se nikako nije slagao sa Dr. Perićem. Perić čak tvrdi da nekoliko svojih članaka, oko 5, nisu onaki kako su pušteni na javnost već da ih je Pavelić, ili njegovi suradnici, izmenili ističući ličnost diktatora Pavelića i ‚Ustašku' ideju. Zatim je otišao u Veneciju i kako mu brat ni tamo nije mogao doći onda je otišao za Trst, gde je uzeo 5.000.-lira kod Kihlera i komp. poslatih mu od brata, te je zatim otišao na ostrvo Lastovo, gde je proveo 15 dana. Čudno je da je Perić zadržavao hartije o isplati svih suma dostavljenih mu od brata, valjda je hteo na ovaj način da kaže da je više trošio od svojih para. Koncem avgusta ostavio je Italiju i preselio se za Minhen gde je u Garmiš-Partenkirhenu zajedno sa prijateljicom ostao do 14-15. septembra. Od toga vremena, došavši u Berlinu živeo je u Kaiserdam 110 Šarlotenburg, jer mu je u blizini stanovala prijateljica sve do 26 marta ove godine i tvrdi da nije u to vreme napustio Berlin. U Berlinu su u to vreme bili: Josip Miljković [Milković], Dr. Jelić Branimir, prijateljica Dr. Jelića, Katica Šisler, sa kojom se Dr. Jelić nešto posvađao, zatim neki Marko, pomoćnik Jelića, i kada mu je pokazata jedna masa slika poznao je u slici Bzika Mije ovoga Marka a i opis dat ranije slagao se sa Bzikom. Dakle, to je taj Marko koga sam ja često pominjao u svojim izveštajima i koji je potpisivao naređenja kada nije bio Jelić ili Miljković [!] u Berlinu ili Luganu, dok su imali tamo kancelariju. Dr. Perić se zatim opet uputio za Italiju radi sastanka sa bratom i da malo jiromeni, kako on kaže, klimu, t.j. da se sastane posigurno sa Dr. Pavelićem. Živeo je u Milanu aprila ove godine. Viđao se sa Đurićem Paolom, Gavrom Jovanovićem. Od brata je tada primio 6.000.— lira preko Kihlera i komp. — Trst. Za Duhove ove godine vratio se u Berlin Budak sa gospođom u Emserštrase 3. Vilmersdorf. Kada je došao našao je stan u Savinjiplac 13, uvek u Šarlotenburgu. Tu je ostao do 21. jula, kada je otputovao za Belgiju i kod policije se odjavio. U Belgiji je ostao do 1. avgusta i posetio nekoliko organizacija: Sereng, Liege-Beteri, Vilvord Charleroi, dolazeći u dodir samo sa vodećim članovima. U Serengu bilo je 280 članova jer je veći dio otišao u ustaše. On tvrdi da se nije nikada interesovao da sazna gde su logori koji su uostalom često menjani. Zna da ih ima u Italiji i Mađarskoj i jednom je čuo, to ranije, da ih ima na 40 samo na Janki Pusti. U Serengu je bila svađa i to ga je više zadržalo jer je bila privremena uprava pa je svaki hteo da dobije mesto u upravi. Najzad je dobio za predsednika Milan Ančić.«

Perić tvrdi — piše dalje Milićević — da je savjetovao radnicima da ne izazivaju uličnе nerede, jer će zbog njih onemogućiti i društvo. Bilo je govora o tome da dođe stalni delegat umjesto protjeranog Milasa, pa je Pavelić nudio njemu to mjesto, no Perić ga nije htio prihvatiti, vjerojatno zato što mu se nije sviđao život u malom mjestu. U Berlin se vratio 2. kolovoza i tamo ostao do 7. VIII, a toga je dana otputovao u Nordseebad s prijateljicom Njemicom [Ericka Sieg] i tamo ostao do 21. VIII. Vrativši se u Berlin, smjestio se konačno u stanu dra Budaka koji je u međuvremenu preko Salzburga otputovao u nepoznatom pravcu. U inozemstvo je otputovao 16. X želeći da dođe u London i da se tamo

sveti učenju jezika, to više što je i Artuković tamo, a poslije je namjeravao da otputuje u Sjevernu ili Južnu Ameriku i da se bavi advokatskim poslovima za iseljenike.

Upitan kad je Bzik bio posljednji put u Berlinu, Perić je odgovorio da ga je vidio u siječnju ili veljači 1934. godine ali nije isključeno da je navraćao a nije mu se javljao. Mađarski mu je pasoš dao dr Budak i Perić vjeruje da je originalan jer mu je tako rekao i sam Budak. Upitan zašto je došao u Liege, Perić je odgovorio da je došao da naplati dug od Ančića, predsjednika *Hrvatskog saveza.* Vidjelo se — ističe Milićević — da je Perić švercao registarske odnosno turističke marke i pri tom zarađivao 30 posto, a pomagali su mu Ančić, Stipe Šuto i Mirko Biljan, svi iz *Hrvatskog saveza* u Seraingu.

Milićević je istog dana iz Pariza uputio drugi izvještaj ministarstvu unutrašnjih poslova[12] u kojem javlja da je 17. X uhapšen u Dieppeu (Francuska), pri dolasku iz Londona, sumnjivac kojega je do francuske obale sproveo organ *Scotland Yarda.* Pri sprovođenju do Pariza, bio je saslušavan a kako se pokazalo da govori naški, pozvali su Milićevića da ga sasluša. Milićević je u njemu prepoznao dra Andriju Artukovića, advokata iz Gospića. Posjedovao je mađarski pasoš, izdat u Budimpešti 5. II 1934, na ime Andras Artuković, mađarski državljanin. U pasošu su bile utisnute engleska i francuska viza; iz pasoša se vidjelo da je stigao u Englesku 15. IX, a da je iz Londona bio protjeran, tj. da mu je daljnji boravak u Engleskoj bio uskraćen i to zato - kako sam tvrdi — što nema novca.

»Dr. Artuković tvrdi — piše Milićević — da je bio u opoziciji posle 1929 godine jer mu se diktatura nije dopadala kao režim, pa je posle [!] ličke bune pobegao zajedno sa Došenom Markom u Zadar. On nastaje da se brani da je imao aktivnog učešća u buni ali zato Stjepan Perić na saslušanju kaže da je ovaj bio jedan od glavnih u ovom upadu ‚Ustaša'. Artuković priča da je bio pušten od italijanskih vlasti da se slobodno kreće na njihovoj teritoriji i oni su zatim otišli na Rijeku, pa zatim preko Servacija Vjekoslava došli u vezu sa Dr. Pavelićem. Sa Pavelićem su se sastali u Veneciji, septembra 1932 godine u hotelu *Nacional,* misli. Na Rijeci su se znali još sa trg. Taljaferom, koji je bio u vezi sa Servacijem.

Došen je otišao sa Dr. Pavelićem dok se on povratio na Rijeku. On tobože kaže da je mislio da se povrati kući pa kada je video da se hapse i ljudi koji su manje odgovorni od njega otišao je u Veneciju, gde je ostao oko 2 meseca. On je kaže svoje vreme više upotrebljavao na proučavanje istorije i jezika. Priznaje da je pripadao organizaciji Dr. Pavelića ali je bio samo za propagandistički rad i širenje *Hrvatskog Domobrana,* te da se ova organizacija proširi ali nije sarađivao na terorističkoj akciji kako on kaže.

Sa Dr. Pavelićem nije imao nikakvih intimnijih veza jer ovaj je sebe smatrao za direktora[diktatora?] ali priznaje da se sa njim sretao i razgovarao o propagandi. Zatim je prešao u Bresciju i odatle u Milano, gde je stanovao Via Paster 12. Perić pak na svome saslušanju precizira da je Dr Artuković upravljao jednim manjim logorom Pavelićevih ljudi, ili bolje reći jednom kućom, pa je optužen da je proneverio dati mu novac, što ga je dosta udaljilo od Dr Pavelića. O ovome Artuković nije govorio. Verovatno posle ovoga rešio je da ide za Beč, kako on kaže, da proučava biblioteke i prikuplja potreban materijal za hrvatsku istoriju. Artuković priznaje da se jednom prilikom video u Bresciji i sa Perčevićem kada je ovaj došao sa Dr. Pavelićem, pa je preko

ovoga dobio i mađarski pasoš na ime Dr. David Arnaut, rez. oficir, rođen na Rijeci, a ne kako se misli u Beču da je imao italijanski, jer je zabuna bila što je rezervni oficir sa Rijeke. Sa ovim pasošem došao je u Beč i uzeo stan Linke Vincajle 40. On misli da je to bilo krajem oktobra p. g. U Beču je malo ostao pa je otišao kod Marka Došena, koji se tada nekako povratio iz Bugarske i oboleo od raka u crevima. On je bio u Pešti i negovao duže vremena Došena. Priznaje da je bio na suđenju Premcu u Konosvar [Kaposvaru] zajedno sa Ivicom Frankom i Jurajem Francetičem, te i još dvojica emigranata, čijih se imena ne seča ili ih pak nije ni čuo. Sto se Beča tiče on tvrdi da ga je sa nekim studentom Hrvatom Vilmeš upoznao Perčevič, Kodanić ili Vilim Pečnikar, koji su bili njegovi poznanici, tačno se ne seča, pa mu je ustupio svoj stan za vreme dok bude u Pešti. Posle povratka iz Pešte bio je uhapšen i tek je čuo u zatvoru da je Pečnikar Vladimir Singer da je kod njega stanovao i Evgen Kvaternik, koga je znao, te da je kod ovih nađeno oružje i eksploziv, te i strihnin. Artuković tvrdi da je kod njega samo nađen pasoš i jedan revolver, te da je kažnjen zbog lažne prijave na 48 sati zatvora a zbog nošenja oružja na 6 dana zatvora, dok je proveo u zatvoru oko dva meseca zbog traženja ekstradicije. On kaže da su austrijske vlasti lako odbile traženje ekstradicije jer su videle da smo mi na žurbu i bez velikih dokaza dostavili traženje.

Iz pasoša sam video - piše Milićević - da je Artuković 25. marta preko Bruknsdorfa ušao u Austriju, kada je uhapšen, a izašao 20. maja, kada je proteran za Mađarsku, te se jasno vidi da je on i ovaj pasoš upotrebljavao za kretanje a prijavio se sa drugim, te je verovatno da je pasoš koji je glasio na Dr. David Arnaut italijanski sa kojim je i doputovao prvi put u Beč. Znači da mu je bečka policija povratila ovaj mađarski pasoš prilikom proterivanja.«

O svojoj misiji u Beču — nastavlja Milićević u izvještaju ministarstvu — Artuković ne želi govoriti, tj. zavarava s tobožnjim učenjem jezika i posjećivanjem biblioteka. Priznaje da se viđao s Perčevićem, a »Carketi-a« [?] nije upoznao; više je bio u društvu Kodanića i Pečnikara, pa i Hammera, a ne Singera. Protjeran iz Beča, otišao je u Budimpeštu gdje je proveo neko vrijeme i neprestano bio u društvu Gaše Balenovića, mađarskog majora, Marka Došena, Ivice Franka, pukovnika Petričevića, Vj. Servacija (koji je stanovao u hotelu *Bellevue*, Attila-utca, pod mađarskim imenom, samo što Artuković ne zna kojim). Perčeca je vidio u Pešti, u veljači, a sad ne (a što nije točno prema Milićevićevim obavještenjima). Poslije je odlučio da putuje u Italiju i u tu je svrhu dobio mađarski pasoš na novo, izmišljeno ime, da bi lakše prešao preko austrijskog državnog teritorija, dok je za Italiju opet upotrebljavao svoj prijašnji pasoš. Stigao je u Italiju na početku rujna, u Milanu se sastao s Pavelićem i s njim proveo dva-tri sata u razgovoru u kavani na Piazza del Duomo. Razgovarali su »samo« o Artukovićevom putu u London i njegovim daljnjim »studijama«: o razgledavanju *British Museuma* i što sve treba vidjeti! Ali, primjećuje Milićević, Artuković je imao zadatak da posjeti neke Engleze i da pokuša odanle širiti propagandu.

»Artuković je dodao — napominje Milićević - da je u Pešti video i kapetana Emila Lahovskog, koji je bio instruktor emigranata, ali tvrdi da nije nikada išao na pustare, te da i nezna gde se emigranti sada nalaze. U Milanu je video 1933. g. Dr. Jelića i isto tako i Dr. St. Perića, kada je ovaj išao za Lastovo da provede izvesno vreme. Upitan kako se sretao sa Dr. Pavelićem, rekao je da je ove sastanke uredio Đurić Paolo, Via Bambaja 4 ili 6. Tu adresu već i mi imamo sa poverljive strane. Kroz ovoga se dolazilo u vezu i sa drugim

emigrantima, koji žive u Italiji. Kroz ovu su adresu pisali Dr. Paveliću. Ovaj Đurić treba da bude Slovenac, suv, srednjeg rasta, oko 30 g.

Na pitanje da li zna kapetana Jasenskog [Jeszenszky] odgovorio je da ga zna i da ga je viđao u Pešti januara ove godine a starog emigranta Dr. Vladimira Saksa, koji treba da se nalazi u Italiji, nije viđao već je samo o njemu slušao, te se lično ne poznaje. Ovo poslednje ne izgleda mi verovatno jer bi se kosilo sa svima primljenim obaveštenjima, te po ovome i ostalom izgleda da ovaj mnoge stvari prećutkuje i priznaje samo ono što mora jer nam je već poznato.«

»Artuković tvrdi da je u Londonu *stalno boravio od 1S. septembra do 18. oktobra,* te bi trebalo ovo i proveriti. On odbija da je uzimao učešća, pa čak i da je znao o atentatu na Nj. V. Kralja. On naglašava da bi se rado povratio posle jedne amnestije jer mu je emigracija dosadila.«

Na kraju, Milićević napominje kako je kod Francuza intervenirao da ga zadrže u zatvoru i da ga — zasad - optuže za lažan pasoš što je francuska strana i učinila, zatvorivši ga u pariški zatvor *La Sante.*

Milićević je — na zahtjev pariškog poslanstva — dostavio poslanstvu ovakav izvještaj o svom djelovanju (Pariz, 23. X 1934)[13] kao neku vrstu osobnog opravdanja:

»Odmah po dolasku u Pariz - piše on - stavio sam (se) u vezu sa ovdašnjim vlastima i njihovim Ministarstvom Unutrašnjih Poslova radi osiguranja bezbednosti Nj. V. Kralja prilikom njegovog dolaska u Francusku. Kako je ovdašnja Prefektura nadležna samo za Pariz a Javna Bezbednost pri Ministarstvu Unutrašnjih Poslova za unutrašnjost Francuske, odnosno Marseille, to sam morao sve obići i svakome sam saopštiti da mi imamo obaveštenja da HRVATSKI BANDITI, ODNOSNO DR. PAVELIĆ, PRIPREMAJU ATENTAT NA NJ. VEL. KRALJA, što sam po dolasku i Kr. Poslanstvu saopštio a i Kr. Poslanstvo je i sa svoje strane imalo obaveštenja odnosno telegram Praga, i dr. Prvo sam posetio direktora kabineta ov. Prefekta g. Bresoa i zamolio da budem primljen od Prefekta ali sam bio upućen na direktora političke službe g. Perija, koji me je doveo u vezu sa specijalnim komesarom Udarom a ovaj pak sa glavnim inspektorom Rufjakom, koji ima službu osiguranja stranih vladara, pa je uvek osiguravao i našeg Kralja prilikom njegovih dolazaka u Pariz a također i Nj. V. Kraljicu. Svima sam redom ponavljao opasnost koja je nad našim glavama i molio da se preduzimaju najstrožije mere kontrole kako na granici, po hotelima tako i po našim kolonijama. Dao sam im spisak i slike koje sam imao kod sebe sumnjivih lica a cim mi je doneo nove slike i spisak lica g. Nikolić od strane Ministarstva i to im je predano. Stvarno, ovi su sva lica pretraživali po hotelskim listama i u prijavnom odelenju ali nisu preduzeli nikakve stroge mere po hotelima za praćenje stranaca a niti na granici što smo se i po nama samim mi jugoslavenski policajci i uverili. Posetio sam i direktora javne bezbednosti Bertoana, koji me je primio samo jedan momenat odnosno došao da pozdravi kod Generalnog Kontrolora Sisterona kome je bila data ova služba jer je on šef bezbednosti njihovog Predsednika Republike. Olako shvatanje Sisterona koji je inače stariji gospodin i na prvom pogledu nesposoban, nije mi se dopalo osiguranje i prenuo sam mu ozbiljnu pažnju na bezbednost Nj. V. Kralja i da što veću službu organizuje i dovede i sa sviju strana kako žandarme, tako i agente u Marseille. Tražio sam i izvidnicu za dvorski voz ali mi je on rekao da to nije

[13] **Isti izvor.**

predvideno ali će preduzeti osiguranje mostova, tunela i stanica, dok sam ja tražio i cele pruge od strane vojske. Sve je bilo najzad obećano i Sisteron je čak posetio i g. Maršala Dimitrijevića sa kojim se razgovarao o bezbednosti, koji mi je razgovor nepoznat. Znam da mu je g. Maršal skrenuo strogu pažnju.

Stvarno, ovi su odavde poveli velik broj policajaca, tvrdi se 100, i sa drugih strana doveli su policiju u Marseille. Ja sam pak uputio u Marseille **g.** Nikolića odmah po njegovom dolasku u Pariz, t. j. 7. o. meseca i on je bio u Marseille-u 8. ujutru i stupio u vezu sa njihovom policijom. Koliko sam mogao videti od Nikolića oni su na papiru predvideli službu, koje naređenje ima Nikolić i poneo ga sa sobom radi podnošenja izveštaja o Marseille-u Ministarstvu Unutrašnjih Poslova, ali ovoga se naređenja nisu držali i sada jedan na drugoga bacaju odgovornost: vojska na policiju a policija na opštinu i vojsku. Uostalom odgovorni su uklonjeni iz službe: Berthoin, Sisteron, zaboravio sam da navedem da smo i marseljskoj policiji odnosno i ovd. Ministarstvu dali sumnjiva lica i slike koje je Nikolić doneo.

Ovde sam posetio i direktora opštinske policije Guichard-a i sa ovim duže konferisao o uređenju korteža i bezbednosti na ulici i po raznim svečanostima, i groblju, koje je udaljeno jedan čas od Pariza i mora se prolaziti kroz najgori radenički raj [kraj?]. Tom prilikom rekao mi je direktor Guichard da je čak i u opštini prijem nesiguran jer ima među odbornicima dosta komunista koji su jednom prilikom i protivu Afganistanskog vladara priredili demonstracije u opštini. Ovo sam saopštio g. Poslaniku i g. Maršalu a od Guichard-a i ostalih šefova tražio sam da se pošalje na prijem u opštini što veći broj civilnih policajaca i osigura izvanrednim merama bezbednost. Groblje sam sam obilazio jer mi niko od policajaca nije bio pridodat već je rečeno da svaki svoju misiju preventivnog osiguranja obavlja i da će se tek pridodati za ličnu bezbednost policajci kada Kralj stigne u Pariz. Lično sam morao obilaziti hotel, Place Concorde, pregledati sve posetioce hotela, njihovu privatnu poslugu (130 momaka) i ostalu hotelsku, osiguravati prijem paketa za dvor i. t. d. Obilazio sam i sve arondismane, kuda je Nj. V. Kralj imao prolaziti u svojih 11 izlazaka predviđenih po protokolu. Tražio sam i stalno insistirao da se lista sumnjivih predata od Poslanstva i sva lica sinjalirani od mene pronađu, pritvore, i zatim po odlasku Kralja proteraju. Čak sam, kada policija nije mogla izaći na susret jer se kosilo sa njihovim zakonima, otišao sa dozvolom Kr. Poslanstva kod direktora političkog odelenja Ministarstva Spoljnih Poslova Blaseta, a sa mnom je bio Nikolić, glavni inspektor Rufijak, i sekretar Maršala g. Dimitrijevića g. Botorić, pa sam i kod njega insistirao za hapšenje po listi Poslanstva ali mi je ovaj odgovorio da je listu ostavio Ministarstvu Unutrašnjih Poslova ali da se ova lica ne mogu tako hapsiti jer u Francuskoj ima zakona i ovi nisu ništa protiv zakona učinili ali da će se uzeti pod strogu kontrolu. Kr. Poslanstvo je bilo o svemu obavešteno. Bilo bi dugo izlagati sve mere koje sam preduzimao danju-noćno jureći sam jer nisam nailazio na potporu kod ovd. vlasti, što je bilo poznato Kr. Poslanstvu« — završava svoj »iskaz« VI. Milićević.[14]

[14] Postoji jedan elaborat pod naslovom: »Marseljski atentat. Po onome što smo pročitali, čuli i videli«, a glasi ovako: »Kraljevom dolasku, *kažu,* da je prethodilo političko dogovaranje: Sa francuske strane, želja da se put i dolazak odgodi za početak novembra zbog ranije predviđanih manifestacija levičarskih elemenata u zemlji i u samom Parizu početkom oktobra, što je neminovno izazvalo koncentraciju najsumnjivijih tipova, ne samo Francuske nego i okolnih zemalja (Belgije), i što je angažovalo sve organe reda i javne bezbednosti. Sa naše strane, insistiranje za oktobar - verovatno po mišljenju Jevtićevom - zbog projektovanog plana puta

U vezi s izvještajem o saslušanju VI. Radića i A. Artukovića Milićević je - u izvještaju ministarstvu unutrašnjih poslova od 24. X[15] - dostavio naknadno neke dopune i obavještenja koja je, 23. X, dobio od Sv. Pribićevića u zatvoru *La Sante.* U tom pariškom zatvoru su sve one osobe imena kojih je već bio dostavio ministarstvu i Francuzi očekuju da im kažu kad treba da ih orotjeraju, jer su svi već ionako osuđeni na protjerivanje iz Francuske, pa i Pribićević. No, nadaju se da će preko veza i advokata poništiti ta rješenja, osobito se Pribićević i Radić nadaju da će im to poći za rukom. Prvo je Milićević preslušao VI. Radića.

»Na pitanje, koje sam mu postavio - piše Milićević — da li zna Dr. Jelićai Dr. Perića jer ovaj poslednji tvrdi na saslušanju kod belgijske policije da je bio prošle godine sa Dr. Jelićem u Parizu i da su bili stalno u društvu Radića, Radić je posle malo vrdanja priznao da je bio sa ovima u društvu aprila prošle godine i da su zajedno posetili Versailles. Radić priča da su Ovi došli da obiđu neke svoje ljude, radenike, koje su zatim otpravili u logor ali neće da kaže njihova imena. Radić kaže da ovi nisu imali mnogo svojih pristalica i to su bili

Bartua za Rim. Francuska nije smatrala da treba da bude energična. Znači, prvi poznati faktor: postojala je jedna široka i opšta opasnost prilikom dolaska suverena.

Beogradska policija je bila dala i našem poslanstvu i francuskim vlastima blagovremeno sledeča obaveštenja i predloge: Da je verovatno da će biti preduzeti atentati protiv Kralja. Da je Pavelić-Perčeceva grupa organizovana i da ima svoj domen rada i u Francuskoj. Da bi bilo poželjno i potrebno da se izvesne ličnosti nađu i proteraju. Listu sumnjivih lica sa svima podatcima. (Među njima obeležena dvojica od uhapšenih saučesnika, što dokazuje sa koliko je sigurnosti naša policija posredovala.) Predlog da učestvuje u preduzimanju mera sigurnosti prilikom Kraljeve posete. Francuzi su, kažu, na to odgovorili: Da oni ne mogu, kao liberalna zemlja, koja u punoj meri poštuje pravo azila političkim krivcima, da uhapse ili proteruju lica koja ne mogu pozitivno da optuže. Da jugoslavenska policija nije potrebna i da će Surete Generale umeti da čuva svoje goste. Da je preduzeto sve da se atentat ne dogodi i da Suveren bude u sigurnosti.

Francuzi su se za sve vreme pregovora i uređivanja plana za kraljevo bavljenje u Parizu držali kao nadmoćna i velika država, koja ne želi da polaže račun, niti da joj se mešaju ljudi iz naše policije. Po dobivenoj listi imena i fotografija sumnjivih lica, preduzete su formalne mere, to znači nijedno nije pronađeno (u vreme kada su svi konspiratori uvelike bili u Francuskoj, u Aixu, Fantainbleauu ili samom Parizu).

Krivica Francuza, pozvanih visokih činovnika, je očigledna u predistoriji atentata. Savesnosti radi treba navesti i ono što objašnjava takvo držanje njihovo: specifičnost francuske rase, njihovo sitno-buržujstvo i njihovu širinu do nemarnosti; razumljivu nemogućnost da uđu u naša čisto unutrašnje-politička pitanja i na kraju jedno, opet razumljivo, omalovažavanje te nove, daleke, balkansko-varvarske države, čije ime čak nije dovoljno jasno široj publici. (Spiker na radiu danas kada je Jugoslavija poznatija nego ikad, donosi vesti iz »Jugoslovaqui«.)

Jugoslovenski deo krivice je bez olakšanja. Poslanstvo i maršal [Aca Dimitrijević] (došao deset dana ranije u Pariz) spremali su plan i program dočeka. Šta i ko u stvari? Spalajković se vratio u poslednjem momentu u Pariz (on nikad nije ovde). Uostalom, kažu, da je na poruku Jevtićevu da što pre dođe u Pariz, odgovorio: »Vrlo dobro, recite da polazim za deset dana.« Savetnici i sekretari su spremali pozivnice za večere i bankete, diskutovali listu kandidata za legiju časti i pisali raspored imena prema tituli i starešinstvu za sve zvanične prilike. Maršal je pregovarao sa šefom francuskog protokola Fukijarom i, može biti, imao dovoljno interesa da obezbedi Kraljevu ličnost u Parizu. Sirmaj, ubogi đavo [specijalni ataše u poslanstvu], čije usluge svaki traži, koji je neza menljiv i koga ceo svet sa titulom prilično voli da ignoriše, leb deo je između hotel Krijona i svih mogućih i nemogućih francuskih nadleštava. Bio posrednik maršalu, bio delegat poslanika, zamenjivao u najdelikatnijim prilikama sve i svakoga, poslednjeg dana pretvoren u detektiva pregledao sve ćoškove i ormane u apartmanu hotela Krijon« (AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Marseljski atentat, I fasc., fasc. 33).

Postoje i elaborati: »Lekarski izveštaji o smrti Blaženopočivšeg Kralja Aleksandra I« i »Protokol o utvrđ'vanju identiteta Blaženopočivšeg Kralja Aleksandra I« (A-VII, kut. 55, br. reg. 13/6-1 14/6-1). Pored toga: »Zapisnik o konzerviranju tela Blaženopočivšeg Viteškog kralja Aleksandra I Ujedinitelja« (AJ, Uprava dvora, fasc. 273).

zatucani radnici. On tvrdi da je sa ovima samo poznanik ali ne i njihov simpatizer već da je on uvek pristalica seljačke stranke, pa je u Francuskoj radio na organizovanju Radićevih organizacija ali bez velikog uspeha: u Saint Denis-u tri do četiri radnika, u Gennevillier-u gde ima oko 15 radnika. Ove su organizacije, po Radiću, imale karakter »Lige za pravo čoveka« da bi se radnici zaštitili kod francuskih vlasti, lakše našli posla i. t. d., naravno da je ovaj kroz iste nastojao da sprovodi i politiku. On tvrdi da nije nikako video Dr. Pavelića u inostranstvu ali kaže da je dopisivao za njegove listove a to bi radio i za svaki drugi opozicioni koji bi mu platio jer se na ovaj način izdržavao.«

Radić je, dalje, energično zanijekao da pozna Bugarina Vasilija Hristova koji bi - prema obavještenjima Praga - stanovao u Parizu; priznao je da se družio s Vorkapićem i da je on sada u Sofiji; za Košutića i J. Krnjevića izjavio je da žive mizerno i povučeno jer nemaju novca, a kad malo prikupe novca iz Sjeverne Amerike da odmah izdaju jedan broj svog lista. Upitan kakva je to svađa između njih dvojice, Radić je priznao da među njima postoje neka razilaženja ali je odbio da ulazi u to pitanje, te se vidi — zaključuje Milićević- da Krnjević sam vodi taj list. Do sastanka s trojicom (Gotovac, Rendulić i Čačija) u njegovom stanu 9. X došlo je - prema Radiću - potpuno spontano i sasvim slučajno; nikakve se organizacije nisu stvarale, kako se to sada želi predstaviti, a u pogledu raznih dostava da je pripremao neke demonstracije pri dolasku kralja ustvrdio je da nije imao nikakve namjere u tom pravcu i da je jedva čekao da sve to prođe, jer je vidio da ga prate i da se ne može slobodno kretati. Za Kvaternika je tvrdio da ga nikada nije vidio. Toliko VI. Radić.

Dr Artuković tvrdi i nadalje — ističe Milićević — da nije organizirao »lički upad« nego da je to čisto osobno djelo Ante Pavelića. Nakon napuštanja zemlje, po dolasku u Italiju, Pavelić je iskorištavao njegovo ime za javnost, a Artukoviću je bilo nemoguće da to demantira. Izjavljuje da ga veseli što će dr Pavelić sada odgovarati za svoj rad, te da neće moći ništa reći za njega jer je on (Artuković) bio uvijek protiv terorističkih akcija a samo za propagandu u inozemstvu. Zbog toga što su se odnosi s Pavelićem ohladili nije ni surađivao u njegovim listovima, ili korespondenciji, nego je dao samo jedan članak, više teoretski, u godišnjaku *Hrvatski Domobran* 1933. godine. Tvrdi da u zemlji nije primio nikakav novac od Pavelića, a što kaže dr Perić da je on (Artuković) vodio jednu kuću u Bresciji, to je posve drukčije. Naime, kad je došao u Bresciju na sastanak s Pavelićem i Perčecom, Pavelić mu je ponudio da se brine o tamošnjim emigrantima (njih 15-20), ali je to Artuković odbio, pa je prema tome netočno da je ma kakav društveni novac pronevjerio. Naravno, Pavelić mu može imputirati sve što želi iza leđa, no on (Artuković) uvijek je spreman da dokaže protivno i u prisutnosti samog Pavelića.

Za Beč je izjavio ponovo da je tamo došao radi pohađanja biblioteka; ali zbog bolesti M. Došena morao je otići u Budimpeštu gdje je ostao duže vremena. Nije znao za rad Singera i Kvaternika i za taj rad saznao je tek u zatvoru na saslušanjima. U Beč je stigao s dva mađarska pasoša, i to s jednim na pravo ime, koji je sad nađen kod njega, i s drugim na ime dra Davida Arnauta s kojim se prijavio u Beču, eda bi ostao nezapažen od jugoslavenskih vlasti. Taj drugi mu je bečka policija zadržala, a onaj prvi (na pravo ime) mu je vratila na intervenciju mađarskih vlasti koje su potvrdile da je originalan. Sad, međutim, mađarsko poslanstvo u Parizu - kako kaže Artuković — potvrđuje istražnom sucu da je to pravi pasoš, no da ga nisu izdale mađarske vlasti! Oba mu je dao Perčević koji ima dobrih veza s Budimpeštom.

Artuković priznaje da je u Milanu odlazio u Via Bambaja 4 ili 6, kod Paola F) rića, gdje se upoznao s Lj. Kremzirom, ali da je njega sve do danas znao kao Židova' imenom »Bergmann«, te i taj podatak pokazuje koliko se sve krilo red njim. Tamo se viđao i s J. Milkovićem, a sreo je i dra Perića, prvi i ^osliednji p$_{Ut\ u}$ inozemstvu. Spomenuti stan u Milanu sastojao se od dvije sobice i služio je kao punkt za vezu između Pavelićevih ljudi i samog Pavelića. U Budimpešti je bio neprestano u društvu M. Došena, a posredstvom Došena sretao se s Perčecom a i sa Servatzyjem, prije nego što je Servatzy napustio Peštu. U Londonu je stanovao, na Kvaternikovu preporuku, u pansionu, u kojem je Kvaternik stanovao kad je studirao tamo. Milićević mu je pokazao i slike što ih je bio dobio od dra Perića, snimljene u Milanu, i Artuković mu je potvrdio da je na slici' doista kuća u Milanu, Via Bambaja, kod Đurića, a na slikama je prepoznao »Bergmanna«, odnosno Kremzira, Gavru Jovanovića, dra Perića, J. Milkovića, pa je na poleđini slike pripisao da je fotografija načinjena u Milanu. Slike će Milićević naknadno dostaviti ministarstvu, kad savjetnik Simonović bude navratio u Beograd. Toliko Artuković.

Milićević je Sv. Pribićevića pozvao radi nekih obavještenja potrebnih pariškoj policiji, no Pribićević je, nakostriješen, postavio pitanje povrede francuskog suvereniteta i izrazio čuđenje što Francuzi dopuštaju da jugoslavenski policajci u Francuskoj ispituju pritvorenike. Upitao je prisutnog komesara Belina mora li odgovarati. Milićević ga je u lijepoj formi - kako piše ministarstvu — uvjerio da je za nj bolje da se neka pitanja rasprave, i da su ga [Milićevića] baš Francuzi zamolili da im pomogne zato što poznaje pitanje i Pavelićevu bandu, a da se Pribićević vara kad tvrdi da je to zadiranje u francuski suverenitet, jer se Milićević, eto, pojavljuje samo kao ekspert, Pribićević je najzad pristao razgovarati s Milićevićem i dati mu zatražena obavještenja.

»Prešao sam na ispitivanje — piše Milićević dalje — i zapitao ga u jednoj zgodnoj formi o prijavi protivu njega, da je jednom prilikom, posle pokušaja atentata P. Oreba u Zagrebu (1933), ručao ili večerao u društvu jednog francuskog avijatičkog pukovnika i biv. direktora jugosl. putničkog biroa Pakera, pa je govorio da je pokušaj atentata u Zagrebu bio rđavo organizovan ali drugi put će uspeti, te je sa najvećim preciznostima izneo pokušaj ovog atentata. Pribićević se setio ovog ručka i objašnjava da je to laž. Stvarno ručao je sa jednim majorom ili p. pukovnikom koji je bio u društvu francuskog novinara Sansiom-a i Pakera, ali je to bilo mnogo ranije od pokušaja atentata u Zagrebu i koliko se on seča to je bilo u leto prošle godine, bila je vrućina, te su ručali u jednom gurmanskom restoranu kod Istočne stanice. Bilo je govora 0 politici i on je govorio protivu režima i Kralja ali o atentatu nije bilo ni govora, pa moli da se sasluša i taj Francuz kao i novinar Sansiom i Paker. Pa ne bi bio lud, kaže on, da govori o atentatu ovako jasno!

Upitan, da li je viđao Dr. Pavelića ili da li je ovaj, kada je navraćao u rancusku, zatražio kakav kontakt sa njim, odgovorio je da u inostranstvu nije viđao Dr. Pavelića a da ovaj nije tražio kontakta sa njim jer vrlo dobro zna a nema nikakvog mogućeg kontakta između ove dve grupe. Pa i njegov sin tojan, koji je sada u Americi, bori se sa Dr. Jelićem, izaslanikom Dr. Pavelića, oji nastaje da ruši seljačke organizacije i da ove pridobije za Pavelića. 1 ikakve veze neće, kaže Pribićević, sa Pavelićem premda bi on kao političar rebao da svakoga vidi i čuje, što radi u Francuskoj i druži se počevši od rancuskih royalista pa do krajnih levičara. On za sebe kaže da je krajni evicar i da će kao takav ostati, te da je ovaj program javno dao i sve što radi

ne krije. Tada sarri ga zapitao za Burbul, gde je boravio od 11. avgusta do 9. septembra ove godine radi lečenja u hotelu *Metropol.* Odgovorio je da je stvarno bio tamo radi lečenja i da je tamo samo bio neki Franjo Lukšić, iz Praga, da ga obide a sa drugima se nije video. I ovdašnja policija je sprovela na moje traženje istragu i nije mogla da utvrdi da je Dr. Pavelić u ovo vreme dolazio u Burbul a niti je Pribićević primao koju ličnost sem jedne mlade žene. U hotelu je üvek bio sam i nije nikako telefonirao.

Što se tiče navoda Dr. Stjepana Perića da je Dr. Jelić prošle godine aprila imao duži razgovor sa Pribićevićem, on se nasmejao i kaže da svaki to može reći a naročito ovaj deran da bi dobio pred Peričem neki značaj. Perić je stvarno rekao da nije video kada su se ova dvojica sastali a niti zna šta je bilo govora.

Pribićević onda izlaže da Pavelić želi da Hrvatsku napravi drugom Albanijom dok Pribićević želi federaciju sa Bugarskom unutra, te je protivu fašizma za koji je pak Dr. Pavelić. On samo može sa jednom demokratskom Italijom da razgovara dok Pavelić danas stoji sa fašističkom Italijom u vezi i od nje je pomagan.«

Spominjali su organizaciju *U. R. O.*, te Pribićević navodi da mu je poznat program mlađih ljudi poput Vorkapića i njegova vlastitog sina, no on (Pribićević) bio je protiv tog programa koji je bio blizak komunizmu i organizacija je prestala da radi. Priznao je Milićeviću da je Vorkapić otišao daleko ulijevo pa i njegov sin Stojan. Vorkapić je sada u Sofiji da bi lakše živio jer ovdje u Parizu više nije imao mogućnosti, a Pribićević je spomenuo Milićeviću da sam ne prima jugoslavensku penziju a ni pomoć od države, nego mu je nagovijestio da je prima od prijatelja.

»On dalje kaže — piše Milićević — da mi želimo da ga uvučemo u atentat na Kralja po onoj istoj staroj austrijskoj taktici i da on baš čeka Marseljski proces da može da progovori. Kaže da se mi hvatamo na rekla-kazala kao i Austrijanci na neki telegram da su neka dva vola kupljena, i. t. d., te želimo da stvaramo političke procese. Naravno da sam energički odbio ovo i ukazao mu da mi samo tražimo materijalnu istinu i da istražujemo konce Pavelićeve bande.«

Na kraju, Milićević ističe da savjetnik Simonović pregledava korespondenciju VI. Radića i Sv. Pribićevića koja se nalazi u Marseilleu, pa će valjda naći kakvu indiciju da bi se istraga mogla nastaviti.

Milićević je u svom izvještaju ministarstvu iz Pariza, 25. X,[16] upozorio da odmah postupa po traženjima ministarstva koja prima, upućujući pismene note ministarstvu unutrašnjih poslova u Parizu, a i usmeno obavještava svoje francuske kolege da bi dobili što jasniji pregled rada svakoga od tih bandita. Dostavio im je i slučaj Alojzija Novaka koji je uhapšen u Villachu (Beljak), a tog dana (25. X) obavijestio ih je o dru Budaku i Josipu Milkoviću, moleći ih da i za njih, kao i za Vladu Singera, otvore istragu i zatraže njihovo hapšenje i ekstradiciju. Ovdašnju će parišku policiju obavijestiti i o dru Jelića da bi i njega vodili u evidenciji, ali bi za njega bilo također korisno kad bi se njegovo hapšenje i istraga o radu u Sjevernoj Americi zatražili preko Washingtona, kao i za ostala lica iz njegove okoline.

»Ovdašnje vlasti mi kažu — piše Milićević — da one rado primaju od mene sav ovaj materijal koji im je nesumnjivo potreban za upoznavanje ove bande i ovaj materijal, naravno, uzimaju u dalji rad koliko je to moguće, jer se mora

[16] **AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Marseljski atentat, II fasc., fasc. 33.**

uvek voditi, kažu oni, računa da li ova lica imaju kakve veze u atentatu. U koliko pak koje lice ima neke veze sa atentatom u Marselju oni će izlaziti na susret, t. j. naređivati hapšenje i tražiti ekstradiciju u dogovoru s nadležnim islednim sudijom u Marselju, koji je za traženje hapšenja i ekstradiciju i jedini nadležan. Ipak i pored ove velike rezerve i zakonskog vezivanja pošlo mi je za rukom da se zatraži od austrijskih vlasti hapšenje Perčevića i istraga nad njim, premda su Francuzi u prvo vreme tvrdili da on nema direktnog učešća u atentatu, t. j- iz dosadašnje istrage, to da nije dovoljno što je on pre dužeg vremena poslao u Mađarsku Kralja Mije. Traženo je hapšenje Perčeca Gustava i data su sva obaveštenja, te je u više mahova i urgirano ali mađarske vlasti ostaju uvek pri prvom odgovoru da mu se nije moglo ući u trag. Isto tako i za Bzika Mija nije se ništa još saznalo.«

Ostaju još »plava žena« i »Petar« i za njih nemaju još uvijek nikakvih podataka.

»Nastao sam kod ovd. policije — zaključuje Milićević svoj izvještaj — da se prikupi što više materijala za Dr. Artukovića i Dr. Perića preko Policija gde su živeli, te da se i preko ovih utvrdi tačno njihovo kretanje a naročito u kritično doba.

Sa sviju strana Kr. Poslanstvo dobija razne dostave koje se odmah uzimaju u rad a također i žalbe naših radenika protivu raznih antidržavnih tipova l'"ji iskorišćavaju smrt Nj. V. Kralja da bi svoju akciju što više razvili u nadi da će se kod nas unutarnje stanje pogoršati. Nastao sam u više mahova, pa mi je sada i obećano, da će se u Francuskoj stati na put radu ovakvih lica i zabraniti razna udruženja anti-jugoslovenskog karaktera. To sam isto učinio i u Briselu, pa je i tamo obećano da će se najozbiljnije proučiti i doneti izvesna naređenja. Samo je tamo malo teže zbog socijalista ali se nadam da će s obzirom na ozbiljnost situacije u našim radeničkim kolonijama, specijalno u Serengu, i ovi morati da se ova banditska organizacija zabrani, tim pre, što se savez raznim svojim izjavama i preko novina emigranata kompromitovao.

Moglo bi se nastati preko naših vlasti, da se zabrane organizacije u S. i J. Americi.«

U noti Federalnog političkog odjela (vanjski poslovi) (Bern, 29. X 1934),[17] upućenoj jugoslavenskom poslanstvu u Parizu, stoji obavještenje o trojici jugoslavenskih državljana koje je švicarska policija uhapsila 9. listopada. Riječ je o ovoj trojici: Stjepanu Vrljiću, Mati Milasu i Petru Cvitanoviću. Poslanstvo je, također, izrazilo želju da mu švicarske vlasti dostave informaciju o korespondenciji, upućenoj na Antuna Zidara, a zaplijenjenoj u poštanskom uredu u Luganu prilikom hapšenja spomenutih jugoslavenskih državljana. Prema primljenim podacima švicarske policije to je korespondencija iz raznih zemalja na hrvatskom jeziku. Čini se da ne sadrži aluzije o pripremanju atentata na jugoslavenskog kralja nego informacije o ustaškoj organizaciji kojoj je Zidar — prema potvrdama pronađenim u raznim pismima — bio blagajnik. Korespondencija sadrži adrese raznih članova organizacije i švicarsko je ministarstvo spremno dati korespondenciju na raspolaganje predstavniku jugoslavenske policije da je pregleda u Bernu.

U drugoj noti (Bern, 29. X 1934)[18] isto ministarstvo obavještava jugoslavensko poslanstvo da je primilo njegov zahtjev iz note od 26. X koji se odnosi na Vladu Singera, glavnog atentatora u jednom atentatu na kralja Aleksandra,

[17] **Isti izvor.**
[18] **Isti izvor.**

a koji je izdržao u Austriji kaznu zatvora od šest mjeseci. Singer se, čini se, sklonio u Švicarsku na početku listopada. Poslanstvo je stoga zamolilo švicarske policijske vlasti za potragu, da Singera uhapse i zadrže u zatvoru, u očekivanju zahtjeva za ekstradicijom francuskih vlasti zaduženih istragom atentata u Marseilleu. Ministarstvo odgovara da je saopćilo primljena obavještenja o Singeru švicarskim policijskim organima koji će odmah povesti istragu nalazi li se taj terorist u Švicarskoj.

U trećoj noti (Bern, 29. X 1934),[19] ministarstvo potvrđuje primitak note poslanstva od 27. X kojim je poslanstvo dostavilo podatke i fotografiju Mile Budaka, utjecajnog člana ustaške organizacije, koji je otputovao iz Berlina 5. X i doputovao, kako se čini, u Švicarsku. Ministarstvo je podatke i fotografiju imenovanog dostavilo policijskim organima da bi ga potražili i, eventualno, uhapsili kao suučesnika u ubojstvu kralja Aleksandra.

I francusko ministarstvo vanjskih poslova je u noti upućenoj jugoslavenskom poslanstvu u Parizu (Pariz, 30. X 1934),[20] potvrdilo primitak note poslanstva od 27. X u predmetu Ivana Perčevića i saopćilo kako je zatražilo od austrijske vlade njegovo uhićenje i izručenje, pod optužbom francuskih sudskih organa da je suučesnik u ubojstvu i pokušaju ubojstva.

U noti poslanstva, br. 1121 od 2. XI 1934,[21] upućenoj P. Lavalu, novom francuskom ministru vanjskih poslova, navodi se — pozivajući se na prethodne note br. 942 od 17. X i br. 1048 od 27. X 1934 - da je premetačina berlinske policije provedena 30. X u stanu B. Jelića, M. Budaka i E. Kvaternika, vođa terorističke ustaške organizacije u Reichu, dovela do otkrića nekih dokumenata koji teško optužuju Vladimira Radića, navodnog publicista u Parizu, kao člana te organizacije i jednog od intelektualnih podstrekača atentata u Marseilleu. To su, uz ostalo, primjerci novina *Nezavisna Hrvatska Država,* br. 35 od 22. IX 1934, organa ustaške organizacije — američko izdanje, štampano u Pittsburgu. Taj broj sadrži pod punim potpisom VI. Radića članak prožet krajnjom žestinom protiv režima u Jugoslaviji — pod značajnim naslovom: Politički atentat - izraz narodnog nezadovoljstva - koji se nalazi u prilogu noti (u prijevodu). Pri toj premetačini policijski su organi pronašli omot adresiran na Branimira Jelića u Berlinu koji je na poleđini imao adresu odašiljaoca: Vladimir Radić, rue Jacquier 17 (Paris 14^{e}). Originali dokumenata iz tog omota nalaze se u poslanstvu i ono je spremno da ih stavi na raspolaganje francuskim vlastima čim to zatraže. Ti dokumenti sadrže poražavajuće optužbe protiv VI. Radića, budući da iz njih proizlazi, barem u moralnom smislu, materijalni dokaz odnosa što ih je održavao s terorističkim vođama, direktnim organizatorima zavjere. Imajući pred očima te činjenice, a po nalogu vlade, poslanstvo moli Lavala da intervenira kod nadležnih francuskih vlasti da bi ponovo uhapsile Radića i stavile ga na raspolaganje istražnom sucu u Marseilleu.

Istog je dana Alexis Leger, generalni sekretar francuskog ministarstva vanjskih poslova, uputio notu[22] jugoslavenskom poslaniku u Parizu dru Miroslavu Spalajkoviću — pozivajući se na Spalajkovićevo pismo od 26. X kojim mu je Spalajković ukazivao koliko bi za tok istrage zbog ubojstva u Marseilleu bila korisna ekstradicija E. Kvaternika, uhapšenog u Torinu. Leger

[19] **Isti izvor.**
[20] **Isti izvor.**
[21] **Isti izvor.**
[22] **Isti izvor.**

s tim u vezi saopćava da je već zatražio od talijanske vlade izručenje toga optuženog, kao i A. Pavelića, uhapšenog u isto vrijeme kad i Kvaternik.

Pozivajući se na svoju notu, br. 1084 od 2. XI, poslanstvo u Parizu - u noti br. 1128 od 4. XI[23] - dostavlja francuskom ministarstvu vanjskih poslova dopunska obavještenja o materijalu koji se odnosi ha djelatnost ustaške organizacije. Najvažniji dio te dokumentacije zaplijenila je austrijska policija prilikom hapšenja Artukovića, Singera i Pečnikara u Beču prošlog ožujka, pošto su te osobe bile utvrđene kao članovi zavjereničke družbe koja je pripremila Orebov atentat u Zagrebu, u prosincu 1933. godine. Četvrti čl^n te grupe, Eugen Kvaternik, uspio je pobjeći a da mu nije pošlo za rukom da ponese ili uništi velik dio materijala o vlastitoj aktivnosti u terorističkoj organizaciji. Poslanstvo upozorava ministarstvo da bi u tom pitanju bila od najveće važnosti pouzdana provjera pasoša kojima se Kvaternik služio na svojim brojnim putovanjima u to vrijeme. Stavljajući to na znanje ministarstvu, poslanstvo moli da naslov ispita bi li bilo moguće dati potrebne upute poslanstvu u Beču da se ono zauzme kod nadležnih austrijskih organa da materijal o kojem je riječ bude u cijelosti stavljen na raspolaganje organima francuske policije koji bi bili zaduženi proučiti ga.

U kontaktu s austrijskim policijskim organima u Beču francuski policijski komesar Roger Barthelet i Milićević - kako Milićević svjedoči u svojoj knjizi o atentatu u Marseilleu[24] — nailazili su na »blagonaklonu opoziciju« koja je smjesta ukazivala, bez ikakve sumnje, da austrijske vlasti nemaju nipošto namjeru da izruče I. Perčevića kojega su bile uhapsile.

»U međuvremenu jugoslovensko kraljevsko poslanstvo u Berlinu — piše dr Dušan Biber u svojoj dokumentiranoj raspravi o ustašama i Trećem Reichu[25] - svestrano se angažovalo da bi se ustanovile i razjasnile eventualne veze ustaškog centra u Berlinu s atentatom u Marselju. U mnogobrojnim verbalnim notama poslanstvo je tražilo podatke o raznim ličnostima, kao što su: dr Mile Budak, Eugen Kvaternik, Josip Milković, Mladen Lorković, dr Branimir Jelić, dr Stjepo Perić i drugi, interesujući se pre svega da li su oni za vreme atentata i nekoliko dana ranije bili u Berlinu, odnosno kuda su otputovali. Poslanstvo je zamolilo nemačke vlasti da obrate najveću mogućnu pažnju na kretanje hrvatskih separatista i emigranata, navodeći da je prema obaveštenjima jugoslovenskog Ministarstva inostranih poslova oko 90 ustaških terorista krenulo iz Austrije i Italije s namerom da za vreme kraljeve sahrane izvrše nove atentate.«

Njemačko ministarstvo vanjskih poslova dostavilo je prepise tih nota Gestapu moleći da spomenute osobe pritvore u istražni zatvor, ukoliko se za njih ne može preuzeti garancija. Ministarstvo je zatim obavijestilo jugoslavensko poslanstvo da su, uglavnom, sve spomenute osobe (ustaše) otputovale iz Reicha, kako je Ante Pavelić bio, doduše, više puta u Berlinu, no da je istraga u vezi s E. Kvaternikom ostala bez rezultata. Slavko Cihlar bio je uhapšen 17. X, ali kasnije pušten na slobodu, jer nema veze s atentatom. Mile Budak je — prema podacima kojima raspolaže Gestapo — otišao iz Reicha 5. X, navevši kao cilj putovanja Englesku, a njegova supruga Ivka otputovala je dan kasnije u Mađarsku.

[23] **Isti izvor.**

[24] ***A King Dies in Marseilles*, str. 77.**

[25] **Ustaše i Treći Reich. Prilog problemaitici jugoslovensko-nemačkih odnosa 1933-1939, *Jugoslavenski istorijski časopis*, god. 1964, broj 2, str. 44.**

»Jugoslovensko poslanstvo je napokon, u cilju bržeg sprovođenja istrage, 27. oktobra zamolilo — nastavlja dr Biber[26] — da mu se dozvoli direktno obraćanje nemačkim policijskim vlastima. Ministerijalni direktor u Auswärtiges Amtu Köpke pisao je Göringu i založio se da se molbi jugoslovenskog poslanstva iznimno izađe u susret. On je obavestio Göringa da će u tu svrhu doći u Berlin specijalni izaslanik jugoslovenske policije. Göring je poslaniku Balugdžiću obećao ličnu podršku kako bi dr Ivan Mogorović mogao da što uspešnije sarađuje s nemačkom policijom. Ipak je jugoslovenskom policijskom izaslaniku stavljeno do znanja da će moći da sarađuje samo u svojstvu savetnika. Jugoslovensko poslanstvo verbalnom notom zamolilo je da se dr Mogoroviću omogući uvid u ustašku štampu, rukopise, literaturu i korespondenciju koja je bila nađena u stanu dr Budaka.

U početku je jugoslovenska štampa javljala da je dr Mogoroviću ukazana najveća predusretljivost, te da je on došao u Berlin po želji same nemačke vlade i da je tamo pronađena tajna arhiva ustaške organizacije, mada je ta arhiva prilično nepotpuna. U kasnijim izveštajima ipak je naglašeno da pronađeni dokumenti ‚za obaveštenu jugoslovensku javnost ne predstavljaju možda ništa naročito novo'. Dr Mogorović praktično u Berlinu nije ništa postigao, pa su se i on i otpravnik poslova Rašić otvoreno žalili zbog mršavih i nezadovoljavajućih rezultata istrage, kao i na činjenicu da Mladen Lorković i Slavko Cihlar nisu bili uhapšeni. Göring je konačno lično naredio njihovo hapšenje da bi tako barem delimično stišao nezadovoljstvo jugoslovenskog poslanstva. Oni su, međutim, sredinom februara 1935. g. pušteni na osnovu odluke suda, koji je odbio jugoslovenski zahtev za ekstradiciju. Na želju Auswärtiges Amta Lorković i Cihlar dali su Gestapou pismenu izjavu, obavezujući se da će za vreme svog boravka u Nemačkoj uzdržati se od bilo kakve političke aktivnosti, a pogotovo protiv postojanja i bezbednosti jugoslovenske države, a da će javljati svaku promenu svog boravka. Auswärtiges Amt je marta 1935. g. dao direktivu nemačkim konzularnim vlastima u Italiji da ne izdaju dr Jelića ulaznu tfizu za povratak u Nemačku, pošto bi to iz poznatih političkih razloga bilo nepoželjno.«

2. *Ustaška organizacija poslije Marseillea.* Suočen sa situacijom nastalom neposredno nakon atentata u Marseilleu i razočaran izostankom bilo kakvog znaka bunta unutar granica Jugoslavije (»ustanak u Hrvatskoj« — koji je Duce živo želio!), Mussolini donosi odluku o uklanjanju Pavelića i Kvaternika i njihovom stavljanju u zatvor u Torinu. Istodobno rješava pitanje ustaške organizacije u Italiji i njenih tamošnjih logora jednostavno i radikalno: prikupljene ustaše prebacuju talijanske vlasti brodom iz luke Civitavechia na vulkanski otok Lipari.[27]

Evo, kako je te prve dane, nakon uspješno okončanog pothvata u Marseilleu, opisao Ante Moškov u iskazu pred našim istražnim organima 12. V 1947:

»U takvom životu i natezanju - kaže on[28] — zatekao je nas i atentat u Marseilleu. Taj događaj je imao veliki učinak na držanje ljudi i na raspoloženje uopće, tako da su ljudi momentalno zaboravili svaku suprotnost i osobnu i

[26] Isti izvor, str. 44—45.

[27] Ustaše su bili prebačeni do luke u specijalnoj kompoziciji, u civilu i razoružani, da bi ih zatim brodom prebacili na otok Lipari, u tvrđavu istoimenog mjesta. Talijanske su im vlasti pridružile i osmoricu ukrajinskih separatista, a kasnije su im pridošli pojedinci iz Italije, i, također, kompromitirani, policijski protjerani ili samo ugroženi iz pojedinih evropskih zemalja, u prvom redu iz Belgije (njih više od stotinjak). Tako da ih je u »progonstvu« bilo oko 550 svega.

[28] A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja A. Moškova, I. O. 9 1/4 1-117.

pokrajinsku, te grleći se, ljubeći i plačući od radosti jedni druge posjećivali i uzvraćali posjete. Vjerovalo se da je sa Jugoslavijom svršeno i da će se kroz najkraće vrijeme, neki su računali dane, vratiti kući. Međutim događaji su se razvijali sasvim drugačije. Prva pojava koja je sve zabrinula bila je osim pisanja talijanske štampe, pojava odreda karabinjera u neposrednoj blizini logora. To se tumačilo ispočetka kao neko osiguranje da ne bi jugoslavenski špijuni mogli doznati gdje se logor nalazi, ali kasnije kada su ti karabinjeri počeli braniti svako kretanje u neposrednoj okolici, što je prije bilo dozvoljeno, i pri tome se dosta grubo držali, ljudi su počeli sumnjati u predpostavku o osiguranju od špijuna. Jednoga dana došao je nalog da će se logor preseliti, kuda i kamo nije nitko znao, ali kako je to bio običaj i do tada seliti se u nepoznato, to relativno ovo seljenje nije izazvalo nikakovih loših kombinacija. Preko luke Civita Vechia gdje smo se ukrcali u jedan parobrod prevezeni smo pod pratnjom dva talijanska manja ratna broda na otok Lipari, u tvrđavu. Sada je svakome bilo jasno da se radi o internaciji, a osobito kada se vodila vrlo jaka kontrola sa strane talijanskih vlasti nije bilo više nikakovih iluzija u tom pogledu. U to su novine donijele da je dr. Pavelić uhapšen i zatvoren u zatvoru u Torinu. Počeli su praviti kombinacije da li će doći ili ne do izručivanja jugoslavenskim vlastima, no međutim s te strane umirio je ljudstvo Budak koji je stvar prikazao kao mjere koje su nužno po talijanskim vlastima morale biti poduzete radi svjetske javnosti.

Period internacije na Liparima — nastavlja Moškov — bio je jedan od najtežih. Osjećaj interniraca, a u prvo vrijeme zatvorenika bio je za ljude koji neprestano sanjaju o slobodi vrlo težak. Atmosfera apsolutne nemoći i činjenica da se je bilo bez ikakove veze sa vanjskim svijetom dovodila je pojedince u očaj, tako da je bilo slučajeva da su neki poremetili umom, a i slučajeva samoubistva (Šimunović). Na Liparima je izbila do kulminacije unutrašnja nepovezanost logora, te su se strasti, vođene raznim strujanjima, potpuno razbuktale.«

Ante Pavelić kao »ustaški poglavnik i vrhovni starješina Hrvatskog Domobrana« izdao je — da bi nekako smirio duhove — *Odredbu,* pod brojem G. 52/34 u Glavnom ustaškom stanu 19. listopada 1934. godine.[29] Ta Pavelićeva poruka iz *zatvora* a ne Glavnog ustaškog stana glasila je ovako:

»Veliki događaj, što se je nedavno zbio, odjeknuo je cijelim svijetom tako nenadano i tako silno, da je svim narodima ovoga svijeta kao bengalskom vatrom osvijetlio jedno veliko i važno pitanje, tj. pitanje hrvatskog naroda, koji se već preko desetljeća nalazi u teškom ropstvu pod tuđom silom, i koji hoće pod svaku cijenu da izvojuje svoju narodnu i državnu slobodu.

Svi oni, koji još do nedavna nisu o tome vodili nikakova računa ni brige, danas znadu, da hrvatski narod na svom oslobođenju doista radi. Znadu, da velikoj svijetskoj politici i narodima ne može i ne smije ta stvar ostati ravnodušna, jer evo iz borbe hrvatskog naroda nastupi potres u cijelome svijetu. Svatko danas znade, i mora znati, jer smo na to sve i svakoga već dugački niz godina upozoravali, da Hrvat za te događaje nije kriv, nego da krivnju nose oni čimbenici, koji su hrvatskom narodu nametnuli teško i očajno ropstvo, kao i oni, koji su to zločinačko tlačenje hrvatskoga naroda svojom politikom podupirali.

Mijo Bzik, *Ustaški pogledi,* str. 84-88. Prijepis te *Odredbe* iz pisarne Glavnog ustaškog stana nosi ispravljeni datum: 1. studenoga 1934. (A-VII, NDH, Kut. 85[f]).

Ovdje citiramo prema tom prijepisu.

Krivi su oni, koji su ubili na pravdi Boga velikog hrvatskog vođu, Stjepana Radića, računajući, da će poslije njegove smrti glatko provesti konačno uništenje hrvatskog naroda, kao takovog, nakon toga što su brutalnom silom razorili sva njegova moralna i materijalna dobra, što ih je on kroz duge vijekove svojim marom, svojim radom i svojom sviješću sebi i svojem potomstvu bio priskrbio.

Krivi su oni, koji su tisuće i tisuće hrvatskih sinova, žena, djece i staraca po mračnim tamnicama mrcvarili i ubijali, samo zato, što se nisu mogli odreći svoje Domovine i svoga naroda.

Krivi su oni, koji su podigli vješala po hrvatskim zemljama, da na ta vješala penju svijesne hrvatske sinove, koji se nisu mogli odricati svoje vlastite krvi.

Hrvatska je opustošena, Hrvatska je porobljena, njom hara avet gladi i smrti, njom odjekuju jecaji boli, bijede i očaja, jer su nametnuti silnici u svome bjesomučnom šovinizmu sve uništili i opljačkali, da nad satrtim i iznemoglim hrvatskim narodom budu mogli svoje megalomanske ciljeve provesti.

Tko je mogao i smio očekivati, da će hrvatski narod, stare i velike prošlosti, što je na granicama svoje Domovine i ujedno na granicama zapadne kulture i civilizacije, herojski i uz neopisive žrtve kroz šest vijekova uspješno branio svoju slobodu i ujedno mir Europe proti azijatskoj najezdi, tko je smio očekivati, da će sa malodušjem podnijeti novu navalu, da će mirno gledati svoju propast i smrt, i da se ne će latiti svih sredstava nužne obrane svoga gologa života. Na to ima pravo i to mu je dužnost. Da ogorčenje onih, koji su zlostavljani i progonjeni kao zvijeri dovede i do ovakovih čina, koji se u normalnoj borbi ne bi mogli i smjeli događati, nije nikakvo čudo. Tlačitelji hrvatskog naroda stavili su sami svaki normalni rad i borbu izvan zakona i izvan granica politike te političkog morala.

Do ovoga časa rade u Cijelome svijetu redarstvene i diplomatske sile. Napose su organi beogradske policije u vanjskom svijetu do ovoga časa vršili svoju kod kuće uobičajenu tužnu ulogu krivotvorenja, podmećivanja, iskrivljavanja i zavaravanja javnog mnijenja, zlorabeći mogućnost, u koju su došli, da budu prevodioci istražnih redarstvenih vlasti proti svakom zakonu i moralu, te [se] na taj način drzovito nabacivali neosnovanim i prozirnim objedama na pojedine osobe, pa čak i na pojedine države i na njihove vlade. Nu već sada, čim im se ta mogućnost iz ruku izmiče, otkriva se istina, koja te sramotne podvale hametice tuče.

Svaki svijesni Hrvat, gdjegod se on nalazio, napose svaki ustaški borac, mora ovoga časa biti svijestan zamašitosti događaja, te usčuvati i održati najveći mir i zapt. Naša je dužnost, da slijedimo beziznimno primjer nepreglednog niza svih onih mučenika, koji su za narodnu stvar dali sve, pa i živote, te da junački, svijesno i vesela srca podnesemo sve teškoće, sve terete, pa čak i svaku bol i bijedu u ovim uzburkanim časovima da budemo dostojni i vrijedni one velike uloge, koja nam je namijenjena, uloge boraca u skoroj velikoj, odlučnoj i odsudnoj borbi našega narodnoga i državnoga oslobođenja.

Taj čas će skoro doći. Hrvatski narod diljem svih hrvatskih zemalja, kao i svaki hrvatski sin u tuđini, nije nikada bio tako svijestan blizine dana velike borbe za oslobođenje kao danas u času, kada su tlačitelji i nametnuti silnici i sami svijesni svoga rasula, te skorog kraja njihove tiranije.

Zapt, požrtvovnost i samoprijegor nada sve!

Skoro će kucnuti čas, skoro ćemo u odlučnu borbu, za sveta prava hrvatskog naroda i za uspostavu samostalne i nezavisne države Hrvatske!

Za dom spremni!«

I iz drugih zemalja — u prvom redu iz Belgije (Seraing) - počeli su u Italiju postepeno u manjim grupama pristizati protjerani, ugroženi ili samo preplašeni simpatizeri ustaša i A. Pavelića i njih su talijanske vlasti odmah prebacivale u maticu: na Lipare.[30]

U *Odredbi br. G. S3/34*[3:] citiraju se poglavnikove riječi iz prethodne *Odredbe* o miru i zaptu i upozoravaju članovi organizacije da je to poglavnik rekao tada (19. X) a da to kaže i sada. »Poslije izvršene osvete hrvatskog naroda nad najvećim i najpodlijim neprijateljem njegovim, poslije pada krvavoga tiranina i zatornika svega što je hrvatsko, svijet se je probudio — navodi se u njoj. - Svijet, koji nije prije čuo vapaj zlostavljanih, koji nije čuo plač nedužnih žena i djece, koji nije čuo samrtne uzdisaje ubijenih u zatvorima i vješanih na srpskim vješalima, koji nije čuo krik onih, kojima su dane popaliti kuće, svijet, koji nije čuo i razumio nebrojene hrvatske memorandume i rezolucije, taj se svijet sada probudio. Dobar dio toga svijeta dao je kroz svoje novinstvo ili kroz usta ponajboljih svojih sinova *pravo* potlačenom i pogaženom hrvatskom narodu. Na drugi dio svijeta, koji se je padom zakletog tiranina našao pogođen, ne pod glasom svoje savjesti, ne zato što bi vidio u tom djelu počinjenu nepravdu, nego zato, jer mu je to djelo pogodilo njegove interese, što mu je donijelo neugodne posljedice, jer je tim događajem izgubio jedan stup obrane stečene pljačke, taj dakle dio svijeta graknuo je na hrvatske ustaše, graknuo je na Hrvatstvo, graknuo je na sve ono što se bori za promjenu današnjeg nepravednog stahja u Evropi, taj dio svijeta je graknuo i na naše prijatelje. Graknuo je na one, koji sa simpatijama prate našu borbu za oslobođenje i za uspostavu posve slobodne i o nikom ovisne države Hrvatske. *I to nam nalaže najveću pažnju i oprez!«*

Dalje se u toj *Odredbi* patetično ističe da je marsejski atentat najvažniji događaj u povijesti svijeta posljednjih nekoliko vjekova i da je od tolike važnosti da će u skoroj budućnosti izmijeniti kartu Evrope! A osobito je važan za Hrvate, jer poslije njega jedno je sasvim sigurno: dolazi konačni obračun, dolazi odlučna borba, dolazi uskrsnuće države Hrvatske. Sveto geslo ustaša glasi: *Za Dom spremni!*, i u te tri kratke riječi zbito je čitavo evanđelje ustaško-domobranskog pokreta, a za njima stoji danas čitava potlačena i ispaćena domovina Hrvatska. Za tim svetim riječima stoje danas organizirani i složni Hrvati Južne i Sjeverne Amerike, Australije, te evropskih država: Belgije, Francuske, Češke, Njemačke, Nizozemske, Luxemburga, Austrije, Mađarske i drugih, iz kojih su zemalja, nakon događaja u Marseilleu, pristigli spontani brzojavi i pisma s jednim te istim sadržajem: Zovite, svi smo za Dom spremni!

»Ustaše!

Polovičan rad, rad uz ograde i uvjete, ili rad sa špekuliranjem na položaj, koji ćemo već sada ili u budućoj Hrvatskoj zasjesti, nije ustaški rad. Polovično raditi mogu obični smrtnici ljudske zajednice. Oni mogu, ako hoće, a ne moraju ako neće raditi.

Ustaša *mora* vršiti *potpuno* svoju dužnost.

»Tomiša« je 3. XI1934. samo za 06 u P. II i III javio da do tog dana postoji dug od 45.000 lira; kako se može uzeti da se dnevno ta svota uvećava na hrani i ostalome za 1300 lira; građanske kabanice imaju 104 ustaše, a nemaju 256; odijelo ima njih 330, a nemaju 30; građanske kape imaju svi, itd. (A-VII, NDH, Kut. 85[f]).

[31] Isti izvor.

Ustaša mora vršiti svoju dužnost bez obzira na to, hoće li on sam svojim očima ugledati plodove svojih nastojanja i svojih žrtava.

Za Dom spremni - to je jedini smisao ustaškog života i rada.

Hrvatska je u okovima. Treba ju osloboditi. Ustaše su pozvani da joj skinu okove. Ustaše su pozvani i odredeni da uspostave samostalnu i nezavisnu hrvatsku državu.

I za to, za taj sveti cilj, potrebno je podnijeti sve *časovite* žrtve, sva stradanja, sve patnje i sve nevolje.

Treba imati na umu, da nam sve žrtve, koje nas vode ovom velikom cilju, ne smiju biti prevelike, a da se taj cilj postigne, nužna je stroža disciplina, nego ikada inače. To je nužno napose na sadašnjem Vašem putovanju i na novom mjestu, te će se svako i najmanje kvarenje skladnosti i ustaškog bratstva ustaški kazniti.«

U *Odredbi* br. 55/34 od 27. XI,[32] s potpisom poglavnog pobočnika »Slunjskog«, stoji da je Glavni ustaški stan, po odredbi poglavnika, odredio: »1. Potvrđuju se sve svrsishodne odredbe dane na licu mjesta od strane izaslanika Glavnog Ustaškog Stana, pobočnika Paola [St. Hranilovića] i Bukovačkog. 2. S obzirom na posebni međunarodni politički položaj, koji je za hrvatski narod i njegovo konačno oslobođenje iz dana u dan sve bolji, sve ustaške pokretne sile moraju biti u neprestanoj pripremi na konačnu borbu za uspostavljanje nezavisne hrvatske države. U vezi s time imade se u svim ustaškim logorima uzdržati najstroža disciplina i zapt, a u smislu ustaških propisa i odnosnih odredaba. 3. Sa otoka, koji se nalazi na području 07, ne smije se nitko maknuti bez izričitog odobrenja Poglavnika ili Glavnog Ustaškog Stana. 4. Do daljnje odredbe ukida se svako privatno dopisivanje. 5. Na području 07 do daljnje odredbe mora se nositi samo civilno odijelo. Časnici, dočasnici i ustaše ne smiju dolaziti u nikakav saobraćaj s tamošnjim pučanstvom, kao ni sa državnim organima. U slučajevima službene potrebe saobraćati će s organima vlasti i s pučanstvom gospoda: zapovjednik Krila Dabiša [St. Tomičić], nam.fjesnik] od.[jelnog] up.[ravitelja] Tomiša, te u potrebama zdravstva g. zastavnik Zdraviša. Osim spomenutih ne smije saobraćati ni usmeno ni pismeno nitko drugi. 6. Svako zalaženje u gostionice i pijančevanje u njima, najstrožije će se kazniti u smislu postojećih ustaških propisa. 7. Prosvjetni tečaj pod vodstvom voditelja tečaja, pob.[očnika] od.[jelnog] up.[ravitelja] Andriše [A. Luetića], imade se najvećim marom odmah nastaviti. 8. Isto tako imade se odmah nastaviti sa vojnostručnim izobrazbenim tečajem pod vodstvom voditelja tečaja g. pukovnika Janiše [Jeszenszkog] a prema već prije određenom rasporedu. 9. Vježbe se do daljnje odredbe neće održavati. 10. Za članove ustaške organizacije, koji su do sada bili izvan logora na raznim ustaškim stanicama, za ustaškog plovana [Burića], za voditelja prosvjetnog tečaja, te za ustaše sa obiteljima, određene su na licu mjesta posebne nastanbe, udaljene od skupnih ustaških nastanba. 11. Časnicima će Glavni Ustaški Stan prema potrebi odobriti posebne nastanbe, nu one moraju biti u blizini zajedničkih ustaških nastanba. 12. Do daljnje odredbe hraniti će se i svi časnici, kao i članovi ustaške organizacije, koji su odijeljeni u posebnim nastanbama, iz zajedničke ustaške kuhinje, iz koje će se onim odijeljenima hrana na najpodesniji način dostavljati. U gostioni niti izvan ustaškog logora ne može se nitko do daljnje odredbe hraniti. 13. Članicama ustaške organizacije, bilo s obiteljima bilo pojedinima, koje se nalaze u 07, najstrože se

[32] **Isti izvor.**

zabranjuje posjećivanje ustaških nastanba te uopće bilo kakav saobraćaj sa ustašama. 14. Ustaše iz skupnih nastanba mogu posjećivati one u odijeljenjim i udaljenim nastanbama samo uz posebnu pismenu dozvolu zapovjednika Krila. Isto to vrijedi za posjećivanje skupnih nastanba po onim ustašama, koji se nalaze u posebnim nastanbama, o kojima je riječ u toč. 10. ove odredbe. Ovim postupkom izuzeti su oni, koji idu po službenoj dužnosti. 15. Sva ostala pitanja urediti će se posebnim odredbama.«

U *Odredbi* br. G. 56/34 od 27. XI,[33] namijenjenoj »povjerljivo gg. časnicima i odnosnim pojedincima« a s potpisom pogl. pobočnika »Slunjskog«, piše ovo:

»Glavni Ustaški Stan po odredbi Poglavnika odobrio je do daljnje odredbe raspored ustaških nastanba na području 07 uređen na licu mjesta po pobočnicima Paolu i Bukovačkom, koji su o preseljenju i smještenju podnijeli GUS-u izvještaj. Na temelju toga Glavni Ustaški Stan po odredbi Poglavnika određuje slijedeće:

1. Članovima ustaške organizacije, koji su dosada u vršenju ustaške dužnosti bili na pojedinim ustaškim postajama izvan logora, najstrože se zabranjuje pripovijedati ili s njima raspravljati o posebnim ustaškim tajnama, koje znadu, o naravi svoga ustaškog rada u prijašnjem mjestu boravka, o prilikama, koje vladaju na tim stanicama, kao i o svim drugim stvarima, koje su vidjeli, ili saznali za vrijeme svog boravka u kojoj stanici. Prekršaj u tom pogledu bit će najstrože kažnjen po odnosnim ustaškim propisima.

2. Upozoruje se ih posebno, da se imaju bezuvjetno pokoravati rasporedu nastanba i sličnim odredbama, danim na licu mjesta, kao i u pogledu hrane iz zajedničke kuhinje. Kao i za sve drugo, tako i za njih vrijedi *Odredba* br. 55 u pogledu saobraćaja sa pučanstvom i organima vlasti, u pogledu zalaženja u gostione, itd.

Članovi ustaške organizacije, koji se nalaze smješteni po posebnim odvojenim nastanbama ne smiju poslije 11 sati na večer biti izvan svojih nastanba.

3. Gg. Časnicima i dočasnicima se napose stavlja na srce da u pogledu gore rečenoga kao i u pogledu svega rečenoga u *Odredbi* br. 55 bude zaista sve provađano kako odnosno točke odredaba propisuju. Isto tako se stavlja na srce gg. časnicima i dočasnicima, da svojim načinom života i vladanja budu velikim primjerom svima ostalima, jer se samo na taj način može postići željena i tražena disciplina i zapt. Gg. su časnici u prvom redu odgovorni za svaki rad u protivnom pravcu kao i za svaki propust.

4. U ovim kritičnim danima hrvatske oslobodilačke borbe, kada se svaki cas mogu u svijetu očekivati najkrupniji politički događaji i kada moramo više nego ikada do sada biti spremni za poziv na najveća ustaška djela, moraju gg. časnici i viši dočasnici nastojati svim silama spriječiti nemile pojave, koje su na prijašnjim boravištima od vremena do vremena nažalost izbijale. Glavni Ustaški Stan će u protivnom slučaju postupati bezobzirno.«

U dopisu »Tomiše« kao namj.[esnika] odj.[elnog] upravitelja od 29. XII 1934.[34] upućenom upravnom zapovjedništvu P. II i III stoji o ustašama ovo:

»3. Sto se tiče novaka, to se ovdje s njima postupa prema postojećim odredbama kao i do sada. Do danas na 07 ima 404 ustaške duše, a u tome broju su i 4 žene i 4 djece. Nu taj broj je nastao time, što su stigla trojica iz

[33] **Isti izvor.**
[34] **Isti izvor.**

Fr.[ancuske], 12 iz Bel.[gije], 1 iz Zadra, 1 član G[US - Glavnog ustaškog stana] i Branimir [Jelić]. Osim toga su najavljeni za danas 5, a za sutra ili preksutra 11. K tome ih imade još na stanicama, gdje se utvrđuje boja, pa se može okruglo računati sa više od 50 novaka. I ako je mjesto već iskorišćeno, opet se nađe prostora za sve, koji dolaze i dao Bog, da ne prestanu dolaziti, jer je to tako divan osjećaj, kad ničU u tako krasnoj maniri.«

VI. Milićević — koji se u međuvremenu vratio iz Pariza na svoju redovnu dužnost u Beč - obavijestio je ministarstvo unutrašnjih poslova u Beogradu 15. I 1935[35]: informiran je iz emigrantskih krugova u Beču da su manje grupice članova *Hrvatskog saveza* protjeranih iz Belgije navraćale u Beč, u siječnju, i njih je I. Kodanić upućivao dalje u Italiju. Granične austrijske vlasti nisu gledale jesu li im pasoši već istekli i stavljale su na granici svoje vize. No kad je naišla grupa od 33 putnika u Passau, poslije intervencije s jugoslavenske strane, bilo je naređeno pograničnim vlastima da ih ne smiju puštati u Austriju.

Dva dana kasnije delegat iz Beča javio je ministarstvu[36] kako je obaviješten iz Serainga da je broj članova tamošnjega *Hrvatskog saveza* znatno pao i da sada broji oko 80 do 90 članova za koje se zna, dok su ostali pritajeni simpatizeri i boje se javno isticati, iz straha da bi ih Belgijanci mogli protjerati kao one koji su se isticali u akciji protiv režima. Milićević mora priznati da su ovaj put belgijske vlasti izašle u susret i da onemogućavaju rad Saveza. Ali, ipak, preostaje još jedno pitanje koje valja proučiti, a to je protjerivanje istaknutijih članova Saveza iz Belgije. Ministarstvu je poznato - piše Milićević — da je veća grupa radnika protjerana iz Belgije; tako se jedna grupa od 33 radnika već nalazi u Passau, dok ih je veći broj na putu od Aachena prema Passau i kreću se od mjesta do mjesta jer nemaju novac za vlak. Jedna je grupa već prešla preko Austrije. Čini se da ih ima na stotinu protjeranih i onih koji su napustili Belgiju, a svima je cilj da odu u logore terorista u Italiji. »Poznato je da je vrbovanje ‚ustaša' medu radenicima u Belgiji pre marsejskog atentata bilo vrlo otežano jer su radenici znali šta ih sve čeka tamo i na sve načine nastajali su da se ne odazivaju pozivima. Sada pak ovo proterivanje od strane belgijskih vlasti naprotiv gura radenike u logore jer se plaše da se vraćaju kućama, tim pre, što im je rečeno u Belgiji da su proterivani na naše traženje i što im nisu produženi pasoši. Mislim da bi trebalo među radenicima još pre proterivanja nastati da se povrate kućama i tamo im još omogućiti povratak. U svakom slučaju bilo bi dobro da belgijske vlasti zabrane postojanje *Hrvatskog saveza* ili sličnih organizacija i da onemogućavaju agente Dr. Pavelića pojačanom kontrolom, raznim kaznama, te i proterivanjem glavnih agenata dok ona proterivanja u masi mislim da su štetna jer bi se ovi radenici našom propagandom i radom raznih naših nacionalnih udruženja mogli izvesti na pravi put i povratit kućama.«

Milićević je, 6. II[37], iz Beča obavijestio svoje ministarstvo kako je informiran iz Serainga da je onamošnji *Hrvatski savez* u neprestanom opadanju jer članovi Saveza, kojih ima oko 70, ne dolaze na zborove iz straha od policijske kontrole i protjerivanja. Momentalno je Savez bez predsjednika, jer je protjeran, a uprava nastoji da sazove skupštinu da bi izabrala novog predsjednika. »Agenti Dr. Pavelića — piše dalje — nastaju da onemoguće povratak pojedinih

[35] **AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, fasc. 33.**
[36] **Isti izvor.**
[37] **Isti izvor.**

članova i simpatizera *Hrv. saveza* u zemlju i pustili su na sve strane glasove kako mi namamljujemo članove saveza da se vraćaju kućama i tamo ih odmah zatvaramo i mučimo, te ovde leži razlog da se svi plaše da se povrate. Na neki način potrebno je ove vesti parirati.«

Nešto kasnije (19. II i 22. II)[38] Milićević je svojim dopisima dostavio ministarstvu popise pojedinih članova *Hrvatskog saveza,* koji su na proputovanju za Italiju prošli kroz Beč (u dopisu od 19. II: 19), dok drugi dopis sadrži popis osoba koje su napustile Belgiju, ili bile protjerane iz nje, a simpatizirale su *Hrvatski savez* (njih 27).

Nešto kasnije (9. IV 1935)[39] novi je delegat ministarstva u Beču (Bogdan Banković) dostavio ministarstvu popis novih članova *Hrvatskog saveza* u Seraingu koji se — kao što je već ministarstvu poznato — bio raspao poslije atentata u Marseilleu, a sada se ponovo uspio formirati. »Iz priloženog spiska - piše on — vidi se da su to mahom ista lica, koja su i ranije bila učlanjena u pom. Savezu a koja to Ministarstvo vodi u svojoj evidenciji.« Iz priloženog popisa vidi se da ih je bilo 70.

Pavelić je smatrao da mora ponovo iz zatvora ohrabriti ljude na Liparima i 3. I 1935. uputio im je ovu poruku:

»Ustaše!

U ovim najodlučnijim časovima u kojima se nalazi hrvatska oslobodilačka borba,

u časovima, kada se naš zakleti i krvavi neprijatelj u Beogradu pogođen junačkom i herojskom rukom, po ustašama potučen, nalazi u samrtnim trzajima, kušajući očajničkim potezima spasiti trulu ostavštinu krvavoga djela Aleksandra Karađorđevića,

u času, kad se čitav svijet ozbiljno zanima hrvatskim pitanjem i iščekuje njegovo riješenje,

u tim časovima, svaki član ustaške organizacije mora, više nego ikada do sada, biti na svome mjestu. Svaki od nas mora biti svjestan težine časova u kojima se nalazimo, te časti, ozbiljnosti i svetosti borbe za uspostavu samostalne i nezavisne države Hrvatske, koja borba stoji pred nama.

Ozbiljni časovi traže i ozbiljne ljude, koji znaju što je samoprijegor i izdržljivost, traže odlučne borce, koji znaju, što je borba, a pogotovo, što je krvava borba za oslobođenje svoje Domovine.

Ustaška organizacija je organizacija ozbiljnih ljudi, junaka i boraca, organizacija dobrovoljnih i strpljivih patnika, ali i organizacija ljutih i sigurnih osvetnika nad hrvatskim neprijateljima i nad izrodima hrvatske krvi.

Ustaše, u ovim velikim i ozbiljnim časovima budimo ozbiljni i dorasli ljudi - budimo potpuni ustaše, i kao uvijek dostojni našega velikog gesla.

Za Dom Spremni!

Torino, u zatvoru 3. siječnja 1935.

Poglavnik«[40]

Ubrzo zatim izdao je novu, pretežno organizacionu *Odredbu* (od 10. I).[41]

[38] **Isti izvor.**

[39] **Isti izvor.**

[40] **A-VII, NDH, Kut. 85[f].**

[41] **Isti izvor. Ista *Odredbi* je rukom dopisano: »Prepisano iz prepisa, kojeg je dostavio g. Conti« (Potpis: Miliša).**

»Odredbom od 18. listopada 1934. saopćio sam svima ustaškim logorima — stoji u njoj — da je obzirom na zbile se događaje u interesu hrvatske narodne stvari i u interesu hrvatskoga oslobodilačkog pokreta bezuvjetno potrebno, da se svi beziznimno podvrgnemo izvjesnim mjerama, koje nadošle prilike zahtjevaju.

Svoj ustaškoj braći saopćujem ovim, da je prvi dio tih mjera završen, a u drugom dijelu, koji još predstoji, potrebno je isto tako, da doprinesemo svaku žrtvu, koja nam se namiče, jer se tako stavljamo na raspolaganje oslobodilačkoj borbi.

Za vrijeme ovoga drugog perioda određujem slijedeće:

Zapovjednikom *svih ustaških logora na području P. II. i III.* imenujem poglavnog doglavnika *dra. Milu Budaka,* kojemu u tom svojstvu pripadaju sva prava i dužnosti, koja po ustavu i po odredbama i po propisima o ustrojstvu u.[staških] p.[okretnih] sila pripadaju *i kao zapovjedniku* P.[odručja] *i zapovjedniku* V.[ojske] *u P. II. i III. odnosno V.[ojske] //—///.*

Za njegove pobočnike u poslovima općenite naravi za cijelo P. II—III odnosno V. II—III imenujem:

1. Pukovnika *Janišu* [Jeszenszky] kao izvjestitelja za v.fojno] stručne poslove.
2. pog. pob. *Milišu* [M. Bzika] za upravne poslove.
3. pog. pob. *Bukovačkog* za novčane poslove.

Sva dosadašnja podjelba tijela (odjelaka) obiju vrsti (upravnih i tehničkih) ostaje netaknuta pod dosadanjim upravama i zapovjedništvima, kao što i svi dosadanji zapovjednici odnosno upravitelji ostaju i dalje u svojim dužnostima.

Za trajanja ovoga perioda *ima se održati najstroža disciplina,* dostojna i ustaške svijesti i velike rodoljubne dužnosti, koju smo svaki od nas položenom prisegom na sebe preuzeli.

Dužnost je sviju da u smislu ove odredbe i ovom zgodom svoju dužnost u najvećoj mjeri izvrše, a napose da bez ikakova oklijevanja i sa potpunim pouzdanjem izvrše svaki nalog, koji će kroz ovo vrijeme primiti kako sa strane zapovjedništva tako i sa strane vlasti.

Braćo ustaše!

U našoj domovini vlada neizmjerno oduševljenje nad događajima, koji su se zbili te čitav narod s velikim pouzdanjem gleda na ono, što se velikom brzinom primiče. U neprijateljskim redovima vlada zaprepaštenje, zabuna i strah, koji ih sile na popuštanje, nu koje neće zaustaviti njihove potpune katastrofe.

Najnoviji događaji u međunarodnoj politici potpuno su izmijenili međunarodno političko stanje. Neprijatelj naše domovine i naše slobode ostaje osamljen i stvarno napušten od dosadanjega svoga najmoćnijeg zaštitnika, *a naši prijatelji ostaju sa udivljenja vrijednom nepokolebivošću na našoj strani* što nikakvim, ni najtežim našim osobnim žrtvama nismo u stanju dovoljno naplatiti.

Svaki od nas mora gledati s ponosom na naše do sada izvojštene pobjede i s punom vjerom i sviješću u budućnost, koja znači pobjedu hrvatskog naroda i hrvatske države.

U zadnjoj borbi za tu pobjedu, koja nije daleko, imati ćemo priliku i veliku čast, dati svoje sile i svoje zadnje žrtve.

Za Dom Spremni!

Dne 10. siječnja 1935.

Poglavnik:
Dr. Ante Pavelić«

»Talijani su nakon skoro pola godine - nastavlja Moškov svoj iskaz o tome[42] - bili popustili u unutarnjem nadzoru nad životom ljudstva [na Liparima], a odgovornost za rad u samom logoru preuzeo je na sebe osobno dr. Budak, i tom je prilikom održao jedan govor pred svima pozivajući sve da budu mirni, disciplinirani i da ga slušaju, i da će se jedino na taj način moći popraviti situacija i teške prilike.[43] Ljudima je stvarno bilo olakšalo kada nisu vidjeli svaki dan kako ih talijanski karabinjeri po tri puta broje. Opet su uspostavljene satnije i dobilo se neke vrsti civilnog odijela, tako da je i sa te strane logor izgubio svaku vojničku oznaku. U gradu na Liparima živjeli su Budak, Bubalo, Tomičić, Milković, Hranilović, Babić, Lisak, prof. Brkan, Grgić, svećenik Burić, ‚Stric' Jovanović, Fil Vujeva, a kasnije Kvaternik kada je došao, zatim profesor Luetić i Jelić koji je naknadno došao. Ovaj zadnji je također imao u početku stan u gradu, ali ga je napustio i došao živjeti u logor, što mu je bilo vrlo zamerano sa strane ostalih koji su bili u gradu.«

Ponovo se oglasio Pavelić, da bi opet ohrabrio svoje ustaše na Liparima. Ta njegova poruka glasila je ovako:

»U torinskoj tamnici dana 29. ožujka 1935.

Braćo ustaše!

Medunarodna je politička situacija donijela sobom događaje, koji po svojim vanjskim znacima izgledaju u pogledu našega organizatornoga stanja ovdje protivni našem oslobodilačkom pokretu.

Smatram svojom dužnošću da Vam o tome saopćim slijedeće:

1. Značenje tih događaja takovo je samo po svom vanjskom obličju.

2. Ovaj čas nije moguće točno utvrditi, koliko će trajati ovo sadanje stanje u kom se vi nalazite.

3. Moguće je, da će u ovom stanju s naše strane imati biti učinjeni još koji koraci, na koje smo svaki od nas kao ustaški borci za svetu hrvatsku stvar uvijek .' ado spremni, da se postignu nove i dalnje mogućnosti rada u danom času.

A. Svaki od nas može u ovoj zemlji gostoprimstva s potpunim pouzdanjem lično gledati u buduće dane, i biti bez ikakove brige.

5. Onim časom čim bude utvrđeno posve i nedvojbeno, kakova situacija ima proisteći za organizatorne prilike iz gore navedenih političkih događaja, javiti ću Vam točno pravo stanje kakovo će biti.

6. Općeniti politički položaj u svijetu ne može hrvatskoj narodnoj stvari nanijeti nikakove štete, nego će iz svakog međunarodnog sukoba, kakove god on naravi bio, Hrvatska izići kao samostalna i nezavisna država, jer smo za to svojim dosadanjim radom stvorili sve uvjete.

7. Hrvatski oslobodilački pokret ne miruje niti sada, niti ga išto na svijetu ustaviti može. Borba se vodi istom ogorčenošću, makar se to iz novinstva ne vidi, a imati ćete prilike o tom se osvjedočiti.

[42] A-VII, Zapisnik saslušanja A. Moškova, I. O. 9 1/4 1-117.

Budak radnju svog romana *Na vulkanima* smještava na Lipare (roman objavljivan u nastavcima u *Hrvatskom narodu* 1941. godine). Roman je autobiografski: Janko je Budak; Stožina Branimir Jelić; Pavelić se samo usput spominje kao »onaj gore«, itd.

Zanimljiv je podatak, kao svojevrstan kuriozum, da o ustašama postoji roman na njemačkom jeziku iz 1932. godine: Graf Riko Maria Ritter Kimet-Ledin (Tomislav Vitezović), *Die Anderen,* Beč 1932, Almathea Verlag.

8. Nema ničega na svijetu, što bi nas moglo odvratiti od pravca borbe, kojim smo pošli, kada smo položili ustašku prisegu hrvatskoj stvari.

Ako i kada nastane oružani sukob između država, mi i svi naši učinit ćemo svoju dužnost. Ako ne dođe u skoro vrijeme do takvog sukoba, učiniti ćemo mi i svi naši svoju dužnost, kako smo si je jur preduzeli i kako je vama svima poznato.

9. Za mene osobno nemajte nikakove brige. Bez borbe, žrtava i tamnice nema slobode. Čim iz tamnice izidem, a taj dan mora doći, neću ni časa čekati da ispunim svoje dužnosti, koje Vama i meni nalaže naša prisega i naša vjernost hrvatskoj domovini i hrvatskom narodu.

Braćo ustaše! Gore srca! Vjekovna je naša domovina, vjekovan je hrvatski narod, a prelazna je tuđinska sila, koja nada njim danas vlada. Unatoč svima onima, koji misle protivno, kažem Vam sa punom vjerom, da hrvatski narod nikad nije bio tako blizu svome potpunom oslobođenju, kao što je danas. Ovaj čas čekajmo mirno, jer smo

Za Dom Spremni!

Pečat GUS-a

Dr. Ante Pavelić, v. r.

P. S. Profesor [Andrija Luetic] i plovan [Matija Burić] nalaze se na drugom mjestu, a vrlo dobro im je. Dobili su dozvolu, da borave na drugom mjestu.
Pečat GUS-a

Dr. Ante Pavelić, v. r.«[44]

Upravno zapovjedništvo u logoru na Liparima bilo je prisiljeno da »stisne kajiš« i da smanji materijalne izdatke. O tome govori *Otpravak* od 29. IV 1935.[45] u kojem se ističe potreba štednje. S obzirom na velike izvanredne novčane izdatke koje će morati izdati blagajna ustaške organizacije, a da se ustašama ipak ne uskraćuje njihova ionako malena »mazda«, potrebno je — stoji u tom *Otpravku* — da pojedini članovi ustaške organizacije koji primaju veća beriva žrtvuju dio za opću korist ustaša. U tu se svrhu određuje:

»1. Ni jedan član ustaške organizacije koji se nalazi na Liparima — uključivši i članove Glavnog Ustaškog Stana — ne može od sada primati više od 300 lira mjesečno u ime beriva ukoliko prima hranu iz zajedničke ustaške kuhinje.

2. Povrh beriva ili mazde isplatit će se mjesečno svakom, izvan logora nastanjenom ustaši po 60 lira, iz kojih si mora säm od sada plaćati stan i koštu i sve ostale kućne potrebe. Upozorava se svakog da mora säm od sada voditi brigu o svjetlu i stanarini.

3. Ukoliko se koji ustaša želi posebno hraniti, to mu se dopušta, te u ime hranarine može primati samo toliko, koliko dođe hranarina i svakog ustaše u logoru koji se hrani iz zajedničke kuhinje. Razumije se da svaki takav ustaša ima pravo da živežne namirnice nabavlja u ustaškom skladištu za hranu uz nabavnu cijenu. Hranarina se isplaćuje koncem svakog mjeseca, pošto skladište podnese račun hranarine za protekli mjesec. Nitko ne može u ime hranarine primati veći doplatak od onoga kolika je hranarina za ustaše u logoru.

4. Svaki član ustaške organizacije koji se nalazi izvan logora, a koji prima

[44] **A-VII, NDH, Kut. 85[f].**
[45] **Isti izvor.**

mjesečna beriva manja od 200 lira, ima pravo da podigne iz ustaškog skladišta godišnje jedno ustaško odijelo i dva para cipela. Odijelo može dobiti samo onakvo kakvo momentano nose i ostali ustaše.

5. Nitko nema pravo na račun organizacije nabavljati bilo kakve predmete u dućanima. Isto tako ne može nitko na račun nabave odijela ili bilo kakve robe dobiti predujam od ustaške organizacije. Tko želi imati neku posebnu odjeću ili obuću može je nabaviti isključivo od svojih beriva i svoje uštednje.

6. Temeljem ovih propisa ustanovljuju se slijedeća beriva: a) za pobočnike U. Z.[upravnog zapovjednika], V. Z.[vojnog zapovjednika], članove GUS-a[Glavnog ustaškog stana] i za ustaškog satnika mjesečno 300.- lira; b) za namjesnike od. up.[odjelnog upravitelja] u i izvan službe 225 lira; c) za por. Stanišu i Tihu Vrljiča 150.- lira; d) za Strica i Sinišu 105 lira; e) za nadglednike Vinka i Horvatića 60 lira; f) za Jožu[Tomljenovića] i Slavu Tomlj.[anovića] mazdu; g) za Lovru Franulovića dorojničku mazdu; h) za Pilava i Bandera ustašku mazdu.

Kako je gore rečeno, povrh tih beriva ili mazda dobija svaki mjesečno 60 lira za stanarinu i svjetlo.

7. Zapovjednicima ustaških četa određuje se povrh beriva mjesečni doplatak s obzirom na posebne dužnosti u iznosu od 30.— lira.

8. Zapovjedniku logora pripada doplatak na posebne dužnosti od 20.- lira.

9. Beriva za članove ustaške organizacije s obiteljima odredit će se posebnim otpravkom.«

Tajnik *Hrvatskog saveza* u Seraingu Pero Badrov, »jedan od najvećih separatističkih propagatora među našim radnicima u Belgiji« — kako ga karakterizira novi delegat ministarstva unutrašnjih poslova u Beču B. Banković u dopisu svom ministarstavu od 29. V 1935 — dobio je od belgijskih policijskih vlasti naređenje da u najkraćem roku napusti belgijski teritorij. Zbog toga se Badrov obratio Bankovićevu povjereniku (a taj se tog časa nalazio u gradu Passau) s molbom da mu pomogne i privremeno ga skloni kako ne bi pao u ruke jugoslavenskoj policiji. Istom je povjereniku uputio pismo i »poznati emigrant i terorist« Grgica preporučujući mu da Badrova primi na stan i hranu dok ne bude moguće da se Badrov prebaci u Italiju ili Mađarsku. »Iz pisma Badrova kao i iz pisma pom.fenutog] Grgice jasno izlazi da je Badrov igrao veliku ulogu u udruženju a verovatno da je i sam učestvovao u terorističkim aktima, a možda i u samom atentatu na Blaženopoč. Kralja Aleksandra I Ujedinitelja. Zbog toga sam - piše Banković - svom povereniku izdao instrukcije da odmah odgovori Badrovu kao i Grgici da će Badrova primiti kod sebe i čuvati ga u svojoj kući za izvesno vreme. Za izdatke oko privremenog izdržavanja Badrova poslao sam mu potrebnu sumu, čiji mi je prijem već danas potvrdio. Kako je poverenik, o kome je ovde reč, u poslednje vreme postao naročito lice od velikog poverenja kod vode emigranata, to ću preko njega nastati da od ovog Badrova saznam što je moguće više o radu terorista u inostranstvu a potom da ga dovedem u Beč pod izgovorom da se javi Kodaniću ili Perčeviću i tu uhapsim i na osnovu ranijih obećanja austrijskih vlasti, da će svakog hrvatskog teroristu prebacivati u Jugoslaviju, zatražim da ga sprovedu do Maribora i tamo predadu našim graničnim

[46] **AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, fasc. 33.**

vlastima, kao što su to učinili po mom traženju sa Banovićem Lovrom. Badrov kreće iz Serenga 31. ov. meseca u 23 časa i biće u Pasavi 2. Juna t. g.«

Savetnik Simonović je u Beogradu na samom aktu koncipirao odgovor ministarstva i obavijestio Bankovića da ministarstvo usvaja njegov plan o postupku s licem o kome je riječ u Bankovićevom dopisu, te mu se preporučuje da uznastoji doći do što boljih i detaljnijih podataka o ustaškoj organizaciji u Belgiji, a zatim da ga prebaci u Jugoslaviju.

U međuvremenu se stanje u logoru na Liparima neprestano pogoršavalo.

»Ovo umirenje nakon što je Budak preuzeo nadzor nad unutrašnjim životom u tvrđavi — iskazuje dalje Moškov[47] — bilo je kratkog vijeka. Odnos Branka Jelića prema Paveliću kojemu nije htio položiti zakletvu i kojega je grupa Đovania[Mije Babica] proglasila nepouzdanim i smatrala konkurentom Pavelića, imao je velikog odraza na držanje velikog broja ljudi, skoro svih Dalmatinaca. Ljudi pak nisu dobili nikada dojam da bi se tu radilo o prvenstvu između Budaka i Jelića. Jelić je do tada bio u Njemačkoj, a prije toga bio je u Americi i to Južnoj, gdje je stvarao i organizirao tamošnje naše iseljenike, organizirao hrvatske domobrane pokrenuvši i novine pod istim imenom — *Hrvatski Domobran.* Ja sam sa njim imao prilike razgovarati, te-sam iz njegovog razgovora mogao razabrati da apsolutno ne vjeruje Talijanima i da misli da su Talijani kadri izručiti nas. Glavna mu je bila misao, kao uglavnom i nama svima da se oslobodi Lipara, a onda dalje da iz Italije ode. Mogao sam razabrati da to njegovo mišljenje o Talijanima nije nastalo radi interniranja na Liparima, već da je to njegovo mišljenje već od prije, i da je to glavni razlog razmimoilaženja sa Pavelićem, iako on nikada nije pred nikim nijednu lošu riječ a niti aluziju u lošem pravcu rekao o Paveliću. Naprotiv, kada je jednom prilikom držao jedan govor, dalo se iz govora naslutiti da i on stoji iza politike Pavelića, nazivajući samoga sebe ustašom. Glasovi koji su se proširili sa strane grupe Dovania, a i sa strane samoga Budaka o njegovoj prisegi, tj. da nije položio prisegu, nisu imali nikakvog odjeka među ljudima koji nisu to ni vjerovali, a säm Jelić to nikada nije ni spomenuo. Meni pak i Mati Sumanu, kada smo mu otvoreno postavili to pitanje, da li je istina da se priča da nije položio ustašku prisegu, on je odgovorio: ‚Istina je, ja se principijelno nikada nikome do sada nisam prisegao niti mislim, a Pavelić meni taj zahtjev nije ni postavio.' Zamolio nas je tom prilikom da o tim stvarima s nikim ne razgovaramo.

Bojazan Budaka i grupe Dovania da Jelić okupi oko sebe ljude, bila je temeljena na činjenici što je uz Jelića, koji je osobno vrlo simpatična osoba, zna razgovarati sa čovjekom, inače vrlo dobar govornik i ugodan u društvu, pristajalo osim skoro svih Dalmatinaca sve veći i veći broj i ostalih. Inače je Jelić Dalmatinac. Sve njihove optužbe i ubacivanja raznih glasova protiv njega ljudi nisu primali nego gledali u tome zlonamjerno podvaljivanje i bojazan optuživalaca radi sposobnosti Jelićeve.«

»Tako malo po malo — nastavlja Moškov — iskristalizirala se, skoro otvorena borba između grupe Jelića, odnosno većine ljudi koji su bili uz Jelića s jedne strane, i Budaka te grupe Dovania s druge strane. Takozvana grupa Milković je bila također u otvorenom sukobu sa grupom Dovania, ali se je ograđivala i od Jelića. Interesantno je kod toga da je säm Jelić u tom natezanju i grupiranju najmanje osobnog učešća uzimao. Jelić da bi se oslobodio Lipara i čitave te teške atmosfere započeo je štrajk sa glađu te na taj način bio uspio

[47] **A-VII, Zapisnik saslušanja A. Moškova, I. O. 9 1/4 1-117.**

nrisiliti talijanske vlasti da ga maknu sa otoka, i tek nakon njegova odlaska razmahale su se strasti i iskristaliziralo grupiranje do kulminacije.«

I poglavnikova *Odredba* od 12. VIII 1935.[48] svjedoči o nepovoljnim i napetim odnosima u logoru na Liparima. Ona glasi ovako:

»Temeljem ustaškoga ustava i propisa o ustrojstvu hrvatske ustaške vojske, određujem slijedeće:

Prima se do znanja zamolba svih ustaških funkcionera upravnoga svojstva, kojom traže da ih se riješi dužnosti u upravnom području u P. II. i P. III., te slijedom toga u tom Području ostaje u dosadanjem svojstvu samo poglavni doglavnik dr. Budak, dok se svi ostali rješavaju svojih dužnosti do dalnje odredbe.

U vojnostručnom stališu imenuju se ovim vojnim pobočnikom zastavnik *Nikola Zelić* uz bok poglavnog doglavnika dra. Budaka. Vojnim zapovjednikom logora imenuje se zastavnik *Ivan Devčić,* koji je ujedno i zapovjednik obiju četa. Svi ostali zapovjednici satnija, kao i ostali vojnostručni časnici i dočasnici, koji ovoga časa vrše određenu dužnost, ostaju i nadalje na svome mjestu.

Iz upravnih razloga određuje se, da se iz dosadanjega mjesta premjeste: pripadnici vojnog stališa, pukovnik *Janiša,* četnik *Dabiša* sa obitelju, satnik *Staniša,* zastavnik *Siniša,* zastavnik *Bukovački,* dovodnik *Tomljanović Slavo* i dovodnik *Tomljenović Jože.*

Iz upravnog stališa od. up. *Ante Brkan* s obitelju, povjerenik *Stjepan Marušić* s obitelju, povjerenik *Mate Devčić* s obitelju, povjerenik *Paolo,* pob.[očnik] U. Z. [Upravnog zapovjednika] *Smiljanski,* povjerenik *Singer,* povjerenik *Vrljić,* pob. U. Z. *Tomiša,* povjerenik *Vujeva,* povjerenik *Kremzir,* pob. U. Z. *Miliša,* pob. U. Z. *Antiša,* nadglednik *Ciković* i nadglednik *Hervatić* [Künstler].

Te konačno ustaše: Šuman, Kata, Gabro Jovanović, i napokon u taj logor pridošli: *Muhamed Pilav* i *Josip Pevec.*

Svi gore imenovani imadu smjesta, kada im poglavni doglavnik o tom obavijest dade, preseliti se u mjesto, koje će im on naznačiti. Nakon odseljenja imadu prekinuti bezuvjetno i bezuslovno do dalnje odredbe svaki bilo osobni ili pismeni saobraćaj sa sadanjim logorom i njegovim pripadnicima. U novoj nastanbi imadu živjeti i vladati se kako propisuju ustaški propisi, te se pokoravati bezuslovno odredbama i nalozima, koje će primati od nadležne ustaške vlasti, tj. bilo izravno od Glavnog Ustaškog Stana, bilo od poglavnog doglavnika kao izvršitelja odredaba GUS-a.

Ustanovljuje se, da je bilo pogrješno tumačeno s više strana kao da se Glavni Ustaški Stan nalazi u tamošnjem logoru. *Glavni Ustaški Stan sačinjavaju uz Poglavnika samo poglavni doglavnici kao zbor a središte tomu zboru je tamo, gdje se nalazi Poglavnik.*

Oni, koji su iz GUS-a došli u tamošnji logor, bili su u Glavnom Ustaškom Stanu odnosno pojedinim uredima GUS-a dodijeljeni na rad, a njihovim preseljenjem svojedobno u tamošnji logor prestala je svaka njihova topogledna funkcija, u koliko im poglavni doglavnik nije tamo u svom djelokrugu kakovi naročiti posao dodijelio.

Glede vođenja poslova u novoj nastanbi, imade poglavni doglavnik odrediti osobe i način rada, a tome se nalogu imadu svi pokoriti.

[48] A-VII, NDH, Kut. 85[f].

U sadanjem logoru imade poglavni doglavnik po potrebi iz logorskog stališa izabrati si ustaše odnosno ustaške dočasnike, koji će ga pomagati po potrebi u njegovu radu u pogledu vodenja poslova opskrbe, uprave itd.

U dosadanjem logoru svi zapovjednici i podzapovjednici vojnoga stališa imadu najsavjesnije i najtočnije vršiti svoje dužnosti, te najsavjesnije podržavati ustašku disciplinu i red. Sve ustaše imadu najsavjesnije ispunjavati svoje ustaške dužnosti, *i savjesno i ustaški izvršiti sve nadležno im izdate odredbe i naloge.*

U borbi za oslobođenje hrvatskoga naroda a isto tako i u sadanjem položaju, *sve su ustaše jednaki bez razlike kraja iz koga su i stališa iz koga potiču,* te niti se i jedan ustaša ne smije u tom pogledu od drugoga razlikovati niti itko smije u tom pogledu među ustašama razlike praviti. NAPOSE PROTIVNO JE USTAŠKOME DUHU, PROTIVNO JE HRVATSKOM NARODNOM OSLOBODILAČKOM RADU, DA SE U USTAŠKIM REDOVIMA UMJETNO PRAVE NEKE POJEDINE GRUPE ILI GRUPICE BILO IZ ČIJIH OSOBNIH ILI KOJIH DRUGIH RAZLOGA. Svatko tko u tom smislu uzradi bilo javno ili potajno, *ogrešuje se o ustaške propise i o položenu prisegu,* te će svojedobno po ustaškim propisima za takovu neustašku, nehrvatsku i neozbiljnu djelatnost odgovarati.

Ustaški plovan [Burić] i profesor Andriša [Luetić] nalaze se u posebnom mjestu sasvim tako, kao što će u posebnom mjestu biti i u ovoj odredbi gore navedeni za preseljenje određeni. Ovo preseljenje sviju gore navedenih bilo je određeno istodobno sa preseljenjem plovana i Andriše, nu ta preseljenja bila su obustavljena onda iz tehničkih razloga, koji su stajali izvan ustaške organizacije, koje su zaprjeke sada odstranjene, i radi čega se to preseljenje sada potpuno provađa. Od gore navedenih za preseljenje određenih biti će neki upućeni u isto mjesto, gdje se plovan i Andriša nalaze.

Što se tiče opskrbe svih gore navedenih, koji se imadu preseliti, imade poglavni doglavnik način opskrbe i visinu beriva odrediti prema mjesnim prilikama i to za one koji su bez obitelji tako da dobivaju svi jednako, a oni koji imaju obitelji toliko, koliko prama postojećim propisima osim njihovog uzdržavanja potrebe obitelji iziskuju.

Ova se odredba ima izvršiti odmah čim sa nadležne strane bude označeno mjesto nove nastanbe.

Za Dom Spremni! Poglavnik

12. kolovoza, 1935. Dr Ante Pavdić) v r <<

Evo kako dalje prikazuje situaciju u logoru na Liparima säm Moškov:[49]

»Osobni prijatelji Jelića, kako su se sami smatrali, na čelu sa prof. Luetićem, svećenikom Buričem, prof. Brkanom, koji je u prvo vrijeme bio protiv Jelića a poslije njegov najveći zagovaratelj, i neki u samom logoru, otvoreno su počeli govoriti pred ljudima protiv grupe Dovania i protiv Budaka. Osobito je bio u tome aktivan prof. Luetić, inače alkoholičar koji je došao i do otvorenog obračunavanja sa nekim Talijanom, počeo je praviti osobito u pijanstvu razne škandale tražeći i on da ga se makne sa Lipara. To je na koncu i postigao, te je prevezen kako sam kasnije doznao k Jelića negdje u neku bolnicu na kontinentu. Za njega se proširila vijest da je bio srpski špijun sa naročitom zadaćom da pobuni logor. Da li je to bila istina ili nije ja ne

[49] **A-VII, Zapisnik saslušanja A. Moškova, I. O. 9 1/4 1-117.**

rnogu tvrditi, i nikakav dokaz nije nitko pružio, ali Budak je jednom prilikom izjavi[0] da mu je inspektor talijanskog ministarstva unutrašnjih poslova, koji je bio od prvog početka osoba koja se izravno brinula o prilikama i životu hrvatskih emigranata u Italiji [Ercole Conti], da je prof. Luetić njemu za novac Dodnosio izvještaje šta sve govori Jelić dok su bili skupa u bolnici.«

»Što se tiče propagande u logoru - rekao je Moškov[50], iskazujući o propagandi u logoru na Liparima, kao i ranije u drugim ustaškim logorima — ona je bila dosta oskudna. U domovini se pričalo da se šalju letci preko granice. Za inozemnu štampu postojao je neke vrsti izvještajni ured koji je izdavao jedan bilten *Croatia press* od kojega su par brojeva došli i u logor. Oni su sadržavali izvještaje iz domovine kao i osvrt na političke prilike u domovini uopće. Tko je uređivao taj bilten ne znam, ali mi se čini da je neko vrijeme Milković, a neko i Kvaternik, ukoliko nisu skupa, jer oni dva su najbolje poznavali strane jezike, a bilten je izdavan na francuskom, talijanskom i njemačkom jeziku. U logoru do njegovog preseljenja u Višketo (Vischetto) tiskao se list *Grič* koji je kasnije dobio naziv *Ustaša* na ručnoj štampariji. Kasnije je to tiskanje bilo na nekom drugom mjestu, ali neznam gdje, a glavni urednik i surađivač kao slagar bio je Mijo Bzik. Ovaj list je redovito dolazio u logor. Osim njega počeli su dolaziti i ostali iz Amerike.i to iz Južne Amerike list *Hrvatski domobran,* a iz Sjeverne Amerike tek na Liparima list *Nezavisna Država Hrvatska.* Za vrijeme dok je Milković bio odjelni upravitelj on je pisao i u logor donosio nekoliko primjeraka tzv. *Tjedni pregled strane štampe* gdje je prikupio obično sve vijesti koje su se odnosile na problem Jugoslavije i to isključivo one u negativnom smislu i tome je dodavao jednu vrstu komentara. Taj tjedni bilten za logor čitao se zajednički pred svim ljudima. On je prestao izlaziti kada je Milković bio smjenjen. Jedina knjiga koju smo u logoru dobili i koja se čitala je bila od Budaka *Hrvatska država* u kojoj je tretiran problem hrvatskog državnog prava i političkog odnosa Hrvata prema Beogradu. Osim toga Milković je za vrijeme svog upravljanja sa logorom bio napisao kratku povijest Hrvata koju su onda ljudi, ukoliko su već tada znali pisati, prepisivali, učili, a kasnije iz toga polagali ispit. Kada je dolazio Budak u logor u par navrata u Višketo i u Oliveto, onda je održao nekoliko predavanja kojima je tumačio ustaška načela. Pavelić je samo dva puta prilikom njegova dolaska u logor održao govor. Oba su govora bila neke vrsti, nakon kratkog povjesnog pregleda, opravdanje nužnosti apsolutnog otcjepljenja od Beograda i borbe protiv Beograda.

^ Na Liparima bilo je otvoreno neka vrst tečajeva za čitavo ljudstvo. Prvi tečaj je bio za nepismene, a 4 ostala tečaja imala su odgovarati kao 4 razreda gimnazije. Tu su se učili svi predmeti kao i u gimnaziji prema programu koji je izrađen u logoru. Predavači su bili skoro svi studenti osim Lisaka kao i neki đaci srednjih škola. Jedan od glavnih predmeta je bio hrvatski jezik i povijest. Na završetku tečaja polagali su se ispiti i davale ocjene. Čitav tečaj je vodio Prof. Luetić. U domovini je mnogima na temelju jedne zakonske odredbe priznat ovaj tečaj te su dobivali i svjedodžbe od prvog do četvrtog razreda gimnazije kao i pučkoškolske. Nikada nije bilo niti jednog predavanja o idejno-političkim ili ekonomsko-političkim strujama ni u našoj domovini ni izvarrnje. Budak je jedino jedanput u svom govoru držeći predavanje općenito ° Političkim strankama naglasio da ćemo mi urediti domovinu kako najbolje odgovara našem narodu i tradicijama, te govoreći o raznim strankama

spomenuvši i fašizam i komunizam i liberalizam naglasio da nije svaka čizma za svaku nogu. Tako da i nama odgovara nešto posebno, odnosno Budak je na neki način nabavio nekoliko knjiga iz domovine. Koliko se sjećam to su skoro sve bila izdanja Kuglieva iz Zagreba i to u prvom redu školske knjige koje su služile kao priručnici za nastavnike i nekoliko povjesnih knjiga. Pojedinci od nas nisu mogli niti imali nikakove mogućnosti nabaviti ikakvu knjigu.

Kao što sam već rekao — iskazuje Moškov — nije mi poznato pobliže o propagandi u domovini, samo znam da oni koji su bili po raznim dužnostima kada su se vratili, odnosno kada su bili internirani na Liparima da su pričali kako su prebacivali razni propagadni materijal osobito letke i brojeve lista *Grič*, odnosno *Ustaša* preko granice. U Italiji izgleda da je glavni put za to prebacivanje bio otok Lastovo i Rijeka. Na Rijeci je bio skoro stalno Servaci do njegovog odlaska u Mađarsku, a poslije student Vrljić. Na Lastovu je bio Marušić, a poslije Dominik Šutić. Isto tako prebacivalo se, prema pričanju Servacia i iz Mađarske preko Drave i preko područja Ždala i Gole. Istim putem je dolazio materijal iz zemlje van.«

3. Tužba Jugoslavije pred Društvom naroda. Premda je Namjesništvu s knezom Pavlom na čelu i vladi u Beogradu bilo potpuno jasno da bar jednaku — ako ne i mnogo veću odgovornost za atentat u Marseilleu — snosi fašistička Italija Benita Mussolinija, jugoslavenska je vlada — na pritisak pariških službenih krugova, u prvom redu novog ministra vanjskih poslova Pierrea Lavala — optužila pred Društvom naroda samo Mađarsku.

Jugoslavenski ministar vanjskih poslova Bogoljub Jevtić uputio je generalnom sekretaru Društva naroda J. Avenolu notu (Ženeva, 22. XI 1934)[51] u kojoj, uz ostalo, stoji i ovo: Odvratan zločin u Marsilleu, koji je uzbudio savjest svih civiliziranih naroda, primorava jugoslavensku vladu da obrati pažnju vijeću Društva naroda na određene, naročito ozbiljne aspekte toga zločina što ih je utvrdila policija nekoliko država, a oni su takve naravi da mogu pomutiti dobre odnose i mir između Jugoslavije i njene susjede Mađarske. Svojim saopćenjem učinjenim vijeću Društva naroda 4. VI, jugoslavenska je vlada imala čast da skrene pažnju vijeća na zločinačke radnje izvjesnih terorističkih elemenata nastanjenih u Mađarskoj i na pomoć i suučesništvo koje su ti elementi našli kod nekih mađarskih organa vlasti. Pošto je izložila, na sjednici vijeća 4. VI, suučesništvo mađarskih organa, jugoslavenska je vlada izrazila svoju spremnost da uredi u direktnim pregovorima cjelokupnost situacije na mađarsko-jugoslavenskoj granici, čvrsto uvjerena da će mađarska vlada — suočena tako s vlastitom odgovornošću — poduzeti potrebne mjere za okončanje pružanja podrške koju su do tada uživali teroristički elementi u Mađarskoj. Samo u tom duhu otpočeli su pregovori s mađarskom vladom i bili okončani sporazumom, potpisanim u Beogradu 21. srpnja. Ali rezultati istrage, vođene nakon ubistva kralja Aleksandra i francuskog ministra vanjskih poslova L. Barthoua u Marseilleu, pokazali su da je taj zločin bio organiziran i izvršen uz sudjelovanje terorističkih elemenata izbjeglih u Mađarsku, koji su i nadalje uživali u njoj gostoprimstvo i suučesništvo, kao i ranije, i samo zahvaljujući tome mogao je biti i izvršen taj odvratan zločin u

[31] ***Zahtjev jugoslavenske vlade na temelju člana 11, odjeljak 2 pakta Društva naroda u pogledu odgovornosti mađarskih vlasti za terorističku djelatnost uperenu protiv Jugoslavije.*** **Akti i dokumenti (22 studeni-10 prosinac 1934) Requete du gouvernement yougoslave en vertu de Particle 11, paragraphe 2, du pacte de la Societe des Nations relative aux responsabilites encourues par les autorites hongroises dans Paction terroriste dirigee contre la Yougoslavie. Actes et documents (22 novembre-10 decembre 1934), Beograd 1935, str. 5-6.**

Marseilleu. Doista, među suučesnicima terorista nalaze se teroristi na koje se jugoslavenska vlada žalila mađarskoj vladi i utvrđeno je, na temelju njihovih iskaza, da nisu samo uživali azil u Mađarskoj nego da su čak boravili u grupi na njenom teritoriju sve do uoči atentata. Rezultati istrage osvjetljuju na uzbudljiv i posebno težak način odgovornost mađarskih vlasti u pomoći i podršci ukazanim terorističkoj akciji određenih jugoslavenskih državljana-emigranata. (U detaljnom memorandumu jugoslavenska će vlada pružiti vijeću sva obavještenja i dokumente kojima o tome raspolaže.) Jugoslavenski narod vjeruje da će se potpuno osvijetliti okolnosti kako je atentat bio pripremljen i izvršen; prožet je ogorčenjem na one koji su potakli i pomagali njegovo izvršenje, a koji se nalaze izvan njegova narodnog područja. Ako je mogao sačuvati svoje dostojanstvo i hladnokrvnost u okrutnom iskušenju kroz koje prolazi, to je zato - ističe Jevtić - što još vjeruje u djelotvornost institucija Društva naroda, čuvara mira i međunarodne moralnosti od koje taj mir zavisi. Jugoslavenska vlada — svjesna svoje međunarodne odgovornosti, ali i svojih dužnosti prema svom narodu — prisiljena je da se obrati vijeću Društva naroda da bi joj ono vratilo vjeru u međunarodnu pravdu i moralnost što su sve tragični događaji u Marseilleu ozbiljno pokolebali. Apsolutno je potrebno da se utvrdi odgovornost pred najvišim organom međunarodne zajednice, jer ne bi bilo veće opasnosti za mir i dobre međunarodne odnose od odbijenog osjećaja jednog naroda da je bio u osobi svoga »najslavnijeg vođe« žrtva zločina, a da krivci za taj zločin uzmognu izbjeći pravednu kaznu. Uz to, događaji u Marseilleu postavljaju sve većom oštrinom pitanje nekih metoda na polju međunarodne politike, nedopustivih ne samo u pogledu Jugoslavije nego također svake civilizirane nacije. Nije riječ o političkom ubojstvu, činu jednog usamljenog pojedinca; nije riječ više o azilu ukazanom političkim emigrantima. Pitanje koje se postavlja jest: vježbanje na teritoriju jedne strane države profesionalnih zločinaca zaduženih da vrše niz atentata i ubojstava s određenim političkim ciljem. Pogodnosti i zaštita koje su uživali zločinci na mađarskom teritoriju za vrijeme njihove dugotrajne i brižljive pripreme gotovo su nevjerojatne. Ako najbolji sluge nacije i najodlučniji podržavatelji međunarodnog mira mogu biti ubijeni pri vršenju svojih dužnosti od masovno organiziranih i uvježbanih kriminalaca, uz predusretljivost i podršku vlasti jedne druge države, onda ne bi uopće bila moguća organizirana vlada. Tada bi za civilizirani svijet nastalo razdoblje anarhije i međunarodnog barbarstva, razdoblje u kojem bi neizbježno potonuli osnovni temelji međunarodnog mira. Pred ozbiljnošću tih činjenica, jugoslavenska vlada, zabrinuta za održanje mira i ispunjena povjerenjem u autoritet Društva naroda, prinuđena je prema stavu drugom XI člana pakta da se obrati vijeću u ovakvoj situaciji, koja ozbiljno narušava odnose između Jugoslavije i Mađarske, i prijeti da naruši mir i dobro razumijevanje između naroda.

Na kraju, Jevtić moli generalnog sekretara da unese to pitanje u dnevni red idućega redovnog sastanka vijeća.

Istog su dana ministri vanjskih poslova Čehoslovačke i Rumunjske uputili svaki posebno generalnom sekretaru identične note[52] u kojima navode ovo: budući da činjenice što ih spominje jugoslavenska vlada u svojoj žalbi, s obzirom na njihovu izuzetnu ozbiljnost, stoje u neposrednoj vezi s Čehoslovačkom i Rumunjskom i s odnosima dobrog susjedstva s Mađarskom, zbog toga su oni sada u opasnosti, kao i opći uvjeti od kojih zavisi mir u srednjoj

[52] **Isti izvor, str. 7-8.**

Evropi, vlada čehoslovačka odnosno rumunjska, kao članice Društva naroda, pridružuju se potpuno zahtjevu jugoslavenske vlade. Isto se tako pridružuju jugoslavenskom zahtjevu da se to pitanje stavi na dnevni red idućega redovnog zasjedanja vijeća.

Uz Jevtićevu notu bilo je priloženo opširno saopćenje jugoslavenske vlade od 28. XI 1934.[53] U njemu su stručnjaci ministarstva vanjskih poslova pokušali obrazložiti zašto se atentat u Marseilleu ne može smatrati izrazom osobnog čina. Atentat u Marseilleu, prirodno, djelo je zavjere, koja je odavno bila pripremana i organizirana protiv Jugoslavije, i to na stranom teritoriju. U saopćenju je, dalje, navedeno zašto jugoslavenske vlasti nisu mogle da se bore protiv takve terorističke akcije i zašto je potrebna međunarodna akcija protiv takve borbe uperene protiv opstanka država. Jugoslavenska se vlada borila kako je znala i mogla; ona je uzalud tražila pomoć mađarskih vlasti jer su te vlasti, naprotiv, davale pomoć izvršiocima atentata. Mađarska im je vlada pomogla da su došli do mjesta zločina i na svoja leđa natovarila i odgovornost. Zato Jugoslavija i izvodi Mađarsku pred zajednicu naroda da joj se sudi.

Materijal u tom vladinom saopćenju raspoređen je u više poglavlja:

I *Početak terorističke akcije na mađarskom teritoriju*. Tu se tvrdi da teroristička akcija, uperena s mađarskog teritorija protiv sigurnosti jugoslavenske države, nije bila uvjetovana isključivo jugoslavenskom emigracijom koja se smjestila u Mađarskoj. Prije dolaska dostatnog broja emigranata i njihovih vođa kao pripadnika organizacije »Ustaša«, tom su akcijom upravljali određeni mađarski oficiri koji su uspostavljali direktan kontakt s teroristima i davali im potrebne upute da bi mogli, zatim, izvršiti zadatke. Prvi emigranti bili su brigom mađarskih vlasti smještavani u kasarne i druge javne zgrade. Uz to su se neka mađarska udruženja — na primjer »Nemzeti Munkavedelmi Tartalek« i tajno udruženje »Arpad Fiai« sa svojom terorističkom sekcijom »Ifiu Garda« — već bavila ilegalnom aktivnošću protiv susjednih država da bi izazvala prevrat u tadašnjem poretku. Pri tom se navodi aktivnost komiteta koji je osnovalo udruženje »Probuđeni Mađari«, na početku 1921. god. sa zadatkom »oslobođenje Hrvatske«, a u kojem su bili vrlo aktivni mađarski oficiri: Metzger, Petrasz, Balenović, Lukas i drugi. U trenutku kad vođe jugoslavenskih emigranata-terorista traže prikladne centre za organizaciju sistematske akcije, u Mađarskoj nalaze već potpuno pripremljen teren. Samo se uklapaju u već osnovane organizacije koje postaju samo jedan od izvršnih organa. Ti teroristi i njihova akcija postali su time sredstvo u službi mađarskog revizionizma.

II *Organizacija terorističkog pokreta na mađarskom teritoriju uz pomoć jugoslavenskih emigranata.* Prvi jugoslavenski emigranti, pristigli na mađarski teritorij, bili su smješteni i hranjeni u mađarskim kasarnama. Već su na početku 1931. god. teroristi Mijo Seletković, Zvonimir Pospišil i Mijo Babić, izbjegli iz Jugoslavije, bili smješteni u kasarni *Frigyes* u Pečuhu. Budući da je teroristička akcija imala poprimati uvijek sve šire razmjere, osjetila se potreba da sve bandite koncentriraju u više glavnih centara kako bi ih podvrgli sistematskoj izobrazbi i strožoj disciplini. Tako je Gustav Perčec, jedan od vođa terorista, na savjet mađarskih oficira, došao na ideju da uzme u zakup imanje Janka-pustu i tamo smjesti teroristički logor. Smiješno prikriven lažnim imenom Emila Horvätha zakupio je to imanje na početku jeseni 1931.

[53] **Isti izvor, str. 9-32.**

god. U tom pogledu nema s

vijeću Društva naroda od 4. VI 1934. Iskazi što su ih dali teroristi uhvaćeni u Francuskoj potvrđuju u svim pojedinostima to saopćenje jugoslavenske vlade. Teroristi su tamo bili podvrgnuti strogoj disciplini i sistematskoj izobrazbi za zanat terorista. Valja dodati da Janka-pusta nije bila jedini logor jugoslavenskih terorista na mađarskom teritoriju. Jugoslavenski teroristi i emigranti nalazili su se ili su još uvijek, na majuru Ana, nedaleko od sela Becshely, u županiji Zala; na Bagolapuszti udaljenoj dva kilometra od Nagy Kanisze; u Kaposvaru (ta je grupa kasnije prebačena u Rabamolnari, kotar Väsvar); jedna grupa terorista bila je prebačena u travnju 1934. s Janka-puste u susjedni grad Nagy Kaniszu i smještena u kuću Horthy Miklos-utca 23 (prema iskazu Mije Kralja u toj su kući žrijebom određena trojica atentatora na kralja Aleksandra); u selu Rabamolnari, kotar Väsvar (tu se nalazi grupa emigranata koji su neko vrijeme boravili u Kaposvaru); Szurdapuszta, udaljena dva kilometra južno od sela Becshely. Sva navedena mjesta nisu udaljena od jugoslavenske granice više od dvadesetak kilometara.

III *Moralnost i prošlost terorista smještenih u Mađarskoj.* Po porijeklu mogu se teroristi rasporediti u pet kategorija:

Prvu kategoriju sačinjavaju bivši oficiri austrougarske vojske koji su potpuno denacionalizirani i nakon raspada Austro-Ugarske nisu se nikada vratili u novu domovinu ili su je iz raznih razloga ubrzo zatim napustili. Našli su se u položaju emigranata, čak i prije nego što je nova jugoslavenska država poprimila svoju konačnu formu. Njihova borba protiv jugoslavenske države datira već od 1919. godine. Medu njima valja spomenuti prije svega generala Sarkotića, koji je opcijom postao austrijski državljanin i austrijska mu je država dodijelila vojničku penziju; pukovnika Ivana Perčevića, jednog od organizatora atentata u Marseilleu; potpukovnika Stevu Duića, opcijom austrijskog državljanina; majora Stipetića; kapetana Josipa Metzgera, jednog od vjerojatnih organizatora atentata u Marseilleu; kapetana Balenovića, u mađarskoj službi u svojstvu šefa špijunaže na sektoru Barcsa; kapetana Emila Lahovskog, instruktora na Janka-pusti, itd. Ti oficiri — koji se nisu mogli prilagoditi režimu novih nacionalnih država - formirali su vodeći kadar terorističkog pokreta. Vjerojatno nije na njih mislio Tibor Eckhardt, predstavnik Mađarske u Društvu naroda, kad je u svom govoru od 5. XI 1934, održanom u Udruženju strane štampe u Budimpešti, govorio o nesretnicima koji se spašavaju goli, potpuno iscrpljeni i bez legitimacije preko mađarske granice da bi uživali pravo azila na mađarskom teritoriju.

U *drugu* kategoriju ulaze teroristi kojih je prošlost mračna i odavna su već ušli u vojsku kriminalaca. Josip Balenović, na primjer, optužen je zbog pronevjera; Emil Lahovsky, prebjegao je kao pripadnik jugoslavenske vojske u Mađarsku nakon pronevjera; Mijo Seletković, jedan od najpoznatijih terorista, emigrirao je u Mađarsku, pošto je bio otpušten iz policijske službe u Đakovu zbog teških nepravilnosti počinjenih u službi; Z. Pospišil, jedan od suučesnika u atentatu u Marseilleu i glavni proizvođač paklenih strojeva na Janka-pusti, osuđen je na smrt zbog ubojstva prije dolaska u Mađarsku; terorist J. Krobot, osuđen zbog tučnjave i nasilja; drugog terorista s Janka-Puste Hasana Huskića bio je osudio belgijski sud i protjeran je iz Belgije nakon što je izdržao kaznu; Vlado Georgijev-Černozemski (kojemu je pravo ime Veličko Georgijev-Kerin, bugarske nacionalnosti, rođen u Kamenici, Bugarska), ubojica kralja Aleksandra i L. Barthoua i instruktor u logorima terorista,

jedan je od najvećih poznatih kriminalaca. U Sofiji je ubio bugarskog zastupnika Dimova; za taj zločin bio je osuđen na smrt a zatim pomilovan; kasnije je ponovo bio osuđen, i to doživotno na prisilni rad zbog ubojstva Nauma Tomalevskog, disidentskog predstavnika *Makedonskog komiteta* pa opet pomilovan, i tako dalje.

Treću kategoriju sačinjavaju ekonomski emigranti iz radničkih kolonija Južne i Sjeverne Amerike, Belgije, itd. Agenti ustaške organizacije Branimir Jelić i Stjepan Perić, također upleteni u marsejski atentat, često su posjećivali te kolonije da iz njih regrutiraju nove pripadnike organizacije. Njima je pri tom mračnom poslu pomagala ekonomska kriza koja je lišila mnoge jugoslavenske radnike u inozemstvu rada i sredstava. Ti su radnici bili privučeni obećanjima da će dobiti unosno zaposlenje i osigurati sebi lagodniji život. Jedan od suučesnika u marsejskom atentatu Ivan Rajić bio je zavrbovan u Brazilu i doveden u logor Janka-pusta. Tako je isto bilo i s teroristom Krobotom, ubijenim pri eksploziji bombi i paklenih strojeva što ih je Krobot skrivao u kući. Prema svjedočenju uhapšenih terorista, na Janka-pusti bilo je desetak emigranata iz Južne Amerike a neki su pristigli iz Belgije, na primjer Josip Žarko koji je počinio samoubojstvo na Janka-pusti, Hasan Huskić i drugi.

Četvrtu sačinjavaju nezaposleni radnici i siromašni seljaci, nastanjeni na jugoslavenskom području blizu mađarske granice, namamljeni obećanjima sigurne i lake zarade u Mađarskoj. Ti jednostavni i lakovjerni ljudi, nakon svog dolaska u logore terorista, ubrzo su se razočarali ali se više nisu mogli, kompromitirani, osloboditi novih gospodara. Bez novaca i bez ikakve legitimacije, pod paskom vođa i instruktora u logoru a mađarskih policijskih organa van njega, bio im je onemogućen bijeg a da se ne izlože smrtnoj opasnosti. Ipak, više njih nije moglo podnositi postupak u logoru na Janka-pusti i vratili su se dobrovoljno, izlažući svoj život, kući da bi se predali domaćim vlastima. Tako su, na primjer, postupili Dragutin Sikirica, koji se vratio 9. V 1932; Ivan Mraz, 4. XII 1932; Marijan Mađerić, 13. XII 1932, itd.

Na kraju, u *petu* kategoriju bandita smještenih u Mađarskoj ulaze članovi revolucionarne makedonske organizacije *(VMRO* ili *Orim).* U travnju 1929. bio je u Sofiji zaključen ugovor o uzajamnoj suradnji između vođa ustaške organizacije Pavelića i Perčeca i predstavnika te makedonske organizacije. Taj je ugovor imao kao cilj, prije svega, da ustaškoj organizaciji pribavi potrebne instruktore kako bi članove ustaške organizacije uputili u teroristički zanat. Taj savez između ustaške organizacije i makedonske organizacije bio je općepoznat. U govorima, održanim u toku njihova posjeta Sofiji 21. IV 1929, Pavelić i Perčec su s balkona hotela i u toku svečanog banketa, kao vođe ustaške organizacije te dr Stanišev u ime makedonske organizacije isticali i zagovarali ilegalnu zajedničku akciju protiv Jugoslavije. U prosincu 1933. jugoslavensko poslanstvo u Sofiji moralo je protestirati u noti br. 1629 kod bugarske vlade, zbog aktivnosti jednog agenta ustaške organizacije, Marka Došena, koji je u prostorijama *Makedonske revolucionarne organizacije* regrutirao teroriste za ustaške logore. Među teroristima koje je *Makedonski komitet* uputio u Mađarsku, u ustaške logore mogu se navesti: Dimitri Avramov, delegat *VMRO,* kojega je kasnije zamijenio Kiril Drangov (Drangovu je pripala prvorazredna uloga u ustaškoj organizaciji), Gligor Milčinov, Vlado Georgijev (čini se da je boravio u Mađarskoj pod lažnim imenom Bonev). Za Vladu Georgijeva bugarska policija u svom pismu od 3. XI 1934. tvrdi da mu se u Bugarskoj gubi svaki trag od 15. srpnja 1932, što će reći od

trenutka kad je po drugi put bio amnestiran i, prema obavještenjima policije, upućen od *VMRO* hrvatskim teroristima na njihovo traženje kao instruktor.[54]

IV *Dokaz da je mađarska vlada znala za metode i ciljeve terorističke akcije organizirane na njenom teritoriju.* Nemoguće je pretpostaviti da mađarske vlasti nisu znale ni za ciljeve ni za metode rada terorista-emigranata na mađarskom državnom teritoriju. U prvom redu, svi teroristi sa Janka-puste povezani su u terorističku organizaciju *»Ustaša«* koja nije nipošto skrivala ni svoje postojanje, ni ciljeve, ni sredstva za akciju. Ta organizacija posjeduje svoja službena glasila: *Grič* kojim upravlja I. Perčević, *Ustaša* i *Nezavisna Hrvatska Država.* Teroristi su bili zaduženi da unose velike količine primjeraka *Griča* i *Ustaše* u graničnu jugoslavensko-mađarsku zonu i taj su posao obavljali pred očima mađarskih vlasti. Ukratko, svaki broj spomenutih listova i drugi propagandni materijal bili su samo poziv i podsticaj na ubojstvo kralja Jugoslavije i članova vlade u Beogradu, sastavljeni u najžešćem i najodvratnijem obliku. Drugo: članovi ustaške organizacije nosili su vojničke uniforme propisane statutom. Određeni broj terorista, prebjeglih iz logora Janka-pusta na jugoslavenski teritorij — nosio ih je i prilikom bijega. Osim toga, ustaška organizacija — da bi impresionirala pristaše i psihološki djelovala na jednostavne i lakovjerne ljude - raspolagala je vlastitim novcem (»Kuna«) koji je bio u opticaju kod njenih članova. Na kraju, očigledno je da grupa osoba koje se neskriveno — prema jednodušnom svjedočenju svih terorista i pred stranim i pred jugoslavenskim vlastima — vojno izobražavaju u rukovanju vatrenim oružjem, bombama itd. ne može ostati nezapažena od vlasti organizirane države, osobito kad ih je jugoslavenska strana već upozorila na to. No, stav mađarskih vlasti nije se ograničio na pasivno toleriranje; one se nisu ustručavale da im u danom času ne ukažu aktivnu podršku, i ta se podrška nije iscrpljivala samo u regrutaciji terorista. Mađarski su žandari, na primjer, nadzirali sve prilaze logoru da bi spriječili približavanje nepoželjnih osoba.

V *Pitanje mađarskih pasoša izdanih teroristima.Vrlo* je visok broj pasoša što su ih mađarske vlasti izdale teroristima i sumnjivim pojedincima jugoslavenskog državljanstva, a to se tumači tim što su teroristi i njihovi šefovi imali zadaću da često putuju po inozemstvu radi izvršenja povjerenih im zadataka. U nemogućnosti da nabroje sve slučajeve ilegalnog izdavanja pasoša, u saopćenju se navode samo neki od njih u vezi s najpoznatijim imenima, na primjer, Dimitrije Šalev i Gligorije Atanasov, dr Branimir Jelić, Stjepan Perić, Andrija Artuković, Josip Milković, atentator Petar Oreb (s mađarskim pasošem na lažno ime Emil Benedikt), Orebov suučesnik Ivan Herenčić (s pasošem na ime Janos Kren), Antun Crvić (pasoš na lažno ime Alfred Klein) i, na kraju, Gustav Perčec s više mađarskih pasoša na lažna imena (Emil Horväth, Joszef Steiner, Illes Groom, itd.). A i marsejski atentatori imali su mađarske pasoše.

VI *Pitanje financijske pomoći i materijalne podrške terorističke akcije.* Samo po sebi nameće se svakom nepristranom čovjeku pitanje: odakle su pristizali pomoć u materijalu i financijska sredstva, bez čega se ne može zamisliti teroristička akcija takvih razmjera? Već je mađarska strana isticala da su teroristi primali pomoć od radničkih kolonija u Južnoj i Sjevernoj

[54] Vidi o tome opširnije dva elaborata: »Postanak, razvitak i organizacija Unutrašnje Makedonske Revolucionarne Organizacije V. M. R. O« i »Stanje u petričkom kraju« (AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, fasc. 33).

Americi, u Belgiji i drugdje i da su, uostalom, živjeli od vlastite zarade. Ali se takva tvrdnja ne može održati, pri iole ozbiljnijem ispitivanju. Ako bi se i pretpostavilo da su neke kolonije jugoslavenskih emigranata u inozemstvu bile voljne da materijalno pomažu terorističku akciju — što nije nipošto do danas dokazano — potpuno je isključeno da bi ta pomoć mogla biti značajna, jer je nezaposlenost teško pogodila i jugoslavenske (ekonomske) emigrante i oni teško žive. Upravo se u teškim životnim uvjetima tih jugoslavenskih radnika u inozemstvu mora tražiti razlog što su neki od njih pristali da postanu članovi ustaške organizacije koja im je osiguravala barem odijelo, hranu i prikladan smještaj. Uz to, podržavanje terorističke akcije takvog obujma, ishrana, oblačenje i naoružavanje više od pet godina sve te grupe bandita pretpostavlja vrlo znatna sredstva kojima ni jedna sadašnja privatna organizacija — bez obzira na njenu moć — ne može raspolagati. U prvom redu, članovi ustaške organizacije primali su mjesečnu plaću; vrlo česta putovanja terorista i njihovih šefova iziskivala su znatne svote novca; osim toga, raskošan život velikog broja ponajglavnijih terorista, bez ikakvog priznatog dohotka, upućuje na pretpostavku o dostatnim prihodima; na kraju, organizacija marsejskog atentata odvijala se u atmosferi pravog luksuza kakav se malokad susreće pri pothvatima takve vrste. Atentatori su bili obučeni u potpuno nova odijela; smješteni i hranjeni u prvoklasnim hotelima; posvuda vođeni; svaki od njih raspolagao je svotama novca koje se kreću od dvije do tri tisuće francuskih franaka. Sve se to nije moglo ostvariti bez financijske pomoći koja znatno prelazi sredstva neke izrazito privatne organizacije. Osim toga, lakoću kojom su se teroristi naoružavali i što su u svojim logorima raspolagali pravim arsenalima municije i eksploziva, teško je zamisliti bez sudjelovanja organa neke države.

VII *Intervencije jugoslavenske vlade kod mađarske vlade u cilju obustave rovarenja terorista.* Odgovornost mađarske vlade posebno povećava to što jugoslavenska vlada nije prestajala s tužbama zbog rovarenja^ terorista smještenih na mađarskom teritoriju, koje se pretvaralo u dug niz atentata na jugoslavenskom teritoriju prije nego što će završiti u marsejskom zločinu, zahtijevajući istodobno od nje da poduzme odgovarajuće mjere da to prestane. Prva je takva njena intervencija iz listopada 1930. godine, u povodu hapšenja dvojice terorista koji su nosili određenu količinu eksploziva mađarske proizvodnje a iskazali su u istrazi, uz ostalo, i to da su im u pripremanju atentata pomagali i poučavali ih mađarski oficiri (major Klär). Pošto je uslijedilo više atentata na jugoslavenske željeznice u toku 1931. godine, koje su počinile osobe iz Mađarske eksplozivom mađarskog porijekla, jugoslavensko je poslanstvo u Budimpešti, svojom notom br. 695/41 od 1. X 1931, ukazalo mađarskom ministarstvu vanjskih poslova na tu činjenicu, no kako je intervencija ostala praktično bez rezultata, poslanstvo je u noti br. 738 od 20. X 1931. navelo poimence teroriste koji predstavljaju prvu ekipu Janka-puste: Gustav Perčec, Ignjac Domitrović i Mijo Seletković, kao i imena makedonskih terorista pristiglih iz Bugarske. Ali, nota je ostala bez odgovora. Četvrti pokušaj jugoslavenske vlade, sadržan je u memorandumu jugoslavenskog otpravnika poslova br. 811/31 od 14. XI 1931, i na njega je mađarska vlada, ipak, odgovorila svojom notom br. 4955 od 28. XI 1931. Taj njen odgovor može poslužiti kao klasičan primjer kako se mađarska vlada ponaša u pogledu svih intervencija jugoslavenske vlade u vezi s aktivnošću terorista: mađarske su vlasti povele istragu, ali ništa nisu mogle utvrditi; spomenuti pojedinci nepoznati su mađarskim vlastima i, prema tome, ništa se nema poduzeti. Kad

su jugoslavenski organi uhapsili dvojicu terorista naoružanih revolverima i bombama pri ilegalnom prebacivanju iz Mađarske, jugoslavenska se vlada nonovo obratila vladi u Budimpešti notom br. 642/32 od 7. XI 1932, no i ta je nota ostala bez odgovora. Nova intervencija jugoslavenske vlade bila je učinjena 10. VII 1933. u povodu drugog incidenta spomenutog u memorandumu br. 566/33, sastavljenom u energičnijem tonu. Pri ponovljenom pokušaju u povodu osude jugoslavenskih sudova dvojice terorista pristiglih iz Mađarske (Stjepan Koprek i Mihajlo Sigečan) - mađarska je vlada najzad odgovorila u noti br. 591/7 od 15. XI 1933. Čuvala se da negira utvrđene činjenice, ali je predbacila jugoslavenskim vlastima — nešto što je teško povjerovati — da loše čuvaju granicu i da izazivaju ilegalne prijelaze. Jugoslavenska je vlada notom br. 1101 od 21. XII 1933. dostavila mađarskoj vladi sadržaj brošure Jelke Pogorelec, bivše prijateljice G. Perčeca, jednog od vođa terorista, u kojoj se otkriva, sa svim pojedinostima, skandal Janka-puste. Sve činjenice sadržane u toj brošuri, u kojoj se spominju imena više mađarskih oficira što su pomagali Perčecu pri njegovu zadatku, bile su kasnije potvrđene. Ali, mađarska vlada šuti i tek u svojoj noti od 26. IV 1934. ograničava se na izjavu da su tvrdnje J. Pogorelec fantastične, a da ih pri tom nikako ne pobija. Ipak, u toj istoj noti vlada priznaje postojanje terorista na Janka-pusti i kompromitaciju nekih njenih službenika. Dalje se u saopćenju spominje diplomatska korespondencija u vezi s atentatom u Koprivnici, koji su organizirali na mađarskom teritoriju teroristi s Janka-puste a izvršila dvojica od njih (Mijo Kralj i Eduard Premec). Za čitavo to razdoblje teroristička aktivnost ne jenjava; povlači za sobom smrt više jugoslavenskih građana i službenika, kao i znatne materijalne štete. Zato jugoslavenska vlada upućuje, 13. III 1934, notu o pomoći koju su mađarske vlasti ukazivale pri vršenju kriminalnih akata na jugoslavenskom teritoriju, uperenih protiv sigurnosti jugoslavenske države i života njenih građana. Mađarska je vlada odgovorila nakon mjesec i po dana (nota br. 1211/pol./1934 od 26. IV 1934) i u noti priznala da su njeni službenici upleteni u odnose s teroristima, no u dobroj vjeri; da postoji Janka-pusta i izjavila da je prije note od 13. III poduzela sve potrebne mjere da likvidira logore terorista, obećavši ponovo da će jugoslavenske emigrante staviti pod nadzor mađarskih vlasti. Na kraju valja spomenuti — navodi se u saopćenju — intervenciju jugoslavenskog poslanstva u Budimpešti, učinjenu verbalnom notom br. 1132 od 28. X 1934, to jest poslije marsejskog atentata. U njoj je poslanstvo zamolilo mađarsko ministarstvo vanjskih poslova da ga obavijesti o boravku jugoslavenskih emigranata u Mađarskoj, pozivajući se na obećanje mađarske strane u noti od 26. IV da će jugoslavenski emigranti, koji se još nalaze u Mađarskoj, biti i nadalje pod nadzorom mađarskih vlasti. Ministarstvo je odgovorilo notom br. 3726 od 2. XI i zatražilo bližu oznaku izraza »hrvatski emigranti« što ga je poslanstvo upotrijebilo u spomenutoj noti. Poslanstvo je ubrzo odgovorilo svojom notom br. 1176 od 8. XI, navodeći da je riječ o jugoslavenskim emigrantima u Mađarskoj, poznatim kraljevskim mađarskim vlastima po njihovoj terorističkoj i separatističkoj djelatnosti protiv Jugoslavije. Ministarstvo je na to odgovorilo notom br. 3873/pol. od 21. XI i noti priložilo dva popisa, od kojih je prvi sadržavao imena jugoslavenskih podanika pristiglih u Mađarsku, porijeklom iz bivše Hrvatske-Slavonije koji su napustili Mađarsku u razdoblju 1931-1934, te drugi u kojem su bila navedena imena osoba, jugoslavenskih građanja, porijeklom iz bivše Hrvatske-Slavonije i useljenih u Mađarsku poslije 1919. godine. Ministarstvo u noti izražava uvjerenje da se svi jugoslavenski emi-

granti koji bi mogli potpasti pod tu definiciju nalaze izvan Mađarske. Prema tome, popis osoba koje trenutačno borave u Mađarskoj i poznate su mađarskoj vladi po svojoj separatističkoj i *terorističkoj* djelatnosti ne bi se mogao sastaviti. U prvoj se listi nalaze nanizana imena svih jugoslavenskih terorista uhapšenih posljednjih godina na jugoslavenskom teritoriju. U njemu se nalaze također i imena trojice marsejskih kriminalaca (Z. Pospišil, I. Rajić i M. Kralj). Zđ prvu dvojicu mađarske vlasti priznaju da su boravili na Janka-pusti i da su »nestali« u rujnu 1934, to jest nekoliko dana prije marsejskog atentata; za trećeg iste vlasti pretpostavljaju da je »nestao« s Janka-puste u srpnju 1933. godine. Međutim, säm M. Kralj izjavljuje da je otputovao iz Nagy Kanisze istodobno kad i druga dvojica kriminalaca.

VIII *Atentat u Koprivnici i osuda mađarskog suda u Kaposvaru.* Da bi se obranila od teških optužbi i da bi bar jednom pokazala kako strogo postupa s teroristima, mađarska se vlada uvijek poziva na osudu suda u Kaposvaru protiv terorista imenom E. Premec, osuđenog na 15 godina zatvora jer je poslao u Jugoslaviju pakleni stroj kojega je eksplozija prouzrokovala smrt jednog jugoslavenskog policijskog agenta (J. Kronast) i teško ranila drugu dvojicu. Taj pakleni stroj u obliku knjige bio je - prema iskazu Mije Kralja, jednog od suučesnika u marsejskom zločinu, uhapšenog u Fontainbleauu — načinjen u logoru Janka-pusta; sastavio ga je drugi suučesnik iz Marseillea, uhapšen u Annemasse: Z. Pospišil. Premec, ograničeni seljak koji je živio od krijumčarenja u graničnoj zoni, bio je samo statist koji je imao — prema uputama Mije Kralja i vođe ustaša — predati taj stroj nekom jugoslavenskom željezničaru, no taj ga je odnio - umjesto da ga preda na poštu i pošalje na adresu Dragana Bubnja, predsjednika suda u Zagrebu — u policijski komesarijat u Koprivnici gdje je i eksplodirao. Mađarska je vlada na to izjavila da ne može pronaći Miju Kralja na svom području. Ali, Kralj je nakon hapšenja izjavio, kako je za vrijeme »potrage« mađarska policije mirno živio na Janka-pusti i drugim majurima nastanjenim teroristima i da ga nitko nije uznemiravao. A to se može tumačiti tako što je Kralja, toga opasnog terorista, trebalo sačuvati za druge pothvate koji su predstojali, a jednostavni seljak Premec mogao je biti žrtvovan da opravda jedan politički proces, komu je jedini cilj bio oživljavanje pitanja jugoslavenske unutrašnje politike i stvaranja alibija za mađarsku vladu. Premec je postao — u skladu s mirovnim ugovorima — jugoslavenski državljanin i njega su takvim uvijek smatrale jugoslavenske vlasti jer nikada nije zatražio ni dobio dopuštenje za prijelaz u drugo državljanstvo. Da bi otklonili izručenje, mađarske su se vlasti pozvale na to da je Premec 1927. god. postao mađarski državljanin. Trebalo je prihvatiti tu formalnu tvrdnju mađarskih vlasti, iako je promjena državljanstva toga primitivnog seljaka — kojemu je čitava obitelj sačuvala jugoslavensko državljanstvo — neobjašnjiva u više točaka. Säm je proces bio brižljivo pripremljen i prisustvovali su mu svi članovi ustaške organizacije i drugi emigranti. Zapaženi su posebno bili: Ivo Frank, jugoslavenski emigrant iz 1919. godine, koji je imao poslužiti kao krunski svjedok, dr Andrija Artuković, koji je iskoristio priliku da slavi terorističke akte ustaša u vrlo poznatom mađarskom dnevniku *Az Est* (u broju od 17. III 1934) stanovnici Janka-puste, itd.

IX *Rezultati terorističke akcije prije zločina u Marseilleu.* Da bi se dobila potpunija slika terorističkih akata počinjenih na jugoslavenskom teritoriju, a pripremljenih ili potaknutih sa mađarskog teritorija, treba nabrojiti sve atentate i ubistva u vremenskom rasponu od 1929. do 1934. godine, a zatim

nanizati presude jugoslavenskog Suda za zaštitu države koje sadržavaju osude terorista i utvrđivanje uvjeta u kojima su atentati i ubistva bili izvršeni.

A. Teroristički akti:.

U 1929. godini.

1. 22. III, ubojstvo Tonija Šlegela, direktora dnevnika *Novosti* u Zagrebu;

2. 5. VIII, eksplozija izazvana s 2 kg ekrazita u kasarni žandarmerijskog puka u Zagrebu;

3. 30. VIII, ubistvo policijskog agenta Josipa Keča i pokušaj ubistva policijskog agenta Josipa Bana koji je teško ranjen;

4. Istog dana ubistvo policijskog agenta Matije Tremskog i pokušaj ubistva agenta Franje Blagovića.

U 1930. godini.

5. U noći od 21. na 22. IV pokušaj atentata postavljanjem paklenog stroja na prugu Strizivojna—Vrpolje-Mikanovci koji je imao eksplodirati pri prolazu kompozicije u kojoj se nalazila deputacija seljaka na putu u Beograd;

6. U srpnju pokušaj atentata terorista Tilmana i drugova u Valpovu.

U 1931. godini.

7. 3. I, eksplozija paklenog stroja u zgradi Savske banovine u Zagrebu;

8. 3. II, ubistvo Andrije Berića, načelnika u Novoj Gradiški.

U 1932. godini.

9. 17. VII, eksplozija paklenog stroja na kolodvoru u Osijeku;

10. 15. VIII, eksplozija paklenog stroja u vagonu drugog razreda na pruzi Osijek—Vinkovci;

11. U noći od 8. na 9. rujna eksplozija paklenog stroja na pruzi Beograd--Zagreb, između stanica Mikanovci i Ivankovo;

12. 1. XII, pakleni stroj eksplodirao je kraj pravoslavne crkve u Zagrebu a drugi u dvorištu kasarne 32. pješadijskog puka u Zagrebu.

U 1933. godini.

13. 20. VII, oko ponoći, više osoba htjelo je prijeći rijeku Dravu, u blizini sela Delekovec, s namjerom da unesu na jugoslavenski teritorij veliku količinu oružja i eksplozivnog materijala. Pogranične straže s jugoslavenske strane su ih opazile i došlo je do puškaranja i graničar Marko Đurić bio je teško ranjen;

14. 30. VII, eksplozija paklenog stroja u policijskom komesarijatu u Koprivnici kojom je prilikom jedan policijski agent bio ubijen a dva druga teško ranjena;

15. 24. VIII, ubijen je bivši ministar i zastupnik Mirko Najdorfer na svom imanju u Zlataru. Počinitelj tog ubistva Josip Krobot proveo je više mjeseci u Mađarskoj, na Janka-pusti, a zatim se potajno vratio preko jugoslavensko-mađarske granice u Jugoslaviju. Često je odlazio u Mađarsku da se snabdije oružjem i eksplozivnim materijalom a zatim ga prebacivao u Jugoslaviju. Krobot je našao smrt 11. X 1933. u strahovitoj eksploziji koja je potpuno razorila njegovu kuću — pravi arsenal oružja i paklenih strojeva unesenih iz Mađarske;

16. 14. IX, eksplozija paklenog stroja u Goli;

17. 29. IX, dva paklena stroja bila su postavljena u blizini kolodvora u Rajhenburgu ali je eksplozija pravovremeno osujećena;

18. 8. X, eksplozija dva paklena stroja u blizini kolodvora u Zaprešiću;

19. 9. XII, otkrili su jugoslavenski žandari dvojicu terorista (Petrovič i Grediček), koji su došli iz logora na Janka-pusti, na cesti između Ludbrega i

Koprivnice. Teroristi su uspjeli ilegalno prijeći mađarsko-jugoslavensku granicu, noseći više paklenih strojeva i bombi. Otvorili su odmah vatru na žandare i teško ranili žandara Zivka Grozdanića.

U. 1934. godini.

20. 15. III, eksplozija paklenog stroja u garderobi kolodvora u Zagrebu.

B. *Presude Suda za zaštitu države i odgovarajuće činjenice.*

1. Presudom tog suda od 23. V 1931. bio je terorist Andrija Tilman osuđen na smrt, što mu je kasnije bilo smanjeno na doživotnu kaznu prisilnog rada, Antun Herman i Ivan Ruskaj na 18 godina prisilnog rada, a Aleksandar Gros na 15 godina. Osim toga, terorist Mijo Seletković bio je osuđen na kaznu smrti u odsutnosti. Seletković, izbjegavši na mađarski teritorij, bio je — kako je to sud utvrdio — član terorističke organizacije; postavio je pakleni stroj na prugu Strizivojna-Vrpolje-Mikanovci; pribavio je Tilmanu, Hermanu i Grosu, za vrijeme njihova boravka u Mađarskoj, oružje, eksploziv i propagandni materijal u vezi s terorističkom akcijom.

Presudom od 23. VII 1931. sud je osudio terorista Ivana Rosića i Ivana Ljevakovića iz ovih razloga: Ljevaković je otišao u Mađarsku, a kasnije u Beč gdje se povezao s vodama terorista Perčevićem i Perčecom da bi dobio upute o terorističkoj akciji i špijunaži u Jugoslaviji; Perčec ga je u Šopronu poučavao u rukovanju eksplozivom i paklenim strojevima; podsticao je, u skladu s primljenim uputama terorističke organizacije, Ivana Rosića da ubije Dragutina Karlu Kovačevića, potpredsjednika Narodne skupštine u Beogradu, i Andriju Berića, načelnika u Novoj Gradiški; podstican od Ivana Ljevakovića Rosić je ubio Berića.

3. Isti je sud osudio presudom od 5. XII 1931. Josipa Miklaušića što je s Josipom Poropatom, kao suučesnikom, stavio u zgradu Savske banovine pakleni stroj koji je tamo eksplodirao 3. I 1931. Sud je pri tom utvrdio da su paklene strojeve i drugi eksploziv poslali Miklaušiću u dva navrata Perčec i njegov agent Domitrović, nastanjen u Mađarskoj. Eksploziv je prvi put u Kadrakutu predao Perčec; drugi put u Nagy Kaniszi.

4. Presudom istog suda od 14. III 1932. osuđeni su na smrt u odsutnosti Mijo Babić i Zvonimir Pospišil, prvi za ubistvo Tonija Šlegela, direktora velikoga zagrebačkog dnevnika *(Novosti)* i policijskog agenta Josipa Keča, a za pokušaj ubistvo agenta Josipa Bana; oba terorista zajedno su izazvali s pomoću dva kg ekrazita eksploziju u kasarni žandarmerijskog puka u Zagrebu, ubili agenta Matiju Tremskog i teško ranili agenta Franju Blagovića. Sud je utvrdio da su obojica imali više susreta u inozemstvu sa šefom bande G. Perčecom i da ih je, za vrijeme njihova boravka u Pečuhu, poučavao u rukovanju eksplozivom.

5. Presudom istog suda od 3. V 1933. sud je osudio u odsutnosti na kaznu smrti terorista Stjepana Kopreka a mađarskog državljanina Mihajla Sigečana na dvanaest godina prisilnog rada. Sud je utvrdio da je Koprek, nastanjen u Mađarskoj, došao 15. VIII 1932. u Jugoslaviju da na pruzi Osijek-Vinkovci, u dva različita vagona, podmetne paklene strojeve; jedan od njih eksplodirao je i uništio vagon; isti je individuum ponovo došao na jugoslavenski teritorij 8. IX iste godine i podmetnuo na liniji Beograd—Zagreb, u blizini stanice Mikanovci, pakleni stroj koji je eksplodirao u času prolaza brzog vlaka; da su kod Sigečana, pošto je ilegalno prešao jugoslavensku granicu, bila pronađena dva revolvera sa sto metaka, ručna bomba i teroristička novine.

6. Sud je presudom od 21. III 1934. osudio na kaznu smrti Franju

Zrinskog, Tomu Kelemena na doživotnu kaznu prisilnog rada i Stjepana Pižetu, izbjeglog u Mađarsku, na kaznu smrti u odsutnosti. Četvrti optuženi, Josip Krobot bio je ubijen u eksploziji, koju je säm izazvao kod svoje kuće rukovanjem paklenim strojem, prije presude suda. Trojica osuđenih počinila su ove zločine: a) ubojstvo zastupnika i bivšeg ministra Mirka Najdorfera 24. VIII 1933; b) postavljanje dva paklena stroja u noći 29. IX 1933. na prugu Zagreb-Ljubljana, u blizini kolodvora u Rajhenburgu, prije prolaza vlaka u kojem su putovali ministri vanjskih poslova Rumunjske i Čehoslovačke u Zagreb na sastanak vijeća Male Antante; c) postavljanje dva paklena stroja u blizini kolodvora u Zaprešiću na istoj pruzi. Iz iskaza okrivljenih i iz izjava drugih svjedoka proizlazi da je J. Krobot u više navrata odlazio u Mađarsku gdje je stupio, posredstvom mađarskih vlasti, u direktni dodir s Pavelićem i Perčecom. Pri povratku u Jugoslaviju polazilo mu je za rukom, zahvaljujući mađarskim vlastima, da prelazi krišom granicu prenoseći velike količine eksploziva.

7. Presudom istog suda od 2. VIII 1934. dvojica terorista s Janka-puste, Stjepan Petrovič i Andrija Grediček, bili su osuđeni: prvi na kaznu prisilnog rada, drugi na kaznu smrti u odsutnosti. Sud je na raspravi utvrdio da su Petrovič i Grediček primili na Janka-pusti potkraj studenog 1933. nalog dra Pavelića i Perčeca da izvrše atentat na bana Savske banovine; da su im Perčec i njegov agent Z. Pospišil u tu svrhu predali osam ručnih bombi, četiri revolvera, municiju i izvjesnu svotu novca; da su stigli u Zagreb, no u posljednji čas ponestalo im je hrabrosti da izvrše zadatak i obojica su se vratila na Janka-pustu; da su ih tamo vođe ustaške organizacije osudili na smrt jer nisu izvršili zadatak; da su uspjeli pobjeći pri izvođenju na mjesto gdje su imali biti likvidirani.

X *Preuzete odgovornosti za atentat u Marseilleu.* Odgovornost Mađarske proizlazi iz ove tri činjenice: 1. atentatori su bili izabrani na mađarskom teritoriju među teroristima i brižljivo pripremljeni u posebnim logorima za izvršenje akata te prirode; 2. kriminalci su otputovali slobodno s mađarskog teritorija, snabdjeveni mađarskim pasošima; 3. prema tome je marsejski atentat posljedica terorističke akcije, godinama podsticane i pomagane na mađarskom teritoriju. U jednoj seriji diplomatskih koraka jugoslavenska je vlada skretala pažnju mađarskoj vladi na postupke terorista smještenih na njenom teritoriju. Nije prestajala da zahtijeva od nje raspuštanje logora i donošenje potrebnih mjera za obustavljanje te kriminalne djelatnosti. Jugoslavenska je vlada ponovila iste zahtjeve pred vijećem Društva naroda u lipnju 1933, formulirajući ih kao uvjet za uređenje otvorenih pitanja između Jugoslavije i Mađarske. A kakvo je bilo držanje mađarske vlade? U početku, dugo je vremena jednostavno ignorirala intervencije jugoslavenske vlade. Ne samo da nisu bile poduzete nikakve djelotvorne mjere protiv terorista u razdoblju 1930—1934, nego je to doba neprekidnog porasta terorističke aktivnosti nizom atentata na jugoslavenskom teritoriju. Tek je u travnju 1934. mađarska vlada odlučila da djelomično prizna postojanje terorista na mađarskom teritoriju i njihove »zlokobne metode«. Tek tada se pristupilo prebacivanju pojedinih terorista iz logora Janka-pusta, no to prebacivanje nije nipošto značilo prekid terorističke djelatnosti. Oni su samo bili prebačeni na drugo mjesto a i nadalje su uživali istu zaštitu kao prije. Zahvaljujući tom dugotrajnom toleriranju terorističke akcije, na mađarskom se teritoriju mogao formirati skup izvježbanih ubojica medu kojima su organizatori marsejskog aten-

tata izabrali svoje ljude. Prema priznanju jednog od suučesnika u atentatu (Mije Kralja), petnaestak terorista bilo je prebačeno iz Janka-puste u Nagy Kaniszu i tamo su, u prisutnosti pukovnika Perčevića, ždrijebom izabrana trojica izvršitelja atentata. Trojica izabranih: M. Kralj, Z. Pospišil i I. Rajić bivši su pripadnici logora Janka-pusta gdje su poznati pod lažnim imenima: »Silni«, »György« i »Grga«. Otputovali su iz Nagy Kanisze snabdjeveni mađarskim pasošima pod lažnim imenima: Sever Joszef, Ingar Istvan i Bombaj Janos, kako je to utvrdila policija u Lausanni i potvrdili krivci u svojim priznanjima pred francuskim vlastima. Naređenje da putuju u Francusku s mađarskim pasošima, vozne karte i potreban novac poslali su im vođe organizacije, nastanjeni u Budimpešti, a donio ih je terorist Mijo Bzik.

XI *Držanje mađarske vlade poslije zločina u Marseilleu.* U tom odjeljku vladina saopćenja ukazuje se na odbojno držanje mađarske policije u međunarodnoj istrazi o marsejskom atentatu. Pri tom se navodi tekst telegrama policijske prefekture u Budimpešti u kojem prefektura odgovara na pitanje o Gustavu Perčecu. Prefektura se drži njegova lažna imena (Joszef Neumann, novinar) i tvrdi u svom odgovoru da nije pronađen nikakav trag boravka osobe pod tim imenom (Neumann) u Budimpešti. Kao da nije riječi o tome je li Gustav Perčec, jedan od vođa terorista, boravio u Mađarskoj pod bilo kojim imenom (kao Neumann ili kojim drugim). Dalje, mađarske vlasti kažu da je majur Janka-pusta zakupio neki Emil Horväth. Zar one nisu još uvijek stigle poslije 1931. godine — ili bar nakon što je Janka-pusta postala međunarodni skandal — ustanoviti tko se zapravo krije iza tog imena? Ili se još uvijek pretpostavlja, nakon priznanja u noti br. 1211 od 26. IV 1934, da su politički bjegunci i jugoslavenski emigranti uzeli u zakup taj majur, da je Emil Horväth, čovjek od krvi i mesa, različit od Gustava Perčeca? U popisu priloženom noti br. 3873 od 21. XI 1934. nalazi se službeno priznanje mađarskih vlasti da je Perčec identičan s Emilom Horväthom. Ali ni u tom priznanju nije rečena puna istina. Mađarske vlasti tvrde da je Perčec »nestao« iz Budimpešte potkraj 1933. godine, no jugoslavenske vlasti raspolažu originalnom Perčecovom potvrdom pod njegovim pseudonimom »Zdenko« s nadnevkom: Budimpešta, 24. VII 1934. Osim toga, raspolažu i jednim pismom terorista Vjekoslava Servatzyja upućenim u to vrijeme drugom jednom članu ustaške organizacije, i u tom pismu Servatzy piše da je Perčec iznajmio novi stan u Budimpešti, Baross-utca 129, treći kat lijevo. Servatzy navodi i to da se preselio u novi stan kamionom u pratnji jednog policijskog agenta! U pogledu Mije Kralja spomenuti telegram budimpeštanske policije priznaje mogućnost njegova boravka na Janka-pusti, no da tu okolnost nisu mogli utvrditi. Ipak, u popisu priloženom citiranoj noti ministarstva vanjskih poslova priznaje se da je Kralj boravio na Janka-pusti od veljače do srpnja 1933. i zatim nestao. To obavještenje protuslovi ranijoj noti istog ministarstva u kojoj se tvrdi da je Kralj boravio u Mađarskoj samo od veljače do travnja 1933. godine. Čini se da i ta druga verzija nije točna jer säm Kralj i njegovi suučesnici izjavljuju da su zajedno otputovali iz Nagy Kanisze tek potkraj rujna 1934. godine. Slučaj Vj. Servatzyja, spomenut u tom brzojavu, zaslužuje posebnu pažnju, jer mađarska policija priznaje da je boravio u Budimpešti pod lažnim imenom Janos Szendrey, no da je bez traga nestao 13. X 1934. zajedno sa suprugom. Ostavljajući po strani taj vrlo čudnovat nestanak, treba upozoriti — stoji u saopćenju — na neke činjenice koje su mu prethodile. Naime, 23. X uvečer šef Ureda za štampu budimpeštanske policije izjavio je novinarima da su mađar-

ske vlasti osobu - za koju je jugoslavenska vlada zatražila hapšenje u vezi s marsejskim atentatom — uhapsile, a to je mogao biti samo Servatzy, jer je jugoslavenska vlada zahtijevala jedino njegovo hapšenje. Tu je vijest objavila strana štampa, a jugoslavensko je poslanstvo u Budimpešti javilo telegramom u Beograd iste večeri da je Servatzy uhapšen. No sutradan, 24. X, bila je ta vijest demantirana. Bilo bi zanimljivo znati što se dogodilo u tom intervalu i što je bilo sa Servatzyjem, prvo uhapšenim a zatim iščezlim bez traga! Valja se zadržati časkom na saopćenju mađarske vlade od 12. XI 1934. u kojem mađarska policija izjavljuje da je istraga o marsejskom atentatu okončana. Saopćenje spominje hapšenje 21 pojedinca koji su saslušani i izjavljuje da ni jedan od njih nije u vezi s atentatom. U saopćenju se zaključno tvrdi da će jugoslavenski emigranti — iako istraga nije ništa otkrila protiv njih - ostati pod nadzorom. Iz te lakonske formulacije saopćenja ne mogu se saznati ni imena uhapšenih ni njihove izjave u istrazi. Ne spominje se ni to je li se istraga protegla na pitanje boravka i odlaska iz Mađarske suučesnika u atentatu, koje je uhapsila francuska policija. Imajući to na umu, ne može se pravo vidjeti u kojem je cilju istraga uopće otpočeta i zašto je 21 pripadnik jugoslavenske emigracije bio uhapšen. Osim toga, u jugoslavenskom se saopćenju skreće pažnja na kontradikciju u vezi s raspuštanjem logora na Janka-pusti (u noti od 26. IV 1934. vlada tvrdi da su jugoslavenski bjegunci i emigranti napustili ij logor znatno prije nego što je primila verbalnu notu jugoslavenskog poslanstva od 13. III iste godine; u saopćenju mađarskih poslanstava u inozemstvu nakon atentata tvrdi se da je logor na Janka-pusti raspušten u travnju 1934. godine). Taj drugi podatak potvrđuju dvojica suučesnika; treći (Rajić) čak izjavljuje da je ostao na Janka-pusti s nekoliko drugova do rujna te godine.

Zatim se u zaključku saopćenja jugoslavenske vlade ukazuje na to da je marsejski zločin prirodan zaključak zavjere protiv Jugoslavije, zavjere već dugo vremena organizirane i pomagane iz inozemstva. Vlasti samo jedne države nemoćne su da se brane od takve akcije terorista i bez makar minimuma lojalnosti — ako već ne međunarodne suradnje — borba je protiv takva posebno opasnog oblika međunarodnog kriminaliteta nemoguća. Jugoslavenska se vlada borila protiv akcije terorista kojoj su se središta nalazila izvan jugoslavenskog teritorija svim raspoloživim sredstvima. Uzalud je, u mnogim prilikama, zatražila suradnju mađarske vlade. Umjesto da joj ukažu pomoć u suzbijanju rovarenja terorista, koja su stajala toliko ljudskih života na jugoslavenskoj strani, mađarske su vlasti podržavale ta rovarenja i mađarska vlada nije poduzimala nikakvu djelotvornu akciju da ih spriječi. Zahvaljujući takvom njenom držanju, mogla je teroristička akcija, odavna vođena protiv Jugoslavije, završiti zločinom u Marseilleu. Mađarska je vlada time preuzela tešku odgovornost koju jugoslavenska vlada kao svoju prvu međunarodnu dužnost mora objaviti pred najvišim organom zajednice nacija.

Toliko u saopćenju jugoslavenske vlade.

Jugoslavenske su vlasti uoči prvog zasjedanja osamdeset i trećega izvanrednog saziva vijeća Društva naroda 5. XII 1934 - opet jednom bez sluha i osjećaja za svjetsko javno mišljenje! — počele naglo da u masama prebacuju preko granice u Mađarsku sve mađarske optante nastanjene u Jugoslaviji od Pnje rata 1914—18, a bez sređenog pitanja državljanstva. Vlada je takav postupak objašnjavala kao potpuno legalnu mjeru. »27.000 mađarskih podanika — objašnjavala je vlada — živeli su i radili su u Jugoslaviji sa dozvolom koja se imala obnavljati svaka tri ili šest meseca. S pogledom na veliki broj

nezaposlenih u Jugoslaviji, na držanje Mađara u Ženevi i na to što mađarske vlasti nisu obnovile nekoliko stotinama Jugoslovena u Mađarskoj dozvole za rad i stanovanje, vlada je odlučila da ne obnavlja dozvole Mađarima u Jugoslaviji. Kako je mnogim dozvolama istekao rok, vlada je takve Mađare pozvala da napuste Jugoslaviju, neke odmah a neke u najkraćem roku.«

»Ova mera — konstatira Jovan M. Jovanović[55] — naišla je na javnu osudu u Evropi, i smatrana je kao neka vrsta odmazde za dela koja su po Jugoslaviji činjena iz Mađarske četiri godine uzastopce. Svima su u sećanju bila slična izgonjenja Jevreja iz Nemačke pod vladom Hitlera, kao odgovor na rad nemačkih emigranata, Jevreja, u Evropi. Reakcija svetskoga javnoga mnenja, koju su vrlo vešto i za svoju stvar iskoristile mađarske vlasti u Evropi i uoči raspravljanja marseljskog atentata u Ženevi, primorala je vladu Nikole Uzunovića da obustavi dalje prebacivanje Mađara preko granice. Londonska vlada je morala da pozove beogradsku vladu da prekine odmah sa takvom merom, o kojoj je bilo dva puta reči u Donjem domu. Doista ova vladina mera nije se slagala sa držanjem, koje je imala jugoslovenska delegacija u Ženevi, a otežavala joj je rad i mogla je da dovede do većih zapleta.«

Vijeće Društva naroda, na svojoj sjednici 5. XII 1934. u Ženevi, donijelo je zaključak da se zahtjev jugoslavenske vlade stavi na dnevni red zasjedanja.[56]

Na javnoj sjednici vijeća, 7. XII, održao je ekspoze ministar vanjskih poslova B. Jevtić, kao predstavnik Jugoslavije. Ovako je sažeo svoje argumente protiy mađarske vlade: 1. za vrijeme posljednjih šest godine izvršeno je dvadeset terorističkih akata na jugoslavenskom teritoriju; 2. mjesta izvršenja svih tih akata u blizini su mađarske granice; 3. sudskim presudama utvrđeno je da su sve te akte pokušali ili izvršili teroristi koji su došli sa mađarskog teritorija a oružjem i eksplozivom krišom prenesenim s tog teritorija; 4. iz svjedočenja gotovo svih terorista uhvaćenih do sada proizlazi da su bili podvrgnuti, u specijalnim logorima u Mađarskoj, metodičkoj pouci za zanat terorista; 5. istraga inozemne policije utvrdila je da su trojica kriminalaca bila izabrana na mađarskom teritoriju za izvršenje atentata u Francuskoj, da su snabdjeveni mađarskim pasošima slobodno otputovali iz Mađarske, iako je mađarska vlada u više navrata obećala jugoslavenskoj vladi da će emigrante, poznate po terorističkoj djelatnosti, podvrgnuti pažljivom nadzoru; 6. mađarska je vlada službeno priznala u više nota ovo: a) postojanje emigranata-terorista na svom teritoriju; b) boravak na Janka-pusti velikog broja terorista koji su kasnije bili uhapšeni u Jugoslaviji prilikom izvršenja atentata; c) činjenicu da su neke mađarske vlasti bile »nasamarene« od terorista; d) činjenicu da su dva suučesnika marsejskog zločina boravila pod lažnim imenima u Mađarskoj sve do uoči atentata, a da je treći, Kralj, »nestao« upravo u trenutku kad je jugoslavenska vlada zatražila njegovo izručenje zbog drugoga krivičnog djela; 7. teroristi su često putovali u inozemstvo uvijek uz pomoć mađarskih pasoša i broj pasoša u posjedu tih terorista do danas je već vrlo visok; 8. teroristička organizacija na mađarskom teritoriju raspolagala je obilnim financijskim sredstvima koja nisu mogla pritjecati iz privatnog izvora; imala, je na raspolaganju impresionantnu količinu oružja i eksploziva što se teško može nabaviti u privatnoj trgovini, ograničenoj propisima, bez sudjelo-

[55] **Jovan M. Jovanović, *Diplomatska istorija Nove Evrope 1918-1938*, II knjiga, Beograd 1939, str. 441.**

Zahtjev jugoslavenske vlade..., str. 33.

O tužbi jugoslavenske vlade vidi: George Scott, *The Rise and Fall of the League of Nations*, London 1973, str. 313-316.

vanja organa nadležnih za kontrolu; 9. mađarske su vlasti poslije zločina u Marseilleu odbijale aktivno surađivati u istragama da bi se rasvijetlilo pitanje korijena i rasprostranjenosti zavjere i, posebno, utvrdilo pitanje prelaza i boravka kriminalaca i njihovih suradnika u Mađarskoj; upravo obratno, mađarski su organi zauzimali stav prožet suzdržljivoću, izgovorima i kontradikcijama - zaključio je Jevtić.[57]

Predstavnik Cehoslovačke E. Beneš izjavio je na to da zasad nema ništa da doda i da se njegova vlada priključuje izjavi ministra Jevtića. Isto je zatim izjavio i rumunjski ministar vanjskih poslova N. Titulescu.

Zatim je održao svoj ekspoze predstavnik Mađarske u Društvu naroda Tibor Eckhardt.[58] Započeo je svoj govor upozorenjem da ne želi slijediti predstavnike Male Antante na opasnom putu koji su izabrali da napadnu Mađarsku bez razloga i bez opravdanja. Istakao je zatim u ime vlade zgražanje nad zločinom počinjenim u Marseilleu i općenito je hvalio muževno držanje kralja Aleksandra. Vješto je pri tom upozorio na promašenost mjera jugoslavenskih vlasti koje su u kratkom roku protjerale preko granice više od 2000 ljudi, i to jugoslavenskih državljana koji govore mađarski i mađarskoj su vladi stoga otvorena dva puta: ili da zbog toga primijeni represalije ili da zatraži brzu intervenciju Društva naroda. Mađarska će strana zasigurno odabrati ovaj drugi put jer bi prvi sadržavao previše opasnosti za svjetski mir. Eckhardt je, zatim, protestirao protiv neodrživih optužbi u vezi s »gnusnim zločinom« počinjenim u Marseilleu; najavio je predaju memoranduma mađarske vlade kao odgovor na temeljne točke jugoslavenskog zahtjeva od 22. XI, tvrdeći da su jugoslavenski argumenti o nekoj »krivnji« Mađarske »zgrada od karata«. Ustvrdio je da Janka-pusta nije nikada bila logor. To je skromno imanje na kojem je živjelo trideset do četrdeset hrvatskih emigranata. Zakup tog majura je, prirodno, u nadležnosti privatnog prava, zaključen na temelju ugovora dviju ugovornih strana. Stoga mađarska vlada — kad je i odlučila da raspusti tu grupu na Janka-pusti — nije to mogla učiniti silom nego pritiskom lokalnih organa vlasti na njih da dobrovoljno napuste majur. Nakon takvih mjera lokalnih vlasti likvidacija Janka-puste otpočeta je u travnju. Ta je likvidacija morala biti postepena, jer je najprije bio raskinut ugovor o zakupu, zatim rasprodana žetva, a sve je bilo okončano 1. X 1934. Odlazak Hrvata, koji su tamo stanovali, započeo je čim je vlada dala svoje upute i također je morao biti postepen, ovisno O osiguranju nove materijalne egzistencije za njih. Izvjestan broj njih nastanio se u drugim općinama i na majurima gdje su uspjeli da nađu posla. Ostali su prešli u Nagy Kaniszu da tamo potraže zaposlenje. Ustanovljeno je da je najmanje polovica emigranata, koji su boravili na Janka-pusti, napustila Mađarsku u razdoblju od proljeća do rujna 1934. godine. Novi zakupac nastanio se na Janka-pusti 1. X i tako je bio potpuno okončan prethodni zakupni odnos.

[57] Isti izvor kao pod 56, str. 77-83.

»Ovaj začetak italijansko-francuskog približavanja nije ni malo odgovarao politici Jevtića, koja je, zanesena idejom da se kazne krivci za marseljski zločin, neminovno morala da svoje optužbe prenese preko Pešte na Rim. Ali se odmah videlo da francuska vlada ne želi da pomogne Jevtićeve zahteve, koje je on bio izneo za vreme zasedanja Društva naroda u Ženevi, tražeći da se istraga za zločin proširi, pored Mađarske i Austrije, još i na Italiju. Njegov govor u Ženevi ostavio je slab ut'sak i jedva da je bio i saslušan u opštem žagoru i indiferentnosti delegata drugih država.

Očevidno je bilo da Francuska želi sporazum sa Italijom i da ni malo nije raspoložena da pomaže ma kakav ju8os'ovensKi zahtev prema Rimu« (M. M. Stojadinović, nav. djelo, str. 332).

[58] Zahtjev jugoslavenske vlade..., str. 83-91.

O tome je Eckhardt napisao i knjigu *(Regicide at Marseille).*

Eckhardt je, dalje, nabrojio pojedine točke za koje se Mađarska optužuje i glatko ih i kratko odbio, ne upuštajući se u njihovu potanju analizu ili navođenje protuargumentacije. U svemu — zaključio je svoj ekspoze — Mađarska odbija neosnovane optužbe vlada Male Antante i izjavljuje da je taj njihov korak napad na moralni integritet Mađarske i politički manevar koji mirne savjesti prepušta vijeću Društva naroda na rješavanje.

U memorandumu mađarske vlade od 8. XII 1934.[59] navodi se da su optužbe jugoslavenske vlade — kojima se pridružiše u potpunosti Cehoslovačka i Rumunjska - prikladne da opasno naruše sustav međunarodnih odnosa i, općenito, svjetski mir. U njemu se ponovo decidirano tvrdi da Jankapusta nije nikada bila »logor« nego je to skromno imanje na kojemu je boravilo 30-40 ljudi, jugoslavenskih emigranata. Zakup tog imanja bio je, prirodno, u nadležnosti privatnog prava i tako dalje, i tako dalje. Navodi se, dalje, nota upućena jugoslavenskom poslanstvu u Budimpešti kojoj je bio priložen spisak jugoslavenskih državljana hrvatskog porijekla, a napustili su Mađarsku u razdoblju od 1931. do 1934. godine, i tvrdi da pravo azila, što im ga je davala mađarska vlada, nije prelazilo granice toga prava kako se shvaća, općenito, u svim državama a sastoji se u toleriranju osoba koje traže utočište ispred političkih progona. Istodobno je mađarska vlada imala nad njima maksimalno moguć policijski nadzor. No, teškoća je u tome - stoji dalje u memorandumu — što ustaška organizacija nije nastala u Mađarskoj nego u Jugoslaviji, a zatim se razgranala po inozemstvu. Ako su hrvatski emigranti potražili utočište u Mađarskoj, to je upravo zato što je njihova tajna organizacija bila otkrivena u Jugoslaviji i stoga su bili prisiljeni bježati preko granice da bi se zaštitili od progona. Ne treba zaboraviti ni to da je za Hrvate, koji bježe ispred jugoslavenske diktature, Mađarska bila prva postaja gdje su mogli slobodno disati. Odatle su odlazili u druge zemlje, osobito prema Zapadu. Svuda su međusobno održavali tajne yeze; svoju su organizaciju prikrivali a zakletva i strah od smrtne osvete nametali su im dužnost čuvanja tajne. I zbog drugih razloga bio je otežan nadzor nad njima. Nisu, prirodno, posjedovali legitimacije i neprekidno su mijenjali boravište bez prethodnog obavještenja. Osim toga, uvijek su se skrivali pred vlastima; oni koji su se negdje već smjestili pomagali su pridošlicama da se oslobode svake kontrole i nisu se ustručavali ni od prevara kako bi zavarali mađarske vlasti. Upotrebljavali su, dakle, metode koje su naučili i prakticirali u Jugoslaviji. Mogli su utoliko više da tako djeluju, jer mađarskim vlastima te metode nisu bile poznate. Memorandum se potanje bavi presudom E. Premca, »profesionalnim konspiratorom« G. Perčecom, boravkom trojice atentatora u Mađarskoj i I. Perčevićem koji, navodno, nije dolazio u Mađarsku poslije prošlog proljeća, da bi zatim sastavljači memoranduma odbacili pojedinačno točke jugoslavenske tužbe kao neosnovane jer - Mađarska nije bila poprište ni zamisli, ni priprema, ni izvršenja zločina. Ni jedan čin u vezi s atentatom u Marseilleu nije bio počinjen na njenom teritoriju i ona zato ne snosi ni najmanju krivicu za nj!

P. Laval, kao predstavnik Francuske, bio je prvi govornik na sjednici vijeća 8. XII 1934.[60] U ovoj ozbiljnoj raspravi - rekao je Laval - Francuska stoji na strani Jugoslavije. Na francuskoj je zemlji bio počinjen zločin i na francuskoj je zemlji strana ruka istodobno pogodila i prijateljskog vladara (Aleksandra) i velikog slugu republike (L. Barthoua). Jugoslaviji treba dati zadovoljštinu, na

[59] **Isti izvor kao pod 56, 57 i 58, str. 99-107.**
[60] **Isti izvor, str. 108-110.**

koju može računati, i iz atentata u Marseilleu izvući pouke, koje se nameću, da bi međunarodna solidarnost u praksi ubuduće učinila nemogućim takve zločine. Laval se posebno zadržao na X članu pakta Društva naroda koji, uz ostalo, propisuje vladama da se uzdrže od svake akcije koja bi mogla novrijediti teritorijalni integritet i nezavisnost država; taj član također sadrži i zabranu da vlade bodre ili trpe na svom teritoriju ikakvu djelatnost u tom cilju. I iz tog načela, sadržanog u paktu Društva naroda — ustvrdio je on - moraju se izvući sve posljedice.

Barun Pompeo Aloisi, kao predstavnik Italije, pridružio se uvodnom šablonskom odavanju počasti uspomeni kralja Aleksandra i ministra Barthoua[61] i odmah se požurio da spomene govor šefa fašističke vlade u Milanu kojim je najjasnije posvjedočio svoju spremnost za suradnju i mir. Skrenuo je zatim pažnju vijeću na to da se jugoslavenski memorandum odnosi na dva različita razdoblja mađarsko-jugoslavenskih odnosa: jedno koje se proteže do srpnja 1934. godine i drugo od toga mjeseca do atentata. Ta se dva razdoblja međusobno razlikuju i vijeće - da bi dobro shvatilo situaciju — mora imati pred očima tu temeljnu okolnost, jer se između jednog i drugog razdoblja zbio događaj kojemu je potrebno istaknuti pravnu i političku važnost, a to je izmjena objašnjenja diplomatskim putem između dviju vlada koja je okončana

[61] **Isti izvor, str. 110-111.**

Taj Aloisi zapisao je u svoj dnevnik pod 1. IX audijenciju talijanskog poslanika u Beogradu C. Gallija kod Mussolinija. Galli je Duceu podnio referat o situaciji u Jugoslaviji i ustvrdio da je jugoslavenski narod u biti sklon Italiji, osim nekih usamljenih izuzetaka; postoji samo jedna psihološka zapreka: osoba kralja. Kralj je, nakon neuspjeha raznih pokušaja da dođe do zbližen ja s Italijom (Cappi!), ogorčeno protiv Rima. Ne pozdravlja više Gallija i nije htio da jugoslavenska vojna misija prisustvuje talijanskim manevrima. Da bi prevladao takvu situaciju, Galli je zatražio: da se definitivno likvidira pitanje ustaša; da mu daju dvadesetak dana da bi pripremio teren; da jedna riječ i iskrena akcija Mussolinija kod kralja popravi situaciju. Razvila se zanimljiva diskusija: Mussolini je upitao Gallija cijeni li Jugoslavija moć Italije, a Galli odgovorio potvrdno, osobito u vojnom pogledu; na pitanje kakva je njena ekonomska situacija Galli je odgovorio da je dobra; na pitanje o stavu prema *Anschlussu* i njenim odnosima s Njemačkom, Galli je odgovorio da Jugoslavija u tom času ne čini ništa što bi je udaljilo od Njemačke, dok njeno nastojanje da se približi Italiji sadrži težnju da stvore zajednički front na Alpama protiv njemačke opasnosti. Mussolini je, na kraju, dao Galliju upute da se vrati u Beograd i diskretno uvjeri jugoslavensku vladu u njegovu sklonost da zaključe ugovor. Aloisi odmah u dnevniku dodaje da su takve instrukcije neodređene i da neće biti od velike koristi (P. Aloisi, nav. djelo, str. 213-214).

Mussolini je, 6. X, u Milanu - da mu ne zagledaju u karte - održao govor i na adresu Beograda rekao da nema velikih šansi za poboljšanje odnosa s jadranskom susjedom iza Snježnika dok god se nastavljaju novinske polemike koje pogađaju Talijane u živac. Prvi uvjet prijateljske politike jest da se ni najmanje ne sumnja u vrijednost talijanske oružane sile, vojske koja se borila u korist sviju. Ipak, osjećaju se dovoljno snažni a to i jesu i stoga mogu izjaviti da je talijanska strana spremna na sporazum za koji postoje elementi preciznih činjenica.

Aloisi je, dalje, zapisao pod 10. X da mu je Duce telefonirao u vezi s brzojavima saučešća predsjedniku francuske i jugoslavenske vlade. Paolo Cortese je rekao Aloisiju da istog dana ili sutradan započinju pokreti u Hrvatskoj u povodu kraljeva ubistva. Cortese cijeni da će započeti raspad jugoslavenskog kraljevstva. To je zasigurno moguće - zapisuje Aloisi - no valja sačekati reagiranja u zemlji. Italija će izaslati na kraljev sprovod jednog princa kraljevske kuće (isti izvor,

Pod 16. X zabilježio je diskusiju sa Suvichem i Corteseom o pitanju Pavelićeva hapšenja koje se nameće (str. 227), a pod 20. bilježi razgovor što ga je vodio s vojvodom od Spoleta koji je službeno prisustvovao sahrani. Povjerio mu je da je u Beogradu sve bilo savršeno organizirano; da su se prema njemu osobno odnosili besprikorno; da je vojvoda - a to je onaj Pavelićev Tomislav - siguran da *neće* nastupiti nikakav raspad Jugoslavije. Aloisiju je zatim došao comte de Dampierre iz francuske ambasade da zatraži Pavelićevu ekstradiciju, no A. mu je odvratio da ne Postoji ekstradicija za političke delikte (isti izvor, str. 227-228).

Aloisi je na kraju, pod 16. XI, zapisao da mu je Duce naredio da u Ženevi brani Mađarsku Pod svaku cijenu (isti izvor, str. 229).

sporazumom potpisanim u Beogradu 21. VII 1934. U njemu je mađarska vlada utvrdila mjere koje će poduzeti. Prema tome, vratiti se sada na situaciju koja je prethodila tom sporazumu nije — s juridičke točke - umjesno. Što je, naprotiv, umjesno i bitno, to je utvrditi je li mađarska vlada - u razdoblju nakon zaključenog sporazuma - ispunila vjerno svoje preuzete obaveze ili ih nije ispunila. Za talijanskog predstavnika bilo je izvan sumnje da ih je vlada - prožeta željom za međunarodnom suradnjom — ispunila!

Zatim je uzeo riječ predstavnik SSSR-a M. Litvinov[62] i izjavio, između ostalog, i to da Francuska i Jugoslavija, i da nisu imale dovoljno dokaza za izvršeni zločin, imale su pravo — govoreći strogo pravnički — potražiti sud vijeća Društva naroda, podižući tužbu »protiv nepoznatog«. Izvan je sumnje da su tragični događaji u Marseilleu ne samo posljedica djela atentatora nego također toleriranja, a možda čak i suučesništva, recimo privremenih, nekih nepoznatih vlasti neke nepoznate države.

Predstavnik Velike Britanije Anthony Eden[63] odao je počast Aleksandru i Barthouu a zatim se odmah vješto ogradio, ističući da mu je teško toga časa precizno izraziti svoj sud o pojedinim točkama memoranduma jugoslavenske vlade.

Nakon njega govorili su predstavnici Poljske, Španjolske, Meksika i Čilea.[64]

Na sjednici 10. XII[65] izredali su se brojni diskutanti od kojih je rumunjski predstavnik (Titulescu) pokazao zavidnu sposobnost polemičara. Polemizirajući s mađarskim predstavnikom Eckhardtom, Titulescu je rekao i ovo: Umjesto ispravljanja činjenica, ako je moguće, umjesto iskrene ponude za suradnju radi uklanjanja svih terorističkih akata, umjesto toga neka konstrukcija *sui generis* od mađarskog predstavnika. Izlaganje mađarskog predstavnika puno je negiranja, odjevenog u neuobičajenu izazivačku formu. Mađarska strana sažima u šest točaka katekizam svojeg pobijanja i smatra da će time oboriti jugoslavenske dokaze.

Prva njena točka: Mađarska poriče da su ikada njeni vojni ili građanski službenici poučavali ili organizirali hrvatske bjegunce na Janka-pusti ili drugdje. Titulescuu se čini da Mađarska odgovara sama na pitanje koje se postavlja. Malo je važno tko je poučavao u vojnom pogledu te emigrante. Titulescu se pita: jesu li emigranti na Janka-pusti održavali vojne vježbe, da ili ne? Ako ne, zašto nije Mađarska smjesta to zanijekala? Ako da, kako su mađarske vlasti mogle promatrati očinskim pogledom vježbe koje nemaju ništa zajedničko s dječjim igrama?

Druga točka: Mađarska poriče da su hrvatski bjegunci ikada primili oružje ili municiju od mađarskih civilnih ili vojnih vlasti, bilo na Janka-pusti bilo gdje drugdje, i tvrdi da ih nisu nikada mogli nabaviti u Mađarskoj. No, istodobno tvrdi da nijedan hrvatski emigrant nije mogao legalno nabaviti eksploziv u Mađarskoj. Legalno ne, a ilegalno? Mađarska je obrana, zapravo, indirektno priznanje.

Treča točka: Mađarska poriče pružanje materijalne pomoći hrvatskim emigrantima. Međutim, u pogledu novca (»Kune«), koji se nalazio u opticaju kod bjegunaca na Janka-pusti, citirano je mišljenje jugoslavenskih stručnjaka.

[62] **Zahtjev jugoslavenske vlade..., str. 111-113.**
[63] **Isti izvor, str. 113-115.**
[64] **Isti izvor, str. 115-119.**
[65] **Isti izvor, str. 120 i dalje.**

Mišljenje stručnjaka iziskuje protuargumente stručnjaka, no mađarska strana nije zatražila protivno mišljenje.

Četvrta točka: Mađarska poriče da su hrvatski emigranti mogli pribaviti mađarske pasoše legalnim putem. Titulescu pita: A ilegalno? To poricanje je, zapravo, priznanje.

Peta točka: Mađarska poriče da su njene vlasti imale veze s teroristima. Titulescu okreće optužbu i upućuje prigovor mađarskim vlastima što nisu imale dodir s emigrantima i jugoslavenskim teroristima. Kako? Na teritoriju neke države bjegunci održavaju vojne vježbe! Zašto ih mađarske vlasti nisu zapazile? Ti bjegunci posjeduju oružje i eksploziv koji nisu legalne mađarske provenijencije. Zašto mađarske vlasti nisu to znale? Pasoši su izdavani tim bjeguncima. Zašto su to mađarske vlasti htjele? Postoji toliko nehaja, toliki niz propusta da je u najboljem slučaju ovdje riječ o krivici *in omittendo.* To što mađarski predstavnik niječe akciju, zapravo je priznanje propusta. A to je upravo ono što je Jugoslavija htjela dokazati.

Šesta točka: Mađarska tvrdi da pravo azila dano jugoslavenskim emigrantima nije prelazilo granice tog prava, kako se ono podrazumijeva u svim državama. Titulescu pita: vjeruje li predstavnik Mađarske iskreno da su ikada V. Britanija ili Švicarska odobrile azil ljudima naoružanim oružjem i eksplozivom?

S mađarskim predstavnikom polemizirali su zatim Beneš i Jevtić. Šef jugoslavenske diplomacije bjelodano je pokazao u toku debate da nije dorastao situaciji i ostavio je ponovo loš dojam.

Njima je odgovorio mađarski predstavnik, umjerenije i blaže, odajući — dakako — priznanje i zahvalnost predstavniku Italije. Pri tom je istakao da je potpuno suglasan ne samo sa slovom nego i s duhom njegova govora.

Na kraju, predsjedavajući je predložio A. Edena za izvjestioca, što su članovi vijeća jednodušno prihvatili.

U nastavku sjednice istog dana Eden je pročitao četiri glave rezolucije.[66] U prvoj, vijeće kao tumač osjećaja čitavog Društva naroda jednodušno žali atentat u Marseilleu; osuđuje taj »odvratni zločin«; pridružuje se žalosti naroda Jugoslavije i zahtijeva da se svi odgovorni kazne. U drugoj glavi podsjeća da svaka država ima dužnost da ne ohrabruje i da ne trpi na svom teritoriju nikakvu terorističku aktivnost s političkim ciljevima; da nijedna država ne smije ništa propustiti kako bi spriječila i suzbila akte te vrste a pružila u istom cilju svoju pomoć vladama koje to od nje zatraže; konstatira da se te dužnosti posebice nameću članovima Društva naroda s obzirom na obveze koje izviru iz pakta, u vezi s njihovom preuzetom obvezom da će poštivati teritorijalni integritet i sadašnju političku nezavisnost drugih članica. U trećoj, vijeće zaokupljeno brigom da među članicama Društva vlada sloga od koje zavisi mir — ukazuje im povjerenje i poziva ih da izbjegavaju sve što bi je moglo narušiti; utvrđuje da iz rasprava vođenih u vijeću i dokumenata koji su mu bili dostavljeni, naročito iz diplomatske korespondencije iz razdoblja 1931—1934. između mađarske i jugoslavenske vlade, proizlazi da razna pitanja koja se odnose na postojanje ili djelatnost terorističkih elemenata izvan jugoslavenskog teritorija nisu bila uređena tako da bi dala zadovoljštinu jugoslavenskoj vladi; konstatira da su prema tim raspravama i dokumentima neke mađarske vlasti, u najmanju ruku iz nebrige, odgovorne za radnje koje su u vezi s atentatom u Marseilleu; smatra uz to da mađarska vlada, svjesna svoje

[66] **Isti izvor, str. 146-149.**

međunarodne odgovornosti, ima dužnost da poduzme ili primijeni odmah sve primjerene sankcije prema onim njenim vlastima čija bi se odgovornost utvrdila — a uvjereno da je voljna ispuniti tu dužnost, poziva mađarsku vladu da mu saopći mjere koje će u tom pravcu poduzeti. U četvrtoj, završnoj glavi riječ je o pitanju terorizma uopće i vijeće zaključuje da formira odbor stručnjaka koji će proučiti to pitanje radi izrade prednacrta međunarodne konvencije protiv političkog terorizma.

Prisutni članovi vijeća, kao i predstavnici Male Antante i Mađarske, jednoglasno su prihvatili rezoluciju koju je predložio Eden.

»Ova rezolucija, zahvaljujući taktu engleskog predstavnika i strahu od rata — piše J. M. Jovanović[67] — bila je dobro primljena u Mađarskoj; u Jugoslaviji većina je bila zadovoljna, a Evropa je smatrala da je Liga naroda imala dobar uspeh za učvršćivanje mira, i da su se Italija i Francuska znatno približile na ovome sporu.

Mesec dana po ovoj rezoluciji saveta Lige, mađarska vlada je podnela, a na osnovu iste rezolucije, svoj odgovor o rezultatima istrage vođene od mađarskih vlasti. U tome odgovoru mađarska vlada je ostala pri starome, tj. poricala je da je Mađarska bila mesto na kome je začet plan o marseljskom atentatu, da je na njenom tlu pripreman atentat, niti da je izvršen i da, prema tome, kad nikakav akt nije izvršen u Mađarskoj u vezi s marseljskim atentatom, mađarske vlasti ne nose nikakvu odgovornost, posrednu ili neposrednu, ma kako ona mala bila.«

U odgovoru se izrijekom kaže: »Izvesni organi nižih mađarskih vlasti... nisu motrili na emigrante sa dovoljno pažnje... i zato je vlada protivu njih, gde je bilo potrebno, primenila odgovarajuće kazne. Uticajem događaja u Marselju mađarska vlada je pooštrila mere za kontrolu stranaca i režim izdavanja pasoša...«.

»Mađarska vlada... svesna svojih međunarodnih odgovornosti smatra da je potpuno izvršila ono našto ju je savet pozvao« - zaključuje se u tom odgovoru mađarske vlade.

Jugoslavenska je vlada B. Jevtića - koji je u međuvremenu postao i predsjednik vlade - podnijela 21. III 1935. određene napomene o smislu i sadržaju navedenoga mađarskog saopćenja (od 12.11935) i pri tom utvrdila:

»1. Saopštenje Mađarske je pre kritika nego izvršenje rezolucije saveta;

2. Primajući rezoluciju saveta Mađarske je priznala da je postojala odgovornost njenih organa, svojim odgovorom ona odbija svoje priznanje; isto tako

3. primajući rezoluciju saveta, Mađarska je priznala da nije zadovoljavala zahteve jugoslovenske vlade u pogledu držanja i rada emigranata terorista, u ovom odgovoru ona ponovo poriče svoje priznanje i

4. zato jugoslovenska vlada traži da se doslovno izvrši rezolucija saveta i dobiju naknadna obaveštenja.«

»Oko ovoga još su se diplomatskim putem - piše. dalje Jovanović[68] - vodili razgovori između zainteresovanih strana do 25. maja 1935. Na osamdeset šestoj sednici saveta Lige naroda, uzeta je i poslednji put u pretres žalba

[67] J. M. Jovanović, nav. djelo, str. 449-450.

[68] Isti izvor, str. 451.

Aloisi je pod 17. X 1934. zabilježio kako je primio mađarskog poslanika u Rimu da bi se složili o postupku u povodu jugoslavenske ofenzive u Ženevi (P. Aloisi, nav. djelo. str. 230).

Dva dana kasnije, primio je baruna Bergera koji ga je obavijestio o svojim razgovorima s

I soslavije. Na toj sednici izvestilac, britanski ministar Idn, dao je izjavu:

Na jednoj od januarskih sednica saveta traženo je od svih članova saveta da podnesu svoje primedbe na mađarsko saopštenje od 12. januara 1935. Prema tome moglo se sa pravom tražiti od mađarske vlade da pruži naknadna obaveštenja o izvršenju rezolucije saveta koja je bila i jeste baza za njegov rad i zadržava punu važnost u svemu. Međutim, po susretljivosti jugoslovenske vlade i želji da se ova stvar skine sa dnevnog reda, predlažem da se obustavi dalji postupak po ovoj stvari... u nadi da će to doprineti boljim odnosima između dve zemlje i pomoći održanje međunarodne sloge u tom delu Evrope.«

Nakon izjave delegata Mađarske, Jugoslavije, Italije, Francuske, Čehoslo-

Mussolinijem. Dogovorili su zajedničku akciju u Ženevi, ako dođe do predaje memoranduma u vezi s tragedijom u Marseilleu, što je više nego sigurno. Stoga je A. pozvao francuskog ambasadora da ga upozori na taj jugoslavenski manevar i da mu kaže kako bi bilo bolje da memorandum bude predan u vrijeme kad Vijeće ne zasjeda (isti izvor, str. 230).

Mađarski ga je poslanik informirao - zapisuje A. pod 21. XI - kako mađarska vlada želi da jugoslavenski memorandum bude diskutiran... (isti izvor, str. 230).

Pod 24. XI zapisuje da je Duce sastavio komunike u kojem stoji kako Italija smatra da je Mađarska u pravu što želi bezodvlačnu diskusiju o jugoslavenskom memorandumu i stoga Duce naređuje svojim predstavnicima da brane to stajalište. Situacija postaje ozbiljna... (isti izvor, str. 231).

Stigavši u Ženevu, Aloisi zapisuje pod 4. XII: prvi mađarski delegat Eckhardt smjesta ga je posjetio i oni su se složili u pitanju obrane od jugoslavenskog memoranduma; A. mu je tom prigodom izložio svoje misli s kojima se Eckhardt složio. U l i sati Aloisi se sastao s francuskim ministrom vanjskih poslova P. Lavalom. Aloisi mu je tom prilikom, uz ostalo, rekao da bi osobno mogao pobijati jugoslavenski memorandum, no kako mu nudi da, naprotiv, od njega učine uporišnu točku za talijansko-francuski sporazum, pa je zatim izložio šefu francuske diplomacije svoje poglede na postupak i sredstva da sve skrenu u pravcu međunarodne nagodbe. Laval se složio s njim, no teškoća će biti u tome - rekao je on - da se dobije pristanak Jugoslavena. Laval će još istog dana to pokušati i saopćit će Aloisiju rezultat. Zatim je A. otišao Avenolu, kome je govorio u istom smislu, a Avenol se, također, složio. Popodne se sastao s Anthonyjem Edenom da bi mu saopćio ideje izložene Lavalu, no Eden se ogradio, navodeći da mora telefonirati u London. Poslije sastanka Odbora trojice, posjetio je ponovo Lavala koji mu saopćava da Jugoslaveni pristaju da ne zatraže ni akciju protiv Mađarske ni istragu. Žele se olakšati verbalno i žele nagodbu na međunarodnom planu. Zahtijevaju da ni Talijani ni Francuzi ne budu članovi Odbora. Aloisiju se stoga čini da na takvoj bazi to predstavlja potpunu pobjedu talijanske teze. I Eckhardt - koga je A. pozvao k sebi - pokazao se zadovoljnim (isti izvor, str. 232-233).

Pod 5. XII zapisuje da se Vijeće sastalo na zatvorenu sjednicu i zaključilo da se jugoslavenski memorandum uvrsti u dnevni red. Tako je osnovna želja Mussolinija bila prihvaćena... (isti izvor, str. 233).

Aloisi je sutradan raspravljao s Francuzima i Eckhardtom o tekstu kompromisne odluke Vijeća, a mađarski ministar vanjskih poslova Känya mu je zatim pričao o protjerivanju njegovih zemljaka iz Jugoslavije (isti izvor, str. 233-234).

Pod 7. XII opisuje tok sjednice Vijeća i daje nepovoljnu ocjenu Jevtićevom nastupu; naprotiv, Eckhardt prolazi mnogo bolje i A. hvali njegov govor i vještinu izlaganja (isti izvor, str. 234).

Sutradan zapisuje da mu je član francuske delegacije Massigli donio tekst Lavalovog govora pred Vijećem u vezi s jugoslavenskim memorandumom, a zatim su se obojica složili i u pogledu teksta istupa samog Aloisija na popodnevnoj sjednici (isti izvor, str. 234).

Aloisi opisuje, dalje, tok popodnevne sjednice Vijeća i navodi da se većina govornika izjasnila protiv Jugoslavije (isti izvor, str. 235).

Nedjelja, 9. XII: kriza je na vrhuncu jer jugoslavenska strana - nezadovoljna istupanjem pojedinih govornika na protekloj sjednici Vijeća - prijeti da će povući memorandum i zadobiti slobodu akcije - a to za Aloisija znači rat! Kasno popodne Aloisi je kod Lavala koji mu kaže da je krajnje što je mogao prije podne postići kod jako razljućenog Jevtića dokument, što su ga sastavili Massigli i on (Laval), u kojem se jugoslavenskoj strani čine sitni ustupci. Aloisi je obećao Lavalu da će uznastojati privoljeti Mađare da to prihvate (isti izvor, str. 235-236).

10. XII: Aloisi je čitavo prijepodne proveo s Edenom, Känyjom i njihovim stručnjacima da pronađu formulu za nacrt odluke koji Eden, kao izvjestilac, mora popodne podnijeti Vijeću na prihvaćanje. Zatim Aloisi bilježi sve detalje oko konačnog prihvaćanja teksta odluke Vijeća (isti izvor, 236-237).

vačke, Poljske i Rumunjske, na Edenov prijedlog, spor je definitivno bio skinut s dnevnog reda vijeća.

Mjesec dana nakon toga, 24. VI 1935, knez Pavle pozvao je na kormilo svog odabranika: Milana M. Stojadinovića.

.4. *Proces u Aixu i njegova pozadina.* Konačno je - nakon pomnih priprema — započeo u Aixu 17. studenog 1935. pred porotnim sudom proces trojici suučesnika u marsejskom atentatu.[69] Posrijedi je bila ne samo smrt kralja Aleksandra i ministra Barthoua nego i smrt nekoliko Francuza, nastradalih prilikom pucnjave 9. X 1934. Dakako, želja optuženih — kao i njihova prvog branitelja, pariškog advokata Georgesa Desbonsa - bila je prebaciti sve na politički teren, prikazati djelo kao protest potlačenoga hrvatskog naroda a ustašku organizaciju, kojoj su suučesnici »Vlade-šofera« pripadali, kao skup idealista i boraca za slobodu Hrvatske.[70]

Vijeću je u početku predsjedavao De la Broise, optužbu je zastupao glavni tužilac Rol, a Desbons je preuzeo zadatak branitelja. Säm proces, u odsutnosti zastupnika privatne tužbe (ustanove koju je francuski krivični procesni postupak poznavao),[71] otpočeo je u prisutnosti brojnih novinara, jer je svjetska štampa s velikom pažnjom namjeravala pratiti säm tok rasprave, u nadi da će doći do novih otkrića u vezi s atentatom i njegovom pozadinom.

Odmah od početka prisutnima je bilo jasno da će rječiti Desbons iskoristiti svaku priliku da naglašava političku dimenziju atentata, da pita i zadržava, da se ističe i da bude neugodan i tužiocu i samom sudu postavljajući dopunska pitanja, podnoseći zaključke, hvatajući se za formalnosti, zahtijevajući izuzeće tumača i si. Njegove su intervencije postajale sve agresivnije i žešće što je rasprava dalje napredovala, i već drugoga dana nanio je niz uvreda sudu, tako da je državni tužilac bio prisiljen — što se događalo malokad u analima francuskog sudstva — da zatraži brisanje Desbonsa iz popisa branitelja i sud je taj njegov prijedlog prihvatio. Ali, brisani branitelj odbijao je da napusti sudnicu i uzviknuo je, slijedeći historijski primjer grofa Mirabeaua: »Pokorit ću se samo sili!« Pokorio se naređenju žandarmerijskog kapetana, koji mu je stavio ruku na rame, no prije nego što je izašao, zatražio je teatralno da dobije pratnju dvojice inspektora, pretpostavljajući da je fizički ugrožen prihvaćanjem obrane Kralja, Pospišila i Rajića. Optuženi nisu dobro shvatili incident i žagor u publici pa im je tumač morao objasniti i reći da će im sud suditi tek u nastavku procesa. Pospišil je odmah reagirao i rekao: »Ako gospodin Desbons nije tu, mi nećemo ništa odgovarati.«

Proces je bio nastavljen 5. veljače 1936. U međuvremenu bio je smijenjen dotadašnji predsjednik i predsjedničku dužnost preuzeo je Loison koji se već istakao vještim i autoritativnim vođenjem procesa protiv francuskih autonomista u Colmaru. Dužnost branitelja preuzeo je predsjednik pariške Advokatske komore de Saint-Auban, okružen trojicom mlađih kolega iz Aixa. Loison je dalje dobro vodio proces i iz iskaza svjedoka, kao i samih optuženih, uspjelo je rekonstruirati shemu Pavelićeve ustaške organizacije i tok priprema za atentat, iako su brojne pojedinosti oko samog atentata ostale i dalje nerasvijetljene. Pospišil je spominjao ustašku zakletvu, a na pitanje predsjednika je li pri polasku znao kakav ih zadatak čeka u Francuskoj ustvrdio je da to nije znao

[69] Opširno: disertacija G. Cserenyey, (vol. II) navedena u bilj. 1.
[70] Taj Desbons je za vrijeme rata boravio u Zagrebu.
[71] To je učinila kraljica Marija na pritisak Pariza.

vim točno, no da ne bi oklijevao da ukloni kralja Aleksandra da mu je vrhovni šef (»Poglavnik«) to bio naredio; da bi se čak bacio s Eiffelovog tornja da mu je on to bio naredio! Predsjednik je u toku rasprave pročitao pismo kraljevske udovice, upućeno njenom zastupniku kao zastupniku privatne tužbe J. Paul-Boncouru, poznatom francuskom pravniku i istaknutom političaru kojim povlači punomoć »imajući puno povjerenje u francusko pravosuđe«. Čitanje njenog pisma nije ostalo bez utiska na francuske porotnike. Ali, nlaidoyer branitelja de Saint-Aubana bio je uzor braniteljske vještine i govorništva u francuskoj sudnici i samo njemu valja pripisati što je porota — odgovarajući na trideset dva pitanja 12. II 1936 — s jednim glasom većine priznala ustaškim suučesnicima atentata olakšavajuće okolnosti, osudivši ih samo na doživotnu kaznu zatvora s prisilnim radom.[72] Pošto su saslušali presudu, Pospišil je ustao i zavikao: »Dolje krvnici! Živio Pavelić! Živjela slobodna Hrvatska!«[73]

U kraćoj raspravi o krivnji Pavelića, Perčevića i Kvaternika nije bilo problema; njih je sud osudio na smrt u odsutnosti.

To bi bio - u najkraćim crtama - izvještaj sa suđenja u Aix-en-Provenceu.

Ali, postoji završni (»sintetički«) izvještaj novinara Stanislava Vinavera šefu Centralnog presbiroa predsjedništva vlade u Beogradu (CPB) K. Lukoviću (Beograd, 19. II 1936)[74] u kojem Vinaver, kao šef servisa CPB-a u Aixu za vrijeme suđenja, iznosi mnoge nepoznate pojedinosti o samom procesu.

Za predsjednika suda Loisona Vinaver ima samo riječi pohvale. »Posle gospodina De la Broaza koji je onako mlako i mlitavo vodio proces u Eksu za koji nije bio sposoban ni po svojoj prošlosti pretsednika za parnice drugog tipa, ni po svome temperamentu i koji je bio izigran i od advokata Debona i od sticaja okolnosti koje nije predvideo, morao je doći — piše Vinaver — jedan

[72] **U toku okupacije Francuske Pospišil, Kralj i Rajić bili su - prema francuskim izvorima - pušteni na slobodu iz centralnog zatvora u Fontevraultu. Vratili su se navodno u Zagreb i zatim im se gubi trag.**

No, drugi francuski izvor tvrdi da su kaznu izdržavali u robijaškoj koloniji u Francuskoj Guayani (R. **Belbenoit, *Suha giljotina,* Zagreb** 1966, str. 120).

[73] **Šef Centralnog Presbiroa K. Luković - u dopisu ministru dvora M. Antiću od 6. II 1936 - dostavlja ovaj izvještaj dopisnika CPB-a u Parizu: »Ovih dana general Kastelno je razgovarao sa Sent-Obanom, braniocem osuđenih terorista. General Kastelno, koji dobro poznaje g. Sent-Obana i koji je njegov politički jednomišljenik, prebacio mu je što je prilikom suđenja zauzeo neprijateljski stav prema savezničkoj Jugoslaviji. Na to je g. Sent-Oban odgovorio da je, proučavajući dosje optuženih, došao do uvođenja da su oni politički krivci. Zatim je u daljem razgovoru g. Sent-Oban kazao generalu Kastelnou da su isprva porotnici bili odlučili da Pospišila, Kralja i Rajića oslobode krivice, i da su se odlučili da ih osude tek pošto je pretsednik suda Loazon energično intervenisao kod porotnika i pretstavio im do kakvih bi teških posledica došlo, kad bi optuženi teroristi bili oslobođeni« (AJ, Kancelarija kralja, Kut. 1).**

[74] **AJ, Kancelarija kralja, Kut. 1.**

Zanimljive pojedinosti o samom procesu daje J. Paul Boncour u knjizi uspomena: *Entre deux guerres. Souvenirs sur la III Republique, Sur les chemins de la defaite 1935-1940,* Paris 1946, str. 22 i dalje.

Jugoslavenska strana trudila se da na propagandnom planu zabilježi koji poen u svoju korist [1 u tu] svrhu izdane su dvije brošure istog autora: Edouard E. Plantagenet: *La Bande Tenoriste I avelitch-Pertchetz-Pertchevitch a la solde du revisionisme,* Paris (1935) i isti autor: *Les crimes de ' O.R.I.M. Organisation terroriste. Les Exploits de Vantcho Mikhailoff et de Tchernozemski-Kerin VAssassin du Roi Alexandre et de Louis Barthou,* Paris (1935).

Valja spomenuti i jednu antimasonsku brošuru. Henry-Robert Petit, *Alexandre de Yougosla-v>e, victime d'une conjuration ma$onnique,* Paris s. a.

U ustaškoj se publikaciji (Đuro P. Lipovac, *Tamna prošlost kuće Karađorđevića,* Zagreb 1941) naprotiv tvrdi da je Aleksandar bio slobodni zidar i pri tom autor citira londonski *The Daily .Telegraph* (str. 43-44).

pretsednik koji bi već odbranio zaljuljani prestiž Francuske. Izbor g. Loazona prema prošlosti g. Loazonove bio je stvar koja se tako reći sama sobom nametala. On je bio i čovek jake ruke, i čovek velikog patriotskog osećanja i čuven pretsednik i najzad poznat po jednom procesu koji je bio politički. Osim toga vlada je u njega bila potpuno sigurna. Kad bi se stvar gledala sa jednog potpuno apstraktnog gledišta, ako je ono uopšte moguće, sa gledišta neke apsolutne pravde i pravničkog postupka onda bi na francuski sud mogla da padne velika senka zbog uplitanja političkih faktora. Pre svega direktno uplitanje vlade u vodenju procesa u Eksu, prilikom prve parnice, bilo je isuviše često i isuviše providno. Ono nije ostalo nezapaženo. Vlada je kao što je poznato zabranila da se Italija spominje. Za vreme prvog procesa vlada se i inače stalno mešala u tok stvari, i ne uvek onako kako je bilo čak i u njenim krajnjim intencijama, već po inspiraciji momenta. Pretsednik de la Broaz koga sam posetio - on je penzionisan i njegov poraz dotukao ga je — rekao mi je da je on prvi put, čim mu je ponuđeno da pretsedava odbio sa motivacijom da te stvari nije radio i da ne će biti dobar. Vlada ga je naterala. Tu je bila njena pogreška. Ona je naravno računala sa neokaljanom prošlošću pretsednika de la Broaza i njegovim velikim autoritetom pred porotom. Ali ona nije računala sa teškoćama i naročito nije računala sa gangsterskim metodama advokata Debona na sudu kao ni sa daljim razvojem prilika koje su se zaoštravale dotle da je došlo do direktnog sukoba advokature i magistrature, čime je onemogućeno da se nađe odmah advokat *ex officio.*«

»Isto tako — nastavlja Vinaver — i naše uplitanje u stvari ekskoga suđenja bilo je stalno i često. Mora se istaći da je to uplitanje bilo tako vešto i dobro izvođeno da ono nije palo u oči francuskoj ni užoj ni široj javnosti. Ono je bilo neobično značajno. Ne samo da su radili veliki faktori kao što je poslanstvo i drugi faktori, nego su na licu mesta radili sa najvećom aktivnošću stručnjaci. Tako je poznato da je naš generalni konzul u Marselju g. Lazarević uticao mnogo na sud i u više mahova i svojim razgovorima i svojim savetovanjima i na sve druge načine. Tako je isto i naš ekspert iz Ministarstva spoljnih poslova g. Stojković bio u stalnom kontaktu i sa pretsednikom suda - i jednim i drugim — i sa sudijama i sa državnim tužiocem. Ovo je sve vršeno sa najvećom diskrecijom i nije padalo u oči. Ma da smo često viđali pretsednika suda - jer smo stanovali u istome hotelu i ručavali u istome holu — ipak smo pred publikom samo ga sa najvećom učtivošću pozdravljali i javno mu nismo prilazili. Izgledalo je da između nas postoje samo najosnovnije forme velike učtivosti. Koliko je ovakva diskrecija bila potrebna vidi se već po onoj buri koju je uspeo da stvori branilac okrivljenih de Sent-Oban povodom imena g. Simonovića kada se iz akata samo videlo da je g. Simonović služio kao tumač okrivljenih ma da je u službi srpske policije i time je podozriv ne kao ličnost nego kao faktor koji je nepoželjan kada se tiče rada francuskih paragrafa. Branilac de Sent-Oban i njegov pomoćnik de Vezin La Ri u prijateljskim razgovorima istakli su mi više puta da je epizoda sa g. Simonovićem takve vrste da bi već zbog nje Kasacija mogla da obesnaži proces zasnovan na protokolima gde dolazi u obzir i tumačenje g. Simonovića - a da već i inače ta stvar mora da se iskoristi zbog francuske porote i klasične osetljivosti francuske javnosti koja ne trpi nikakvo strano mešanje u svoje sudske stvari. Pa kada je samo izražena sumnja u jedno tehničko tumačenje g. Simonovića bila te prirode da je dala čitav dan najžučnije debate i da je dala čitav niz dobro proračunatih poteza odbrani, onda treba imati u vidu kako bi strašno moglo delovati kada bi se videlo ma kakvo naše uplitanje u stvari francuskog suda. S

edne strane ono je izvođeno vešto i diskretno i nije padalo u oči. S druge strane mi smo svi, naročito jugoslovenski novinari bili u znaku stalnog orotesta što se izvesne stvari protivu nas iznose i ističu da smo uvek izgledali uvređeni i neraspoloženi i da nikome ni na kraj pameti ne bi moglo doći da mi jza kulisa dejstvujemo.«

»Naš uticaj - tvrdi Vinaver — bio je i veliki i stalan.

Što se mene lično tiče ja sam imao u hotelu ‚Sekstijusu' sobu koja je direktno komunicirala sa pretsednikovom te smo tako svakog dana mogli dugo i obilato da razgovaramo. Ja sam mogao da mu prikažem izvesne psihološke pojedinosti koje su za njega bile od velike važnosti jer su mu tačno pokazivale naše gledište i njegovu opravdanost. On je naročito usvojio gledište da su protivu Jugoslavije pre svega bili svi oni koji joj zavide i koji je mrze zbog pobede Srbije. On nije dozvolio sebi da spomene ni pojam o Habsburzima - o čijem je radu u pripremanju atentata Centralni presbiro izdao u to vreme u Parizu jednu brošuru s potpisom g. Plantaženea — ali usvojio je ovo tumačenje o našim neprijateljima po nagonu, i tim tumačenjem objašnjavao je sve što se kod nas dešava, kada mu je to trebalo.

On je dobio od mene ne samo podatke koje je mogao dobijati i koje je dobijao i od naših drugih stručnjaka, naročito g. konzula Lazarevića i g. Stojkovića — nego je dobio opšti psihološki i filozofski pregled naše istorije, naše borbe za opstanak, našeg stava u svetu, što mu je pomoglo da nikada ni za trenutak i pored neznanja mnogih činjenica ne učini kakvu materijalnu pogrešku o nama. On je bio rukovođen sa nekoliko osnovnih ideja od kojih je glavna da je prirodno što je Jugoslavija naišla na neprijatelja u onom logoru koji je pobeđen i koji nije mogao da oprosti pobedu Srbiji i njenom oličenju u pokojnom Kralju Aleksandru koji je proširio Srbiju do njenog zaključnog ideala Jugoslavije.«

»Da nije bilo pretsednika Loazona - ističe dalje Vinaver - proces bi nam dao mnoga neprijatna iznenađenja. Isto tako samo je njegova zasluga što je porota, kada su već priznate olakšavajuće okolnosti, odlučila se za večitu robiju. On mi je posle presude sutradan u četiri oka pričao da je prilikom dugog večanja direktno uticao na porotu i neovlašćen i to sa glavnim razlc gom koji je stekao u svojoj dugoj sudijskoj i pretsedničkoj karijeri. On mi je tukao: ‚Zar vam nije jasno da ti zločinci nikada ne mogu da se poprave, pa al.o se vrate zar vam nije jasno da će oni opet da čine zločine?' Ovaj razlog — veli g. Loazon - uvek je presudan pred francuskom savešću.

G. Loazon je i francuskoj vladi učinio značajnih usluga jer bez njegove intervencije ipak bi došlo do mnogih otkrića i nezgodnih reči naročito o Italiji. On je prekinuo na vreme i branioce u više mahova, i svedoka g. Loazo-a [Charles Loiseau], i pojedine svedoke policajce uvek kada je trebalo i kada se pojavljivala opasnost da se Italija spomene. Pojedine stvari koje su rečene on je sa mnogo veštine zabašurivao. Ipak te stvari postoje u stenogramu. Također Postoji nekoliko izjava samog državnog tužioca koje je pretsednik pokušao da prekine ali koje su ipak bile izrečene do kraja.

Pretsednik g. Loazon blagodareći tehnici procesa koja je zahtevala stalno prevođenje sa francuskog na srpski i sa srpskog na francuski našao je načina da jednu istu stvar ponovi dva, tri ili više puta i to tako što je davao u nekoliko rnahova, kad je to zatrebalo, prevodiocu jedan kratak rezime koji treba Prevesti. On je blagodareći tome toliko govorio da se ceo proces pretvorio tako reći u jedan komentar, u njegov pretsednikov komentar. On je tako dejstvovao i na štampu i na porotu. Treba uzeti u obzir i činjenicu da su sve

pojedinosti procesa bile neobično strane i tuđe svima i da se moglo stalno padati u greške. Pretsednik Loazon naglašavao je uvek, rezimirao je, komentarisao je, ironisao i podvlačio. Osim toga u okviru svoje diskrecione moći koju mu daje francuski postupak on je sa očevidnim smislom za psihološke efekte umeo da nametne čitanje kakvoga važnoga dokumenta koji je dejstvovao na duhove.«

O drugom branitelju ustaša u Aixu de Saint-Aubanu Vinaver iznosi ovo: »Osim toga — piše on — pretsednik je imao nečuvenih teškoća pre svega da Sent-Obana pridobije za glavnog branioca. Sent-Obanu je trebalo mnogo laskati da bi dao potrebne garancije, garancije formalne prirode. Sent-Oban kako mi je pretsednik odmah rekao - dao je te garancije. On je obećao ‚da će pledirati francuski', tj. da neće biti incidenata, podvala, nezgodnih momenata i grubih aluzija. Osim toga Sent-Oban je obećao — a ovo obećanje možda nije bilo potrebno kada se uzme u obzir ono što je Sent-Oban stvarno radio - da neće praviti aluzije protivu Italije. Sent-Obana je trebalo moralnim načinima i olakim komplimentima kupiti za stvar pretsednika Loazona, tj. za instrukcije francuske Republike. Osim pitanja Italije bilo je i drugih momenata nezgodnih za režim - kao na primer pitanje odgovornosti francuske policije u atentatu - i Sent-Oban obećao je da će sve to respektovati. Najzad Loazonu je trebalo da Sent-Oban pravi iluziju pravoga branioca. To mu je trebalo i u duhu instrukcija koje su htele da se istakne francusko pravosuđe i njegova nepristrasnost a i zbog ličnog autoriteta i to neophodno. Jer posle sukoba magistrature i advokature trebalo je stvoriti utisak u širokoj publici da je francusko pravosuđe na pravoj visini, da postoje razni obziri ali da je najviši obzir u striktnom izvršavanju pravde. Samo sa tim večitim laskanjem, često preteranim i nespretnim, a najčešće potpuno praznim pa čak i bezukusnim pretsednik Loazon nije postigao ono što je želeo: da sahrani svoga protivnika u procesu pod cvećem laskanja. Kada je Sent-Oban u tradicijama francuske advokature, iskorišćavajući izvesne momente do kraja otpočeo patetično da se pokazuje kao neki tobožnji pristalica velike pravičnosti, onda je to nagomilano laskanje oko njegova imena dalo mu i u očima porote i u očima novinara neverovatan autoritet. Jer drugo je kada u ime istorije i večne pravde Jugoslaviju napada jedan drski Debon za koga se ne tvrdi da je slava Francuske, a drugo je kada nas sa suzama (ma da su one veštačke) napada jedan starac od 78 godina a za koga Se reklo da je neraskidno deo francuske slave i francuskog duhovnog nasleđa. Sve ono što je on kazao u najvišoj emociji izgledalo je preobraženo baš zbog pretsednikovih komplimenata i pretsednik nije više imao načina da to nekako zadrži naglom negacijom jednog čoveka koga je malo pre uzdizao do nebesa. Ovu dilemu priznao mi je i sam pretsednik sutradan posle presude u jednom intimnom i dugom razgovoru.

Proces ostaje ipak — piše Vinaver — slava pretsednika Loazona. On se pokazao na najvećoj visini. On je ispunio do slovceta naredbe režima u Parizu. On je i prema nama bio ispravan i idealan i bez njega ne bismo dobili onakvu osudu tri okrivljena zločinca. On je i prema novinarima i prema javnosti ispao na zavidnoj visini. Kao jedinu želju ori mi je izrazio ovo: da dobije portret Njenog Veličanstva Kraljice Marije kojoj se divi i da taj portret na najsvečanijem mestu u svome stanu izloži opštem poštovanju svih koji budu posetiu prvog pretsednika suda u Eksu koji po rangu dolazi odmah posle onog u Parizu.«

Za državnog tužioca Rola Vinaver kaže da je nadmašio sva očekivanja jugoslavenske strane. Nitko se nije mogao nadati tolikom naporu od njega. U

om procesu bio je uslijed svoje brzopletosti još veći krivac negoli i säm ^redsjednik De la Broise. Roi je bio taj koji je zahtijevao d: Pjvokatskog reda i time stvorio bezizlaznu situaciju. U prvo vrijeme nije bio 3 oznat sa činjenicama pa je dugotrajnim radom i uz veliki trud svladao redmet. Brisanje Desbonsa iz advokatskog reda, kampanja štampe, laskanja

oostao neobično ponosan na svoju ulogu u prošlom procesu.

»Međutim, jasno je — upozorava Vinaver — da sa makiavelističke tačke gledišta gledano nije bilo dobro što je sud tako jasno pokazao svoje karte i da bi bilo bolje da je sud imao drugu taktiku i da je težio tome da Debon sam onemogući svoje branjenike. Iz moga izveštaja o prvom procesu, iz mnogobrojnih poverljivih izveštaja iz toga vremena vidi se jasno koliko je ogorčenje izazivao Debon kod porotnika sa kojima nije računao. Vidi se — tamo su pobrojani i dokazi — da bi ona prva porota nesumnjivo i to zbog Debona osudila svu trojicu okrivljenih na smrt.«

Novim procesom u Aixu Roi je dobio kao neku životnu misiju: htio je da dokaže da je bio u pravu kad je predložio brisanje Desbonsa i uopće da su okrivljeni, koje je branio Desbons, pravi zločinci. Iz užasne mržnje na Desbonsa proizašli su neki njegovi potezi koje Pariz nije želio. Tako je Roi s potrebnom jasnoćom — a na najveće negodovanje Mađara koji su bili i u sudnici zastupljeni s nekoliko novinara i agenata — ocrtao ulogu službene Mađarske i istakao njenu apsolutnu odgovornost. Isto je tako bez uvijanja naglasio kobnu i zločinačku ulogu Habsburgovaca i legitimista. Usvojio je — hvali se Vinaver - njegovu osobnu argumentaciju da Jugoslaviju prirodno i nagonski mrze oni koje je Srbija pobijedila i kojima je i sama ideja Jugoslavije neprihvatljiva.

»Reč koju je držao g. Roi na kraju — piše Vinaver — trajala je punih 7 sati. Njoj su zamerali novinari pa i sam pretsednik suda suvišnu epsku opširnost. Ona je bila osim toga puna opštih mesta i sasvim banalnih razvijanja. Ali ona je sadržavala toplu uvodnu komemoraciju Kralja Aleksandra. Osim toga sva su ta razvijanja bila potrebna radi francuske porote koja ipak nije bila dovoljno upoznata sa komplikovanim jugoslovenskim imenima i komplikovanom jugoslovenskom tematikom. Roi je prikazao te stvari opširno ali sa tolikom profesorskom jasnoćom da je to moralo apsolutno i svakome da izgleda jasno i razgovetno. Osim toga Roi je bez dvosmislenosti kazao mnoge stvari sa kojima se pretsednik nije slagao a koje nije mogao da spreči i koje su povoljne za našu propagandu. To je pitanje odgovornosti Habsburgovaca i Mađarske pa čak donekle i Italije. Ovo poslednje nije bilo rečeno jasno ali se dalo zamisliti. G. Roi nije bio srećan u svojim intervencijama. On nije umeo da ih postavi kako treba. Cesto one nisu ni bile potrebne jer je pretsednik u neku ruku vršio i ulogu državnog tužioca, u našu korist. Ali g. Roi dao je ogroman ekspoze, istina nešto banalan ali jedinstven u preglednosti, iscrpnosti i određenosti. Njegova optužba imala je uspeha i kod štampe. Ona pretstavlja najsvetliji trenutak sudske karijere g. Rola. Pored svega drugoga kako je g. Roi nesumnjivo pristalica one druge Francuske koja nije katolička, to su i neki njegovi razlozi takve prirode da ih pretsednik Loazon nije mogao dati a da ih je trebalo reći zbog porotnika i listova koji ne naginju preteranom katolicizmu i zbog onih koji su mu protivni duhom i doktrinom. Tako smo imali i katoličku i anti-katoličku Francusku oličene u pretsedniku Loazonu i državnom tužiocu Rolu — obe za nas, obe u stavu koji za nas pledira.«

»Ceo svet pitao se — piše Vinaver u poglavlju svog izvještaja o obrani — pa i

pretsednik g. Loazon, šta je bilo Debonu kada je predložio prestarelog Sent-Obana za branioca. Međutim račun Debonov pokazao se ipak kao tačan. Sent-Oban je branio godine 1895 u poznatom ‚anarhističkom procesu' istaknute francuske intelektualce i anarhiste i - ma da desničar, branio ih je tako da su oslobođeni. To je dalo Sent-Obanu veliku slavu. Ali je od tog vremena prošlo 40 godina. Sent-Oban važio je kao izlapeo. Njegov ugled kao batonijea [bätonier, šef advokata u nekom suđenju] i poznatog pisca bio je još uvek veliki. Debon ga je — ovde nemam sigurnih podataka ali sam u to duboko uveren — uspeo da kupi. Honorar je nesumnjivo vrlo veliki. Jer Sent-Oban nije radio samo kao advokat koji se odaziva svetome pozivu pravde i kao slavni pravnik koji na zalasku dana želi da zablesne. On je radio i nesumnjivo u duhu onoga što je želeo Debon tj. da diskredituje Jugoslaviju i da brani Mađarsku. Što se tiče Italije tu je opasnost bila minimalna jer i sam pretsednik suda ne bi dozvolio nikakav ispad prema Italiji.«

»Da je Sent-Oban radio za materijalne interese - nastavlja Vinaver svoje optužbe — pored ostalog dokaz je i u tome što je njegova sekretarica bila stalno sa Mađarima, što mu je ona slala pismene podatke, što su Mađari bili često sa njim i što je on u više momenata branio Mađare i kada to nije tražio interes njegovih branjenika. Osim toga sam sistem njegove obrane nije bio u tome da se traže olakšavajuće okolnosti za trojicu okrivljenih koji bi se pretstavili kao slepo oruđe i ništa više. Njegov sistem obrane bio je da se brane ustaši *en bloc,* da se brani i Pavelić i Perčec i Perčević a tri okrivljena da su samo sastavni deo celog jednog bloka koji se brani. Da je Sent-Oban radio samo po svojoj inspiraciji a bez materijalne zainteresovanosti i zavisnosti od Debona on bi nesumnjivo okrivljene nekako odvojio od onih drugih.«

Osvrćući se na držanje okrivljenih ustaša, Vinaver piše i ovo: »Okrivljeni su vrlo često izjavljivali da nemaju šta da kažu kada bi ih advokati za to zamolili. U više mahova čuo sam da su im advokati odbrane zabranjivali da ma šta kažu u nezgodnom trenutku. Čuo sam i reči: sada nije zgodno, nije oportuno, kvarilo bi sve itd. Tako su im zabranili da govore posle izjave generala Zorža, posle čitanja pisma Nj. V. Kraljice Marije i u više drugih momenata. Okrivljeni su bili neobično poslušni svakoj takvoj sugestiji i naredbi. Videlo se da im je stalo da budu branjeni i odbranjeni. Kada su im posle presude porote advokati saopštili da postoje olakšavne okolnosti i da im je život obezbeđen - a to se nije moglo još znati jer je pretstajalo dugo čitanje odgovora na pitanja — sva tri okrivljena bila su vrlo srečna i razdragana i smejali su se a naročito Pospišil i Kralj. I ovim okrivljeni su pokazali koliko drhte za život i ne spadaju u klasu pasioniranih idealista. Nešto više dostojanstvenosti pokazao je Rajić. Pospišil i Kralj i inače izgledaju sasvim vulgarno, Kralj sa izvesnom narcističkom klovnovskom tendencijom, Pospišil sa nesumnjivim karakteristikama gangstera.«

Zanimljivo je ono što Vinaver iznosi kao veliku »tajnu« procesa koju mu je povjerio sudski vještak psihijatar prof. Did. »U najvećem i najprijateljskijem poverenju ovaj put prof. Did hteo je da mi saopšti i najveću tajnu ovoga procesa. On mi je rekao doslovce da je na njega činjen pritisak da Miju Kralja oglasi umobolnim. To je već bio uradio marseljski praktičar lekar pozvat da ispita duševno stanje Mije Kralja. Da je prof. Did dao takvo mišljenje, procesa uopšte ne bi bilo jer bi glavni krivac za koga ima nekih dokaza bio neuračunljiv a ostale bi onda nekako izmanevrisali. Prof. Did mi tvrdi da je na njega činjen pritisak i to vrlo jak od centralne vlasti preko državnog tužioca u Tuluzi, gde prof. Did upravlja najvećim francuskim zavodom za umobolne.

Prof. Did nije hteo da postupi po ovoj izričnoj želji i naredbi centralne vlasti i tako je protivno njenim intencijama moralo da dode do procesa. Prof. Did mi tvrdi da su mu to vrlo rđavo uzeli i da mu država od toga dana nije poverila ni jednu ekspertizu, dok [su] se ranije redovno na njega obraćali za velike stvari.«

I na kraju upozorava Vinaver i na ovo: »Vrlo je karakteristično — piše on — da nije došao kao svedok bivši šef marseljske policije Kals. Sent-Oban mi je pričao da se i iz filma koji je snimljen vidi da je francuska policija pucala na auto gde je bio Kralj, u panici. Da je došao Kals — tvrdi mi Sent-Oban — bilo bi velikih incidenata vrlo zgodnih za odbranu i vrlo nezgodnih za Republiku. Unakrsnim pitanjima dokazao bi se nehat francuske policije, njena strašna odgovornost i nesposobnost. Odbrana bi se ovakvim detaljima mnogo zadržala. Pretsednik g. Loazon gledao je da se aluzija na ovako što šta zabašuri. Iz stenograma može se videti još nekoliko dosta tamnih i nerazjašnjenih stvari u radu francuske policije koji služe kao dokumenat nesavesnosti. Takva je epizoda sa komesarom Paoli-em koji važne stvari Ae saopštava; takva je epizoda sa vlasnicom hotela *Modem* koja je odmah skrenula pažnju policije na zločince a čijoj izjavi nije poklonjeno dovoljno ni pažnje ni vere. Takve su i druge male epizode koje su ugušene ali koje se dadu naslutiti iz stenograma a koje smo mi, prisutni procesu još mnogo bolje videli iz mimike pojedinih svedoka, naročito policijskih komesara i detektiva i iz napora pretsednikovih da spreči veštim načinom i još veštijim pitanjima, da se slučajno šta ne obelodani.«

5. *Prilike kod ustaša.* Mussolini nije htio Pa veliča izručiti i držao ga je u zatvoru, ili u »zatvoru« dok se nije stišala bura. Nakon donesene presude u Aixu, čekao je kraće vrijeme i zatim ga pustio na slobodu. U literaturi nije raščišćeno je li Pavelić bio pušten 29. III ili 20. IV 1936,[75] ali je sasvim sigurno da je Pavelić 9. IV 1936. iz Glavnog ustaškog stana uputio pod brojem G. U. S. Br. 5269 / 1936 ovu čestitku:

»Svim stožernicima, logornicima, tabornicima, pobočnim pomoćnicima i svim mojim hrabrim ‚USTAŠAMA' u spremi i van spreme napose mučenicima: Pospišilu, Rajiću i Kralju i ostalim zarobljenim ustaškim borcima. Svim u odrednim predstojnicima, ‚U' naročite poslušnosti, U. T. S. odredu, U. F. C. odjelcima, U. ‚Kuno kovnici', U. misionim delegatima, U. O. delegatima, U. A. odredima, 1, 2, 3, U. P. odredu, U. S. odredu, svim USTAŠAMA.

Svim predsjednicima ogranaka ‚Organizacije Hrvatskog Domobrana', kao i svim svojim Hrvatskim Domobranima, Savezu Hrvatskog Sokola, svim starostama kao i svim Hrvatskim Sokolima, predsjedništvu Hrvatske zaje-

[75] **»Pavelić je - prema E. Kvaterniku - uhapšen 16. X 1934, a pušten iz zatvora 29. III 1936. Ti su nadnevci sigurno točni. Iza puštanja iz zatvora Pavelić je preselio u Salerno, gdje je živio sa obitelji sve do potpisa ugovora Stojadinović - Ciano 25. III 1937. Onda je interniran u Sieni. U razdoblju od 29. III 1936. do 25. III 1937. on je politički aktivan i drži vezu s domovinom« (J. Jareb, nav. djelo, str. 52, bilj. 65).**

Sam Jareb na istoj stranici navodi da je Pavelić bio uhapšen 15. X 1934. i da je ostao u zatvoru do 20. IV 1936. U isto su vrijeme ustaše iz kopnene Italije prebačeni na Lipare. Nakon izlaska iz zatvora, Pavelić je daljnje tri godine (1936-1939) interniran u gradu Sieni.

T. Sala, u svom citiranom referatu a na temelju talijanskih službenih izvora, navodi da je Pavelić bio pušten na slobodu iz zatvora-sanatorija Moncalieri; da se naselio u Cava de' Tirreni (Salerno), pa u Firenci i na kraju u Sieni (travanj 1937). Pavelić je - prema Sali - smjesta uspostavio vezu sa svojim pristašama i punktovima preko granice, iako je sigurno da su postojali kontakti s njim i za vrijeme »zatvora«. Uz službenu dozvolu Pavelić je održavao od rujna 1936. vezu s ostalim istaknutim ljudima ustaške organizacije: Artukovićem, Ml. Lorkovićem, a posebno živo s Ivanom Perčevićem u Beču.

dnice i njegovom članstvu, svim predsjednicima Hrvatskih radničkih organizacija i svim hrvatskim radnicima, upravama naše štampe, osobito *Nezavisnoj Hrvatskoj Državi, Hrvatski Domobran, Ustaša, Grič, Hrvatski Dom* i drugima, napokon svim dobročiniteljima i prijateljima Hrvatskog Domobranskog pokreta želim sretan Uskrs.

Bog Vam pomogao iz tuđine ugledati sa svih strana svijeta Uskrsnuće stare nam domovine Hrvatske. Sigurni u Uskrsnuće naše zadaće — za povratak Ustaše,

Za — Dom — spremni!

Iz Glavnog Ustaškog Stana 9. travnja 1936.

Dr. Ante Pavelić v. r. poglavnik«[76]

Uputio je i drugu čestitku (G. U. S. I. Br. 5237/1936) koja glasi ovako:

»Svome dragom narodu u miloj Domovini Hrvatskoj želim ‚Sretan Uskrs'.

Skoro Uskrsnuće na koje smo se zakleli (toč. 1. Ustaškog ustava) i za koju ginemo dočekati ćeš ispaćeni Hrvatski Narode.

Božjim blagoslovom uz pomoć svih Hrvata Tvoji Ustaše pridonijet će svoje djelo velikom Uskrsnuću Nezavisne Hrvatske Države.

Za — Dom - spremni!

Iz Glavnog Ustaškog Stana 9. travnja 1936.

Dr. Ante Pavelić v. r. poglavnik«[77]

Talijanska je vlada oko sredine svibnja službeno objavila da će pustiti Pavelića na slobodu, i to čini se — sa zakašnjenjem jer je on već bio na slobodi. Evo što o tome piše dr D. Biber u svojoj raspravi o ustašama i Trećem Reichu:

»Posle sloma Etiopije italijanska vlada nije pokazivala nikakvih znakova da namerava ispuniti data obećanja. Apelacioni sud u Torinu odbio je ekstradiciju Pavelića francuskim vlastima, a posle donesene presude francuskog suda u Aix-en-Provence italijanske sudske vlasti uopšte nisu pokrenule sudski postupak protiv ustaša zatečenih u Italiji. Italijansko Ministarstvo za Štampu i propagandu 14. maja 1936. g. zvanično je obavestilo strane dopisnike u Rimu da će Pavelić uskoro biti pušten na slobodu. U vezi s tim jugoslovenska vlada učinila je nekoliko demarša kod italijanskog poslanika Viole, a italijanska vlada davala je evazivne odgovore. Na ta pitanja predsednik vlade dr Stojadinović skrenuo je pažnju i britanskoj vladi.«[78]

Iz sačuvanih policijskih izvještaja može se zaključiti da je veza između Glavnog ustaškog stana u Italiji i pojedinih područja i centara bila ponovo uspostavljena u prvoj polovici 1936. godine. Na primjer, u (nedatiranom) izvještaju Uprave grada Beograda[79] stoji i ovo: »Iz dobijenog materijala dade se i to zaključiti da je posle Marseljskog atentata bila prekinuta svaka veza između ustaških područja i glavnog ustaškog stana u Italiji. Nezna se tačno kad je veza ponova vaspostavljena, ali izgleda prvom polovinom 1936. god. Tako nailazimo na jedno pismo dr. Ante Pavelića od 25. juna 1936. god., upućeno na dr. Mladena Lorkovića, kojim mu zahvaljuje u ime organizacije na rad za vreme njegovog tamnovanja i poverava mu i nadalje vođenje

[76] **AJ, Fond M. M. Stojadinovića, fasc. 12.**
[77] **Isti izvor.**
[78] **D. Biber, nav. rasprava, str. 47.**
[79] **AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, fasc. 33.**

organizacionih poslova i zastupanje i pretstavljanje prema svim faktorima izvan organizacije u Nemačkoj.«

U međuvremenu se prilike među interniranim ustašama na Liparima nisu nikako poboljšavale.[80] »Ni nakon odlaska profesora [Luetića] — iskazuje A. Moškov[81] - ljudi se nisu umirili, te je stanje bilo takovo da polovica logora nije razgovarala s drugom polovicom. Kod nekih se bila pojavila misao da je bolje da opet Talijani imaju i unutrašnju upravu logora, te su neki (Bilanko i Mustafić) bili otišli bez ikakovog dogovora s ostalim kod talijanskog komesara policije koji je bio odgovoran za nadzor nad internircima na otoku, sa molbom da opet Talijani preuzmu nadzor i u samoj tvrđavi. Tom prilikom su iznijeli kako u logoru vlada nered, podvojenost, te ako oni [Talijani] ne preuzmu vlast da će u logoru doći do krvi. Za ovaj njihov zahtjev u logoru znali su svega desetak ljudi. Istoga dana pojačana je straža karabinjera na ulazima u tvrđavu, a bile su postavljene i strojnice na krovovima kuća koje dominiraju sa glavnim ulazom u tvrđavu. (U tvrđavi nas je bilo oko 560). Svi smo pitali šta to znači i osjećaj zajedničke opasnosti kao da je umirio strasti, te su se ljudi opet jedni drugima približili. Sutradan je došao policijski komesar te je u nastupu pred svima u prisutnosti Budaka iznio da on ne može, kako su neki zahtjevali, bez odobrenja preuzeti vlast, a koliko mu je poznato da to nije ni potrebno te da on moli u koliko bi bilo nešto konkretnoga da mu se iznese. Rezultat svega je bio taj da je Budak odredio nakon par dana i nakon istrage nad Bilankom i drugima koji su bili s njim u sporazumu, da se isti imaju izolirati u posebnu jednu zgradu. Tom prilikom je objavio što je ova grupa namjeravala i što je napravila. Najbliži prijatelji ove grupe, a to su bili uglavnom Dalmatinci skočili su na iste te su htjeli linčovati nazivajući ih izdajicama. Ovaj događaj je imao za posljedicu da su se svi ljudi sakupili i da su svi oni koji su stanovah u gradu osim Budaka i Lisaka bili premješteni u susjedno mjesto na otoku Canetto te da se otvorila istraga koju je vodio sam Budak u pogledu svih događaja za vrijeme života po logorima u Italiji. Na toj istrazi skoro svi su se izredali i svaki je iznesao bilo optužbe bilo samo činjenice, kako se onda govorilo, svatko je istresao svoju torbu.

Pavelić je već tada bio pušten iz zatvora te su talijanske vlasti dozvolile njegov sastanak u Messini sa zapovjednicima koji su onda bili u logoru, zatim sa onima koji su smatrani za vođe bilo Dalmatinci, bilo Bosanci ili Ličani u samom logoru, ili sa onima koji su tražili da se sastanu s njime ne htijući pred Budakom govoriti o stvarima koje su im bile poznate, jer nisu u njega imali povjerenje. Tih je sastanaka bilo jedno desetak u dva navrata jer je u jedanput odlazilo najviše do 10 ljudi. Nakon završene istrage koja je trajala mjesecima određena je bila neke vrsti sudske rasprave i to pred sudom u obliku porotnog

[80] Prema iskazu I. Devčića, zapovjednika logora u K. 7 (L. Pag 29. X 1936.-a, »Pag« je šifra za Lipare): »Brojčani stališ logora jest 446 ustaša« (A-VII, NDH, Kut. 85[f]).

Jugoslavenski je poslanik iz Budimpešte 8. III 1936, javio brzojavno svom ministarstvu u Beogradu: »Glavni poverenik saopštava: Ovih dana očekuje se odluka italijanske Vlade po pitanju ustaške organizacije: obnova akcije ili njena likvidacija« (AJ, Kancelarija kralja, Kut. 2).

A. Vukčević je dva dana ranije obavijestio ministarstvo o aktivnosti bivšeg kapetana Metzgera, koji se sada naziva vitez Ferencfalvi a koji je u vezi s terorističkom akcijom vođenom iz Mađarske. Mađarskim je vlastima Metzger u nekoliko mahova bio sumnjiv da pokušava obnoviti akciju, pa je zbog toga bio više puta opominjan. Kretanje mu je bilo otežano i malokad je napuštao imanje svoga tasta u Visvăru. Međutim, sad saznaju da Metzger u posljednje vrijeme vrlo često dolazi u Nagy Kanizsu gdje je prije dolaska u Visvär stalno boravio (isti izvor).

Taj Metzger bio je upleten u poznatu »aferu Diamantenstein« (1919).

[81] A-VII, NDH, Zapisnik zaslušanja A. Moškova, 1/4 1-117.

suda gdje su iz svake satnije 6 izabranih porotnika uzeli učešća u sudovanju. Za voditelja rasprave bio säm ja odreden skupa sa Krunom Devčićem i u prvo vrijeme Jerolimom Katićem, ali na zahtjev Bosanaca i Hercegovaca umjesto Katića izabran je bio Boban. Rasprava se vodila protiv svih onih koji su imali učešća izravno ili neizravno sa slučajem Bilankova kao i u vezi sa rezultatima koje je dala opća istraga. Osude koje su tada pale nisu izvršene i uopće čitava stvar imala je glavnu svrhu, kako se to tek naknadno vidjelo, da služi smirenju ljudi, odnosno kao neka predstava kojom su se ljudi pola godine manje više zabavljali.«

»Napominjem još neke stvari — navodi Moškov u svom iskazu od 13. V 1947[82] — koje su se odigrale na Liparima. Tamo je došlo na koncu do otvorene svađe i između Budaka i Đovanieve grupe. Ovi su Budaku zamjerali popuštanje i osjetio se pogođen jer je dozvolio bio u istrazi da i njihove ljude optužuju. Uz Đovania bio je glavni, ako ne i najglavniji vođa te grupe Stanko Hranilović koji je uopće igrao najvažniju ulogu u čitavom razdoblju emigracije do njegove svađe sa Budakom. Na Liparima se ispostavilo da je vodio neke vrsti posebne kartoteke o svima koliko pripadnicima organizacije toliko i o svima ljudima koji su dolazili direktno ili indirektno u dodir sa emigracijom i sa problemom hrvatstva, borbe i uopće politike. Za to se doznalo nakon što se isti Hranilović posvadio sa Budakom radi istrage i radi preseljenja sa drugima koji su stanovali u gradu u mjesto Canetto. Međutim mora da je bilo i nekih drugih dubljih motiva jer se on zadnjih godina Lipara odvojio od svih te se držao po strani, a kako sam säm mogao zaključiti 1938. g. u zatvoru u Kietiu gdje sam se s njim našao, i on je bio zatvoren radi dolaska Hitlera, nije više bio u dobrim odnosima ni sa Pavelićem. Da je doista tako dade se zaključiti po tome što je u domovinu došao nešto kasnije poslije nas ostalih, i koliko je meni poznato, nije imao nikakove dužnosti, nego se bavio trgovinom. Njegov nerazdruživi prijatelj s kojim je uvijek bio skupa bio je Stjepan Marušić. Hranilović je bio osoba neograničenog povjerenja Pavelića i vjerujem najupućeniji u sve prilike emigracije, te jedan od odlučujućih faktora što se tiče unutrašnjeg života i rada u organizaciji. To je čovjek koji je sigurno najviše o svim događajima i momentima u razdoblju do internacije na Liparima znao. Živio je i radio pod imenom Paolo, te je držao apsolutno sve konce takozvane Đovanieve grupe u svojim rukama, a i mnoge ako ne većinu Pavelićevih. Nakon što je došao u konflikt sa Budakom, bio je posvađen i sa Kvaternikom koji je bio isto jedan od glavnih u Đovanijevoj grupi iako se od iste nekako odvajao, te imao uopće poseban položaj. Na koncu se i,Paolo' Hranilović bio udaljio i od samoga Babića. Nakon toga izbila je bila svađa i razmimoilaženje između Budaka i mladog Kvaternika, ali koji su pravi uzroci, meni do najnovijih vremena nakon rata nije bilo poznato. Na sve te svađe i razmimoilaženja onda sam a i kasnije gledao kao na momentalne pojave uzrokovane različitošću mentaliteta i naravi pojedinaca koji su se sukobljavali bez pravog povoda jer svi su se upravo natjecali u ispovjedanju zajedničkog ideala i cilja hrvatske nezavisne države. I ja sam za te svađe bio i našao neku vrst forme za to: previše mozga na malom prostoru, a malo pameti za te prilike. Ja sam se osobno držao po strani od svih grupa, te sam samo od Đovanieve grupe bio ubrajan u pristalice protivnih grupa jednom Artukovićeve, drugima Budakove, pa onda dalmatinske itd. Prema tome su se isti iz grupe Đovania i odnosili prema meni, a specijalno Herenčić, Pečnikar i Lisak u logoru, a izvan

[82] **Isti izvor.**

logora Babić i Hranilović. Ta je stvar bila poznata svima koji su bili došli u logor do interniranja na Liparima.«

Potpuno je u pravu D. Biber kad tvrdi da su vladini krugovi u Beogradu povjerovali da će Pavelić težište svog rada prenijeti u Njemačku. »Jugoslavenski poslanik u Berlinu Cincar-Marković — piše Biber[83] - posetio je 25. maja 1936. g. von Bülowa, državnog sekretara u Auswärtiges Amtu i izrazio zabrinutost da će Pavelić i Jelić nastojati da se prebace u Nemačku i da će odatle spremati nove zavere. Stojadinovićeva vlada smatrala je da je ta verovatnoća utoliko veća što su se neke ustaše još uvek zadržavale u Nemačkoj. Cincar-Marković hitno je molio nemačke vlasti da preduzmu sve potrebne mere, kako bi se sprečio njihov dolazak. Auswärtiges Amt izašao je u susret toj želji jugoslavenske vlade i stvarno još istoga dana naredio nemačkim konzulatima u Italiji da Paveliću ne izdaju ulaznu vizu za Nemačku, a u vezi Jelića to je učinjeno još prošle, 1935. g. O tome je zvanično bio obavešten i Gestapo. Međutim, dr Branislav Jelić ipak se nesmetano pojavio u Nemačkoj i tu je i ostao. Savetnik Auswärtiges Amta Busse tek je 2. jula 1936. g. saznao i zabeležio da je dr Jelić bez nemačke ulazne vize, vojnim avionom, početkom maja 1936. g. doleteo iz Italije u Nemačku i uputio se direktno Mülleru, Obersturmbannführern Gestapoa, kasnije načelniku III odeljenja u Glavnom uredu bezbednosti (Reichssicherheitshauptamt).«

»Za vrijeme internacije na Liparima — navodi Moškov[84] — pristiglo je i nekoliko ljudi koji su u to vrijeme ili pobjegli iz zemlje, ili došli iz drugih zemalja: Belgije, Francuske a i Njemačke u Italiju, tražeći da stupe u vezu sa ustašama. Tako je iz domovine došao student Pilav, iz Njemačke đak Pevec i iz drugih država skoro oko 50 ljudi. Tek pred povratak u domovinu kada smo se bili sakupili u Pistoi, saznao sam da su i ustaše iz Mađarske čitavo vrijeme bili u Italiji nakon atentata u Marseille-u i da su bili internirani neki u Kalabriji, na jugu Italije, a neki na otoku Sardiniji. Među ovima su se nalazili Servatzy i Francetić. Krupnih događaja nakon istrage i suda na Liparima nije više bilo...«

Pavelić je do 28. X 1936. dovršio opširniji elaborat namijenjen Njemačkoj pod naslovom »Hrvatsko pitanje« i dostavio ga njemačkom ministarstvu vanjskih poslova.[85]

»Da se novo stvoreni evropski sustav osigura za sva vremena — piše u njemu Pavelić — poduzelo se sve preko versailleskog diktata, prigodom stvaranja novih država, da se uništi svaka osnova (elemenat) koja bi razaranju ovog sustava bilo što doprinjela, te se je poduzelo da ju se uključi u takve državne tvorevine, koje bi je morale posvema upiti ili je u najmanju ruku tako podvrgnuti, da bi je one onesposobile za duga vremena za svaki otpor. Jedan od najjasnijih primjera ovoga postupka (metode) je St. Germainski mirovni ugovor, kojim je hrvatski narod podvrgnut srpskom gospodstvu u t. zv. Jugoslovenskoj državi.«

[83] D. Biber, nav. rasprava, str. 47.

[84] A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja A. Moškova, 1/4 1-117.

[85] A-VII, NDH, Kut. 85[e]. Na njemačkom jeziku nalazi se u Političkom arhivu njemačkog ministarstva vanjskih poslova u Bonnu, Büro Staatssekretär, Jugoslawien, Bd. 3. Taj elaborat objavljen je na njemačkom jeziku u Berlinu 1941. god. za službene interne potrebe instituta prof. dra Carla v. Loescha. Zanimljivo je pri tom da je taj Paveličev elaborat stigao u njemačko ministarstvo vanjskih poslova tek na početku travnja 1941. godine kad su Nijemci pripremali pohod na Jugoslaviju! U Zagrebu je 1942. god. odštampan u redakciji I. Bogdana pod naslovom: *Dr. Ante Pavelić riešio je hrvatsko pitanje.*

Nije puki slučaj — ističe on dalje — da su saveznici svim narodima bivše Austro-Ugarske, pa i onima koji prije nisu imali autonomiju, spremno pribavili i priznali državnu nezavisnost, ali su to pravo uskratili jedino hrvatskom narodu, iako je na temelju svoje hiljadugodišnje državne prošlosti, sve do 1918. godine, imao ne samo upravnu političku nego štoviše i zakonodavnu samostalnost. Saveznici su i predobro znali da će svi oni narodi koji su neprijateljski raspoloženi prema Nijemcima formirati jurišne čete protiv uskrsnuća njemačke veličine, a isto tako su dobro znali da bi Hrvati bili prvi koji bi s Nijemstvom stupali protiv nepravednog mirovnog diktata. Stoga je tada bilo potrebno tu opasnost temeljito spriječiti.

Kako su saveznici nepromišljeno žrtvovali tezu o samoodređenju naroda koju su zastupali — nastavlja on - kad je trebalo slijediti vlastite političke interese, pokazuje najbolje usporedba između Austrije i Hrvatske. Versajskim diktatom stvorena je nezavisna Austrija i do današnjeg su dana upotrebljavana sva sredstva da se spriječi njeno pripojenje Reichu; istodobno su Hrvati prisiljeni živjeti u tuđoj državi i do današnjeg se dana poduzima sve da se ta strana državna tvorevina Jugoslavija usprkos njihovom nezadovoljstvu održi. Upravo se nastoji da se mirovnim diktatom stvoreno stanje održi i u tu se svrhu pomažu svi elementi koji se protive borbi Nijemaca protiv nepravednog evropskog poretka, a ujedno se sprečava sve što bi Nijemce podupiralo. Tu je pravi razlog zašto se hrvatski narod nalazi u današnjem položaju bez slobode, a sve drugo su više ili manje prozirni diplomatski obrasci koji bi imali prikriti pravo činjenično stanje. Predobro je poznato da bi se oslobođenjem Hrvatske razbio onaj blok takozvanih »malih narodnosti« koji zaokružuju Njemačku.

To je činjenica. Isto tako je činjenica — piše Pavelić - da postoji hrvatsko pitanje usprkos svim nastojanjima. Štoviše, i sami vladajući krugovi u Jugoslaviji smatraju to pitanje tako otvorenim i tako gorućim da ono predstavlja polaznu točku i predmet svih političkih događaja i raspravljanja što su na dnevnom redu.

»Od kada je stvorena t. zv. Jugoslavija sva državna djelatnost se usredotočuje u vječitoj borbi za održanje jedinstva države, koja je zbog nerješenog hrvatskog pitanja uvijek ugrožena. Od prvog dana ni jedno pitanje političkog ili društvenog života nije ozbiljno riješavano, a još manje riješeno, jer sve potiskuje težina hrvatskog pitanja. Radi toga pitanja je Beograd odmah nakon osnutka države spriječio ostvarenje ustavotvorne skupštine, koja je bila zajamčena od vladara, a kasnije zanijekana. Radi toga je izglasan vidovdanski ustav (1921. g.) bez sudjelovanja Hrvata, koji je imao nametnuti ne samo državno, nego i narodno jedinstvo. Zbog toga je vladar 6. siječnja 1929. ovaj ustav ukinuo, jer je po njegovoj vlastitoj izjavi pružao preslabo jamstvo za održanje državnog jedinstva, te uveo svoju osobnu diktaturu (samovladu).

Poradi toga i današnja beogradska vlada stoji na labavim temeljima; oslanja se u Skupštini, koja je stvorena na izborima kod kojih vladina stranka uopće nije sudjelovala. Radi toga su beogradski vlastodršci u zadnjih osamnaest godina tako često i službeno izjavljivali, da je država konačno i stalno uređena, pošto su je najprije razdijelili u županije, pa u banovine, te njom vladali jedanput demokratski, a drugi put diktatorski, a onda opet lažno demokratski (pseudodemokratski), da konačno ipak priznaju, da uopće još nije ništa uređeno i da će istom sada biti sve učinjeno i Hrvati pozvani, da sudjeluju u novom poretku države.«

Ali, hrvatsko pitanje nije — prema Pavelićevoj ocjeni — samo jezgra unutarnje politike jugoslavenske države. Opetovano se očitovalo da je to

ozbiljno *međunarodno* pitanje iz kojeg bi se mogli izroditi nepredvidivi potresi. To pitanje nije riješeno od 1918. godine nadalje; ono postoji i danas i postojat će u svakom novom poretku južne Evrope ukoliko će se opet rješavati bez sudjelovanja hrvatskog naroda na temelju uređenja jugoslavenske države kao takve a ne na osnovi Hrvatske kao narodnopravnog subjekta. Bilo bi stoga korisno kad bi se hrvatskom pitanju u Njemačkoj posvetila veća pažnja kao dijelu revizionističkog i podunavskog problema, a napose kad bi se priznalo: 1. što je u biti hrvatsko pitanje i od čega zavisi njegovo evropsko značenje; 2. koji su sastavni dijelovi hrvatskoga narodnog područja; 3. što je svrha hrvatskoga oslobodilačkog pokreta; 4. tko su neprijatelji tog pokreta; 5. na čemu se temelje glavne smjernice beogradske vanjske politike i 6. kako se hrvatski narod odnosi prema aktualnim političkim pitanjima Evrope, a napose prema onima koja se tiču Njemačke.

I

1. — Odgovarajući na prvu točku o biti hrvatskog pitanja Pavelić ističe da je takozvana jugoslavenska država sagrađena na dvjema izmišljotinama, dvjema fikcijama, i to, prvo, da su Hrvati i Srbi jedan narod, a drugo, da Hrvati žele tu državu. Povrh toga, beogradski vlastodršci šire po svijetu neistinu kako Srbi imaju u toj državi veliku većinu, a Hrvati da su u manjini i, prema tome, prisiljeni su podložiti se interesima većine. Naročito tvrde i to da su Srbi, osim toga, važan vojni i gospodarski čimbenik, a Hrvati su, naprotiv, neznatni i nevažni.

Da bi dokazao tezu, Pavelić daje svoju interpretaciju prošlosti Hrvata i ističe da su pri stvaranju protuprirodnoga jugoslavenskog imena i pri širenju jugoslavenske misli prvotno i odlučno sudjelovali Habsburgovci. U nastojanju da spriječe buđenje naroda i u uvjerenju da se neće moći za dalekosežne osnove svoje balkanske politike poslužiti Hrvatima, koji su opozicionarci, zanosili su se mišlju da stvaranjem raznorodne jugoslavenske države u sklopu Habsburške Monarhije, i u općoj državi u velikom, i za pojedine narode, izigraju u borbi jedne protiv drugih. Tako je najodličniji prvoborac jugoslavenske misli u Hrvata, đakovački biskup J. J. Strossmayer bio onaj koji je sa svog položaja habsburškog dvorskog kapelana bio postavljen na biskupsku stolicu. Kroz više desetljeća, sve do kraja prošlog stoljeća, bila je i jugoslavenska misao oružje bečke politike; uplivni bečki krugovi zanosili su se njome čak i za vrijeme rata 1914-1918. Međutim, u hrvatskom narodu ta misao nije nikada mogla pustiti korijenje. Izuzevši mali dio inteligencije, ponajviše tuđinske krvi, hrvatski je narod najodlučnije otklonio jugoslavenstvo, a prije svega hrvatsko seljaštvo. U širokim slojevima hrvatskog naroda nije nikada postojala neka opća slavenska svijest koja bi se mogla ozbiljno suprotstaviti hrvatskoj narodnoj svijesti. Ti se slojevi nikada nisu osjećali pripadnicima Slavenstva te su otklonili, po svom osjećaju, kao nešto tuđe i opasno slavensku i jugoslavensku propagandu Praga, Moskve i Beograda. Ta neoboriva činjenica pruža nam daljnji dokaz da Hrvati uopće i nisu slavenskog nego gotskog porijekla, tvrdnja koja je već ozbiljno raspravljana.

Prema tome: Hrvati kao narod, svjestan svoje tisućljetne narodne osobitosti, ne mogu i neće nikada napustiti svoj narodni individualitet i suprotstavit će se svom uništavanju bezuvjetno svim raspoloživim sredstvima.

2. - Iz činjenice da su Hrvati samostalna narodnost, a ne dio tobožnjeg

jugoslavenskog naroda proizlazi — po Pavelićevom mišljenju — druga nužna činjenica: da Hrvati najodlučnije otklanjaju jugoslavensku državu.

»Ta je država — tvrdi on — osnovana protiv volje hrvatskog naroda; izaslanstvo zagrebačkog *Narodnog vijeća*, koje je 1. prosinca 1918. u Beogradu proglasilo ujedinjenje Hrvatske i Srbije, nije za to imalo nikada punomoći od hrvatskog naroda. Odmah iza nekoliko dana nakon osnutka države morao se je strojnim puškama slomiti otpor Hrvata u Zagrebu [Pavelić pri tom misli na krvoproliće na Jelačićevom trgu 5. XII 1918]. Tadanji voda pretežne većine Hrvata Stjepan Radić uputio je godine 1919. mirovnoj konferenciji predstavku potpisanu sa više stotina tisuća potpisa, tražeći osnivanje Nezavisne Države Hrvatske. Saveznici su unatoč toga silom proveli ujedinjenje sa Srbijom. Time je Hrvatska bačena u zbrku i potpuni balkanski kaos, koji je bio prepun političke i privatne amoralnosti, gdje je nered i korupcija vladala redovitom državnom upravom, a nećudorednost je bila ideal privatnog života. Sve da se i ne ponavljaju grozote, koje je Srbija počinila minulih osamnaest godina, pod zaštitom, te materijalnom i moralnom pomoći Francuske nad hrvatskim narodom, a što je već više puta sa hrvatske strane dokazano i opetovano, svakome će biti jasno, da se hrvatski narod ne će podvrći ovakvome stanju. Od godine 1918. sve su političke manifestacije i dogadaji dokazali nepokolebivu volju hrvatskog otpora protiv tuđinske srbske vladavine. Ovaj otpor ne smjera samo na ublažavanje, nego i na konačno zbacivanje tuđinske vladavine, kao i na raspadanje t. zv. jugoslavenske države. Zbog toga hrvatsko pitanje nije samo unutarnje pitanje Jugoslavije, nego i pitanje međunarodne politike, a kao takvo više puta i opetovano već se i pokazalo.«

3. — Hrvati su brojčano jaki i Srbija — prema Paveliću — može tim manje Hrvatstvo »rastočiti«, kao što ne mogu ni Česi tri i pol milijuna Sudetskih Nijemaca koje su im Saveznici isto tako velikodušno gurnuli u ždrijelo kao što su Hrvate Srbima. Beogradska vlada prikazuje svagdje u inozemstvu kao da ima samo dva i pol milijuna Hrvata, a zato sedam i pol milijuna Srba. Ali to ne odgovara istini ni po službenim statističkim podacima, iako su ti podaci potpuno nepouzdani i temelje se na krivotvorenim brojkama. Uistinu ima pet i pol milijuna »katoličkih i muslimanskih Hrvata«, a ukupno pet milijuna »grko-istočnih Srba«.

4. - U međunarodnoj se politici — ističe dalje Pavelić - računa s tzv. jugoslavenskom državom kao sa značajnim vojnim faktorom. Ta važnost ne počiva toliko na samoj jugoslavenskoj državi koliko pretežno na hrvatskom dijelu te države. Naime, zemlja nastanjena Hrvatima leži s ove strane crte koja odvaja truplo evropskog kontinenta od Balkanskog poluotoka. Na drugoj se strani Hrvatska spušta k Jadranu koji je spaja s jednom od najrazvijenih obala zemaljske kugle, sa svijetom Sredozemlja. Taj je geopolitički položaj već u ranijim vremenima uvjetovao političko-vojno značenje hrvatske države, a i danas se na tom prostoru ukrštavaju značajni vojni i politički interesi. U ratu neće biti bez značenja na čijoj će strani stajati hrvatski narod, a on će bez sumnje i posve prirodno stajati na strani neprijatelja Srbije. A to njegovo značenje još je pojačano ratničkim vrlinama hrvatskog naroda.

5. — Ekonomsko značenje današnje jugoslavenske države počiva u prvom redu na gospodarskoj snazi Hrvatske - tvrdi dalje Pavelić. Hrvatske se zemlje prostiru na području od 107.753 km² od čega otpada 5,900.000 hektara na plodnu zemlju koja daje toliko živežnih namirnica da nakon podmirenja potreba sveukupnog stanovništva ostaje znatan višak za izvoz. Hrvatska je u

srednjoj Evropi zemlja najbogatija šumama; hrvatsko je područje vrlo bogato ugljenom i rudama, a ima i zemnog plina i ulja. Ako se još uzme u obzir izvoz stoke, peradi i jaja iz Jugoslavije, koji gotovo isključivo dolazi iz hrvatskih zemalja (osim svinja kojima je Srbija bogata), očito je da je Jugoslavija postala gospodarski faktor uslijed njena hrvatskoga sastavnog dijela i da je Hrvatska, bez svake sumnje, gospodarski sposobna za život.

II

Prikazujući narodni prostor Hrvata, Pavelić piše i ovo: »Hrvatska se zapravo ne sastoji samo iz malog područja do 1918. godine autonomne banovine Hrvatske (sa Slavonijom i Srijemom), koja je kao takva većinom naznačena na zemljopisnim kartama, već iz svih njenih povijesnih sastavnih dijelova banovine Hrvatske, Dalmacije, te Bosne i Hercegovine. Taj prostor obuhvaća, kao što je već spomenuto, 107.000 km^2. Hrvatstvo ima na te pokrajine ne samo povijesno pravo, već i živo pravo u sadašnjosti, jer u njima živi hrvatski narod u neprekidnom narodnosnom kontinuitetu i tvori kao iskonski živalj znatnu većinu. Nehrvatske narodne skupine, koje u ovim pojedinim pokrajinama nalazimo kao narodne manjine, prodirale su u zatvoreno hrvatsko područje kao raspršene skupine, djelomice za vrijeme Turaka, a djelomice u najnovije vrijeme, po jednoj politički proračunatoj kolonizacionoj osnovi. Svoju pripadnost hrvatstvu i svoju volju za ujedinjenje u jednu nezavisnu državu hrvatsku, dokazalo je s ogromnom većinom pučanstvo svih tih pokrajina u svakoj danoj prilici.«

III

Pavelić, u tom svom memorandumu, ovako skicira ciljeve »hrvatskoga oslobodilačkog pokreta«: pokret nastoji uspostaviti slobodnu i nezavisnu hrvatsku državu na cjelokupnom povijesnom i narodnozaokruženom području hrvatskog naroda, i to stoga jer to odgovara volji cjelokupnoga hrvatskog naroda i njegovim životnim potrebama i jer hrvatski narod ima na to neprijeporno pravo. Nitko nije ovlašten da mu to pravo pod bilo kakvom izlikom uskrati!

»To je cilj hrvatskog oslobodilačkog pokreta - ističe on — za koji su tisuće i tisuće hrvatskih boraca svoj život žrtvovali, slobodu, zdravlje ili imetak. Iz prozirnih razloga oklevetali su neprijatelji hrvatski oslobodilački pokret i tvrdili, kao da bi on bio u službi ove ili one susjedne države ili da se bori za politički ili dapače i za teritorijalni probitak nekog tuđeg naroda, ali događaji zadnjih godina su ih kaznili kao lašce. Naravno, da hrvatski narod traži u svojoj borbi za slobodu prijatelja, jer se još nikada ni jedna nacija iz sličnog položaja nije barem bez moralne potpore izvana mogla sama osloboditi. Iz toga se pak nikako ne smije zaključiti, da se hrvatska oslobodilačka borba vodi za probitak bilo koje strane države ili, dapače, da je od takve upravljana.

Hrvatski narod vodi svoju borbu ponajprije za svoj vlastiti probitak. Pored toga upotrebljava sva sredstva, koja mu stoje na raspolaganju i kojima su se do sada svi narodi uspješno poslužili i oslobodili iz sličnog položaja. Teška je ta borba, pogotovo radi velikih zaprijeka, o kojima će se još govoriti. Unatoč toga ova je borba dovela do bitnih uspjeha — i mi u to vjerujemo nepokolebivo — konačni uspjeh ne će izostati.«

»Što su Hrvati godine 1918. pali u robstvo — nastavlja Pavelić svoja

pseudohistorijska izlaganja — dogodilo se iz razloga u svakom pogledu, koji su bili izvan moći hrvatskog naroda. Hrvati su tada bili razoružani, ali ne kao Hrvati, nego kao sastavni dio Centralnih vlasti i to ne od Srba, nego od armija Saveznika koji su Hrvatsku zaposjeli na temelju sklopljenog primirja sa Centralnim velevlastima. Rame o rame s njemačkim drugovima borili su se hrvatski vojnici do zadnjeg časa na svim bojištima. Kad su se na temelju ugovora o primirju vratili kući, našli su tamo savezničku vojsku. Samo zaštiti ovih vojska može se pripisati, da je zagrebačko *Narodno vijeće*, koje je bilo stvoreno *ad hoc* u glavnom kao društvo slobodnih zidara pod njihovom zaštitom, a protiv volje hrvatskog naroda moglo proglasiti ujedinjenje Hrvatske sa Srbijom. Srbska vojska nije igrala nikakvu ulogu kod ovih događaja, jer tada još zapravo nije postojala. Povratila se je tek kasnije pod zaštitom Saveznika, nakon što je bila obnovljena poslije sklapanja ugovora o primirju.«

Tako je Hrvatska poslije rata bila razoružana isto kao Njemačka, Austrija, Mađarska i Bugarska. Dok su Njemačka i ostale države ostale nezavisne, Hrvatska je postala sastavni dio jugoslavenske države pod vrhovništvom Srba, tako da ni jednom nije dobila ni vlastitu samoupravu. Vlade zemalja koje su bile pobijeđene u ratu mogle su kasnije raskinuti okove versajskog diktata i ponovo se naoružati. U Hrvatskoj je svaka mogućnost ponovnog naoružanja bila osuđena na neuspjeh, a bez oružja podjarmljeni narod, naravno, ne može postići svoju slobodu, ni provesti ma koju veliku i uspješnu djelatnost. Tako je Hrvatima preostao kao jedini otvoreni put, put revolucionarne djelatnosti i revolucionarnog naoružanja, put koji je inače Evropi poznat kao ustaško banditstvo, a čiji su zastupnici bili proglašeni razbojnicima. Od nove Njemačke mogao bi hrvatski narod očekivati puno razumijevanje za svoju junačku borbu protiv Versaillesa.

»Tko se za to zanima, može se uvjeriti po brojidbi — ističe Pavelić — da je zadnjih osamnaest godina u većim ili manjim revolucionarnim djelatnostima palo tisuće hrvatskih boraca za slobodu. Preko ovih djelatnosti prisiljena je strahovita tiranija na uzmak, a ona je u Jugoslaviji bila uperena protiv Hrvata, dok je neprijateljsko gospodstvo bilo tako uzdrmano, da danas revolucionarna Hrvatska ide u susret konačnom revolucionarnom djelu. Nakon što je borba ustaša stvorila za sve to preduslove, može samo ona završiti pobjedom i oslobođenjem. Tko poznaje sve te činjenice, koje dostatno jasno govore, ne će ni malo povjerovati objedama, da je hrvatski narod nesposoban za samoobranu.«

IV

U neprijatelje hrvatskoga oslobodilačkog pokreta Pavelić ubraja srpsku državnu vlast, međunarodno slobodno zidarstvo, Židovstvo i komunizam. Na prvom je mjestu srpska državna vlast, a osim nje stoje hrvatskom oslobodilačkom pokretu na putu i druge sile koje su moćne i raspolažu golemim sredstvima, bezobzirno upotrebljavanim protiv tog pokreta. Pri pobližem proučavanju — piše on — razvidno je da čitava državna vlast u Jugoslaviji počiva u rukama slobodnih zidara. Oni su za vrijeme rata »izmislili« osnivanje Jugoslavije: slobodno je zidarstvo u tu svrhu u inozemstvu podržavalo *Jugoslavenski odbor* koji — prema Pavelićevoj ocjeni — predstavlja prvu klicu Jugoslavije, a koji je stajao pod gospodujućim utjecajem uplivnoga engleskog slobodnog zidara, mrzitelja Nijemaca: Wickhama Steeda. Ono je također podržalo zagrebačko *Narodno vijeće*, osnovano u listopadu 1918. u Zagrebu, a koje je zatim proglasilo ujedinjenje sa Srbijom. To vijeće bilo je potpuno u

rukama slobodnih zidara. Međunarodno slobodno zidarstvo drži jugoslavensku državu kao vlastitu tvorevinu čvrsto u rukama. Sve ličnosti koje su od osnivanja države imale značajni politički ili samo važniji upravni položaj bili su članovi loža. Vrhovni je pokrovitelj jugoslavenskoga slobodnog zidarstva dinastija Karađorđevića, a vladar nosi u pravilu čast velikog meštra jugoslavenskih loža. Ta činjenica ima na vanjsku i unutrašnju politiku Beograda odlučan utjecaj. Jugoslavensko-bugarsko zbliženje posljednjih godina — prema Pavelićevoj procjeni - djelo je slobodnih zidara, a i svoju je diktaturu kralj Aleksandar 1929. godine proglasio uz prethodno odobrenje slobodnog zidarstva. Samo se po sebi razumije da je i jugoslavensko kao i međunarodno slobodno zidarstvo uočilo i budno pratilo hrvatski oslobodilački pokret koji je ustao protiv slobodnozidarske Jugoslavije. Pokušavalo je u zemlji svakoga onog Hrvata za kojeg se pretpostavljalo da je imao neki, pa makar i najmanji udio u pokretu, potpuno uništiti, dok je u inozemstvu, naročito u tzv. demokratskim zemljama, s pomoću tamošnjeg novinstva, koje je potpuno u njihovim rukama, širilo najbestidnije izmišljotine o pokretu. Slobodno zidarstvo nije napadalo one hrvatske stranačke političare koji su zastupali zahtjev za autonomijom Hrvatske *u granicama* Jugoslavije na temelju demokracije, jer su oni djelomično i sami bili saveznici Zidova i slobodnog zidarstva. Njihova djelatnost bila je uperena većinom i isključivo protiv pokreta za potpunom nezavisnošću koji nije ni slobodnozidarski ni demokratski, nego se bori za oslobođenje Hrvatske i za izgradnju unutrašnjeg reda i poretka na zdravim nacionalističkim načelima s pomoću kojih bi zauvijek bio odstranjen svaki utjecaj židovsko-slobodnozidarske demokracije.

U Hrvatsko] su danas - konstatira Pavelić — gotovo cjelokupno bankarstvo i gotovo sva trgovina u rukama Židova. To je bilo moguće samo zato što ih je država povlašćivala jer je i u tome vidjela slabljenje hrvatske narodne snage. Židovstvo je s velikim veseljem pozdravilo osnivanje tzv. jugoslavenske države, jer im hrvatska narodna država ne bi nikada tako odgovarala kao Jugoslavija - država raznih naroda! »U narodnosnom metežu - piše Pavelić- leži Judino carstvo; tu se može židovstvo kao novčano jak i prividno odan elemenat državnoj vlasti dodvoriti i zadobiti naklonost vlastodržaca. Hrvatska narodna država nije se sviđala židovstvu i iz razloga, jer je osnivač modernog hrvatskog nacionalizma dr Ante Starčević bio otvoreni protivnik židovstva (antisemita). I doista, Jugoslavija se razvila onako, kao što su to Židovi predvidjeli, u pravi *Eldorado* židovstva zbog podmitljivosti javnoga života u Srbiji. Ono je bilo veoma zahvalno Beogradu za pruženo zaštitništvo na taj način, da je od hrvatskog naroda ukradeni kapital upotrebilo za borbu protiv hrvatskog oslobodilačkog pokreta. U svakoj prilici očitovalo je židovstvo u Hrvatskoj na njemu svojstven i bučan način svoju odanost jugoslavenstvu i državnom jedinstvu, da bi u inozemstvu stvorilo dojam, kao da su Hrvati zadovoljni svojom sudbinom. U židovskim se rukama nalazi cjelokupno novinstvo u Hrvatskoj. To židovsko-slobodnozidarsko novinstvo neprekidno napada Njemačku, njemački narod i nacionalsocijalizam, a nakon toga pojavljuju se predstavnici Beograda i prikazuju kao da se radi o novinstvu iz Hrvatske, te iz toga izvode kao da su Hrvati neprijateljski raspoloženi prema Nijemcima.«

Na četvrtom mjestu spominje komunizam koji — prema Paveliću — nije uspio prodrijeti u široke slojeve hrvatskog naroda. Za Pavelića stoji činjenica da režim u Beogradu nastoji pod svaku cijenu uništiti hrvatski nacionalizam koji je u neprestanom porastu i postaje neposredna opasnost za opstanak

države. Nakon što su se sva dotadašnja nastojanja izjalovila, režim uzima komunistički pokret kao sredstvo kojim će potkopati hrvatski nacionalizam.

»Komunisti Jugoslavije - prema Paveliću — bili su od uvijek najbolji ‚Jugosloveni', i to zbog toga što jugoslavenstvo odgovara komunističkoj ideologiji o stvaranju narodnosno pomiješanih državnih oblika (državnih organizacija), na kojem načelu počiva i Sovjetsko carstvo. Komunisti su odmah prihvatili jugoslavensku borbu, te su već 1918. godine, dok je još stvaranje države bilo vidljivo tek u mutnim obrisima, nazvali svoju stranku *Komunistička partija Jugoslavije* isto onako, kao što su i Zidovi primili ovu državu i ovo ime s najvećim veseljem. Komunizam i židovstvo u tom pogledu potpuno se podudaraju i zajednički rade protiv narodnog (nacionalnog) oslobođenja Hrvatske. Osim toga stoji i Kominterna, u ovom slučaju na potpuno ispravnom stanovištu, da se boljševički ciljevi mnogo lakše postizavaju u jednoj nesređenoj, podmitljivoj i uslijed hrvatsko-srpske suprotnosti razdrmanoj državi, nego u narodnosno čvrstoj Hrvatskoj državi, čije narodnosno jedinstvo, zdravo seljaštvo, jaka srednjeevropska uljudbena predaja (kulturna tradicija) i povijesno poslanstvo (misija) jesu tvrđave Zapada protiv Istoka: tvrđava upravo stvorena od sudbine, da bude brana protiv boljševizma. Zbog toga se zalažu boljševici za održanje jugoslavenske države, te se bore s upravo neizmjernom mržnjom protiv našeg narodnog pokreta za nezavisnošću. Iz tih razloga je suviše razumljivo, zašto su beogradski vlastodršci, gledajući sa svog uskog vidokruga, podnosili, dapače i poduprli marksizam i komunizam u Hrvatskoj.«

Veći dio intelektualnog naraštaja i najveći dio širokih slojeva srpskog naroda poslije rata — konstatira Pavelić — bio je uslijed nemarnosti države na socijalnom i kulturnom polju pristupačan »komunističkom razaranju«. Svršetak rata nije tim slojevima donio poboljšavanje njihovih najnužnijih životnih uvjeta. Trideset vlada koje su od 1918. do 1936. upravljale državom pridonijele su, doduše, mnogo bogaćenju stotina vladajućih beogradskih obitelji i nekoliko stotina špekulanata, ali nisu ništa poduzele da poprave položaj širokih narodnih slojeva, u prvom redu seljaštva. Nitko danas neće osporiti tvrdnju da su gospodarske prilike tih slojeva danas mnogo gore i teže nego što su to bile u maloj predratnoj Srbiji. Postoje još i drugi socijalni i kulturnopovijesni razlozi koji uvjetuju neotpornost srpskog naroda prema komunizmu, no oni u sklopu tako kratkog razlaganja ne mogu biti prikazani. Jedan od najjačih razloga te pojave je okolnost da je Srbija, uslijed sloma carizma u Rusiji, izgubila svoj oslonac i nije mogla - zbog kulturnih, povijesnih i geopolitičkih razloga — naći unutrašnju vezu s drugim kulturnim i snažnim političkim središtima. Srbija - koja je nekad predstavljala produženu ruku Rusije — prirodno je najpristupačnija boljševizmu. Tim što je srpski narod jako »okužen« komunizmom razjašnjava se i napadno kolebljivo držanje srpskih građanskih političara u odnosu prema komunizmu: oni izjavljuju svoju naklonost za nj dok su u opoziciji, a odriču ga se tek kad su došli na vlast. Tzv. građanske stranke Srbije ne predstavljaju nikakvu zapreku za širenje komunizma, i to stoga što u narodu nemaju iskrenih pristaša. To se po raznim znacima može vrlo jasno raspoznati. *Jugoslavenska nacionalna stranka (JNS)*, koju vodi Nikola Uzunović, održala se za vrijeme života kralja Aleksandra četiri godine na vlasti ujedinjujući prividno sve glasače. Poslije Aleksandrove smrti, Namjesništvo ju je srušilo, a na izborima nije mogla postaviti više svoju samostalnu listu, usprkos tome što je nekoliko mjeseci prije izjavila da broji više od dva milijuna upisanih članova, no ta brojka postojala je, naravno,

samo na papiru. Ni s članovima kasnije Jevtićeve stranke nije bilo drukčije, a isto tako s *Jugoslavenskom radikalnom zajednicom* koju je stvorio M. Stojadinović. Jevtić je na izborima, 5. V 1935, dobio većinu mandata (osim u Hrvatskoj), da bi poslije dva mjeseca — nakon što je odlukom Namjesništva bio udaljen s vlasti — mogao zadržati u Skupštini samo još dva tuceta vjernika. Dvjesta pedeset poslanika biranih na njegovoj listi priključilo se bez imalo oklijevanja novom predsjedniku vlade Stojadinoviću, koji nije uopće kandidirao na izborima. Ni s tzv. srpskim opozicionim strankama nije drukčije nego što je s vladinim strankama. Narod je od njih udaljen i u svom očajanju gleda u Moskvu, u vjeri da će ga ona osloboditi od stotinu beogradskih obitelji poznatih pod imenom ‚čaršija', obitelji koje od osnutka srpske države iskorišćuju narod i državu.

»Beogradski vlastodršci, koji prema inozemstvu zastupaju ovo tako naglašeno neprijateljstvo prema Moskvi — piše Pavelić — ne poduzimaju ništa uspješnoga, da bi ozbiljno zapriječili širenje komunizma. Oni i ne mogu ništa znatnijeg poduzeti, jer podržavaju stanje, koje predstavlja najpogodnije tlo za uspjevanje komunizma. Kako beogradski antikomunizam u stvarnosti izgleda, može se prosuditi prema držanju Beograda kod komunističkih pojava u drugim zemljama Evrope. Dok Beograd s jedne strane ne priznaje sovjetsku državu, s druge strane u cjelokupnom srbskom novinstvu i u službenim izvještajima iskazuje najveće simpatije za madridsku marksističku vladu; jugoslavenske lade sudjeluju pri dopremi oružja za ‚crvene'. Dok Jugoslavija s jedne strane ne priznaje Sovjete, s druge strane u okviru Male Antante stoji rame uz rame sa Čehoslovačkom, sovjetskim saveznikom, i s njom je sklopila vojnički savez, a osim toga njihovi su glavni stožeri u najužoj suradnji.«

Pavelić izražava uvjerenje — suprotno mišljenju inozemstva — da ni sama jugoslavenska vojska ne predstavlja nikakvu branu boljševizmu. To je u prvom redu stoga što je udarna moć te vojske vrlo mala. Ne može se uspoređivati današnju jugoslavensku vojsku s onom Srbije prije rata. Sadašnje prilike medu pučanstvom osjećaju se i u vojsci. To nije jedinstvena narodna vojska nego šarena vojska raznih narodnosti. U ozbiljnom slučaju Hrvati, Makedonci i Albanci ne samo da se neće boriti za tu državu nego će, štoviše, oružje koje im bude dano u ruke upotrijebiti za borbu protiv nje. Zbog takvih prilika nije se ni jedanput mogla provesti mobilizacija u Hrvatskoj. Raspad bi nastao u času kad bi bila izdana naredba za mobilizaciju. Sto se tiče oficirskog kora, on se, prije svega u pogledu viših oficira, sastoji gotovo isključivo od Srba i tim se jednoj vojsci ne može dati jedinstveni duh narodne vojske. Značenje te činjenice povećano je još i uslijed toga što se generali međusobno bore za vlast i utjecaj, te stvaraju zavjere protiv pojedinih vlada i protiv Namjesništva. Dovoljno je ovdje spomenuti ulogu generala P. Živkovića i V. Tomića. Uz to je, uslijed sklapanja brakova prezaduženih oficira sa Židovkama, oficirski kor posljednjih godina »opasno požidovljen«: trećina mladih oficira beogradskog oficirskog kora oženjena je Židovkama, a takve su prilike za komunizam u vojsci plodno tlo. Sa sigurnošću se moglo ustanoviti da u redovima mladih oficira postoje organizirane oficirske komunističke ćelije. Opetovana hapšenja i sudske rasprave potvrdile su to i u javnosti.

V

Srbija je bila — tvrdi Pavelić - tradicionalni neprijatelj Njemačke. To njeno neprijateljstvo nije slučajno nego počiva na dubljim povijesnim, kulturnim i

geopolitičkim uzrocima. To neprijateljstvo naslijedila je Jugoslavija i Beograd se također potrudio da to prikrije zbog toga što ga je hrvatsko pitanje ugrožavalo. Kad ne bi postojalo to pitanje, ne bi Beograd nikada hinio i držao na licu krinku prijateljstva prema Njemačkoj nego bi pokazao svoje pravo lice koje će prvom zgodom biti raskrinkano.

»Glavni pravac vanjske politike Jugoslavije jest i ostaje težnja da se priječi svaka promjena stanja, koje je stvoreno preko mirovnog diktata. Zbog toga je Jugoslavija nerazdruživ saveznik Francuske, čije je gledište održati mirovne ugovore preko kolektivne sigurnosti. Za to je ona u političkom i vojničkom savezu sa Cehoslovačkom i ostat će uvijek sa njom u savezu bilo kakav režim gospodario u Francuskoj, pa i tad svejedno, da li je Češka u savezu sa Sovjetskom Unijom ili nije. To je trajni i službeni pravac vanjske politike Beograda, koji se unatoč svih spekulativnih balansiranja od vremena na vrijeme u ozbiljnim položajima mora priznati, kao što se to događa n.pr. redovno na svim konferencijama Male Antante. Razlike u mišljenju koje su se pojavile od vremena na vrijeme između Beograda i njegovih saveznika ne dotiču nikako glavni pravac jugoslavenske vanjske politike; Jugoslavija živi upravo prema versailleskom zakonu uz koji je ona pristala.«

Sva drugorazredna pitanja vanjske politike obavljala je beogradska diplomatska birokracija posve prema potrebama koje proizlaze iz razvoja hrvatskog pitanja i ustaškog oslobodilačkog pokreta. Svuda gdje hrvatski oslobodilački pokret posjeduje samo jednu šansu za stjecanje simpatija ili gdje se to samo naslućuje, ulazi beogradska diplomatska birokracija odmah, bilo s prijetnjama ili prijateljskim ponudama, ali, svakako, već prema tome je li riječ 0 slabijoj državi ili nije. To je onaj dio vanjske politike Beograda prema kome se upravlja pri potrebi ugušivanja hrvatskog oslobodilačkog pokreta koji neprestano kao Damoklov mač visi nad glavama beogradskih vlastodržaca.

VI

I o držanju hrvatskog naroda prema drugim narodima kao i o budućim odnosima hrvatske države prema susjednim državama vladaju u inozemstvu mnogostruko neznanje i krivotvorene predodžbe, a šire ih u prozirnoj namjeri neprijatelji hrvatskog naroda.

»Naročito politički krugovi Male Antante smatraju, da Hrvati žele uspostaviti državnu zajednicu sa Austrijom i Mađarskom. Ovo je potpuno neopravdano. Sigurno je, da se Hrvati nisu nikada tako izjasnili, a još je odlučnije, da bi ovakva nastojanja stajala u otvorenoj protivnosti prema političkim ciljevima hrvatskog naroda, a kako je hrvatski narod u državnim zajednicama sa drugim narodima suviše pretrpio, zbog toga danas on odbacuje svako drugo rješenje osim stvaranja potpuno slobodne, nezavisne i suverene hrvatske države. Svaka državna zajednica sa nekim drugim narodom bila bi Hrvatima na štetu. Samo nezavisna hrvatska država može osigurati potrebne preduslove za održanje i napredak hrvatskog naroda. Bilo bi nerazumljivo, zašto bi hrvatski narod danas podnosio toliko teške žrtve za svoju slobodu, kad bi postojala namjera, da se ta sloboda ponovno napusti u jednoj državnoj zajednici sa Austrijom ili Mađarskom, gdje bi Hrvati silom prilika ponovno bili zapostavljeni kao narod drugog ili trećeg reda. Sve te tvrdnje su besmislene 1 imaju pečat neistine. Njihovi zastupnici šire i druge izmišljotine, koje sa prvom stoje u proturječju, kao n. pr. da hrvatski oslobodilački pokret ide za podjarmljivanjem hrvatskih područja Italiji. U Francuskoj šire zastupnici

Male Antante opet glasine, da je hrvatski oslobodilački pokret skroz nacional-socijalistički i da isključivo radi za interese Njemačkog Reicha. Sve ove protivurječne izmišljotine imaju samo svrhu, da hrvatski oslobodilački pokret kod pojedinih evropskih vlasti politički i moralno izvrgnu ruglu.

Slobodna i nezavisna hrvatska država — proriče Pavelić — uredit će svoje odnose sa drugim državama politički i pravno onako, kako to odgovara volji i predaji hrvatskoga naroda, kao i njegovim gospodarskim probitcima, koji su isključivo upereni prema srednjoj Evropi i Jadranskom Moru. Još nikada nije Hrvatska u svojoj prošlosti bila vezana uz Francusku, Rusiju ili uz zemlje Male Antante.«

Pavelić se, na kraju, osvrće i na pitanje restauracije Hasburgovaca, pitanje koje Beograd i Mala Antanta pokušavaju okrenuti protiv Hrvata, a ono, međutim, za Hrvate uopće ne postoji. U širokim slojevima hrvatskog naroda, a ni medu intelektualcima nema nikoga koji pomišlja na ponovno uspostavljanje Habsburgovaca u Hrvatskoj, pa ni takvih koji tu mogućnost potajno priželjkuju.

»Kao i prije mnogo stoljeća — zaključuje Pavelić svoja razmatranja — tako gledaju i sada Hrvati ne samo na jedan dio Nijemstva, koji leži na rubu njemačkog narodnog prostora, već na njemački narod kao cjelinu, čije središte predstavlja Njemački Reich, a koji je danas utjelovljen u nacional-socijalističkom pokretu pod vodstvom njegovog najvećeg i najboljeg sina Adolfa Hitlera. U borbi za slobodu i nezavisnost, koju vodi hrvatski narod proti nametnutog mu jarma preko mirovnog diktata, on teži za naklonošću (simpatijama) Hitlerove Njemačke, u kojoj gleda najmoćnijeg borca za prirodno pravo, istinsku uljudbu (kulturu) i višu obrazovanost (civilizaciju).«

Aladar Tamas, sekretar *Mađarske revizionističke lige* u Ženevi i novinar, vrlo blizak ustašama, piše iz Ženeve, 20. XI 1936,[86] poslije puta u Italiju u društvu Branimira Jelića »da je proveo nekoliko nezaboravnih dana u društvu ‚našeg oca' [Pavelića] sa kojim smo diskutovali pitanja koja nas interesuju. Naravno da nas je Milanski govor iznenadno stavio pred jednu dilemu i da nismo mogli zaključiti ništa pozitivno. Mi smo se sporazumeli da se naš ‚otac' zainteresuje kod kompetentnih ličnosti o držanju koje će Italija zauzeti prema našem pitanju. U svakom slučaju mi smo se sporazumeli da produžimo sa našim radom čak i u slučaju ako službena politika ne bude sporazumna sa nama. Mi ćemo se ponovo skoro sastati i objasniti naš program. Što se tiče pitanja Beograd—Rim ja sam iznenađen, ali unapred mogu da kažem, da naši vodeći krugovi ne veruju u mogućnost približenja; moglo bi biti da će doći do nekog privremenog jadranskog flerta, ali taj neće biti od dugog trajanja.«

Među sačuvanim Stojadinovićevim spisima nalazi se njegov koncept pisma A. Cincar-Markoviću, poslaniku u Berlinu (Beograd, 27. II 1937),[87] kojim moli poslanika da saopći H. Göringu kako posjeduju izvještaje da je A. Pavelić išao van Italije, da održava veze s Jelićem i da se čini kako ustaše spremaju opet neki atentat, možda na kneza Pavla kad bude putovao u London. Cilj je toga poslanikovog saopćenja: prvo, da pokaže neiskrenost Talijana u trenutku kad s njima jugoslavenska vlada pregovara; drugo, da zatraži izručenje B. Jelića, jer se on sve više ispoljava kao »vrlo opasan teroristički vođa«.

I prije nego što je došlo do formalnog sporazuma vlade Milana Stojadinovića s Italijom (25. III 1937), Berlin je pristao da prihvati posebnog izaslanika

[86] **AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, fasc. 33.**
[87] **AJ, Fond M. M. Stojadinovića, fasc. 14.**

jugoslavenske policije kojemu je Gestapo stavio na pregled i korištenje dio zaplijenjene ustaške korespondencije.

»Dobijeni materijal - stoji u nedatiranom konceptu referata na službenom formularu iz Uprave grada Beograda[88] - potiče od Mladena Lorkovića nastanjenog u Berlinu i vode područja ‚B' te Mije Gavranovića, ustaškog tabornika u Altenburgu.[89] Pisma nađena kod Mladena Lorkovića novijeg su datuma, dok su ona nađena kod Mije Gavranovića i iz ranijeg doba, počevši od 1933. god.

Iz ovoga bi se dalo zaključiti, da je Mladen Lorković, koji je posle Marseljskog atentata preuzeo vođenje ustaških poslova izvan Italije i preko koga je išla sva korespondencija za glavni ustaški stan, pa čak i prepiska između dr Pavelića i advokata Debona, jedan deo svoje arhive - i to onaj važniji i ranijeg datuma — preneo na drugo mesto.

Gavranović nije imao potrebe da to radi s toga, što je on običan seljak, koji je sretnim slučajem postao bogat i koji je za organizaciju imao vrednosti samo u toliko, što je imao razne veze sa raznim kućarcima u Nemačkoj, kojima je pomoću jedne nemačke firme nabavljao dozvole za rad i finansirao ih. Kod njega se, s toga, našlo samo podataka sporednijeg značaja, ali ipak od važnosti da bi se utvrdio rad organizacije.

Iz dobijenog materijala vidi se, da je posle Marseljskog atentata u organizaciji nastala velika pometnja, da su im presušila sredstva koja su im dotle stajala na raspoloženju, da su članovi organizacije koji su se našli izvan Italije dobili poruku od Perčevića, ustaškog eksponenta u Beču, da za neko vreme nemaju šta da očekuju sa Juga (iz Italije), već da svaki mora da se sam postara za sebe.

Izgleda da je za prvo vreme bila i prekinuta veza sa Italijom, ali se ona uskoro uspostavlja i sva prepiska između Debona i glavnog ustaškog stana, odnosno Pavelića, vodi se preko Berlina. Tako isto i sva druga prepiska.

Za ovo vreme, za koje je prestalo finansiranje od strane Italije, glavni novčani izvor za izdržavanje ustaške organizacije ostao je Mija Gavranović, a sem njega počeli su [se] skupljati i dobrovoljni prilozi među našim kućarcima u Nemačkoj, koji su inače ovisni o Miji Gavranoviću.«

U materijalu je pronađen i popis osoba, njih osamnaest, također pokućaraca koji su dobili svaki svoj broj. To su, vjerojatno, povjerenici za područje ‚B' (u Berlinu) i na tom je popisu pod brojem 10 neki Petar Bilić. Iz jednog Lorkovićevog pisma Gavranoviću oko sredine prosinca 1936. proizlazi da je iz Njemačke bio upućen u Zagreb neki Petar koji je imao da odnese tri pisma dru Dumandžiću, advokatu, i jedan paket Slavku Kvaterniku, ocu Eugena Kvaternika. Taj Petar imao je ustaškim prijateljima ponijeti i razne upute i ostati

[88] AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, fasc. 33.

[89] Delegat ministarstva unutrašnjih poslova u Beču B. Banković zanimao se za M. Gavranovića i u dopisu od 20. VII 1936. dostavio u prilogu pismo što ga je M. Gavranović uputio jednom članu *UHRO* poslije svoga sastanka s Pavelićem u Italiji. »Iz ovog pisma vidi se - piše Banković - da Pavelić prikuplja ljude, obavlja sastanke i izdaje instrukcije svojim najvernijim i najbližim saradnicima za pretstojeću terorističku akciju svoje organizacije, koja će svakako u najskorije vreme započeti na našoj teritoriji.«

Säm pak Gavranović piše, između ostalog, doslovno ovako: »Daklen štose pak tiče Dr. Lorkoviča, on je zdravo i sve je u redu primio vaša pisma, za koje se ne trebate ništa da vi brigate. A štose pak tiče da vam nije ni na jedno dao odgovor to se ja mogu misliti zašto vam nije dao nanje odgovor, dakle ja i Dr. Lorković, bili smo kod naše miloga Sunca [t. j. Pavelića], koje će zagrijati brzo ako Bog dade nad našom milom i dragoj Domovini« (AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, fasc. 33).

tamo oko tri mjeseca. Policiji je zapelo za oko da Lorković naziva Petra »našim junačkim Petrom«. Iako je teško povjerovati — stoji u tom policijskom referatu - da bi se onaj »Petar« [zapravo Ante Godina] iz marsejskog atentata koji je s »plavom damom« [suprugom Stanom] snabdio atentatore oružjem i bombama u Francuskoj, usudio doći u Jugoslaviju, ipak je karakteristično da se taj Petar naziva »junačkim«, kad se zna da je mnogo ljudi iz organizacije i prije prelazilo u Jugoslaviju, a nigdje se za njih nije upotrijebio epitet »junački«. Uz to, ne valja smetnuti s-uma kako je još ranije za Petra iz marsejskog atentata bio primljen izvještaj iz pouzdanog izvora da je jedan od najhrabrijih ljudi u ustaškoj organizaciji, da je to tip spreman na sve, da je bio u vezi sa svim terorističkim atentatima izvršenim u našoj zemlji, da je nabavljao paklene strojeve i ostali destruktivni materijal, pa i sam sudjelovao u izvršenju nekih atentata. Kad se sve to dovede u vezu, onda bi epitet »junački« mogao da se dovede u vezu s Petrom iz Francuske.

»U dobijenom materijalu ima mnogo pisama i dr. Stijepa Perića. Ta pisma datiraju posle njegovog povratka iz Belgije, odnosno posle odustanka našeg od traženja njegove ekstradicije. Iz tih pisama se vidi da je Perić, neko vreme posle povratka u Nemačku, zapao u teške materijalne prilike i stoga se obraćao Miji Gavranoviću, meceni ustaških voda, koji je i inače izdržavao Lorkovića i finansirao ustaški pokret, kada su bila presušila sredstva iz Ital:,j, da mu pruži novčanu pomoć. Ta mu je pomoć i pružena. Docnije se pojavljuje sumnja medu ustašama u Perićevu ispravnost i Mladen Lorković daje uputstva Miji Gavranoviću da on i njegovi drugovi ne pozajmljuju novac Periću i da to svoje odbijanje motivišu sa bojaznošću od nemačke policije, koja da pazi na veze sa ustaškim ljudima. Iz jednog pisma Lorkovićevog vidi se čak i to, da su se ustaše u Štetinu spremale da napadnu Perića, od čega ih je Lorković odvraćao. Perić je osećao nepoverenje prema sebi, pa je sve pokušavao da se rehabilituje. Tako vidimo da su njegova pisma najrevolucionarnija. On piše da treba poći u Domovinu, i da će on sa Mladenom i kućarcima zaista to učiniti i da će se Sava, Dunav i t. d. zacrveniti od prolivene krvi. Dobija se utisak da su to samo njegove fraze, kojima je pokušao da otkloni od sebe sumnju. Iz jednog pisma Mladenovog dalo bi se naslutiti da mu je to i uspelo.«

Kod Lorkovića je nađeno jedno pismo E. Kvaternika od 21. IX 1936. Pismo je pisano konspirativno (u šifri) i značajno je zbog toga što Kvaternik naziva marsejski atentat svojim remek-djelom.

»Iz ostalog materijala nađenog kod Lorkovića vidi se, da ustaše sada raspolažu sa dva obaveštajna centra, koja se međusobno popunjuju i kontrolišu. To su centar u Beču, kome je na čelu Perčević i centar u Berlinu, kome je na čelu Lorković. I jedan i drugi primaju razne informacije iz različitih izvora u Domovini i kontrolišu ih. Te informacije šalju jedan drugome na proveru. U koliko je što netačno u njima, oni to ispravljaju. Vidi se da su vrlo dobro informirani i da budno prate ceo politički život u našoj zemlji. Iz ranijih saznanja smatralo se kao pozitivno da je Ivan Perčević u Italijanskoj obaveštajnoj službi i da on dejstvuje protiv naše zemlje. Za Lorkovića se to ne bi moglo reći. On je mlad, uvređen je i radi iz osvete. Njegovo raspoloženje i njegove izvore iskorišćuje Perčević za onoga od koga je dobro plaćen. Iz izveštaja Perčevićevih vidi se, da on javlja i skreće pažnju Mladenu Lorkoviću na sistematsku kampanju koju vodi *H. S. S.* protiv Frankovaca, našto se Beograd raduje, a u njegovom izveštaju od 12. decembra 1936. god. nalazi se i ovaj pasus: ‚U prilogu je kopija jednoga pisma od 4. novembra upućenog od Mačeka Butkoviću, koje sam ja danas primio od Velebitskog [Andrije Artuko-

vica] sa molbom da Vam ga pošaljem.' Iz ovog pisma proizlazi da je ljudima iz *H. S. S.* milije ‚seljakovati' pod pokroviteljstvom Beograda nego se pomoću Fašista osloboditi od Beogradskog jarma. Time se i razjašnjava, što Maček svima koji hoće da čuju izjavljuje: ‚posve sam prekinuo sa Frankovcima, jer se sa ovim ljudima neda raditi'. Iz drugog jednog izveštaja vidi se, da Perčević veruje da Maček neće da zaključi sporazum s toga, što svakog dana prima preteča pisma.«

U referatu se spominju i dva putovanja u Italiju. Njih spominje Pavelić u pismu od 1. X, zatim M. Lorković u pismu od 16. XII i »A. Tomas« - koji je jugoslavenskoj policiji, za divno čudo, nepoznat! - u pismu od 20. XI 1936. Prvo su putovanje poduzeli Lorković i Andreja (vjerojatno Artuković) u rujnu, a drugo Tomas [Aladar Tamäs] i B. Jelić na početku studenog 1936. godine. Ne vidi se kakav je rezultat donio prvi sastanak u Italiji, a o drugom sastanku govori se i u Lorkovićevom i u Tamäsovom pismu. Tamäs — uz već poznato navodi i to kako će se potruditi i pribaviti točne informacije o »flirtu« Beograda s Rimom i da će ga o tome obavijestiti. Govori se dalje i o ustašama u Mađarskoj za čiji položaj Tamäs kaže da je vrlo težak, budući da se mađarske vlasti boje da im daju dozvolu za zaposlenje, no ipak se nada da će se i to pitanje urediti. U Tamäsovom pismu ne govori se o tome je li izmijenjen položaj ustaša i u Italiji. Ali, o tome ima nešto u pismu M. Lorkovića. Tu on piše M. Gavranoviću kako je Branko [Jelić] dobro stigao i da je mnogo štošta uredio kod poglavnika; zatim iako nije sve onako kako je bilo, ipak je sasvim drukčije nego što je bilo prije kratkog vremena. Spominje i neki ček i u referatu se upozorava da bi to moglo značiti da je Jelić uredio novčano pitanje s Pavelićem i da će tim čekom poslati Gavranoviću novac potreban za izdržavanje njegove taborske kancelarije i ljudi koji u njoj rade (budući da Lorković s drugim novcem nije raspolagao). U istom pismu Lorković izvještava Gavranovića da je Pavelić pripremio proglas za Ameriku, kako će se taj proglas, koji je prava »pričest« za hrvatski narod, štampati u Americi a zatim prenijeti i u Evropu, odakle će se preko Čehoslovačke ubacivati u našu državu. Isto se tako — prema tom pismu — pripremaju i neki drugi pothvati, pa i nabavka nekog stroja (vjerojatno štamparije ili ciklostila), no točno se ne vidi ništa konkretno. Prije bi se moglo pretpostaviti da je riječ o nekoj publicističko-propagandističkoj akciji nego terorističkoj.

»Ipak je karakteristično — stoji na kraju referata — da je u materijalu kod Lorkovića nađena jedna skica za buduću ustašku organizaciju u Domovini. Tom se skicom predviđa da se od teritorijalne organizacije pređe na taborsku organizaciju po strukama, pošto se prethodno organizuje Zemlja, Zagreb i univerzitet po maršalatima. Cela Zemlja trebala bi da bude podeljena na šest maršalata i svakom maršalatu bio bi na čelu po jedan maršal. Ovi maršali bili bi podređeni glavnom ustaškom taboru. Prvi maršalat bio bi Zagrebački i obuhvatao bi tri kajkavske županije i Zagreb. Drugi maršalat obuhvatao bi tri Slavonske župe i Vojvodinu i nazivao bi se Osječki; Treći maršalat, Sušački, obuhvatao bi Ličku i Modruško-riječku županiju; Splitski maršalat obuhvatao bi Dalmaciju; Peti maršalat bio bi Sarajevski i imao dužnost da organizuje katoličku Bosnu; i konačno šesti Maršalat predviđen je za Muslimane. Ovi maršalati, odnosno maršali imali bi 22 stožernika, zatim 44 pobočnika i 22 savetnika i t. d. Posebna je organizacija na istoj bazi predvidena za Zagreb i za Zagrebački univerzitet.«

U »Referatu« rađenom o istom predmetu u ministarstvu unutrašnjih

poslova u Beogradu 27. I 1937.[911] navodi se da je uhvaćeno ukupno oko 150 pisama, i to najvećim dijelom od Stj. Perića, Ml. Lorkovića, I. Perčevića, M. Budaka, A. Pavelića, M. Gavranovića, Branimira Jelića, advokata Desbonsa, »nepoznatog« A. Tamäsa i još nekih manje važnih i nepoznatih osoba. Cjelokupna je korespondencija zaplijenjena na dva mjesta: kod dra Lorkovića u Berlinu i kod Mije Gavranovića u Altenburgu. Ona nađena kod prvog manje je važna, jer je po svoj prilici važniju sakrio ili uništio, bojeći se onoga što mu se *de facto* dogodilo, dok je kod Gavranovića, koji je neinteligentan čovjek i čini se prilično komotan, nađeno mnogo više i ono što policiju može zanimati. Uhvaćena korespodencija po vremenu nastanka dijeli se na dva dijela: manji dio datira iz razdoblja prije marsejskog atentata; veći je dio iz 1935. i 1936. godine. U prvom dijelu ima karakterističnih potvrda mnogih pojedinosti koje su jugoslavenskoj policiji već odavno poznate; u drugom dijelu nalaze se i neki novi podaci. Radi što boljeg pregleda svega što je nađeno, čitava je korespondencija podijeljena u dvadeset i nekoliko blokova i prema njima će se korespondencije pregledati.

Iz pisama od 1933. godine — navodi se dalje — vidi se prepiska između berlinske kancelarije *UHRO* u Emserstrasse 3 i Glavnog ustaškog stana u Milanu s jedne te Mije Gavranovića, glavnog tabornika ustaške organizacije u Njemačkoj, s druge strane. Pisma sadrže najvećim dijelom upute o tome kako će se ustaše slati u Italiju i kako će ih po Njemačkoj vrbovati. »Iz ovoga dela korespondencije vidi se naročito okolnost, da je berlinska kancelarija, dok su u njoj bili Dr. Jelić i Mijo Bzik, obavljala sve ustaške poslove. Međutim, kad su ovo dvoje napustili Nemačku — prvi je otišao u Južnu Ameriku a drugi na poziv Pavelića u glavni stan u Italiju — berlinska kancelarija izgubila je svoju važnost, kao što će se to videti iz daljeg izlaganja.«

Sva pisma iz 1934. godine upućena su M. Gavranoviću. Berlinsku kancelariju zastupa u toj godini dr Budak i ona gubi važnost za čisto ustaško-konspirativne poslove i postaje neke vrste novinska ekspozitura Pavelićeve organizacije — pa čak i to je trebalo likvidirati, prema izvještajima iz pouzdanog izvora kojima ministarstvo raspolaže.

»I u ovom delu korespondencije nema ničega što Ministarstvu nije bilo do sada poznato. Jedino karakteristično je pismo Dr Budaka od 6. oktobra 1934 godine, kojim se oprašta od Mije Gavranovića. To je upravo potvrda ranijeg našeg izveštaja, da je toga dana Budak primio od Pavelića iz Italije telegram da odmah k njemu dođe, jer je tobože u Italiju stigao Dr. Stepinac, pa je s njime trebao da porazgovara. To je jedini Budak, koga je Pavelić blagovremeno sklonio pre zločina u Marselju, a svi drugi pa i tabornici po Nemačkoj, ostali su na milost i nemilost vlasti, koje su posle atentata u svima zemljama otpočele sa hapšenjem istaknutijih članova Pavelićeve organizacije, što je svojedobno napravilo čitavu buru među intelektualcima protiv Pavelića.«

Među Perićevim pismima neka su karakteristična, jer u njima Perić jedno piše a drugo misli, kao što se i o njemu — Periću — ne piše ono što se o njemu *de facto* misli. Tako, na primjer, Perić piše Lorkoviću kao najboljem prijatelju za koga se zauzima, materijalno ga pomaže, voli do obožavanja, dok taj isti Lorković poučava njegove (Perićeve) ljude da ga novčano ne pomažu, iako zna da je njihova pomoć za Perića njegov jedini izvor; M. Gavranoviću se Perić tako reći udvara, poznavajući njegove funkcije i veze, dok ga kod drugog prijatelja napada; s Jelićem se nakon njegova povratka iz Italije ljubi, a mrzi

ga iz dubine duše; u pismima Miji veliča politiku »Poglavnika« o nezavisnoj hrvatskoj državi, dok stvarno Perić nije nikada napuštao koncepciju jugoslavenske federativne države, a potpisanom je referentu [zasigurno Vladeti Milićeviću koji se u to vrijeme nalazio na službi u centrali: u ministarstvu unutrašnjih poslova u Beogradu] »izdao ne samo Miju nego sve što je znao o Pavelićevoj organizaciji. Danas prodaje robu kućarcima i napušten od nas trudi se ostati Lorkovićev prijatelj, kao što se trudi da popravi svoju situaciju kod Mije tabornika — jer mu, posle svega, ništa drugo ne ostaje. Inače, nigde se u priloženim pismima ne vidi makakva njegova akcija u ustaškom smislu.«

Iz pisama Ml. Lorkovića vidi se da Lorković potkraj prve četvrti 1935. godine — donekle potajno od Perića, a u dogovoru s M. Gavranovićem — preuzima sve one poslove koje je nekada vodila berlinska kancelarija u Emserstrasse 3. »Do atentata u organizaciji niko i ništa, o čemu smo i mi i nemačke vlasti načisto, od atentata Lorković korenito menja svoj stav i sasvim se predaje idejama, taktici i radu Dr. Pavelića. Stupa u intimnu saradnju sa Gavranovićem, koji je glavni tabornik u Nemačkoj — održava vrlo česte veze sa Perčevićem — traži i dobija vezu sa Pavelićem, njemu čak sa Gavranovićem odlazi na poklonjenje i primanje direktnih instrukcija za dalji rad — bodri ljude po Nemačkoj — stupa u vezu sa svima konspiratorima i van Nemačke — redakciju N. H. D. [»Nezavisne Hrvatske Države«] zasipa najrevolucionarnijim člancima — jednom rečju, Lorković je sticajem prilika i okolnosti postao jedan od najistaknutijih u Pavelićevoj organizaciji a u Nemačkoj je *spiritus rector* toga pokreta. Sve ovo Ministarstvo je i do sada delimično znalo, a uhvaćenom se korespondencijom sve napred dokazuje.«

Postoje tri pisma Branimira Jelića, sva bez datuma i mjesta odakle ih piše, no iz teksta se može razaznati da su pisana u Italiji 1935. i 1936. godine. Adresirana su na M. Gavranovića, a u jednom od njih Jelić moli Miju da nabavi i pošalje cvijeće gđi Retter, Jelićevoj ljubavnici. Ta je gospođa bila supruga vlasnika kuće u kojoj se nalazila berlinska kancelarija *UHRO;* Jelićeva je metresa bila upućena u gotovo sve ustaške poslove kojima se Jelić bavio, a čak je u toku 1933. godine posjetila ustaški logor u Italiji. U drugom se pismu Jelić ispričava Gavranoviću što mu se uslijed bolesti nije mogao dugo javiti, a pri prolazu iz poznatih razloga to nije smio učiniti. Riječ je o Jelićevu prolazu preko Njemačke 26. XI 1934, kad se na povratku iz Amerike iskrcao u Hamburgu i na najbližem aerodromu angažirao avion za Italiju.

U pismima dra Pavelića (3 na broju) Gavranoviću nagovještava se Lorkovićev i Gavranovićev posjet Paveliću u ljeto 1936. godine; inače u njima nema ničeg važnijeg.

Spominjujući pisma M. Bzika, Milićević daje o njemu ovu karakteristiku: »Eksponirani borac među frankovačkom omladinom u Zagrebu, neškolovan, ali pismen i do neverovatnosti talentirani konspirativac, sve i sva u berlinskoj kancelariji dok je radila ustaške poslove, potom glavna ličnost u milanskom Pavelićevom biro-u, desna ruka Pavelića, Mijo Bzik je u stvari centralna ličnost s kojom opšte ‚Tabornici' iz Evrope. Njegova smo pisma našli u luganskoj pošti, u ranije dobavljenoj arhivi u Berlinu, pa i u ovoj ih korespondenciji ima. Beznačajna su, jer sve podatke iz njih znamo izranije, a u ovom bloku izdvojena [su] samo dva, da bi se konkretnim primerom pokazalo koliko i kako Bzik konspirativno piše — kao i zbog jednog karakterističnog događaja koji će se iz samog pisma videti, u kome je događaju igrala ulogu i nemačka vlast, odnosno viši oficir nemačke vojne obavještajne] službe, sa kojim je organizacija (Bzik, Jelić i Gavranović, kao i säm Pavelić) bila u vezi.«

Pismo je pisano 14. XII 1934, što znači da je Bzik nakon atentata ostao u Italiji na slobodi. Pismo glasi:

»Dragi moj preteju, saznao sam upravo u ovaj čas, da ti je prijatelj Bilor juče pisa jedno pisamce. Reka mi je, da je zaboravia nešto napisati, pa neka ti to ja javim. Pa evo, da se i nas dvoje malo pospominjamo.

Ti znaš, čitasmo nešto o onom mladom u Kresovom gradu. Izgleda da se on, papučar i njihova boljša polovica nalaze malo u hladovini. Pisa ti je juče Bilor, neka se o stvari interesiraš. Nu, to nije dosta. Ciglar kaže i moli svoga dragog Miju, da ode odmah do prijatelja, do kojeg je Gavran išao par puta s Kresom ili Bilorom kroz untergrundban na razgovor ugodni. Ti njemu reci i moli ga, neka upre sve svoje snage, da se ova trojica nađu gdje su i bili. Jožefu, ti preteju, lipo i podrobno objasni da je to od velike potribe i za nas i za njih i da ne bi bilo i za njih lipo vrime, ako bi papučar ili nekoji od njih predugo bolovao, jer bi papučara mogao uhvatiti gnjev pa se baciti u velike čakule, što bi bilo za jedne i za druge neugodno. Dakle, dragi preteju, reci Gavranu neka hiti u Kresa grad i neka odmah u tom pogledu sa Jožefom pripoveda. Piši Biloru čim prije da se znade što je Gavran učinio.

Ako Leonida nađe za potrebno neka Gavran uzme Mladom i papučaru i papučariću fiškala.

Aisbain s. r.«

Ovako šifrirano pismo teško bi se dalo dešifrirati da mu nije Perić u svoje vrijeme — piše Milićević — dešifrirao petnaestak Bzikovih pisama s masom konspirativnih nadimaka. Pismo zapravo glasi ovako:

»Dragi prijatelju, juče sam ti pisao, ali sam nešto zaboravio pa ti pišem naknadno.

Tebi je poznato, a mi smo čitali nešto o Cihlaru [Slavku] u Berlinu. Izgleda da su on, Lorković i njihova bolja polovina u zatvoru. Pisao sam ti da se za stvar interesuješ ali to nije dovoljno. Molim te da odeš odmah (ili Pavelić te moli, jer ciglar je Pavelić) do onog prijatelja kod koga si sa mnom par puta odlazio podzemnom željeznicom rad razgovora. Reci mu i moli ga da upre sve svoje snage da ovi troje budu oslobođeni. Reci mu i objasni da je to velika nužda i za njih i za nas i da ni po njih ne bi bilo dobro, ako bi Lorković ili nekoji od njih ostao dugo u zatvoru, jer bi Lorkovića mogao uhvatiti bes pa bi udario u velika pričanja što bi i jednima i drugima bilo neugodno. Dakle idi brzo u Berlin i javljaj što je s prijateljem bilo.

Ako prijatelj nađe za potrebno neka im uzme advokata.

Mijo Bzik.«

Jozef odnosno Leonida po ocjeni Milićevića viši je njemački oficir obavještajne službe koji je radio s ustašama i, čini se, na poziv Pavelića 1934. godine u ljeto obišao ustaške logore. Tom prilikom ga je od švicarske granice do logora i natrag pratio Vlada Georgijev.

Na navedeno pismo Gavranović je odgovorio Bziku da je bio kod Jožefa/Leonide; kako ga je taj lijepo primio, ali molio je da mu se oprosti što momentano ne može u tom pogledu apsolutno ništa učiniti.

U vezi s blokom pisama Ivana Perčevića Milićević piše o njemu ovo: »Stari, davnašnji i nepopravimi grešnik, koji je još do pred atentat savetovao berlinskoj kancelariji da se kloni Dr. Lorkovića, pa čak da ga putem veze sa nemačkom vlašću i protera iz Nemačke; pošto se po svoj prilici dobro uverio da je Lorković korenito izmenio svoje držanje i da je sasvim uplivao u vode

organizacije, a znajući s druge strane da je to vrlo inteligentan mladić, čije ime teži u Hrvatskoj - počinje tek 1936 godine da Lorkovića bombarduje sve češćom korespondencijom, domamljujući i od njega toliko istu, ali ne u istom smeru. I jedan i drugi se međusobno izveštavaju o svima detaljima političkog života u Jugoslaviji, imajući u njoj - to se iz Perčevićevih pisama vidi — svoje direktne obaveštače, kao i o svemu onom što se o Jugoslaviji u svetskoj štampi piše. Dok to Lorković čini bez mnogo iskustva i uz može biti neznatne saradnike - kao taze pridobijen idejni pristalica za borbu stvaranja nezavisne hrvatske države, mladićski i nepokvareno, dotle Perčević kao stari lisac, kao bivši i sadanji organ austrijskog i talijanskog đeneralštaba, svojim pismima i informacijama Lorkoviću betonira današnje shvatanje i teše od njega možda svoju zamenu za račun austriske i italijanske špijunaže.«

Kod pasusa o pismu Eugena Kvaternika Lorkoviću Milićević piše: »Kvaternik je Lorkovića upoznao u Berlinu, dok se u Zagrebu nisu poznavali i politički su se razmimoilazili: Kvaternik je bio ovejan Frankovac, dok je Lorković bio uz Trumbića. Sad mu piše iz Italije (21. IX 1936) — traži mu izveštaje o našim opštinskim izborima. Pismo potpisuje već ranije poznatim pseudonimom ‚Dido'. U pismu nema ničeg važnog, izuzev rečenice: ‚Inače sam zapjevao rekvijem onom crnom ciganinu' — čime naravno i säm potvrđuje svoje učešće u marseljskom atentatu.«

Kod pisama A. Tamäsa čini Milićević opet grešku i pretpostavlja da je Tamas izmišljeno lice i da se pod tim imenom krije hrvatski emigrant.

U korespondenciji se nalazi samo jedno pismo advokata G. Desbonsa, bez osobitog značenja, odnosno značajno je utoliko što se iz njega vidi da je Desbons korespondirao s Pavelićem posredstvom Lorkovića. Osim toga pisma, ima još neko pismo u Upravi grada, ali ništa osobito. Desbons veliča svoje usluge učinjene hrvatskoj stvari, jako naglašava svoje materijalne nezgode zbog toga i tako očigledno nastoji da mu se odnekle udijeli neki novac.

Milićević, na kraju, konstatira da je kod Lorkovića pronađen rukopis »nepoznatog« autora brošure o hrvatskom pitanju. Može biti da je Lorković pisac, no nije sigurno. Čini se da je netko od onih u Italiji, možda i säm Pavelić, sudeći po stilu. Osim toga rukopisa [nesumnjivo Pavelićeva!], nađena je skica o ustaškoj organizaciji, sabirne liste i troškovnik što ga je vodio säm Lorković o izdacima za organizaciju.

»U svakom slučaju — zaključuje ispravno Milićević — ustaška organizacija još uvek se nalazi u stanju potpunog mirovanja. Sve se svodi na dopisivanje između onih u Italiji i pojedinih zaostalih članova u Evropi, naročito u Nemačkoj, gde je, blagodareći akciji Lorkovića, taj posao dopisivanja, međusobnog obaveštavanja, novinarske kampanje i tome slično naročito razvijen. Ističe se, pored ovoga, obaveštajna služba Perčevića u Beču. Međutim, iz svega što je u korespondenciji nađeno još nema ni traga o pripremama čiste terorističke akcije, niti je, izgleda, ona moguća u skorije vreme obzirom na stanje organizacije u Italiji, a naročito u Evropi, gde su mnoge veze pokidane, depo-i ustaša rastureni, krediti ukinuti i gde političko-policiske vlasti pojedinih zemalja prate rad i kretanje emigranata, što ranije do atentata nije bio slučaj.«

Gestapo je — u vezi sa zaplijenjenom njihovom korespondencijom — saslušavao pojedine ustaške prvake. Tako u prijevodu berlinskog saslušanja Andrije Artukovića od 16. II 1937.[91] stoji ovo: »Pozvan pristupi dr. Andr.[ija]

[91] **Isti izvor.**

Art.[uković], rođen 19. XI 99 u Klobuku (Herc.)[egovina], bez podanstva, sada nastanjen u Berlinu (Charlottenburg, Nürnbergstrasse 18, *Pension Elli)* i izjavi: Januara mes.[eca] zaplenjena su moja lična dokumenta, pasoš i američka dokumenta za imigriranje, u stanu Dr. Lorkovića. Ja sam ih predao bio Dr. Lorkoviću, pošto sam se u to vreme nalazio u Štetinu. Pomenuta američka dokumenta odnose se na garantnu izjavu moga brata i mojih rođaka za sumu od 100.000 dinara koja ima da služi kao garancija za moj ulazak u Ameriku.

Ja nameravam da otputujem u Ameriku svome bratu Ivanu Artukoviću, nastanjenom u Los Angeles, Kalifornia Av. 6203 i da tamo stalno ostanem. Pošto nameravam da se odmah krenem na put, to molim da mi se dadu moja dokumenta.

Na postavljena pitanja imam da izjavim sledeče:

Nisam član ustaškog pokreta niti organizacije, niti sam joj ikada pripadao. Ali zbog mog dugogodišnjeg prijateljstva sa mnogim članovima ove organizacije mogu da kažem ovo o njenim ciljevima i upotrebljenim sredstvima: Ustaški pokret je jedna organizacija, koja, služeći se legalnim i ilegalnim sredstvima, ima za cilj samostalnost Hrvata. Pod ilegalnim sredstvima ja podrazumevam ‚sva sredstva koja stoje na raspoloženju jednome narodu u borbi za njegovu slobodu'. Ja time mislim, da ustaški pokret za postignuće svojih ciljeva iskorišćava sva sredstva, pa da naravno neće ustuknuti ni pred terorom.

Vođa pokreta je neki Pavelić koga ja poznajem samo po imenu. Lično ga nisam nikada upoznao. Ipak ovde moram da ispravim, da sam poznao Pavelića pre 13 godina u Zagrebu. Tada je bio advokat. Ja sam tada bio mladi sudski pripravnik u zagrebačkom sudu i poznavao sam Pavelića samo po njegovu pozivu. Koliko znam on tada još nije bio vođa ustaškog pokreta.

Proglas Pavelićev upućen domobrancima i ustašama poznat mi je. Ja taj proglas ne smatram kao poziv na obnovu terorističkih planova ili uopšte kao neki potstrek na teror, nego više držim taj proglas kao sredstvo da u moralnom pogledu dejstvuje na borbenu snagu.

Sedište ustaškog pokreta je po mome mišljenju u samoj Hrvatskoj. Ja time nikako ne mislim da se voćstvo pokreta nalazi tamo, nego da je tamo glavna snaga pokreta. Gde se pak samo voćstvo nalazi ja to ne mogu da kažem. Isto tako ni gde se nalaze eventualni dalji ogranci tog pokreta i njihovo voćstvo, pošto ja kao nečlan nisam imao nikakvog uvida (Einblick) u organizaciju.

Neki Andre Thomas iz Ženeve nije mi poznat. To ime nisam nikada čuo u svome životu i prema tome ne mogu ništa da kažem kakvu ulogu taj nepoznati čovek igra u organizaciji.

Drugih izjava u ovom pogledu ja ne mogu da dam. Ja sada hoću samo, ako je ikako moguće, da otputujem u Severnu Ameriku, da tamo ostanem kod mojih rođaka i moga brata. Ja stoga ponovno molim da mi se izdadu moja potrebna mi lična dokumenta. Ja nemam namere da se u Severnoj Americi bavim politikom.

Dr. An.jdrija] Art.juković]«

Jugoslavenski je policajac u nastavku nanizao ova pitanja:

»1. Kakav pasoš ima Dr. Artuković i gde ga je dobio?

2. Zar Dr, Artuković nije bio starešina jednog ustaškog logora?

3. Zar Dr. Artuković nije sreo Pavelića kao vođu ustaša i od njega dobio neki novac?

4. Gde se je nalazio prvom polovinom januara meseca o. g.?

5. Da li je šifrirao neka pisma, po čijem traženju i kome?

6. Gde je sve bio posle izlaska iz Jugoslavije?«

Evo i drugog policijskog saslušanja njemačkih organa (Gestapo), i to Mladena Lorkovića od 24. II 1937.[92] u vezi s uzapćenom korespondencijom.

»Pretstade Dr. Mladen Lorković, bez podanstva, roden u Zagr.[ebu] 1. III 1909 g., sada nastanjen u Berlinu Šarlotenburg, Fritschstrasse 27 i izjavi:

Ja se izjavljujem pripravnim da po najboljem znanju na postavljena pitanja dam tačne izjave i podatke: Na prvo pitanje kada sam i iz kojih razloga postao član ustaške organizacije i koji su me razlozi rukovodili da u toj organizaciji postanem jedan od njenih voda mogu da kažem ovo:

Kao što sam u mnogim mojim saslušanjima ponovio, među ostalim i prilikom mog hapšenja posle marseljskog atentata, ja nikada u svom životu nisam bio član te organizacije. Prema tome ja nisam mogao da budem ni neki starešina u toj organizaciji. Ali ipak stavljam do znanja da ja sa tom organizacijom simpatišem, kao što to na kraju krajeva čine svi Hrvati.

Na dalje pitanje što imam da kažem o ciljevima ove organizacije, kakve ona ima sada zadatke i da li se ta organizacija sada udaljila od ranije njene terorističke linije ili se je i dalje čvrsto drži imam da kažem ovo: Koliko ja znam jedini cilj postojanja ustaške organizacije jeste: stvaranje nezavisne hrvatske države. Kao i celi hrvatski narod tako i ustaški pokret stoji na stanovištu da Hrvati kao jedna historijska i prava kulturna nacija imaju neotuđivo i neokrnjivo pravo na slobodnu i nezavisnu državu. Ugovorom u pariškom predgrađu od 1919 g. nasilno je oduzeto ovo hrv.[atsko] pravo. I Hrvati su bili podjarmljeni tuđem srpskom gospodstvu. Tako je hrvatski narod u svojoj sopstvenoj kući skoro već 20 godina bespravan. Razumljivo je da hrvatski narod nije nikada priznao ovo protupravno stanje u kome se nalazi i da ga nikad neće moći priznati. Protiv srpske tuđe vladavine hrv.[atski] narod se borio sa legalnim i revol.[ucionarnim] sredstvima. Sa revol.jucionarnim] sredstvima služio se naročito ustaški pokret za vreme diktature Kralja Aleksandra kada je u Hrvatskoj bez ikakvog obzira bilo ugušeno svako političko delovanje. Samo za vreme ove diktature koja je u Hrvatskoj stvorila jedno izuzetno stanje dolazilo je do revolucionarnih] akcija. Od sloma kraljeve diktature 1934/35 ponovo postoji u Hrvatskoj mogućnost legalne političke borbe. Ja nisam čuo ni za jedan slučaj da bi se od strane ustaša u Hrvatskoj vršila ma kakva revol.[učionama] akcija. Što se tiče terorizma njega Hrvati nisu nikada smatrali kao pogodno sredstvo u polit.[ičkoj] borbi. Za poslednje 2 god. nisu se u Hrv.[atskoj] izvršili ma kakvi teror.[istički] akti od strane hrv.[atskih] krugova. Takvi su samo pre i posle vršeni od strane Srba. Ja sam u ustaškim listovima pročitao razne izjave Dr. Pavelića, u kojima se ograđuje da se ustaška akcija obeležava kao teroristička. On je taj pokret označio kao jednu organizaciju kojoj je u prvom redu cilj da revolucionira duhove.

Na pitanje ko su vođe ustaške org.[anizacije] mogu da odgovorim ovo: Vođa ustaša je Dr. A. Pavelić, parlamentarac i predstavnik hrv.[atskog] glavnog grada u Parlamentu. Ko još pripada vodstvu meni je nepoznato. Što se tiče članova ni o tome ne mogu da dam sigurne podatke. Ja mogu samo da kažem da je za vreme Kraljeve dikt.[ature] bilo u Hrv.[atskoj] osuđeno'oko 5000 članova-ustaša. Prema tome ja zaključujem da se članovi te organizacije u prvom redu nalaze u Hrvatskoj. Pošto živim u inostranstvu ne poznajem ih.

[92] **Isti izvor.**

Meni također nije poznato da su Dr. Jelić, Dr. Perić, Dr. Artuković ili M. Gavranović igrali ma kakvu ili imali kakvu funkciju u ust.Jaškoj] organizaciji]- Što se tiče Dr. Artuk.[ovića] mogu da ukažem na to da je on 1934 g. bio od strane franc, [uske] vlade ekstradiran Jugos.[laviji] sa motivacijom da je ustaša i terorista. Aprila meseca 1936 g. je ipak od drž.[avnog] suda za zaštitu drž.[ave] u Beogradu oslobođen. Ja mislim da je samim tim ovo pitanje regulisano.

Dalje pitanje na koji način ovd.fašnja] org.fanizacija] stoji u vezi sa Gl.[avnim] U.[staškim] S.[tanom] takođe je likvidirano ranijim mojim izlaganjem. Postojanje neke. ustaške org.[anizacije] u Nemačkoj ili njeni vode i članovi nisu mi poznati, tako da ja naravno o tome ne mogu ni da dam nikakve podatke.

Prilog 1: Ovde se ne radi o nekoj listi sa prikupljenim prilozima za neki fond ili o nekoj listi sa članskim ulozima, nego o ovome: Mifogobrojni torbari Hrvati u Nemačkoj nisu članovi nikakve bolesničke blagajne ili kakve dobrotvorne ustanove, stoga su pristupili privatnom sakupljanju, pa da novac koji skupa ulože, da bi se pomogli u slučajevima potrebe. Ja ovde potsećam na slučaj Mate Beliča koji se nenadno teško razboleo, ostao bez srestava i morao biti upućen u uboški dom u Berlinu.

Prilog 2: Pisac ovog pisma nije Andre Thomas, nego mađarski žurnalista Andre Thamäs, koji kod Društva naroda u Ženevi vrši propagandu za reviz.[iju] mirovnih ugovora. Ja poznajem Tamäsa još iz vremena studiranja sa jednog internacionalnog] studentskog kongresa u Beču i od tog sam mu vremena poznat. Što se tiče sastanka koji je on imao, na kome se je sastao sa ‚ocem', to se radi o sastanku sa jednim hrv.[atskim] političarem iz domovine koji se posle tog sastanka ponovo vratio u Jugosl.[aviju], Na ovom sastanku govorilo se o hrv.[atskom] pitanju u vezi sa propagandom koju Tamäs vrši za reviz.fiju] mirov.[nog] ugovora. Iz razumljivih razloga ja moram da odbijem da kažem ime hrv.[atskog] političara koje je ovde označeno pseudonimom.

Prilog 3: Pismo o kome se ovde radi i u kome se nalaze razne skraćenice nije meni upućeno i ja ne mogu da dam nikakve podatke o značenju i cilju ovih skraćenica. Pismo sam ja primio na čuvanje za jednog poznanika i baš za gore navedenog hrv.[atskog] političara, čije ime ja ne mogu da kažem, ali koji se spominja pod pseudonimom ‚Vater' [otac]. Dalje podatke o ovom pismu ne mogu da dam.

Prilog 4: Ovde se radi o jednom grafičkom prikazu ust.faške] org.[anizacije] i on je izvađen iz memoranduma koji je Dr. Pavelić uputio u Eks an Provansu u Fr.[ancuskoj]. Ovim memor.[andumom], a povodom procesa protiv Kraljoubica Dr. Pav.[elić] se obratio sudu da ispravi mnogobrojne lažne prikaze o ciljevima ustaškog pokreta. Ova spomenica otštampana je u S.A.D. u Pitsburgu u listu *Nez.[avisna] Hrv.[atska] D.[ržava]* i tamo se može i tražiti. Ja sam ovaj plan sam nacrtao prema jednom planu koji sam imao od ranije. Ja sam ovaj plan precrtao iz čisto informativnih motiva.

Prilog 5: Ovaj napis potiče od 1 proputovalog intelekt, [ualca] koji se na mene obratio. On je od mene hteo da čuje kakvi su listovi podesni za suzbijanje komun.[ističke] agitacije među akad.[emskom] oml.[adinom]. Ja sam mu savetovao da Hrvatsku nac.fionalnu] ak.fademsku] ligu u Zagrebu dovede u vezu sa Antikominternom. Pošto odnosnog pisca iz ranije nisam poznavao i pošto sam sa njime bio u vezi samo taj 1 put, to se ne mogu da setim njegovog imena.

Prilog 6: Nekog Ivana Mustapića iz Drezdena ne poznajem. Ja nikako ne

mogu da se setim da sam ikada imao posla sa nekim licem pod tim imenom. Kad mi se sada pruža ova karta moram da ostanem pri svome navodu. Potpuno sam zaboravio o kome se čoveku ovde radi.

Prilog 7: Radi se o 1 čestitci iz Belgije upućenoj Gavranoviću. Nepoznajem pošiljaoca.

Prilog 8: I ovaj napis isto kao ni onaj pod 3 nije meni upućen, nego ‚ocu', od koga sam to ja na čuvanje primio.

Prilog 9: Neposredno posle mars.[ejskog] at.[entata], pošto sam u Njemačkoj] bio zatvoren saznao sam da je istovremeno bio stavljen u pritvor u Turinu moj školski drug Kvaternik zajedno sa Dr. Pav.jelićem]. Posle mog oslobođenja obratio sam se pismom na istražni zatvor u Turinu i korespondirao sa Kvat.[ernikom]. Na taj sam način došao u vezu sa Debonom, koji je bio branilac i Kvat.[ernika]. Ovaj me je zamolio, pošto su mu u Frjancuskoj] često nestajala pisma da njegova korespondencija sa Kvaternikom i Pavelićem prelazi preko mene. Ja sam primljena pisma slao držav.[nom] poštom neposredno na Dr. Pav.jelića] odnosno Kvjaternika], Adresa je bila: sudski zatvor Turin. Dakle nikakav pseudonim ili šifra.

Prilog 10: Ovde se ponovo radi o 1 pismu koje meni nije upućeno, nego na dosad tako često spominjanog ‚oca'. Ja ni o 5 tačci ne mogu da dam nikakvo obaveštenje. Pod ‚B' se sigurno razume ‚otac', ali to sigurno ne mogu da kažem.

Prilog 11: Pismo potiče od mog školskog druga Kv.faternika]. ‚Dido' je njegovo ime iz detinjstva, kojim su ga kod kuće zvali. Koliko mi je poznato sada se Kv.[aternik] nalazi u Italiji. Kakvim se poslom tamo bavi ili da li u opšte politički dejstvuje, to ne mogu da kažem. U pismu me moli da mu pošaljem nekoliko nov.finskih] isečaka.

Prilog 12: Ovde se radi o jednom prepisu a ne o originalnom pismu. Tu se radi o jednom pismu meni nepoznatog čoveka. Prepis pisma upućen mi je iz Beča od nekog p.puk.fovnika] Perčevića koga poznajem iz ranije. U pismu spomenuti fond za oslobođenje, jeste fond koji je osnovan u Americi radi odbrane 3 optuženih ustaša u Franc.[uskoj]. Iz ovoga fonda isplaćena je nagrada odbrani.

Prilog 13: Ovde se ponovo radi o 1 pismu koje na mene nije bilo upućeno. Primalac je često spominjani ‚otac' za koga sam ja to pismo podigao. Ime Velebitski [pseudonim za Artukovića] nije mi poznato. Pošto pismo nije bilo upućeno meni, to i ne znam na koga se sa tim imenom misli.

Prilog 14: Pozivam se na moje navode u tač.[ki] 13. Ovde se radi o istoj stvari. Na pitanje da li su pojedine ust.[aške] org.[anizacije] posle mars.[ejskog] at.[entata] i dalje ostale u međus.fobnoj] vezi, odakle su bile finans. tirane], a naročito što je sa ustjaškom] u Nemjačkoj] - mogu ovo da kažem: Na početku svog saslušanja kazao sam da ne znam da li u Njemačkoj] postoji neka ustjaška] orgjanizacija], ali da u to sumnjam. Ali mogu da kažem da u Amerjici] ima više ustjaških] org.fanizacija] koje održavaju međusjobnu] vezu. Ove se orgjanizacije] finansiraju od njih.[ovih] članova odn.fosno] od njih.[ovih] priloga.

Pod Petrom se podrazumeva P. Gavran,[ović]. Ja tvrdim da sam u 1 pismu M. Gavrjanoviću] o bratu Petru na hrvjatskom] jeziku napisao ‚naš junački Petar', ali to ne znači junačan (tapfer) ili hrabar P.fetar], već više naš vredni ili dobri Pjetar]. Ja ovde moram da primetim da smo mi južnjaci navikli da bujnije i egzaltiranije govorimo i pišemo. Ovaj izraz dobar ili vredan odnosi se na ovo: do sada nije nijedan hrvjatski] torbar ikada poneo neko pismo ili

učinio neku uslugu za nekog Hrv.[ata] u inostr.[anstvu]. Kad se je sad P.[etar] izjavio pripremnim da ponese i preda 1 par cipela i nekoliko pisama potpuno nevinog sadržaja sa naročitim pozdravom, ja sam njegovom bratu sa gornjim rečima izrazio svoje priznanje. To je od P.fetra] bila jedna naročita usluga da potraži prijatelje u Z.fagrebu], pošto je on usled 1 kraće noge telesno ograničen.

Mišljenje da bi P.fetar] G.[avranović] dobio neki teror.fistički] nalog pogrešno je i pri samom pogledu tog nesretnog bića ta misao otpada. P.fetar] je potpuno bolestan čovek koji teško može da živi i koji je usled svoje kraće noge i bolesnog želudca sprečen u svom napredovanju. Neku političku delatnost sprečava njegovo bolesno telo, a koliko bi tek on morao biti sposoban za izvršenje 1 teror.[ističkog] naloga!

Prilog 14[a]: Poznat mi je proglas na ust.faše] i dom.[obrane]. Radi se o 1 izjavi u am.[eričkom] hrv.[atskom] listu *Nez.[avisna] Hr.[vatska] D.[ržavaJ* u Pitsburgu, koji je odštampan bez potpisa. Ja ne znam usled čega se ova izjava pripisuje Dr. P.[aveliću]. U ostalom u ovoj se izjavi kaže da posle 1 revolucionarne] faze hrv.[atska] oslobodilačka borba ulazi u drugu. Ja imam utisak da se time najavljuju novi metodi borbe. Ništa ne govori za to da bi se u ovom proglasu moglo nazreti produženje ter.[orističkih] akcija. Izgleda mi da mu je više cilj apel na hrv.[atski] narod da ostane jedinstven i čvrst i da ne izgubi nadu na konačnu pobedu. U ostalom mislim da se ovoj izjavi ili proglasu, pošto nije ni od koga potpisan ne može da da veći značaj.

Prilog 14[g]: Pisac ovog pisma neki Paul Petar Bazovski sin je poznatog slov.[ačkog] političara Bazovskog, koji je nedavno u Češkoj osuđen na duži zatvor. Da bi se spasao od čeških proganjanja morao je ml.[adi] Baz.[ovski] da napusti svoju otadžbinu. On je pobegao u Nem.[ačku], gde sam ga upoznao pre nekoliko mes.[eci]. Posle se je preselio u Bud.[im] P.[eštu], gde sada živi. On je borac za slobodnu Slovačku. Pre pola godine izašle su u češkim novinama i čeh.[o]sl.[ovačkoj] štampi u Am.ferici] vesti o nekoj navodnoj hrv.[atsko-]slov.[ačkoj] akciji. Kad sam docnije upoznao Dr. B.[azovskog] mi smo se zbog ovih vesti smejali. Pokazani mi izvod iz njegovog pisma u vezi je sa gornjim novinskim vestima i ironizira zbog straha Čeha i Rumuna od potlačenih naroda. Ja. mislim da je suvišno naglašavati da neka hrv.[atsko-]slov.[ačka] rev.[olucionarna] akcija nije nikad postojala i da nije u vidu.

Prilog 1: Pismo zaista potiče od moje majke i nema nikakav konspirativan karakter ili nešto slično. Na pitanje koja su lica pod pojedinim imenima imam da kažem: ‚Gabrek' je sluga na imanju moje majke, ali ga ja ne poznajem s toga, što sam davno u inostranstvu. ‚Fimkas' je neko ime čiji značaj ja rie znam. Ja zaista danas ne znam ko se pod tim imenom zamišlja. ‚Glavni vođa' (Hauptführer) ovde se radi o sledečem: Jedno nemačko društvo prošlo je kroz Z.fagreb] i 1 član ovog druš.[tva] posetio je moju majku, pošto me poznaje odavde. Glavni vođa o kome je ovde reč, to je putni pratilac ili putni voda.

I ova dopisna kar.[ta] potiče od moje majke i nema pol.[itičkog] sadržaja.

Na izraženo pitanje, što se u mom pismu od 16. XI 36. upućenom M. Gavr.[anoviću] spominje jedna mašina, moram na to da izjavim sledeče: Ja sam stvarno to napisao, a u stvari radi se o ovome: Ja sam često govorio sa Gavr.[anovićem] o štampanju i ceni njegovih prop.[ratnih] listova za rasprodaju njegove robe preko torbara. Tada sam na izložbi u Deutschlandshalle video nekoliko jeftinih štamparskih mašina i o tome sam pisao G.[avranoviću]. Da je tada takva mašina kupljena nije mi poznato. Također je u istom tom pismu bilo nešto i o nekom čeku, a to je ovo: radilo se o nekom čeku, koji

je Dr. Art.fukoviću] bio upućen od njegovih srodnika u Am.[erici] i koga on odmah nije mogao da naplati.

Gdja. Košutić to je ćerka ubijenog hrv.[atskog] vode S. Radića i žena hrv.[atskog] posl.[anika] inž. A. Košutića. Ona sada živi u Z.[agrebu]. Dr. Krnjević je 1 hrv.[atski] poslanik koji više god.[ina] živi u Ženevi. On je navodno trebao da bude primljen od engl.[eskog] Min.[istra] sp.[oljnih] p.[oslova] Edena. Od koga mi je u svoje vreme ovo saopštenje stiglo danas više ne mogu da kažem.

Do sad često spominjani proglas odn.[osno] navodni proglas Dr. P.[avelića] na dom.[obrane] i ust.[aše] zaista je otštampan i to u gore navedenom hrv.[atsko-]amer.[ičkom] listu u Pitsburgu, odakle sam i ja to saznao. O terorističkoj aktivnosti koja se nazire u ovom proglasu ja sam već dao detaljno objašnjenje.

Gde se nalaze odjelci ili ogranci ustaških organizacija i kako dejstvuju potpuno mi je nepoznato.

Perčević je biv.[ši] a.[ustro-] i u.[garski] đšt. [đeneralštabni] ppuk.[ovnik] i Hrvat. To je stari gospodin koji politički nije aktivan, sa kojim ja, i ako retko, korespondiram. Da li je on ustaša ne mogu da kažem, ali ne verujem.

Dati podaci su istiniti i dati kako sam najbolje znao.

Dr. Ml. Lorković.«

Iz sačuvanog policijskog zapisnika o saslušanju Branimira Jelića u Berlinu iz tih dana[93] proizlazi da je Jelić policiji izjavio kako u posljednje vrijeme nije imao nikakav sastanak s Pavelićem. Nije ga ni vidio gotovo godinu dana; posljednji put ga je vidio prije nego što se preselio iz Italije u Njemačku. Jozu Jakupića iz Zagreba poznaje, a dr Manzoni mu je školski drug; danas je asistent ortopedije na zagrebačkoj klinici.

Artuković je pri ponovnom saslušanju u Gestapu[94] izjavio da je Jugoslaviju napustio prvi put u rujnu 1932. godine u društvu s Markom Došenom. Prvo je otišao u Italiju gdje je ostao do kraja 1933. godine. Uglavnom se zadržavao u Veneciji. Potkraj 1933. god. preselio se u Beč i tamo ostao do početka kolovoza 1934. godine. Iz Beča je otišao u London i tamo živio sve do 20. X 1934, kad je bio protjeran iz Engleske na temelju zahtjeva jugoslavenske vlade. Preko Francuske htio je opet u Austriju, ali su ga u Dieppeu uhapsili Francuzi. U Parizu je bio u zatvoru *La Sante* svega tri mjeseca, a zatim izručen jugoslavenskim vlastima. U zatvoru je proveo 18 mjeseci, ali ga je Sud za zaštitu države u Beogradu oslobodio optužbe. Na slobodu je bio pušten 16. IV 1936. i Artuković je otišao u Gospić, a u svibnju iste godine ponovo emigrirao preko Austrije u Njemačku i tu sad stalno živi. Artuković je ustvrdio da se samo jednom sastao s Pavelićem (studeni 1932. na Rijeci) a nijekao da je član ustaške organizacije! To je isto tako nijekao i B. Jelić.

To nije htio priznati ni Mijo Gavranović u svom saslušanju,[95] ali je priznao da Pavelićevu sliku drži na svom stolu jer ga priznaje za sadašnjeg vodu hrvatskog naroda.

Referatu upravniku grada Beograda (Beograd, 10. marta 1937)[96] priloženo je saslušanje St. Perića. I ono je — kao i ostala saslušanja o kojima je do sada bilo riječi — negativno. Dr Jelić, Lorković, Perić i M. Gavranović uopće

[93] **Isti izvor.**
[94] **Isti izvor.**
[95] **Isti izvor.**
[96] **Isti izvor.**

poriču da su ikada bili članovi ustaške organizacije i tvrde — Gavranović, Jelić i Artukovič uz neke rezerve — da ta organizacija sada nema u vidu nikakvu terorističku akciju. Prva tvrdnja te petorice netočna je (da nisu članovi ustaške organizacije), dok je druga — čini se — točna (po mišljenju referenta), jer nema traga o spominjanju neke akcije u cjelokupnom materijalu stavljenom mu na raspolaganje, u snimcima felefonskih razgovora (na pločama), itd. Da je ta ocjena točna, uvjerilo ga je i to što glavni ustaše u Njemačkoj nemaju nikakvih materijalnih sredstava, ne samo za akciju nego ni za sebe. Dr Lorković, koga Pavelić određuje za predstavnika ustaške organizacije u Njemačkoj, nema novca ni za hranu. »Jedino što iz materijala proizlazi — stoji u referatu — to je da pojedini ustaše stoje u međusobnoj vezi, da dr. Pavelić šalje šifrirana pisma, a tako isto da tim načinom i između sebe korespondiraju i da se pripremaju na izvesnu propagandističku akciju, zašto su nameravali da nabave i jednu mašinu za štampanje...« Lorković prima sredstva od majke (nedovoljno); daje mu i M. Gavranović a Artuković dobiva novac od rodbine u Americi. M. Gavranović glavni je ustaški financijer u Njemačkoj, a momentano su u pritvoru Lorković, Jelić, Perić i Gavranović. Na kraju se u referatu predlaže da u Berlin pošalju iz Beograda policijskog delegata.

U ustaškom centru u Beču vrlo je aktivan na publicističko-prevodilačkom sektoru bio bivši austrougarski major Alfred Neuman-Furjaković. O njemu je delegat ministarstva unutrašnjih poslova u Beču Bogdan Banković uputio ministarstvu 3. XI 1936. ovakav izvještaj:

»Čast mi je - piše Banković[97] - radi evidencije a u vezi svojih ranijih izveštaja o potpukovniku Furijakoviću Najmanu Alfredu dostaviti sledeče podatke:

Furijaković je rođen 13. Septembra 1878. god. u Vrbovcu sreza Križevačkog Savske banovine; poljski je državljanin, katoličke vere, neoženjen, stanuje u Beču u Habsburgerštrase br. 6, 2 sprat kod gdje Švabi.

Posle poraza Austrougarske vojske primljen je kao biv.jsi] austrougarski major u našu vojsku i do 1924. god. služio je [kao] naš viši oficir u 38. artiljerijskom puku u Osijeku. Ove godine demonstrativno napušta našu vojsku i odlazi u inostranstvo. Posle toga na osnovu stečene zavičajnosti od pre rata u Lavovu ubrzo je dobio poljsko podanstvo i postaje penzioner Poljskog Ministarstva vojske koju penziju i sada uživa. U doba osnivanja hrvatske organizacije u Beču Furijaković se prestavlja kao Hrvat i emigrant iz Jugoslavije i u akciji ove organizacije uzima velikog udela. On je jedan od glavnih urednika biv.[šeg] separatističkog biltena *Grič* i pisac mnogih članaka u *Rajbspostu* i drugim listovima protivu naše vojske i državnog uređenja. U drugoj polovini 1931. god. putuje navodno u goste kod ‚trgovca' Biljana Josipa a odatle dolazi u Sofiju gde je posetio mnoge viđene ličnosti iz političkih partija. Furijaković je navodno poznat dobro i na Bugarskom dvoru i rado [o] Nj. V. Kralju Borisu govori. Isto tako je intiman prijatelj i sa Dr. Filipom Atanasovim lekarom i jednim od vodećih ljudi iz bugarskih federalističkih krugova.

Furijaković je stalni i intimni saradnik Perčevića Ivana, ali u poslednje vreme ljut je na Perčevića ma da ovaj želi njegovo prijateljstvo da zadrži. Glavni razlog je taj što ga je Perčević uvek držao u podređenom položaju i što se nikad prema njemu nije pokazao kavaljerski u pogledu razdeljivanja pomoći koju su sa strane hrvatski emigranti dobijali. On je tuberkulozan i vrlo

[97] Isti izvor.

mrzovoljan i jednom prilikom u takvom osećanju povereniku Delegacije, odnosno svojih veza sa Perčevićem i ostalima, kazao je sledeče: Da je zbog Perčevića i hrvatske emigrantske organizacije imao velikih neprilika i da je mnogo za njih učinio, ali veli da se uverio da ‚ti ljudi ni sami neznaju šta hoće'. Za dokaz ovome je veli sam Marseljski atentat, kojim nije ništa postignuto sem što je bačena za uvek jedna hrđava senka na Hrvate. Rascep Hrvata u Beču osuđuje, ali do ovoga je moralo doći, jer udruženje nije bilo sastavljeno od pravih ljudi. Za sebe veli da je monarhista i misli da bi Hrvatska jedino mogla živeti ponovo u blagostanju ako dođe u okvir Austrije pod Habsburzima kao ranije. Sve sadanje političare u Hrvatskoj osuđuje, jer politiku vode samo iz ličnih i egoističnih ciljeva.

Sa Cankloin se poznaje ali ga ne ceni. O pukovniku Perčeviću i pored insistiranja poverenika nije hteo da se izjašnjava.

Za vreme dok je (1. ov. mca uveče) sedeo sa poverenikom u gostionici prišao mu je neki pukovnik Lada (Vladimir) i pitao ga hoće li ići u Prag, što je sa bolešću odbio.

Furijaković govori pored nemačkog odlično francuski i poljski. Najveći [dio] dan[a] provodi u stanu gde vrlo mnogo prevodi i piše za *Rajhspost* i još neke listove. Imenovani prima i naš list *Politiku* ali ne na svoje ime već na ime svoje gazdarice G-dje Švabi, što je očevidno hteo da se u Beogradu nezna da je on u stvari pretplatnik i čitalac ovog lista.«

Banković je 22. XII 1936.[98] obavijestio ministarstvo o novom momentu kod Furjakovića: »U poslednje vreme — piše delegat — često poboljeva i kako je neoženjen to troši veliki novac na one koji ga u bolesti neguju. U jednom društvu je nedavno izjavio da je sit separatističkog i konspirativnog rada i veli da bi se najradije nastanio kod svoje sestre u Zagrebu, samo kad ne bi bio od naših vlasti proganjan i optuživan. On je tuberkulozan i skoro je bio teže oboleo od gripa i veruje da mu je ova bolest ostavila silnih posledica.«

Čini se da nadležno ministarstvo u Beogradu nije uopće reagiralo na tu promjenu raspoloženja kod Furjakovića.

Zanimljivo je što Moškov iskazuje o odnosima među ustašama u Mađarskoj u to vrijeme a i prije:

»Odnosi između emigranata u Mađarskoj — navodi Moškov[99] — bili su isto tako nepovezani kao i u Italiji. Ja sam za te odnose doznao za vrijeme mog liječenja u bolnici u Pešti od Vujeve a i od Artukovića koji je isto bio u Pešti. Zapovjednikom logora Janka puste u Mađarskoj bio je Gustav Perčec. On se po pričanju gore navedenih smatrao isto tako vođom kao i Pavelić. Radi njegovih postupaka, radi navodno lošeg upravljanja sa imanjima Janka Puste kao i radi netaktičnosti u saobraćaju sa ljudima, isti je bio skinut sa zapovjedništva, a na njegovo mjesto postavljen Servatzy Vjekoslav. Neznam koliko je točnosti bilo u navedenim uzrocima glede njegovog smjenjivanja, ali je posve sigurno da su Dovani i Hranilović bili oni koji su nastojali eliminirati njega sa jednog takvog mjesta, i da je glavni uzrok svakako bio njegovo držanje i odnos prema Paveliću. Neko vrijeme bio je neke vrste nadzornika ili slično i Perčević u Mađarskoj. Taj logor živio je uglavnom od obrađivanja dobra na Janka Pusti. U tom logoru je također postojao, moglo bi se reći, ogranak grupe Đovania kojeg su predstavljali do njihovog odlaska u Italiju Kopčinović i Martin Nemec. Odnos Perčeca sa Jelkom Pogorelec imao je isto tako odsu-

[98] **Isti izvor.**
[99] **A-VII, Zapisnik saslušanja A. Moškova. I.O. 9 1/4 1-117.**

dnog značaja za razvoj prilika i odnosa u logoru Janka Puste. Posve je tačno da je Jelka Pogorelec, iako je imala dijete sa Perčecom, bila špijunka beogradske policije, samo meni nije bilo jasno a niti mi je danas, da li je ona došla van kao špijunka, ili je radi okolnosti i prilika u kojima se našla, naknadno postala.«

»U Mađarskoj nisam bio na Janka Pusti — nastavljao je Moškov svoj iskaz 13. V 1947[100] - niti sam vidio ikoga od tamošnjih ljudi osim jedino onih koji su živjeli u Pešti. To je bio Servatzy, Francetić, Došen, Artuković, Perčec i jednom prilikom je bio došao Pospišil. Za Perčeca se, koliko znam, ne može reći da je imao svoje ljude ili grupu, bar ne dok sam ja bio u Pešti jer nisam nikad čuo da bi se uz njegovo ime vezivalo i čije drugo, osim što je jednom prilikom Servatzy rekao da se je u Pospišilu odmah razočarao i Perčecu kad je stigao u Mađarsku. Nakon afere sa Pogorelčevom i njegovog udaljavanja sa položaja zapovjednika u Mađarskoj, živio je sam povučeno u Pešti. Da li je došao u Italiju kao i drugi nakon atentata u Marseju nije mi poznato, ali sumnjam. Nakon povratka u domovinu jednom sam pitao, to je bilo odmah u početku, Servatzyja gdje je Perčec i šta je s njim. On mi je odgovorio: ‚Sta te se tiče, kupa se u Dunavu'.

U međuvremenu nakon razbacivanja sa Lipara i interniranja na kopnu nisu mi poznati odnosi. Doznao sam naknadno bio da su neki međusobno držali stalno kontakt i da su neki sastajali se sa Pavelićem, a i živjeli sa njime. Osobito zadnje godine pred povratak u domovinu kao Kvaternik, Đovani, Servatzy, Francetić, a zadnje vrijeme Herenčić, Pečnikar, Lisak i Singer.«

Dakako, i knez Pavle bio je zainteresiran za politička kretanja u Hrvatskoj i stoga je šef Stojadinovićeva kabineta J. Gašić dostavio ministru dvora M. Antiću, pismom od 14. VIII 1936,[101] povjerljivi izvještaj upravnika zagrebačke policije o kretanju frankovaca. U njemu upravnik javlja da dr Buć i dr Ivo Ramljak stoje na čelu akcije pokrenute u cilju obnavljanja *Hrvatske stranke prava* i opetovano se drže sastanci ili u kancelariji dra Buća ili Ramljaka. Njima gotovo redovito prisustvuju dr Mirko Košutić i Petar Kvaternik, a i neki studenti Dalmatinci. U posljednjim je razgovorima odlučeno da se s pomoću prikupljanja priloga imaju nabaviti sredstva za tjednik koji će odlučno zastupati Pavelićevu liniju i iznajmiti lokal u kojem će se sastajati ŽAP-ovci i svi ostali članovi frankovačke organizacije, a u tom lokalu nalazila bi se i redakcija lista. Taj lokal bit će po svoj prilici u Gajevoj ulici 9 i već se pregovara s kućevlasnikom o iznajmljivanju prostorija. Buć je sve predradnje povjerio studentskoj organizaciji. Pavelićevi pristaše tvrde da vlasti toleriraju akciju dra Mačeka i da su mačekovci u najtješnjem kontaktu s policijom i odgovornim organima vlasti, a da je tako dokazuje i to što dr Ivan Pernar na sva usta napada Udruženu opoziciju i hvali predsjednika vlade Stojadinovića. To sada treba spriječiti reorganizacijom *Stranke prava* a čvrsta organizacija ZAP-ovaca, kao čvrsta hrvatska falanga, jedina je garancija da Maček ne skrene na stranputicu i ne uvede hrvatski narod u ropstvo Beograda. Takvo mišljenje zastupaju i dijele i neki bivši austrougarski oficiri na čelu s bivšim pukovnikom Slavkom Stancerom. U toku čitave akcije jedan od najvažnijih zaključaka jest taj da se u najskorije vrijeme izašalje jedan član *Stranke prava* u Italiju i poveže s Pavelićem kako bi mu u pravom svjetlu prikazao današnju situaciju i zatražio upute za daljnji rad. To je potrebno naročito radi toga da bi

[100] **Isti izvor.**
[101] **AJ, Fond M. M. Stojadinovića, fasc. 4.**

odnosa ustaškog pokreta prema drugim strankama ni prema pojedinim osobama, osobito ne prema Mačeku, tako da su bila razna mišljenja i potpuno čvrsto uvjerenje da emigracija ustaška i *HSS* na čelu sa Mačekom sve sporazumno radi. Ljudi su sami pravili razne kombinacije te zamišljali kako će jednom u slobodnoj Hrvatskoj biti predsjednik republike Maček, a predsjednik vlade Pavelić. Nitko nije takove kombinacije javno osuđivao niti im prigovarao niti se službeno uopće zauzimalo kakav stav u tome pogledu. Jedino tzv. grupa Dovania predstavljala je takozvanu čisto frankovačku orijentaciju ekstremista koji su gdjekada govorili protiv svih koji nisu frankovci, pa i protiv Radića i Mačeka. Jednom je izbila reakcija sa strane ljudi na riječi jednoga iz ove grupe protiv Radića na Liparima, pa je onda Budak morao držati jedan govor i osudio takove napadaje.«

6. *Sporazum s Italijom.* Knez Pavle na samom startu - gotovo potpuno neupućen u politiku i ostavljan namjerno godinama po strani - nije htio ništa mijenjati dok se ne uputi i orijentira. Ostavio je privremeno na kormilu N. Uzunoviča,[101'] da bi ga zatim zamijenio B. Jevtićem.[104] Ali je i to bilo privremeno jer mu je oko zapelo na Milanu Stojadinoviću, ministru financija u Jevtićevoj vladi. Stojadinović se Pavlu činio najprikladnijim da provodi njegovu (Pavlovu) politiku. Sačuvani pozivi u Stojadinovićevoj ostavštini govore da ga je Pavle u rasponu od 11. siječnja do 11. lipnja 1935. godine pozivao četrnaest puta u audijenciju!

Dakako, glavna je briga kneza Pavla u tom razdoblju — kao uostalom i jugoslavenske diplomacije uopće — bila Italija.[105]

»Posle marseljskog atentata jugoslovenska vlada - piše dr Biber[106] - je posvetila glavnu pažnju Italiji. Mussolini je u drugoj polovini novembra 1934. g. u razgovoru s francuskim ambasadorom rekao da neće izručiti Pavelića, ali da će povesti sudski postupak i narediti konfinaciju ustaša na Liparima. On je izrazio žaljenje zbog pogibije Aleksandra, tvrdeći da je nameravao da se s njim, kako je već u svoje vreme pregovarano, tobože slučajno sastane u San Marinu.«

Treba, pri tom, reći da je britanska diplomacija počela pojačavati, vrlo diskretno, pritisak na kneza Pavla da pokuša izaći iz krize u odnosima s Rimom. Tako je britanski poslanik u Beogradu Sir Nevile Henderson - poznat kao *persona gratissima* na dvoru pokojnog kralja, 6. II 1935,[107] u pismu sugerirao knezu *»s* izvjesnim ustručavanjem« kako je nastupio psihološki moment da knez učini korak naprijed u pravcu Italije. Vidi se — pisao je Henderson - da je mir u zraku. Britanija se počinje više zanimati za evropska pitanja i stoga je njegovo skromno mišljenje kako je nastupio čas da Jugoslavija preuzme inicijativu. Osobno za kneza može od toga biti samo koristi, a štete ako knez to ne učini.

Knez je, čini se, poslušao taj savjet - a uopće je bio osjetljiv na sve što je dolazilo iz Lonona - i u proljeće 1935. dolazi do povjerljivih razgovora u

[103] Povjerivši mu - nakon Marseillea - mandat za sastav vlade.

[1114] Od druge polovice prosinca, s tim da je u Jevtićevoj vladi dobio resor financija M. M. Stojadinović.

[105] Vidi više o tome u raspravi Dragoljuba Jovanovića, La politique exterieure de la Yougoslavie, *La Politique etrangere,* svezak 2 za travanj 1938, str. 144-155.

[06] D. Biber, nav. rasprava, str. 46—47.

[107] Jacob B. Hoptner, Yugoslavia as neutralist: 1937, *Journal of Central European Affairs,* vol. XVI, No 2, srpanj 1956, str. 172.

Runu o pitanju ustaša i hrvatskih emigranata u Italiji i o poboljšanju odnosa između Italije i Jugoslavije. Mussolini je pri tome otišao tako daleko da je pristao — zapisuje s odobravanjem njegov šef kabineta P. Aloisi u svoj dnevnik 30. IV 1935[108] - da Jevtić dođe u Italiju na razgovore sa Suvichem. Jevtić je, čak, zatražio referat u ministarstvu trgovine i industrije o privrednim odnosima s Italijom,[109] ali je Aloisi bio prisiljen da u svoj dnevnik, 16. V,[no] unese zabilješku da je sastanak Jevtić-Suvich napušten jer Jevtić ne može napustiti zemlju prije 6. lipnja. Ubrzo zatim Jevtić je pao i 24. VI došao je na njegovo mjesto Stojadinović.

Stojadinovićeva vlada, dakako, pohitala je da formalno potvrdi svoju vjernost obvezama prema Maloj Antanti, Balkanskom sporazumu i Francuskoj, ali se pažljivim promatračima činilo to nešto drukčijim. Njemački poslanik u Beogradu Victor v. Heeren — koji je vrlo budno, ..pažljivo i inteligentno pratio i tumačio zbivanja u Jugoslaviji sve do 1941. godine — izvijestio je tih dana[111] ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu kako su korijeni promjene vlade (Jevtić-Stojadinović) izrazito unutrašnjopolitičke prirode i da će sudbina i dugotrajnost nove vlade zavisiti od njena uspjeha ili neuspjeha na polju unutrašnje politike. Heeren je naglašavao kako je osnovna linija jugoslavenske vanjske politike zacrtana stvaranjem i razvitkom nove države, te da od jedne smjene vlade ne valja očekivati neke senzacionalne promjene. Ali, ta promjena vlade s pravom je izazvala uznemirenost u Francuskoj, Čehoslovačkoj i Rumunjskoj jer je bilo poznato da je Stojadinović, još kao ministar financija u Jevtićevoj vladi, naginjao ekonomskom zbližen ju s Njemačkom. Imajući u vidu tendencije za zbližen je s Njemačkom na privrednom polju, koje su dovele do zaključenja trgovinskog ugovora od 1. svibnja 1934, posjet H. Göringa prilikom sprovoda kralja Aleksandra i izvjesno udaljavanje od Francuske i Male Antante, izazvano francuskom politikom zbližen ja s Italijom i Sovjetskim Savezom, dolazak M. Stojadinovića na položaj ministra predsjednika i ministra vanjskih poslova morao je da ukazuje - prema Heerenu - na daljnje jačanje novoga vanjskopolitičkog kursa Jugoslavije. Uznemirenost je ubrzo postala jača, jer je Stojadinović zatražio odgađanje sjednice Stalnog savjeta ministara Male Antante, koju je trebalo održati oko sredine lipnja 1935, a tako je isto odugovlačio da se odazove hitnom francuskom pozivu da dođe u Pariz. Heeren je izražavao mišljenje da će Stojadinović — kome je potreban vanjski mir radi sređivanja unutrašnjopolitičkih prilika u zemlji — voditi obazrivu politiku neuvlačenja Jugoslavije u evropske sukobe zbog tuđih interesa i da će težiti osamostaljenju svoje vanjske politike, što znači izvlačenje Jugoslavije ispod francuskog utjecaja. Zato je v. Heeren zaključio da dolazak Stojadinovića s njemačke strane može biti samo pozdravljen.

U knezu Pavlu postepeno je sazrijevao ovaj vanjskopolitički koncept: 1. forsirati i nastaviti ekonomsko zbližavanje s Njemačkom (što je već zacrtao i započeo säm kralj Aleksandar); 2. uznastojati da se prošlost (atentat u Marseilleu) preda zaboravu i da se potraže putovi suradnje i zbližen ja s fašističkom Italijom (što zapravo znači samo ponavljanje diplomatskih nasto-

[108] **P. Aloisi, nav. djelo, str. 268.**

[109] **AJ, Iz Arhiva Bogoljuba Jevtića 1934-35; akt Kabineta ministra trgovine i industrije Br. 1091 od 30. V 1935.**

[110] **P. Aloisi, nav. djelo str. 271.**

[1,1] **Živko Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile 1935-1937. Od italijanske agresije na Etiopiju do jugoslovensko-italijanskog pakta,* Beograd 1968, str. 47-48.**

janja poginulog kralja), te 3. udaljavanje od Francuske i veći (ali diskretni) naslon na Veliku Britaniju (što je intimno potpuno odgovaralo knezu i čitavom njegovom habitusu). Pri tom je htio iskoristiti dobre odnose s Berlinom, kao eventualno pokriće i osiguranje od nemirnog i uvijek opasnoga talijanskog susjeda na Jadranu, dok mu je istodobno lebdjela pred očima vizija britansko-njemačkog pomirenja i suradnje, čemu bi i Jugoslavija mogla ponešto pridonijeti. A sve je to zapravo značilo da se *Jugoslavija postepeno oslobađa savezničkih obveza i pretvara se u neutralnu državu, ako bi iz ovog ili onog razloga došlo do rata.*

Zato je novi jugoslavenski poslanik u Berlinu Aleksandar Cincar-Marković, u prosincu 1935,[112] u ime kneza Pavla i Stojadinovića izjavio Hitleru, prilikom predaje akreditivnih pisama, da Jugoslavija ubuduće ne samo što neće ulaziti ni u kakve aranžmane protiv Njemačke, nego će - ukoliko već ne može istupiti iz tadašnjih obveza — te obveze olabaviti i nastojati da se i u tim okvirima ne donose nikakve odluke na štetu Njemačke. Knez Pavle ustrajao je dosljedno na toj liniji i na prvom tajnom sastanku između njega i Hitlera, u Berchtesgadenu 1936. god.,[113] bilo mu je s njemačke strane obećano kako Njemačka u eventualnom ratu želi *samo* neutralnost Jugoslavije i da je Reich spreman garantirati, zauzvrat, njene granice. Čini se da korijen novoj vanjskopolitičkoj orijentaciji Jugoslavije i njenom ekonomskom, pa potom, nužno, i političkom približavanju Njemačkoj valja djelomično tražiti medu utjecajnim konzervativcima V. Britanije koje je knez kao »ovejani anglofil« uvijek rado slušao. Zato je osobno knez Pavle neimar nove vanjskopolitičke linije Jugoslavije: postepenog napuštanja dotadašnjih pozicija i prelaženja na liniju neutralnosti.

Odbijajući da izruči Pavelića, Duce je ozlovoljio jugoslavensku vladu ali je pokušao i da je nekako udobrovolji: novoimenovani talijanski poslanik u Beogradu conte Viola di Campoalto izjavio je, 16. III 1935,[114] kako mu je Mussolini povjerio misiju da pripremi zbliženje između Beograda i Rima. Rekao je dalje da Italija ne namjerava štetiti unutrašnjem razvitku i integritetu Jugoslavije; da Italija želi suradnju i politički i privredni sporazum.

Napad fašističke Italije na Etiopiju, 3. listopada 1935, nije, čini se, zabrinuo Pavla (Stojadinovića). Kao da im je odgovarala talijanska ekspanzija u Africi — kao i Pierreu Lavalu, uostalom! — no ipak je Stojadinovićeva vlada, u načelu i formalno, odbila svaku podršku talijanskoj agresiji i sudjelovala je u nedjelotvornim sankcijama koje je Društvo naroda - nakon pada Adis-Abebe - moralo u srpnju 1936. staviti van snage. Poslanik v. Heeren je u drugoj polovici travnja 1936.[115] upozorio ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu na nove elemente u situaciji izazvanoj tim ratnim pohodom. Kad se Italija jednom — javljao je — vrati iz Afrike kao pobjednica, predstavljat će neposrednu prijetnju za Jugoslaviju i zato se pred odgovorne faktore jugoslavenske vanjske politike postavlja pitanje nove orijentacije. Naime, v. Heeren konstatira da jugoslavenski mjerodavni faktori smatraju da je za zatajivanje aparata Društva naroda u vezi sa sankcijama protiv Italije odgovorna prije svega

[1] **Jacob B. Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934-1941*, B. Krizman: Predgovor str. 9 i dalje.**

[113] **Hans-Adolf Jacobsen, *National-sozialistische Aussenpolitik 1933-1938*, Frankfurt a. M.-Berlin 1968, str. 823. Tu se spominje taj posjet kneza Pavla u Berchtesgadenu 17. X 1936.**

[114] **Bogdan Krizman, Italija u politici kralja Aleksandra i kneza Pavla (1918-1941), *Časopis za suvremenu povijest*, god. VII, Zagreb 1975, br. 1 (17), str. 62.**

[115] **Ž. Avramovski, nav. djelo, str. 154.**

Francuska, te da se zbog toga osjeća sve veće udaljavanje jugoslavenske vanjske politike od tradicionalne linije prijateljstva s Francuskom.

Mussoliniju je uspješnim zavojevanjem u Africi porasla cijena i on je, 9. svibnja 1936, proklamirao Carstvo što je povuklo za sobom i spomenutu obustavu sankcija (4. VII 1936), kobnu po autoritet Društva naroda i sistem kolektivne sigurnosti uopće. Koristeći se takvom situacijom, Hitler je uputio u Rim izaslanika (H. Franka) koji je, u razgovoru s Duceom i novim talijanskim ministrom vanjskih poslova Galeazzom Cianom, 23. rujna 1936,[116] jasno istakao da Njemačka Adolfa Hitlera nema nikakvih interesa ili pretenzija u Sredozemlju. Hitler poručuje, isticao je Frank, da Sredozemno more smatra talijanskim morem i da Italiji tamo pripada, ili bar treba da pripadne, privilegirani položaj i nadzor. Ciano je ubrzo otputovao u Njemačku i 21. X[117] razgovarao s v. Neurathom, njemačkim ministrom vanjskih poslova, koji mu je preporučio *poboljšanje odnosa s Jugoslavijom!* \ to iz dva razloga: prvo, da tako pojačaju branu protiv komunizma; drugo, zbog specifično talijanskog interesa da se Beograd pridobije, a s tim i oslobodi od utjecaja Londona, budući da je vladi Reicha poznato, i to iz pouzdana izvora, kako se Englezi trude da zadobiju jugoslavensko prijateljstvo i tako za sebe osiguraju dalmatinske baze za slučaj sukoba i dovrše pokušaj zaokruženja Italije. U Berlinu je Ciano potpisao već prije u diplomatskim pregovorima dogovoren i sporazumno formuliran *protokol,* u kojem se predviđa zajedničko nastupanje Italije i Njemačke u nizu pitanja (Društvo naroda, boljševizam, Španjolska, Austrija, kolonije, Podunavlje). U Berchtesgadenu je, 24. X,[118] razgovarao s Hitlerom i tom mu je prilikom Hitler ukazao na potrebu ofenzivnog saveza između Italije i Njemačke kako bi Englesku prisilili da popusti ili da je poraze. Njemačka je za tri godine spremna — govorio je — za četiri više nego spremna, a rok od pet godina još je bolji. Taktičko polje suradnje mora biti borba protiv boljševizma. Talijansko-njemački savez, kao barijera protiv unutrašnjo- i vanjskopolitičke opasnosti boljševizma, privući će mnoge države koje bi inače ostale po strani iz straha od pangermanizma i talijanskog imperijalizma. Sredozemno more talijanski je životni prostor - govorio je Hitler Cianu — i svaka promjena u sadašnjoj ravnoteži mora ići u korist Italije. Njemačka mora imati slobodne ruke u pravcu Istoka i u prostoru Baltika i, ako se oba dinamizma upute u tim pravcima, nikada neće doći do nekog sukoba interesa između Njemačke i Italije. Tako su »iskovali« *Osovinu Berlin-Rim* što je Mussolini i objavio svijetu u svom poznatom govoru u Milanu, 1. studenog 1936.

Poslije »smjene straže« u Beogradu, novi predsjednik vlade M. Stojadinović posjetio je na kraju Pariz i tamo mu je Laval, 2. IX 1935,[119] govorio kako je sporazum Jugoslavije s Italijom neophodno potreban, upravo *conditio sine qua non* za održanje stanja stvorenog ugovorima o miru, i da Jugoslavija apsolutno treba učiniti- sve da se ti odnosi normaliziraju i postigne zbližanje između Rima i Beograda, kakvo je već postignuto između »latinskih sestara«: Italije i Francuske. Kad je kriza oko talijanske agresije na Etiopiju ulazila u sve zaoštreniju fazu, pa se spominjale i vojne sankcije, talijanski poslanik u

[1,6] **Rodolfo Mosca,** ***L'Europa verso la catastrofe,*** **volume primo, Milano 1964, str. 79-85; u prijevodu** ***Tajni arhivi grofa Ciana (1936-1942),*** **Zagreb 1952, str. 58-62.**

O nastanku Osovine Kim-Berlin: Jens Petersen, ***Hitler-Mussolini. Die Entstehung der Achse Berlin-Rom 1933-1936,*** **Tübingen 1973.**

[117] **R. Mosca, nav. djelo, I, str. 94-99;** ***Tajni arhivi grofa Ciana,*** **str. 67-71.**

[118] **R. Mosca, nav. djelo, I, str. 99-106;** ***Tajni arhivi grofa Ciana,*** **str. 72-77.**

[1,9] **M. M. Stojadinović, nav. djelo, str. 368-369.**

Beogradu Viola dao je, 13. XI 1935,[120] izjavu u kojoj je rekao da neće doći do pogoršanja talijansko-jugoslavenskih odnosa usprkos tome što Jugoslavija sudjeluje u provođenju sankcija protiv Italije. »Tako reći svakog dana - rekao je talijanski poslanik — rešavam administrativnim putem sa jugoslavenskom vladom niz pitanja, i to pitanja, koja su u prošlosti smetala našim odnosima. Imamo utvrđen program saradnje. Treba da se oslobodimo ostataka prošlosti. Iz njih ćemo izići polako, ali sigurno.«

Taj isti conte Viola je, 3. III 1936,[121] povjerio Stojadinoviću da rat u Etiopiji nije nimalo umanjio zanimanje Italije za ovaj sektor u Evropi. Italija i Austrija pridaju veliko značenje Jugoslaviji i žele da Jugoslavija pomogne ideju stvaranja Dunavskog pakta, a također i to da pristupi Rimskim protokolima između Italije, Austrije i Mađarske (tzv. Rimski trougao). Da bi potvrdio izjavu svoga poslanika, Mussolini je još više učvrstio svoje pozicije u Albaniji, zaključivši nove talijansko-albanske sporazume, 19. III 1936, koji su predstavljali kraj svih priželjkivanja da se kralj Zogu odvoji od Rima i još više utvrđivali političku i ekonomsku podređenost i zavisnost Albanije od Rima.

Potkraj srpnja — pošto su sankcije bile neslavno ukinute — talijanska je vlada zatražila da s jugoslavenskom stranom zaključi provizorij, koji bi u toku vremena doveo do normalnih trgovinskih odnosa (poremećenih provođenjem ekonomskih sankcija), a 1. listopada stupio je na snagu novi trgovinski sporazum s Italijom. Stojadinović je iskoristio tu priliku da izjavi kako su Italija i Jugoslavija dvije susjedne zemlje koje se sretno upotpunjuju, zahvaljujući strukturi njihovih privreda što ih samo upućuje da prošire uzajamne trgovinske i privredne veze.

Ali Hitler nije Cianu u Berchtesgadenu govorio samo o potrebi zaključenja ofenzivnog saveza, nego je uvjeravao Ciana kako Njemačka ima dobre odnose s Jugoslavijom i da želi da takve odnose uspostavi s njom i Italija. Ciano je na to odgovorio kako Italija već radi na tome i da je nastupilo znatno popuštanje zategnutosti u talijansko-jugoslavenskim odnosima. Poznati Mussolinijev govor u Milanu samo je javno manifestirao spremnost Rima da otvori »novu stranicu« u odnosima s Jugoslavijom, jer je Duce, tom prilikom, izjavio da postoje svi uvjeti za istinske prijateljske odnose između Jugoslavije i Italije. Takve izjave pale su i prilikom predaje akreditivnih pisama novoga talijanskog poslanika u Beogradu M. Indellija.

Stojadinović je na Mussolinijev govor u Milanu reagirao tako što je uputio cirkularnu brzojavku svim poslanstvima u inozemstvu[1-2] u kojoj je istakao da je Mussolinijev govor primljen u Beogradu sa zadovoljstvom. »Zaključenje novog italo-jugoslovenskog trgovačkog ugovora proteklo je - navodi se u njoj - u znatno boljoj atmosferi, nego što je ranije među nama vladala. Mi nemamo razloga da budemo protivnici Italije ako ona poštuje naše državne granice, naše legitimne interese i prava.«

Stojadinović je uznastojao - naravno u suglasnosti s knezom - da ispita prave namjere talijanske strane i Ciano je — na iznenađenje poslanika J. Dučića, Stojadinovića i samog kneza - žustro izjavio da žele zaključiti s Jugoslavijom *savez* u okviru Osovine Rim-Berlin!

Istodobno su Stojadinovićevi stručnjaci u ministarstvu vanjskih poslova izradili elaborat o budućoj politici prema Italiji. »U cilju sređivanja i poboljša-

[120] **B. Krizman, nav. rasprava pod 114, str. 64.**
[121] **Isti izvor.**
[122] **M. M. Stojadinović, nav. djelo, str. 411.**

nja odnosa sa Italijom moglo bi se upotrebiti - stoji u njemu[123] - dva puta: 1. stvoriti kao polaznu tačku jednu povoljnu atmosferu (detant) sa nekoliko opštih obostranih deklaracija o uzajamnoj želji da se sva otvorena pitanja reše u duhu prijateljstva i saradnje, propraćenih sa nekoliko simboličnih manifestacija (izmena poseta, potpisivanje jedne zajedničke deklaracije nalik na poljsko-nemačku od januara 1934. itd.). Zatim, u tako stvorenoj atmosferi pristupiti postepeno rešavanju svih spornih pitanja i po njihovom uspešnom rešenju zaključiti Ugovor sličan paktu o prijateljstvu između naše Kraljevine i Italije od 27. januara 1924 godine; 2. pristupiti odmah direktnim pregovorima za zaključenje jednog sličnog pakta koji bi pretstavljao, u isto vreme, rešenje najvažnijih političkih pitanja između naše Kraljevine i Italije, a ostavio ostale manje važne probleme da budu rešeni u docnijim pregovorima.

S obzirom na samu prirodu naših odnosa sa Italijom, a naročito na promenljivu talijansku politiku — stoji dalje u elaboratu - trebalo bi pretpostaviti ovaj drugi put. Jedna obična manifestacija dobrih namera Italije prema nama, bez ikakvih konkretnih akata koji bi te namere priveli u delo, ne bi za nas, u današnjem stanju stvari, bila od neke velike praktične koristi. Mi ne bi imali nikakvog naročitog interesa da započinjemo jednu novu politiku prema Italiji, koja ne bi mogla ostati bez reperkusija na naše postojeće odnose sa ostalim državama, ako sa talijanske strane ne bi dobili nikakve realne i trajne garantije.«

»Prelazeći na praktičan teren eventualnih pregovora — stoji dalje u elaboratu - ugovor koji bi imao da bude zaključen između naše Kraljevine i Italije, trebalo bi da bude baziran na ovim glavnim linijama:

(1) na prvom mestu trebalo bi stipulisati uzajamno poštovanje postojećeg teritorijalnog statuta obeju država. Ovu bi obavezu trebalo redigovati tako da se ne odnosi samo na zajedničke granice, već i na ostale naše granice u jugoistočnoj Evropi i na Balkanu. Formula koja se nalazi u članu 1 Rimskog ugovora od 1924 bila bi za nas vrlo povoljna, ali je Italija, s obzirom na njen današnji politički stav, svakako ne bi mogla prihvatiti. Zbog toga bi trebalo naći neku drugu formulu koja bi u suštini bila ista, ali po svojoj redakciji različita.«

Na drugo mjesto došla bi odredba - predlaže se dalje u elaboratu - kojom se obje strane obvezuju da u svojim budućim odnosima i u svima spornim pitanjima, koja se budu pojavila, neće pribjegavati sili nego će ih rješavati, bilo direktnim pregovorima, bilo upotrebom raznih miroljubivih sredstava za rješavanje međunarodnih sporova. Zatim bi došla odredba kojoj bi bio cilj konstatacija da se ugovor ne protivi nijednoj međunarodnoj obvezi koju su države-potpisnice do sada bile zaključile. Rimski ugovor iz 1924. godine imao je dopunski protokol u kome je bilo izričito rečeno da sporazumi koje je jugoslavenska država zaključila s ostalim državama Male Antante nisu u suprotnosti s Rimskim paktom. Ali danas, imajući u vidu izmijenjene prilike i nove obveze koje je naša država u međuvremenu zaključila, trebalo bi unijeti jednu opću odredbu koja bi pokrila sve naše dosadašnje saveze i sporazume, kao i obveze koje potječu iz pakta Društva naroda. U tu svrhu mogla bi se usvojiti formula slična onoj kakva je u poljsko-njemačkoj deklaraciji iz 1934. godine. Iz obavještenja kojima raspolaže ministarstvo proizlazi kako bi Italija bila voljna da nam dade određene garancije i u pogledu Albanije. »Kako Albanija pretstavlja jednu od najosetljivijih tačaka naših odnosa sa Italijom —

[123] **B. Krizman, nav. rasprava pod 114, str. 65-67.**

navodi se u elaboratu — teško bi bilo zamisliti jedno regulisanje i normalizovanje odnosa sa njom kojim ne bi bilo obuhvaćeno i ovo pitanje. Ali ono ne bi trebalo da ude u sam ugovor, već da bude predmet jednog zasebnog protokola, koji bi bio potpisan jednovremeno sa glavnim ugovorom. Osnovne linije toga sporazuma trebalo bi da se sastoje iz uzajamne deklaracije o poštovanju nezavisnosti Albanije. Tekst bi se mogao, donekle, inspirisati članom 88 Sen-Žermenskog ugovora, koji se odnosi na nezavisnost Austrije i Ženevskim protokolima od 1922 po istom predmetu. U ovom pogledu bi se pojavile svakako teškoće zbog izjave od 9 novembra 1921 godine, koja priznaje Italiji izvesne specijalne interese u Albaniji, ali te teškoće ne bi bile nepremostive. Kao logičnu posledicu garantije nezavisnosti, trebalo bi zahtevati i neutralizaciju granične zone prema Jugoslaviji, t.j. zabranu dizanja utvrđenja i ostalih vojnih objekata i rušenje već sagrađenih.«

Osim spomenutih, postoje između Jugoslavije i Italije - prema elaboratu - još i ova pitanja: pitanje terorista u Italiji (ustaša), pitanje naših manjina, kompleks pitanja u vezi s izvršenjem već zaključenih konvencija (dalmatinski agrar, statut talijanskih optanata u Dalmaciji, talijanske škole, ribolov, itd.).

»Definitivnu likvidaciju terorističke akcije uperene protivu naše države trebalo bi smatrati - zaključuje se u elaboratu - kao preduslov za sređivanje odnosa sa Italijom. U tome pogledu postoje ranija formalna obećanja talijanske vlade koja bi trebalo samo izvršiti. To bi se moglo učiniti spontanim merama talijanske vlade pre potpisivanja ugovora.

Što se tiče naših manjina u Italiji nema izgleda da bi Italija pristala da primi ma kakve obaveze u tom pogledu. Ni Nemačka nije mogla da postigne neke koncesije za svoje manjine u Južnom Tirolu. Ipak, možda, bi se moglo dobiti obećanje da se internim administrativnim putem poboljša situacija i postupanje sa našim manjinama.

Najzad, ostaje kompleks pitanja u Dalmaciji u vezi sa izvršavanjem već zaključenih konvencija. U tome pogledu mi ne bismo mogli činiti nikakve nove koncesije pošto je sa već postojećim konvencijama Italiji zaista priznat maksimum koji se mogao dati. Za likvidaciju nastalih sporova u izvršenju tih konvencija potrebni su duži pregovori uz saradnju stručnih lica i sa jedne i sa druge strane. Njih bi trebalo povesti posle zaključenja glavnog ugovora sa Italijom da se on inače ne bi morao odložiti na duže vreme, čime bi mnogo izgubio od svog praktičnog značaja. U ovom momentu bi se moglo predvideti samo jednom opštom formulom da će se pri rešenju tih pitanja obe strane rukovoditi duhom prijateljstva i uzajamne saradnje.«

Knez Pavle je izabrao taj *drugi* put i odobrio da Stojadinović, oko sredine prosinca, uputi u Rim dva opunomoćena pregovarača: jednog za ekonomska (Milivoj Pilja) a drugog za politička pitanja (stalni delegat u Društvu naroda Ivan Subbotić).[124] Ciano je taj korak pozdravio, rekavši Dučiću: *»Glavno* pitanje treba mačem preseči... kao što ja obično uradim... i kao što sam uradio sa Hitlerom.«

Subbotić je ponio na put u Rim agendu s osam pitanja: politički ugovor; sporazum o pitanju ustaške organizacije; jugoslavenska manjina u Italiji; Albanija; pitanje Mahovljana u Bosni; talijanski optanti u Dalmaciji; pitanje provođenja raznih konvencija; pitanje naknade u vezi s provođenjem agrarne reforme u Dalmaciji. Ali su najvažnija bila ova pitanja: säm ugovor, Albanija, manjine i — dakako - ustaše.

[124] **O Subbotićevim pregovorima u Rimu:Ž. Avramovski, nav. djelo, str. 267 i dalje.**

Subbotić je u Rimu u pet navrata razgovarao s Cianovim opunomoćenicima: Ginom Butijem i Leonardom Vitettijem, visokim činovnicima ministarstva vanjskih poslova. »Moje držanje u svima ovim razgovorima kretalo se - izvještavao je Subbotić Stojadinovića u svom strogo povjerljivom izvještaju iz Beograda od 19. I 1937[125] — u okviru sledečih ideja:

1. Insistirati na našoj načelnoj želji za prijateljstvom sa njima i na našoj gotovosti da tu želju realizujemo; 2. Pustiti da Italijani izađu sa svojim političkim predlozima, ne angažovati se na licu mesta već rezervisati odluku mojih pretpostavljenima; 3. Ne dati da se stvari upute ka jednoj suviše tesnoj kolaboraciji koja bi nas suviše vezala; 4. Održati njihovo poverenje; 5. Nastojati na bezuslovnoj potrebi hitnog rešenja pitanja terorista, zahtevati za Albaniju stvarnu nezavisnost; 6. Obezbediti mogućnost da zahtevamo još i rešenje nekih drugih pitanja (npr. optanata, Mahovljana* i dr.) pre zaključenja sporazuma.«

U razgovoru u Rimu s visokim funkcionarima ministarstva vanjskih poslova Butijem i Vitettijem, 15. I 1937,[126] Buti je ponovio Subbotiću da jugoslavenska strana može računati da će pitanje terorista biti riješeno i da ga treba prepustiti njima da ga riješe na najpodesniji način. Subbotić je upitao kad će to pitanje biti riješeno a Buti je odgovorio: istodobno sa sporazumom. Subbotić je inzistirao na potrebi da se to pitanje što prije, tj. *prethodno*, riješi i nakon diskusije Buti je pristao predložiti svom šefu grofu Cianu da talijanska strana službeno što prije, i to prije zaključenja sporazuma i nezavisno od toga, izjavi kako će teroristička organizacija — u svakom slučaju i bez obzira na sudbinu pregovora - biti likvidirana i obustavljena njena djelatnost, kako ti ljudi ili njima slični neće moći ni u kojem obliku štetno djelovati za jugoslavensku državu. Buti je izrazio mišljenje kako bi njegova vlada prihvatila da talijanski poslanik u Beogradu učini jugoslavenskom ministru vanjskih poslova takvu službenu izjavu. No, izjava bi imala biti usmena, a onaj koji je bude primio (ministar ili njegov pomoćnik) mogao bi je doslovno zabilježiti. Izvršavajući obveze iz te izjave, talijanske bi vlasti raspustile terorističke organizacije i učinile ustaše bezopasnima za daljnju akciju. Osim toga, u tekst političkog sporazuma ušla bi klauzula kojom se obje strane-ugovornice obvezuju da neće na svojem teritoriju trpjeti nikakvu aktivnost koja bi bila uperena protiv sigurnosti druge strane-ugovornice.

Zanimljivo je da je Ciano, prilikom razgovora u *Palazzo Cbigi* 16. I,[12] rekao Subbotiću kako želi »nešto veliko« i spomenuo mu savez. Pohvalio mu se, također, kako je vanjskopolitički položaj Italije vrlo dobar, kako mu je pošlo za rukom srediti odnose s Engleskom (zaključenjem tzv. *Gentlemen's agreementa* od 2. siječnja 1937); s Njemačkom su u velikom prijateljstvu, s Jugoslavijom u odnosima dobrog susjedstva, i to s perspektivom velikih mogućnosti; u srednjoj Evropi imaju Mađarsku i Austriju za dobre prijatelje, a s Francuskom mogu u roku od 24 sata uspostaviti najsrdačnije odnose, jer Francuska trči za talijanskim prijateljstvom. Dakle — zaključio je Ciano — vidite da nam je situacija vrlo dobra.

Subbotić: »Zbilja vi ste uspeli za ovo nekoliko meseci ne samo da sredite mnoge spoljne odnose Italije, nego da ih sredite na najprobitačniji način.«

[125] B. Krizman, nav. rasprava pod 114, str. 67-68.
[126] Subbotićev drugi izvještaj od 15. i 16.1 1937. u AJ, Fond M. M. Stojadinovića, fasc. 14.
[127] Isti izvor.
" Naselje Talijana kod Laktaša (selo kod Banja Luke) u Bosni.

Ciano: »Jeste, i ja želim da ih sredim i sa Jugoslavijom.«

Subbotić: »To je i želja naših merodavnih, prema tome tu se slažemo i ja ću tu dragocenu konstataciju poneti u Beograd. Ipak mislim da bi bilo vrlo korisno kada biste mi rekli i vaše poruke, s jedne strane, o otvorenim pitanjima o kojima sam diskutovao s vašim pretstavnicima, a s druge strane, o samom aktu sporazuma. Poznato vam je koliku važnost pripisujemo nekima od tih otvorenih pitanja; i da bi politički sporazum bio ne samo sporazum ‚de fassade', potrebno je ta pitanja rešiti. Smem li vas pitati da li imate što da mi kažete u pogledu terorista?«

Ciano: »Budite uvereni to će pitanje biti rešeno.«

Subbotić: »Kako ga mislite rešiti?«

Ciano: »Ne brinite, ostavite to nama, mi ćemo sami naći najbolji način. Jedne ćemo ukloniti iz zemlje: poslaćemo ih u Afriku ili dati im da odu daleko izvan Evrope, druge ćemo zadržati pod strogim policiskim nadzorom u zemlji. Uglavnom: rasturićemo ih i onemogućiti im akciju! Kažem vam, ne brinite, to će biti rešeno. — Hajdemo dalje.«

Subbotić: »Dozvolite da rezimiram: mi ovo pitanje smatramo za izvanredno važno i ja sam sve detalje našeg stava jasno izneo vašim delegatima i ja vas molim da tom pitanju poklonite istu pažnju koju i mi poklanjamo. Ovo je za nas jedno prethodno pitanje.

Prelazim na *Albaniju.«*

Jugoslavenski su pregovarači zatim napustili Rim.

Pregovori su privremeno bili prekinuti i Subbotić se u pauzi vratio u Zenevu. Njemu je knez Pavle naredio da tamo posjeti Anthonyja Edena, britanskoga državnog sekretara za vanjske poslove, i da mu u najstrožem povjerenju ispriča kako su tekli pregovori s Italijom.[128]

Eden ga je pažljivo saslušao, očigledno zadovoljan porukom. Bio je ukratko obaviješten od poslanika u Beogradu (Sir Ronalda Campbella), ali nije znao detalje. Zamolio je Subbotića da prenese knezu ovu poruku:

»On (Eden) smatra da smo dobro učinili što nismo odbili razgovore. Isto tako smatra da je dobro da smo pokušali doznati prave namere Italijana prema nama. (Primetio sam - piše Subbotić - da ga je vrlo i to vrlo interesovalo kada sam mu izlagao italijanske sugestije.) Smatra da je mudro ne ići suviše daleko. Smatra da treba da radimo na popravci odnosa sa Italijom u etapama. Ne treba da se ustručavamo da preduzimamo sve što treba u cilju poboljšanja naših odnosa sa Italijom, ali to treba tako izvoditi da ne izazove nepoverenje ostalih (tu je ciljao na Francusku i Balkance, a *ne* na sebe i Englesku). Ovo što smo do sada učinili i o čemu ga Nj. Kr. Vis. Knez obaveštava je dobro, a on ima *puno poverenje u politiku Nj. Kr. Visoćanstva* (kurz. B. K.). Njemu će biti vrlo milo ako bi ga Nj. Kr. Visočanstvo i dalje držalo strogo poverljivim putem u toku o daljem razvoju razgovora. A ako bi on, u međuvremenu, imao štogod da izvesti Nj. Kr. Visočanstvo, on će to učiniti najpogodnijim i strogo poverljivim načinom.«

Nekoliko dana kasnije javio je jugoslavenski poslanik u Londonu Slavko Grujić Stojadinoviću da je 2. II razgovarao s Edenom. »U toku daljeg razgovora g. Idn - javljao je Grujić[129] — izjavio je uglavnom ovo: mi možemo biti uvereni u njegovu dobru volju i želju da nam pomogne; da nema države sa

[128] **B. Krizman, nav. rasprava, str. 68.**

[129] **Isti izvor, str. 68-69.**

kojom Engleska ima bolje odnose nego sa Jugoslavijom; da ti odnosi treba da budu trajni; da Engleska i Jugoslavija imaju da igraju zajedno veliku ulogu.«

Istog dana (2. veljače)[130] Cincar-Marković uputio je knezu pismo o svom razgovoru s H. Göringom, čim se Göring vratio s puta u Italiju. Odmah u početku razgovora Göring ga je — piše Cincar-Marković — zamolio da saopćenja koja mu bude učinio ne dostavlja običnim diplomatskim putem nego da ih učini osobno Knezu-Namjesniku i predsjedniku Stojadinoviću. Göring je u razgovorima s Mussolinijem spomenuo i pitanje Austrije, zahtijevajući da Duce ubuduće Austriju smatra kao njemačku zemlju i uvjetovao svaku daljnju intimniju vojno-političku suradnju s Italijom priznanjem Rima da Austrija ima jednog dana pripasti Reichu. Mussolini je to uzeo do znanja, ali je dodao da momentano ne bi bilo politički cjelishodno definitivno rješavati austrijsko pitanje.

»U razgovoru o Sredozemnom Moru i interesima Italije u tome području, Gering je izjavio Musoliniju potpunu dezinteresovanost Nemačke - piše dalje Cincar-Marković — ali sa jednim izuzetkom, koji je naročito naglasio, Jugoslavija (Musolini, kaže mi Gering, sa naročitom napregnutošću očekivao je saznati šta hoće Gering time da kaže). Gering mi tada dao da pročitam pasus iz zapisnika njegovih razgovora sa Musolinijem po ovoj stvari.

Musolini, kaže mi Gering, čim je čuo da se radi o Jugoslaviji, ugrabio je priliku da postavi direktno pitanje kakvi stvarno odnosi postoje između Nemačke i Jugoslavije? Odgovor Geringa je glasio: odnosi iskrenog prijateljstva i punog poverenja, i ako ne postoje nikakvi pisani ugovori i sporazumi. U daljem razgovoru sa Musolinijem o nama, Gering podvlačeći realnosti i važnost jugoslovenske države; njen predominatan položaj na Balkanu i uzdižući vrednost jugoslovenske vojske, zastupao je kao potrebu nemačke politike neprikosnovenost Jugoslavije i integritet njenih granica. Musolini je uglavnom odobravao izlaganje Geringa, ali učinio rezerve u pogledu odnosa Jugoslavije s Malom Antantom, a naročito sa Engleskom. Glavna bojaznost Italije dolazi od eventualnog ustupanja naših luka na Jadranu engleskoj floti u slučaju kakvog sukoba između Italije i Engleske. I zato bi želja Italije bila, kako je razumeo Gering, da sa Jugoslavijom dođe do jednog potpunog vojnog saveza.

Ovo mi je dalo povoda — nastavlja Cincar-Marković — da kažem Geringu da i mi imamo istu irhpresiju iz dosadašnjih razgovora sa Italijom, kao i da ga upoznam sa dosadašnjim teškoćama tih razgovora. Rekao sam mu da je naša želja da u pregovorima sa Italijom idemo postupno, po etapama, i u korak sa Nemačkom. Gering je se potpuno složio sa našim držanjem i obećao svu pomoć i zajedničko sporazumevanje u pogledu dalje naše politike prema Italiji. Rekao mi je da bi za sada kao najviše mogli primiti jedan pakt o prijateljstvu s Italijom.

U vezi sa njihovom današnjom politikom prema Italiji, Gering mi govorio i 0 njihovom držanju prema Engleskoj. Nemačka se nalazi danas između Italije 1 Engleske, i sve čini da se sporazume prvenstveno sa Engleskom — poslednji govor Hitlera je najbolji dokaz za to — ali na žalost još uvek ne nailazi na potrebno razumevanje sa engleske strane. S druge strane pak, Musolinijeva Italija, prema nemačkom mišlenju pretstavlja danas neosporno jednu od najsnažnijih država i sa njom se mora računati. Njena avijacija zadivila je i samog Geringa. Musolini je realan i energičan državnik, pored sve svoje

[130] **Isti izvor, str. 69-70.**

megalomanije i oholosti. Danas Italija, može se slobodno reći, kako nalazi Gering, vojnički potpuno vlada Sredozemnim Morem. Zbog toga se za Nemačku postavlja pitanje da li je bolje imati ‚debelog vrapca u ruci' (Italija) ili ‚goluba na krovu kome je rep već očerupan' (Engleska) - kakvo je poredenje napravio Gering.

U najstrožem poverenju Gering mi je rekao da je na sastanku sa Musolinijem postignut i sporazum da se sa talijanske i nemačke strane izbegava za vreme od 2 godine svaki povod za sukobe koji bi mogli uvući Nemačku ili Italiju u rat, s obzirom na još nepotpunu vojnu spremu Nemačke, a specijalno na moru. Zbog toga je Nemačka ponova i pokrenula pregovore o dopunskom kvalitativnom pomorskom sporazumu sa Engleskom, kako bi što pre ostvarila svoj plan o pomorskom naoružanju.

Na kraju razgovora Gering me je umolio da saznam mišljenje Kraljevske Vlade da li bi .i pod kojim uslovima bila voljna da zaključi i sa Mađarskom pakt prijateljstva sličan jugoslovensko-bugarskom, kao i da li bismo i u koliko mogli uticati na Rumuniju u pogledu njenog približenja sa Nemačkom.« Na kraju Cincar-Marković prenosi knezu Göringovu želju da se s knezom ponovo sastane. Rekao je poslaniku da je do 15. veljače slobodan, a da mu odmah poslije 15. predstoji put u Poljsku. Sastanak s knezom bio bi u Miinchenu.

Pregovore su jugoslavenski opunomoćenici nastavili u Rimu na početku ožujka. Subbotić je prvo razgovarao s Cianom (3. III),[131] a zatim s onim istim talijanskim diplomatima s kojima je u Rimu i' u siječnju pregovarao (Buti i Vitetti).

Subbotić je tom prilikom izjavio Cianu kako je siguran da će njihov sporazum — kad ga objave svijetu — imati samo pozitivan odjek. Osobito će pokazati kako su »dvije zemlje željne prijateljskih odnosa i suradnje i kako nastoje izbjeći neprijateljstvo i prepirku«. Ali, sablasti »neprijateljstva i prepirke« još lebde. Hrvatski teroristi (ustaše) — ubojice kralja Aleksandra! — žive u Italiji i snuju razbijanje jugoslavenske države. Jugoslavenska je strana čak čula i to da njihov poglavnik Pavelić, neometen od Talijana, potajno putuje u inozemstvo. Ciano je odvratio da takve vijesti djeluju kao hladan tuš. Dokle god Talijani ne učine što treba da se obuzda ustaška agitacija, predsjednik Stojadinović je - rekao je Subbotić — zabrinut za budućnost talijansko-jugoslavenskih odnosa. »Samo je velika vjera u nužnost prijateljstva dviju zemalja ... spriječila odgovorne u Beogradu da ne napuste put kojim su počeli ići.«

Usprkos tome, nastavio je Subbotić, njegov predsjednik vlade vjeruje Cianu. On pretpostavlja da će Ciano bezuvjetno i nedvosmisleno zabraniti djelatnost i slobodu kretanja teroristima. To je prijeko potrebno, »ako želite naše međusobne odnose postaviti na nove osnove«. Ako jugoslavenska vlada zahtijeva likvidaciju terorista, to nije stoga što bi se leaderi Jugoslavije bojali novih zločina protiv zemlje.

»Dostatno smo jaki — rekao je Subbotić — da se možemo ponijeti s tom bandom kriminalaca. Pa i kad ne bismo za to bili dostatno jaki, možemo se obratiti zemljama koje će jedva dočekati da nam pomognu. Na vama je, grofe Ciano, i vašoj vladi, da preuzmete inicijativu i okončate takvo stanje stvari. Morate shvatiti da ako hoćete postaviti naše međusobne odnose na nove osnove, onda teroristička djelatnost mora konačno prestati... i cijeli svijet mora znati da je okončana.«

[131] **J. B. Hoptner,** ***Jugoslavija u krizi 1934-1941,*** **str. 100.**

Subbotić je kasnije[132] obavijestio Stojadinovića da je to stajalište izložio »mirno, bez ljutnje i vrlo prijateljskim i ozbiljnim tonom«. Rekao je predsjedniku i to da se pri tom nije htio pozvati na Cianovu moralnost i obzirnost nego radije na njegov smisao za politiku. Jugoslavija i Italija - govorio je Cianu — ne mogu stvarati nove odnose, ako postoji i najmanja neizvjesnost glede budućnosti terorista i ako cijelo vrijeme kruže vijesti o Pavelićevim odlascima i dolascima.

Ciano je sve to slušao pažljivo, ali nestrpljivo, zlovoljno. Reagirao je — zapazio je Subbotić — kao da mu o tome nije trebalo govoriti, toliko mu je to neugodno. Naposljetku je nervoznom kretnjom prekinuo pritužbe jugoslavenske strane:

»Ne, ne... sve je to neistina — reagirao je temperamentno. — Puka izmišljotina klevetnika, doušnika... Recite doktoru Stojadinoviću da sam vam ja, grof Ciano osobno, dao svoju poštenu riječ da su svi teroristi pod policijskim nadzorom, već mjesecima. Zapravo zatvorenici...«

Nije točno, rekao je dalje, da je Pavelić bio na putovanju. Naprotiv, talijanska mu je policija zapriječila svaku političku djelatnost.

»On je bijesan. Stalno mi šalje poruke kriveći mene što je Italija napustila hrvatsku stvar. Ja mu uopće ne odgovaram. Ne zanimaju me ni on ni njemu slični. Dosta mi je njih. Oni se stalno svađaju međusobno... Ali ih ne mogu izručiti vama. To nipošto nije nekakvo složeno pitanje. To je sitna stvar... Mi smo dostatno jaki za daleko veće stvari.«

Subbotić je ustrajao kod svoga i priznao da je ministrovo držanje pohvalno, no predložio je istodobno neka Italija pruži Jugoslaviji »očigledan i opipljiv dokaz« onoga što talijanska vlada treba poduzeti, na primjer, neka naredi svojoj policiji da surađuje s jugoslavenskim policijskim organima u nadzoru nad Pavelićem.

Ciano se oglušio na taj prijedlog i samo je zatražio da Stojadinović ima povjerenja u njega. Kao nov dokaz svojih pobuda, posegnuo je za telefonom i nazvao šefa policije [A. Bocchinija].

»Di, ovdje Ciano, kako stoje stvari s Hrvatima? Jesu li mirni i pod nadzorom? Nije me briga. Pojačajte straže.«

[c].pustivši slušalicu, okrenuo se Subbotiću i zamolio ga da kaže Stojadinovića:

»Ja sam osobno i u vašoj nazočnosti ponovio nalog. Šef policije kaže da Pavelić cijelo se vrijeme tuži, dok su ostali mirni. Recite gospodinu Stojadinoviću neka ima povjerenje u mene. Napokon, ja sam sve to već prije porekao, preko gospodina Indelija.«

Subbotić mu je odgovorio uvjeravajući ga da on, Subbotić, sad ne bi bio u Rimu kad jugoslavenski predsjednik vlade ne bi imao povjerenja u grofa Ciana. Međutim, potrebno je — dodavši — da Ciano dokaže kako to povjerenje nije neumjesno, ne samo »na ovaj način, preko mene, u četiri oka tako reći, nego tadođer i na način koji bi se mogao koristiti protiv onih koji kritiziraju politiku čvrste suradnje s Italijom.«

Hoće li mi Ekselencija u tom smislu dati kakvu poruku za predsjednika vlade? — upitao je jugoslavenski pregovarač.

Na to je Ciano zamolio Subbotića neka izvijesti Beograd da Italija »neće dopustiti nikakvu terorističku djelatnost i da su i Pavelić i svi ostali pod najstrožim nadzorom«. Štoviše, obećao je Ciano, kad se politički problemi

[132] **Isti izvor, str. 100-102.**

srede, on će potpuno likvidirati terorističku organizaciju. Naglasio je kako će to biti samo »stvar izdavanja nekoliko naloga telefonom«, dodavši da bi on u tom smislu želio unijeti jedan paragraf u ugovor.

»U vijestima koje kruže o nekoj terorističkoj djelatnosti ustaša nema nikakve istine. Mi želimo s vama surađivati, a ne oslabiti vas. Ja želim da se ostvari *savez* između nas; ako to nije moguće odmah, onda bar moramo ići tim smjerom.«

S velikim iznenađenjem Subbotić je zatim saslušao Cianovu nimalo diplomatsku izjavu o nacionalsocijalističkoj Njemačkoj, kao osovinskom partneru.

»Ja sam prijatelj Njemačke — povjerio je Ciano Subbotiću tom prilikom — ali - među nama i u povjerenju — Njemačka je ne samo opasan protivnik svojim neprijateljima, nego i težak prijatelj svojim prijateljima. Ja sad ne mislim da bismo se mi morali organizirati protiv Njemačke, ali čovjek mora imati na umu da će se i naš i vaš položaj u odnosu na Njemačku poboljšati ako budemo zajedno. Naših 42 milijuna i vaših 15 milijuna više će značiti zajedno nego odjelito. Nemojte me krivo shvatiti. Ne mislim da se moramo okrenuti protiv Njemačke, ali moramo - između sebe - organizirati svoju suradnju s njom.«

S Butijem i Vitettijem Subbotić je najvećma pregovarao o ustašama (teroristima) i skici samog pakta, a kasnije su se pozabavili i ostalim pitanjima. Subbotić se njima žalio što talijanska strana još uvijek nije dala izjavu o tome da će likvidirati organizaciju terorista, bez obzira na uspjeh ili neuspjeh samih pregovora, no Buti se izvukao s primjedbom kako su očekivali da se jugoslavenska strana suglasi s tekstom izjave. Predložio je Subbotiću ovo: »1. Indeli da učini — prema Subbotićevom (»četvrtom«) izvještaju — ovu izjavu i to u onom trenutku kad mi kažemo da želimo (to jest odmah ili pre dolaska Čana); 2. da se jedan naš policijski stručnjak stavi u direktan kontakt s njihovom policijom u cilju dogovora o načinu na koji se ima izvršiti likvidacija; 3. ova likvidacija neće imati vid ni ekstradicije ni suđenja od strane Italije. Pristaju da puste da se u Jugoslaviju vrate oni koji to iz sopstvene inicijative zahtevaju i koje mi pristajemo da primimo. Za ostale da se vidi da li je bolje, prema pojedinom slučaju, da se upute u kolonije ili i dalje zadrže pod nadzorom u Italiji; 4. lista. Ja sam energično tražio da nam je [listu] odmah predadu. Kazao sam da i kada bi se ovi opasni zločinci smatrali kao obični politički emigranti, predaja te liste ne bi značila povredu prava azila, ona bi imala karakter jednog obaveštenja.«[133]

U »petom« izvještaju (od 11. III 1937)[134] Subbotić je izvijestio Stojadinovića da je Ciano spreman poslati Indelliju izjavu za jugoslavensku vladu, u usmenoj formi, s tim da jugoslavenski ministar vanjskih poslova njenu prvu točku upotrijebi povjerljivo i diskretno dok njen preostali dio mora ostati apsolutno tajan. Njen tekst u prijevodu glasio bi ovako: »1. Zabranjuje se sada kao i ubuduće opstanak svih organizacija kao i aktivnost osoba, kojih je djelatnost uperena protiv teritorijalnog integriteta i javnog poretka (utvrđenog poretka) jugoslavenske države, i to u svakom slučaju i nezavisno od rezultata pregovora koji su "u toku. 2. Pavelić, E. Kvaternik i druge vođe bit će internirani 3. Spriječit će im se — kao i drugima — da razvijaju bilo kakvu aktivnost i vođama će se također onemogućiti da održavaju dodir s drugim

[133] **Subbotićev četvrti izvještaj iz Rima o razgovorima od 3. do** *6.* **III 1937. (AJ, Fond M. M. Stojadinovića, fasc. 14).**

[134] **Isti izvor, fasc. 14.**

ljudima i inozemstvom. 4. Određeni broj tih ljudi mogao bi se uputiti u svojstvu radnika u talijanske kolonije, i to individualno ili u manjoj grupi. 5. Talijanska će policija obavijestiti jugoslavensku policiju o mjestu ili mjestima gdje su naprijed spomenute osobe internirane ili konfinirane. 6. Talijanska će policija saopćiti jugoslavenskoj policiji imena onih koji žele da se vrate u Jugoslaviju. 7. Jednom jugoslavenskom policijskom službeniku bit će omogućeno da uspostavi dodir s talijanskom policijom u vezi s onim što je naprijed navedeno.«

U pitanju Albanije pregovarači su ukrstili koplja, složivši se samo u tome da deklaracija o Albaniji dobije oblik izmjene pisama između ministara vanjskih poslova prilikom potpisa ugovora. Talijani nisu nikako pristajali da se njihovom tekstu doda Subbotićev dodatak kojim se precizira kako nijedna strana-ugovomica neće u Albaniji zahtijevati nikakvo preimućstvo političke, ekonomske ili financijske prirode koje bi posredno ili neposredno bilo nauštrb nezavisnosti Albanije.

U pogledu manjina bili su voljni da to pitanje riješe kako su s Austrijom riješili pitanje njemačke manjine u Italiji (da Inđelli izjavi kako će talijanska vlada dobrohotno proučiti molbe talijanskih državljana slovenskog ili srpskohrvatskog jezika u pogledu privatne nastave tih jezika pod nadzorom države kao i bogosluženja na tim jezicima, pod uvjetom, prirodno, da se poštuju zakoni o javnom poretku). Raspravu o kulturnoj konvenciji nije jugoslavenska strana htjela prihvatiti dok su se o pitanju Mahovljana brzo složili (da ih jugoslavenska vlada postepeno prevede u jugoslavensko državljanstvo, s tim da Italija prihvati one koji ne bi bili voljni da prime naše državljanstvo). Subbotić je za rješenje pitanja vezanih uz brojne konvencije predlagao formiranje mješovite komisije; pri pitanju visine odštete talijanska je strana ponavljala argumente u prilog veće odštete talijanskim zemljoposjednicima nego našima.

Subbotić je, 19. ožujka,[133] prilično dugo raspravljao s Cianom koji je također odlučno odbijao da prihvati Subbotićev dodatak izjavi o Albaniji, jer bi takva verzija dovodila u diskusiju sve one privilegije što ih je Italija već bila postigla, a on (Ciano) predlaže da postave podlogu za politiku u budućnosti. Dva dana kasnije Buti je ponudio Subbotiću nekoliko varijanti i jugoslavenska se strana odlučila za onu u kojoj se navodi da »obje strane obećaju da neće tražiti nikakvu posebnu ili isključivu prednost političkog poretka ili ekonomske ili političke prirode koja bi mogla direktno ili indirektno da ugrozi nezavisnost Albanije, a da će zajedno pristupati prijateljskom ispitivanju svake situacije koja bi mogla nastati a bila bi nespojiva s namjerama istaknutim naprijed«.

U pogledu izjave o ustašama složili su se kasnije da izraz »javni poredak« zamijene izrazom »postojeći poredak« da bi — prema stajalištu talijanske strane — obuhvatili zločine protiv osoba »koje predstavljaju najviši red države«, ali je Subbotić ustrajao pri tvrdnji da djelatnost protiv »javnog poretka« uključuje misao o zločinima protiv »visokih ličnosti«. Trojica su pregovarača, na kraju, sastavili ovakav tekst izjave s tim da je Ciano i Stojadinović konačno odobre: »U trenutku potpisivanja sporazuma, dvojica ministara vanjskih poslova izmijenit će slijedeću izjavu: pod izrazom postojeći poredak' upotrijebljen u članu 5 ugovora potpisanog danas razumijeva se svaka djelatnost uperena protiv šefova dviju država, članova dviju kraljevskih

[135] **B. Krizman, nav. rasprava pod 128, str. 72-73.**

obitelji, šefova ili članova vlade kao i predstavnika javne vlasti.« Ciano je zatim prihvatio taj tekst, pod uvjetom da to ne bude javna izjava nego usmeno saopćenje i u tom smislu predložio korekturu uvoda izjave, a složio se da jugoslavenska strana — ako se to od njega zatraži u vrijeme potpisivanja ugovora — dade izjavu omanjoj grupi stranačkih vođa i diplomatima prijateljskih zemalja.

Što se tiče pitanja manjina postignuto je da Ciano uputi Stojadinoviću pismo u kojem će mu saopćiti da je njegova vlada, na Cianov prijedlog a prije nego što je napustio Italiju, izdala upute nadležnim talijanskim vlastima neka blagonaklono ispitaju molbe talijanskih podanika o privatnoj nastavi na slovenskom i srpskohrvatskom jeziku i o crkvenim obredima na tim jezicima u okviru pozitivnih zakona. Uz to, vlasti će razmotriti pitanje objavljivanja knjiga i jednih ili više novina i drugih kulturnih manifestacija na istim jezicima.

Subbotić je, u svom pismu Stojadinoviću 11. ožujka,[156] ovako najavio Cianov dolazak u Beograd: »Iz razgovora sa Butiem vidim da oni ovako zamišljaju njegov boravak: 24 stižu u veče; potpis ugovora isto veče ili sutra dan pre podne. Ostatak (25 ov. m.) namenjen razgovorima i eventualnim ceremonijama. (‚Svakako ćemo posetiti grob neznanog junaka'.) Za tp vreme prividno avion nosi ugovor u Rim da ga kobajagi njihova vlada vidi. U samoj stvari oni će sobom poneti i instrument ratifikacioni. Treći dan izmena ratifikacija i odlazak.« Pri tom je upozorio Stojadinovića na Cianov »stil«: »Imam utisak da je Čanu - piše on dalje - mnogo stalo da dođe u Beograd i da izazove senzaciju. Meni izgleda da će oni tu celu posetu izvesti onako što no bismo kazali ‚husarski'. Doleteće, odleteće, zbuniće ceo svet.«

Tako su Ciano i Stojadinović, 25. ožujka, u Beogradu potpisali »Beogradske ugovore«. To su bili: politički sporazum i dopunski privredni sporazum. Dvije strane-ugovornice obvezuju se u političkom sporazumu da će poštivati zajedničke granice i, ako bi jedna od njih bila žrtva neizazvanog napada jedne ili više sila, druga će se strana uzdržati od svake akcije koja bi mogla koristiti napadaču (čl. 1 pakta); u međunarodnim zapletima — a strane-ugovornice se slože da su njihovi interesi ugroženi ili bi mogli biti ugroženi - obje se strane obvezuju da se dogovore o mjerama koje će poduzeti da bi zaštitile svoje interese (čl. 2); strane-ugovornice ponovo potvrđuju svoju volju da u međusobnim odnosima ne pribjegavaju ratu kao instrumentu vlastite nacionalne politike i sve sporove i sukobe, koji bi se mogli pojaviti između njih, rješavaju miroljubivim sredstvima (čl. 3); *strane-ugovornice obvezuju se da na svom teritoriju neće trpjeti ni pomagati na bilo koji način ma kakvu aktivnost koja bi bila uperena protiv teritorijalnog integriteta ili postojećeg poretka druge strane-ugovornice ili koja bi bila takve prirode da bi škodila prijateljskim odnosima između dviju zemalja* (čl. 4); u cilju da daju svojim postojećim trgovinskim odnosima nov podstrek, koji bi bio više u skladu s prijateljskim odnosima utvrđenim između njih, strane-ugovornice sporazumne su da pojačaju i prošire svoju trgovinsku razmjenu, kao i da ispitaju uvjete za obimniju privrednu suradnju; u tu svrhu bit će u najkraćem roku zaključeni specijalni sporazumi (čl. 5); strane-ugovornice suglasne su da se ništa u ovom sporazumu neće smatrati kao protivno postojećim međunarodnim obvezama dviju zemalja, obvezama koje su, uostalom, javne (čl. 6); ovaj sporazum imat će rok trajanja od pet godina; izuzimajući otkaz u roku od šest

mjeseci, sporazum će se produživati prešutno iz godine u godinu (čl. 7); sporazum će biti ratificiran, a na snagu će stupiti na dan izmjene ratifikacionih instrumenata; ta izmjena obavit će se u Beogradu što je moguće prije (čl. 8).

Prilikom boravka u Beogradu Ciana je primio knez Pavle i Ciano mu je rekao[137] da Jadransko more i manjine treba, po njegovom mišljenju, da povezuju dvije države a ne da ih dijele. Njemačka je opasan neprijatelj, ali i neugodan prijatelj — rekao je. *Anschluss* Austrije je neizbježiv a talijansko-jugoslavenska sloga potrebna je u našim budućim odnosima s Njemačkom...

[137] ***J. B. Hoptner,*** **nav. djelo, str. 114.**

ČETVRTO POGLAVLJE

Jugoslavija — u sferi fašističke Italije

1. *Raseljavanje ustaša po Italiji.* Knezu Pavlu ležala je na srcu ugovorna obveza Italije da likvidira ustašku organizaciju (»teroriste« — kako su ih u prethodnim pregovorima nazivali). Talijanska je vlada pokazivala spremnost da izvrši obvezu preuzetu 25. III 1937. i Pavelić je bio prisiljen da već 1. travnja izda *Odredbu.*[1] Njome je na temelju ustaškog ustava razriješio od djelatne ustaške službe — navodi se u njoj — sve pripadnike ustaške organizacije na području Kraljevine Italije, raspustio sve ustaške logore na tom području (P. II. i III.). Ustašama je uputio ove riječi: »Braćo ustaše! Borba za slobodu hrvatskog naroda nije dovršena, pa stoga nisu dovršene ni za nikoga od nas dužnosti, niti za pojedinca niti za nas kao cjelinu, nego ćemo i dalnje pa i onu zadnju dužnost izvršiti pod svaku cijenu, i pod cijenom vlastitog života, čim nadođe čas, i čim nas domovina pozove. A taj čas i taj poziv će doći, te ćemo mu se odazvati uvijek i svagdje, gdje god se tko nalazio.«

Talijanske su vlasti odmah pristupile djelomičnom raseljavanju ustaša u grupama, a vlada je prihvatila i posebnog izaslanika jugoslavenskog ministarstva unutrašnjih poslova u Rimu. To je bio Sava Ćirković.

Cirković je, već 21. IV,[2] izvijestio strogo povjerljivom brzojavkom iz Rima načelnika ministarstva unutrašnjih poslova da je od Talijana dobio imenične spiskove svih ustaša i popis mjesta gdje se nalaze.[3] »Ustaše su sada smešteni — javlja Cirković — na ostrvima Lipari, Stromboli i Điljiu, zatim u 12 drugih pokrajina. Spiskovi sadrže 510 lica, među njima 337 seljaka, 77 radnika, 35 mornara, 12 trgovaca, 10 oficira, 2 žurnalista, 6 ostalih profesija, 6 žena i 8 dece. Dr Pavelić je konfiniran u Sijeni, pokrajina Firence, a Kvaternik (Dido) sa Šarić Ivanom u Izerniji, pokrajina Kampobaso. Svi istaknutiji, njih 61, sem Pavelića koji je sam, konfinirani su dva po dva u pojedinim mestima.

[1] A-VII, NDH, Kut. 85'. Tu Pavelićevu *Odredbu* spominje i M. Bzik (*Ustaška pobjeda,* str. 31) i piše: »Ustaše čekaju na Poglavnikov dolazak, nu on iz posebnih razloga nije mogao doći među njih. Stoga ih je pozivao skupinu po skupinu i s njima se sastajao na kopnu, u jednom gradu Južne Italije. Tako je to trajalo kroz godinu dana (1936-1937), godinu dana čudnog razvoja međunarodne politike. Poglavnik je vidio da ustaše još uvijek čekaju nove kušnje, jer čas evropskog i svjetskog obračuna nije još došao. Trebalo je još čekati i progutati po koju pilulu. To je on ustašama priopćio u odredbi od 1. travnja 1937, u kojoj kaže da zbog sticaja općih političkih prilika u svijetu i jer treba još jedno izvjesno vrijeme čekati na odlučni čas, mora u nekim zemljama posve prestati ustaška djelatnost.«

AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, fasc. 33. Ćirkovića spominje i VI. Milićević u svojoj knjizi *(A King dies in Marseilles,* str. 88).

[3] Vidi: PRILOGE na kraju knjige.

Proučavam mesta konfiniranja radi eventualne izmene. Sutra dobijam i fotografije onih koje Italijani imaju.«[4]

Cirković je iz Rima, 27. IV,[5] uputio ministarstvu opširan izvještaj o svojim prvim koracima i razgovorima. »Prema dobijenom naređenju i instrukcijama - piše on — došao sam u Rim, prijavio se otpravniku poslova našeg poslanstva u Rimu, savetniku g. [Pavlu] Beljanskom koji me je preko šefa kabineta talijanskog Ministra inostranih poslova doveo u vezu sa talijanskom policijom, odnosno sa De Kontijem, generalnim inspektorom za specijalne poslove Ministarstva unutrašnjih poslova. Ta vezu uspostavljena je 20. ov. mca u samom kabinetu šefa kabineta Ministra inostranih poslova, a u prisustvu našeg otpravnika poslova g. Beljanskog.«

Pri tom susretu — nakon međusobnog upoznavanja i općeg upoznavanja sa činjeničnim stanjem — bio je zakazan prvi sastanak za sutradan, 21. IV. Na tim radnim sastancima od 21. do 23. IV Conti je upoznao Ćirkovića s momentanom situacijom u kojoj se nalaze ustaše u Italiji. Prva njegova saopćenja bila su izrazito službenog značaja, no u nastavku informacije su postale intimnije i tako je delegat ministarstva došao do određenih saznanja koja, svakako, nisu bila u programu tih sastanaka.

»Raspored konfiniranja Italijani su izvršili pre mog dolaska — piše Cirković. — Imam utisak da su taj raspored izvršili g. g. Vido Luiđi, šef kabineta Ministra inostranih poslova i De Konti. Ne nalazim da su taj raspored izvršili da bi nas stavili pred svršen čin, već da bi nam dokazali da su ovu stvar uzeli ozbiljno i da su odmah pristupili njenom rešenju i rešili je.

Ovom rasporedu bi se na prvom pogledu moglo primetiti samo to, što su za izvesne vođe (dr. Pavelića, Budaka, Servacija) određeni veći centri i sa komunikacijama, umesto manjih i bez komunikacija. Ali, po mome mišljenju, samo mesto za našu sigurnost ne igra bitnu ulogu. Glavno je volja i odluka Italijana da svim ljudima ne dozvole kontakt sa ni kim, da ih izoliraju. Sa sredstvima kojim raspolažu i sa metodima koje primenjuju, i koje su im odlične, oni to mogu potpuno da postignu sa ovakvim rasporedom konfiniranja. Kad takve odluke i volje ne bi bilo, manja i izolovana mesta ne bi nam bila dovoljna garantija da se tamo konfinirane vođe ne odadu intenzivnom razornom radu, koji mi želimo da sprečimo.«

»Novo pregrupisavanje ustaša - nastavlja Ćirković svoj izvještaj - izvršeno je do 15. ov. mca. Ranije svi su ustaši bili konfinirani na Liparima, sem dr. Pavelića, koji je bio u Firenci i nekoliko njih, koji su bili u Mesini. Kada je 25. pr. mca došlo do sporazuma o ustašama, generalni inspektor Konti otputovao je na Lipare. Tamo je izdvojio sve one ustaše koji su igrali neku vidniju ulogu u ustaškoj organizaciji i počeo ih je upućivati u grupicama od 10—20 lica u Mesinu. Te grupice upućivane su posle toga u pojedine provincije sa zapečaćenim naređenjima. U tim naređenjima bilo je tačno navedeno ko se od ustaša i gde ima da pošalje i potpuno izolira. Tako je ova grupa od njih 61 rasturena u grupice od po dva lica, tako da nijedna nije znala gde se druge upućuju. Kad sam diskutovao o ovoj meri sa Kontijem, odnosno mogućnosti da se ona tačno sprovede u delo, pokazao mi je prilikom posete koju sam učinio Direktoru javne bezbednosti i njegovom pomoćniku u Ministarstvu unutrašnjih poslova, razne molbe pojedinih lica iz ovih grupica, iz kojih sam molba mogao videti, da se pojedini konfinirani (među njima i sestra dva brata

[4] **AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, fasc. 33.**
[5] **Isti izvor.**

Devčića) obraćaju Ministarstvu unutrašnjih poslova da im se saopšti nova adresa njihovih rođaka i drugova. Video sam i to da su te molbe ostale bez odgovora i ostavljene u akta. G. Konti mi je ovom prilikom saopštio, da je svakom kvestoru, u čije su područje ustaše upućene, naređeno da strogo paze na njih i čim primete da su na ma koji način došli sa nekim u kontakt i da je neko saznao za njihovo sadanje mesto boravka, da Kontia odmah o tome izveste kako bi ih premestio u neko drugo novo mesto. U koliko se eventualno bude javila potreba za ovakve premeštaje, Italija će nas preko Ministarstva inostranih poslova obaveštavati i saopštavati nam imena tih novih mesta, u koja ustaše budu upućivali.«

»Pri određivanju mesta za konfinaciju ovih lica, g. Konti kaže da še moralo povesti računa o tome, gde ima pogodnih organa i dovoljno agenata za kontrolisanje konfiniranih lica. S toga je i izbor pao na jugozapadni deo Italije, koji je i inače najudaljeniji od jugoslavenske granice. Za Pavelića, Brkana i Budaka, čije su porodice također u Italiji, odredio je mesta koja imaju srednje škole, a koja su pored toga i podesna za njihovo kontrolisanje. Isto tako i ostali su konfinirani u grupicama po dva iz istih razloga kontrole i da ne bi zbog individualne usamljenosti pali u očajanje. Ovakav raspored izvršen je dalje i iz toga razloga, što se predviđa da će ovakvo stanje stvari morati ostati duži niz godina.«

Ćirković ističe da su već otprije među ustašama postojali vrlo teški sukobi, jer su se uglavnom podijelili na mačekovce i frankovce. Zbog tih sukoba, devetnaest njih, koji su na Stromboliju — a među njima je i Gabro Jovanović — morali su biti odvojeni od ostalih da ne bi došlo do krvi - kako mu je to povjerio säm inspektor Conti. Jovanović i njegovi drugovi neće više da se pokoravaju nikakvim naređenjima talijanskih vlasti, neprekidno grde i psuju i zahtijevaju da se vrate svojim kućama. Conti mu je povjerio i to da i kod ostalih — koji su ostali na Liparima - čini se nije mnogo bolje. No, to su u većini vojni bjegunci i u strahu su od kazne pa zato još ne zahtjevaju da se vrate u domovinu.

Da bi došao do točnih saznanja o tome što se sve prije zbivalo među njima i što se momentano događa, a eventualno i do kakve druge informacije, posebno o Petru i »plavoj dami«, Ćirković je odlučio da ode na jug Italije na sastanak s dvojicom od onih, koji se nalaze na Stromboliju.

U izvještaju delegata iz Rima ministru unutrašnjih poslova od 8. V[6] stoji, uz ostalo, i podatak da se ustaše, otkad su raseljeni, ne hrane s kazana nego primaju »novčanu hranu«. Njena visina određena je prema mjestu konfiniranja: npr. oni na otoku Stromboli primaju 5 lira dnevno za hranu, jednu liru za duhan i — čini se — jednu za ostale troškove, a osim toga imaju stan i odijelo besplatno; na Liparima gdje ih je više, novčana im je hrana za jednu liru manja; ostali koji su konfinirani pojedinačno ili u grupicama po dva dobivaju više, no koliko delegat do tada nije mogao saznati. Svakako, prema nekom rangu a i mjestu skupoće.

»Da bih saznao detaljnije odnose među ustašama i da bih saznao gde se nalaze neka lica, za koje smo mi smatrali da su u Italiji, koja su u organizaciji igrali neku ulogu, a kojih nema u spisku (n. pr. Marušić Štipan i Milas Štipan, koji su do 1933. g. igrali vrlo vidnu ulogu u Belgiji, zatim Oštrić Marko i Rukavina Jakov, koji su sarađivali sa Servacijem na Rijeci, Crvić dr. Antun, koji je do atentata u Njemačkoj mislim u Kelnu, prihvatao ustaše iz Belgije i

[6] **Isti izvor.**

upućivao ih u Italiju, Šimunović Frano, koji je izvesno vreme do pre atentata boravio u Zadru, tamo se bavio konstrukcijom paklenih mašina i odatle otišao u Mađarsku i t. d.) zamolio sam italijanskog inspektora da mi omogući sastanak sa nekim od njih i da mi dozvoli da od njih zatražim informacije o izvesnim licima za koje Italijani ne znaju gde su. On mi je izašao u susret i obećao mi ne samo da će dvojica od njih da dođu u Napulj, nego me ovlastio da ih saslušam o svemu onome što želim da znam. U tu svrhu i otišao sam 6. ov. mca. u Napulj, ali do sastanka nije došlo i to stoga, što oni nisu hteli da dođu u dvojicu [!], već svi. Celu prepisku o tom dolasku imao sam na uviđaj i uverio se da oni nisu hteli da dođu samo s toga što nemaju nikakve vere u Italijane. U ostalom do tog sastanka doćiće i ja zbog toga i polazim večeras za Mesinu, odnosno Palermo. Do preokreta je došlo onda kad su se uverili da će s njima da razgovara jedan Jugosloven. Ja se nadam da ću na tom sastanku doći do vrlo interesantnih informacija, koje će nam pružiti pravu sliku o organizaciji i njenom radu.«

Delegat dalje upozorava ministra da se u Messini nalazi »neka Ana Šiher«, koja je bila guvernanta Pavelićeve djece, i delegat se za nju iz »poznatih razloga« odmah zainteresirao. Ona je Slovenka i u svoje vrijeme mu je Abzacova govorila da bi to mogla biti »plava dama«. Ali Conti mu je rekao da je vrlo ružna i da on u to ne vjeruje. Delegat će ipak nastojati da se s njom sretne u Messini i da nešto od nje sazna. Conti mu je rekao i to da u organizaciji nije nikako sudjelovala. Za Katicu Šisler kaže mu da se za vrijeme atentata nalazila u Italiji, da je uvijek bila crnomanjasta i da kosu nije bojila, a da je deset dana nakon atentata bila upućena na Lipare. Conti je nju tada vidio i nikakve promjene na njoj nije bilo. Prema tome, otpale bi sve one kombinacije našeg konzula u Milanu.

Za Budaka Conti kaže — javlja dalje delegat — da se potpuno povukao i »da je postao pesnik«. Od njega će sam zatražiti neke informacije za delegata a neke od Servatzyja, naročito za one ljude koji su bili s njim u Rijeci. Popis preminulih ustaša dobit će delegat u Messini i iz Rima će ga zatim dostaviti ministarstvu. Pri tom napominje da među ustašama ima priličan broj tuberkuloznih, a četvorica njih teško su bolesni.

Napominje i to da su dvojica ustaša zatražili da im se dopusti odlazak u Njemačku, jedan u Belgiju, jedan u Mađarsku, a ostali koji su zatražili dopuštenje za iseljenje željeli bi u Ameriku.

Budući da su ustaše raseljeni po različitim mjestima, kako je delegat već izvijestio, i više nisu podvrgnuti disciplini pod kakvom su prije bili, delegat predlaže ministarstvu da upozori vlasti u Jugoslaviji, u mjestima gdje se nalaze njihove obitelji, neka pripaze na korespondenciju koju primaju iz inozemstva.

»U poslanstvu sam saznao - javlja dalje delegat — da se u Pizi nalazi dr. Petrovič Saks [»prijatelj«!] i da je zatražio povratak u Jugoslaviju. Pre tog saznanja reče mi i Konti da se Petrovič nalazi u Pizi, da se bavi trgovinom koža, ali da je to jedan vrlo mračan tip. ‚Moje je uverenje - reče mi Konti — da je Dr. Saks špijun i italijanski i jugoslavenski i da je to jedan tip koji je sposoban na sve.' Odgovorio sam da mi je taj čovek nepoznat.«

Inspektoru Contiju pošlo je za rukom da delegatu udesi sastanak s nekima iz ustaške grupe — usprkos njihovom protivljenju — i postigao je da u Messinu 9. V dođu Gabro Jovanović i Mate Šuman. Stoga je delegat otputovao 8. V iz Rima i s njima se sastao u Messini, sutradan, u hotelu *Vittoria*— kako stoji u

njegovoj zabilješci. Delegat napominje kako je bio prisiljen da pri tom izbjegava sve što bi moglo biti u vezi s talijanskim vlastima, jer nije želio da u njegovom radu Talijani vide ma kakvu nekorektnost prema njima, utoliko prije što misli da dobro uspostavljena veza s njima može uvijek bolje da posluži nego neko nezgodno pitanje koje eventualno ne bi moglo dati neki pozitivan rezultat.

»Sem toga — zapisuje delegat — ovo je bio prvi sastanak sa ljudima iz ustaške grupe, pa je kod njih bilo dosta nepoverenja. Nisu znali ko sam, ni da li sam zaista jugoslavenski organ i bojali su se da ovaj sastanak nije insceniran od strane Italijana. Ipak kod ovih razgovora došao sam do izvesnih saznanja, koji se sastoje u sledečem: Posle marseljskog atentata svi ustaše i drugi koji su bili s njima u vezi pokupljeni su po Italiji i internirani na ostrvu Lipari. Izuzetak su činili Dr Pavelić i Kvaternik, koji su bili u zatvoru. Sa njima se nije nalazio ni Dr Jelić ni Servaci. Na Liparima je bio i Dr Budak, a njegova žena živela je u Mesini. Svako kretanje ustaša sa Lipara bilo je onemogućeno. Jedino su pojedinci radi lečenja odlazili u bolnice, a i Dr Budak s vremena ria vreme u Mesinu.«

I Jovanović i Šuman tvrde mu da su talijanske vlasti — pošto su ih preselili na Lipare — prekinule svaku vezu između njih i Pavelića. Nikada se više nije čulo za neku Pavelićevu poruku ili za neki kontakt s njim. Ne isključuju mogućnost da je Budak, prilikom svojih odlazaka supruzi u Messinu, održavao i neku vezu s Pavelićem, no o tome nemaju nikakva pozitivnog saznanja i misle da je vjerojatnije kako je Budak odlazio samo da posjeti svoju suprugu.

»Život na Liparima bio im je težak, pošto je bio pun monotonije — zapisuje dalje delegat. — Sem toga nikakve veze nisu imali sa drugim svetom. Očajavali su zbog svojih familija, o kojima nikad ništa nisu mogli da čuju. I Jovanović i Šuman tvrdili su mi da o svojim porodicama za poslednje 3 godine ništa ne znaju. Isti je slučaj i sa ostalima. Da bi koliko toliko ublažili stanje, Gabro Jovanović je organizovao jedno pevačko društvo, koje je praznikom pevalo u crkvi, a sem toga stvorena je i neka škola, u kojoj je Šuman davao časove iz hrvatske istorije i t. d.

Svađe na Liparima počele su odmah u početku. Delili su se na Mačekovce i Frankovce. Đaci, sem Sumana, Peveca i Pilava, bili su svi Frankovci. Tako isto i ostali intelektualci. Oni su bili za ilegalno voćstvo Pavelića. Među ostalima, velika većina pripadala je mačekovcima, ali je i ta većina bila kolebljiva i često padala pod uticaj pojedinih studenata i intelektualaca.

To stanje bilo je iz dana u dan gore, sukobi su postajali sve češći, tako da su italijanske vlasti bile prisiljene da grupu koja se kupila oko Jovanovića, Šumana i *Pilava* premeste najpre u Kanepo (to je jedno selo na ostrvu Lipari, udaljeno 4—5 km. od mesta Lipari), a zatim na pismenu molbu Gabre Jovanovića, koji je zahtevao da se on i njegovi ljudi potpuno odvoje od Pavelićeve grupe, na ostrvo Stromboli (ovo mi je potvrdio i italijanski generalni inspektor Konti).«

Jovanović tvrdi — nastavlja delegat — da nikada nije bio u logoru položio ustašku zakletvu, da se uvijek priznavao mačekovcem, nikada nije bio frankovac ni odobravao Pavelićevo djelovanje, iz zemlje je pobjegao samo zato što je bio osuđen na dvije godine robije zbog raspačavanja letaka. Tu je osudu smatrao najvećom nepravdom; osjećao je, nadalje, da su Hrvati progonjeni i kako se stoga treba boriti za poboljšanje položaja Hrvata! Došavši u Italiju,

[7] **Isti izvor.**

našao se u blizini Pavelića s kojim je bio u osobnom prijateljstvu. I Conti je delegatu izjavio kako je uvjeren da Jovanović nije položio zakletvu, Pavelić ga je kao dobrodušnog čovjeka samo simpatizirao i zbog toga novčano pomagao.

M. Šuman tvrdi, također, đa je pobjegao iz Jugoslavije samo zato što je iz Zagreba - gdje je studirao — bio protjeran na pet godina u svoje rodno mjesto. Došavši u Italiju, nije htio priznati Pavelićevo vodstvo, tvrdeći da je — prema njemu — Maček vođa hrvatskog naroda.

Ćirković je iz Rima, 12. V,[8] brzojavno javio svom ministarstvu da su talijanske vlasti — u povodu vijesti o hapšenju Stjepana Marušića u Parizu — toga dana uhapsile Stanka Hranilovića s kojim je Marušić prije pet mjeseci bio na liječenju u Milazzu (Sicilija) odakle je pobjegao bolestan od tuberkuloze.

Dan kasnije[9] uputio je drugi brzojav ministarstvu u kojem javlja kako ga talijanske vlasti uvjeravaju da Pavelić nije poslije atentata u Marseilleu nikamo odlazio iz Italije. Poslije izlaska iz zatvora, bio je tri mjeseca u nekom sanatoriju kod Torina, a poslije toga premješten je u Cave de' Tirreni, odatle u Firencu i konačno u Sienu. Iz mjesta konfiniranja nije nigdje odlazio osim jednom u Torino i jednom u Cava de' Tirreni, radi uređivanja svojih obveza i prijenosa stvari. Oba puta se u njegovoj pratnji nalazio inspektor Conti. Conti mu je, također, saopćio da se poslije marsejskog atentata iz Italije nije udaljio ni jedan ustaša osim Stjepana Marušića.

Iz dviju zabilješki[10] izaslanika Ćirkovića proizlazi da je uputio svom ministarstvu u Beogradu dva pitanja: 1. Kakav odgovor da da Talijanima u pogledu povratka u domovinu onih ustaša koji su to zatražili? Mišljenje je delegata da im se kaže kako će na to pitanje dobiti odgovor nakon njegova osobnog usmenoga referiranja u Beogradu. 2. Kakav odgovor da da talijanskoj strani u pitanju odlaska pojedinih ustaša u inozemstvo? Ćirković misli da im se odgovori negativno, uz izjavu da primaju na znanje saopćenje da im se neće izdati ni talijanski ni »Nansenov« pasoš.

Uz to, pribilježio je ovakve karakteristike za ove ustaše: Mijo Babić ocijenjen je kao veoma opasan i uvjereni pristaša dra Pavelića, no smatra se kako nije spreman i odlučan na svoju ruku povesti neku akciju nego je potrebno da ga netko vodi; kao takav može izvrsno poslužiti kao oruđe u tuđim rukama; sada je »polualkoholiziran«. Stanko Hranilović u tercijarnom je stadiju sifilisa s otvorenim ranama. Marko Fil-Vujeva — dok je bio na Liparima — sklonio je neke svoje kofere kod St. Marušića koji je bio oženjen i imao zaseban stan. Iz jednog od tih kofera Marušić je izvukao pasoš.

Ćirković je u svom opširnom, strogo povjerljivom referatu ministru Antonu Korošču od 27. V[11] ponovio - kao što je već telefonom bio javio iz Rima načelniku ministarstva Keršovanu - kako se osobno uvjerio u to da je Pavelić u Sieni i da zasad stanuje u hotelu *Continental,* odakle se ovih dana namjerava preseliti u privatni stan koji traži u okolici Siene. Broj stana i naziv ulice, gdje će se preseliti, Ćirković će dobiti kasnije. Delegat, dalje, ponavlja podatke iz svoga telegrama od 13. V o Paveliću i njegovu kretanju nakon izlaska iz torinskog zatvora (sanatorij - Cava de' Tirreni - Firenca - Siena). Njegova supruga i djeca još su u Firenci do svršetka školske godine. Pavelić je dio svojih kućnih stvari već prenio u Sienu. Spomenuta mjesta bila su mu određena kao

[8] **Isti izvor, Str. Pov. Br. 728.**
[9] **Isti izvor, Str. Pov. Br. 729.**
[10] **Isti izvor.**
[11] **Isti izvor.**

njegovo stalno mjesto stanovanja i svega je dvaput bio na putu (Torino i Cava de' Tirreni), i to uvijek u pratnji inspektora Contija.

»Dr. Pavelić — ističe Cirković - praćen je i danju i noću. U njegovoj blizini nalaze se stalno po dva agenta. Nikakav kontakt nije mu dozvoljen sa njegovim bivšim pristašama. On je potpuno miran i izgleda da se pomirio sa sadanjim položajem, smatrajući da je ipak u Italiji za život siguran.«

Što se tiče Mije Babića, njega talijanska[1] policija smatra najopasnijim tipom i sposobnim za najveće zločine, no Conti smatra da Babić, ipak, nije sposoban za neku samostalnu akciju nego je slijepo poslušan i izvrstan kao izvršni organ. On je jedan od Paveliću najodanijih ljudi. Imajući sve to u vidu, talijanska ga je policija i konfinirala u mjestu Pistici, planinskom mjestu, odakle mu je silazak u ravnicu nemoguć, a da ne bude odmah zapažen.

»Ni Mijo Babić nije se nikad ma gde udaljavao iz Italije. On je posle Marseljskog atentata celo vreme bio na Liparima, gdje je u poslednje vreme odlazio u jednu banju, koja se nalazi na samom ostrvu, radi lečenja reumatizma. Iz te banje, a prilikom poslednjeg razmeštaja ustaša, premešten je i konfiniran u Pistići.«

Delegat reproducira pismo što ga je Mijo Babić, 7. V, pisao Vladi Singeru, poznatom iz pokušaja P. Orebova atentata [1933], a koji je sada u mjestu Taurianova. U njemu piše Singeru da se on i Ljubo Kremzir [njegov sudrug u konfinaciji] osjećaju super-dobro. Pita Singera kako su oni tamo i osjećaju li kakvu nostalgiju za Liparima. Oni [Babić i Kremzir] je po malo i osjećaju. Konstituirali su se ovako: Kremzira je imenovao za ministra vanjskih poslova i povjerio mu dužnost da kupuje namirnice a on [Babić] postao je direktor kuhinje i ministar unutrašnjih poslova. To znači da on kuha, spava umjesto Španjolaca i čita. Uz to ističe da su uvijek optimisti, kao i prije tri godine. Čitaju novine, odnosno nemaju što da pročitaju u njima jer ništa ne donose. Čini se da bi se iz sukoba u Španjolskoj mogla izleći kakva bura, no on [Babić] u to ne vjeruje. Osovina Berlin—Rim malo se nakrivila pod udarcima Londona i Pariza, tj. šilinga i franka. Nisu, ipak, klonuli duhom. Što gore, to bolje. Zlato se u vatri poznaje. Vjeruje da će ih sadašnje teško stanje u kojem se nalaze karakterno ojačati i očeličiti za ubuduće. Moli Singera da mu pošalje neku knjigu; neka zamoli i majora da mu pošalje kakav prijevod s njemačkog, naročito štogod iz egzercira ili druge vojničke nauke. Primaju li knjige i pisma sa Lipara? Ne vjeruje da im se sad i to već zabranjuje. Neka nastoji da mu pošalje neku knjigu, to više što te pošiljke idu besplatno. No, ipak je skeptik da će ih primiti. Piše Singeru na talijanskom, kako se cenzori ne bi mučili, i nada se da će odgovor dobiti bar do Nove godine. Od vode [Pavelića] nema nikakve vijesti. Pismo završava ustaškim pozdravom: Za Dom spremni! i potpisima Babića i Kremzira.

Ministarstvo vanjskih poslova u Beogradu imalo je informaciju da će mađarska vlada dopustiti povratak Narcisu Jeszenszkom, no Conti je izaslanika umirio izjavom da talijanske vlasti nisu dale nikakvo odobrenje za taj povratak. Rekao je i to kako mađarske vlasti uopće i ne znaju da se Jeszenszky želi vratiti u Mađarsku i da je u tom cilju predao molbu. Njegova je molba kod Contija i on je nikome nije proslijedio niti će je proslijediti. Prema tome, pitanje o povratku Jeszenszkog mađarske vlasti neće imati prilike rješavati.

Što se tiče St. Marušića koji je nedavno uhapšen u Parizu — piše dalje Ćirković - i on je - kao i svi ostali ustaše koji su se poslije atentata zatekli u Italiji — bio konfiniran na Liparima. Kako je imao ženu i troje djece, nije stanovao u logoru nego je imao stan. U taj je stan donio Marko Fil Vujeva

svoje kofere da Ih ne bi držao u logoru. Kako je Marušić tuberkulozan, a na Liparima je klima vrlo teška, molio je da ga odanle premjeste. Talijanske su vlasti izašle u susret njegovoj molbi i premjestile ga u Milazzo na Siciliji, kamo je kasnije, također zbog bolesti, bio upućen i Stanko Hranilović. Marušiću nije odgovarala klima ni u Milazzu, pa je molio da ga premjeste negdje u sjevernu Italiju, u neki brdoviti kraj, no talijanske vlasti nisu na to pristale. Kako se osjećao svakim danom sve slabiji, čini se da je zbog toga i donio odluku da pobjegne iz Italije, što je i učinio 1. III 1937. Conti je odmah poslao potjernicu za njim, ali ga talijanske vlasti nisu pronašle. Odmah nakon hapšenja Marušića u Parizu, Talijani su uhapsili i Hranilovića i Fil Vujevu. Pretresom nisu mogli kod njih ništa pronaći što bi ukazivalo na neku akciju. Hranilović je iz zatvora preklinjao i molio da ga puste zbog teške bolesti koja ga je snašla, uvjeravajući da više nema volje da se miješa u bilo kakvu politiku i sudjeluje u ma kakvoj političkoj akciji. Istraga je utvrdila i to da je Marušić odnio pasoš iz kofera Fil Vujeve kad su koferi bili kod njega na čuvanju. Stanko Hranilović teško je bolestan (sifilis u tercijarnom stadiju), tako da mu se otvaraju rane po tijelu.

Medu ustašama ima više bolesnih od tuberkuloze. Teže su oboljeli: Stjepan Kopčinović, Milan Grubac, Ivan Maić i Ante Šuto.

Budući da je vulkan Stromboli u posljednje vrijeme vrlo aktivan, grupa ustaša koja se tamo nalazila strašno se uplašila, pa je zbog toga prebačena u druge krajeve. U provinciju Reggio di Calabria premješteni su Petar Šarlija, Mate Petričević, Ante Franić, Vlado Market, Ante Bilakov, Pavo Benković; u provinciju Di Potenza: Ljubomir Lončar, Mate Mustapić, Stjepan Čorić, Pavo Benković, Franjo Vićenćinović, Frano Benković; u provinciju Di Matera: Gabro Jovanović, Mato Šuman, Jakov Čubretović, Muhamed Pilav, Ante Olujić, Zvonimir i Nikola Lončar.

Odlazak iz Italije zatražila su 22 ustaše, i to Narcis Jeszenszky u Mađarsku, Duje Ančić u Belgiju, Ventura Baljak u Kanadu ili Australiju, Ivan Babić u Argentinu, Marko Čavić u Kanadu ili Australiju, Ante Dužević u Argentinu, Marijan Gudelj u Australiju, Marko Gudelj u Njemačku, Jure Gudelj u Belgiju, Mate Gudelj u Argentinu, Jerolim Katić u Kanadu ili Australiju, Petar Kuštro u Njemačku, Josip Babić u Južnu Ameriku, Jakov Munitić u Belgiju, Jakov Mustapić u Argentinu, Ivan Puljić u Argentinu, Stjepan Rokuš u Mađarsku, Duka Radanović u Argentinu, Ante Strinić u Nizozemsku, Marko Vlašica u Perziju [Iran], Ante Bubalo u Njemačku i Josip Pevec u Belgiju.

Ustaše koji su sada u Italiji — upozorava Ćirković — nisu svi bili tamo za vrijeme atentata; neki su došli kasnije, i to njih 105.[12] Pridružili su se ustašama i stoga su i oni bili upućeni na Lipare i konfinirani.

Conti mu je povjerio da je saznao od Vj. Servatzyja kako se Franjo Šimunović - koji je nekad bio konstruktor paklenih strojeva u Zadru - nalazi u Mađarskoj, a da je Marko Oštrić umro.

»G. Konti mi je izrazio želju Ministarstva Inostranih poslova da naše vlasti u pitanju ustaša budu stalno u kontaktu sa Italijanima, odnosno sa njim, koji je jedini upućen u ustaške poslove i kome je poznat i ceo njihov raniji rad. On predlaže da se u Rimu odredi jedan jugoslovenski viši činovnik koji će tamo stalno ostati i zajedno sa njime raspravljati sva pitanja koja se na ustaše odnose. Oni bi bili voljni da tome činovniku dadu mogućnost i kontrolisanja ustaša, njihovog rada i kretanja. Dok se to pitanje ne reši, predložio je da se u

[12] **Pretežno iz Belgije.**

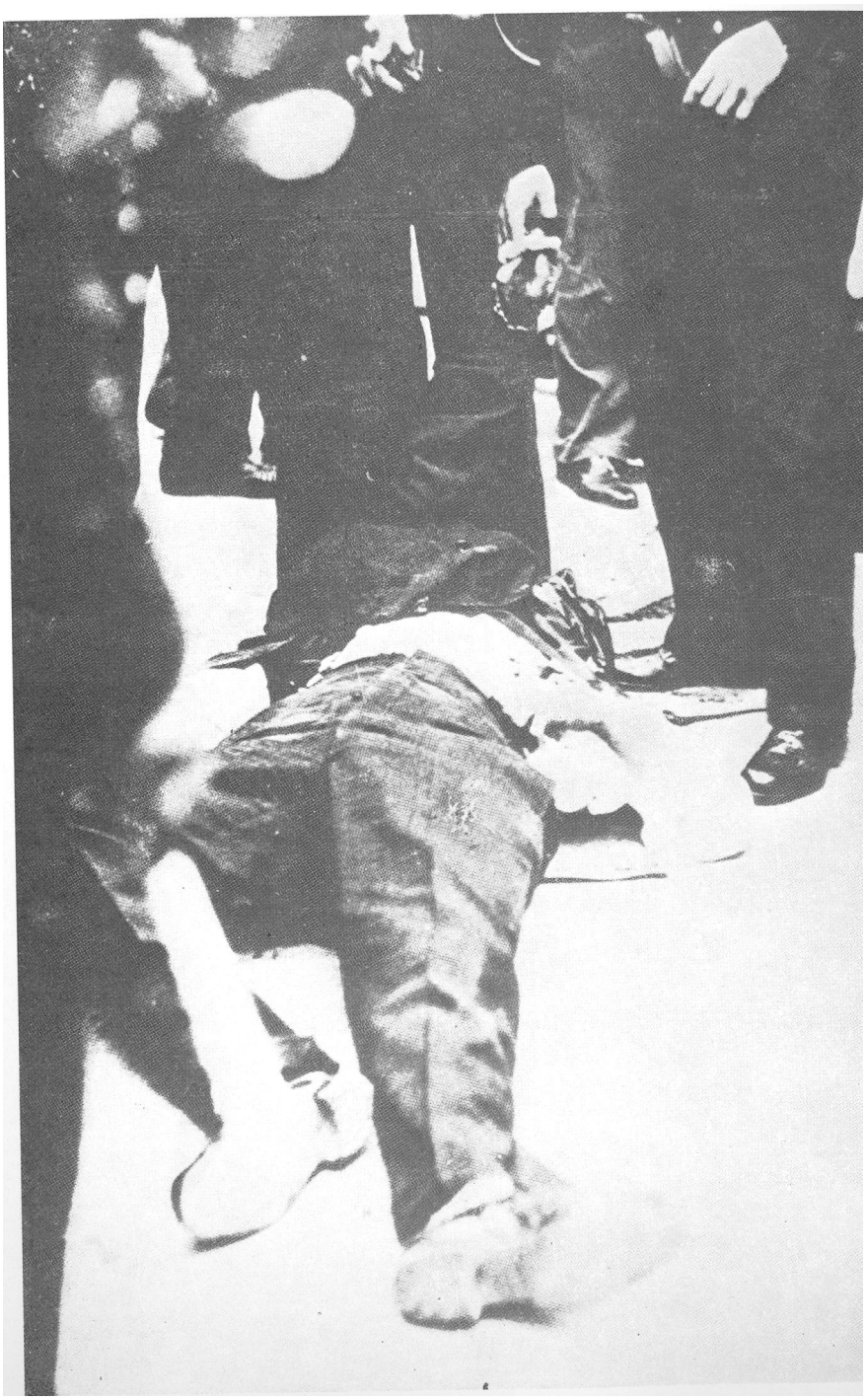

Atentator Kerin neposredno poslije atentata

»Ustaški album« jugoslavenske policije

nekom pograničnom mestu bilo Jugoslavije bilo Italije održavaju povremeni sastanci između njega i jednog od naših viših policijskih činovnika, na kome bi se pretresla eventualna pitanja i dala potrebna obaveštenja. Italijani traže našeg činovnika zbog samog ranga Konti-a, sa kojim naš činovnik jedino može da bude u stalnoj vezi.«

»Kao što sam već ranije javio — završava svoj izvještaj Ćirković — italijansko Ministarstvo unutrašnjih poslova sprema jedan album fotografija svih ustaša koje se nalaze u Italiji. Taj album je u toku izrade. Zamolio sam Konti-a da nam jedan takav album ustupi. On mi je to i obećao. Istovremeno i on me je zamolio da im i mi damo fotografije i podatke za sva ona lica koja žive izvan Italije, a za koja znamo da su bila u organizaciji i spremna za terorističku akciju, da bi i za njih spremio potreban album i na njih upozorio italijanske vlasti za slučaj da neko od njih, bilo pod svojim punim ili lažnim imenom, pokuša da uđe u Italiju.

Prema telegrafskom naređenju Ministarstva od 22. maja o. g. saopštio sam inspektoru Konti-u da će se definitivan odgovor na njegova pitanja dati po mom povratku u Beograd i napomenuo mu da nismo uopšte saglasni da se ustašama izdaju pasoši i vize za odlazak iz Italije u inostranstvo. On je ovo primio na znanje i odgovorio mi da oni nikakve ni pasoše i vize neće ustašama da daju.«

U svom strogo povjerljivom završnom izvještaju ministru, 20. VI,[13] Ćirković sažima svoje informacije o ustašama i piše da su desetak dana nakon marsejskog atentata — čim se osjetilo kako taj događaj neće izazvati revoluciju u Jugoslaviji, da nije početak njenog raspadanja i da se u toj »katastrofi pokazuje jedno neočekivano jedinstvo duhova i zbijanja redova« — bili prikupljeni svi članovi ustaške organizacije u Italiji i u transportima upućeni na otok Lipari, vrlo podesan za njihovo potpuno izoliranje. Tom prilikom nisu bili transportirani samo ustaše koji su se nalazili po pojedinim logorima, nego i oni koji su se do tada slobodno kretali po Italiji. Kasnije su na taj otok bili upućeni i oni koji su, bježeći iz drugih zemalja (Mađarske, Belgije, Njemačke i Francuske), tražili utočište u Italiji.

j »Naročito je veliki broj begunaca bio iz Belgije — piše Ćirković — odakle su se sklanjali ne samo aktivni članovi ustaške organizacije, već i istaknuti i po njihovom shvatanju kompromitovani članovi *Hrvatskog Domobrana,* koji je služio kao pripremna etapna organizacija, iz koje su ranije birani i upućivani u logore oni, za koje se smatralo da su dovoljno duhovno preparirani za ustašku akciju i da će joj predano služiti. Ali sem ovih *Hrvatski Domobran* upućivao je *iz* Belgije (pre marseljskog atentata) i takva lica koja su bila dovoljno kompromitovana pred našim vlastima i zbog toga nisu imala kuraži da se svojoj kući vrate. Za te kompromitovane starali su se sami vode *Hrvatskog Domobrana.* Kao što je poznato, oni su vrlo često priređivali razne svečanosti, o kojima su donosili opširne izveštaje ustaški listovi, kojih je bilo nekoliko. Te svečanosti završavale su se zajedničkim fotografisanjem pod ustaškom zastavom koje su se fotografije također donosile u pomenutim listovima. Kako su vlasti naše vrlo energično postupale protiv svih onih koji su imali veze sa ustaškom organizacijom i koji su joj služili, to bi se lica, čije bi fotografije pod zastavom izašle u pomenutim listovima, smatrala kompromitovanim. Kada bi takva lica docnije ostala bez posla i na ulici, nije im preostajalo ništa drugo nego da pođu u logore, što su i radili. U to vreme naša obaveštajna služba nije

[13] AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, fasc. 33.

bila dovoljno organizovana u inostranstvu i ovo nam stanje nije bilo poznato, usled toga nisu ni preduzimane nikakve mere da se ovo parira i naši ljudi sačuvaju i odvrate od sigurne propasti u koju su ih gurali tuđi plaćenici.«

Takvih »prebjega« u Italiji bilo je poslije Marseillea 105, a kasnije je Italija zatvorila svoje granice. Ti su »prebjezi« bili priključeni ustašama i u svemu bili jednako tretirani.

»Izvan logora su samo Dr. Pavelić i Eugen Kvaternik, koji su bili u zatvoru; zatim Dr. Branimir Jelić — po svom povratku iz Amerike - koji je bio konfiniran u Bolonji, a docnije otputovao u Nemačku. Izgleda da je izvan logora bio i Vjekoslav Servaci, koji je zaposlen u jednom industrijskom preduzeću u Luki. U Mesini smeštena je bila žena dr. Mile Budaka, koji je sa ostalim bio konfiniran na Liparima, ali mu je s vremena na vreme dozvoljavano da posećuje svoju ženu. Docnije, pre jedno godinu dana dozvoljeno je Stjepanu Marušiću da sa familijom, a zbog tuberkuloze, pređe u Milaco na Siciliji, a iz istih razloga i Stanku Hraniloviću.

Koliko sam mogao da utvrdim posle konfiniranja na Liparima ustaši su bili potpuno izolirani. Nisu mogli da održavaju veze ni sa kim. Ni sa Dr. Pavelićem, ni sa svojim porodicama, ni sa ostalim drugovima ili članovima porodice u inostranstvu. Verovatno je Konti, italijanski inspektor, obaveštavao Dr. Pavelića o stanju među ustašama, ali neposrednog kontakta između Dr. Pavelića i ustaša nije bilo. Koliko sam obavešten, ali uz molbu da to ostane strogo diskretno, Dr. Pavelić stajao je u vezi jedino sa generalom u penziji Sarkotićem, koji živi u Beču. Ta veza bila je čisto informativnog karaktera i prilikom korespondiranja nije bilo govora o terorizmu ili o kakvoj akciji u tom pravcu.«[14]

Poslije koncentracije i konfiniranja na Liparima — nastavlja Ćirković — među ustašama vladao je prvo vrijeme potpuni mir. Pod impresijom događaja u Marseilleu i bojeći se posljedica, osjećali su da su tamo prilično sigurni i zaštićeni. No, poslije nekog vremena nastalo je komešanje. Počinje kritika prijašnjeg rada i podjela na grupe, i to prema podjeli stranačkoj u domovini: na mačekovce i frankovce. U akciju stupa inteligencija, naročito studenti, a oni su gotovo svi frankovci osim Peveca i Pilava. Uz njih je još Gabro Jovanović. Masa je čas uz jedne, čas uz druge. Koleba se i većina se ne opredjeljuje prema svom shvaćanju, nego se pojedinci grupiraju oko istaknutijih ljudi iz svoga mjesta. Borba je svakim danom sve veća, dok ne nastane ozbiljna opasnost da dođe do fizičkog i krvavog obračunavanja. Jovanović i njegovi obraćaju se pismenom molbom, talijanskim vlastima u kojoj mole da ih bezuvjetno odvoje od frankovaca, i vlasti — uočavajući opasnost koja prijeti — usvajaju molbu i u prvo vrijeme upućuju Jovanovića s drugovima u Canetto, malo selo na istom otoku udaljeno nekoliko kilometara od samog mjesta Lipari, a kasnije ih prebacuju na otok Stromboli, s tim da su prije mjesec dana i oni raspoređeni po južnoj Italiji. Ta Jovanovićeva grupa (njih 25) zahtijevala je povratak u domovinu.

Ćirković ponovo skreće pažnju na molbu talijanske strane da se donese odluka u pitanju povratka u domovinu. Conti — koji je s ustašama bio u stalnoj vezi i koji ih prema tome i najbolje poznaje — kaže da bi to jugoslavenska strana mogla učiniti bez ikakve bojazni.

»I mi smo imali — upozorava Ćirković — jedan sličan slučaj. Odmah posle

[14] U A-VII, Pop. 17, Kut. 27 nalaze se dva izvještaja vojno-obavještajne prirode o »Hrvatskom komitetu« - kako se u njima naziva ustaška organizacija u inozemstvu.

rata obrazovan je bio u Beču *Hrvatski Komitet*, čije su vode bile Dr. Frank, Dr. Petrovič Saks i t. d. Pored ovih u tom komitetu bili su i neki bivši austro-ugarski oficiri, koji nisu bili zadovoljni sa novim stanjem. Taj komitet spremao se također na terorističku akciju i u tu svrhu organizovao je bio t. zv. ^hrvatsku legiju' u Zalaegersegu u Mađarskoj. Videči da ta akcija nema kod nas uspeha članovi te organizacije počeli su da se rasturaju. Jedan veliki njihov broj tražio je povratak u domovinu i to im je odobreno. Saslušavani su pojedinačno, ali protiv njih nije postupano. Oni koji su se vratili u zemlju ostali su potpuno mirni. Sa njima više nismo imali nikakvog okapanja. Oni, pak, koji su se bojali da se vrate i ostali u inostranstvu, naročito oficiri, pristupili su pojedinačno ustašama.«

»Razgovarajući sa Jovanovićem i Šumanom, koji su sa očima punim suza spominjali otadžbinu - piše dalje delegat - dobio sam impresiju da kod njih ima dosta iskrenog kajanja i da njihov povratak u domovinu ne bi bio opasan.

Što se tiče ostalih iz grupe Jovanovićeve, za njih ne bih mogao da dam svog mišljenja, pošto s njima nisam dolazio u kontakt i prema tome nisam ni dobio ma kakav utisak. Ali, imajući u vidu da su se oni u borbi između frankovaca i mačekovaca opredelili za ovu drugu grupu, koja je osuđivala rad Dr. Pavelića i koji su pristali da budu prebačeni čak i na ostrvo Stromboli (tu je večni vulkan, koji našim ljudima zadaje strah), samo da budu odvojeni od franko-vaca, mislim da ne bih pogrešio, ako bih i za njih dao isto mišljenje. Sem toga ovde treba imati u vidu i to, da se među ovim ljudima nalazi nekoliko, koji su posle marseljskog atentata došli u Italiju, a to su, koliko se sećam, većinom ljudi, koji su u onom vremenu nervoze, na naš zahtev, bili proterani iz Belgije i nisu ni imali mogućnosti nikud da se sklone nego u Italiju.«

Dok su se ti ljudi, pa i oni iz veće grupe, nalazili na Liparima, studenti koji su s njima bili izmiješani nastojali su da na njih ideološki utječu. Teško je reći koliko je tu bilo uspjeha. Za one koji žele i zahtijevaju da se vrate svojim kućama moglo bi se reći da ga nije bilo, bar ne većega, dok za ostale Ćirković ne može ništa reći. To bi trebalo ispitati. Svakako je točno da je u toku vremena više činjenica djelovalo vrlo negativno na tu ideološku stranu. Osim toga, sada se na Liparima nalaze sami seljaci, dok su studenti, i uopće svi oni koji su imali neku funkciju u ustaškoj organizaciji, uklonjeni na kopno. Prema tome, nekoga ideološkog utjecaja inteligencije više nema, a nema više ni one propagandne lektire koja se prije tim seljacima tako obilno servirala. Sve će se to uvelike odraziti na raspoloženje i ideologiju tih ljudi.

»Kako su nam Italijani ponudili da u Rim pošaljemo jednog svog čoveka, višeg činovnika — nastavlja Ćirković — to smatram da bi taj predlog trebalo bezuslovno usvojiti. Konfiniranjem ustaša ustaško pitanje nije definitivno rešeno. Oni su danas stavljeni u položaj da su bezopasni, ali ipak tamo je preko petstotina ljudi, čije stanje treba s vremenom regulisati. Današnje stanje je jedan provizorijum i *volens nolens* moraćemo pristupiti njegovom definitiv-nom rešenju. To rešavanje može da bude samo postepeno i u etapama, vodeći računa o prilikama i o raznim činjenicama. Taj rad, pored kontrolisanja ustaša, trebalo bi staviti u dužnost tom činovniku. On bi stajao u vezi sa italijanskim generalnim inspektorom Kontijem, koji je jedini upućen u ustaško pitanje i koji jedini na njemu radi. Osoblje koje s njime radi to su samo agenti, činovnika nema. O eventualnom našem pristanku trebalo bi čim pre obavestiti Italijane.«

Za dra Milu Budaka delegat je naveo da je poznat razlog njegova odlaska iz domovine (»zbog onog incidenta u Zagrebu«). U prvo je vrijeme Budak bio

vrlo ogorčen i djelovao aktivno u ustaškoj organizaciji. Tu svoju aktivnost ispoljavao je u štampi i u raznim propagandističkim izdanjima. Ali s vremenom je njegova aktivnost opadala i danas je potpuno povučen. Bavi se samo poezijom, a politiku je ostavio po strani.

Nikad aktivan nije bio ni dr Ante Bubalo. Uopče nije rasvijetljen pravi razlog njegova bijega iz domovine. Imao je zajedničku kancelariju s M. Budakom i, čini se, da je na Budakov poziv pobjegao iz zemlje. Ministarstvo je imalo informacije — iz izvora kojih su podaci bili točni - da se dr Bubalo nije slagao s politikom koju vodi dr Pavelić i kako je nastojao stvoriti grupu koja bi parirala Pavelićevo djelovanje - završava ovaj svoj izvještaj S. Ćirković.

2. *Ustaška organizacija u Njemačkoj.* U Njemačkoj se u to vrijeme (1937) nalazilo više istaknutijih ustaša: dr Andrija Artuković, Mladen Lorković, Stijepo Perić, Branimir Jelić, njihov mecena i glavni tabornik ustaške organizacije u Reichu Mijo (Miško) Gavranović. Gavranović je bio trgovac koji je tzv. torbarima (pokućarcima) pribavljao i dozvole za rad pa ih je stoga držao u šahu. Zahvaljujući svom položaju i financijskim mogućnostima, Gavranović je prisiljavao te torbare da daju doprinose ustaškoj organizaciji. Pri tom je i Gavranović osobno znao odriješiti kesu i pomagati je novčano. Njih četvorica (Lorković, Perić, Jelić i M. Gavranović) bili su u prvoj polovici 1937. u pritvoru, ali je delegat ministarstva unutrašnjih poslova u Beču Bogdan Banković — javljajući ministarstvu unutrašnjih poslova (odjeljenju za državnu zaštitu) u Beogradu 10. VI 1937.[15] o kretanju Gavranovićeva brata Petra po Beču — javio i to da je Mijo već pušten iz zatvora.

Upravnik grada Beograda dao je nalog svom pomoćniku da hitno otputuje u Berlin, odazivajući se pozivu dra Müllera (Gestapo). Müller mu je odmah po dolasku povjerio — stoji u izvještaju zamjenika svom šefu od 8. VII 1937[16] — da su A. Artuković i M. Lorković pobjegli iz okolice Berlina 28. VI uvečer. Saopćivši mu to, Müller ga je zamolio da im bude na ruci pri traganju za njima. Budući da nije bilo nikakvih tragova u kojem su pravcu imenovani otišli, policija je — uz potjernice odaslane u svim pravcima i striktna naređenja graničnim vlastima - povela izviđaje i među Hrvatima u Njemačkoj, naročito među onima koji su imali veze s navedenom dvojicom.[17]

»Dr. Branimir Jelić detaljno je saslušan — stoji u tom izvještaju — ali nikakvih podataka nije mogao da da. On je bio vrlo deprimiran, tim više, što su i ona dvojica, kao i on, bili angažovani časnom rečju prema nemačkim vlastima; Mijo Gavranović uhapšen je, pošto je na njega pala sumnja da je finansirao bekstvo ove dvojice. Kod Mije Gavranovića izvršen je i pretres i nađene su izvesne trgovačke knjige, u kojima se videlo, da je Mijo u toku 1936. god. dao Mladenu Lorkoviću 2340 nemačkih maraka, a dr. Branimiru Jeliću 700. U toku 1937. god. dao je opet Mladenu Lorkoviću 60 maraka (početkom godine). Ništa drugo nije nađeno.«[18]

[15] AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, fasc. 33.

[16] Isti izvor.

[17] Čini se da je Lorković pobjegao u Mađarsku, zatim se vratio u Zagreb; a Artuković u Francusku.

[18] Ataše za štampu pri poslanstvu u Berlinu i dopisnik CPB-a Miloš Crnjanski piše iz Berlina predsjedniku vlade M. Stojadinoviću 31. XII 1937: » ... Reichsleiter Rosenberg, koji će isto tako sigurno razgovarati sa Vama, izgleda kao sanjalica i još uvek misli da idejno on vodi Nemačku. U stvari on ima sve manje uticaja, ma da pokušava da se ukopča u borbu protiv Kominterna.

U Berlin su sprovedeni isto tako dr Stijepo Perić i Petar Udiljak koji su također imali veze s imenovanima. Udiljak je na saslušanju izjavio da već unatrag pet mjeseci nije imao nikakvog dodira s bjeguncima.

Pomoćnik je u Berlinu razgovarao s Perićem i taj mu je rekao da je s Artukovićem i Lorkovićem prekinuo svaku vezu 5. II 1937. Tog im je, naime, dana obojici izjavio da je odlučio vratiti se kući. Ta njegova izjava izazvala je pravi revolt Lorkovića i Artukovića i počeli su dokazivati Periću kako je potrebno da i dalje ostanu u emigraciji i u inozemstvu djeluju protiv Beograda. Izražavali su mišljenje da je držanje Italije prema ustašama prolazno, da je njihovo konfiniranje po Italiji djelo Suvichevo, a da će G. Ciano napustiti takvo držanje i da će ponovo pomoći ustašama i omogućiti im slobodu akcije. Uvjeravali su Perića kako Mussolini ne može nikada zaboraviti držanje Jugoslavije prema Italiji poslije Ninčićeva pada i da Duce neće mirovati sve dotle dok se Jugoslaviji ne osveti. Perić im je dokazivao protivno. Tvrdio je da nikada nikakva emigracija, izuzevši belgijsku — a to je bilo u izuzetnim okolnostima — nije imala uspjeha; da nitko ne pridaje važnosti 500 ustaša i da svaka država računa s 2,000.000 jugoslavenskih bajuneta; da je Italija sada u teškom sukobu s V. Britanijom i mora — htjela to ona ili ne — da se osigurava pridobijanjem Jugoslavije i zato nije isključeno zaključivanje talijansko-jugoslavenskog sporazuma. Na te Perićeve protuargumente Lorković i Artuković odgovarali su da bi se ustaše — kad bi došlo do približavanja između Italije i Jugoslavije, a pošto već postoji prijateljstvo između Njemačke i Jugoslavije — obratili za pomoć Francuskoj i Francuska bi ih sigurno - videči da je Jugoslavija napušta i okreće se njenim neprijateljima — prihvatila i pomogla. I tu je tezu Perić pobijao, tvrdeći kako Francuska nema računa da Jugoslaviju, koja se nije obvezala aktivno pomagati Njemačkoj u eventualnom budućem ratu s Francuskom, otjera u red njenih budućih neprijatelja. A kad bi se to i dogodilo, i kad bi se Francuska zaista odlučila da pomogne i podrži takvu akciju, sigurno ne bi izabrala dra Pavelića koji je atentatom u Marseilleu nanio i težak udarac francuskom prestižu. Kad nikakva ubjeđivanja nisu mogla pokolebati dra Perića, došlo je između njih do osobnog sukoba: Lorković je zaprijetio Periću da će ga zadaviti svojim rukama ako se vrati kući!

»Dr. Perić rekao mi je — nastavlja pomoćnik — da Frankovačka grupa, a naročito jedan bivši naš aktivni ministar, utiče na emigrante u inostranstvu da i dalje ostanu gdje su i da u inostranstvu produže svoju akciju. U tom pravcu radi i dr. Buć. Dr. Jelić ima jedno pismo o tome i to će pismo da mi pokaže prilikom povratka kući, pošto ga kod sebe nije imao. Dr. Perić je odgovorio da je njemu dosta emigracije, da ona više nema razloga da postoji, a ako oni misle

Nesumnjivo je njegova klika zainteresovana tragedijom u Marselju. Njegova klika do nedavna opštila je sa glavnim ličnostima grupe Pavelića. Dr Jelić, Gavranović, Kvaternik dolazili su u Nemačku i ma da se to demantovalo nalazili su utočišta. Pred Vaš dolazak internirano je sve što je još ovde, pa čak i rasprodavci britvica internirani su u svojim mestima gde moraju da se tri put na dan javljaju policiji. Ja sam g. Rosenbergu, u Nürnbergu, rekao šta mislim o našim fašistima i vođi fašista (tj. Zborašima i D. Ljotiću). On ima sasvim maglovite pojmove o ulozi g. Ljotića. Nesumnjivo se u Hrvatskoj pokušava izvesna propaganda preko organizacije Rosenberga. Lično on je vrlo prijatan čovek i, što je retko medu ovdašnjima, ima visoko mišljenje o Slovenima« (AJ, Fond M. M. Sojadinovića, fasc. 20).

Alfred Rosenberg stajao je na čelu Vanjskopolitičkog ureda Nacionalsocijalističke stranke (Aussenpolitisches Amt der NSDAP). Vidi njegov politički dnevnik: *Das politische Tagebuch Alfred Rosenbergs 1934/1935 und 1939/40,* Herausgegeben von Hans-Günther Seraphim, München 1964.

da bi trebalo produžiti akciju u inostranstvu, neka izvole sami da tamo pođu, pa neka vide i osete kako je.«

Za Artukovića mu je Perić rekao kako je poslije izlaska iz zemlje bio potpuno povučen i nije imao namjeru da se više ikada bavi politikom. Ali u dnevnom kontaktu s drom Lorkovićem, podlegao je njegovom utjecaju i postepeno postajao sve radikalniji, tako da je danas ogorčeniji protivnik Beograda nego što je ikada bio. Kad je Artuković napustio Jugoslaviju, primio je od Ante Došena iz Amerika 200 dolara u ime prikupljene pomoći od američkih Hrvata za njega. Ta je svota bila mnogo veća i dostizala je nekoliko tisuća dolara, no ostatak se izgubio po nepoznatim džepovima. Zajedno s tom svotom Artuković je primio i jedno Došenovo pismo u kojem ga moli da mu potvrdi primitak dolara i pošalje zahvalnicu darovateljima. Kako Artuković nema nikakvog stila, zamolio je Perića da mu on sastavi tu zahvalnicu, ali tako da bude potpuno korektna, da ne sadrži nikakvu političku aluziju, budući da više ne želi da se bavi politikom.

Za M. Lorkovića mu je Perić povjerio kako se do atentata u Marseilleu nikada nije ispoljavao kao Pavelićev pristaša i da je uvijek osuđivao njegov teroristički rad. Kasnije se promijenio, kad je saznao da su jugoslavenske policijske vlasti nekorektno postupale s njegovim bratom koji je bio uhapšen zbog navodne veze s ustašama. Lorković je, dodaje Perić, vrlo labilne prirode i svoje će sadašnje držanje ubrzo izmijeniti.

O Branimiru Jeliću pričao mu je Perić da je nakon svog povratka iz Amerike, nekoliko mjeseci nakon marsejskog atentata, preko Njemačke došao u Italiju gdje je odmah bio sproveden na Lipare. Tamo je obolio, pa je zatim bio sproveden u Bolognu u neki sanatorij. Talijanske su mu vlasti omogućile sav potreban komfor i besplatno liječenje, a da bi mu život u sanatoriju bio snošljiviji, smjestili su još i svećenika Burića i profesora Luetića. Jelić je odmah osjetio da će mu biti onemogućena sloboda kretanja i pozvao je iz Berlina gdju Retter, s kojom je prije bio u ljubavnim odnosima da ga spasava. Ta je gospođa zaista došla i počela trčkarati i intervenirati za dra Jelića, usrdno moleći svuda da ga puste i dozvole mu odlazak u Njemačku. Prijetila je čak i time da će Jelićev slučaj dati u štampu. Da bi izbjegle skandal, talijanske su vlasti popustile i dopustile Jeliću da otputuje u Njemačku i on se zatim nije više vraćao u Italiju. U Njemačkoj je Jelić pričao kakvo je stanje među ustašama i pri tom naveo kako je između njih došlo do sukoba i da taj sukob postaje sve veći. Perić je rekao i to da je dr Jelić potpuno dijelio njegovo mišljenje o današnjoj vrijednosti emigrantske akcije i da je čak i on nabacio pitanje o povratku kući. O tome se vrlo često razgovaralo i raspravljalo kako bi to mogli izvesti. S obzirom na današnje shvaćanje u nekim hrvatskim krugovima, emigranti su bili uvjereni da će ih — vrate li se kućama — smatrati za izdajice i malodušnike. Isto je mislio i dr Jelić i smatrao da bi se mogao vratiti kući, kad bi se raspisali izbori a on kandidirao za narodnog zastupnika pa bio izabran — a on to uzima kao sigurno — onda bi se vratio kao narodni zastupnik. Perić navodi da je Jelić uvijek među njima naglašavao da nikada nije bio član ustaške organizacije *(UHRO)* i nikada nije položio ustašku zakletvu nego je samo bio član uprave *Hrvatskog Domobrana* i kao članu uprave bila mu je povjerena akcija za *Hrvatski Domobran* u Njemačkoj.

Perić mu je dalje pričao i to da je od Josipa Milkovića — koji je konfiniran u općini Pesco Pagano u Italiji — dobiveno pismo u kome se Milković strahovito žali na postupak talijanskih vlasti. U pismu navodi da ih talijanske vlasti tretiraju kao najobičnije zarobljenike; sprečavaju im svako kretanje;

onemogućile su im svaki međusobni kontakt i žive u najvećoj bijedi, napušteni od cijelog svijeta. To je Milkovićevo pismo ostavilo na emigrante vrlo težak dojam. Isto tako stiglo je u Oppeln na adresu nekog torbara pismo Ante Olujića iz Opanaka, koji je u to vrijeme bio konfiniran na otoku Stromboli. Olujić je, također, u crnim bojama opisivao prilike među ustašama i njihove međusobne odnose. Javljao je da bi došlo do krvi, kad bi se sreli s pavelićevcima, jer je on iz grupe maćekovaca. To Olujićevo pismo — budući da se adresat nije nalazio u Opelnu — došlo u Perićeve ruke i on ga je pokazivao torbarima koji su mu dolazili. Na sve je pismo ostavilo vrlo težak dojam i čuli su se prigovori: znali smo mi da će nas Italija izdati i da nam ona nikada nije bila prijatelj. To je pismo Perić dostavio Olujićevu ocu koji drži krčmu u svom selu, i za to se pismo brzo pročulo pa su seljaci dolazili Olujićevu ocu da to pismo čitaju. Ali je to došlo i do ušiju žandarmerije pa se komandir straže uputio Olujićevu ocu da zatraži to pismo, no čim je otac spazio žandara, uplašio se i pismo uništio.

»Perić mi je također rekao - izvještava pomoćnik svog šefa - da je autoritet dr. Pavelića među Hrvatima uopšte vrlo veliki. To on oseća iz razgovora sa svakim pojedincem, bilo da je on seljak, bilo intelektualac. Taj autoritet Pavelićev dolazi otuda, što se precenjuje Pavelićeva snaga. U domovini se računa da Pavelić raspolaže sa stotinu hiljada oružanih ustaša. To ne veruju samo seljaci, već to veruju i intelektualci. Iznenadilo me je, reče mi dr. Per i, kada me je pre kratkoga vremena jedan dvostruki doktor iz Zagreba zapitao da li je broj ustaša prešao već stotinu hiljada. Kad sam mu kazao otkuda on u to može da veruje i da broj ustaša ne prelazi i da nije nikada prešao pet stotina, on se je zaprepastio i odgovorio mi da mi to ne veruje, da ta stvar meni sigurno nije poznata, i da on ima sigurne informacije da broj ustaša iznosi stotinu hiljada. To je jedna činjenica koju treba imati u vidu i postarati se da se ta zabluda razbije, pošto ona može da bude od velikog uticaja na opredeljivanju ne samo pojedinaca već i hrvatskih masa.«

Emigranti su uvijek bili vrlo dobro obaviješteni i o prilikama u domovini.[19] Cini se da su informacije o tome prenosili kuriri. (Navodno je takav kurir bio i neki Franc Škvorc, trgovački putnik iz Zagreba, koji je nedavno uhvaćen u Mariboru pri povratku iz inozemstva, a koji bi vjerojatno mogao biti i u vezi s bijegom dra Lorkovića i Artukovića.[20]) Te su se informacije odnosile na prilike u čitavoj državi, na raspoloženje masa, na rad vlade, na različite poglede u vodstvu *Hrvatske seljačke stranke*, itd. No, osim informacija, iz domovine su im stizale upute za njihovo daljnje držanje. Nema traga da

[19] Jedan od glavnih informatora UHRO-a iz Zagreba bio je Adolf Sabljak. »Za Sabljakovu aktivnost znali su tada u domovini samo Slavko i Petar Kvaternik, možda dr. Stjepan Buć, ali nitko od HSS-a. Mi u zatvoru nismo imali nikakovu vezu sa Sabljakom. Tu vezu sa Sabljakom održavao je puk. Ivo pl. Perčević, koji je tada takodjer bio zatvoren. Redovita veza sa Sabljakom preko Beča uspostavljena je istom ljeti 1936., nakon što smo bili pušteni iz zatvora« (Eugen-Dido Kvaternik, Odjeci članka Eugena Kvaternika o dru Anti Trumbiću. Odgovor Eugena Kvaternika na primjedbe dra Branka Pešelja, *Hrvatska, revija,* Buenos Aires, sv. 3, 1962, str. 280).

[20] Načelnik ministarstva unutrašnjih poslova Kršovan obavijestio je delegata ministarstva u Beču 28. XII 1937. o ovome: »Ministarstvo ima pouzdano obaveštenje da je udova pukovnika Duića prilikom svoga nedavnog boravka u Italiji, u julu ili avgustu o. g, sastala se sa dr. Pavelićem i obavestila da istaknutiji članovi emigracije smatraju da bi on trebao što pre napustiti Italiju i nastaniti se u nekoj zemlji iz koje bi ponova mogao da razvije delatnost. Šta je odlučeno nije poznato ali je posle toga počelo pripremanje za organizovanje Pavelićevog begstva iz Italije. Udova pukovnika Duića služi emigrantima kao kurir. Ona neobično mrzi Srbiju i Srbe jer smatra da su oni krivi za smrt njenog muža i uvek traži priliku da se osveti. Politički ne igra nikakvu ulogu ali kao oruđe može da bude kao vrlo opasna. Ona je stalno nastanjena, inače, u Gracu— Austrija« (AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, fasc. 33).

su takve upute davane iz redova dra Mačeka nego iz redova frankovaca koji žele da se akcija u inozemstvu nastavi i pozivaju ustaše da ustraju. Osim toga, oni predbacuju dru Mačeku što je uz pomoć svojih bližih suradnika umirio hrvatske mase koje su bile revolucionirane. Upućuju mu i druge prigovore. Sve to utječe na to da se u onim ustaškim redovima koji žele produženje akcije u inozemstvu pojavila ideja o ubistvu dra Mačeka. Čini se da bi oni to ubistvo htjeli izvesti tako da u hrvatskim masama izazovu dojam kako je to djelo Beograda, da bi time ponovo revolucionirali mase.

Dalje mu je Perić rekao i to kako se u Mačekovim redovima osjeća previranje i da se formira grupa koja zahtijeva bezuslovno aktivan rad, pa da se u toku takvog rada vidi je li moguća suradnja s Beogradom, jer je dosadašnja neaktivnost samo na štetu Hrvata. Oni kažu da Maček naziva ministra dra M. Kožula izdajicom, no taj je Kožul više učinio za Hrvate nego svi hrvatski ministri i političari od 1914. godine do danas. Ta grupa u kojoj su dr Pernar, dr Šubašić, dr Šutej, dr Košutić i Vladimir Radić svakim je danom sve veća.[21] »Dalje mi je Dr. Perić kazao da se češće dopisivao sa Dr. Frankom i da su u tim pismima tretirali opštu političku situaciju. Za Dr. Franka dr. Perić kaže da je to jedan vrlo pošten starac koji nikada nije odobravao onakav rad Dr. Pavelića. To da je javno rekao u oči Dr. Paveliću na jednom skupu u početku stvaranja organizacije. U jednom od svojih posljednjih pisama Dr. Frank pisao je Periću da je ideja Dr. Pavelića o stvaranju nezavisne hrvatske države nešto najidealnije što se može da zamisli, ali da je to utopija. Ta ideja, piše Dr. Frank, mogla bi se ostvariti samo u slučaju kakve evropske konflagra-

[21] Zanimljivi su ovi podaci o HSS-u. Upravnik grada Beograda Milan Aćimović izvještava 16. VII 1936. ovako: »... Pre nekoliko dana dr. Juraj Krnjević poslao je iz inostranstva dr. Mačeku jedan izveštaj, u kome kaže, da se zaista u Italiji, Mađarskoj i Austriji vodi već otvorena kampanja za stvaranje nekakve nezavisne hrvatske države pod protektoratom rimske imperije. Frankovački elementi u inostranstvu, na čelu sa dr. Antom Pavelićem, razvijaju u ovim pravcima agitaciju. Sem toga poslali su preko svojih kurira konkretna uputstva u hrvatske krajeve, kojima se naređuje da se u tom pravcu vrši agitacija i priprema narod.« Maček da je odredio dra Ivana Pernara da otpočne borbu s frankovcima (AJ, Fond M. M. Stojadinovića, fasc. 12).

O Vlatku Radiću nalazimo ovakvu bilješku pod siječanj 1938: »V. Radića - stoji u njoj - treba diskretno pomoći da ojača i pustiti ga da radi na programu HSS. Tražiti od njega programske koncesije bilo bi štetno, jer bi to pomoglo njegovim protivnicima da ga diskredituju u očima Hrvata. Ako se usvoje moji predloži u ovom pitanju mogu da garantujem da će se kroz relativno kratko vreme hrvatski pokret početi na dva dela. U tom slučaju bi se .otvorile mogućnosti za razne političke kombinacije pošto bi hrvatske grupe bile bačene u međusobnu borbu i konkurenciju. Već danas Vlatko Radić dobija pozive iz naroda da sazove kongres HSS, koji se od smrti Stjepana Radića nije sastajao. Dr. Mačeka smatraju samo kao vršioca dužnosti šefa stranke, a i pok. Pribićević je govorio da je on jedini šef SDK pošto mesto Stjepana Radića još nije popunjeno. Hrvatska inteligencija je sve nezadovoljnija politikom Dr. Mačeka, pa je verovatno da će se ovo nezadovoljstvo ubrzo manifestovati u vidu jednog nezavisnog građanskog političkog pokreta. Nema sumnje da će proces raspadanja zahvatiti i hrvatska sela, koja će primiti sina Radićevog kao spasioca hrvatske politike. Po svom temperamentu Vlatko Radić bi bio vrlo pogodan za političku saradnju, jer je od svog oca nasledio široku slovensku dušu i odvažnost u kombinacijama« (isti izvor, fasc. 34).

Pomoćnik bana Savske banovine St. Mihaldžić je na početku prosinca 1938. informirao predsjednika vlade M. Stojadinovića da je posjetio zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca u predmetu duga dra A. Trumbića i nadbiskup pristaje da mu se dužna svota od 100.000 uputi preko Mihaldžića. Pored toga podban javlja da VI. Radić »stvarno nema nikoga iza sebe a niti imade ikakvog uticaja na šire mase. Prof. Maštrović zadovoljan je što se na ovaj način rešio Vlatka Radića. Grupa Maštrovića radi nešto na apstinenciji [pred izbore] ali ni iz daleka nije ono što bi mogli i trebali učiniti. Prof. Maštrović obratio mi se lično s molbom da Vas obavestim da bi on trebao nova materijalna sredstva za troškove oko izdavanja novina. Mišljenja' sam da im se može staviti na raspoloženje samo minimalna sredstva da nebi još prije izbora obustavili svaku delatnost« (isti izvor, fasc. 24).

cije u kojoj bi nestalo i Italije i Jugoslavije. Dok se to ne desi, a zato se može za sto po sto reći da neće, ta lepa ideja ostaće samo san. A zanositi se za snom i iluzijama to nije politički, niti od toga može sama stvar da ima kakve koristi. Dr. Frank ne može Dr. Paveliću da oprosti ni to, što je upotrebio mladog Kvaternika, kome je Dr. Frank ujak, za marseljski atentat.

Za Dr. Pavelića, kazao mi je Dr. Perić, da je jedini koji je znao i organizovao Marseljski atentat. Istina, p.pukovnik Perčević stvorio je konspirativnu strukturu organizacije, ali ni on o atentatu nije ništa znao. Onoga dana kad je atentat izvršen p. pukovnik Perčević bio je kod Pavelića. Na vest o uspelom atentatu Perčević se uplašio i viknuo ‚sad smo propali'. Napustiće nas Engleska, pa ćemo imati protiv sebe i njih i Francusku. Dr. Pavelić međutim bio je potpuno miran i već je tri sata posle primljene vesti mirno spavao. Uopšte Dr. Pavelić, to je čovek vrlo jakih nerava, ali dosta ograničen. Nema širokih koncepcija i njegov je vidik vrlo ograničen. On je sem toga i prilično nepismen. Posljednji apel Dr. Pavelića, upućen ustašama i domobrancima o Božiću, nije njegovo djelo. To nije njegov stil, a on ni tako nešto nebi mogao da napiše. Istina ideje su njegove, ali je proglas neko drugi pisao. Isto tako taj apel nije pisao ni Dr. Mladen Lorković, koji bi dao nešto bolje.

P. pukovnik Perčević je čovek koji je organizaciju vrlo mnogo koštao. To je uopšte tip kome mnogo treba. On je primao pare od Italije, od Mađarske, od legitimista i od Dr. Pavelića. Nikada mu nije bilo dosta. Nosio se mišlju da čak otvori jednu agenturu ustašku u Londonu, gdje je hteo da pošalje svoju ženu sa masnim honorarom. Dr. Pavelić je bio slab prema njemu i nije mogao ni znao da se ogluši na njegova traženja. Dr. Pavelić je uopšte bio slab prema nekim svojim prijateljima i njima je davao i kapom i šakom. On je sam uviđao da to nije dobro, pa je stoga i postavio Kvaternika (Didu) za blagajnika Ustaške organizacije da bi on doveo u red ustaške finansije. Kad je Kvaternik primio to mjesto nosio se mišlju da uopšte eliminira p. pukovnika Perčevića iz ustaške organizacije i tako oslobodi ustašku blagajnu od jednog teškog tereta.«

Budući da je Gabro Jovanović zamolio da mu dopuste povratak u domovinu, pomoćnik je zatražio od Perića informacije o njemu. Perić mu je odgovorio da je Jovanović uvijek bio radićevac i da se nikako nije mogao složiti s pavelićevcima. On je jednom prilikom i otišao iz Italije u Švicarsku kod dra Krnjevića. Preklinjao je Krnjevića da mu pomogne, budući da ne može izdržati s frankovcima, no kako ni Krnjević sam nema dovoljno materijalnih sredstava, nije mogao ništa učiniti za G. Jovanovića i on se morao vratiti u Italiju gdje je od dra Pavelića — kome je nabavljao razne delikatese — primao malu svotu novca za uzdržavanje.

»I Dr. Budak nije također ništa znao o pripremama za marseljski atentat. Dr. Budak bio je slepo privržen Dr. Paveliću i pre marseljskog atentata nalazio se u Nemačkoj. Tri do četiri dana pre atentata Dr. Budak primio je poziv od Pavelića da hitno otputuje u Italiju. Nije znao zašto. Dr. Budak je bio odličan prijatelj sa Dr. Perićem i dr. Perić misli, da bi ga Dr. Budak bezuslovno bio obavestio o atentatu, da je ma šta o njemu znao.«

Perić kaže za Josipa Biljana da je protjeran iz Turske na zahtjev jugoslavenske vlade, no istodobno tvrdi da Biljan nije imao nikakve veze s organizacijom. Bio je u vezi s pojedinim članovima organizacije, no ne zbog rada u njoj nego isključivo kao sa svojim prijašnjim drugovima i kolegama. I Biljan je bio austrougarski oficir a neki njegovi drugovi nalaze se u organizaciji. S njima se

Biljan družio, a inače je - po Perićevoj ocjeni — čovjek nevjerojatnih sposobnosti, sposoban za život i zaradu.

»Perić mi je dalje kazao, da se iz izjava torbara vidi da je situacija sada u zemlji mnogo bolja nego što je bila.

Za Dr. Artukovića i Lorkovića veli da nisu održavali skoro sa nikim veze, već sa nekim Petrom Udiljkom u Štetinu, a Dr. Artuković sa jednom francuskom advokaticom, koja ga je tamo branila. Verovatno je Dr. Artuković preko nje zatražio novac od svog brata u Americi, koji je nekada bio vrlo bogat i koji je, kad je pre nekoliko godina došao u Jugoslaviju, išao kući specijalnim vozom od granice. Dr. Perić je čuo da je taj Artukovićev brat sada materijalno ruiniran i ne veruje da bi mu mogao poslati veću sumu novaca.

Sa Dr. Artukovićem i Dr. Lorkovićem pobegla je i gđa Cihlar, koja živi sa Dr. Lorkovićem. Ona je stalno odvraćala Dr. Lorkovića od njegovog revolucionarnog shvatanja i s njima je pobegla što nije imala kud.«

Prije dva mjeseca — stoji na kraju tog izvještaja — zatražio je dr Perić da mu vlasti dopuste povratak u domovinu i u tom je cilju već prethodno poslao svoju suprugu sa stvarima. U molbi je zamolio da mu dopuste nekažnjen povratak. Kad je uvidio da to s pravne strane nije moguće — obratio se poslanstvu u Berlinu i zamolio da mu se izda putna isprava za povratak kući, ne uvjetujući ničim tu molbu.[22]

Pavelić je u Italiji u toku 1937. izradio studiju pod naslovom *Politički položaj* i u njoj istakao pretpostavku da će doći do rata. »A taj novi ratni sukob - piše on - nije daleko. Ove pripreme koje [se] sada čine, nisu i ne mogu biti tempirane na 10 godina, ni na pet, a možda ni na godinu, jer su takve da njihova težina i opterećenje pojedinih naroda ne dozvoljavaju dugog roka, kroz koga bi narodi pokleknuli pod teretom strašnih izdataka, koji te pripreme zahtijevaju.« »Nakon svršetka svjetskog rata - piše on dalje — i po mirovnim ugovorima, koji su uzakonili novi poredak u Evropi, nagoviješteno je dugo, da se ne kaže vječno razdoblje nepromjenljivosti novoga stanja, u kome je svakom narodu bio doznačen njegov novi položaj. S tim položajem zadovoljni i sretni poduzeli su sve što su potrebnim držali, da ga ovjekovječe, a nezadovoljnim, raskućenim, razbaštinjenim i zarobljenim jednostavno su dekretirali, da se sa svojim novim stanjem moraju sporazumjeti i zadovoljiti i to iz dva vrlo jednostavna razloga: prvo, jer da je to u interesu općeg mira i napredka čovječanstva. Nije naravno niko rekao, da je samo jedan jedini razlog tomu, a taj je: osigurati za čim dulje vremena, ako je moguće i za vazda nadmoć i gospodstvo sretnih nad nesretnima, vladajućih nad vladanima. U tu su svrhu napravljeni razni savezi, izvjesni međunarodni forumi, i najpače Savez Naroda. Nu prije nego se je navršilo dvadeset godina od začetka te nove ere, počelo se je novo stanje iz temelja mijenjati, zapravo rušiti, jer za mijenjanje pogodovani nisu htjeli čuti, nego su pritisnuti i vladani sami i na svoju ruku načimanje počeli. I danas je bjelodano, da je taj novi poredak uzdrman iz temelja, da su mu podkopani glavni temelji, te da ide svojoj neminovnoj likvidaciji. U sklopu pitanja, koja se dižu iz ruševina zgrade novog poratnog stanja nije najmanje niti najneznatnije hrvatsko pitanje, što više ono će biti među najvažnijima kako će to skoro budućnost pokazati. To je neizbježno radi geopolitičkog položaja hrvatskog naroda, radi povjesnih činjenica, radi dinamike, s jedne strane nutarnje dinamike hrvatskog naroda, a s druge strane dinamike razmjera između Hrvata i Srba. A kada je govora o

[22] **Stijepo Perić se 1937. god. »po naputku Pavelića« (navodno) vratio kući.**

ruševini postojećeg stanja, onda treba istaknuti, makar se to komu činilo i smjelo, da je baš hrvatski narod prvi počeo na tome djelu, te da je tome doprinjeo mnogo i daleko više, nego li se to mnogo komu čini, a napose da je prvi ozbiljno i djelotvorno započeo borbu protiv nametnutom stanju.«[23]

U elaboratu izrađenom u Odjeljenju za državnu zaštitu ministarstva unutrašnjih poslova u Beogradu, 23. XII 1937,[24] govori se o ustašama ovako:

»Ugovor sa Italijom. Povratak ustaša — 33 ustaša od kojih 5 intelektualaca, 1 profesor, 1 adv. pripravnik i 3 studenta, dok su ostali mahom radnici, zemljoradnici i kućarci.

Ustaška akcija u inostranstvu: vrše se pripreme za obnavljanje akcija van Italije i to kako u Evropi tako i u Americi. Od važnijih lica u ovoj akciji su dr. Jelić, dr. Artuković, dr. Lorković, Marko Došen, te iznad svih pukovnik Perčević. Izgleda da ovi ne mogu da nađu materijalna sredstva za jaču i veću akciju, da nemaju pogodnu zemlju - državu u blizini Jugoslavije koja bi ih tolerirala i da nemaju dovoljno veze sa voćstvom — Pavelićem koji se nalazi u Italiji. Važno je da se među konfiniranim ustašama u Italiji nalaze 3 mađarska državljanina, Jugosloveni po narodnosti, koji su igrali vrlo važne uloge u ustaškoj akciji (Jesenski, Lahovski i Servaci) koji se mogu povratiti u Mađarsku i odande verovatno pokušati nešto. Lahovski je već tražio dozvolu za povratak i mađarska vlada mu je to odobrila a italijanske vlasti protivu toga ne bi mogle ništa. Življa je akcija i u Americi, jer tamo postoje organizacije, i ona se namerava još više aktivizirati jer se iz Evrope od voćstva traže instruktori i organizatori.

Ustaška akcija u zemlji dobila je maha tokom poslednjih dva-tri meseca i do sada smo imali nekoliko letaka koji su bili rasturani po zemlji, a imali smo i nekoliko događaja koji su jasno pokazali da ustaška akcija u zemlji je samo pritajena i da se ona svakog dana može razviti u ozbiljan pokret. Kao naročiti karakteristični događaj treba pomenuti studentske demonstracije u Zagrebu 3 novembra o. g. kada su 500-600 studenata uz poklike ‚Dolje Kralj, dole krvava Jugoslavija' pobacali skoro sve slike Nj. V. Kralja sa Univerziteta na ulicu.

U letcima, kojih je bilo 5—6[25] i jedna brošura a u kojima se uz uobičajene argumente i izraze traži otcepljenje Hrvatske u Nezavisnu državu, napada se oštro sporazum dr. Mačeka i uopšte politika braće Radića.«

[23] **Poglavnik Dr. Ante Pavelić, *Ustaški godišnjak 1942*, str. 38-40.**

[24] **AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, fasc. 33.**

[25] **»Ustaški pokret - stoji u jednom Pavelićevom letku - nije nastao niti je osnovan radi i u svrhu kakovih ideoloških maksima općenite naravi, nego kao revolucionarni pokret za oslobođenje hrvatskoga naroda ispod tuđeg gospodstva i za uspostavu samostalne i nezavisne države Hrvatske. Stoga nije nikada bila niti može u buduće biti zadaća toga pokreta, tratiti vrijeme i sile u raščišćavanju ideoloških pitanja, nego u praktičnom radu i borbi za postignuće postavljenoga cilja, postignuće koga je i uvjet za svaki život hrvatskog naroda.**

Razumije se samo po sebi, da je pokret obilježen i izvjestnom ideologijom, nu ta je označena u ‚Načelima'. Glavna bit tih načela jest hrvatski državni i narodni individualitet, te načelo, da odluke o sudbini hrvatskoga naroda te o njegovim životnim političkim, gospodarskim, socijalnim i kulturnim pitanjima nemože odlučivati nitko, tko po porijetlu nije član hrvatskoga naroda. To znači, da zakone može stvarati samo narod po svojim zakonitim zastupnicima, a naravno da za rad na izvršenju zakona, jednom stvorenih tim zakonitim putem, nema nikakovih ograničenja. To znači da od rada u Hrvatskoj nije isključen nitko, napose ne od života u njoj, tko živi i radi u skladu sa narodnim interesima. To znači, da pokret ideološki odgovara potpuno tradicionalnom shvaćanju i težnjama hrvatskoga naroda, te nije plod a niti natrušen nikakovim tuđinskim ideološkim zasadama. U načelima je napose označeno, da narod sačinjava hrvatsko seljaštvo, iz koga proističu i pripadnici ostalih stališa, u koliko su hrvatskoga porijetla.

Novi delegat ministarstva unutrašnjih poslova u Rimu Vladeta Milićević, zadužen specijalno za pitanja ustaša u Italiji,[26] u strogo povjerljivom izvještaju iz Rima, 30. I. 1938,[27] obavijestio je svoje ministarstvo da se tog časa u Italiji nalaze 463 konfinirana ustaše, zatim 12 žena, 18 djece, svega 490 osoba. U glavnom logoru na Liparima ostala su 202 ustaše koji su iz Bosne, dok na Sardiniji sada, ima konfiniranih po grupicama od pet-šest emigranata oko 210 osoba, pretežno iz Dalmacije, posebno iz Imotske krajine. Ostali koji su se prije isticali u više ustaških akcija konfinirani su diljem Italije, specijalno po krševitoj Calabriji, Campobassu, Avelinu, Grossetu, odakle im je teško da pobjegnu, jer su pod strožijim nadzorom. Takozvani vode ustaša konfinirani su odvojeno: Pavelić u Sieni, odnosno kraj same Siene, Servatzy u Lucci, Budak u Salernu a E. Kvaternik u Izerniji, ali je momentano u zatvoru, pa će Milićević nastojati da ga upute u neko drugo mjesto, gdje će biti udaljen od drugih, zbog toga što da su njegovo dosadašnje mjesto prebivanja i adresa poznati ostalim ustašama, pa je potrebno da se te veze presijeku. Do sada su se u Jugoslaviju vratila 33 emigranta; novih molbi ima 22 i one su u postupku. »Verujem po mnogim indicijama i usmenim saopštenjima — zaključuje Milićević svoj izvještaj - da će se i drugi narednih dana prijavljivati za povratak, tim pre, što su sada obezglavljeni, jer su im šefovi i glavne bundžije sada u zatvoru.«

Pokret stoji nepokolebivo na stanovištu, da je najhitnije u sadašnjici uspostaviti hrvatsku državnu samostalnost na cijelom hrvatskom povjesnom i neprekinutom etničkom teritoriju. Dok to nije postignuto, potpuno su iluzorna sva ideološka i politička i socijalna pregnuća, jer se dotle u našoj domovini živi politički i socijalno onako, kako to propisuje neprijatelj, koji to nameće po svojim načelima i po svojoj ideologiji, koja je konkretno potpuno oprečna i protivna onoj hrvatskoga naroda. Stoga sav rad i borba mora biti skoncentrirana na oslobođenje, a sve drugo je gubljenje vremena i narodnih snaga, u koliko ne služi čak i običnoj demagogiji, tjeranoj u nepoštene lične i stranačke svrhe.

Načelo je pokreta, da se oslobođenje može postići samo sa borbom, a ne sa kakovim sporazumom ili dogovorom sa neprijateljem. To je načelo potpuno utvrđeno događajima prošlosti, napose od godine 1918. do danas. Tko radi za sporazum, tko se sa neprijateljem sporazumijeva i dogovara, taj radi proti oslobođenju hrvatskoga naroda, i to političkom i proti socijalnom oslobođenju.

U borbi za postavljeni cilj ne može pokret praviti kompromisa, niti sa osobama niti, sa strankama, koje ne stoje potpuno na stanovištu hrvatskoga narodnoga i državnoga individualiteta, i koje stoje u bilo kakovim pregovorima ili razgovorima sa neprijateljem, nego ih mora pobijati baš kao i neprijatelja.

Pokret ne odbija pomoći inozemstva za postignuće cilja, nu ne bazira svoga rada isključivo na tome; nego stoji na stanovištu, da je težište narodne borbe za oslobođenje u narodu samome. Pomoć iz vana u danom momentu je samo olakšanje postignuća uspjeha;

Članovi hrvatskoga naroda, koji se nalaze u inozemstvu, jedna su cjelina sa narodom u domovini.

Propovijedanje pacifizma u sadanjem stadiju borbe hrvatskoga naroda smatra pokret izdajom na narodnoj stvari, jer se time samo slabi borba i ometa postignuće cilja, a utvrđeno je, da je i do sada svaki uspjeh postignut samo sa bezobzirnom borbom.

Ustaštvo je praktična primjena starčevičanstva, s njime identično i primjenjeno na savremene prilike borbe, te socijalno obilježeno potpuno duhom seljaštva, koje je temelj svakoga života naše nacije, i to ne samo na riječima, nego istinski i duboko« (AJ, Fond M. M. Stojadinovića, fasc. 20).

[26] »Delegacija Ministarstva unutrašnjih poslova u Beču - stoji u elaboratu radenom 25. XII 1937. u odjelu za drž. zaštitu - postoji još poodavno i uspeh njenog rada je vrlo dobar. U toku minule 1937. god. ustrojene su još dve delegacije i to: jedna u Rimu, a druga u Berlinu. Delegat Ministarstva unutrašnjih poslova u Rimu ima ograničen delokrug rada: njegova je dužnost, da u vezi sa Kraljevskim poslanstvom u Rimu i u dodiru sa talijanskim vlastima radi na likvidiranju ‚Ustaške' - banditske akcije, čiji se članovi nalaze u Italiji. Njih je u Italiji bilo 510 osoba. - Delegat Ministarstva unutrašnjih poslova u Berlinu ima širi zadatak utoliko, što radi i na opštoj obaveštajnoj službi« (AJ, Ministarstvo unutrašnjih poslova, fasc. 33).

[27] AJ, Fond M. M. Stojadinovića, fasc. 9.

3. *Budak priprema povratak.* Milićeviću je kao vještom i školovanom policajcu pošlo za rukom da uspostavi - u skladu s primljenim instrukcijama iz Beograda - dodir s ustaškim doglavnikom drom Milom Budakom. Budak mu je na prvom sastanku, 10. III 1938,[28] otvoreno priznao da nije ništa znao o pripremanju atentata na kralja Aleksandra; da je u posljednjem momentu bio telegrafski pozvan iz Berlina i jedva imao vremena da se skloni u Italiju.

»Došao je momenat u toku našeg razgovora — stoji u Milićevićevu pismu predsjedniku vlade i ministru vanjskih poslova dru Milanu Stojadinoviću (Rim, 14. III 1938)[29]- kada je Dr. Budak sam izjavio, da je u emigraciji stekao iskustvo, koje će mu u politici poslužiti, a to je, da je naša snaga u slozi i jednoj državi, o čijem se uređenju u danom momentu može govoriti, samo on veruje, da je to za sada nezgodno sve dok mladi Kralj ne odraste. U Zagrebu, kaže Dr. Budak, nastao je haos, i ne zna šta se sve onamo zbiva, jer vidi redove političara uskomešane i pred nekim cepanjima i razilaženjima. On smatra Dr. Mačeka u mnogom krivim zbog svog sporazuma sa U. [druženom] O. [pozicijom], koji nije bio ni najmanje politički put, već samo dešperaterski, jer po političkim pravilima on je trebao ili da sklopi ugovor sa Kralj. Vladom ili da ostane uvek na istoj opozicionoj liniji, u toku pregovaranja, odnosno u političkom taktiziranju, koje mu je do sada donelo dosta uspeha. Ovako je Dr. Maček došao u jednu vrlo tešku situaciju i političke posledice za sada se ne mogu videti. Dr. Budak žali da po ovom pitanju nije obavešten i da ne može samnom da razgovara sa jednim boljim poznavanjem stvari, jer i on očekuje da bude o situaciji u Zagrebu detaljnije obavešten, pa je tu skoro trebao da se sastane sa jednim svojim rođakom *Vernerom* Ivanom, koji je doputovao u Salerno, ali je odmah u početku sastanka bio primećen od ital.[ijanske] policije i ispraćen do naše granice. Dr. Budak moli da se ovom čoveku ništa od naše policije ne smeta, jer i ovaj je imao misiju da ga nagovori na povratak u zemlju od nekih njegovih prijatelja. Baš s obzirom na misiju Vernera, koja mi je bila poznata Dr. Budak je prihvatio i moj izgovor da sam došao do njega, jer veruje da su njegovi prijatelji posredovali.«

»Dr. Budak divio se Vama, Gospodine Pretsedniče - nastavlja Milićević — i priznaje Vaše velike diplomatske uspehe, specijalno na uspostavljanju veze sa Italijom, koji je uspeh zadao udarac akciji emigranata iz Italije i ova se ne može obnoviti, već na svom izdisaju pravi očajničke napore da se održi u životu uz pomoć ma koga i ma koje države, što će biti sve uzalud. Ili treba pričekati koju godinu i drugi koji zgodan momenat, jer Italija i nadalje pritajeno sanja na Dalmaciju i zakoračenje na Balkan. Baš ovi snovi Italije treba da probude Hrvatski narod, koji je na prvom mestu ugrožen od Rima, pa da uredi svoja interna pitanja sa Beogradom, kako bi se složno mogli suprotstaviti intencijama Rima. Izgleda da je rad emigracije i njene veze sa Italijom dalo Dr. Budaku dosta pametnih političkih iskustava, tako, da ga je ovaj život u emigraciji nagnao da bude za zajedničke granice i da više ne sanja, kao Dr. Pavelić, o ‚nezavisnoj Hrvatskoj državi'.

Bilo bi dugo izlagati tok našeg višečasovnog razgovora, koji je najzad doveo do otvorene izjave Dr. Budaka, *da mogu Vam, Gospodine Pretsedniče, poručiti da če se Dr. Budak povratiti u zemlju za koji mesec, čim bude uredio svoje privatne stvari, kad i kod svojih prijatelja i Zagrebčana bude našao*

[28] **Ljubo Boban, Nekoliko izvještaja o povratku Mile Budaka iz emigracije (1938),** ***Zbornik Historijskog instituta Slavonije,*** **Slavonski Brod 1970, sv. 7-8, str. 510-514.**

[29] **Isti izvor, str. 510 i dalje.**

zgodan momenat. On misli da će to biti kroz tri-četiri najdalje meseca. Naime, Dr. Budak novčano je upropašćen i njegovo imanje i kancelarija — sve uništeno, pa je primoran da razmisli i uredi nekako svoje stvari da bi mogao bar u prvom momentu da se snađe sa svojom familijom po dolasku u Zagreb. On će kroz mesec-dva pozvati kod sebe u Salerno svoga sinovca lekara Dr. Mila Budaka, koji je zagreb.[ački] lekar, pa moli da mu ne pravimo nikakve teškoće, jer Sa njim mora da uredi sva materijalna pitanja da baci potreban most ka Zagrebu za svoj povratak.«

Naravno, Budak moli da njegova odluka i poruka o povratku ostane među nama i u tajnosti — piše Milićević — jer mu je i sad neugodno da se po zagrebačkim kavanama govori o njegovu povratku i prave razni komentari, pa bi se mogao još u samom početku onemogućiti i njegov povratak razornim radom pojedinih ekstremnih elemenata kojima možda njegov povratak ne bi odgovarao.

»Dr. Budak ovih dana izdaje u izdanju zagrebačke *Hrvatske Matice* svoju knjigu *Ognjište,* koja po njegovom tvrđenju nije ni najmanje politička, pa moli da Vas, Gospodine Pretsedniče, zamolim za intervenciju da se ova knjiga ne zabranjuje, jer Dr. Budak smatra da si ovom knjigom postepeno priprema svoj povratak, a zatim mislim da odavde očekuje malo novaca. On sada priprema jednu drugu knjigu *Raspeće,* za koju također tvrdi da nije ni najmanje politička, koja bi pak izašla na njegovom povratku u zemlju.

Dr. Budak ima sina Zvonimira Zvonka u Sev.[ernoj] Americi Jungstoun- *Ohiu,* gde je do sada pomagao u radu onam.[ošnjim] emigrantima na izdavanju novina i biltena. Ovaj se obratio našem Kralj,[evskom] Poslanstvu za pasoš i do sada nije dobio odgovor. Sada Dr. Budak je odlučio da mu piše, da se postepeno povlači iz rada emigranata i da se pripremi za put u Evropu, a zatim će ga dovesti sa sobom u Domovinu, pa moli Vas, da naredite da se po njegovoj molbi za pasoš za sada ne donosi nikakva odluka, t. j. da mu se za sada ništa ne saopštava, već da rešenje ovog predmeta sačeka izvesno vreme, odnosno odluku Dr. Budaka o danu povratka.

Na ovaj način zadao bi se [udarac] i organizaciji u Sev.[ernoj] Americi, gdje je Zvonko Budak igrao zajedno sa Došenom, Valentom, Frajzmanom i dr. glavnu ulogu.[30]

[30] Jugoslavenski poslanik u Washingtonu Konstantin Fotić obavijestio je M. Stojadinovića pismom od 20. XII 1938. o raskolu koji je nastao unutar *Hrvatskog Domobrana* u SAD: došlo je do sukoba između upravnog odbora HD te glavnog tajnika HD i urednika lista *Nezavisna hrvatska država* A. Došena. Sukob je završio tako da je Došen - nakon velikog otpora, najgrubljih prijetnji i uvreda na adresu ostalih članova upravnog odbora - bio prisiljen da podnese ostavku na svim častima i uredništvu lista. Čitavu akciju protiv Došena vodio je - kako Fotić javlja - Ante Zubak, s tim da je za tu akciju dobio novac - od Fotića!

»Istupanjem Došenovim pokret Hrvatskog Domobrana biće nesumnjivo osetno oslabljen - piše Fotić - i preko Zubaka i moga stalnog poverenika u pokretu, moći ćemo da utičemo na pokret i na list. Došen je bio daleko najjača ličnost u pokretu; on je u stvari bio vođa i inspirator i pokreta i lista. Ostali članovi upravnog odbora ni iz daleka nemaju ni borbenost ni inteligenciju Došena. Jedini koji ima izvesnog značaja je Fran Budak, brat od strica Dr. Mile Budaka, i donekle i sin Dr. M. Budaka, Zvonko, koji ovde studira. Zubak je međutim u najboljim odnosima sa starijim Budakom preko koga je celu akciju vodio. Novi urednik Luka Grbić je polupismeni čovek i svi su izgledi da će stvarni urednik biti Ante Zubak. Za prvo vreme, da ne bi dali povoda Došenu da, optuživši ih da su od nas plaćeni, obrazuje nov pokret Domobranaca, list će zadržati današnji pravac s tim da će prestati sa grubim i prostačkim napadima na Kraljevski Dom, Kraljevsku Vladu i Jugoslaviju. Postepeno će list prelaziti na teren lojalne opozicije, a zatim, ako je moguće i potrebno, list bi bio potpuno obustavljen.

Kao što sam imao čast obavestiti Vas mojim telegramom ja sam Zubaka i dosada pomagao

Sam povratak Dr. Budaka, koga svi smatraju kao pomoćnika Dr. Pavelića i šefa emigracije, označava slom i same ideje, a verujem da bi u mnogom njegovo iskustvo u inostranstvu opametilo pojedine zagrejane glave. Po njegovom povratku emigracija bi se srušila, kako u Evropi tako i u Americi, pa bi se svi morali vraćati i ppmišljati na nov i lojalan život građanina Jugoslavije.«

Dr Budak je, također, došao do gorkog zaključka da je uistinu šteta što se emigrante ostavlja i dalje da trunu kao konfinirci i da se proganjaju i služe dešperatorskim ciljevima ili računima jednih ili drugih, pa hvali Stojadinovićevu »mudru odluku« da se emigranti mogu vratiti kući, gdje će i sama okolina povoljno djelovati na njih, a zatim tu je uvijek i vlast da budno bdi nad njima, jer emigranti će uvijek biti opasniji iz inozemstva gdje će poslužiti ciljevima neprijatelja države. Samo što i on vjeruje kao i sam Milićević — a u što se Milićević mogao sam uvjeriti u posljednje vrijeme — da će mnogi u ime dra Pavelića zadržavati emigrante i dalje u emigraciji, obećavajući im akciju i pod prijetnjom ustaške osvete. Tu on, na žalost, ne može zasad ništa učiniti, »premda je voljan da u opštem interesu pomogne našu plemenitu akciju. Kada se povrati on će već tada nastati da povraća one koji su još pod uplivom preostalih vođa-emigranata ala Perčević, Dr. Jelić, Došen i dr., jer Pavelić će biti onemogućen u ma kakvoj akciji sve dok Italiji bude u interesu«.

Milićević nije mogao zaključiti zašto, ali je bilo čudno i karakteristično što je Budak neprekidno izbjegavao govoriti o Paveliću i čak je naglašavao u mnogim prilikama razilaženje u nekim pitanjima: u osudi atentata, suradnji s Italijom, itd. Naravno, Budak neće u početku istupiti otvoreno protiv Pavelića iz političkih razloga i taktiziranja, a naročito dok se ne vrati kući i ne osmotri situaciju i svoj položaj, jer Milićeviću se čini kako se zanima i za izbore za Narodnu skupštinu.

Taj podugačak razgovor završili su u potpuno prijateljskom tonu, s Budakovom molbom da Stojadinoviću u njegovo ime prenese njegovu duboku zahvalnost na zanimanju za nj kao i njegovo divljenje. Budak je zamolio Milićevića da mu češće dolazi bez prethodne najave, a naročito da dođe k njemu na početku svibnja, kad želi da s Milićevićem poduže razgovara o mnogo čemu, što je Milićević i obećao. Dogovorili su da se nikome ne spominje taj njihov sastanak, a talijanskim će vlastima reći da se razgovori nastavljaju i da zasad nije donijeta nikakva odluka. Budak je Milićeviću rekao da će tih dana pokrenuti pitanje svoga boravka, jer će izjaviti da ne želi više ostati u Italiji, i zatražit će od Talijana pasoš za inozemstvo koji, naravno, neće dobiti, pa će se tobože pod tim izgovorom odlučiti na povratak u domovinu. Unosi malo taktike koja je najzad — prema Milićeviću — donekle i razumljiva, kad se znaju sve druge okolnosti.

novčano, međutim izvođenje ovoga plana ne mogu osigurati redovnim poverljivim sredstvima, kojima raspolažem. Zubak očekuje veću nagradu za ovaj posao a kaže mi da su mu potrebna sredstva i zbog sudskih troškova kojima je izložen prilikom vođenja procesa protiv uprave *Hrvatske Bratske Zajednice.* I ta akcija može nam koristiti time što bi onemogućili Ivana Butkovića, da bude ponovo izabran za predsednika Zajednice na njihovoj idućoj skupštini, maja 1939 godine. Zatim bismo mogli uticati da na to mesto dođe čovek sa kojim bi u izvesnoj meri mogli sarađivati. Za pomaganje akcije Zubaka i izvođenje daljeg plana bila bi mi potrebna suma od 1500 dolara, koju molim da mi izvolite telegrafski odobriti.

U svakom slučaju - zaključuje Fotić - mislim da je i dosadašnjom akcijom nanesen težak udar domobranskom pokretu, koji nam je baš iz Sjedinjenih Američkih Država mogao najviše smetati i da su stvoreni uslovi za njegovu postepenu likvidaciju« (AJ, Fond M. M. Stojadinovića, fasc. 34).

»Da rezimiram u nekoliko reči izvesne molbe Dr. Budaka, kojima se treba izaći na susret, za slučaj da se želi nastaviti sa njim veza i razgovori:

1. Da se ostavi na miru Verner Ivan, trgovac iz Zagreba, koji je dolazio u Salerno kod Dr. Budaka;

2. Da se ne smeta izlaženje knjige Dr. M. Budaka: *Ognjište* — u izdanju *Hrv.[atske] Matice-*,

3. Da se ne zabranjuje dolazak nećaku Dr. Budaka, koji se također zove Dr. Mile Budak, lekar iz Zagreba, koji će biti pozvan da ovamo dođe, naravno, ovo ne treba da zagrebačka policija zna, već na slučaj da bude Ministar.[stvo] unutr.[ašnjih] poslova upitano. Dok bi ja trebao da dam saglasnost ital.[ijanskim] vlastima da se ovaj pusti kod Dr. Budaka na razgovor;

i 4. Da se za sada ne rešava molba za pasoš sina Dr. Budaka, koja je predana našem Poslanstvu u Vašingtonu, ili kome od Konsulata, što ne znam tačno.«

Milićević javlja i to da je privolio da se vrate i dva intelektualca iz ustaške organizacije: Josipa Milkovića [Milićević opet piše pogrešno: »Miljkovića«], bivšeg tajnika »Vrhovnog starješinstva Hrvatskog domobrana«, i studenta Tihomira Vrljića. Obojica su podnijeli molbe prije nekoliko dana, no Milićevićevo ministarstvo još nije donijelo odluku, jer je slučaj Milković interesantan, budući da je imao važnu ulogu u organizaciji. »Ovaj bi nam bio važan a i u mnogom bi pokrenuo nastavak paranja ove organizacije i uticao bi na sve, pa i vodeće ličnosti. Naravno, da bih se ja — piše Milićević — već postarao da ove dobro obavežem pre povratka, tako, da bi nam mogli poslužiti u naše interese i biti od koristi zemlji, naravno, da bi njihov docniji rad zavisio i od kolega, koji bi imali sa ovima veze.«

Na kraju, Milićević upozorava da je karakteristična borba do koje je došlo nakon povratka emigracije između mačekovaca i frankovaca, ili bolje reći pritajenih ekstremnih elemenata dra Pavelića. Ta se borba posebno zapaža u manifestu *Hrvatskog domobrana* u kome se osuđuju Maček, Košutić i drugi, pa se poziva omladina da obračuna sa svim veleizdajnicima. Ona se nazire i iz jednog letka (»Povratak emigranata«) koji se raspačava po Hrvatskoj, a u kome se napadaju vraćanje emigranata, rad dra Mačeka i sam Milićević.

Stojadinović je odgovorio delegatu, 22. IV,[31] i u pismu naveo da je u svoje vrijeme primio njegovo pismo od 14. III. Zamolio je poslanika B. Hristića da odgovori Milićeviću na pitanja koja je u svom pismu bio postavio. Svakako misli da razgovore s Budakom treba nastaviti a o tome će obavijestiti i svoje ministarstvo (unutrašnjih poslova).

Milićević je pismom od 25. IV[32] obavijestio Stojadinovića da se pitanje Budakova povratka razvija po već utvrđenom planu. Budak je već zatražio od talijanskih vlasti da mu omoguće odlazak iz Italije u Ameriku. Naravno, Milićević je to odmah uredio s Contijem koji je pismeno odgovorio Budaku — što Budak i želi — da mu ne mogu izdati putnicu za odlazak iz Italije, a ni dopustiti da je napusti, pa ga upućuje na jugoslavensko poslanstvo. Zatražio je od talijanskih vlasti i to da ne prave smetnje njegovom sinovcu (dru Mili Budaku, liječniku) u vezi s dolaskom u Salerno, jer želi da sa sinovcem razgovara o svojim privatnim stvarima. Ali to ovisi o Stojadinovićevim uputama, pa je odgovor odgođen za kasnije u očekivanju instrukcija.

[31] **Lj. Boban, nav. rasprava, str. 514-515.**
[32] **Isti izvor, str. 515-516.**

»Međuvremeno sam ispitao stvari — piše on — u pogledu odnosa između Dr. Budaka i Dr. Pavelića i utvrdio sam sa mnogo indicija, da su odnosi još od ranije ohladneli i da Dr. Budak ne dozvoljava terorističku akciju i razilazio se sa Dr. Pavelićem na više tačaka, pa su se i njihove žene još dok su bili zajedno u Torinu posvađale. Naravno, da Dr. Budak kao političar ne želi nikako da otkrije sve ovo, bar u prvo vreme, pa će pokušati da ovo zataji i na povratku u Zagreb, jer bi ga drugačije mnogo onemogućavali u njegovim prvim koracima. Nije isključeno da će ovaj pokušati da zatraži od ital[ijanskih] vlasti dozvolu da se sastane sa Dr. Pavelićem, kako bi imao i potrebnu platformu za povratak, i najzad i da se oproste, pa bih trebao znati moje držanje u ovom pogledu, jer od mene zavisi, da li ću ja da zatvorim svoje oči pred ovim, pošto u protivnom ital[ijanske] vlasti neće više dozvoliti sastanke.«

Milićević, na kraju, moli da mu se posredstvom poslanika Hristića dostave potrebne instrukcije.

Pismom od 27. IV[3]' potvrdio je Stojadinoviću primitak pisma od 22. i obavijestio predsjednika vlade da je pri prolazu kroz Salerno — gdje je Budak konfiniran — imao 23. višesatni razgovor s Budakom. Do razgovora je došlo na Budakovu želju i razgovarali su potpuno prijateljski, jer se Budak sve više trudio da ga uvjeri u svoju lojalnost i želju da se što prije vrati kući. O svom razgovoru Milićević je o svemu — u skladu sa Stojadinovićevom željom — informirao svoje ministarstvo u strogo povjerljivom izvještaju za ministra (Korošca), ne navodeći, naravno, razloge i kako je došlo do tih sastanaka, kao ni to da je Budaku obećao povratak po nalogu samog Stojadinovića i ostavljajući da to pitanje Stojadinović riješi s njegovim resornim ministrom. To je učinio naročito zato da se o tome ne diskutira među činovnicima i kako bi do svega došlo onako kako treba: iznenada i u strogom povjerenju.

Budak upravo inzistira da jugoslavenska strana omogući dolazak u Italiju njegovom sinovcu (dru M. Budaku, zagrebačkom liječniku) koji je već najavio svoj dolazak za Uskrs, pa ga je iznenada odgodio za naredne dane. Talijanske su vlasti već odobrile taj sastanak s obzirom na to da je riječ o Budakovom sinovcu i što žele razgovarati o materijalnim i drugim čisto familijarnim stvarima. Budak pristaje da tom razgovoru prisustvuje i sam Milićević, samo ne talijanska policija. Kao razlog odbijanja navodi da će se razgovor sa sinovcem kretati oko uređenja čisto materijalnih pitanja, a ne želi da pri povratku u Zagreb padne s obitelji na ulicu ili u hotel kad nema stana. Inače, Budak ga je ovaj put uvjeravao da je čvrsto odlučio da se vrati što prije, i to između 15. lipnja i 15. srpnja, a to ovisi o njegovu sinovcu koji treba da mu pripremi stan i uredi druga materijalna pitanja. Svakako, nastojat će da še vrati što prije i dogovoreno je da Milićeviću ipak dostavi molbu za pasoš i da ga Milićević doprati do jugoslavenske granice »jer više voli da bude sa prijateljom u društvu nego li sa italfijanskom] policijom (premda će biti u senci i ital[ijanska) policija)«.

»Dr. Budak je razgovarao ovog puta sa mnom o mnogim stvarima sa jednim tonom iskrenijim i verujem da će ovaj ton biti sve topliji ukoliko se približava dan ostvarenja njegove odluke. Ranije smo se videli pre velikih događaja a sada mi otvoreno izjavljuje svoje divljenje za Vašu mudru politiku i priznaje Vaše kvalitete jednog narodnog Vođe, pa je uveren da će se uskoro naći put potpunom sređivanju naših unutarnjih prilika, jer on sad najbolje uviđa da je svima nami potrebna jedna jaka i moćna Jugoslavija. On kaže da

[33] **Isti izvor, str. 516-518.**

će u mnogom uticati na Dr. Mačeka i svoje prijatelje jer je vrlo bogat sa svojim iskustvima iz strašnih dana emigracije, pa će se možda jednog dana, ko ostane živ, i pisati o ovim stvarima, koje su nesumnjivo istorijske vrednosti. Ovog puta naglašavao je u jedno malo pojačanom tonu svoje razilaženje sa Dr. Pavelićem, premda ja nisam namerno htio ovo pitanje da diram. On uopšte ne traži sastanak sa Dr. Pavelićem i vidim da ne pokušava da sa ovim dođe u pismenu vezu preko ital[ijanskih] vlasti, kako to mnogi drugi pokušavaju. Ipak verujem da na povratku u zemlju iz raznih taktičnih razloga i zbog prijatelja neće smeti da se u prvim momentima izjasni protivu Dr. Pavelića, već će ćutati i postepeno raditi u drugom pravcu. On mi sam naglašava da će sve učiniti da se i emigracija u Americi čim pre rasturi, u koliko i njegov povratak nebi ovom doprineo, jer uvida ludost makakvog rada iz inostranstva u ovakvim prilikama. Također mi je izrazio zadovoljstvo da je rasturen ‚crno-žuti' bečki centar sa Perčevićem na čelu i kaže da bi bilo dobro kada bi se sa ovim upoznala i naša javnost, u koliko bude bilo dokumentacije da su ovi iz Beča radili na ‚hrvatskoj stvari' u duhu legitimizma a ne nekog tobožnjeg oslobođenja Hrvatske.

Dr. Budak mi je mnoge stvari potvrdio, koje sam već ja znao, a o kojima sam javio svome Ministarstvu, pa mi daje i podatke za Miljković[sic!] Josipa, sekretara *Hrvatskog Domobrana,* koji me moli za povratak, i koga bi svakako trebalo povratiti čim pre, kada insistira, jer povratkom ove dvojice ubrzali bi raspad emigracije u ćelom svetu, jer svi razlozi otpadaju i propadaju sve nade na obnovu ustaške akcije. Sin Dr. Budaka vratiće se odmah po povratku oca, pa će i ovo odjeknuti među emigrantima u Americi.«

Na kraju, Milićević spominje molbu dra Budaka da ga ne zaboravi ni kasnije u Zagrebu nego da Milićević bude »most za njegove veze sa Beogradom«.

Milićević u pismu Stojadinoviću iz Rima, 17. V,[34] piše kako je sve toliko sazrelo da je Budak smatrao za potrebno svoju odluku o povratku saopćiti i talijanskim vlastima koje manje-više ipak nisu točno znale rezultat razgovora Budak-Milićević nego su ga samo naslućivale, no nisu se nadale tako brzoj Budakovoj odluci.

»Na traženje Dr. Budaka - piše Milićević - ital[ijanske] vlasti su povratile Dr. Budaka u Rim 12. o. m. i ovaj je saopštio da je doneo čvrstu odluku da se povrati u zemlju, jer su svi razlozi, koji su ga udaljavali iz Domovine, prestali i on danas više nije ‚separatista' i ne želi više da se bori za ‚slobodnu Hrvatsku', jer ga je petogodišnje iskustvo u emigraciji učvrstilo u ideji, da je prava i jedina solucija hrvatskog pitanja samo u jedinstvenim granicama današnje Jugoslavije. Ostala interna pitanja rešavaćemo sami bez posredstva inostranstva, kako kaže Dr. Budak. U toku razgovora sa ital[ijanskim] vlastima Dr. Budak se u više mahova izražavao jedinstveno o Vašoj mudroj politici i tvrdio je da ćete Vi naći ponajbolji put da se srede sve naše unutarnje stvari, pa i hrvatsko pitanje. Italijanske vlasti su nastojale da od Dr. Budaka saznaju i ostala njegova gledišta ali se ovaj, koliko sam konstatovao, držao dosta rezervisano smatrajući da su to naše unutarnje stvari.

Dr. Konti, genferalni] inspektor J[avne] b[ezbednosti], zapitao je Dr. Budaka, da li treba šta reći Paveliću, kada ga bude video, a na ovo je Dr. Budak odgovorio: da radi kako želi, jer on neće pitati Dr. Pavelića za savet u ovom svom krupnom koraku, koji je u njegovoj svesti potpuno sazreo, dok ga

[34] **Isti izvor, str. 518-520.**

sa Dr. Pavelićem dele pet godina provedenih u emigraciji, jer ne želi da snosi pred istorijom odgovornost za počinjene greške a u kojima nije mogao imati ni trun odgovornosti pošto nikada nije bio zapitan, već je Pavelić radio na svoju ruku.«

To je bilo dovoljno — napominje Milićević — da bi se razumio onaj naslućivani rascjep između Pavelića i Budaka.

»Ipak dogovoreno je — nastavlja Milićević svoj izvještaj — da se Dr. Paveliću saopšti, koliko radi utiska i potrebnog efekta, ali tek kada bude Dr. Budak u Zagrebu, kako Pavelić ne bi pokušao da preko prijatelja, u koliko ih još ima, pokvari efekat povratka Dr. Budaka i stvori mu težu situaciju u Zagrebu. Dr. Budak, koliko vidim, neće u prvom momentu otvoreno istupati protivu Dr. Pavelića, radi same taktike, ali će zato svakim svojim gestom, svakom svojom parolom i gorkim iskustvom iz emigracije unositi novi duh, najaviti borbu protivu separatizma i raditi na rasturanju emigracije, čiji je cilj promašen. On mi je dao dozvolu da mogu propagirati medu emigrantima i sa njegovim povratkom, što za sada ne želim da ne bih alarmirao i unapred kompromitovao onaj glavni efekat, tim pre, što ja i svojom akcijom napredujem u likvidaciji ovog krupnog pitanja i svakim danom nanosim taktično novi udarac emigraciji rušeći njihove snove za obnovu akcije.«

Milićević skreće pažnju Stojadinoviću na to da je molio svoje ministarstvo da čim prije odobri povratak J. Milkoviću, koji je bio sekretar Pavelića i njegove organizacije, a to podupire i Budak, jer Milković nije bio umiješan u atentat, a Milkovićev bi povratak odjeknuo u samom *Hrvatskom domobranu* u Sjevernoj i Južnoj Americi, kao i među emigrantima u Evropi, dok »ja sam ovoga [Milkovića] pridobio potpuno za sebe i u potpunosti ću ga obavezati i mnogim drugim stvarima, čim se bude povratak odobrio« — ističe Milićević. Milković, uostalom, pristaje da se pismeno obveže da na povratku odgovara na sudu za svaki teroristički akt, ako bi se dokazalo da ga je počinio ili da je izvršen po njegovom nagovoru ili savjetu. To je dovoljno da se skine svaka odgovornost u donošenju odluke o Milkovićevom povratku — napominje Milićević. Povratak Budaka i Milkovića izazvao bi željeni efekt u osipanju emigracije i s ta dva povratka bio bi zadan definitivan udarac svakoj separatističkoj ideji i u zemlji i u inozemstvu. To bi bili primjeri da se rješenje »h'vatskog pitanja« ne može više tražiti po inozemstvu.[35]

Odjek odluke dra Budaka — upozorava Milićević — duboko se dojmio talijanskih vlasti, i to i u ministarstvu unutrašnjih poslova i u onom vanjskih poslova. Svi su primili sa simpatijom izjavu dra Budaka, napominju da je s njegovim povratkom zadan smrtni udarac emigraciji i da ni Pavelić ni njegovi ljudi neće više moći nastaviti svoju akciju. Talijanske se vlasti — prema Milićeviću — raduju tom povratku posebno zato što misle da će povratak pridonijeti i promjeni Mačekove akcije koja je danas - prema njihovoj ocjeni — uperena protiv Rima i u znaku »Demokratsko-narodnog fronta«. Vjeruju da će sređivanje emigrantskih pitanja, kao i Budakov povratak, umnogome pridonijeti i prijateljskoj politici Beograd-Rim, pa u posljednje vrijeme nastoje da iskreno pomognu razbijanje emigracije.

»On [Budak] se odlučio da se povrati krajem juna ili prvih dana jula, jer

[35] **Boško Hristić, poslanik u Rimu, izvijestio je Stojadinovića u pismu od 29. V 1938. o ovome: »U dopunu moga telegrafskog izveštaja o razgovoru sa Musolinijem na železničkoj stanici prilikom ispraćaja Hitlera, govoreći o našim unutrašnjim prilikama, Musolini mi je, pored onoga što Vam je već poznato, rekao da ‚Hrvati ne mogu sada ništa da učine'« (AJ, Fond M. M. Stojadinovića, fasc. 24).**

mora da sačeka da mu devojčica završi školu u Salernu, a zatim i da mu sinovac, koga izčekuje ovih dana, sredi njegove privatne stvari u Zagrebu. Umolio me je, da se odobri njegovoj ćerci *Nedi Budak,* koja se nalazi na školovanju u Grazu, pasavan za povratak u zemlju i da joj konsulat izda tek kada se ova sama, a po njegovoj naredbi, javi Konsulatu u Grazu. Zatim, da se odobri našem Poslanstvu u Vašingtonu izdavanje pasoša za sina *Zvonka Budaka,* koji će važiti za povratak u zemlju, kao i produženje vojnog roka kao đaku.«

Inače, Budak će potkraj lipnja podnijeti redovnu molbu poslanstvu u Rimu da mu se izda dokument: pasoš ili pasavan, za njega i za suprugu radi povratka u Jugoslaviju. S Budakom se Milićević dogovorio da se sastanu oko sredine lipnja da bi poduže razgovarali i učvrstili prijateljstvo. Budak ga moli da ga Milićević redovno posjećuje u Zagrebu, jer želi da Milićević ostane i nadalje most između njega i Stojadinovića jer mu mnogo duguje. Obećao mu je također, da će se pri njegovom povratku dogovoriti o najboljem postupku kojim će rasturiti emigraciju u Americi i onemogućiti preostale emigrante u Evropi.

Jugoslavenski poslanik u Rimu Boško Hristić, u pismu M. Stojadinoviću (Rim, 18. V 1938),[36] spominje i ustaško pitanje i piše: »Pitanje likvidacije emigracije razvija se povoljno. Budak se rešio na povratak. Ako održi ono što sada izjavljuje, njegovo će prisustvo u Zagrebu biti korisno po nacionalnu stvar. On je rekao Milićeviću da po njegovom mišljenju Maček treba da reši hrvatsko pitanje sporazumom s Vama.«

Milićević u pismu Stojadinoviću iz Rima, 29. V,[37] dodiruje pitanje najavljenog dolaska predsjednika vlade u Veneciju na sastanak s grofom Cianom, predviđen za 15. VI, i piše o poruci dra Budaka koji mu javlja kako se priprema za prve dana srpnja i da se veseli što se taj dan približava. »Naime, došao sam na ideju, u koliko Vi, Gospodine Pretsedniče, smatrate da je oportuno i u Vašim intencijama, da prilikom Vašeg dolaska u Veneciju uredim na jedan taktičan način da se obavi jedan diskretan sastanak, a po izjavljenoj želji Dr. Budaka, jer sam uveren da bi Vaša genijalna ličnost u mnogome doprinela da povratak Dr. Budaka u zemlju bude stvarno od opšte koristi i doprinese definitivnoj likvidaciji, kako ovamošnje emigracije, tako i zaostalih u Evropi i one u Sjevernoj] i J[užnoj] Americi. Na ovaj način bi se uspostavio kontakt, koji bi u prvom vremenu u zemlji bio teže izvesti.«

I doista, Stojadinović je na to pristao i Milićević je prilikom Stojadinovićeva boravka u Italiji uredio da se Stojadinović sastane i porazgovori s Budakom, u lipnju, u Villa d'Este na Lago di Como, u sjevernoj Italiji.[38]

Kad se Budak već vratio u Zagreb, Milićević je 20. VIII izvijestio nadležne u Beogradu »u nekoliko reči« i o stanju emigracije u Italiji. »Do sada sam povratio 129 emigranata, dve žene i četvoro dece, a na dan 22. i 24. t. m.

[36] **Isti izvor, fasc. 34.**

[37] **Lj. Boban, nav. rasprava, str. 521.**

[38] **Taj sastanak potvrđuje VI. Milićević u svojoj knjizi *A King Dies in Marseilles* (str. 99) i dodaje da mu je Ante Bubalo odavna služio kao agent i da je upravo od njega saznao da je dr Josip Vragović, šef zagrebačke policije, Pavelićev čovjek.**

Zanimljiva je pojedinost da Stojadinović uopće ne spominje taj svoj sastanak i dogovor s ustaškim doglavnikom Budakom, a to je, čini se, prešutio i sam Budak u svom saslušanju pred suđenje u Zagrebu.

Taj sastanak potvrđuje i generalni inspektor E. Conti u svom izvještaju šefu policije Bocchiniju (Pisa, 26 giugno 1938): »Viaggio in Italia di S. E. Stojadinović« što ga donosi T. Sala u svom citiranom referatu o talijanskim bazama hrvatskog separatizma (1929-1940).

vraćam novih 13 biv.jsih] ustaša, ukupno 142 emigranata, dok za prve dane septembra imam veći broj najavljenih repatriranja. Likvidacija emigracije se kreće sada brže i potpuno normalno. Svaki otpor je slomljen i ovi koji još zatežu većinom iz straha pred neizvesnošću u pogledu rada, jer ovdi imaju pomoć, a zatim što su bez odela, bosi i sa dugovima, pa uvek čekaju da zaštede i da se razduže. Ovih dana se povratio biv. pomoćnik Dr. Budaka Nikola Zelić, a čak i vojni zapovednik zvani ‚Dabiša' - Tomičić Stjepan podneo je molbu za povratak, samo moli za penziju i invalidu [invalidninu], koju sada ne prima (bio je ranije austr. ug. kapetan i preveden u rezervu kod nas). Mnogi drugi funkcioneri biv. ustaške organizacije podneli su molbe, koje će se docnije rešavati, kako sam obavešten od svoga Ministarstva, dok se likvidiraju oni, koji nisu učinili stvarna krivična dela kod nas. Povraćaj emigranata imao je dubok odjek na sve ostale emigrante, specijalno u J. i Sev. Americi, gde su se zbunili i akcija se stišala.«

Kasnije, Milićević je Stojadinoviću javio (Rim, 26. IX 1938)[39] »uzbudljivu« novost: da je Pavelić objavio knjigu pod naslovom: *Orrori e Errori*, pod pseudonimom A. S. Mrzlodorski, u izdanju bivših ratnika Siene u kojoj je Pavelić konfiniran.[40] »Knjiga govori — piše Milićević — o komunizmu i boljševističkoj opasnosti i veliča fašističke režime, specijalno ovaj Italije, koji su u stanju jedino da se odupru sve većoj opasnosti od boljševiziranja Evrope. Pavelić u svojoj knjizi ne daje baš ništa novog već rekapitulira sve ono što se pisalo u poslednje vreme po novinama o komunizmu i opasnosti. Glavni je, a mislim i jedini cilj ove knjige, da se Pavelić preporuči fašizmu i Rimu, kako bi se na njega opet računalo.«

»Dr. Konti mi kaže - nastavlja on - da je razgovarao s Pavelićem, ovih dana i ovaj se već pokazuje pomirljiviji i jedino ostaje kao protivnik Dr. Mačeka, koga smatra da je u vezi sa zapadnim demokratijama i da bi u ovom evropskom konfliktu bio na strani Cehoslovačke i Francuske zajedno sa ostalom opozicijom. Dr. Konti mi dodaje, da su ital[ijanske] vlasti obaveštene o putu senatora inž. Košutića u Francusku, gde ovaj po svemu izgleda pokušava da dođe u vezu sa onam[ošnjim] političarima. On mi dalje kaže, da na slučaj konflikta jedino bi Pavelić mogao da se stavi kao protivnik Dr. Mačeka i da od ovoga preuzme vodstvo. Naravno, da ja nisam hteo uopšte da ulazim u nikakvu diskusiju po ovom pitanju, tim pre što su ovakvi momenti. Dr. Konti je nastavio da me uverava, da bi kroz njega mogao u oportunom momentu apsolutno kao sigurno da računa da bi zadobio Pavelića, naravno na liniji Beograd-Rim, jer je ovaj 100% fašista i prijatelj samo ovakvih režima. On mi je naglasio, da Pavelić ne napada Vas, Gospodine Pretsedniče. I ako su ovi razgovori bili u potpuno privatnom tonu, ipak s obzirom na ličnost Dr. Kontia, kao i na pojavu same ove knjige, jasno se vidi da Italijani, kada je u pitanju Dr. Maček, računaju na Pavelića, jer ne kriju svoju bojazan da će opozicija pokušati da nas odvuče u vode zapadne demokratije.«

Milićević je kao P. S. pismu dodao i ovo: »Do sada povraćeni 161 emigrant, 2 žene, 4 dece. Ostali 335 emigranata, 9 žena, 14 dece.«

Dakako da je i Budakov povratak pridonio osipanju ustaške organizacije u Italiji, ali je izazvao i sve veću sumnju kod kneza Pavla u »čistoću« Stojadinovićevih planova i pravih namjera u bliskoj budućnosti.

[19] **Lj. Boban, nav. rasprava, str. 522-523.**

[40] **Ta je Pavelićeva knjiga bila objavljena na hrvatskom jeziku u Zagrebu 1941. god. pod naslovom: *Strahote zabluda. Komunizam i boljševizam u Rusiji i u svietu.***

4. »Uzdanica«. Budakov povratak u Zagreb pridonio je ipak - htio to režim ili ne — oživljavanju ustaške struje izvan, a ustašoidnih elemenata i simpatizera Ante Pavelića unutar tzv. »Hrvatskog seljačkog pokreta« — kako je Mačekovo vodstvo *HSS* samodopadno voljelo nazivati stranku i stranačke pristaše, težeći političkom monopolu i isključivosti u pogledu hrvatskih izbornika. Tako se težište ustaško-frankovačke akcije prenijelo iz inozemstva u domovinu, jer vani prilike za ustaše više uopće nisu bile povoljne.

U Beču — kao vremenski prvom ustaškom centru nakon proglašenja diktature (1929) — prilikom pripojenja Austrije Reichu (*Anschluss*) bili su Sarkotić i I. Perčević po naredbi Gestapa zatvoreni, a kasnije pušteni,[41] s tim da se stari Sarkotić pasivizirao (umro je naredne godine), a Perčeviću je Gestapo odredio prisilno mjesto boravka u Schwerinu. Treći iz tog trolista: Stevo Duić bio je odavna mrtav (1934, Karlove Vary), a slikar Ivan Kodanić bio je bez utjecaja. U Njemačkoj je dr Jelić bio objekt opetovanih žalbi jugoslavenskih organa; prema sporazumu između Stojadinovića i H. Göringa bio je u ljeto 1938. čak i uhapšen, ali je ubrzo bio pušten da bi mu — na zauzimanje mađarskog poslanstva! — bilo omogućeno da otputuje u Sjevernu Ameriku da tamo pokuša ponovo oživiti — u društvu s Antom Došenom, Lukom Grbićem i Antom Valentom - tamošnje ustaške organizacije pod imenom *Hrvatski domobran*,[42] Mladen Lorković je iz Njemačke pobjegao u Mađarsku, Andrija Artuković — čini se - u Francusku, dok je Mijo Gavranović bio previše primitivan da bi sam mogao povesti neku smišljenu političku akciju. U Mađarskoj je odavna ustaški logor u Janka pusti bio potpuno raspušten; u Budimpešti je živio ostarjeli i bolesni Marko Došen, a vlasti su bile zainteresirane više za prikupljanje vojno-obavještajnih podataka nego za pokretanje nekih terorističkih akcija s mađarskoga državnog teritorija uperenih protiv Jugoslavije. U Italiji - godinama glavnom uporištu ustaške organizacije — situacija se nije činila ružičastom: poglavnik je u Sieni, izoliran od svojih, ponajglavniji ustaše kao neki »komandni kadar« raseljeni su i rasuti po Italiji, konfinirani, pod stalnim policijskim nadzorom; preostali kao »redovi« kasarnirani i konfinirani u većim grupama (Lipari), izolirani i nagrizani željom da se vrate kući.

U povjerljivom referatu jugoslavenske policije, pod naslovom »Akcija i rad frankovaca« (Beograd, 2. IV 1938),[43] stoji da je previranje među frankovcima još u punom toku i može se reći da je došlo do djelomičnog raskola

[41] »Mesec dana kasnije, prilikom Anschlussa - piše dr Biber - svakako s obzirom na blagonakloni stav Stojadinovićeve vlade prema tom Hitlerovom činu i u atmosferi masovnih hapšenja, organi Gestapoa, na traženje jugoslovenskog delegata u Beču, između 19. i 20. marta 1938. g. uhapsili su 11 ustaških emigranata. Uhapšen je bio i potpukovnik Ivan Perčević, na procesu u Aix-en-Provence u odsustvu osuđen na smrt. O tim hapšenjima Auswärtiges Amt bio je obaveštен tek pošto je madžarski poslanik u Berlinu Sztöjay početkom aprila intervenisao i zatražio puštanje Perčevića [kao mađarskog državljana], pa je stoga direktno od Himmlera traženo objašnjenje. Auswärtiges Amt, na čije je čelo tada došao Ribbentrop, zauzeo je stav da treba hrvatske emigrante držati pod prismotrom, ali da ih ne treba hapsiti, a pogotovo ne predavati jugoslovenskim vlastima« (D. Biber, nav. rasprava, str. 49).

Biber dalje navodi (u bilj. 66 na istoj stranici) da je jugoslavenski delegat zatražio 15. III 1938. hapšenje slijedećih osoba: Ivan Perčević, Stjepan Sarkotić, Artur Cankl, Ivan Kodanić, Ivan Jakovčić, Artur Bratić, Đuro Brozičević, Beno Klobučarić, Julius Mally, Franz Apolonio, Gustav Piffel i Alfred Furijaković. S izuzetkom starog Sarkotića svi su bili uhapšeni, a talijanski državljanin odmah pušten na zahtjev Talijana.

[42] Postoji potvrda dra Branimira Jelića da je 1939. god. od mađarskog konzula u New Yorku primio 1.446.50 dolara! (Nändori Päl, nav. djelo, str. 97, bilj. 74).

[43] AJ, Fond M. M. Stojadinovića, fasc. 34.

između mladih i starih. Kao što su već svojedobno istaknuli, u grupi oko lista *Nezavisnost* došlo je do razilaženja u pitanju taktike lista: ili umjereni ili radikalni^ ekstremistički pravac. Pobijedila je umjerena grupa dok su se predstavnici ekstremista, koji se kupe oko dra Ramljaka, dra Hrvoja i mladog Vi. Mintasa povukli. Dr Buć, koji se kao vođa omladine našao između dvije vatre, pokušao je da postigne sporazum i uznastojao da spor izgladi. No, kako je grupa umjerenih oko dra Landikušića bila jača, Buć se konačno predomislio i priključio njoj. To je imalo za prirodnu posljedicu da ga se omladina odrekla i ona je faktično bez vođe, osim što s njom prilično koketira dr Ramljak, koji joj jedini još daje neku podršku. U samom početku izlaženja *Nezavisnosti* htjela je omladina, a u prvi mah s njom i dr Buć, da list bude najradikalniji hrvatski organ, pa makar bio i svaki broj plijenjen. Kasnije se Buć predomislio, dok je omladina neprekidno isticala da taj list ne smije biti trgovačko poduzeće nego borbeni organ hrvatskih nacionalista. Omladina je — posredstvom svojih predstavnika dra Hrvoja i Mintasa — zahtijevala da list što oštrije napada dra Mačeka i svu njegovu okolinu, da što oštrije zastupa ideju slobodne i nezavisne hrvatske države, točno prema programu njihova poglavnika dr Pavelića, od kojega se imaju — prema mišljenju omladine — neprestano tražiti direktive za smjer lista. Ti su omladinci zahtijevali od grupe oko *Nezavisnosti* da ih u neku ruku zaposli, tj. da šalje omladince u agitaciju za obnovu *Hrvatske stranke prava,* što su i prihvatili, da se s pomoću te omladine organiziraju javni demonstrativni nastupi u Zagrebu i svim ostalim hrvatskim gradovima, da se tvorno obračuna s ljudima iz Mačekovog vodstva i konačno da se razori, demolira Mačekova kancelarija u Zagrebu (Prilaz br. 9), a zatim i stanovi svih iz vodstva HSS.

Ti zahtjevi omladine — navodi se dalje u referatu — prestrašili su frankovačke vođe koji smatraju da još nije vrijeme za takve ispade pa su preporučili omladincima strpljenje i umjerenost.

U prvi mah se činilo da će se sve završiti tihim sporazumom između mladih i starih, i da će se omladinci pokoriti. Ali nastupili su događaji u Austriji *(Anschluss)* i spor se ponovo zaoštrio. Omladina - a u tom je naziranju podupire dr Ramljak — misli kako je sada trenutak da se učini neki prepad. Zahtijevali su od svojih vođa da se smjesta povežu s poglavnikom, koji bi s ostalim prvacima emigracije imao intervenirati u Italiji, a naročito u Njemačkoj, da Njemačka zajedno s Italijom, ili makar sama, zatraži u Beogradu da režim riješi hrvatsko nacionalno pitanje. Oni, naime, smatraju da je Njemačkoj u interesu da sada, kad ima zajedničku granicu s Jugoslavijom, budu na njenoj granici uređena sva nacionalna pitanja. Taj zahtjev omladinaca bio je postavljen u prilično kategoričnoj formi, moglo bi se čak reći i ultimativno, jer mladi sada smatraju da je njihovo vodstvo izdalo nacionalnu stvar, ne udovoljivši njihovim zahtjevima. Usporedo s time, imalo bi se u hrvatskim krajevima — da se što jače podupre ta intervencija izvana — prirediti što oštrije demonstracije i ispadi protiv sadašnjega državnog uređenja, eda bi inozemstvo moglo dobiti u ruke neki konkretan povod za intervenciju.

To su »stari« odbili, pa ni dr Buć nije mogao da se s tim složi nego se vratio ljudima oko *Nezavisnosti,* a mladi su ga na to »svrgnuli«. Ali sve veze još nisu bile prekinute i dr Ramljak trenutačno nastoji izgladiti spor, koji im je neugodan, i pomiriti duhove, no omladina još uvijek poručuje da će makar i sama, na svoju ruku, dati oduška svojim osjećajima i da će sama znati podesnim istupima upozoriti inozemstvo na postojanje jednoga neriješenog nacionalnog pitanja u Jugoslaviji. Ogorčeni su i prijete da će sami, na svoju

ruku, poduzeti na veliko zasnovanu demonstrativnu akciju. Naročito su sebi »zabili u glavu« obračun s Mačekovim vodstvom i ulične demonstracije, pa svršile one i u krvi — kako kažu zagrijani omladinci.

Stari su zbog toga sve više zabrinuti, a očigledno je da i sami osjećaju vlastitu nemoć za neku akciju i za obuzdavanje omladine. Pribojavaju se priključiti zahtjevima omladine, a nemaju dovoljno autoriteta da je obuzdaju. Sada je još jedina njihova nada dr Ramljak koji — iako podupire tendencije omladine — ipak još može donekle na nju utjecati i omladince disciplinirati. Stari i sami ističu da se može opet uskoro računati s ispadima i na Sveučilištu i po ulicama Zagreba, no oni za to ne mogu odgovarati. Ovih dana održana su vijećanja o novom dnevniku. Svi su za to, samo što svi ističu da nemaju mnogo novca, dok ih novinar Joe Matošić uvjerava da će se novac naći. Kao glavni ljudi u redakciji budućeg dnevnika spominju se stari Drag. Hrvoj iz Klanjca i Mirko Puk iz Gline, no upravo između te dvojice postoji razlika u mišljenju s obzirom na smjer lista. Čini se da će ukoliko to uspije — ipak prevladati ideja kako to treba biti list oko kojega će se okupiti svi, ne samo frankovci nego i svi oni mačekovci koji nisu zadovoljni njegovom politikom. A njih ima, jer ostavke pojedinih funkcionara seoskih ogranaka *Seljačke sloge* i *HSS* ne jenjavaju. Naročito zabrinjuje vodstvo HSS situacija u brodskom kotaru, gdje se boje da će doći do potpunog loma, jer broj nezadovoljnika raste danomice. U redovima vodstva još uvijek ističu da je to »popovsko maslo«.

U takvoj situaciji vraća se doglavnik M. Budak u Zagreb i ubrzo potpuno zaboravlja sve ono što je bio obećao i Milićeviću i Stojadinoviću.

»Ja sam se u Jugoslaviju vratio 6. VII 1938 — izjavio je u istrazi 26. V 1945[44] — poslije nedoličnog postupka talijanskih vlasti prema meni. Povratak mi je omogućilo jugoslavensko poslanstvo u Rimu, koje je k meni radi toga u Salerno uputilo policijskog atašea Vladetu Ivičevića [tako u originalu!]. U Zagrebu me nitko nije smetao sa strane vlasti. Ovdje sam našao dvije grupe *HSS-a* i njezine protivnike. Ti protivnici su bili nezadovoljni prvaci, koji su se uglavnom skupili oko Bućeve *Nezavisnosti.* Ja sam nekoliko mjeseci živio posve povučeno i da se odmorim i da se snađem i da uredim svoje materijalne prilike. Nisam bio zadovoljan s Bućevim listom ni sa pravcem, a napose ni sa tonom. Ali nisam bio još ništa odlučio ni sam raditi, dok se ne porazgovorim dovoljno s dr Mačekom, jer sam računao da možemo nastaviti gdje smo prekinuli sa potpisom zagrebačkih ‚punktacija' (1932) mojim odlaskom u emigraciju.

Dr Maček me je vrlo ljubazno primio — nastavlja Budak svoj iskaz — no nakon nekoliko duljih razgovora, ja sam vidio da je on već otišao mnogo dalje od ‚zagrebačkih punktacija' priklanjajući se Beogradu. Sa Mačekom sam se poslije razišao prilikom izbora 1938. g. kada sam ja poslao *Hrvatskom dnevniku* malu bilješku da na upite mojih prijatelja odgovaram da svaki Hrvat mora glasovati za Mačekovu listu bez obzira na njegovu politiku i kandidate. Nakon toga je uslijedio u *Hrvatskom dnevniku* žestok napadaj na mene. Mi smo sami mnogim našim ljudima savjetovali nakon diktature i za vrijeme iste da se začlanjuju u *HSS,* jer nije bilo moguće djelovanje *HSP* [tj. *Hrvatske stranke prava].* Kako je bilo mnogo nezadovoljnika sa *Seljačkom strankom,* a i sa Bućevim djelovanjem, ja sam sa nekoliko prijatelja pokrenuo list *Hrvatski narod* veljače 1939. g. zastupajući u njemu gledište apsolutnog ostvarenja hrvatske državnosti. Oko toga lista naglo su se kupile pristaše. Pristalice ranije

[44] **A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja M. Budaka, I. O. 9 4/3 1-20.**

Stranke prava bile su nezadovoljne sa sporazumom Maček—Cvetković i to se nezadovoljstvo odrazilo u velikoj tiraži *Hrvatskog naroda* (800.000 primjeraka — !!!; očita daktilografska omaška u zapisniku) iako su gotovo svi bili učlanjeni u *HSS*, osim najstarijih pravaša. I na visokim položajima državne uprave bilo je ličnosti, koje su odobravale naš rad. Mi tada još nismo formalno provodili ustaške organizacije, ali je u Zagrebu postojala pripomoćna zadruga *Uzdanica,* čiji su članovi bili svi ustaše. Isto tako je sveučilišna mladež, osim medicinskog fakulteta sva bila naša. Kvaternik [Slavko] je imao dužnost, odnosno radio je na uspostavi veza sa Hrvatima oficirima u bivšoj jugoslavenskoj vojsci. Koliko ih je povezao ne znam, ali je govorio da ih ima dosta. 1 u *Hrvatskom narodu* smo zastupali politiku oslanjanja na Osovinu iz razloga, što su sve druge sile bile u savezničkim odnosima sa bivšom Jugoslavijom, te nam izbor nije preostajao. Akcionog odbora za našu akciju nije bilo, već se je mislilo i hvatalo veze da u svakom mjestu upoznamo ljude, da u odlučnom času računamo s njima, što smo radili svaki u svom kraju. To je bio zapravo zametak organizacije u zemlji, a evidenciju o tim ljudima smo imali u upravi *Hrvatskog naroda.«*

U svom iskazu istražnim organima SI. Kvaternik je rekao da je Budak osnovao *Uzdanicu* kao reakciju na Mačekovu politiku pregovaranja s Beogradom. *»Uzdanica* je dakle imala kao prvu zadaću — izjavio je Kvaternik — okupiti oko sebe sve nezadovoljnike i biti Mačeku protuteža i opozicija, ako bi se sa paktom Maček—Cvetković išlo na izbore. Politički voda *Uzdanice* bio je dr Mile Budak, a ona je time makar pred javnošću izgledala kao nekakva filijala Pavelića. Ustaše, koji su se bili onda povratili iz inozemstva, oko 150-200 nije ih bilo 10 koji su bili članovi *Uzdanice.* U *Uzdanici* bilo je mnogo sveučilišne mladeži, koja je bila duševno revolucionarna, ali ne znam je li bilo u cijeloj *Uzdanici* 10 članova koji su bili položili ustašku zakletvu, tj. vjernost Paveliću i pristanak na sudovanje ustaškog suda. *Uzdanica,* dakle, nije bila u mojim očima dio ustaškog pokreta ili oružane ustaške milicije Pavelića, uostalom svi članovi ustaškog pokreta u inozemstvu bili su na temelju pakta Ciano—Stojadinović u Italiji na Liparima internirani i tek pušteni u doba prevrata generala Simovića. Ja sam u *Uzdanici* bio neka vrst nadzora i organizatora. Ja sam imao odlučiti, tko će biti primljen, tko ne na temelju norme, da može biti samo onaj primljen, koji je bio osobno čist i postojan u politici. Nakon dolaska na vlast Dr. Šubašića, bila je *Uzdanica* slično kao i komunisti izložena sve jačem pritisku i progonima, tako da su u 1941. g. bili njezini članovi internirani u Lepoglavi ili logoru Krušćica, a dobar dio, najviše članovi sveučilištarci, pobjegli su pred progonima svojim kućama. Kako se sjećam u zadnja dva mjeseca, prije proglašenja NDH, nije bilo ni sastanaka u lokalu, jer je lokal bio pod nadzorom policije i svaki u opasnosti da bude uhapšen.«

»Meni je poznato — nastavlja Kvaternik svoj iskaz - da su pojedini članovi *Uzdanice* bili usko povezani sa Pavelićem, kao n. pr. Cerovski, Tomić, Jozo Rukavina, ali su to držali teškom tajnom... Izdavan je list *Hrvatski narod* koga su uglavnom izdržavali Dr. Mile Budak, Dr. Puk, i Dr. Dumandžić, a ostali članovi davali su mjesečno svoje priloge od 10 dinara za ovaj list. Od unišle članarine izdržavane su obitelji nastradalih, tako sam ja n. pr. dva ili tri mjeseca izdržavao gđu Mladena Lorkovića i njezino dijete, isto tako dobivala

[45] **A-VII, NDH Izjava Slavka Kvaternika, I. O. 9 6/9 1-104.**

je nekoliko puta pripomoć i gđa prof. Ivana Oršanića i mnogi manji ljudi. O tome su se vodile uredne knjige, a isto tako o izdržavanju lista.«

»*Uzdanica* prikupljala je članove i imala je svoje izvjestitelje po raznim kotarskim mjestima, uglavnom u Hrvatskoj i Dalmaciji, mali broj u Bosni i Hercegovini. Ovi izvjestitelji imali su nalog prikupljati članove za *Uzdanicu* i pretplatnike za *Hrvatski narod;* sami nisu smjeli uvrstiti pojedince kao članove *Uzdanice* bez dozvole središnjice u Zagrebu, koja je preispitala život svakog pojedinca i to u prvom redu privatni život, a u drugom redu njegovu političku prošlost. Koliko se sjećam, ovakvi izvjestitelji postojali su u slijedećim mjestima: Zagreb, Varaždin, Bjelovar, Osijek, Vinkovci, Gradiška, Sisak, Karlovac, Otočac, Gospić, Ogulin, Čabar, Senj, Kraljevica, Ludbreg, Virovitica, Đurđevac, Požega, Brod, Sr. Mitrovica, Sv. Ivan Zelina, Križevci, Petrinja, Sunja, Glina, Ruma, Šibenik, Split, Sinj, Drniš, Dubrovnik, Mostar, Sarajevo, Banja Luka, Cazin, to su mjesta za koja se sjećam. Naglašujem — iskazuje Kvaternik - da ovi izvjestitelji dotično pouzdanici nisu imali nikakvu drugu zadaću nego prikupljati pretplatnike za *Hrvatski narod* i predlagati pojedine osobe za članove *Uzdanice.* U *Uzdanici* bilo je društvo *August Šenoa,* a u svojoj cjelosti kao član imali su posebne prostorije u istoj zgradi.

Glavni rad su bila predavanja od prof. Oršanića, Mile Budaka, Dr. Mladena Lorkovića i mene. Moja predavanja n. pr. bavila su se sa društvenom strukturom gradova, nadalje vojnička predavanja o ratu sa Poljskom i zašto je Poljska podlegla i morala podleći, zašto je izgubila Francuska rat, o važnosti geopolitičkog i strategiskog položaja naše zemlje na Jadranu i Balkanu, borba velevlasti za Sredozemlje, rat u Libiji, međunarodna važnost Sueskog kanala. Oršanićeva predavanja bavila su se socijalnim pitanjima i društvenim poretkom, Dr. Mladen Lorković održao je, ukoliko mi je poznato, samo jedno predavanje o starim Hrvatima, koji su već imali u VI. vijeku, ako ne prije svoju državu u današnjoj Galiciji, Švedskoj i Karpatima, Dr. Mile Budak držao je predavanja o literaturi. Jure Pavičić držao je jedno predavanje o Anti Starčeviću i njegovom radu. Ova predavanja držala su se jedanput u tjednu, naročito naglašujem, da nisu održavana nikakva predavanja o ustaškom pokretu u inozemstvu.«

Sam Kvaternik kasnije se ispravio: u iskazu danom 23. X 1946.[46] izjavio je da je osobno bio samo organizator *Uzdanice,* no kasnije (7. II1947) je iskazao da je bio njen predvodnik, njen šef! »To je zaključeno — iskazao je on — kod stola u kući Dr. Mile Budaka, kojem su prisustvovali gore navedeni članovi (dr. Kaić, Ml. Lorković, Slavko Kvaternik, Ivica Frković i možda VI. Košak) i neki članovi seljačke stranke iz Slovenije, koji su bili desničarski nastrojeni. Da li je Dr. Košak Vladimir prisustvovao tom sastanku ne znam, jer se on kao predsjednik penzionog fonda činovnika u Zagrebu držao rezervirano. Napominjem da su na ovom sastanku udareni temelji organizacije. Ne sjećam se tačno već je li to bilo 1938. ili 1939. g. U organizaciju su poslije definitivno ušli sveučilišni klub *»August Šenoa«,* kojim su rukovodili nekoliko studenata među kojima i Zdenko Blažeković. Ustanovljeno je, da se mogu primiti kao članovi *Uzdanice* samo ona lica koja su čistog privatnog života i koja nisu politički šarena, tj. takova koja su postojano bili na hrvatskoj liniji. Prigodom primanja članova nisu tražene nikakve pismene obaveze, a niti se polagala kakova zakletva, nego je bilo samo tim ograničeno, da je upravi bilo osigurano pravo nekog primiti ili ne primiti, a o tome sam u glavnom odlučivao ja.«

[46] **A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja SI. Kvaternika 7. II 1947, I. O. 9 7/2 1-145.**

Zadatke *Uzdanice* SI. Kvaternik kasnije je formulirao ovako:

»Glavni cilj je bio međusobno podupiranje nastradalih članova po vlastima. Naime glavni cilj je bio stvoriti *političku organizaciju* [kurz. B. K.] sposobnu da u danom momentu bude pouzdana opozicija protiv nastojanja Mačeka i da može izići na izbore, a ekonomsko pomaganje progonjenih pripadnika organizacije i njihovih obitelji bio je drugi zadatak. U prvom redu se je sastojalo to djelovanje na organizaciji, tj. postaviti u svim kotarskim mjestima i većim mjestima u zemlji svoje pouzdanike za prikupljanje članova. Zatim izdavanje lista *Hrvatski narod* i prikupljanje abonenata, oglasa i suradnika. Treće, održavanje predavanja radi orijentacije o događajima u zemlji i izvan zemlje.«

Kvaternik je dodao još i to da su glavni oslonac organizacije bili studenti koji su upravu *Uzdanice* povezivali s pouzdanicima u pokrajini.

5. *Jugoslavija u talijanskoj sferi.* Jugoslavija je uoči rata 1939. godine ulazila — prema ranijoj nagodbi Hitler—Mussolini — u interesnu sferu fašističke Italije i diplomacija Rima pokazivala je veliku osjetljivost u tom pitanju. Pribojavala se, naime, njemačke snage, pritiska, eventualnog nadiranja prema jugu (Trst!) i bila u neprekidnom strahu za svoje početne pozicije u Podunavlju (Austrija-Mađarska-Rumunjska) i na Balkanu, pa je čak i samo »pomirenje« s Jugoslavijom kneza Pavla i potpisivanje »Beogradskih ugovora«, 25. III 1937, bilo uvjetovano, uvelike tim strahom fašističkog Rima od (sve veće) njemačke moći i ekspanzije. To je ostalo i nakon što je knez-namjesnik Pavle, na početku 1939. god., svrgnuo Stojadinovića i doveo novu (prelaznu) garnituru na čelu s Dragišom Cvetkovićem. Njemački ambasador u Rimu je nešto kasnije (u ožujku 1939)[47] dostavio svom ministarstvu povjerljive informacije o zabrinutosti koju izaziva u Rimu politika svršenih čina Berlina. Talijanski se diplomati zabrinuto pitaju kamo to zapravo nacistička Njemačka smjera, pošto je dobila Austriju, sudetsko-njemačke krajeve, Češku, Moravsku i Slovačku. Uz to u Mađarskoj Nijemci ionako imaju pretežno utjecaj, a možda *će* prije ili kasnije usmjeriti svoj interes na Hrvatsku (a njoj pripada i Dalmacija!), pa bi se tako na kraju krajeva na Jadranskom moru moglo iznova pojaviti Habsburško Carstvo, ovaj put pod zastavom kukastog križa, a to je — po mišljenju talijanskih diplomata — nešto što bi Italija B. Mussolinija teško mogla podnijeti.

Stojadinović je posljednjih mjeseci 1937. god., dok je još mislio da je čvrsto u sedlu — posjetio glavne prijestolnice Zapada (Pariz i London) a nije zaboravio posjetiti Italiju i svog prijatelja grofa Ciana. U razgovorima s Duceom, 6. i 7. XII, odmah je naglasio da Jugoslavija namjerava i dalje ići putem zacrtanim u »Beogradskim ugovorima«. Zatim je rekao da je ovlašten od kneza Pavla da izjavi Duceu da se ubuduće, u bilo kojoj političkoj situaciji, Jugoslavija neće nikada naći u taboru protiv Italije. Njegov put u Pariz i London nije doveo ni do kakvog praktičnog rezultata. »Iako za vreme mog boravka u Rimu i Milanu nikakvi novi ugovori - sjećao se on mnogo kasnije[48] — nisu bili zaključeni, ni potpisani, moji razgovori sa Mussolinijem i Cianom još više su učvrstili pravac politike, čije su osnove postavljene u ugovorima potpisanim marta meseca u Beogradu.«[49]

[47] **AJ, Fond M. M. Stojadinovića, fasc. 34.**

[48] **M. M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt,* str. 493.**

[49] **VI. Milićević, u svom opširnom, strogo povjerljivom izvještaju ministarstvu unutrašnjih**

Stojadinović je oko sredine siječnja 1938. posjetio Njemačku i Hitler mu je, 17. I, izrazio svoju radost - kako je to zabilježio poslanik u Berlinu A. Cincar-Marković[50] — što se odnosi između Jugoslavije i Njemačke povoljno razvijaju. Sa simpatijom prati (Hitler) uspjehe u tom pravcu. Posebno je istekao da smatra nepotrebnim zaključivati ma kakve političke ugovore, dodavši da ih Njemačka nema ni s Italijom. »Ovom [je] prilikom Hitler —piše Cincar-Marković — svečano izjavio, da Nemačka nema na Jadranskom moru kao ni na Balkanu nikakvih teritorijalnih zahteva i da su njene težnje upravljene ka severu. U vezi sa austriskim pitanjem Nemačka, rekao je Hitler, politički ne teži van granica današnje Austrije i zbog toga poštuje i poštovaće neprikosnovenost granica Jugoslavije, kao što smatra i Brener već definitivnom granicom između Nemačke i Italije.« Na kraju je Hitler — praveći aluziju na sastanak s knezom Pavlom[51] - izrazio svoje veliko zadovoljstvo da je došlo do toga sastanka na kojem su bila pretresana razna pitanja.

Knez Pavle pažljivo je pratio zbivanje na evropskoj sceni, nastavljao da podržava Stojadinovića u vanjskoj politici, zadovoljan poboljšanjem odnosa s

poslova od 30. I 1938, spominje ustaške pripreme za atentat na Stojadinovića prilikom njegova boravka u Italiji. Alarmirana o tome talijanska je policija pristupila najstrožim mjerama osiguranja i u danom momentu pohapsila na 15 dana sve emigrante, izuzev onih konfiniranih na Liparima, koje su čuvali ratne lađe, pojačana policija i karabinjeri. Istragu i hapšenja pojedinih ustaša izazvalo je pismo Mije Babića upućeno krišom Paveliću.

»Odmah je uhapšen Babić kao i svi drugi o kojima je Babić govorio u pismu - piše Milićević. - Babić je saopštio Dr. Paveliću o ovom pismu, kako je sa ovom akcijom upoznao Kremzira, koji je konfiniran sa njim, Bzika Mija, Singera Vladu, Butorca Josipa, Slavu Tomljanovića, pa su svi ovi odmah uhapšeni. Daljom istragom se utvrdila veza i sa ostalima pa su hapšenja proširena i u prvom momentu uhapšeno je 10 ustaša, dok sam ja tražio na osnovu jednog pisma Pevca Josipa da se uhapsi i Kvaternik zajedno sa Šarićein Ivanom, pa da se i na njih produži ova važna istraga nadajući se da će biti i ovdi kakvog zgodnog momenta ili indicije.«

»U ovom najvažnijem pismu Babić govori u glavnim linijama - nastavlja Milićević - o svome planu za upad u zemlju. On se prvo na nekoliko stranica upušta u političke događaje i da je za sada nemoguće iz Italije raditi a da se mora pomišljati na brzu akciju jer preti raspad emigracije. Italiji nije za sada u računu da pomaže emigraciju i Babić smatra da se pomoć mora tražiti brzo na drugoj strani i da se akcija mora preneti u samu zemlju. On nalazi, da bi bilo apsolutno potrebno izvršiti čim pre atentate na Nj. V. Kneza Namesnika, Gospodina Pretsednika Kralj. Vlade, pa i na druge ličnosti, jer Babić smatra da će se na ovaj način izazvati kod nas revolucionarno stanje i da će se na ovaj način uticati na promenu političkog kursa kod nas i tada će se opet moći računati na jaču pomoć Italije, koja je u svakom slučaju apsolutno potrebna. Posle dužeg razmišljanja i poslednjih političkih događaja, kaže Babić, on se odlučio da se stavi sa Singerom Vladom, koji je već upoznat sa ovom akcijom, na čelo jedne grupe ustaša od desetorice odlučnih terorista i da se u dve grupe prebace kod nas naoružani do zuba ili pak, u koliko se ne mogu naoružati, to bi učinili odmah po prelazu kod nas. Za ovu akciju Babić se obratio za novac u J. i S. Americi kod onam.[ošnjih] organizacija ,Hrvat. Domobrana', pa je dobio povoljan izveštaj da će se sakupiti suma od 20.000 lira, koja se sada očekuje od ital. vlasti, pošto su svi ovi konspiratori pozatvarani. Babić piše Paveliću, kako nastaje da dođe u vezu sa Antunom Godinom kako bi mu ovaj spremio falsifikovana dokumenta - odobrenja za kupovinu oružja u Italiji i sva druga potrebna dokumenta. Vidi se prema tome, da je Godina opasan falsifikator i da je on za ovakve stvari služio emigrantima.«

Milićević javlja i to da su zasad uhapšeni: Babić, Singer, Kremzir, Kvaternik, Pevec, Nemec, Tomljanović, Boban, Pejković, Bzik i Butorac, no talijanske vlasti žele pustiti na slobodu Kvaternika i Šarića jer protiv njih nema otežavajućeg materijala. Milićević se potrudio da Kvaternika i Šarića zadrže u zatvoru do njegova povratka iz Beograda (AJ, Fond M. M. Stojadinovića, fasc. 24).

[50] Na zabilješci stoji napisano: »Na hartiju stavio Dr A. Cincar-Marković za ličnu arhivu Dr Stojadinovića« (AJ, Fond M. M. Stojadinovića, fasc. 24).

Postoji i službena njemačka zabilješka o tom razgovoru s potpisom v. Neuratha, ministra vanjskih poslova. Na njoj stoji zabilježeno olovkom rukom M. Stojadinovića: »Ovo mi je predao g. fon Heeren za moju arhivu« (isti izvor).

[51] To je onaj sastanak u Berchtesgadenu 1936. godine.

Rimom, a prije svega s dobrim odnosima s Berlinom, ali je ostajao *neprekidno* u vezi s Londonom, u srži sklon V. Britaniji i intimno vezan s njom i njenom politikom, imajući uvijek na umu ono što je i britanski polasnik u Beogradu Sir Ronald Campbell izrazio jednom u razgovoru sa Stojadinovićem: strahovanje britanske vlade da Jugoslavija ne ode predaleko, ili — kako je to Sir Ronald rekao — »da ona [britanska vlada] ne bi željela da se mi prema Italiji angažujemo suviše daleko«.[52] A upravo tih mjeseci 1938. godine kod Stojadinovića je sazrijevala namjera da sam ode još mnogo dalje!

Grofa Ciana je sve više zaokupljala misao o »radikalnom rješenju« u Albaniji koju je posjetio prilikom vjenčanja albanskog kralja. U svom izvještaju Duceu o putu, 2. V,[53] Ciano je vrlo vješto stao plesti niti, dovodeći u sumnju pouzdanost samog albanskog kralja za talijansku politiku i ukazujući na otvorenu mogućnost da Njemačka tamo jednog dana zauzme ekonomske i političke pozicije za kojima otvoreno teži. Pri tom je upozorio Mussolinija da postoje tri mogućnosti: sve jača kontrola nad zemljom s pomoću ekonomskih veza koje bi počele djelovati i na političkom sektoru; podjela Albanije u zajednici s Jugoslavijom i, možda, Grčkom; aneksija u obliku personalne unije. Istakao je da je druga hipoteza (o podjeli) s diplomatskog gledišta najlakše radikalno rješenje albanskog pitanja. Jugoslavija bi se mogla zadovoljiti ispravkom granice na sjeveru, tako da bi čitavo Skadarsko jezero došlo pod njenu kontrolu; Italija bi dala izjavu da se odriče svojih prava na Kosovo; Grčka bi mogla dobiti proširenje pogranične zone prema Santi Quaranta nasuprot Krfu, s tim da Italija preuzme obvezu prema jednoj i drugoj državi da će Albanija biti demilitarizirana.

Stojadinović je ponovo posjetio Italiju i u Veneciji, na sastanku s Cianom oko sredine lipnja/[4] naglasio kako je glavni cilj njegova dolaska u Italiju da pregledom opće situacije upozna politiku Italije, da talijansku stranu obavijesti o svojim namjerama i apsolutno »sinhronizira« svoju međunarodnu djelatnost s onom fašističke Italije. O Albaniji je rekao da, zapravo, nema što reći, budući da odobrava akcije koje Rim vodi u toj zemlji. Albansko pitanje predstavljalo je veliko pitanje u ono doba, kad su odnosi s Italijom bili napeti. Danas, u sretnoj sadašnjoj situaciji, on (Stojadinović) ne pridaje nikakvu posebnu važnost tom problemu i priznaje Italiji izuzetni položaj u toj državi.[55] Na kraju, potvrdio je namjeru da u svakoj eventualnosti i u svakom trenutku u cijelosti uskladi svoju politiku s Duceovom politikom. Rekao je, neka Ciano

[52] Stojadinovićeva osobna zabilješka o razgovoru sa Sir Ronaldom Campbellom 24. II1937. (AJ, Fond M. M. Stojadinovića, fasc. 14).

[53] R. Mosca, *L'Europa verso la catastrofe,* vol. I, str. 333-345; *Tajni arhivi grofa Ciana,* str. 207-216.

[54] Isti izvor, str. 356-361 (talijanski); str. 225-229 (prijevod).

[55] Postoji niz izvještaja i podataka za razdoblje 1938-1939. o »stanju vojne sile i vojnopolitičkoj deiatnosti« u Albaniji iz arhiva Obavještajnog odjeljenja Glavnog generalštaba u Beogradu: A-VII, Pop. 17, Kut. 27.

U pravu je Z. Avramovski kad na jednom mjestu tvrdi da je Italija - jačajući svoje pozicije u Albaniji - snažno pojačavala svoje strateške položaje u odnosu na Jugoslaviju jer je duboko prodirala i izravno ugrožavala njenu zonu. Uz to je talijanska propaganda sve više raspirivala albanski iredentizam na Kosovu i Dukađinu, a osim toga pomagala i makedonske separatiste, pa je stoga njena prisutnost na granicama Makedonije mogla predstavljati veliku opasnost.

Zato je pažnja jugoslavenskog Generalštaba i bila neprekidno koncentrirana na Albaniju i prilike u njoj.

Opširnije o ekonomskom prodiranju Italije u Albaniju u raspravi Zivka Avramovskog: Italijanska ekonomska penetracija u Albaniju 1925. do 1939. godine, *Istorija XX veka. Zbornik radova,* svezak V, Beograd 1963, str. 137-224.

saopći samom Duceu kako ga on (Stojadinović) moli da Jugoslaviju smatra kao državu povezanu s Italijom vezama jačim nego što su one koje bi mogle proizaći iz pisanog saveza. Uostalom, što se tiče saveza, ako okolnosti to zatraže, savez može biti ostvaren u roku od nekoliko sati.

Jugoslavenski poslanik u Rimu Boško Hristić posjetio je Ciana 13. IX[56] - vrativši se s dopusta što ga je Hristić bio proveo u Jugoslaviji - i povjerio šefu talijanske diplomacije kao svoje »osobno mišljenje« kako ne vjeruje da bi Jugoslavija u slučaju rata stala na stranu Njemačke. Ali isto tako isključuje mogućnost da bi ustala protiv nje. Jugoslavija će, misli on, sačuvati vrlo blagonaklonu neutralnost prema silama Osovine, a posebice prema Italiji.

Stojadinović je u pismu Hristiću, 27. IX[57] — kad se kriza oko Sudetskih Nijemaca približavala svom vrhuncu: četvornom sastanku u Miinchenu - naredio da Cianu prvom zgodnom prilikom »prijateljski privatno« spomene i ovo: »U današnjem sukobu oko sudetskog pitanja možete reći g. Canu da će naša politika biti tako rukovođena, da će se g. Čano i ovom prilikom osvedočiti u stalnost naše politike prema Kraljevini Italiji.«

Hristić je uzmogao vidjeti Ciana - javlja on Stojadinoviću 4. X[58] — tek nakon Cianova povratka iz Miinchena »Čano rekao mi je ovom prilikom — piše on — da Italija želi da se ostvari sistem u koji bi ušli Varšava, Pešta, Beograd i Sofija. Srbi su, rekao je Čano, jedan zdrav i junački narod, na koga Italija polaže. Na moje pitanje šta misli o Rumuniji Čano je odgovorio da bi i Bukurešt mogao ući u taj sistem, ali prethodno Rumuni treba da srede svoje odnose sa Mađarskom. Povodom ovoga grof Čano je rekao, da treba naći neku zgodnu formulu za rešenje mađarskih revandikacija u Rumuniji. Priznaje da taj problem nije lak.«

Ohrabren, gotovo ošamućen, prividno vrlo uspješnim potezima u vanjskoj i unutrašnjoj politici, a čvrsto uvjeren da i nadalje uživa punu podršku kneza, Stojadinović je - siguran u uspjeh - raspisao skupštinske izbore za 11. XII 1938. Sam knez je uoči izbora otputovao u London da se posavjetuje s premijerom N. Chamberlainom i ministrom vanjskih poslova Lordom Halifaxom. Njegovi tamošnji razgovori nisu još poznati, ali je gotovo sigurno da su odgovorni ljudi Londona, uz ostalo, upozorili kneza da je »Stojadinović u svojoj politici otišao predaleko«.

Šef talijanske diplomacije došao je ponovo u.Jugoslaviju u drugoj polovici siječnja 1939. god. — kako je bilo dogovoreno na sastanku u Veneciji. Razgovarao je dugo, često i vrlo povjerljivo sa Stojadinovićem, a u Beogradu ga je primio u audijenciju i knez Pavle. Stojadinović je povjerio Cianu da je posve miran što se tiče unutrašnjopolitičkog položaja i osobne situacije. Knez Pavle potpomaže njegovu akciju, a säm je knez, u razgovoru sa Cianom o unutrašnjem položaju, izjavio da je optimist usprkos nekim teškoćama u pitanju unutrašnjeg položaja. Ustvrdio je i to - ne dopuštajući da mu se zaviruje u karte - da je Stojadinović srpski političar koji daleko odskače iznad svih ostalih!

U svojim razgovorima Ciano i Stojadinović posvetili su najveću pažnju pitanju Albanije. [9] Pri tom je Ciano upozorio Stojadinovića da Rim sa sve

[56] **AJ, Fond M. M. Stojadinovića, fasc. 24.**

[57] **Isti izvor.**

[58] **Isti izvor.**

[59] **R. Mosca, nav. djelo, vol. II, str. 28-35; *Tajni arhivi grofa Ciana,* str. 278-284.**

Vidi moj prilog: Elaborat dra Ive Andrića o Albaniji iz 1939. godine, *Časopis za suvremenu povijest,* Zagreb 1977, god. IX, br. 2 (24), str. 77-89.

većom »zabrinutošću« promatra razvitak događaja u Albaniji ali da se gleda na to pitanje kao na samo i jedino talijansko-jugoslavenski problem — a uzimajući u obzir da se ni jedna druga zemlja ne može i ne želi uplitati u to pitanje - Duce je odlučio da ne poduzme ni najmanji korak prije nego što se prethodno ne sporazumi s Jugoslavijom. Stojadinović je to prihvatio; govorio je s dubokim prezirom o albanskom kralju i spomenuo mogućnost da Albaniju podijele među sobom Italija i Jugoslavija. Naglasio je da momentano ne može o tom pitanju temeljito raspravljati, jer ga nije potanko proučio. Ciano se složio da ne treba o tome odmah diskutirati; u danom času mogu stupiti u direktnu vezu i donijeti odgovarajuće odluke. Izbjegao je, navodno, da u razgovoru precizira koje će zone u Albaniji zaposjesti Italija a koje Jugoslavija. Dok je Stojadinović govorio o *podjeli Albanije* Ciano je uvijek govorio o *korekturama granice* prema Jugoslaviji.

Stojadinović je pri tom zamolio Ciana da o tom »natukne« i knezu ali je tu, čini se, naišao na hladan prijem. Knez je manje od Stojadinovića — kako navodi sam Ciano - pokazivao zanimanje za veličinu teritorija koji bi pripao Jugoslaviji. »Mi imamo već toliko Albanaca unutar naših granica — rekao je knez Cianu — i zbog njih imamo toliko neprilika, da nemam nikakve želje da se njihov broj poveća.«

Ne sluteći ništa Stojadinović je, u noći 3. na 4. II, primio pismenu ostavku nekoliko članova kabineta i kad je sutradan otišao u dvor da to saopći knezu, na najveće svoje iznenađenje, morao je čuti da knez želi ostavku čitavog kabineta pa — prema tome — njegov odlazak s kormila. Stojadinović je, očito, uvelike bio precijenio svoje snage i morao je uvidjeti da nije Benito Mussolini, a da knez Pavle, kao Karađorđević, ne želi da bude sveden na ulogu, koju je već godinama imao njegov rođak na prijestolju u susjednoj Italiji: kralj Vittore Emanuele. Knez je na polju vanjske politike želio nesumnjivo zaustaviti Stojadinovićeva nastojanja da Jugoslaviju još više i još čvršće veže uz Osovinu; želio je da s Mačekom pokuša postići sporazum o hrvatskom pitanju i da ukloni s vlasti Stojadinovića koji je pokazivao sve više i sve otvorenije želju da postane jugoslavenski »vođa«. Zato je tako postupio i, 5. II, doveo ekipu s politički beznačajnim Dragišom Cvetkovićem, kao novim predsjednikom vlade, i Aleksandrom Cincar-Markovićem, kao čovjekom od karijere, koji će, kao diplomatski činovnik, poslušno i vjerno izvršavati kneževe zamisli u vanjskoj politici.

Njemačka je diplomacija u više navrata morala umirivati strahovanja Rima u pogledu čvrstine i poštivanja dogovorene podjele utjecajnih sfera. Na primjer, Ciano je u razgovoru s njemačkim ambasadorom 17. III 1939[60] — moleći ga da to smjesta prenese ministru Ribbentropu ali i Hitleru - kako ljudi govore — a takve glasine dolaze također iz Zagreba — da V. Maček namjerava pod utjecajem nedavnih događaja (Hacha, Tisso) proglasiti autonomiju Hrvatske pod njemačkim protektoratom. Pri tom je Ciano izrazio zabrinutost Ducea što se Berlin — kako se čini — odnosi nekorektno pri tretiranju »hrvatskog pitanja« u Jugoslaviji i istakao, s osobitim naglaskom, Duceovu želju da ne ostane ni najmanji trag sumnji u to da je stav Italije — nezainteresirane u pitanju sudbine Češke — *potpuno* drukčiji kad je riječ o »hrvatskom

[60] **Talijanska verzija razgovora: R. Mosca, nav. djelo, II, str. 42—43; *Tajni arhivi grofa Ciana,* str. 289-290.**

Njemačka verzija: *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918-1945.* Aus dem Archiv des deutschen Auswärtigen Amtes, Serie D (1937-1945), Band VI, Baden-Baden 1956, str. 12-13. Tu ćemo zbirku diplomatskih dokumenata ubuduće citirati skraćeno: *ADAP.*

pitanju koje zadire u njene životne interese«. Zato ono za fašističku Italiju — prema Duceu — predstavlja *noli me tangere.* Italija je, doduše, sama - prije nego što je došlo do sporazuma s Jugoslavijom — pomagala i podržavala »hrvatski autonomistički pokret« (tj. ustaše!), no to pripada prošlosti, jer je poslije »Beogradskih ugovora« (1937) njen interes: snažna Jugoslavija. »Hrvatsko pitanje« zahvaća Jadran a time i Sredozemno more koje Duce smatra jednako tako talijanskim, kao što Istočno more njemačkim, u čemu se uostalom potpuno slaže s Führerom i kancelarom Reicha.

Berlin je dakako, odmah, reagirao i ambasador Mackensen je, 20. III,[61] pokušao razbiti zabrinutost fašističkih vrhova u Rimu. Ciano mu je pri tom izjavio da Italija želi u prvom redu daljnji opstanak jugoslavenske države, no kako postoji mogućnost da nastupe promjene; da Italija u tom prostoru, koji njene interese danas neposredno zahvaća, zatraži na njemačkoj strani, istu nezainteresiranost kakvu je fašistička Italija pokazala prilikom čehoslovačke krize. Što se danas događa na Jadranu — rekao je zabrinuti Ciano — to je talijanska obiteljska stvar, kao što je Italija tretirala preuređenje na teritoriju bivše Čehoslovačke kao njemačku obiteljsku stvar. Sutradan je njemački ambasador saopćio Cianu sadržaj privatnog pisma ministra Ribbentropa[62] u kojem podsjeća svoga talijanskog kolegu na Fiihrerovu odluku da je Italija nadležna za politiku Osovine u svim pitanjima Sredozemlja; da Njemačka neće stoga nikada u državama Sredozemlja voditi neku svoju posebnu politiku i da će ta odluka ostati uvijek neizmjenjivi zakon vanjske politike nacionalsocijalističkog Reicha. Ribbentrop je, 25. III[6'], uputio povjerljivu okružnicu svim ministarstvima Reicha, zamjeniku Führera R. Hessu i šefu kancelarije Reicha H. Lammersu s upozorenjem da se njemački stav u svim pitanjima manjina zemalja Sredozemlja *mora* ubuduće uskladiti sa željama talijanske vlade.

I Hermann Göring — došavši u Rim da bi ispitao raspoloženje službenih fašističkih krugova prema pripremanom obračunu s Poljskom, kao i buduće mjere i planove Italije na Balkanu — spomenuo je u razgovoru s Duceom, 15. IV,[64] kako je osam dana nakon »akcije protiv Češke« neki njemački stručnjak i pouzdanik na Jugoistoku saopćio želju nekolicine predstavnika Hrvata, koji surađuju s VI. Mačekom, da ih Göring primi. Odgovorio im je kako je to nemoguće i da se moraju - ukoliko misle da vanjskopolitička pitanja moraju raspraviti sa stranom vladom, a ne s vlastitom — obratiti Rimu, a ne Berlinu. Njemačka strana zastupa gledište da Jugoslavija stopostotno ulazi u interesnu sferu Italije. Njemačka ima u njoj samo ekonomske interese. Osovina sama po sebi — govorio je Göring — zainteresirana je za miran razvoj u Jugoslaviji. Ukoliko bi, ipak, držanje vlade i pravac jugoslavenske vanjske politike bili nepouzdani, a osovinske bi je sile promatrale s nepovjerenjem, taj bi interes otpao. Jugoslavenima treba objasniti da u slučaju rata protiv zapadnih sila, osovinske sile očekuju od nje naklonu neutralnost. Duce se s tim mišljenjem

[61] Talijanska verzija razgovora: R. Mosca, nav. djelo, II, str. 43-44; *Tajni arhivi grofa Ciana,* str. 290.

Njemačka verzija: *ADAP,* VI, str. 40-41.

[62] Njemačka originalna verzija pisma: *ADAP,* VI, str. 52-53.

Talijanski prijevod: R. Mosca, nav. djelo, II, str. 44-46; naš prijevod: *Tajni arhivi grofa Ciana,* str. 290-292.

[63] *ADAP,* VI, str. 94-95.

[64] Bogdan Krizman, *Hitlerov »Plan 25« protiv Jugoslavije. Jugoslavija u svijetlu »Niirnberških dokumenata«,* Zagreb 1953, str. 15-18.

složio i rekao da se Italiji pruža prilika da razjasni stav Jugoslavije prilikom posjeta novoga jugoslavenskog ministra vanjskih poslova A. Cincar-Markovića.

Cincar-Marković je u drugoj polovici travnja pohitao u Veneciju da saopći Cianu[61] kako je politička formula za Jugoslaviju: u slučaju rata naoružana neutralnost s privrednom podrškom Italiji i Njemačkoj, naravno sve u okviru Osovine, s tim da je težište jugoslavenske politike u Rimu. Ciano je na to istakao zajednički interes jugoslavenskih susjeda (a mogao je govoriti i u ime Njemačke i Mađarske, na temelju nedavnih razgovora s Göringom i mađarskim ministrom vanjskih poslova grofom Csakyjem) na postojanju snažne i za život sposobne Jugoslavije, pretpostavljajući pri tom, dakako, da ona na vanjskopolitičkom planu svakako slijedi pravac Osovine.

To je jugoslavenska strana potvrdila Duceu prilikom posjeta kneza Pavla Rimu (10. do 15. V), sugerirajući da se formira rumunjsko-bugarsko-jugoslavenski blok s oštricom protiv Turske. Ciano je u svoj dnevnik pod 11. V[66] zapisao da je prilikom flotne parade razgovarao s knezom. Knez je vrlo zabrinut zbog ratne opasnosti; Ciano je dobio dojam da je knez samo donekle povjerovao njegovim miroljubivim izlaganjima; očigledno je tražio priliku da Cianu objasni Stojadinovićev pad. Prilikom ispraćaja u Firenci, Ciano je kod Cincar-Markovića pokušao da čuje odlučnu riječ kako Jugoslavija napušta Društvo naroda. Još se odupire — zapisao je Ciano[6] — ali mu postaje jasno da bi bilo korisno napustiti »ženevski mauzolej«. Na kraju je konstatirao da je posjet Jugoslavena protekao dobro, iako nije utvrđeno ni ugovoreno ništa nova.

Čim se knez vratio u Beograd, pozvao je britanskog poslanika da bi mu saopćio svoje dojmove. Campbell je, 20. V,[68] uputio ovo, rukom pisano (opreza radi) pismo Lordu Halifaxu:

»Knez Pavle mi je rekao pre neki dan da misli da biste voleli da čujete njegove opšte utiske o njegovoj poseti Rimu.

Ono što mu je palo u oči, rekao je, više no ma šta drugo, bila je jasna Musolinijeva briga da izbegne rat. Govorio je da Evropa može da očekuje da provede u miru četiri do pet godina. Ćano je govorio o dve ili tri godine. Musolini je, međutim, izgledao nešto zabrinut zbog Danciga i rekao da iskorišćuje sav svoj uticaj na Berlin kao i na Varšavu da bi sprečio krajnju zategnutost. Knez Pavle ga je ohrabrio da nastavi tim pravcem i podsetio ga je na ulogu koju je odigrao septembra (1938). Musolini, čije se lice na to ozarilo, živo je odgovorio: ‚Da, mislim da sam tada zaista odigrao korisnu ulogu.'

Druga stvar koja je knezu jako pala u oči, i koja ga je mnogo iznenadila, bila je ta da je Musolini govorio o Hitleru skoro sa ljubavlju (‚nežnošću'). Iz ovoga i na osnovi drugih znakova, Njegovo Kraljevsko Visočanstvo došao je do zaključka da je ‚Osovina' nesalomljiva. To je potpun preokret što ne iznenađuje od čoveka njegove (nije jasno, ali najverovatnije misli na Mussolinija) promenljive naravi, jer me je do nedavno toliko puta pitao da li mislim da

[65] Isti izvor, str. 18-19.

[66] Galeazzo Ciano, *Diario 1939-1943*, Milano 1969, str. 109; *Dnevnik grofa Ciana*, Zagreb 1948, str. 75.

[67] Isti izvor, str. 111 i 112, naš prijevod: str. 76 i 77.

[68] Košta St. Pavlović, Jugoslovensko-britanski odnosi 1939-1945. Knez Pavle u poseti Rimu, Berlinu i Londonu prema britanskim dokumentima, *Glasnik Srpskog istorijsko-kulturnog društva NJEGOŠ*, str. 24-26.

su u Londonu svesni da je trenutak sazreo da se nastane da se Mussolini izvuče iz osovinske klopke.

Što se tiče Španije, svi Burbonci, rođaci kneginje Olge, rekli su mu da bi Franko, u slučaju rata, besumnje išao sa silama ‚Osovine'. Knez Pavle je stekao utisak (po svoj prilici iz istog izvora) da Mussolini radi na sprečavanju obnove monarhije (u Španiji). Može lako da bude da ovo ima neke veze i da knez Pavle želi da o tome izvesti London u nadi da će Vlada Njegovog Veličanstva raditi na obnovi (monarhije u Španiji).

Opšte uzevši, izgleda da poseta nije ništa učinila da umiri sumnjičenje i nepoverenje koje je knez Pavle oduvek gajio prema Mussoliniju, koga smatra ubicom kralja Aleksandra. Stvarno je rekao da oseća da, u poređenju sa Mussolinijem, Alkapone mora biti uglađen i bogobojažljiv čovek!

Nema nečeg ni naročito novog ni naročito zanimljivog u svemu ovome, ali, kako se čini da je knez Pavle jako želeo da Vam ovo prenesem lično, to činim *par acquit de conscience.«*[69]

Šef talijanske diplomacije, prilikom svog boravka u Berlinu, u drugoj polovici svibnja,[70] gdje je potpisao ugovor o savezu s Njemačkom (tzv. »čelični pakt«) - što ga je sam okarakterizirao kao pravi dinamit - dodirnuo je pitanje jugoslavenske politike i saopćio da držanje Jugoslavije - prema povjerljivim izvještajima kojima raspolaže talijanska vlada - nije tako bespri-jekorno kako se to Beograd trudi da ga prema vani pokaže. Talijanska je vlada saznala za određene tendencije da se s knezom i Cincar-Markovićem, prilikom njihova posjeta Berlinu, otvoreno razgovara. U dokaz čestitosti jugoslavenske vanjske politike mora se zahtijevati da Jugoslavija službeno napusti Društvo naroda i, štoviše, pristupi paktu protiv Kominterne.

Mussolini je nešto kasnije (30. V[71]), u vezi s netom zaključenim savezom, izradio za Hitlera povjerljiv memorandum u kojem su zacrtane osnovne linije vanjske politike i političke strategije fašističke Italije u najbližoj budućnosti. U njemu, uz ostalo, stoji da treba odmah, u prvim satima rata, zaposjesti čitavo Podunavlje i Balkan. Osovina se neće smjeti zadovoljiti izjavama neutralnosti nego će okupirati ta područja i iskoristiti ih za nabavku potrebnih namirnica i industrijskih proizvoda za rat. Takvom munjevitom akcijom Osovina ne bi izbacila iz borbe samo »garantirane države« poput Grčke, Rumunjske i Turske, nego bi sebi osigurala leđa, a pri tom može računati s Mađarskom i Bugarskom. Duce je predviđao u memorandumu pauzu za akciju do kraja 1942. godine.

U Berlin je otišao knez Pavle u pratnji Cincar-Markovića i njegov posjet Njemačkoj trajao je od 1. do 9. lipnja. Nekoliko dana nakon povratka u Beograd, pozvao je k sebi (13. VI) britanskog poslanika da bi mu izložio svoje dojmove iz Reicha. Campbell je Lordu Halifaxu poslao ovakav izvještaj o tome:

»1. Velika Vam hvala na pismu od 6. juna (1939) sa porukom knezu Pavlu kojom mu zahvaljujete što Vam je preneo svoje utiske iz rimske posete. Predao sam mu je prošle noći, i jasno je da je bio ne može biti zadovoljniji.

2. Otišao sam da ga vidim u 9 uveče i ostao sam s njim do posle 11

[69] Zanimljiv je prilog dra Rade Petroviča, Pogled na Jugoslaviju u ljeto 1939. godine. Prema izvještaju šefa italijanske policije Artura Bokinija, *Odjek,* Sarajevo, br. 21 od 1. XI 1968, str. 14.

[70] Politički arhiv njemačkog ministarstva vanjskih poslova - Politisches Archiv (skraćeno PA), Biirj Staatssekretär, Italien, Band 1, zabilješka od 23. V 1939.

[71] B. Krizman, *Hitlerov »Plan 25« protiv Jugoslavije,* str. 22-24.

časova, za koje smo vreme razgovarali o mnogim stvarima, a on mi je opisao svoju posetu Berlinu. Pokušaću da Vam to ponovim u što je moguće skraćenijem obimu.

3. Na prvom mestu, njegovi utisci o trojici ljudi sa kojima je imao posla.

4. Hitlera je opisao kao očevidno velikog čoveka, ali i veoma opasnog, samovoljnog i sposobnog da bude potpuno svirep. Razjeda ga taština.

5. Gering ie kaže, anahronizam: pripada vremenu Viljema Tela. Prijetan čovek, čije su gangsterske osobine ublažene crtom *bon enfant*.

6. O Ribentropu je govorio kao o budali, ali koja ima koban i štetan uticaj. Kad god je Hitler govorio protiv Engleske Ribentrop ga je podbadao.

7. Ono što mu je najviše palo u oči kod sve trojice to je njihova preterana taština, koja ih čini, po njegovom mišljenju, još opasnijim no što bi inače bili, iako misli da bi, u izvesnim okolnostima, možda bilo moguće koristiti se tom osobinom.

8. Ova mišljenja su, verujem, dosta opšta. Zanimljiva su utoliko što je do njih došao knez Pavle.

9. Njegovo Kraljevsko Visočanstvo došlo je do zaključka da Nemci ne žele rat još za dve-tri godine. Jedan od njihovih razloga je, on misli, da ne žele da budu umešani (u rat), ako mogu, sve dok je predsednik Ruzvelt u Beloj kući. Oni se nadaju ili da će odbiti da se ponovno kandiduje ili da neće biti ponovno izabran.

10. Hitler je davao utisak da će biti razuman u pitanju Danciga i rekao je nešto o ‚napuštanju' (izraz kneza Pavla) Slovačke.

11. Na drugoj strani Njegovo Kraljevsko Visočanstvo je zaključilo da nemački vođi ne veruju da ćemo (Englezi) zagaziti u rat zbog Danciga usprkos svojim garantijama. (Čini mu se najpoželjnijim, ako je to njihovo [njemačko] pošteno mišljenje, da valja naći načina da ih uverimo u njihovu grešku.)

12. Takođe se stalno ispoljavalo potcenjivanje britanskog naoružanja. Lako je, rekao je Hitler, napraviti deset topova, slikati ih deset puta i predstaviti da se čini da se radi o stotini.

13. Ovo me dovodi do jednog pitanja koje je važno, ako je knezu Pavlu rečen? istina. Hitler, kaže, rekao mu je da se jako plaši da je Musolini u stanju da u ;ini nešto ludo što bi moglo izazvati rat. Sprečio ga je, uz velike teškoće, da. za vreme Abisinskög rata, ne napadne Britansku mornaricu u Sredozemlju, i plaši se da Musolini ne učini nešto slično sada. Knez Pavle je odgovorio Hitleru da nikako ne deli njegovo mišljenje. Za vreme svoje posete Rimu došao je do zaključka da je rat ono što Musolini najmanje želi.

14. Druga stvar koja me je iznenadila bila je da je Hitler izjavio knezu Pavlu da mu ništa nije bilo poznato o pohodu na Albaniju do na nekoliko časova ranije. To je potvrdio i Ribentrop. (Pitam se da li je ovo istina.)

15. U više mahova knez Pavle mi je govorio da su nemački vođi udarali u grdnju protiv Engleske, koja je, oni su tvrdili, odbijala sve njihove ponude. Davali su mu utisak, rekao je, uobraženih ljudi slabih živaca, koji pate od neuzvraćene ljubavi. (Ovde sam se, razume se, umešao da bih izložio naš stav.) Hitler se naročito gorko žalio na Anglo-tursku izjavu (od 12. maja 1939. kojom su se obe države obavezale na međusobnu pomoć u Sredozemlju). Kad je knez Pavle pomenuo da je ona više uperena protiv Italije nego protiv Nemačke, Hitler je uzviknuo: ‚Lepo, zašto oni (Vlada Njegovog Veličanstva) to nisu rekli? Bio sam toliko ljut na Turke da sam povukao naređenje za isporuku njihovih teških topova za Dardanele i šaljem ih u Švarcvald.'

16. Njegovo Kraljevsko Visočanstvo ništa nije govorilo o svom udelu u

razgovorima, izuzev da je zadržao čvrst i nezavisan stav. Nema sumnje da tome ima da zahvali što se izvukao ceo celcat. Moje je lično verovanje da se Nemci ne osećaju dovoljno sigurni sa Jugoslavijom da bi smeli da se upuste u primenu prekomernog pritiska. Ovo mišljenje izgleda mi da je poteklo iz činjenice da je, u jednom trenutku, govoreći o Engleskoj, Gering rekao knezu Pavlu da je čuo da je on sklopio neki tajni ugovor sa Vladom Njegovog Veličanstva. Kad je Njegovo Kraljevsko Visočanstvo odbio tu optužbu, Gering je, rekao je, uzviknuo: ‚Ha! Rekao sam Rimu da ne veruje svemu onom što čuje iz Sofije'. Usred ove primedbe, kao da se upola trgao uvidevši da je (Gering) suviše rekao . . .«[72]

U cirkularnom telegramu njemačkog ministarstva vanjskih poslova od 9. VI[73] stoji da je posjet kneza Pavla Njemačkoj protekao na potpuno zadovoljstvo. Izjave kneza i Cincar-Markovića pokazuju da je: 1. Jugoslavija spremna da i nadalje slijedi jasnu politiku prijateljstva prema Njemačkoj i Italiji; 2. da se Jugoslavija već udaljila od Društva naroda i da nije nesklona da ga napusti u po mogućnosti skorom roku; 3. da Jugoslavija želi održati na snazi Balkanski sporazum na neutralnoj bazi i da ima u vidu istup Turske iz Balkanskog saveza ili inače rastavu od nje, ukoliko bi se i dalje vezivala za sile koje provode okruživanje Njemačke; 4. da se u ovom trenutku ne može obećati pristup Jugoslavije paktu protiv Kominterne. - Uostalom - javlja državni sekretar Weizsäcker — nisu zaključena nikakva utanačenja.

Hitler nije ništa odgovorio na Mussolinijev memorandum i Duce je neko vrijeme živio u iluziji da se Hitler s njime u svemu slaže, a tako nije bilo. Hitler nije htio čekati nego je krizu oko Danziga i koridora zaoštravao, uvjeren — kao i njegov ministar vanjskih poslova — da V. Britanija zbog Poljske neće zagaziti u rat. Izbjegao je sastanak s Duceom na Brenneru, dok je Ribbentrop Cianu u Fuschlu kod Salzburga, 11. VIII,[74] povjerio da će Njemačka raščistiti račune s Poljskom, a da je želja Berlina da Italija iskoristi poljsku aferu da »dokrajči svoj spor s Jugoslavijom u Hrvatskoj i Dalmaciji«. Hitler je u Berchtesgadenu sutradan otvoreno izjavio Cianu da je odlučio likvidirati Poljsku, a Italiji savjetuje neka iskoristi prvu priliku i raskomada Jugoslaviju, okupiravši Hrvatsku i Dalmaciju.

Ali, Duce nije toga časa htio ući u akciju i Hitler je, 1. IX, napao Poljsku, izazvao intervenciju Zapada i objavu rata V. Britanije i Francuske nacističkoj Njemačkoj. Pošlo mu je za rukom da u munjevitom pohodu pregazi Poljsku i zajedno sa Staljinom pristupi »četvrtoj podjeli« Poljske, dok je njegov osovinski partner (Duce) ostao promatrač, otklonivši Hitlerovu ponudu o Jugoslaviji.

Jugoslavenska je vlada odmah objavila svoju izjavu o neutralnosti u tom sukobu koji će prerasti u rat svjetskih razmjera, ali Duce - iako nije bio prihvatio Hitlerovu ponudu da napadne Jugoslaviju i tako zajedno s Njemačkom zagazi u rat — nije napuštao misao da u danom času okupira Hrvatsku.

6. *Pavelić kod grofa Ciana, 23. 11940.* Između Zagreba i Rima mešetario je neko vrijeme Josip grof Bombelles i Ciano je, 21. siječnja 1940,[75] zapisao u svoj dnevnik da mu je Bombelles povjerio kako je posjet kneza Pavla Zagrebu

[72] **K. St. Pavlović, nav. rasprava, str. 26-28.**
Ribbentropova zabilješka o prijemu kneza Pavla kod Hitlera: *ADAP* VI, str. 528-530.
[73] **PA, Büro Staatssekretär, Jugoslavien, Band 1.**
[74] **R. Mosca, nav. djelo, II, str. 78-81; *Tajni arhivi grofa Ciana,* str. 312-315.**
[75] **G. Ciano, *Diario 1939-1943,* str. 243-244; *Dnevnik grofa Ciana,* str. 148.**

protekao kao neki sprovod, te da će uskoro u Hrvatskoj biti sve spremno za ustanak. Ciano mu je spomenuo da linija eventualne fašističke djelatnosti u Hrvatskoj treba da bude: ustanak, zauzimanje Zagreba, povratak Pavelića, molba za talijansku intervenciju, uspostava hrvatskog kraljevstva, ponuda krune talijanskom kralju, a Bombelles se s tim složio, preporučivši Cianu da se sastane s Pavelićem.

Sutradan, 22. I,[76] Ciano je zapisao u dnevnik: »Mussolini je uvjeren u potrebu moga susreta s Pavelićem. Do sastanka će doći sutra u mojoj kući. Uglavnom izgleda da hrvatsko pitanje ide u susret svome rješenju. Treba pripremiti teren u Londonu i Parizu. To je osnovni preduvjet. Inače bolje je da ne poduzimamo ništa jer bismo stvar mogli skupo platiti, i to u najskorije vrijeme. Ali Mussolini ne čuje na ovo uho.«

Mussolini nije htio prihvatiti taj put i postupak priprema — kako je to predlagao njegov zet — ali je odobrio sastanak s Pavelićem. Tako je 23. I, Ciano primio ustaškog poglavnika, a njegov šef kabineta Filippo Anfuso — koji je prisustvovao tom sastanku - sastavio promemoriju o toku toga sastanka.

Ali, da vidimo najprije što je zapisao Bombelles u svojoj promemoriji o tome od 15. II 1940. namijenjenoj Anfusu. [s]

Dne 21. siječnja Ciano — zapisuje Bombelles - prima Bombellesa, 23. Pavelića i Bombellesa sa svrhom da se u glavnim crtama ustanovi politička i vojna djelatnost kojom će se uz pomoć Italije osnovati slobodna hrvatska država.

Bombelles najprije izvješćuje o sadašnjem stanju duhova i o političkim prilikama u Hrvatskoj i izlaže da su prilike tako zrele da bi se u bilo kojem času, nakon manjih završnih priprema, moglo prijeći u akciju.

Ciano ističe da Italija ne može i neće poduzeti formalnu inicijativu i da inicijativa mora poteći iz Hrvatske. Hrvati, to jest nacionalisti, kao početnu fazu moraju organizirati revoluciju u čitavoj zemlji, zauzeti Zagreb, i tamo formirati privremenu vladu na čelu s Pavelićem. Tada Pavelić mora poslati poziv Italiji i zatražiti pomoć. Talijanska će vojska tada stupiti u akciju i zauzeti čitavo područje koje se niže navodi i koje će sačinjavati hrvatsku državu. U isto vrijeme kad izbije ustanak u Hrvatskoj bit će i u Makedoniji revolucionarnih pothvata, koji treba da omoguće Albaniji proširenje njenog područja sve do Skoplja i time zajedničku granicu s Bugarskom.

Bombelles pita računa li grof Ciano s vojnom pomoći Mađarske i Bugarske. Ciano odgovara niječno. Bombelles naglašava kako će biti neizbježno neka područja prepustiti Mađarskoj i Bugarskoj i da bi se mogla, zauzvrat za te ustupke, od njih zatražiti također stanovita pomoć. Ciano pita jesu li Hrvati skloni suradnji s Mađarskom. Bombelles kaže da nisu i veli kako bi neka suradnja bila poželjna samo iz strateških razloga, zbog političkih razloga i za hrvatsku korist bila bi više poželjna talijanska akcija.

Uz pristanak Pavelića, Bombelles predočuje da bi za hrvatske nacionaliste prava okupacija Zagreba bila vrlo težak zadatak, jer se tamo nalaze srpske jedinice, a ima i drugih zapreka koje je u prvo vrijeme teško svladati, pa pita ne bi li se mogla uspostaviti vlada u nekom drugom gradu. Ciano odgovara

[76] Isti izvor, str. 244; naš prijevod: str. 148.

[77] Isti izvor, str. 245;'naš prijevod: str. 149.

[78] -Jere Jareb, Razgovor Ciano-Pavelič, 23. siječnja 1940, *Hrvatska revija,* Buenos Aires, prosinac 1963, god. XIII, sv. 4 (52), str. 619-623. Koristio sam se prijevodom iz Jarebove rasprave; originalni talijanski dokumenti o tim dodirima objavljeni su u *IDDI,* Nona Serie, vol. III, Roma 1959, str. 164-166.

kako zahtjev za pomoć mora doći iz Zagreba da bi pomoć bila svrsishodna i time se u inozemstvu stvorio željeni dojam. Pavelić na to primjećuje da će u času ustanka sve veze biti prekinute i nitko iz inozemstva neće moći ustanoviti odakle dolazi poziv za pomoć koji bi, uostalom, bio unaprijed pripremljen već prije dugo vremena. Radio-stanice EIAR-a i one iz Mađarske, a možda također one iz Njemačke prenosit će prvi i drugi dan vijesti prema želji Italije i prije dolaska talijanske vojske u Zagreb nitko u inozemstvu neće moći ustanoviti kakvo je pravo stanje u Hrvatskoj.

Na Cianovo pitanje koliko je vojske potrebno za tu akciju, ni Pavelić ni Bombelles ne mogu odgovoriti. Približan odgovor na to nalazi se u vojnom elaboratu što ga je u veljači 1940. Bombelles poslao Cianu. I Pavelić i Bombelles izjavljuju da se od hrvatskih i slovenskih jedinica ne treba očekivati nikakav otpor, naravno uz pretpostavku da u posljednji čas bude poduzeta intenzivna priprema s lecima koje će bacati talijanski avioni. Ako bi Mađarska, a posebno Bugarska nekoliko tjedana prije otpočinjanja akcije zauzela držanje koje bi se moglo činiti kao prijetnja, no bez ozbiljnih nakana, Srbi će biti prisiljeni da srpske jedinice i one u koje imaju povjerenja razmjeste duž mađarske i bugarske granice, pa se tako može očekivati da će talijanske granice braniti samo hrvatske jedinice, što znači da će ta granica biti posve nezaštićena. Ako Mađarska i Bugarska s mnogo buke koncentriraju jedinice na jugoslavenskoj granici i ako Italija u isto vrijeme nastavi sa svojom prijateljskom politikom spram Beograda, može se očekivati da će taj trik uspjeti.

Granice nove hrvatske države utvrđene su kako slijedi:

Počinjući od mora kod Spiča (južno od Kotora), linija slijedi staru granicu (prije 1918. godine) između Dalmacije i Crne Gore, zatim između Bosne i Crne Gore, zatim između Bosne i Srbije, duž Drine i Save do Beograda, zatim duž Dunava do ušća Tise, zatim duž Tise do sadašnje jugoslavensko-mađarske granice. Sadašnja granica prema zapadu sve do njemačke, nekoć austrijske granice, ostaje bez promjene. Jugoslavensko-njemačka granica također ostaje nepromijenjena i predstavljat će hrvatsko-njemačku graničnu crtu. Isto vrijedi i za talijansko-jugoslavensku granicu koja će postati talijansko-hrvatska granica,

Izvan države ostaje Crna Gora, oblikujući između Hrvatske i Albanije državu koja će se oslanjati na Hrvatsku ili Albaniju (prvo bi rješenje bilo logičnije s obzirom na čisto slavensko pučanstvo Crne Gore), a u području talijanskog utjecaja.

Slovenija će biti uključena u hrvatsku državu, ali će dobiti stanovitu autonomiju, prema svojim željama.

Vojvodina (zemlja na sjeveru od Dunava i Drave) dobit će autonomiju i zbog svojih mnogobrojnih mađarskih, njemačkih, rumunjskih i srpskih manjina imat će svoju posebnu upravu. U slučaju da dio Vojvodine, sjeverno od Dunava i istočno od Tise, ne bude prepušten Mađarskoj nego uključen u hrvatsku državu, uprava spomenutog kraja uredit će se prema prilikama i potrebama.

Pri raspravljanju tih pitanja Pavelić ističe da Hrvati nemaju apsolutno nikakvog nacionalnog prava da za svoju državu zahtijevaju Sloveniju i Vojvodinu. Uostalom, za Sloveniju se ne predviđa nikakvo drugo moguće rješenje, kad je njeno pučanstvo čisto slavensko i vrlo blisko hrvatskom. Ne čini mu se prikladnim ni ispravljanje slovenske granice prema Reichu (Maribor), zato da se ne povrijedi načelo koje je Hitler svečano proglasio da su južne granice

Reicha nepovredive. Ako se jednom to načelo napusti, s njemačke bi se strane mogle pojaviti želje za daljnjim zahtjevima.

Bombelles tada kaže da se Vojvodina, što je posljedica njena povijesnog razvoja, sastoji samo od manjina: hrvatskih, mađarskih, srpskih, njemačkih i rumunjskih. Carica Marija Terezija (1740—1780) kolonizirala je taj kraj različitim pučanstvom svog imperija, jer je zemlja bila potpuno opustjela nakon što je princ Eugen Savojski odanle protjerao Turke. Hrvatska nema povijesnih prava na taj kraj, ali njegova je vrijednost neprocjenjiva, posebno u okviru talijanske ekonomije, budući da je to agrikulturno najplodniji kraj Evrope.

Ciano za novu hrvatsku državu predlaže monarhiju pod Savojskom kućom, u personalnoj uniji s Kraljevinom Italijom, zajednička ministarstva vanjskih poslova i rata (i mornarice i avijacije) i carinsku uniju, ostavljajući sve ostalo nezavisnim.

Pavelić tumači da bi bilo mnogo prikladnije kad bi i ministarstva vanjskih poslova i rata ostala odijeljena, da se tako ne dirne u hrvatsku osjetljivost u svemu onome što se odnosi na potpunu suverenost i formalnu nezavisnost vlastite države. Bombelles primjećuje da talijanski utjecaj može na oba ta ministarstva biti odlučan i u manje vidljivom obliku, za što navodi primjere britanskih dominiona, njemačkih protektorata i drugih, itd. Ciano na to pristaje da se sačuva forma potpune nezavisnosti, s dodjelovanjem svih ministarstva, samo sa zajedničkom krunom i s regulirajućim utjecajem u spomenutim ministarstvima.

U pitanju krune, Ciano je predlagao da se odmah nakon sastava prve hrvatske vlade hrvatska kruna ponudi Nj. V. kralju Italije i caru Etiopije. Pavelić kaže da tako brza ponuda ne bi bila prikladna i da treba unaprijed pripremiti narod za takvo rješenje o kojem do sada nije ništa ni slutio. S obzirom na to, Ciano odgovara da se Hrvatska — nakon što je jednom stavljena pod talijansku krunu - ne treba više bojati nikakvih traženja ni zahtjeva za prepuštanje ovog ili onog područja, ni pristajanja na neke druge koncesije, kao što bi, možda, postojala opasnost ako bi se odgađalo rješenje pitanja krune. To odmah priznaju i Pavelić i Bombelles, ali se u tom času nije našlo prikladnije rješenje.

Toliko promemorija grofa Bombellesa.

Grof Ciano — koji se 23. siječnja 1940. sastao s drom Pavelićem u prisutnosti grofa Bombellesa i Anfusa — postavio je detaljna pitanja o mogućnosti ustanka u Hrvatskoj, o zamahu pokreta, o shvaćanju dra Pavelića u pogledu oblika vladavine koji bi se mogao dati Hrvatskoj i, također, o predvidivoj reakciji Srba, s obzirom na namjeravanu hrvatsku pobunu - zapisuje Anfuso.[79]

Pavelić je izjavio kako je siguran u uspjeh ustanka: potvrdio je potrebu da talijanske jedinice u snazi od oko 30.000 ljudi uđu u Hrvatsku čim izbije ustanak u Zagrebu, u manjim gradskim središtima i po selima, te je nadodao da će Srbima — čim se jednom stvori takva situacija — preostati samo da se povuku prema područjima stare Kraljevine Srbije. Pavelić je uvjeren da će uslijed započetog ustanka neizbježno uslijediti potpun raspad jugoslavenskog ustrojstva, kakvo je proizašlo iz ugovora od 1919. godine. On misli kako će biti potrebno da se ne prenagli taj proces dovođenjem talijanskih jedinica u

[79] **J. Jareb, nav. rasprava, str. 615-618; *IDDI*, Nona Serie, vol. III, str. 162-164.**

Beograd radi uspostavljanja vlade, po mogućnosti pod vodstvom Milana Stojadinovića, koja će pregovarati s Italijom i utvrditi nove granice Srbije.

Na pitanje grofa Ciana Pavelić odgovara da će imati uspjeha dolazak talijanskih jedinica na Kosovo s ciljem da se suverenit Kraljevine Albanije proširi na to područje. Pavelić potvrđuje ono što mu grof Ciano kaže, naime da su se Srbi doista uvijek bojali albanskog iredentizma i da se ozbiljno plaše albanske oružane akcije. Sto se tiče Slovenije, Pavelić kaže da se slaže s grofom Cianom o potrebi da se taj kraj prilagodi novom režimu koji će hrvatski narod uvesti zajedno s Italijom. Slovensko područje, koje je ovisno o hrvatskoj ekonomiji i uvijek je živjelo u skladu s Hrvatskom, moći će se samo podvrći činjeničnom stanju koje će nametnuti Italija.

Pavelić misli da bi eventualno ustupanje Maribora Njemačkoj moglo predstavljati prirodnu kompenzaciju njemačkim interesima u Sloveniji. Ne skriva da će proglašenje nezavisne hrvatske države u zajednici s Italijom predstavljati udarac koji će kočiti planove germanizma, ali drži da je pomoć Italije neophodno potrebna katoličkoj Hrvatskoj kako bi se spriječili njemački planovi na Jadranu. Pavelić isto tako ističe važnost koju bi za Italiju imala kontrola velikog trbovljanskog ugljenokopa u Sloveniji.

Grof Ciano s Pavelićem utvrđuje etape ustaškog pokreta i odobrava taktiku koju su do sada vodili »hrvatski naci-fašisti«, preporučujući Paveliću, uz ostalo, da se ne prenagli u akciji iz očiglednih razloga međunarodnog značaja i svakako pričeka »znak« iz Rima, izbjegavajući da pokret ne započne preuranjeno. Dr Pavelić, na zahtjev grofa Ciana, formulira ove točke:

1. Hrvatska će postati nezavisna država;
2. Hrvatska država imat će novčanu i carinsku uniju s Italijom;
3. Hrvatska država imat će hrvatsku narodnu vojsku (domobranstvo), (ono što su Austrijanci zvali Heimwehr, a Mađari Honved);
4. Hrvatska će država kasnije uspostaviti s Kraljevinom Italijom personalnu uniju. U vezi s tom posljednjom točkom dr Pavelić izjavljuje da se slaže s grofom Cianom o oportunosti personalne unije Kraljevine Italije s kraljevinom Hrvatskom, no smatra kako je potrebno eventualno ostvarenje takve personalne unije za prvo vrijeme zadržati tajnim, da se time ne pruži materijal za srpsku propagandu. Njeno će ostvarenje biti lako izvodljivo, kad se jednom Italija definitivno učvrsti u Hrvatskoj.

Grof Ciano spominje s tim u vezi kakva bi mogla biti državna fizionomija Hrvatske, ujedinjene personalnom unijom s Italijom: ministarstva..., upravna autonomija, talijanski ministar vanjskih poslova..., dio hrvatske vlade i obratno zajednički Vrhovni vojni komitet.

Pavelić izjavljuje da je suglasan.

Ustanička djelatnost utvrđuje se u ovim etapama:

1. Proglašenje hrvatske nezavisnosti u Zagrebu... Pavelić, osnivanje hrvatske vlade, poziv talijanskim jedinicama da interveniraju radi održanja hrvatske nezavisnosti.

2. Ulazak u Hrvatsku talijanskih jedinica koje će predvoditi ustaše što su sada u Italiji. Prvi je cilj Zagreb, završni cilj, u slučaju srpskog otpora, ušće Save u Dunav ili Željezna vrata.

3. Potpuno zaposjednuće Hrvatske, proglašenje personalne unije.

Slijedi diskusija o prilikama koje će nastati u Jugoslaviji nakon proglašenja nezavisne države Hrvatske, te se spominje vjerojatna sudbina drugih krajeva: Crne Gore, koja bi zbog slavenskog značaja mogla postati nezavisnom

državom; Slovenije, koja će ostati hrvatska dok će se Italiji prepustiti otoci pred Zadrom, tako da se tome gradu osigura slobodan prilaz moru.

Dogovoreno je da će Bombelles potkraj narednog mjeseca (veljače) osobno referirati grofu Cianu, a dr Pavelić će pojačati svoje veze s ministrom vanjskih poslova koji će nastaviti pružati sva potrebna sredstva za korisno vodenje pokreta, pokreta koji je do sada zabilježio stvarne političke uspjehe.

Knez Pavle saznao je za taj sastanak — jer je Bombelles bio i u njegovoj službi! — i jugoslavenski poslanik u Rimu je, 7. III,[80] izrazio grofu Cianu zabrinutost zbog događaja u Hrvatskoj i zatražio da se pojača nadzor nad Pavelićem. Ciano mu je u tom pogledu smjesta dao »najširа uvjeravanja«.

Istodobno su ustaše pojačali domovinsku akciju. »Pojedini događaji i pojave krajem meseca februara i u toku prošle sedmice u Zagrebu — stoji u tjednom izvještaju štaba Treće armijske oblasti o političkoj situaciji za razdoblje od 4. do 11. III 1940. načelniku Glavnog generalštaba[81] - ukazuju na pojačanu akciju hrvatskih krajne desničarskih elemenata, a koje su dale povod za preduzimanje raznih odlučnih mera od strane vlasti u cilju suzbijanja ovog pokreta, kao i prvacima *HSS* za političke izjave, koje su uperene protiv protivnika sporazuma i koje optužuju da primenom nasilnih sredstava nastojavaju otežati konačno uređenje Hrvatske.«[82]

U izvještaju se spominje eksplozija paklene mašine u zgradi Okružnog suda u Zagrebu 4. II, a također s tim u vezi eksplozije dinamitnih patrona u telefonskim kabinama 24. II. U povodu toga bio je objavljen u dnevnoj štampi proglas dra Mačeka upućen Hrvatima, Zagrepčanima, datiran s 4. III, a u vezi s tim proglasom izašao je u listu *Seljački dom* članak dra J. Krnjevića. Uz ostale mjere što ih je vlast poduzela, značajna je bila i zabrana daljnjeg izlaženja listova hrvatskog nacionalističkog pokreta *Hrvatskog naroda* (dra Budaka) i *Nezavisnosti* (dra Buća) prema rješenju Banske vlasti. Vlast je, također, zabranila daljnje izlaženje lista *Narodni val* što ga je izdavao i uređivao sin Stjepana Radića Vladimir. Kao odgovor na te mjere, »Hrvatski nacionalisti« izdali su letak pod naslovom »Veleizdajnik na djelu« koji je u velikom broju primjeraka bio raspačavan po ulicama, javnim lokalima i privatnim stanovima u Zagrebu.[83] Istodobno su se pojavili i leci »Glavnog ustaškog stana« u kome se pozivaju članovi ustaške organizacije na disciplinu, i to pod prijetnjom smrtne kazne.

U spomenutom ustaškom letku napada se VI. Maček koji »uništava jedinstvo Hrvata, uništava Hrvate, uništava Hrvatsku, da bi spasio Jugoslaviju, odnosno veliku Srbiju upravo tako kao što su to činili Pašić, Pribićević,

[80] **G. Ciano, *Diario 1939-1943*, str. 263; *Dnevnik grofa Ciana*, str. 159.**

[8]J **A-VII, Pop. 17, Kut. 32, Br. Reg. 31/1-2.**

[82] **Banska je vlast uhapsila na početku 1940. grupu od 50 ustaša, među njima i Milu Budaka. »Uhapšeni ustaše su najprije bili internirani u Lepoglavi, a zatim su preseljeni u Krušćicu kod Travnika. Medu njima su se, između ostalih, nalazili: M. Lorković, I. Oršanić, J. Frković, Juco Rukavina, Slavko Govedić, Juraj Veselić. Prema dnevniku logora u Krušćici, koji je pisao komesar logora kotarski pristav Ignacije Špoljar, vidi se da su internirani dijeljeni u dvije grupe: ‚hitlerovci', tj. ‚hrvatski nacional-socijalisti' internirani ‚zbog terorističkih akcija', i ‚pavelićevci', zbog ‚frankovačko-ustaške propagande'. Svi su internirani na osnovu čl. 12a Zakona o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi.« (Fikreta Jelić-Butić, Prilog proučavanju djelatnosti ustaša do 1941, *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb 1969, god. I, br. 1-2, str. 84, bilj. 96).**

[83] **Taj se letak nalazi u A-VII, Pop. 17, Kut. 32, Br. Reg. 31/1-8. U njemu se navodi i ovo: »Po naređenju dra Vladimira Mačeka lišeni su slobode osim dra Mile Budaka još ovi Hrvati: Perković, Baraković, Sajc, Ivanković, Marić, Miletić, Maksić, Milković, Cerovski, Vutuc, Rolf, Skrbin, Iveković, Stojčić, Filipović, Korenički, Tomić, Stipetić, Severin, Fržop, Bukojević, Vranković, Orešković, Aranšek, Mahovec, Čačić, Herceg, Miškulin, Miklaužić, itd.«**

Živković, Jevtić i Stojadinović, i sa istim diktatorskim zakonima i metodama. Dr. Vladimir Maček je stao u isti red i po ciljevima i po metodama sa krvnicima hrvatskog naroda i time je izvršio veleizdaju i nad ciljevima i nad slobodom naroda. Stoga je Dr. Vladimir Maček kriv i odgovoran za neuspjeh, nezadovoljstvo i nesretne posljedice hrvatskog naroda.« »Hrvatskom narodu postaje sve jasnije — navodi se dalje — da on ima samo jednoga pravoga vodu dra Ante Pavelića, čelik Hrvata koji je i riječima i djelima pokazao, da mu je' cilj borba za nezavisnu Hrvatsku državu, a dr. Vladimir Maček može ostati ministrovati u Beogradu, jer on sa hrvatskim narodom nema ništa zajedničko: ni krv, ni ime, ni zajednički cilj, ni poštenje.«

Ciano je, 9. IV,[84] zapisao u svoj dnevnik da mu je Duce govorio o Hrvatskoj. Već ga svrbe ruke. Namjerava ubrzati dogadaje da iskoristi nered koji vlada u Evropi. Nije rekao ništa određeno, osim što je uvjeren da ih Engleska i Francuska neće napasti zbog udara na Jugoslaviju.

Njemački ambasador u Rimu izvijestio je svoje ministarstvo, 30. IV,[85] da ga je poslanik Hristić, nakon duže pauze, opet posjetio i pokazao veliku zabrinutost zbog glasina koje u posljednje vrijeme kruže Rimom o nekoj navodno predstojećoj akciji Italije protiv Jugoslavije. Poslanik je o tome razgovarao s Cianom prije nekoliko dana i Ciano se, doduše, ogradio od tih glasina, ali se istodobno upustio u opširnija razlaganja o tome kako Jugoslaveni jako malo poduzimaju da održe bez smetnji atmosferu međusobnih odnosa. Upozorio je pri tom Hristića na ljubljansku aferu s lecima i na to da je nedavno neki talijanski brod u jugoslavenskoj luci bio izviždan. Osim toga, označio je kao čudnovato što Jugoslavija odjednom započinje s utvrđivanjem granice prema Albaniji, a i inače poduzima mjere vojnog karaktera i na granici prema Italiji. Primjedbe poslanika — da je to, što se u vojnom pogledu zbiva, nešto samo po sebi razumljivo u doba opće napetosti; da se događaji u Ljubljani ne mogu nipošto pripisati Jugoslavenima, a još manje jugoslavenskoj vladi koja je odmah odredila da se planirana predstava *Comedie frangaise* otkaže, i da je, konačno, govoreći o zviždanju pred tim brodom, riječ o ispadu nekoliko fakina, dakle o nečemu što ne zaslužuje oznaku »demonstracija« - nisu ponukale šefa talijanske diplomacije da skrene u pomirljivije vode. Mackensen je, također, potvrdio Hristiću da mu nije ništa poznato o nekim talijanskim planovima protiv Jugoslavije; da je, naprotiv, fundamentalan interes Njemačke i same Italije da na Balkanu vlada mir.

Ciano je, 10. V,[86] ponovo primio Pavelića i o tome unio u svoj dnevnik da situacija u Hrvatskoj sazrijeva. Budu li oni (Talijani) dugo oklijevali, mnoge će se simpatije okrenuti Nijemcima. Pripremit će geografsku kartu na kojoj će biti točno naznačeni podaci o revolucionarnim snagama i najhitnijim potrebama, a onda će prijeći na djelo. Nije s Pavelićem utvrdio nikakav određeni datum, naprotiv preporučio mu je da se izbjegava svaki preuranjeni ispad. Dobili su dokaze da je Bombelles plaćenik Beograda i on će osjetiti nemilosrdni zakon ustaša.[87]

[84] **G. Ciano, *Diario 1939-1943*, str. 281; *Dnevnik grofa Ciana*, str. 170.**

[85] **PA, Büro Staatssekretär, Jugoslavien, Band 1, Nr. 785 od 30. IV.**

[86] **G. Ciano, *Diario 1939-1943*, str. 296; *Dnevnik grofa Ciana*, str. 179.**

[8] **Stoga su ustaše u Zagrebu 1940. god. pokušali atentat na Bombellesa na Gupčevoj Zvijezdi. To potvrđuje i SI. Kvaternik u svom iskazu pred istražnim organima 7. II1947. i navodi da su to bili pripadnici terorističke tajne organizacije *Matija Gubec* B. Cerovski i V. Tomić. Nakon toga su obojica pobjegla iz Zagreba dok je na čelu organizacije stajala prof. Zdenka Smrekar.**

Izvijestio je Mussolinija — zapisuje dalje — o razgovoru s Pavelićem. Duce smatra da treba ubrzati događaje. Na svom je kalendaru zabilježio jedan dan na početku lipnja. Naređuje da se pozove general Gambarra iz Španjolske da bi preuzeo komandu nad trupama koje će izvršiti prodor.

Oko sredine svibnja Mussolini je donio odluku da napadne Francusku i.V. Britaniju i povjerio Cianu (13. V)[88] da ne misli više napasti Jugoslaviju, jer bi to bilo »kukavičko izvlačenje«. Navijestio im je rat i u govoru održanom tom prilikom s balkona *Palazzo Venezia* izgovorio ove riječi: »Svečano izjavljujem da Italija nema namjeru da uvuče u rat narode koji žive duž njenih granica na kopnu ili moru. Neka Švicarska, Jugoslavija, Grčka, Turska i Egipat upamte ove moje riječi. Zavisi samo od tih država, da li će one ostati na miru ili ne.«[89]

Kao rezultat razgovora Ciano-Pavelić, članovi nekog »Hrvatskog narodnog odbora za oslobođenje i uspostavu Nezavisne Države Hrvatske« u Zagrebu (zasigurno ustaški prvaci) uputili su, 10. VI,[90] apel grofu Cianu (to je ona molba za talijansku intervenciju koju je zatražio Ciano!) u kojem navode da je hrvatski narod 1918. godine bio nasilno uključen u takozvanu jugoslavensku državu, bez njegova pristanka, štoviše usprkos opetovano izraženoj želji da bude nezavisan i slobodan. Hrvatski je narod svjestan — stoji dalje u tom ustaškom »apelu« — svoje tisućljetne državne i nacionalne samostalnosti, a Srbija je 1918. god. uz pomoć zapadnih demokracija potpuno ugušila svaku državnu i nacionalnu individualnost, anektiravši hrvatski teritorij i držeći hrvatski narod pod hegemonijom Beograda. Hrvatski narod borio se poslije 1918. god. svim sredstvima da strese tuđinski jaram i beogradski su vlastodršci - nakon surovog nasilja i progona poznatih čitavom svijetu — bili prisiljeni da priznaju Hrvatima kakvu-takvu autonomiju, i to pod pritiskom međunarodnih događaja i rata koji je prijetio. No, ta je autonomija samo formalna, a nije ni osigurana, jer su beogradski vlastodršci uvijek spremni da je opozovu čim se promijeni međunarodna situacija; takvu autonomiju hrvatski narod ne želi nego zahtijeva proglašenje najpunije državne i narodne samostalnosti i nezavisnosti. On nije više voljan podnositi takvo stanje nego je ftdlučio da proglasi suverenost • na čitavom svom etničkom i historijskom području, da raskine svaku vezu sa Srbijom i da se otcijepi od takozvane Jugoslavije koja je samo proširena Srbija stvorena versajskim diktatom. Zato se potpisnici obraćaju svom velikom susjedu - fašističkoj Italiji i mole njenu pomoć u borbi za oslobođenje. Mole grofa Ciana da bude tumač kod Ducea »velike i slavom ovjenčane fašističke Italije« kojoj se obraćaju da im pomogne

SI. Kvaternik je 1946. god. - navodi J. Jareb u citiranoj raspravi - kazivao u pero dru Milanu Blažekoviću a u prisutnosti posljednjega ustaškog ministra vanjskih poslova dra Mehmeda Alajbegovića svoja sjećanja na postanak ustaške države. Sva trojica bila su tada zatvorena u Glasenbachu kod Salzburga u američkom logoru »Marcus W. Orr«. Kvaternik je, između ostalog, diktirao i ovo: »Poslije toga (tj. poslije jednog razgovora S. Kvaternika s talijanskim konzulom u Zagrebu, op. J.. Jareba) dolazi k meni grof Bombelles, kaže, da je bio kod Pavelića i Ciana i pokazuje listu ministara, na kojoj je Pavelić ministar predsjednik a on (Bombelles) ministar financija. U razgovoru s Bombellesom pitao sam, tko će biti glavar države; odgovorio je, da mi moramo doći u takav položaj prema Italiji kao Albanija, ali samo s puno većim prerogativima« (nav. rasprava, str. 625).

[88] G. Ciano, *Diario 1939-1943*, str. 298; *Dnevnik grofa Ciana*, str. 180.

[89] B. Krizman, *Hitlerov »Plan 25« protiv Jugoslavije*, str. 35.

[90] Jere Jareb, Hrvatski apel talijanskom ministru vanjskih poslova iz lipnja 1940, *Hrvatska revija*, 1974, str. 572-574.

Ovdje dajemo naš prijevod talijanskog dokumenta iz službene serije *IDDI*, Nona Serie, vol. IV, Roma 1960, str. 631-632. Na kraju dokumenta stoji bilješka da je taj apel potpisalo 66 osoba, no ne navodi se tko je sve potpisao.

i uputi svoju »prokušanu i nepobjedivu vojsku« radi obrane svete i pravedne stvari hrvatskog naroda protiv barbarskog uplitanja Srbije i njenih saveznika da bi uzmogli uspostaviti, *pod zaštitom Italije,* tisućljetnu hrvatsku državu.

Taj apel ustaškog »domovinskog vodstva«, sa šezdesetak potpisa prvaka organizacije; stigao je u Cianove ruke, ali je ostao neiskorišten, jer je Mussolini u to vrijeme bio zaokupljen Francuskom. No, nakon njene kapitulacije (22. VI), Duce se ponovo počeo zanositi mišlju o napadu na Jugoslaviju. Ciano je, 6. VIII,[91] zapisao u svoj dnevnik da Mussolini opet i često govori o napadu na Jugoslaviju u drugoj polovici rujna; zbog toga želi da Ciano potpiruje Hrvate i da što prije dođe do sporazuma Italije sa Sovjetskim Savezom koji bi imao biti senzacionalan.

Iz »Glavnog ustaškog stana« Pavelić je, 1. VII 1940,[92] uputio proglas hrvatskom narodu jer — kako reče — u sudbonosnim danima, što ih proživljuje cijeli svijet, treba otvoreno pogledati u oči zbilji, te reći jasnu riječ.

Prije dvadeset godina Francuska i Engleska diktirale su u Versaillesu — piše Pavelić — mirovne ugovore Evropi. Njemačkom su narodu bile nametnule najstrašnije uvjete pod čijim se teretom imao taj veliki narod satrti za duge vjekove. Istodobno su tim diktatom zatvorile morske putove mladom i poletnom narodu talijanskom, uskratile mu izvore, tako reći, svih dobara da se tako zaguši i zamre na vlastitom tlu koje oskudijeva mnogim sredstvima, potrebnim za prirodan tok života jednog naroda, koji se odlikuje vrlinama za velik napredak i procvat.

»Nekim pako malim narodima, koji su im izravno pripomogli u njihovom imperializmu, bili su nepravedno podvrgli druge narode i zemlje, da nad njima vladaju i da se s njihovim dobrima bezobzirno koriste. Među inima, najveća i najočitija nepravda, koju su bile uzakonile Engleska i Francuska u svom versajskom diktatu, bilo je stvaranje neprirodne i nakazne državne tvorevine, što su je najprije Internacionalni Židovi, a po tome i službeni čimbenici nazvali Jugoslavijom, a koja je u stvari Velika Srbija. U toj umjetnoj državnoj tvorevini bila je hrvatska zemlja i cijeli hrvatski narod predan kao ratni plijen pomahnitalim velikosrbskim vlastodršcima, koji su svoje nasilničko gospodstvo nad zarobljenom Hrvatskom u punoj mjeri doista i izvršili. Počevši od seljačkog dobra, pa do kulturnih tekovina narodnog blaga i bogatstva, političke i čovječje slobode, od narodnog osjećaja pa do vjere, nema ničega u našoj domovini, što velikosrpski nasilnici od godine 1918. pa do danas nisu drobili i pogazili, a sve pod izravnom zaštitom Engleske i Francuske koje su sve do jučer nazivali svojim velikim i moćnim saveznicima.«

Ta, kao i druge umjetno stvorene državne tvorevine služile su Engleskoj i Francuskoj kao psi-čuvari, imajući zadaću da okružuju Italiju i Njemačku, i vječno štekću protiv njih, kako bi tako »veliki saveznici« mogli mirno spavati u prezasićenosti od golemog plijena i u nebrizi za svoje gospodstvo nad Evropom za duge vjekove.

»Nu nakon ciglih dvadeset godina - nastavlja Pavelić - poveli su veliki vođe dvaju velikih naroda Hitler i Mussolini svoje slavne vojske, te su u jednom naletu razbili obruč, kojim su u Versalju bili opasani. Slobodnozidarska i Židovska Francuska već leži u prahu, a u najkraće će vrijeme ležati i imperijalistička Engleska. Na ruševinama nasilja i otimačine, diže se nova Evropa i novi poredak u njoj.

[91] **G. Ciano,** ***Diario 1939-1943,*** **str. 334;** ***Dnevnik grofa Ciana,*** **str. 200.**
[92] **A-VII, NDH, Kut. 85[f].**

Umjetne državne tvorevine, stvorene versaljskim diktatom, nestaju jedna za drugom, prema tome, kako koja stoji na dohvatu velikom rvanju velikih naroda. Neizbježiva je ista sudbina i ovoj umjetnoj državnoj tvorevini, u kojoj je utamničen hrvatski narod. I taj čas je vrlo blizu.«

Hrvatski je narod tih dvadeset godina — prema Paveliću — prošao svoju strašnu Golgotu, ali usprkos tome nije nikada izgubio nadu u svoje oslobođenje, dajući mnoge i najteže žrtve. Ali, mnogi i mnogi koji su u njegovo ime govorili, od njega povjerenje tražili i njegovo zastupanje preuzimali nisu govorili ni radili ono što je hrvatski narod od njih želio i htio. Zlorabili su to povjerenje naroda i umjesto borbe i izvojevanja narodnog i državnog oslobođenja pristali su na sporazum s Beogradom 1939. godine.

»Beograd je pokušao sva sredstva sile, da hrvatski narod upokori i da vanjskome svijetu prikaže, kako je ta državna tvorevina zdrava i sposobna za život, i da U njoj vlada potpuna sreća i zadovoljstvo. Tko se još ne sjeća svih strašnih nasilja i zločina, koja su u to ime vršena! Tko se još ne sjeća svih grobova i vješanja!

Nu ta sredstva nisu beogradske vlastodršce dovela do cilja. Hrvatski je narod dao otpor, i to ne samo svoju izdržljivost, kako se to sada želi prikazati, nego i krvavi otpor, s kojim je napokon i srušio najkrvaviju vojnu i kraljevsku diktaturu, što je svijet pamti. Ustaše su u prvim redovima borbu vodili, oni su kraljevsku diktaturu konačno krvavo srušili. Kada su Velikosrbi uvidili, da tim sredstvima cilja neće postići, i kada su doživjeli na nasilnom putu svoje drugo Kosovo, povratili su se svojem omiljenom bizantinskom sredstvu, varki i obmani. A političari su toj varci nasjeli, i sa najvećim neprijateljem hrvatskog naroda, sa najpokvarenijom beogradskom gospodom napravili sporazum.«

A što znači taj sporazum za hrvatski narod? — pita A. Pavelić. Nad Hrvatskom i dalje ima Beograd vlast; beogradski vlastodršci i dalje odlučuju o sudbini hrvatskog naroda. Sve je ostalo kao što je i bilo, za narod nije zapravo nastupila nikakva promjena, a nastupiti ni ne može u toj državi. Na to hrvatski »sporazumaši« ne samo što na vječnu sramotu svoju i svakoga hrvatskog sina i kćeri pregaziše još svježi grob Stjepana Radića i tolikih hrvatskih mučeničkih grobova nego se u svojoj kratkovidnosti i zaslijepljenosti dadoše na još jednu rabotu koja je mogla imati najstrašnije posljedice za hrvatski narod. Beogradski vlastodršci udijeliše, naime, njima uloge da oni napadaju politički i socijalni poredak u Italiji i Njemačkoj. Stoga se stadoše po skupštinama i sastancima nabacivati blatom na talijanski fašizam i njemački nacionalsocijalizam, propovijedajući i navještujući rat do istrage tim političkim sistemima dvaju najvećih i danas najmoćnijih naroda, a u zvijezde kovati demokraciju, te se potpuno izjašnjavati za Francusku i Englesku, za takozvane demokracije, a zapravo za slobodnozidarsku kapitalističku politiku internacionalnog židovstva. »Danas, kada su Engleska i Francuska, a s njima i židovska demokracija do nogu potučene i kada je bez ikakove dvojbe, da će Njemačka i Italija odlučivati sa novim poređajem u Evropi, ti kratkovidni politikanti misle, da bi mogli koga zavarati, pa se nude, u dogovoru sa beogradskom čaršijom, pobjedniku, da spase Jugoslaviju i svoje vladavine, kao da se nezna što su do juče bili i na koga su do juče prijanjali.«

Kad bi danas — nastavlja on — pobjednici u ovom velikom ratu hrvatski narod prosuđivali po njima, sudbina Hrvata bila bi strašna za vjekove, no za slobodu hrvatskog naroda radio je i borio se hrvatski ustaški pokret s Pavelićem kao poglavnikom na čelu, i to na strani današnjih pobjednika, i to ne od jučer nego već dvadeset godina.

»1 stoga hrvatski narod - zaključuje Pavelić - može mirno gledati u svoju budućnost u ovim sudbonosnim danima. Na njemu je tek da prikupi svoju snagu, da na dani znak pod ustaškom hrvatskom zastavom, na kojoj su već zapisane mnoge sjajne pobjede, dade zadnji odlučni udarac tuđinskom gospodstvu, na čijem će se prahu uspostaviti samostalna i nezavisna država Hrvatska, u kojoj jedino može biti za hrvatski narod slobode i pravde, jer bez nezavisne države Hrvatske ne može biti niti slobode, niti blagostanja za hrvatski narod.

U hrvatskoj državi ne će gospodariti nikakova, a najmanje beogradska cincarska gospoda, u njoj ne će Židovi trgovati sa svim dobrima i sa svetinjama hrvatskog naroda, u njoj ne će politikanti naroda varati i prodavati ga tuđinu za ministarske plaće i položaje, u njoj će hrvatski narod biti doista svoj na svome, sam gospodar svoje zemlje i svoje politike. U nezavisnoj državi Hrvatskoj ispuniti će se vjekovni san svih hrvatskih pokoljenja, u njoj će vladati novi, ali hrvatski narodni i istinski seljački poredak.

Živila slobodna i nezavisna država Hrvatska! Živila ustaška borba i pobjeda!«

7. *Jugoslavija ili Grčka?* Kneza Pavla - kao nesumnjivog planera vanjske politike Jugoslavije (od 1934. god. dalje), a posebno dobro obaviještenog u pravcu Rima — počeli su sve više zabrinjavati simptomi pogoršanja odnosa s Italijom. Zbog toga je — opet jednom — pokušao da posredstvom Berlina utječe na Rim. Njemački poslanik u Beogradu v. Heeren, 26. VII 1940,[93] izvijestio je Berlin da ga je Cincar-Marković pozvao i povjerio mu kako je neposredno pred svoju bolest pretresao s knezom-namjesnikom svoj eventualni posjet Njemačkoj radi konferiranja s ministrom v. Ribbentropom. Sad će, naravno, trebati još neko vrijeme dok ne postane sposoban za put, a iz daljnjeg je razgovora poslanik razabrao da Cincar-Markovića ozbiljno zabrinjavaju napadaji talijanske štampe. Ako Italija time želi — rekao mu je šef jugoslavenske diplomacije — da pripremi teren za kasnije zahtjeve na Dalmaciju, dijelove Južne Srbije i tome slično, onda on s pesimizmom gleda u budućnost, jer će se Jugoslavija u tom slučaju boriti do posljednjeg čovjeka. No, Cincar-Marković se nada — sjećajući se više razgovora što ih je vodio s Führerom — da Njemačka neće dopustiti takve talijanske zahtjeve. Heeren zaključuje svoj telegram napomenom da se sam u razgovoru držao receptivno.

Strahovanja kneza-namjesnika i njegova ministra vanjskih poslova bila su potpuno na mjestu. Mussolini je, 4. VII, naredio generalštabu da pripremi planove za istodobni napad na Jugoslaviju i Grčku,[94] a Ciano je, u razgovoru s Hitlerom u Berlinu, 7. VII,[95] izjavio đa je Italija vrlo nezadovoljna s Grčkom. Spomenuo je, dalje, Jugoslaviju i rekao da Italija ima u rukama dokaze o neiskrenosti jugoslavenske politike. U svakom slučaju knez Pavle rob je Engleske. Jugoslavenski je narod u svom držanju nesiguran; nesumnjivo nije ni germano- ni italofilski nastrojen. U najnovije doba Jugoslavija pokazuje rusofilske osjećaje, no to čini manje radi Rusije, a više iz protuosovinskog stava. Dosad je, doduše, i Italija zastupala gledište da Balkan treba po mogućnosti ostaviti na miru, ali sada Duce smatra - isticao je Ciano - da se

[93] PA, Büro Staatssekretär, Jugoslavien, Band 1, Nr. 557 od 26. VII.

Mussolini je, 4. VII 1940, naredio generalštabu da pripremi planove za *istovremeni* napad na Jugoslaviju i Grčku (Giorgio Perich, *Mussolini nei Balcani,* Milano 1966, str. 14).

[9]- Njemačka zabilješka o tome (koja je znatno sadržajnija): *ADAP,* Band X, Frankfurt a. M. 1963, str. 123-129; talijanska verzija: R. Mosca, nav. djelo, II, str. 208-214; *Tajni arhivi grofa Ciana,* str. 394-398.

mora, za otprilike mjesec dana, likvidirati jugoslavensku jjilchijc. ^^
to jedinstvena prilika, jer bi nakon primirja s Francuskom imala da brani samo jednu kopnenu granicu. Italija je sada vrlo zainteresirana za Jadran, dok Rumunjska i Crno more više pripadaju njemačkoj sferi. Italija drži da je kucnuo čas da potkreše obujam jugoslavenske države, toga tipičnog produkta protutalijanske tendencije.

Hitler je argumentima pokušao uvjeriti talijansku stranu o neoportunosti narušavanja mira na Balkanu tako dugo dok uspješno ne okončaju sukob s Engleskom. Moglo bi doći, možda, čak do toga da Engleska i Rusija, pod utjecajem tih događaja, otkriju zajedništvo interesa. Ciano se složio s tim stavom, rekavši da je uvjeren da će to isto učiniti i Duce. On misli da se jugoslavensko pitanje može odgoditi sve dok rat s Engleskom ne bude okončan. Za sada je važna konstatacija da Jugoslavija nije Osovini sklona zemlja; da ne može zahtijevati da u novoj, nakon rata nastaloj Evropi, zauzme mjesto u svom sadašnjem obliku i sadašnjoj orijentaciji i da jugoslavenski problem mora biti riješen, kad Führer, koji i onako drži u rukama čitavu igru, bude smatrao da je za to došao čas. Hitler mu je, dalje, ukazao na jasno razgraničenje interesnih sfera između Reicha i Italije. Sredozemno more i Jadran — rekao je — pripadali su odvajkada povijesnom interesnom području talijanskog poluotoka i Njemačka to potpuno priznaje. Njemačka posjeduje dokumente o nepouzdanoj i dvoličnoj politici Jugoslavije koje će dostaviti Duceu. Knez-namjesnik Pavle pripada Zapadu, kao član engleske »matične dinastije«, i po svojoj čitavoj osobnoj orijentaciji, a takvo njegovo držanje dokumentiraju i ti dokumenti. Jugoslavensko pitanje mora biti riješeno u talijanskom smislu, kad za to dođe vrijeme, a ako bi rat na Balkanu možda izbio sam od sebe, Duce se može smjesta umiješati. Takva bi intervencija Italije bila potpuno i u interesu Njemačke.

Njemački vojni ataše informirao je iz Rima, 9. VII,[96] nadležne u Berlinu o svom razgovoru s generalom M. Roattom. Političko vodstvo povjerilo je, naime, talijanskom generalštabu - javljao je gen. Rintelen - da izradi studiju o napadu na Jugoslaviju, i to pod pretpostavkom upotrebe i talijanskih snaga protiv jugoslavenske sjeverne granice preko Koruške i Štajerske. Generalštab u Rimu pretpostavlja da je to pitanje s političke strane već dogovoreno s Reichom. Otpočinjanje tih predradnji ne znači da Italija namjerava u najbližoj budućnosti' poduzeti napad, nego predstavlja generalštabnu pripremu za slučaj koji može nastupiti za dva mjeseca ili godinu dana, ili čak nikada. Roatta predlaže sastanak predstavnika obiju strana. Ali ga je Rintelen upozorio da njemačka strana i nadalje zastupa gledište da je zasad mir na Balkanu u interesu i Italije i Njemačke. Taj je talijanski prijedlog izazvao ovu Hitlerovu odluku: što se tiče talijanskih želja u pogledu napada na Jugoslaviju, on (Hitler) je u tome *potpuno nezainteresiran.* On želi mir na njemačkoj južnoj granici i opominje da tako Englezima ne stvaraju priliku da se ugnijezde sa svojom avijacijom u Jugoslaviji. Njemačko-talijanski generalštabni razgovori su stoga — po njegovu mišljenju — suvišni![97]

[96] ***ADAP,* Band X, str. 396-398.**

[97] **Hitler se prvi put, 21. VII, opširnije izjasnio o svojim agresivnim planovima na Istoku; deset dana kasnije primila je OKH (Vrhovna komanda kopnenih snaga) zadatak da ispita potrebne preduvjete za vođenje takvog vojnog pohoda i naređenje da Hitlera ubrzo o rezultatima izvijesti. No, prošlo je gotovo pola godine dok mu glavnokomandujući kopnenih snaga i šef generalštaba (5. XII 1940) nisu referirali o planu pod šifrom *Barbarossa,* planu napada na Sovjetski Savez.**

Ribbentrop je stoga, 16. VIII,[98] pozvao talijanskog ambasadora u Berlinu D. Alfierija i obavijestio ga o stavu vlade Reicha otprilike ovako: 1. U principu valja reći da je Osovina trenutačno angažirana borbom na život i smrt s Engleskom i kako bi zbog toga, van svake sumnje, bilo nepreporučivo da se stvara neki novi problem. U svakom slučaju, treba se truditi da se izbjegne bilo kakav novi sukob koji bi oslabio rat protiv Engleske. »Mi se sada borimo - rekao je on - da osvojimo Britanske otoke, a Italija je na putu da izbaci Engleze iz sjeverne Afrike. To, po našem mišljenju, potpuno okupira snage obiju zemalja.« 2. Jugoslavenski problem ne treba tretirati površno, gledajući na nj sa čisto vojne točke. Srbi nisu loši vojnici i Talijanima bi bile potrebne znatne vojne snage da ih pobijede. Osim toga, engleski bi bombarderi, bez sumnje, pritekli u pomoć Jugoslaviji. To bi dovelo do neizbježnosti intervencije njemačke avijacije, što bi predstavljalo rasipanje snaga u vrijeme kad *Luftwaffe* mora braniti golemi teritorij Evrope i ujedno napadati Englesku iz zraka. Njemačka bi strana htjela izbjeći rasipanje snaga. 3. Sa čisto političke strane, novo ratno poprište na Balkanu moglo bi u stanovitim okolnostima dovesti do općeg proširenja sukoba. Kakvo bi bilo držanje Mađarske? Što bi se dogodilo s Grčkom, itd.? Ne smije se zaboraviti da Jugoslavija ima dobre odnose sa Sovjetskim Savezom. Sasvim je sigurno da bi se u takvim okolnostima na sceni pojavila Moskva, makar i samo na diplomatskom planu, ali bi Njemačka bila prisiljena da za svaku eventualnost pošalje nove snage na Istok. A to se ne smatra preporučljivim. Iz svih tih razloga njemačka bi strana željela da *zasad* odgode detaljnije proučavanje tog problema dok se s vremenom ne raščisti opći položaj, posebno u pogledu njemačko-engleske vojne situacije.

Mackensen je sutradan[99] izvijestio Berlin da mu je Ciano prenio Duceovo mišljenje o potrebi da sva pitanja podrede jednom velikom cilju i da ih tretiraju u najužem kontaktu. Italija momentano — javljao je dalje ambasador Berlinu — ne planira nikakve pothvate protiv Jugoslavije a kontroverzu s Grčkom treba, po mišljenju Rima, riješiti diplomatskim putem. Italija u tom pogledu, uvjeravao je Ciano ambasadora, neće ništa učiniti prije nego što se sporazumi s njemačkom stranom.

Säm Mussolini je u pismu Hitleru, 24. VIII,[100] izložio svoje misli o situaciji ovako: počevši s Dunavskim bazenom i Balkanom mogao bi reći da nema nikakve promjene u politici o kojoj su se već Hitler i on bili suglasili, tj. o držanju te oblasti izvan sukoba. Akcije vojnog karaktera na grčkoj i jugoslavenskoj granici predstavljaju samo mjere opreza zbog toga što su obje zemlje (Grčka i Jugoslavija) u biti vrlo neprijateljski nastrojene i spremne da se upute protiv Osovine čim im se za to ukaže prilika. Talijanska policija pronašla je u okolici Trsta dva tajna skrovišta oružja srpskih komita. Führern, također, nije nepoznato da su i Grčka i Jugoslavija provele gotovo potpunu mobilizaciju svojih vojnih snaga i da ne može biti sumnje o stalnoj suradnji između Grčke i V. Britanije. Sve grčke luke predstavljaju neprijateljske baze. No, usprkos svemu tome Italija ne predviđa nikakve korake u toj oblasti. Njeni vojni napori u bližoj budućnosti upravljeni su prema Egiptu — isticao je Mussolini.

[98] ***ADAP*, X, str. 408-410; talijanska verzija: *IDDI*, vol. V, str. 414-415.**

[99] **Isti izvor, X, str. 413-414.**

[100] ***Tajna pisma Hitler-Mussolini (1940-1943)*, Zagreb 1953, str. 23-24 (pri tom se potkrala štamparska greška: 27. umjesto 24. VIII); talijanski original: *IDDI*, Nona Serie, vol. V, str. 469-470 (ta je verzija potpunija od one iz *Tajnih pisama*).**

[101] ***ADAP*, X, str. 450-452.**

Pavelićev letak koji je širen po Hrvatskoj 1940. godine

NOVOGODIŠNJA POSLANICA HRVATSKOM NARODU OD POGLAVNIKA Dr. ANTE PAVELIĆA.

HRVATI!

Na početku ove sudbonosne Nove godine, koja je na pomolu, ja, koji sam po Providnosti i volji obih vodja naših velikih osovinskih susjeda odredjen, da vas povedem u slavniju i bolju budućnost, šaljem vam svoj svečani pozdrav.

Ova nova godina neće nam biti laka. Tražit će od svih nas velike žrtve. Ali mi znamo, da jedino pomoću žrtava i patnji možemo postići svoj cilj — OSTVARENJE NOVE I JUNAČKE HRVATSKE U OKVIRU MAJKE ITALIJE.

Došlo je vrijeme, kad mi Hrvatski nacionaliste moramo govoriti otvoreno. Predugo su mnogi od nas izušćivali otrcane liberalno-demokratske krilatice — »oslobodjenje«, »nezavisnost« i »mir«. Ne treba nam više tih besmislica. U »novom redu«, što ga navješću-ju veliki diktatori, ne može biti drugog oslobodjenja, osim oslobodjenja od otrcanih tradicija Matije Gubca, Stjepana Radića i od ideologije lažnog seljačkog pokreta. Nema nezavisnosti, dok se dobrovoljno ne prilagodimo fašističkoj nauci i njenim vodjama; nema mira, dok su naša braća Talijani zauzeti tako očajnom borbom. Zato vam i opet naglašujem: **nek nam ova Nova godina donese Novu Hrvatsku — Junačku Hrvatsku u okviru majke Italije.**

Ali zašto »junačku«? — možda ćete pitati. Ja ću vam reći, zašto. Vaši tako zvani vodje — Maček, Košutić, Krnjević, Šubašić, Vilder i njihova klika propovijedaju vam lažni ideal — ideal mira. Oni vam govore, da je njihova politika sačuvala mir u Jugoslaviji, kao što i jeste. Ali zar taj njihov mir nije **sramotan mir?** Zar ne bi bilo junačkije i bolje po naše nacionalne interese, da pograbimo oružje za obranu talijanskog naroda u njegovoj nevolji? Zar ne bismo trebali biti spremni prolijevati svoju krv i krv naših sinova u znak zahvalnosti za dragocjenu pomoć i materijalnu potporu, kojom je fašistička Italija tako plemenito obasula naš pokret? Hrvatski muževi i žene, ja imam u vas vjeru i smatram, da je kucnuo čas, kad će čete Hrvatskih ustaša biti ponosne, da stanu rame uz rame s bataljunima crnih košulja i dijele s njima opasnosti i napore junačkog uzmaka u Africi i u Albaniji.

Što će biti poslije rata? Imam svečano obećanje od samog Duce-a, da Hrvatska ne će biti zaboravljena i da njezine usluge ne će ostati nenagradjene. Bit će joj dodijeljena odlična uloga u »novom redu«, da bude spona medju fašističkom Italijom i nacional-socijalističkom Njemačkom, jer će budućnost Dalmacije i većeg dijela Hrvatske biti vezana s Italijom, dok će nekoji krajevi, kao Hrvatsko Zagorje i jedan dio Slavonije potpasti pod Njemačku. No nemojmo se zbog toga uznemirivati. Premda odijeljeni granicama, bit ćemo ujedinjeni u junačkom duhu odanosti uzvišenom totalitarnom idealu. Nova Hrvatska će doduše biti manja opsegom i siromašnija obiljem, (jer ćemo iz nje izagnati sve protagoniste stranog kapitala), ali će zato biti veća slavom i bogatija duhom.

Novi red traži, da imate neograničeno povjerenje u mene, vašeg Poglavnika i u genij vaših fašističkih protektora. Jednom zauvijek moraju zamuknuti glasovi kritiziranja u vašim redovima. Čuju se gnjevni glasovi, koji viču, da kod vas nastaje glad i sve veća skupoća uslijed toga, što se živežne namirnice i sirovine šalju našim osovinskim prijateljima. Hrvati, to mora biti. To je ono najmanje, čim možemo pomagati svojim velikim susjedima. Što znači, ako nekoliko mjeseci, ili godina, moramo podnositi takve žrtve, kad im tim pomažemo, da izvojšte konačnu pobjedu? Drugi se glasovi opet dižu u znak prosvjeda protiv junačke bombaške djelatnosti naših ustaša u Zagrebu i drugdje i protiv sukoba, što ih naši ustaše tako uspješno organiziraju na Zagrebačkom sveučilištu, tom žarištu slavenske lažne kulture. Na te glasove ja dajem odgovor: »Mirno! To je tek početak. Moramo proći kroz oganj, krv i nasilje, prije no što se rodi Nova Hrvatska«.

To je eto moja poslanica vama za 1941. godinu.

RADITE I MOLITE SE DAN I NOĆ ZA NAŠ VELIKI IDEAL — ZA STVARANJE NOVE HRVATSKE U OKVIRU FAŠISTIČKE ITALIJE. TO I SAMO TO JE PRAVI CILJ SVAKOG PRAVOG HRVATSKOG NACIONALISTE.

Živio Hrvatski Protektorat!

Živila Fašistička Italija!

Poglavnik
Dr. ANTE PAVELIĆ.

Negdje u Italiji, 1. siječnja 1941.

Pavelićeva »poslanica« i. siječnja 1941.

U razgovoru s v. Heerenom u dvorcu Brdo, 26. VIII,[101] knez je Pavle rekao njemačkom poslaniku da je za nj van svake sumnje da je Njemačka u vojnom pogledu nepobjediva. No, on strahuje od dva neprijatelja Evrope, a to su glad i u njegovoj pratnji — komunizam. Sama Njemačka ne podliježe, doduše, tome zbog svoje unutrašnje čvrstoće, ali zato druge zemlje Evrope. Knez ne može imati nikakvo povjerenje u politiku Sovjetske Rusije. Ugovor s Rusijom bio je zasigurno genijalni i politički neizbježiv Führerov šahovski potez, ali će njime Sovjetska Rusija dobiti na prestižu i njena ekspanzija prema zapadu priredit će Evropi još mnoge nemirne časove. U budućnosti će za Balkan postojati izbor samo između naslona na Njemačku i naslona na Rusiju.

Italija ispada iz toga, kao i zapadne sile — nastavljao je knez Pavle. — Italija neće nikada biti kadra da na Balkanu ima premoćnu ulogu. Za njega (kneza) razumije se samo po sebi da Jugoslavija — postavljena pred takav izbor — mora optirati za Njemačku jer materijalni i kulturni interesi Jugoslavije upućuju je na Njemačku koja je za njega i utjelovljenje reda. No, ta spoznaja potrebe najužeg naslona na Njemačku nije, dakako, još posvuda prodrla u krugove stanovništva. To se ne temelji samo na poznatoj frankofilskoj i panslavenskoj tendenciji mnogih političkih i vojnih krugova, nego danas možda još više na nepovjerenju koje neprestano izaziva Italija povezana savezom s Njemačkom. Ako se u talijanskim knjigama i novinskim člancima iznova javljaju zahtjevi na Sloveniju, Hrvatsku, Dalmaciju, Crnu Goru, pa čak i na sveta mjesta Srpstva: Kosovo-polje i Skoplje, premda postoji pakt prijateljstva između Jugoslavije i Italije iz 1937. godine, koji priznaje granice i jedne i druge strane, onda je to nepovjerenje potpuno razumljivo. Jugoslavija je prema Italiji bila uvijek lojalna; praktično nije sudjelovala u politici sankcija i šutke je svojevremeno primila okupaciju Albanije što je bilo u suprotnosti s paktom prijateljstva. To se, dakako, nije dogodilo iz prijateljstva prema Italiji nego samo iz razuma i iz povjerenja u interes Njemačke da Jugoslavija ostane sačuvana. Za raspoloženje prema Njemačkoj bit će od najveće važnosti njeno držanje prema toj agresivnoj politici Italije. Njemačku se poštuje, ali Italiju se u masi našeg stanovništva ne poštuje.

Poslanik je na to primijetio knezu da ne treba zamjenjivati Mussolinijevu Italiju s nekadašnjom; uz to, mora se imati razumijevanja za to da Talijane zabrinjava rusofilska tendencija vrlo utjecajnih jugoslavenskih krugova. Italija neće nikada dopustiti da njen susjed na Jadranu postane vazal ruske velesile.

Knez je na to vrlo žustro odvratio kako dobro zna da postoji takva rusofilska tendencija, ali da ona ipak ne utječe na jugoslavensku politiku. Uostalom, posjeduje dokumente o tome kako su nam upravo iz Italije došli komunistički agenti da bi sijali nemire. Knez je, zatim, spomenuo borbu protiv slobodnih zidara i rekao da je potpuno odobrava. Ti su krugovi posljednjih godina uvijek pružali otpor jugoslavenskoj vanjskoj politici. Njihovo odstranjenje potrebno je u jugoslavenskom interesu i on će to nadalje provoditi sa svom energijom. Na kraju je knez primijetio da već sada pravi planove za svoj privatni život nakon punoljetnosti kralja Petra. Ljeto želi provoditi u svom dvorcu Brdo, a zimu, ako je ikako moguće, u Miinchenu. Planira da kupi kuću u Nymphenburger Schlossrondell. Poslanik je na to informirao kneza kako je njemačko ministarstvo vanjskih poslova pripravno da omogući telefonske razgovore knjeginje Olge i njene sestre grofice Törring-Jettenbach na čemu se knez zahvalio.

U Rim je došao ministar v. Ribbentrop da smiri ratobornog Ducea i u razgovoru s Mussolinijem, 19. IX,[102] priznao da se u Grčkoj i u Jugoslaviji radi *isključivo* o talijanskim interesima; da je u nadležnosti Italije kako će riješiti ta pitanja i da prema tome može računati s potpunom podrškom Berlina, punom simpatija; da mu se, ipak, čini da je *zasad* bolje da ta pitanja ostave po strani i da svu pažnju koncentriraju na uništenje Engleske. Na to je Duce odvratio da Italija *zasad* neće ništa poduzimati ni protiv Grčke ni protiv Jugoslavije; da je na jugoslavenskoj granici koncentrirano 500.000, na grčkoj 200.000 ljudi kao mjera opreza; da je unutrašnja situacija u Jugoslaviji loša, dok je uloga Grčke u Sredozemnom moru ista onakva, kakvu je Norveška kao agent Engleske odigrala prije pola godine. Na kraju je istakao kako je trenutno prvo i osnovno rat protiv Engleske, pa će se stoga prema Grčkoj i Jugoslaviji odnositi miroljubivo i da namjerava, prvo, potpuno osvojiti Egipat.

Prilikom sastanka s Mussolinijem na Brenneru, 4. X,[103] Hitler je neke svoje karte pokazao Duceu, govoreći o svojim planovima prema Španjolskoj, Francuskoj, Engleskoj i drugima, ali mu je zatajio da je već naredio da nekoliko dana kasnije (11. X) njemačke trupe uđu u Rumunjsku. Ta je Hitlerova odluka razbjesnila Mussolinija, i to iz tri razloga: nekoliko tjedana prije Hitler mu je savjetovao da ne poduzima nikakvu akciju prema Balkanu; Bečkim sporazumom pitanje nove madarsko-rumunjske granice riješile su Italija i Njemačka zajednički a sada Njemačka, na svoju ruku, šalje trupe u Rumunjsku; Balkan, navodno, ulazi u interesnu sferu Italije, a sad se, eto, Njemačka sve više angažira u pravcu Balkana, bez Italije. Postavljen pred izbor: Grčka ili Jugoslavija, Mussolini se odlučio za Grčku.

U namjeri da povede »paralelni rat«, Mussolini je konačno, 28. X, udario na Grčku, stavivši tako Hitlera pred svršeni čin.[104] Time se politička i vojna situacija na Balkanu još više zamrsila, a Duceu se nisu ostvarili računi. Naprotiv, pokazalo se da je Grčka za talijanske snage pretvrd orah. Grčke su se snage pribrale i preuzele inicijativu, što je umekšalo i oslabilo ratobornost fašističkih vrhova u Rimu. Zaprijetila je opasnost da talijanski napad na Grčku na svim linijama doživi slom: takav je slom mogao imati nedoglednih posljedica za *oba partnera Osovine,* i to ne samo na Balkanu nego u Evropi uopće, a to Berlin ni pod koju cijenu nije smio dopustiti. Rim je, pritisnut nevoljom, prvo diskretno, a kasnije sve otvorenije i razgovjetnije, počeo aludirati na pomoć njemačkog saveznika i tako i protiv svoje volje počeo sve više zavisiti od svog partnera, koji je, uostalom, već bio donio odluku — a da o tome Mussolini nije imao ni pojma! — da će napasti Sovjetski Savez, a time bi pitanje Sredozemlja, pa prema tome i hrvatsko pitanje, dolazilo za Berlin u drugi plan.

Talijanski napad na Grčku doveo je Jugoslaviju u još težu situaciju, jer je Njemačka, očito, morala prije ili kasnije zahvatiti u opći položaj na Balkanu. Knez Pavle sazvao je Krunski savjet u povodu talijanskog napada na Grčku[105] i tom prilikom izjavio da treba mobilizirati na jugu države, jer ne mogu

[102] ***ADAP,* Band XI, 1, str. 97-105; *IDDI,* vol. V, str. 598-601, odnosno R. Mosca, nav. djelo II, str. 232-237.**

[103] **ADAP, X, I, 1, str, 210-221; IDDI, vol. V, str. 655-658, odnosno R. Mosca, nav. djelo II, str. 239-245.**

[104] **Opširnije: Mario Cervi, *Storia della guerra di Greda,* 1970; Ehrengard Schramm-von Thadden, *Grieschenland und die Grossmächte im zweiten Weltkrieg,* Wiesbaden 1955.**

Radoje L. Knežević, Kako se to zbilo... Grčko-italijanski rat, Solun i Jugoslavija, *Poruka,* London, br. 4-5, listopad 1951, str. 3-14.

dopustiti da Italija ude u Solun. Knezu se pridružio D. Cvetković ističući da se ne može dopustiti da Italija uđe u Solun. »Moramo se boriti, pa makar i podlegli. Mi ćemo se povući« — rekao je Cvetković. Cincar-Marković je odmah reagirao navodeći da je lako pobjeći, a što je s onima koje ostavljamo za sobom. Usprotivio se hitnim odlukama i brzoj mobilizaciji; ustvrdio je da je Njemačka s Italijom i da ne mogu ratovati s njima, a ministar vojni M. Nedić dodao da treba vidjeti prije svega što misli Njemačka jer je to glavno pitanje. Mobilizacija nekih oblasti opasna je jer može Jugoslaviju uvući u sukob. Ministar dvora M. Antić pridružio se Cincar-Markovićevom mišljenju i upozorio na to da se ne može pretpostaviti da Njemačka ne stoji iza svoga jedinog ratnog saveznika — Italije, bilo diplomatski, bilo vojnički. Stoga treba čekati razvoj događaja. Kasnije je bilo odlučeno da Cincar-Marković i Nedić sastave telegram za jugoslavenskoga vojnog izaslanika u Berlinu pukovnika Vladimira Vauhnika kojim zahtijevaju da Vauhnik sondira teren kod najviših vojnih krugova Reicha o eventualnom ulasku jugoslavenskih snaga u Solun. Osim toga, donesena je odluka da se pojačaju snage na jugu i koncentriraju na grčkoj granici.

Vlada je u Beogradu, 2. XI, u povodu sukoba, objavila izjavu,[106] a v. Heeren je sutradan[10] javio Berlinu da je ta izjava rezultat iscrpnih savjetovanja unutar vlade i da ona treba očigledno poslužiti raspršivanju strahovanja ovdašnjih stanovitih krugova da bi pasivno držanje Jugoslavije moglo dovesti do žrtvovanja životno važnih jugoslavenskih interesa u prostoru »Južne Srbije«. Ta strahovanja čuju se prije svega u vojnim krugovima, koji zastupaju mišljenje da Jugoslavija mora — ako već ne može spriječiti talijansku ekspanziju u pravcu Soluna — otvorenim pristupom osovinskom bloku osigurati svoj teritorijalni integritet, a uz to, možda, još ostvariti staru težnju za vlastitim izlazom na Egejsko more (Solun).

Pukovnik Vauhnik posjetio je odjeljenje za vojne atašeje Komande kopnenih snaga *(OKH)* u Berlinu, 4 i 6. XI — stoji u zabilješci referenta L. S. von Grotea od 11. XI[108] — i pokušao sondirati teren u vezi sa Solunom. Istakao je pri tom kako je dobio nalog da ispita kod najviših vojnih faktora Reicha koji bi koraci bili prikladni da se u Solunu osiguraju interesi Jugoslavije. Direktni pregovori s Italijom ne dolaze u obzir. Dao je prozreti da bi Njemačka za to posredovanje u korist Jugoslavije mogla, možda, zauzvrat postaviti Jugoslaviji određene zahtjeve koje bi ministar vojni M. Nedić posredstvom Vauhnika želio ispitati. Saznavši za Nedićevu nenadanu demisiju, Vauhnik je Nijemcima kratko izjavio da je sve to stavio duboko »ad acta«.

Zbog zamršene i sve opasnije situacije, a dobro obaviješten o nepouzdanosti susjeda na Jadranu i nekim njegovim potezima u vezi s ustaškim poglavnikom, knez Pavle uveo je u igru dva tajna emisara: beogradskog advokata i pravnog zastupnika tamošnjega talijanskog poslanstva Vladislava Stakića i poznatog režimskog novinara i čovjeka bliskog njemačkom poslanstvu dra Danila Gregorića. Stakića je predvidio za Rim,"[9] a Gregorić je imao zadatak da sondira teren u Berlinu.[110]

[106] **Milan Bulajić, Listajući dokumente diplomatskih arhiva 1940-41. (Jugoslavija i Trojni pakt),** ***Borba,*** **24. IX 1961, nastavak 4.**

[107] **PA, Büro Staatssekretär, Jugoslawien, Band 1, Nr. 796 od 3. XI.**

[108] ***ADAP,*** **XI, 1, str. 441-442.**

[109] **O toj misiji: Dr. Vladislav D. Stakić,** ***Moji razgovori sa Musolinijem. Osovinske sile i Jugoslavija,*** **München 1967.**

[110] **Više o tome: Danilo Gregorić,** ***So endete Jugoslawien,*** **Leipzig 1943.**

Antić je Stakića — zasigurno u dogovoru s knezom - uputio u Rim da stekne, ako je moguće, pravu sliku o talijanskim namjerama. Osnovno je pitanje bilo: stoji li Italija još uvijek na bazi ugovora Ciano-Stojadinović iz 1937. godine i smatra li taj ugovor temeljem svoje politike prema Jugoslaviji?

Ciano je primio Stakića, 11. XI, u Rimu i ovako - prema Stakićevu svjedočanstvu[111] — odgovorio: »Odmah ću Vam odgovoriti na suštinu Vaših pitanja. Ja sam odlučan pristalica najšireg prijateljstva sa Jugoslavijom. Tu sam politiku ja otpočeo, ja sprovodio, ja želim da je i dalje nastavim. To je, tako reći, moja lična politika i ja se u punoj meri osećam vezanim za sprovodenje politike prijateljstva prema Jugoslaviji. Prema tome, ja želim da se ta politika prijateljstva ne samo održi, već i da se produbi, kako u političkom tako i u ekonomskom pogledu. Beogradski pakt ostaje osnova politike prema Jugoslaviji. Ali, moja je želja da ovi prijateljski odnosi, shodno odredbama Beogradskog pakta, dobiju još prisniji karakter, da uzmu oblik *saveza,* najšireg prijateljstva. Mogu Vam izjaviti da ja, kao ministar Spoljnih poslova Italije, smatram da je jedna jaka i nezavisna Jugoslavija potrebna danas u sopstvenom interesu Italije. Italija danas želi da se Jugoslavija sačuva od svakog ratnog potresa, ona poštuje i zahteva da se očuva teritorijalni integritet Jugoslavije. Svaki poremećaj u vidu slabljenja Jugoslavije bio bi, danas, na štetu postojeće ravnoteže^ makar ta skretanja bila i u korist naših saveznika. Ja znam da je italijansko-grčki sukob izazvao veliko uzbuđenje u Vašoj zemlji. Ali Italija ga nije naročito željela. Ja sam u toku poslednjih meseci insistirao kod grčkog poslanika na tome, da Grčka promeni svoju politiku, da ne bude u rukama njene saveznice Velike Britanije, da se drži strogo neutralnosti. Grčka ne samo da je primila engleske garancije, već je davanjem baza engleskoj floti i engleskim podmornicama, dovela u opasnost položaj naše flote u Sredozemlju. Svojom politikom aktivnog pomaganja Velike Britanije, Grčka je predstavljala za Italiju latentnu opasnost, da će, jednog dana, kada to bude konveniralo Velikoj Britaniji, postati svojevoljno poprište rata i omogućiti balkanski front protiv Italije i osovine. Ja sam lojalno izjavio grčkom poslaniku, da ako Grčka ne promeni ovakav stav, da će je Italija sigurno napasti. Pa i sada, kada je izbio sukob, mi smo se nadali, a i još se nadamo, da će Grčka razumeti da vođenje rata za nju predstavlja jednu nepotrebnu opasnost i jednu vrlo štetnu avanturu. Krajnji ishod je toliko jasan i siguran da je prosto za neverovati da državnici jedne zemlje mogu svoju zemlju ubaciti u tako strašnu avanturu, i to jedino da bi bili od koristi jednoj stranoj sili. Italijansko stanovište, i pored rata, ostalo je neizmenjeno. Mi danas jedino što zahtevamo, to je da Grčka promeni svoju politiku, da ispuni zahteve sadržane u našoj noti. A to znači da nam ustupi do kraja rata izvesne baze, u cilju da sprečimo Engleze da ih oni ne zauzmu i da se njima ne posluže protiv nas. Prema tome, molim Vas, da izjavite u Beogradu, da je italijansko-grčki rat odbrambena mera Italije. Želim još nešto da Vam podvučem, što je vrlo važno za Vaše merodavne faktore.

Italijanske želje i ambicije ne idu preko linije Florina-Vodena, već samo južno od Albanije, i to samo radi osiguranja Jadranskog i Jonskog mora. Želim da Vam dam osiguranje da Italija ne želi ni privremeno a kamo li trajno okupiranje Soluna. Njena akcija protiv Grčke neće nikako dovesti do okruživanja Jugoslavije, kao što želi da predstavi engleska propaganda. Naša je želja da se rat sa Grčkom što pre okonča i da Balkan ostane van rata. Što se tiče

[111] **V. Stakić, nav. djelo, str. 84-86.**

Vaše unutrašnje politike, Italija ne želi da se meša u vaša unutrašnja pitanja. Italiji je glavno kakva će se politika voditi, a ne ko će tu politiku voditi, mada Vam mogu izjaviti odmah da sam bio vrlo neprijatno iznenađen padom Milana Stojadinovića. Naročito, kada je smenjen neposredno posle našeg sastanka na Belju. Istina g. Hristić je odmah posle pada Stojadinovića izjavio da politika koju je sprovodio g. Stojadinović nije njegova lična politika, već da će ta politika biti i nastavljena. Ja hoću to da primim i da verujem u to, ali moje lično prijateljstvo prema g. Stojadinoviću je vrlo veliko. G. Stojadinović uživa kod mene kao i kod najviše ličnosti Rajha, neograničeno prijateljstvo i puno poverenje, zato što je bio jedan od prvih prijatelja osovine, i to onda kada zvezda osovine nije tako sjala na evropskom nebu, kao što danas sija. Ali, prijateljstvo je jedno, a politika drugo. Mi se ne vraćamo na g. Stojadinovića, i nama je stalo do toga da se Sve eventualne nesuglasice između Jugoslavije i Italije izglade, i da se između vas i nas, u tome pogledu, uspostavi saglasnost i poverenje. Pošto mislim da je trenutak zaista pogodan da se sve te razmirice, koje su u suštini sitnog karaktera, otklone, i da se između Jugoslavije i Italije postavi osnova za što tešnje prijateljstvo, za dugi niz godina i da bi se u tome pogledu došlo do konkretnog rezultata, bilo bi od koristi da g. Antić dođe u Rim, da se o svemu porazgovaramo i utvrdimo dalji tok događaja. Dolazak g. Antića može biti potpuno privatnog karaktera, a tek kada bi se s njim pretresla sva pitanja, moglo bi doći do sastanka ministara spoljnih poslova.« Ciano mu je, na kraju, napomenuo i to da od novih uvjeta jedino može doći u obzir želja Italije da se demilitarizira jadranska obala kao dokaz najvećeg prijateljstva Jugoslavije prema Italiji.

Navečer istog dana Stakić je ponovo posjetio Ciana[112] i Ciano mu je tom prilikom rekao kako se Mussolini u svemu slaže s onim što mu je već izjavio i da je ovlašten u ime Ducea izjaviti: »Moćna i jaka Jugoslavija je potrebna Italiji. Italija smatra korisnim dalje produbljivanje prijateljskih odnosa sa Jugoslavijom. Ti odnosi treba da uzmu karakter saveza. Italija poštuje i priznaje teritorijalni integritet Jugoslavije i njenih granica. Da bi se sva pitanja mogla da pretresu na poverljiv način, bilo bi vrlo poželjno da Antić dođe u Rim. Pošto nema nikakvih prepreka između Jugoslavije i Italije koje bi ovakav sporazum onemogućile, ili čak otežale, to bi takav jedan sporazum značio prvi korak za definitivno utvrđenje mira na Balkanu.«

Sutradan je Hitler potpisao direktivu šefu *OKH* (Vrhovna komanda kopnene vojske) da pripremi plan za njemačku okupaciju kontinentalne Grčke sjeverno od Egejskog mora, s tim da se napad, u slučaju potrebe, poduzme preko Rumunjske i Bugarske.[113]

Ministar dvora Antić, dakako, nije otputovao u Rim, a grof Ciano bio je zbog nepovoljnog razvoja u Albaniji prisiljen da otputuje u Salzburg da zamoli njemačku pomoć. Sastao se s Hitlerom 18. XI[114] i Führer mu je otvoreno izložio nepovoljne strateške i psihološke posljedice »grčke avanture«. Istakao je i potrebu da izvedu velik udarac protiv Engleske i njene flote u Sredozemnom moru kako bi te psihološke posljedice suzbili. Zato moraju - uz ostalo - pojačanim sredstvima uznastojati da odvrate aspiracije Rusije od Balkana i upraviti ih prema jugu; treba također pokušati i sporazum s Turskom;

[112] **Isti izvor, str. 86-87.**

[113] **Uputa broj 18; *Hitlers Weisungen für die Kriegsführung 1939-1945. Dokumente des Oberkommandos der Wehrmacht,* Herausgegeben von Walter Hubatsch, München 1965, str. 77-82.**

[114] ***ADAP,* XI, 2, str. 509-512; talijanska verzija: R. Mosca, nav. djelo, II, str. 260-265.**

Mađarska mora dopustiti tranzit daljnjih njemačkih trupa u Rumunjsku, a Rumunjska će morati primiti povećanje njemačkih snaga. Ako bi se Englezi doista učvrstili u Grčkoj, Njemačka bi s premoćnim snagama iz Rumunjske i preko Bugarske nastupila protiv njih. Ali prije proljeća ne može se ni tu, uslijed atmosferskih uvjeta, konfiguracije tla i nedostajanja prikladnih cesta, ništa poduzeti. Za prolaz preko Bugarske stoje na raspolaganju samo tri puta koji vode od sjevera k jugu, a od kojih je jedan deset kilometara udaljen od jugoslavenske granice, tako da je i tu mogućnost transporta zavisna od držanja Jugoslavije. S tim u vezi postavio je Hitler Cianu direktno pitanje: što je Italija spremna dati kako bi se Jugoslaviju neutraliziralo dodajući da se njoj, dakako, mora ponuditi garancija teritorijalnog integriteta i perspektiva dobivanja Soluna. Zauzvrat, ona će morati pristati na demilitarizaciju dalmatinske obale. Ciano se odmah osobno složio s Hitlerom ali je definitivni pristanak uvjetovao odgovorom Ducea. Dao je prozreti da popuštanje Jugoslaviji neće lako pasti Duceu, zato što ne podnosi Jugoslavene, na što mu je Hitler dobacio da je i on (Hitler) prisiljen da održava veze sa zemljama koje mu u dnu srca nisu simpatične. S tim u vezi je Ciano spomenuo da je Beograd već ispružio tajna ticala: jedan izaslanik ministra dvora Antića, jugoslavenski advokat (Stakić) pojavio se u Italiji i pokušao da dođe do sastanka između Ciana i Antića. Duce je dopustio da Ciano razgovara s Antićem, iz čega Ciano zaključuje da će Duce pristati i na Hitlerov prijedlog u pogledu postupka s Jugoslavijom. Svakako će obavještavati Führern o daljnjem toku pregovora s Jugoslavijom. Ukoliko ne bi došlo do dodira s Beogradom na talijanskoj strani, morala bi, eventualno, Njemačka sada da pokuša uspostaviti vezu s Jugoslavijom. Hitler je na to izjavio da je spreman tako postupiti i označio kao prikladni povod za takav dodir njemački upit u Beogradu o tome, kakav stav namjerava Jugoslavija zauzeti u talijansko-grčkom sukobu, osobito kakvo značenje valja pripisati mobilizacijskim mjerama jugoslavenske vojske. Likvidacija grčkog pothvata svakako bi bila izvanredno olakšana, ako bi pri tome Jugoslavija surađivala.

U toku kratkog susreta s Hitlerom u Beču, 20. XI,[115] Ciano je izvijestio - primivši odgovarajuću instrukciju iz Rima — da je Duce apsolutno suglasan s Führerovim prijedlozima u pogledu Jugoslavije. Ciano je ponovio izraze zahvalnosti za mogućnost rješenja grčkog pothvata. Ukoliko im pođe za rukom da Jugoslavene privole na suradnju, mogao bi grčki spor biti likvidiran za nekoliko tjedana. Spomenuo je s tim u vezi kako je sigurno da će knez Pavle zauzeti pozitivan stav u pitanju suradnje Jugoslavije. Za osam mjeseci završit će njegovo namjesništvo i kralj Petar će službeno preuzeti poslove. Pavlovi su interesi u Jtaliji: tamo je uložio dio svog imetka, kupio vilu u Firenci i namjerava u Italiji živjeti za umjetnost. Stoga neće sada zasigurno dopustiti da dođe do sukoba s Italijom. Osim toga, i ticala koja je ispružio prema Rimu vjerojatno treba pripisati samom knezu, budući da je gotovo nemoguće da bi Antić bez njegova znanja poslao u Rim izaslanika. Hitler je ukazao na to da će knez-namjesnik ostati kao veliki državnik, ako još za svog namjesništva dobije Solun. Možda će čak biti tako velik da više neće odstupiti. Kneginja Olga poznata je kao vrlo slavohlepna iena i sigurno bi rado postala jugoslavenska kraljica. Pita se, ne bi li trebalo takve težnje podupirati, a Ciano se na to odmah složio s takvim Hitlerovima idejama.

U međuvremenu je u Berlin stigao Heerenov izvještaj o izlazu na Egejsko

[115] *ADAP,* **XI, 2, str. 533-534.**

more (Beograd, 14. XI 1940).[116] Izbijanje talijansko-grčkog sukoba - stoji u njemu — kojim se, kako se ovdje općenito drži, postavlja na dnevni red i pitanje budućega teritorijalnog izgleda Grčke, oživjelo je u srpskim krugovima, a prije svega u vojsci, staru srpsku želju za slobodnim izlazom na Egejsko more preko Soluna. Taj zahtjev opravdava se, kao što je poznato, time što Jugoslavija - poput Bugarske - graniči samo s jednim morem kojemu se izlaz nalazi u tuđim rukama, a uz to i time da je posjedovanje puta dolinom Morave i Vardara do Soluna oduvijek za srpski narod bilo od životne važnosti. U tom starom političkom cilju — koji se dosad samo zato prešućivao jer je u suprotnosti s (prema vani) uvijek zastupanim principijelno proturevizionističkim stavom jugoslavenske vanjske politike, a Solun u rukama grčkog partnera u Balkanskoj antanti činio se, dalje, ipak podnošljiviji — leži tumačenje za sadašnju zabrinutost zbog razvoja događaja, razvoja koji bi mogao biti okončan talijanskim zaposjedanjem Soluna. U tome se ne bi samo vidio kraj srpskog sna o izlazu na Egejsko more nego i dovršenje vojnog zaokruženja i direktnog ugrožavanja »Južne Srbije«, dakle upravo onog dijela zemlje u kojem leže historijski posvećena mjesta Srpstva. Nema sumnje da bi ovdje (u Beogradu) bili bez daljnjega spremni da se takvom razvoju, u slučaju potrebe, suprotstave i s oružjem, ako bi se činilo moguće da time ne dovedu na poprište Njemačku. Ustručavat će se, dakako, da vlastitu želju za zaposjednućc .i Soluna glasno izreknu ili čak ostvare tako dugo, dok Solun ostaje u grčkim rukama. No, sigurno bi bili skloni da se potpuno dezinteresiraju za sudbinu Grčke, ako bi se znalo da obje osovinske sile priznaju nasljedni zahtjev Jugoslavije na Solun koji bi bio odijeljen od Grčke. Jedno obećanje u tom pravcu moglo bi u danim prilikama djelovati kao odlučni korak na putu trajnog smirivanja odnosa srpskog naroda s njegovim talijanskim i bugarskim susjedima.

Hitler je, 20. XI,[117] iz Beča uputio Mussoliniju opširno pismo i u njemu skicirao program djelovanja koji je sadržavao i ovo: »... b) moramo poduzeti Sve moguće, da pažnju Rusije odvratimo od Balkana i da je skrenemo prema Istoku, c) Moramo nastojati da dođemo do nekog sporazuma s Turskom, da tako otklonimo turski pritisak na Bugarsku, d) Moramo nagovoriti Jugoslaviju, da promijeni svoju sadašnju politiku i zainteresirati je za stvarnu suradnju s nama, da bi riješili grčko pitanje. Bez garancija s jugoslavenske strane uzaludno je pokušati operacije na Balkanu. One bi bile osuđene na neuspjeh, e) Mađarska mora odmah dopustiti tranzit znatnih njemačkih snaga u pravcu Rumunjske, f) Rumunjska mora primiti to pojačanje njemačkih trupa, prikazujući ga kao pojačanje njene vlastite odbrane. Duce, spreman sam da premoćnim snagama odgovorim na eventualni pokušaj Engleza da osnuju u Trakiji značajniju bazu i to ću učiniti ‚puklo kud puklo'. Ipak sam prisiljen da sa žalošću priznam, kako je svaka kampanja na Balkanu nemoguća prije ožujka. Svaki pritisak ili prijetnja protiv Jugoslavije bili bi sada potpuno uzaludni, jer srpski generalštab zna jednako tako dobro kao mi, da je svaka oružana akcija nemoguća prije ožujka. Moramo stoga nastojati, da Jugoslaviju pridobijemo za našu stvar drugim sredstvima.«

Duce je, 22. XI,[118] odgovorio Hitleru i, između ostalog, napisao o Jugosla-

[116] **Isti izvor, str. 481-482.**

[117] ***Tajna pisma Hitler-Mussolini (1940-1943),*** **str. 25-32; originalna verzija:** ***ADAP,*** **XI, 2, str. 535-539.**

[118] ***Tajna pisma Hitler-Mussolini (1940-1943),*** **str. 32-34; njemačka verzija:** ***ADAP,*** **XI, 2, str. 561-562.**

viji: »Ovaj je adut još važniji u današnjoj situaciji. Spreman sam da pod izvjesnim uvjetim garantiram njene sadašnje granice i da Jugoslaviji ustupim Solun: a) ako Jugoslavija pristupi Trojnom paktu; b) ako demilitarizira jadransku obalu; c) ako se njena intervencija predvidi tako, da jugoslavenske snage stupe u akciju tek kad Grci dobiju prvu lekciju koju će im dati Talijani.«

8. *Pristup Trojnom paktu i državni udar u Beogradu.* Posredstvom D. Gregorića došlo je do sastanka Hitler-Cincar-Marković, 28. XI,[119] u Hitlerovoj rezidenciji Berghof, i Hitler mu je tom prilikom izložio svoje planove o »konsolidaciji« Evrope, izjavivši kako se Jugoslaviji pruža prilika da ude u »evropsku kombinaciju« i dobije osiguran položaj u Evropi. Predložio je da Jugoslavija zaključi *pakt o nenapadanju* s Italijom i Njemačkom. Cincar-Marković se cijelo vrijeme razgovora držao rezervirano i nije se izjašnjavao o biti problema. Samo je izjavio kako je sve jasno shvatio i da se namjerava odmah povratiti u Beograd i o svemu obavijestiti kneza-namjesnika. Führer je dodao kako je spreman ponovo primiti Cincar-Markovića ili kneza Pavla — ukoliko se to pokaže potrebnim — a Cincar-Marković mu je odgovorio da će ga obavijestiti posredstvom specijalnog posrednika o daljnjem toku.

Ribbentrop je požurivao v. Heerena da sazna stav jugoslavenske vlade prema Hitlerovom prijedlogu, a Heeren je, 5. XII,[120] izvijestio Berlin kako se Pavle sastao s Cvetkovićem, Mačekom, Cincar-Markovićem i ministrom prosvjete A. Korošcem da zajedno razmotre te prijedloge, a da mu je osobno Cincar-Marković obećao odgovor za nekoliko dana. Već 7. prosinca[121] javio je Ribbentropu da mu je Cincar-Marković predao memorandum jugoslavenske vlade u kojem jugoslavenska vlada predlaže da s Njemačkom i Italijom zaključi pakt o nenapadanju na osnovi beogradsko-talijanskog ugovora od 25. III 1937.

No Hitler je odjednom od Jugoslavije počeo zahtijevati više i Ribbentrop je, 22. XII,[122] uputio Cincar-Markoviću (preko Heerena) ovu poruku: Führer i on razmotrili su prijedlog sadržan u memorandumu jugoslavenske vlade od 7. XII da se zaključi pakt o nenapadanju između Njemačke i Italije i Jugoslavije na bazi talijansko-jugoslavenskog ugovora od 1937, ali misle da zaključenje takvog pakta o nenapadanju *ne bi zadovoljilo* zahtjeve za jačanjem jugoslavenskih odnosa sa silama Osovine, jer ostavlja još uvijek otvoreno pitanje pristupa Jugoslavije Trojnom paktu.[123]

Hitler je u međuvremenu počeo pripremati nove planove za proljeće (nova direktiva pod šifrom *Marita:* plan napada na Grčku iz Bugarske), ali je stav Jugoslavije - po mišljenju Rima i Berlina - i nadalje ostajao neodređen.

U takvoj složenoj situaciji Antić se iznova obratio Stakiću i povjerio mu kako sada nastupaju ozbiljni trenuci za Jugoslaviju, pa je stoga potrebno da ponovo otputuje u Rim.[124] Dao mu je za Rim ove upute: da su knez i on

[119] ***ADAP*, XI, 2, str. 609-614.**

[120] **PA, Büro Staatssekretär, Jugoslawien, Band 1, Nr. 873 od 5. XII.**

[121] ***ADAP*, XI, 2, str. 672; tekst jugoslavenskog memoranduma: isti izvor, str. 674-675.**

[122] ***ADAP*, XI, 2, str. 773-774.**

[123] **Mađarska je pristupila Trojnom paktu 20. XI 1940; Rumunjska 23. XI, a Slovačka 24. XI. Bugarska je Paktu pristupila tek 1. III 1941.**

O historijatu pristupa Jugoslavije Trojnom paktu vidi moje priloge: Pristup Jugoslavije Trojnom paktu u proljeće 1941. god. i Završni pregovori o pristupu Jugoslavije Trojnom paktu 1941. god. Prvi je objavljen u *Zborniku Pravnog fakulteta u Zagrebu,* Spomenica prof. Konstantina Bastaića, god. XX, broj 3^4, str. 377-404; drugi u *Historijskom zborniku,* Šidakov zbornik, god. XXIX-XXX, 1976-1977, str. 517-527.

[124] **V. Stakić, nav. djelo, str. 89-91.**

(Antić) sa zadovoljstvom primili Cianovu izjavu, potkrijepljenu izjavom samog Ducea; da Jugoslavija nije dosad pozitivno odgovorila na Cianovu ponudu stoga što se Italija nalazila u teškoj situaciji, pa kako Jugoslavija ima nešto i da zahtijeva od Italije, činilo bi se to kao neka vrsta diplomatske ucjene; prema svojim osjećajima, raspoloženju i interesima Jugoslavija bi najradije pristala na Cianovu ponudu, no tu je Njemačka — glavna vojna i politička sila — koja isto tako želi da se Jugoslavija opredijeli i to prvenstveno prema njoj, pa je Jugoslavija prisiljena da, prije nego što uredi svoje odnose s Osovinom na osnovi svog ugovora s Italijom, bude sigurna da će Italija biti dovoljno jaka da bi se Njemačka zadovoljila jugoslavensko-talijanskim prijateljstvom; Cianova izjava umirila je beogradske krugove i omogućila Jugoslaviji da ostane van rata; Jugoslavija mora biti vrlo oprezna i pažljiva u svojoj politici prema Reichu, a njemačkoj politici ne može ništa predbaciti ni zamjeriti, što se ne može reći za politiku Italije koja je - prema izjavi visokih njemačkih funkcionara — prije napada na Grčku imala namjeru da napadne Jugoslaviju, politiku koja je u mnogim susjednim državama pomagala revizionističke pokrete, a u samoj zemlji financirala i direktno pomagala subverzivne pokrete kao ustaški pokret A. Pavelića; ona želi da uredi svoje odnose s Osovinom posredstvom Rima, ali ne bi smjela da pređe preko osjetljivosti Njemačke; potreban je odgovor na pitanje može li Italija dobiti suglasnost Berlina za politiku sporazuma Jugoslavije s Italijom, i je li Italija voljna u tom smislu učiniti korake u Berlinu da bi takva ponuda bila zajednička, tj. Italije i Njemačke. Jugoslaviji nije moguće da prihvati politički sporazum na temelju pristupa Trojnom paktu, jer bi se to protivilo raspoloženju i kneza i naroda.

Ciano je Stakića primio u Bariju, 4. veljače,[12] i rekao mu tom prilikom da su Mussolini, a i on, iznenađeni što Jugoslavija nije brže odgovorila na ponudu Rima od 11. studenog prošle godine. S obzirom na nastupajuće događaje u rano proljeće, Jugoslavija treba da svoje držanje uskladi s namjerama Osovine koja mora biti sigurna da će Jugoslavija ostati u korektnom prijateljskom stavu prema Osovini. Najbolje sredstvo za to jest: savez s Italijom! Voljni su da Jugoslaviji osiguraju ušće Vardara u more i Solun, smatrajući da Solun ulazi u njenu interesnu sferu.

Stakića je istog dana popodne primio Duce[126] i učinio mu ovakvu ponudu: 1. Italija želi da Solun pripadne Jugoslaviji, i to da ga dobije, bilo da pristupi Trojnom paktu, bilo da sklopi savez s Italijom; 2. Italija nudi zaključenje saveza između nje i Jugoslavije na temelju produbljenja Beogradskog ugovora iz 1937. godine, i to bi bio dovoljan korak Jugostavije u približavanju Osovini; 3. Italija nudi da urede pitanja manjina izmjenom jugoslavenskog stanovništva u Istri za albansko stanovništvo u Jugoslaviji; 4. Praktičnu primjenu predloženog ostvarili bi na jednom sastanku ministara vanjskih poslova (u Beogradu ili Veneciji); 5. Italija ima presudnu riječ u pitanju Jadrana i Jugoslavije i, ako knez Pavle pristane na tu ponudu, Duce je spreman osobno se sastati s Hitlerom i urediti da ta ponuda bude njihova zajednička.

Stakić se na to vratio u Beograd i referirao nadležnima o Mussolinijevoj ponudi, a jugoslavenska se diplomacija tih dana (siječanj - veljača) trudila da se poslije zaključenog ugovora o prijateljstvu s Mađarskom[127] približi Bugar-

[125] **Isti izvor, str. 91.**
[126] **Isti izvor, str. 92-100.**
[127] **Ugovor o vječnom prijateljstvu bio je potpisan 12. XII 1940.**

skoj. Zato se u diplomatskoj prepisci spominjala mogućnost posjete Cincar-Markovića Sofiji ili nastavljanja razgovora započetih na Bledu u lipnju 1939. i sastanka dvojice ministara vanjskih poslova u Nišu, što je bugarska vlada — uz suglasnost Berlina - tretirala dilatorno.

Postavljeni pred novu ponudu Berlina, vladajući su vrhovi u Beogradu predložili - posredstvom D. Gregorića - sastanak Ribbentropa (a možda i Hitlera) s predsjednikom vlade Cvetkovićem. Tako je, 14. II u Berghofu, došlo do sastanka Cvetkovića i Cincar-Markovića s Hitlerom. Ribbentrop je o toku i rezultatu tog sastanka ovako izvijestio otpravnika poslova njemačke ambasade u Rimu Bismarcka (s tim da obavijesti Ducea): 1. Jugoslavenska vlada prije svega želi da se uskoro uspostavi mir na Balkanu. Stoga će pozdraviti, ako se okonča sukob Italije i Grčke. Ona je, uostalom, svjesna da bi u slučaju engleske intervencije na strani Grčke izgledi za mir bili sve gori. Zbog toga je Jugoslavija spremna da učini sve - bilo diplomatskim putom, bilo diplomatskim pritiskom - da Englesku u tome spriječi, a, ako je potrebno, i primora da napusti svoje pozicije u Grčkoj. U tom cilju postavlja se pitanje je li moguće pristupiti formiranju jednog bloka država, koji bi sačinjavale Jugoslavija, Bugarska i Turska, s tim da povede u tom smislu pregovore s britanskom vladom. Ako bi ti pregovori doživjeli neuspjeh, Jugoslavija bi bila moralno slobodna da optira za Osovinu. Hitler im je na to odgovorio da Njemačka ne može zauzeti stav u pitanju talijansko-grčkog sukoba, jer je za to jedino mjerodavno gledište Italije. Ako Jugoslavija smatra da treba nešto poduzeti u tom pitanju, neka se obrati talijanskoj vladi, odnosno Mussoliniju. Prema praktičnim izgledima takvog pritiska na Grčku mora ostati skeptičan, jer je intervencijom Engleske na strani Grčke taj sukob na Balkanu prerastao svoje prvobitno značenje i nastali su drugi problemi. Njemačka nikako ne može dopustiti da se Britanija još jednom učvrsti ma gdje na kontinentu i gdje god se pojavi, bit će napadnuta. Uostalom, kombinacija saveza Jugoslavije s državama kao što je, na primjer, Turska, koja ima savez s Engleskom, radi pritiska na tu istu Englesku, nije realna. Čak ako bi teoretski i bila moguća takva zajednica interesa, uvjeren je da Englezi, usprkos takvom diplomatskom pritisku, ne bi odstupili. U svakom slučaju, talijanska bi vlada bila obaviještena o toj zamisli. 2. Führer je posebno ukazao Cvetkoviću i Cincar-Markoviću na to da je jasan stav Jugoslavije prema situaciji na Balkanu u interesu.novog poretka u Evropi i u interesu same Jugoslavije. Njemačka i Italija spremne su zaključiti svojevremeno dogovoreni ugovor s Cincar-Markovićem. Dalje, obje su države voljne da pri uređenju novog poretka na Balkanu vode računa o eventualnim jugoslavenskim željama o izlazu na Egejsko more (Solun), pa je stoga to jedinstvena prilika za Jugoslaviju, i njena hitna izjava o solidarnosti sa silama Osovine, tj. njen brzi pristup Trojnom paktu, posljednja je šansa za Jugoslaviju. Hitlerovi su gosti na to izjavili da žele s tim upoznati kneza-namjesnika a zatim što brže upoznati njemačku stranu sa stavom Beograda. Možda će o tome biti potreban još jedan sastanak, i to između kneza-namjesnika i Fiihrera.[128]

Talijanski je otpravnik poslova u Berlinu Giuseppe Cosmelli, 25. II,[129] posjetio Weizsäckera i saopćio mu, po nalogu vlade, da se talijansko-jugosla-

O jugoslavensko-mađarskim odnosima u vremenskom rasponu od 1933. do 1941. god. vidi monografiju Vuka Vinavera: *Jugoslavija i Mađarska 1933-1941,* Beograd 1976.

[125] PA, Büro Unterstaatssekretär, Jugoslawien, Band 1, Nr. 56 od 14. II.

[129] Isti izvor, St. S. Nr. 129.

venski razgovor nastavlja i da je poznati povjerenik (Stakić) jučer posjetio Ducea. Stakić ga je obavijestio da je Pavle za to da zaključi s Italijom ugovor, u želji da tako proširi talijansko-jugoslavenski ugovor iz 1937. godine. Ponovo je pri tom podsjetio na već poznate jugoslavenske želje (Solun), no, rekao je i to kako knez Pavle misli da bi se morala atmosfera poboljšati prije nego što se pristupi zaključenju ugovora. Bez toga bi jugoslavensko javno mišljenje, koje je pod utjecajem britanske propagande, bilo previše iznenađeno, a isto se može reći i za krugove bliske knezu-namjesniku, koji održavaju prisne veze s britanskom kraljevskom kućom. Stoga Pavle moli Ducea da prema Jugoslaviji — kao predigru tom ugovoru — učini jednu prijateljsku gestu. Ta bi se mogla sastojati u bilo kojoj prikladnoj javnoj izjavi. Stakić je pokazao da je obaviješten o razgovorima u Berghofu i ukazao je na važnost planiranoga novog ugovora za Italiju, jer bi s njim bile srušene posljednje britanske pozicije na Balkanu. Turska bi se priključila Osovini, a Grčka izgubila volju da i dalje pruža otpor. Natuknuo je kako je Pavle u teškom položaju, jer sada mora donijeti odluku za Jugoslaviju, a pri tom je uvjeren da V. Britanija ne može pobijediti u ratu i iz toga je izvukao spomenute zaključke. Duce je — prema Cosmelliju — odgovorio Stakiću ovako: Smatra da je produbljenje ugovora iz 1937. godine koristan doprinos jasnom opredjeljivanju balkanskih država prema Osovini; on, dakle, uočava prednosti takvog ugovora i ima puno razumijevanje za shvatljive želje Jugoslavije u pravcu Egejskog mora, samo što ih se ne bi smjelo prerano javno precizirati. Uz to je Duce upozorio Pavlova emisara kako valja ubrzati svrstavanje Jugoslavije u front osovinskih država, a da taj novi ugovor smatra kao principijelni preduvjet za približavanje Beograda Berlinu i svrstavanje Jugoslavije u sistem osovinskih sila pristupom Jugoslavije Trojnom paktu. Izjavio je kako je spreman učiniti takvu gestu kakvu predlažu, da bi pripremili jugoslavensko javno mnijenje na taj ugovor, čime bi se tada istodobno pripremio psihološki i pristup Jugoslavije Trojnom paktu. Duce je naglasio podudarnost talijanskih i njemačkih interesa u tom pitanju. Na kraju je Stakić izjavio da će se Pavle — kako se čini — složiti s Mussolinijevim izlaganjima i da će on (Stakić) stoga ponovo doći u Rim, i to zajedno sa službenim jugoslavenskim predstavnikom.

Weizsäcker je 28. II — u skladu s primljenom direktivom od 27. II[130] — izjavio talijanskoj strani da razgovori započeti s Jugoslavenima u Berghofu sada dalje teku i da idućih dana očekuju odgovor. Zbog toga njemačka strana misli da bi u tome trebalo jedinstveno postupati, pa stoga predlaže Rimu da talijanska vlada — u slučaju da Jugoslaveni iznova dođu u Rim — zasad ne produbljuje razgovor ili ne stavlja u izgled neka utanačenja, dok nije poznat rezultat pregovora njemačke strane. Ona će odmah — što se razumije samo po sebi — obavijestiti talijansku stranu o daljnjem toku pregovora s Jugoslavenima. Ukoliko bi jugoslavenski pregovarač iznova došao, predlaže da postupe kao što je naprijed skicirano i odmah obavijeste Berlin o sadržaju jugoslavenskih saopćenja.

Mussolini se s tim sugestijama složio.

Njemački je poslanik u Beogradu, 18. II,[131] posjetio Cincar-Markovića i tom prilikom saznao da knez-namjesnik nije još donio nikakvu odluku o (novim) Hitlerovim prijedlozima. Heeren je telegramom tu vijest dostavio Berlinu, navodeći da je Pavle — premda datum još nije utvrđen — spreman da

Isti izvor, Nr. 108; zabilješka o razgovoru sa Cosmellijem: isti izvor, Nr. 133 od 28. II. PA, Büro Unterstaatssekretär, Jugoslawien, Band 1, Nr. 138 od 18. II.

otputuje. Heeren je o tome izmijenjao s Berlinom više telegrama: 25. II[1j2] javio je, da je Pavle pristao na Führerov prijedlog o sastanku u Berghofu, a 1. III[133] je izvijestio da »specijalni kurir« (šifra za Pavla) s pratnjom stiže ugovorenog dana na granični prijelaz kod Jezerskog u 10.30 sati po njemačkom vremenu automobilom za koji se ima na toj stanici pripremiti garaža, a da je auto marke »Mercedes-Kabriolet br. 148, tamnoplave boje«.

Tako je, 4. III, u Berghofu došlo do sastanka Hitler - knez Pavle i razgovor je trajao gotovo pet sati.[134] Izlažući mu opću situaciju i velike njemačke pobjede na Zapadu u protekloj godini, Hitler je prešao na V. Britaniju i ustvrdio da je ona zapravo već pobijeđena, iako će rat s njom potrajati još neko vrijeme. Danas se ona ne može nigdje suprotstaviti Njemačkoj. Nama je stalo - govorio je Hitler - da stvorimo jedinstven blok država u Evropi protiv plutokracije i boljševizma. Jugoslavija je za nas od velike važnosti i njoj nesumnjivo pripada vodeća uloga na Balkanu, ukoliko se pravovremeno izjasni za novi poredak. Uostalom, danas ne postoji nikakva druga alternativa u Evropi. Gotovo sve evropske države prihvatile su novi poredak pod vodstvom Osovine. Engleska se nigdje ne može održati na kontinentu, iako stvara svoje baze i aerodrome u Grčkoj. Mi nemamo nikakvih teritorijalnih aspiracija na Balkanu, ni zahtjeva prema Jugoslaviji. Njemačka jedino želi da na jugoistoku vlada mir i red i da povećamo privrednu razmjenu s tim područjima, a naročito s Jugoslavijom. Zato bi Njemačka toplo pozdravila, kad bi Jugoslavija već jednom izvela svoju politiku na čistinu i našla svoj put u savezništvu s Osovinom. Pristupom Trojnom paktu, Jugoslavija bi se osigurala od svih eventualnosti. U interesu je Jugoslavije da pristupi novom poretku, jer bi tako dobila Njemačku za partnera i garancije za današnji i budući teritorij. Jugoslavija se mora sada opredijeliti. Pruža joj se jedinstvena prilika da konačno odredi svoj stav i tako osigura svoju budućnost. U tom će joj slučaju dati garancije za njen teritorijalni integritet. A kako je danas slom Grčke samo pitanje dana, Jugoslavija bi mogla osigurati svoj izlazak na Egejsko more i dobiti Solun. Grčka neće moći da održi svoje pozicije oko Soluna; više neće postojati kao država, a njemačke će se divizije jednog dana povući s Balkana. Zato, ako Jugoslavija ne pristupi Trojnom paktu i svojim stavom na vrijeme ne osigura svoj zahtjev, postoji opasnost da se neka treća sila ispriječi na putu prema Solunu i Egejskom moru. Knez Pavle mu je odgovorio da mu teško padaju njegovi zahtjevi. Misli da je najbolje, ako Jugoslavija ostane i nadalje neutralna. Da Jugoslaviju uključi u Trojni pakt, sprečava ga grčko porijeklo supruge (Olge), njegove simpatije za Englesku i osobni stav prema Italiji. Ja nikako ne mogu — ustvrdio je Pavle - da pružim ruku Mussoliniju, koji je ubio mog bratića Aleksandra i koji i sada šalje terorističke bande u Hrvatsku. Zato ne mogu donijeti odluku. Ipak ću produžiti započete razgovore s vašom i talijanskom vladom. To će biti moj daljnji korak u vezi s vašim zahtjevima. Ali, Hitler nije popuštao, jer je zbog operacija, koje su predstojale, htio imati jasnu situaciju na Balkanu. Stoga je inzistirao na tome da se Jugoslavija konačno izjasni. Na prigovore kneza Pavla kako Jugoslaveni neće nikada prihvatiti one odredbe, kojima se odobrava Osovini da upotrijebi državni teritorij za vojne svrhe, odgovarao je

[132] PA, Büro Staatssekretär, Jugoslawien, Band 2, Nr. 159 od 25. II.

[133] Isti izvor, Nr. 172 od 1. III.

O samom razgovoru ne postoji - čini se - službena njemačka zabilješka. Pojedinosti o tome sadrži Ribbentropova brzojavka v. Heerenu: *ADAP*, Band XII, 1, str. 190-191, Nr. 240 od

kako je to manje važno, da će izbaciti vojne odredbe i od Jugoslavije uopće neće zatražiti da dopusti prijelaz njemačkih snaga preko svoga državnog teritorija. Na kraju se knez »izvukao« tako što je rekao kako je odluka tako dalekosežna da se mora posavjetovati sa savjetnicima i vladom.

Pavle se, 5. III, neodlučan i nesiguran vratio u Beograd. Hoće li Hitler zahtijevati kapitulaciju? Hoće li navijestiti Jugoslaviji rat, ako ne pristane na njegove zahtjeve? Ili će i nadalje održavati normalne diplomatske odnose? U svakom slučaju, sazvao je za 6. III sjednicu »Krunskog vijeća«, kojoj su prisustvovali: tri namjesnika (Pavle, R. Stanković i I. Perović), predsjednik vlade Cvetković, potpredsjednik dr Maček, ministar vojni general P. Pešić, ministar F. Kulovec i ministar dvora M. Antić.[135]

Pavle je, prvo, upoznao prisutne o toku razgovora s Hitlerom i saopćio da Hitler zahtijeva da Jugoslavija pristupi Trojnom paktu. Zatim je Cincar-Marković izložio vanjskopolitičku situaciju i probleme u vezi s pristupom Trojnom paktu, a poslije njega je ministar vojni u najcrnjim bojama prikazao vojne elemente situacije i iz diskusije je jasno proizlazilo da u principu treba pristupiti paktu. Na kraju su se pojedinačnim glasanjem svi članovi Krunskog vijeća izjasnili za pristup. Bilo je zaključeno da se zaključci zadrže u najvećoj tajnosti, a Cincar-Marković je bio zadužen da stilizira donesene zaključke o ograničenjima u ugovoru, koja će se zatražiti od Berlina.

Cincar-Marković je sutradan[136] pozvao u ministarstvo v. Heerena i saopćio mu: jučer je bila održana sjednica Krunskog vijeća na kojoj je knez-namjesnik u prisutnosti ostale dvojice namjesnika, predsjednika vlade, vode Hrvata Mačeka, vođe Slovenaca Kulovca, ministra vanjskih poslova, ministra rata i ministra dvora izvijestio o svom razgovoru s Führerom i kancelarom Reicha i o njemačkoj želji da Jugoslavija pristupi Trojnom paktu. Savjetovanje, koje je potrajalo nekoliko sati, pokazalo je da je pitanje jugoslavenskog pristupa Trojnom paktu vrlo ozbiljno a s obzirom na javno mnijenje jako teško. Pri tom je došla do izražaja velika uznemirenost, do koje je posljednjih dana došlo uslijed revizionističkih manifestacija u Bugarskoj i prema Jugoslaviji neprijateljskog pisanja bugarske štampe. Rezultat savjetovanja je taj da ministar vanjskih poslova — prije nego što se donese odluka — posredstvom poslanika razjasni ova pitanja: Bi li Jugoslavija mogla dobiti — u slučaju da pristupi Trojnom paktu — pismenu izjavu Njemačke i Italije o tome, da će se: 1. poštovati suverenitet i teritorijalni integritet Jugoslavije; 2. da se neće od Jugoslavije zahtijevati nikakva vojna pomoć, a ni prolaz ni transport trupa za vrijeme rata; 3. da će se pri stvaranju novog poretka u Evropi uzeti u obzir interesi Jugoslavije za slobodni izlaz na Egejsko more preko Soluna.

Cincar-Marković je još napomenuo u povodu toga da je i njemu osobno i predsjedniku vlade poznato da već postoji načelna suglasnost u svim tim pitanjima. Tako isto izvijestio je knez Pavle da mu je ministar vanjskih poslova Reicha ponudio pismene garancije. Da bi se situacija raščistila, Cincar-Marković moli još jednom precizan odgovor vlade Reicha na postavljena pitanja, potvrda kojih bi mnogo olakšala vladi da povede željenu politiku.

Ribbentrop je telegramom istog dana[137] skrenuo pažnju poslaniku v. Heerenu da se knez Pavle - sudeći po općem dojmu, koji proizlazi iz njegova razgovora s Führerom i izjava šefu protokola poslaniku v. Dornbergu - pri

135 Percja Čulinović, *Dvadeset sedmi mart*, Zagreb 1965, str. 126-131.
136 PA, Büro Staatssekretär, Jugoslawien, Band 2, Nr. 203 od 7. III.
137 PA, Büro Staatssekretär, Jugoslawien, Band 2, Nr. 152 od 7. III.

povratku počeo kolebati u svom otklanjanju i da bi se možda, u novom razgovoru, konačno probio do odluke da Jugoslavija pristupi Trojnom paktu. Budući da ga Ribbentrop pozna već dugo vremena, nosi se mišlju, ne bi li trebalo predložiti knezu još jedan razgovor, i to na Bledu, u toku idućeg tjedna, između njega i Ribbentropa. Ministar stoga moli poslanika neka mu telegrafski javi što misli o tome. Istodobno ga moli da ne razgovara zasad s jugoslavenskim ličnostima o toj ideji. Nadalje ga moli da razvoj u Beogradu pažljivo prati i o njemu, također telegrafski, šalje izvještaje.

U međuvremenu ni druga strana nije mirovala. Diplomatski predstavnici V. Britanije i Sjedinjenih Država u Beogradu (Ronald lan Campbell i Arthur Bliss-Lane) upravo su se tih dana natjecali, tko će u tome biti aktivniji. Obojica su upotrebljavali svako raspoloživo sredstvo kako bi kneza i ostale prisilili da jugoslavenska vlada otkloni Hitlerove prijedloge. U dugom i otvorenom razgovoru s američkim poslanikom, vođenom toga dana,[13] knez je priznao da se još koleba, a Bliss-Lane je iskoristio priliku i uporno ispitivao, uvjeravao i preklinjao. Sam britanski ministar vanjskih poslova A. Eden doputovao je i u Atenu (boraveći neko vrijeme na Bliskom istoku), predloživši prethodno knezu Pavlu da se tajno sastanu na otoku Cipru, a kad je to Pavle otklonio, poslao mu je (7. III) posredstvom poslanika Campbella pismenu poruku,[139] u kojoj je zatražio da Jugoslavija, u najmanju ruku, zadrži potpunu slobodu akcije. Čim je primio tu poruku, Pavle je naredio ministru vojnom gen. Pešiću da uputi u Grčku jednog generalštabnog oficira da izloži grčkim i britanskim komandantima namjere jugoslavenskog generalštaba, pa su tako otposlali majora Milislava Perišića.[140] Intervenirali su britanski premijer Winston Churchill i predsjednik SAD F.D. Roosevelt; Eden je uputio u Beograd svoga poslanika u Kairu Terence Shonea (prijašnjeg savjetnika britanskog poslanstva u Beogradu) s posebnom porukom za kneza, itd., ali od svega toga nije bilo rezultata.[141] Bilo je održano još nekoliko sastanaka Krunskog vijeća (10, 14. i 20. III), a pošto su s Cincar-Markovićem u toku 19. III bili utvrđeni svi detalji i potrebni instrumenti za potpis ugovora, što su Ribbentrop i Heeren od 9. do 19. III telegrafski i telefonski utanačivali, bio je postignut sporazum o konačnoj redakciji. Zato je na sastanku Krunskog vijeća, 20. III, bila donesena jednoglasna odluka da se pristupi Trojnom paktu.[142] Cvetković

[138] **J. B. Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934-1941*, str. 224-225.**

[139] **Vinston S. Čerčil, *Drugi svetski rat*, Tom III, Velika Alijansa, Beograd, str. 90.**

[140] **»Tako smo došli, silom prilika, u jednu tešku i delikatnu situaciju u momentu kada je Nemačka spremala napad na Grčku, Da bi još jednom ispitali situaciju, na predlog britanske vlade, određen je sastanak predstavnika britanskog, grčkog i jugoslovenskog generalštaba u Atini. Sastanak je održan 8 i 9 marta 1941 godine.**

Vlada je stavila u zadatak našem Generalštabu da izradi elaborat za ovaj poslednji pokušaj. Radilo se o tome da se učine poslednji napori u iznalaženju jedne zajedničke solucije sa Saveznicima, kako bi se izbeglo potpisivanje Pakta sa Nemačkom i osigurala obrana Grčke.

Đeneral Vilzon, vrhovni komandant britanskih snaga na Sredozemlju i u Grčkoj, takode je učestvovao na ovoj konferenciji, bar u njenoj završnoj fazi. Kada je pak otpočela konferencija, g. Idn ministar spoljnih poslova Velike Britanije takođe se nalazio u Atini.

Konferencija u Atini međutim nije dala nikakvih konkretnih rezultata. Na naša precizna traženja, koja su stvarno predstavljala samo naše minimalne zahteve, ali koja su predstavljala ‚conditio sine qua non' za naš sporazum, dati su nam odgovori, koji nam nisu više ostavljali ni najmanju iluziju o tome koliko vrede obećanja Saveznika« (Dragiša Cvetković, *Dokumenti o Jugoslaviji - Istina o 25. i 27. martu*, Paris 1951, str. 31).

Opširnije o Perišićevoj misiji: F. Čulinović, nav. djelo, str. 143-151.

[141] **J. B. Hoptner, nav. djelo, str. 227-228.**

Valja upozoriti na tō da su Cincar-Marković i ministar dvora Antić pozivali prethodno istaknutije pojedince i političare da ih obavijeste o situaciji i razlozima koji govore u prilog

je nato sazvao još isti dan u 21 sat sjednicu vlade s jedinom točkom dnevnog reda: pristup Trojnom paktu. Na sjednici su se trojica ministara (S. Budisavljević, B. Čubrilović i M. Konstantinović) usprotivila pristupu, a kad ih preostali dio ministara nije u tome podržao, nego se izjasnio u prilog pristupu, predali su ostavke (Konstantinović je svoju sutradan, na nagovor kneza, povukao). Cvetković je na brzinu popunio vladu (D. Ikonić i Č. Nikitović) i knez Pavle je, 23. III, u noći presjekao sve raspre, naredivši Cvetkoviću neka izvijesti v. Heerena da će sutra on (Cvetković) s Cincar-Markovićem otputovati u Beč, opunomoćeni da potpišu pakt. Opunomoćenici su otputovali i u toku ceremonije u bečkom dvorcu *Belvedere,* 25. ožujka - pred predstavnicima Njemačke, Italije, Japana i satelitskih država Mađarske, Rumunjske, Slovačke i Bugarske — u ime Jugoslavije potpisali instrumente o njenom pristupu Trojnom paktu.

Nakon tako žive aktivnosti diplomata na liniji Beograd-Berlin, Berlin (Rim) je na kraju pristao da prilikom samog potpisa instrumenata o pristupu Jugoslavije izmijene note o njenom teritorijalnom suverenitetu i integritetu, o odustajanju od zahtjeva Jugoslaviji da dopusti prolaz ili prevoženje trupa preko jugoslavenskog državnog teritorija, o odustajanju od zahtjeva da Jugoslavija pruži Osovini vojnu pomoć i posebnu notu o obećanju Soluna Jugoslaviji. Time je ugovor o Trojnom paktu bio probušen u bitnom; ostala je samo činjenica — mrska mnogim ljudima u Jugoslaviji - *formalnog pristupa Jugoslavije* fašističkoj Osovini i njenog vezivanja uz nju. I upravo u tom raširenom antifašističkom reagiranju masa britanska diplomacija i njene tajne službe u Jugoslaviji potražile su oslonac da bi grupa (pretežno) avijatičkih oficira Bore Mirkovića, pod dekorativnim vodstvom tadašnjeg komandanta avijacije Dušana T. Simovića, i uz podršku stranačkih prvaka iz pojedinih građanskih stranaka odmah nakon akta potpisivanja instrumenata o pristupu Jugoslavije Trojnom paktu (Beč, *Belvedere,* 25. III 1941) u noći 26. na 27. III izvela državni udar i zagazila u avanturu, srušila vladu Dragiše Cvetkovića, odstranila Namjesništvo, dovela na vlast kralja Petra II i ispratila kneza Pavla »bez ikakvih počasti« preko jugoslavensko-grčke granice.[143]

Kad su u Berlin stigle prve vijesti o državnom udaru u Jugoslaviji, o padu vlade Cvetković—Maček, o generalu Simoviću, grupi oficira, masovnim manifestacijama po ulicama i izgredima pred njemačkim *Turističkim uredom,* Hitler je odmah u podne sazvao ratno vijeće u novoj kancelarskoj palači. Konferenciji su od početka, osim Hitlera, prisustvovali maršal Reicha H. Göring, feldmaršal W. Keitel, načelnik Vrhovne komande *(OKW),* general A. Jodl, »mozak« njemačkog generalštaba i sastavljač operativnih planova Vrhovne komande. Uz njih su još prisustvovali pukovnik Schmundt, prvi Hitlerov adjutant, general-pukovnik Bodenschatz, Göringov prvi adjutant, kapetan fregate v. Puttkammer, predstavnik komandanta mornarice kod Hitlera, potpukovnik Scherff i majori v. Below i Christian. Kasnije su pridošli, odnosno bili pozvani: glaVnokomandujući v. Brauchitsch, general Haider, pukovnik Heusinger, potpukovnik Sieverth, ministar vanjskih poslova v. Ribbentrop, poslanik Hewel, Ribbentropov predstavnik kod Führera, general-

pristupa Trojnom paktu. Cincar-Marković obavijestio je M. Grola, M. Trifunovića, P. Živkovića i Z. Topalovića; M. Antić predstavnike *Sokola, Narodne Odbrane,* komesara *Udruženja rezervnih oficira,* VI. Ćorovića kao predstavnika *Srpskog kulturnog kluba,* a knez Pavle pozvao je patrijarha i izložio mu situaciju (A-VII, Zapisnik o saslušanju Milana Antića, Pop. 17, Kut. 55, Br. 30 fasc. 6/1).

[143] O svemu tome opširnije: Vojmir Kljaković, Memoari generala Simovića 1939-1942, *Politika,* 21. VIII-24. XI 1970.

major v. Waldau, pukovnik Schmidt i general-major E. v. Rintelen, vojni ataše pri njemačkoj ambasadi u Rimu.

Konferencija je tekla kao svako »savjetovanje« kod Hitlera, tj. tako da je samo Hitler govorio. U zapisniku te sudbonosne konferencije[144] stoji da je Führer odmah na početku prikazao situaciju nastalu državnim udarom u Beogradu i ustvrdio da je Jugoslavija predstavljala nepouzdan faktor za predstojeću akciju *Marita* (napadaj na Grčku iz Bugarske), a još više za kasniju akciju *Barbarossa* (napadaj na Sovjetski Savez). Srbi i Slovenci, govorio je dalje, nisu nikada bili prijatelji Njemačke. Vlade u Beogradu ne sjede čvrsto u sedlu zbog neriješenog nacionalnog pitanja i postojanja oficirske klike koja je sklona da izvodi državne udare. Jugoslavija je imala samo jednu jedinu snažnu ličnost, a to je bio Milan Stojadinović kojega je knez Pavle oborio s vlasti na vlastitu štetu. Trenutak da se prosudi pravo stanje u zemlji i odnos stanovništva prema nama za Njemačku je povoljan, i to s političkog i s vojnostrateškog gledišta. Da je došlo do obaranja vlade u toku akcije *Barbarossa*, posljedice bi za Njemačku bile mnogo teže. Stoga je odlučio poduzeti - ne čekajući da nova vlada u Beogradu eventualno izjavi lojalnost — sve potrebne mjere da se Jugoslavija raskomada i s vojnog gledišta i kao državna tvorevina. Vanjskopolitički neće se upućivati nikakvi upiti ili ultimatumi. Uvjeravanja jugoslavenske vlade kojima se za budućnost, ipak, ne može poklanjati vjera, uzet ćemo — rekao je - do znanja. Prijeći ćemo u napad, čim pripremimo za to potrebna sredstva i snage. Pri tom je važno da se radi što je moguće brže. Pokušat ćemo da i susjedne države sudjeluju pri tome. Oružanu pomoć u obračunu s Jugoslavijom treba zatražiti od Italije, Mađarske i, donekle, od Bugarske. Rumunjskoj pripada, uglavnom, zadaća da nas pri tom zaštićuje od Rusije. Bugarski i mađarski poslanik u Berlinu već su o tome obaviješteni,[145] a Duceu će se još istog dana poslati poruka. Politički je osobito važno da se na Jugoslaviju udari munjevito i oštro i provede njeno vojnostrateško komadanje strelovitim pothvatom. Time bi Njemačka dovoljno zastrašila Tursku, a to bi povoljno utjecalo na kasniji pohod protiv Grčke.

Hitler je pri tom ukazao na to da će se Hrvatskoj zagarantirati odgovarajući »politički postupak« — kasnije autonomija. Upozorio je i na to da će pohod protiv Jugoslavije biti jako popularan u Italiji, Mađarskoj i Bugarskoj, jer tim državama otvara perspektivu teritorijalnog uvećanja: Italiji — jadranska obala, Mađarskoj - Banat, Bugarskoj - Makedonija.

Taj plan pretpostavlja — nastavljao je — da se ubrzaju što je moguće više sve pripreme i prikupe tako jake snage da u najkraćem vremenu dođe do sloma Jugoslavije. S tim u vezi trebat će do četiri tjedna odgoditi početak pothvata *Barbarossa.* Same vojne operacije treba — prema njemu — izvesti ovako: 1. po mogućnosti rani početak operacije *Marita* s ograničenim ciljem: zauzimanje grčke Trakije i solunskog bazena do osvajanja visoravni Edessa; pri tome napredovati preko jugoslavenskog teritorija; 2. prodor iz prostora južno od Sofije u pravcu Skopja da bi se umanjio pritisak na bok talijanskog fronta u Albaniji; 3. prodor jačim snagama iz prostora Sofije u pravcu Niša, a zatim dalje na Beograd; 4. u vezi s prodiranjem jačih njemačkih grupa iz prostora

[144] **B. Krizman, *Hitlerov »Plan 25« protiv Jugoslavije,* str. 76-82.**

[145] **U razgovoru s mađarskim poslanikom u Berlinu Hitler je napomenuo da potpuno priznaje mađarske zahtjeve, i to u opsegu koji odredi namjesnik Horthy. Imao bi samo jednu želju: da bi Hrvati dobili *autonomiju!* (Zabilješka o Hitlerovim izjavama pred mađarskim poslanikom u Berlinu, Orszägos Leveltär, Budimpešta, Külügyministerium, Szentivänyi kezirat 541-543. 1).**

Graz i Klagenfurt (Celovec) u jugoistočnom pravcu s ciljem razbijanja jugoslavenskih oružanih snaga; 5. avijacija ima glavnu zadaću da razbije što brže jugoslavensku protuavionsku organizaciju i uništi glavni grad Beograd u neprekidnim napadima, a uz to potpomaže napredovanje kopnenih snaga.

Na kraju konferencije Hitler je naredio predstavnicima komandi da bez ikakvog odgadanja pristupe donošenju svih potrebnih odluka i poduzimanju mjera a da planove o namjerama pojedinih komandi očekuje još u toku noći. Naredio je i generalu v. Rintelenu da mu se još u toku noći javi radi preuzimanja poruke za Ducea.

Još iste noći, 27/28. III, bilo je sastavljeno Hitlerovo pismo za Mussolinija.[146] U njemu Hitler svom osovinskom partneru najavljuje odluku da napadnu Jugoslaviju, ali u njemu nema ni riječi o Paveliću i njegovim ustašama. Tako je njemački ambasador posjetio Ducea u neuobičajeno vrijeme, u dva sata po ponoći, donoseći mu tekst Hitlerove poruke. U njoj Hitler poručuje da je od početka smatrao Jugoslaviju za najopasnijeg faktora pri obračunu s Grčkom, jer ima mogućnost da ugrožava bok kolona u maršu. Zbog toga je učinio i poduzimao sve moguće, eda bi privukao Jugoslaviju u interesnu sferu Osovine, ali, na žalost, uzalud. Vijesti dana (27. III) pokazuju jasno da predstoji zaokret u jugoslavenskoj politici. Situaciju ne smatra katastrofalnom, ali je ipak tako teška da valja izbjeći svaku pogrešku ili pogrešan korak, ako ne žele da ugroze cjelokupni položaj Osovine. Zbog toga je naredio sve što je potrebno da se s predvidenim oružanim snagama suprotstave razvoju u pravcu krize, a naredio je izmjenu dispozicija za marš i u Bugarskoj. Zato moli najsrdačnije Ducea da narednih dana ne poduzima nikakve daljnje akcije u Albaniji.

»Smatram za potrebno — piše Hitler — da Vi sa svim raspoloživim snagama pokušate pokriti i zaštititi najvažnije prelaze iz Jugoslavije u Albaniju. Kod toga se ne radi o mjerama koje na dulju etapu moraju biti djelotvorne, nego o ispomoći koja za idućih četrnaest dana do tri tjedna priječi da nastupi kriza. Smatram dalje potrebnim, Duce, da Vi pojačate snage na talijansko-jugoslavenskom frontu svim sredstvima i najvećom brzinom.«

Hitler, dalje, moli Ducea za apsolutnu diskreciju o svemu što pripremaju i poduzimaju i da o tome saznaju nešto samo one osobe koje to moraju znati, jer svaka vijest o tim »mjerama predostrožnosti« mora nužno dovesti do toga da postanu bezvrijedne. Pozvao je bugarskog i mađarskog poslanika i obojici izrazio zabrinutost zbog situacije oko Jugoslavije i kod njih pokušao probuditi interes, ako dođe do oružanog zapleta, opisujući negativne i pozitivne posljedice koje bi za njih kod toga nastupile. »Jer, Duce — poručuje Hitler — bez pomoći Mađarske i Bugarske neće se moći operirati onom brzinom koja bi eventualno bila neophodna zbog događaja.«

Mussolini je pročitao Hitlerovu, na njemačkom jeziku napisanu, poruku, a zatim je ponovo pročitao Mackensenu, prevodeći istodobno njen tekst na talijanski, da bi se tako uvjerio je li sve dobro razumio. Zauzeo je stav prema pojedinim točkama i na talijanskom jeziku izdiktirao ambasadoru svoj odgovor Führeru.[147] Hita da mu kaže - stoji u njemu — da to, što se dogodilo u Jugoslaviji, prima mirno, jer ga nije ni najmanje iznenadilo, osobito otkako je primijetio da su Jugoslaveni, uoči potpisivanja pakta u Beču, Stojadinovića

[146] ***Tajna pisma Hitler - Mussolini,*** **str. 47-49; njemačka verzija:** ***ADAP,*** **XII, 1, str. 326-327.**

[147] ***Tajna pisma Hitler-Mussolini,*** **str. 50-51; njemačka verzija:** ***ADAP,*** **XII, 1, str. 328-329.**

izručili Engleskoj. Uvjeren je da je do državnog udara došlo u potpunom sporazumu s namjesnikom Pavlom već prije potpisivanja. Već je izdan nalog generalu U. Cavalleru, šefu generalštaba, da odgodi ofenzivu u Albaniji koja je neposredno predstojala. Formacije pješadije nalaze se već u nastupanju prema sjevernom frontu u Albaniji i zauzimaju položaje duž triju cesta kojima bi prolazio eventualni jugoslavenski napad. Već su, na talijanskoj strani, izdane zapovijedi da se sedam divizija koncentrira na talijanskom istočnom frontu Alpa. One će se spojiti s daljnjih šest, koje se već tamo nalaze, i s 15 tisuća graničara stavljenih u stanje pripravnosti. Sve će pripreme provesti što je moguće brže i bit će u apsolutnoj diskreciji, ä u istoj zoni Alpa nalazi se već druga zračna eskadrila u stanju pripravnosti.

»Pored bugarske i, prije svega, mađarske suradnje - piše doslovno Mussolini — treba računati i sa separatističkim tendencijama kod Hrvata, koje predstavlja doktor Pavelić. Sam Pavelić nalazi se u blizini Rima.«

Istodobno je Duce povjerio ambasadoru da će se s Pavelićem sastati u Rimu još u toku jutra (28. III).

U Beogradu se Simovićeva vlada - vrlo heterogenog sastava - trudila da pronađe izlaz iz teške situacije i njen ministar vanjskih poslova Momčilo Ninčić, poznat po svojoj italofilskoj orijentaciji u prošlosti, pokušavao je nekako udobrovoljiti Berlin. Zamolio je v. Heerena da ga, 30. III, posjeti, i Ninčić mu je tom prilikom[148] izjavio u ime vlade da sadašnja kraljevska vlada ostaje vjerna principu poštivanja zaključenih međudržavnih ugovora u koje ubraja i protokol (o pristupu Trojnom paktu) potpisan u Beču 25. III 1941. Ninčić mu je tom prilikom izjavio u ime vlade da sadašnja kraljevska vlada ostaje vjerna principu poštivanja zaključenih međudržavnih ugovora u koje ubraja i protokol (o pristupu Trojnom paktu) potpisan u Beču 25. III 1941. bitnih jugoslavenskih državnih i narodnih interesa pri toj primjeni. To je Ninčić istog dana saopćio i talijanskom poslaniku F. G. Mameliju. Njemačko je ministarstvo vanjskih poslova — u skladu s pripremama za napad koje su bile u toku - naredilo istog dana[149] v. Heerenu da smjesta dođe u Berlin »radi referiranja«, s tim da u Beogradu ostane samo otpravnik poslova (savjetnik poslanstva dr Gerhard Feine) koji se ima držati apsolutno receptivno.

Ribbentrop je istog dana navečer[150] - suočen s Ninčićevom izjavom o poštivanju potpisa na Bečkom protokolu od 25. III 1941 - telefonski razgovarao sa svojim talijanskim kolegom (G. Cianom) i saopćio mu da: 1. Njemačka neće ništa odgovoriti a neće ni saopćenje beogradske vlade objaviti; 2. da se vrijednost tog saopćenja može ocijeniti, ako se ono usporedi s poznatim odgovorom jugoslavenskog predsjednika vlade talijanskom poslaniku Mameliju od 29. ožujka; 3. njemačko gledište ostaje onakvo kako je izloženo u Fiihrerovom pismu Duceu; 4. upravo su primljene nove vijesti o aktima nasilja nad Nijemcima kojom prilikom je ubijeno, navodno, jedanaest Nijemaca; 5. i nadalje najpažljivije prate situaciju a u međuvremenu su pozvali v. Heerena u Berlin da referira; 6. čim nastupi bilo koji novi moment, Ribbentrop će smjesta obavijestiti grofa Ciana, odnosno Ducea.

S tim »poznatim odgovorom« predsjednika jugoslavenske vlade što spominje Ribbentrop - zapravo je ovako: Simović je, 29. III navečer, pokušao da

[148] **PA, Büro Unterstaatssekretär, Jugoslawien, Band 1, Nr. 317 od 30. III.**
[149] **PA, Büro Staatssekretär, Jugoslawien, Band 2, Nr. 389 od 30. III.**
[150] **Isti izvor.**

na svoju ruku (čini se) zaplaši talijansku stranu.[151] Pozvao je Mamelija i poslaniku - kao svoje osobno mišljenje — izjavio kako Jugoslavija ne smije ni pod koju cijenu dopustiti da bude opkoljena i tako prisiljena kapitulirati. Ako bi stoga ***zonu Soluna*** zauzele njemačke trupe, Jugoslavija bi bila prisiljena da sebi nade oduška u pravcu Albanije! Na primjedbu osupnutog poslanika da takav jugoslavenski stav neizbježivo vodi u rat, Simović je ostao pri svome. To, međutim, nije smetalo Simoviću da dva dana kasnije (31. III) izjavi Mameliju da jugoslavenska vlada želi da drugi potpredsjednik vlade (Slobodan Jovannović, predsjednik ***Srpskog kulturnog kluba)*** već sutradan, 1. travnja, odleti u Rim na razgovore s Duceom. Mameli je tu Simovićevu ponudu još iste večeri saopćio Cianu koji je prvo pristao ali je nakom nekoliko sati taj svoj pristanak telefonski stornifao. Tako je propao taj pokušaj Simovićeve vlade da postigne medijaciju Rima i da se Mussolini zauzme u Berlinu Simovićevoj vladi u prilog .[152]

Ninčić je dao upute i jugoslavenskom poslaniku u Berlinu I. Andriću da posjeti nadležne u ministarstvu vanjskih poslova i »ponudi sve koncesije koje su u skladu s nacionalnom čašću«. Andrić je neprekidno pokušavao da bude primljen u ministarstvu ali mu to nikako nije polazilo za rukom. Kad mu nije uspjelo da ga tamo prime, posjetio je tamošnjega talijanskog ambasadora Dina Alfierija da bi mu izrazio žaljenje zbog situacije. Uvjeravao je ambasadora da je njegova (Andrićeva) vlada spremna da nade rješenja za ***sva*** pitanja između Njemačke, Italije i Jugoslavije.

Vojne pripreme tekle su u međuvremenu po planu. General Jodl sastavio je, 28. ožujka, prijedlog o usklađivanju njemačkih i talijanskih operacija protiv Jugoslavije.[153] U njemu se uvodno ističe kako je namjera njemačke strane — ukoliko politički razvoj bude zahtijevao oružanu akciju u Jugoslaviji — da je što je moguće brže koncentrično napadne, njenu vojsku razbije a državni teritorij raskomada. U tu će se svrhu formirati: a) jedna udarna grupa južno od Sofije (to je bila ***Dvanaesta armija)*** radi napredovanja u pravcu Skopja i južno, da zauzme južni dio Jugoslavije kao bazu za zajednički (talijamko-njemački) napad na Grčku i da otkloni opasnost za pozadinu talijan .kog fronta u Albaniji; b) jedna udarna grupa koja će se prikupiti u pros'oru oko Graza i, eventualno, u južnoj Mađarskoj (to je bila ***Druga armija),*** da zatim upadne u Jugoslaviju smjerom prema Beogradu i zapadno; c) vjerojatno i jedna mađarska udarna grupa pojačana njemačkim snagama koja će poći u općem pravcu prema Dunavu s obje strane Beograda. Ukolilo vrijeme to dopusti, operacije protiv Grčke počinju drugog ili trećeg travnja i pri tom će udarne grupe desnim krilom prijeći preko jugoslavenskog teritorija. Njihov će cilj biti prethodno ograničen na zauzimanje solunske kotline i visova Edesse, dok se za talijansku vojsku, koja će sudjelovati u operacijama, stoga postavljaju ovi zadaci: 1. osiguranje boka njemačke udarne grupe Graz napredovanjem prema liniji Split-Jajce, i to po mogućnosti jakim snagama; 2. prijelaz u defenzivu na grčko-talijanskom frontu i koncentracija jedne ofenzivne grupe koja bi pružila ruku njemačkim snagama bačenim u pravcu

[151] **Alfredo Breccia, La »mediazione« di Mussolini e l'invasione tedesca della Jugoslavia, *Clio,* estrato dal N. 2-3, 1969, str. 310—311 i dalje. Vidi zanimljive uspomene samog Mamelija: Durante il secondo conflitto mondiale. Alia vigilia dell'invasione della Jugoslavia, N*uova *Antologia di lettere, arti e scienze,* CIII, str. 529-539, fasc. 2008.**

[152] **Vidi telefonske izvještaje za 31. III i 1. IV »Prislušne službe«: Bilten Str. Pov. Br. 7 i 8 (AJ, Fond M. M. Stojadinovića, fasc. 21).**

[153] **B. Krizman, *Hitlerov »Plan 25« protiv Jugoslavije,* str. 94-96.**

Skopja i južno; 3. izbacivanje iz borbe jugoslavenskih oružanih snaga; 4. kasnije ponovno otpočinjanje ofenzive na grčkom frontu u Albaniji.. »U cilju unutrašnjopolitičkog razbijanja jugoslavenskoga državnog teritorija naročito je poželjno - stoji doslovno u tom dokumentu - da se u svakom pogledu izlazi u susret hrvatskim težnjama za nezavisnošću i da se s Hrvatima postupa kao s prijateljima Osovine. Zbog toga će biti svrsishodno odustati od svakog napada iz zraka na hrvatski teritorij, ukoliko se ne radi o borbi protiv neprijateljskih trupa koje se tamo bore.«

Za njemačku je stranu tih dana, na političkom planu, bilo mnogo zanimljivije što će uraditi dr Vladko Maček nego ustaški poglavnik. Pavelić je ionako u Berlinu bio pravilno ocjenjivan kao talijanski pion u igri. Maček je, doduše, bio dao pristanak da četvorica predstavnika *Seljačke stranke* (J. Šutej, I. Andres, J. Torbar i B. Smoljan) udu i u novu, prevratničku vladu Dušana Simovića, ali je sam u Zagrebu kao nominalni potpredsjednik vlade ostajao na osmatračnici, u rezervi, odbijajući iz više razloga da se brzopleto veže. Odmah na vijest o izvršenom puču u Beogradu, pokušao je od njemačke vojne obavještajne službe da hitno sazna kakav je stav vlade Reicha prema novoj vladi, ako vlada prizna i potvrdi pristup Jugoslavije Trojnom paktu. On želi — stoji u poruci šefa njemačke vojne obavještajne službe adm. W. Canarisa[154] - prema tome da uskladi svoj stav prema Beogradu. Dva dana kasnije,[155] ista je služba dostavila ministarstvu vanjskih poslova Reicha daljnju jednu informaciju iz pouzdanog izvora: da Maček još uvijek čeka njemački odgovor na svoje pitanje o stavu Berlina prema novoj jugoslavenskoj vladi, pošto se želi osigurati na sve strane. S tim je saopćenjem, dalje, u vezi zabilješka državnog podsekretara u njemačkom ministarstvu vanjskih poslova v. Woermanna od 29. III[156] u kojoj piše da je on (Woermann) toga jutra telefonski saopćio kapetanu Biirkneru, šefu odjela inozemnih informacija VK, da još nije donesena odluka o njemačkom saopćenju Mačeku, no da će ona, možda, uslijediti u toku dana.

Maček je već 28. ožujka razgovarao s ing. Mihaelom Derfflerom, njemačkim geologom koji je - uza svoj rutinski posao - obavljao kod nas i posao obavještajne prirode za njemački obavještajni centar u Beču. Tom prilikom Maček je predložio Derffleru da otputuje u Njemačku i obavijesti se o tome kakav je stav Berlina prema situaciji u Jugoslaviji. Nakon razgovora, Derffler je otputovao u Beč gdje je referirao o tome, a sutradan odletio u Berlin. Tamo mu je referent za Jugoistok u ministarstvu vanjskih poslova Kurt Heinburg - nakon što mu je Derffler bio opširno referirao o svom razgovoru s drom Mačekom — poručio da »za njegova prijatelja [Mačeka] nema nikakvih narudžbi«. Ali u Beču, na povratku u Zagreb, nazvao ga je, 31. III, telefonom taj isti Heinburg i službeno mu saopćio da se »njegovom prijatelju« (tj. Mačeku) nema isporučiti nikakva narudžba, no Derffler treba da mu kaže i to kako ima utisak da će Maček primiti daljnje poruke. Takav odgovor Berlina Derffler je zatim vjerno prenio Mačeku.

Ribbentrop je istog dana[157] brzojavno naredio njemačkom generalnom konzulu u Zagrebu dru Alfredu Freundtu da saopći Mačeku - kao odgovor na

[154] *ADAP,* XII, 1, str. 349, bilj. 1.

[155] Isti izvor.

[156] PA, Büro Unterstaatssekretär, Jugoslawien, Band 1, zabilješka od 29. III. Vidi zabilješku o ing. Derffleru od istog dana (isti izvor).

[157] ADAP, XII, 1, str. 349-350.

njegove zahtjeve da dobije savjete, zahtjeve pristigle njemačkoj strani različitim putovima - i to na način koji se konzulu bude činio prikladnim ali ipak obavezno strogo povjerljive prirode, ovo: odvraćaju bezuvjetno njega i ostale hrvatske vode da bilo kako surađuju sa sadašnjom beogradskom vladom. Samo se po sebi razumije da davanje takvog savjeta s njemačke strane zahtijeva najstrožu diskreciju. Ukoliko bi Maček poslušao taj savjet, njemačka strana želi s njim ostati u kontaktu, što i on sa svoje strane mora osigurati posredstvom prikladnih posrednika.

Ribbentrop je drugim brzojavom od istog dana[158] naredio dru Freundtu da prikladni posrednici povjerljivo saopće hrvatskim vođama kako njemačka strana predviđa u okviru novog uređenja Evrope *nezavisnu Hrvatsku*, ako bi jugoslavenska država propala zbog svojih pogrešaka. Taj cilj mogli bi postići, ako se potpuno uzdrže od svake daljnje suradnje s Beogradom.

Freundt je sutradan, 1. travnja,[159] brzojavno izvijestio svoje ministarstvo u Berlinu da je Maček - u skladu s primljenim uputstvima - obaviješten posredstvom jednog službenika generalnog konzulata (to je bio dr Otto Mitterhammer, referent za štampu u konzulatu). Maček je saopćio da je beogradskoj vladi posredstvom potpredsjednika *Seljačke stranke* A. Košutića, upućenog u Beograd, postavio ove uvjete: priznanje Trojnog pakta i njegova provedba u duhu pakta; imenovanje dvojice namjesnika uz kralja Petra, od kojih bi jedan bio Hrvat; ostavka ministra vojnog gen. B. Ilića i povlačenje vojske iz svake politike. Maček smatra taktički nesvrsishodnom ostavku hrvatskih ministara. Načelno će on, u trenutačnom položaju, odbiti da uđe u vladu. Ući će u nju samo, ako bi time mogli izbjeći rat. Maček je obećao najstrožu diskreciju u pogledu primljenog savjeta (Berlina), a za posrednika je odredio ing. A. Košutića. S Derfflerom Freundt još nema kontakt.

Istog je dana[160] poslanik v. Rintelen iz ministarstva pod »najhitnije« brzojavno saopćio Freundtu kako ministar Ribbentrop zahtijeva da ga brzojavno neprekidno obavještava o toku daljnjeg razvoja situacije. Svaku važnu novost neka Freundt odmah javi ministarstvu. Posebno je za njih važno da budu na najbrži način obaviješteni o odlukama hrvatskih vođa i o tome gdje se u kojem času nalaze (na primjer, put u Beograd). Ukoliko Freundt za prikupljanje takvih vijesti raspolaže pouzdanim povjerenicima, ima da je s njima u neprestanoj vezi. Iz Berlina dolaze u Zagreb tog dana, tj. 1. travnja - stoji na kraju brzojava - gospodin Walter Malettke, iz Ureda Reichsleitera Rosenberga, i SS-Standartenführer dr Edmund Veesenmayer da bi uspostavili dodir s mjerodavnim hrvatskim ličnostima i oni će se nakon dolaska javiti Freundtu. Obojica imaju upute da u Zagrebu utječu u duhu Freundtu dan ranije otposlanih telegrama ministra Ribbentropa (br. 72 i 76). Ministar moli Freundta da stavi do znanja hrvatskim ličnostima koje dolaze u obzir da smatraju gospodina Veesenmayera osobom njegova (Ribbentropova) osobnog povjerenja.[161]

Veesenmayer je bio predviđen da uspostavi dodir s »radikalnim nacionalistima« (tj. ustaškim elementima), dok je Malettke imao zadatak nagovoriti Mačeka da ne putuje u Beograd i ne ulazi u Simovićevu vladu. Generalni

[158] Isti izvor, str. 350.
[159] Isti izvor, str. 351.
[160] Isti izvor, str. 352.
[161] F. Čulinović (nav. djelo, str. 297) naprotiv piše: »Freund [!] i specijalni izaslanik Rosenberga, Edmund Veesenmayer...«

konzul Freundt odmah ih je povezao s ustaškim, odnosno radićevskim prvacima. Kod ustaških prvaka najviše inicijative pokazivao je tih dana Slavko Kvaternik. Često je razgovarao s mnogobrojnim zastupnicima *HSS*(Lj. Tomašić, dr J. Berković, M. Ipša, Kuvedžić i drugi), s predsjednicima kotarskih organizacija *HSS* i drugima i primijetio da su svi potpuno neupućeni u to što će Maček učiniti: hoće li ući u novu Simovićevu vladu ili ne. Kvaternik je konferirao i sa svojim prijateljima (dr M. Lammerom, dr V. Košakom, dr M. Pukom, dr Š. Debelićem i drugima) i po Lammeru i Debeliću uputio poruku Mačeku kako nije uputno da on kao predsjednik *HSS* ulazi u »vladu pučista«, jer je vojnostrateška situacija očajna, a raspoloženje u narodu loše. Zbog toga ne bi bilo dobro da ulazi u vladu jednog Simovića koji je još — prema Kvaternikovoj poruci - poznat u Zagrebu iz 1918. god. kao oficir netolerantan prema Hrvatima. Tu svoju poruku slao je u dva navrata, ali nije dobio odgovor.

Njemački emisari u Zagrebu - ne samo Veesenmayer i Malettke — nisu skrivali nedostatak simpatije za Pavelića. Slavko Kvaternik spominje u svom iskazu,[162] uz Veesenmayera, nekog Kobbea ili Kolbea i taj ga je Kopp odmah pitao što hoće Hrvati i hoće li Maček ući u Simovićevu vladu. Kvaternik mu je, odgovarajući na prvo pitanje, preporučio »ustaško rješenje« i dodao da nitko u Zagrebu ne zna, hoće li Maček ući u vladu ili ostati u Zagrebu, no da se Mačeku savjetuje da ne ude. Kvaternik ga je zauzvrat upitao što hoće Treći Reich, no Kopp nije odgovorio konkretno, nego je samo rekao: »Treći Reich ima povjerenje u dra Mačeka i on bi mogao, ako bi htio, spasiti zemlju od okupacije.« »Isto tako — nastavlja SI. Kvaternik — nije mi znao dati odgovor na moj upit, hoće li Reich održati Jugoslaviju takvu, kakva je, ako dođe do rata i okupacije. Bio je očito neorijentiran i u mojim očima neki mali čovjek, više izvidnik nego kakvi pouzdanik njemačke vlade. Opazio sam i stanoviti strah kod njega; zašto, ne znam.«

Taj mu je isti Kopp, navodno kao novi službenik konzulata, predstavio, dan ili dva poslije toga razgovora, drugog Nijemca, koji je nastupao sasvim drukčije. Za nj Kvaternik navodi da je bio »do krajnosti« uobražen i tašt čovjek, uz to pametan, jako prefrigan, fanatički nacionalsocijalist. To je bio spomenuti dr Veesenmayer i Kvaternik je odmah primijetio kako je vrlo dobro upućen u naša unutrašnjopolitička pitanja i da je već s drugima prethodno razgovarao o istim temama. Nastupao je bahato i htio impresionirati, omalovažavajući Pavelića, ustaše i »ustaški pokret«. Priznao je Kvaterniku da Hrvatsku od trajne njemačke okupacije može jedino spasiti Maček, jer se njemu jedinom u Berlinu vjeruje. O Anti Paveliću — prema Kvaternikovu priznanju — izražavao se nepovoljno. Prema njegovu mišljenju Pavelić je potpuno u rukama fašističkog diktatora i obvezan je Italiji, a čuo je i da je duševno bolestan. Kvaternik je, dakako, branio svoga poglavnika, ali je odmah osjetio da je dr Veesenmayer mogao dobiti takve informacije samo od Janka Tortića, prvaka *HSS* i kasnijega ustaškog ministra. I to zato što je Tortić - kojega je žena, čini se — od mladosti bila najbolja prijateljica poglavnikove »gospode Mare« — bio ispričao Kvaterniku da je Mara Pavelić pisala Tortićki kako Pavelić nije sasvim normalan, osobito kad se razljuti. Kvaternik je odgovorio Veesenmayeru kako se Pavelića ni u kojoj kombinaciji neće moći mimoići, jer Duce vjeruje samo njemu i nikome drugom, i da je njemu poznato kako između Berlina i Rima postoji sporazum, prema kojemu Balkan, Jugoslavija i

[162] A-VII, NDH, Izjava SI. Kvaternika, I. O. 9 6/9 - 104.

Hrvatska ulaze u interesnu sferu fašističke Italije; da Hitlerova Njemačka u tom prostoru ima samo ekonomske interese, pa je prema tome Italiji tu osigurano političko prvenstvo. Kvaternik je o Mačeku spomenuo samo to da nitko u Hrvatskoj, a pogotovo od hrvatskih nacionalista ne namjerava pucati mu u leđa. Veesenmayer je pri tom izrazio mišljenje kako bi bilo u interesu Hrvata da Maček ne paktira sa Simovićem, jer bi on (Maček) mogao učiniti čuda. Iz toga je Kvaternik razabrao da Berlin ima neku »neustašku« kombinaciju s Mačekom u torbi.[163]

»On [dr Veesenmayer] već u prvom razgovoru sa SI. Kvaternikom — piše E.-D. Kvaternik[164] - nastupa protutalijanski i odbija dra Pavelića kao talijanskog eksponenta s motivacijom da je Treći Reich dobro informiran o svim obavezama, koje je Pavelić spram Italije primio i jer s njim ne će biti moguća borba za Dalmaciju. I Anfuso nam veli, da su Nijemci najprije htjeli dra Mačeka, i istom nakon otklona posljednjega, prihvatili Pavelića. Još 4. travnja zabranjeno je u njemačkim novinama spominjati ime dra Pavelića, a od toga dana kasnije samo uz ime dra Mačeka. Osobito je Ribbentrop žestok neprijatelj Pavelićevog ustoličenja za poglavara NDH.«

Berlin je u međuvremenu naredio otpravniku poslova u Beogradu Feineu,[165] da smanji personal poslanstva u toku 3. IV na četiri do pet osoba s tim da u Beogradu ostanu on (Feine), telegrafist, šifrer i — ako je potrebno — šofer i ataše. Uz to, svi njemački konzulati — izuzevši Zagreb! — imaju se 3. IV zatvoriti, a njihov personal — pošto unište cjelokupni povjerljivi materijal — napustiti jugoslavenski teritorij, itd.

Sadašnja je situacija — javljao je konzul Freundt iz Zagreba[166] — u znaku pojačane mobilizacije i mjera pripravnosti; na drugoj strani sabotaža sve brojnijih poziva u vojsku. Zagreb je zaštićen s nekoliko protuavionskih baterija, ali ipak ne onako snažno kao što je bio u travnju prošle godine. Od danas su taksi-automobili djelomično rekvirirani. Mobilizacija od početka rata [!] u toku; sada se pojačava u priličnom redu. Javljaju se pojedinačni slučajevi raspada pojedinih dijelova trupa, dok su dezertiranja manjih grupa ili pojedinaca češća. Dovršeni Mačekov proglas, kojim poziva ljude da se odazivaju primljenim pozivima, izostao je zbog brojnih protesta. Nacionalni Hrvati i desno krilo *Seljačke stranke* pod jakim su pritiskom svojih pristaša i njihovi pouzdanici neprestano pitaju u konzulatu za savjet da bi znali zauzeti

[163] Dr Branka Benzona poslao je Budak u Slovačku - iskazao je SI. Kvaternik u istrazi - posljednjih dana uoči rata (6. IV). Benzon je iz Bratislave 9. ili 10. IV s Rušinovičem odletio u Berlin na temelju preporuke njemačkog poslanika Ludina. Preko Slovaka trebao je uvjeriti Berlin u potrebu stvaranja NDH. Pred odlazak je Budak poslao Benzona Kvaterniku po prijedloge i savjete.

»Benzonu sam rekao slijedeće: Trebao je da uvjeri Nijemce kako nije samo naš interes da stvore NDH, prvo radi toga što kroz Hrvatsku prolaze razne saobraćajne linije prema istoku (kopnene), koje će oni u svakom slučaju koristiti, jer oni polažu najveću gospodarsku važnost Balkana i Bližeg istoka (Drang nach Osten). Osim toga Benzonu sam rekao da je za njih važno da na istoku imaju jednu prijateljsku državu, baš radi provođenja toga plana, a i radi paraliziranja Italije. Osim toga Benzon je trebao svratiti pažnju Nijemaca na istorijsko prijateljstvo našeg naroda sa njihovim, što također treba da bude jedan od uvjeta, koji bi ih uvjerio u potrebu da stvore NDH.«

SI. Kvaternik sve je pribilježio i dao Benzonu kao podsjetnik. O rezultatima misije Benzon je izvijestio i to, čini se, u privatnom pismu Rušinoviću, optimistički (A-VII, NDH. Zapisnik saslušanja SI. Kvaternika, I. O. 9 7/2 1-145).

[164] Eugen Kvaternik, Ustaška emigracija u Italiji i 10. travnja 1941. Jedan prilog našoj najnovijoj povijesti, *Hrvatska revija*, Buenos Aires, god. II (1952), sv. 3 (rujan), str. 227.

[165] PA, Büro Staatssekretär, Jugoslawien, Band 2, Nr. 421 od 2. IV.

[166] Isti izvor, Nr. 38 od 2. IV.

stajalište prema Reichu i podesiti svoje daljnje držanje. Morali bismo - upozorava Freundt svoje pretpostavljene u Berlinu - oprezno poduzimati moguće pripreme, suzdržavajući se od izvršenja.

Veesenmayer je već stigao u Zagreb - javljao je Freundt Ribbentropu, 3. IV.[167] Sadašnja situacija i nemogućnost da se hrvatski narod pouči zahtijevaju hitno da se pristupi bacanju letaka. Leci će ovdje biti pripremljeni i najbržim putem dostavljeni. Neka se pristupi kampanji s lecima iznad gradova i sela, osobito iznad trupa gdje ima i Hrvata. U Petoj armijskoj oblasti u Nišu ima mnogo Hrvata. Košutić se jutros rano vratio u Zagreb. Čini se da Beograd želi izaći u susret Mačekovim zahtjevima. Učinit će se pokušaji da se Mačeka privoli na zahtjeve, koji idu još dalje. Radio-stanice Reicha *Donau* i *Alpen* izvanredno su važne za Hrvatsku. Pretjerivanje u vijestima o progonima «Volksdeutschem« djeluje štetno, zbog lake kontrole protivnog činjeničkog stanja. Naprotiv, korisno je postepeno povećano ukazivanje na suprotnosti između Hrvata i Srba, uz naglašavanje njemačkih simpatija i sve većeg razumijevanja za hrvatske težnje, a u danom času isticanje ratnog bratimstva u svjetskom ratu.

Izaslanik Rosenbergova štaba W. Malettke razgovarao je 3. IV, u podne s Mačekom — javlja Freundt[168] - i Maček mu je tom prilikom izjavio: 1. kategorički otklanja svaku diskusiju o nezavisnoj Velikoj Hrvatskoj; 2. izjava o Trojnom paktu ojačat će srpsku dobru volju; 3. Mačeku je jasno da Jugoslavija mora pružiti zadovoljštinu Njemačkom Reichu; 4. Maček hoće — ukoliko je Berlin s tim suglasan — ponuditi vladi da osobno povede razgovore s Njemačkim Reichom o ponovnom priznanju pristupa Trojnom paktu i pružanju dovoljne zadovoljštine; 5. kralju Petru treba da se pridaju dvije ličnosti s dovoljno ovlaštenja. Njegova [Petrova] važnost praktički ne dolazi u obzir; 6. ne može se diskutirati o ideji separacije Slovenije a ni o njenoj podjeli. Odbio je sve Malettkeove pokušaje da na nj utječe i sve njegove prigovore. Naprotiv — javlja Freundt - Maček vjeruje u svoju misiju da se održi mir i u svoj uspjeh i moli za obavijest, slaže li se Berlin s njegovom spremnošću da pregovore, kao što je navedeno, sam vodi. Maček je očito ponosan i prožet navodnim uspjehom vlastite politike. Ipak, nije mogao dati neku uvjerljivu izjavu o praktičnim mogućnostima da je u Beogradu i ostvari. Dao je izjavu štampi o tome kako ga osjećaj odgovornosti pred narodom, koji mu više od devet godina poklanja povjerenje, sili da sve pokuša kako bi tom narodu spasio mir — to najveće dobro čovječanstva. Veesenmayerovi razgovori s radikalnonacionalističkim krugovima (ustaškim) pokazali su da otklanjaju Mačeka i nazivaju ga izdajicom, premda im u tom času još nije bilo poznato ono što je rekao Malettkeu. Radikalni nacionalisti iznova ističu da su im redovi znatno prorijeđeni uslijed hapšenja, bijega ili poziva u vojsku. Budući da im je naoružanje potpuno nedovoljno, nije moguće njihovo aktivno sudjelovanje. Jedino rješenje vide u njemačkom ulasku u zemlju. Freundt moli da mu se dostavi instrukcija, jer je Maček pripravan da svoju izjavu u Beogradu o osobnom zauzimanju za vođenje pregovora s Reichom učini zavisnom od stava njemačke vlade. Opća mobilizacija napreduje, a Malettke moli da se rezultati njegova razgovora s Mačekom prenesu Reichsfiihreru Rosenbergu.[169]

[167] ***ADAP*, XII, 1, str. 359-360.**

[168] **Isti izvor, str. 370-371.**

[169] **Opširnije o svemu tome: Bogdan Krizman, Njemački emisar W. Malletke kod V. Mačeka uoči napada na Jugoslaviju 1941, *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb 1975, br. II, str. 152-163.**

Veesenmayer je informirao Ribbentropa[170] kako je bezizgledan eventualni pokušaj — nakon potpuno negativno okončanog razgovora Maček-Malettke 3. IV - da se Mačeka privoli na odustajanje od utvrđenog puta u Beograd, budući da se konačno opredijelio, prema novinskim vijestima, odštampanim masnim slovima, i drugim obavijestima. No, hrvatski će narod gledati u Mačekovu putu u Beograd put u Canossu i čistu izdaju. Stoga bi prikladna karakterizacija toga Mačekovog puta u njemačkoj štampi i na njemačkom radiju govorila tome malom čovjeku u Hrvatskoj iz duše i dala mu podstrek da dalje izdrži. Pravi Hrvat čvrsto vjeruje u Fiihrera. Ta je vjera naročito važna za daljnji razvoj hrvatskog pitanja.

Feine je iz Beograda javio Berlinu[171] kako ga je Ninčić pozvao prije podne na razgovor, a Feine je — u duhu primljenih instrukcija — odgovorio da će mu poslati jednog od gospode s poslanstva neka primi njegova saopćenja. No, u to se Ninčić nije htio upustiti nego je pozvao k sebi predstavnika *DNB* Grubera i saopćio mu, zamolivši ga da to prenese nadležnima: Talijani su ga pozvali u Rim da rasprave s njim situaciju, no on smatra pravilnijim, ako pregovara direktno s Berlinom. U svako je doba spreman doći u Berlin najbržim putem radi razgovora s Führerom i ministrom vanjskih poslova. Predstavnik *DNB* je pri tom primijetio da Ninčić ostavlja dojam potpuno slomljena čovjeka.

Mameli mu je - javlja Feine Berlinu u drugom telegramu[172] - javio da će danas u podne, po nalogu vlade, saopćiti Ninčiću kako posjet dvojice jugoslavenskih ministara Rimu koji predlaže Beograd ima samo onda smisla, ako je prethodno stvorena dostatna podloga za pregovore. U protivnom, takav je put ne samo bez svrhe nego, moguće, i opasan.

Freundt je, 4. IV,[173] javio Ribbentropu da Veesenmayer radi na spajanju svih važnih grupa, uključujući i *Seljačku stranku*, koja otklanja Mačekov postupak. Pri tom ocjenjuje pozitivno izglede na uspjeh, ukoliko još bude dovoljno vremena. Širi se sve više otklanjanje Mačeka. Veesenmyer moli hitno uputu slaže li se Ribbentrop s tim nastojanjima, Veesenmayer je, također, javio Berlinu kako je Malettke upravo saznao od Košutića da je primio pismo, u kojem ga pozivaju da dođe u Beč Neuhausenu. Košutić, zbog svoga položaja, drži kako to nije moguće, a prema Veesenmayerovom mišljenju taj je put zastario i štetio bi tekućem radu i razvoju.

Mameli je već, 4. IV, ujutro[174] saopćio Simoviću da Mussolini prihvaća ulogu posrednika, ako se nađe baza za razgovor u pitanju Soluna; uz to Mameli smatra da sada odluka zavisi od samog Simovića; da do nedjelje (6. IV) nema akcije Nijemaca; da će Duce osobno učiniti sve da se mir spasi i, na kraju, naglašava hitnost odluke.

Ninčić je sutradan, 5. IV, u 13. sati poslao svog brata Velizara u njemačko poslanstvo[175] da kaže Feineu u ime svog brata ovo: jugoslavenska vlada želi izravno pregovarati s Nijemcima. Zavlačila je dosad pregovore s poslanikom Mamelijem, budući da čeka odgovor, odnosno povratak predstavnika *DNB* Grubera (vidi telegrafski izvještaj od 3. IV, u kome je izrazila želju da otpočnu

[170] PA, Büro Staatssekretär, Jugoslawien, Band 2, Nr. 34 od 3. IV.

[171] PA, Büro Unterstaatssekretär, Jugoslawien, Band 1, Nr. 356 od 3. IV; *ADAP*, XII, 1, str. 360.

[172] *ADAP*, XII, 1, str. 360.

[173] Isti izvor, str. 371.

[174] DASSIP, Zbirka V. M. Jovanovića, svežanj 136.

[175] *ADAP*, XII, 1, str. 382.

pregovori). Ministar Ninčić spreman je smjesta doći u Berlin. Stoga i pita - posredstvom svog brata — postoji li mogućnost da se dr Gruber s odgovorom vrati do večeras u Beograd, ili postoji li inače mogućnost da otpočnu večeras direktni pregovori između njemačke i jugoslavenske vlade. Feine je obećao svom posjetiocu da će to pitanje odmah dostaviti Berlinu.

Ninčićev brat došao je ponovo u poslanstvo u 14.30 — javlja Feine u novom telegramu[1"6] — da prenese ova saopćenja ministra Ninčića: 1. čitava vlada slaže se u tome kako bi trebalo da Ninčić otputuje u Berlin; 2. ministar se buni što su dali - a da mu nisu ništa saopćili - inicijativu za razgovor sa sovjetskom vladom;[1 7] to se dogodilo u uzbuđenju nakon državnog udara od 27. III i oni koji su to učinili misle danas drukčije; Ninčić želi sporazum s Berlinom a ne s Moskvom; odlučio je da ubuduće energično nastupa u vladi; 3. sadašnje stanovište jugoslavenske vlade, koje bi Ninčić izložio Berlinu, odgovaralo bi jedino njegovom gledanju; 4. Ninčić ima među članovima vlade veliku većinu za sobom; prihvatit će ono, što on bude predlagao; 5. sastav Simovićeve vlade i fizička slabost nakon bolesti otežavali su mu do sada da energično nastupi, no sada će se to izmijeniti; 6. govori se o nekom trojnom sporazumu između Beograda, Moskve i Turske; to je zastarjelo i Ninčić neće dopustiti da se taj plan ostvari, a bez ministra vanjskih poslova ne može se ni ostvariti; 7. Ninčić je jedino i isključivo pristaša protokola (Trojnog pakta), potpisanog u Beču; 8. Jugoslavija je primila mnogo sugestija iz inozemstva, ali će Ninčić primiti samo one »prijedloge« koje bi dobio u Berlinu.

Talijanski mu je poslanik rekao — javlja Feine 5. IV[178] — da mu je Ninčić jučer pokazao prijedlog o bazi za pregovore između Italije i Jugoslavije. Sastoji se od četiri točke, a najčudnovatija je četvrta. U njoj se, naime, predlaže da bi Jugoslavija — u sporazumu s Grčkom! — imala zauzeti Solun da bi se time između zaraćenih strana stvorio »pufer-prostor«. Mameli je odvatio da ne preporučuje da se tako nezgrapni prijedlog pošalje u Rim i Ninčić ga je povukao.

Veesenmayer je istog dana[179] brzojavio iz Zagreba Ribbentropu da je toga dana osobno pregovarao s Kvaternikom. Pod njegovim (Veesenmayerovim) utjecajem spojene su nacionalne grupe, uključujući i desno krilo *Seljačke stranke*, uz besprijekorno pismeno formuliran program. Još nije za upućivanje poziva njemačkoj vladi da pruži zaštitu i pomoć na takvoj ojačanoj bazi. Tekst izjave slijedi, a akcija prikupljanja potpisa je u toku. Nada se da će do noći biti okončana. Potpisat će SI. Kvaternik, M. Lorković, J. Dumandžić, J. Tortić, V. Košak, Š. Debelić, M. Lamešić. Sva ta imena predstavljaju poštene ljude, ugledne i s pristašama. Budak je još bolestan i leži u krevetu.[180] Zbog toga

[176] Isti izvor, str. 382-383.

[177] Opširnije o tome: Vuk Vinaver, Prilog istoriji jugoslovensko-sovjetskog političkog zbliženja 1940-41. godine, *Istorijski glasnik*, 1/1966, str. 3-59; isti, Jugoslovensko-sovjetski pakt od aprila 1941. godine, *Istorijski glasnik*, 1/1973, str. 7-87.

[178] PA, Büro Unterstaatssekretär, Jugoslawien, Band 1, Nr. 387 od 5. IV.

[179] *ADAP*, XII, 1, str. 381.

[180] »Poslije 11. travnja 1940. g. t. j. kada je umrla moja žena - iskazao je M. Budak u istrazi - ja sam pušten iz zatvora i politički nisam djelovao iako sam se smatrao ideološkim vođom ustaškog pokreta u domovini. Djelovanje mi je bilo i onemogućeno policijskim mjerama. Tako su se događaji razvijali bez mog učešća, a većina najvrednijih bila je u Kruščici u logoru. Veza između nas i inozemstva nije bila, bar po mome znanju. Dne 12. III 1941. g. otišao sam u bolnicu i tamo operiran na žučnom mjehuru nekako oko 25. ili 26. III. 1941. g. 10. travnja zatekao me je u krevetu sa otvorenom ranom, te nisam učestvovao u proglašenju NDH« (A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja M. Budaka, I. O. 9 4/3 1-20).

mora izostati njegov potpis, jer mu je inače život u opasnosti. Kvaternik mu je dao časnu riječ za Budaka da je potpuno ovlašten. Veesenmayer moli pravovremenu obavijest, barem šest sati prije nego što će uslijediti objavljivanje izjave da bi potpisnici mogli prijeći u konspiraciju.

Nadovezujući na taj telegram, Veesenmayer je dostavio Ribbentropu najavljeni tekst izjave koji glasi ovako:

»Na sastanku velikog dijela narodnih zastupnika i predstavnika vlade Banovine Hrvatske, predstavnika hrvatskih kulturnih i privrednih institucija, zastupnika svih slojeva naroda iz svih historijskih hrvatskih krajeva bez razlike ili stranačke pripadnosti, održanom u Zagrebu 31. ožujka raspravljalo se detaljno o političkoj situaciji i položaju naroda u Jugoslaviji nakon državnog udara izvršenog u Beogradu 27. III i jednodušno se izrazilo uvjerenje:

Da hrvatski narod, nakon tog dogadaja i takvog postupka, ne može više vjerovati da mu je u Jugoslaviji moguć miran život, nacionalno širenje i razvitak; da kod srpskog naroda postoji čvrsta volja, da Jugoslavija ude u rat protiv Njemačke, dok hrvatski narod želi mir i suradnju s njemačkim narodom; da je srpski narod protiv novog poretka u Evropi, dok hrvatski narod ima razumijevanja za novi i pravedniji poredak u Evropi i taj poredak želi; da predstavnici srpskog naroda stoje u službi engleske politike, koja iz vlastitog interesa svim silama radi na tome, da izazove na Balkanu nemir, nered i rat, dok hrvatski narod ne želi da služi interesima Engleske koja je uvijek pomagala hegemoniju Srba nad Hrvatima.«

Zatim su konstatirali:

»Da hrvatski narod već stoljećima posjeduje jaku političku, kulturnu i privrednu vezu s njemačkim narodom;

da je hrvatski narod stoljećima živio svoj vlastiti državni život i da srpska masa u hrvatskim krajevima — nametnuta i pomognuta od strane zapadnih demokracija — nije nikada bila priznata;

da čitav hrvatski narod jednodušno želi da iznova podigne svoju narodnu državu;

da u hrvatskom narodu žive čvrsta vjera i nada da može pri stvaranju slobodne i nezavisne hrvatske države računati s punom podrškom Njemačke koja je objavila kao ratni cilj: svakomu (nejasna grupa šifara) narodu u Evropi omogućiti slobodni nacionalni razvitak i širenje.

Stoga je jednoglasno stvoren slijedeći zaključak:

I. Jugoslavija je prestala postojati.

Stvara se slobodna nezavisna hrvatska država i ona obuhvaća historijske i u nacionalnom pogledu hrvatske krajeve: Hrvatsku uključujući i Međimurje, Slavoniju i Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu kao i hrvatski dio Vojvodine.

II. Do donošenja ustava odnosno zakona o državnoj vlasti vrši zakonodavnu vlast nova hrvatska narodna vlada u Zagrebu.

III. Dostavlja se taj zaključak vladi Reicha i ujedno se moli da dobiju priznanje ljrvatske države od strane osovinskih država.

IV. U cilju zaštite samostalnosti i nezavisnosti novo nastale hrvatske države predstavnici hrvatskog naroda u ime cjelokupnog hrvatskog naroda mole vladu njemačkog Reicha za bezodvlačnu zaštitu i pomoć.

U glavnom gradu Zagrebu, 31. ožujka 1941.

Po skupu opunomoćeni potpisani (slijede potpisi osoba spomenutih u prethodnom telegramu).«[181]

[181] **Sastavljač toga memoranduma dr Edo Bulat piše o tome: »...Ponešto u nebitnim**

9. *Pavelić stupa na scenu.* Grupa ustaša u Italiji, uoči pristupa Jugoslavije Trojnom paktu, nalazila se u istom onom položaju u kakvom se našla nakon raseljavanja neposredno nakon zaključenja Beogradskog ugovora 1937. godine. Bilo je to stanje prisilne pasivnosti i nametnute političke neaktivnosti. Pretežna većina ustaša (»redova«) bila je u tom trenutku još uvijek internirana na Liparima i Sardiniji, dok su »oficiri« i »politički jstaknutiji« članovi ustaške organizacije bili internirani po mjestima srednje i južne Italije.

Stanovitu je iznimku činila samo mala skupina u Toskani, prebačena iz internacije u južnoj Italiji u Toskanu u proljeće 1940. godine. No, i ta ustaška grupica u Toskani ostajala je organizatorno i politički neaktivna. U to vrijeme, tj. u ožujku 1941, živjeli su u Lucci Vjekoslav Servatzy i Mijo Babić; u Altopascio Ivo Herenčić, Božo Cerovski i Vilko Pečnikar; u mjestu Greve Tomica Sertić, braća Ivan i Kruno Devčić, Jerolim Katić i Ante Pejković.

»Politički aktivan« do početka ožujka 1941. god. - kako bi to rekao jedan od Pavelićevih tada najintimnijih suradnika Eugen-Dido Kvaternik — bio je samo njihov poglavnik Ante Pavelić.

»Dr. Ante Pavelić - piše E.-D. Kvaternik u svojim objavljenim uspomenama iz tih dana[182] - živio je sa svojom gospodom u jednoj vili kraj Viale Michelangiolo u Firenci. Njegov sin Velimir polazio je internat Salezijanaca u Fiesole, a njegove kćeri Višnja i Mirjana školovale su se u poznatom internatu *Poggio Imperiale*, institutu za kćeri najviše talijanske aristokracije, koji je iza prvog rata pohađala belgijska princeza Marija, kasnija talijanska kraljica, supruga Umberta II. U listopadu 1940, preselio sam se na poziv Pavelića, iz Lucce u Firencu. Kao 'anđeo čuvar' bio mi je dodan Mijo Bzik, koji je budno pratio svaku moju kretnju i verbalnu manifestaciju. Obojica smo stanovali u neposrednoj blizini dr. Pavelića u jednom penzionu na Viale Michelangiolo. Tokom dana obojica smo uživali gostoprimstvo obitelji Pavelić.«

Slavko Kvaternik, u svom iskazu,[183] navodi da je M. Budak 1940/41. primio tri do četiri političke Pavelićeve poruke, posljednju u siječnju 1941.[184] »U ovim porukama — iskazuje Kvaternik — Pavelić saopćuje da Njemačka nema političko prvenstvo na teritoriji Jugoslavije, nego ugovorno je zajamčeno političko prvenstvo Italiji i da s tim moramo računati za budućnost. Jedna od poruka je također bila na upit dr. Mile Budaka, je li Pavelić politički obavezan prema Italiji i Duceu. Odgovor je bio da ne. Kad je drugi put to

stvarima skraćeni memorandum spremljen je za podpis. Podpisuju ga petorica. Dvojica od strane HSS, i to Janko Tortić i dr. Marko Lamešić i trojica sa strane nacionalista: Slavko Kvaternik, dr. Mladen Lorković i ja. Dumandžić forsira mene kao predstavnika Dalmacije.

Podpisivanje memoranduma teklo je ovako: Kada su ga podpisali spomenuti predstavnici HSS, ja sam ga odnio dru Mladenu Lorkoviću negdje u pravcu Maksimira, gdje se je Mladen bio sklonuo. Pročitao ga je i podpisao, pohvalivši mu sadržaj i oblik. Iza toga odlazim na ugovoreni sastanak u gostionici Vranešić pokraj Jelačićevog trga. Prisutno je pet osoba. Od Niemaca tu je dr. Veesenmayer s još jednim gospodinom. Nekoliko naših čuvalo je stražu oko gostionice. Podpisali smo original na hrvatskom jeziku. Prvi je to učinio Kvaternik, kazavši pri tome: ‚Uz pomoć Božju i za Hrvatsku'. Zatim podpišem ja i dometnem kazavši nešto slično. Veesenmayer nam čestita i oslovi nas sa .Exzellenz'.

Kada je dr. Veesenmayer primio podpisani memorandum, oprostio se je od nas izjavivši: ‚Rat će izbiti sutra ujutro i vi se, gospodo, pazite i spremite!'« (Edo Bulat, Deseti travanj, Odlomci XXI poglavlja iz neobjavljene knjige dra Bulata, ministra i poslanika Hrvatske: »Kroz borbe i izkušenja«, *Hrvatska misao,* Buenos Aires 1957, sv. 23, str. 13).

[182] E. Kvaternik, nav. rasprava, str. 210.

[183] A-VII, NDH, Izjava SI. Kvaternika, I. O. 9 6/9 1-104.

[184] M. Bzik objavio je više Pavelićevih poruka iz 1940/41, no one su zasigurno »frizirane« *(Ustaška pobjeda,* str. 37-50).

pitanje stavljeno poručivao je Pavelić pismeno Mili Budaku da se njemu može više vjerovati nego beogradskoj propagandi i da smo mi svi žrtve te propagande postali. Zadnja poruka u januaru 1941. bila je da ustaše imadu spremljeno oko 100.000 pušaka i drugog oružja za svaki slučaj, no naglašujem da do osnutka NDH nije došlo u zemlju nikakvo oružje i nikakvi eksploziv. Uslijed toga nije ni *Uzdanica* imala ni najmanju mogućnost sudjelovati u takvoj oružanoj akciji, za koju nije ni postojala osnova ni u praksi, a ni u teoriji. Međutim, je i vođa *Uzdanice* Dr. Mile Budak bio pod najstrožijom paskom policije i nije ga se moglo posjećivati bez da dotični nije po policiji zabilježen i pozvan pred policiju. Zadnjih 14 dana bio je Mile Budak i obolio i otišao u bolnicu, a s njime i Dr. Milovan Žanić. Dr. Mladen Lorković, prof. Ivan Oršanić bili su internirani u Krušćici. Tako da svi ugledniji članovi *Uzdanice* osim mene i Košaka nisu bili u Zagrebu, a kako rekoh bila je *Uzdanica* razbijena i za nikakvu akciju sposobna.«[185]

»Prvih dana ožujka 1941. Pavelić — piše Dido Kvaternik[186] - boravio je u Rimu, gdje mu je barun de Ferraris, šef kabineta ministra Anfusa, vršioca dužnosti ministra vanjskih poslova, stavio do znanja, da Italija, s obzirom na predstojeći pristup Jugoslavije Trojnom paktu, želi potpuno političko i organizatorno mirovanje ustaške organizacije. Dr. Pavelić, kojemu je svaka želja *Palazza Chigi* [ministarstva vanjskih poslova] bila nepisani zakon, nadao se je skorom slomu te politike. Svoje dokono vrijeme znao bi ispuniti studijem turskog jezika. U tu svrhu nabavio je iza povratka iz Rima tursku gramatiku i rječnik u jednoj knjižari u Via Cerretani.«

Vijesti koje su do državnog udara generala D. Simovića primali iz Zagreba bile su pune pojedinosti o novim zlodjelima vlade u Beogradu, ali i o sve većoj aktivnosti Nijemaca. U Beogradu i Zagrebu vodili su oni glavnu riječ, a predstavnicima ustaške organizacije u Zagrebu bilo je kategorički stavljeno do znanja da se Nijemci neće nipošto dezinteresirati u pitanju Hrvatske. Ali na sve takve vijesti Pavelić je obično znao primijetiti: »Sto oni znadu, mi spadamo u talijansku sferu.«

Dr Zdenka Smrekar tih je dana prenijela Paveliću iz Zagreba planove jugoslavenskih utvrda oko Knina i Drniša, a oko 15. ožujka bio mu je najavljen dolazak dra VI. Košaka. Kako je postojala naredba *Palazzo Chigi o* »potpunom mirovanju«, Pavelić je izbjegao da primi Košaka i naredio Didi Kvaterniku da ga dočeka i s njim razgovara. Kvaternik se, doista, sastao s njim u Bologni, 20. III, i čitav dan proveo u društvu s Košakom. »Dr Košak - piše on[18] — dao mi je toga dana u Bologni savršeni politički pregled o događajima u domovini. Njegove veze s dr. Mačekom i našim domovinskim vodstvom omogućili su mi točan uvid u obje grane hrvatske politike. Vjerovao je, da će s potpisom pakta ili bez njega doći do velikih internih promjena, kod kojih će Nijemci odigrati glavnu ulogu. Apodiktički je tvrdio, da ne može biti govora, da bi se Nijemci odrekli Hrvatske u korist Talijana. S više njemačkih strana da

[185] Trebalo je napraviti popis ljudi - kad je već bila proglašena NDH - koji će dobiti spomen-znak za suradnju u ustaškom pokretu više od dvije godine (do 10. IV 1941). Kad je bio sastavljen spisak, ustanovili su - navodi I. Perčević u istrazi - da je taj ustaški spomen-znak na godišnjicu proglašenja NDH 10. IV 1942. trebalo primiti oko 4000 ljudi. »Mene je iznenadio tako malen broj lica, jer sam predviđao da će biti barem duplo veći, pa sam dao napraviti 9000 komada bronzanih i 1000 komada srebrnih« (A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja I. Perčevića 3. I 1947, I. O. 9 5/6 1-82).

[186] E. Kvaternik, nav. rasprava, str. 210.

[187] Isti izvor, str. 210-211.

je čuo, da Nijemci otklanjaju dr. Pavelića, jer ga smatraju talijanskim eksponentom i jer ustaše smatraju elementom nereda, koji bi mogao spriječiti privredni razvoj u Hrvatskoj.«

Ustaška je skupina - navodi D. Kvaternik[188] - bila prožeta u to vrijeme potpunim povjerenjem u Pavelića. Svi su mu, navodno, bili do kraja odani. Svaka pomisao da on ne bi ispravno zastupao hrvatske interese, odnosno interese ustaškog pokreta, bila je *a priori* isključena. U borbi protiv Srba bio je beskompromisan. Nastupao je uvijek s najradikalnijim parolama i nije bilo nikakva vidljivog razloga da mu ostali ustaše ne vjeruju. Jedino je Vlado Singer — priznaje säm D. Kvaternik - gledao kritički, ali ne na smjer Pavelićeve politike i njen naslon na fašiste, nego na način života dra Pavelića. No i Singer mu je, ipak, u cijelosti bio odan.

»Glavni ustaški stan« nalazio se u drugoj polovici ožujka u Firenci, Via Pietro Tacca 5, ali i on kao da je potpuno mirovao.

»Takvo je dakle bilo stanje ustaške emigracije u Italiji, kad smo dne 25. III. 1941. u Firenci slušali na radio prenos ceremonije potpisa Trojnog pakta u dvorcu *Belvedere* u Beču. Sutradan, 26. ožujka, posjetio nas je u Firenci generalni inspektor talijanskog redarstva Ercole Conti, koji je imao sjedište u Pisi. Nikako mi nije moguće — piše Kvaternik[189] — rastaviti uspomenu na sve peripetije ustaša u Italiji od sjećanja na ovog sada već pokojnog redarstvenog činovnika. Od 1932. bio je dodan dr. Paveliću najprije kao veza s talijanskim upravnim vlastima, a kasnije, iza promjene talijanske politike, postao je virtualni administrator ustaša u Italiji. Mnoge od nedaća, koje su ustaše pretrpili, dr Pavelić bi pripisao njemu. Čak mu je bilo uspjelo uvjeriti veći dio naših ‚primitivaca' da je Conti izvor i uzrok svega zla, što su pretrpjeli. No, u stvari, senator, Carmine Senice, pričao mi je u lipnju 1941., da je Conti čak mnoge naloge ublaživao, kao što je i on ublaživao naloge, koje bi glede ustaša dobivao iz ministarstva vanjskih poslova.«

Međutim, za Pavelića je taj fašistički policajac Conti — prema D. Kvaterniku [190] — bio jaganjac na koga je tovario svu krivnju, krsteći ga pred ustašama najgorim izrazima ali ga istodobno nije smetalo da s njim bude prijateljski intiman. Da bi ga potpuno omrazio pred ustašama, krstio ga je »Žika Lazić« po poznatom beogradskom policajcu i visokom službeniku ministarstva unutrašnjih poslova, čak i ministru. Jedino što mu je säm Kvaternik mogao predbaciti, bila je Contijeva gramžljivost za novcem i drugim materijalnim dobrima. Bio je primjer koruptnog policijskog činovnika, koji je poznavao samo dvije stvari: nalog pretpostavljenih i novac. »No, premda sam dulje vremena vršio funkciju blagajnika ustaške organizacije u Italiji — piše Kvaternik[191] — nikada mi nije uspjelo otkriti tajnu nad iznosom i poslovanje s kreditima, koje bi talijanska vlada određivala za internirane ustaše. Taj problem bi redovito rješavali u tajnosti *tete-ä-tete,* Conti i Pavelić u Contijevom uredu u Lungoarnu u Pisi. Kad je Conti 26. III. 1941. o podne osvanuo kod nas u Firenci, bio je vrlo zadovoljan zbog pristupa Jugoslavije Trojnom paktu - njegovo kraljevanje nad ustašama, a time i dispozicije s novcem, bile su automatski produžene. Bzik je pako njegovu prisutnost komentirao s riječima: ‚Dido, idemo natrag u Calabriju', aludirajući time na vjerojatnost

[188] **Isti izvor, str. 211.**
[189] **Isti izvor, str. 212.**
[190] **Isti izvor, str. 212.**
[191] **Isti izvor, str. 212.**

naše ponovne internacije. Ove Bzikove riječi bile su najbolja karakteristika našeg organizatornog i osobnog položaja, Potpuna politička i organizatorna pasivnost i osobna nesigurnost zbog nepoznate sutrašnjice.«

Osvanuo je 27. III i Dido Kvaternik je tog dana posjetio ustašku grupicu u mjestu Greve, selu udaljenom 30 kilometara od Firence. Razgovor — pod dojmom pristupa Jugoslavije Trojnom paktu - kretao se, uglavnom, oko pitanja, hoće li službeni Beograd stajati uz pakt i kako dugo. Ustaša Tomislav Sertić uporno je u razgovoru tvrdio da će Srbi u najskorije vrijeme prekršiti pakt i pružiti Nijemcima otpor. Dodao je: »Onda smo mi na redu!«, misleći pri tom da je tek tada prilika da se računa s ustašama. »Kad sam se oko 18 sati vratio u Firencu — piše Kvaternik[192] - čitao sam u večernjim novinama prve vijesti o Simovićevom puču. Dra Pavelića, njegovu gospodu i Bzika našao sam na okupu, obijesne od sreće i zadovoljstva. Dr. Pavelić, koji je dobro uočio moje nezadovoljstvo zbog naše pasivnosti, dobacio mi je odmah: ‚Nu, vjeruješ li sada, da idemo doma?' Na moj odgovor, da u tom nije problem, nije reagirao. Poteškoće i problemi, koji su nas čekali, očito ga nisu zabrinjavali. Osjećao se sigurnim u fašističkom vlaku.«

Simovićev državni udar u Beogradu nije ustašama u Italiji donio samo radosti nego i neugodno iznenađenje. I to tako neugodno da im se brzo pokvarilo dobro raspoloženje. To je bio potpuni prekid svih veza sa Zagrebom. Doduše, te su veze, priznaje i Dido Kvaternik, bile uvijek rak-rana ustaške emigracije u Italiji, ali sada više nisu dobivali ni ono malo vijesti. Svi su izvori vijesti odjednom presahnuli, jer su i na jugoslavenskoj i na talijanskoj strani zatvorili granicu.

Ustaške veze s Hrvatskom i Zagrebom išle su prije 27. III uglavnom preko tri kanala. Jedan je kanal održavao u Rijeci Marijan Šimić, trgovac iz Makarske, kasnije ustaški ministar trgovine. On je posredstvom svojih znanaca na Sušaku održavao vezu sa Zagrebom. No, te Šimićeve veze nisu bile stalne. Znao je tek s vremena na vrijeme dostaviti Paveliću u Firencu po neko pismo, koje bi sastavio Jozo Dumandžić, a ta su Dumandžićeva pisma sadržavala vijesti političke i policijske, manje organizatorne prirode. Drugi je kanal išao izravno poštom, a tim se kanalom sa zagrebačke strane služio major Adolf Sabljak. To je, prema Kvaternikovu priznanju, bilo najiscrpnije i najredovitije vrelo vijesti, no nikada se u njima nije tražilo organizatornih uputa. Sam bi Pavelić znao komentirati ta pisma: »To su samo policajne vijesti.« Treći je kanal išao preko kurira. To su bili, uglavnom, putnici i turisti, koji su posjećivali Italiju. Stalne kurirske službe nisu imali, a dr Pavelić je uvijek zazirao od prijedloga da organiziraju tajnu ustašku radio-stanicu. »Manjkavost tih veza — piše D. Kvaternik[193] - nikad nam nije omogućila da imamo iscrpnu i pravu predodžbu o stanju u Hrvatskoj, najmanje o stanju organizacije. Njihovu defektnost najbolje karakterizira slijedeći događaj u jeseni 1940. U rujnu te godine pobjegao je u Italiju ustaški poručnik Jerolim Katić, emigrant, koji se je, koristeći se ugovorom Ciano-Stojadinović, godine 1939. vratio u Hrvatsku. Bio sam prisutan njegovu prvom razgovoru s drom Pavelićem u Lucci. Katić nam je dao opširno izvješće o stanju organizacije u Dalmaciji s mnogo pojedinosti i podataka. Nakon razgovora, prisutni Mijo Babić primijetio je dru Paveliću: ‚Mi nemamo pojma, što se dolje događa, naše veze s Domovinom ne vrijede ništa.'«

[192] **Isti izvor, str. 212-213.**
[19!] **Isti izvor, str. 217.**

Tako je — priznaje D. Kvaternik,[194] stvarno i bilo. Ustaška se organizacija u Hrvatskoj razvijala - ukoliko se uopće razvijala - potpuno samostalno, bez organizacionih uputa i nadzora iz inozemstva, tj, iz Italije, doduše pod nominalnim vodstvom dra Pavelića, ali zapravo samostalno. Dr Pavelić je za ustašku organizaciju bio tada, prema Kvaternikovu mišljenju, više neki mit nego istinski stranački vođa, koji bi vodio organizaciju. A taj mit razvijala je ustaška organizacija nakon atentata u Marseilleu 1934. godine. »No konkretne prigodne upute koje bi dr Pavelić slao u Domovinu bile su samo općenite naravi, tako da su primaoci tih uputa: M. Budak, SI. Kvaternik, M. Žanić i drugi, bili redovito razočarani. Domovinsko je vodstvo također ispravno ocijenilo vojničku snagu osovinskih partnera. Ono je dra Pavelića stalno upozoravalo, da će kod raspada Jugoslavije glavnu ulogu i vojnički i politički odigrati Nijemci, a ne Talijani. Već je kod pregovora za pristup Jugoslavije Trojnom paktu Hitler izjavio Dragiši Cvetkoviću, predsjedniku beogradske vlade, da Talijani u tom području nemaju što tražiti. Njemački konzul u Zagrebu, Freundft], predstavnik Wehrmachta dr Proebst i drugi stalno su uvjeravali, da se Treći Reich nipošto nije desinteresirao nad sudbinom Hrvatske. Dr Pavelić primao je sve te vijesti uvijek zlovoljno s komentarom:

‚Oni u Zagrebu nasjedaju običnim njemačkim agentima. Mi dolazimo u talijansku sferu.'«

Ambasador V. Mackensen je, 29. III,[195] iz Rima brzojavio svom ministarstvu u Berlinu kako je Anfuso tog jutra primio Pavelića po nalogu Ducea, a da će ga u toku dana još jednom vidjeti. O sadržaju razgovora s Pavelićem Anfuso se izrazio jako suzdržljivo, spomenuvši samo to da Italija u Pavelićevoj osobi drži u ruci za Hrvatsku izvanredno važnu kartu. Pavelić raspolaže na području Italije s 500 vjerno odanih mu Hrvata.

Mussolini je doista, 28. III, dao pozvati Pavelića u Rim na razgovor. To je sada bilo prvi put da je ustaški poglavnik u Italiji dobio Duceov poziv na razgovor. Punih dvanaest godina čekao je na tu priliku i sada mu se ostvarila.

»Reakcija osovinskih sila na Simovićev puč nije izostala — piše Dido Kvaternik.[196] - I mi u Firenci odmah smo je osjetili. Sutradan 28. ožujka, dr Pavelić na poziv putuje u Rim. Po njegovoj odredbi prati ga Bzik. 29. III. u 14 sati on se sastaje s Mussolinijem u *Villa Torlonia,* privatnoj rezidenciji talijanskog predsjednika vlade. Razgovoru je s talijanske strane prisutan i ministar Anfuso, vršilac dužnosti ministra vanjskih poslova (grof Ciano nalazio se u to vrijeme na fronti kao avijatičar). S hrvatske strane nitko, osim dra. Pavelića. To je prvi sastanak Mussolini - Pavelić. Ovaj posljednji čekao je punih 12 godina na taj momenat. Prije odlaska u Hrvatsku, još je jednom razgovarao s Mussolinijem, i to na veliki petak, 11. IV. 1941., dan nakon proglašenja NDH. Taj sastanak održan je u *Palazzo Venezia* u 10 sati prije podne. Od Talijana opet prisustvuje Anfuso, od Hrvata nitko.«

Anfuso je o tom prvom sastanku Pavelić-Mussolini u *Villi Torlonia* ispričao u svojim uspomenama[197] ovo:

Pošto je pala odluka o Pavelićevu odlasku u Hrvatsku, morao sam ga odvesti Mussoliniju. Rekao sam Duceu da me Pavelićev »status« agitatora —

[194] **Isti izvor, str. 217-218.**
[195] **PA, Büro Staatssekretär, Italien, Band 4, Nr. 710 od 29. III.**
[196] **E. Kvaternik, nav. rasprava, str. 218.**
[197] **Filippo Anfuso, *Roma Berlino Said (1936-1945),* Milano 1950, str. 184 i dalje.**

koliko god se budućnost Ante Pavelića čini ružičastom — ne čini sklonim da mu se ukažu službene počasti prijema u ***Palazzo Venezia.*** Složio se s tim i ja sam šefa ustaša krišom otpratio u ***vilu Torlonia,*** Mussolinijev privatni stan. Mussolini nije ništa bolje pronašao nego da ga primi u svojoj skromnoj blagovaonici. To mu se činilo najkonspirativnije.

Pavelić ima, ako se hoće, oči agitatora; za ostalo mogao bi proći neopažen. Srbi koji bi ga s nasladom htjeli vidjeti kako se njiše na kraju konopca, rado bi postigli njegovu ekstradiciju. Njegovi pristaše, koje je talijanska vlada internirala, nadaju se da će se zajedno s njim vratiti u Jugoslaviju. Najbliži Pavelićev zaštitnik je neki policijski činovnik imenom Conti; njegov najbolji prijatelj neki svećenik u Sieni, kod kojeg je Pavelić nedavno stanovao sa sinovima [!] i suprugom, koju Nijemci sumnjiče da je Židovka. Usprkos takvim sumnjičenjima, Ribbentrop je prisiljen, nakon što je promišljao da preda vlast u Hrvatskoj prvaku, koji je bio poznatiji i popularniji [kao što je Maček], da zbog rezervi, koje stvara ovaj posljednji, pribjegne Paveliću. Pavelić je već odavna u dodiru s Berlinom; već se osjeća ogrijan zaštitom, koju mu pruža Treći Reich.

Pavelić, kojega gledam pokraj Mussolinija, onaj je iz velikih dana; već godinama utvrđuje i odgađa datum revolucije u Hrvatskoj. Ovaj put kucnuo je čas, siguran je u to.

Potvrđuje ranije prema Italiji preuzete obveze; garantira da će ih provesti u život; raspršuje svaku sumnju u lojalnost. Premda podržavan od Njemačke, on zna koliko duguje Italiji, koja je dosada nastojala da mu pribavi njemačko kumstvo. Srž problema je Dalmacija. Hoće li Pavelić moći i dokle da obuzda aspiracije svojih sunarodnjaka nasuprot talijanskom iredentizmu? Pavelić ne skriva da će to biti teško.

Mussolini izgovara riječ »Dalmacija«. Pavelić je registrira, ali odgovara »Hrvatska«, ili još bolje »talijansko-hrvatsko ujedinjenje«.

Nije ulazilo u Pavelićeve poglede da lukavo izbjegne problem Dalmacije. Htio bi uvjeriti dalmatinske Hrvate u prednost federacije s Italijom i tako ih pripremiti na pretenzije Venecije; zatim uvjeriti Mussolinija da se on vrati u Split i Šibenik na velika vrata Zagreba.

Paveliću je najvažnije da dođe u Zagreb prije nego što dođe do drugih rješenja, kojima bi se odustalo od plana da se vlast u Hrvatskoj preda ustašama. Premda taj plan uživa Hitlerovu podršku, Pavelića je strah da zbog nekih nepredviđenih promjena germanskog raspoloženja izgubi prijesto poglavnika. Mussolini se nalazi pred rješenjem jadranskog pitanja koje za njega ne dolazi nepredviđeno, jer se njime zanosi već dugo godina, ali je rješenje previše zavodljivo i radikalno, a da se ne bi pribojavao kako se iza garancija, koje je dao Pavelić, ne nalazi odgađanje pitanja Dalmacije ili potpuno prelaženje »nezavisne Hrvatske« pod njemačku vlast, čime bi bili stavljeni van snage sporazumi, zaključeni s hrvatskim agitatorom.

Iz čahure agitatora izašao je državnik; Pavelić je ponizan i miran pred Mussolinijem i njegove su riječi prožete umjerenošću, koja otkriva njegov napor da postupa kao političar, a ne više kao terorist. Naprotiv, činjenica da je Pavelić god. 1945. ponovo postao bandit, ne oduzima ništa karakteru njegovih ranijih metamorfoza — piše Anfuso.

Ako je Dalmacija Mussolinijeva osnovna, ako ne i jedina briga, Pavelićeve su muke mnogostruke. Najveće su one, uvjerava on, koje mu zadaju vlastiti pristaše. Njima će trebati dati sliku nezavisne Hrvatske, i to takvu sliku, u kojoj njen vođa ne bi smio ispasti kao renegat.

Kad Hrvati budu uvjereni, veli Pavelić, da više nema političkog i administrativnog razilaženja s Talijanima, pitanje će Dalmacije postati suvišno.

Taj način prijelaza od nacionalne ideje ili iredentističke brige na evropski ili federativni plan bio je god. 1941. svojstven najprokletijem nacionalističkom teroristu, najzadrtijem nacionalističkom vodi, koji mu se na početku pridružio, navodeći odmah da — dok ne dode do ujedinjenja - gradovi, koji nose izrazito talijansko, tj. venecijansko obilježje, moraju doći pod talijanski suverenitet, primjenjujući tako ideju posredovanja između principa Domovine i Federacije. Mussolini je zaključio razgovor, izjavivši kako ne vidi razlog da Pavelić ne ode u Hrvatsku; zatim, opet jednom i vjeran svom principu završnog rezimiranja, Mussolini mu je izložio pred kraj audijencije da će talijanska vlada, čim se Pavelić bude smjestio u Zagrebu, pristupiti pregovorima za zaključenje sporazuma prožetog tim razgovorom.

Toliko Anfuso kao »krunski svjedok« toga prvog susreta Mussolini—Pavelić.

Dido Kvaternik piše dalje[198] da je nakon Pavelićeva povratka iz Rima nastojao da nešto sazna o tome. »Kod njegovog povratka iz Rima 31. ožujka nastojao sam od Pavelića saznati nešto o tom sastanku. Mussolini ga je primio s riječima: ‚Adesso e il vostro momento' (sada je vaš čas). Rekao mu je da je odmah nakon potpisa pakta u *Belvederu* poslao brzojav Hitleru, da će u Beogradu biti državni udar.« Mussolini je taj prvi sastanak — prema Paveliću — završio riječima: »Credo che sarä guerra« (vjerujem da će doći do rata). Vratio se u Firencu i — priča dalje D. Kvaternik — »Pavelić je u Firenci naglasio, da mu je Mussolini na njegovo pitanje izričito potvrdio, da u hrvatskom pitanju između Berlina i Rima vlada pun sporazum. O budućim talijansko-hrvatskim odnosima dr. Pavelić nije mnogo govorio. Spomenuo je samo, da ne će biti formalne carinske unije, već će se ubirati prividna carina ‚numero uno'. I tu, kao u pitanju Dalmacije dr. Pavelić nastoji spasiti formu. Na moje pitanje, da li je bilo govora o Dalmaciji, odgovorio je vrlo uvjerljivo, da nije. Težište svog prikaza stavio je na slijedeće momente tehničke prirode, koje je dogovorio sa samim Mussolinijem i sutradan (30. III.) talijanskim državnim tajnikom u ministarstvu rata, generalom Soddu-om. Internirani ustaše da će biti odmah koncentrirani u jednom logoru u sjevernoj Italiji, gdje će dobiti oružje i odore. Stavlja nam se na raspoloženje radio Firenca, odakle ćemo svaki dan (pod hrvatskom firmom *Radio Velebit)* moći iza 22 h davati propagandne emisije. Bit će nam dodan jedan talijanski časnik, zbog veze s talijanskom vojskom. Dr. Pavelić bio je vrlo zadovoljan, što je konačno mogao razgovarati s Mussolinijem. Njegovo držanje bilo je puno optimizma i vedrine. No osim pripreme propagandističkog materijala i jednog posjeta u Pistoji, gdje je našao zgradu logora, njegova i naša aktivnost nije praktički postojala.«[1]

Pavelić je, 1. IV, iz »Glavnog ustaškog stana« izdao *Odredbu G. U. S. broj* l[200] i u njoj uvodno spomenuo onu od 1. travnja 1937. kojom je razriješio od djelatne ustaške službe sve pripadnike ustaške organizacije na području Kraljevine Italije (P. II. i III.). U toj *Odredbi* iz 1937. god. upravio je bio na sve spomenute ustaše riječi utjehe (da borba njihova nije dovršena i da će doći čas obračuna).

»Braćo ustaše! Ovaj čas je nadošao, i domovina nas zove. Stoga pozivam

[198] **E. Kvaternik, nav. rasprava, str. 216.**
[199] **Isti izvor, str. 216-217.**
[200] **Mijo Bzik, *Ustaška pobjeda,* str. 51-52.**

ovom *Odredbom* sve pripadnike ustaškog pokreta, koji se nalaze na ovom području, ponovno na djelatnu ustašku službu i pod oružje. Na temelju ove *Odredbe* imadu sve rečene ustaše odmah pridoći u sabirni logor, svrstati se u postrojbe, te odmah pristupiti radu i pripremi, da budu spremni za polazak na ratnu djelatnost i provedenje općega narodnoga ustanka u svim hrvatskim zemljama, a u svrhu oslobođenja hrvatskog naroda ispod tuđinskog srbijanskog jarma, te za uspostavu samostalne i nezavisne države Hrvatske.

Braćo ustaše! Izražavam vam svima moju duboku zahvalnost za velike žrtve i za strašna pregaranja, koje ste u najtežim časovima tako ljudski, tako hrvatski i tako ustaški podnijeli, i tako svijesni dočekali ovaj veliki čas, u kome stupamo u zadnju i odlučnu bitku za hrvatski narod, za domovinu i za sveta prava Hrvata i Hrvatske.

S pomoću božjom i naših velikih prijateljskih naroda, naša će domovina na temelju naših žrtava, na temelju naše borbe i na temelju krvi naših boraca biti u najkraće vrijeme slobodna i biti će uspostavljena samostalna i nezavisna država Hrvata, od Mure i Drave do Drine, te od Dunava do sinjega Jadranskoga mora.

Za Dom spremni!«

Istog dana bio je objavljen *Naputak* »Glavnog ustaškog stana« zapovjednicima prodornih ustaških odjela o postupku prilikom napredovanja.[201] »Nastupiti sa prodornim odjelom u određenom kraju treba sa najvećim oprezom - stoji u prvoj točki tog *Naputka* - na točki u dnevnoj zapovjedi označenoj. U koliko ne bi bilo moguće to izvesti izravno na određenoj točki, treba nastojati to izvesti na najzgodnijem mjestu u neposrednoj blizini. Bezuvjetno je potrebno paziti na to, da neprijatelj nikako ne opazi ovaj prvi korak.« Dalje se u njemu govori o zauzimanju pojedinih mjesta, i to »sa čim manje uzbune, da ne bi neprijateljske vlasti i neprijateljska vojska već u prvi čas bili upozoreni na početak djelatnosti, te dok ta prodorna snaga odjela ne bude povećana sa unovačenjem pučkih ustaša iz dotičnih mjesta«; da se neprijateljski otpor — ako bi do njega došlo — ima najbezobzirnije skršiti, i tako dalje, a sve — na papiru!

Poglavni pobočnik Gradiša, 2. IV, naredio je u *Odredbi G. U. S. broj 2*[202] da se osniva sabirni logor u Pistoji, a u *Odrebi G. U. S. broj* 3[2<"] od istog dana navodi se da se zapovjedništvo logora povjerava ustaškom bojniku Stjepanu »Dabiši«, a zamjeništvo ustaškom zastavniku Ivanu »Pivcu« do daljnje naredbe.

Pavelić je prvih dana travnja - navodi D. Kvaternik[204] — boravio u Rimu. Vratio se u Firencu s viješću da će Nijemci, vjerojatno, prvi prodrijeti u Jugoslaviju, »da bi Talijanima otvorili put«, i to iz strateških razloga. Upravo kad se poglavnik s takvim vijestima vratio iz Rima, osvanuo je kod tog ustaškog društva u Firenci dr Erich Fuehrer, advokat iz Beča i SS-ovac Heinricha Himmlera, sa željom da sondira teren i ispita na licu mjesta (u Firenci) postoji li mogućnost da Pavelić pođe u Berlin na sastanak s Hitlerom. Kvaternik navodi i to da po običaju nije prisustvovao Pavelićevom razgovoru s drom Fuehrerom, ali je primijetio da se Nijemac, nakon razgovora, držao vrlo

[201] **Isti izvor, str. 54-60.**
[202] **Isti izvor, str. 52-53.**
[203] **Isti izvor, str. 53-54.**
[204] **E. Kvaternik, nav. rasprava, str. 218.**

rezervirano i neraspoloženo. Pavelić je zbog spomenutih obveza prema Rimu otklonio taj prijedlog o sastanku. Prema tome, doktorova misija u Firenci nije uspjela.

U skladu s rezultatima razgovora Mussolini-Pavelić, Pavelića je posjetio potpukovnik alpinaca Sangiorgio (kasniji pomoćnik vojnog atašeja u Zagrebu). Bio je pozvan iz Albanije sa zadatkom da kod ustaške grupe (Pavelića) preuzme službu oficira za vezu s ministarstvom rata u Rimu, odnosno s talijanskom Vrhovnom komandom. Sangiorgio se nalazio na proputovanju, putujući djeci u Torino. Zaustavivši se u Firenci, ispričao je Paveliću i D. Kvaterniku kako säm još nema nikakvih uputa ministarstva ili Ducea i da se još u Rimu ne zna »kako će se stvari dalje razvijati«. Dodao je da će se vratiti iz Torina u nedjelju, 6. travnja, i da će ponovo posjetiti Pavelića na proputovanju u Rim.

»Tih dana — piše D. Kvaternik[205] — bili smo uglavnom zaposleni slušanjem raznih radio-vijesti, čitanjem novina i komentara o razvoju situacije. Zanimljiva je bila suzdržjivost talijanske štampe, koja nije napadala Jugoslaviju već se je samo ograničavala registriranjem vijesti o njemačko-srpskom sukobu i njegovim vanjskim manifestacijama. Najviše nas je mučila polaganost kod koncentracije ustaša u Pistoji. Premda je Müssolini već 29. ožujka bio obećao puštanje ustaša iz internacije, dani su prolazili, no ustaše nisu stizavali.«

Pavelić je dobro primijetio nestrpljivost Kvaternika, Bzika i Pečnikara (koji se u međuvremenu pridružio skupini u Firenci da bude spiker na radiju, na tzv. *Radiostanici Velebit)* i počeo opravdavati nedolazak ustaša iz internacije u Pistoju slabostima talijanske administracije. Ali, ta ista administracija — prigovara Kvaternik[206] - bacila je u studenom 1934. god. 350 ustaša iz Abruzza na Lipare u roku od 48 sati. Veliku im je brigu zadavalo potpuno nedostajanje vijesti iz domovine. Odmah nakon državnog udara u Beogradu, doputovao je iz Rijeke u Firencu Marijan Šimić i donio vijest da je granica zatvorena i sve veze prekinute. Dr Pavelić ga je odmah poslao natrag, naredivši mu da pod svaku cijenu uspostavi vezu sa Zagrebom. Bio mu je dodijeljen Ante Godina [»Petar«], u čije je konspirativne sposobnosti Pavelić — prema priznanju D. Kvaternika — imao neograničeno povjerenje. No, sve je bilo uzalud, jer ni Šimić ni Godina nisu uspjeli. Tako su Pavelić i njegovi najbliži u Firenci tih dana bili potpuno bez vijesti iz Hrvatske.

»Držanje Nijemaca - piše dalje Kvaternik[20]" - bilo nam je misterij. Samo posjet dra Fuehrera i pisanja njemačke štampe su nam govorili da su Nijemci promijenili svoj pro-jugoslavenski stav. Nitko od nas nije znao, hoće li Nijemci s nama postupati kao s Poljacima i Česima, ili će priznati našu nezavisnost, kao Slovačkoj.«

Na valu Firence počela je, 4. IV u 23.20 sati, emitirati radio-stanica »Glavnog ustaškog stana« *(Radio-postaja Velebit).* »Scenarij« njene prve emisije te noći bio je ovakav:

»Znak postaje: ‚Lijepa Naša'.

Za Dom spremni! Za Dom spremni! Za Dom spremni!

Ovdje radiopostaja Glavnog Ustaškog Stana! Ovdje radiopostaja Glavnog Ustaškog Stana! Ovdje radiopostaja Glavnog Ustaškog stana!

Za Dom spremni! Za Dom spremni! Za Dom spremni!

[205] **Isti izvor, str. 218.**
[206] **Isti izvor, str. 219.**
[207] **Isti izvor, str. 219.-**

Ovdje radiopostaja Glavnog Ustaškog Stana! Ovdje radiopostaja Glavnog Ustaškog Stana! Ovdje radiopostaja Glavnog Ustaškog Stana!

Hrvati! Pozor! Hrvati! Pozor! Hrvati! Pozor!

Radio Glavnog Ustaškog Stana daje svaki dan krugovalne izvedbe na hrvatskom jeziku (Spomenuto je vrijeme i val).

Hrvati diljem svih hrvatskih zemalja! Hrvati u cijelome vanjskome svijetu! Slušajte svaki dan izvedbu radia Glavnog Ustaškog Stana!

Dajemo svaki dan najvažnije vijesti i pregled političkih događaja. Osim toga čut ćete svaki dan sve što svaki Hrvat u ovim vremenima treba znati i što svakoga Hrvata u časovima ovih burnih i odlučnih događaja zanima! Čut ćete hrvatske pjesme, bojne budnice i koračnice! Čut ćete obavijesti iz Glavnog Ustaškog Stana i naputke, kako se ima svaki Hrvat u ovim časovima držati, što mu je činiti i sve što se odnosi na pripreme za rad i za konačni čin oslobođenja hrvatskog naroda i hrvatske domovine ispod tuđinskog srbijanskog jarma, te za uspostavu samostalne i nezavisne države Hrvatske, na cijelom hrvatskome povijesnom i neprekinutom narodnome području od Mure i Drave do Drine, od Dunava do sinjega Jadranskoga mora!

Hrvati diljem svih zemalja hrvatske domovine i diljem cijeloga svijeta, čut ćete iz Glavnog Ustaškog Stana izvadke iz političkih govora i političkih članaka ustaškoga Poglavnika dra Ante Pavelića.

Hrvati i Hrvatice diljem svih zemalja hrvatske domovine i diljem cijeloga svijeta, čut ćete slijedećih dana proglase ustaškoga Poglavnika dra Ante Pavelića, upravljene cjelokupnome hrvatskome narodu, proglase, upravljene hrvatskim vojnicima, katolicima i muslimanima, te svim pripadnicima Hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta!

Hrvati i Hrvatice! Budite spremni! Približuje se čas hrvatskog narodnog oslobođenja, čas uspostave slobodne i Nezavisne Države Hrvatske na cijelome hrvatskome povijesnom i neprekinutome narodnome području od Mure i Drave sve do Drine, te od Dunava sve do sinjega Jadranskoga mora, u kojoj će vladati red, pravda i blagostanje, u kojoj neće biti korupcije i nasilja, a u kojoj će biti kruha, ruha i zadovoljstva za svakoga sina i kćer hrvatske domovine!

Hrvatski seljački narode! Približuje se čas uspostave samostalne slobodne i nezavisne države Hrvatske, u kojoj ćeš biti Ti, hrvatski seljače, gospodar čitave zemlje, svih polja, svih njiva, svih šuma, svega dobra i bogatstva što se nalazi na zemlji i ispod zemlje; u kojoj će biti uzakonjena svetost i nepovredivost Tvoga seljačkoga ognjišta, seljačke obitelji, seljačkoga posjeda, u kojoj će biti kruha samo za onoga tko radi, a iz koje će biti izgnani tuđinci-nametnici, koji su živjeli od Tvoje seljačke muke, koji su živjeli od Tvoje seljačke krvi, koji su pogrđivali i obešćašćivali Tvoje svetinje, te izdavali neprijatelju Tebe i Tvoju domovinu!

Hrvatski seljače! Skoro će biti uspostavljena slobodna i nezavisna država Hrvatska, u kojoj ćeš Ti vladati i zakone stvarati!

Hrvatski će narod biti skoro oslobođen, hrvatska će domovina biti skoro slobodna i nezavisna država! Već je spremna ustaška vojska, već su spremne silne vojske hrvatskih saveznika i neprijatelj će biti u času poražen, uništen i sa svetoga hrvatskog tla odstranjen! Hrvatski narode, veseli se, jer dolazi dugo željno očekivani čas slobode!

Hrvati i Hrvatice! Budimo za Dom spremni!

Živio hrvatski seljački narod!

Živjela samostalna i Nezavisna Država Hrvatska!

Živjela ustaška Vojska! Živjela vojska velikih hrvatskih prijatelja i saveznika!

Živio ustaški Poglavnik!

(Nakon toga slijedila je himna ‚Lijepa naša domovina' i pjesma Junak iz Like.')

Za Dom Spremni!

ŽAP!

Hrvati i Hrvatice! Slušali ste izvedbu današnjega rasporeda radiopostaje Glavnog Ustaškog Stana. Upozoravamo, da će se ove priredbe vršiti svakoga dana. Hrvati i Hrvatice, slušajte ih!

ŽAP!«[208]

Sutradan je Pavelić održao na radiju ovaj govor:

»Hrvatski narode!

Pred više od hiljadu godina osnovali su naši pradjedovi na ovom svetom tlu svoju domovinu, svoju negda veliku i moćnu državu Hrvatsku. Hrvatski je narod kroz vjekove svoju domovinu junački branio protiv svakom neprijatelju, koji je bilo kada u prošlosti posizao za njegovim ognjištima, za njegovim poljima i njivama, za njegovim dobrima, za njegovom slobodom i njegovom čašću.

Godine 1918. zaposjela je Srbija na prevaru hrvatske zemlje. Od toga časa pa do danas ugnjetavala je Srbija na najstrašniji način hrvatski narod. Beogradski su vlastodršci podigli vješala za hrvatske sinove, prolili su toliku mučeničku krv, a na hiljade hrvatskih sinova zatvorili i mučili po tamnicama. Srbijansko je nasilje bilo postiglo svoj vrhunac u krvavoj diktaturi, što je bio uveo srpski kralj, a kojom je htio ne samo zauvijek silom upokoriti hrvatski narod, nego izbrisati sa lica zemlje njegovo ime i svaki trag njegove opstojnosti.

Nu proti tome nečuvenom nasilničkom podhvatu podigla se je hrvatska ustaška borba, koja je tu krvavu neprijateljsku diktaturu krvavo srušila.

Nakon pada kraljevske srbijanske diktature pokušali su beogradski vlastodršci zadržati hrvatski narod pod svojom vlašću ponovnom prevarom, jer su znali, da to silom više moći ne će. Stoga su se latili stare varke — ‚sporazuma' —. I u oči buknuća novog evropskog rata, koji je otvorio put hrvatskom narodnom i državnom oslobođenju, potpisan je sramotni sporazum, da se tako zavara hrvatski narod i vanjski svijet, te izigra hrvatsko narodno i državno oslobođenje.

Nu kao što kraljevska diktatura nije mogla nadvladati ni slomiti ustaške borbe, tako je nije mogao ni sporazum zavarati. Hrvatski ustaški pokret nastavio je i dalje borbu, koja je, evo, došla do zadnjeg i odlučnog oslobodilačkog udarca.

Hrvatski narode!

Došao je čas oslobođenja!

Ustaj na noge, lati se oružja, svrstaj se u bojne redove i stupaj pod ustašku zastavu, na kojoj su već zapisana slavna djela pobjede. Ustaj, kucnuo je čas našega oslobođenja, diži se, da svoju domovinu od neprijatelja očistimo i da uspostavimo svoju slobodu u svojoj kući, u samostalnoj i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, u kojoj će biti ujedinjene sve hrvatske zemlje od Mure i Drave sve do Drine, od Dunava do sinjega Jadranskoga mora, a u kojoj će vladati samo Bog i hrvatski narod.

[208] **M. Bzik,** ***Ustaška pobjeda,*** **str. 66-68.**

Hrvatski narode!

Naša je pobjeda osigurana, naše je oslobođenje gotova stvar.

Hrvatski ustaški pokret stavio se ne od danas, nego već od deset godina uz bok naših prijatelja, uz bok velikog talijanskog i njemačkog naroda i zato danas silne i ogromne vojske velikih voda tih velikih naroda Hitlera i Mussolinija, kojima se više nitko oduprijeti ne može, stoje na našu obranu te zajamčuju naše oslobođenje, našu pobjedu, našu slobodu i našu Nezavisnu Državu Hrvatsku na cijelom hrvatskom povijesnom i neprekinutom narodnom području.

Hrvatski narode!

S pomoću Božjom i naših velikih prijatelja, na žrtvama i prolivenoj hrvatskoj krvi, na neobuzdanoj borbi hrvatske ustaške vojske, na njezinoj vjernosti Tebi, diže se slobodna i Nezavisna Država Hrvatska, u kojoj će, hrvatski seljački narode, biti u Tvojim rukama sva zemlja i sva vlast, u kojoj će zavladati pravo i poštenje, a iz koje će biti iskorjenjen sav korov, što ga je tuđinska dušmanska ruka bila posijala.

U državi Hrvatskoj bit će osiguran kruh i blagostanje, sloboda i čast kroz duge vjekove hrvatskim pokoljenjima.

Slava svim mučenicima, koji svoju krv i živote u temelje hrvatske slobode i hrvatske države uzidaše!

Živjela Nezavisna Država Hrvatska!

Živio hrvatski narod!

Živjela ustaška vojska, živile velike i silne prijateljske vojske!

Za Dom — Spremni!«[209]

Opisujući te dane neposredno uoči njemačkog napada na Jugoslaviju (tzv. *Pothvat 25),* Dido Kvaternik prisiljen je priznati: »Nedolazak interniranih ustaša, neinformiranost o stanju u domovini, nepoznavanje njemačke komponente stvorili su kod nas, uključivo dra Pavelića stanje živčane napetosti i neraspoloženja. Proživljavali smo pravi rat živaca.«[210]

Iz Berlina su, 6. travnja, u 4 sata izjutra,[211] otposlali i generalnom konzulatu Reicha u Zagrebu ovakav telegram (s Ribbentropovim potpisom): »Trojni pakt. Potvrdite prijem«, što je značilo da neprijateljstva s Jugoslavijom započinju.

[209] **Isti izvor, str. 69-70.**
[210] **E. Kvaternik, nav. rasprava, str. 219.**
[211] ***ADAP,* XII, 2, str. 397.**

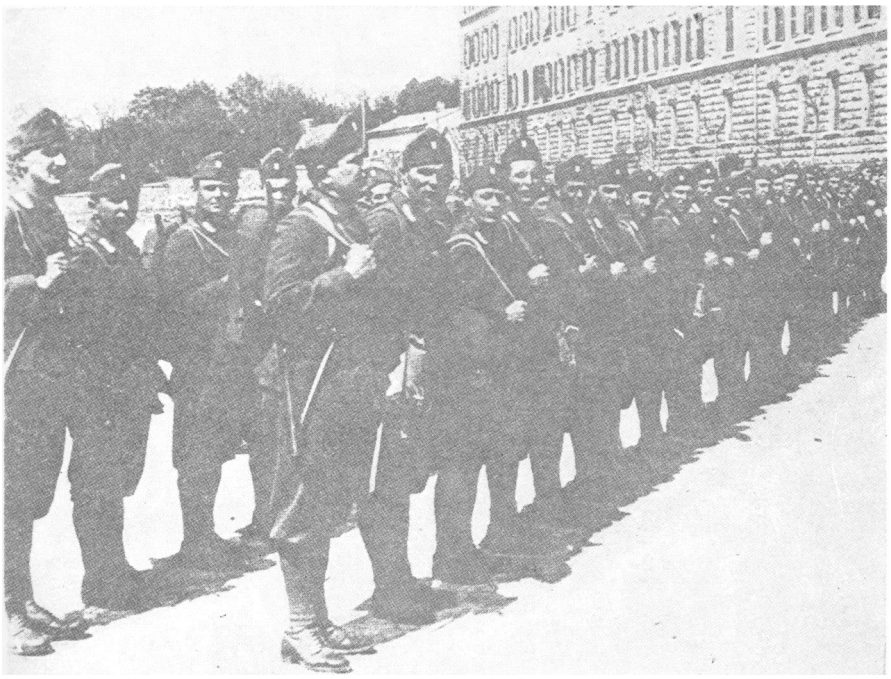

Smotra ustaša u Pistoji pred odlazak

Zamjenik Pavelića SI. Kvaternik vrši smotru (12. IV. 1941)

Pavelić i ustaška vlada polažu zakletvu

Siegfried Kasche predaje vjerodajnice u svojstvu poslanika Reicha

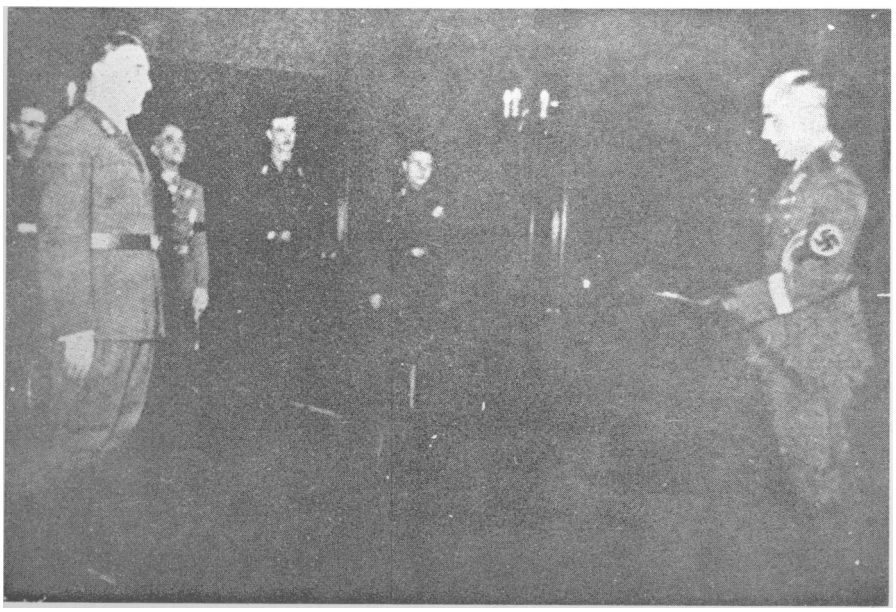

R. Casertano, talijanski poslanik u Zagrebu ***(si. desno)***

Eugen-Dido Kvaternik, ravnatelj Ravnateljstva za javni red i sigurnost ***(si. lijevo dolje)***

Dr Edmund Veesenmajer, izaslanik v. Ribbentropa u Zagrebu ***(si. desno dolje)***

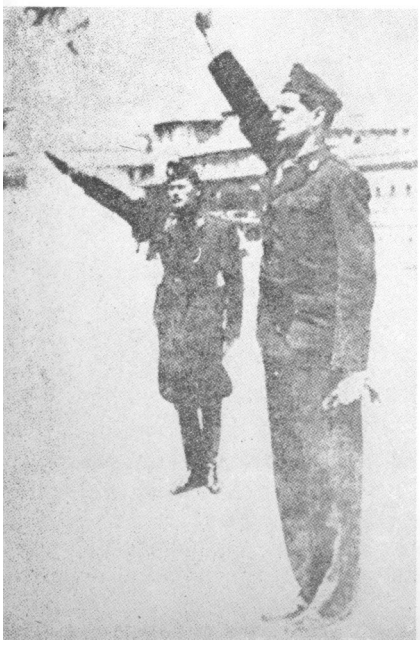

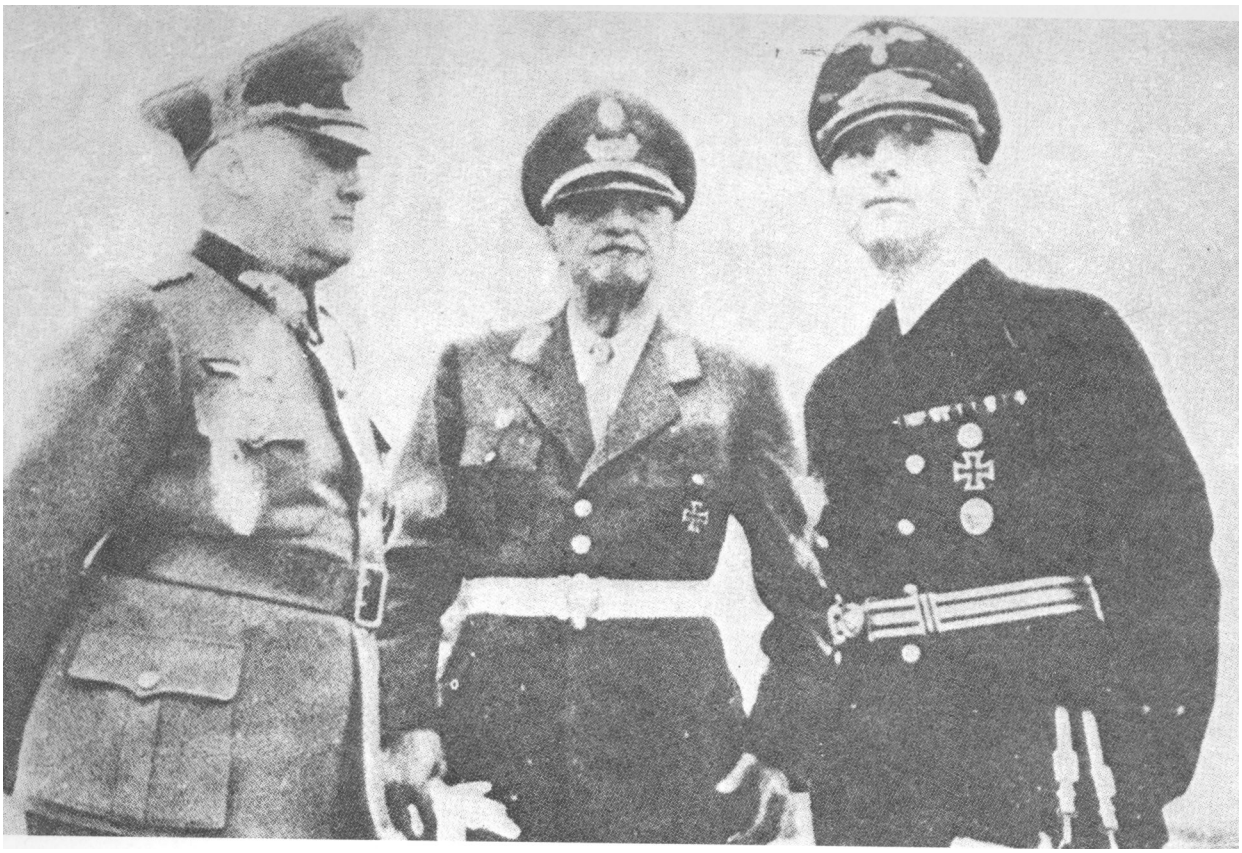

Glaise-Horstenau, Sl. Kvaternik i S. Kasche

PETO POGLAVLJE

Proglašenje ustaške države i Pavelićev povratak

Svanula je nedjelja, 6. travnja 1941, i Beograd se kupao u ranom jutarnjem suncu. Bilo je toplo i neobično ugodno jutro. Ulice pune svijeta, malo zabrinutog, ali razdraganog plavim nebom i toplinom sunca. Svi su bili skloni vjerovati kako je Beograd zaštićen, da do rata neće doći, a ako dođe, da Nijemci neće bombardirati »otvoreni grad«. Ali, već su se počele približavati formacije njemačkih bombardera Beogradu. Ubrzo zatim - bilo je nešto prije sedam sati izjutra - počeli su nad gradom, nesmiljeno i krvnički, sijati smrt. Taj napadaj nije imao samo obezglaviti političko i vojno rukovodstvo Jugoslavije — što je potpuno i postigao — nego kazniti grad za sve ono što se na manifestacijama 27. III čulo, vidjelo i osjetilo na beogradskim ulicama.

Njemačka *Dvanaesta armija* (general-feldmaršal Wilhelm List) prešla je u napad na makedonskom frontu i jugoslavenska je Vrhovna komanda, već na temelju prvih primljenih vijesti, morala spoznati kako je prva i glavna namjera Nijemaca - ako već to nije i prije pretpostavljala - da jugoslavenskim snagama onemogući povlačenje u Grčku i spajanje s Grcima i britanskim ekspedicionim korpusom. Zbog toga je sve energičnije i nervoznije zahtijevala da se započne s planiranom ofenzivom prema Albaniji. Ali, sve planom predviđene divizije, izuzevši kosovsku, bile su još neprikupljene, tako da je samo ta divizija počela da potiskuje Talijane prema Drimu. Na ostalim je graničnim frontovima toga dana (6. IV) vladalo zatišje, izuzevši neke lokalne pokrete i uspjehe Nijemaca (Prekomurje, kod Drave, Đerdap i Karavanke).

Hitler je toga dana izdao ove direktive za kasniju organizaciju jugoslavenskog prostora:

1. Nekadašnji austrijski dijelovi, koji graniče s gauima Koruške i Štajerske južno od njih, bit će im pripojeni, a prema tome i teritoriju Reicha u obujmu koji će se kasnije utvrditi.
2. Hrvatska će postati nezavisna država, vjerojatno pod mađarskim utjecajem.
3. Obalno područje u sjeverozapadnom dijelu Jugoslavije, Dalmacija i Crna Gora pripast će Italiji.
4. Makedonija treba pripasti Bugarskoj.
5. Dio jugoslavenskog teritorija koji graniči s nekoć mađarskim dijelom (do Drave) pripast će Mađarskoj.
6. Samo Stara Srbija (bez Makedonije) ima se zasad predvidjeti kao područje pod njemačkom vojnom upravom.[1]

Sutradan je brzim njemačkim motoriziranim jedinicama pošlo za rukom

[1] **PA, Büro Unterstaatssekretär, Jugoslawien, Band 1.**

da prodru do Skopja, a zatim je dio krenuo prema Monastiru i uspostavio dodir s Talijanima kod Ohridskog jezera. Kako su istodobno grčke snage bile potisnute i njemački tenkovi 9. IV ušli u Solun, bila je veza između Grčke i Jugoslavije prekinuta. Iščezla je opasnost — koje se Hitler pribojavao poučen iskustvom iz prvoga svjetskog rata — da se na jugu formira novi »solunski front«.

1. Si. Kvaternik u skrovištu. Sve više su se počeli ocrtavati znaci posvemašnjeg rasula na fronti i u pozadini, a Slavko Kvaternik se nalazio u »ilegalnosti«, pošto je uoči osovinskog napada — navodno od jugoslavenskog avijatičkog kapetana Vladimira Krena - saznao da će 6. travnja uslijediti njemački napad na Jugoslaviju. Kvaternik je toga Krena — kako sam priznaje[2] — upoznao tri ili četiri mjeseca prije proglašenja NDH, i to u nekom dućanu Krenove rodbine u blizini Ilice. Već pri prvom susretu Kren je otkrio Kvaterniku svoje ustaško srce i naveo da se mnogi avijatički oficiri neće htjeti boriti za beogradski režim.

Kvaternik mu je odgovorio neka se čuvaju svake prenagljenosti, da ne bi iz ogorčenja počinili neku ludost koja bi ih stajala čina, a možda i glave. Rekao mu je i to, neka se svakako i dalje informira kod njega (Kvaternika) o razvitku događaja; da su vremena preozbiljna, a on (Kvaternik) pozna najbolje međunarodni položaj (tj. od njemačkih emisara i agenata i iz Pavelićevih poruka Budaku i drugima). Tako može da Krena i njegove istomišljenike oficire najbolje i najsigurnije savjetuje, eda bi ih sačuvao od prenagljenosti. Nakon nekoliko tjedana pozvao ga je Kren ponovo na sastanak i tom mu prilikom povjerio da među avijatičarima postoji neki »pokret« i da se mnogi neće htjeti boriti, ako dođe do rata. Kvaternik ga je ponovo upozorio na oprez. Poslije tog razgovora prošlo je više tjedana, a da Kren nije dolazio Kvaterniku, i nije mu, navodno, ništa ni poručivao. »Tek 5. IV kako sam naveo — priznaje SI. Kvaternik u svom pismenom iskazu istražnim organima[3] — pozvao me iznenada, da se mora sa mnom sastati i da moram imati časak vremena za njega, jer sam baš onda bio okupiran razgovorima s mojim političkim prijateljima, navedenim Kolbeom (Kobom) i Veesenmayerom. Kren mi je ukratko saopćio, da on odmah leti u Graz, jer će sutra otpočeti rat. Bio je dobro informiran, naročito o pokretima Nijemaca, koji razvijaju snage duž Drave, od Varaždina do Virovitice. Od njega sam čuo, da su njemačke motorizirane jedinice također na Dravi i da je cijeli aerodrom iz Zagreba evakuiran u Banja Luku, on da je jedini koji je ovdje ostao i da ima slabi aparat, pa ne zna kako će stići u Graz.« Kren, koji je vodio evidenciju o bazama i uzletištima Komande jugoslavenskog ratnog zrakoplovstva, odletio je pred sam početak neprijateljstava u Njemačku (Austriju) i predao Nijemcima sve planove i raspoložive podatke o našim aerodromima.[4]

[2] **A-VII, NDH, Izjava SI. Kvaternika, I. O. 9 6/9 1-104.**

[3] **Isti izvor.**

[4] **VI. Kren je u istrazi, 12. IX 1947, iskazao da je prvi sastanak s Kvaternikom imao na Kaptolu u advokatskoj kancelariji dra Kajića (zimi 1940/41); drugi u veljači 1941. i tada ga je Kvaternik upitao želi li postati ustaša. Kren je potvrdno odgovorio i Kvaternik mu je na to rekao da oficirsku časnu riječ smatra ustaškom zakletvom. Pružio je Krenu ruku, čestitao mu i poljubio ga.**

»Dana 2. aprila 1941 godine pred veče javio mi je Kvaternik, po mojem rođaku Vidak Juri, da odmah dođem k njemu. Ja sam došao i on mi je rekao da je rat neizbježan, da će Njemci napasti Jugoslaviju i bombardirati gradove. U vezi s time da bi odmah trebalo i to još iste noći, odletiti u Beč i zamoliti komandanta flote, da ne bombarduju Zagreb i druge naše gradove. Da

Kvaternik — da bi ostao slobodan i neometan za dogadaje koji su slijedili — povukao se i sakrio u malom tavanskom stanu kod svog prijatelja dra Senoe, i to — čini se — uoči 6. IV. Htio je — kako säm kaže — da iz takve ilegalnosti pripremi sve, što je potrebno, eda bi ustaše - ukoliko Maček ne pristane da se aktivno i potpuno angažira u *Novom poretku* — preuzeli ulogu saveznika Osovine u Hrvatskoj. Kao stari crnožuti generalštabac, predvidao je slom jugoslavenske fronte na Dravi za 8. ili 9. IV.

»Za moje skrovište - nastavlja Kvaternik svo) iskaz[5] - nitko nije uopće znao osim moje žene i kućne pomoćnice, koja nam je bila odana kao vlastito dijete. Moja žena nije me ni jedanput posjetila, nego mi je slala pismene poruke po navedenoj kućnoj pomoćnici, tj. ona me je dnevno obavještavala o svim važnijim dogadajima, za koje je saznala, te o vijestima koje kruže po gradu. Tim putem sam saznao slijedeće važnije vijesti: da je Maček potpredsjednik u Simovićevoj vladi, da je Krnjević otišao u inozemstvo, o pobuni garnizona u Bjelovaru,[6] o nepridolasku pozvanih pričuvnika, o rekviziciji zagrebačkih automobila od redarstva javno na cesti, o nekom proboju Nijemaca u pravcu Skoplja i pridolasku četničkih jedinica u Zagreb i o pojačanju nervoze u javnosti zbog toga, osobito u krugovima mladeži, o općoj bezglavosti, koja vlada u gradu i o strahu pred ‚štukama', o naglom otputovanju bana Šubašića u nepoznatom pravcu, ali sa obitelji, te mnogo drugih važnih vijesti kojih se danas ne sjećam.«

Pobjedi u Makedoniji opasnost je mogla zaprijetiti samo sa sjevera i zbog toga je njemačka Vrhovna komanda *(OKW),* odnosno Komanda kopnenih snaga *(OKH)* — vjerna već provjerenoj »strategiji presijecanja« — pristupila presijecanju puteva sa sjevera u te makedonske prostore, dok je na fronti kod Slavonske i Savske divizije ustaška »peta kolona« bilježila uspjehe. Širilo se rastrojstvo, defetizam, bježanje iz jedinica, skrivanje, itd., i to više ili manje posvuda, i od tih pojava nije ostajao pošteđen ni jugoslavenski generalitet i više komande, jer nisu samo pojedini ustaše predstavljali »petu kolonu«. Säm vrh (vlada, ministarstva, pojedini vladini uredi i drugo) pokazivao je uočljive i sve očiglednije znakove neodlučnosti, straha i rastrpjstva pa, čak, i bezglavosti i gotovo nigdje nije postojala organizirana i čvrsta riješenost da se pruži i pruža otpor. Mnogi vojnici nisu osjećali državu kao svoju, a vodstvo im svojim ponašanjem nije moglo služiti za primjer. U samom Zagrebu gotovo je svatko osjećao kako rat ne može dugo potrajati i da će ubrzo pristići njemački

budem sigurniji neka idu sa mnom i drugi avijatičari sa aerodroma, za koje sam mu pričao, da su govorili da se neće boriti u koliko dođe do rata. Ja sam mu rekao, da je nemoguće odmah odletiti, nego tek sutra. Odmah smo se iza toga rastali i ja sam nakon razmišljanja da li ću možda time spasiti hiljade nedužnih ljudi, odlučio da odem, pošto mi je tačno rečeno koga treba zamoliti. Nisam išao u cilju bijega, nego samo u svrhu otklanjanja nesreće. Drugi nitko sa mnom nije mogao ići, jer sa nikim o tome nisam razgovarao. Napominjem, da nisam prešao na stranu Njemaca, jer su me oni, nakon što sam obavio postavljeni mi zadatak, internirali u gradu Grazu i držali pod paskom do 11. aprila, kada su me pustili, da se vratim kući« (A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja Vladimira Krena, 9/1 1-127).

Kren je nijekao u istrazi da je nosio planove, no priznao je da se 11. IV avionom vratio u Zagreb, otišao Kvaterniku koji mu je čestitao, proizveo ga u čin pukovnika i odredio za komandanta zrakoplovstva. Kad je na vlastitu molbu bio penzioniran 1943. god., Pavelić ga je imenovao ustaškim pukovnikom PTB-e.

Izjavio je još i to da su u Zagrebu za vrijeme rata boravili kao specijalni Pavelićevi gosti: Vanča Mihajlov sa suprugom, Sekula Drljević sa suprugom i advokat G. Desbons iz atentatorskog procesa u Aixu.

[5] A-VII, NDH, Izjava SI. Kvaternika, I. O. 9 6/9 1-104.

[6] O tome nešto podataka donosi R. Horvat (nav. djelo, str. 622-623).

tenkovi, a s njima i prestanak ratnih operacija. Zbog toga su se i ustaški prvaci i njihovi pomagači na čelu sa SI. Kvaternikom žurili da nadu neko rješenje u pitanju »šefa države«.

»8. travnja njemačka vojska između Barča i Gyekenyesa — piše Eugen-Dido Kvaternik[7] — prelazi Dravu. U Bjelovaru i drugim mjestima izbija ustanak protiv srpske vlasti. Događaji se približavaju kulminaciji, no u Zagrebu još je uvijek otvoreno pitanje, tko će biti poglavar nove države. To pitanje ima biti definitivno riješeno 8. travnja, tokom jedne sjednice, koju sazivlje (generalni) konzul Freund.«[8]

Taj se Freundt [a ne Freund!] u to vrijeme — kada se njegova zemlja nalazila u ratu s državom-primateljicom u kojoj je do tada bio generalni konzul - skrivao u Zagrebu u nekom privatnom stanu i konferenciju je sazvao, nadajući se da će ipak naći neku zajedničku formulu u tom pitanju »poglavara države«.

»Toj sjednici — nastavlja Dido Kvaternik[9] - prisustvuju s njemačke strane, osim dra Veesenmayera i konzula Freunda, još i dr. Hermann Proebst, predstavnik Wehrmachta, i dr. Schuster. Sa strane *HSS* Janko Tortić i ing. Carnelutti. Od hrvatskih nacionalista Slavko Kvaternik. Veesenmayer opet otklanja dra Pavelića kao glavara NDH, jer je u cijelosti talijanski eksponent i zbog preciznih obaveza, koje isti ima spram Talijana. Slavko Kvaternik nastoji Veesenmayera razuvjeriti. On u dobroj vjeri brani Pavelića i predlaže Veesenmayerü, da mu oba podu u susret u Karlovac, gdje će se Veesenmayer uvjeriti, da Pavelić misli jednako kao i on.«

Debata je prilično živa, a stajališta još uvijek oprečna i, prividno, nepomirljiva. »Odjednom ustaje Janko Tortić, koji, također, otklanja dr. Pavelića s motivacijom, da Pavelić kao poglavar države znači katastrofu. Nakon tih Tortićevih riječi — koje mi je u cjelosti, osim pok. oca, potvrdio i dr. Hermann Proebst - razilazi se sjednica bez rezultata, zbog bučnog i ogorčenog konflikta Tortić-S. Kvaternik. Potonji brani Pavelića i napada Tortića.«[10] To, dakako, nije smetalo Tortiću da postane ubrzo ustaški ministar, ali se konferencija razbila, jer se njeni sudionici nisu mogli složiti u tome, tko će biti »šef« nove države. Nijemci - prema ranijim uputama Berlina - nisu ni tada htjeli pristati bez daljnjeg na talijansku figuru Antu Pavelića i još su uvijek kombinirali s nekim drugim, svakako neustaškim rješenjem.

»Sjednica 8. IV. svršava bez rezultata - zaključuje D. Kvaternik.[11] — U međuvremenu stigao je u Zagreb dr. Vlatko Maček, koji je prekinuo s vladom generala Simovića. Ta činjenica ponukala je S. Kvaternika — Maček je (bio) legalno izabrani vođa hrvatskog naroda — da mu je još jednom, i to 10. IV. prije podne, ponudio, da on, Maček, proglasi hrvatsku nezavisnost.«

Vrativši se u Zagreb, Maček je sastavio i objavio ovaj proglas (8. IV): »Hrvatski narode! Braćo i sestre! Vratio sam se u Vašu sredinu, pa Vam tim povodom velim ovo: stigla nas je najveća nesreća, što jedan narod može stići, a to je rat. To zlo može se ublažiti samo na taj način, da budemo složni i disciplinirani. Slušali ste me do sada u svima teškim časovima, pa sam siguran, da ćete to činiti i od sada. Ja ću među vama ostati i dijeliti s vama kao i do sada

[7] E. Kvaternik, nav. rasprava, str. 227.

[8] I Rudolf Kiszling u svojoj knjizi: *Die Kroaten. Der Schicksalsweg eines Südslawenvolkes* (Graz-Köln 1956, str. 170-171), spominje tu konferenciju.

[9] E. Kvaternik, nav. rasprava, str. 227.

[10] Isti izvor.

[11] Isti izvor, str. 228.

sve dobro i zlo. Razumije se, da ću u svakom pojedinom slučaju na uobičajeni način davati upute bilo putem naših organizacija bilo putem posebnih izaslanika, koji će biti ili narodni zastupnici ili drugi opće poznati prvaci stranke. U ovom času tražim od vas puni red i disciplinu, bilo kod kuće ili u vojsci.. ,«[12]

S. Kvaternik je u svom skrovištu sastavljao osnovu za stvaranje ustaške Hrvatske. Ta se njegova osnova sastojala od osam točaka:

1. Osnova se temelji na diferencijama između saveznika: fašističke Italije i nacističke Njemačke, i njihovu rivalstvu u istočno-jadranskom prostoru.

2. »Ostvarenju NDH pristupit će se — stoji doslovno u Kvaternikovu iskazu[13] — kad se raspadne fronta na Dravi i kad prestane svaki otpor, iz razloga da se predusretne svakom obračunavanju s odstupajućim jugoslavenskim jedinicama i skine pred zaraćenim vlastima Francuskom i Britanijom svaka sumnja, da je [ustaška] Hrvatska pala u leđa fronte, dok je još davala otpor. Ovaj momenat držao sam važnim radi naše budućnosti, jer ako su Francuska i Britanija bile u ono doba nemoćne, to ne stoji da neće tokom rata postati opet odlučujući faktor na kontinentu.«

3. Pristupiti proglašenju NDH prije dolaska Talijana i prije ulaska Nijemaca u Zagreb.

4. Sve staviti pred gotov čin.

5. Sačuvati o tom planu najveću diskreciju.

6. »Osnova je predviđala — nastavlja Kvaternik — dobiti u svoje ruke u prvom redu redarstvo, oružništvo, građansku zaštitu i skaute radi održavanja reda i mira, te zaprečenja izgreda, pa ma s koje strane oni došli. Od ispunjenja ovog preduvjeta osnove ovisilo je, hoće li NDH od mene biti proglašena ili ne.

7. Osnova je predviđala zaštićenje ovih važnih ustanova i objekata, kao na primjer: radio-stanica, pošta i brzojav, vodovod, električna centrala, plinara, obje željezničke stanice u Zagrebu, savski mostovi itd. Tek kad budu preduvjeti točke 5 i 7 ostvareni, pristupit će se proglašenju NDH. Dakle tek onda, kad je unapred zajamčen siguran tok ostvarenja namjere i nastavak mirnog života pučanstva.

8. Osnova predviđa, na temelju generalštabsko-tehničkog proračuna, da kritični dani za izvršenje i provedbu osnove počinju 9. IV., a svršavaju sa 11. IV. 1941. g. Kako je ova osnova zasnovana, tako je i provedena, što najbolje prikazuje tok događaja 10. IV. 1941.«

Položaj na jugoslavenskoj fronti 9. travnja bio je već očajan. Nijemci su se tog dana probili na Kosovo i ušli u nebranjeni Prizren; SS-divizija »Adolf Hitler« prošla je kroz Prilep i zauzela Bitolj; Jedanaesta tenkovska divizija zauzela je Niš, prešla preko neoštećenog mosta na Moravi i prodrla, već prije podne istog dana, do Aleksinca, Prokuplja i prema jugu. Na sjeveru je naša Vrhovna komanda — zbog pojave njemačkih snaga u Banatu i opasnosti koja je zaprijetila našoj Šestoj armiji od njemačkih snaga kod V. Morave — naredila da se sve naše snage postepeno povuku iz Banata i s desne strane Velike Morave, pa da se brani nova linija s naslonom na planinu Rudnik. Prva je jugoslavenska armija, izuzevši posadne trupe, povukla sVe svoje snage iz Bačke, a Druga iz Baranje. Nijemci su kod Četvrte armije ostali, privremeno, na položajima oko Koprivnice, ali je zato »peta kolona« u redovima Savske divizije i drugih jedinica toga dana bila vrlo aktivna. Stanje je kod njih

[12] ***Hrvatski dnevnik,*** **Zagreb, 9. IV 1941.**
[13] **A-VII, NDH, Izjava Sl. Kvaternika, I. O. 9 *6/9* 1-104.**

postajalo sve gore: mnogi su bježali kući, discipline nije bilo, nego na svakom koraku nered, sabotaža i neposluh.[14]

2. Kvaternik izlazi na scenu. Osvanuo je 10. travnja i njemačka *Druga armija* (general-pukovnik Maximilian Freiherr von Weichs), iako nepotpuno kod Graza prikupljena, prešla je u napad na čitavoj fronti. Njen je Četrdeset deveti korpus nastupao preko Dravograda prema Celju, Pedeset prvi prema Maceljskom prigorju zapadno od Varaždina. Četrnaesta tenkovska divizija prodrla je kod Barča u Jugoslaviju, razbila Slavonsku diviziju i istog dana, bez otpora ušla u Zagreb, dok je Četrdeset šesti korpus napredovao do Podravske Slatine i Virovitice.

Udar njemačke *Druge armije* bio je i s ustaške strane pripremljen, i kod jugoslavenske Prve grupe armija slom je nastupio brzo, brže nego što bi se očekivalo. Ustaška »peta kolona« djelovala je toga dana više nego uspješno i Nijemci su čitav taj prodor izveli, zahvaljujući dijelom ranijim sporazumima između njih, Slavka Kvaternika i, čini se, generala L. Rupnika koji je bio načelnik štaba grupe armija. Pri tom je najvažniju ulogu imao jugoslavenski generalštabni pukovnik, Virovitičanin Franjo Nikolić, Rupnikov načelnik operativnog odjela. Komandant Prve grupe armija — da je i pomišljao na neki ozbiljniji otpor njemačkoj premoći — bio je tog časa gotovo bez ikakvih četa spremnih za borbu.

»Dne 10. travnja 1941. godine oko 7 sati ujutro — navodi SI. Kvaternik[15] — prijavio se kod mene u mojem skrovištu, u kome sam boravio od 6. IV do navedenog vremena, generalštabni pukovnik jugoslavenske armijske komande po imenu Nikolić, rodom Virovitičanin, koga nisam poznavao i nikad prije vidio. Kako je pronašao moje skrovište nisam pitao, pa ne znam. On mi je saopćio:

a) Da se je fronta na Dravi raspala pred Zagrebom ili iza Save i o otporu uopće ne može biti ni govora, da su svi otišli svojim kućama;

b) da se je pobunio garnizon u Bjelovaru, da nisu htjeli ići na front i da je bilo nereda na frontu kod Koprivnice;

c) da je armijsko zapovjedništvo otišlo u Petrinju;

d) da je ban Šubašić, uostalom što sam znao, otputovao prema jugu u nepoznatom pravcu;

e) nesmetano napredovanje njemačke divizije, koja je prešla liniju Križevci-Bjelovar.«

Kvaternik je pri tom - kako sam tvrdi[16] — zamolio Nikolića da pripazi da slučajno ne bi bili porušeni mostovi preko Save, a zatim da se ponovo prijavi kod njega. Na to su pošli zajedno u grad da izvrše zadatke.

Ali taj susret Kvaternik-Nikolić nije protekao onako kako bi to Kvaternik htio da naknadno prikaže, jer je sam Nikolić inspirirao nekoliko članaka još iste godine (1941) iz kojih proizlazi:

[14] Njemačka je Vrhovna komanda, 8. IV, primila iz Zagreba obavijest da se zagrebačko stanovništvo pasivno odnosi prema ratu; da će planirani puč pavelićevaca protiv policije uslijediti tek kad dođe do provokacije kako se ne bi nemirima ugrozilo izvršenje zadataka *Abwehra* (Odjela II); kako se može očekivati da će njemačke snage biti izvanredno dočekane (A-VII, Bonnska arhiva, II, foto-snimak, zabilješke savjetnika poslanstva Hansa Kramarza, Berlin 9. IV 1941).

[15] A-VII, NDH, Izjava SI. Kvaternika, I. O. 9 6/9 1-104.

[16] Isti izvor.

»On [Nikolić] — piše *Hrvatski Narocf*[7] — nije oklijevao i dao se na djelo svim svojim znanjem i vještinom svog vojničkog odgoja, te se odmah 10. travnja u jutro stavio na službu našem vojskovođi Slavku Kvaterniku. Njegov drug, koji je bio u vezi s prvacima ustaškog pokreta u Zagrebu, bio je zaprisegnuti ust?ša, kao djelatni časnik, i doveo ga je posredstvom nekoliko najvjernijih ljudi u ranu zoru pred jednu zagrebačku kuću, uveo ga u jednu napola namještenu sobu, gdje se našao licem u lice s našim vojskovođom Slavkom Kvaternikom. Slavko Kvaternik najprije ga je zaprisegnuo, a potom saslušao njegova razlaganja o strategijskom položaju.«

Kad je taj jugoslavenski generalštabni pukovnik položio ustašku prisegu pred poglavnikovim zamjenikom, izvijestio je Kvaternika o situaciji. Opisao mu je situaciju na fronti, kod štaba Prve grupe armija, u pozadini i u Zagrebu. Između ostalog, ispričao mu je i to kako je jedna baterija teških topova, navodno postavljena kod Velike Mlake, da u danom času tuče izlaze iz Zagreba i tako zaustavi nadiranje njemačkih snaga. »Nakon što je izvjestio vojskovođu i o topovima i o položaju, postavljeni su zadatci, koje treba prvo izvršiti, da bi revolucija što brže i sa što manje gubitaka uspjela.«

Kvaternik je Nikoliću - kao prvi zadatak - povjerio da poradi na tome da se ona sumnjiva baterija južno od savskog mosta, kod Velike Mlake, makne i da je pridruže glavnini njenog teškog artiljerijskog puka koji je pod komandom pukovnika Petra Mijovića već bio odstupio u smjeru Banja Luke. »Drugi zadatak bio je isto tako važan, ali i težak. Bivša Jugoslavenska' vojska bila je na savskom mostu kod Zagreba postavila razorna sredstva da most baci u zrak u času, kad Nijemci budu u Zagrebu ili pred Zagrebom, i tako onemogući prelaz na jug, da se zaustavi ili barem zavuče daljnje prodiranje. To je i naš časnik dobro znao i javio našem vojskovođi. Na pitanje vojskovođe, tko će izvršiti taj drugi zadatak, da odstrani razorna sredstva paklenih strojeva sa savskog mosta kod Zagreba, prijavio se naš časnik, koji je ujedno preuzeo i prvu zadaću, da odstrani bitnice kod Velike Mlake. Njegov mu je visoki položaj možda olakšao taj zadatak. Treći važni zadatak sastojao se u tome, da se raspusti vojska, koja je davala otpor Nijemcima sjeverno od Križevaca, zatvarajući pravac od Koprivnice. Trebalo je utjecati na vojnike, da se raziđu. I to je bio težak i pogibeljan zadatak. I toga se primio naš časnik. Osim toga morao je uvjeriti i viša zapovjedništva bivših Jugoslavenskih' jedinica, da je borba gotova, da se sve ima povući i uzmaći, jer da je primirje u toku. Oko Bjelovara, te lijevo i desno od njega skupljali su se naši [ustaški] pobunjenici, koje su tamo sređivala dva tadašnja satnika. Te je pobunjenike valjalo privući Zagrebu, da tu pomognu sređivanju prilika i zaštiti Zagreba od srpske vojske, koja je većim dijelom uzmicala, osobito onog dijela VII. vojske [armije], koji bi mogao u uzmaku sa slovensko-talijanske granice udariti na Zagreb i tu izvršiti pokolj ili druge neugodnosti. I to je preuzeo naš časnik.«

A sada dolazi najvažnije (što je Kvaternik u svom iskazu potpuno prešutio!):

»On je uzeo na sebe i to, da dođe u dodir sa zapovjednikom većih njemačkih jedinica, koje su se morale nalaziti negdje oko Koprivnice i da im preda usmenu poruku vojskovođe i uputi ih o pravom stanju u Zagrebu i oko njega, da ih pozdravi u ime vojskovođe i pripravi njihov brzi i nesmetani ulaz u glavni grad. Ujedno je morao nastojati, da putem njemačkog generala

[17] **Članak *Hrvatskog naroda:* »Zagreb je 10. IV. 1941. u posljednji čas spašen od bombardiranja Jugoslavenskog' topništva«, u broju 238 od 10. X 1941.**

obavijesti o svemu i one njemačke skupine, jezgru njemačkog brzog zbora, koji je prodro preko Barcza u Mađarskoj preko Drave i razdijelio se u dvije skupine, u svakoj po jedna tenkovska divizija od kojih je jedna preko Virovitice zaokrenuta na jugozapad prema Zagrebu, a druga imala prodrijeti izravno na jug, na Savu.«[18]

To su bili zadaci povjereni Nikoliću prema Kvaterniku. Obojica su napustili Kvaternikovo skrovište i svaki je otišao na svoju stranu: Kvaternik u zgradu *Hrvatskog radiše* da pripremi popodnevno proglašenje NDH, a pukovnik Nikolić na put.

»Oko 8 ili 9 sati - navodi SI. Kvaternik[19] - stigao sam u moju radnu sobu u zgradu zadruge *Hrvatskog radiše,* dočekan od činovnika, koji me nisu vidjeli već nekoliko dana. Pozvao sam k sebi telefonski:

a) šefa redarstva dr. Vragovića,[20]

b) komandanta žandarmerije generala Tartalju,

c) zapovjednika građanske zaštite Zvonka Kovačevića,

d) zapovjednika skauta gospodina Grgića.

Na moj upit izjavili su šef redarstva i komandant žandarmerije, da nemaju nikakve naloge ili obavještenja za rad u budućnosti sa njihove strane i da je ban Šubašić autom otputovao. Bili su nešto uplašeni i konfuzni. Ja sam ih umirio. Na to sam gore navedene, pojedine po redu, kako su već došli jednog prije drugog, kasnije pozvao na zakletvu u moje ruke: vjernost hrvatskom narodu i hrvatskoj državi, koja će biti u toku dana ostvarena i proglašena. Zakletve su slijedile bez prigovora i dogovorno. Vidio sam očito, da je odlanulo zastrašenima.«

Zatim im je Kvaternik izdao ove naloge: da se održi red i mir, kako ne bi došlo do izgreda, koji bi u toj situaciji mogli imati dalekosežnih posljedica, jer bi okupatoru pokazali slabost ustaškog pokreta; da se zaposjednu radiostanice u Zagrebu i Velikoj Gorici, vodovod i važniji objekti, električna centrala, kolodvor, zgrade pošte i brzojava, plinara i svi mostovi preko Save, da se sve stražarske i sigurnosne jedinice imaju međusobno pomagati i neprekidno obavještavati o događajima. Sve obavijesti i poruke neka dostavljaju zadruzi *Hrvatskog radiše,* u stan Kvaternikove kćerke u Martićevoj ulici i u Kvaternikov stan u Križanićevoj ulici, a kasarne redarstva i žandarmerije neka budu u najstrožoj pripravnosti.

Pošto je Kvaternik sve to obavio, uputio se u dvore na Radićevom trgu da, navodno, tamo proglasi »Nezavisnu državu Hrvatsku«, jer je još u prostorijama *Hrvatskog radiše* saznao da su njemačke motorizirane jedinice stigle do Sesveta.

»Prvo proglašenje NDH u banskoj palači - navodi SI. Kvaternik u svom iskazu[21] - uslijedilo je ispred hrvatske zastave u prisutnosti svijeta u zgradi i na trgu oko 1 sat poslije podne. Ovo proglašenje imalo je isti sadržaj kao i drugo proglašenje na radio, pa ću ga kasnije navesti, koliko se sjećam, a sjećam se dobro.«

U Dvorima se susreo i s Veesenmayerom. »Prigodom ovog proglašenja — nastavlja Kvaternik — sastao sam prvi put dr. Veesenmayera nakon moga skrivanja, dakle, sigurno nakon tri, a moguće i četiri dana, što sam zadnji puta

[18] **Isti izvor, broj 239 od 11. X 1941.**

[19] **A-VII, NDH, Iskaz SI. Kvaternika, I. O. 9 6/9 1-104.**

[20] **Milićević Vragovića sumnjiči da je bio Pavelićev agent.**

[21] **Isti izvor kao pod 19.**

s njim razgovarao. U svojem držanju prema meni bio je sasvim promjenjen. Prije naprasit i nadut, sada uljudan i susretljiv. Pitao me je, kada ću proglasiti nastanak države na radio. Odgovorio sam: ‚Odmah, ali želim otići prije Mačeku radi jedne izjave u svrhu održanja sloge, reda i mira.'« Veesenmayer mu je odgovorio da se slaže i da je on säm htio predložiti taj korak. Zatim su se, navodno, zajedno odvezli autom u Mačekov stan na Prilazu.

Ali, ta se Kvaternikova verzija ne slaže s informacijama koje je o tome säm Veesenmayer dostavio Ribbentropu 11. IV.[22] U tom brzojavu stoji da je on (Veesenmayer), 10. travnja prije podne, preuzeo inicijativu, razgovarao s Kvaternikom i s njim sastavio točan plan o preuzimanju vlasti i konsolidaciji nastalog stanja, naređujući ujedno najstrožu pripravnost. Tada je primio i prve pouzdane vijesti o nastupanju njemačkih snaga pa je zbog toga odlučio da bez krzmanja, na vlastitu inicijativu, stupi u akciju. U 15 sati ponovo se sastao s Kvaternikom i Veesenmayer mu je tom prilikom saopćio kako je kucnuo posljednji čas da posjeti Mačeka, kako bi ga privolio da se povuče. Ta je Veesenmayerova odluka uvelike razveselila Kvaternika i Veesenmayerov razgovor s Mačekom trajao je od 15.30 do 16 sati. Poslije duge svađe došli su na kraju do uvjeta po kojima je Maček pristao da se povuče, s tim da Kvaternik osobno preuzme državnu vlast. Zatim se Veesenmayer odmah sastao s Kvaternikom, saopćio mu donesenu odluku, a on odmah otišao Mačeku. Na sastanku s Mačekom formulirana je njegova demisija i predaja državne vlasti Kvaterniku s vlastoručnim Mačekovim potpisom.[23]

Čini se da su Mačeka u popodnevnim satima 10. travnja — upravo u času kad je htio otići u Kupinec - posjetila dva Nijemca: Mačeku već otprije poznati ing. Michael Derffler i dr Veesenmayer. Nakon dužeg natezanja složili su se da Maček izda proglas na narod u kojem će navesti da su Nijemci ušli u Zagreb, da je vlast preuzeo pukovnik Kvaternik koji je proglasio »Nezavisnu državu Hrvatsku«, da Maček stoga poziva narod da primi mirno te nove činjenice. Pristupili su stiliziranju izjave, s tim da je izjavu diktirao Maček u pero ing. A. Košutiću koji je također prisustvovao tom razgovoru. Ušao je u sobu, pozvan, SI. Kvaternik i na kraju su se složili kako izjava treba da glasi.[24]

Kvaternik se nato oprostio od Mačeka i Košutića i u društvu dra Veesenmayera odvezao se autom u radio-stanicu u Vlaškoj ulici. Tamo je pred mikrofonom Kvaternik pročitao izjavu u kojoj, u ime hrvatskog naroda i poglavnika Ante Pavelića, proglašava samostalnu državu Hrvatsku na cjelo-

[22] Ta informacija nalazi se u sudskim spisima Niirnberškog suda, Slučaj 11, Band 892, zajedno s drugim materijalom o Veesenmayerovoj djelatnosti u Zagrebu (Njemački centralni arhiv u Potsdamu, Demokratska Republika Njemačka).

[23] Vladko Maček, *In the Struggle for Freedom,* New York 1957, str. 229.

[24] »Došavši u stan dr. Mačeka - izjavio je SI. Kvaternik u istrazi — našao sam u prvoj sobi njega i gosp. ing. Augusta Košutića, što je za mene važno bilo, da je i podpredsjednik seljačke stranke prisutan kod toga povjesnog akta. U drugoj sobi, kako sam izvjestio, bio je neki Nijemac, inžinjer po zanimanju (Derfler). Ja sam dr. Mačeka kao obično najuljudnije pozdravio i zamolio riječima: Vlatko, pošto to nisi učinio, zadnji je čas da se proglasi samostalnost Hrvatske, što ću ja učiniti, samo te molim, da mi dadeš za to radio-izjavu na narod ‚da se održi mir i red' i sačuva kontinuitet narodne volje i legalitet vodstva. Bez ikakve primjedbe je na to Maček na samo razgovarao par riječi sa ing. Košutićem. Ja sam se još okrenuo prema otvorenim vratima druge sobe, da ne smetam kako je to običaj, kod ljudi društvenog odgoja. Na to je sjeo ing. Košutić stolu a Maček je ostao pred stolom stajati i počeo diktirati, izmjenjujuć sa ing. Košutićem misli i izražaje.« Ceduljicu je Kvaternik stavio u džep i dao spikeru da je pred njim pročita na radiju (A-VII, NDH, Naknadna obavještenja mojem izvješću o sastanku sa dr. Mačekom i ing. A. Košutićem neposredno prije proglašenja NDH, I. O. 9 10/2 1-3).

kupnom hrvatskom povijesnom narodnom području, kako je takvu državu zasnovao i propovijedao dr Ante Starčević.

Ta Kvaternikova izjava glasila je ovako:

»Božja providnost i volja našeg saveznika, te mukotrpna višestoljetna borba Hrvatskog naroda — i velika požrtvovnost našeg poglavnika dr. Antuna Pavelića, te Ustaškog pokreta u zemlji i u inostranstvu:

Odredili su, da danas pred dan Uskrsnuća Božjeg Sina uskrsne i naša nezavisna Hrvatska država.

Pozivljem sve Hrvate u kojem god mjestu bili, a naročito sve časnike, podčasnike i momčad cjelokupne oružane snage i javne sigurnosti, da drže najveći red i da smjesta prijave zapovjedništvu oružane snage u Zagrebu mjesto gdje se sada nalaze, te da cijela oružana snaga smjesta položi zakletvu vjernosti nezavisnoj Hrvatskoj državi i njenom Poglavniku. Cjelokupnu vlast i zapovjedništvo cjelokupne oružane snage preuzeo sam danas kao opunomoćenik Poglavnika.

Bog i Hrvati - Za Dom Spremni! SIayko Kvaternik <<[25]

Pročitavši izjavu o proglašenju ustaške države, Kvaternik je predao spikeru izjavu dra Mačeka, napisanu u čisto rukom ing. Košutića, da je spiker pročita pred mikrofonom. Evo njenoga navodnog teksta (štampa je, naime, izjavu donijela parafraziranu): »Hrvatski narode! Pukovnik g. Slavko Kvaternik, voda nacionalista u zemlji, proglasio je danas slobodnu i samostalnu nezavisnu Hrvatsku Državu na cijelom teritoriju Hrvatskog naroda, te je današnjim danom preuzeo vlast u svoje ruke. Pozivam sve Hrvate da se novoj vlasti pokore. Sve članove *HSS* molim, da ostanu mirni, a kotarske poglavare pozivam da ostanu na svojim mjestima i da surađuju sa novim vlastima. Dano u Zagrebu, dne 10. travnja 1941. Dr. Vladko Maček.«[26]

Iz Vlaške ulice odvezao se — navodi SI. Kvaternik[2] — u banske dvore na Radićevom trgu ili u prostorije njemačkog generalnog konzulata (nije se mogao točno sjetiti jer je tada već bio malo umoran) da sastave i u Fiihrerov glavni stan pošalju brzojavku o konačnom proglašenju NDH — što je Berlin posredstvom Veesenmayera i forsirao — i istodobno zamole da Treći Reich međunarodnopravno prizna to novo stanje. Tekst toga brzojava Hitleru sastavio je Veesenmayer na njemačkom jeziku a zatim ga je i otposlao.[28]

Pao je sumrak i Kvaternik je primio informaciju kako je u Zagreb stigao komandant njemačke oklopne divizije v. Kühne, i da se zajedno s pratnjom smjestio u hotel *Milinov* (danas *Dubrovnik)* gdje je i njegov štab. Odmah se uputio u hotel da pozdravi njemačkog komandanta i kod njega, u hotelu, susreo dra Mačeka koji je u Nijemaca tražio propusnicu za Kupinec.[29] »Ne

[25] ***Narodne novine*, Zagreb, 11. IV 1941.**

[26] **J. Jareb, nav. djelo, str. 85.**

[27] **A-VII, NDH, Izjava SI. Kvaternika, I. O. 9 6/9 1-104.**

[28] ***ADAP*, XII, 2, str. 427-428.**

»Tekst ovog saopćenja redigirao je forme radi i pravilnih izražaja na njemačkom jeziku dr. Veesenmayer« - iskazao je Kvaternik.

Freundt je brzojavkom Nr. 45 od 10. IV javio ministarstvu da je pukovnik Kvaternik *tog dana poslije podne* preuzeo izvršnu vlast. Maček je odstupio; ban Šubašić, podban Ivković i šef policije Wickert pobjegli; bivši šef policije (dr J. Vragović) ponovo imenovan. Kvaternik izdao proglas na narod; jedna pancer divizija s istoka od 16 sati ulazi u Zagreb; »hrvatske trupe« sjeverno i istočno od Zagreba u rasulu; personal konzulata od 6. IV ostao u zgradi konzulata, svega 37 osoba (A-VII, Bonnska arhiva, II, fotosnimak brzojava njemačkog generalnog konzula u Zagrebu Freundta, Nr. 45 od 10. IV).

[29] **VI. Maček, nav. djelo, str. 229-230.**

znam, tko je bio u mojoj pratnji - iskazuje SI. Kvaternik.[30] — U hotelu u uredovnoj sobi njemačkog generala susreo sam dr Mačeka, koji je tražio propusnicu za Kupinec. Napadno mi je bilo, da je bio dosta nervozan, što kod njega nisam nikada opažao, a ni popodne, kada mi je dao izjavu.« Najuljudnije su se pozdravili, a pošto je Maček, zatim, otišao, Kvaternik je Kühnea obavijestio o izvršenom proglašenju NDH.

»Poslije ili prije toga, ne sjećam se točno — navodi dalje Kvaternik - imenovao sam dr. Jozu Dumandžića gradonačelnikom grada Zagreba, što on nije htio primiti, no ja sam mu rekao, da je to samo prolazno. Nadalje sam imenovao željezničkog činovnika Josipa Markovića povjerenikom na željeznicama, sa nalogom da čim prije uspostavi normalni promet.«

Kvaternik je u banske dvore stigao — prema pisanju štampe[32] — oko 19 sati kao »vrhovni zapovjednik cjelokupne hrvatske bojne sile«, održao kraći govor i u njemu upozorio prisutne: »Braćo, ovdje kraj mene stoji izaslanik vode velikog Reicha. Njemu imamo zahvaliti, da je oslobođenje Hrvatske bez krvi proteklo. Zato kliknimo: Heil!« Veesenmayer se zahvalio i rekao: »Drugovi! Boravio sam ovdje već nekoliko puta. Uvijek tiho i šutljivo. Prije osam dana došao sam opet ovamo, da bismo donijeli odluku, da se založimo zajednički za vašu slobodu, a u duhu našeg vječnog drugarstva. Ja danas proživljujem najljepši dan svoga života: prisustvujem rođenju slobodne Hrvatske. Drugovi! Smatram, da smo svojim praktičkim uloškom stojeći u ovim danima uz vas pokazali da vi pripadate nama a mi vama. Zato završavam svoj govor riječima da sam i ovdje kao kod svoje kuće.« Govorio je i dr Milovan Žanić.

U velikom salonu banskih dvora čekali su odjelni predstojnici banske vlasti Banovine Hrvatske na čelu s najstarijim predstojnikom drom Franjom Žilićem koji je u tom svojstvu vršio dužnost bana u njegovoj odsutnosti. Zilić je pred skupom predao agende u ruke Kvaternika.

Kasno uvečer Kvaternik se odvezao u stan svoje kćerke, potpuno tjelesno iscrpljen, pa se, kasnije, nije mogao sjetiti, što se tamo događalo. Prije toga, provezao se zagrebačkim ulicama prema kolodvoru, a zatim Petrinjskom ulicom i svuda se mogao uvjeriti o najboljem redu i o zajedničkom stražarenju redars'va i Mačekove *Građanske zaštite.*

Mačekova je izjava na radiju donosila prve plodove.

3. Pavelić i koncentracija ustaša. U novom ustaškom sabiralištu Pistoji imali su se koncentrirati ustaše rasuti po raznim mjestima Italije.

Dido Kvaternik bio je taj koji je prvi donio Paveliću vijest o njemačkom napadu na Jugoslaviju. »Bilo je 7 sati u jutro, 6. IV 1941 - piše on[33] — kad sam, još u krevetu, otvorio radio i na londonskom valu čuo udarce *Big Ben,* ure Westminsterskog parlamenta. Odmah iza toga javio je *Home service* (Emisija za Englesku) napadaj Nijemaca na Jugoslaviju i Grčku. Beograd, da je već dva puta bombardiran. Probudio sam Bzika, koji je tu vijest pripisivao lažnoj engleskoj propagandi. Zajedno smo odmah pošli dru. Paveliću, koji još nije bio ustao. I on sa skepsom prima vijest. Još u 8 sati ni njemački ni talijanski radio nemaju nikakve obavijesti. *BBC* već je u međuvremenu na svim jezicima javio pojedinosti s novog ratišta na Balkanu.« Kad je osovinski

[30] **A-VII, NDH, Izjava SI. Kvaternika, I. O. 9 6/9 1-104.**
[31] **Isti izvor.**
[32] ***Hrvatski narod,* Zagreb, 11. IV 1941, god. III, br. 58.**
[33] **E. Kvaternik, nav. rasprava, str. 219-220.**

radio, oko 10 sati, emitirao Ribbentropovu izjavu, povjerovao je i Pavelić. »Dr. Pavelić i Bzik nisu više sumnjali. Naša prva pomisao bila je: rat je počeo, ustaše još uvijek ne dolaze (u sabiralište) a stalne obavijesti iz domovine, da će Nijemci imati inicijativu i odlučnu riječ kao da će se ispuniti. O podne evo Sangiorgia na proputovanju iz Torina u Rim. I on je potpuno iznenađen naglim razvojem. Obećaje, da će još iste noći urgirati koncentraciju ustaša. Rat živaca kod nas u Firenci približava se kulminaciji. Za prosuđivanje položaja raspolagali smo samo novinama i vijestima redovnih radio-postaja. No, sve je to bilo vrlo manjkavo i nije nam davalo nikakve slike o stanju ratnih operacija, a najmanje o političkom zbivanju. Dr. Pavelić sastavljao bi tokom dana gradivo za emisije, koje bi Pečnikar iza 22 sata čitao na florentinskoj emisionoj postaji.[34] No, uglavnom, bili smo zabavljeni slušanjem vijesti talijanskih, njemačkih, engleskih i američkih postaja.«

Tog dana je bio na radiju emitiran ovaj Pavelićev govor vojnicima (»sa bojišta«!):

»Hrvatski vojnici! Došao je dan općeg narodnog ustanka proti srbijanskoj neprijateljskoj sili, koja drži u sramotnom ropstvu hrvatski narod i hrvatsku domovinu. Hrvatski vojnici! Sve su ustaške vojne snage već u pokretu, a ustaški su prodorni odjeli već na mnogim mjestima probili srpske bojne redove, razoružali ih i zarobili, te munjevitom brzinom napreduju u srce domovine, da uspostave samostalnu i Nezavisnu Državu Hrvatsku. Naša je potpuna pobjeda potpuno osigurana, jer se za nju bore i silne i nepobjedive vojske naših prijatelja, vojske Italije i Njemačke, koje hrvatskome narodu zajamčuju potpunu slobodu i nezavisnost u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. U najkraćem vremenu ne će biti na hrvatskome tlu više ni traga srbijanskomu nasilju, a sve će hrvatske zemlje biti ujedinjene u slobodnu i Nezavisnu Državu Hrvatsku, u kojoj će vladati samo Bog i Hrvati. Hrvatski vojnici! Vas su poslali pod oružje srbijanski kralj i srbijanska gospoda u sporazumu i poduprta od onih, koji su s najpokvarenijom beogradskom gospodom pravili sramotni sporazum. I nalažu vam, da branite srpsku državu i srpsku zločinačku vladu, te da pucate na hrvatske sinove, na svoju braću i na prijatelje vojnike, koji se bore za hrvatsku domovinu i za hrvatsko oslobođenje. U ime Hrvatskog oslobodilačkog pokreta, u ime tolike prolivene hrvatske mučeničke krvi, u ime tolikih hrvatskih boraca, što su ginuli na vješalima za svoju domovinu i svoj narod, ja vas pozivam da okrenete oružje proti srpskim vlastodršcima, a za slobodu svoju, svoga naroda i svoje domovine. Odstranite srpske časnike, svrstajte se odmah pod ustašku zastavu, upotrebite puške protiv onih, koji su zarobili hrvatski narod, obeščastili sve hrvatske svetinje, te zaposjeli hrvatska ognjišta i hrvatsku zemlju. To vam je sveta dužnost.

Hrvati vojnici, katolici i muslimani! Junačka slava vaših djedova zapanjivala je kroz vjekove čitavi svijet. Junačka djela hrvatskih vitezova pronijela su slavu i čast hrvatskog naroda po čitavom svijetu. Vaša hrabra srca i junačke desnice pokazat će, da ste dostojni slave svojih djedova, koju vam je namrijeti budućim pokoljenjima, sinovima i unucima. Došao je dan oslobođenja! Bije se zadnji odlučni boj za uspostavu samostalne i Nezavisne Države Hrvatske, koja će se prostirati od Mure, Drave do Drine i od Dunava do sinjeg Jadranskog mora, a u kojoj će čitav hrvatski narod naći svoju sreću i blagostanje. Za taj cilj, dužnost nam je dati i svoje živote. Živila Nezavisna Država Hrvatska!

[34] **Vilko Pečnikar bio Je zadužen s tim emisijama *Radio-Velebita* u Firenci.**

Živila hrvatska vojska! Dano na bojištu u Glavnom Ustaškom Stanu. Za Dom Spremni!«[35]

Sutradan je Pavelić održao ovakav govor namijenjen hrvatskom narodu:

»Hrvatski narode! Pred više od tisuću godina osnovali su naši pradjedovi na ovom svetom tlu svoju domovinu: svoju negda veliku i moćnu državu Hrvatsku. Na tom tlu branili su naši oci kroz vjekove svoju slobodu hrabro i junački, a slava njihova oružja poznata je u cijelom svijetu. Svojim radom na hrvatskom tlu, prepunom svakog dobra i bogatstva, naši su pređi stvorili uvjete za sređen, uredan i čestit život sebi i svojim pokoljenjima, a u svom kulturnom radu i životu stali su u red ostalih naprednih i uljudbenih naroda. Nu, godine 1918. zaposjela je Srbija na prevaru hrvatske zemlje, a države tako zvanih zapadnih demokracija stvorile su versailleskim diktatom nenaravnu državnu tvorevinu, onda nazvanu državom Srba, Hrvata i Slovenaca, a koju je diktatorskim dekretom srpski kralj diktator prekrstio imenom Jugoslavije. Beograd je od prvog časa pa do danas uvodio i podržavao nad Hrvatskom najstrašnije tiransko strahovlade, koje je kroz dvadeset godina pljačkalo hrvatske zemlje, obečašćivalo hrvatska seljačka ognjišta, a tisuće i tisuće hrvatskih sinova poubijalo, povješalo i utamničilo, samo zato, što se oni nisu mogli odreći svoje domovine, svoga imena, svoje hrvatske časti i svoga ljudskog ponosa. Beogradski vlastodršci naročito zavedenjem kraljevske diktature htjeli su ne samo uništiti svaku hrvatsku narodnu i državnu osebujnost, nego što više, i izbrisati s lica zemlje svaki trag hrvatske opstojnosti. Nu proti tome zločinačkom djelu beogradskih vlastodržaca i proti njihovome naumu podigao se je hrvatski ustaški pokret, koji je krvavu beogradsku diktaturu krvavo strušio. I čim je pala beogradska diktatura našli su se beogradski vlastodršci pred krutom zbiljom, da svoga nauma ne će moći izvršiti, i da hrvatskoga naroda više silom pod svojom vlašću zadržati ne će moći. Radi toga su se utekli opet staroj srbijanskoj prokušanoj metodi, to jest prevari, pa su počeli govoriti o sporazumu. Nažalost, našlo se je u Hrvatskoj nesvijesnih, malodušnih i nestrpljivih, a najviše onih, u čijim žilama niti ne teče hrvatska krv, pa su počeli tobože u ime hrvatskog seljačkog naroda pregovarati s najpokvarenijom beogradskom gospodom. Kada je bilo očito, da će opet buknuti svjetski rat, Beograd je znao, da će se hrvatski narod staviti uz bok sila Osovine, te da će se s njima boriti proti trulom i propalom sustavu što Europom vlada, a za nov poredak i time za svoju slobodu i za uspostavu svoje Nezavisne Države Hrvatske. I radi toga je bio u kolovozu 1939. uoči novoga rata potpisan sramotni sporazum, kojim se obećava tek samo jednom dijelu hrvatskoga naroda neka tobožnja autonomija, naravno s odlukom, da ju se odmah i ukine, čim za to dođe pravi čas. S time se je htjelo hrvatski narod zavarati, da se u ovom ratu bori za versaillesku tvorevinu Jugoslaviju, za srpsku državu, za svoju tamnicu, a proti velikim narodima, proti Italiji i Njemačkoj, koje su zašle u borbu neizmjernoga razmjera za rušenje versailleske tamnice i za pravo i jednakost svih naroda, a koji će pod vodstvom svojih velikih vođa Mussolinija i Hitlera, sigurno i skoro iznijeti i potpunu pobjedu. Ni danas nitko nema ovlašćenje od hrvatskog naroda da njegovu sudbinu veže sa strašnom sudbinom, koja čeka Beograd, Srbiju i zapadne demokracije, jer se je hrvatski narod već nebrojeno puta i u svakoj zgodi otvoreno i jasno izjavio za potpuno odcjepljenje od Srbije i za uspostavu samostalne i Nezavi-

[35] **M. Bzik, *Ustaška pobjeda,* str. 72-73. Posebno komično djeluje završnica govora: »Dano na bojištu...«**

sne Države Hrvatske na cjelokupnom hrvatskom povjesnom i neprekinutom narodnom području. Hrvatski će narod, sakupljen oko hrvatske ustaške zastave doista i stupiti u borbu uz bok velikih svojih prijatelja, koji mu jamče njegovu slobodu i uspostavu samostalne i Nezavisne Države Hrvatske, koja će se sterati od Mure i Drave do Drine, od Dunava do sinjega Jadranskoga mora. U Hrvatskoj Nezavisnoj Državi vladati će samo seljački narod, sam gospodar u svojoj vlastitoj kući. U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj ne će biti mjesta tuđinskim nametnicima, izdajicama i korupcionašima. U njoj će biti red, u njoj će vladati pravo i zakon, koga će stvarati sam hrvatski narod. U njoj će biti kruha, ruha i blagostanja za sva hrvatska pokoljenja. Hrvatski narode! % Približuje se čas našega narodnoga i državnoga oslobođenja! Budi svijestan velikoga vremena, koga proživljuje cijela Evropa, a s njom i mi. Budi siguran i uvjeren, da će se u najskorije vrijeme ispuniti naša zavjetna misao, te da će iz krvi hrvatskih mučenika u najskorije vrijeme uskrsnuti hrvatska narodna i državna sloboda. Budi svijestan i spokojno čekaj, jer dolazi čas Tvoga Uskrsnuća. Živio hrvatski narod! Živila Nezavisna Država Hrvatska!«[36]

Ataše za radio-emisije pri njemačkoj ambasadi u Rimu v. Borries dobio je istog dana (7. IV)[3] iz Berlina nalog da smjesta javi pojedinosti o »tajnoj radio-stanici« u Italiji koja emitira na hrvatskom jeziku, a to im je potrebno znati da bi uskladili njemačku i talijansku propagandu namijenjenu Hrvatskoj. Žele znati — osim tehničkih pojedinosti poput dužine vala, jačine stanice, mjesta i drugog — posebno vrijeme emitiranja. Osim toga važno je znati: sadržajnu tendenciju, imena sastavljača vijesti i ostalog, političku orijentaciju i stranačkopolitičku pripadnost redaktora. Mole da im saopći utječe li säm »poznati vođa Hrvata« Pavelić na emisije. Na kraju ga mole da sazna po mogućnosti do sutra uvečer kakav je stav tamošnjeg ministarstva i ostalih mjerodavnih talijanskih ureda u pitanju djelatnosti i zadaće te radio-stanice.

Saopćavajući to, njemački ambasador u Rimu nadovezuje u svom telegramu Berlinu od 8. IV[38] da se ataše v. Borries obratio talijanskom ministarstvu za narodnu kulturu, a zatim ministarstvu vanjskih poslova (pošto je kod prvog saznao da je ono drugo nadležno za takva pitanja) i ono mu je odmah dalo potrebna obavještenja. O njima će v. Borries posebno izvijestiti. Ali, pri raspitivanju u ministarstvu vanjskih poslova o političkoj tendenciji emisija naišao je na suzdržljivost i rečeno mu je da bi morao ponovo doći, ako želi daljnja obavještenja. Mackensen je v. Borriesu nato saopćio da odustane od daljnjeg ispitivanja, budući da osobno misli kako nije uputno započeti osjetljivo hrvatsko pitanje tako pretresati s talijanskom vladom. Ambasador je säm u posljednje vrijeme više puta primijetio da se talijanska vlada u hrvatskom pitanju, a osobito u pogledu djelatnosti gospodina Pavelića odnosi prema ambasadi vrlo rezervirano. Na kraju, ambasador moli da ga ministarstvo u Berlinu obavijesti je li suglasno sa zahtjevom upućenim v. Borriesu. Načelno skreće pažnju da upute izrazito političkog sadržaja ne upućuje direktno atašeju za radio-emisije nego uobičajenim putem posredstvom ambasadora.

Čini se da su iz talijanskih aviona, 7. IV, bili bacani »po cijeloj Hrvatskoj« leci ustaškog poglavnika koji po svom sadržaju predstavljaju sažetke Pavelićevog govora vojnicima i narodu (od 6. i 7. IV).[3]

[36] Isti izvor, str. 75-78.

[1] A-VII, Bonnska arhiva, II, fotosnimka brzojavke ambasadora v. Mackensena, Nr. 778 od 8. IV. U njoj je i nalog v. Borriesu iz Berlina od 7. IV.

[38] Isti izvor.'

[59] To su - po Bzikovoj verziji - radili ustaše (M. Bzik, nav. djelo, str. 81-82).

Na radio-stanici *Velebit* bio je 8. IV prvo pročitan Pavelićev govor (treći po redu) od dan ranije, a zatim je spiker pročitao tekst iz tih letaka u kojima se Pavelić obraćao hrvatskom narodu i iz onih upućenih hrvatskim vojnicima.[40]

Poglavnik je sutradan (9. IV) na radiju pročitao ovaj govor:

»Hrvati i Hrvatice diljem cijele domovine! Proživljujemo veliko doba. Nakon dugih stoljeća približuje se čas, koga su sanjali naši djedovi, za kojim smo ne samo čeznuli, nego koga smo i naslućivali; što više, za kojeg smo bili sigurni, da će doći. Zaludu je naš neprijatelj ovih dvadeset i dvije godine neprestano i uporno tvrdio, da je stanje, stvoreno versailleskim mirovnim ugovorima vječno i da će njegovo gospodstvo trajati za uvijek. Mi smo tvrdili protivno i mi smo imali pravo. Koliko je puta Beograd naglasio, da nema više Hrvata, da nema više Hrvatske, i da se nikad više ne će povratiti hrvatsko vrijeme. A eto danas cijeli svijet ne samo, da znade za Hrvate i za Hrvatsku, nego se sa svih strana svijeta nagovještava skora sloboda i uspostava Nezavisne Države Hrvatske. Zar nisu beogradski tirani, a s njima i oni bijedni otpadnici hrvatskog naroda, što su se s Beogradom poistovjetili, nas nazivali luđacima, fantastima i bijednicima? Pa evo, vrijeme je dokazalo, da smo imali pravo, a oni da su bili luđaci, bijednici i - zločinci! A to je, naravno, iz njih govorilo ludilo, bijedništvo i mržnja, a iz nas je govorila hrvatska duša, hrvatsko srce i hrvatska nepokolebiva vjera. Mi smo to govorili, mi smo to vjerovali, a mi smo i radili. I eto ta se nepokolebiva vjera pretvara u čin. Eno srpska je vojska na jugu potpuno uništena i Makedonija se danas više ne nalazi pod srpskom vlašću. Oslobodila ju je nepobjediva njemačka vojska. A sada se miču i velike i slavne vojske Italije i Njemačke na sjeverozapadu, te će se za čas raspršiti i ona srpska vojska, što se nalazi u našoj domovini. U ovom času Hrvati i Hrvatice diljem cijele domovine upravljam na Vas još ovu molbu: Dočekajte svagdje i svagda hrabre vojnike naših prijatelja i zaštitnika s veseljem, s oduševljenjem, poštovanjem i s bratskom ljubavlju. Okitite kuće hrvatskim trobojnicama i znakovima prijateljskih naroda i vojska. Ovi vojnici znadu, da prolaze kroz prijateljske zemlje, nu neka se i na licu mjesta osvjedoče, da su ih Hrvati u hrvatskim zemljama primili onako bratski i s ljubavlju, kako to učiniti znadu samo čestita, zahvalna i vjerna srca hrvatskog naroda! S njima dolaze u tvoju sredinu, hrvatski narode, s puškom u ruci, hrabro se boreći i Tvoji sinovi, dolazi i hrvatska ustaška vojska! Ruši se neprijateljska sila, a hrvatski narod doživljuje svoj Uskrs! Živila Nezavisna Država Hrvatska! Živile slavne oslobodilačke vojske! Hrvati i Hrvatice, budimo Za dom spremni!«[41]

Na radiju je bila pročitana i ova obavijest Glavnog ustaškog stana: »1. Svi ustaše što se nalaze diljem svih hrvatskih zemalja moraju biti spremni, da se svagdje gdje dođu ustaški prodorni odjeli istima priključe zajedno s pučkim ustašama, koji će se unovačiti i svrstati u ustaške postrojbe. U krajevima i mjestima, gdje ustaški prodorni odjeli još nisu stigli moraju ustaše sami postrojiti odjele pučkih ustaša, te ih držati u pripremi, da mogu čim nastupi povoljan čas, zaposjeti sve urede, sve javne zgrade, sva skladišta i sva prometna sredstva kao željeznice, samovoze, brzojave, brzoglase i slično. Moraju smjesta preuzeti mjesnu vlast u svoje ruke, uspostaviti potpuni red i sigurnost. Moraju postaviti straže i osigurati sve važne točke, razoružati sve srpske oružnike i možebitne srpske vojne bjegunce ili skupine srpskih vojnika,

[40] **Isti izvor, str. 80-82.**
[41] **Isti izvor, str. 85-86.**

koji bi na bijegu kroz ta mjesta prolazili. 2. Nadalje neka poduzmu sve potrebne mjere, da se spriječi svaka mogućnost oštećivanja ili pljačke sa strane bilo kakvih mračnjaka, javnoga ili državnoga hrvatskoga dobra, napose živežnih namirnica. Napose moraju zaštititi seljačka dobra i seljačku imovinu od bilo kakvog nasilja. 3. Ustaške tvorbe ili pučki ustaše moraju se smjesta staviti u doticaj i vezu s najbližim ustaškim vojnim zapovjednikom.« — Ta obavijest nosila je potpis poglavnog pobočnika »Gradiše«.[42]

U nervoznom raspoloženju, mučena neizvjesnošću i iščekivanjem, podnoseći »pravi rat živaca« (kako je to označio Dido Kvaternik, čovjek iz Pavelićeva tada najužeg kruga), a izolirana od zbivanja u Hrvatskoj, ustaška je skupina u Italiji dočekala 10. travnja.[43]

Toga su jutra pročitali u talijanskim novinama vijest, koju je potvrdio i engleski radio, kako je jugoslavenska Vrhovna komanda naredila pojedinim armijama i skupinama da se bore samostalno, bez obzira na vezu s Vrhovnom komandom ili susjednim skupinama. To je za njih u Italiji bila prva vijest iz koje su mogli razabrati, kakav je pravi položaj na frontovima. Za ustašku grupu u Firenci bio je to dokaz da je u Jugoslaviji prestao svaki koordinirani otpor i da je vojska u punom rasulu, te je praktički isključena svaka mogućnost daljnjeg ratovanja i otpora. Bio je nadošao čas - kako bi Dido Kvaternik rekao[44] — da se pristupi političkim rješenjima.

»Međutim, stvarni tok događaja - priča nam on u svojim uspomenama[45] - bio je za ustašku skupinu u Firenci bolni misterij. Gospođa dra. Pavelića - koja je, kao što će se kasnije vidjeti, snažno utjecala na mnoge Pavelićeve odluke nakon povratka iz emigracije u Zagreb - znala bi onih dana izvrsno karakterizirati naš položaj riječima: ‚Mi tu sjedimo, a događaji se razvijaju.' Veza s domovinom i Nijemcima i dalje nije postojala. Dolazak spojnog časnika talijanske vojske, potpukovnika Sangiorgia bio nam je najavljen za 12 sati 10. travnja. Za poslije podne bio je predviden posjet ustaškom logoru kod Pistoje, gdje je tek tog jutra dokončana koncentracija ustaša.«

U ustaškoj grupi u Firenci (Pavelić, E. Kvaternik, M. Bzik i V. Pečnikar) nitko nije imao neku predodžbu o daljnjem toku. Säm Pavelić je toga jutra (10. IV) bio zabavljen probanjem i preuzimanjem ustaške uniforme, koju su za nj ubrzano šivali kod nekog fiorentinskog krojača, u blizini glavnog trga Piaza della Signoria.

»U svojim verbalnim manifestacijama političke prirode - nastavlja E. Kvaternik[46] - [Pavelić] je bio neobično škrt. Na moj opetovani upit, izjavio je samo da treba čekati na obavještenje, koje će o podne donijeti iz Rima potpukovnik Sangiorgio. No i taj je bio bez naročitih informacija. Predlagao je, da se ustaška skupina prebaci na jedan od talijanskih otoka u Kvarneru,

[42] **Isti izvor, str. 86-87.**

[43] **Kao primjer historijskog »farbanja« ustaških »historiografa« citirat ćemo ovaj odlomak: »Međutim Poglavnik [9. IV 1941] vrši posljednje pripreme za velik čas. Obavještavan je iz sata u sat o razvoju prilika na bojištima i o djelatnosti ustaških jedinica, kojima, putem posebnih veza, daje upute i odredbe. Točno je obavješten o napredovanju njemačkih četa i znade vrijeme u kojem će one ući u Hrvatsku i u Zagreb. Šalje potrebne upute u pogledu proglašenja Nezavisne Države Hrvatske, šalje hitne punomoći pojedinim ustaškim dužnostnicima u drugim prijateljskim zemljama u pogledu zastupanja probitaka Hrvatske i Ustaškog pokreta u tim odlučnim časovima« (M. Bzik, nav. djelo, str. 83).**

[44] **E. Kvaternik, nav. rasprava, str. 221.**

[45] **Isti izvor.**

[46] **Isti izvor.**

Cres ili Lošinj. Dodao je, da još imamo vremena, jer da će se glavni događaji odigrati tek iza 17-tog.«

Dido Kvaternik tvrdi da je on osobno bio protiv toga prijedloga potpukovnika Sangiorgia, jer bi ustašama oduzeo mogućnost slobodnog kretanja, a osim toga, prikupljeni na jednom od tih otoka, ovisili bi o milosti talijanske ratne mornarice. On je odmah počeo savjetovati Paveliću da otkloni taj prijedlog, navodeći razloge, zašto je takav prijedlog neprihvatljiv. Pavelić je, na kraju, odlučio da će konačnu odluku donijeti poslije podne prigodnom posjeta sabirališta u Pistoji, gdje će se posavjetovati s oficirima. Poslije objeda, Pavelić je obukao ustašku uniformu i zajedno sa sinom Velimirom, potpukovnikom Sangiorgiom i Bzikom u autu otputovao iz Firence u Pistoju. Pečnikar i Kvaternik putovali su vlakom, jer je Kvaternik htio da pretrese s Pečnikarom za vrijeme vožnje talijanski prijelog o prebacivanju čitave ustaške skupine iz Italije na jedan od kvarnerskih otoka.

Nalazili su se na kolodvoru u Firenci, kad ih je iznenadila vika prodavača novina. »Posebno izdanje!« Odmah su kupili novine i pročitali vijest kako je jedna njemačka oklopljena grupa probila frontu u Makedoniji, dolinom Vardara prodrla do Egejskog mora i da je Solun, 9. travnja navečer, pao u njemačke ruke. Iz druge su vijesti razabrali kako druga njemačka udarna grupa brzo napreduje prema albanskoj granici i da se svakog časa može očekivati njeno spajanje s talijanskim snagama u Albaniji. Kvaternik se požurio — kad je s Pečnikarom stigao u taj »logor« u Pistoju — da to sve odmah ispriča Paveliću. Potpukovnik Sangiorgio bio je tom prilikom prilično nervozan i rekao je: »I mi moramo sada nešto učiniti.« O ulasku ustaša u Hrvatsku preko kvarnerskih otoka više nije bilo riječi.

Pavelićev posjet logoru u Pistoji bio je, zapravo, njegov prvi opći susret s ustašama poslije 1934. godine, poslije atentata u Marseilleu. »U logoru kod Pistoje - piše E. Kvaternik[47] - ustaše su dobili talijanske odore iz abesinskog rata, s hrvatskim trobojkama kao oznakom, talijanske puške Bereta i nekoliko strojnih pušaka. Sve je samo bilo na brzu ruku improvizirano i konačno formiranje izvršeno je tek 10-tog u jutro, dolaskom posljednje grupe sa Sardinije. Nakon dolaska, dr. Pavelić je primio mimohod, kojeg je predvodio bojnik Stipe Tomičić. Iza mimohoda održao je kratak govor, u kojem je naglasio, da patnje svih tih godina nisu bile uzalud, da je došao čas konačne borbe i da je uspostava NDH, kao i pobjeda naših saveznika, osigurana.«

Taj Pavelićev govor u cijelosti glasio je, navodno, ovako:

»Braćo ustaše! U tisućgodišnjoj svojoj povijesti hrvatski je narod imao bolnih i radosnih časova. Ovo je najradosniji čas naše povijesti, jer se nalazimo pred uskrsnućem Nezavisne Države Hrvatske. Držali su nas luđacima, ali mi smo se borili, mi smo radili, mi smo pobijedili, a luđaci su, plaćenici su oni, koji su o nama tako govorili! Ustaše! Nisu potrebne riječi, nisu potrebni dugi govori. Napose to nije potrebno vama, borcima, koji ste uvijek do sada malo govorili. Vama, koji ste prošli sve kušnje, sve tegobe života. Vama, koji ste sve podnijeli i sve izdržali, neka bude velika, srdačna hvala domovine Hrvatske. Niste uzalud čekali, niste uzalud bili strpljivi, niste se uzalud borili! Ustaše! Naša je oslobodilačka borba pri kraju. Proživljujemo velike časove, i dok smo mi ovdje okupljeni, u domovini se događaju veliki događaji. Naša je teška borba, borba je cijelog hrvatskog naroda okrunjena najvećim uspjehom: uspostavom Nezavisne Države Hrvatske. Vi ćete već za

[47] **Isti izvor, str. 223.**

nekoliko sati čuti veliku vijest, vi ćete za najkraće vrijeme poći na put u domovinu. Ustaše! Mi smo pobijedili! Pobijedili smo, jer smo vjerovali! Pobijedili smo, jer smo izdržali! Pobijedili smo, jer smo se borili! Braćo ustaše: Pobijedili smo, jer smo uvijek bili - za Dom Spremni!«[48]

Zgrada toga sabirališta u Pistoji bila je neki stari dvorac s prostranim parkom i prekrasnim platanama. Nakon službene ceremonije, defilea i govora, Pavelić je u parku pred dvorcem održao — kako bi to Dido Kvaternik rekao - »prijavak« koji se ubrzo pretvorio u nevezan razgovor. Bili su, između ostalih, prisutni V. Servatzy, M. Seletković, St. Tomičić, I. Herenčić, A. Moškov i drugi. Pavelić je razgledavao oružje i uniforme i posebno se zanimao za oznake na uniformama. Tada su iz dvorca - moglo je biti oko 17 sati - istrčali ustaše Božica Križanac i Marko Roščić. Prvi je uzrujano saopćio da je zagrebačka radiostanica upravo javila da je ustaša Jozo Dumandžić preuzeo u Zagrebu gradsku općinu, a ustaša Jozo Marković željeznice.

»Potpuno iznenađeni s tom vijesti — piše D. Kvaternik[49] — svi smo zajedno potrčali u dvorac, gdje smo nastojali ukopčati zagrebačku radio-postaju. Nakon dosta dugog vremena, uspjelo nam je ponovno čuti istu vijest, no svi pokušaji da ponovno slušamo zagrebački val, ostali su bez uspjeha. Novost iz Zagreba izazvala je u logoru radosno uzbuđenje, samo je dr. Pavelić bio nešto zamišljen. Na moje pitanje, šta misli o toj vijesti, odgovorio je: ‚Pa vidiš, ustaše preuzimlju vlast.' Na daljnje pitanje, što misli, da li su Nijemci već u Zagrebu, nije odgovorio, no primjetio sam, da ga je to pitanje smetalo.«

Potpukovnik Sangiorgio — izvrstan poznavalac hrvatskog jezika - pratio je s velikim zanimanjem emisiju zagrebačke radio-stanice i dodao da će telefonski zatražiti novosti u ministarstvu rata u Rimu.

U Firencu su se vratili u 20.50 sati. Pečnikar, kao spiker, odmah je s kolodvora otišao do radio-stanice *(Radio Velebit)*, a Dido Kvaternik u Pavelićev stan, gdje su bile samo Pavelićeva supruga Mara i dvorkinja Angelina Fedeli. »Poglavnikova Mara« odmah ga je upitala je li čuo najnovije. Kvaternik joj je odgovorio da su u Pistoji čuli vijest zagrebačke radio-stanice o Dumandžiću i Markoviću, a ona je odgovorila: »Ali kako! Hrvatska je već slobodna. Proglasio ju je Vaš tata u poglavnikovo ime.« Na Kvaternikov upit, da li u poglavnikovo ime, odgovorila je ponosno: »Da, u poglavnikovo ime.«

U sobi je vladala ledena atmosfera. Kvaternik je pristupio radio-aparatu i potražio Zagreb. Nakon kraće stanke čuo je glas svoga oca, Slavka Kvaternika, i poznatu njegovu proklamaciju. Bila je to snimka s ploče koju je zagrebački radio ponavljao svakih 10-15 minuta. Dido Kvaternik je pri tom bio tako uzbuđen da u prvi čas nije mogao reagirati. Pavelićeva ga je supruga prekinula riječima: No sad vjerujete da idemo doma? Oko devet i po sati stigli su Pavelić, Bzik i sin Velimir. Ponovo su slušali proklamaciju i Kvaternik je jasno osjetio da je Pavelić duboko razočaran što je netko drugi, a ne on säm proklamirao »Nezavisnu Državu Hrvatsku«.[50]

[48] M. Bzik, nav. djelo, str. 89-90.

[49] E. Kvaternik, nav. rasprava, str. 223.

[50] »Tamo daleko na jugu, u gradu Pistoji, Poglavnik je toga dana došao medu svoje ustaše, opet nakon dugog vremena okupljene pod bojnom ustaškom zastavom. On je znao, da je neprijateljska vojska razbijena, da je pravi rat na tlu Jugoslavije već završen, a da nas čeka još samo pojedinačna djelatnost čišćenja. Poglavnik je već točno bio obaviješten o razvoju prilika u Zagrebu, pa je stoga dao nalog da se u Zagrebu proglasi Nezavisna Država Hrvatska« (M. Bzik, nav. djelo, str. 88).

Izvan svake je sumnje da je Pavelić kasnije - i s pomoću samog Bzika, a i drugih - htio da krivotvori pravi tok događaja.

»Dr. Pavelić — piše D. Kvaternik[51] — dobacio mi je samo: 'Jesi li čuo starog?' Na moje opetovano pitanje, jesu li Nijemci već u Zagrebu, i je li sve ono što smo čuli, izvršeno s njihovim znanjem ili nije, odgovorio je konačno: 'To nije važno, zatvori radio, idemo jesti.'«

Pavelić i njegovi najbliži večerali su toga 10. travnja, a Dido Kvaternik je zatim prišao radio-aparatu i uključio ga, usprkos prigovoru dra Pavelića. Bilo je deset sati navečer i Kvaternik se nadao da će čuti nove vijesti o razvoju dogadaja u Hrvatskoj i u Zagrebu. Napose ga je zanimalo čuti, što i kako javljaju Nijemci. Upravo je radio-stanica Beč emitirala vijesti. Ali, ni jednu jedinu o Hrvatskoj i ratnom zbivanju na Balkanu. Pavelić ga je odmah, uz odobravanje prisutnog Bzika, stao zadirkivati: »Nu vidiš, ni Nijemci ne znadu ništa.« No, poslije sportskih vijesti, odjednom su se začuli zvuči *Engellandlieda* (nacističke ratne pjesme) koji su redovito prethodili emitiranju neke posebne obavijesti njemačke Vrhovne komande. I doista, bilo je 22.15 sati i njemački je radio javio da će za nekoliko minuta dati specijalnu obavijest, a Pavelić je odmah dobacio: »Sigurno su podmornice opet potopile pol milijuna tona.« Konačno je radio objavio vijest iz Hitlerova glavnog stana da su njemačke oklopljene jedinice ušle u glavni grad Hrvatske Zagreb. Kvaternik je pogledao Pavelića koji mu je odmah cinički dobacio: »Sad znaš sve.«

»Na njega je ova vijest — piše D. Kvaternik[52] — djelovala kao grom iz vedra neba, daleko više nego proklamacija Slavka Kvaternika. I tu sam ga prvi i jedini put u 12 godina zajedničkog i revolucionarnog rada vidio, da je odmah reagirao. Pavelić, taj klasični prototip kunktatora, ustao je od stola, pošao u hodnik do telefona i nazvao Contia u Pisi. Javio mu je da je Hrvatska proglašena državom, da ju je proglasio general Kvaternik i dodao ‚Didin otac', i da su Nijemci već u Zagrebu. Tražio je razgovor s ministrom Anfusom. Nakon kojih četvrt sata, javlja se Anfuso iz Rima. Pavelić mu ponavlja najnovije vijesti. 1 Anfuso, očigledno, još ne zna ništa, jer dr. Pavelić stalno opetuje na telefonu da smo na radio-Zagrebu čuli proklamaciju generala Kvaternika, a na njemačkom radiju posebno izvješće njemačke Vrhovne komanda o ulasku njemačkih trupa u Zagreb. Njihov razgovor svršava s Pavelićevim riječima: ‚Doviđenja, sutra ujutro u 9 sati u *Palazzo Chigi!'* Nakon što je objesio slušalicu, obraća se k meni s riječima: ‚U ponoć putujemo u Rim, spremi se.'«

To je bilo — priznaje Kvaternik[53] - prvi put da ga je Pavelić pozvao u Rim na politički sastanak, očito pod utiskom — tako je Kvaternik toga časa pretpostavljao — što je Kvaternikov otac proglasio NDH. Ali njega je toga trenutka najviše zanimalo pitanje, kako je bilo moguće da su se dogadaji odigrali tako iznenada, bez znanja Pavelića i njegove okoline i bez suradnje ustaške organizacije u Italiji.

»Relacija Zagreb—Berlin — piše D. Kvaternik[54] — bila je nama u Firenci toga dana nepoznanica. Trebalo je proći nekoliko godina, da mi je u cijelosti uspjelo rekonstruirati istinski razvitak dogadaja, premda sam već u jesen 1942., u vrijeme mog definitivnog loma i razlaza s drom. Pavelićem, bio u posjedu nepobitnih dokaza, da su se dogadaji na političkoj relaciji Berlin—Zagreb-Rim odigrali sasvim drugačije, nego nam je to dr. Pavelić u travnju i svibnju 1941. znajući krivo prikazivao. Od svih Hrvata on je u to doba bio

[51] **E. Kvaternik, nav. rasprava, str. 224.**
[52] **Isti izvor, str. 225.**
[53] **Isti izvor.**
[54] **Isti izvor.**

jedini, koji je gledao u sve karte, a nama drugima on je to gledanje čak sprečavao. No 10. travnja navečer i on je sam mogao naslućivati, što se je u Zagrebu zapravo dogodilo.«

4. Si. Kvaternik u prvim danima ustaške države. U međuvremenu, od dana proglašenja NDH 10. travnja pa dalje, djelovao je u Zagrebu Slavko Kvaternik kao poglavnikov zamjenik.[5] »U međuvremenu između 10. i 15. IV 1941 — iskazuje S. Kvaternik[6] — nije ništa poduzeto na kakvoj organizaciji ili reorganizaciji državnih ili građanskih oblasti ili ureda. Sve je ostalo netaknuto, kako je i bilo. Isto tako nisu uslijedila kakva imenovanja viših funkcionera ili činovnika, isto tako nije nitko [bio] sa svog položaja smijenjen. Te dane sam upotrebio za učvršćenje reda i mira, te normaliziranje uprave. Bilo mi je stalo do toga, da Nijemci vide dobru disciplinu državnih namještenika i službenika. Banski uredi su dobili nalog nastavit normalno poslovanje kao i do sada, po uputama najstarijih činovnika odjela i otsjeka. Na sva državna nadleštva izdan je nalog u istom smislu, te pozvani svi činovnici i službenici da do daljnje odredbe ostaju na svojim mjestima. Oružništvo i redarstvo, te kotarske oblasti u cijeloj zemlji upućene su da imadu držati svaki mir i red i ugušiti svaki izgred u klici, osobita pažnja neka se obrati čuvanju državnog vlasništva i materijala, tamo gdje vojske nema imaju kotarske [vlasti] i ovaj materijal, koji spada vojsci, očuvati. Vojno-posadna zapovjedništva dobila su posebne naloge za održavanje mira i reda i provedbu demobilizacije pričuvnika, građanske stoke i vozila. Traženo je da pričuvnici imadu predati oružje, opremu, odjelo i obuću onako, kako su ih primili. Pod oružjem ostaju samo kadrovci, tj. oni koji još nisu otslužili svoju vojnu obavezu. Kod pričuvnika mogu pridržati najmlađa godišta ukoliko je potrebno za posadnu i stražarsku službu i davanje asistencije u slučaju kakvih izgreda. Željezničkoj direkciji ponovljen je nalog radi normalizacije prometa, ali tekar nakon demobilizacije pričuvnika i dopreme materijala u popunidbene posade. Na vijest o kakvim većim izgredima u zemlji u to vrijeme od 6. dana se ne sjećam. Na stranačkom pokretu nije ništa rađeno. Nisu pravljeni, odnosno postavljeni kakvi ustaški logori ili tabori, nisu imenovani kakvi logornici, tabornici ili stožernici itd. ni u Zagrebu, ni u provinciji.«

Kvaternik je, 12. IV, održao smotru omladine na trgu ispred zgrade Sveučilišta (danas Trg Maršala Tita). Poslije podne, oko 17 sati, okupila se pred zgradom zagrebačka omladina, na poziv i po naređenju vodstva ustaške omladinske organizacije. Sva je omladina bila postrojena u redove i razdijeljena na odjele. Svaki je odjel imao svog zapovjednika (ustašu). Osim omladine okupilo se i mnoštvo znatiželjnika, a Kvaternik je s onog povišenja (stepenica) pred ulazom u glavnu zgradu održao govor, u kojemu se zahvalio ustaškoj omladini na svemu što je učinila pri proglašenju ustaške države.

»Dana 12. IV. zamolila me je sveučilišna omladina da ih posjetim i objasnim zadnje događaje. Omladina me je dočekala u jako velikom broju pred univerzom nasuprot kazališta. Ja sam tom zgodom omladinu pozvao da sada kada imamo vlastitu državu imade i omladina nove velike dužnosti i odgovornost, jer svaki Hrvat, pa što on bio, važi kao predstavnik države, pa se

[55] **Njegov uži štab sačinjavali su u prvo vrijeme: Slavko Štancer, kao zapovjednik kopnene vojske; VI. Kren, zapovjednik avijacije; Đuro Jakčin, kontraadmiral i zapovjednik mornarice; Milan Mizler, general i zapovjednik hrv. oružništva; Vilko Begić, general i državni tajnik u ministarstvu domobranstva te generalštabni pukovnik F. Nikolić kao »glavar stožera«.**

[56] **A-VH, NDH, Izjava Sl. Kvaternika, I. O. 9 6/9 1-104.**

zato ona ocjenjuje i kvalificira prema tome kako se svaki pojedinac u javnosti vlada. Naročito su oči stranaca uvijek uperene na akademsku omladinu, pa se prema njoj procjenjuju i ostale vrijednote naroda. Pozvao sam ih na toleranciju prema drugim studentima koji nisu naši istomišljenici, a imadu druge narodne ili socijalne ideologije, mi ne smijemo s njima postupati kako se je postupalo sa nama, jer omladina ima pravo na najveću slobodu, jer se samo u slobodi mogu odgajati pravi muževi. Tom zgodom sam ih upozorio da će i oni biti skoro pozvani u vojne škole, koji žele biti aktivni časnici, pa ih molim da se odazovu u što većem broju, jer moramo prestati sa dosadašnjom praksom da se u aktivnu vojnu službu javljaju samo oni koji ne mogu drugdje napredovati, nego baš u vojsku moraju se javiti oni najbolji, jer su oni prvi reprezentant naroda i države. Poslije toga održan je mimohod pred kazalištem.«[57]

No, Kvaternik je tu i namjerno prešutio da je nakon govora *zakleo* okupljenu omladinu zakletvom na vjernost ustaškom poglavniku i ustaškoj državi! Riječi te zakletve čitao je Kvaternik i omladina ih je za njim ponavljala, a nakon što je tako zakleo omladinu, bio je održan defile omladinaca i omladinki ispred ulaza u zgradu kazališta.

»Pred zamjenikom poglavnika — opisuje taj defile *Hrvatski Narocf*[8] - sakupljali su se najprije sveučilištarci, zatim sveučilištarke sa plavom vrpcom oko glave, *Hrvatski Junak* s vodstvom, *Hrvatski Skaut, Prvi hrvatski športski klub Građanski,* sa svojim vođama i zastavom, odjel hrvatske vojske, ustaše i teroristička društvo *Matija Gubec.* General g. Slavko Kvaternik je zatim oduševljeno prišao terorističkom društvu *Matija Gubeć i* sa svakim se izgrlio i izljubio.«

Poslije polaganja zakletve ustaške sveučilišne omladine pred zamjenikom poglavnika A. Pavelića, Kvaternik se zaputio u katedralu na proslavu Uskrsnuća. Nakon ceremonije u katedrali, zamolio je nadbiskupa Stepinca, koji je služio misu, da mu podijeli svoj »natpastirski blagoslov« što je Stepinac i učinio.

Istog je dana Hitler (Vrhovna komanda) izdao privremene direktive za diobu Jugoslavije.[59] One su glasile ovako:

»1. *Nekadašnji krajevi Štajerske i Kranjske.* Teritorij nekadašnje Štajerske prema jugu proširen pojasom širokim nekih 90 km i dubokim 10—15 pripada gauu Štajerska.

Sjeverni dio Kranjske s graničnom linijom, koja južno prolazi Savom a sjeverno od Ljubljane prema priloženoj karti OKH/Gen. Qu., pripada Koruškoj.

Predaja predjela koje su zauzele njemačke trupe u ruke nadležnih Gauleitera uslijedit će od strane Komande kopnenih snaga *(OKH),* čim to dopusti pacifikacija zemlje.

Predaja predjela koje drže Talijani pripremit će se pismom Führera Duceu, a provest će se prema bližoj uputi ministarstva vanjskih poslova. Do tog se vremena ne smiju s njemačke strane poduzimati nikakve mjere.

2. *Područje Prekomurja.* Prekomurje u cijelosti pripada Mađarskoj na temelju historijske granice. Uzeto je u razmatranje kasnije preseljavanje onih Nijemaca koji žive u sjeverozapadnom dijelu.

[57] **Isti izvor.**
[58] **U broju od 13. IV 1941.**
[59] **B. Krizman, *Hitlerov »Plan 25« protiv Jugoslavije,* str. 117-120.**

Predaju tih krajeva Mađarskoj uredit će Komanda kopnenih snaga *(OKH).*

3. *Banat.* Područje od točke gdje se dodiruju Drava i mađarska granica do mjesta utoka Tise u Dunav pripada Mađarskoj.

Područje istočno od Tise ostat će zasad pod njemačkom zaštitom, isto tako i kraj južno od Dunava na istok od opće linije: ušće Morave u Dunav—Požarevac—Petrovac—Boljevac-Knjaževac—Kalna. Taj kraj obuhvaća područje bogato bakrom (Bor) i krajeve bogate ugljenom koji se nastavljaju jugoistočno. Pomenuta linija vrijedi kao uporište i provizorna granica. U njemu treba zasad predvidjeti njemačku vojnu upravu pod *OKH.*

4. *Južna Srbija.* Predio koji nastavaju bugarski Makedonci pripada Bugarskoj prema etničkoj granici.

Privremeno određivanje granice odredit će Komanda kopnenih snaga prema vojno-strateškim razlozima; pripremiti predaju Bugarima.

5. *Stara Srbija.* Područje Stare Srbije dolazi pod njemačku vojnu upravu podređenu Komandi kopnenih snaga.

6. Hrvatska. Hrvatska će postati nezavisna država unutar etničke granice. S njemačke strane nikakvo miješanje u unutrašnjo-političke odnose.

7. *Ostali krajevi uključujući Bosnu i Crnu Goru.* Političko formiranje tih krajeva prepušta se Italiji. Kod toga se može uzeti u razmatranje i uspostava nezavisne Crne Gore.

II. Određivanje granica.

1. Ukoliko već granica nije određena pasusom I., odredit će je Vrhovna komanda u sporazumu s ministarstvom vanjskih poslova, opunomoćenikom za četvorogodišnji plan i ministrom unutrašnjih poslova Reicha.

Za Vrhovnu komandu nadležno mjesto ‚Wehrmachtführungsstab' (L IV / QU).

2. Komanda kopnenih snaga *(OKH)* podnijet će Vrhovnoj komandi (W. F. St.) u najkraće vrijeme — ukoliko to već nije učinila - svoje vojnostrateške prijedloge u pogledu određivanja granice, ukoliko ih nije Führer već odredio, izuzev zaštitno područje južno od Dunava.

3. Vrhovna će komanda (W. Rü. Amt) u najkraćem roku podnijeti svoje predloge u pogledu zaštitnog područja južno od Dunava ‚Wehrmachtführungsstabu (Abt. L)'.

4. Prema Talijanima ostaju zasad na snazi taktičke granice armija (potpis Keitel).«

Nakon primanja zakletve omladine u Zagrebu, objavile su novine da je formirano *Hrvatsko državno vodstvo* (13. IV).[60] U njemu je dr Mile Budak zauzeo mjesto predsjednika, dok je SI. Kvaternik i nadalje imao dužnost poglavnikova zamjenika. Zamjenik predsjednika državnog vodstva bio je dr Mirko Puk, a članovi: dr Andrija Artuković, dr Branko Benzon, dr Jozo Dumandžić, dr Mladen Lorković, Ismet ef. Muftić, prof. Marko Veršić, dr Jure Vranešić i dr Milovan Žanić. Uz to je dr Vladimir Košak bio imenovan osobnim opunomoćenikom generala Kvaternika za sva gospodarska i financijska pitanja, dok je nekadašnji vatreni orjunaš, a sadj stožernik Ustaškog stana za Imotski—Split, dr Edo Bulat bio imenovan ministrom za Dalmaciju.[61]

[60] **Istog dana novine su pod 13. IV javile da je, 12. IV, doputovao u Zagreb Sekula Drljević i da se pristupilo formiranju privremenog odbora za oslobođenje Crne Gore.**

[61] ***Hrvatski narod,* Zagreb, 13. IV 1941, god. III, br. 60.**

To vodstvo održalo je istog dana u podne i prvu sjednicu kojoj je prisustvovao i Slavko Kvaternik. *Hrvatski narod?*[1] donio je o njoj ovu bilješku: »Danas u podne održalo je sjednicu *Hrvatsko Državno Vodstvo.* Na toj je sjednici, osim ostalih članova vodstva, sudjelovao i Ismet ef. Muftić, zagrebački muftija. Poglavnikov zamjenik izrazio je tom prilikom svoje veselje i zadovoljstvo, da u tako važnom času hrvatski narod vidi tako odličnog predstavnika braće Muslimana u *Hrvatskom Državnom Vodstvu.«*

5. Pavelić ponovo kod Mussolinija. Putem u Rim i u samom »vječnom gradu«, drugog jutra, Pavelić je uporno šutio, a D. Kvaternik je odmah, stigavši u Rim, nabavio rimske novine - odraz službene politike fašističkog režima — i u njima našao da novine donose vijesti o proglašenju NDH i ulasku njemačkih četa u Zagreb na drugoj stranici, dok su, naprotiv, javljale ulazak Mađara u Bačku i proklamaciju admirala Horthyja od 10. IV na prvoj stranici. Jedna vijest službene fašističke novinske agencije *Štefani,* datirana iz Zagreba - očiti proizvod rimske službene propagande - govorila je, štoviše, o dubokom razočaranju Hrvata koji su očekivali slobodu, a Nijemci su, naprotiv, zaposjeli grad i vladali se kao u okupiranoj zemlji.

U ministarstvu vanjskih poslova *(Palazzo Chigi)* dočekao ih je barun de Ferraris, a odmah zatim pojavio se Anfuso. Obojica su čestitali Paveliću, ali bez žara i iskrenog veselja — zapazio je Kvaternik. Pisanje jutarnjih listova bilo je vjeran odraz »pokislog« raspoloženja službenih talijanskih krugova. Anfuso je samo spomenuo: »Idemo odmah u *Palazzo Venezia,* čeka nas Duce.« Obojica su u tren oka nestala i Kvaternik je ostao u ministarstvu da sačeka Pavelićev povratak jer njegova prisutnost, čini se, nije bila poželjna.

»Bio je to početak prakse - piše Dido Kvaternik[63] — koju je dr. Pavelić uveo kod kasnijih diplomatskih pregovora, koji su prethodili Rimskim ugovorima, da je, naime, uvijek o najvažnijim problemima razgovarao sam, bez prisustva bilo kojeg od svojih najbližih suradnika. Ni 29. III u *Villi Torlonia,* ni 11. IV. u *Palazzo Venezia,* ni 14. IV. u Karlovcu za vrijeme razgovora s Anfusom, ni kod prve faze razgovora s grofom Cianom u Ljubljani, 25. IV., ni kod pregovora s talijanskim poslanikom Raffaelom Casertanom, ni u Monfalconu, 6. V., kod sastanka s Mussolinijem nije bio prisutan nijedan drugi Hrvat, niti je dr. Pavelić ikada ikomu pokazao bilo kakav zapisnik ili promemoriju o tim razgovorima.«

Anfuso je prisustvovao i tom sastanku Duce-Pavelić i pri tom primijetio da je Pavelića najviše tištila briga da stigne u Zagreb prije nego što dođe do drugih rješenja (Maček ili tko drugi). »Mussolini je zaključio razgovor riječima - piše Anfuso u svojoj knjizi uspomena[64] - da ne vidi nikakav razlog da Pavelić ne pođe u Hrvatsku. Zatim, ponovno vjeran principu da razgovor zaključi s izvjesnim rezultatom, izložio mu je pred kraj audijencije da će talijanska vlada, čim poglavnik dođe u Zagreb, početi s pregovorima o sporazumu inspiriranom ovim razgovorom« — da, naime, »dalmatinski gradovi s izrazito talijanskim karakterom, tj. mletačkim, dođu pod talijanski suverenitet!«

»Bilo kako mu drago — nastavlja Anfuso[65] — Pavelić je otišao, putujući na kratke etape. Mussolini mu je obećao da će Italija priznati njegovu vladu, čim

[62] **Isti izvor.**
[63] **E. Kvaternik, nav. rasprava, str. 232.**
[64] **F. Anfuso, nav. djelo, str. 188 i dalje.**
[65] **Isti izvor.**

stigne u Hrvatsku, a Pavelić je zamolio da mu se ustaše internirani u Italiji smiju pridružiti... Toj je molbi bilo udovoljeno.«

»U *Palači Chigi* našao sam Dalmatince uzbuđene, osobito senatora Salatu, koji, premda nije bio Dalmatinac s Jadrana, nije u manjoj mjeri izražavao zahtjev Dalmatinaca nastanjenih u Italiji. Crnogorci, koji su u podjeli Jugoslavije vidjeli mogućnost da postignu nezavisnost zahvaljujući zemljakinji Jeleni Petrović, koja je postala talijanska kraljica, pridružili su im se. Premda nas je Hitler nekoliko puta uvjeravao da se sve mjere u Sredozemlju i — s mnogo više opravdanja — u Jadranskom moru tiču samo Italije, kampanja Nijemaca na Balkanu izmijenila je situaciju i stvorila bojazan da će oni izmijeniti držanje. «ćć

No, kad se Pavelić u pratnji Anfusa u l i sati vratio u *Palaču Chigi,* šutio je o svemu tome.

»Dobacio mi je - priznaje Kvaternik[67] - samo po koju golu kost:

‚Mussolini mi je stavio na raspolaganje zrakoplov, da još danas budem u Zagrebu. Sve tehničke probleme riješit ćemo u Trstu sa zapovjednikom Druge talijanske vojske, generalom Ambrosiom. Ustaše još danas kreću iz Pistoje u Trst. Mi putujemo u 12 sati.'

I tako je i bilo. Prije polaska, morao sam još sastaviti jedan pozdravni brzojav za Hitlera, koji je dr. Pavelić potpisao i predao Anfusu.«

I doista, Pavelić je brzo spakovao svoj prtljag i u pratnji sina Velimira još istog dana vlakom otputovao u Trst. Pratili su ga Kvaternik i Bzik. Talijanske su vojne i civilne vlasti, u međuvremenu, dobile iz Rima povjerljivu uputu da u njemu više ne gledaju »balkanskog terorista i agitatora« nego - šefa države.

Radio-Velebit emitirao je svoju posljednju emisiju 11. IV u noći. »Budući da je sa ostalim ustašama krenuo na put i dosadanji objavljivač, ustaša Vilko Pečnikar, to su posljednji proglas krugovalne postaje te večeri pročitale izmjenično ustaškinje Višnja i Mirjana Pavelić.«[68]

Javile su preko radija i ovo službeno saopćenje Glavnog ustaškog stana: »Čujte! Glavni Ustaški Stan saopćuje: Ustaški Poglavnik Dr. Ante Pavelić približuje se na čelu hrvatskih ustaških prodornih odjela glavnom gradu Nezavisne Države Hrvatske, te će u najskorije vrijeme tamo stići. Time završava prodorna djelatnost ustaške vojske kroz srpske linije. Živjela Nezavisna Država Hrvatska! Živjela ustaška vojska! Živio Poglavnik! Pozor, Hrvati i Hrvatice! Time završava svoj rad ova radio-postaja, a sve se prenaša u Zagreb. Hrvatski narode, čestit Uskrs u uskrsnuloj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj! Za Dom spremni!«[69]

6. Na putu prema Zagrebu. U Trst je Pavelićeva grupa stigla 11. IV u 23 sata i na kolodvoru su joj talijanske vlasti priredile svečan doček. Okupili su se na peronu prefekt Trsta, vojni zapovjednik i predstavnici nižih vojnih i civilnih vlasti. Prefekt je Pavelića nagovorio, titulirajući ga *Eccellenza,* čemu se njegov sin Velimir uvelike čudio. Bez sumnje, i säm je Pavelić tamo cvao od sreće, a on i njegovi odsjeli su u hotelu *Savoia.*[70]

Sutradan rano izjutra pozvao je Pavelić Didu Kvaternika k sebi. Odmah

[66] **Isti izvor, str. 189-190.**
[67] **E. Kvaternik, nav. rasprava, str. 233.**
[68] **M. Bzik, nav. djelo, str. 93.**
[69] **Isti izvor.**
[70] **Isti izvor, str. 103.-**

iza njega ušao je u sobu i Ivo Herenčić. Pavelić je hrio povjeriti Herenčiću misiju u Zagrebu.

Evo kako sam Herenčić o tome priča:

»Ustaška skupina krenula je iz Pistoje u Trst posebnim vlakom 11. travnja navečer. Kratko nakon našeg dolaska u Trst, bio sam obaviješten, da se smjesta javim s jednim dočasnikom mog povjerenja kod dr. Pavelića. Izabrao sam Vinka Tomića, zvanog ‚Negus'.

U hotelu Savoia rekao mi je dr. Pavelić:

‚Konzule, konačno će se ispuniti ono, što sam Ti davno obećao. Ti ćeš prvi u Hrvatsku. Ti ćeš zajedno s tvojim prijateljem biti avionom prebačen u okolicu Zagreba. U Zagrebu ćeš se staviti u vezu sa Slavkom (Kvaternikom). Oni u Zagrebu imadu organiziranih 2000 studenata, kojima ćeš ti raspolagati u svrhu daljnje akcije i revolucije.' Nakon kratkog vremena, promijenio je taj plan i rekao mi je: ‚Njemačke linije nalaze se negdje kod Brežica. Ti ćeš dobiti preporučno pismo za njemačke vojne vlasti i prebacit ćeš se preko njihovih linija u Zagreb. Ovdje ti je pismo za Slavka. Za svaki slučaj, ako bi morao pismo uništiti ili bi se izgubilo, reći ću ti uglavnom sadržaj. Kaži Slavku i svim našima, da imam garancije od Mussolinija, da Talijani niti traže niti će zauzeti ni jedan komad našeg teritorija. Privremeno će okupirati neke otoke iz strateških razloga.'

Nakon tih Pavelićevih uputa, otputovao je s tobom (Didom Kvaternikom) u Goricu, a meni je kazao, da imadem čekati na vaš povratak. Nakon vašeg povratka, ponovno me je pozvao i rekao mi, da nije potrebno-, da idem naprijed, jer se već talijanske čete nalaze u Karlovcu i da je put osiguran, te da ćemo svi zajedno u Zagreb. Tako nije došlo do moje misije« - zaključuje svoje pismo Herenčić.[71]

Do »storna« Herenčićeve misije u Zagrebu došlo je nakon Pavelićeva i Kvaternikova puta u Goricu i audijencije kod generala Ambrosija, zapovjednika *Druge talijanske armije.* I tu je Pavelić nastavio s praksom započetom u Rimu. Dok je u prisutnosti potpukovnika Sangiorgia i nekoga talijanskog pukovnika razgovarao s generalom Ambrosijem, Kvaternik je morao čekati u predsoblju. Nakon pola sata izašao je Pavelić i u automobilu, na povratku u Trst, spomenuo da mu je Ambrosio rekao da ustaše još danas mogu biti u Zagrebu jer su Talijani već stigli u Karlovac. Da je, prema tome, za njegove ustaše, po riječima talijanskog generala, put slobodan. Rekao mu je još i to da on (Ambrosio), na žalost, nema prevoznih sredstava za Pavelićeve ustaše, no da je dao nalog da se odmah rekviriraju autobusi provincije Trst koji će Pavelićeve ustaše prebaciti u Hrvatsku. Pavelić je pri tom, razgovarajući s Kvaternikom, dodao značajno: »S tim čovjekom ne može se govoriti o politici.«[72]

»Kamo sreće, da se je dr. Pavelić — to piše upravo njegov svemoćni i okrutni ravnatelj za javni red i sigurnost 1941-42[73] - držao svog prvog utiska iz Trsta i da s Ambrosijem ni njegovim nasljednicima nije raspravljao političke probleme. No dr. Pavelić je častio Ambrosija i onda, kad je dao strijeljati hrvatske rodoljube, u čijoj su kući Talijani pronašli staru lovačku pušku

[71] E. Kvaternik, nav. rasprava, str. 233-234.

[2] Tom talijanskom generalu i njegovoj politici posvetio je E. Kvaternik čitav jedan prilog: Talijanska politika spram N. D. H. 1941. i 1942. Prigodom smrti generala Vittoria Ambrosija, *Hrvatska revija,* Buenos Aires, god. IX (1959), br. 2, str. 164-187.

[73] E. Kvaternik, nav. rasprava, str. 234.

(slučaj trgovca Usmiania u Otočcu, studeni 1941. god.), a s Ambrosijevim nasljednikom, generalom Roatom dogovarao je najintimnije cjelokupnu unutarnju i vanjsku politiku NDH, a odlikovao ga je redom ‚Viteza krune kralja Zvonimira', kad je Roata iz Gorskog Kotara, Primorja i Dalmacije otrgao od kuće i ognjišta i poslao u logore u Italiju desetke tisuća Hrvata, većinom staraca, žena i djeca, od kojih su mnogi umrli i nikada se svojim kućama nisu vratili. Dr. Pavelić vraća se u Hrvatsku, a da uopće nije riješio pitanje statusa talijanske vojske. Vrata avanturi bila su otvorena.« [4]

Autobusi, koje je general Ambrosio ujutro bio obećao Paveliću, stigli su tek navečer u Trst. Dok su u hotelu *Savoia* čekali da autobusi dođu, uletio je uzrujan Marijan Šimić, s večernjim izdanjem talijanskih novina u ruci, i upozorio prisutne na opširne vijesti iz Rijeke. U njima je bio opisan dolazak delegacije »hrvatskih nacionalista« sa Sušaka koja je posjetila riječkog prefekta T. Testu i zahtijevala da se Sušak pripoji Italiji. Po imenima članova delegacije utvrdili su da medu njima, činilo se, nema ustaša, odnosno frankovaca. Zbunili su se, jer je ta vijest bila u protivnosti s onim što je Pavelić'još ujutro saopćio s toliko sigurnosti i što je po Herenčiću htio javiti u Zagreb. Pavelić je tu vijest primio potpuno mirno i rekao: »Što se uzrujavate, rekao sam vam, kako stvari stoje. To su upriličili riječki Talijanaši bez znanja Ducea. To nema nikakve važnosti.«

Istog je dana Ribbentrop odgovorio Veesenmayeru u Zagrebu [5] da je primio njegov brzojavni izvještaj o djelovanju 10. travnja i da se slaže s Veesenmayerovim potezima i postupkom. Moli ga da i nadalje bude u neposrednoj blizini Kvaternika (Slavka) i dalje radi kao i dosad. Ali, neka prepusti da sva pitanja rješavaju Hrvati medu sobom, a on neka stoji u pozadini. »U pogledu daljnjeg razvoja hrvatskog pitanja naša je namjera — stoji u tom brzojavu šefa njemačke diplomacije — da *Italiji potpuno prepustimo prednost...*« Prema tome, još uvijek je njemačko-talijanski sporazum o podjeli sfera ostajao na snazi i formalno hrvatski je prostor, prema tome, i nadalje ulazio u interesnu sferu fašističke Italije.

Talijanske su jedinice prešle u »ofenzivu« dan ranije (11. IV), iako su već prije bile uputile izvidnice prema Ljubljani. I Nijemci su 11. travnja neprekidno napredovali: Jedanaesta tenkovska divizija zauzela je Kragujevac i Markovac, Četrdeset prvi armijski korpus prešao je u napad u Banatu i ušao u Vršac i Zrenjanin, dok je za, sutradan (12. IV) bila, s jugoslavenske strane, naređena potpuna evakuacija Banata i rušenje pančevačkog mosta na Dunavu. Na svim je drugim mjestima napredovanje Nijemaca bilo više nego uspješno, jer Prva grupa armija, Četvrta i Sedma armija na našoj strani nisu zapravo više ni postojale. Zato su tu i njemački uspjesi bili značajni: Četrnaesta je tenkovska divizija generala v. Kühnea već 10. IV uputila svoje izviđačke dijelove prema Karlovcu i jedanaestog ušla u grad; Osma tenkovska divizija nastavila je da preko Osijeka-Vukovara napreduje do Novog Sada, a Šesnaesta motorizirana divizija uputila se prema Vinkovcima. Prema tome: slom se sutradan (12. IV) već potpuno jasno ocrtavao, jer je toga dana pao i Beograd.

I talijanska je *Druga armija,* pod generalom Ambrosijem, napredovala, dakako bez teškoća i borbe. Talijani su ušli u Ljubljanu, zauzeli Gorski kotar,

[4] **»Poslije podne (12. IV) opet Poglavnik dolazi medu svoje ustaše i najavljuje im veliki čas: *za par sati polazi se u domovinu!*« (M. Bzik, nav. djelo, str. 104).**

[75] **PA, Büro RAM, Kroatien, Nr. 93 od 12. IV.**

dosegli Karlovac; spuštali su se duž obale Hrvatskog primorja prema jugoistoku; iz Zadra se oprezno širili prema Bosni i obalom prema Šibeniku, Splitu, Metkoviću i Dubrovniku.

Pavelić je s ustašama kao prodornim odjelom« — njih 195 na broju! [6] — krenuo iz Trsta 12. IV u 22 sata, jer je tek tada bila završena koncentracija autobusa, a bilo je 2.10 sati po ponoći, na Uskrs, 13. IV 1941. kad su Pavelić i njegova pratnja prešli sušački most na Rječini. Kvaternik je sjedio u autu pokraj Pavelića i putem mogao zapaziti da Pavelić neprekidno šuti. Po pustim ulicama noćnog Sušaka nije bilo ni žive duše, osim talijanskih karabinjera. Kuće su bile okićene talijanskim zastavama i säm D. Kvaternik priznaje da se to nije činilo kao ulazak u — »Nezavisnu Hrvatsku«. Utisak takvog Sušaka bio je — priznaje säm — u protivnosti s kategoričnim izjavama dra Pavelića.

»On se vraća nakon 12 godina u Hrvatsku, stvorenu u njegovom odsustvu — piše Dido Kvaternik[78] — pa ipak čitava njegova skupina, koja je 8 godina bila izvan političkog i organizatornog zbivanja, živi u krivom uvjerenju, da je ona tvorac NDH. Pavelić to uvjerenje čak potpomaže i pojačava, i time stvara osnovu razdora između ustaša emigranata i domovinskih ustaša, razdor, za koji misli, da će ojačati njegov položaj kao vladara.«

Put ih vodi iz Sušaka u Lokve, pa dalje u Delnice. Tamo stižu u 7 sati i doček nije bio oduševljen (prema priznanju samog D. Kvaternika). Raport je Paveliću podnio u ime ustaških vlasti neki mladi oficir koji se predstavio kao »pukovnik«. Sav izvan sebe od sreće, pozdravlja ih delnički župnik, a iz tamošnje pošte razgovaraju telefonski sa Slavkom Kvaternikom u Zagrebu. Pavelić zakazuje s njim sastanak u Karlovcu za 16 sati, a zatim će još prije mraka biti na cilju. Potpukovnik Sangiorgio zadovoljan je što sve ide bez zapreka. »Sve ide u redu — govorio bi — no vidjet ćete, u Karlovcu će biti Nijemci i sve će ići naopako.«

Evo što o tome iskazuje säm Slavko Kvaternik:

»Prvu autentičnu vijest, da će Pavelić stići u domovinu dobio sam iz Beča od vodstva nekakve *Hrvatske legije,* koju Nijemci postavljaju u Beču. Time sam čuo i prvi puta o organizaciji te *Hrvatske legije* u Beču, koja da se postavlja u logoru Bruk (Bruck an der Leitha na mađarskoj granici).[79]

[76] Taj broj navodi T. Sala u svom citiranom referatu prema talijanskim službenim izvorima. Prema tome, neodrživa je tvrdnja Sl. Kvaternika koji u istrazi tvrdi da je Pavelić stigao u Karlovac s oko 600 naoružanih ustaša! (A-VII, NDH, Izjava Sl. Kvaternika, I. O. 9 6/9 1-104).

[77] Zato Bzik ovako patetično opisuje taj prijelaz u Sušak: »Najveći muž hrvatske povijesti, osloboditelj i spasitelj Hrvatske, na čelu svoje male, ali hrabre vojske ustaša, ponovno je nakon 12 godina stupio na hrvatsko tlo i svojom pojavom hrvatskome narodu *najavio zoru i dan hrvatskoga Uskrsa.* Točno oko 4 sata u jutro, na prvi dan Uskrsa, ustaška je vojska prešla bivšu granicu i nastavila svoj pobjedonosni put. U Sušaku se je po Poglavnikovoj odredbi odvojio jedan manji odjel ustaša, koji su pošli prema Senju, svuda dočekivani s velikim oduševljenjem uskočkog kraja^ dok je glavnina vojske nastavila svoj put prema Zagrebu« (nav. djelo, str. 104-105).

[8] E. Kvaternik, nav. rasprava, str. 235.

[79] Dr Vilko Rieger, nakon povratku iz Reicha, dao je izjavu i o svom djelovanju u Berlinu rekao i ovo: »Jesam, držao sam veze naročito s hrvatskim kućarcima, kojih je važnost vrlo velika, jer su oni bili najbolji vijesnici hrvatske ustaške misli, kad su se vraćah u domovinu i obilazili hrvatska sela i gradove donoseći vijesti o ustaškoj akciji iz inozemstva. Ove sam veze održavao nakon odlaska dra Branka Jelića u Ameriku. Treba znati, da su bivše jugoslavenske vlasti preko svoga poslanstva u Berlinu neprestano nastojale praviti neprilika kućarcima, ali to im nije uspjevalo, jer su njemačke vlasti, to moramo naglasiti, uvijek bile susretljive prema Hrvatima i sa simpatijama ih primale. Srpske denuncijacije nisu pomagale.«

»Kad je izbio puč u Beogradu, njemački su krugovi - nastavljao je on - odmah stupili u vezu odnosno u življi dodir s hrvatskim drugovima u Berlinu. U Berlin je doputovao odmah ustaški prvak dr. Andrija Artuković, zatim pukovnik Perčević, pa dr. Benzon i dr. Rušinović. Ja sam s

Trinaestog aprila ujutro, ne sjećam se tačno u koliko sati, nazvao me dr. Pavelić telefonski iz Delnica i rekao, da će danas pred večer stići u Karlovac i zamolio me je, da ga svakako dočekam. O tome, t.j. o dolasku Pavelića obavijestio sam dr. Veesenmayera, jer me je zamolio, da čim dobijem obavijest 0 njegovom dolasku, da mu to saopćim, jer ima nalog od svoje vlade upitati dr. Pavelića, kakve on obaveze ima prema Italiji. Poslije podne odvezosmo se zajedno u Karlovac.«[80]

U 8 sati izjutra stigla je Pavelićeva grupa u Fužine, pa zatim Srpske Moravice i Gomirje, te u Vrbovsko, gdje ih dočekuje i pozdravlja dr Lovro Sušić. Na Sušićev prijedlog mijenjaju pravac puta i dolaze u Ogulin. U Oštarijama i objema Dubravama Pavelića pozdravljaju zapovjednici *Seljačke zaštite* riječima »Vodo naš«. Iza Dubrave susreću izaslanstvo tzv. »domovinskog vodstva« koje sačinjavaju: dr Milovan Žanić, Jure Pavičić, Ivo Bogdan i Aleksandar Seitz. Pavelić se s njima grli i ljubi. U sumrak, oko 20 sati, stižu u Dugu Resu. I tamo doček s glazbama, odredima *Zaštite* i »Lijepom našom«.

U Dugoj Resi: »Zapovjednik Seljačke zaštite — piše D. Kvaternik[81] — vrši prijavak. No u taj čas stvori se pred dr Pavelićem jedan njemački potpukovnik - bio je to potpukovnik Saltzer, zamjenik njemačkog vojnog atašeja u Beogradu — koji pozivlje dra Pavelića da dođe odmah u Karlovac, gdje ga čekaju izaslanik njemačke vlade i zapovjedajući njemački general. U tren oka dr. Pavelić sjeda u *Mercedes* Nijemca i ostavlja sve nas, potpukovnika Sangiorgia i ostale, a da nikoga ni jednom riječju oslpvio nije. Pojurio sam za njim, no odmah iza Duge Rese imao sam defekt na automobilu. Morali smo čekati ostatak kolone. Kad smo stigli u Karlovac, već je prošlo 22 sata. Potpukovnik Sangiorgio, uznemiren tom filmskom scenom u Dugoj Resi, stalno bi opetovao: ‚Što sam vam rekao, u Karlovcu će biti Nijemci i sve će ići naopako.'«

7. *Karlovačka epizoda.* U Karlovac je Pavelić stigao poslije 20 sati i okupljenom narodu održao govor, sličan onom održanom u Ogulinu i drugim mjestima pri prolazu. »Ne ću vam govoriti dugo — započeo je[82] — jer kod nas ustaša nije običaj govoriti, nego raditi.« Iza toga je istakao »kako su nas naši tobožnji prijatelji s druge strane Drine kroz 22 godine uvjeravali, da je potrebno da se Srbi i Hrvati sjedine, jer da su u našem susjedstvu velike države Italija i Njemačka i da su nam one opasne. Srbi i Hrvati zajednički bit će toliko jaki, da će im se moći uspješno opirati. Međutim trebalo je samo malo dana borbe i Jugoslavije više nema. Na njezinim ruševinama uskrsnula je samostalna i nezavisna hrvatska država.« »Tobožnja braća su nam — kako se svi

njima također smjesta stupio u vezu. Udarili smo sjedište u historijskim dvoranama hotela ‚Kaiserhof', u istim onim dvoranama, gdje je veliki Führer njemačkog Reicha čekao dne 30. siječnja 1933. prije nego što je stupio na vlast. Tu smo dozvali hrvatske sveučilištarce, da surađuju 1 oni su se odmah sakupili. Otvorili smo hrvatsku službenu pisarnu. Hrvatska berlinska kolonija, koju smo pozvali na suradnju odazvala se također i smjesta nama se stavila na raspolaganje. Istodobno je osnovana stanica radio ‚Velebit' u kojoj su bili vrlo aktivni gospoda Ivan Derežić, Josip Mrmič i drugi. Na radiju su, kako vam je poznato, govorili gg. dr. Andrija Artuković, dr. Branko Benzon i dr.«

»Po odobrenju namjesnika von Schiracha osnovan je u Beču ured za osnivanje hrvatske legije, koja je stavljena pod vodstvo kapetana Klobučariča...« (*Hrvatski narod,* Zagreb, 26. IV 1941 god. III, br. 73).

[80] O tom putu: Lokve-Delnice-Vrbovsko-Ogulin-Duga Resa-Karlovac patetično je pisao Bzik, nav. djelo, str. 105-109. U Delnicama su mjesni ustaše zatražili osiguranje i Pavelić je i tu odvojio manji odjel ustaša-povratnika, među njima i ustašu Polonija koji je zatim i poginuo.

E. Kvaternik, nav. rasprava, str. 236.

[82] *Hrvatski narod,* Zagreb, 15. IV 1941, god. III, br. 61.

sjećamo - 20 godina govorili, kako smo mi ustaše fantasti i kako tražimo nešto nemogućega i neizvediva, međutim se danas vidi, da smo mi imali pravo, a da su oni bili luđaci i drznici.« Poglavnik je naglasio da »možemo biti posve sigurni, da je naša nezavisnost potpuna. Za to on ima garancije i politička priznanja. Hrvatski narod je eto svojom izdržljivošću i borbom ustaške desnice i ustaške krvi ostvario svoju hrvatsku državu, a uz pomoć velikih naših prijatatelja Fiihrera Hitlera i Ducea Mussolinija.« Dalje je istakao da »u ovome času naše misli i naši osjećaji idu velikom njemačkom narodu i njegovoj nikad nepobijeđenoj vojsci i prijateljskom talijanskom narodu i njegovoj bratskoj vojsci«. »Sada smo stvorili hrvatsku državu — uzviknuo je Pavelić — i nju nitko više nikada ne može srušiti, jer ćemo našu slobodu znati braniti. U Hrvatskoj vladat će red i rad. U hrvatskoj državi nitko i nikada ne će moći piti krv naroda. Svatko će raditi i biti odgovoran Poglavniku, a Poglavnik će biti odgovoran hrvatskom narodu.«

U kasarni nekadašnje austrijske kadetske škole bili su okupljeni njemački, talijanski i hrvatsko-ustaški oficiri. Zapovijedajući je njemački general pozdravio Pavelića riječima »Gospodine šefe države« (Herr Staatschef). Pavelić se sa svima rukovao, a zatim se sa Slavkom Kvaternikom povukao u posebnu sobu. Razgovor je između njih bio kratak.

S. Kvaternik: »Ante, molim te samo jedno, kaži mi, što traže Talijani? Imaš li kakove obaveze spram njih?«

A. Pavelić: »Nemam nikakvih obaveza. Čak imam garancije od Mussolinija, da Talijani od nas ne traže ni česticu našeg teritorija i da će samo privremeno iz strateških razloga zaposjesti neke naše otoke. Njihova ratna mornarica ostat će u nekim našim lukama još šest mjeseci nakon rata, zbog čišćenja mina.«

S. Kvaternik: »Ante, možeš li u znak potvrde tvojih navoda dati tvoju časnu riječ?«

A. Pavelić: »Evo ti moje časne riječi.« I pruža ruku Kvaterniku, koji je prihvaća.[83]

O tom razgovoru säm Kvaternik iskazao je: »Nakon dočeka kod koga je prisustvovao i jedan njemački general, čija divizija je slučajno prolazila kroz Karlovac, bio sam prvi ja, koji sam zamolio Pavelića da smijem s njim u četiri oka govoriti. Ja sam ga upitao pozivom na čast i poštenu riječ, da li on ima kakove osobne ili političke obaveze prema Italiji, pa ga molim za iskreni odgovor, jer kad bi kakve obaveze postojale, da ćemo naći načina da njima izbjegnemo, ako su teže političke naravi i krnje nam suverenitet. Pavelić mi je nato dao ruku i rekao, da mu mogu vjerovati, da nema nikakvih osobnih ili političkih obaveza i da se od njega nije ništa tražilo. Koliko sam kasnije saznao istovjetni odgovor dao je i dr. Veesenmayeru koji je poslije toga razgovarao nasamo s Pavelićem po nalogu svoje vlade.«[84]

Nakon toga je Kvaternik uveo dra Veesenmayera i Pavelić je tom specijalnom izaslaniku v. Ribbentropa izjavio da je Hrvatska i u prošlom ratu (1914-1918) bila saveznik Njemačke; da Hrvati nisu slavenskog nego gotskog porijekla i da će ustaška vlada najlojalnije surađivati s Trećim Reichom. Veesenmayer mu je odgovorio da je želja ministra vanjskih poslova Reicha v. Ribbentropa da Pavelić što prije dođe u Zagreb; da Treći Reich već virtualno priznaje »Nezavisnu Državu Hrvatsku«; da Führer želi da ona bude zaista

[83] **E. Kvaternik, nav. rasprava, str. 237.**
[84] **A-VII, NDH, Iskaz SI. Kvaternika, I. O. 9 6/9 1-104.**

nezavisna i da će formalno priznanje Berlina biti provedeno, čim to ustaška vlada bude zatražila. Zbog toga bi bilo poželjno da dr Pavelić već sutra, 14. travnja, bude u Zagrebu.

Nakon tog razgovora, Pavelić je otišao u kuću dra Ante Nikšića, predsjednika suda i kasnijeg ustaškog ministra unutrašnjih poslova. Tu će biti Pavelićeva rezidencija za vrijeme njegova kratkog boravka u Karlovcu.

»Kad sam te večeri kasno stigao u Karlovac - piše Dido Kvaternik[86] - nisam više našao pokojnog oca, koji se je već bio vratio u Zagreb. No ni dr. Pavelić mi o svom razgovoru sa S. Kvaternikom i Veesenmayerom nije spomenuo ni riječi. Odlazak u Zagreb bio je odreden za sutradan, u 7 sati ujutro.«[8]

»Te noći - nastavlja Dido[88] - razgovarao sam još telefonom s pokojnom majkom, koja mi je stavila na srce, da svakako sutradan budemo u Zagrebu. Zatim sam nazvao Markov trg, gdje se je najprije javio Vjekoslav Ivanković, a zatim predstojnik javne sigurnosti Ivan Petković. Iz razgovora s ovim razabrao sam, da u Zagrebu nisu bile poduzete ni najelementarnije mjere sigurnosti za dolazak dr. Pavelića. Meni su, za razliku od dr. Pavelića, odnosi s Nijemcima bili još potpuni misterij. Bojao sam se, da bi i najmanji incident mogao izazvati nepoželjne posljedice. Kako će reagirati osovinske vlasti? Moglo bi doći i do formalne vojne okupacije s nepredvidenim posljedicama. Bilo je već dva sata u noći, kad sam te moje brige saopćio dr. Paveliću. I tu mi opet ni s jednom riječi nije spomenuo svoj razgovor s Veesenmayerom. No odmah je rekao:

‚Što misliš, da ne idemo u Zagreb?'

Odgovorio sam: ‚Poglavniče, to ne možemo napraviti. Ne vjerujem, da će biti incidenata. No zbog opreza, možemo ići preko Podsuseda i ući Ilicom, a ne Savskom cestom, gdje nas očekuju. Ići moramo svakako. Vi ne možete dozvoliti, da pučanstvo Zagreba na vas opet uzalud čeka.'

Samo je dodao: ‚Sutra u 7 sati prije odlaska dogovorit ćemo, kojim putem krećemo.'«

Tek što se D. Kvaternik vratio u kasarnu, gdje su bili smješteni ustaše, ponovo ga je pozvao dr Nikšić. Pavelić zahtijeva - rekao je Nikšić - da se pred kućom promijene stražari. Stražarili su zagrebački policajci, pa su ih smijenili pouzdaniji ustaše-povratnici.

Imenovani gradonačelnik Zagreba Jozo Dumandžić, kojega je imenovao Slavko Kvaternik, izdao je u povodu neposredno predstojećeg Pavelićeva dolaska u Zagreb ovakav proglas:

»Hrvati! Zagrebčani!

Naš godinama s neizmjernom ljubavlju i beskrajnim nadama očekivani Poglavnik, poglavar Nezavisne Države Hrvatske, Dr. Ante Pavelić stupio je na sveto hrvatsko tlo. Stići će u Zagreb, čim budu dovršene sve pripreme za

[85] Veesenmayer (Freundt) javio je Ribbentropu, 13. IV, da u 15 sati pozvan putuje s Kvaternikom u Karlovac da pozdravi Pavelića. Nakon povratka javit će smjesta potrebno. Prosuđuje situaciju predbježno vrlo pozitivno. Konačnu ocjenu dat će oko 20 sati (PA, Büro RAM, Nr. 59 od 13. IV).

[86] E. Kvaternik, nav. rasprava, str. 237.

*** I opet Bzik neistinuto prikazuje situaciju: »Pobjedonosni put završio je dne 13. travnja oko 10 i pol sati u večer u Karlovcu, gdje je također sav narod bio na okupu. Trebalo je nastaviti put do Zagreba, nu nažalost je stigla vijest o smrti vrlog borca Petra [Milutina] Kvaternika, pa je stoga ulazak u Zagreb odgoden za sutradan. U Karlovcu su Poglavnika već dočekali mnogi ustaški borci iz Zagreba, s kojima se je on pozdravio, rukovao a s mnogima i poljubio« (nav. djelo, str. 109).**

[88] E. Kvaternik, nav. rasprava, str. 237.

njegov doček. Uz Poglavnika dolazi njegova slavom ovjenčana ustaška vojska, koja je kroz jedno desetljeće s njime dijelila svako zlo i sva iskušenja u borbi za hrvatsku slobodu.

Pozivam sveukupno građanstvo grada Zagreba, da dočeka obnovitelja Nezavisne Države Hrvatske onako, kako to doliči veličini povjesnog časa, koji proživljavamo, i uzvišenosti njegovih žrtava za hrvatsko uskrsnuće!

Pozivam napose hrvatsko radništvo, da ga dočeka otvorena srca, jer Poglavnik dolazi kao spasitelj radničkog staleža, kome je on u Zagrebu posvetio svoj prvi politički rad.

Siromašni i zapostavljeni, dignite visoko glave, jer će u hrvatskoj državi Ante Pavelića prva briga i glavna ljubav biti posvećena onima, čiji je život najteži. U radu, poštenju i bratskoj ljubavi hrvatska država biti će jedna jedina velika obitelj.

Hrvati! Zagrebčani! Tisuću je godina prošlo, od kako je Kralj Tomislav stvorio prvu veliku Državu Hrvatsku! Kroz tisuću godina nije bilo većeg dana, nego li je ovaj, kad je prvi sin domovine Ante Pavelić obnovio Nezavisnu Državu Hrvatsku.

Gore srca! - Nakon stoljetne golgote došao je hrvatski narodni Uskrs!

U Zagrebu, glavnom gradu Nezavisne Države Hrvatske, dne 13. travnja 1941.«[89]

Oko šest sati izjutra, 14. travnja, ustaška je kolona (»prodornih odjela«) u Karlovcu bila spremna za pokret, a u sedam je Dido Kvaternik već bio u stanu dra Nikšića. No, na njegovo veliko iznenađenje Pavelić je još bio u krevetu i dr Nikšić je rekao Kvaterniku kako poglavnik ne može putovati, jer još uopće nije ustao i čeka liječnika jer je malo promukao. Tek oko devet sati pošlo je Kvaterniku za rukom da prodre do Pavelića koji ga je tog jutra nekako izbjegavao. Pavelić mu je rekao kako ide u grad na šetnju, da će se odmah vratiti i fiksirati sat odlaska.

Kvaternik se u Pavelićev stan vratio prije poglavnika i oko 11 sati prije podne zvao je telefon iz Zagreba. Javio se nepoznat glas na njemačkom jeziku:

»Ovdje dr Veesenmayer, specijalni opunomoćenik ministarstva vanjskih poslova.«

Zatražio je hitan razgovor s drom Pavelićem. Kad mu je Dido Kvaternik rekao da Pavelića nema u stanu i da je negdje u gradu na šetnji, Veesenmayer je odgovorio:

»Saopćite dru Paveliću da on mora *smjesta* doći u Zagreb i održati govor sakupljenom narodu. To je izričita želja njemačkog ministra vanjskih poslova v. Ribbentropa.«

Ubrzo nakon toga, eto i Pavelića. Kad mu je Kvaternik prenio Veesenmayerovu poruku, rekao je:

»Sada ne možemo ići. Ministar Anfuso je na putu u Karlovac. Za pol sata bit će ovdje.«

Zašto je Mussolini Anfusa uopće slao u Zagreb?

U Rimu je Duce tih dana postajao nestrpljiv, gotovo potpuno lišen vijesti o Paveliću i »ustaškom maršu« na Zagreb.

»Kad su jednom Pavelić i ustaše otišli — piše säm Anfuso[90] — o njima se više ništa nije čulo, ili vrlo malo. Prvo pitanje koje mi je Mussolini postavio prilikom jutarnjeg referata, bilo je ovo: ‚Šta znate o Paveliću?' Odgovorio sam

[89] ***Hrvatski narod,*** **Zagreb, 15. travnja 1941, god. III, br. 61.**

[90] **F. Anfuso, nav. djelo, str. 190.**

da ne znam mnogo, izuzevši da se bez poteškoća vratio u Hrvatsku i da je *Wilhelmstrasse* (njemačko ministarstvo vanjskih poslova) pripravno da prizna njegovu vladu. Mussolini je tada promijenio pitanje.‚Dalmacija?' — pitao me je ne izgovorivši Pavelićevo ime. Nisam doista znao, šta da odgovorim i samo sam ponavljao ono, što su mi pričali Dalmatinci koji su punili predsoblja *Palače Chigi.* Ali to nije bilo ono, što je Mussolini htio znati.«

Duce je postajao sve nervozniji i prilikom jutarnjeg referata Duceu u *Palači Venezia,* 14. IV, Anfuso je stajao uz Mussolinijev radni stol, obučen u uniformu službenika fašističkog ministarstva vanjskih poslova (tamnoplave boje s dugmetima i ukrasima od zlata ili srebra — poput oficira ratne mornarice). Raspravljali su o Paveliću i zajedno ocjenjivali, kada i kojeg bi dana Pavelić, dobivši osovinsko priznaje svoje vlade, mogao početi — kako je obećao - da se bavi pitanjima ocrtanim u toku razgovora s Duceom.[91]

»Ne vidim jasno, uzviknuo je Duce. Već su Hrvate obradili Nijemci. Ako ne njega, a ono bar njegove emisare: Kvaternika i druge! Da li ja to znam? Ako još dulje čekamo, Berlin će nam predložiti da zajedno priznamo hrvatsku vladu, a osim Pavelićevih izjava nemamo nikakve garancije da će poštovati talijanska prava u Dalmaciji!«

Anfuso je upozorio na to da se Pavelić prije susreta u *vili Torlonia* (29. III) mnogo određenije obvezao da prizna talijanske aspiracije na Jadran, ali ta primjedba ministra Anfusa nije umirila Mussolinija.

»To je pitanje — odvratio mu je on — koje treba da se stavi na dnevni red i riješi prije, nego što Nijemci stvore nepopravljivu situaciju. Mogu vjerovati isto tako u Pavelićevu riječ, produžio je Mussolini, ali što će on učiniti, nađe li se säm pred njemačkim vetom! *Pavelić je jedini pion koji držimo na balkanskoj ploči* (kurz. B. K.) i mi ne smijemo dopustiti da nam ga otmu.

Zabrinut i nervozan, Mussolini je pozvao telefonom svoga tajnika Sebastijanija i naredio mu da se pripremi sve potrebno, kako bi Anfusa što brže prebacili u Zagreb, i to Duceovim osobnim avionom. Primljeni su nalozi bili takvi - piše Anfuso[92] - da im se nije smjelo prigovoriti i ubrzo sam se našao u zraku, na putu prema Zagrebu, a da nisam znao, je li 'hrvatski vođa' tamo prispio, a još manje jesu li napokon stigli Nijemci. Primio sam od Ducea ovu uputu: 'postići od Pavelića — prije nego što Italija službeno prizna njegovu [ustašku] vladu - javnu i svečanu izjavu koja ga obavezuje da odredi granice nove države, vodeći naročito pri tome računa o talijanskim interesima u Dalmaciji'.«

Avionom je vješto pilotirao Mussolinijev osobni pilot Tondi i Anfuso, zajedno s pilotom, nije znao, neće li se pri ateriranju na zagrebački aerodrom na Borongaju odjednom naći opkoljeni lancem neprijateljski raspoloženih jugoslavenskih vojnika. Preletjeli su Rijeku, a za Karlovac su pogrešno smatrali da je Zagreb. Konačno su se spustili kod Zagreba i primijetili da su Nijemci već stigli. Anfuso se autom, u pratnji talijanskog generalnog konzula u Zagrebu Gobbija, odvezao u Gornji grad pred gradsku vijećnicu u Ćirilo-Metodskoj ulici. Tamo je sreo grupu ustaša, među njima i jednog obučenog u admiralsku uniformu.

»Povukavši u stranu pravog admirala — piše Anfuso[93] — izložio sam mu da sam došao da se sastanem s Pavelićem i da se vratim iste večeri. Admiral je

[91] **Isti izvor.**
[92] **Isti izvor, str. 191-193.**
[93] **Isti izvor, str. 193.**

kimnuo glavom i ostavio me u društvu ostalih ustaša koji su me prisiljavali da se vježbam u svim dijalektima [apeninskog] poluotoka. Kad se vratio, bio sam iscrpljen, ali sam saznao da se Pavelić skriva u Karlovcu, očekujući ulazak u Zagreb, gdje situacija još nije bila čista. Poglavnik me čekao. Na poziv admirala, napustio sam njemački auto i uzeo mjesto u drugom autu; predao me prethodno izvanredno ljubaznoj osobi, čovjeku koji je nešto kasnije postao ministar financija, a zatim moj kolega kao poslanik u Budimpešti. Zvao se Košak.«

A u Karlovcu je Pavelić nestrpljivo očekivao Mussolinijevog emisara iz Rima. No vrijeme je prolazilo, a njega nema. U 13.30 sati stigli su Slavko Kvaternik i dr Veesenmayer.[94] Preklinjali su Pavelića da odmah dođe u Zagreb, ali bez uspjeha. Napokon, eto Anfusa u pratnji dra Košaka. Bilo je već prošlo 14 sati i dok se Anfuso uspinjao stepenicama u kući dra Nikšića, Pavelić je dobacio S. Kvaterniku, Veesenmayeru i Didi Kvaterniku, neka se sakriju, da ih Anfuso ne bi vidio.

Anfuso je prišao Paveliću i s njim se pozdravio. »On me — piše Anfuso[95] — s mukom prepoznao u osobi admirala bez sjaja (u uniformi talijanskog diplomatskog službenika) — koji je s njim odmah započeo razgovor o Dalmaciji. Odmjerio me začuđenim pogledom od glave do pete i kleo se da se ništa nije promijenilo u njegovim namjerama. Zabavljen da uspostavi prvi dodir s hrvatskim stanovništvom, nije još imao vremena, rekao mi je on, da konkretizira obveze koje je preuzeo prema Mussoliniju, ali da računa kako s tim neće zakasniti. Odgovorio sam mu da sastavljanje i potpisivanje sporazuma zahtijeva vremena. Sada mi je potrebna izjava kojom bi se svečano obvezao, a koja bi istodobno oslobodila Mussolinija sumnji u pogledu budućeg statusa Dalmacije.«

Pavelić se s Anfusom u tom času nalazio u radnoj sobi dra Nikšića, razgovarajući s Mussolinijevim emisarom u četiri oka, bez svjedoka. Dr Veesenmayer i dva Kvaternika (otac i sin) čekali su u drugoj sobi preko puta hodnika. »Nakon kojih pola sata, otvorio sam vrata - piše D. Kvaternik[96] - i spazio Anfusa i Pavelića tete-ä-tete u zadimljenoj sobi sa crvenim licima u očevidnoj živčanoj napetosti. Odmah iza toga izlazi u našu s tekstom jednog brzojava, određenog Mussoliniju, u kojem u ime hrvatske vlade traži priznavanje Nezavisne Države Hrvatske od talijanske vlade. Brzojav, sastavljen na talijanskom jeziku, sadrži slijedeće fraze: ‚Hrvatski narod izražava svoju najdublju zahvalu slavnim talijanskim četama na oslobođenju Hrvatske. Hrvatska će ući u novi evropski poredak pod okriljem i zaštitom fašističke Italije. Kod određenja granica nove države vodit će se napose računa o talijanskim pravima u Dalmaciji.'

Poglavnik je tekst brzojava predao Slavku Kvaterniku i dru Veesen-

[94] »Malo kasnije - iskazuje SI. Kvaternik - došao je radi toga sav bijesan k meni dr Veesenmayer i rekao je, da je potreba da se smjesta uputim u Karlovac, jer da se iza dolaska toga ministra krije sigurno kakva makinacija. Sad ne znam, da li je on išao u Karlovac sa mnom ili poslije sa svojim autom. Svakako sam na njemu opazio, da je bio radi toga posjeta talijanskog ministra upravo bijesan. Kad sam došao u Karlovac, dočekao me je pred kućom stana dr. Nikšića moj sin i rekao mi je, da me Pavelić moli da pričekam, dok svrši svoju konferenciju sa talijanskim ministrom. To je bilo oko 1 sat popodne, kad su gospoda sjela k ručku, a ja nisam htio smetati. Tek poslije ručka pozvao me je Pavelić k sebi i tu mi je bio predstavljen taj talijanski ministar u fašističkoj uniformi, visok, mislim, da se je zvao Alfieri ili slično« (A-VII, NDH, Izjava SI. Kvaternika, I. O. 9 6/9 1-104).

[95] F. Anfuso, nav. djelo, str. 193 i dalje.

[96] E. Kvaternik, nav, rasprava, str. 239-240.

mayeru. Obojica su odmah otklonila takvu stilizaciju i Veesenmayer je dosta uzrujano rekao: ‚To je nemoguće, a gdje smo mi koji smo snosili glavni teret?'«

»Pavelić se vraća u sobu k Anfusu — nastavlja D. Kvaternik[9] - a u međuvremenu s Veesenmayerom sastavljamo drugi tekst brzojava, upućen i Hitleru i Mussoliniju, u kojem se traži priznanje od obih vlada, a ne samo od Talijana. U brzojavu se zahvaljuje njemačkoj i talijanskoj vladi za pomoć, koju su njemačka i talijanska vojska pružile kod oslobođenja Hrvatske i izražava želja, da Hrvatska uđe u novi evropski poredak priznata na čitavom povijesnom području: Hrvatska i Slavonija sa Srijemom, Bosna i Hercegovina i Dalmacija. Dr. Veesenmayer neobično zadovoljan, odobrava takav tekst brzojava, kojega uručujem Paveliću. No iza par minuta, evo opet Pavelića. Dosta je potišten i veli, da Anfuso ne može pristati na taj tekst i da prije mora konzultirati Mussolinija. Tražio je telefonski razgovor s Rimom. Jedva da je to čuo, dr. Veesenmayer je skočio kao uboden iglom, potrčao do pošte, gdje je njemačkim telefonistima dao nalog, da iskopčaju sve telefonske pruge. Anfuso je uzalud čekao na razgovor s Mussolinijem...«

U toku istog poslijepodneva i za vrijeme te opisane scene stizavali su iz Zagreba pojedini prvaci ustaške »domovinske« organizacije: dr Mladen Lorković, dr Andrija Artuković, dr Jozo Dumandžić, od Nijemaca dr Hermann Proebst i dr Schuster, od Talijana konzul Gobbi, od Mađara dr Nagy i generalni kozul u Zagrebu Laszlo Bartok. Konzul Bartok donio je Paveliću proglas regenta Horthyja od 10. travnja. Stigao je, na proputovanju u Dalmaciju (Split), i dr Edo Bulat, novoimenovani ustaški ministar za Dalmaciju, ali njemu Pavelić nije rekao da Dalmacija neće biti hrvatska.[98]

Vrijeme je prolazilo, a telefonske veze s Rimom nije bilo, jer to Nijemci (Veesenmayer) nisu dopuštali. U sobama Nikšićeva stana vladala je prilična konfuzija. Pavelićev savjet: »Pazite da vas Anfuso ne spazi« bio je praktički neprovediv i Anfuso je morao doći u dodir s ostalima po sobama. Na kraju su se Anfuso i Pavelić povukli u drugu sobu. Ubrzo se Pavelić vratio s riječima: »Ministar Anfuso ide u Zagreb, gdje će pokušati da dobije vezu s Rimom.«

Ipak, Anfuso je ostao. »Kad su iz sobe odstranili prepreke — piše on[99] — sastavili smo zajedno [Anfuso i Pavelić] telegram, a da nismo najintimnijim ustašama mogli zabraniti od vremena do vremena da dolaze da pogledaju šefa i da mu upute riječi koje nisam razumio. Kad smo sastavili poruku u kojoj se susreću iredentistički žar, udahnut u *Palači Venezia,* i rezerve, nametnute Paveliću tutorstvom Njemačke i njenih hrvatskih poklonika, Pavelić je primijetio da pošta ne radi; podsjetio sam ga da ću ujutro staviti telegram na Mussolinijev stol, a o podne da će izići u štampi.«

' **Isti izvor, str 240.**

"s **U Split, u kojem je organizirana ustaška manjina pod vodstvom dra Josipa Berkovića, Luetića, Markotića i drugih, 10. IV, preuzela privremeno vlast, ušli su talijanski odredi nekoliko dana kasnije (15. IV u prvi sumrak). Ušli su oprezno i neupadljivo i talijanski su se oficiri prvih dana kretali po gradu u pratnji dvojice vojnika. No, ubrzo su pridošle »crne košulje«, policijski agenti i karabinjeri koji su - uvjereni da više nema nikakve opasnosti - pokazivali svima da su oni »pobjednici«. Po zidovima u središtu grada osvanula je Mussolinijeva glava, fašističke parole »Vinceremo«, »A noi«, itd., a vodeći lokalni list *Novo doba* dobio je talijansko ime *San Marco* s dvojezičnim tekstom, u kome je svakog dana sve više prevladavao »pobjednički« talijanski. Ulice su počele dobivati talijanska imena. Iako je ustaška grupa u Splitu dočekala i pozdravila »savezničku talijansku vojsku« slavolucima i barjacima, morala je prepustiti mjesto i vlast »pobjedniku« i gospodaru.**

'' **F. Anfuso, nav. djelo, str. 195-197.**

Čini se da je Anfuso nagovorio Pavelića neka on säm telefonira u Berlin i da od njemačkog ministarstva vanjskih poslova zatraži i dobije pristanak na formulaciju brzojava koja bi mogla zadovoljiti Ducea. Paveliću je konačno pošlo za rukom da dobije vezu i pristanak Berlina. Odmah je to prenio Anfusu riječima: »Berlin je sporazuman« (Berlino e d'accordo) i sada je Anfuso mogao otići.

»Bio je već sumrak — piše D. Kvaternik[100] - kad je Anfuso u pratnji dra Košaka napustio Karlovac. Sutradan, 15. IV., u Zagrebu je opet pokušao Anfuso dobiti vezu s Rimom, no uzalud. Veesenmayer je i dalje sprečavao razgovor svoga saveznika. Oko podne Anfuso je napustio Hrvatsku zrakoplovom, a sa sobom je odnio kopiju Pavelićevog brzojava koji nikada žicom nije stigao u Rim.«[101]

»Ne sjećam se - piše on dalje[102] — da bi Pavelić te večeri još bio razgovarao s Veesenmayerom. Isti je odmah iza Anfusa otputovao u Zagreb zadovoljan, misleći da je spriječio talijanske namjere i još je tokom te noći i sutra ujutro dao u Zagrebu iskopčati sve veze s Rimom. Zahtjev za priznanje Države Hrvatske otišao je iz Zagreba s tekstom, koji smo mi sastavili, no bilo je ispušteno taksativno nabrajanje pokrajina.«

»Prije podne (15. IV) sam predao Mussoliniju telegram - piše Anfuso[103] - koji je, priznavajući talijanska prava, prethodio sporazumima od 18. svibnja, sporazumima o proklamaciji vojvode od Spoleta kraljem Hrvatske i o utvrđivanju dana njegova krunisanja nakon prestanka neprijateljstava. Njima se u isto vrijeme utvrđivala garancija o talijansko-hrvatskoj suradnji, pravo prolaza za talijansku vojsku u Hrvatskoj, vojna suradnja i obveza Hrvatske da ne drži ratnu mornaricu. Italija je dobila Dalmaciju, gradove Šibenik i Split, dalmatinske otoke i Boku Kotorsku.«

U Karlovcü je SI. Kvaternik toga dana (14. IV)[104] upitao Pavelića, hoće li bar sutradan doći u Zagreb, a poglavnik je odgovorio kako će još pričekati i da će Kvaternika pravovremeno o tome obavijestiti. U svakom slučaju, nije potrebno da Slavko sutra dolazi u Karlovac. Pošto je Anfuso bio otišao, Kvaternik je upitao Pavelića pred svima prisutnima u sobi kod dra Nikšića: »Kaži nam Ante kako *sada* stojimo«, a Pavelić mu je odgovorio: »Od onoga, što sam ti jučer kazao, ništa se nije promijenilo, a u znak, da će Hrvatska zbilja biti nezavisna, imenujem te hrvatskim vojskovođom.«

»Od toga časa stari vojnik - piše Dido Kvaternik o svom ocu[105] - vidio je u dru Paveliću samo svog suverena, u čiju riječ i rodoljublje nije više sumnjao, dok ga događaji nisu protivno naučili.«

Jednog časa Dido Kvaternik ostao je nasamo s Pavelićem i iskoristio taj trenutak da mu dobaci: »Poglavniče, zar još uvijek vjerujete u njemačko-talijanski sporazum?«

Pavelić kao da je očekivao to pitanje odmah je odgovorio: »Imao si pravo, svađaju se kao pas i mačka.«

[IJ"] E. Kvaternik, nav. rasprava, str. 242.

"" Postoji i Anfusova verzija da je tek u zoru 15. IV napustio Karlovac. Tu Anfuso nije pouzdan, jer je ustaška skupina na čelu s Pavelićem te noći (poslije ponoći) već bila napustila Karlovac u pravcu Zagreba.

[102] E. Kvaternik, nav. rasprava, str. 242.

[103] F. Anfuso, nav. djelo, str. 197.

[104] A-VII, NDH, Izjava SI. Kvaternika, I. O. 9 6/9 1-104.

[105] E. Kvaternik, nav. rasprava, str. 242.

Kvaternik je to dočekao riječima: »To treba izrabiti«, *»Duobus litigantibus, tertius gaudet«* (kad se dvojica svađaju, treći se veseli).

Pavelić je na to dodao, samosvjesno i kategorički: »Itekako ćemo to izrabiti!«

Loptajući se tako riječima, koje su *svemirski* bile daleko od pravoga vlastitog položaja, uloge i odnosa snaga, Pavelić je kratko naredio mlađem Kvaterniku: »Noćas putujemo u Zagreb, pripremi sve!«[106]

Kvaternik je poduzeo sve potrebno i nakon ponoći napustili su Karlovac. Pavelić je pri tom bio okružen i osiguran brojnom ustaškom pratnjom iz njegova »prodornog odjela« i tako se, pod zaštitom noći i naoružanih ustaša-povratnika, približavao Zagrebu.

8. *Pavelićev povratak u Zagreb.* Neprimijećen i zaogrnut plaštem noći ušao je Pavelić u Zagreb i njegovi ustaški povratnici, stigavši na trg pred Sabornicom 15. travnja u 4 sata, kao najpouzdaniji preuzeli su stražu pred Banskim dvorima u kojima je poglavnik započeo svoju krvavu vladavinu nad Hrvatskom.[107]

Da bi svi saznali da je Pavelić konačno stigao u Zagreb, vojskovođa i doglavnik Slavko Kvaternik pročitao je zatim na zagrebačkom radiju ovaj proglas:

»Hrvatski narode!

Dajem ti radosnu vijest, da se tvoj slavom ovjenčani Poglavnik vratio u glavni grad Zagreb i preuzeo svoju suverenu vlast u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Naš Poglavnik šalje ti svoje pozdrave, daje ti svoje srce, svoje energije i svoj um i radit će za tebe dan i noć, kao i dosad, a ti ga slijedi da vazda budemo: Za dom — spremni!«[108]

Odmah istog dana Pavelić je imenovao »krilnika« SI. Kvaternika i službeno vojskovođom, dra Andriju Artukovića povjerenikom za cjelokupnu javnu sigurnost i unutrašnju upravu u NDH, dra Milovana Zanića predsjednikom zakonodavnog povjerenstva pri Poglavniku NDH, Eugena-Didu Kvaternika povjerenikom za javni red i sigurnost u gradu Zagrebu, s tim da ga samo tri dana kasnije imenuje, na prijedlog novog ministra unutrašnjih poslova Artukovića, ravnateljem ravnateljstva za javni red i sigurnost na cjelokupnom području ustaške Hrvatske.

Prva vlada NDH položila je zakletvu u dvorima na Markovom trgu, 16. IV, u prisutnosti Vilima Cecelje, rimokatoličkog župnika iz Kustošije i zakletog ustaše, Ismeta ef. Muftića, zagrebačkog muftije, te Michaela Backera,

[106] »U Karlovcu je zatim protekao jedan dan i dvije noći neumornog rada. Poglavnik je saslušao mnoga izvješća o stanju u Zagrebu i domovini, o oduševljenju u Zagrebu i čitavoj Hrvatskoj, a zatim je u noći od 14. na 15. travnja u 1 sat u noći određen put u Zagreb« (M. Bzik, nav..djelo, str. 109).

[10] »Oduševljeno građanstvo grada Zagreba, koje je već kroz tri dana neumorno po ulicama čekalo dolazak Poglavnika i ustaša, nije nažalost, zbog sticaja prilika [!?], imalo sreće pozdraviti spasitelja Hrvatske kod njegovog ulaska u glavni grad Hrvatske. Ustaški samovozi prolazili su ulicama grada Zagreba na povjesni Markov trg, a da ih gotovo nitko od građanstva nije ni primjetio. Nešto prije 4 sata u jutro, samovozi se zaustaviše pred bivšim banskim dvorima i ustaše se iskrcaše. Još jednom obišao je Poglavnik svoju vjernu vojsku i oko u oko izražena je kod toga vječna povezanost i ljubav Poglavnika i ustaša« (M. Bzik, nav. djelo, str. 109).

[108] Petar Pekić, *Postanak Nezavisne Države Hrvatske. Borba za njeno oslobođenje i radna unutrašnjem ustrojstvu,* Zagreb 1942, str. 103.

Bzik ovako sudi: »Ante Pavelić - najveći Hrvat sviju vremena« (*Ustaški pogledi,* str. 19); »Poglavnik je uviek do sada imao pravo, on ima pravo sada i imat će pravo i u buduće« (isti izvor, str. 20).

evangeličkog biskupskog vikara u Zagrebu. Poglavnik i designirani ministri položili su prisegu.[109] Prije nego što je imenovao ministre Pavelić je održao govor u kojem je istakao da od 1102. god. hrvatski narod nije imao svoje samostalne nezavisne države i, eto, nakon punih 839 godina prvi put-nakon što je uspostavljena »potpuno samostalna Nezavisna Država Hrvatska« — došao je čas da se uspostavi i odgovorna državna vlada u njoj. Zatim je objavio njen sastav: predsjedništvo vlade i vanjske poslove zadržao je za sebe; za potpredsjednika vlade imenovao je dra Osmana Kulenovića iz Bihaća; za zapovjednika vojske i ujedno ministra hrvatskog domobranstva vojskovođu Slavka Kvaternika iz Zagreba, s tim da ga zamjenjuje u svakom slučaju u kojem bi bio säm spriječen da obavlja dužnost poglavnika; za ministra pravosuđa dra Mirka Puka iz Gline; za ministra unutrašnjih poslova dra Andriju Artukovića iz Ljubuškog; za ministra zdravstva dra Ivana Petrića iz Šolte; za ministra narodnog gospodarstva dra Lovru Sušića iz Mrkoplja; za ministra bogoštovlja i nastave dra Milu Budaka iz Sv. Roka; za ministra šuma i ruda ing. Ivicu Frkovića iz Ličkog Novog; za ministra udružbe dra Jozu Dumandžića iz Ljubuškog; za predsjednika zakonodavnog povjerenstva dra Milovana Žanića iz Senja.

Pavelić je tako počeo poslovati.

»U prvom tjednu je dr. Pavelić, koji je otsjeo u banskim dvorima — navodi SI. Kvaternik[110] — uredovao u prostorijama bana, te je primao neprestano deputacije grada Zagreba i razne ljude, a među njima i svoje prijatelje iz Vlaške ulice.«

Prvi mu je posao bio da sastavi vladu. Zbog toga je i pozivao k sebi na »čašicu razgovora« one svoje znance i prijatelje u koje je imao povjerenje ili za koje je smatrao da će mu dati koji korisniji savjet. Koliko se Kvaternik kasnije (u istrazi) mogao sjetiti glavni Pavelićevi savjetnici pri sastavljanju vlade bili su Budak, Puk i Zanić.

Nakon dolaska u Zagreb, Pavelić je već na svom stolu zatekao nekoliko zakona, naredbi i proglasa Slavka Kvaternika kao njegova zamjenika. To su, uz ostalo, bili proglasi o uspostavi hrvatskog oružničkog zapovjedništva i prikupljanju oružja, municije, odjeće, opreme, hrane i novca bivše jugoslavenske vojske, naredba da svi odjeli bivše Banke vlasti u Zagrebu obavljaju, do imenovanja vlade Države Hrvatske, sve upravne poslove u zemlji, te zakon o osnutku vojske i mornarice NDH kojim su sve vojničke osobe — obveznici kopnene vojske i mornarice bivše Kraljevine Jugoslavije — oslobođene prisege vjernosti položene toj vojsci i pozvane da polože novu prisegu vjernosti Državi Hrvatskoj i poglavniku.

Pristupivši poslu sastavljanja vlade, pred Pavelića se odmah postavilo pitanje - a što s *Hrvatskom seljačkom strankom?* Što da učine s njenim poluvojničkim organizacijama *(Seljačkom* i *Građanskom zaštitom),* s organizacijama na terenu, u prvom redu u Zagrebu, pa zatim u manjim mjestima i selima, s njenim ljudima u pokrajini? Da li pristati da uz »Ustaški pokret« postoji u ustaškoj državi još jedna politička organizacija, bila ona koliko mu drago zaslužna pri preuzimanju vlasti, razoružavanju ostataka jugoslavenske vojske, itd.? Dakako, Pavelić je kao poglavnik i vođa ustaškog pokreta mogao prihvatiti samo ono rješenje koje mu je priznavalo prvenstvo. Zato se odmah odlučno izjašnjavao protiv neke »trule« koalicije sa *HSS* kao partne-

[109] Prisegu su položili na *Ustaška načela.*

[110] A-VII, NDH, Izjava SI. Kvaternika, I. O. 9 6/9 1-104.

rom, osnovane na podjeli vlasti i utjecaja, a u prilog prilaženja pojedinih prvaka te stranke ustaškom pokretu i njihovom priznavanju primata ustaštva.

Slavko Kvaternik je Paveliću, čini se, tih dana neprekidno savjetovao koaliciju s predstavnicima *HSS,* a ne stapanje pojedinih prvaka s ustaškim pokretom. »Ja sam mu savjetovao uporno važnost ulaska predstavnika *Seljačke stranke* u vladu, te da se pod nikim uvjetima ne bi smjela raspustiti *Seljačka stranka,* nego nastojati nju pridobiti sa svim njenim organizacijama, što bi značilo dobiti cijelu zemlju iza sebe, a u prvom redu seljaštvo, što je za vrijeme rata najvažnije, radi ishrane gradova i oružanih snaga. Išao sam tako daleko da sam mu predočio i po njemu sastavljena *Ustaška načela,* koja su kod njega važila kao kakva dogma, da i ova predvidaju isto u pogledu seljaka, što i program *Seljačke stranke,* te da bi valjalo da se sa predstavnicima stranke povedu pregovori. Iako se to ne može provesti na prečac, i treba dulje vremena dok se nade neki *modus vivendi* između ustaškog pokreta i *Seljačke stranke.* Zato je potrebito kod sastava vlade ostaviti 3—4 krupna ministarstva prazna i rezervirati da se kasnije mogu popuniti sa Radićevcima. Ja sam mu dalje savjetovao, neka pozove k sebi inž. Košutića, dr. Pernara, dr. Torbara i sve druge koje pronađemo u provinciji prikladne za eventualni ulaz u vladu, pa neka se sa njima traži neki izlaz i harmonija.«[111]

Kad je Kvaternik spomenuo Košutićevo ime, Pavelić je postao goropadan. »Kad sam spomenuo ime Košutić — navodi Kvaternik[112] — napustila ga je njegova svakom zgodom majstorski glumljena mirnoća, koju je imitirao od mladosti od naših muslimana, a naročito iz priča o agama i pašama. Postao je bijesan i izbuljio oči pune osvete. ‚Košutić, to je najveći šuft, a toga Ti preporučuješ', to su bile njegove riječi. ‚On je bio moj gost u Italiji, ja sam mu otvorio put i vrata Ducea, a kod njega me je ocrnio na najinfamniji način osobno i politički, da ne važim ništa u Hrvatskoj. Taj šuft spada u zatvor, a ne na pregovore i na ministarsku stolicu!' Ja sam dalje pokušaje napustio, jer je tvrdio da mi već obzirom na Nijemce i Talijane i na ratno stanje, ne možemo se i ne smijemo igrati demokracije, jer ne samo da bi mogli izgubiti svaki prestiž, nego staviti i opstanak države u pitanje.«

Kao što je poznato, Pavelić je Kvaternika već u Karlovcu — prije svog povratka u Zagreb — bio imenovao »vojskovođom«.

Evo, što o tome iskazuje säm SI. Kvaternik: »Pavelić me je zamolio još u Karlovcu da preuzmem zapovjedništvo oružanih snaga, t.j. domobranstva i oružništva, naročito radi odgoja i organizacije novog časničkog i dočasničkog zbora. Ja sam tu zadaću iz čistog idealizma preuzeo, ako se ispune svi preduvjeti koje ja postavljam. Vidio sam skoro 15 naroda u miru i ratu kao vojnike, mogao sam njihove vrednote kao časnik na visokom položaju presuditi. Osvjedočio sam se da u vojničkom pogledu nema boljeg ljudskog materijala nego Hrvati i Srbi, osobito ako se njihov odgoj prilagodi njihovom ljudskom, odnosno muževnom dostojanstvu i ponosu.«[113]

Kvaternik je u načelu vrlo rado primio Pavelićevu ponudu (imenovanje), samo mu je, navodno, postavljao i nekoliko uvjeta. »Radi toga rekao sam Paveliću da tu dužnost preuzimam, ali uz slijedeće uvjete: da mi se nitko, pa ni on säm ne smije pačati u organizaciju i odgoj oružane snage; da mi budu stavljena na raspolaganje sva potrebita sredstva od ministarstva financija,

111 **p$_{ave}$lić je na kraju odabrao Janka Torrića!**

112 **Isti izvor kao pod 110.**

113 **Isto.**

ministarstva industrije i obrta, a po potrebi i od ostalih ministarstva na raspolaganje; da u državnim potrebama ranžira oružana snaga na prvom mjestu, dok ne bude savršeno gotova i organizirana; da se mene ne miješa u nikakvu politiku ili stranački pokret, jer je moj autoritet kao predstavnika oružane snage ovisan o cijelom narodu, a nikako ne o stranačkim pokretima.«[114]

Pavelić je, navodno, sve te uvjete prihvatio. »Tom zgodom je i ustanovljeno - nastavlja SI. Kvaternik[115] - da ustaška milicija ili vojnica ne spada u oružanu snagu i oružništvo u slučaju potrebe, da ne treba biti u tu svrhu upotrebljavana redovita vojska, tj. domobranstvo.«

Tako je taj »krilnik« i »vojskovođa« dobio resor ministarstva domobranstva i smiješnu »sjekiricu« kao simbol vlasti vojskovođe. Počeo je odmah obilaziti razna mjesta po Hrvatskoj, prisustvovati svečanostima i mimohodima, držati beskonačne govore, prikupljati stare austrougarske oficire u svoj štab najbližih suradnika i slaviti A. Pavelića, tog »osloboditelja Hrvata i pobjeditelja Srba« — kako su ga, i nakon Rimskih ugovora, potpisanih 18. svibnja 1941, rado nazivali.[116]

Kad mu je kasnije Pavelić povjerio da je Janka Tortića predvidio za ministra, SI. Kvaternik je, navodno, protestirao riječima: »Baš si izabrao najboljega, koji imade zločest glas među radićevcima, radi nekorektnog manipuliranja sa parama.« »Odgovor Pavelića je bio, neka to pustim na stranu. Ni onda kad sam mu rekao da je Tortić nakon nastanka NDH u vrijeme kada me je jedva poznavao od mene tražio da mu dadem stare jugoslavenske marke u vrijednosti od 100.000 gratis, koje će on prodati i platiti svoje dugove. I na to Pavelić nije reagirao. On, naime, nije znao da je Tortić pripovijedao da je njegova žena najbolja prijateljica od supruge Pavelića. Tu sam već vidio upliv gde Pavelić na politiku. To navadam radi toga, jer je ona bila i voljom i intelektom jača od njega, bolesno častohlepna i bez ikakvih skrupula u biranju sredstava, zato je ona na njega uplivala u svim pitanjima politike, naročito u srpskom pitanju i u ustaškom pokretu, bila je ona uvijek iza zastora konačni i odlučujući faktor.«[117]

Ipak, Kvaternik u svom iskazu prigovara Paveliću — u vezi s radom ustaške vlade — što nije postojala »kolektivna odgovornost« ministara! «Običajne kolektivne odgovornosti, kako je to slučaj u demokratskim državama, nije bilo od prvog dana. Za sve poslove ministarstva nosio je odgovornost poglavnik, a uz njega dotični resorni ministar. Radi toga održavane su ministarske sjednice zbilja kako se veli u rijetke petke, obično da se nešto potvrdi, što je poglavnik odlučio prije na svoju ruku. To je bilo osobito vidljivo kod sklapanja rimskog pakta i donošenja židovskog zakona, a naročito kod navještanja rata Americi, kad su ministri saznali tek iz novina da smo i sa Amerikom u ratnom stanju, makar ja. Nošenje i snašanje ove odgovornosti je Pavelić ponovno naglasio i u saboru sa riječima: da za sve snosi on odgovornost i nitko drugi.«[118]

Pavelić je pri tom bio dozlaboga sumnjičav i podozriv. »Ovaj način — iskazuje dalje SI. Kvaternik[119] — trebao je Pavelić, da može raspravljati sa

[114] **Isto.**
[115] **Isto.**
[116] **Pavelić je u prvo vrijeme uvelike hvalio SI. Kvaternika.**
[117] **A-VII, NDH, Izjava SI. Kvaternika, I. O. 9 6/9 1-104.**
[118] **Isti izvor.**
[119] **Isto.**

svakim mimistrom u četiri oka, pa upravo izigrati na majstorski način jednog ministra protiv drugog, što mu je i uspjevalo, da konačno jedan ministar je sumnjao u drugoga, odnosno osumnjičio drugoga, nitko nikom nije vjerovao. To je Pavelić sve činio i uveo pozivom na ‚autoritativni princip', kao jedino mogući način vladanja u ratu i dok se država ne izgradi. Da se udovolji autoritativnom principu kao spasonosnom, po uzoru Ducea i Fiihrera, raspuštene su sve dosadašnje političke stranke, sva muška i ženska hrvatska društva uključivo svih odgojnih mladenačkih organizacija. *Uzdanicu* za koju je postojalo mišljenje da je ona Pavelićeva, i ona je raspuštena kao nepouzdana, a njoj je u tu svrhu podmetnuta paklena mašina u dvorište. Kako sam mogao tokom vremena proučavanjem psihe dr. Pavelića i njegovog zakulisnog gazde gđe Mare ustanoviti, autoritativni princip bio je samo puki izgovor, pogonska snaga bio je paničan i osobni strah pred svakom organizacijom koja nije bila ustaška i neposredno u njegovim rukama.«

Sastavivši vladu od samih istaknutih ustaša, Pavelić je i na ostale važne položaje postavljao svoje najpovjerljivije ljude: Didu Kvaternika, Božu Cerovskog, Eriha Lisaka i druge. Za zapovjednika ustaške vojnice postavio je Jucu Rukavinu, u Bosnu je poslao Juru Francetića, u Hercegovinu Ivu Herenčića i Miju Babica, u Liku Ivana Devčića-Pivca. Dra Marka Lamešića, odvjetnika iz Rume, imenovao je za povjerenika u istočnoj Slavoniji (od Vinkovaca do uključivo Zemuna), a 18. IV dra Mladena Lorkovića za državnog tajnika u ministarstvu vanjskih poslova, Didu Kvaternika za ravnatelja ravnateljstva za javni red i sigurnost na cjelokupnom području Hrvatske, dra Vladimira Košaka za pomoćnika ministra narodnog gospodarstva. Istog dana vratila se iz Firence Pavelićeva supruga Mara Lovrenčević-Pavelić s -dvije kćerke u pratnji ustaškog časnika Eriha Lisaka i više ustaša.

Pristupio je postepeno i smišljeno provođenju svoga unutrašnjeg političkog programa: progonu i uništavanju Srba, Židova i opozicionih Hrvata i svega što je bilo napredno. Pavelić i pojedini članovi vlade započeli su propagandistički pohod, usmjerivši strijele mržnje u prvom redu na Srbe i Židove. Pri toj raboti najviše su se isticali Mile Budak, Mirko Puk, Mladen Lorković i drugi, a njen zadatak je bio da se hrvatski narod duhovno pripremi za koljački pohod koji će ustaška vlada ubrzo započeti uz pomoć ustaške organizacije i policije na čelu s Didom Kvaternikom.

Temelj te »anarhičke i izdajničke despocije« — kako Dido Kvaternik naziva naknadno Pavelićevu vladavinu, poslije »gorkog svršetka« u emigraciji (1952)[120] — predstavljala je »zakonska odredba za obranu naroda i države« koju je Pavelić potpisao već 17. IV 1941.[121] U njoj stoji: tko bilo na koji način povrijedi ili je povrijedio čast i životne interese hrvatskog naroda ili bilo na koji način ugrozio opstanak NDH ili državne vlasti, pa makar djelo ostalo samo u pokušaju, čini se krivcem zločinstva veleizdaje; počinitelja odnosno krivca stići će kazna smrti, a za sudovanje po toj odredbi postavljaju se po potrebi izvanredni sudovi od tri osobe koji će suditi po hitnom postupku. Tako je režim odmah imenovao prvi prijeki sud u Zagrebu, pa zatim u Karlovcu, Gospiću, Varaždinu, Tuzli, Banja Luci, Bjelovaru, Osijeku i drugdje. Ti su sudovi poslovali po hitnom postupku, donoseći osude, dakako — na smrt.

9. *Kapitulacija jugoslavenske kraljevske vojske.* Otpor jugoslavenskih

[120] **E. Kvaternik, nav. rasprava, str. 207.**
[121] ***Hrvatski narod,* Zagreb, 18. IV 1941, god. III, br. 63.**

Naređenje D. Simovića da otpočnu pregovori s Nijemcima ***(si. desno)***

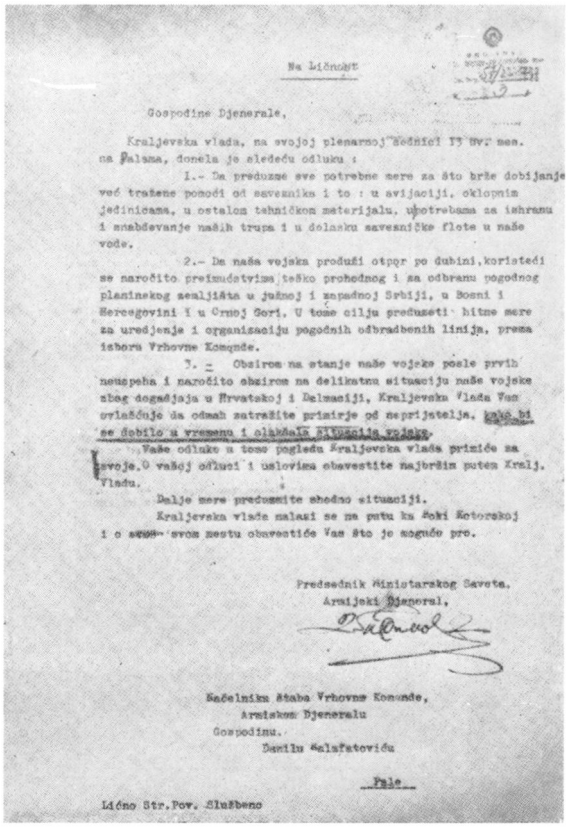

Na Ličnost

Gospodine Djenerale,

Kraljevska vlada, na svojoj plenarnoj sednici 13 tek. mes. na Palama, donela je sledeću odluku :

1.- Da preduzme sve potrebne mere za što brže dobijanje već tražene pomoći od saveznika i to : u avijaciji, oklopnim jedinicama, u ostalom tehničkom materijalu, potrebama za ishranu i snabdevanje naših trupa i u dolasku savezničke flote u naše vode.

2.- Da naša vojska produži otpor po dubini, koristeći se naročito preimućstvima teško prohodnog i za odbranu pogodnog planinskog zemljišta u južnoj i zapadnoj Srbiji, u Bosni i Hercegovini i u Crnoj Gori. U tome cilju preduzeti hitne mere za uređenje i organizaciju pogodnih odbrambenih linija, prema izboru Vrhovne Komande.

3. - Obzirom na stanje naše vojske posle prvih neuspeha i naročito obzirom na delikatnu situaciju naše vojske zbog događaja u Hrvatskoj i Dalmaciji, Kraljevska Vlada Vam ovlašćuje da odmah zatražite primirje od neprijatelja, kako bi se dobilo u vremenu i olakšalo situacija vojske.

Vaše odluke u tome pogledu Kraljevska vlada primiće na svoje. O vašoj odluci i uslovima obavestite najbržim putem Kralj. Vladu.

Dalje mere preduzmite shodno situaciji.

Kraljevska vlada nalazi se na putu ka Boki Kotorskoj i o svom mestu obavestiće Vas što je moguće pre.

Predsednik Ministarskog Saveta,
Armijski Djenerał,
D. Simović

Načelniku Štaba Vrhovne Komande,
Armijskom Djeneralu
Gospodinu.
Danilu Kalafatoviću

Pale.

Lično Str.Pov. Službeno

A. Pavelić dolazi da potpiše »Rimske ugovore« ***(si. dolje)***

demoraliziranih, raspršenih i loše vođenih snaga danomice je posvuda sve \ i-«, slabio i 13. travnja je svakom iole upućenom moralo biti jasno da je daljnje ratovanje jugoslavenske vojske samo pitanje kraćeg vremena, možda i sati. U zapadnoj Bosni i Dalmaciji više nije bilo otpora, a Nijemci su već bili prešli rijeku Unu i zauzeli Kostajnicu i Bihać, dok su Talijani ušli u Gospić sa sjevera, a u Benkovac iz Zadra.

Vlada generala D. Simovića, nakon prvoga teškog bombardiranja Beograda ujutro 6. IV, a prije drugoga, povlačila se iz Beograda i svoje privremeno sjedište udarila u mjestu Sevojno kod Užica. Predsjednik je vlade pri tom nije pratio, nego se hitno preselio u Banju Koviljaču, gdje se nalazila Vrhovna komanda. Simović je u to vrijeme zauzimao još istodobno položaj predsjednika vlade i načelnika štaba Vrhovne komande. Ali Vrhovna komanda nije mogla dulje vremena ostati ni tamo i Simović je, čini se, 12. IV došao u Sarajevo i na Pale (kod Sarajeva), gdje su se nalazili besposleni članovi vlade (bez VI. Mačeka, koji je iz Užica, pozvavši dra J. Krnjevića da ga u vladi zamijeni, otputovao u Zagreb, da tamo sačeka rasplet). Na Palama je Simović sazvao sjednicu vlade za sutradan, 13. travnja.

Toj sjednici vlade, održanoj na Palama u samostanu časnih sestara, prisustvovali su svi ministri i ban Banovine Hrvatske dr Ivan Šubašić.[122] General Simović podnio je opširan izvještaj o situaciji na frontovima i u njemu naglasio da položaj nije, doduše, povoljan, no da nije ni beznadan, jer postoji, po ratnom planu, treća obrambena linija. Obrana po širini — govorio je Simović - nije uspjela, zato se sada prelazi na obranu po dubini, i tu nam može dobro poslužiti prirodni masiv hercegovačko-crnogorskog prostora. Pružat će se još duže vremena otpor upravo u tim krajevima koji su teško prohodni i gdje Nijemci sa svojim naoružanjem ne mogu lako i tako brzo napredovati. U diskusiji nakon Simovićevog referata uzelo je riječ i nekoliko ministara (Bogoljub Jevtić i drugi) i vlada je na kraju zaključila da će članovi vlade sutradan, 14. IV rano ujutro, krenuti s Pala u Nikšić, da će se evakuirati i političari (nečlanovi vlade) koji su pošli s vlakom iz Beograda ili sada pristižu i, na kraju, da će se arhivi predsjedništva vlade i ministarstva vanjskih poslova otpremiti u Risan. Vlada na toj sjednici na Palama — po svemu se čini — nije raspravljala o kapitulaciji niti je o tome donijela neku odluku. I izvještaj predsjednika vlade i načelnika štaba Vrhovne komande u jednoj osobi na toj sjednici nije bio tako sastavljen kako bi bila opravdana pomisao da kapitulacija neposredno predstoji.

Sutradan, u cik zore, požurili su se članovi vlade i njihova brojna pratnja (supruge) u automobilima put juga. Ali, prije nego što je säm pošao istim smjerom (prema manastiru Ostrog), general Simović, kao predsjednik vlade, smijenio je generala Simovića sa položaja načelnika štaba Vrhovne komande i za novog načelnika imenovao generala Danila Kalafatovića, dotadašnjeg načelnika Pozadine Vrhovne komande.

Simović je Kalafatoviću, 14. IV ujutro, uputio službeni akt[123] u kojem stoji da je vlada, na svojoj plenarnoj sjednici, održanoj na Palama, donijela ovu odluku: a) da se poduzmu sve potrebne mjere kako bi se od Saveznika što prije dobila zatražena pomoć u avionima, oklopnim jedinicama i drugom; b) da vojska pruži otpor po dubini, koristeći se pri tom teško prohodnim zemljištem

[122] **Ferdo Čulinović objavio je u svojoj knjizi: *Stvaranje nove jugoslavenske države,* Zagreb 1959, između str. 8 i 9 faksimile zapisnika te sjednice.**

[123] **Ferdo Čulinović, *Slom stare Jugoslavije,* Zagreb 1958, str. 282-283.**

u južnoj i zapadnoj Srbiji, u Bosni i Hercegovini i u Crnoj Gori; c) da vlada ovlašćuje Kalafatovića - s obzirom na stanje naše vojske poslije prvih neuspjeha i naročito s obzirom na delikatnu situaciju zbog dogadaja u Hrvatskoj i Dalmaciji — da odmah zatraži primirje od neprijatelja eda bi se dobilo na vremenu i olakšala situacija vojske. Vlada će Kalafatovićeve odluke primiti kao svoje; o odluci i uvjetima neka najbržim putem obavijesti vladu koja se nalazi na putu u Boku Kotorsku; daljnje mjere neka Kalafatović poduzme u skladu sa stituacijom. Vlada će mu mjesto svoga novog sjedišta javiti najbržim putem.

Kalafatović je jedva dočekao takve Simovićeve upute i istog je dana s Pala uputio podredenim komandama i komandantima novo naređenje,[124] pozivajući se pri tom na ovlaštenje predsjednika Simovića (»vlada će Kalafatovićeve odluke primiti kao svoje«). U njemu je stajalo da će Vrhovna komanda odmah, dok čitav državni teritorij nije još okupiran, zatražiti prekid neprijateljstva s njemačkim i talijanskim snagama; da će poduzeti sve potrebno kako bi zaključila časno primirje s njemačkim i talijanskim trupama, eda bi tako olakšala vojsci i narodu sve posljedice toga neželjenog rata; da se zbog toga imaju poduzeti potrebne mjere i izdati prikladna naređenja. Kalafatović se pri tom — da opravda takav korak — pozivao na neuspjehe na svim frontovima, na potpuno rasulo vojske u Hrvatskoj, Dalmaciji i Sloveniji (zanimljivo da je zaboravio spomenuti druge krajeve!), na spoznaju Vrhovne komande, nakon svestranog proučavanja naše političke i vojne situacije da je daljnji otpor nemoguć i potpuno nepotreban, a da ovaj rat nisu željeli ni narod ni njegove vojničke starješine. -

Već 14. travnja bile su na jugoslavenskoj strani obustavljene operacije; vlada je sutradan u podne pobjegla iz Nikšića avionom u Grčku i dalje, a 17. travnja su predstavnici Vrhovne komande u Beogradu potpisali bezuvjetnu kapitulaciju jugoslavenske vojske.

Hitlerov *Pothvat 25* na bojnom polju bio je tako kod nas okončan.

[124] **Isti izvor, str. 284.**

ŠESTO POGLAVLJE

Osovinsko priznanje NDH

1. Kvaternikova molba za priznanje. Slavko Kvaternik, kao ustaški *locum tenens* u Zagrebu, uputio je, 10. travnja navečer[1] - kao što smo vidjeli - posredstvom SS-Standartenführera dra Edmunda Veesenmayera, opunomoćenoga osobnog izaslanika ministra v. Ribbentropa, telegram Adolfu Hitleru, s molbom da Njemački Reich prizna netom proglašenu NDH. Ta Kvaternikova molba glasila je ovako: Hrvatski narod — piše u njoj — koji se stoljećima borio za svoju slobodu, ustao je - dok je njemačka vojska nanosila Srbiji uništavajuće udarce — kao jedan čovjek da säm gradi svoju budućnost i svoj život, koji je moguć i življenja vrijedan samo pored njemačkog naroda. U četvrtak, 10. travnja 1941, preuzeo je on (Kvaternik) cjelokupne vladine ovlasti bivšeg potpredsjednika jugoslavenske vlade dra Vladka Mačeka na zakoniti način iz njegovih ruku i proglasio Nezavisnu Državu Hrvatsku »u skladu s voljom hrvatskog naroda^. Svi organi izvršne vlasti djeluju neometano dalje; mir i red u zemlji su osigurani; sa komandom njemačke vojske uspostavljena je najveća sloga za suradnju i za sve ubuduće potrebne mjere. U času oslobođenja, za koje su se tako teško borili i patili, miješa se u njihovo veselje radovanje zbog pojave Führerove divne vojske. Zahvaljuje mu u ime hrvatskog naroda na zaštiti koju njemačka vojska ukazuje hrvatskome narodnom ustanku i moli Führera da Velikonjemački Reich prizna Nezavisnu Drža /u Hrvatsku. Heil Führern njemačkog naroda! Potpis: Slavko Kvaternik. - Veesenmayer je, uz ostalo, dodao na kraju telegrama i to da se original te Kvaternikove poruke nalazi u njegovim (Veesenmayerovim) rukama.

I Pavelić je iz Rima, 11. travnja[2] — talijanskim posredstvom — uputio Hitleru pozdravni telegram. U njemu stoji: »U času ulaska slavom ovjenčanih i nepobjedivih njemačkih trupa u moju domovinu, uzimam slobodu, Führer, da Vam izrazim svoju zahvalnost i odanost. Nezavisna Hrvatska vezat će svoju budućnost s evropskim novim poretkom što ste ga Vi, Führer, i Duce stvorili. Hrvatski narod pozdravlja u ovom času, kličući iz svega srca, nacionalsocijalističku Njemačku i fašističku Italiju. Potpis: dr Ante Pavelić.«

Primivši Kvatemikovu molbu za priznanje, Ribbentrop je, 12. IV,[3] preko savjetnika poslanstva F. v. Sonnleithnera, na službi u njegovu kabinetu, potvrdio Veesenmayeru primitak Kvaternikove poruke Führern od 10. trav-

[1] ***ADAP,* XII, 2, str. 427—428. Taj telegram donosi i dr Milan Blažeković u prilogu: Dokumenti o priznanju Nezavisne Države Hrvatske, *Hrvatska misao,* Buenos Aires, prosinac 1966, god. XIV, sv. 37, str. 14-15.**

[2] ***ADAP,* XII, 2, str. 432-433. Blažeković donosi taj telegram na engleskom jeziku (Nav. rasprava, str. 15).**

[3] **PA, Büro RAM, Kroatien, Nr. 91 od 12. IV.**

nja. Ribbentrop, dalje, moli — stoji u telegramu — da mu Veesenmayer podnese izvještaj o položaju, a zatim će mu dati zatražene upute o daljnjem (Veesenmayerovom) držanju u Zagrebu.

Ribbentrop je drugim telegramom[4] javio Veesenmayera kako je iz Zagreba primio njegov opširan izvještaj o djelovanju tih dana i da je suglasan s poduzetim.[5] Moli Veesenmayera da se ubuduće — kako to i säm Veesenmayer predlaže — drži neupadljivo u blizini Kvaternika. Neka, ipak, daljnje korake (mjere) prepusti potpuno Hrvatima (tj. ustašama), a säm da se drži po strani. Kod daljnjeg tretiranja hrvatskog pitanja namjerava njemačka strana - javlja Ribbentrop izričito - sada Italiji potpuno[6] prepusti prvenstvo (Vortritt).

Veesenmayer je, zatim, informirao Ribbentropa[7] da je upravo u formiranju vijeće pod Kvaternikovim predsjedništvom *(Hrvatsko državno vodstvo);* osiguran je sastav od najboljih ljudi a da slijedi daljnja informacija ministru. Drugim telegramom[8] javio je važnu vijest da — prema pouzdanom izvoru — očekuju Pavelića u Zagrebu u toku dana. Veesenmayer moli da mu Ribbentrop pošalje upute u pogledu Italije. Zatim Veesenmayer — u novom telegramu[9] — navodi sastav vijeća s Kvaternikom, za kojega kaže da je »šef vlade«, a odmah zatim javlja i to[10] da formiranje vijeća predstavlja provizorij, budući da se odgađa konačni sastav vlade sve dok ne uslijedi priznanje nezavisne Hrvatske od osovinskih sila koje Hrvati žele. Održavanje tog provizorija vremenski može biti samo ograničeno, jer nova hrvatska vlada, inače, sve više gubi povjerenje hrvatskog naroda. Izostanak priznanja može lako dovesti do sličnog razvoja kao u Rumunjskoj — javlja Veesenmayer.

Ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu javilo je kabinetu ministra Ribbentropa[11] da je pukovnik E. Lahousen iz Vrhovne komande, navečer 11. IV, razgovarao s generalom A. Jodlom, tko treba da postane »vođa Hrvata« i može li se osnovati *Hrvatska legija.* Nakon tog razgovora, smjesta je uslijedila Führerova odluka o tome. Ta odluka glasi ovako: 1. Nikakvo miješanje u unutrašnjopolitičke odnose Hrvatske. Hrvati neka sebi izaberu vođu kojega žele (a to je značilo: Pavelić kao čovjek Rima!). 2. Treba pristupiti formiranju *Hrvatske legije* u okviru danih prilika.[12]

I povjerljivi ljudi njemačke vojnoobavještanje službe *(Abwehr)* primili su Kvaternikovu molbu o priznanju pa su je, također — svojim kanalima koji su im stajali na raspolaganju -otposlali u Berlin.[13] Stoga je ministarstvo vanjskih poslova (SS-Oberführer W. Stahlecker iz Ribbentropova kabineta) predložilo, uz ostalo, da se Kvaterniku obeća odgovor na njegovu molbu u dogledno vrijeme. Uz to, ministarstvo je ukazalo na potrebu dogovora s Italijom o prikladnom postupku, a kao njemačko stajalište u tim (budućim) pregovorima predlagalo je ovo: hrvatska država polučit će priznanje, ali će se o pitanjima

[4] Isti izvor, Nr. 93 od 12. IV.

[5] *ADAP,* XII, 2, str. 429-430.

[6] Na konceptu telegrama Nr. 93 Ribbentrop je svojom rukom dodao tu riječ *ganz!*

PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 9 od 12. IV.

[8] PA, Büro RAM, Kroatien, Nr. 51 od 12. IV.

[9] Isti izvor, Nr. 53 od 12. IV.

[10] Isti izvor. Nr. 54 od 12. IV.

[11] Isti izvor, Nr. 103 od 12. IV. Vidi mnogo opširnije: *ADAP,* XII, 2, str. 436^37.

[12] Ustaške su novine javile da se 25. V 1941. u noći ta *Hrvatska legija* (zapovjednik Beno Klobučarić) vratila u Zagreb (skupina više od 600 članova - navodno) (*Hrvatski narod,* Zagreb, 27. V 1941, god. III, broj 104).

[13] PA, Büro RAM, zabilješka od 12. IV 1941.

njenoga državnopravnog položaja i teritorijalnog prostiranja ipak kasnije raspravljati sa svim zainteresiranim državama.

Njemački generalni konzulat u Zagrebu (dr Alfred Freundt, odnosno Wolff) javio je te iste noći (12/13. IV)[1] da je Kvaternik toga dana (12. IV) uputio preko Vrhovne komande vladi Reicha dvije molbe, i to: 1. molbu da vlada Reicha prizna NDH (u pozitivnom slučaju, Kvaternik bi odmah pristupio formiranju vlade); 2. molbu da odobre osnivanje hrvatske vojske koja se već formira i u borbama je sa Srbima zaplijenila dragocjen i obilan ratni materijal. Kvaternik moli da njemačka vojska ne plijeni taj materijal i ostavi ga hrvatskoj vojsci; također obećava bezodvlačno i bezuvjetno bratstvo u oružju na svakom ratištu. — Taj Kvaternikov korak najbolje karakterizira sadašnju situaciju u Hrvatskoj — stoji dalje u tom telegramu dra Freundta, odnosno Wolffa. Povjerenje u Fiihrera u hrvatskom je narodu neograničeno. Talijanske i mađarske vojne mjere na hrvatskom teritoriju nailaze na sve veće nepovjerenje i stvaraju velik nemir. Danas formirano vijeće na čelu s Kvaternikom jamči u ovom času za potpunu i harmoničnu suradnju između Hrvata i njemačkih vojnih vlasti, kao i sređenu upravu na polju privrede i obrade polja. Konsolidacija vlade ovisi uvelike o tome da je priznaju osovinske sile. Djelotvorna propaganda moguća je, čini se, samo s ovim parolama: osovinske sile priznaju slobodnu Hrvatsku; Njemačka nema nikakvih teritorijalnih zahtjeva na hrvatski teritorij; priznanje doprinosa hrvatskih vojnika rastrojavanju i razbijanju bivše jugoslavenske vojske; uvažavanje hrvatskog učešća pri stvaranju novog poretka u Evropi; židovsko pitanje. — Od važnosti je apel lecima, upućenim hrvatskim seljacima, da odmah pristupe što je moguće većoj obradi polja, budući da je ugroženo snabdijevanje uslijed slabe žetve u protekloj godini.

U noći je bio iz Zagreba otposlan i drugi telegram[15] u kojem Veesenmayer javlja Ribbentropu kako je te večeri Privremeno ustaško vijeće održalo prvu sjednicu; da je Kvaternik u uvodu srdačnim riječima spomenuo Fiihrera; njegove (Kvaternikove) smjernice bile su nacionalsocijalističke; nikakav birokratski program, nego načela: čast, rad, zalaganje i čisti prsti; Kvaternik je saopćio da se Pavelić - prema informaciji talijanskog generalštaba — nalazi na putu prema Zagrebu i može se računati da će sutra stići u Zagreb.

Ribbentrop je, 13. IV, oko podne,[16] telegrafski informirao Veesenmayera kako je Pavelić (iz Italije) uputio telegram Führern i da njemačka strana namjerava još istog dana (dakle, 13. IV) priznati NDH pod Pavelićevim vodstvom. Stoga Ribbentrop moli svog pouzdanika u Zagrebu da mu hitno odgovori lozinkom: »Pavelić«, ako je sve u redu.

Odgovarajući na taj Ribbentropov telegram, Veesenmayer je javio Ribbentropu[1] kako, pozvan, odlazi s Kvaternikom u 15 sati u Karlovac da dočeka Pavelića. Čim se vrati iz Karlovca, smjesta će odgovoriti ministru. Predbježno ocjenjuje položaj vrlo pozitivno, a svoje konačno mišljenje javit će Ribbentropu oko 20 sati navečer.

Pavelić je te večeri, dolazeći iz Sušaka (Rijeke) i Gorskog kotara, stigao u Karlovac i tamo se sastao i s Veesenmayerom. Poslije tog razgovora, Veesenmayer je kratko javio Ribbentropu: »Pavelić — razgovor održan u 21 sat. Sve

[14] *ADAP*, XII, 2, str. 440-441.
[15] PA, Büro RAM, Kroatien, Nr. 57 od 12. IV.
[16] *ADAP*, XII, 2, str. 446.
[17] PA, Büro RAM, Kroatien, Nr. 59 od 13. IV.

potpuno jasno«,[18] a u drugom telegramu — otposlanom iz Zagreba nešto kasnije, tj. 14. IV[19] — javio je Ribbentropu da je Pavelić stigao u Karlovac tek u 20.45 sati, pošto je njegovo putovanje Hrvatskom bilo »jedinstveni trijumfalni put«. Veesenmayer je odmah mogao ustanoviti da Kvaternik uživa puno Pavelićevo povjerenje i da među njima vlada sloga u svim točkama. Kvaternikovo podređivanje Pavelićevu vodstvu samo se po sebi razumije. Oko 21 sat došlo je do razgovora između Pavelića, Kvaternika i njega. Pavelić je izjavio da je prema Duceu u stvaranju slobodne i nezavisne Hrvatske potpuno slobodan: ne postoji nikakva obveza bilo koje vrste. Pavelić zna kako slobodu Hrvatske imaju isključivo da zahvale moći Fiihrera, Reicha i Evrope. Zbog toga samo jedna želja: da Reich što prije prizna Hrvatsku pod njegovim vodstvom; uz to, želja je Pavelića i Kvaternika da ih Führer i ministar vanjskih poslova Reicha, nakon priznanja, što skorije prime da bi im se zahvalili i obećali da će za Führera živjeti i umrijeti. Pavelić ne namjerava uopće voditi neku vanjsku politiku; to< obavlja Führer, a Pavelić želi samo to da vodi svoj narod u bolje dane i dokaže kako Hrvati nisu Slaveni, nego da rasno pripadaju Germanstvu.[20] Bio je dirljiv susret Pavelića s njegovim vjernima. Svojstvo vođe izvan je diskusije, uslijed discipline njegovih pristaša i ljubavi naroda. Pavelić je garant za to da Führer s njim neće doživjeti nikakvo razočaranje. Zato Veesenmayer najtoplije preporuča da ga Führer i Ribbentrop prime, nakon što Reich prizna Hrvatsku. Kad bi još u toku istog dana — zaključuje Veesenmayer svoj izvještaj — došlo do priznanja, ono bi se podudaralo s Pavelićevim ulaskom u Zagreb i imalo bi osobito veliko djelovanje, utoliko više što zabrinjava sve uočljivija prisutnost Talijana.

Ribbentrop je već, 13. IV, oko podne[21] telefonski poručio u Rim ambasadoru v. Mackensenu da Führer i on osobno smatraju kako je došao trenutak i za službeno priznanje nezavisnosti hrvatske države. Ali takav korak može uslijediti tek u najužoj suradnji s Duceom. Ambasador će stoga, vjerojatno još u toku dana, dobiti iz Berlina instrukcije, koje mu zasada još ne mogu dati, budući da su u toku određena eruiranja o sadašnjima hrvatskim vlastodršcima u Zagrebu. Postoji nada da će se u toku poslijepodneva moći to pitanje izvesti na čistac.

Mackensen je o tome, u širokim potezima, obavijestio Anfusa i talijanski je diplomat upozorio njemačkog ambasadora kako će se Duce zasigurno složiti s prijedlogom o priznanju NDH, no da je to za nj utoliko nešto teže što dodiruje pitanje Dalmacije.

Ribbentrop je zatim, u noći na 14. IV, osobno nazvao Mackensena i naredio mu da posjeti Ducea i preda mu tekst telegrama što će ga tek primiti, a u kojem Führer službeno notificira šefu države Paveliću priznanje NDH. Ribbentrop je zamolio ambasadora da u razgovoru s Duceom naglasi kako njemačka strana misli da je u tome pitanju Njemačka u drugom planu i kako neće, što se samo po sebi razumije, ništa poduzeti što se ne bi slagalo s Duceovim željama. Ali Führer i on (Ribbentrop) misle, kako je došao čas da priznaju NDH, budući da će to priznanje potaknuti i posljednjega hrvatskog

[18] **Isti izvor, Funkspruch aus Agram vom 13. IV 41; Vidi: *ADAP,* Band XII, 2, str. 446, bilj.**

[19] ***ADAP,* XII, 2, str. 457-458.**

[20] **Tu su teoriju prije rata zastupali Cherubin Šegvić i Stjepan Buć, a Pavelić ju je zdušno prihvaćao. Vidi i brošuru dra Buća: *Naši službeni povjesničari i pitanje podrijetla Hrvata,* Zagreb 1941.**

[21] ***ADAP,* XII, 2, str. 451-453.**

vojnika da baci oružje. Osim toga, i Mađari — iako nisu službeno objavili da priznaju NDH — ipak se donekle kreću prema tom cilju, i to uslijed formule odabrane kao opravdanje za njihovo zakoračenje na jugoslavenski teritorij: da jugoslavenska država kao takva više ne postoji.[22]

Mackensen je doista u toku noći (13/14. IV) primio tekst projektiranog Fiihrerova telegrama Paveliću.[23] U njemu stoji da se Hitler zahvaljuje Paveliću na telegramu (iz Rima) i na telegramu generala Kvaternika, kojima su ga upoznali s proglašenjem NDH u skladu sa željom hrvatskog naroda i zamolili da je Treći Reich prizna. Za nj je sasvim osobita radost i zadovoljstvo, u trenutku kad hrvatski narod pobjedonosnim napredovanjem osovinskih četa ponovo stječe svoju dugo vremena željenu slobodu, da mu saopći kako Reich priznaje NDH. Führerove najbolje želje - stoji na kraju u telegramu - upućene su Paveliću i budućnosti hrvatskog naroda.

2. *Rezerve B. Mussolinija.* Njemački ambasador u Rimu je, 14. IV izjutra — u skladu s primljenim instrukcijama — razgovarao, u prisutnosti Anfusa, s Mussolinijem o pitanju priznanja novostvorene ustaške države.[24] Duce je najtoplije u principu pozdravio misao priznanja, pošto se dvanaest godina - kako je tom prilikom rekao ambasadoru — pod najtežim, poslije atentata na kralja Aleksandra u Marseilleu (1934) gotovo do rata zaoštrenom opterećenju svoga odnosa prema Beogradu, zalagao za Hrvate. Točno je da priznanje nezavisnosti Hrvatske kao takvo ostavlja otvorenim pitanje njenih budućih granica koje se, uostalom, moraju povući ne samo prema Italiji nego i prema svima ostalim susjedima. No, za Italiju pitanje se postavlja drugačije, budući da ima određena prava — osnovana na historijskim, etničkim, strateškim i pomorskim razlozima - na Dalmaciju, a koju Hrvati smatraju za svoju. Ta prava mora on štititi, iako je spreman — i to se samo po sebi razumije — da ispuni opravdane hrvatske želje u pogledu izlaza na Jadran. Duce se, ipak, nije zadržao kod ideje da u tekst telegrama uvrste rezervu u pogledu Dalmacije, nego je izjavio da će na drugi način, *privatim,* prenijeti Paveliću da, doduše, »s oduševljenjem pozdravlja« priznanje nezavisnosti Hrvatske, ali da ne želi nipošto da se danas tim priznanjem obveže na buduće granice NDH, prije svega u vezi s Dalmacijom. Anfuso — koji je tom prilikom upozoravao da su Hrvati (ustaše) već vrlo aktivni u Dalmaciji i da su tamo, u nekoliko gradova, uputili vladine komesare — primijetio je da bi možda bilo dobro kad bi i njemačka strana, na sličan način, ukazala na to da su priznanje nezavisnosti i pitanje budućih granica dvije različite stvari. Duce je sažeo svoje izlaganja u tvrdnju kako je bez daljnjega spreman da otpošalje u Zagreb telegram analogan Führerovom, no da mora pri tome, ipak, izvući od Pavelića ili Kvaternika telegram sličan onima koje je Führer primio od oba hrvatska predstavnika, a koje on säm dosad nije primio. On će to poduzeti, i to putem talijanskih vojnih vlasti - budući da ne postoji, kako je Anfuso dobacio, druga veza - i ambasadoru još u toku dana (što se Mackensenu činilo da će biti neizvedivo) dostaviti tekst svog telegrama. Mackensen je i Ducea, a kasnije i

[11] Ustaško je novinstvo donijelo ovu vijest: »Zagreb, 11. IV. Poglavar mađarske države regent Horthy izdao je noćas manifest, u kojem priznaje Nezavisnu Državu Hrvatsku. U manifestu ističe mnogostoljetnu zajedničku sudbinsku povezanost hrvatskog i mađarskog naroda, želeći hrvatskom narodu i Hrvatskoj državi lijep razvitak i sreću u budućnosti« *(Hrvatski narod,* Zagreb, 12. IV 1941, god. III, broj 59).

[23] *ADAP,* XII, 2, str. 453-454.

[24] Isti izvor, str. 454-455.

Anfusa, ozbiljno upozorio da njemačka strana polaže posebnu važnost na objavljivanje toga čina po mogućnosti još u toku dana, tj. 14. IV.

I Ribbentrop je najhitnije *(citissime)* zatražio od Veesenmayera[25] da što brže pošalju Pavelićev telegram koji sadrži notifikaciju proglašenja nezavisne Hrvatske i molbu za njeno priznanje, i to brzojavno u Berlin, a i direktno u Rim, ukoliko je moguće.

U skladu s tim zahtjevom, Veesenmayer je telegrafski[26] dostavio Berlinu tekst Pavelićeva telegrama Mussoliniju. U njemu (Zagreb, 14. travnja 1941) stoji da Pavelić, kao od hrvatskog naroda željeni i izabrani šef hrvatske države, najponiznije saopćava Duceu Talijanskog Imperija da je toga dana (dakle 14. travnja!) objavio hrvatskom narodu Hrvatsku kao nezavisnu državu. Odgovarajući želji hrvatskog naroda, Pavelić moli - stoji dalje u tom telegramu — da vlada Njegovog Veličanstva talijanskog kralja i cara prizna novoosnovanu hrvatsku državu.

Poslanik E. v. Rintelen je ambasadi u Rimu najhitnije poslao tekst (proširenu) Fiihrerova telegrama Paveliću.[2] U njemu su, pri kraju, dodali ovu važnu rečenicu: »Njemačka vlada će se veseliti da se u slobodnoj razmjeni mišljenja sporazumi s nacionalnom hrvatskom vladom o granicama nove države.« Rintelen još na kraju svog telegrama dodaje da ambasada, što je moguće brže nakon ambasadorova demarša kod Ducea, pošalje ministarstvu u Berlin tekst telegrafskog odgovora Duceu, eda bi odmah - pošto dobiju pristanak Ducea — moglo uslijediti objavljivanje vijesti o oba telegrama na radiju i u štampi, i u Njemačkoj i u Italiji.

Ribbentrop je najhitnije izvijestio Veesenmayera[28] da Anfuso stiže avionom u Zagreb toga dana (14. IV) u podne da bi preuzeo Pavelićev telegram Duceu. Ribbentrop, dalje, moli da Veesenmayer kaže Anfusu kako je Pavelić željeni telegram već sastavio i da je posredstvom Nijemaca — da bi požurili s tako hitnom stvari — upućen u Rim.[29] Pavelić će sada predati Anfusu telegram u originalu,[30] a predaja daljnjeg telegrama posredstvom Anfusa ne dolazi u obzir, ukoliko je riječ o priznanju NDH.

Predvečer istog dana Mackensen je telegrafski informirao Ribbentropa[31] da će ga Duce, vjerojatno, primiti još tog dana i kako ima dojam da Duce želi sačekati što će mu Anfuso javiti iz Zagreba kao rezultat njegova razgovora s Pavelićem. Čini se da se Mussolini — javlja dalje ambasador Ribbentropu -

[25] PA, Büro RAM, Kroatien, koncept, Beč, 14. IV.

[26] PA, Büro RAM, zabilješka bez datuma. U njoj uvodno stoji da je to tekst što ga je Zagreb 14. IV u 15 sati odaslao (pošto je njemačka strana prvi tekst bila otklonila) a koji je bio zatim preveden na talijanski (za Rim i Zagreb - Anfusa). Kabinet ministra je taj talijanski tekst dostavio Veesenmayera telegramom Nr. 103 od 14. IV. (PA, Büro RAM, Kroatien, telegram njemačkom konzulatu Zagreb). Njemački tekst Pavelićeva telegrama: *ADAP*, XII, 2, str. 459; engleski tekst: M. Blažeković, nav, rasprava, str. 16.

[27] Prvotni tekst Hitlerova odgovora Paveliću: *ADAP*, XII, 2, str. 453-454. U njemu još nema važnog dodatka (»Njemačka vlada će se veseliti...«). Prošireni tekst zajedno s tim dodatkom: PA, Büro RAM, Kroatien, »G-Schreiben« bez datuma, upućen ambasadi Reicha u Rimu.

[28] *ADAP*, XII, 2, str. 458.

[29] Ribbentrop je to prije podne - kao što je već spomenuto - zatražio od Veesenmayera da »munjevito brzo« otpošalje Pavelićev telegram Duceu o notifikaciji proglašenja NDH i molbu da je prizna uputi i bežičnim putem u Berlin i direktno u Rim (ukoliko je to moguće). Vidi: *ADAP*, XII, 2, str, 458, bilj. 2.

[30] Dostavljen Veesenmayera u bilj. 25 navedenom brzojavu Nr. 103 od 14. IV.

[31] PA, Büro Staatssekretär, Italien, Band 4, Nr. 822 od 14. IV, osobno za ministra. Djelomično odštampan: *ADAP*, XII, *2*, str. 455, bilj. 5.

odlučio otposlati Anfusa u Zagreb ne samo da izvuče od Pavelića željeni telegram nego u prvom redu zato da Paveliću postane jasno kako treba oštro lučiti formalno priznanje nove države od pitanja njenih budućih granica.

Veesenmayer je navečer (18,15 sati) iz Zagreba telefonski obavijestio Ribbentropa[32] da je Pavelić — prema onome što Veesenmayer upravo saznaje od Kvaternika - otklonio Anfusovu molbu o preinaci teksta telegrama. Kvaternik i Pavelić mole, ipak, da u telegram za Ducea hitno uvrste ovu završnu rečenicu: »Određivanje granica hrvatske države izvršit će se na temelju sporazuma hrvatske vlade s vladom sila Osovine.« Pavelić — kod kojega se u tom času nalazi Anfuso — očekuje hitno pristanak vlade Reicha na tu rečenicu i zadržava Anfusa.

I ambasador Mackensen je navečer informirao Ribbentropa[33] kako ga je Duce netom primio i da mu je ambasador tom prilikom predao tekst Pavelićeva telegrama, onako kako je Mackensenu bio telefonski prenesen. Duce je telegram pročitao i zatim primijetio da je usprkos svim nastojanjima još uvijek bez telefonske veze s Anfusom što je utoliko teže što Pavelić, kako se čini, još uopće nije u Zagrebu nego boravi u Karlovcu.[34] Stoga će biti jedva moguće da tog dana dobiju jasnu sliku. Anfuso je ponio sa sobom u Zagreb tekst telegrama, koji se zbog posebnog položaja Italije razlikuje od Führerova telegrama utoliko što je u završnoj rečenici spomenuta granica, a da se, dakako, izričito ne spominje Dalmacija. Ta završna rečenica glasi otprilike tako da se Italija raduje da prizna NDH, s kojom kasnije mora »liberamente«, tj. u slobodnoj izmjeni misli, odrediti buduću zajedničku granicu. Duce je pri tom primijetio kako bi mogao da se odrekne tog pasusa, ako bi Pavelić u jednoj noti potvrdio Anfusu da će se kasnije morati riješiti pitanje granice. Uostalom, nije ozbiljna smetnja, ako njemačka strana objavi priznanje nekoliko sati ranije. Ipak protivnička bi propaganda mogla (pogrešno) da to iskoristi kao znak nekog razilaženja u mišljenju unutar osovinskih sila. Bio bi stoga Führern posebno zahvalan, kad bi ostao pri odluci da priznanje objave istodobno i kad bi to odgodili do sutradan, jer će on (Duce) tada, bez sumnje, moći da u toku dana (15. IV), možda već prije podne, naredi objavljivanje te vijesti. Na kraju razgovora Duce se upustio u duga razmatranja o temi: Dalmacija.

Njemački ambasador je još iste noći[35] javio iz Rima Berlinu da su se iz razgovora s talijanskom vladom iskristalizirale ove točke: 1. Pavelićev telegram Duceu još nije stigao u Rim; tamo je poznat samo njemački tekst

[32] PA, Büro RAM, Kroatien, zabilješka o telefonskoj obavijesti Veesenmayera (18.15 sati) od 14. IV 1941. Isto i telegram Ribbentropu Nr. 64 od istog dana (s neznatno izmijenjenim završnim pasusom).

[33] *ADAP*, XII, 2, str. 460-461.

[34] Ribbentrop je zatražio da Veesenmayer poduzme sve što može kako bi Anfuso dobio željenu telefonsku vezu iz Karlovca sa Rimom (PA, Büro RAM, Kroatien, telegram ministrova kabineta Nr. 105 od 14. IV). Veesenmayer je u 20,45 sati javio da se Anfuso trenutačno još nalazi kod Pavelića; da je, međutim, vrlo nervozan i neraspoložen; opetovano je pokušao da preko Njemačke dobije telefonsku vezu s Rimom i očekuje hitno skoro rješenje. Veesenmayer moli, također, da odluku saopće što je moguće prije (PA, Büro RAM, Kroatien, zabilješka od 14. IV). Savjetnik poslanstva J. Lohmann telefonski je saopćio u 21,30 sati da je Veesenmayeru prenio ministrovu želju da svim silama poradi na tome da Anfuso dobije telefonsku vezu s Rimom. Ali, Veesenmayer je odgovorio da bi u tu svrhu mogao poslati u Karlovac jednog oficira, no taj oficir ne bi mogao tamo stići prije dva sata. Stoga moli da ga obavijeste treba li da pošalje oficira. Njegova (Veesenmayerova) jedina telefonska veza mora ostati slobodna da bi uzmogao primiti direktive ministra Ribbentropa (PA, Büro RAM, Kroatien, zabilješka od 14. IV).

[35] *ADAP*, XII, 2, str. 461-462.

telegrama što su ga Nijemci dostavili; 2. talijanska vlada želi da Pavelićev telegram Duceu bude proširen ovim dodatkom: »Granice hrvatske države odredit će se sporazumno između hrvatske vlade i vlada sila Osovine«; 3. Duce želi da se objavi ne samo njegov telegram Paveliću nego i Pavelićev upućen njemu i stoga predlaže da i njemačka strana objavi Pavelićev telegram Fiihreru ili čak oba telegrama (Pavelićev i Kvaternikov); 4. tekst Duceovog odgovora Paveliću bit će ovakav: »Primio sam telegram kojim mi javljate proglašenje Nezavisne Države Hrvatske u skladu s voljom hrvatskog naroda i u kojem me molite za priznanje NDH od fašističke Italije. S velikim zadovoljstvom pozdravljam novu Hrvatsku koja danas ponovno zadobiva dugo željenu slobodu, gdje su sile Osovine uništile umjetnu jugoslavensku tvorevinu. Raduje me da Vam izrazim da *fašistička vlada priznaje NDH i da će se ona veseliti da se sporazumi s nacionalnom hrvatskom vladom u slobodnoj razmjeni mišljenja o određivanju granica nove države* kojoj talijanski narod želi svako dobro«; 5. Duce moli da u tekst Führerova telegrama Paveliću ude jedna rečenica o pitanju sporazuma u pogledu granica. Taj Fiihrerov telegram Paveliću bi, prema prijedlogu Ducea, glasio ovako: »Zahvaljujem Vam na Vašem telegramu i na telegramu generala Kvaternika u kojima mi dajete do znanja proklamaciju Nezavisne Države Hrvatske u skladu s voljom hrvatskog naroda, te u kojima molite da Njemački Reich prizna NDH. Za mene predstavlja sasvim osobitu radost i zadovoljstvo što Vam mogu izjaviti da Njemački Reich priznaje NDH u času kad hrvatski narod iznova nalazi svoju dugo željenu slobodu zbog pobjedonosnog napredovanja snaga sila Osovine. Njemačka vlada će se veseliti da se s nacionalnom hrvatskom vladom *sporazumi u slobodnoj izmjeni misli o granicama nove države.* Moje najbolje želje šaljem Vama i budućnosti hrvatskog naroda«; 6. u Rimu čekaju na Anfusov telefonski poziv do kojeg bi još tog dana (14. IV) imalo doći, no to zapravo ne mijenja ništa na onome što je naprijed navedeno; 7. talijanska vlada predlaže da do objavljivanja dode u toku sutrašnjeg prijepodneva, budući da ne vjeruje kako je tehnički još provedivo da to bude istog dana.

Ubrzo zatim Mackensen je javio Ribbentropu[36] da ga je upravo po nalogu Duceovom posjetio Marchese de Ferraris i saopćio mu kako im je pošlo za rukom da uspostave telefonsku vezu s Anfusom, i to u Karlovcu. Anfuso im je javio kako se Pavelić slaže da njegovom telegramu upućenom Duceu dodaju ovu rečenicu: »Granice Hrvatske države bit će odredene na temelju sporazuma između hrvatske vlade i vlada sila Osovine.«[37] Duce predlaže da se Hitlerovom odgovoru Paveliću pridoda jedan dodatak o sporazumu u vezi s granicom Hrvatske. Svi telegrami imali bi se objaviti — stoji na kraju — u podne 15. travnja.

Veesenmayer je — u vezi sa svojom ranijom telefonskom porukom — javio svom ministru[18] kako mu je Pavelić saopćio da je, vjerojatno, riječ o nečemu što je Kvaternik pogrešno shvatio, jer Anfuso nije zahtijevao nikakvu samostalnu promjenu teksta nego se, štoviše, slaže s Kvaternikom i Pavelićem u formulaciji dodatne rečenice, kako to oni (Pavelić i Kvaternik) žele. U drugom telefonskom razgovoru'[4] javio je iz Zagreba kako ga Pavelić obavještava o tome da se Anfuso slaže s tekstom telegrama Duceu, ukoliko uvrste u tekst

[36] Isti izvor, str. 461.

[1] »I confini dello stato croato saranno stabiliti d'accordo fra il governo croato ed i governi delle Potenze dell'Asse.«

[38] PA, Büro RAM, Kroatien, zabilješka od 14. IV.

[39] Isti izvor.

poznati dodatak. Tada je sve jasno i daljnje promjene Anfuso ne zahtijeva. U trećem telefonskom razgovoru tog dana[40] Veesenmayer je javio Berlinu (Ribbentropu) kako je Anfuso otputovao autom iz Karlovca u pravcu Zagreba, a da je Pavelićev telegram Duceu, zajedno s dodatkom, otposlat automobilom u Rijeku, odakle će ga — kad stigne tamo u jedan sat noću — otpremiti dalje u Rim. Anfuso je izjavio kako mu je Duce dao »dostatnu punomoć da s Pavelićem utvrdi tekst njegova telegrama Duceu«.

Sutradan, 15. IV prije podne, Ribbentrop je Veesenmayeru telefonski saopćio[41] poznati tekst Fiihrerova telegrama Paveliću, moleći da ga preda Paveliću. Na kraju je ministar obavijestio svoga pouzdanika u Zagrebu da će do objavljivanja tog telegrama doći istog dana i u isto vrijeme s objavljivanjem Mussolinijeva telegrama, tj. 15. travnja u podne, a da u isto doba može uslijediti njihovo objavljivanje i u Zagrebu.

Mackensen je javio ministarstvu u Berlinu[42] — nadovezujući na svoj raniji telefonski razgovor s poslanikom v. Rintelenom — da je u rimskoj ranoposlijepodnevnoj štampi objavljena vijest o priznanju Hrvatske od vlada sila Osovine, u obliku kako je bilo dogovoreho s Talijanima. Objavljivanje te vijesti na radiju uslijedilo je ipak, umjesto u podne, tek u 14 sati. Anfuso, koji se upravo vratio iz Zagreba — upitan za razloge zašto je došlo do tog zakašnjenja protivnog uzajamnom jasnom dogovoru — saopćio je ambasadoru, kao rezultat svoje istrage, da je ministarstvo vanjskih poslova dostavilo odgovarajuće Duceove upute pod najhitnije ministarstvu narodne kulture da ono poduzme daljnje potrebne korake. No, tamo je predmet ležao sve dok se državni sekretar Polverelli nije s referata kod Ducea vratio u ministarstvo, i to zato što je nadležni službenik ministarstva mislio kako je za formalno odobrenje da tu vijest uruče radiju i štampi potrebno odobrenje državnog sekretara.

3. *Pavelićeva objava na zagrebačkom radiju*. Pavelić — koji je tek u zoru toga dana stigao najzad u Zagreb — zahvalio se Hitleru posebnim telegramom.[43] Duboko uzbuđen - stoji u tom telegramu - potvrđuje Hitleru primitak telegrama u kojem mu javlja da Njemački Reich priznaje NDH. U ime čitavoga hrvatskog naroda, a osobito u vlastito ime zahvaljuje Führern na velikom povjerenju koje ukazuje hrvatskom narodu i njemu osobno, moleći Hitlera da vjeruje da će se uvijek ubuduće pokazati dostojnim toga povjerenja. Prožeti su osjećajem zahvalnosti i divljenja za pobjedonosne oružane snage sila Osovine. Ljubav i divljenje hrvatskog naroda prema Führeru Velikonjemačkog Reicha bezgranični su.

Navečer, u 18.45 sati, osobno je pročitao na radiju ove telegrame:

»Dr Ante Pavelić, Zagreb. Zahvaljujem Vam na brzojavu i brzojavci generala Kvaternika, u kojima mi do znanja dajete proklamaciju Nezavisne Države Hrvatske u skladu s voljom hrvatskog naroda, te u kojima molite, da Njemački Reich prizna Nezavisnu Državu Hrvatsku. Za mene je posve osobita radost i zadovoljstvo, što Vam mogu izjaviti da Njemački Reich priznaje Nezavisnu Državu Hrvatsku u času, kada je hrvatski narod našao svoju dugo željenu slobodu kroz pobjedonosno prodiranje četa sila Osovine. Njemačka će se vlada radovati da će se o granicama nove države sporazumjeti

[40] Isti izvor.

[41] PA, Büro RAM, Kroatien, telefonat njemačkom konzulatu u Zagreb (za Veesenmayera) od IS. IV.

[42] PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 828 öd 15. IV.

[43] *ADAP*, XII, 2, str. 465.

s hrvatskom narodnom vladom u slobodnoj izmjeni misli. Najbolje svoje želje upravljam Vama i budućnosti hrvatskog naroda. Adolf Hitler.«[44]

I drugi: »Dr. Ante Pavelić, Zagreb. Primio sam brzojavku, kojom mi javljate proglašenje Nezavisne Države Hrvatske u skladu s voljom hrvatskog naroda, te u kojoj me molite za priznanje Nezavisne Države Hrvatske od strane fašističke Italije. S najvećim zadovoljstvom pozdravljam novu Hrvatsku, koja je sebi danas izvojštila dugo željenu slobodu, kada su sile Osovine uništile umjetno stvorenu Jugoslaviju. Raduje me što Vam mogu izraziti, da fašistička Italija priznaje nezavisnost Države Hrvatske. Fašistička će se Italija radovati, što će se s narodnom hrvatskom vladom *u slobodnoj razmjeni misli sporazumjeti o određivanju granica nove Države* (kurz. B. K.), kojoj talijanski narod želi svu sreću. Benito Mussolini.«[45]

Prilikom čitanja Pavelić je rekao i to da je telegrafsku molbu za priznanje NDH uputio Mussoliniju i Hitleru dan ranije (14. IV) — što, uostalom, nije bilo sasvim točno! — a 15. im je potvrdio prijem netom pročitanih telegrama iz Rima i Berlina.[46]

Državni podsekretar u njemačkom ministarstvu vanjskih poslova E. Woermann zabilježio je (Berlin, 15. IV 1941)[47] da mu je poslanik Rintelen 14. IV — u vezi s predstavkom od 12. IV o tome da Slovačka prizna NDH — saopćio da se Ribbentrop slaže s tim da Slovačka prizna NDH čim to učine Njemačka i Italija.

U drugoj Woermannovoj zabilješci[48] stoji da predsjednik slovačke države

[44] *Hrvatski narod*, Zagreb, 15. IV 1941, god. III, broj 62; M. Blažeković, nav. rasprava, str. 15-16; Pavelić se istog dana zahvalio Führern: *ADAP*, Band XII, 2, str. 465.

[45] *Hrvatski narod*, Zagreb, 15. IV 1941, god. III, broj 62; M. Blažeković, nav. rasprava, str. 17; Pavelićeva zahvala Duceu kod Blažekovića, nav. rasprava, str. 18.

Oba telegrama (Hitlera i Mussolinija) odštampani su u prilogu: Die Gründung des kroatischen Staates, *Zeitschrift für Völkerrecht*, Band 25, str. 216-217, a Pavelić ih je pročitao na zagrebačkom radiju 15. IV u 18,45 sati.

[46] O osovinskom priznanju ustaške države vidi i prilog dra Tihomila Drezge: Postanak i priznanje Nezavisne Države Hrvatske. Obstojnost hrvatske države nije u neskladu s međunarodnim pravom, nego bi njezino niekanje značilo povredu toga prava, *Spremnost*, god. IV, broj 163 i 164 (Uskrs 1945). To je ponovo odštampano u emigraciji pod naslovom: Međunarodni i pravni položaj Nezavisne Države Hrvatske. Postanak i priznanje Nezavisne Države Hrvatske, *Nezavisna Država Hrvatska* (Toronto), god. IV (1963), br. 4/34, travanj.

Isti je autor već prije toga objavio članak o položaju hrvatske države u međunarodnopravnoj zajednici *(Spremnost*, broj 149-150, božični broj).

Dakako, Drezga se upinje da prikrije satelitska svojstva te tvorevine Osovine.

Pavelić je odmah nakon dolaska pohitao da imenuje prve dužnosnike: Krilnika Slavka Kvaternika imenovao je vojskovođom, Eugena Kvaternika ustaškim povjerenikom za javni red i sigurnost u gradu Zagrebu, dra Milovana Žanića predsjednikom zakonodavnog povjerenstva pri poglavniku NHD, dra Andriju Artukovića povjerenikom za cjelokupnu javnu sigurnosti unutrašnju upravu u NDH. Tog dana stigao je u ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu telegram G. Feinea iz Beograda kojim javlja (pod *citissime!)* da su »Srbi« zamolili za primirje, a da pregovori o primirju počinju istog dana (15. IV) u zgradi njemačkog poslanstva u Beogradu (PA, Büro Unterstaatssekretär, Jugoslawien, Band 1, Nr. 2 od 15. IV). Taj isti Feine ubrzo je zatim javio Berlinu da je general-pukovnik v. Weichs - u povodu molbe jugoslavenske vlade da prekinu neprijateljstva - odgovorio pregovaračima da pregovore o primirju vodi samo s predstavnicima jugoslavenske vojske; da ti predstavnici imaju donijeti izjavu o bezuvjetnoj kapitulaciji, da je mjesto pregovora Beograd; da se operacije njemačke vojske nastavljaju do kapitulacije; da imaju predati odvučene spise u roku od tri dana; da je bezodvlačno puštanje na slobodu Volksdeutschera, Talijana i Mađara preduvjet za pregovore (PA, Büro Unterstaatssekretär, Jugoslawien, Band 1, Nr. 6 od 15. IV).

[4] PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, zabilješka Nr. 304 od 15. IV.

[48] PA, Büro RAM, Kroatien, zabilješka bez datuma.

dr Tisso namjerava da radi priznanja NDH uputi u Zagreb ovakav telegram: »Naša radost, što vidimo konačnu pobjedu hrvatske oslobodilačke borbe, jednaka je onoj koju smo sami osjetili prije dvije godine. Molim Vašu Ekselenciju da primi moje najiskrenije želje za osobnu sreću, kao i najbolje želje za sa Slovacima tako usko sprijateljeni hrvatski narod.« Poslanstvo Reicha u Bratislavi zamolilo je po mogućnosti što hitniju telefonsku obavijest o tome slaže li se ministar Reicha s tim tekstom telegrama. Predlaže da se dade to saopćenje direktno iz vlaka[49] poslanstvu u Bratislavi, a ministarstvo vanjskih poslova da o tome obavijeste.

Ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu toga je dana[50] prenijelo njemačkom generalnom konzulatu u Zagrebu tekst poznatog telegrama dra Tissoa Paveliću, uz istodobnu molbu da im konzulat javi kad taj telegram predaju ustaškom poglavniku u Zagrebu, kako bi to mogli saopćiti Bratislavi. To je konzulat i učinio notom od 17. IV,[51] dostavivši telegram Paveliću. Pri tom je naveo da je slovački šef države — zbog prekida telegrafskih veza između Bratislave i Zagreba - zamolio posredstvom poslanika Reicha Ludina ministarstvo u Berlinu da dostavi taj telegram dru Paveliću u Zagrebu. U njemu Tisso izražava radost što vide konačnu pobjedu hrvatske oslobodilačke borbe, radost koja je jednaka onoj koju su sami osjetili prije dvije godine. Tisso moli da Pavelić osobno primi njegove najiskrenije čestitke, kao i najbolje želje za hrvatski narod koji je tako usko sprijateljen sa slovačkim narodom.

Ribbentrop je, uz to, telegrafski naredio Veesenmayeru[52] neka potakne hrvatsku vladu da provedeno konstituiranje NDH smjesta telegrafski saopći mađarskoj, bugarskoj i rumunjskoj vladi, moleći ih da je priznaju.

Sutradan, 17. IV,[53] Ribbentropov kabinet javio je poslanstvu u Bratislavi da je telegram dra Tissoa predan Paveliću istog dana prije podne.

4. Priznanja osovinskih satelita. Veesenmayer je, 17. IV, informirao Ribbentropa^4 — odgovarajući na njegov jučerašnji telegram, kojim je zahtijevao poduzimanje koraka kako bi i druge države novog poretka priznale NDH — da Pavelić moli neka njemačka strana otpošalje takvu njegovu notifikaciju vladama Mađarske, Bugarske i Rumunjske, i to stoga što iz Zagreba ne mogu hitno otposlati telegrame. Uz to, budući da telegrafska čestitka dra Tissoa ne sadrži formalno priznanje NDH od Slovačke - javlja dalje Veesenmayer - Pavelić moli - pod uvjetom da se Ribbentrop s time slaže - neka upute takvu notifikaciju o konstituiranju NDH i molbu za priznanje i dru Tissou.

Ribbentrop je još istog dana[55] odgovorio Zagrebu da su otposlali telegrame vladama Mađarske, Bugarske i Rumunjske u skladu s Pavelićevom željom. Što se tiče čestitke dra Tissoa, njemačkoj je strani poznato kako je Tisso namjeravao da njome prizna Hrvatsku kao nezavisnu državu. Stoga preporučuju Paveliću da taj telegram Bratislave tumači u tom smislu i neka na nj tako i odgovori. Na kraju, Ribbentrop moli da o tome informiraju hrvatsku vladu.

[49] Hitler je sa svojim najbližim vojnim i političkim suradnicima upravljao operacijama protiv Jugoslavije i Grčke iz posebne kompozicije koja se nalazila na stanici Mönichkirchen kod Wiener Neustadta.

[50] PA, Büro RAM, Kroatien, Nr. 113 od 16. IV. O priznanju sa slovačke strane. M. Blažeković, nav. rasprava, str. 19-20.

[51] M. Blažeković, nav. rasprava, str. 19.

[52] *ADAP*, XII, 2, str. 473.

[53] PA, Büro RAM, Kroatien, telegram od 17. IV.

[54] PA, Büro RAM, Nr. 80 od 17. IV.

[55] PA, Büro RAM, Kroatien, Nr. 124 od 17. IV.

Državni podsekretar Woermann zapisao je tog dana[56] da inu je mađarski savjetnik poslanstva v. Szent-Miklösy rekao da će dotadašnji mađarski konzul u Zagrebu Laszlo Bartok već sutradan, 18. IV, u diplomatskom svojstvu otputovati u Zagreb i tamo hrvatskoj vladi iznova saopćiti da Mađarska priznaje NDH. Mađarski diplomat je dalje rekao i to da pretpostavlja - ali nije u to potpuno siguran — kako Bartok prethodno neće imati status poslanika, nego samo otpravnika poslova.[5]

Njemački poslanik u Budimpešti v. Erdmannsdorf! također je, 17. IV,[58] javio svom ministarstvu da je poduzeo naređeni demarš i kako mu je zamjenik mađarskog ministra vanjskih poslova obećao pozitivan odgovor vladi u Zagrebu, čim njena telegrafska molba za priznanje NDH stigne u Budimpeštu. Zasad su telegrafske veze sa Zagrebom još poremećene. Osim toga, mađarska je štampa — nastavlja Erdmannsdorf — već 11. travnja oficiozno izrazila priznanje državne nezavisnosti Hrvatske i prijateljske osjećaje Mađarske za NDH (kako je to poslanik bio javio Berlinu u telegrafskom izvještaju od 11. IV).

Da bi dobio slobodne ruke prema Jugoslaviji — s kojom je 12. XII 1940. bio zaključio ugovor o prijateljstvu — namjesnik M. Horthy izdao je, 10. IV, proglas koji je u službenom prijevodu glasio ovako:

»Od kada se u Europi razplamsao plamen rata neprestano me je vodila želja da Madžarsku i narod povjeren mojoj brizi, koji je god. 1914—18. u svjetskom ratu tako obilno prolievao krv i koji je nakon rata morao pretrpjeti tako teško izkušenje, ovaj put po mogućnosti spasim od novih gubitaka i patnja. Pošto su poslije svjetskog rata ondašnjim sasvim iznemoglim i krivo vođenim narodima bez svake borbe oduzeta takova područja, koja su tisućgodišnjim radom i žrtvama naših naroda posvećena Madžarskoj, to sam uvjeren, da pravda i dobročinstvo i bez borbe mora pobiediti.

Ono utanačenje, koje smo prošle godine u mjesecu prosincu u bivšoj Jugoslaviji s njezinom ondašnjom miroljubivom vladom utanačili, trebalo je u duhu ovog uvjerenja donieti mir u dunavskoj dolini.

Dne 26. ožujka prisilno su svrgnuli zakonitog vladara Jugoslavije s položaja, a miroljubive članove vlade bacili u tamnicu. Izgleda da su ovu prisilnu promjenu pripravile i izvršile iste sile, koje su Europi već god. 1914. prouzrokovale toliko suza, krvi i patnja. Ni sada ih nije vodila želja za mirom, a niti to, da u okviru susjednih prijateljskih odnosa stvore utanačenja, za koja je postojala mogućnost, nego naprotiv, da i na ovaj dio Europe prošire rat. Zato su hotimice izazvali sukob sa velikim njemačkim i talijanskim narodom, uz koje nas osim veza unutarnjeg prijateljstva veže još i Trojni pakt.

Novi beogradski režim poslao je svoje vojne sile u mimohodu na naše granice, protiv čega je Madžarska tek onda zapoviedila obranu, kad su redovni zračni napadaji dosegli državni prostor i kada su pokušane provale na našim granicama, protiv čega je naša vlada opetovano prosvjedovala.

Činjenice, koje su se brzo redale jedna za drugom, stvorile su nov položaj. Vođe hrvatskog naroda, vidjevši kobne zahtjeve politike novog beogradskog režima proglasili su samostalnost i nezavisnost Hrvatske. Iskrenim veseljem pozdravljam ovu odluku, koju ćemo s naše strane u cielosti poštivati. Tisuću godina živjeli smo u dobru i zlu zajedno s hrvatskim narodom, jedan drugog

[56] PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, zabilješka Nr. 313 od 17. IV.

[57] Zagrebačka štampa donijela je vijest (Budimpešta, 18. IV 1941) da je dotadašnji mađarski generalni konzul u Zagrebu L. Bartok imenovan za otpravnika poslova.

[58] PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 414 od 17. IV.

poštivajući u dobru i zlu podpomagajući, a željeli smo, da bi plemeniti hrvatski narod u svojoj državnoj samostalnosti našao svoju sreću i dobrobit.

Postankom nezavisne i samostalne države Hrvatske, Jugoslavija je prestala obstojati i razpala se na svoje sastavne dielove.

Istovremeno s time nastala je dužnost koja nam nalaže, da sudbinu prostora, oduzetog Madžarskoj god. 1918., kao i osiguranje položaja innožtva Madžara, koji na njemu žive, uzmemo ponovno u svoje ruke. To je sveta narodna dužnost, koja se mora bezodvlačno izvršiti. Zato još današnjim danom izdajem zapovied našim vojnicima da brane Madžare, koji žive na jugu nakon razpada monarhije. Djelatnost naših vojnika nije upravljena protiv srbskog naroda s kojim nemamo priepora i s kojim u budućnosti želimo živjeti u miru.

S ljubavlju i s veseljem pozdravljam našem okrilju oduzetu našu krv, koja se k nama vraća. Molim Božji blagoslov za naš narod i za naš dom.

U Budimpešti, dne 10. travnja 1941.«[s?]

Ali, taj proglas nisu u Zagrebu shvatili kao formalno *de iure* priznanje od mađarske vlade i stoga je bio, 16. IV, sastavljen i otposlan u Berlin Pavelićev telegram Horthyju koji sadrži notifikaciju o proglašenju ustaške države i molbu da je Mađarska prizna.[60]

Ribbentrop je, 18. IV,[61] otposlao taj Pavelićev telegram admiralu Hothyju. U njemu mu Pavelić javlja da je, 10. IV 1941, uspostavljena NDH. Kao šef te države uputio je Fiihreru Njemačkog Reicha i Duceu Kraljevine i Carevine Italije molbu za priznanje države. Dana 15. IV primio je od njih telegrame kojima mu javljaju da priznaju nezavisnost Države Hrvatske. Čast mu je da to saopći Horthyju s molbom da on objavi kako kraljevska mađarska vlada priznaje NDH.

Njemačka je strana isto takve telegrame s Pavelićevim potpisom i s istim datumom uputila bugarskom kralju Borisu[h2], rumunjskom šefu države generalu Ionu Antonescuu[63], dok je dru Tissou u Bratislavu uputila Pavelićev telegram (Zagreb, 18. IV 194l)[64] u kojem se Pavelić najsrdačnije zahvaljuje na upućenoj čestitki, koja ga je duboko dirnula, i istodobnom u njoj izraženom priznanju hrvatske države od Slovačke. Sada — kad je poslije Slovačke i Hrvatska oslobođena — mogu iskreno prijateljstvo koje veže oba naroda konačno da slobodno razvijaju i produbljuju. Sjećajući se zajednički s usrdnom zahvalnošću Fiihrera i Ducea, Pavelić moli na kraju Tissoa da ga prihvati kao tumača najsrdačnijih osjećaja hrvatskog naroda za slovački narod.[65]

[59] A-VII, NDH, Kut. 239, Br. Reg. 18/5. Bartok je, 19. IV - stigavši iz Budimpešte - predao državnom tajniku u ministarstvu vanjskih poslova M. Lorkoviću tekst toga manifesta regenta Horthyja od 10. IV.

[60] M. Blažeković, nav. rasprava, str. 12-13.

[61] PA, Büro Staatssekretär, Ungarn, Band 3, Nr. 256 od 18. IV.

[62] PA, Büro RAM, Kroatien, Nr. 257 od 16. IV. Štampa je donijela ovu vijest: »Sofija, 22. IV (Štefani). Kralj Boris poslao je šefu Nezavisne Države Hrvatske dru Anti Paveliću ovu brzojavku: Zahvaljujem na brzojavci, kojom javljate, da je ponovo uspostavljena Nezavisna Država Hrvatska, priznata po Führern i Duceu. Milo mi je što mogu izvjestiti Vašu Ekselenciju, da je i bugarska vlada odlučila priznati Nezavisnu Državu Hrvatsku. - Boris -« (*Hrvatski narod*, Zagreb, 23. IV 1941 god. III, broj 70. Vidi M. Blažeković, nav. rasprava, str. 21).

[63] PA, Büro RAM, Kroatien, Nr. 258 od 16. IV.

[64] PA, Büro RAM, Kroatien, Nr. 264 od 18. IV.

[65] Ribbentrop je, 18. IV, odgovorio Zagrebu da su otposlali telegrame državnim poglavarima Mađarske, Bugarske i Rumunjske, prema Pavelićevoj želji. U pogledu čestitke dra Tissoa njemačkoj je strani poznato da su time htjeli priznati NDH, pa Ribbentrop stoga preporučuje

Nadovezujući na raniji izvještaj (od 17. IV), poslanik Reicha u Budimpešti Erdmannsdorf je 22. travnja[66] javio ministarstvu kako mu zamjenik ministra vanjskih poslova saopćava da je mađarski otpravnik poslova u Zagrebu službeno obavijestio vladu NDH da mađarska vlada priznaje nezavisnost Hrvatske Države, kako je to već bilo izraženo u proklamaciji namjesnika Horthyja od 10. travnja. Telegrafsko saopćenje Zagreba o konstituiranju Nezavisne Hrvatske Države uz istodobnu molbu za priznanje - kako je to poslanik predlagao u svom telegramu od 16. IV — uostalom još nije stiglo u Budimpeštu i ono je u međuvremenu naprijed javljenom inicijativom mađarske vlade zastarjelo.

Taj Horthyjev odgovor Paveliću od 22. IV glasio je ovako: »Najsrdačnije zahvaljujem na prijateljskom brzojavu od 16. travnja. S osobitim veseljem želim ovom prilikom ponovno potvrditi priznanje nezavisne Države Hrvatske, već izrečeno u mom proglasu od 10. travnja, te iskreno izručiti svoje najbolje želje za budućnost i dobrobit susjedne Hrvatske.«[67]

Isti taj poslanik javio je, 25. IV,[68] da je mađarski ministar predsjednik Läszlo de Bärdossy u jučerašnjem programatskom govoru u parlamentu rekao o ustaškoj Hrvatskoj ovo: Kao što je parlamentu poznato, hrvatska je nacija 10. travnja proglasila svoju državnu nezavisnost i samostalnost; namjesnik Horthy još iste večeri (10. IV) u jednom je manifestu - za koji je politički odgovorna vlada - priznao stvaranje nove države i izrazio dobre želje Mađarske za budući napredak hrvatske nacije. Ministar predsjednik uvjeren je da se svi članovi ovog Doma bez razlike, svim srcem i dušom, pridružuju tim dobrim željama. Priznanje Hrvatske Države mađarska je strana uostalom i formalno, diplomatskim putem, ponovila, podigla svoj konzulat u Zagrebu na rang poslanstva, a u najkraćem roku uputit će poslanika u hrvatski glavni grad/[9]

Sutradan, 26. IV,[70] Erdmannsdorff — pozivajući se na jučerašnji telegram - javio je ministarstvu kako mu je zamjenik mađarskog ministra vanjskih poslova, propitavši se i kod šefa protokola, rekao da tom ministarstvu doista ništa nije poznato o Pavelićevu telegramu Horthyju, otposlanom preko berlinskoga Glavnog telegrafskog ureda. Vjerojatno je ostao kod šefa kabineta namjesnika Horthyja i zamjenik ministra obećao je poslaniku da će smjesta poduzeti potrebne korake i saznati što se zapravo dogodilo i kako će ga o rezultatu izvijestiti. Navečer je Erdmannsdorff imao priliku, u povodu gostovanja *Berlinske državne opere*, da o tome razgovara s ministrom predsjednikom. Bärdossy mu je rekao kako mu prije nije bilo ništa poznato o koracima koje su poduzimali da saznaju što je s tim telegramom, no telegram je doista stigao 18. travnja i Horthy je, 19. travnja, na nj odgovorio. Kako je on (Bärdossy) izvanredno zauzet poslovima ministra predsjednika i ministra vanjskih poslova, zaboravio je da o izmjeni telegrama obavijesti službenike ministarstva vanjskih poslova. Zamjenik ministra vanjskih poslova reče mu

Paveliću da tako primi tu čestitku iz Bratislave i na nju prikladno odgovori. Neka to saopće vladi u Zagrebu (PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 254 od 18. IV). Štampa ie donijela ovu vijest: »Bratislava, 20. svibnja, DNB javlja: Slovačko ministarsko vijeće odobrilo je danas osnivanje poslanstva u Zagrebu« *(Hrvatski narod,* Zagreb, 21. V. 1941, god. III, broj 98).

[66] PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 439 od 22. IV.

[67] M. Blažeković, nav. rasprava, str. 13.

[68] PA, Büro Staatssekretär, Ungarn, Band 3, Nr. 449 od 25. IV.

[69] To je bio vitez Ferenz Märosy koji je 3. VI stigao u Zagreb, a sutradan predao Paveliću svoje akreditivno pismo.

[70] PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 458 od 26. IV.

danas o tome kao dopunu - javlja Erdmannsdorf dalje - da je u međuvremenu bilo predano jedno Pavelićevo pismo upućeno Hortyju, u kojem se poglavnik zahvaljuje na priznanju i na najavljenom skorom upućivanju mađarskog poslanika u Zagreb, a istodobno izražava i nadu da će se ubrzo u prijateljskom duhu moći riješiti otvorena pitanja koja postoje između obiju zemalja (Međimurje!). Ta primjedba - upozorava Erdmannsdorf - odnosi se na spremnost Mađara da učine teritorijalne ustupke na području između Mure i Drave, s tim da im NDH odobri privilegije na željezničkoj pruzi prema Rijeci.

Telegram što ga je Pavelić uputio — posredstvom Nijemaca — bugarskom kralju Borisu (Zagreb, 16. IV 1941)[71] sadržavao je obavijest da je, 10. IV 1941, ponovo uspostavljena Nezavisna Država Hrvatska; da je on (Pavelić) u svojstvu državnog poglavara uputio molbu za priznanje vođi Njemačkog Reicha i Duceu Kraljevine i Carevine Italije, pa je, 15. travnja, primio njihove telegrame kojima mu saopćavaju da priznaju nezavisnost države Hrvatske. Čast mu je da to saopći, s molbom da bugarska vlada prizna Nezavisnu Državu Hrvatsku.

Poslanstvo Reicha u Zagrebu je notom od 24. IV dostavilo Paveliću u prilogu brzojavku bugarskog kralja (Sofija, 21. IV 1941).[72] U njoj se Boris zahvaljuje na primljenom telegramu o ponovnoj uspostavi NDH i njenom priznanju od Fiihrera i Ducea. Raduje ga što može Paveliću javiti da je i kraljevska bugarska vlada odlučila da prizna NDH.

Rumunjskoj je bio na isti način upućen telegram istog datuma,[73] s molbom za priznanje, i savjetnik poslanstva K. Heinburg razgovarao je u Berlinu, 28. IV,[74] sa savjetnikom talijanske ambasade Guelfom Zambonijem i Zamboni mu je saopćio da je rumunjski poslanik u Rimu, u jednom razgovoru o tome da Rumunjska prizna NDH, izjavio da Rumunjska — što se razumije samo po sebi — priznaje novu Državu Hrvatsku. Ali general I. Antonescu ne drži prikladnim trenutak da to formalno i otvoreno učini, jer računa s reakcijom Sovjetskog Saveza. Ta informacija — konstatira Heinburg na kraju zabilješke — odgovara onome što je njemačkoj strani već p tom pitanju poznato.

Njemački poslanik u Bukureštu M. v. Killinger telegrafski je, 3. V,[7>] informirao Berlin kako ministar Mihail Antonescu saopćava da je Pavelić zamolio generala Antonescua za priznanje hrvatske države. General stoga moli poslanika neka upita vladu Reicha smatra li da je pogodno vrijeme za to priznanje i ne vidi li u tome mogućnost za komplikacije sa Sovjetskim Savezom. General ne želi, međutim, da ostavi i tračak sumnje o držanju rumunjske vlade u tom pitanju i naglašava da mu njegov stav diktiraju samo interesi Reicha. Odmah je podsekretar Woermann odgovorio na to Bukureštu da Killinger kaže Rumunjima kako njemačka strana drži pravilnom što skoriju njihovu izjavu o priznanju hrvatske države. [6]

Woermann je, 8. svibnja, zabilježio kako mu je rumunjski poslanik

[71] **A-VII, NDH, Kut. 236 Br. Reg. 27/1.**
[72] **Isti izvor.**
[73] **Isti izvor.**
[74] **PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, zabilješka od 28. IV.**
[75] **Isti izvor, Nr. 1217 od 2. V.**
[76] **Woermann je odgovorio poslanstvu u Bukureštu 4. V: njemačka je strana mišljenja kako je pravilno da rumunjska vlada što brže prizna NDH. To neka poslanstvo saopći Rumunjima (PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 1220 od 4. V).**
PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, zabilješka Nr. 376 od 8. V.

Bossy toga dana službeno saopćio poznatu činjenicu da rumunjska vlada sad već priznaje Hrvatsku (što je general Antonescu učinio telegramom Paveliću od — čini se — 6. svibnja). Istodobno ga je i upitao je li njemačka strana spremna posredovati u Zagrebu da dobiju agrement za poslanika, na što je Woermann potvrdno odgovorio. Bossy je zatim zamolio da zatraže agrement za poslanika Demetera Buzdugana, dotadašnjeg savjetnika poslanstva u Rimu.[79]

Japan je, 7. lipnja, brzojavom Josuke Matsuoke, ministra vanjskih poslova, Anti Paveliću saopćio priznanje ustaške države.[80]

Državni sekretar u njemačkom ministarstvu vanjskih poslova v. Weizsäcker je 3. lipnja[81] zabilježio da ga je španjolski ambasador, po nalogu svoje vlade, upitao kad je, po mišljenju njemačke strane, čas da priznaju »hrvatsku monarhiju«. Weizsäcker mu je odvratio kako hrvatska vlada već postoji i da je njemačka strana priznala NDH upućujući u Zagreb svog poslanika. Nezavisno od pitanja stupanja na prijesto novog kralja, po mišljenju državnog sekretara, već je danas došao trenutak da Španjolska prizna hrvatsku državu. Čim Weizsäckeru pode za rukom da za to njegovo osobno mišljenje dobije konačnu i službenu potvrdu, informirat će ambasadora.

Ministar vanjskih poslova ustaške države M. Lorković[82] dostavio je španjolskoj vladi generala Franca notu od 14. VI 1941. (»Notifikaciju«) koja glasi ovako:

»Proglašenje Nezavisne Države Hrvatske zbilo se je dne 10. travnja 1941. u Zagrebu, njezinom glavnom gradu. Nova država uzpostavila se je na području, koje etnički i poviestno pripada hrvatskom narodu i koje je do tog nadnevka protiv volje hrvatskog naroda sačinjavalo dio bivše kraljevine Jugoslavije.

Nezavisna Država Hrvatska priznata je do sada od sliedećih, zemalja: Njemačke, Italije, Japana, Madžarske, Bugarske, Slovačke i Rumunjske. Na taj način Nezavisna Država Hrvatska postala je pravna osoba i suvereni subjekt međunarodnog prava.

Rezimirajući ove činjenice, hrvatskoj je vladi drago, što može podsjetiti u slavnoj španjolskoj poviesti na izviestne momente, koji svjedoče o vjekovnim prijateljskim odnosima između Španjolske i Hrvatske. Tako je hrvatska i slobodna Dubrovačka Republika bila počašćena prisustvom jednoga aragonskog konzula. Do konca iztoga stoljeća Hrvati iz Dubrovnika sklopili su veliki trgovački ugovor s Ferdinandom V. Katoličkim. Taj kralj, kao i njegovi nasljednici, stalno su pokazivali svoju naklonost prema Dubrovačkoj Republici. Konačno, nije potrebno ni spominjati, da je među mornarima Kolumbovih karavela bilo nekoliko hrvatskih mornara i da su galije hrvatske Dubrovačke Republike, kao posebni sastav, sudjelovale s uspjehom u bitci kod

[8] Štampa je donijela vijest (Zagreb, 8. V 1941) da je general Antonescu ovako odgovorio Paveliću na primljenu brzojavku o proglašenju: »Izražavajući Vašoj Preuzvišenosti zahvalnost radi Vaše obavijesti sretan sam, što Vam mogu javiti, da kraljevska rumunjska vlada priznaje Nezavisnu Državu Hrvatsku i da želi s njom u novom poretku Evrope gajiti najtješnje i najbolje odnose na svim područjima. General Antonescu« *(Hrvatski narod,* Zagreb, 10. V 1941, god. III, broj 87). Vidi: M. Blažeković, nav. rasprava, str. 21-22.

[9] Buzdugan je, 4. VI, predao akreditivno pismo Paveliću.

[8Ü] M. Blažeković, nav. rasprava, str. 23.

[81] PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, zabilješka Nr. 380 od 3. VI. Vidi: M. Blažeković, nav. rasprava, str. 23-25.

[82] M. Lorković postao je ministar vanjskih poslova 9. V 1941.

Lepanta, gdje je pobjeda Don Juana de Austrija nad Turcima povećala slavu i veličinu kršćanstva i Španjolske.

Vladi Nezavisne Države Hrvatske, u želji, da ojača ove dobre i prijateljske veze između španjolskoga i hrvatskoga naroda, čast je izraziti želju, da bi one postale stvarnima, t. j. na temelju odnosa *de iure.«*[83]

Dr Tihomil Drezga, pročelnik ministarstva vanjskih poslova NDH, u noti od 19. VI 1941.[84] obavijestio je španjolskog konzula na Sušaku (Marchesedel Castanar) — odgovarajući na njegove note br. 142 i 143 od 12. VI, od kojih je prva bila predana poglavniku - da je vlada NDH već poduzela potrebne korake radi priznanja od španjolske vlade svojom »notifikacijom« od 14. VI 1941, i to posredstvom talijanskog ministarstva vanjskih poslova. Potvrđujući konzulu tu želju vlade NDH, da je španjolska vlada prizna, Drezga mu u prilogu dostavlja njen prijepis.

Španjolski ministar vanjskih poslova Serrano Suner potvrdio je primitak »notifikacije« u noti Lorkoviću (Madrid, 27. lipnja 1941), odgovorivši ovako:

»Preuzvišeni gospodine!

Velecijenjeni gospodine: u odgovoru na Vašu cijenjenu notu od 14. lipnja o. g., kojom mi javljate tekst notifikacije Vaše vlade o proglašenju Nezavisne Države Hrvatske, čast mi je obaviestiti Vašu Preuzvišenost, da je španjolska vlada odobrila priznati *de iure* tu vladu.

Španjolska vlada predlaže također, da se u skoro vrieme uzpostave redoviti diplomatski odnosi s vladom Hrvatske, uvjerena, da će oni djelotvorno pridonieti, da postanu tiesnije prijašnje prijateljske veze, koje postoje između Španjolske i hrvatskog naroda, a na koje je tako točno podsjetila Vaša Preuzvišenost.

Molim Vašu Preuzvišenost, da izvoli gornje staviti do znanja svojoj vladi.

Koristim se ovom prilikom, gospodine ministre, da ponovim Vašoj Preuzvišenosti izraze mojeg visokog štovanja.«[85]

Lorković je u ime vlade NDH, 16. VII, potvrdio S. Suneru primitak te note o priznanju.

S priznanjem finske vlade nije išlo sasvim glatko, jer na francuskom konceptu »notifikacije« od 14. VI,[87] predviđenom za Finsku, stoji zabilješka da je dostava odgođena dok ministar Lorković ne govori s njemačkom stranom o načinu njene dostave. Dva dana kasnije, dr Drezga zapisao je na konceptu kako je nalog ministra Lorkovića da je otpošalju posredstvom Rima, s tim da će je dr V. Vrančić ponijeti sa sobom u Rim u subotu, 21. lipnja. U toj se notifikaciji,[88] inače, navodi činjenica proglašenja ustaške države, 10. IV, na području koje je »do ovog dana protiv volje svog naroda sačinjavalo dio bivše kraljevine Jugoslavije«. Konstatira se dalje i to da su NDH priznale već ove države: Njemačka, Italija, Japan, Mađarska, Bugarska, Slovačka i Rumunjska. »Ona je tako postala podpuno tielo i vrhovnički subjekt međunarodnog prava — stoji dalje u noti. — Stavljajući na znanje ove činjenice vladi Republike Finske, hrvatskoj vladi je čast, da može uztvrditi, da su prijateljski odnosi između naših dviju zemalja uviek postojali. Vladi Nezavisne Države Hrvatske,

[83] **A-VII, NDH, Kut. 236, Br. Reg. 59/2.**
[84] **Isti izvor.**
[85] **Isti izvor.** Na **španjolskom jeziku u Kut. 310[a], Br. Reg. 9/1.**
[86] **Isti izvor, Kut. 310», Br. Reg. 9/1.**
[87] **Isti izvor, Kut. 310[a], Br. Reg. 42/2.**
[88] **Isti izvor, Kut. 236, Br. Reg. 59/2.**

koja želi da se ovi dobri odnosi ne samo nastave nego i pojačaju, čast je izraziti želju, da to bude doista i uskoro i to na osnovi pravnih odnosa.«

Talijanski poslanik u Zagrebu predao je, 10. VII, notu (od 9. VI[89]) u kojoj stoji kako je notifikacija bila upućena finskoj vladi u Helsinki, te da je talijanska vlada telegrafski obaviještena da je vlada Finske na sjednici od 3. srpnja 1941. priznala *de* mre NDH. Uslijed toga je ministar vanjskih poslova Lorković uputio finskom ministru vanjskih poslova Rolfu Wittingu telegram ovog sadržaja: »U povjesnom času kada se finski i hrvatski narod zajedno bore protiv zajedničkog neprijatelja čast mi je Vama, Preuzvišenosti, izraziti najdublju zahvalnost za prijateljski čin kojim je finska vlada priznala Nezavisnu Državu Hrvatsku.«

Zatim je u Zagreb stigla i nota finskog ministra Wittinga (Helsinki, 31. srpnja 1941) koja glasi ovako:

»Svojom notifikacijom od 21. lipnja 1941. vlada Nezavisne Države Hrvatske izvolila je izvjestiti vladu Republike Finske; da je proglašenje Nezavisne Države Hrvatske bilo dne 10. travnja 1941. u Zagrebu, da su novu državu priznale Njemačka, Italija, Japan, Madžarska, Bugarska, Slovačka i Rumunjska. Istovremeno je vlada Nezavisne Države Hrvatske izrazila nadu, da će se dobri odnosi, koji već dugo vremena postoje između hrvatskog i finskog naroda, ne samo nastaviti nego i pojačati, i to na osnovi pravnih odnosa.

Visoko cieneći ovu ljubeznu notifikaciju vlada Republike Finske počašćena je, što može utvrditi, da je Predsjednik Republike priznao Nezavisnu Državu Hrvatsku *de iure* dne 2. srpnja 1941.

Potaknuti istim osjećajima, koje je vlada Nezavisne Države Hrvatske izrazila u svojoj notifikaciji, vlada Republike Finske želi, da se službeni odnosi prijateljstva tako utvrđeni između ovih dviju zemalja i ovih dviju vlada uviek pojačavaju i produbljuju.«[90]

Ministarstvo vanjskih poslova NDH dostavilo je notifikaciju od 17. VI 1941.[91] s potpisom Lorkovića vladi Kraljevine Danske u Kopenhagenu, i to posredstvom njemačkog poslanstva u Zagrebu (17. VI). U njoj se, uz već otprije poznate činjenice (o proglašenju ustaške države, o njenom priznanju od Njemačke, Italije, Japana i drugih država Osovine, i drugom), tvrdi da su već otprije postojali prijateljski odnosi između hrvatskog i danskog naroda i pri tom se navode kao primjer iskapanja danskog arheologa Ninar Dyggvea u Solinu i drugim dalmatinskim lokalitetima, kao i njegova znanstvena djela, pa se na kraju izražava želja da se dobri odnosi između dvaju naroda postave na pravne temelje.

Danski ministar vanjskih poslova odgovorio je Lorkoviću notom (Kopenhagen, 31. srpnja 1941) i u njoj napisao ovo: »Čast mi je potvrditi Vašoj Preuzvišenosti primitak notifikacije od 17. lipnja, koju ste mi izvolili dostaviti posredovanjem njemačkog ministra u Kopenhagenu i kojom ste obaviestili vladu Kraljevine Danske, da je dne 10. travnja 1941. bilo proglašenje Nezavisne Države Hrvatske.

Zahvaljujući Vam na ovom priobćenju, čast mi je obaviestiti Vašu Preuzvišenost, da je na osnovu kraljevske odluke od 10. ov. mj., danska vlada priznala *de iure* Hrvatsku kao i njezinu vladu. Kraljevska vlada biti će sretna, da vidi da se utvrđuju prijateljski odnosi između ovih dviju zemalja, te

[89] **Isti izvor, Kut. 239, Br. Reg. 18/5.**
[90] **Isti izvor, Kut. 239, Br. Reg. 18/5.**
[91] **Isti izvor, Kut. 233; Br. Reg. 46/7.**

izkorišćuje ovu priliku, da izrazi hrvatskoj vladi svoje najiskrenije želje za budućnost hrvatskog naroda.«[92]

Lorković je ministru Kaveniusu potvrdio primitak te note svojom notom od 16. VIII 1941.[93] i izrazio ministru svoju »vrlo duboku zahvalnost« na brzom odgovoru i osobito na aktu prijateljstva danske vlade. »Vlada Nezavisne Države Hrvatske nada se s Vama — piše Lorković — da će odnosi između naših dviju zemalja ostati uvijek jaki i prijateljski.«

Mandžukuo je priznao NDH telegramom svoga predsjednika vlade od 2. kolovoza 1941.[94] U njemu se Paveliću i ministru vanjskih poslova u Zagrebu javlja da je mandžurska vlada priznala ustašku državu toga dana (2. VIII). Lorković je zahvalio predsjedniku vlade[95] i u odgovoru stoji da se hrvatski narod raduje što može sudjelovati u suzbijanju zajedničkog neprijatelja čovječanstva i stvaranju novoga svjetskog poretka, povezan s predsjednikovim narodom paktom protiv Kominterne i Trojnim paktom.

Taj je Lorkovićev odgovor išao dvostrukim kanalom: njemačkim i talijanskim. Njemačkom poslanstvu u Zagrebu bio je dostavljen 19. VIII (zabilješka ministarstva vanjskih poslova od 12. VIII, upravljena poslanstvu Reicha i predana 19. VIII; talijanska verzija bila je otpravljena u Rim telefonskim putem poslanstvu NDH, 26. VIII 1941).[96]

Zatim su druge države, u sjeni ili izvan sjene Osovine, priznale NDH *(de iure,* ili samo *de facto).*[97]

[92] Isti izvor, Kut. 236, Br. Reg. 59/2. Na francuskom: Kut. 310", Br. Reg. 42/2.

[93] Isti izvor, Kut. 310[a], Br. Reg. 1/2.

[94] Isti izvor, Kut. 239, Br. Reg. 14/1.

[95] Isti izvor, Kut. 239, Br. Reg. 14/1.

[96] Isti izvor. Talijansko poslanstvo u Zagrebu verbalnom je notom od 6. IX 1941. obavijestilo ministarstvo vanjskih poslova NDH da su primili obavještenje o tome kako je nota u pitanju bila uručena predsjedniku vlade Kraljevstva Mandžukuo.

Prema knjižici *Popis članova Diplomatskog zbora u Zagrebu* protokola ustaškog ministarstva vanjskih poslova na prvoj stranici nalazi se pregled kada su predate »vjerodajnice poglavara stranih predstavništava« u Zagrebu: Njemačka - Kasche, 22. IV 1941; Mađarska - v. Märosy, 4. VI 1941; Rumunjska-Buzdugan, 4. VI 1941; Italija-poslanik Casertano, 3. VII 1941; Bugarska - Mečkarov, 14. VII 1941; Finska - Onni Talas, 23. IX 1941; Španjolska - Gonzales Arnao, 6. X 1941; Slovačka - J. Cieker, 4. XII 1941. (A-VII, NDH, Kut. 310[v], Br. Reg. 54/2).

SEDMO POGLAVLJE

Razgraničenje ustaške države

Hitler je već 12. travnja - na pitanje Komande 2. njemačke armije (AOK_2 — Armee-Oberkommando$_2$) — izjavio da se Njemačka ne želi politički miješati u hrvatske prilike, no da namjerava tamo štititi svoje vojne interese. U tu svrhu je istoga dana imenovao generala Edmunda Glaisea von Horstenaua za »opunomoćenog njemačkog generala u Zagrebu«. Glaise, kao Austrijanac, bio je dobro poznat Hitleru; po svom velikonjemačkom stavu uživao je već otprije ugled u redovima austrijskih nacionalsocijalista, a pogotovo kad ie 1938. god. ušao u kabinet Seyss-Inquarta kao vicekancelar i ministar unutrašnjih poslova. Kao bivši austrougarski oficir imao je odredeno školovanje; bio je intelektualno znatiželjan i načitan; poslije rata 1914-1918. bio je dugo godina direktor Ratnog arhiva u Beču; zanimao se uvijek za politička pitanja i u Republici Austriji bio neko vrijeme ministar vojni; u literaturi je poznat po svojoj zanimljivo i lako, iako i pristrano pisanoj opsežnoj knjizi o raspadu Austro-Ugarske; kao a. u. oficir bio je dobro poznat s ekipom bivših a. u. oficira što je na početku u ustaškoj državi počela preuzimati ključne pozicije u hrvatskom domobranstvu na čelu sa Slavkom Kvaternikom, a i ta okolnost govorila je, dakako, u prilog Glaiseovoj kandidaturi.

Primivši ga u Mönichkirchenu dva dana kasnije,[1] Hitler je upozorio Glaisea da je opći položaj hrvatske države koja se stvara zapleten i otežan uslijed odnosa Berlina prema savezničkom Rimu; da sve ono što je južno od Mađarske i Rumunjske ulazi u talijansku interesnu sferu; da su Hrvati rasno mnogo vredniji od Talijana. Glaise mu je odvratio da je čitava unutrašnja orijentacija hrvatskog naroda okrenuta prema Njemačkoj; da Hrvati duboko mrze Talijane; kako je u interesu Njemačke da Dalmaciju ostave Hrvatima; da se odnos između nove hrvatske države i fašističke Italije ima urediti po uzoru na onaj koji postoji između Slovačke i Trećeg Reicha; da bi Talijanima trebalo prepustiti samo Boku Kotorsku i omogućiti im da se izdovoljavaju u crnogorsko-albanskom prostoru.

1. Prvi službeni dodiri s Nijemcima. Glaise je u službenom svojstvu posjetio ustaškog poglavnika u toku prvog dana Pavelićeva boravka u Zagrebu.[2] Prilikom tog susreta Glaise je stekao povoljan utisak o Paveliću. Razgovarali su na njemačkom jeziku i Paveliću je razgovor bio ponešto neugodan jer tada nije dobro vladao njemačkim jezikom, dok je talijanski — zahvaljujući dugom boravku u emigraciji u Italiji — govorio znatno bolje i tečnije. Glaise je na

[1] **R. Kiszling, nav. djelo, str. 171-172. Datum audijencije kod tog autora nije točan: pogrešno 12. umjesto 14. IV (koji je točan). To proizlazi iz službenog telegrama Veesenmayera (Freundta) od 16. IV: *ADAP*, XII, 2, str. 471.**

[2] **R. Kiszling, nav. djelo, str. 173-174.**

temelju toga prvog razgovora s Pavelićem zaključio (pogrešno) da su optužbe o nekim velikim Pavelićevim obvezama prema Italiji, o kojima se šaputalo, ipak pretjerane. Pavelić mu je, u toku razgovora, pokazivao na geografskoj karti buduću granicu između Italije i NDH u obalnom pojasu, i to tako da su sve upotrebljive luke pripale Italiji.

Veesenmayer je iz Zagreba sutradan[3] telegrafski obavijestio Ribbentropa o situaciji: priznanje NDH od sila Osovine izazvalo je — usprkos otvorenom pitanju definitivnog razgraničenja - oduševljenje u cijelom narodu i Pavelićev autoritet izvanredno ojačalo - javljao je Veesenmayer. Pavelić je stigao u Zagreb 15. travnja u 3 sata izjutra i odmah se dao na posao. Konsolidacija, osobito kod policije, dobro napreduje. General Glaise-Horstenau, u svojstvu opunomoćenika oružanih snaga, stigao je u Zagreb rano 15. IV, nakon što je dan ranije razgovarao s Führerom. Glaise je na svoju ruku potražio Veesenmayera, a zatim posjetio Pavelića. Glaise je Paveliću ukazao na posebnu povezanost sila Osovine u pogledu granica Hrvatske, ne upuštajući se u konkretno. Pavelić je posebno istakao divljenje s kojim hrvatski narod gleda u Führera; rekao je i to kako osobno ima puno razumijevanje za potrebe osovinske politike i učinit će sve da joj i udovolji, no svjestan je da to predstavlja najteže opterećenje za hrvatsko vodstvo. Izvještaji koje prima s terena slažu se u tome da talijanska vojna okupacija Dalmacije nailazi na odlučno neprihvaćanje stanovništva; Dalmacija je posebno prirasla srcu hrvatskog naroda i njena djelomična ili potpuna predaja Italiji stvara novu mržnju i jača iznova zamisao o preživjeloj Jugoslaviji. Informacije vojnoobavještajne službe i Sigurnosne službe (SD) - javlja dalje Veesenmayer - potpuno potvrđuju Pavelićeve riječi. Pavelić šalje danas (16. IV) u Dalmaciju povjerenike s besprijekornim uputama o čuvanju discipline i držanju dalmatinskog stanovništva prema Talijanima. Zabrinutost zbog mađarskog postupka u vezi s Međimurjem slabi pred duhom Dalmacije. Brzo određivanje granica daljnju bi konsolidaciju - po Veesenmayerovom mišljenju — izvanredno unaprijedilo.

U međuvremenu su Glaise i Veesenmayer otputovali u Njemačku da referiraju Hitleru, odnosno Ribbentropu i Glaisea je, 17. IV, primio säm Hitler. Glaise mu je referirao o situaciji i povjerio da Führera u Hrvatskoj upravo mistično poštuju, a mrze Mađare zbog ulaska u Međimurje i Srijem, a još više Talijane zbog okupacije jadranskih luka. Hitler je na to primijetio da o Dalmaciji još ne postoje nikakvi sporazumi (talijansko-njemački), a da vrijedi kao neko pravilo da u svemu, što je južno od Drave, prevladavaju talijanski interesi. Dodao je i to da ulazak Talijana u Dalmaciju ima i dobru stranu, jer se time stvara područje sukoba između Italije i ustaške Hrvatske, a Njemačka će pri tom uvijek moći imati ulogu suca. Hitler je na Glaiseovu šaljivu primjedbu da se Hrvati (ustaše) hoće upravo proglasiti za Germane odvratio da uistinu postoje rasne razlike između Hrvata i Srba i da u tome vidi jamstvo za trajnu rastavu tih dotad u jugoslavenskoj državi ujedinjenih slavenskih plemena; da je on (Hitler) imao najbolju namjeru da tu državu (Jugoslaviju) ostavi na životu, ali su ga Talijani odveli u druge vode.

General Glaise izvještava — zapisao je u svoj Dnevnik pod 17. IV general-pukovnik Franz Halder, šef generalštaba kopnenih oružanih snaga (OKH)[4] — o svom referatu Führern. Naglasio je tom prilikom nužnost da hrvatskoj

[3] ***ADAP*, XII, 2, str. 471.**

[4] **Generaloberst Halder, *Kriegstagebuch*, Band II, Von der geplanten Landung in England bis zum Beginn des Ostfeldzuges (1. 7. 1940-21. 6. 1941), Bearbeitet von Hans-Adolf Jacobsen, Stuttgart 1963, str. 370.**

državi koja nastaje priznaju Dalmaciju, jer bez tog, Hrvatima naseljenog kraja osnovna misao te nove državne tvorevine: *ujedinjenje Hrvata u nezavisnu državu* nije za život sposobna. Dojam što ga je Glaise ponio s tog sastanka malo ohrabruje: Führer se ne usuđuje kočiti zahtjeve Talijana iz obzira prema Mussoliniju.

Predstavnik ministra vanjskih poslova Reicha kod Führera poslanik (kasnije ambasador) Walter Hewel saopćio je, 16. IV, u noći[5] poslaniku Emilu v. Rintelenu kako je Führerova želja da u Zagrebu odmah otvore njemačko poslanstvo. Upitao je također Rintelena, tko je predviđen za mjesto poslanika i poznaje li predvideni kandidat dovoljno tamošnje odnose. Rintelen je odgovorio Hewelu da je ministar Ribbentrop jučer (15. IV) Führeru predložio SA-Obergruppenführera Siegfrieda Kaschea, dodajući da bi mu pridodali kao savjetnika poslanstva nekadašnjega austrijskog generalnog konzula H. Troll-Obergfella koji dobro pozna prilike, a također govori i hrvatski. Führer je dao svoj pristanak na to, a Hewel je na kraju razgovora ponovo upozorio na Führerovu uputu da što brže pristupe otvaranju poslanstva u Zagrebu.

Siegfried Kasche bio je tipičan izdanak *Nacionalsocijalističke stranke* i njenih »jurišnih odreda« (»Sturm-Abteilungen«, skraćeno SA).[6] Njega je Ribbentrop namjerno odabrao kao pripadnika grupe »starih boraca« i amatera za diplomatsku karijeru (kao što je bio uradio popunjavajući i poslanička mjesta u Bukureštu i Bratislavi). Bio je vođa »jurišnih odreda« stranke u Pomeranskoj i istočnom Brandenburgu, član Reichstaga (od 1930. god. dalje), zamjenik Gauleitera Ostmarka (1928-1932), SA-Obergruppenführer (1934) i drugo, no bez ikakvog iskustva u diplomatskim poslovima. Zagreb mu je imao poslužiti kao mjesto na kojem će pokazati sve svoje sposobnosti. Dekret o njegovom imenovanju nosi datum: 17. IV 1941.[7]

Veesenmayer — taj »otac ustaške države« - javio je, 16. IV,[8] svom šefu Ribbentropu telegrafski kako ga je upravo pozvao Pavelić i saopćio mu namjeru da još iste večeri formira vladu kojoj bi säm bio na čelu. Uz to, Pavelić bi osobno preuzeo i resor vanjskih poslova, s tim da mu pomaže kao desna ruka dr Mladen Lorković, bez ministarskog ranga. Kao predstavnik Hrvatske u Berlinu — zaključuje Veesenmayer svoju brzojavku — predviđen je liječnik dr Branko Benzon, čim pitanje otvaranja poslanstva NDH u Berlinu sazrije.

Veesenmayer je — polazeći na referat Ribbentropu — ponio sa sobom Pavelićevo pismo Ribbentropu (Zagreb, 18. IV 1941).[9] U njemu Pavelić piše kako se s naročitim veseljem koristi prvom mogućom prilikom da kao šef buduće hrvatske vanjske politike stupi u neposredan dodir s Ribbentropom i izrekne mu najusrdniju zahvalnost za izvanrednu suradnju pri oslobođenju države što narod neće nikada Ribbentropu zaboraviti. Točno im je poznato koliko je on (Ribbentrop) odlučno tome pridonio i mole ga da i nadalje ostane njihov prijatelj, savjetnik i pomagač. Kako Pavelić saznaje iz upućenog izvora, predstoji neposredno uspostavljanje međunarodnopravnih odnosa između Berlina i Zagreba, pa najusrdnije unaprijed zahvaljuje na tome velikodušnom činu. Istodobno je slobodan upitati, bi li u vezi s odašiljanjem njemačkoga

[5] **PA, Büro, RAM, Kroatien, zabilješka od 16. IV.**

[6] **Ladislaus Hory und Martin Broszat, *Der kroatische Ustascha-Staat 1941-1945*, Stuttgart 1964 str. 60-61.**

Vidi *Nachlass S. Kasche* (Ostavština Kaschea) u njemačkom ministarstvu vanjskih poslova: PA, Nachlässe.

[8] **PA, Büro RAM, Kroatien, Nr. 79 od 16. IV.**

[9] ***ADAP*, XII, 2, str. 484-485.**

diplomatskog predstavnika u Zagreb pristali na imenovanje dra Branka Benzona za poslanika NDH u Berlinu.[10] Dr Benzon nije u Reichu nepoznat: kao liječnik po struci duže je vremena, gotovo svake godine jednom, bio na praksi u Njemačkoj i tako posjeduje — iznad prosjeka — poznavanje novog Reicha i njegova izvanrednog uspona. U sadašnjem kritičnom vremenu Benzon je bio aktivan kao zastupnik »hrvatskog revolucionarnog pokreta« u Njemačkoj. Na kraju, želi - piše Pavelić dalje - da sebi olakša srce: već gotovo mjesec dana aktivan je u Zagrebu na djelu oslobođenja donosilac pisma dr Veesenmayer. Pri tom im je on (Veesenmayer) pomogao ne samo politički nego i na vojnom polju, surađujući usko s »vođom revolucije« generalom Kvaternikom,[11] i to toliko da je teško i opisati. Pri svemu tome pokazao je takvu osobnu poduzetnost, koja je često puta bila povezana s najvećom životnom opasnošću. Zato će Ribbentrop lako razumjeti, ako bi hrvatska vlada polagala veliku važnost na to da joj taj hrabri čovjek, koji se tako brzo uživio u psihu i tradiciju hrvatskog naroda, po mogućnosti dugo ostane kao. suradnik na djelu izgradnje.

Kabinet ministra Ribbentropa (Franz v. Sonnleithner) najavio je telegrafski, 18. IV,[12] njemačkom generalnom konzulu u Zagrebu Freundtu da sutradan stižu avionom u Zagreb profesor Albert Speer, generalni građevni inspektor, v. Puttkammer i Veesenmayer, i to po nalogu Führera. Stoga Sonnleithner moli da ih dočekaju dva automobila, da im Freundt osigura smještaj i za njih se brine.

Säm Kasche je sutradan (19. IV)[13] šifriranom brzojavkom za konzula Freundta javio da stiže avionom u nedjelju 20. IV, u otprilike 15 sati s dva pratioca; opće pripreme za predaju akreditivnih pisama neka Freundt poduzme za ponedjeljak, dok će pojedinosti urediti nakon dolaska; neka Freundt obavijesti o dolasku generala Glaisea.

I doista: Kasche je, 20. IV, stigao avionom iz Beča u Zagreb i na borongajskom aerodromu dočekali su ga ministar unutrašnjih poslova dr Andrija Artuković i državni tajnik u ministarstvu vanjskih poslova M. Lorković u ime vlade, a general Ivan Perčević u ime domobranstva, dok su u ime generalnog konzulata Reicha dočeku prisustvovali dr Freundt, konzul Dopfel i ataše za štampu Otto Mitterhammer.[14] Kasche je tom prilikom dao kratku izjavu novinarima: »Radujem se - rekao je - da sam kao prvi poslanik njemačkog Reicha došao u lijepi glavni grad Hrvatske na svečani dan njemačkog naroda, na rođendan našega Vode Adolfa Hitlera. Za srdačan doček moja posebna zahvalnost ide hrvatskoj vladi i mladoj hrvatskoj oružanoj snazi i stanovništvu Zagreba.«

Kasche je predao svoje vjerodajnice Paveliću u toku ceremonije sutradan, 21. travnja. Stigao je na Markov trg točno u podne u pratnji dra Veesenmayera, a kod Pavelića bili su već okupljeni svi članovi ustaške vlade i dr Benzon.

Kasche je tom prilikom održao ovaj govor:

»Gospodine državni Vođo!

[10] Benzon je dobio zatraženi agrement za prvoga izvanrednog poslanika i opunomoćenog ministra NDH u Berlinu i kod Ribbentropa je prvi put u tom svojstvu bio 3. V 1941.

[11] Glaise je duhovito okarakterizirao »ustašku revoluciju« kao revoluciju pretežno starih ljudi i bivših austrougarskih oficira.

[12] PA, Büro RAM, Kroatien, Nr. 131 od 18. IV.

[13] Isti izvor, Nr. 268 od 19. IV.

[14] *Hrvatski narod,* Zagreb, 21. IV 1941, god. III, broj 68.

Čast mi je, kao prvom poslaniku njemačkog Reicha u mladoj hrvatskoj državi, izručiti Vašoj preuzvišenosti pozdrave Fiihrera.

Živimo danas u velikom vremenu, ispunjenom dogadajima, koji su odlučni za buduća stoljeća. Genijalnim pogledom vrlo velikog državnika oblikuje Führer Njemačkog Reicha rukom o ruku s Duceom talijanskog imperia dogadaje ovog doba. Nova Europa stvara sve više i više životnog prostora za mlade narode. Zadaća je svim europskim narodima, i u tom će se iskušati, da se uklope u sklad te nove Europe i razviju vlastite snage do najvišeg stupnja za vlastitu veličinu i zajednička djela.

Vlasti osi, nadahnute željom osigurati narodima Europe bolji životni poredak, dale su hrvatskom narodu, koji je oslobođen njihovim vojskama i vlastitom snagom, priznanjem novostvorene države i podlogu za vlastitu i nezavisnu izgradnju države. Neka bi Vašoj Preuzvišenosti uspjelo izgraditi to djelo zdravim snagama Vašega naroda i ulogom tih snaga u smišljenom i upornom stvaranju i dovesti ga do ponosne visine! Neka bi Hrvatska bila poprište izrazita i vedra rada, te poštena duha narodnog zajedništva i svijesne volje za kulturu.

Uvjeren sam, da će hrabri narod Hrvatske, čija povijest pokazuje mnoga ponosna djela, znati izvesti taj državnopolitički čin po velikim zakonima nove Europe. U tom će mu stajati na raspolaganje prijateljska ruka Njemačkog Reicha.

Kao poslanik Njemačkog Reicha donosim narodu Hrvatske pozdrave njemačkog naroda. Vašoj preuzvišenosti i Vašim suradnicima želim blagoslov Svemogućega za Vaše djelo.

S povjerenjem, danim mi od moga Führera preuzimam svoju dužnost i ovim predajem Vašoj Preuzvišenosti svoju vjerodajnicu.«

Dovršivši svoj govor, Kasche je Paveliću predao svoje akreditive. U pismu od 19. travnja s Hitlerovim potpisom stajalo je kako je on - rukovođen željom da dade odgovarajući izraz već postojećim prijateljskim odnosima Njemačkog Reicha i »Nezavisne Države Hrvatske« otvaranjem poslanstva Njemačkog Reicha u Zagrebu - odlučio imenovati Siegfrieda Kaschea za poslanika Njemačkog Reicha u Zagrebu. Njegova provjerena osobna svojstva opravdavaju Hitlerovu nadu da će se on (Kasche) na povjerenom mu časnom položaju truditi da zadobije Pavelićevo odobravanje. Kasche će imati čast —stoji dalje u pismu — da Paveliću preda to pismo koje ga potvrđuje u svojstvu izvanrednog poslanika i opunomoćenog ministra Njemačkog Reicha. Hitler moli da ga Pavelić primi s naklonošću i da mu pokloni punu vjeru u svemu što će Kasche biti pozvan da iznosi u Hitlerovo ime ili po nalogu njemačke vlade.

Pavelić je uzvratio rekavši, uz ostalo, i to da prima sa zahvalnošću i radošću pozdrave Führera i Kascheovo imenovanje. »Hrvatski narod i ja — rekao je Pavelić — slijedimo već od mnogo godina s dubokom vjerom i povjerenjem veliko djelo obnove Europe, koje vrše genijalni duhovi, Vođa Velikog Njemačkog Reicha Adolf Hitler i Duce talijanskog imperia Benito Mussolini. Mi smo bili sigurni, da će u ovoj obnovi i hrvatski narod, izvršujući svoju povijesnu zadaću, naći svoje mjesto kao Nezavisna Država Hrvatska na svojem narodnom životnom prostoru. Hrvatski narod i ja svijesni smo, da će Hrvatska pomoću Velikog Njemačkog Reicha iz vlastite snage i neslućenom energijom i dinamikom, oslanjajući se na svoju tisućgodišnju prošlost i na svoje narodne i vojničke vrline, biti u stanju, da svoj novi državni red sagradi i

[15] **Isti izvor, Zagreb, 22. IV 1941, god. III, broj 69.**

osigura u duhu Führera. Hrvatski će narod, kako u prošlosti, tako i u budućnosti dokazati svoju sposobnost za borbu i svoju vojničku hrabrost imajući potporu u velikodušnoj i prijateljskoj pruženoj desnici Njemačkog Reicha.«

Kasche je iz Zagreba, 23. travnja,[16] javio brzojavkom ministru Ribbentropu da ustaška vlada moli obavijest o stavu Reicha u povodu ponude mađarske vlade u Međimurju. Naime, Budimpešta je spremna da prepusti Međimurje Hrvatskoj, pod uvjetom da Mađarska dobije prolaz za terete do Sušaka bez carine. Ustaška je vlada odgovorila Mađarima neodređeno, ukazujući pri tom na potrebu da saznaju što želi Osovina. Stoga Kasche moli da mu se o tome pošalju upute.

Kasche je istog dana[17] javio ministarstvu da postoje teškoće u odnosima narodne grupe i vodstva Volksdeutschera u istočnom Srijemu. Tamo — čini se - kruži plan dra Janka Seppa o nekom autonomnom njemačkom teritoriju oko Beograda. Ovdašnji vođa grupe Branimir Altgayer nailazi na otpore i opoziciju. Meyer i Redinger posjetili su ovdašnju vladu odvojeno od njega i tako je nesloga postala očigledna. Kasche je upozorio Altgayera na potrebu jedinstva unutar grupe i skrenuo mu je pažnju da izbjegavaju nesuglasice s Hrvatima, jer je za pitanje granica nadležan isključivo Führer i on to rješava. Zato Kasche i zaključuje svoj telegram ukazujući na hitnu potrebu razgraničenja (uređenja pitanja granica) i sporazuma s nadležnom ustanovom za Volksdeutschere (tzv. »Volksdeutsche Mittelstelle«).

Govor poslanika Kaschea u dvorani na Markovom trgu prilikom predaje vjerodajnica izazvao je malu uzbunu u njemačkom ministarstvu vanjskih poslova. Ribbentropov kabinet je, naime, iz Beča još istog dana[18] javio ministarstvu u Berlinu da je Kasche održao u Zagrebu govor koji nije bio prethodno dogovorio s političkim odjeljenjem ministarstva, pa kabinet stoga moli za mjerodavnu informaciju o tom propustu poslanika Kaschea.

Ministarstvo je iz Berlina odgovorilo Ribbentropu sutradan (22. IV)[19] kako je poslanik Kasche, pri svom odlasku, razgovarao ne samo s državnim sekretarom u ministarstvu (v. Weizsäckerom) nego i s načelnikom političkog odjeljenja (E. v. Rintelenom); da se je, uz to, u odjeljenju protokola obavijestio o protokolarnim pitanjima.

Državni sekretar Ernst v. Weizsäcker dopisao je tome obavještenju ministarstva svoj dodatak, i to ovakav: s Kascheom je pri odlasku mogao, doduše, samo kratko razgovarati, jer se poslaniku jako žurilo, ali mu je, ipak, dao ovakve usmene političke upute: Osim uputa koje će Kascheu dati ministar vanjskih poslova, odnosno säm Führer u Mönichkirchenu (prije nego što krene u Zagreb), želi da ga i on (Weizsäcker) upozori samo na jednu, ali zato važnu točku. U prirodi je, naime, tamošnjeg položaja — upozoravao ga je Weizsäcker — da će se Hrvati i Talijani međusobno loše podnositi. Hrvati će se zasigurno tada obraćati Kascheu kao njemačkom poslaniku i pokušati da Kaschea učine arbitrom u talijansko-hrvatskim razilaženjima. Tako dugo dok traje rat - upućivao je državni sekretar toga diplomatskog amatera — njemačka je strana prisiljena da bezuvjetno pošteduje talijansku osjetljivost. Ako bi se, dakle, upustili u to da donose odluke u talijansko-hrvatskim sporovima,

[16] **PA, Büro RAM, Kroatien, Nr. 109 od 23. IV.**
[17] **Isti izvor, Nr. 112 od 23. IV.**
[18] **Isti izvor, Nr. 280 od 21. IV.**
[19] **Isti izvor, bez broja,-22. IV.**

morali bi svaki put da se izjasne u prilog Talijana. Rezultat bi bio taj da bi ogorčili Hrvate, a da to njemačka strana preuzme na svoja leda, za to ne postoji nikakav povod. Neka se poslanik, dakle, drži po strani i neka dopusti da se *talijanska premoć* (»das italienische Übergewicht«) u Hrvatskoj izražava onoliko koliko je to u skladu s vlastitim interesima njemačke strane. Koliko je Weizsäckeru poznato — stoji na kraju tog dodatka - Kasche je u Mönichkirchenu primio sličnu instrukciju. Ali, u času kad je držao svoj nastupni govor prilikom predaje vjerodajnica — kao uostalom ni samo ministarstvo u Berlinu — nije Kasche ništa znao o novim zahtjevima Talijana, budući da je akreditivno pismo predavao Paveliću, kad je grof G. Ciano kod ministra Ribbentropa izlagao svoje planove.

2. *Bečki sastanak Ciano-Ribbentrop.* Ribbentrop je, u međuvremenu, naredio ambasadoru u Rimu v. Mackensenu[20] da posredstvom Cianova šefa kabineta F. Anfusa ili direktno, ali svakako još u toku 17. IV prije podne, saopći Mussoliniju: njemačkoj strani čini se poželjnim da po mogućnosti brzo pristupi izmjeni misli s talijanskom vladom o daljnjem tretiranju problema diobe jugoslavenskoga državnog teritorija. Čini im se (njemačkoj strani) najpoželjnijim, kad bi talijanska vlada mogla, možda, još potkraj tjedna, da u tu svrhu uputi u Beč grofa Ciana na neslužbeni sastanak s Ribbentropom[21] kako bi ih Ciano točno, s pomoću geografske karte, upoznao sa željama i namjerama Ducea, eda bi tako uskladili svoje korake pri daljnjem tretiranju tih pitanja podjele. Zbog toga, dakle, Ribbentrop želi da time — ukoliko to Duceu odgovara — najsrdačnije pozove grofa Ciana u Beč. Istodobno moli ambasadora da izvijesti Ducea kako je Führer — u povodu raspada jugoslavenske države — odlučio da njemačku granicu južno od Karavanki, i u susjednom području koje se proteže dalje prema istoku, pomakne do linije koja prolazi južno od gornjeg toka Save, ali sjeverno od Ljubljane i koja, dalje na istok, zahvaća dijelove područja, što je nekoć pripadalo Štajerskoj. Talijanskoj će vladi još saopćiti točnu liniju, ali je već sada mole da predjele sjeverno od toga smatra kao dio samog Reicha.

Nadalje, šef diplomacije Reicha moli svog ambasadora da prilikom toga saopćenja ponovo obavijesti Ducea kako njemačka strana želi Talijanima dati potpuno slobodne ruke u pogledu južnog dijela nekadašnje Kranjske i jadranskih krajeva koji interesiraju Italiju, no da joj je stalo i do toga da bude informirana o namjerama talijanske strane u tom pravcu, kako bi se preuređenje čitavoga dotadašnjega jugoslavenskog teritorija moglo izvršiti onako, kako to odgovara zajedničkim interesima Osovine. Ribbentrop moli da ambasador još obavijesti Rim kako njemačka strana namjerava već narednih dana imenovati poslanika za Hrvatsku, budući da je po njenom mišljenju najbolje odmah sada pristupiti otvaranju poslanstva u Zagrebu.

Ministar, zaključno, moli da ga Mackensen telegrafski izvijesti, kako je obavio taj demarš, a moli i to da obavijesti tamošnjega njemačkog vojnog atašeja generala E. v. Rintelena o tim saopćenjima Duceu (o pomicanju granice Reicha dalje na jug) i potakne ga da Rintelen o tome obavijesti zamjenika načelnika talijanske Vrhovne komande generala A. Guzzonija. O

[20] ***ADAP*, XII, 2, str. 476-477.**

[21] **Galeazzo Ciano stigao je, mobiliziran, u svoju jedinicu u Bariju 26. I 1941. U međuvremenu je djelomično obavljao neke dužnosti ministra vanjskih poslova fašističke Italije, ali je službeno preuzeo ponovo poslove resora u ruke tek u drugoj polovici travnja. Za to vrijeme zastupao ga je šef kabineta ministra Ciana F. Anfuso.**

pojedinostima u pogledu evakuacije toga područja od talijanskih snaga i drugim vojnim pitanjima s tim u vezi, vojni ataše prima daljnje upute od njemačke Vrhovne komande direktno.

Mackensen je sutradan (17. IV)[22] obavio primljeni nalog i zatim odgovorio Ribbentropu kako ga je Duce toga prijepodneva primio i da je pred ambasadorom naredio Anfusu da Ciano — koji se nalazi u Tirani — bude u nedjelju, 20. travnja, u Beču (oko podne). Duce se složio s ambasadorovim izlaganjem i novu je granicu proučavao na geografskoj karti koju neprestano drži pokraj sebe. Anfuso je primijetio Duceu da ta linija odgovara lokalnim dispozicijama njemačkih Gauleitera koje je Hitler tamo postavio. I Duce je istakao njemački karakter Maribora, Celja i Radgone, a u pogledu ostalog dijela Slovenije rekao da mora pripasti Italiji, jer, inače, neće nikada biti za život sposoban. Ambasador je rekao Duceu da je general Rintelen zadužen da smjesta saopći Guzzoniju vijest o pomicanju južne granice Reicha. Duce je saopćenje o predstojećem imenovanju njemačkog poslanika u Zagrebu popratio s odobravanjem i naredio Anfusu da i talijanska strana odmah poduzme isto. Složio se s kandidaturom P. Cortesea za tamošnjeg poslanika.

Nadovezujući na prethodni telegram, Mackensen je nešto kasnije[23] informirao Ribbentropa kako je Anfuso toga dana""potvrdio savjetniku ambasade knezu Bismarcku da je talijanska vlada donijela odluku o imenovanju savjetnika ambasade u Tokiju Cortesea za prvoga talijanskog poslanika u Zagrebu. O tome je Cortese već informiran telegrafski, no ipak neće moći stići u Rim prije druge polovice svibnja. Zbog toga se razmatra mogućnost da u međuvremenu pošalju u Zagreb službenika ministarstva vanjskih poslova ime kojega još nije poznato.[24]

Ribbentrop je, 18. IV,[25] telegrafski zamolio Mackensena da prenese talijanskoj strani kako se raduje što je poziv Cianu bio tako brzo primljen; dalje, kako njemačka strana ne očekuje da Ciano stigne s nekim detaljnim programom nego bi bila zahvalna kad bi joj Duce po Cianu u širokim potezima saopćio svoje misli o predmetu predstojećih razgovora. Slažu se s Duceovom namjerom saopćenom ambasadoru da preostali dio Slovenije pripadne Italiji. U pogledu dalmatinskog pitanja misle - što se samo po sebi razumije - na rješenje u talijanskom smislu. Dalje bi Ribbentrop želio da s grofom Cianom razgovara o budućoj sudbini nekadašnje Crne Gore i o znatnom uvećanju Albanije, što želi Italija. Isto tako, Ribbentrop namjerava izložiti Cianu kako će povući granicu novonastale hrvatske države (NDH) i koji bi dijelovi bivše Jugoslavije, prema mišljenju njemačke strane, imali pripasti Mađarskoj i Bugarskoj. Što se tiče posljednje točke, njemačka strana misli da je već sada osiguran pristanak talijanske strane da makedonsko pitanje riješe onako kako to Bugari žele, tj. da čitav teritorij koji je u pitanju sve do grada Ohrida na Ohridskom jezeru, koji za Bugare predstavlja narodnu svetinju, dođe pod suverenitet Bugarske. Ribbentropa bi vrlo zanimalo da sazna kakav je talijanski stav prema Grčkoj, kao i u pogledu tih spomenutih

[22] PA, Büro Staatssekretär, Italien, Band 4, Nr. 838 od 17. IV.

[23] Isti izvor, Nr. 842 od 17. IV.

[24] To je bio Raffaele Casertano. Zagrebačka je štampa donijela vijest: »Zagreb, 24. travnja, (b) Jučer u l i sati Poglavnik dr. Ante Pavelič primio je u audijenciju posebnog opunomoćenika talijanske vlade Commendatore-a Raffaela Casertana, prvog tajnika budućeg poslanstva Kraljevine Italije u Zagrebu, s kojim se zadržao u duljem srdačnom razgovoru« *(Hrvatski narod,* Zagreb, 25. IV 1941, god. III, broj 72).

[25] *ADAP,* XII, 2, str. 482-483.

točaka. Na kraju, ministar upozorava ambasadora da njemačka strana ne želi da Ciano dođe u Beč s dalekosežnom i čvrsto ocrtanom maršrutom. Prethodnom izlaganju jedini je cilj da talijansku vladu upoznaju u kojem se pravcu kreću misli na njemačkoj strani, a nipošto im nije svrha da izazovu precizna talijanska gledišta već prije nego što Ciano otputuje iz Rima.[26]

Za taj bečki sastanak Ciano - v. Ribbentrop o podjeli plijena, Nijemci su poduzeli opsežnije pripreme da bi usaglasili gledišta vojnih, političkih i diplomatskih krugova i tako postigli jedinstveno istupanje na samom sastanku.

Pod predsjedanjem ambasadora u ministarstvu vanjskih poslova Karla Rittera, zaduženog za vezu ministarstva s Vrhovnom komandom oružanih snaga, bio je, 18. IV,[27] u Beču održan sastanak kojem su prisustvovali predstavnici oružanih snaga (Jodlov zamjenik gen. Warlimont, potpukovnik v. Tippelskirch, major Wien, major Rudelsdorff), predstavnik Hermanna Göringa, kao opunomoćenika za četvorogodišnji plan, generalni konzul F. Neuhausen, predstavnici ministarstva vanjskih poslova, opunomoćenik za pitanja narodnosti te Gauleiteri graničnih upravnih područja.

Ritter je u uvodnoj riječi istakao da svrha sastanka nije donošenje odluka nego samo formuliranje razmišljanja kako bi mogli podijeliti Jugoslaviju uz uvažavanje njemačkih interesa. Mjerodavna je na kraju politička linija o kojoj će odlučiti säm Führer. Iz tog razloga doći će narednih dana bugarski kralj Boris, grof Ciano, i jedan predstavnik mađarske vlade. Kao političko načelo mora vrijediti da se ne stvaraju temelji za formiranje blokova. Dalje vrijedi kao princip da Njemačka nikako ne smije dobivati manje sirovina iz Jugoslavije, nakon njene podjele, nego što ih je dobivala prije. Pri raspravljanju o dobivanju sirovina moraju, vjerojatno, pomišljati na privrednu hipoteku kao osiguranje, jer će teritorijalna okupacija malokad doći u obzir.

U pogledu podjele jugoslavenskoga državnog teritorija Talijani će, vjerojatno, zahtijevati za sebe dalmatinsku obalu. Ali tu je, bez sumnje, riječ o prostoru koji naseljavaju Hrvati. Za pretpostaviti je da će se u pogledu Sušaka raspravljati i o lučkom kompleksu kod Rijeke. Treba izričito naglasiti da dosad još nisu najavljeni talijanski teritorijalni zahtjevi — istakao je Ritter.

U pogledu hrvatskih želja valja računati sa zahtjevom na dodjelu dalmatinske obale, Bosne i Hercegovine, i područja Srijema.

Hrvatsku su priznale Italija i Njemačka kao suverenu državu. No, to ne isključuje mogućnost da Njemačka u daljoj budućnosti ne bi utjecala na njen politički smjer. Svakako treba ustvrditi kako je Hrvatska nezavisna i da tu usporedba s protektoratom nije na mjestu — završio je ambasador.

Razvila se diskusija i iz nje je jednodušno proizašla teza da će se dodjela za Njemačku važnih privrednih područja Italiji nepovoljnije odraziti nego da ona pripadnu drugim državama. U prvom je planu pri tom stajala prosudba radi iskorišćivanja nalazišta boksita na dalmatinskoj obali, a zatim područje Trepče radi olova i cinka.

[IH] Mackensen je, 18. IV, telegrafski, pod najhitnije, obavijestio ministarstvo u Berlinu kako mu je grof Ciano upravo telefonirao iz Barija da će istog dana kasno poslije podne stići u Rim, da bi sutradan u 9 sati izjutra zajedno s ambasadorom otputovao u Beč na zakazani sastanak (PA, Büro Staatssekretär, Italien, Band 4, Nr. 850 od 18. IV).

[r] Ovdje je riječ o dva izvještaja majora Rudelsdorffa o tim viječanjima u Beču (Hotel *Imperial*). Dobio sam ih zahvaljujući kolegijalnoj pomoći dra H. Sundhausena (München) i koristim se i ovom prilikom da mu se zahvalim na pomoći.

Sudionici su stoga predložili da se granica povuče tako kako željezare kod Sarajeva ne bi pripale Italiji.

Ambasador Ritter zaključio je sastanak, predloživši da se, 19. IV prije podne, sastane jedna potkomisija pod predsjedanjem poslanika Clodiusa koja će u pojedinostima raspraviti privredna pitanja.

Ta se potkomisija u zakazano vrijeme sastala i predsjedavajući je uvodno istakao kako će glavne teškoće nastati iz posjedovnih prava za koja se predvida da će ih Italija zahtijevati. To vrijedi u prvom redu za nalazišta boksita na dalmatinskoj obali. Njemačka strana mora postići da Italija obeća kako će Njemačkoj odobriti apsolutne mogućnosti iskorišćivanja za vrijeme rata. Talijani su do sada neprekidno ukazivali na to da nalazišta boksita u Italiji nisu tako prvoklasna po svojoj kvaliteti. Nalazišta kod Mostara prvorazredne su kvalitete, tako da se moraju pribojavati da će talijanska strana izaći s prigovorima. Pa čak i nakon rata, morat će na dugu stazu osigurati za Njemačku neometanu liferaciju boksita. Sažeto, dakle, mora zahtjev glasiti ovako: a) dobivanje boksita bez ikakvog ograničenja za vrijeme rata; b) nakon rata imaju se zadovoljiti u prvom redu potrebe Njemačke.

Potkomisija je i za druga jugoslavenska područja, za Njemačku važna iz vojnoprivrednih razloga a izvan budućih granica ustaške države, utvrdila u toku sastanka prijedloge koji su imali Njemačkoj osigurati prioritet i te je prijedloge trebalo prikladno ostvariti u okviru političkih pregovora koji predstoje.

Ciano se, po Duceovom nalogu, vratio u Rim i zatim otputovao u Beč na razgovore s Ribbentropom. U Fiihrerovoj kompoziciji smještenoj u Mönich-kirchenu, razgovarao je, 20. travnja, sa samim Hitlerom a sutradan je, u luksuznom bečkom hotelu *Imperial,* nastavio razgovore s Ribbentropom i okončao ih tek 22.[28] U njima se osovinski partneri, u početku, nisu mogli složiti, jer je Ribbentrop - pod utjecajem izvještaja i sugestija iz Zagreba (Glaise-Horstenau i Veesenmayer koji su tih dana stigli iz Zagreba na referat) i sklon da Italiji ne dopusti preveliki utjecaj u toj »talijanskoj« sferi - pokazivao nespremnost da Italiji prepusti i Dalmaciju. Osim toga, izjašnjavao se protiv hrvatsko-talijanske personalne unije.[29] Naprotiv, Ciano, u skladu s primljenim Duceovim uputama, nipošto nije htio popuštati u pitanju Dalmacije, a ni u pitanju talijansko-hrvatske personalne unije. Tek kad je Hitler — kojega je u to vrijeme već potpuno zaokupljao plan *Barbarossa* - izjavio, 22. IV, da je Njemačka *nezainteresirana* u ustaškoj Hrvatskoj i preporučio direktne pregovore Rima s Pavelićem, mogli su se ministri vanjskih poslova konačno ipak složiti.

U razgovoru s Cianom, 20. IV, Hitler je najprije izrazio svoje najveće zadovoljstvo zbog obrata u ratu na Balkanu, ističući da je rat na Balkanu, po njegovu mišljenju, već gotovo sasvim završen, jer je svaki daljnji grčko-engleski otpor nevjerojatan. Säm je sebi čestitao na pozitivnim rezultatima toga rata što je Osovini pribavio kontrolu nad pozicijama koje će i te kako Engleskoj ogorčiti život na Sredozemlju.

Na sastanku s Cianom u Beču (21. IV), šef njemačke diplomacije složio se s tim da Italija anektira Sloveniju, izuzevši zonu koju je zaposjeo Treći Reich. Ali granična linija koju je Ribbentrop tom prilikom spomenuo bila je povučena

[28] **R. Mosca, nav. djelo, II, str. 301-308; *Tajni arhivi grofa dana,* str. 457-462.**

[29] **O tome je Pavelić opetovano raspravljao sa Cianom u toku 1940. godine. Vidi opširnije: Antonio Tasso, *Italia e Croazia,* Volume primo, 1918-1940, Macerata 1967, str. 300 i dalje.**

mnogo južnije nego što se prvotno mislilo u Rimu. Polazila je od Vrhnike, prolazila tri kilometra sjeverno od Ljubljane i spuštala se na jug do sjeverno od Mirne i Kostanjevice, a onda se uspinjala sve do Drave i Petrijanca. Ribbentrop je tu liniju u više navrata označio kao definitivnu, jer da je tako Führer neopozivo odredio. »Ribbentrop je povukao granice Hrvatske države - zapisao je Ciano u svojoj promemoriji[30] - na temelju neslužbenih zahtjeva iz Zagreba. Ta bi država obuhvaćala Bosnu i Hercegovinu u njihovim starim granicama, uključivši i veoma široki dio dalmatinske obale. Smjesta sam za nas zatražio čitavu Dalmaciju. Ribbentrop je nato odgovorio, kako Njemačka smatra pravom Italije da neposredno pregovara s Hrvatskom o razgraničenju, ali je bez teškoća priznao oportunost teritorijalnog kontinuiteta između Italije i crnogorsko-albanske zone. Ribbentrop nije potanko govorio o odnosima između Hrvatske i Italije, ali nije tajio svoje osobno, iako maskirano, protivljenje planu o personalnoj uniji obiju država. On će o tome svakako razgovarati s Führerom i odgovoriti mi prilikom novog sastanka.« Stavljen pred specifične rezerve u pitanju personalne unije između fašističke Italije i ustaške Hrvatske, koju je Ribbentrop označio kao sastavni dio političko-ekonomskog sistema Reicha (!), Ciano je ponovo i odlučno iznio da Italija zahtijeva ***čitavu*** Dalmaciju. Tom prilikom nije uopće govorio o izlasku NDH na more, jer to pitanje u vezi s teritorijalnim pitanjima nisu potakli ni sami Nijemci, a Ribbentrop ga je upitao je li talijanska strana pomišljala da i Mađarskoj omoguće izlaz na more.[31] Ciano je odgovorio kako se to pitanje izlaska Mađarske na more može proučiti s ekonomskog gledišta, i to tako da se Mađarskoj odobri slobodna zona u jednoj od jadranskih luka, na što je Ribbentrop pristao. Toliko grof Ciano.

Ali, postoji sačuvana zabilješka o tom razgovoru, koju je sastavio prvi tumač njemačkog ministarstva vanjskih poslova dr Paul Otto Schmidt.[32] Ribbentrop je nakon nekoliko uvodnih rečenica — stoji u toj internoj zabilješki — označio kao glavni cilj novog uređenja Balkana: zauvijek spriječiti ponavljanje izdaje, kakvu je počinila Srbija nakon pristupa Jugoslavije Trojnom paktu. Trebat će poduzeti korake da se zauvijek spriječi da izdajnička klika kakva u Srbiji uvijek postoji dođe do riječi. Srbija koju Führer drži za nepopravljivu ne smije nikada više da postane leglo nemira — rekao je Ribbentrop, a zatim pozvao Ciana da mu izloži Duceove poglede na preuređenje bivšega jugoslavenskog prostora. Ciano je odvratio da je vidio Ducea kratko vrijeme pred prelazak granice i Duce je svoje misli stavio na papir u jednoj zabilješki, no ona obrađuje samo jugoslavenski prostor pa će Ciano stoga samo skicirati talijanske poglede o Grčkoj, pošto grčka pitanja, rekao je, talijanska strana još nije potanje proučila.

Služeći se bilješkom koju je, čini se, sastavio sam Duce i geografskom kartom s ucrtanim novim granicama što ju je zatim izložio, Ciano je o talijanskim namjerama rekao: Italija će anektirati onaj dio Slovenije koji neće

[30] R. Mosca, nav. djelo, II, str. 304.

[31] Hitler je, 28. III, u razgovoru povjerio mađarskom poslaniku u Berlinu kako želi da Mađarska na svršetku sukoba bude zadovoljna i velikom revizijom sanira se kao država. Replicirajući na poslanikovo upozorenje kako Mađarska nije zainteresirana za Hrvatsku i ne želi da ta zemlja bude pripojena Mađarskoj, Hitler je odgovorio da Hrvatska nipošto ne smije više pripadati Jugoslaviji pa bi se izlaz već lako mogao naći u njenom prijateljskom i privrednom oslonu na Mađarsku. Tom prilikom Sztójay je spominjao izlaz Mađarske na more i rekao da im je to jedina želja u pogledu Hrvatske *(ADAP*, XII, 1, str. 331-333).

[32] *ADAP*, XII, 2, str. 496-499.

pripasti Trećem Reichu, zadržavajući pri tom, ipak, neku vrstu upravne autonomije; Dalmacija i ostala jadranska obala bit će također anektirane Italiji u čitavom potezu od Rijeke do Kotora, s tim da Dalmacija dobije u pogledu uprave status talijanskog guvernemana s guvernerom na čelu *(Governatore italiano della Dalmazia).* Crna Gora postat će ponovo nezavisna država u granicama ucrtanim na karti, no povezana s Italijom u personalnoj uniji s talijanskom dinastijom, a to će biti utoliko lakše, što je — kako je poznato - talijanska kraljica crnogorska kneginja. Za Albaniju predviđa se proširenje pomicanjem njene granice s Jugoslavijom u istočnom pravcu, i to od Prespanskog jezera prema sjeveru. Tu je Ribbentrop upozorio svoga talijanskog kolegu da je bugarski kralj Boris - koji je prije nekoliko dana posjetio Führera — postavio zahtjev na čitavu Makedoniju sve do albansko-jugoslavenske granice i pri tom naročito inzistirao na bugarskoj nacionalnoj svetinji: Ohridu. Führer je tom prilikom izjavio kralju kako smatra da su njegovi zahtjevi razumni. Ciano je nato odvratio da bi u pogledu Ohrida mogli, možda, predvidjeti enklavu ili graničnu izbočinu; naglasio je, ipak, da Italija želi da tu granicu pomaknu dalje na istok, i to iz privrednih a prije svega vojnostrateških razloga i pri tome je svoju želju temeljio i na etničkom sastavu stanovništva koje živi na tom području. Hrvatska će personalnom unijom biti također usko povezana s Italijom. Ribbentrop je tu ukazao na priznanje nezavisnosti Hrvatske, i to i od Njemačke i od Italije. Njemačka je već poslala u Zagreb poslanika, a spomenuo je Cianu i misiju generala Glaisea v. Horstenaua, kao oficira za vezu okupacionih trupa s hrvatskom vladom.

Zatim je njemački ministar vanjskih poslova — služeći se također geografskom kartom, koju je na kraju razgovora uručio Cianu — izložio njemački plan novog uređenja nekadašnjega jugoslavenskog prostora. Ukazao je na promjenu sjeverne granice Hrvatske koju je Führer definitivno odredio i, dalje, spomenuo Cianu da će Njemačka uostalom, u pogodnom trenutku, zaključiti s vladom u Zagrebu ugovor o granici. Rekao je i to da Mađarska zahtijeva Bačku i Banat, a da ih je Führer — budući da leže unutar stare ugarske granice — Mađarima i obećao. [35] Banat je još pod okupacijom njemačkih snaga, kako

[33] Više o tome: Dragovan Šepić, Politique italienne d'occupation en Dalmatie 1941-1943 u zborniku *Les systemes d'occupation en Yougoslavie 1941-1945*, Beograd 1963, str. 377-424. Taj je prilog objavljen i na našem jeziku u *Putovima revolucije*, Zagreb 1963, 1-2/1963, str. 215-241.

Ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu je, 16. IV, telegrafski obavijestilo ambasadora K. Rittera (Ribbentropa) da je Vrhovna komanda istog dana saopćila kako general Guzzoni moli za brzo rješenje ovih pitanja: razgraničenje između obiju armija u Sloveniji; odluka o tome predviđaju li se i za novu državu Hrvatsku okupacione trupe, što bi iziskivalo podjelu na obje armije; u Dalmaciji su Talijani zaposjeli luke Šibenik, Split i Kotor, a za ostalo se također moli da utvrde demarkacionu liniju; na jugu Jugoslavije Talijani se posebno zanimaju za područje Kosova naseljeno Albancima, a naročito za mjesta Prizren i Đakovicu, itd. (PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1).

O demarkacionoj liniji između njemačkih, talijanskih ; bugarskih snaga: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, Tom XIII, Knj. 1, Dokumenti Kraljevine Italije 1941, Beograd 1969, str. 43-46.

[34] Boris je posjetio Hitlera »privatno«, 19. IV 1941, u Mönichkirchenu.

[35] Državni je sekretar, 17. IV, informirao ministra Ribbentropa o posjetu mađarskog poslanika. Tom prilikom bio je spomenut poslanikov razgovor s Hitlerom neposredno nakon puča u Beogradu, 27. III, u kojem je Hitler povjerio Sztöjayu - kao što je već poznato - da sazrijeva vrijeme ispunjenja mađarskih revizionističkih zahtjeva prema Jugoslaviji, budući da će se sada, po svemu sudeći, pružiti prilika u kojoj će se ispuniti mađarski opravdani zahtjevi prema Jugoslaviji. Hitler je spreman da potpuno prepusti Horthyju da säm odredi dokle će sezati ta revizija granica i želi sama da je u jednom ograniči, i to u pogledu Hrvatske. Za nju je - po

bi u tom području spriječili moguće sukobe između Mađara i Rumunja, budući da i Rumunjska isto tako ukazuje na postojanje rumunjske manjine u Banatu. Njemačka strana, dakako, smatra te zahtjeve — koje još uostalom nisu ni postavili — slabo utemeljenima, no ne zatvara oči pred potrebom da Rumunjima moraju odobriti neku kompenzaciju koju je trenutačno teško predvidjeti, ali o kojoj bi kasnije, ipak, još detaljnije trebalo razmisliti. Budući režim Srbije još nije utvrđen. Možda ne bi bilo loše, kad bi mogli vratiti kneza Pavla u Srbiju. Ribbentrop je dalje ponovo upozorio Ciana na zahtjeve koje je iznio bugarski kralj Boris, a koje njemačka strana smatra razumnim i o kojima se Führer izrazio sa simpatijom. Pri tome je Führer učinio samo rezervu, ukazavši na potrebu izmjene misli o tome s talijanskim saveznikom.

Ciano je ponovo ukazivao Ribbentropu na potrebu da pomaknu graničnu liniju i navodio privredne a osobito vojnostrateške razloge, koji Italiju nukaju na zauzimanje takvog stava, predloživši Ribbentropu da o tome saslušaju talijanske stručnjake.

Ribbentrop je pristao na to, i pozvali su stručnjake da izlože pred ministrima svoje poglede. Ali su talijanski oficiri mogli — stoji dalje u zabilješki dra Schmidta — na detaljnija Ribbentropova pitanja o vojnim razlozima na kojima temelje prijedlog o granici u Makedoniji dati samo oskudna obavještenja. General Di Castiglione izjavio je samo to da bi Albanija — ukoliko bi ostala dosadašnja granica — bila preuska i prostor za uzmak sve do mora premalen. Ciano je to dopunio i rekao kako Italija želi da Albanija ima za granicu dvostruk planinski lanac i dobije neke željezničke pruge u Makedoniji. Nato su se upustili u diskusiju — na temelju karata o etničkom sastavu stanovništva - o etničkoj pripadnosti stanovništva spornih područja, ali se nisu mogli složiti, samo što je Ciano rekao kako je osobno spreman bugarsku granicu na Ohridskom jezeru povući tako da zahvati bugarska nacionalna svetišta.

Upitao je zatim Ribbentropa - a to je u toku daljnjeg razgovora češće ponavljao — ima li Njemačka nešto protiv personalne unije Italije s Hrvatskom, a Ribbentrop mu je odgovorio da želi o tome pribaviti Führerovo mišljerje i upitao Ciana jesu li se Hrvati obratili Rimu s takvim prijedlogom. Cian j mu je nato odvratio da mu je Pavelić - kojega on (Ciano) već odavno poznaje — ranije, kad se činilo da takvo preuređenje još lebdi u dalekoj budućnosti, češće govorio o personalnoj uniji, no morao je priznati Ribbentropu — na direktno pitanje Nijemca — da u novije vrijeme nije o tome razgovarao s Pavelićem. Ribbentrop je povjerio Cianu kako Führer stoji na stajalištu da Hrvatima treba potpuno prepustiti formiranje njihova budućeg vladavinskog sistema. Njemačka strana misli da ne bi bilo mudro kad bi im bilo što nametali. Uostalom, Njemačka nije dosad razgovarala s Hrvatima nego je samo čula o nekim zahtjevima iz redova hrvatskog naroda. Ribbentrop je objasnio Cianu na njemačkoj karti te njihove zahtjeve i još jednom

Hitlerovu mišljenju - poželjna autonomija (Selbstverwaltung). No, potpuno uvida potrebu da se tu Mađarskoj prizna pravo prolaza do mora i da na obali dobije slobodnu luku. Dobivanjem bogatih i privredno značajnih područja, pogotovo Banata, Mađarska ide u susret sretnijoj budućnosti. Da će Horthy dobiti Banat, ponovio je Führer pred poslanikom još u dva navrata a jednom i pred ministrom Honveda u Berlinu, 4. IV. O tom je razgovoru Sztöjay odmah, 27. III, obavijestio regenta a Horthy se zahvalio Hitleru pismom od 28. III. Prenoseći u nastavku daljnje primjedbe predsjednika vlade Bardossyja, Stöjay je istakao da mađarska vlada ostaje i nadalje pri svom zahtjevu na (već »oslobođeni«) Banat, a da je naprotiv spremna u pitanju Međimurja stupiti u prijateljske pregovore s vladom u Zagrebu o njegovoj daljnjoj sudbini (PA, Büro Staatssekretär, Ungarn, Band 3, brzojav od 17. IV).

naglasio da su Njemačka i Italija priznale nezavisnost Hrvatske i kako je Njemačka već poslala u Zagreb poslanika (Kasche), a kad je, s tim u vezi, Ribbentrop također spomenuo želju Njemačke da povuče po mogućnosti brzo svoje snage iz Hrvatske, Ciano je to odmah prihvatio i izjavio kako je Italija spremna smjesta uputiti tamo talijanske snage radi okupacije.[36]

Ribbentrop je, dalje, dodirnuo želju Mađara da dobiju slobodnu luku na Jadranu, a Ciano je odgovorio kako ne postoje nikakve teškoće takvom privrednom rješenju. Spomenuo je i buduće uređenje Srbije i naglasio da tu zemlju moraju držati što slabijom i kako je potrebno stoga zadovoljiti i određene hrvatske želje u pogledu buduće istočne granice Hrvatske (Srijem). Uz to je Ribbentrop objasnio Cianu — služeći se kartom — kako pri konačnom određivanju nove srpske južne granice moraju uvažiti određene etničke i historijske razloge (Kosovo). Vraćajući se na pitanje bugarskih zahtjeva, Ribbentrop je rekao kako njemačka strana misli da Bugarskoj treba ustupiti čitavu Makedoniju, budući da će se ona tako naći u rukama dobroga i vjernog prijatelja osovinskih sila. Führer je, kao što je rečeno, izrazio kralju Borisu - uz rezervu dogovora s talijanskom stranom o tome — svoju simpatiju u pogledu takvih zahtjeva bugarske strane. Prema tome, tu postoji malo razilaženje u gledištima talijanske i njemačke strane o uvažavanju albanskog i makedonskog etničkog elementa pri određivanju nove albansko-bugarske granice.

Pri kraju razgovora Ciano je spomenuo još to kako Italija namjerava pripojiti Albaniji velik dio sjeverozapadne Grčke, uz ostalo i Pind, a na upit Ribbentropa priznao je da na tom području nema Albanaca, pa se ta odluka temelji na političkim razlozima. Uz to, namjeravaju Jonske otoke smjesta pripojiti Italiji, dok će o daljnjim namjerama prema Grčkoj Duce tek kasnije odlučiti, na što je Ribbentrop u šali primijetio da će tim teritorijalnim proširenjem nastati neke vrste Velika Albanija. Kao općenito zapažanje dodao je kako mu se čini korisnim sve to urediti tako da nigdje ne nastanu jaki iredentistički pokreti a zbog njih i centri otpora. Imajući pred očima teškoće koje obično takvi pokreti izazivaju, najčešće je korisnije nove granice tako povući da se po mogućnosti izbjegne pojava iredente.

Zaključujući razgovore, obojica ministara konstatirali su da se Njemačka i Italija u velikim potezima slažu u tome kako valja urediti jugoslavenski prostor. Postoje samo male razlike u pojedinim točkama, o čemu treba pribaviti Führerovo mišljenje. Zato su za sutradan prije podne predvidjeli novi sastanak da bi dobili Führerov odgovor.

Pošto je Ribbentrop istog popodneva referirao Führern o spornim točkama, Ciano je sutradan održao s Ribbentropom i drugi sastanak - kao što su se bili dogovorili. »Führer potvrđuje - zapisao je Ciano u svojoj zabilješki[37] - da Njemačka s obzirom na Hrvatsku politički ne zahtijeva ništa: prema tome s njegove strane nema ni najmanjeg prigovora protiv personalne unije između kraljevine Italije i Hrvatske. Ipak, to pitanje treba riješiti direktno između Rima i Zagreba. Führer nije ništa prigovorio ni tome, da Italija anektira čitavu Dalmaciju, jer priznaje, da se radi o isključivo talijanskim interesima.«

Ribbentrop, ipak, nije htio dopustiti da Ciano tako lako trijumfira nego je, zlobno naglašavajući da govori čisto akademski, primijetio da je Dalmacija u golemoj većini nastanjena Hrvatima. Ciano mu je vrlo kategorički odvratio da

[36] **Vidi o tome**: ***ADAP,*** **XII, 2. str. 515.**
[37] **R. Mosca, nav. djelo, II. str. 306-307.**

Italija ne zahtijeva Dalmaciju iz etničkih razloga, nego na temelju načela životnog prostora. Postoje — rekao je svom njemačkom kolegi — iznad svih mogućih razmatranja o etničkom sastavu današnje Dalmacije historijski, kulturni i politički razlozi koji čine da je Dalmacija draga srcu svakog Talijana kao svaki drugi dio nacionalnoga talijanskog područja. Ribbentrop je prihvatio, što mu je Ciano rekao.

Spomenuvši proceduru koju bi trebalo primijeniti pri rješavanju tih pitanja s predstavnicima ustaške Hrvatske, Ribbentrop je u ime Fiihrera predložio Cianu - zabilježio je Ciano dalje — da se odmah pozove Paveliću Rim kako bi talijanska strana s njim odredila granicu između Italije i Hrvatske i zajedno fiksirali eventualne buduće političko-ustavne odnose između Rima i Zagreba. Ribbentrop je istodobno predložio da se to učini što prije, kako bi Osovina izbjegla manevre koji se već pojavljuju. A osim toga i zato što je Pavelić molio za dopuštenje da može posjetiti Fiihrera, a Führerova je želja da primi Pavelića tek kad säm Pavelić zauzme stav prema Rimu u teritorijalnom i političkom pitanju. Toliko zabilješka grofa Ciana.

Ribbentrop je započeo razgovor s Cianom — stoji u Schmidtovoj zabilješki o tom drugom razgovoru[38] - s primjedbom da je referirao Führern o jučerašnjem razgovoru s Cianom i o Duceovim pogledima na pitanje budućeg uređenja jugoslavenskog prostora koja upravo pretresaju. Führer je zauzeo ovo stajalište: u pogledu Hrvatske već je povukao granicu između Hrvatske i Njemačke, a nju će prigodice konačno utvrditi zajedno s hrvatskom vladom. Za vrijeme dok je Srbija pod okupacijom njemačkih snaga, Njemačka će, osim toga, držati pođ okupacijom dio Hrvatske koji se pruža od sjeverozapada prema jugoistoku radi osiguranja željezničkih veza prema Srbiji. Ukazujući na već utvrđenu demarkacionu liniju, Ribbentrop je izjavio da će pojedinosti toga zaposjednuća biti određene između njemačkih i talijanskih vojnih vlasti.[39] Principijelno je Njemačka u hrvatskim pitanjima *politički* nezainteresirana. Zbog toga za Führera ne postoji nikakav povod da o njima zauzima stav i potpuno prepušta Duceu da politički donosi odluke onako kako želi i direktno ih raspravi s Hrvatima. Imajući pred očima političku nezainteresiranost Njemačke, za Reich je važno samo to da prihvati Nijemce koji prebivaju na sjeverozapadu, a to pitanje je već — na osnovi utvrđene granice — riješeno. Nadalje je Njemačka privredno zainteresirana i uslijed njene vojne intervencije moraju računati da će veliki jugoslavenski privredni prostor, koji je predstavljao važan izvor snabdijevanja za Njemačku prije, ostati neko vrijeme neiskorišten. Dugo će trajati đok opet ovdje ne uspostave red i tako vojni pohod na Balkanu, s privredne točke gledišta, predstavlja snažno opterećenje njemačkog snabdijevanja sirovinama i uvoza žita iz Bačke i Banata, gdje je došlo do mnogih razaranja. Pod tim uvjetima Führer ima, kako je rečeno, da zastupa u tom prostoru ove interese: 1. da pripoji Reichu njemačke krajeve (što je već provedeno zakonom); 2. da osigura Reichu rudnike kroma i olova na Ljubotenu (Makedonija) i dobivanje olova u Mitrovici tako da zajedno s Bugarskom organiziraju rudnike Ljubotena kao neku vrstu njemačkog poduzeća na temelju točnih sporazuma, dok bi Srbima — za postrojenja Mitrovice, kojih iskorištavanje još zahtijeva daljnji razvoj - nametnuli prikladne uvjete. Riječ

[38] ***ADAP*, XII, 2. str. 505-509.**

[39] **U dnevniku Vrhovne komande pod 23. IV unesen je podatak da su u toku pregovori s Italijom; njemački prijedlozi i »bezobrazni talijanski politički zahtjevi«; odluka Führera: demarkaciona linija. *(Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht [Wehrmachtführungsstab],* I, str. 386).**

bi bila samo o tome da izađu u susret Duceovim željama utemeljenim na etničkim argumentima(?) u pogledu albansko-makedonske granice, a da se istodobno traži put kojim bi osigurali spomenute njemačke privredne interese. Iz toga proizlazi novi njemački prijedlog koji je Ribbentrop, zatim, u formi skice s ucrtanim graničnim linijama i predložio. Kasnije će Ribbentrop o tome razgovarati s Bugarima i objasniti im da želje koje je iznijela talijanska strana zahtijevaju neke korekture bugarskih zahtjeva u zapadnoj Makedoniji. Ribbentrop je zamolio Ciana da kaže Duceu kako je Führerova želja da sve to tako riješe, tj. da njemačke krajeve vrati u Reich a da oba spomenuta rudnika, koji bi pripali Bugarskoj, odnosno ostali Srbiji, budu na raspolaganje Reichu. Druga pitanja, Crna Gora, Hrvatska, Dalmacija, grčki teritorijalni pojas koji bi imao pripasti Albaniji predstavljaju probleme za koje je Njemačka nezainteresirana i njih valja, prema Führerovom mišljenju, prepustiti Duceu da ih tako postavi kako säm želi. Nadovezujući na primjedbu učinjenu u prvom razgovoru s grofom Cianom, Ribbentrop je dodao u pogledu NDH i Grčke općenitu primjedbu po njemu samom označenu kao akademsku, i to ovu: uvijek je korisno urediti stvari tako, da se izbjegnu najgore oštrine. To je važno u pogledu budućega boljeg razumijevanja među narodima koji su u pitanju i osovinskih sila i u političkom se životu uvijek isplati. Ribbentrop je spomenuo još i snabdijevanje Njemačke dalmatinskim boksitom. Ta je sirovina Njemačkoj uvelike potrebna; Jugoslavija joj je liferovala znatne količine, pa je Fürerova želja da Italija pod tim liferacijama Njemačkoj ne nametne nepovoljnije uvjete nego što je ranije činila Jugoslavija, tj. Njemačka želi da na tom području ima otprilike isti položaj što ga je manije imala u Jugoslaviji, a o pojedinostima će morati konzultirati stručnjake.

Ciano se smjesta bezrezervno složio s tom i ostalim željama što ih je Ribbentrop bio iznio. Führerovom odlukom bile su sporne točke tako medu njima riješene.

Grof Ciano, u toku razgovora, upitao je o daljnjem postupku pri pregovorima s Hrvatima (Pavelićem), a Ribbentrop je izrazio mišljenje da bi bilo najbolje kad bi Pavelić prvo putovao u Rim. Ribbentropu je bila prenesena želja hrvatskih krugova koji surađuju s Veesenmayerom đa Ribbentrop primi Pavelića, no prema njegovu (Ribbentropovu) mišljenju ipak je bolje da Pavelić prvo ide u Rim. Pri tome je Ribbentrop prikazao Cianu Veesenmayerovu akciju u Hrvatskoj, uz ostalo, u sprečavanju razaranja dvaju savskih mostova i proglašenju NDH na radiju - navodno prije ulaska njemačkih trupa. Veesenmayer nije samo podsticao hrvatsku opoziciju protiv Mačeka i drugih voda, nego je ponukao generala Kvaternika da požuri s proglašenjem nezavisne Hrvatske kako bi širenjem takve vijesti preko radija (o proglašenju NDH) naveo hrvatske trupe da polože oružje.

Ciano je očigledno bio obradovan onim što mu je Ribbentrop rekao o Pavelićevu posjetu Rimu. Izrazio je zahvalnost i na susretljivosti kojom je njemačka strana tretirala ostale njemačke želje. Ciano - zapisuje Schmidt - očigledno je bio zadovoljan i činilo se da je potpuno suglasan s rješenjima koje je Njemačka predložila u tim pitanjima.

Razgovarali su i o želji kralja Borisa da se Bugarskoj odstupi Solun i Ribbentrop je zamolio Ciana neka obavijesti Ducea da Führer ima razumijevanja za tu bugarsku želju, a Ciano je upitao Ribbentropa, kako bi Italija odredila dalmatinsku granicu. Säm misli da bi tu granicu odredili zakonom, onako kako je Njemačka učinila sa svojim granicima prema Hrvatskoj. Na Ribbentropovo protupitanje jesu li etnički preduvjeti za takvu metodu određi-

vanja granice slični onima koji postoje u hrvatskim krajevima naseljenim Nijemcima a pripojenim Reichu, Ciano je odgovorio da Dalmacija pripada Italiji iz historijskih, civilizacionih i jezičnih razloga. Gradovi su, doduše, talijanski, ali je zemlja čisto hrvatska. Zato se pripajanje Dalmacije ne može opravdati etničkim razlozima. Italija se stoga tu poziva na argument životnog prostora i na političke i vojne razloge da bi opravdala taj svoj zahtjev, a Ribbentrop mu je na to odgovorio da je tamo gdje je Führer zakonom uredio pitanje granice, poput Sudeta, Alzas-Lotaringije, Danziga, Memela bila riječ o područjima koja su generacijama bila izrazito njemačka i nastavana Nijemcima. Ciano mu je na to odgovorio da u Alzasu ipak žive i stanovnici koji su drugog porijekla, na što je Ribbentrop primijetio da je tu riječ o neznatnoj manjini u Lotaringiji koja iščezava, a Ciano je prekinuo diskusiju o tome primjedbom da če o pitanju Dalmacije razgovarati s Pavelićem.

Pretresli su i pitanje odredivanja granice s Bugarima i Ribbentrop mu je na kraju obećao da će Cianu ubrzo podnijeti prijedlog o tome pitanju, a predao je Cianu, pri kraju razgovora, i formulu o tome, kako bi se imali zaštititi njemački interesi u područjima koja će pripasti Italiji.

3. Talijanski pregovori s Pavelićem. Ambasador K. Ritter povjerljivo je javio poslanstvu u Zagrebu, 23. IV,[40] kako je za vrijeme boravka poslanika Kaschea u Beču postojala namjera da povuku što je prije moguće njemačke snage s hrvatskoga državnog područja. U međuvremenu je pala odluka da hrvatski državni teritorij ima još ostati zaposjednut vojskom. Linija okupacije za njemačke snage utvrđena je ovako: Zagreb—Banja Luka-Sarajevo, s tim da su ti gradovi uključeni u njemačku okupacionu zonu. Od Sarajeva linija okupacije ide u pravcu Rudog.

Veesenmayer je istog dana[41] telegramom javio Ribbentropu ovo: posljednjih je dana češće razgovarao s Pavelićem; Pavelić je izrazio molbu da vlada Reicha ubrzo odredi definitivnu granicu Hrvatske prema Njemačkoj, Mađarskoj, Rumunjskoj i Srbiji. Daljnja konsolidacija režima zavisi bitno od te pretpostavke. Ali, u pogledu Dalmacije ne postoji za poglavnika nikakav razlog nekoj žurbi. Naprotiv, Pavelić daje svim svojim dalmatinskim povjerenicima striktnu uputu da moraju računati, u slučaju potrebe, i s dvije godine dok se ne nađe rješenje koje zadovoljava. Pavelić se mora pribojavati da će Italija ukoliko bi pristupili jako hitnom određivanju granica — postavljati velike zahtjeve. Uz to mu je poznato da vrijeme radi za Hrvatsku, to više što su moral i disciplina talijanskih okupacionih jedinica jako loši a unutrašnje rastrojstvo, djelomično s komunističkim crtama, brzo napreduje. Zbog toga Pavelić želi radije preuzeti sav rizik i sve teškoće što izviru iz trenutačnog položaja na svoja leda, i pod svaku cijenu izbjeći da bude prisiljen danas ili sutra potpuno ili djelomično odreći se Dalmacije. Brojni izvještaji o ponašanju talijanskih okupacionih jedinica nejedinstveni su: dijelom je ono brutalno, dijelom korektno; tu se služe obećanjima i snubljenjem, tamo, opet, s više ili manje otvorenim prijetnjama. Očigledno nedostaje iz Rima bilo kakva jasna parola. Samo je cjelokupno stanovništvo jedinstveno i složno u neprihvaćanju Talijana i on vjeruje kako će taj osjećaj postati tako snažan da će talijanske okupacione snage u kratkom roku moći izbaciti iz Dalmacije. Za sada Dalmatinci čuvaju disciplinu," dakako stoga što se nadaju da će Pavelić u prikladnom trenutku prijeći u akciju. Pavelić postupa mirno, svjestan cilja;

[40] ***ADAP*, XII, 2. str. 515.**
[41] **Isti izvor, str. 515-516.**

ima vrlo dobre živce i njegov autoritet zbog toga raste, usprkos brojnim poteškoćama koje osobito rastu na privrednom polju - javlja Veesenmayer.

Državni sekretar Weizsäcker je u Berlinu tog istog dana[42] zabilježio da je, 21. IV, poslije podne razgovarao s tamošnjim talijanskim ambasadorom D. Alfierijem kojemu je — na ambasadorovo navaljivanje — dao u prijateljskoj formi ali jasno do znanja kako nije stvar vlade Reicha da hrvatskoj vladi nameće novo uređenje po kojemu bi talijanski suveren nosio i hrvatsku krunu. Njemačka strana stoji na stajalištu koje je za Italiju vrlo povoljno: da će, naime, i ona prihvatiti ono prijateljsko uređenje koje postignu u pregovorima Italija i Hrvatska. U tome nema nikakve rezerve; njemačka strana, štoviše, lojalno potpomaže talijanske želje a da se za to ipak ne pretvori u njihova glasnogovornika.

Pavelić je u Zagrebu toga dana[43] primio u audijenciju »posebnog opunomoćenika talijanske vlade« R. Casertana, »prvog tajnika budućeg poslanstva Kraljevine Italije« (koji će ubrzo zatim postati otpravnik poslova te poslanik) i vjerojatno mu je Casertano već tom prilikom prenio poziv grofa Ciana za sastanak.

Naime, sutradan[44] su Kasche i Veesenmayer »pod najhitnije« javili Ribbentropu kako im je Pavelić upravo saopćio da ga je talijanski otpravnik poslova posjetio po nalogu grofa Ciana i rekao: Ciano mu je telefonirao iz Rima i moli Pavelića za sastanak u Veneciji, Trstu ili Ljubljani. Pavelić je izabrao Ljubljanu. Sastanak će se održati 25. IV u 9.30 sati. Ciano je zamolio za strogu diskreciju, no o samoj temi razgovora nije se govorilo. Pavelić će povesti u Ljubljanu Lorkovića i Edu Bulata; nikako ne želi da već sutra zaključe neke konačne sporazume nego će se ograditi, pozivajući se na potrebu da konzultira vladu i informira Berlin. Diktatu ili ucjeni s talijanske strane znat će se suprotstaviti, upućujući na tekst Mussolinijeva telegrama o priznanju NDH. Bulat upravo javlja iz Splita telefonom da je tamo raspoloženje doseglo stupanj užarenosti. Provode se brojna hapšenja, osobito hapse ljude koji nose kukasti križ, pozdravljaju njemačkim pozdravom ili su izvjesili njemačku zastavu. Talijani se ponašaju kao divlje horde. Uveli su kaznu batinanja. Dotadašnji talijanski poslanik u Beogradu (F. G. Mameli) telegrafirao je iz Rima talijanskom viceguverneru u Splitu Tacconiju: »Dalmacija je konačno pripala Italiji. To je također potvrdio i Berlin.«

U Berlin je to poslije podne stigao strogo povjerljivi telegram ambasadora u Rimu[45] koji je ministarstvu javljao da saznaje od Anfusa kako Ciano te večeri u 20 sati putuje u Ljubljanu na sastanak s Pavelićem. U ministrovoj pratnji nalazit će se oni isti koji su ga već pratili na sastanak u Beč, u prvom redu, dakle, Buti, Vitetti, Pietromarchi, de Ferraris i d'Ajeta. Računa se da će Ciano ostati u Ljubljani dan-dva. Tim putovanjem grofa Ciana u Ljubljanu - zaključuje v. Mackensen - otpada Pavelićev prethodno planirani posjet Rimu.

U podne istog dana (24. IV) - stoji u zabilješki v. Weizsäckera[46] - posjetio ga je talijanski ambasador i u razgovoru iznio ovo:

1. U toku bečkih razgovora s Cianom, Ribbentrop mu je obećao da će šefu hrvatske države Paveliću — još prije nego što Pavelić otpočne razgovore s

[42] **Isti izvor, str. 517.**

[43] ***Hrvatski narod*, Zagreb, 25. IV 1941, god. III, broj 72. Casertano je munjevito napredovao: postao je otpravnik poslova a zatim i poslanik.**

[44] **PA, Büro RAM, Kroatien, Nr. 115 od 24. IV.**

[45] **PA, Büro Staatssekretär, Italien, Band 4, Nr. 891 od 24. IV.**

[46] ***ADAP*, XII, 2. str. 520-521.**

Talijanima - dostaviti opću poruku, otprilike u tom smislu da će se Njemačka složiti s onim što on, Pavelić, bude zaključio s talijanskom vladom. Prema ambasadorovim informacijama, Pavelić stiže u Rim(!) već sutra, u petak u podne, i Ciano stoga moli Ribbentropa da po mogućnosti što prije izvrši svoje obećanje. Oko sat kasnije, Alfieri je naknadno - na temelju telefonskog razgovora s Cianom - Weizsäckeru još saopćio i to kako njegov šef moli da korak ambasadora ne smatraju službenim demaršom, nego kao molbu koju sada žele precizirati, i to ovako: Ribbentrop neka još istog popodneva kaže ili poruči Paveliću kako saznaje da predstoji njegov (Pavelićev) odlazak u Rim i kako se on (Ribbentrop) nada da će obje strane naći prijateljsko rješenje koje ih zadovoljava.

2. Prilikom Cianova razgovora s Führerom u Mönichkirchenu pretresali su i ideju osobnog susreta Führer — Duce u nekom pograničnom mjestu, do čega bi imalo ubrzo doći. Duce saopćava da im oko sredine narednog tjedna stoji na raspolaganju, a Führer neka odluči odgovara li mu taj termin. Duce se slaže — što se razumije samo po sebi — i s kasnijim datumom sastanka, ako to Führeru bolje odgovara.

Ministrova replika ad 1. Netočna je tvrdnja talijanskog ministra Ciana o nekom takvom obećanju, što uostalom proizlazi i iz zabilješke o tim razgovorima u Beču. Štoviše, precizirao je tom prilikom Cianu njemačko stajalište u hrvatskom pitanju onako kako stoji u odgovoru koji predlaže da dadu Alfieriju a koji se navodi niže. Očigledno grof Ciano želi sada da ih dijalektičnim smicalicama ipak upregne u talijanska kola, jer se pribojava da kod Pavelića ne bi inače mogao da s njima prodre. Iz naknadnog ambasadorova saopćenja, kojim je izmijenio ranije postavljeni petit (zahtjev), proizlazi i to da je Cianu očito jasno da nije bilo dano takvo obećanje.

Ministar predlaže da Weizsäcker još istog dana Alfieriju usmeno saopći ovo: riječ je o nesporazumu, ako grof Ciano kaže da mu je ministar vanjskih poslova u Beču dao spomenuto obećanje. Takvo obećanje nije bilo dano, nego je ministar Ribbentrop, štoviše, u Beču ovako izložio njemačko stajalište u hrvatskom pitanju: Führer je - prema izlaganju ministra Ribbentropa - već povukao granicu između Njemačke i Hrvatske i tu će graničnu liniju u danom času potvrditi u njemačko-hrvatskom ugovoru. Njemačka nije zainteresirana u političkim talijansko-hrvatskim pitanjima i stoga za Führera ne postoji nikakav razlog da zauzme stav u tom pitanju. On, štoviše, prepušta potpuno Duceu da ta pitanja uredi u skladu s vlastitim (Duceovim) željama i o tome se sporazumi s Hrvatima. To vrijedi, također, i za pitanje talijansko-hrvatske personalne unije. Iz tih razloga nije ministar Ribbentrop dosad pristao na saopćenu mu Pavelićevu želju da ga primi. Bolje je — po mišljenju njemačke strane — da Pavelić prvo ide u Rim.

No, Ribbentrop će, ipak, na temelju današnje molbe grofa Ciana, pokušati da Paveliću još nešto saopći, pri čemu mora upozoriti na to da veza sa Zagrebom loše funkcionira, tako da nije siguran hoće li njegovo saopćenje još pravovremeno stići. To Ribbentropovo saopćenje glasit će ovako:

»Ministar Reicha je čuo da gospodin Pavelić doskora putuje u Rim da tamo pregovara o političkim hrvatsko-talijanskim pitanjima. Njemačka smatra, doduše, ta pitanja kao isključivo hrvatsko-talijanska, ali bi se radovala kad bi postigli prijateljski sporazum koji bi obje strane zadovoljio.«

Da bi isključio svaku nejasnoću, Ribbentrop namjerava da to saopći također grofu Cianu direktno, posredstvom ambasadora Mackensena, a ukoliko je Führer suglasan, dostavit će i Kascheu instrukcije o tome.

ad 2. Ribbentrop moli da Führer odluči što da odgovore Duceu o mogućnosti susreta Führer-Duce.

Još iste večeri[47] njemački je ambasador iz Rima javio Ribbentropu kako ga je Ciapo pozvao da ga u 18 sati posjeti kako bi ga obavijestio - s-tim da to prenese Ribbentropu u skladu s proteklim bečkim razgovorima - o predstojećem putovanju Ciana na sastanak s Pavelićem. Misao o personalnoj uniji između Hrvatske i Italije, koju je Ciano pretresao u svojim ranijim razgovorima s Pavelićem, mogla bi u ovom času da predstavlja preveliko opterećenje za Pavelićev položaj u zemlji. Talijani ne žele ni to da na nj vrše pritisak i stoga je Duce odlučio da Ciano ponese sa sobom na predstojeće pregovore — i to zato da »svom prijatelju olakša život« — nacrt ugovora kojim bi ipak — ukoliko Pavelić ne bi spomenuo ideju o personalnoj uniji — mogli da urede talijansko-hrvatske odnose u skladu s interesima Italije. Nacrt ugovora, nazvan Ugovor o savezu, garanciji i suradnji, predviđa povezanost Hrvatske s Italijom koja donekle podsjeća na odnos Reicha prema Slovačkoj, iako ne ide tako daleko, pa ne daje Talijanima, na primjer, pravo na upotrebu hrvatskog teritorija u vojne svrhe. Pristane li Pavelić na ugovor takvog sadržaja, Italija će moći slobodnije tretirati i pitanje izlaska NDH na more i Hrvatima odobriti bar privredno takav izlaz na Jadran na hrvatskom obalnom pojasu koji ima pripasti Italiji. U tom slučaju, čak ako dođe do teritorijalnog rješenja pitanja luke (što, dakle, čini se da talijanska strana potpuno ne otklanja), pitanje neposredne veze Italije s Dalmacijom ne predstavlja nikakav problem. Druga je, prirodno, situacija ako NDH ne bi pristala na onakvu povezanost s Italijom kakvu taj nacrt predviđa, jer bi tada Italija bila prisiljena da inzistira na svome neprekinutom posjedu duž jadranske obale. Nije moguće predvidjeti - javlja ambasador dalje — koliko će trajati pregovori Rima s Pavelićem, ali ima dojam kako su Talijani napustili više ili manje ideju personalne unije, da čak nisu ni sasvim sigurni hoće li Pavelić htjeti ili moći pristati na predloženi ugovor, kad navodno ne žele da na nj vrše ikakav pritisak. Säm tekst nacrta što mu ga je Ciano predao ambasador će dostaviti kasnije u njemačkom prijevodu.

Odmah zatim, pristigao je u Berlin i drugi telegram ambasade Reicha u Rimu,[48] koji sadrži säm tekst ugovora. U njemu stoji da Italija garantira političku nezavisnost hrvatske države i nepovredivost njenog teritorija u granicama koje će odrediti obostranim sporazumom (član 1); hrvatska vlada neće preuzeti nikakve međunarodne obveze koje su nespojive sa savezničkim dužnostima strana-ugovornica i s duhom toga ugovora (član 2); hrvatska vlada izgrađivat će svoje oružane snage u uskoj suradnji s talijanskom vladom; hrvatska vlada će u tu svrhu surađivati s talijanskom vojskom, ukoliko se tiče organizacije i tehničke izobrazbe njenih oružanih snaga i podizanja vojnih uređaja na njenom teritoriju (član 3); hrvatska država ulazi u talijansko-albansku carinsku uniju; teritorij talijansko-albanske unije i teritorij hrvatske države sačinjavaju jedinstveno područje u pogledu carina i valute; uvjeti toga pristupa bit će utvrđeni posebnim sporazumom (član 4); talijanska i hrvatska vlada obvezuju se da u najkraćem roku zaključe posebne sporazume o željezničkom i pomorskom saobraćaju, kao i o uređenju pitanja tretiranja državljana jedne države na teritoriju druge, kulturnih i pravnih odnosa između obje zemlje i drugih pitanja od zajedničkih interesa (član 5); taj ugovor stupa na snagu časom potpisivanja, a vrijedi 25 godina (član 6).

[47] **Isti izvor, XII, 2, str. 523-524.**

[48] **PA, Büro Staatssekretär, Italien, Band 4, Nr. 895 od 24. IV.**

Kasche je, 25. IV,[49] javio Berlinu da je sinoć obavijestio Pavelića, predavši mu Ribbentropovo saopćenje, obećano Cianu. Pavelić je potpuno spreman, no ipak želi što duže odugovlačiti nego prihvatiti velike teritorijalne gubitke. Računa s unutrašnjim slabostima talijanskih trupa — o čemu ovdje u Zagreb često javljaju — na osnovi kojih Pavelić drži mogućim da se Italija kasnije odrekne svojih zahtjeva. Raspoloženje protiv Italije je manje ogorčeno a više podrugljivo i superiorno. Ipak, prevladava poštovanje prema Duceu i uvažavanje potreba izazvanih ratom.[50]

U Ljubljani su se tog dana — 25. travnja — u zgradi bivše Dravske banovine sastali Ciano i Pavelić, i Bulat[51] je tok toga sastanka opisao ovako:

»Smještaju nas — piše on — u veliku dvoranu s izgledom na trg. Sve je u najvećem sjaju. Dra Pavelića, međutim, uvode u jednu pokrajnu sobu, tik do ove naše. Posjedasmo unaokolo. Iz susjedne sobe ne čuje se ništa. Započinje sumorno čekanje protkano nadom, da će se vrata te sobe i za nas otvoriti. Malo tko od nas govori. Posebno Perić i ja. Samo izmjenjujemo poglede, s kojima želimo sve reći. Vrieme se oteglo. Prošao je valjda čitav jedan sat, a možda i više.

Najednom se otvore ogromna vrata. Na njima se pomoli jedan omanji krivonogi Talijančić. Gotovo svečano nas pozva, da izvolimo ući.

Svi smo na broju i ulazimo. Pred nama puca slika, koju zacielo nitko nije predviđao, niti bio u stanju predvidjeti. Potomstvo bi je trebalo zapamtiti kao vječno upozorenje na opasnost i smrt. Dvorana je velika, vrlo visoka. Prvo što mi je upalo u oči bila je jedna ogromna karta, obješena visoko, sučelice nama koji smo ulazili. Karta je predstavljala buduću Hrvatsku. Iako fizička, na njoj su bile širokom crvenom bojom označene granice hrvatske države. Kao dobar geograf još iz najranije mladosti, odmah uočih dokle idu. Tik od Karlovca na jug, pa gotovo u ravnoj crti do pred Mostar i u blagom zavoju na sjeverozapadni kut Crne Gore. Čudni torzo, kojemu fali sve od trbuha na više. Učinilo mi se u tom času kao da će me bol shrvati. Cielu polovinu Hrvatske s Dalmacijom kane odvojiti od hrvatske države! Ništa od Dalmacije i našeg mora ne bi pripalo Hrvatskoj. Pa čak bi i same granice Hrvatske bile tako daleko od Dalmacije! Jedva sam se uspio pribrati od tog udarca.

S lieve strane sobe, gledajući s ulaza, amfiteatralno smjestila se čitava zbirka siedih i prosiedih generala talijanske vojske, a pred njima odmah, do samog središnjeg stola, vižlasti i mladi Ciano. U crnoj bluzi s mnogo plavog, crvenog i žutog šarenila, u vrlo svietlim čizmama i s jako izbočenom čeljusti. Svi stoje i šute, gledajući ponešto u nas pridošlice, ali najviše u Poglavnika, koji je stajao kod sredine stola. Poglavnik nas mrko, ali ljubazno pozva, da se

[49] **PA, Büro RAM, Kroatien, Nr. 123 od 25. IV.**

[50] **O tom koraku poslanika Kaschea kod Pavelića te noći (24/25. IV) Bulat je ostavio ovakav opis: »Oko nižeg ovalnog stola (u Banskim dvorima, na trgu Stj. Radića) sjede mnogi uzvanici. Pred svima izkrsne Poglavnik. Srdačno se rukujemo i onda me počne predstavljati nepoznatima. Najprije me predstavlja Kascheu, novom poslaniku Njemačkog Reicha, koji mi veli, zadržavši mi ruku u jakom stisku: ‚Ne bojte se, Dalmacija će ostati Hrvatska.' Rukujem se i sa ostalima. Osim gde Mare, supruge Poglavnikove, bili su prisutni, koliko se sjećam: dr. Stiepo Perić, dr. Jozo Sunarić, dr. Andrija Artuković i još nekolicina, koje nisam uspio zapamtiti. Odmah nakon pozdrava i upoznavanja pripoviedam što se je dogodilo u Splitu. Prevode Kascheu, koji mi ponovo veli: Ne brinite se, izaći ćemo s njima na kraj kao i s drugima. Platit će skupo tu svoju nelojalnost. Ali, treba se pridržavati političko-diplomatskih, pa i vojničkih norma« (Edo Bulat, Pregovori u Ljubljani, Odlomci iz XXII i XXIII poglavlja knjige »Kroz borbe i izkušenja«, *Hrvatska misao,* Buenos Aires 1958, sv. 24, str. 11).**

[51] **Isti izvor, str. 15-17.**

smjestimo pred njim. Zatim se dugim korakom približi zlokobnoj karti. Stade gotovo pod nju, okrenut prema nama. S lieva od njega čitav onaj vienac jastrebova treptajućeg pogleda, koji kao da se spremaju, da slete na plien.

Poglavnik uzima rieč, i to na hrvatskom jeziku. Po običaju govori polako, kao da lovi misli, koje mu bježe uokrug. Rieč mu je tvrda, a ponešto i umorna. Kaže nam od prilike ovo:

‚Njegova Ekselencija ministar vanjskih poslova Italije g. Ciano postavio je ovaj zahtjev Italije na naša područja - i pokaza rukom na kartu nad njima. Nadalje je rekao, Nj. E. Ciano, da bi sve ono što je sjeverno od te crte imala biti hrvatska država, potpuno nezavisna od Italije i da s njome možemo činiti što hoćemo, pa čak, ako bismo htjeli, i Njemačkoj je pripojiti. Da bi podkriepio te svoje zahtjeve, Nj. E. Ciano, skupa sa prisutnim generalima, iztakao je sliedeće:, Italija ulazi već po drugi put u rat, da bi ostvarila baš ovu granicu', koju danas traže. Za to su oni dali, veli, šeststotina tisuća mrtvih već u prvom ratu, pa, veli, ne će ništa propustiti, da ovu priliku do kraja ne iskoriste. Jedino, kažu, ako bi Hrvatska htjela stupiti u tjesnije odnose s Italijom, onda bi Italija bila spremna dati Hrvatskoj izlaz na more, i to u širini od kojih trideset kilometara na području između Kraljevice i Senja.

Ja sam na to Nj. E. Cianu odgovorio slijedeće: Kada bismo mi prihvatili ovo tek kao bazu za pregovore, tada bismo se mi svi ovdje prisutni u Ljubljani našli u vrlo čudnoj situaciji. Svi bismo bili podanici Italije, jer smo svi rođeni u kraju, koji Italija traži za sebe. Ali i bez obzira na to, rekao sam mu, da nitko od Hrvata ne će nikada prihvatiti ni razgovor na takvom temelju, a kamoli vođenje pregovora. Mi ćemo u takvom slučaju ostaviti sve, odreći se svih savezničtava i Italija će umjesto onoga što traži imati nakon ova dva rata još i treći, i to s nama.'

Nastaje tajac, i u meni se uzbudi živa nada.

Ja sam na to Nj. E. Cianu odgovorio sliedeće: Kada bismo mi prihvatili ovo tek kao bazu za pregovore, tada bismo se mi svi ovdje prisutni u Ljubljani pograničnim uztupcima, koje ne mogu dovesti u sumnju naše potpuno prisustvo na jadranskoj obali. Ja sam Nj. E. Cianu stavio u izgled proširenje zadarske zone, ali koje ni u kojem slučaju ne bi smjelo prieći Zrmanju i Krku. Ciano mi je na to odgovorio, da bi se o tome moglo govoriti samo u predpostavci jače povezanosti između Italije i Hrvatske. Eto, zaključi Poglavnik, o čemu se govorilo ovdje dok ste vi bili vani.'«[52]

Toliko säm Bulat. Nesumnjivo je jedno: talijanska je strana uoči pregovora bila pripremila *dva* prijedloga, i to jedan koji je obuhvatio čitavu Dalmaciju, odnosno jadransku obalu od Rijeke do Kotora, dok je drugi bio nešto umjereniji u teritorijalnom pogledu, ali je istodobno predviđao političko-upravni »naslon« ustaške države na Italiju. Pavelić nije mogao prihvatiti ni jedan talijanski prijedlog nego je izašao sa svojim protuprijedlogom, prema kojem bi ustaška Hrvatska dobila dio Dalmacije iz Londonskog pakta od 1915. god. s Trogirom, Splitom, Dubrovnikom i ponekim otokom.[53] Isto-

[52] Kad je Pavelić Bulata u Ljubljani predstavio Cianu, Ciano ga je navodno upitao koliko Talijana ima u Splitu, a Bulat mu je odgovorio da se to točno zna: 1303 (Nav. rasprava, str. 17).

[53] Na povratku u Zagreb, Bulat je razgovarao s Pavelićem. »Već prije nego sam se približio, zovnu me k sebi i veli mi: ‚Nakon vašeg odlaska iz dvorane Ciano je razgovarao s Rimom. Split je spašen, ali Trogir ćemo težko moći obraniti.' Ja mu na to velim: ‚A Šibenik? Zar da Šibenik ne dođe u sklop hrvatske države?' - ‚Za Šibenik ćemo se boriti', odgovara Poglavnik. ‚Ali kako', primjećujem, ‚ako bi Trogir bio izgubljen'« (Nav. rasprava, str. 19).

dobno je pokazao spremnost da pregovara o »naslonu« ustaške države na Italiju.[54]

Kasche je sutradan[51] javio ministarstvu da je jučerašnji sastanak Ciano-Pavelić u Ljubljani protekao bez rezultata. Otklonjen je prvi zahtjev talijanske strane o neprekinutom, vrlo širokom obalnom pojasu koji bi u cijelosti pripao Italiji, tako da bi Hrvatska ostala bez obale. Drugi zahtjev talijanske strane o tom istom pojasu koji sadrži koncesiju da Hrvatska dobije obalu široku 80 kilometara na sjevernom dijelu oko Velebita, ali uz istodobni pristup carinskoj i privrednoj uniji s Italijom, dok bi preostali dio obale pripao Italiji, bio je također otklonjen. Na to je Pavelić predložio da Italiji pripadne prošireno područje između Zadra i Trogira, zatim susjedni i neki drugi otoci, i, na kraju, Kotor, a Ciano je postavio protuzahtjev: carinska i privredna unija, kontrola lučkog i pomorskog saobraćaja, podređenost hrvatske vojske, što je Pavelić otklonio. Naknadni zahtjev, koji je saopćio talijanski otpravnik poslova Casertano, da Hrvatska postane kraljevina s talijanskim princem kao kraljem otklanja Pavelić. Svi talijanski zahtjevi izloženi su u diktatorskoj formi. Za vrijeme pregovora došlo je do telefonskog razgovora između Ciana i Ducea, a

[54] »U jednom razgovoru s našim urednikom (vid. *Hrvatska*, broj od 10. IV 1953) dr. Pavelić je u vezi s pregovorima u Ljubljani kazao slijedeće: »Sa Cianom sam se sastao u Banskim dvorima u Ljubljani. Netom je sastanak počeo, Ciano je raztvorio veliku zemljovidnu kartu, na kojoj su već bile povučene granice. Postavio mi je dva priedloga. Prema prvom, granična crta bi išla od Samobora preko Karlovca, Dinare i Mostara do crnogorske granice, a prema drugom nešto zapadnije, ali u tome slučaju Italija bi tražila vojni savez. Ja sam mu na to odmah odgovorio, da na takvoj bazi ne mogu uobće razgovarati. Pitao sam, da li njima više vriedi Dalmacija ili prijateljstvo sa Hrvatima. Vi hoćete, rekao sam im, Dalmaciju, a ne vodite računa, da je ona pasivni kraj, a Italija ima dosta pasivnih krajeva. Ona ima već dosta potežkoća sa prehranom, pa zar vi hoćete dozvoliti luksuz, da hranite još jedan milijun ljudi, i to ne Talijana? Na to se javlja jedan general i kaže, da njih vode stratežki razlozi. Ja sam mu odvratio, da ne razumijem kakvi bi to bili stratežki razlozi u doba zrakoplova i topova dalekog dometa. On mi na to odgovara, da su Talijani vodili dva rata za Dalmaciju i da je se za to ne će odreći. Ja sam mu odvratio, da će onda voditi i - treći. Zatim se opet javlja Ciano i pita me, kako bih ja to riešio. Odgovorio sam mu, da ja nemam naslova, da postavljam teritorialne uztupke i za to ne mogu tražiti, da nam vrate Zadar, ali kako poznam situaciju Zadra, sve što sam pripravan uztupiti jest malo okolice Zadra i Trogir. Ciano je bio suglasan, ali nije mogao donieti nikakve odluke prije nego konzultira Mussolinija. Svetovao sam ga, da ga brzoglasno nazove, što je on i učinio. Mussolini mu je odgovorio: ‚Io non posso essere rinunciatore - ja ne mogu biti onaj koji se odriče.' Trebaš znati, da je Mussolini nakon prvog svjetskog rata oštro napadao i nazivao odricateljima (rinunciatore) one talijanske političare, koji su se u Rapallu odrekli Dalmacije. Nije htio, da se sada njega isto tako naziva. Time je moja borba za Dalmaciju bila znatno otežana. - Kad mi je Ciano saopćio Mussoliniev odgovor, ja sam mu odvratio, da onda o tome ne možemo više razgovarati. Zaključili smo, da se pregovori nastave redovitim diplomatskim putem« (Nav. rasprava, str. 20).

Dido Kvaternik navodi da sastanak Ciano-Pavelić u Ljubljani ima dvije odjelite i različite faze. U toku prve, koja je trajala od 10,30 do 12,30, Pavelić je razgovarao s cjelokupnom talijanskom delegacijom säm, bez pratnje. Za vrijeme te prve faze svi su ministri i suradnici Pavelićevi »imali čast« da čekaju u predsoblju puna dva sata. O onome što se za to vrijeme govorilo u dvorani u kojoj se nalazio Pavelić s Talijanima Pavelić je ponovio pratnji u svega pet minuta. Tako je ispričao da je talijanskom generalu odvratio da će Italija još jednom, tj. po treći puta morati ratovati za Dalmaciju. Grozio se, dakle, ratom dok Ciano, naprotiv, tvrdi da je Pavelić tom zgodom ponudio Dalmaciju po Londonskom ugovoru, politički ugovor i izjavio svoju spremnost da sklope personalnu uniju ili prime savojskog princa. I to je u dijametralnoj oprečnosti s onim što je Pavelić tvrdio u *Hrvatskoj,* 10. IV 1953. (Eugen-Dido Kvaternik, Još nešto o Rimskim ugovorima, *Hrvatska revija,* Buenos Aires 1953, sv. 2 (lipanj), str. 250).

Pavelić, dakako naknadno ali i više nego licemjerno, stidljivo priznaje: »Svakako, personalna je unija uviek vanredno pogibeljna ustanova, pa se je tako sbilo i u ovom slučaju« (Ante Pavelić, *Doživljaji,* I, Madrid 1968, str. 296).

[55] PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 126 od 26. IV.

danas (26. IV) u toku su ovdje u Zagrebu - javlja na kraju Kasche - dogovori u vladinim krugovima.[56]

U Weizsäckerovom telegramu Ribbentropu od istog dana[57] stoji da mu je ambasador Alfieri — po nalogu grofa Ciana a s molbom da Weizsäcker to prenese Ribbentropu — o ljubljanskom sastanku s Pavelićem saopćio ovo: sastanak je protekao, u ambasadorovoj verziji, u vrlo srdačnoj atmosferi; grof Ciano je Paveliću saopćio njemačkoj strani već poznate talijanske zahtjeve; Pavelić je sebi pridržao pravo da što brže odgovori na te zahtjeve, a pokazao je jako dobru volju; izjavio je da je zbog velike odgovornosti koju ta pitanja povlače sa sobom ipak potrebno posavjetovati se sa svojim najvažnijim savjetodavcima. Ciano će Ribbentropu — čim stigne Pavelićev odgovor — dostaviti informaciju o tome.

Mackensen je iz Rima, također toga dana,[58] javio da je Ciano tog jutra stigao iz Ljubljane u Rim. Kako je Anfuso pričao Bismarcku, Ciano je jučer razgovarao s Pavelićem vrlo detaljno o cjelokupnom kompleksu pitanja što zanimaju obje zemlje i izrazio se potpuno povoljno o samom toku tih pregovora u Ljubljani. Do bilo kakvog sporazuma, osobito o nacrtu ugovora, ipak, nije došlo i daljnji pregovori nastavit će se, zasad, diplomatskim putem, posredstvom talijanskog predstavnika u Zagrebu Casertana.[59]

Mackensen, na kraju telegrama, dodaje kao svoju povjerljivu informaciju ministarstvu: Anfuso je zastupao mišljenje kako je preporučljivo da Pavelića ne sile previše na zaključenje ugovora, budući da mu se mora dati vremena da učvrsti svoj položaj na unutrašnjopolitičkom planu.

Ribbentrop je Paveliću odgovorio pismom (Beč, 27. travnja 1941)[60] i zahvalio mu na pismu od 18. travnja. Nije propustio - piše on - da to Pavelićevo pismo ne pokaže Führern. Njemu osobno (Ribbentropu) pričinjalo je radost što je njemačka vanjska politika, nakon sloma bivše jugoslavenske države, mogla pridonijeti učvršćenju nove hrvatske države priznanjem njene nezavisnosti i uspostavom diplomatskih odnosa. I prijateljske riječi koje je Pavelić posvetio djelatnosti dra Veesenmayera jako su obradovale Ribbentropa i Veesenmayera su zasad uputili u Zagreb da poslaniku Kascheu ide na ruku pri otpočinjanju misije u Hrvatskoj. U pogledu Pavelićeve molbe da daju agrement za dra Branka Benzona kao hrvatskog poslanika u Berlinu - što je Ribbentrop sa zadovoljstvom uzeo na znanje - dostavit će Paveliću ubrzo daljnje obavijesti o tome.

Kasche je dva dana kasnije[61] telegrafirao iz Zagreba Ribbentropu da

[56] Pod 26. IV Ciano je zapisao da je Mussolini sporazuman s Pavelićem, osim u pogledu Splita. Potpuno ispravno smatra, piše Ciano, da je korisnije privući Hrvatsku u krug talijanskoga političkog utjecaja nego li uzeti malo veći komad zemlje u kojoj žive neprijateljski raspoloženi Hrvati (G. Ciano, *Diario*, str. 398; *Dnevnik*, str. 239).

[57] PA, Büro Staatssekretär, Italien, Band 4, telegram od 26. IV.

[58] Isti izvor, Nr. 933 od 26. IV.

[59] Anfuso se pritužio - nakon karlovačke epizode 14. travnja - Bismarcku da ga je neki »njemački vicekonzul« u Zagrebu (vjerojatno E. Veesenmayer) dvaput, i to po nalogu samog ministra Ribbentropa, upitao je li on (Anfuso) ovlašten za razgovore s hrvatskom vladom, a Weizsäcker je nato, 27. IV, informirao Mackensena da ni Ribbentrop ni poslanik Rintelen nisu ovlastili nikoga da upita Anfusa za »legitimaciju«; štoviše, njemački konzul u Zagrebu bio je upućen da učini sve da Anfuso uzmogne uspostaviti vezu s Rimom. Uostalom, u Zagrebu ne postoji uopće njemački vicekonzul. To će Mackensenu dostajati da kod Anfusa uredi nesporazum sa »zagrebačkim slučajem« (PA, Büro Staatssekretär, Italien, Band 4, zabilješka Nr. 280 od 24. IV; Pa, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, telegram od 27. IV).

[60] PA, Büro RAM, Kroatien.

[61] Isti izvor, Nr. 128 od 28. IV.

Pavelić nastoji izbjeći gubitak Dalmacije i da stoga teži ovakvom rješenju: talijanski princ postat će hrvatski kralj bez političkih prava; novi kralj nosit će hrvatsku krunu, položiti zakletvu na hrvatski ustav, dok će politički, vojno i privredno vrhovna vlast pripadati isključivo hrvatskom državnom vodstvu; nikakvo odstupanje teritorija, optički uspjeh za Ducea a osigurani izgradnja i ojačanje čitave Hrvatske. Hrvatski narod — zaključuje Kasche svoj telegram — razumjet će takvo rješenje.

Nadovezujući na svoj telegram od 26. travnja, Mackensen je dva dana kasnije (28. IV)[62] telegrafirao ministarstvu da iz onoga što mu je Ciano rekao proizlazi kako očekuje da Pavelić tek nakon nekog vremena zauzme stav prema talijanskim idejama, što mu ih je Ciano bio izložio na ljubljanskom sastanku, 25. travnja. Mora se - prema Cianovu mišljenju - izbjeći svaki pritisak i ne izlagati Pavelićev položaj u zemlji nikakvom nepotrebnom opterećenju. Budući da je Ciano ostavio Paveliću nacrt ugovora, čini se da ideja o personalnoj uniji ne stoji bar u prvom planu.

Sutradan[63] je ambasador informirao ministarstvo u Berlinu da mu je Ciano, na kraju netom proteklog razgovora, neupitan ispričao kako očekuje za taj dan da dođe u Rim talijanski otpravnik poslova Casertano i referira mu. Ciano je pri tome spomenuo da se Pavelić na ljubljanskim pregovorima u principu pozitivno odnosio prema zamisli poput one izražene u nacrtu ugovora što su mu ga uručili. U pogledu budućega državnog uređenja Hrvatske, u prvom planu nije bila ideja o personalnoj uniji između Italije i NDH nego koncepcija samostalne monarhije sa savojskim princem kao šefom države, no Mackensen nije mogao razaznati, je li tu riječ o talijanskoj ili hrvatskoj inicijativi. Čitavo pitanje zahtijeva vremena, jer se dalmatinsko pitanje postavilo kao teritorijalno, u prvom redu kao pitanje Splita.

Casertano je doista otputovao iz Zagreba na referat u Rim, 29. IV, podnio referat Duceu i tom mu prilikom predao Pavelićevo pismo u kojem Pavelić nudi hrvatsku krunu jednom princu savojske dinastije. Obavijestio ga je opširno o razgovorima s Pavelićem u Zagrebu (nakon Ljubljane) i o sretnom raspletu koji je na vidiku.

»Casertano je bio kod Ducea - zapisuje Ciano.[64] — Hrvatsko pitanje sretno je krenulo naprijed. Čak je i kruna ponuđena jednom princu savojske kuće. Ali u pogledu Splita ostaju nepopustljivi. Pavelić izjavljuje, da bi morao odstupiti, kad bi Split ostavio Italiji, a s njime bi propao čitav italofilski sistem u Hrvatskoj. Duce uviđa naše prave interese, ali i on je u pitanju Splita vrlo tvrd. U njemu se bude njegove vlastite uspomene, kad se borio za Rijeku i Dalmaciju.« Ciano zapisuje dalje, kako je sve više uvjeren da to treba riješiti na političkoj osnovi, što mu se i s vojnostrateškog stanovišta čini najkorisnijim. Isplati li se, pita se on, izgubiti vlast nad velikom i bogatom zemljom samo zato da bi se sačuvao grad, u kome su jedino spomenici talijanski? Doduše, pravo starine neosporno je, ali su još jača prava živih. Razgovarao je i s generalom Roattom i glavni generalštab zastupa gledište da hrvatsko pitanje treba riješiti na političkoj osnovici, i smatra da su opasni svi pretjerani zahtjevi u pogledu Dalmacije. Ciano, zajedno s ministrom Buffarinijem, izrađuje statut ljubljanske pokrajine, i to vrlo liberalan nacrt koji će poslužiti fašističkoj Italiji

[62] **PA, Büro Staatssekretär, Italien, Band 4, Nr. 938 od 28. IV.**
[63] **Isti izvor, Nr. 946 od 29. IV.**
[64] ***G.* Ciano, *Diario,* str. 399-400; *Dnevnik,* str. 240.**

da pridobije simpatije stanovništva onog dijela Slovenije, gdje caruju nacisti i gdje se događaju najmračnija zlodjela.

Sutradan je Ciano otišao u audijenciju kralju da s njim razgovara o »hrvatskom pitanju« i Pavelićevoj ponudi da jedan princ savojske dinastije bude hrvatski kralj. Za razliku od Mussolinija, kralj, razgovarajući s Cianom, pokazao se sklon popuštanju i nije uopće inzistirao da Split pripadne Italiji. Naprotiv, zastupao je mišljenje da će fašistička vlada imati to manje glavobolje, što uzme manje dalmatinske zemlje. »Kad se ne bi radilo o stanovitim razumljivim osjećajima, ja bih preporučio da prepustimo i Zadar« - bile su njegove riječi. »Vrlo je zadovoljan - piše Ciano — što je kruna ponuđena jednom princu njegove kuće. Da je vojvoda od Aoste u Italiji, nesumnjivo bi predložio njega. U sadanjim prilikama ne ostaje mu nego da bira između vojvode Spoleta i vojvode Pistoje. Kralj je više sklon vojvodi od Spoleta, zbog prijatne vanjštine i priličnih umnih sposobnosti.«

Vrativši se iz audijencije, Ciano je napisao Paveliću pismo:

»Dragi Paveliću,

Duce vam je današnjim pismom saopćio, da Njegovo Veličanstvo prihvaća ponuđenu krunu za jednog princa savojskog doma.

Želim vam odmah izraziti, koliko sam sretan zbog te odluke. To je najbolji znak, da će se Italija i Hrvatska povezati uskim i plodnim vezama.

Bit će mi vrlo ugodno, da se što prije sastanem s vama, pošto dr. Casertano dovrši s vama pregovore o ugovoru i razgraničenju.

Obavijestio sam vladu Reicha, da je Njegovo Veličanstvo prihvatilo krunu Hrvatske i odredilo Nj. Kr. Visost vojvodu od Spoleta. Ujedno sam upozorio vladu na pregovore, koji su sada u toku.

Primite, dragi Paveliću, moje srdačne pozdrave i ponovni izraz mog iskrenog prijateljstva.«[66]

Casertano se vratio u Zagreb s Mussolinijevim odgovorom Paveliću, u kojem ga obavještava da Rim prihvaća ponuđenu krunu. Predavajući Casertanu to pismo, Duce mu je dao i najnovije upute za misiju u Zagrebu: u pitanju Splita ne smije popuštati, ali ne smije u otporu ići tako daleko da bi zbog nepopustljivosti došlo do prekida pregovora.

Ciano je, 2. V, zapisao u svoj dnevnik[67] da je Casertano telefonski nazvao iz Zagreba i javio kako — prema najnovijoj situaciji — nisu izgubljene sve nade u pogledu Splita. Dva dana kasnije[68] zapisao je i to da bi Split - prema najnovijim izvještajima - mogao pripasti Italiji uz neke ograde u pitanju gradske uprave, a da Casertano poručuje kako bi Pavelić želio da se što prije sastane s Mussolinijem.

Iz Rima je Mackensen, 30. IV,[69] referirao Ribbentropu o svom razgovoru s Cianom koji ga je pozvao te večeri da bi ga opširno informirao o trenutnoj situaciji u kojoj se nalaze pregovori s Pavelićem.

Zamolio je ambasadora - javlja Mackensen — da u svom referatu Ribbentropu naglasi, dostavljajući te informacije ministru, kako su s tokom pregovora upoznati Duce, säm Ciano i otpravnik poslova Casertano, pa Ciano stoga moli da ih tretiraju kao osobnu informaciju ministru Reicha namijenjenu za referat Führeru. Zatim mu je Ciano ispričao ovo: u toku razgovora s

[65] **Isti izvor, str. 400; isti izvor, str. 240.**
[66] **R. Mosca, nav. djelo, II, str. 308-309; *Tajni arhivi grofa Ciana,* str. 463.**
[67] **G. Ciano, *Diario,* str. 401; *Dnevnik,* str. 241.**
[68] **Isti izvor, str. 401; isti izvor, str. 241.**
[69] ***ADAP,* XII, 2, str. 566-568.**

Pavelićem postigao je u Ljubljani u ime talijanske vlade, a nakon dugotrajnih objašnjavanja, sporazum o graničnoj liniji na hrvatsko-dalmatinskoj obali, prema kojem bi područje od Sušaka do Kraljevice s malim zaleđem pripalo Italiji, a zatim obala do Obrovca Hrvatskoj; dalje južnije bi obala u dubini od najviše četrdeset kilometara, uključujući Šibenik i Trogir, pripala Italiji, uz to i otoci Krk, Rab, Vis, Korčula, Mljet i područje Kotora, dok bi NDH dobila Pag i obalu u dužini od Trogira (isključno) do Dubrovnika (uključivo). U pitanju pripadnosti Splita oštro su se sukobili ali odluka još nije pala. Casertano je dobio zadatak neka se i dalje do kraja bori za Split, no da, ipak, ne dopusti kako bi se na tom pitanju pregovori razbili, dakle da u krajnjem slučaju popusti. Ciano je dodao kako je prisiljen priznati da su tamo Talijani danas u manjini; ali Split od Dioklecijanovih vremena historijski pripada Rimu i stoga je žrtva — ukoliko bi do nje moralo doći — za Italiju velika. Ciano je dalje pokazao ambasadoru jedno Pavelićevo pismo upućeno Duceu, u kojem on u ime hrvatske vlade nudi hrvatsku krunu jednom od talijanskog kralja designiranom princu iz savojske kuće. Duce prihvaća tu ponudu u sporazumu s kraljem koji je već designirao vojvodu od Spoleta. Ciano je Mackensenu pokazao koncept Duceovog odgovora Paveliću. Pavelić je suglasan s nacrtom ugovora, ako pojedinačno provedu neke izmjene u tekstu. Na primjer, ne želi da se (u članu 4) govori o »talijansko-albanskoj carinskoj uniji« nego će biti prisiljeni da uzmu neki drugi izraz, jer NDH ne želi da je trpaju u isti koš s Albanijom. Riječ je, zapravo, samo o doista beznačajnim izmjenama teksta. Pavelić je u svom pismu izrazio spremnost da se od 6. svibnja nadalje sporazumi s Talijanima na skiciranoj osnovi i osobno dođe u Rim na čelu jedne delegacije koja bi kralju službeno ponudila krunu namijenjenu jednom vojvodi iz njegove kuće. Ciano misli da do tog može doći 10. ili 15. svibnja, budući da u Rimu svakako žele riješiti istodobno pitanje krune, ugovora i granica.

Iz Cianova izlaganja o razgovorima s Pavelićem i talijanskim namjerama u pogledu hrvatskog pitanja jasno proizlazi — pripominje Mackensen - da je Ciano pravilno shvatio upozorenje ministra Ribbentropa iz bečkih razgovora od 21. IV o svrsishodnosti da pri preuređenju Balkana misle na to da stvore nešto trajno. U protivnom, teško da bi u Rimu sebi nametnuli, prije svega u pitanju Splita, tako »mudru umjerenost«, imajući u vidu to da su im početni teritorijalni zahtjevi bili mnogo veći.

Kasche je, 3. V,[70] telegrafirao iz Zagreba da mu je Casertano - koji se tog dana vratio iz Rima - saopćio da Duce želi samo Kotor iz vojnostrateških, a preostali dio Dalmacije iz privrednih razloga. Čini se da postoji popustljivost prema Hrvatskoj u pogledu Dubrovnika i obale sjevernog dijela Velebita; pri tome ostaje na snazi plan o kralju bez bitnih političkih prava i zahtjev o carinskoj uniji. Dalje prenosi Cianova uvjeravanja o tome da će poštivati njemačke privredne interese, osobito u pogledu boksita, i Casertano ima da s Kascheom dogovori što bi odmah trebalo na tom polju uraditi. U međuvremenu je poglavnik povjerio Veesenmayeru kako se nada da će sačuvati za Hrvatsku Split i širok obalni potez kod Velebita, kao i od Splita do Kotora. Moli za to njemačku podršku, budući da je njegovo (Pavelićevo) popuštanje pri kraju. Planira se novi sastanak s Talijanima u Ljubljani za otprilike tjedan dana. Unutrašnji položaj NDH - javlja Kasche na kraju — pod utjecajem je vanjskopolitičke nejasnoće; sumnjala i kritičari postaju življi; vlada namjerava

[70] **PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 140 od 3. V.**

da povede propagandnu protuakciju; uostalom organizira se uprava, vojska i zakonodavna vlast; privreda trpi zbog nedostatka novca, uvjetovanog nerješavanjem novčanih pitanja prije nego što je riješeno pitanje granica.

Odmah zatim stigao je u Berlin i drugi telegram zagrebačkog poslanika[71] u kojem javlja ministarstvu da ga je Pavelić upravo upoznao s djelomičnim talijanskim zahtjevom koji glasi ovako: »Hrvatska pristupa talijansko-albanskoj carinskoj uniji i formira s njom jedinstveno područje u pitanjima carina, deviza i valute.« Talijanski otpravnik poslova ponudio je vladi u Zagrebu poboljšanje obračunskog kursa dinar — lira, i to od 30 na 40 lira za 100 dinara. Poglavnik otklanja carinsku uniju i moli njemačku podršku, s tim da se prešuti da je informirao Kaschea o tom zahtjevu talijanske strane. Säm Kasche govorit će s talijanskim otpravnikom poslova i saznati kakav je njegov stav.

Novi poslanik NDH u Berlinu dr B. Benzon,[72] koji je prvo pokušao da govori sa samim ministrom — stoji u zabilješki v. Weizsäckera od 3. svibnja[73] - posjetio je državnog sekretara istog dana oko 23 sata u noći. Opravdavao je svoj tako kasni posjet time što je primio od Pavelića obavještenje da je NDH prisiljena da do sutra, u nedjelju 4. svibnja, odgovori na talijanski ultimatum. Uvjeti koje je prenio talijanski otpravnik poslova u Zagrebu glase ovako: 1. stvara se hrvatsko-talijanska carinska unija; 2. savojski princ nosit će hrvatsku kraljevsku krunu. Tek nakon što prihvate uvjete toga ultimatuma moći će se pristupiti određivanju granice. Benzon je opisao Weizsäckeru u kakvu je stisku zapao Pavelić s tim talijanskim postupkom; osobito zahtjev za carinskom unijom poništava tek postignutu nezavisnost Hrvatske; još vlada oduševljenje izazvano stvaranjem NDH, ali se red i disciplina u zemlji moraju tek uspostaviti; privredna situacija potpuno je nesređena i talijanska okupacija pritišće zemlju. Bude li sada Pavelić prisiljen da prihvati talijanski ultimatum, s njegovim autoritetom ubrzo je kraj. Sve stoji na kocki i sve nade Hrvata upravljene su prema Führern. Od njega se očekuje da odredi hrvatske granice, i to tek nakon svršetka rata. Hrvatska vlada ne može zamisliti da je do talijanskog ultimatuma došlo u sporazumu s njemačkom vladom.

Benzon je dodao i to da mora do sutra, 4. svibnja u 10 sati prije podne, informirati Pavelića o stajalištu koje zauzima Berlin nakon njegova saopćenja o ultimatumu. Zato poslanik i moli da mu Weizsäcker kaže može li očekivati u tom roku potrebnu informaciju o tome.

Nato ga je Weizsäcker upitao što treba razumjeti pod izrazom »ultimatum«. Koje su posljedice, ako Pavelić do određenog roka (sutradan, 10 sati prije podne) ne bi mogao dati odgovor koji zadovoljava - upitao je Weizsäcker. Benzon mu je odgovorio kako* Italija prijeti da će jednostavno anektirati teritorij koji su okupirale talijanske trupe. U tom slučaju, Pavelić se ne bi mogao održati. Weizsäcker mu na to nije direktno rekao da ultimatum koji poslanik spominje nije njemačkoj strani poznat i da njega osobno vrlo iznenađuje. Upitao je treba li takav ultimatum uzeti baš tako doslovno. Njemačka je vlada, uostalom, prepustila Hrvatima i Talijanima polje za pregovore i pripravna je da odobri prijateljsko rješenje koje bi Hrvatska i Italija zajedno donijele. To stajalište njemačke strane poznato je i Paveliću, a Weizsäcker ne može — uzimajući u obzir poodmakli sat i kratkoću roka —

[71] **Isti izvor, Nr. 141 od 3. V.**
[72] **Vidi bilješku o podjeli agrementa Benzonu od 30. IV: PA, Büro RAM, Kroatien.**
[73] ***ADAP*, XII, 2, str. 576-577.**

obećati Benzonu da će mu se javiti do sutra, kako to poslanik želi. Ipak, pokušat će da saopćeno dostavi nadležnim čim to bude moguće.

Na kraju bilješke Weizsäcker ističe - dostavljajući Ribbentropu tu informaciju — kako namjerava izbjeći da odgovori poslaniku NDH Benzonu, ako bi ga izjutra opet nazvao. Napominje ministru i to da izvještaji poslanika Kaschea iz Zagreba ne spominju takav ultimatum. Možda to pitanje, ipäk, nije tako zaoštreno kako mu to Benzon želi prikazati.[74]

Podsekretar u ministarstvu vanjskih poslova E. Woermann toga je dana (3. V) - u telegramu poslanstvu u Zagrebu[75] — javio da treba na temelju linije koju je odredio säm Führer zaključiti po mogućnosti što brže državni ugovor s Hrvatskom o njemačko-hrvatskoj granici. Kraći nacrt ugovora sastavlja se u ministarstvu a nova granica između Reicha i NDH odgovara nekadašnjoj upravnoj granici između Austrije—Štajerske i Ugarske—Hrvatske. Nacrt, zajedno s kartom, donijet će ubrzo savjetnik poslanstva v. Kamhoevener koji će zajedno s Kascheom biti opunomoćen da ugovor i potpiše.[76] Nakon potpisa državnog ugovora, predviđaju se pregovori mješovitih komisija na licu mjesta radi zaključenja uobičajenih graničnih ugovora. Woermann moli poslanika da o tome obavijesti hrvatsku vladu i poduzme korake, kako bi državni ugovor o granici mogao po mogućnosti biti potpisan već narednog tjedna.

Ambasador Reicha u Rimu, 4. V/[7] informirao je Ribbentropa kako ga je upravo nazvao Ciano da bi ga - potaknut jednim telegramom svog ambasadora u Berlinu — zamolio neka saopći Ribbentropu da su pregovori o hrvatskom pitanju još u punom toku. Čim postignu konkretne rezultate, obavijestit će o tome ministra Ribbentropa, i to posredstvom Mackensena. Dodao je još i to kako Ciano nije htio informirati Alfierija o toku pregovora da bi tako sačuvao tajnost. Mackensen povjerljivo dodaje, kao osobnu primjedbu, da je Cianovo mišljenje kako je Alfierijev telegram nastao iz želje da tako nešto sazna o stanju u kojem se pregovori nalaze.

Veesenmayer je istog dana,[78] također, informirao Ribbentropa da je u 14,15 bio kod Pavelića koji mu je saopćio da je talijanski otpravnik poslova netom prije toga iznio pred poglavnikom poznate zahtjeve u ultimativnoj formi. Pavelić ih je otklonio, i kao svoj protuprijedlog rekao da je spreman otputovati u Rim i Ducea obavijestiti o težini hrvatskog pitanja i položaja u kojem se nalazi njegova (Pavelićeva) vlada. Casertano mu je nato obećao da će uputiti Duceu potrebna pitanja. Pavelić hitno moli da mu Berlin javi slaže li se s njegovim (Pavelićevim) stavom. Ne može podnijeti da trenutačno stanje i dalje potraje; smatra da je njegovo izlaženje u susret talijanskim željama krajnja granica za koju može snositi odgovornost pred svojim narodom i samim sobom; drži, uz to, da su talijanski zahtjevi uvelike upereni i protiv njemačkih interesa. Poglavnik je stoga zamolio Veesenmayera — koji se spremao da otputuje na referiranje Ribbentropu — neka se po mogućnosti u toku sutrašnjeg poslijepodneva vrati u Zagreb i prenese mu mišljenje ministra

[4] Ribbentrop je na Weizsäckerovoj zabilješci pribilježio da se slaže s državnim sekretarom i da valja Benzonu u prikladnoj formi dati razumjeti kako njemačka strana ne zna ništa o tome (*ADAP*, XII, 2, str. 577, bilj. 5).

[75] PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 191 od 3. V.

[76] Vidi zabilješku ministarstva vanjskih poslova (Berlin, 29. IV 1941) koja sadrži trojni prijedlog o predstavniku ministarstva u komisiji koja će pripremiti predstojeće njemačko-hrvatske pregovore o razgraničenju između Reicha i NDH: PA, Büro RAM, Kroatien.

[77] PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 996 od 4. V.

[78] PA, Büro RAM, Kroatien, zabilješka od 4. V.

Ribbentropa. Za njemačko principijelno stanovište ima osobno najveći interes, ali ipak smatra da bi prihvaćanjem talijanskih zahtjeva žrtvovao praktički nezavisnost Hrvatske.

U noći je stigao u Berlin Kascheov telegram[79] kojim javlja da je Casertano zahtijevao odluku Pavelića u pitanju granice, carinske i monetarne unije, dalekosežnog vezivanja hrvatske vojske uz Italiju, i to do 4. svibnja u podne. Pavelić je otklonio carinsku i monetarnu uniju, kao i vezivanje ruku u pogledu vojske, a Kasche je iz razgovora s talijanskim otpravnikom poslova toga dana popodne saznao da Italija izbjegava upustiti se u razgovor o tim pitanjima. Kasche je, također, dosad izbjegavao da postavlja direktna pitanja. Značajne su Casertanove izjave da talijanska Vrhovna komanda seli iz Sušaka u Karlovac, da će u Zagreb stići talijanski opunomoćeni delegat za privredna pitanja i da je talijanski ministar saobraćaja prije dva dana kontrolirao željezničke pruge u Karlovcu. Talijani u svojim sjedištima onemogućuju ili sprečavaju hrvatsku civilnu upravu i upravljanje privredom. Primjećuje se od jučer oživljavanje talijanske aktivnosti na području štampe NDH, zahvaljujući književniku Malaparteu, koji ima dobre veze s ustašama.[80] Takva situacija predstavlja opasnost za red u privredi i mirni razvitak. Na kraju Kasche javlja da je Veesenmayer u 15 sati odletio u Berlin i ponio njegov izvještaj o situaciji.

4. *»Rimski ugovori«.* Veesenmayer je ponio na put pismo poslanika Kaschea (Zagreb, 4. svibnja 1941)[81] upućeno osobno Ribbentropu. U njemu Kasche piše kako prijeti opasnost da talijansko-hrvatski pregovori dođu na mrtvu točku. U pogledu teritorijalnih ustupaka postoje još samo manje teškoće, a hrvatska je strana u načelu prihvatila kralja iz savojske kuće. Talijani su za to mjesto predložili vojvodu od Spoleta. Dva talijanska zahtjeva hrvatska strana otklanja bezuvjetno, i to: 1. ulazak NDH u carinsku i monetarnu uniju s Italijom i Albanijom; 2. dalekosežan utjecaj talijanske vojske na hrvatsku vojsku. Talijanski otpravnik poslova Casertano zahtijeva ultimativno da ih Pavelić smjesta prihvati, dok je taj isti Casertano pred Kascheom dosad samo naglašavao kako nema nikakvih posebnih ovlaštenja. Talijan se trudio da po mogućnosti izbjegne u razgovoru s njim pretresanje pojedinih pitanja. Pavelić je riješen da odstupi, ukoliko bi Talijani ostali pri navedenim zahtjevima, a valja računati i s nemirima. Do sada je poglavnik postupao mirno i smišljeno. Držanje Pavelića i njegovih ministara potpuno je pomirljivo, čak kad se zahtijevaju velike žrtve, a Kasche je takvo držanje podržavao. Siguran je da se Pavelić i njegova vlada — prihvate li oba talijanska zahtjeva — neće više moći u narodu održati. Posljedice toga prihvata bile bi negativne za interese Reicha i stoga je Kasche povjerio zadatak Standartenführern Veesenmayera da otputuje u Berlin na referat, i u pismu koje Veesenmayer nosi predlaže neka njemačka strana utječe na Talijane da odustanu od spomenuta dva zahtjeva koji su u suprotnosti s priznanjem nezavisnosti ustaške Hrvatske koje je dala Italija. Pavelić je pripravan da Talijanima odobri na trgovinsko-političkom sektoru u uobičajenim ugovorima dalekosežne kon-

[79] PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 149 od 4. V.

[80] Štampa je zabilježila da je Curzio Malaparte, 3. V, stigao u Zagreb *(Hrvatski narod*, Zagreb, 6. V 1941, god. III, broj 85).

Vrijedi upozoriti da se ustaško ime - prema Eugenu Kvaterniku - pojavljuje prvi put u jednoj šapirografiranoj publikaciji koju je Pavelić izdao u Pesaru u Italiji 1930. godine (E. Kvaternik, Još nešto o Rimskim ugovorima, str. 256).

[81] PA, Büro RAM, Kroatien.

cesije, ali otklanja da se krnji hrvatski suverenitet. Kasche, na kraju, moli Ribbentropa da mu u tom pitanju pošalju upute.

Weizsäcker je, 4. svibnja,[82] zabilježio kako ga je telefonski nazvao dr Benzon da bi saznao, kakav je stav Berlina o talijanskom »ultimatumu«, a Weizsäcker je izbjegao da odgovori. Kad mu je dao na znanje da poslanik Kasche iz Zagreba nije ništa javio o talijanskom »ultimatumu«, Benzon je ponešto ublažio taj izraz. Čini se kako je Benzon čuo iz Zagreba da bi tamošnji njemački predstavnici (Benzon pretpostavlja da je to njemačko poslanstvo u Zagrebu) zagovarali prihvaćanje carinske unije, no Weizsäcker je i ovaj put - kao i sinoć - odbio da se izjasni. Benzon će narednog dana — zapisuje na kraju Weizsäcker — otputovati u Zagreb na razgovore s Pavelićem.

Taj isti Benzon izjavio je u njemačkom ministarstvu vanjskih poslova — stoji u drugoj službenoj zabilješki od istog dana[8'] — kako mu je Pavelić telefonski javio da će biti prisiljen prihvatiti talijanskog princa za kralja; da mu to preporučuju njemački prijatelji (Pavelić je pri tom upotrijebio riječ »preporučiti«). Nada se da će tako postići sporazum u pitanju carinske unije i u pitanjima privrednim i vojnim. Talijani su obećali da će mu u ponedjeljak, 5. svibnja, o tome dati točne podatke, a kako on mora dati Talijanima svoj odgovor do tog dana u podne, to moli poslanika Benzona da dođe u Zagreb, 5. svibnja najkasnije do 12 sati. Benzon je izjavio da je Pavelić na nj ostavio dojam deprimiranosti.[84]

Savjetnik ambasade u Rimu knez Bismarck javio je, 6. V,[85] ministarstvu da mu je Anfuso tog dana saopćio kako će Duce i Čiano iste večeri napustiti Rim i sutradan se u okolici Ljubljane sastati s Pavelićem. Iz Anfusova izlaganja saznaje kako su pregovori s Pavelićem u međuvremenu tako daleko odmakli da ih mogu okončati. Objavljivanje rezultata može se međutim — po Anfusovom mišljenju - očekivati tek za tjedan dana (otprilike). U tim uvjetima nije sigurno da će Ciano — kako Anfuso informira — moći vremenski biti u Tirani, 8. svibnja, na dočeku kralja. Povjerljivo, Bismarck želi dodati kako će NDH, prema njegovim (Bismarckovim) informacijama, vjerojatno zamoliti Italiju da uputi u Hrvatsku jednog princa savojske kraljevske kuće kao državnog poglavara, a za to je mjesto predviđen vojvoda od Spoleta.

I Kasche je istog dana popodne[86] izvijestio ministarstvo u Berlinu kako se Pavelić sutradan sastaje u Italiji s Duceom, a da neće pristati na zahtjev talijanske strane o carinskoj i monetarnoj uniji s Italijom.

Dva dana kasnije,[87] Veesenmayer je uputio Ribbentropu informaciju o održanom sastanku Mussolini-Pavelić u Tržiču (Monfalcone). Duce i Pavelić razgovarali su, 7. svibnja oko podne, u Tržiču i rezultat sastanka pozitivan je — javlja Veesenmayer. Izbjegnuto je podvrgavanje hrvatske vojske pod talijansku Vrhovnu komandu, a također i ulaženje NDH u carinsku uniju s Italijom. Za obje točke koje su bile sporne pronađena je formulacija koja ne obvezuje, formulacija koja NDH ni na šta ne obvezuje, ni sada ni ubuduće. Pavelić je

[82] Isti izvor, zabilješka Nr. 300 od 4. V.

[83] Isti izvor.

[84] Štampa je donijela ovu vijest: »Zagreb, 9. svibnja. Danas je u 12.45 stigao na Borongaj posebnim aeroplanom, koji mu je Führer u tu svrhu stavio na raspolaganje hrvatski poslanik i opunomoćeni ministar u Berlinu dr. Branko Benzon u pratnji savjetnika poslanstva dra Vladimira Mintasa« *(Hrvatski narod,* Zagreb, 10. V 1941, god. III, broj 87).

[85] PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 1007 od 6. V.

[86] Isti izvor, Nr. 161 od 6. V.

[87] PA, Büro RAM, Kroatien, Nr. 170 od 8. V.

hrvatske interese zastupao dostojanstveno i energično; Duce je pokazao puno razumijevanje i izašao u susret Paveliću u pojedinim točkama usprkos protivljenju grofa Ciana. Ugovor su *obje strane (Mussolini i Pavelić) parafirale,* a konačno će zaključenje i ratifikacija ugovora uslijediti 18. svibnja u Rimu. Sutradan će poslanstvo (Kasche) dostaviti točan tekst postignutog talijansko-hrvatskog sporazuma.

Kasche je ubrzo zatim dostavio ministarstvu informaciju[88] o čemu su se Mussolini i Pavelić u Tržiču sporazumjeli. Postigli su, naime, ovakav sporazum:

A) Hrvatska izborom dobiva talijanskog princa za kralja; kralj neće imati nikakva politička prava a njegovo ustoličenje moglo bi se odgadati mjesecima.[89]

B) Ugovori će imati ovakav sadržaj: 1. Italija preuzima garanciju nezavisnosti i državnog teritorija Hrvatske; 2. Hrvatska preuzima obvezu da neće zaključivati sporazume koji ne bi bili u skladu s tim ugovorom; 3. Hrvatska će se poslužiti talijanskom pomoći pri organizaciji i izobrazbi svoje vojske kao i izgradnji utvrđenja, i to prema vlastitom nahođenju; 4. postoji uzajamna obveza da će ugovorne strane - pošto se konsolidira privreda - započeti pregovore o dalekosežnim odnosima na području carine i valute; u tu svrhu osnovat će se studijska komisija; 5. utvrđuje se obostrana obveza o skorom ugovornom uređenju prometa, pomorskog saobraćaja, postupka s državljanima; 6. trajanje ugovora određuje se na 25 godina. — Mussolini i Pavelić parafirali su ugovor; njegov tekst bit će naknadno dostavljen ministarstvu.

C) Teritorij koji dobiva Italija: Sušak s malim zaleđem, otok Krk, zatim Zadar s prostranim obalnim pojasom i zaleđem (uključujući Šibenik i Trogir a isključujući Knin, Split, uprava kojega ostaje u hrvatskim rukama), te Kotor. Mussolini je za njih obećao izvjesnu autonomiju. Duce je, nadalje, obećao skoru predaju uprave hrvatskim organima na ostalom talijanskom okupacionom području i zadržavanje te okupacije samo u skladu s hrvatskim željama.

Položaj ovdašnje vlade - zaključuje Kasche svoj telegram - ojačan je i pun pouzdanja. Poslanik misli kako je potrebno da se odredi i mađarsko-srpsko-hrvatska granica.

Pozivajući se na telegram od 24. IV, Bismarck je iz Rima, 8. svibnja u noći,f° javio ministarstvu u Berlin da ga je grof Ciano, koji se iz Tržiča vratio u Rim s puta u pratnji Ducea, pozvao u podne da ga posjeti radi informiranja o toku i rezultatima okončanih razgovora s Pavelićem. Tom prilikom uručio je ambasadoru »Ugovor o savezu, garancijama i suradnji« između Italije i NDH u konačnoj redakciji, kako su ga jučer parafirali Duce i Pavelić. Grof Ciano je pri tom upozorio Mackensena da se već ministarstvu poslati tekst ugovora (telegramom ambasade od 24. travnja) razlikuje od nove redakcije samo u članu 3. i 4. Oba ta člana pretrpjela su neka ublaženja u korist NDH. Posebno se Italija odrekla hitnog provođenja carinske i monetarne unije. Ciano mu je zatim predao dokument, što su ga također parafirali Mussolini i Pavelić, na kojem su označene nove granice između Italije i Hrvatske. Ambasador će tekst toga dokumenta dostaviti ministarstvu posebnim telegramom koji slijedi. Na

[88] Isti izvor, Nr. 175 od 8. V.

[89] Zato je izašla Zakonska odredba o Zvonimirovoj kruni od 15. V 1941. u kojoj stoji da »suverenitet (vrhovništvo) Nezavisne Države Hrvatske predstavlja kruna Kralja Zvonimira«.

Savjetnik novog kralja imao je biti ambasador Raffaele Guariglia. Vidi: R. Guariglia, *Ricordi 1922-1946,* str. 484 i dalje.

***[90] ADAP,* XII, 2. str. 6.15-616.**

Mackensenovu molbu, Ciano je obećao da će mu što brže predati točnu kartu, na kojoj su ucrtane nove granice iz spomenutog dokumenta. Na kraju mu je Ciano saopćio kako će Pavelić stići u Rim 18. svibnja na čelu posebne delegacije da ponudi talijanskom kralju hrvatsku kraljevsku krunu. Talijanski će kralj prihvatiti tu ponudu i prenijeti kraljevsku čast na vojvodu od Spoleta, brata vojvode od Aoste. Pavelić će ostati predsjednik vlade.

Bismarck je narednim telegramom ambasade[91] dostavio ministarstvu izmjene člana 3 i 4. U novoj (konačnoj) verziji čitav član 3 glasio je ovako: »Vlada NDH poslužit će se suradnjom talijanskih oružanih snaga, ukoliko se to odnosi na izgradnju i tehničku izobrazbu svoje vojske te podizanje vojnih uređaja na svom području, gdje to bude smatrano potrebnim u cilju trajne suradnje.« Član 4 glasi: »Vlada Kraljevine Italije i vlada NDH obvezuju se da će odmah nakon sređenja privrede NDH stupiti u najdalekosežnije i najuže odnose na području carina i valute. U tu svrhu obje vlade osnivaju stalnu komisiju za proučavanje i provođenje prednjega.«

U novom telegramu[92] Bismarck je ministarstvu dostavio i talijansko—hrvatski sporazum o novoj granici. Pod suverenitet Italije — stoji u njemu — doći će kotari Kastav, Sušak, Čabar, otoci Krk, Rab i susjedni otočići sve do visine Jablanca, svi otoci pred Zadrom, zadarski *Hinterland* od rta Prevlake do morlačkog kanala, duž unutrašnje linije uključujući i more NovigrađsLo, pa dalje duž gornje obale spomenutog mora s jednom unutrašnjom linijom koja obuhvaća Bukovicu i koja - pošto dosegne korito Krke - teče nizvodno Krkom i obuhvaća čitavo ppdručje Šibenika i Trogira. Dalje su obuhvaćeni otoci Drvenik i Šolta, Vis, Biševo, Sv. Andrija, Jabuka i drugi mali otoci; grad Split uključujući predgrađa; isključeni su otoci Brač i Hvar, a uključeni Korčula i Mljet, te kotar koji obuhvaća Boku Kotorsku. Za Split i predgrađa zaključit će se posebni sporazum o upravi. Graničnu liniju kakva je povučena na karti — zaključuje Bismarck svoj telegram Berlinu — utvrđivat će posebne, u tu svrhu imenovane talijanske i hrvatske vojne komisije.

Kasche je nekoliko dana kasnije — 12. svibnja[93] — javio Berlinu da su savjetnik poslanstva v. Kamphoevener i vladin direktor Heger, 10. V — nakon razgovora u Grazu i Mariboru s Gauleiterom drom Uibereitherom i državnim sekretarom Stuckartom — stigli u Zagreb. U novim razgovorima u Zagrebu sa Stuckartom, koji je jučer *incognito* proputovao kroz Zagreb, sporazumjeli su se da politička gledišta koja je izložio Kasche zahtijevaju širokogrudo i ubrzano rješenje pitanja granice, s tim da ostvarenje lokalnih želja uđe u nadležnost potkomisija u drugom dijelu razgovora. U pregovorima vođenim s ustaškom vladom u toku današnjeg dana postignuta je potpuna suglasnost o tekstu državnog ugovora, uz istodobno priznanje ispunjeno zahvalnošću Führern za obećanje o velikodušnom njemačkom stavu koji obećava da će povoljno utjecati na položaj Hrvatske prema trećem partneru u pregovorima (Italiji!). Istodobno su utvrdili spremnost hrvatske strane da u predstojećim lokalnim pregovorima što je moguće više uvaži njemačke želje u pogledu Drave i Roiča. Svečano potpisivanje ugovora u prisutnosti poglavnika predviđeno je za sutra, 13. svibnja u podne. O tome će biti obaviješteni njemački novinari u Zagrebu, a hrvatska strana želi da odmah otpočnu s radom granične potkomisije, i to — kako je dogovoreno — njemačko-hrvatska potko-

[91] **PA, Büro RAM, Kroatien; Nr. 1044 od 8. V.**
[92] **PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 1045 od 8. V.**
[93] **Isti izvor, Nr. 192 od 9. V.**

misija u Mariboru i hrvatsko-njemačka u Zagrebu. Kasche moli da o tome obavijeste ministarstvo unutrašnjih poslova. Kamphoevener i Heger vjerojatno su od 14. svibnja u Mariboru, a moguće ih je tamo naći posredstvom šefa civilne uprave. Na kraju, Kasche daje i säm tekst državnog ugovora koji je dan kasnije (13. V) bio u Zagrebu svečano potpisan.

Istog dana[94] — kad su opunomoćenici Trećeg Reicha i ustaške Hrvatske potpisali taj ugovor — Kasche je javio ministarstvu kako mu je Pavelić saopćio da je Italija — usprkos postignutom sporazumu s Duceom — postavila daljnje zahtjeve, i to na industrijsko područje u zaleđu Splita što je Pavelić — pozivajući se na Duceovo obećanje - otklonio. Odmah zatim Kasche je prenio ministarstvu u Berlinu tekst telegrama generala Glaisea Vrhovnoj komandi (OKW), u kojem Glaise javlja kako mu je Pavelić povjerio da talijanski generalštab zahtijeva više od onoga što je Mussolini parafirao u Tržiču, tj. da granična linija između Obrovca i Knina »iz strateških razloga« obuhvati u korist Italije i kraj bogat željeznom rudom sjeverno od predviđene linije, a također zahtijevaju i korekture kod Splita. Ali Pavelić to otklanja, pozivajući se na Duceov paraf iz Tržiča.

Već uoči sastanka u Tržiču, Pavelić je izjavio suradniku lista *Berliner Börsen-Zeitung*[95] kako će židovsko pitanje radikalno riješiti, i prema rasnim i prema gospodarskim gledištima, a da će se zemlja također očistiti od slobodnih zidara. Dalje je upozorio da su raspuštene političke stranke koje su bile prava legla korupcije, a na njihovo mjesto stupili su *ustaše kao jedini nosioci političke volje u Hrvatskoj.* Osim toga, vlada će pozvati natrag desetke hiljada onih Hrvata koji su u vrijeme, dok su u Hrvatskoj vladale teške prilike, morali napustiti zemlju. Vanjska politika Hrvatske, rekao je Pavelić na kraju, kretat će se u skladu s politikom osovinskih velevlasti. Mi smo uvjereni da ćemo u okviru novog reda u Evropi naći položaj koji odgovara našemu radu i našoj snazi naroda od 6 milijuna. Nikada nećemo zaboraviti tko nam je donio slobodu i na čijoj je strani prema tome naše mjesto.

Poslanik Kasche informirao je ministarstvo iste večeri[96] da ga je upravo posjetio vojni zapovjednik u Srbiji (general H. Förster) i da su zatim obojica posjetila Pavelića. Svi politički obziri za državnu granicu sačuvani su - javlja Kasche. Izjavljeno je da je izdvajanje Zemuna i njegove pozadine od nekih 20 kilometara čista privremena vojnoupravna mjera i Pavelić je to odmah priznao. Kasche je ukazao generalu na potrebu što bržeg određivanja državne granice između NDH i Srbije. General je sigurno istog mišljenja. Pri tom je određivanju nužno, ukoliko je to još potrebno, da se s NDH ugovorno regulira pitanje vojne uprave Zemuna. I s tim se vojni zapovjednik Srbije također složio.

Poslanik Carl Clodius, koji je kao zamjenik šefa privrednog odjela ministarstva vanjskih poslova u Berlinu vodio razne privredne pregovore u inozemstvu, javio je, 16. V,[9] iz Budimpešte pod najstrože povjerljivo — isključivo za ministra Ribbentropa i državnog sekretara — da mu je kraljica Helena u Bukureštu opetovano govorila o kandidaturi svoga šogora vojvode od Spoleta na hrvatsko prijestolje. Pri tom je povjerljivo saopćila kako se vojvoda pokušava osloboditi te kandidature iz više razloga, i to: raspoloženje Hrvata

[94] Isti izvor, Nr. 219 od 13. V.

[95] *Hrvatski narod,* Zagreb, 6. V 1941, god. III, broj 83.

[9<] PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 222 od 13. V. To je pitanje bilo riješeno nešto kasnije: zakonskom odredbom od 7. VI 1941.

[97] PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 548 od 16. V.

prema Italiji predobro mu je poznato; uopće je protivnik presađivanja tuđih dinastija u druge zemlje, i, konačno, iz osobnih bi razloga krajnje nerado napustio Italiju. Bilo je očigledno — javlja dalje Clodius — da kraljica Helena — koja je također protiv te kandidature i koja stoga odgovara svoju sestru od toga, no ne bi željela ništa učiniti što bi bilo protivno njemačkim interesima — želi tim saopćenjem sondirati teren misli li njemačka strana da je dovođenje talijanskog princa u Zagreb u njemačkom interesu. Kraljica mu je jučer, pred odlazak iz Bukurešta, rekla kako bi ga željela još jednom vidjeti pri povratku, i Clodius stoga moli da ga telegrafski obavijeste, ako bi trebalo da utječe u određenom pravcu. Moli, na kraju, da u telegramu ipak ne spominju kraljicu radi konspiracije.

Taj je Clodius zajedno s Kascheom, 16. V, u Zagrebu potpisao »povjerljivi protokol« o privrednim odnosima između Reicha i NDfl.[98] U njemu se predviđalo osnivanje mješovitih odbora koji će djelovati u skladu s ovim načelima: u pogledu posebnih privrednih interesa Reicha u nekadašnjoj jugoslavenskoj državi postoji suglasnost da se posebno vodi računa o njima u NDH; Reich može nadalje neograničeno iskorištavati industrijske sirovine, u prvom redu rude, a pri dodjeli novih koncesija NDH će posebno voditi računa o interesima Reicha; isto vrijedi i za izvorišta nafte; neophodno je ubrzano riješiti financijska pitanja vezana uz prisutnost njemačkih oružanih snaga u Hrvatskoj, i drugo.

Kasche je, 18. V" - na dan potpisa »Rimskih ugovora« - telegrafski informirao ministarstvo u Berlinu da treba u najbližoj budućnosti očekivati određivanje granice između Mađarske i Hrvatske. Nakon razgovora sa Slavkom Kvaternikom, hrvatska je strana predložila općenito ovu liniju: linija Dunava do ušća Save u Dunav — tok Save uzvodno do ušća Drine u Savu — tok Drine uzvodno do koljena Drine zapadno od Bajine Bašte zapadno od Dobraka - istočnog dijela Tarske planine — kota 914 (Sargan) — sljeme Zlatibora - trougao 1544 (Cigota) — pa zavijajući prema jugu do Uvea kod visa 1226 (Vis) — uzvodno Uvcem do utoka Gorečanske reke — odvajajući se prema jugozapadu u općem pravcu na Bukovik (otprilike 14 kilometara južno od Prijepolja) sve do crnogorske granice. Na kraju, Kasche predlaže da što prije dođe u Zagreb — nakon dogovora s komandantom Srbije - njegov opunomoćenik da utvrde ugovor o granici u općim crtama, dok bi daljnje određivanje granice obavili, kao obično, na licu mjesta.

Pavelić je na čelu brojne delegacije otputovao u Rim — kako je i bilo dogovoreno — i 18. svibnja 1941. ponudio »Zvonimirovu krunu« talijanskom kralju i potpisao, zajedno s Mussolinijem, tri ugovora: Ugovor o određivanju granica između Kraljevine Hrvatske i Kraljevine Italije, Sporazum o pitanjima vojničkoga značaja, koja se odnose na jadransko-primorsko područje, Ugovor o jamstvu i suradnji između Kraljevine Hrvatske i Kraljevine Italije te Zaključni zapisnik.[100]

Dojam što su ga ti »Rimski ugovori« izazvali u narodu bio je porazan. I general Glaise je to zapazio, pa je u svom telegramu Vrhovnoj komandi od 19. svibnja[101] ovako sažeo situaciju: Sinoć objavljeni Rimski ugovori djelovali su

[98] *ADAP*, XII, 2, str. 692-693.

[99] PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 281 od 17. V.

[100] *Međunarodni ugovori 1941*, str. 49-59. Tog su dana Pavelić i Mussolini izmijenjali pisma o pitanju upravnog uređenja općine Split i otoka Korčule (isti izvor, str. 61-64).

[101] PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, savjetnik Kramarz ambasadoru Ritteru, Berlin 22. V.

u čitavoj Hrvatskoj porazno. Mržnji na novu hegemoniju, koja se rasplamsala do krajnosti, pridružuju se strah od jačanja srpskog pokreta, pokreta što ga Italija nesumnjivo već sada pomaže na jugoistoku nekadašnjega jugoslavenskog prostora, kao i razočaranje Njemačkom. Ali je u vezi s tim razočaranjem i nada da će od Reicha i njegova Fiihrera naposljetku ipak doći i spas. Vlada koja i onako ne uživa previše široku podršku izgubila ju je u javnosti još više. Dok se starija godišta prije okreću Mačeku, studenti traže vezu s malom nacionalsocijalističkom strankom. Kamo god čovjek dođe, čuju se prijetnje na račun Talijana. Ne postoje, doduše, preduvjeti za neki povezani ustaški pokret, no povećanje broja pojedinačnih akcija zasigurno je moguće. Potpuno povlačenje njemačkih trupa izazvalo bi znatnije slabljenje javnog reda. Njihov nadomještaj talijanskim snagama jedva bi što u tome promijenio. To bi samo zaoštrilo situaciju. Dosadašnji hrvatski tekst Rimskih ugovora dopušta pretpostavku djelomičnog pogoršanja sporazuma u Tržiču. To vrijedi, ne baš na kraju, i za njihove odredbe vojne prirode. Ukoliko bi to moglo suziti ili utjecati na mogućnost djelovanja našeg ovdašnjeg ureda (u Zagrebu), moći će se ocijeniti tek na temelju originalnog teksta i kako ga tumači Pavelić. Protivno njegovim namjerama, što ih je izrazio uoči odlaska šef države (Pavelić) — javlja na kraju Glaise — jedva da je u Rimu vremenski mogao oprijeti se talijanskim zahtjevima.

OSMO POGLAVLJE

Pavelić, zatim Kvaternik kod Hitlera

Prilikom sastanka u Beču, Ribbentrop i Ciano sporazumjeli su se — nakon Hitlerove odluke da je Reich u principu *politički* nezainteresiran u »hrvatskim pitanjima« — kako je najbolje neka Italija direktno raspravi sa Zagrebom pitanje budućih odnosa (pitanje personalne unije i drugo). Ribbentrop je pri tom izrazio mišljenje kako je najprikladnije da Pavelić prvo putuje u Rim. Bila mu je, doduše, prenesena želja hrvatskih krugova koji surađuju s Veesenmayerom da Ribbentrop primi ustaškog poglavnika, no ministar misli kako Pavelić treba prvo da posjeti Rim.

1. Pavelić moli sastanak s Hitlerom. Započeli su direktni pregovori između Rima i Zagreba i Pavelić je 9. svibnja[1] — dok su progovori još bili u punom toku — izrazio želju Kascheu da ga Hitler primi. Napomenuo je Kascheu kako time ne želi da promiče neke političke zahtjeve nego da Fiihreru izrazi svoje osobne osjećaje i povezanost s Reichom. Budući da će 18. svibnja uslijediti u Rimu završni akt s Italijom, ne postoje kod poslanstva — upozoravao je dalje Kasche - nikakvi razlozi da do tog posjeta ustaškog poglavnika ne dođe *poslije* 18. svibnja. Pavelić osobno dijeli to mišljenje a säm Kasche misli da bi taj posjet bio također poželjan radi jačanja pozicija ustaške vlade u Zagrebu, budući da su nakon zaključenja ugovora s Italijom mogući neki unutrašnji otpori. Kasche, na kraju, moli da nadležni faktori Reicha ubrzo donesu načelnu odluku o toj Pavelićevoj molbi.

Odgovarajući na tu brzojavku, Ribbentrop je, 17. V,[2] obavijestio Kaschea kako je Führer spreman uskoro primiti Pavelića, no Ribbentrop odmah upozorava poslanika da će daljnje upute u pogledu datuma posjeta i predaje formalnog poziva Paveliću kasnije dostaviti poslanstvu u Zagrebu.

Poslanik NDH u Berlinu, liječnik dr Benzon posjetio je, 20. V, državnog sekretara u *Wilhelmstrasse,* i to je bio prvi njegov posjet — prema zabilješci v. Weizsäckera namijenjenoj Ribbentropu[3] — nakon što su bili potpisani »Rimski ugovori«. Benzon je želio samo to da pred Weizsäckerom istrese svoje srce. Sadašnjem kraljevskom režimu (u NDH) očigledno poklanja samo malo simpatija, a ni inače nije zadovoljan s hrvatsko-talijanskim ugovorom zbog njegovih teritorijalnih i vojnih odredbi. Benzon je uznastojao — kako Weizsäcker primjećuje — da kod njega stvara raspoloženje protiv Talijana, šireći primjerice glasinu da je novi hrvatski kralj (Tomislav II) već predviđen kao

[1] **PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 192 od 9. V.**
[2] **Isti izvor, Nr. 396.**
[3] ***ADAP,* XII, 2, str. 709.**

pretendent za Mađarsku. Time bi se htjelo nadovezati na staru hrvatsko-ugarsku tradiciju i pripremiti put novom bloku Rim-Zagreb-Budimpešta. Benzon je spomenuo i nekoliko sumornih razmatranja o budućnosti što ih je Mussolini u razgovoru bio povjerio Paveliću. Duce se tom prilikom, navodno, skeptično izrazio o izgledima Osovine u ratu, no Weizsäcker se oprezno ogradio izjavivši Benzonu da Pavelić zasigurno nije dobro čuo Mussolinija!

Nakon Pavelićeva povratka iz Rima, Kasche je s poglavnikom i Slavkom Kvaternikom jučer — javlja Kasche Berlinu, 21. V — dugo razgovarao u prisutnosti generala Glaisea. Pavelić ostavlja dojam ojačanosti i sigurnosti u sebe. Zaključenim sporazumima s Italijom — iako su oni i teški — dosadašnje veće brige za nj ustupile su mjesto jasnim činjenicama. Čini se da su one imale na njega i njegovu vladu povoljan utjecaj. Kvaternik djeluje ponešto nervozno. Kod njega se pojavljuje izrazitija oštrina u pogledu postupka prema stvarnim i potencijalnim političkim protivnicima. Pavelić izlaže zaključene sporazume u Rimu ovako: na privrednom su planu izbjegli carinsku uniju i ekonomsku zavisnost; u vojnom pogledu talijanska pomoć predvidena je i moguća samo ako to hrvatska strana zamoli, stoga je hrvatskoj vladi moguće da se obrati i Njemačkoj za savjet i pomoć na tom polju. Zbog toga hrvatska vlada i želi da general Glaise ostane u Zagrebu, a talijanske će okupacione snage ostati u odgovarajućem broju poput njemačkih i to u mjestima kako to hrvatska vlada bude željela. Novom kralju ponuđena je dosad samo kruna; još će se razmisliti o bilo kakvoj formi izbora; zakonska odredba o proglašenju Hrvatske kraljevinom još nije izdana; izjave talijanskog kralja Vittorea Emanuela i Ducea potvrđuju da će kralj u NDH imati samo reprezentativan položaj. Pavelićeva audijencija kod Pape rezultirala je odbijanjem Pape da prizna NDH i Pavelićevom izjavom da će Hrvatska živjeti i bez takvog priznanja. Pavelić kaže - javlja dalje Kasche — kako ustaška Hrvatska ne želi sa zagrebačkim nadbiskupom Stepincem uspostaviti političke veze. Raspoloženje je stanovništva za vrijeme Pavelićeva izbivanja bilo kolebljivo i kritičko. Oficiri su izražavali samovolju prema Kvaterniku i starim, bivšim austrijskim generalima. Čak su se bile pojavile ideje o puču, ali se uvjeravanjem odustalo od te zamisli. Nekadašnja Mačekova *Zaštita,* koja je dosad bila podređena Paveliću, jučer je najvećim dijelom razoružana, a njeni vođe uhapšeni.[5] Kod Kvaternika se pojavljuje ideja da postupe protiv Mačeka. U narodu najodlučnije raspoloženje protiv kralja iz Italije. Uvijek je prisutno snažno raspoloženje u prilog Njemačke.

Danas je održana - javlja dalje Kasche Berlinu - velika ustaška skupština.[6] Dosad najveće sudjelovanje, također i ostalog stanovništva. Pavelić je govorio o općoj situaciji, osobito o zaključenim sporazumima s Italijom. Snažno odobravanje, prije svega i za Führera, ali i za Ducea. Pavelićev je govor, čini se, povoljno utjecao na raspoloženje stanovništva. Pavelić izjavljuje da je sada time zaključen prvi dio državne izgradnje. Namjera mu je da objašnjava širokim narodnim redovima i promiče unutrašnju izgradnju. Na privrednom planu — zaključuje Kasche — sve je jače uočljiva talijanska aktivnost, zato su s

[4] PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 309 od 21. V.

Opširnije o tome: Milan Pribanić, Organizacija »Hrvatske Seljačke i Građanske zaštite« (A-VII, NDH, I. O. G, Br. Reg. 2/3 1-14). I Moškov je u istrazi dao pojedinosti o *Zaštitii* njenom razoružanju pošto je prethodno učinila znatne usluge pri uvođenju ustaškog režima poslije proglašenja NDH 10. IV 1941.

[6] *Hrvatski narod,* Zagreb, 22. V 1941, god. III, broj 99. Tu je odštampan i Pavelićev govor.

njemačke strane hitno potrebne odluke u vezi s tim. Na kulturnom polju primjećuje se ista pojava pojačane talijanske aktivnosti.

Benzonovo saopćenje državnom sekretaru o navodnom pesimizmu glavnoga njemačkog partnera (Mussolinija) izazvalo je sasvim opravdano zanimanje kod Hitlera i Ribbentropa. Stoga je Weizsäcker iz Berlina, 23. svibnja/ pod »najhitnije« — u nadopuni poznate zabilješke od 20. V — ovako obavijestio Ribbentropa u Fuschlu (imanju u blizini Salzburga): Benzon mu je tom prilikom rekao da je čuo od Pavelića kako Duce sa skepsom gleda na ishod rata, a s tim u vezi i na vlastiti položaj. Duce je rekao da mu je potrebna za njegove zemljake legitimacija očiglednih, opipljivih uspjeha; stoga je prisiljen da od Hrvata zahtijeva područja na jadranskoj obali koja etnički ne pripadaju Italiji; u ovom trenutku nije mu moguće da od toga odustane, a kako će tamo čitava slika kasnije izgledati, to je drugo pitanje. Benzon je Pavelića, dalje, ovako razumio: nova kraljica Hrvatske s njenim engleskim vezama predstavlja već neki putokaz kamo će se Italija okrenuti, ako rat za Osovinu ne ispadne povoljno. Duce je dao Paveliću razumjeti da Italija u slučaju neuspjeha Osovine nipošto neće izgubiti rat. Italija će se tada prebaciti s fašističkog na savojski kolosijek! Hrvatska — sada usko povezana s Italijom — i u tom će slučaju dobro i sretno proći. Ne poznaje gospodina Benzona - navodi dalje v. Weizsäcker - dovoljno dugo da bi kod njega mogao razlikovati istinu od fantazije. Weizsäcker je Benzonu tada odmah rekao da je sigurno pogrešno čuo, a zatim mu je iz *Völkischer Beobachtera* citirao Pavelićevu izjavu u kojoj stoji da nema superlativa kojima bi mogli dovoljno nahvaliti Mussolinijeve zasluge za Hrvatsku. Rekao mu je i to da postoji jedna čvrsta točka o kojoj nema diskusije, a to je Duceova vjernost Fiihreru. A potpuno je fantastična pogrešna konstrukcija vjerovanje da bi Engleska htjela i mogla Talijanima namijeniti bolju sudbinu, kad bi mogla da o tome odlučuje. Apsurdno je pripisati Mussoliniju tako pogrešnu ocjenu situacije i posljedica rata. Benzon je, doduše, pratio Weizsäckerova izlaganja s odobravanjem — javlja na kraju državni sekretar — ali je ostavljao dojam kao da, ipak, vjeruje u navodne Duceove riječi Paveliću. Weizsäcker je tretirao taj razgovor s Benzonom kao neslužben i uglavnom ga uzimao — » kao izljev jedne zabrinute hrvatske duše«.

Zatim je Benzon, u pratnji sekretara poslanstva i adutanta de Montija, posjetio državnog podsekretara u ministarstvu — zapisuje Ernst Woermann 24. svibnja[8] — i odmah na samom početku ustvrdio kako hrvatski narod neće nikada priznati upravo zaključene ugovore u Rimu i da princ iz talijanske dinastije ne predstavlja nikakvo rješenje za Hrvatsku, koja ne želi da njome upravljaju princevi. Pri tom je Benzona njegov pratilac Monti još nadvisio u protutalijanskim izjavama, izražavajući se o toj temi izrazito revolucionarno. Woermann je nato odvratio poslaniku kako u službenom razgovoru ne može slušati takve izjave o ugovoru zaključenom s talijanskim saveznikom Njemačke i da stoga mora smatrati taj razgovor kao isključivo privatni. Osobno misli da zaključeni ugovor najšire osigurava hrvatsku nezavisnost kojom NDH dobiva državni teritorij veći nego ikada prije u povijesti. Benzon i njegov pratilac odvratili su mu na to da imaju neograničeno povjerenje u Führera i da samo uređenje budućnosti Hrvatske u smislu neke, protektoratu slične povezanosti s Njemačkim Reichom predstavlja prihvatljivo rješenje za budućnost. Obojica su izrazili svoju spremnost da za taj cilj založe svoje živote.

[7] PA, Büro RAM, Kroatien, Fuschl-Nr. 1626 od 23. V.
[8] Isti izvor, U. St. S. Pol. Nr. 442.

Šef štaba Führerova zamjenika Rudolfa Hessa — Martin Bormann potpisao je istog dana strogo povjerljivo cirkularno pismo stranačke kancelarije (München, 24. V 1941)[9] u kojem stoji da je Führer - s obzirom na to da »Nezavisna Država Hrvatska« pripada talijanskoj interesnoj sferi — odlučio da njemačka strana ima odustati od upućivanje savjetnika za hrvatsku vladu i od primanja Hrvata u škole *Nacionalsocijalističke stranke,* njenih organizacija i odreda. Ukoliko bi se hrvatska vlada ili hrvatske organizacije obratile uredima stranke, njenim organizacijama ili odredima s molbom da im ustupe savjetnike za organiziranje takvih organizacija u Hrvatskoj, imaju takve želje uljudno otkloniti iz principijelnih razloga — naređuje Bormann u Führerovo ime.

Glasine o navodno skeptičnim izjavama Ducea izazvale su, čini se, priličnu nervozu u vrhovima Reicha, pa je Ribbentrop bio prisiljen, 27, V,[10] pozvati svoga pouzdanika dra Veesenmayera da iz Zagreba dođe u Salzburg kako bi mu u Fuschlu referirao. Istodobno je zamolio Zagreb (poslanstvo) da mu telegrafski jave kad će Veesenmayer stići.

Benzonove antitalijanske izjave postajale su neugodne njemačkoj diplomaciji i državni sekretar v. Weizsäcker bio je ovlašten da upozori berlinskog poslanika ustaške NDH — prema Weizsäckerovoj zabilješci od 28. svibnja [11] — da njegovo (Benzonovo) poslanstvo uživa u Berlinu glas da širi protutalijansku propagandu. Za poslanstvo NDH, ali i za Nijemce kao saveznike Italije potrebno je da izbjegnu utisak — govorio je Weizsäcker Benzonu — kao da to poslanstvo agitira protiv Italije. Benzon je to, prema Weizsäckeru, odmah shvatio i izrazio zahvalnost državnom sekretaru na takvom upozorenju.

Kasche je dva dana kasnije (30. V)[12] brzojavio ministarstvu da mu je poglavnik toga dana ponovo spomenuo pitanje posjeta kod Führera. Zanosi se mišlju da Hrvatska pristupi Trojnom paktu i tom prilikom mogli bi organizirati i taj posjet. Zbog toga je već i referat dra Veesenmayera kod Ribbentropa, a za säm posjet predviđa se da Pavelić preda dva dara Führern, i to garnituru dragocjenog šaha i zastavu iz vremena Friedricha Velikog. Prilikom tog posjeta poglavnik želi zamoliti Führera da primi ubrzo i vojskovođu SI. Kvaternika, a tada bi Kvaternik želio posjetiti i maršala Reicha H. Göringa. Pri tome se predviđa predaja starog oružja kao počasni dar Göringu. Kasche napominje da obje želje, po njegovoj ocjeni, zaslužuju pažnju i stoga moli da mu daju direktivu o darovima i mogućnosti tih posjeta.

Saslušali su poslanika Benzona povjerljivo i oprezno — stoji u bilješci Waltera Stahleckera iz Ribbentropova kabineta od 31. V[13] — o pojedinostima Benzonova razgovora s Pavelićem, pa su pri tom saznali ovo: prilikom Benzonove posjete Zagrebu (ustaška je štampa zabilježila Benzonov dolazak u Zagreb u pratnji savjetnika poslanstva NDH dra VI. Mintasa, 9. svibnja) upitao ga je poglavnik u povjerenju, u četiri oka, vjeruje li uistinu u konačnu njemačku pobjedu. Na začuđeno Benzonovo protupitanje, kako dolazi do toga da tako nešto uopće pita, odvratio mu je Pavelić da je tako nešto čuo iz kruga najviših njemačkih oficira. Benzon mu je nato odgovorio da to drži nemogućim (da bi tako nešto čuo od njemačkih oficira), na što se Pavelić

[9] **PA, Büro RAM, Kroatien, Prijepis.**
[10] **Isti izvor, Nr. 507 od 27. V.**
[11] **Isti izvor, St. S. Nr. 363 od 28. V.**
[12] **Isti izvor, Nr. 396 od 30. V.**
[13] ***ADAP*, XII, 2, str. 777-778.**

nagnuo Benzonu i izjavio: Mussolini je pri njihovu sastanku u Tržiču bio vrlo potišten i izjavio mu da ne vjeruje u njemačku konačnu pobjedu. Iz te Mussolinijeve izjave Pavelić je crpio svoje mišljenje. Zbog toga je i Pavelić pristao na princa iz savojske dinastije, budući da je oženjen s grčkom princezom i take u rodu s engleskom kraljevskom kućom. No, poraz Italije, prema Pavelićevom mišljenju, ne znači još poraz savojske kuće. Benzon je nato upozorio Pavelića da je Mussolini možda bio potišten zbog unutrašnjih teškoća Italije. Pavelić je još pitao Benzona kako stoji s Rusijom, hoće li ubrzo otpočeti, a Benzon mu je odgovorio da po njegovu mišljenju neće. Poslanik pretpostavlja da je poglavnik o tome pitanju (Sovj. Rusiji) razgovarao s Mussolinijem. Upitan, Benzon je odgovorio Stahleckeru da je Pavelić — koliko mu je osobno poznato - razgovarao s Duceom u četiri oka. Stahlecker je još upitao Benzona je li mu poznato da je to Mussolini rekao Paveliću ili je Pavelić možda iz bilo kakvog razloga pred Benzonom izmislio takve Mussolinijeve riječi. Benzon mu je na to odvratio da ovo drugo ne smatra vjerojatnim. Benzonu je Stahlecker izjavio kako drži isključenim da se Mussolini mogao tako izraziti, i kako je tu posrijedi neka mistifikacija.

2. *Pavelić formalno pozvan*. Dva dana kasnije, 2. VI,[14] otposlali su iz Fuschla zagrebačkom poslanstvu (»osobno za poslanika«) Ribbentropovu brzojavku u kojoj ministar naređuje Kascheu da odmah saopći Paveliću poziv za posjet Führern predviden za 6. lipnja. Ukoliko je Pavelić s tim suglasan, poslat će mu u Zagreb, 5. VI, avion kojim bi Pavelić mogao, 6. VI prije podne, stići u Salzburg. Zatim bi prvo bio prijem i doručak kod Ribbentropa u dvorcu Fuschl, a poslije podne prijem kod Führera u Berghofu, s tim da bi povratak avionom u Zagreb bio već 6. navečer ili 7. VI prije podne. Ribbentrop, na kraju, moli da Kasche i Veesenmayer budu u Pavelićevoj pratnji. Moli za telegrafski odgovor u kojem neka Kasche navede tko će s hrvatske strane pratiti Pavelića.

Sutradan[15] je Kasche odgovorio Ribbentropu da će se u Pavelićevoj pratnji nalaziti A. Artuković, M. Lorković, VI. Laxa, VI. Košak, M. Jagatić, V. Kren, I. Werner, Vj. Vrančić, A. Sabljak i šest ustaša.[16] Pavelić će ponijeti na put već spomenute darove za Führera, a kao »revanš« Kasche predlaže »praktične stvari«, poput Führerove i Ribbentropove slike. Kasche, dalje, predlaže i to da tom prilikom obave i predaju kuće za poslanstvo NDH u Berlinu, budući da je to bilo obećano a neizvršenje obećanja izaziva čuđenje. Putovat će se, prema Pavelićevoj želji, autom i vlakom, a kao mjesto sastanka s njemačkim izaslanstvom Kasche predlaže novo pogranično mjesto na cesti Zagreb—Brežice, kod Bregane, sjeverno od Samobora. Moli da mu jave kad tamo stignu.

Ribbentrop je, 4. VI,[17] odgovorio poslanstvu u Zagrebu (»osobno za poslanika«) da pozdravljaju sa simpatijom želju ustaške vlade da NDH pristupi Trojnom paktu. Talijanska vlada zauzima - kako su to mogli ustanoviti u toku razgovora Duce-Hitler na Brenneru - isto stajalište u tom pitanju i nosi se mišlju da pozove hrvatsku vladu u Italiju radi obavljanja

[14] PA, Büro RAM, Kroatien, Nr. 400.

[15] Isti izvor, Nr. 423 od 3. VI.

[16] Pratnju od šestorice ustaša sačinjavali su časnici Ustaške bojnice Moškov, Lisak i Mihaljević, te predstavnici sveučilišnog ustaškog stožera Blažeković, Ereš i Haramičić *(Hrvatski narod,* Zagreb, 8. VI 1941, god. III, broj 114).

[17] PA, Büro RAM, Kroatien, Nr. 562 od 4. VI.

formalnosti pristupa. Stoga Ribbentrop moli da to Kasche već sada saopći Paveliću.

Naime, 2. lipnja, sastali su se na Brenneru Duce i Hitler i u njihovoj pratnji nalazili su se i ministri vanjskih poslova (Ciano i Ribbentrop).[18] Ministri su razgovarali odvojeno od »voda« i u zabilješci o tome Ciano je o Hrvatskoj napisao ovo: »Ribbentrop je izrazio da je Njemačka zadovoljna i da odobrava sve što je urađeno u Hrvatskoj. Potvrdio je da zemlja ulazi u talijansku sferu. On isto tako smatra da će Hrvatska pristupiti Trojnom paktu pod našim [talijanskim] okriljem tokom slijedećeg tjedna u jednom talijanskom gradu. Sporazumjeli smo se o mjerama koje ću poduzeti u tu svrhu.«[19]

Kasche je istog dana (4. VI)[20] dostavio Ribbentropu »karakteristike« za članove Pavelićeve pratnje, uz upozorenje da su nanizani redom, prema rangu. Za ministra unutrašnjih poslova A. Artukovića navodi njegove personalne podatke, spominje da je bivši advokat, sudionik u »Ličkom ustanku« (1932), a zatim emigrant u najrazličitijim zemljama, na kraju u Bratislavi, čovjek posebnog poglavnikovog povjerenja, a i osobiti prijatelj Njemačke. Za državnog tajnika M. Lorkovića navodi da je stari ustaški borac, politički pisac, studirao u Njemačkoj, osobno sprijateljen s profesorom v. Loeschom, istaknuti prijatelj Njemačke, uživa posebno poglavnikovo povjerenje. Posebno se iskazao u suradnji, a uoči prevrata proveo je više mjeseci u jugoslavenskom koncentracionom logoru (Krušćici). Feldmaršal-lajtnant VI. Laxa, star 67 godina, stari austrijski oficir, borio se u prvom svjetskom ratu na sočanskom frontu, vitez ordena Marije Terezije, sada pomoćnik glavnokomandujućeg u vojsci, u međuvremenu bavio se trgovinom. Državni sekretar u ministarstvu za narodno gospodarstvo dr VI. Košak studirao je — stoji u toj informaciji njemačkog poslanika — u Njemačkoj, uz ostalo i u Frankfurtu, prije je bio na vodećim položajima u privrednim poduzećima, stručnjak za privredne odnose, ne uživa naročiti glas kod Talijana jer je odgovorni pouzdanik za hrvatske interese u Dalmaciji, za njemačke privredne interese ima puno razumijevanja, okretan je i u privrednim pitanjima uživa posebno Pavelićevo povjerenje. Seljak M. Jagatić važi kao vrlo sposoban zastupnik poljoprivrede, govori slabo njemački; pukovnik V. Kren bio je u jugoslavenskoj vojsci kapetan, a istakao se posebno u prevratu; zagrebački gradonačelnik I. Werner, bivši mesar, istaknuti komunalni političar, uživa glas osobito praktičnog i neporočnog čovjeka, osobni poglavnikov prijatelj, zadužen posebnim mjerama na polju snabdijevanja, potječe iz nekadašnje njemačke obitelji, partner je u pregovorima o predaji darova *{Palais Pongratz)* njemačkom poslanstvu kojih svečana predaja još predstoji, ali je ona *de facto* već obavljena; dr Vrančić dolazi iz privrednih krugova, na kraju je bio zaposlen u zagrebačkom zastupstvu *Deri, G.*, a prije toga boravio je mnogo u inozemstvu, čak u Americi, aktivan borac u nacionalnom hrvatskom oslobodilačkom pokretu, sada šef političkog odjela ministarstva vanjskih poslova, prethodno još šef protokola; pukovnik A. Sabljak, poglavnikov ađutant, bivši austrijski oficir; referent za štampu u ministarstvu vanjskih poslova dr Ernest Bauer studirao u Njemačkoj žurnalistiku, uoči prevrata šef zagrebačkog ureda *Europe-Service*, odlučan prijatelj Njemačke; glavni referent *Novog lista* dr Franjo Dujmović, izraziti novinar, ponešto klerikalno obojen, njegov brat izraziti predstavnik protusrp-

[18] **Zapisnik tog sastanka**: ***ADAP*, XII, 2, str. 783-792.**
[19] **R. Mosca, nav. djelo, II, str. 316; *Tajni arhivi grofa Ciana*, str. 467.**
[20] **PA, Büro RAM, Kroatien, Nr. 426 od 4. VI.**

Pavelić pozdravlja Hitlera *6.* **VI 1941.**

Pavelić i v. Ribbentrop u Veneciji 15. VI 1941.

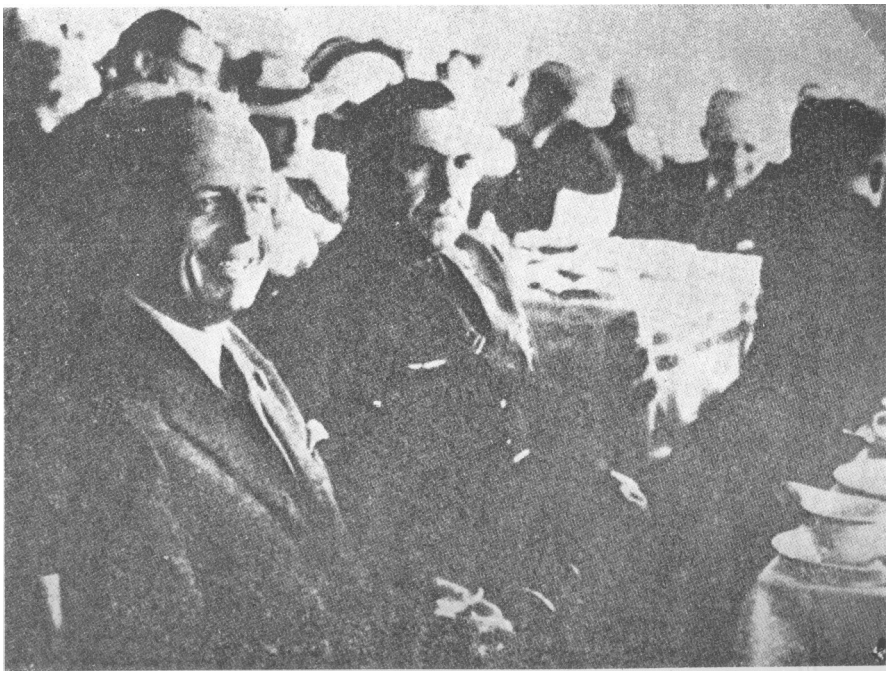

ske orijentacije, list mu je općenito informacionog karaktera, u posljednje vrijeme istakao se člancima naglašeno italofilskima. Svi spomenuti — završava Kasche — govore tečno njemački, izuzevši Jagatića, dok će šest ustaša iz pratnje biti osobito zaslužni stari borci.

Ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu pripremalo je sve potrebno za predstojeći prvi posjet šefa ustaške NDH Njemačkoj, predviden za 6. lipnja. U posebnom dokumentu[21] sastavili su - kao što je i uobičajno - pregled točaka za Fiihrerove (Ribbentropove) razgovore s Pavelićem. U odjeljku: *Granična pitanja* stoji da je povučena njemačko-hrvatska granica kako je u Zagrebu bilo dogovoreno (odustajanje od carinskog pripojenja kraja oko Huma); za hrvatsko-mađarsku granicu piše kako postoji navodno odbijanje Mađarske da Hrvatskoj prepusti Međimurje; za hrvatsko-srpsku - da je u Zagrebu postignut sporazum u pogledu Zemuna, u ostalom dijelu ostaje linija nekadašnje granice između Slavonije i Bosne na jednoj i Srbije na drugoj strani; hrvatska granica prema Crnoj Gori i Italiji - to je pitanje Hrvatske i Italije, a isto vrijedi za hrvatske želje o dijelu nekadašnjeg Sandžaka, Novi Pazar. U rubrici: *Politička pitanja* stoji da pristup NDH Trojnom paktu ima uslijediti oko sredine narednog tjedna u Veneciji; da će time istodobno uslijediti priznanje Hrvatske od Japana, a i Španjolska je — koliko je njemačkoj strani poznato — spremna priznati NDH; hrvatska je strana spremna primiti 175.000 iseljenih Slovenaca iz Donje Štajerske i iseliti u Srbiju isti broj Srba iz Hrvatske, kako je ovih dana bilo zaključeno u Zagrebu;[22] Njemačka je spremna održavati uske privredne odnose s Hrvatskom, pri čemu je ipak važno pitanje hrvatsko-talijanskih odnosa na ekonomskom polju (talijanski plan o carinskoj uniji). U pasusu o pojedinačnim pitanjima navodi se: 1. formiranje njemačkih lovačkih bataljona s imenom *Adolf Hitler* i *von Trenck* (odobrava li Führer takve nazive?); 2. postoji interes ministarstva vanjskih poslova da dobije u ruke kratkovalnu radio-stanicu Zemun (da hrvatska vlada formalno prizna postignuti sporazum sa srpskim ministarstvom pošta); 3. stavljanje na raspolaganje zgrade i ostalih nekretnina Berlin, Liechtensteinallee 2, za smještaj hrvatskog poslanstva u Berlinu (dio prostorija tih dana već je stavljen na raspolaganje).

Odjeljenje protokola u ministarstvu sastavilo je, 4. lipnja,[23] ovakav prijedlog programa boravka ustaškog poglavnika u Njemačkoj: za četvrtak, 5. lipnja u 16 sati, predviđeno je da će ga na njemačko-hrvatskoj granici dočekati i pozdraviti poslanik Kurt Heinburg, a zatim nastavak vožnje automobilima do posebnog vlaka u Klagenfurtu (Celovec); za 19.50 sati dolazak u Klagenfurt, a za 20 sati odlazak kompozicije koju će uz put na pruzi zadržati (radi prenoćenja). Za petak, 6. lipnja, protokol je predviđao da se u 10.45 sati okupe oni koji će Pavelića dočekati na kolodvoru u Salzburgu (priložen je bio popis osoba); u l i sati — vlak stiže u Salzburg gdje Pavelića dočekuje i pozdravlja ministar Reicha v. Ribbentrop; Pavelić mu predstavlja članove svoje pratnje a zatim Ribbentrop svoje ljude; ministar prati u autu Pavelića u hotel *Österreichischer Hof*, a zatim Ribbentrop u pratnji poslanika Kaschea odlazi u Fuschl; u 11,30 sati — odlazak Pavelića u Fuschl, u 12 sati stiže tamo, 12.30 doručak u Fuschlu, 13.30 odlazak Pavelića iz Fuschla i u 14 sati povratak u hotel; 14.10 odlazak u Berghof i u 15 sati stiže u Berghof — prijem

[21] Punkte für die Besprechung mit dem Kroatischen Staatsführer Pavelic (PA, Büro RAM, Kroatien).

[22] Telegram poslanika Kaschea od 4. VI o tim pregovorima: *ADAP*, XII; 2, str. 796-798.

[23] PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1.

kod Führera a zatim Pavelićev povratak u hotel u Salzburgu; Ribbentrop također ali odjelito u hotel i čim stigne vijest sa stanice da je sve pripremljeno, ministar prati Pavelića do kompozicije i oprašta se od njega; od 18 sati dalje kompozicija stoji spremna za odlazak. Subota, 7. lipnja u 10 sati vlak stiže u Klagenfurt, a zatim Pavelić s pratnjom putuje autom u Zagreb, s tim da ga do granice prati poslanik Heinburg.

U međuvremenu je-istog dana (4. Vf)[24] talijanski otpravnik poslova u Berlinu, savjetnik ambasade Guelfo Zamboni, posjetio u Berlinu državnog podsekretara Woermanna i saopćio mu — s molbom da to prenese odsutnom Ribbentropu — kako je talijanski poslanik u Zagrebu, u smislu dogovora na Brenneru, dobio upute za pozive hrvatskoj vladi da pristupi Trojnom paktu. Protokol o pristupu bit će sastavljen poput onog o pristupu Mađarske i drugih država, a svečanost potpisivanja obavit će se u Veneciji oko sredine narednog tjedna. Japanska je vlada već o tome obaviještena i upitana slaže li se s tim.

Kasche je sastavio povjerljivu zabilješku za svog ministra (Zagreb, 5. lipnja 1941)[25] da bi ga što bolje pripremio za predstojeće razgovore. U njoj je pribilježio da:

1. Titula državnog vode dra Ante Pavelića glasi »Poglavnik« što na njemačkom znači »poglavica«; njegov pokret - ustaše, pod njegovim neposrednim vodstvom; njegov je zamjenik a istodobno ministar rata i narodne obrane vojskovođa SI. Kvaternik, u svjetskom ratu austrijski generalštabni oficir, koji je često bio u kontaktu s njemačkim komandama i Vrhovnom komandom.

2. Kvaternik ima također posebnu želju da smije jednom posjetiti Führera; tom prilikom htio bi predati Reichsmarschallu Göringu dar u obliku oružja; oba posjeta mogla bi imati privatni karakter a Kasche ih zagovara.

3. Predlaže da se Paveliću još jednom usmeno izrazi zahvalnost za poklonjene zgrade i park za njemačko poslanstvo *(Palais Pongratz).*

4. Pregovori o granici između Donje Štajerske i Hrvatske su u toku; Hrvatska je spremna prepustiti Njemačkoj uski obalni pojas na južnoj obali Drave, sjeverno od Vinice, radi regulacije Drave; zahtjev Donje Štajerske da se hrvatsko selo Hum kod Roiča uključi u Reich bio je otklonjen, budući da je Hum mjesto prve izvedbe hrvatske himne.

5. U pogledu hrvatske granice kod Zemuna postignuta je jednodušnost u razgovoru s vojnim komandantom 4. lipnja; hrvatska državna granica bit će tok rijeka Dunav—Sava—Drina; za vrijeme rata vojnoj je upravi u Srbiji još potreban Zemun s malim zaleđem; bila je raspravljena i mogućnost ugovornog uređenja toga pitanja između Hrvatske i vojnog zapovjednika Srbije; utvrđen je nacrt ugovora u općim linijama, a odobrenje Reicha zatražit će se prije nego što ga zaključe.

6. U pregovorima od 4. VI postignut je sporazum o preseljenju Slovenaca iz Štajerske i Kranjske u Hrvatsku, odnosno Srbiju i isto tako iseljenje Srba iz Hrvatske u Srbiju; Hrvati će iseliti 30.000 Srba više u Srbiju nego što će primiti Slovenaca iz Reicha; poslanik će istog dana predati nacrt ugovora o tome, a u njemu je Kasche predviđen kao arbitar.

7. Hrvatska je priznala položaj *Njemačke narodne skupine* pod zaštitom Führera; Kasche je izjavio da Führer napušta misao osnivanja njemačke države u Vojvodini, i to područje, jednim dijelom, prepušta NDH; Pavelić je

[24] **PA, Büro RAM, Kroatien, Berlin, 4. VI.**
[25] **Isti izvor, Vermerke für den Herrn Reichsaussenminister betreffend Kroatien.**

za prvog župana u Srijemu imenovao Nijemca dra Elickera sa sjedištem u Vukovaru; imenovao je također mješovitu komisiju pod Veesenmayerovim predsjedništvom sa zadatkom da formulira položaj *Skupine;* priznao je da izrađeni prijedlog treba najprije podnijeti na odobrenje Führern; prihvatio je Kascheove primjedbe o dopunskom tekstu pri zakletvi velikog župana; Kvaternik je predvidio formiranje dvaju bataljona Volksdeutschera u Zagrebu i Rumi, dok *Skupina* nije još sasvim složna sa svojim vođom, a poslanstvo momentano nastoji da je iznutra ojača i učvrsti.

8. Oružane snage NDH u ovom času imale bi se sastojati od 15 do 20 potpuno formiranih bataljuna; odobreno je daljnje formiranje do pet divizija i izgradnja avijacije i to se provodi; vanjski izgled oružanih snaga potpuno zadovoljava; 13. lipnja, na spomen-dan duhovnog oca Pavelićeva pokreta A. Starčevića, održat će se velika smotra trupa, objaviti ukazi o imenovanjima oficira i predati tradicionalne zastave.

9. Općenito dobar utisak ostavili su privredni pregovori;[26] potrebno je da njemačke liferacije o kojima će se uskoro sporazumjeti u Berlinu budu uistinu i izvršene; isporuke hrvatske privrede Reichu zavise djelomično od toga.

10. Odnos Italija-NDH čini se da je uravnotežen; uslijedile su prve evakuacione mjere talijanskih oružanih snaga; vlada NDH prožeta je osjećajem poštovanja prema Duceu; za grofa Ciana i talijansku vojsku nemaju osobito poštovanje, prije odbijanje; nakon posjeta grofa Volpija, u toku je povezivanje s Italijom na privrednom polju.[27]

11. Prekinuti su prije nekoliko dana hrvatsko-mađarski pregovori o granici; Mađarska je voljna, protivno ranijem obećanju, prepustiti Međimurje samo pod uvjetom, ako joj se osigura neka vrsta kondominija; NDH to otklanja, a Mađari izjavljuju da je Hrvatska u početku trebala uzeti to područje, budući da je tada raspoloženje na mađarskoj strani bilo tome sklonije.[28]

3. *U Fuschlu kod Ribbentropa.* Prema predviđenom i unaprijed točno utvrđerom programu, Pavelić je s pratnjom otputovao u Njemačku i u Ribbentropovu dvorcu Fuschl, kraj Salzburga, 6. lipnja, razgovarao s ministror.i.[29]

Na početku razgovora ministar Ribbentrop izrazio je svoju radost što je

[26] Vidi povjerljivi protokol o privrednim pitanjima od 16.'V 1941: *ADAP,* XII, 2, str. 692-693.

[27] Potkraj svibnja boravio je u Zagrebu grof Volpi di Misurata kao predsjednik talijansko-hrvatskog gospodarskog povjerenstva i pripremio teren za predstojeće pregovore o trgovinskom sporazumu i drugim pitanjima (*Hrvatski narod,* Zagreb, 31. V 1941, god. III, broj 108).

[28] U Budimpešti je tek od 25. VI do 11. VII 1942. bio održan sastanak mješovite komisije za utvrđivanje granice između Mađarske i ustaške države i nakon njega ostalo je i nadalje otvoreno pitanje pripadnosti Međimurja. Zapisnik s tog sastanka: A-VII, NDH, Kut. 233, Br. Reg. 4/8.

O tom pitanju govori i osobna nota mađarskog poslanika u Zagrebu od 12. VII 1941. upućena M. Lorkoviću (Isti izvor, Kut. 233, Br. Reg. 37/7) kao i izvještaj otpravnika poslova NDH u Budimpešti Gaja (Zagreb, 29. XII 1941) o sjednici mađarskog parlamenta od 12. XII na kojoj je bio pročitan zakonski prijedlog o pripojenju *južnih* krajeva Mađarske (izraz općenit, no sigurno se tiče Bačke, Baranje, Prekomurja i Međimurja!). Taj je prijedlog ubrzo bio izglasan (16. XII) i ministar-predsjednik Bärdossy je u zaključnom govoru pozdravio i »vjeran međimurski narod Zrinjskih« (Isti izvor, Kut. 273, Br. Reg. 35/1).

O svemu tome govori rasprava: Istvan Aratö, Die Rückgliederung der ehemaligen jugoslawischen Gebiete an Ungarn, *Zeitschrift für osteuropäisches Recht,* N. F., 11. Jahrgang (1944), Heft 1/2, str. 24-32.

[29] PA, Büro RAM, Handakten Schmidt, Aufzeichnungen: 1941 (Teil II).

Hrvatska stekla nezavisnost te tako Pavelić može pristupiti lijepom zadatku državne izgradnje. I Njemačka je od 1933. godine dalje provela svoju izgradnju i zbog toga osjeća puno simpatija za državu koja se posvećuje sličnom zadatku. Hrvatska je dugo čekala na svoju nezavisnost i Njemačka se raduje što je ta nezavisnost sada postala stvarnost i što može zauzeti svoje mjesto u novom evropskom poretku kakvom osovinske sile teže. Osobno želi hrvatskom narodu i njegovu poglavniku sve najbolje pri ostvarenju zadataka koji pred njima stoje.

Pavelić se Ribbentropu zahvalio na dobrim željama a također za veliku pomoć koju je Njemačka ukazala prilikom stjecanja nezavisnosti NDH. Bio je godinama uvjeren da će svanuti dan nezavisnosti njegove zemlje, kad Njemačka pobijedi svoje velike neprijatelje. Rekao je i to da su prvi dani postojanja mlade države bili teški, osobito na vanjskopolitičkom polju. Imao je, ipak, sreću što je od početka rata imao u dru Veesenmayeru savjetodavca koji mu je osobno, na polju vanjske politike, izvanredno pomagao. Pavelić se nada da će i nadalje moći računati s Veesenmayerovom pomoći i moli Ribbentropa da ga ostavi u Zagrebu.

Ribbentrop je nato odvratio da je za Veesenmayera bio predvidio drugi zadatak. Iz Srbije, naime, mora iščeznuti čitavo to zavjereničko društvo koje je uvijek dosad iz te zemlje širilo nemir. Njemačka ne može trpjeti da Srbija nadalje ostane žarište nemira. Pouzdano vjeruje da i Pavelić, kao i njegovi suradnici, mogu pomoći pri toj akciji jer poznaju, vjerojatno, bolje nego ostali zavjereničku kliku i organizaciju *Crne* i *Bijele ruke.* Istrebljenje tih elemenata iz preostale srpske države mora se pod svaku cijenu provesti i Ribbentrop se nosi mišlju da te ljude, koji djelomično potječu iz vojnih i crkvenih krugova, izvuku iz Srbije i nasele negdje na istoku Evrope. Da bi pripremili taj zadatak, pomišljao je na to da Veesenmayera pošalje u Beograd.

A ako bi dr Veesenmayer i otišao u Beograd na novu dužnost — odgovorio je Pavelić Ribbentropu — mogao bi odanle održavati dodir sa Zagrebom i NDH i nadalje im stavljati na raspolaganje svoje dragocjene savjete. Osim toga, Hrvati mogu korisno surađivati pri suzbijanju zavjereničke klike u Srbiji. Pavelić raspolaže stručnjacima koji vrlo dobro poznaju prilike u Srbiji, a može također staviti na raspolaganje potrebne dokumente.[30]

Zatim je Pavelić, u razgovoru, prešao na situaciju u NDH koja danomice postaje sve bolja i izjavio da se i na privrednom polju osjeća značajan uspon. Jedinu teškoću predstavlja snabdijevanje živežnim namirnicama takozvanih »pasivnih« krajeva Hrvatske. No, i ondje će se moći, kako se nadaju, izdržati do nove žetve.

Ribbentrop je u daljnjem toku razgovora izrazio svoje zadovoljstvo što su s Duceom raščišćena hrvatsko-talijanska pitanja. Poznato mu je da to nije jednostavno i lako; s druge strane, Pavelić je dvanaest godina proveo u Italiji i upoznao Ducea, tako da je iz Italije ponio sa sobom najbolje preduvjete za rješenje tih pitanja koje nije sasvim jednostavno. U Njemačkoj su u svakom slučaju bili zadovoljni hrvatsko-talijanskim sporazumom, jer je u početku ondje vladala zabrinutost zbog teškoća koje bi eventualno mogle nastati u pregovorima.

Pavelić je odvratio da su pregovori s Italijom u početku doista bili vrlo

[30] **Veesenmayera su zatim uputili u Beograd da se ondje stavi na raspolaganje opunomoćeniku ministarstva vanjskih poslova kod vojnog zapovjednika u Srbiji F. Benzleru, s tim da sprečava, odnosno onemogućava djelatnost srpskih političkih elemenata koja bi bila uperena protiv političkih interesa Reicha.**

teški. Bio je tada potpuno pritisnut uza zid i na kraju nije'znao drugo nego da zatraži razgovor s Duceom. Tako im je pošlo za rukom da otklone teškoće, iako mora reći da ga novo razgraničenje ne čini sasvim sretnim.

Nove su granice — napomenuo je Ribbentrop — ipak znatno bolje nego ono što su u početku planirali. On sam iskoristio je priliku na sastanku s grofom Cianom u Beču da mu — moleći ga da to prenese Duceu — izloži njemačko stanovište o razumnom rješenju toga pitanja, tj. on (Ribbentrop) mu je savjetovao da napusti rješenje koje bi predstavljalo samo opterećenje budućih odnosa Rima sa Zagrebom, a koje, na kraju krajeva, ne bi bilo ni u talijanskom interesu. Neke su mu se ideje činile ponešto neprikladnim, pogodne da vode na stranputicu, a, s druge strane, ne smiju se potcjenjivati teškoće kompromisa o razgraničenju koje se temelji na etničkom i historijskom principu. Ne može se povući neka granica stopostotno prema etničkom principu, jer se moraju uvažiti i historijske granice.

Talijani su u početku zahtijevali personalnu uniju - upozorio je Pavelić. To ipak nije mogao prihvatiti iz političkih razloga i radi političke nezavisnosti svoje zemlje. Ali ranijih godina Talijani su se o tome tako dogovarali s Mačekom.

Kad će novi kralj stići u Hrvatsku? — upitao je Ribbentrop, a Pavelić mu je odgovorio da mu to samom još nije poznato, budući da se mora prvo izgraditi uprava zemlje i država očistiti od neprikladnih elemenata.[31]

Na primjedbu šefa njemačke diplomacije da će NDH dobiti manjinu od jedan i po milijun Srba,[32] odgovorio je Pavelić da pitanje neke srpske manjine prije 60 do 70 godina još nije postojalo. Tek njihovim prelaskom u srpsko-pravoslavnu crkvu ti su dijelovi stanovništva pogrešno učinjeni Srbima. Uostalom, Hrvatska će rado prepustiti Srbe sa svog područja i za to prihvatiti Slovence, kao što je to i bilo već sugerirano s njemačke strane.

Ribbentrop se s time složio, a Pavelić je zatim izjavio da će Srbe odstraniti čim Slovenci stignu. Pozabavio se, zatim, židovskim pitanjem i napomenuo da samo u Zagrebu živi 12.000 Židova. Već su stupili na snagu zakoni o Židovima[33] i Židove će sve više iskapčati, nakon što su oni za vrijeme ranijih režima na svim poljima stekli znatan utjecaj (u industriji 70 posto).

U daljnjem toku razgovora spomenuli su Vladka Mačeka, koji — kako je Pavelić rekao — živi na svom posjedu u Hrvatskoj (Kupinec), a koji je u krizi zakazao. Ali Mačekovi suradnici idu s Pavelićem i pripadaju ustaškom pokretu.[34]

Na Ribbentropovo pitanje o unutrašnjem uređenju NDH, Pavelić je odgovorio da će postojati u zemlji samo jedna stranka, ustaše, u koju će preuzeti sve ostale još preostale grupice.[35] Na religioznom polju - rekao je

[31] Kasche je nešto kasnije informirao ministarstvo u Berlinu o tome što mu je povjerio ministar vanjskih poslova M. Lorković nakon razgovora s talijanskim poslanikom: Casertano je, naime, prenio Lorkoviću da se designirani kralj (vojvoda od Spoleta) osjeća zanemaren od vlade NDH.

[32] Sama ustaška štampa priznala je da Srba ima u NDH.1,848.400 (*Hrvatski narod*,Zagreb, 19. V 1941, god. 111, broj 96).

[33] Na primjer: Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti od 30. IV 1941; Zakonska odredba o zaštiti narodne i arijske kulture hrvatskog naroda od 4. VI 1941; Naredba o promjeni židovskih prezimena i označivanju Židova i židovskih tvrtki od 4. VI 1941; Zakonska odredba o sprečavanju prikrivanja židovskog imetka od 5. VI 1941; Zakonska odredba o obaveznoj prijavi imetka Židova i židovskih poduzeća od 5. VI 1941. i drugo.

[34] Kao što su bili Janko Tortić, dr J. Berković, dr Dragutin Toth i drugi.

[35] Štampa je s velikim zakašnjenjem donijela ovu Pavelićevu odredbu: »Zagreb, 23. lipnja. Iz Glavnog Ustaškog Stana izdana je ova Odredba: Ovim odredujem, da sva politička društva, koja

dalje - ne treba očekivati nikakvih teškoća od Muslimana. Kod katolika niži je kler u cijelosti uz Pavelićev pokret. Ali visoki katolički kler i nadbiskup Stepinac raspoloženi su protiv ustaškog pokreta, no to njihovo držanje, prema Paveliću, nije nikako povezano s nekim prijateljskim osjećajima za Srbe nego se može objasniti međunarodnom orijentacijom katolicizma.

Na Ribbentropovo pitanje o suradnji s talijanskim oružanim snagama, Pavelić je odgovorio da takva suradnja direktno ne postoji nego jedino između generalštabova jedne i druge strane. Budući da su Hrvati sami dobri vojnici, nisu im potrebni nikakvi talijanski instruktori, tako da zapravo ne dolazi do izražaja nikakva suradnja na vojnom polju.

Privredni sporazum s Italijom, koji je više privremen, može se označiti kao dobar, a u pogledu razgraničenja Pavelić je Ribbentropu iznio želju hrvatske strane u pogledu Novog Pazara i Sandžaka.

Na Ribbentropovo pitanje, hoće li Hrvatska dobiti neki drugi glavni grad, Pavelić je odgovorio da će biti teško upravljati zemljom iz Zagreba. Zbog toga trebat će ondje ostaviti samo određene političke vlasti a dio će vladina aparata premjestiti u Banju Luku.[36] To se događa već iz obzira prema tamošnjem muslimanskom stanovništvu, a i zato što bi u protivnom Zagreb postao preglomazan poput »vodene glave« (Wasserkopf).

Ribbentrop je još jednom izrazio svoju radost što je došlo do oslobođenja Hrvatske, a u dužem izlagapju ukazao na Fiihrerovu politiku koja je od 1933. dalje neprekidno težila prijateljstvu sa Srbijom. Njemačka nije ništa htjela od Srbije, najviše ako je bila zainteresirana za mir na Balkanu. U duhu te politike učinili su još jednu ponudu Srbiji da pristupi Trojnom paktu. Pri tom je Ribbentrop objasnio Paveliću tu ponudu Beogradu u pojedinostima i dodao da je Führer - pošto su incidenti u Beogradu raščistili situaciju (27. III 1941) — izdao za sat vremena naređenje za napad, a devet dana kasnije Srbija je bila likvidirana.

Srpski vojnici nisu bili dobri - nastavio je Ribbentrop. Iz svjetskog rata ostali su u boljoj uspomeni, jednako kao Francuzi i Englezi koji su u ratu 1914-1918. bili bolji nego u sadašnjem sukobu. To se pokazalo i kod Engleza pri zauzeću Krete gdje su njemačke snage, uz neprijateljsku premoć od 60—70.000 ljudi, pobijedile nakon teških borbi. Grci, naprotiv, držali su se vrlo hrabro, dok Englezi nisu više oni stari: ako su još hrabri, vodstvo im je potpuno nesposobno. Za njih je situacija vrlo loša i jasno je da su već izgubili rat. Engleska više ne može pobijediti. Ona više ne može da drži svoje položaje ni u Evropi, ni u afričkom prostoru, ni na Bliskom istoku. Kad će biti protjerana iz tih područja, to se momentalno još ne može reći, ali će to možda biti već ove godine. Osovina u svakom slučaju drži čvrsto u ruci evropski i afrički prostor i Englezi se trajno neće moći održati ni u Egiptu, ni n?i Bliskom istoku, ni na Atlantiku.

I u zraku — nastavljao je Ribbentrop samouvjereno — ne postoji kombinacija (također ni ona: Engleska plus SAD) koja bi u pogledu naoružanja ma i približno mogla postizavati što Njemačka i evropski prostor pod njenom kontrolom može proizvoditi. Vjeruje da će možda u toku godine doći do

rade na istim ciljevima, kao i Hrvatski Ustaški Pokret, te koja su osnovana u glavnom na istim načelima, imaju unići u Ustaški Pokret, a njihovo članstvo ima se svrstati u Ustašku organizaciju. Dano u Glavnom Ustaškom Stanu, dne 9. lipnja 1941. Poglavnik: Dr. Ante Pavelić« (*Hrvatski narod,* Zagreb, 24. VI 1941, god. III, broj 130).

[36] Odredbom od 29. IV 1941. Pavelić je odredio da se potpredsjednik vlade danom 1. V 1941. preseli iz Zagreba u Banja Luku.

odluke. Njemačke će podmornice poput morskih pasa kružiti oko britanskih otoka i bit će zanimljivo promatrati, hoće li se u svijetlim noćima ponovo postići tako visoke brojke o tonaži potopljenih brodova kao što je bilo u svibnju 1941. (760.000). U ovom času mogu Englezi još da donekle izbjegavaju opasnost od podmornica prebacivanjem linija kojima plove njihovi konvoji. U srpnju ili kolovozu bit će u akciji protiv neprijatelja tako velik broj podmornica da i to neće biti više moguće. Pod utjecajem te mjere i snažnog bombardiranja engleska brodska tonaža sasvim će se smanjiti. Uz to će se proučiti još i štošta drugo, jer Kreta nije bila uzalud osvojena. Tamo su prikupljena dragocjena iskustva za odlučan udarac Engleskoj, a ni Amerikanci neće ništa promijeniti na konačnom ishodu rata. Oni će u najgorem slučaju produžiti trajanje rata. Rooseveltu mora, ipak, biti jasno da će se pri stupanju u rat naći protiv čitavog svijeta, Evrope i Afrike.

Pod tim uvjetima vlada u Njemačkoj željezno pouzdanje. Ljudi znaju da je rat dobiven. Sada se radi samo na tome da se ta pobjeda konsolidira. U tu svrhu će Njemačka nanijeti teške udarce, dok Englezi konačno ne budu spremni da mole mir — što se možda može dogoditi lakše nego što se vjeruje — ili će biti, dio po dio, uništeni, pri čemu će — što se samo po sebi razumije — doći do sloma i čitavoga Britanskog Imperija. Osovina će stvoriti novi poredak u kojem i Francuska ima naći svoje mjesto. Engleska se mora, također, tome prilagoditi ili će se sama raspasti.

Pošto je Ribbentrop dao taj i takav pregled općeg položaja, ponovo je spomenuo NDH i izrazio spremnost njemačke strane da joj pruži ruku pomoćnicu, kad pomoć Reicha, pri prevladavanju bilo kakvih teškoća, postane potrebna. Italija je saveznik Njemačkog Reicha u borbi na život i smrt i Italija je od Njemačke u tom prostoru dobila primat. Stoga Njemačka želi da se stvori između Italije i NDH suradnja puna povjerenja i sa svoje strane spremna je učiniti sve što može da bi unaprijedili tu suradnju između Italije i NDH.

Na kraju je Pavelić nabacio pitanje: u kojem obliku treba odrediti novu hrvatsku granicu, da li komunikejom ili jednostavnim aktom vlade. Ribbentrop je odgovorio da bi, možda, vladin akt predstavljao najbolji oblik, ali bi ipak želio da još jednom o tome razmisli da bi kasnije o tome ponovo razgovarao s Pavelićem.

Ribbentrop je upitao Pavelića još jednom o stručnjacima za srpske »zavjereničke organizacije« koji bi mogli staviti na raspolaganje spiskove neželjenih elemenata i Pavelić je ponovo obećao suradnju »stručnjaka« iz NDH na tom polju. Ribbentrop je odvratio da će u tom pitanju poslanici Benzler (Beograd)[37] i Kasche (Zagreb) surađivati s Hrvatima. Pavelić je nato izrazio mišljenje da je dio zavjerenika pobjegao u SSSR, no da se, ipak, još velik broj mora nalaziti u Srbiji. Nabrojio je imena pojedinih organizacija, među kojima i četničku, i označio uostalom i privredne krugove kao one koji pripadaju zavjereničkoj kliki.

Nakon završenog razgovora bio je u Fuschlu — prema utvrđenom programu — serviran doručak.

4. ***Pavelić kod Hitlera.*** Pavelić je, zatim, u 15 sati otišao na glavni sastanak: s Führerom A. Hitlerom u rezidenciju Berghof. Tom razgovoru

' **Poslanik Felix Benzler bio je isprva predstavnik ministarstva vanjskih poslova kod Komande 12. armije, a od 28. IV 1941. šef ureda ministarstva vanjskih poslova Reicha kod vojnog zapovjednika Srbije u Beogradu.**

prisustvovali su maršal Reicha Hermann Göring, v. Ribbentrop, general Karl Bodenschatz i poslanik Walter Hewel.

Pavelić je Hitleru na samom početku — stoji u zabilješci glavnog tumača ministarstva vanjskih poslova dra P.O. Schmidta od 9. lipnja 1941[38] — izrazio zahvalnost NDH za njenu postignutu nezavisnost. Hitler je uzvratio da je razvoj u Hrvatskoj uvijek pratio s velikim zanimanjem, budući da mu je osobno hrvatski narod iz njegove mladosti vrlo dobro poznat. Najnovija povijest učinila ga je (Hitlera) nehotičnim instrumentom oslobođenja Hrvatske, jer on zapravo nije uopće namjeravao da nastupi protiv Jugoslavije.[39]

Sada mladu Hrvatsku — nastavljao je Hitler — očekuje veliko djelo izgradnje za koje su Njemačka, a posebno maršal Reicha Göring izvanredno zainteresirani. Njemačkoj je uvijek bio cilj da balkanske zemlje učini svojim dobrim privrednim partnerima i imala je sve drugo samo ne zavojevačke namjere prema njima. Htjela je samo pomoći pri razvitku tih zemalja, i to ne iz osjećaja lažne sentimentalnosti nego zato što je to zahtijevao njen vlastiti ekonomski interes. Politički, Njemačka nema nikakvih interesa koji bi stajali u suprotnosti s onima balkanskih zemalja. Sada postoji snažna želja - naglasio je Hitler — da se izgrade privredni odnosi između Njemačke i NDH.

Pavelić je tu misao prihvatio i rekao da i NDH želi da razvije privrednu suradnju. Pri tome želi ostati nezavisnom državom i vrlo je ljubomorna na svoju slobodu i nezavisnost. Stoga se i u protekla dva mjeseca nije ništa dogodilo što bi, bilo kako, dovelo u pitanje političku ili ekonomsku nezavisnost Hrvatske. Führern i njemačkom narodu osigurana je najveća zahvalnost Hrvatske, jer se još u povijesti nije dogodilo da bi se bez pomoći neke velike države mogao osloboditi neki mali narod. Hrvatskoj je pomogla Osovina i zato se i stanovništvo svuda pokazalo zahvalno njemačkim snagama pri njihovom prolazu preko hrvatskog teritorija. Taj osjećaj zahvalnosti neće nikada presahnuti, jer su Hrvati kao narod poslovično vjerni.

Hitler je na tom mjestu ubacio da mu je to vrlo dobro poznato.

Nastavljajući svoje izlaganje, Pavelić je dalje spomenuo etnički sastav ustaške države i Muslimane označio kao najčišći dio hrvatskog naroda kod kojeg je nacionalna svijest najsnažnije sačuvana. Na tom mjestu iznio je ponovo svoje želje — kao i u Fuschlu kod Ribbentropa — u pogledu granice NDH kod Sandžaka i Novog Pazara.

Hitler mu je odgovorio da zna iz svog austrijskog razdoblja da su hrvatski i bosanski elementi pripadali nekoć među državi najvjernije i najpouzdanije. Stoga je za hrvatsku državu dragocjeno, ako je moguće upravo u istočnom dijelu zemlje prema Srbima podignuti sigurnu poziciju s pomoću muslimanskog stanovništva. S tim u vezi spomenuo je da je supruga Milana Stojadinovića, prilikom nedavnog kraćeg posjeta Njemačkoj, označila Muslimane kao fanatične Srbe. Ona sigurno nije, uostalom, nikakva prijateljica ustaške države i možda je i iz idealnih razloga pozdravila državni udar u Beogradu jer je tako omrznuti Dragiša Cvetković morao odstupiti. Pavelić je na to dodao da će zbog toga razloga što ga je Führer upravo spomenuo (o »jačanju« istočne Hrvatske) i prenijeti tamo dio vladina aparata. Tako će tamo imati sjedište potpredsjednik vlade NDH koji je Musliman[40] i pojedini vladini uredi.

[38] *ADAP*, XII, 2, str. 813-816.

[39] »Die jüngste Geschichte habe ihn (den Führer) zu einem ungewollten Werkzeug der Befreiung Kroatiens gemacht, denn er habe an und für sich gar nicht die Absicht gehabt, gegen Jugoslawien vorzugehen« (isti izvor, str. 813).

[40] Dr Osman Kulenović jz Bihaća.

Srpsko pitanje — nastavio je Pavelić — postoji zapravo tek šezdesetak godina. Oni dijelovi stanovništva, koji su tada prešli u srpsko-pravoslavnu crkvu, bili su tako pogrešno nazvani Srbima, iako su zapravo Hrvati.

Hitler je s tim u vezi spomenuo planove o preseljavanju stanovništva, prema kojima bi naselili Slovence u Hrvatsku a Srbi bi imali biti prebačeni u Staru Srbiju. Takva su preseljenja sigurno - što se razumije samo po sebi — trenutačno bolna ali su bolja nego neprekidno trpljenje. Njemačka nipošto ne želi da drugome pripisuje nešto što i sama ne čini. Sama je pristupila preseljavanju svojih zemljaka iz područja u kojima već 300—400 godina prebivaju. Jednom mora doći do takvog poteza, do »komasacije« koja je zasigurno trenutačno bolna ali koja već djeci preseljenih donosi mnoge prednosti.

Uostalom - ako hrvatska država želi biti sasvim solidna, mora se - naglasio je Hitler - pedeset godina voditi nacionalno netolerantna politika jer iz pretjerano velike tolerancije u tim pitanjima nastaju samo štete.[41]

Pavelić je s tim u vezi rekao da je za nj najteže pitanje predstavljala Dalmacija, pitanje koje je hvala Bogu sada riješeno, a Führer je nato taj sporazum između Italije i NDH okarakterizirao kao vrlo pametan i mudar. Što će biti uistinu korisno, pokazat će se pojedinačno u toku vremena. Njemačka svakako želi da nagodba uspije.

Osobno se on (Hitler) odnosi prema hrvatskom narodu sa simpatijama. S druge strane Njemačka je savezom povezana s talijanskim narodom. Duce je njega osobno obvezao na veliku zahvalnost svojim držanjem kod pripojenja njegove vlastite domovine Njemačkoj, a također je za vrijeme češke krize učinio sve što je bilo u interesu Njemačke. Kod izbijanja rata Mussolini je nastojao sve do kraja da odvrati nesreću. Ulazak Italije u rat u prvo vrijeme nije bio potreban zbog nepostojanja akutne opasnosti, a zatim je i Italija stupila u rat i od toga su dana obje zemlje — Njemačka i Italija - najbliži drugovi u borbi. Zbog svega toga osobno je obvezan Italiji na veliku lojalnost, a bio je zabrinut zbog opasnosti da izbije kriza u odnosima između Italije i NDH. Duce mora biti u položaju da bilježi uspjehe; kod teritorija koji je u pitanju riječ je o starim ciljevima koji su već Italiji bili obećani za vrijeme svjetskog rata.[42] Njemačka sama ne zahtijeva na tom području ništa za sebe, budući da se ne smatra pravnim nasljednikom Austro-Ugarske. Ona stoji na strani Hrvatske kao njen iskren prijatelj koji je spreman da kod teškoća posreduje i daje savjete.

Hrabra i snažna Hrvatska - odvratio je Pavelić — s velikom zahvalnošću prima tu Führerovu ponudu o posredovanju, ako bi iskrsle teškoće. Upozorio je dalje na pregovore o granici koji su već duže vremena u toku a sada su i okončani, pregovori koji su osobito s Italijom bili teški, sve dok nije zamolio Ducea za razgovor. Nadovezujući na to, Pavelić je ukazao na izvanrednu suradnju s *Njemačkom narodnom skupinom* u NDH.

Da su zemlje Jugoistoka bile pametne — odgovorio je Hitler — trebalo je da dobro postupaju s njemačkom manjinom i time stvore veze između vlastite zemlje i Njemačkog Reicha. Na žalost, u Jugoslaviji, Rumunjskoj i Mađarskoj dogodilo se štošta umnogome drugačije.

[41] »Im übrigen müsse, wenn der kroatische Staat ganz solide sein solle, 50 Jahre lang eine national intolerante Politik getrieben werden, weil aus einer übergrossen Toleranz in diesen Dingen lediglich Schaden entstünde« (isti izvor, str. 815).

[42] U tajnom Londonskom ugovoru od 26. IV 1915.

Tu Hitlerovu misao prihvatio je Pavelić i ustvrdio da se Hrvati zato tako dobru slažu s *Njemačkom narodnom skupinom* jer nisu - kako se to pogrešno tvrdi - Slaveni. Hrvati potječu od Gota[43] i njima je panslavistička ideja bila nametnuta kao nešto artificijelno. Hitler mu je na to odvratio da ne postoji, što se samo po sebi razumije, jedinstvena slavenska rasa kao što to očite razlike između Poljaka, Čeha i Dalmatinaca pokazuju dok, naprotiv, Germani — kako je to utjelovljeno kod Nijemaca i Engleza — pružaju apsolutno jedinstvenu sliku.

Tu je maršal Göring ubacio svoje upozorenje o brojčano jakoj češkoj koloniji nastanjenoj u Dubrovniku na koju se, po njegovu mišljenju, mora pripaziti. Istodobno je čestitao Paveliću što je Dubrovnik pripao NDH.

Pavelić je odgovorio da se i on säm za to jako zalagao; da Kotor iz strateških razloga, dakako, nije mogao pripasti NDH, pri čemu mu strateško značenje Kotora, s obzirom na novu situaciju na Jadranskom moru, nije baš jasno. Ukazao je dalje na pitanje Međimurja koje još valja raščistiti s Mađarskom. Sa židovsko-mađarske strane — rekao je on — sve će staviti u pokret da bi taj kraj pripao Mađarskoj.

Namjesnik Horthy — odgovorio mu je Hitler - nije htio imati taj kraj nego samo vezu do slobodne luke na Jadranu, a tu je Ribbentrop, kao dopunu, dodao da pretpostavlja da će doći do rješenja toga pitanja.

U daljnjem razgovoru dodirnuli su i pitanje kralja u NDH, pri čemu je Pavelić ponovo naglasio da je bio prisiljen — u pregovorima koji su prethodili zaključenju »Rimskih ugovora« — da otkloni personalnu uniju s talijanskom kraljevskom kućom. Sadašnje stanje okarakterizirao je kao prikladno. Pošto je Göring još spomenuo nekoliko privrednih pitanja, kao što su, na primjer, razvoj pomorske plovidbe, izgradnja cesta i unapređenje prometa stranaca, osobito što se tiče obalnog pojasa, Hitler je posavjetovao Pavelića da sebi ne stvara preveliku vojsku. Bilo bi znatno bolje — govorio mu je Hitler — ako bi imao manje brojne ali zato potpuno naoružane i dobro izvježbane trupe. Uostalom, pozabavio se u nekoliko rečenica i pitanjem pristupa Jugoslavije Trojnom paktu i njegovim prethistorijatom.

Pri kraju razgovora, Pavelić je spomenuo još neka svoja iskustva s katoličkom crkvom. Na primjer, hrvatski biskup (nadbiskup) dao mu je pouku da se može vladati samo ako se što je moguće više popušta. Mladi župnik koji se tom prilikom nalazio u biskupovoj pratnji i — kao mnogi mladi svećenici — pripada ustaškom pokretu, učinio je na to nekoliko primjedbi koje visokom gospodinu nisu odgovarale, na što je i upozorio Pavelića navodeći da taj mlađi svećenik i nije iz njegove dijeceze nego da je došao samo kao njegov pratilac. Ni papa također - potužio se Pavelić Hitleru - ne želi priznati Nezavisnu Državu Hrvatsku, budući »da su i na drugoj strani katolici«. No, ponudio je Paveliću da u Zagreb pošalje jednog promatrača, a to je opet Pavelić otklonio.[44]

[43] To je odgovaralo Paveliću da bi se i »rasno« što bolje distancirao od Srba.

[44] Vatikan je u početku namjeravao da u Zagreb pošalje apostolskog delegata. No, zbog pogrešne informacije ili predrasude da se apostolski delegati šalju samo u misijske zemlje, Pavelić je odbijao da dopusti ulazak apostolskog delegata u zemlju. Zbog toga je papa Pio XII izabrao formulu »legata« kod Episkopata i izabrao osobe koje nisu potjecale iz diplomatskog osoblja Sv. Stolice niti su bile posebno spremljene za takve misije. To je bio Möns. Giuseppe Ramiro Marcone, O. S. B., kao izaslanik, a dr Giuseppe Masucci, O. S. B., kao njegov tajnik.

Poslije rata izašao je dnevnik toga Masuccija pod naslovom: *Misija u Hrvatskoj 1941-1946*, Madrid 1967.

Na kraju je Göring još jednom spomenuo pitanje privrednog razvitka NDH, a Führer je nato dodao da bi evropski kontinent mogao biti autarhičan kad bi u Evropi proveli razumnu plansku privredu. Pavelić je također izrazio spremnost NDH da punom parom pridonese privrednoj eksploataciji zemlje.

Pošto je Führer ukazao na korisnost politike dugoročnih trgovinskih ugovora, koja je i za industriju i za poljoprivredu izvanredno povoljna, okončali su službeni dio razgovora i prisutnima je, zajedno s Pavelićevim suradnicima koji su im se pridružili, bio serviran čaj.

Preostali dio programa odvijao se također onako, kako je odjel protokola ministarstva vanjskih poslova u Berlinu bio predvidio u svojoj skici od 4. lipnja, pa je tako Pavelić sutradan, 7. lipnja, pri napuštanju njemačkoga državnog teritorija, na povratku u Zagreb, iz Brežica uputio ministru v. Ribbentropu telegram[45] u kojem stoji kako ga moli da pri napuštanju teritorija Reicha primi izraze njegove (Pavelićeve) osobne najsrdačnije zahvalnosti za topao prijem koji mu je u Njemačkoj bio priređen, i za veliko razumijevanje koje Ribbentrop pokazuje za ponovo uskrslu hrvatsku državu. »Nezaboravni 6. lipanj — stoji doslovno u Pavelićevu telegramu.^- ostaje kamen međaš u povijesti hrvatskog naroda koji je sretan što može sa svojim snagama da služi ideji nove Evrope.«

5. *I Slavko Kvaternik kod Hitlera.* Ministarstvo je iz Berlina, 23. lipnja[46] — dan nakon njemačkog napadaja na Sovjetski Savez — uputilo poslaniku Kascheu šifriranu brzojavku u kojoj napominje kako je poslaniku poznato da je ministar Ribbentrop u Veneciji — prilikom ceremonije potpisa 15. VI — pozvao maršala Kvaternika da posjeti Njemačku. U vezi s tim ministar moli Kaschea da kaže Kvaterniku da još ne može - uslijed najnovijih događaja - odrediti datum za koji bi zamolio Kvaternika da posjeti Njemačku. Ali čim bi mogli bolje sagledati situaciju, Ribbentrop će navesti takav datum. Tada će zamoliti Kvaternika da dođe u Führerov Glavni stan.

Kasche je sutradan[47] telegramom (pod »najhitnije«) javio Ribbentropu da mu je ministar vanjskih poslova M'. Lorković upravo predao poglavnikovo pismo upućeno Führeru, koje će idućih dana biti otposlano. Zamolio je poslanika da tekst pisma dostavi i telegrafskim putem.

U tom Pavelićevom pismu (Zagreb, 23., VI 1941) spominje se na početku Kvaternikova želja, kao zapovjednika hrvatske vojske, izražena usmeno ministru Ribbentropu prilikom sastanka u Veneciji, da se hrvatske dobrovoljačke formacije upotrijebe u budućim vojnim operacijama kako bi tako ponovo oživjelo njemačko-hrvatsko bratstvo u oružju, koje se stoljećima potvrđivalo na svim ratištima Evrope. Ministar je Reicha to saopćenje primio s primjedbom da će tu molbu prenijeti nadležnom mjestu na odluku.

U povodu izbijanja rata između Velikonjemačkog Reicha i Rusije — piše dalje Pavelić — hrabra hrvatska vojska obratila se ponovo svome vojskovođi i zamolila ga da se smije boriti rame uz rame sa svojim njemačkim drugovima, bilo u čitavim vojnim formacijama, bilo u posebnim dobrovoljačkim formacijama, koje bi organizirali. Tu je molbu posebno isticalo zrakoplovstvo, ali također mornarica i kopnena vojska.

Stoga je poglavnik slobodan da ponovo iznese tu molbu u ime hrvatskog

[45] **PA, Büro RAM, Kroatien.**
[46] **Isti izvor, Nr. 512 od 23. VI.**
[47] **Isti izvor, Nr. 574 od 24. VI. Na istom mjestu uvršteno je i Pavelićevo pismo u originalu.**

naroda i njegovih oružanih snaga da bi i one dale u žrtvama svoj doprinos - iako mali - novom evropskom poretku.

»Pozdrav Vama, Velikom Njemačkom Reichu i pobjedonosnoj njemačkoj vojsci!« - završava Pavelić svoje pismo.[48]

Kasche je, 24. VI,[49] odgovorio na telegram ministarstva od 23. i izvijestio da je već informirao Kvaternika u pogledu odgode posjeta. Posjet Führerovu Glavnom stanu Kvaternik bi posebno pozdravio, to više što je u svjetskom ratu bio i po njemačkim štabovima na Istočnom frontu i pri pregovorima 1917. godine u Brest-Litovsku. Stoga Kasche predlaže da pri posjetu Kvaternik bude predstavljen Fiihreru, maršalu Reicha i general-feldmaršalu Keitelu, u danom slučaju i Komandi kopnenih snaga (OKH - Ober-Kommando des Heeres). Kasche moli još istog dana upute o broju pratnje i željama ministra Ribbentropa o tome; isto tako moli za odluku hoće li maršala pratiti general Glaise i on säm.

Kasche je istog dana (24. VI)[50] telegrafski dostavio ministarstvu sadržaj saopćenja ministra Lorkovića nakon razgovora s talijanskim poslanikom. Designirani kralj, vojvoda od Spoleta osjeća se - prema Casertanu - zanemaren od vlade NDH; Pavelić je na to izjavio da ne može dobro pregovarati s designiranim kraljem Hrvatske posredstvom talijanskog poslanstva; stoga će on (Pavelić) zamoliti vojvodu da pošalje u Zagreb jednog ađutanta što je Casertano priznao kao opravdano.

2. Protivno Duceovom obećanju da će Split doći pod hrvatsku upravu, i to tako da će ostati samo talijanska zastava, Italija sada zahtijeva pun talijanski suverenitet nad gradom i pristaje samo na to da sva upravna mjesta zauzmu Hrvati. Poglavnik je taj novi zahtjev otklonio.

3. Budući da je Italija izazvala odgadanje odredivanja nove crnogorske granice, poglavnik je uputio pismo Duceu u kojem moli da povuku tu granicu.

4. Talijansko-hrvatski pregovori u Rimu zapinju: talijanske želje o opsežnim liferacijama mesa i kukuruza ne mogu se ispuniti uslijed nedovoljnih vlastitih zaliha; hrvatska strana otklanja zahtjev da uvede posebni privredni sistem i u talijanskom i u hrvatskom dijelu Dalmacije, kojim bi se ukinula carinska granica medu njima. Casertano će sutra ponovo otputovati u Rim — javlja Kasche - na kraju.

Ribbentrop je, 29. VI,[51] šifriranom brzojavkom, upućenom Kascheu, javio da je poglavnik, u pismu Fuhreru, izrazio molbu da i FIrvatska sudjeluje jednim kontingentom dobrovoljaca u borbi protiv Sovjetskog Saveza. Ribbentrop moli poslanika neka kaže poglavniku kako Führer rado prihvaća ponudu i da će mu to još i saopćiti u osobnom odgovoru na njegovo pismo. Provođenje plana izvest će se zatim uobičajenim službenim putem. Sto se tiče poziva

[48] M. Lorković u pismu poslaniku NDH u Rimu St. Periću (Pov. br. 37/41 od 24. VI 1941) piše i ovo: »Njemačko-ruski rat smatramo za nas izvanredno povoljnim, jer će s jedne strane time pitanje prehrane Evrope biti potpuno osigurano, dok s druge strane u susjedstvo Balkana umjesto srbofilske Rusije dolazi Ukrajina. Za sada i za buduće time se naš položaj u svakom pogledu izvanredno pojačava. Od Hrvatske ne traži se ništa u tome ratu. Za učvršćenje položaja Hrvatske države potrebno je međutim da sa svoje strane dademo makar i najmanji prilog. Danas je Poglavnik u tom smislu uputio jedno pismo Fiihreru, koje Ti prilažem u prepisu. S naše strane moglo bi doći u obzir samo sudjelovanje našeg nadobudnog i vrlo ratobornog zrakoplovstva. Dok bi se pješadija pokrenula, rat će vjerojatno biti svršen.

Unutarnji položaj povodom rata ostao je posve miran. Komunisti se nigdje ne miču« (A-VII, NDH Kut. 233, Br. Reg. 42/3).

[49] PA, Büro RAM, Kroatien, Nr. 571 od 24. VI.

[50] PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 575 od 24. VI.

[51] PA, Büro RAM, Kroatien, Nr. 549.

Kvaterniku, ministar moli neka mu Kasche saopći kako će Ribbentropa posebno veseliti da ga uskoro vidi, no da ga ne bi mogao sada primiti u Fiihrerovom Glavnom stanu, s obzirom na momentanu situaciju na bojištu. Čim to bude moguće, dostavit će mu posredstvom Kaschea obavijest o terminu posjeta.

Hitler je odgovorio Paveliću pismom od 1. srpnja[52] i u njemu izjavio da je Pavelićevo pismo od 23. VI — s ponudom da hrvatski narod i njegove oružane snage aktivno sudjeluju u borbi Njemačke protiv boljševizma - primio s radošću i zadovoljstvom. Živo pozdravlja što se nova hrvatska država — jednako kao sada već gotovo sve evropske zemlje i narodi — izjašnjava solidarnom s Njemačkom u obrani i definitivnom uklanjanju smrtne opasnosti koja prijeti iz Moskve i tako daje djelotvoran doprinos novom poretku Evrope. Njemačke će oružane snage — sjećajući se starog bratstva u oružju - dočekati srdačnom dobrodošlicom u svojim redovima hrvatske drugove koji će zasigurno ponovo posvjedočiti slavu hrvatskog vojništva. Izdao je naređenje da se ratni dobrovoljci imaju u zatvorenoj formaciji uvrstiti u pojedine dijelove oružanih snaga (kopnena vojska, zrakoplovstvo i mornarica) i tako ih upotrijebiti u operacijama. Dobrovoljce kopnene vojske naoružat će i pripremiti u svakom pogledu na jednom od južnonjemačkih trupnih vježbališta i njih će, čini se, upotrijebiti na južnom dijelu Istočnog fronta; o upotrebi dobrovoljaca zrakoplovstva mogu donijeti odluku tek kad budu poznati bliži podaci o njihovoj izobrazbi i opremi; isto vrijedi i za dobrovoljce ratne mornarice; njih bi prvenstveno upotrijebili na brodovima za zaštitu luka, stražarskim brodovima i lovcima protiv podmornica admirala Jugoistoka. Hitler, na kraju, moli Pavelića da direktno obavijesti Vrhovnu komandu (OKW) o broju i sastavu pojedinih formacija, kao i datumu njihove spremnosti za transport.[1']

Kasche je, 2. VII,[54] izvijestio ministarstvo u Berlinu da je toga jutra predao Paveliću Fiihrerovo pismo i ono je izazvalo najveće zadovoljstvo. Povjerio je generalu Glaiseu — koji ga je tom prilikom pratio — da u suradnji s hrvatskim oružanim snagama utvrdi mjere za regrutaciju dobrovoljaca. Hrvati su organizirali već dva bataljuna; namjeravaju da po mogućnosti sastave jedan puk, avijatičare i mornare (posljednje za njemačkog admirala u Solunu) i puk bi bio spreman za transport za osam do deset dana. Kasche je iskoristio priliku jučerašnjeg sastanka s ministrom vanjskih poslova (Lorkovićem) i talijanskim poslanikom da približno obavijesti Casertana o ponudi hrvatske strane.

Konačno se Slavku Kvaterniku ispunila žarka želja: Ribbentrop je, 14. VII,[55] javio savjetniku zagrebačkog poslanstva Trollu — budući da je Kasche u

[52] **Isti izvor. Ovo Hitlerovo pismo nosili su u Zagreb posebni kuriri: Potzel i Sawade.**

[1'] **Benzon je iz Berlina 25. VI 1941. uputio ovakvo pismo Paveliću:**

»Jučer mi je saopćio zamjenik g. Himmlera - piše on - da je Führer odobrio, da se u Hrvatskoj odabere mlade ljude, koji će biti u Njemačkoj izobraženi kod SS-službe. Prema njihovom planu došli bi u obzir mladići između 18 i 20 godina, čvrsti karakteri i Hrvati po mogućnosti inteligentniji. Njih bi se poučavalo u vojničkoj i sigurnosnoj službi, a po svršetku, kursa imali bi rang časnika. Njihov broj može da iznaša do 100, ali oni su naglasili da bi bili zadovoljni ako se nađe 40 do 50. Kada budu izabrani onda bi jedna njemačka komisija u Zagrebu njih još jedanput pregledala prije putovanja u Njemačku. O tome je bilo već govora sa državnim tajnikom Kvaternikom, prigodom njegovog boravka u Berlinu, pa bi on mogao da to učini. Naročito su mi preporučili, osobito diskreciju zbog drugih susjeda, jer je to uopće prvi put da oni primaju u svoju službu na izobrazbu pripadnike strane narodnosti.

Molim za skori odgovor« (A-VII, NDH, Kut. 313, Br. Reg. 24/1).

[54] **PA, Büro RAM, Kroatien, Nr. 653 od 2. VII.**

[55] **Isti izvor, Nr. 631 od 14. VII.**

međuvremenu bio pozvan u Königsberg na konferenciju svih šefova njemačkih diplomatskih misija s Ribbentropom — neka poruči Kvaterniku da će ga rado pozdraviti u Glavnom stanfi 21. srpnja, s tim da je predviđen obilazak fronta za 22, 23. i 24. VII. Istodobno moli savjetnika neka kaže vojskovođi da bi mu bio zahvalan kad bi pratnju ograničio na jednog ili dva gospodina. Na kraju, ministar moli .da ga obavijeste odgovara li termin Kvaterniku.

Troll je odgovorio ministru sutradan[56] da je sve »o. k.«; Kvaternika će pratiti generalštabni potpukovnik Ivan Babić i potpukovnik avijacije Franjo Filipek, no da vojskovođa moli. da vojni ataše u Berlinu admiral Jakčin također sudjeluje u pratnji. Potrebna je što hitnija obavijest o tome hoće li Kvaternik iz Zagreba poći avionom ili vlakom.

Štampa je, 21. VII, donijela ovu vijest: »Zagreb, 20. srpnja. Vojskovođa hrvatske vojske, Doglavnik Slavko Kvaternik, a s njime i oružana sila kojoj je on zapovjednik, doživjeli su osobitu čast. Führer Velikog Njemačkog Reicha pozvao je Vojskovođu Slavka Kvaternika, da bude njegov gost. Preuzvišeni Siegfried Kasche, njemački poslanik u Zagrebu, koji je posljednjih dana boravio u Njemačkoj, doputovao je u vezi s time u Zagreb, da preda vojskovođi Kvaterniku Führerov poziv. On je doputovao iz Berlina sa posebnim četvero-motornim 'Kondor' zrakoplovom, koji je Führer stavio na raspolaganje hrvatskom vojskovođi za njegov put u Njemačku. Jutros je Vojskovođa Slavko Kvaternik otputovao u Njemačku. Na tom putu ga prate preuzvišeni gospodin Siegfried Kasche, poslanik Njemačkog Reicha u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, general Glaise von Horstenau, admiral Jakčin, vojni ataše Nezavisne Države Hrvatske u Berlinu, te pukovnik Babić.«[57]

U Berlinu je Kvaternik, 20. VII, položio vijenac na spomenik palih vojnika na »Unter den Linden«, a sutradan ga je u svom Glavnom stanu u Istočnoj Pruskoj *(Wolfschanze)* primio Hitler u prisutnosti Ribbentropa, načelnika VK feldmaršala W. Keitela i poslanika Hewela.

Führer započinje razgovor - stoji u njemačkom zapisniku o tom razgovoru[58] — prikazujući Kvaterniku neke pojedinosti organizacije Glavnog stana. Zatim opisuje rat na Istoku. Dosad je njemačka strana, prema Führerovim riječima, postigla goleme uspjehe: u četiri tjedna zauzeto je 470.000 kvadratnih kilometara, područje koje je po prostranstvu veće od Njemačke prije pripojenja Austrije *(Anschluss).* Izvršeni su nečuveni pothvati i djela, a posebno divljenje zaslužuje organizacija snabdijevanja iz pozadine i upravo jedinstveno djelo željezničkih pionira. Sudbinu Napoleona neće ovog puta doživjeti on (Hitler) nego Staljin. Sama borba odvratna je. Rusi nisu nikakvi vojnici nego beštije. U njima nema ni trunke vojničkog shvaćanja časti. Sovjetske armije zapravo su uništene i on ne vjeruje da će u roku od šest tjedana još negdje postojati ozbiljniji otpor. Jedini su saveznici Sovjeta: prostranstvo i teror s pomoću kojeg prisiljavaju svoje ljude da se bore. Tek sada se potpuno sagledava veličina opasnosti koja je čitavoj Evropi prijetila od Sovjeta, budući da ni oni sami (Hitler i njegovi) nisu nikada slutili da bi ta opasnost mogla imati tako strahovite razmjere.

Pregovaranje s njima bilo bi bezizgledno — nastavljao je Hitler. — Uz 160 divizija što su ih Rusi koncentrirali na njemačkoj granici ne bi' više bilo

[56] **PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 745 od 15. VII.**

[57] ***Hrvatski narod,* Zagreb, 21. VII 1941, god. III, broj 157.**

[58] **Andreas H i 11 gr über, *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler. Vertrauliche Aufzeichnungen über die Unterredungen mit Vertretern des Auslandes 1939-1941,* München *1969,* str. 303-311.**

moguće neko povlačenje s fronta. I što bi značilo povlačenje od 50 do 70 kilometara za motorizirane jedinice? U najkraćem roku bila bi ispražnjena zona predena. Plan Kremlja sada je jasan. U jesen bi boljševici kao prvo zaposjeli rumunjska petrolejska polja i njemačkoj strani "zatvorili njen benzinski pipac, a da joj istodobno ne bi bilo moguće da nešto protiv toga poduzme. U isto vrijeme upali bi u Finsku i onemogućili im da se snabdijevaju niklom. Idućeg proljeća njemačke armije više ne bi bile potpuno sposobne za borbu, uslijed nedostatka tih za naoružanje životno važnih proizvoda. Uslijed klimatskih prilika u jesen 1941. ne bi više mogli ratovati s Rusijom. Engleska je nesumnjivo pomagala taj sovjetski plan obećanjima, premda se i sada pravi naivna.

Sve su to znali, ali ne i to da sve ima tako goleme razmjere kako se to danas pokazalo. Rusi su proizveli aviona i tenkova u takvim količinama da bi on (Hitler) - da su ga prije o tome informirali - smatrao to nemogućim i da bi vjerovao kako je riječ o atrapama. Uvjeren je da je najkasnije u jesen imala izbiti preko Evrope ta tatarska provala Džingis-kana. Kvalitetu bi Sovjeti zamijenili masom, i on je jako veseo što je donio odluku i tako pretekao sudbinu. Više od 8000 ruskih tenkova leži prebrojeno iza njemačkog fronta i tek se sada čini da materijalne rezerve Sovjetima ponešto zaostaju. Prvih su dana vijesti bile upravo fantastične. Pristizale su, naime, vijesti da je uništeno 400, 600, 800 tenkova i on misli da nijedna druga sila na svijetu, osim Njemačke, ne bi bila kadra da odolijeva tim tenkovskim napadima. Kad njemačka vojska ne bi posjedovala tako izvanrednu protutenkovsku obranu i kad njemačke jedinice, osobito njemačka pješadija, ne bi bile u tako zadivljujućem omjeru lišene kriza, morale bi podleći toj navali. Njemačka je strana također znala malo o ruskim utvrđenjima na granici a isto tako malo o golemom broju aerodroma u blizini granice. Udarom preko takozvane *Stalinove linije* slomljena je hrptenjača ruske vojske i u roku od šest do osam tjedana bit će likvidiran najveći broj ruskih odreda — ustvrdio je samouvjereno Hitler.[59]

I ako sada netko kaže da će Rusi organizirati na Uralu vojsku od 10 milijuna ljudi, može se on (Hitler) na to samo nasmijati. Osobno je jedan od najvećih specijalista na polju naoružanja — hvalio se on — i stoga može prosuditi kakvu bi glupost predstavljala takva tvrdnja. Da je njemačka strana izgubila područje Ruhra i industrijski rajon Gornje Šleske, tada ni on ne bi više mogao da organizira neku vojsku. Vremena u kojima se moglo poslati na front jedinice naoružane srpovima i kosama prošla su u nepovrat. Rusi su bestijalni, i to ne samo prema neprijateljima nego također i prema vlastitim ljudima. I u njihovim vlastitim redovima ljudski život ne vrijedi baš ništa. Radosno u ovo turobno vrijeme djeluje činjenica da je borba protiv boljševizma ujedinila čitavu Evropu. Postoje stvari koje preko svega drugog dovode narode do zajedničkih ciljeva.

Hitler se pri tome zaustavio i upitao Kvaternika o pojedinostima teškoća na koje je Hrvatska nedavno naišla na unutrašnjem planu.

Kvaternik — stoji dalje u zapisniku — potvrđuje vijest o komunističkim nemirima,[60] no vjeruje da je hrvatskoj vladi pošlo za rukom da vrlo brzo svlada te pokušaje. Zagreb je - tako mu to dođe - grad u koji su »Jugosla-

[59] Što je značilo: do konca rujna 1941!

[60] Tu Kvaternik misli, uz ostalo, na pokušaj bijega zatočenika iz logora Kerestinec oko sredine srpnj^ 1941.

veni« ugurali šarenu mješavinu naroda. Beograd je u nj doveo 110.000 ljudi: Srba, Židova i druge »nepouzdane rase« koje su notorni izazivači nemira. Ali, hrvatska vlada ima dovoljno tvrdu šaku.

Hitler je to prihvatio i dodao da su njemu predbacivali da je okrutan, ali on to nije. Postoje situacije u kojima se mora odmah od najprvih početaka energično zahvatiti, eda bi se kasnije izbjeglo mnogo veće krvoproliće. Podsjeća pri tome na svoje odluke u lipnju 1934.[61] Tu bi stara Njemačka počinila strahovite pogreške. Spominje samo Lotaringiju i socijalnu demokraciju. Bismarck je bio riješen da intervenira, ali bi to bilo već teško s onim sredstvima kojima je raspolagao. Osim toga, tadašnjoj njemačkoj državi nedostajala je mogućnost da Bismarck prodre sa svojim mišljenjem. No, njemu je prije svega nedostajao i nazor na svijet. On, Hitler, pri toj spoznaji donio je odluku da uvijek — kad se takvo pitanje pred njim postavi — intervenira beskompromisno, da bi postigao minimum u prolijevanju krvi!!

Svakako, postoje ljudi — nastavljao je Hitler — koji nisu podobni da ih se uvrsti u okvir države. To su pravi zločinci, nesocijalni elementi, koje je nemoguće odgojem, poučavanjem i zatvorom dovesti na bolji put. Ima zaista stotine tisuća zločina, no njih ne počinja isto toliki broj zločinaca. Postoje tisuće koje se uvijek ponovo, često 10 i 20 puta, pojavljuju pred sudom i uvijek ih se ponovo podvrgava preslušanjima. Državni tužioci i branitelji žive od njih. Te i takve ljude pridobiti za društveni poredak ili ih čak oduševiti za uređenu državu potpuno je besmisleno. Oni su u zdravom društvu samo nametnici i žive isključivo od toga da ljude izrabljuju. Od njih se ne može očekivati da prihvate državu koja zahtijeva red i disciplinu. Tu je moguće učiniti samo jedno: *uništiti ih!*

Zato pripada državi pravo da to učini jer je zločin štediti kukavice, ako na drugoj strani pošteni i vrijedni ljudi izlažu na fronti svoje živote. Njih treba ukloniti ili ih — ako nisu direktno opasni za društvo — zatvoriti u koncentracione logore iz kojih ih se ne smije nikada više pustiti.

Kvaternik je to potvrdio i istakao da je ustaška vlada postupala od prvog dana u takvom duhu. Da nije tako postupila, bilo bi joj sada pri nemirima jako teško. Većina svih nepouzdanih elemenata nalazi se onkraj brave. Ako Hrvatska želi biti straža Evrope na Balkanu, onda mora biti tvrda srca!

Na Hitlerovo pitanje o mladim hrvatskim oružanim snagama, Kvaternik je odgovorio kako se one - zahvaljujući suradnji njemačke vojske - dobro razvijaju i da je s njima jako zadovoljan. Zajedno s generalom Glaiseom prisustvovao je u Varaždinu paradi dobrovoljaca za borbu protiv boljševizma i mora reći da je na prvi pogled zapazio, koliko su jedinice prožete novim duhom. U Hrvatskoj nema društvenog sloja — uvjeravao je Kvaternik Hitlera — koji ne bi čitavim svojim srcem volio Führera. Tamo su u Varaždinu na paradi stajali ljudi iz Bosne, njih 500 u civilu, i trebalo je da Führer vidi s kakvim su oduševljenjem ti ljudi klicali, kad je on (Kvaternik), nakon održanog govora, uzviknuo »Heil« za Führera. Bosanci su složni kao jedan čovjek, bez obzira jesu li katolici ili muslimani: oni sigurno nisu Slaveni.

Hitler je to prihvatio i rekao da"mu je ta sredina poznata iz njegove mladosti i njegova historijskog razvoja. Uvjeren je da su Hrvati pravi narod vojnika pa stoga i misli da će se oni u Njemačkoj, kod njemačkih vojnika, jako dobro osjećati. Postoji teškoća za Hrvate — nastavljao je Kvaternik — i to zbog toga što Talijani zahtijevaju i za sebe pravo da organiziraju jednu

[61] **Prilikom tzv. puča majora Röhma.**

dobrovoljačku legiju. No, Kvaternik izražava bojazan da takva legija ne bi nikada tamo dospjela, jer bi se već i prije transportiranja razbježala. Talijani su ga zamolili da pošalje barem jedan bataljun koji bi oni motorizirali. Ali hrvatska vlada zastupa mišljenje da njeni dobrovoljci pripadaju Osovini i da je Njemačka ta koja vodi rat protiv boljševizma.

Führer je pri tom izrazio mišljenje da samo *jedan* može voditi tu borbu. Ta se borba — a ona zahtijeva tako nečuvenu organizaciju za jedinice i njihovo snabdijevanje iz pozadine - može voditi i okončati samo pod jednim vodstvom. Hrvati moraju od njemačke strane jedno znati, naime: Njemačka nije nikada ljubomorna. Oni mogu postupati onako kako smatraju da je pravilno; jer Njemačka nema tamo nikakvih političkih ambicija. Prirodno, ona ima privredne interese i misli da će se oba naroda utoliko uže stapati, ukoliko će manje imati političkih ambicija.

Jugoslaveni su bili sasvim poludjeli - nastavljao je Hitler. — Nije postojao bolji partner za njih od Njemačke. Njemačka nije otkupljivala njihove proizvode bezvrijednim devizama nego vrijednom i stvarnom robom. Kao divovski potrošač Njemačka ima idealne preduvjete da bude dobar trgovinski partner. A i Hrvati će to ubrzo zapaziti. Veliki proizvođač Njemačka — za razliku od Engleza koji hoće isključivo prodavati — također je i golemi potrošač. Njemu (Hitleru) još danas je zagonetno kako su Jugoslaveni mogli počiniti takvu ludost. Kvaternik mu je odgovorio da bi se to moglo protumačiti time što su Srbi skroz-naskroz Bizantinci i kao takvi mrze sve što je povezano s Njemačkom i njemačkom kulturom. Njega osobno mrzili su zato što je bio germanofilski orijentiran. Velika je opasnost u tome, što taj »bizantinski blok« — govorio je on — seže od Jadrana do Dunava i Kvaternikova je želja da Reich nikada ne povuče svoje jedinice iz Srbije. Tu se mora provesti odvajanje od sjevera prema jugu. Hitler na to ubacuje: Njemačka je zainteresirana za Dunav. Kao što je poznato, Englezi su na početku rata pripremali dalekosežno razaranje (sabotaže). Da im je to uspjelo, bio bi zatvoren čitav dunavski put. Kvaternik je također skrenuo pažnju na to da je dolina Morave, kao veza između Njemačke i Hrvatske u pravcu jugoistoka, od velike važnosti.

Führer je, zatim, nastavio ovako: sretan je što je uspjelo rađanje hrvatske države. Sasvim lako to i nije bilo, jer je njemačka strana vezana na sve strane. Moćno Mongolstvo pritiskalo je. Kako tadašnji školski udžbenici nisu još ništa znali o rasnoj teoriji, nije se imala potpuno jasna slika o rasnom sastavu današnje Rusije.

Ako je slika zarobljenika mjerodavna, onda se današnji ruski narod sastoji. od 70 do 80 posto Mongola. To su sve mali ljudi; među njima i po neki slavenski tip, a također i malo tipova drugih rasnih pripadnosti. Ta je slika — ubacio je Kvaternik — sasvim drukčija od one iz svjetskog rata, jer je tada masu ruskih armija sačinjavao ruski seljak. Njih je boljševizam likvidirao — objasnio je Führer. U Litvi se moglo ustanoviti kako su boljševici to provodili. Naime: drugog dana pošto su tamo ušli, naredili su svim trgovcima da u sedam sati izjutra izađu na ulice da ih čiste. Na uglovima ulica bili su postavljeni mitraljezi kojima su zatim te ljude postrijeljali, a zatim su židovski komesari preuzeli trgovine. Židovi su taoci čovječanstva. Ne samo Litvanci nego i Estonci i Letonci provode sada svoju osvetu nad njima. Sovjeti su iz svih tih predjela protjerali djecu; no, karakteristično i neprotumačivo je pri tom ipak to da su takve iste mjere proveli i u nekim vlastitim područjima. Kad bi Židovi

imali slobodne ruke kao u sovjetskom raju, ostvarili bi najluđe planove. Tako je Rusija postala za čovječanstvo žarište kuge.

Pokoravajući se zakonu nužde, donio je prije dvije godine odluku da korača zajedno s Rusijom - opravdavao se Hitler.[62] Nije, doduše, nikada mislio da je moguć zajednički život sa Sovjetskim Savezom, ali je barem pokušao da žive jedan pored drugoga. Ali to se pokazalo nemoguće. Boljševici su svaki dogovor prekršili! Već način kako su preuzeli baltičke države, kako su iznenada zatražili čitavu Litvu protivno dogovoru, kako su zatim, u času kad su se njemačke snage nalazile na zapadu a u Istočnoj Pruskoj stajale samo tri divizije, koncentrirali u baltičkim državama 22 divizije, kako su postupali s Fincima, sve to je dokaz da je nemoguća suradnja s njima.. .[63]

Jer, ako samo i jedna država iz bilo kojih razloga podnosi kod sebe jednu židovsku obitelj — žestio se Hitler - ta će postati leglo zaraze za novo razorno djelovanje. Ne bude li više Židova u Evropi, više ništa neće narušavati slogu evropskih država. Svejedno je kamo se Židovi šalju, u Sibir ili na Madagaskar.[64] On (Hitler) upravit će takav zahtjev o njihovu raseljavanju svakoj državi i posljednja država u kojoj će se još Židovi držati bit će Mađarska. Toj će se državi morati uputiti opći zajednički evropski zahtjev da bi se na kraju pokorila toj željeznoj volji Evrope.

Time je razgovor s Kvaternikom bio okončan i Hitler ga je pozvao na kavu u Kasino. U većem krugu suradnika u Glavnom stanu razgovaralo se uglavnom o vojnim pitanjima. Karakterističan je bio onaj dio razgovora koji se odnosio na strukturu evropskih država. Hitler je, naime, oštrim riječima žigosao feudalni sustav u Mađarskoj i pri tom primijetio da je to razlog što Mađarska osjeća simpatije za Poljsku i Englesku. I tamo jedan uski vladajući sloj — govorio je Hitler — gospodari zemljištem i bogatstvom zemlje. Uvjeren je da će Mađarska zbog takve strukture propasti.[65]

Sutradan, 22. srpnja, Kvaternika je primio i maršal Reicha Hermann

[62] Poznati ugovor o nenapadanju Ribbentrop-Molotov od 23. VIII 1939. i drugi instrumenti.

[63] Ovdje nedostaje jedna stranica originala.

[64] Već je bio napušten plan o preseljavanju Židova na otok Madagaskar i Hitler je pristupio »Konačnom rješenju« (Endlösung), tj. fizičkom istrebljenju Židova po čitavoj Evropi.

[65] DNB je 21. VII donio kraći komunike o Kvaternikovom prijemu u Führerovom Glavnom stanu (*Hrvatski narod,* Zagreb, 23. VII 1941, god. III, broj 159).

Prije nego što ga je primio Hitler, Kvaternik je bio kod Ribbentropa.

Evo kako je sām Kvaternik u istrazi opisao taj posjet okrstivši ga »konvencionalnim«: »Zatim je usljedio posjet Fireru. On me je dočekao u pratnji svog ceremonijala, ministra Ribentropa i maršala Kajtela. Nakon pozdrava pozvao me je Firer u svoju čedno uređenu baraku u radnu sobu. Sva pratnja je ostala vani, jedino je bio prisutan razgovoru Ribentrop j to, ali, nije bio kakvi razgovor ili dogovor, nego predavanje Hitlera o nacional-socijalizmu, o Židovima, o crkvama i kapitalu. Meni je tumačio sa vjerskim fanatizmom nacional-socijalističku ideologiju kao spasonosan društveni poredak za Europu. Ako ne pobjedi ova ideologija pobjedit će komunizam, nikako kapitalističke zemlje. Kao najveće neprijatelje nacional-socijalizma žigosao je Židove i kapitaliste, jer da ovi uopće nemaju nikakvih ideala i ideologije, nego da truju i izrabljuju arijske narode. Isto tako su opasne sve crkve bez razlike, naročito svećenici, koji traže primat za odgoj djece. Nu njemačku djecu neće odgajati više svećenici i u tom pitanju sam nepopustljiv, tumačio je on. Njegov način govora, izražaja i stilizacija besprikorni su. Njegove geste i bljeskanje očiju dokazuju njegovo fanatično uvjerenje o realnosti predmeta o kojem govori. Moj utisak o njemu je bio, da imam pred sobom kakvog fanatičnog vjerskog misionara u srednjem vijeku, a ne savremenog državnika. Poslije tog predavanja, gdje nisam uopće ništa pitan i nisam izustio ni jedne riječi, serviran je čaj i kava u susjednoj baraci u blagovaoni. Kod te pauze učestvovali su opet svi iz moje pratnje, te general Jodl i maršal Kajtel. Osim Hitlera i ovdje nitko nije govorio ništa, osim jedne šaljive primjedbe generala Horstenaua. Tom zgodom je Hitler opet udarao po Židovima, naročito po Mađarskoj i kupljenoj mađarskoj aristokraciji« (A-VII, NDH, izjava SI. Kvaternika, I. O. 9 6/9 1-104).

Göring, a zatim je Kvaternik s pratnjom obišao jedan odsjek Istočnog fronta (kod Kijeva), da bi se, 24. VII navečer, vratio avionom u Zagreb.

Pri dolasku na borongajski aerodrom Kvaternik je - prema pisanju štampe - izjavio da donosi iz Njemačke takve vijesti da svi mogu biti radosni. »Poglavnik je utro naše puteve u Njemačkoj - rekao je Kvaternik. - Osobito želim naglasiti, da smo u Njemačkoj osjetili svuda, bilo u Berlinu, bilo u Königsbergu ili na fronti pred Kijevom, kudgod smo došli, da smo među prijateljima. Svugdje su nam vrata bila otvorena. Za Führera mogu vam reći, da nije samo veliki vojskovođa, veliki državnik, veliki čovjek, nego i od Providnosti određeni spasitelj Evrope, koji je spasava od nemani, koja je htjela svojim valjkom prijeći preko nas. U ovom času želim se zahvaliti Njegovoj Preuzvišenosti g. Kascheu, njemačkom poslaniku u Zagrebu, g. generalu Glaiseu von Horstenauu i ostalima, koji su me pratili. Zaključujem ovo par riječi s poklikom velikom Führeru: 'Heil Hitler!'«[66]

Sutradan (25. VII) Kvaternik je dao opširniju izjavu za štampu[67] u kojoj je, uz ostalo, rekao i ovo: »Moj put u Njemačku imao je dvostruku svrhu: Prvo, da se kod Führera i ostalih odgovornih čimbenika zahvalim na njihovom držanju i susretljivosti, a osobito da se zahvalim njemačkoj vojsci, koja je od prvog časa vidjela, tko i što su Hrvati, i koja nas je spasila od razaranja i uništavanja naših gradova i naših vjekovnih ekonomskih tekovina. Znao sam da ću naći svuda otvorena vrata, jer su markatna ličnost našeg Poglavnika i njegov državnički veleum otvorili sva vrata tako, da sam svuda susreo samo prijatelje. Druga je svrha bila, da vidim ono bojište, na kojem se odlučuje sudbina Evrope i čovječanstva, da vidim bojište, gdje će uz bok, rame uz rame sa našim saveznicima biti naše dično domobranstvo. Ja sam točno znao još prije nego sam gore išao, da je Führer Njemačkog Reicha vojnički i državnički veleum; jedna ličnost, koja se ne rada svako stoljeće. Ovo je prvi put, što sam ga susreo i naglašujem, da je sve ono premalo, što se o njemu drži. On je živa ideja nove Evrope i njezin spasitelj. Njegov genij i njegovih suradnika stvorili su najveći, najsavršeniji vojnički aparat, koji nije soldateska u starom smislu, nego svaki pojedini pa i zadnji borac za veliku ideju. Ja kao stari vojnik kad sam te čete vidio nakon hoda od 50 kilometara, teško sam shvatio, da je takvo što moguće. Mladi i stari, svi nasmijani, svi dobre volje. Vojska kakve još nikada na svijetu bilo nije.«

Takvoj slici reda i discipline suprotstavio je Kvaternik sliku »boljševičkog raja«, pa je zaključio ovako: »Kad se sve to vidi i zna, onda bi morali svi narodi Evrope do zadnjeg daha boriti se na strani našeg velikog saveznika — Nijemaca. Hitler je onaj mesija, koji će tu Evropu spasiti od mraka boljševizma.«

Tim »proročanstvom« završio je Kvaternik svoju izjavu za štampu.

[66] ***Hrvatski narod,*** **Zagreb, 26. VII 1941, god. III, broj 162.**
[67] **Isti izvor.**

DEVETO POGLAVLJE

Pristup Trojnom paktu, IS. VI 1941.

1. *Pitanje formalnog pristupa.* Prije nego što je zajedno s Pavelićem otputovao »na podvorenje« Hitleru, Siegfried Kasche je u Zagrebu, 4. VI, predsjedavao sastanku na kojem su razmatrali pitanje razgraničenja između NDH i Srbije.[1] Sudionici su utvrdili graničnu liniju duž mađarsko-hrvatske granice Dunavom nizvodno do ušća Save u Dunav, zatim Savom uzvodno do ušća Drine u Savu, Drinom uzvodno do koljena te rijeke kod Bajine Bašte; njen preostali dio još nisu definitivno utvrdili, budući da još nije tamošnja linija utvrđena između Italije i NDH. Njemački vojni zapovjednik u Srbiji zadržao je iz više razloga područje grada Zemuna i okolice pod svojom kontrolom, no svi su izrazili jednodušnost da spomenuti teritorij politički pripada NDH.

Preostalo je još da ustaška država - na tom putu »služenja ideji nove Evrope« — pristupi formalno Trojnom paktu.

Grof Ciano je, 7. VI[2] - dakle u času kad se ustaški poglavnik iz Salzburga vraćao u Zagreb — telgfonski saopćio Ribbentropu u Fuschlu kako talijanska vlada namjerava 15. VI u Veneciji pripremiti pristup ustaške Hrvatske Trojnom paktu. U tu svrhu vlada poziva v. Ribbentropa da do tog dana dođe u Veneciju.

Mussolini je, 10. VI, na sjednici Fašističke komore u Rimu, održao veliki govor[3] u kojem je iznio rezultate rata protiv Jugoslavije i njenog komadanja. Bugarska je pripojila Makedoniju koja je eminentno bugarska — rekao je tom prilikom — te Zapadnu Trakiju, taj uzani i apsurdni koridor koji je Bugarskoj priječio prilaz moru. Albanija će se proširiti predjelima Kosova na sjeveru i Čumurije na jugu; Crna Gora stječe svoju nezavisnost i dolazi pod talijansko okrilje; Mađarska je povećala svoje državno prostiranje, a Njemački Reich prenio je svoju granicu na lijevu obalu Save; ostatak Slovenije postao je pokrajinom Kraljevine Italije s posebnim upravnim režimom. No, najvažnije je uskrsnuće hrvatske države, nakon deset stoljeća. Tvorac tog uskrsnuća jest poglavnik Ante Pavelić, koji je u emigraciji u Italiji proveo dvanaest godina s brojnim pionirima svoga pokreta. Poglavnik Hrvatske zna da može računati na aktivnu solidarnost fašističke Italije - upozoravao je Duce, da bi zatim izložio sadržaj zaključenih političkih i teritorijalnih ugovora i sporazuma s ustaškom državom (»Rimski ugovori« od 18. V 1941).

Istog dana (10. VI)[4] savjetnik njemačke ambasade u Rimu (knez Bismarck)

[1] **Zapisnik o tome: PA, Büro RAM, Kroatien.**
[2] **Isti izvor, Notiz für den Führer, Fuschl, 7. Juni 1941.**
[3] ***Hrvatski narod,* Zagreb, 12. VI 1941, god. III, broj 118.**
[4] **PA, Büro RAM, Kroatien, Nr. 1319 od 10. VI.**

telegrafski je izvijestio ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu da u talijanskom ministarstvu vanjskih poslova pripremaju momentano protokol o pristupu NDH Trojnom paktu koji ima biti potpisan u Veneciji 15. tekućeg mjeseca. Za sam tekst protokola služi tekst dokumenta o pristupu Mađarske, s tim da se samo zamjenjuju riječi »Mađarska« i »mađarski« riječima »Hrvatska« i »hrvatski«, a da inače tekst ostaje isti. Nadležnom rukovodiocu odjeljenja u ministarstu grofu Vitettiju pomogao je član njemačke ambasade pri konačnoj redakciji dokumenata na njemačkom jeziku.

Kasche je također iz Zagreba, dva dana kasnije,[5] brzojavio Berlinu da će do potpisivanja dokumenta o pristupu Hrvatske Trojnom paktu doći u nedjelju u Veneciji. Ali nije do sada primio poziv da putuje u Veneciju. Stoga moli upute i eventualno poduzimanje mjera da poziv uslijedi.

Kasche je, 14. VI[6] - u telegramu upućenom Ribbentropu — javio Berlinu da je pri preliminarnim pregovorima u vezi s pristupom NDH Trojnom paktu došlo do raspri, budući da se Pavelić protivio da putuje na potpisivanje u Veneciju. Tek kad su ga uvjerili da će svečanom potpisivanju prisustvovati Duce i tek nakon snažnog pritiska s talijanske strane na nj, Pavelić je pristao da putuje. On je mislio da kao šef države ne može ići baš na svake pregovore o ugovoru. Maršal Kvaternik bit će, također, u Veneciji i moli ministra Ribbentropa za kraći prijem. Svrha prijema kod ministra: izražavanje osobne zahvalnosti te molba da dođe do Kvaternikova posjeta Njemačkoj. Kasche moli, završavajući svoj telegram, da mu jave u Zagreb je li odobren Kvaternikov prijem.

Pavelić je preko Rijeke vlakom otputovao u Veneciju 14. VI i sutradan u 10 sati prije podne stigao u Veneciju. U poglavnikovoj pratnji nalazili su se: Slavko Kvaternik, M. Lorković, Vj. Vrančić, Stijepo Perić, Ivo Bogdan, Kasche, Casertano i drugi. Pavelića je dočekao Ciano, a zatim je on obišao počasnu stražu i s pratnjom i prisutnim predstavnicima država Trojnog pakta krenuo prema motornim čamcima koji su ih čekali. »Mnoštvo naroda — izvještavao je o tome *Hrvatski narod*[7] - aplauzom je pozdravilo Pavelića kad se uspeo na obalu Canala Grande... Poglavnik je sjeo s Cianom u prvi motorni čamac i započeo 'trijumfalno putovanje' historijskim kanalima Mletaka, a stanovnici su hrvatskog Poglavnika nevjerojatno oduševljeno pozdravljali. Svi diplomati i predstavnici domaćega i stranog novinstva, koji su se okupili u upravo impozantnom broju - izvještavao je dalje list - dobili su svečano izdanje programa ceremonije. Elegantan svezak, tiskan na tvrdom papiru i uvezan crveno-bijelo-plavom vrpcom u bojama hrvatske državne zastave, s grbom u relijefu na prvoj stranici s ovim natpisom: 'Program ceremonija, koji će se obaviti u Mletcima prilikom pristupanja Hrvatske Trojnom paktu, dana 15. VI 1941. - XIX godine fašističke ere.'«

Pavelić je s pratnjom odsjeo u hotelu *Danieli* i točno u 11.40 sati krenuo s pratnjom iz hotela u Duždevu palaču, gdje je već sve bilo spremno.

Tekst instrumenta o pristupu NDH (zapisnik) koji je ležao pripremljen na stolu u svečanoj dvorani glasio je ovako:

»Vlade Italije, Japana i Njemačke s jedne strane'i Vlada Hrvatske s druge strane ugovaraju putem svojih potpisanih opunomoćenika kako slijedi:

[5] **Isti izvor, Nr. 477 od 12. VI.**
[6] **Isti izvor, Nr. 490 od 14. VI.**
[7] ***Hrvatski narod,* Zagreb, 16. VI 1941, god. III, broj 122.**

Članak 1.

Hrvatska pristupa Trojnom paktu, potpisanom u Rimu 27. rujna 1940. između Italije, Japana i Njemačke.

Članak 2.

Kada mješovite tehničke komisije, predviđene u čl. 4. Trojnog pakta, budu raspravljale pitanja, koja se tiču Hrvatske, bit će pozvani da sudjeluju raspravama i predstavnici Hrvatske.

Članak 3.

Tekst Trojnog pakta je priložen nazočnom zapisniku.

Ovaj zapisnik je sastavljen na talijanskom, japanskom, njemačkom i hrvatskom jeziku, i svaki od tih tekstova je jednako vjerodostojan. Zapisnik stupa na snagu na dan njegovog potpisa.

U dokaz toga potpisani, valjano ovlašteni od odnosnih vlada, potpisali su ovaj zapisnik i stavili na isti svoje pečate.

Sastavljeno u četiri primjerka u Veneciji 15. lipnja 1941. - XIX godine fašističke vladavine, koja odgovara 15-tom dana 6. mjeseca XVI. godine vladavine Syöwa.«

U 12.22 sati ceremonija i formalnosti potpisivanja zapisnika o pristupanju NDH Trojnom paktu bile su završene. Na zapisnike sastavljene u četiri jezika i četiri primjerka — izvještava dalje štampa — stavili su svoje potpise dr Pavelić, grof Čiano, von Ribbentrop i japanski poklisar u Rimu Z. Horikiri. Poslije toga, u svečanoj atmosferi toga »povijesnog čina« kojim je NDH stupila pred vanjski svijet i međunarodno priznata, talijanski ministar vanjskih poslova uzeo je riječ da pozdravi sve prisutne. »Pozdravljam nezavisnost Hrvatske — rekao je — kao čin pravednosti, jedan od tolikih čina pravednosti kojima su popravljene pogriješke i grijesi versailleskog sustava i željeznom voljom Führera i Ducea otvoreni putevi zahtjevima životnih prava nacija, koje želimo vidjeti pod zaštitom novog poretka zamišljenog za promicanje blagostanja, stalnost i sigurnost naroda.«

Na Cianov govor odgovorio je Pavelić hrvatskim jezikom. Zahvalio se na pozdravima, rekavši: »Zahvalan sam Duceu fašističke i carske Italije, Führern Velikog Reicha i predsjedniku vlade Carstva Izlazećeg Sunca, što su mi pružili priliku, da kao predstavnik moje Hrvatske još jednom potvrdim volju za život i suradnju moga naroda u međunarodnom radu velevlasti Osi te savezničkih prijateljskih država.«

Ministar vanjskih poslova Mladen Lorković — odmah nakon povratka u Zagreb zajedno s poslanikom Kascheom - dao je, 16. VI, ovu izjavu za štampu:

»Kao što je Hrvatska kroz zadnjih 22 godine doživljavala neuspjehe i jedno poniženje za drugim, tako sada pod vodstvom Poglavnika kroči od jednog uspjeha drugome.

Tek prije 8 dana utvrđena je poslije povratka od Führera Poglavnikovom zakonskom odredbom hrvatska državna granica na Drini, a jučer je Hrvatska pristupom u Trojni pakt dobila najsnažnije priznanje svoje uloge u stvaranju novog poretka u svijetu.

Točno prije dva mjeseca, 15. travnja, dva dana nakon što je Poglavnik stupio na tlo Hrvatske, naša uskrsnula država dobila je priznanje Njemačke i Italije. Jučer pako pristupom u Trojni pakt ne samo što je to priznanje, koje se

međutim proširilo na sve susjedne i prijateljske zemlje, i koje nam je dano i od japanskog carstva, na svečani način potvrđeno, već Hrvatska kao član u svjetskoj zajednici uživa po duhu i slovu Trojnog ugovora političku i vojničku zaštitu grandioznog sistema država okupljenih u Trojnom paktu.

Time je sigurnost i nezavisnost naše mlade uskrsnule države zajamčena u takovom opsegu, da je isključena svaka povreda.

Hrvatski se narod ponosi, što su veliki narodi, sudbinski povezani Trojnim paktom, pozvali Nezavisnu Državu Hrvatsku već nakon dva mjeseca njezinog opstanka u ovaj moćni zbor država, jer su time velike vođe velevlasti Trojnog pakta iskazali ne samo svoje puno povjerenje u vodstvo Nezavisne Države Hrvatske, nego i unutrašnju vrijednost hrvatskog državnog organizma u vršenju zadataka, koje svim narodima nalaže novi revolucionarni duh 20. stoljeća i opća međunarodna konstelacija.

Hrvatska će se pokazati dostojnom povjerenja, koje joj je iskazano. Mi možemo već danas sa punim pouzdanjem reći, da je opstanak naše države, stvorene pod vodstvom Poglavnika, siguran temelj potpunog smirenja ovog dijela Evrope, iz kojeg su, poglavito uslijed nezasitnog šovinizma velikosrpskih političkih, vojničkih i crkvenih krugova kroz dugo vrijeme izbijali potresi, kobni po sve okolne narode, kao i čitavu Evropu.

Hrvatski narod, kao historijska nacija, oduvijek je budno čuvao svoju čast, a ta čast zajamčena je poslovičnom hrvatskom vjernošću prema preuzetim obavezama.

Velike vođe sila Trojnog pakta: Duce, Führer i predsjednik vlade ‚Carstva Izlazećeg Sunca' uvjerit će se, da zahvalnost hrvatskog naroda zbog pruženog povjerenja tvori temelj hrvatske vanjske politike.«[8]

Tako se i formalno, na vanjskopolitičkom polju, ustaška država svrstala u red satelita fašističke Osovine.

2. *Režim pokazuje svoje pravo lice.* Kasche je iz Zagreba već telegramom od 2. VII[9] obavijestio ministarstvo da je časovita situacija kod Mostara — prema informacijama što ih ima od poglavnika, Komande domobranstva i iz vlastitih izvora — ovakva: u rukama ustanika nalazi se područje istočno od Nevesinja i Gacka; oko Nevesinja drži poglavnik četiri, u Bileći i Trebinju po jedan bataljun; kod Gacka je prva akcija jedne njihove čete prije nekoliko dana protekla nepovoljno i zabilježila veće gubitke u ljudstvu, no sada je ukupna situacija za endehaške snage učvršćena. Njemački general u Zagrebu odobrio im je upotrebu jedne baterije i više bornih kola iz zaliha ratnog plijena i njihova bi upotreba imala uslijediti sutradan. Jednako su upotrijebili četiri nekadašnja školska zrakoplova. Poglavnik pretpostavlja da Italija u najmanju ruku trpi akciju »bandi«, ako je čak i ne pomaže. Posljednjih se dana zapaža na talijanskoj strani također nastojanje da proširi crnogorsku granicu. U Sandžaku su Talijani smijenili hrvatsku upravu u području istočno od Drine i uspostavili vlastitu civilnu upravu, a tako isto u starobosanskom prostoru, uključujući Višegrad i Foču. Upotreba dvaju talijanskih bataljuna od Trebinja prema sjeveru (Gacko) prekjučer dovela je samo do zarobljavanja nekoliko ustanika. Oba su bataljuna bila povučena pri prvom dodiru s neprijateljem nakon malobrojnih gubitaka. Talijanski komandant divizije u Mostaru namjerava ih sutra ponovo poslati u akciju, a da za to nije bio zamoljen s hrvatske

[8] ***Hrvatski narod,*** **Zagreb, 17. VI 1941, god. III, broj 123.**

[9] **PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 649 od 1. VII.**

Pavelić vrši smotru i pozdravlja fašističkim pozdravom

strane. S tim u vezi čini se značajnim da Talijani dosad nisu još proveli vidljivu evakuaciju, protivno danom obećanju zapovjednika *Druge armije* generala Ambrosija. Samo u izletničkom mjestu Plitvice stacionirana je čitava divizija koja sprečava svaki turistički i izletnički saobraćaj. Sigurno se momentano nalazi još pet talijanskih divizija, no vjerojatno ih je više. Nekoliko se ustanika pojavilo u svojstvu pregovarača na temelju objave vlade NDH o polaganju oružja u roku od 48 sati uz obećanje nekažnjavanja. Vlada ispituje imaju li oni punomoći za sve ustanike. Čini se da vlada namjerava oružanu akciju privesti kraju. To je u interesu vladinog autoriteta i služi smirivanju zemlje. Talijani sprečavaju u prostoru oko Mostara - prema saopćenju ministra vanjskih poslova - i regrutaciju u domobranstvo. Sve u svemu, vlada NDH izražava mišljenje - zaključuje Kasche - kako Italija želi iskoristiti rat protiv Rusije, da bi za sebe obezbijedila u tom području daljnje pozicije moći i dalekosežna prava. Svi znaci govore tome u prilog.

Kascheu je državni sekretar Weizsäcker, telegramom od 4. VII,[10] javio da će ministar v. Ribbentrop održati, 10. VII, u Königsbergu savjetovanje sa svim šefovima diplomatskih misija Reicha u Evropi. Ministar moli Kaschea neka povede sa sobom iz Zagreba referente za štampu i kulturu i da te upute, a posebno cilj puta drži ü strogoj tajnosti.

Kasche se pozivu, dakako, odazvao i za vrijeme njegova izbivanja iz Zagreba vodenje poslova poslanstva Reicha preuzeo je savjetnik v. Troll-Obergfell, kao privremeni otpravnik poslova.

Taj Troll je, 10. VII,[11] uputio ministarstvu ovakav izvještaj: pitanje Srba posljednjih se dana znatno zaoštrilo — javlja on. Bezobzirno provođenje preseljavanja s mnogim zlim popratnim pojavama, brojni drugi teroristički akti u pokrajini pobuđuju kod razboritijih hrvatskih krugova ozbiljnu zabrinutost. Različiti prije počinjeni teroristički akti i ižgredi ustaša prema srpskom stanovništvu u mnogim krajevima zemlje — o čemu je poslanstvo bilo primilo obavijesti iz informacija vojnog zapovjednika u Srbiji, izvještaja pojedinih ureda oružanih snaga, te konzulata u Sarajevu i niza drugih ureda - ponukali su već samog poslanika da usmeno i pismeno ukaže i Kvaterniku i ministru vanjskih poslova na opasnosti vezane uz takve pojave, posebno zato što je — da bi njemačke oružane snage shvatile hrvatski narod — potrebno spriječiti te i takve pojave. Stoga se general Glaise sinoć — pošto se porazgovorio s Trollom - osjetio ponukanim da to pitanje izloži prvo Kvaterniku a zatim - na izričitu Kvaternikovu želju — i Paveliću. Glaise je u prisutnosti Kvaternika izložio poglavniku svoju tešku zabrinutost zbog izgreda ustaša, služeći se pri tom brojnim konkretnim najnovijim podacima. Pavelić je priznao »općenito« opravdanost pritužbi, no ukazao je na njih kao na pojave koje su zajedničke svakoj revoluciji. Izjavio je dalje da je on, u jednoj odredbi od 17. VI, zaprijetio, uostalom, strogim kažnjavanjem svih prekršaja discipline. To surovo preseljavanje i mnogi prethodni strašni zločini stvorit će svuda gdje Srbi stanuju golem nagomilani zapaljivi materijal i u bliskoj budućnosti teško uklonjiva žarišta nemira — zaključuje Troll svoj izvještaj.

Troll nije htio mirovati nego je — kako je izvijestio ministarstvo u telegramu od 11. VII'[2] — toga popodneva razgovarao s ministrom Lorkovićem, izazvan daljnjim bezobzirnim i potpuno neorganiziranim preseljavanjem Srba.

[10] PA, Nachlass Kasche, svežanj 20.
[11] ADAP, Band XIII, 1, str. 97-98.
[12] PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 726 od 11. VII.

O tome je poslanstvo primilo — uz priloge sadržane u okružnici ministarstva od 9. VII - potrebne izvještaje od vojnog zapovjednika u Srbiji, njemačkog generala u Zagrebu, Feldkomandature Zagreb, šefa operativne grupe policije i SD (Službe sigurnosti) u Zagrebu te mnogih privatnih osoba, kao i pripadnika oružanih snaga, i to osobito jučer i danas. Troll je Lorkoviću ukazao na opasnosti koje u sebi sadrži daljnje bezobzirno i neuređeno provođenje iseljavanja. Ukazujući na čitav primljeni materijal koji je dijelom sadržavao i foto-snimke, izrazio je mišljenje da je potrebno - u interesu održanja mira i sprečavanja pojave daljnjih žarišta nemira - da se obavezno pristupi onemogućavanju presizanja podređenih organa, posebno ustaških organizacija. Upoznao je Lorkovića - uz prethodno odobrenje generala Glaisea — i sa sadržajem prijepisa pisma vojnog zapovjednika Srbije njemačkom generalu u Zagrebu od 25. VI, priposlatog okružnicom ministarstva od 9. VII. Isto je tako spomenuo da je stigla telefonska vijest vojnog zapovjednika da je protivno dogovorima tog dana stiglo u Beograd 3000 Srba koji su iz Hrvatske djelomično lađom i u dva vlaka tamo bili otposlani. Dalje je Troll ukazao Lorkoviću na to da je — prema saopćenju organa SD — u nekim mjestima zapadno od Drine, kamo su koncentrirali Srbe u svrhu iseljenja, izbio pjegavac, što bi moglo predstavljati izvanrednu opasnost za akcije njemačkih oružanih snaga na Jugoistoku. Samo je noćas - prema pouzdanim informacijama njemačkog generala u Zagrebu - 800 Srba, u cilju pripreme transporta, izvučeno iz kreveta, uhapšeno i silom oružja odvedeno. Sve je te činjenice saopćio ministru isključivo radi njegove informacije s molbom da ih također saopći osobno poglavniku. Ukazao je pri tom na to da bi ipak bilo svrsishodno - radi obuzdavanja uznemirenja nastalog u širokim krugovima stanovništva - izmijeniti upotrijebljene metode i svesti ih u sređenu kolotečinu. Budući da su Trollu pristigle sukladne vijesti — i od njemačkog generala i od organa SD te drugih osoba — da podređeni organi, osobito ustaše opetovano izjavljuju da to nasilno iseljavanje Srba zahtijeva njemačka vlada, zamolio je Lorkovića - koji je Trollu odmah priznao savršenu neodrživost takve besmislene tvrdnje — da poduzmu energične mjere, eda bi što brže prestale takve tendenciozne glasine. Ministar vanjskih poslova još je obećao da će Trolla obavijestiti o rezultatu svoga razgovora s poglavnikom.

Glaise - vjeran duhu austrougarskih oficira i njihovoj mržnji prema Talijanima uopće - od prvih je dana kritizirao talijansku politiku prema NDH, ali je ubrzo počeo sve oštrije kritizirati i ustaše i poglavnika.

Kad je Rim počeo zahtijevati povoljniju granicu za Crnu Goru, Glaise je izrazio mišljenje (4. VII)[13] da to predstavlja »odlučno ugrožavanje čitave Hercegovine i posljednjeg dijela hrvatsko-dalmatinske obale«, kao što to, dokazuju tamošnje borbe koje su u toku a još uvijek nisu okončane. Sve je to po njegovu mišljenju, logičan nastavak lude politike koju je Italija vodila na istočnoj obali Jadrana i koja uzrokuje neprekidno ugrožavanje novoga evropskog poretka. Ostavljajući po strani činjenicu da tako neprekidno izazivanje ustaške države, koju »potresaju teški bolovi«, dalje jača opću nesklonost prema Talijanima, mora kod zagrebačke vlade izazvati kao posljedicu, prije svega, prikladne reakcije.

Ubrzo je Glaise (12. VII),[14] na zahtjev vojnog zapovjednika Jugoistoka

[13] **Gert Fricke, *Kroatien 1941-1944. Der »Unabhängige Staat« in der Sicht des Deutschen Bevollmächtigten Generals in Agram.* Freiburg 1972, str. 34—35.**

[14] **Isti izvor, str. 39.**

general-feldmaršala Wilhelma Lista, morao kod Kvaternika istupiti zbog barbarskih metoda protjerivanja Srba. Spominjao mu je pri tom »makedonske prilike«, u kojima se broj protivno svakom pravu i zakonu ubijenih Srba i, čak, Hrvata penje već na tisuće. Ponovo je ukazao na pravnu nesigurnost i nemir medu stanovništvom koji neprestano rastu i posljedica su ustaških mjera.

»Volksdeutschen« označuju oblik i način kako pripadnici ustaškog pokreta provode preseljavanje Srba kao »sramotni žig« koji će kroz generacije sijati mržnju između Srba i Hrvata — izvještavao je Glaisea njegov obavještajac, kapetan Haeffner, 14. VII.[15] Pri tome je säm hrvatski narod — izuzev patološki opterećenih individua i razbojništva — potpuno po strani od tih nepodopština. Režim je bez korijena u narodu i održava se bajonetama jedne garde gusara!

Stoga je general Glaise već na početku kolovoza 1941.[16] postavio ovakvu ocjenu položaja u NDH: svaki Hrvat koji nije ustaša, otklanja ih najodlučnije; Srbi, odnosno »pravoslavci« načelno su izvan zakona, ali su i Hrvati u najvećoj pravnoj nesigurnosti i u svim slojevima izloženi osobnoj želji za osvetom. Državni tajnik Eugen-Dido Kvaternik, sin maršala Slavka Kvaternika, najomrznutiji je čovjek u zemlji, bez obzira na položaj i nacionalnost stanovništva.

Glaise je također oko sredine rujna 1941. godine[17] ovako prikazao položaj u NDH: teške sumnje u životnu sposobnost i životni elan ustaške države i stoga kod stanovništva samo ravnodušnost prema njoj u porastu; uza sve neumanjene naklonosti razočaranje uslijed držanja Njemačke, od koje se sve očekivalo a sad se osjeća vanjsko- i unutrašnjopolitička napuštenost. Uz to je čak i rezignacija u porastu pred mogućnošću potpune vladavine neprekidno jednako omrznutih i slabo cijenjenih Talijana. I ne na posljednjem mjestu, sjećanje na razmjerno mirno doba što ga je imalo u Jugoslaviji i s tim u vezi oživljavanje staroga jugoslavenskog zajedništva. Takvi su osjećaji prisutni i na frontovima građanskog rata koji potresa zemlju. Vojnici ga osjećaju kao bratoubilački rat; oficiri sumnjaju u smisao i uspjeh njihova zadatka i u ispravnost puta njihovih naredbodavaca. Posljedica je opadanje otporne snage i akcione sposobnosti ustaško-domobranskih oružanih snaga. K tome dolaze privredne teškoće koje, ne na kraju, moraju nastati i iz toga što su dvije trećine zemlje gotovo potpuno isključene iz ionako nedovoljne proizvodne djelatnosti i stoga mogu samo oskudno davati na polju državnih financija.

Poslanik NDH u Berlinu opet je jednom - zapisuje v. Weizsäcker 15. VII[18] — došao u ministarstvo da mu se zbog Talijana izjada i olakša svoje srce. Opisao je državnom sekretaru poznate pojedinosti rata »srpskih bandi« protiv hrvatskih sela, pri čemu se — prema B. Benzonu — pojavljuju talijanske puške, mitraljezi i ručne granate. Potužio se, nadalje, da još sada stoji više od pedeset tisuća talijanskih vojnika na području NDH koji isisavaju zemlju. Oni ili ne plaćaju uopće ništa ili opet šaljivo male iznose. Na Weizsäckerovo pitanje: je li poslanik NDH u Rimu (Stijepo Perić) učinio korake u tom pravcu, Benzonov odgovor nije bio potpuno jasan. Razgovor u Rimu - osim sa samim Mussolinijem — nema nikakve svrhe, odvratio je Benzon. Ta je poslanikova primjedba

[15] **Isti izvor, str. 39-40.**
[16] **Isti izvor, str. 40.**
[17] **Isti izvor, str. 58-59.**
[18] **PA, Büro RAM, Kroatien, St. S. Nr. 484 od 15. VII.**

sadržavala u sebi nedvosmisleno strijelu protiv Ciana. Osim toga, Benzon ga je još »počastio« s nekoliko talijanskih intriga u Hrvatskoj uperenih protiv Njemačke. Da se ne bi direktno posvađali s Talijanima zbog tih talijanskih rovarenja i rata bandi, te se nepodopštine prikazuju u javnosti kao boljševičke - rekao je Benzon. Potužio se, također, ponovo na Mađarsku, i to zbog Međimurja. Kod te teme Weizsäcker se našao ponukanim — stoji u njegovoj zabilješci - da tvrdnje Benzona ponešto ispravi, jer je Benzon izjavio da je Führer bio obećao Međimurje Hrvatima. Akutno pogoršanje u odnosima Hrvatska—Mađarska pripisuje Benzon tome što je prenošenje hrvatske krune na talijanskog princa smanjilo mađarsko veselje za prijateljstvo s Hrvatskom, pošto taj korak potiskuje u Zagrebu misao na krunu sv. Stjepana. Na kraju je poslanik još postavio pitanje: ne bi li bilo možda umjesno da se poglavnik obrati Führern s pismenim opisom spomenutih postupaka. Weizsäcker mu je indirektno odgovorio da — koliko mu je poznato — dolazi u dogledno vrijeme ipak general Kvaternik u Njemačku kao nosilac misli hrvatskog šefa države.

Postoji jedna zabilješka iz kabineta državnog sekretara v. Weizsäckera (Berlin, 15. VII 1941)[19] u kojoj stoji da je jedan od ljudi za vezu s njemačkim punktom III — koji se upravo vratio iz Italije gdje je vodio više povjerljivih razgovara s vojvodom i vojvotkinjom od Spoleta — saopćio ovo: vojvoda i vojvotkinja od Spoleta jako su malo oduševljeni njihovom designacijom na hrvatski prijesto. Radije bi se zahvalili na tome danas nego sutra. Vojvoda je svojevremeno prihvatio hrvatsku krunu protiv volje, isključivo na izričit zahtjev i želju talijanskog kralja kao šefa savojske kuće. Poslije svečane ceremonije u Rimu, vojvoda nije puna četiri tjedna ništa čuo ni od Hrvata ni od talijanske vlade. Poslanik NDH, kad boravi u Firenci, nije ni jednom smatrao za potrebno da se kod vojvode bar upiše u dvorsku knjigu. I ostale hrvatske vodeće ličnosti, koje su putovale u Italiju, nisu se htjele obazirati na svog budućega kralja. Vojvodu su pouzdanici, koje je bio poslao u Hrvatsku, obavijestili da je raspoloženje u Hrvatskoj za njegovu nominaciju ispod nule. Stoga je pokušao — prilikom posjete kralju koji boravi u Pisi — da ga zainteresira za vlastitu situaciju. Pri tom ga je kralj izrazito nemilostivo otpravio i nije ga čak pozvao na doručak, iako je do audijencije došlo u 12.30 sati. Kralj se ograničio samo na to da primi memorandum što ga je vojvoda sastavio s primjedbom da će ga prigodice pročitati. Nato je vojvoda, na početku srpnja, otputovao u Rim i tamo raspravio položaj s Mussolinijem s kojim se, uostalom, osobno uopće ne slaže. Njemu je tom prilikom uručio poduži memorandum koji sadrži i neke uvjete. Mussolini je pokazao razumijevanje i izjavio da se ne može dulje trpjeti takvo ponašanje Hrvata i da to nije spojivo s dostojanstvom jednog člana savojske dinastije da ga se tako tretira. Mussolini je poduzeo i korake u Zagrebu koji su urodili nekim uspjehom. Nedavno je Pavelić boravio u Firenci, stanovao kod vojvode i uvjeravao ga u osobnu lojalnost. Isto je tako u Rimu zamolila jedna hrvatska policijska komisija, pod vodstvom nećaka generala Kvaternika (tu je zasigurno riječ o *sinu* Slavka Kvaternika: Eugenu-Didi Kvaterniku koji je bio u Rimu a ne o nekom »nećaku«!), da je vojvoda primi. Još nisu zaključeni sporazumi o preseljenju u Hrvatsku. Također ni pitanje smještaja vojvode — čini se — nije još definitivno riješeno. Dok će Pavelić stanovati u Zagrebu u malenom dvorcu, kralju bi stavili na raspolaganje vilu u blizini grada.

Reichsleiter Alfred Rosenberg već je 19. VI 1941 - kao budući ministar

[19] **PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 1, Nr. 293 gRs.**

Reicha za okupirane krajeve na Istoku - zatražio u Ribbentropa da mu stavi na raspolaganje poslanike: Hermanna Neubachera i samog Kaschea.

Kaschea je nešto kasnije (23. VII)[20] zamolio Ribbentrop da uruči Paveliću pismo u kojem mu se toplo zahvaljuje na daru što mu ga je Kvaternik, u Pavelićevo ime, uručio 21. VII (historijska sablja iz XVI i dva pištolja na kremen iz XVII stoljeća), kao uspomenu na veliko historijsko doba koje proživljavaju. Kad bi mu bilo moguće da kao ministar vanjskih poslova Velikonjemačkog Reicha u ovim, za čitavu Evropu tako značajnim i prelomnim godinama sudjeluje pri ponovnoj uspostavi nezavisne hrvatske države, za njega osobno bio bi to događaj kojega će se uvijek posebno rado sjećati. Suradnja koju je mogao pružiti u tom pitanju pri Führerovu djelu stvaranja novouređene Evrope utemeljila je za nj osjećaj posebne povezanosti i s Pavelićem osobno i s čitavim hrvatskim narodom.

Kasche je, 7. VIII,[21] telegrafski javio Ribbentropu kako ga je Pavelić — posredstvom Kvaternika - hitno zamolio da za uspješno suzbijanje nemira u bosanskom prostoru stave domobranstvu na raspolaganje 50 teretnjaka od 1 i pol tone kao minimum, da bi mogli provesti hitno prebacivanje unutar jedinica. Trenutačne zalihe teretnjaka potpuno su nedostatne, s obzirom na pljenidbene mjere njemačke i talijanske vojske. Izgradnja hrvatskih oružanih snaga — koja je i u njemačkom interesu — zavisi od pitanja hoće li se moći za ciljeve vojske upotrijebiti barem taj spomenuti broj teretnjaka. Čak i pri uvažavanju teškog položaja njemačkog izvoza na tom polju u ratu, što i sam Kvaternik naglašava, Kasche na kraju moli da Berlin odobri — ako je ikako moguće — barem tu količinu kamiona kao minimum.

Poslanik Kasche je, 7. VIII,[22] brzojavno obavijestio ministarstvo u Berlinu da je prije dva dana (dakle 5. a ne 4. VIII) došlo do komunističkog napada na ustaški kvartir u Zagrebu. Vođa grupe, profesor Vinko Šonjara (Sonjara nije uopće sudjelovao u tom napadu na odred sveučilišne ustaške vojnice niti je išta o tome znao, nego se slučajno u to vrijeme zatekao u cerniranom *Botaničkom vrtu*, pa su ga ustaše strijeljali kao ljevičara - opaska B. K.) i tri njegova »pomoćnika« (student rudarstva T. Seljan, A. Berislavić, postolarski pomoćnik, i slastičar P. Rukavina) uhvaćeni su i strijeljani. Strijeljano je daljnjih 98 Zidova i komunista kao taoci radi zastrašivanja. Osim toga, strijeljano je jučer (6. VIII) daljnjih 87 Židova i komunista kao taoci. Nedostatnost i vojničkog vodstva ustaša izazvala je prošle noći iz beznačajnog razloga veliku pucnjavu po ulicama Zagreba. Nema nekih posebnih šteta. U zapadnobosanskom ustaničkom području općenito su uklonjeni nemiri kod Dubice. Područja nemira nalaze se još oko Prijedora, Jajca, Bosanskog Petrovca te između Knina i Gračaca. Akcija hrvatskih snaga - javlja dalje Kasche - i nadalje napreduje. Poglavnik mu je izjavio kako želi polagano postupati da bi dopustio razvijanje žarišta ustanka, pa da bi ih tako mogli ustanoviti i temeljito ukloniti. Njemačkoj diviziji u Banja Luci stigle su jučer vijesti iz tog ustaničkog područja o ugroženosti nekih 80 državljana Reicha u prostoru Drvara. Danas je general Glaise saopćio da su te vijesti očigledno pretjerane. General će sam danas izviditi i raščistiti položaj u Banja Luci. Do sada nije došlo do akcije njemačkih snaga. Čini se da to i neće biti potrebno. Ovdašnja akcija protiv komunista izvanredno je oštra. U posljednje vrijeme pronađeno

[20] **PA, Büro RAM, Kroatien, zabilješka od 23. VII.**
[21] **PA, Büro RAM, Kroatien, Nr. 934 od 7. VIII.**
[22] **PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 2, Nr. 932 od 7. VIII.**

je nekoliko vodećih komunista i jedna štamparija. Hrvatska strana tvrdi da su pronašli kod komunističkih odnosno četničkih »bandi« pločice za izazivanje požara engleske proizvodnje, a također ponovo talijansku municiju. Vođe su im isključivo srpski oficiri u uniformi. Čini se da su oni zaostali u tom prostoru prilikom raspada jugoslavenskih snaga. Do sada se nije mogla službeno potvrditi opravdanost pretpostavki da su ruski ili engleski avioni spuštali padobranima ljude i materijal, no ta mogućnost - za Kaschea - postoji. U istočnoj Bosni, Sandžaku i u ostalom hrvatskom prostoru vlada mir, izuzevši male komunističke pokrete. Radi brže i organiziranije hrvatske državne uprave, otputovao je jučer na više tjedana u Sarajevo ministar unutrašnjih poslova A. Artuković. Tamošnji zapovjednik hrvatske divizije bio je predložio angažiranje jednog vojnog zapovjednika. Zaduženje Artukovića čini se da je svrsishodnije. Poticaji za srpske ustanike leže također — prema sasvim plitkoj analizi toga njemačkog diplomatskog diletanta - u ovim okolnostima: kratkovalna radio-stanica Zemun što je njemačka strana drži odašilje u eter svakodnevno opsežan srpski program. Budući da se zemunska stanica čuje dobro u Bosni i Dalmaciji, a da se preslaba zagrebačka stanica tamo jedva čuje, mogu ustaničke Srbe nacionalno podstaći te beogradske emisije. Hrvati, naprotiv, imaju na tome odašiljaču, koji se nalazi na njihovom području, dnevno emisiju u trajanju od 15 minuta. Pojedini uredi njemačkih oružanih snaga opetovano pomažu Srbima iz srpskog područja pri dovoženju stvari od vrijednosti iz Hrvatske, protivno zakonima NDH. Srbi u tome moraju gledati njemačku podršku koja budi nadu, a ta nada daje im snage da poduzimaju ustaničke akcije. Uostalom, dosadašnja talijanska politika - zaključuje Kasche - djelovala je isto tako.

Njemački otpravnik poslova u Zagrebu, savjetnik Troll brzojavno je, 9. VIII,[25] dostavio Berlinu tekst Lorkovićeva pisma Kascheu u kojem se ustaški ministar vanjskih poslova žali na govore izvanrednog komesara za obnovu Smedereva Dimitrija Ljotića u Srbiji, uperene otvoreno protiv vlade NDH, a emitirane na beogradskom radiju i reproducirane u štampi. Tako je Ljotić, 3. VIII, ponovo održao govor na radio-stanici koji je, također, bio odštampan u beogradskoj dnevnoj štampi. U njemu su sadržani tako nečuveni ispadi i tako grube klevete na račun vlade NDH da je nemoguće prijeći preko toga. Lorković napominje da ne možemo sakriti svoje čuđenje što se tako bestidne uvrede vlade NDH šire preko radio-stanice koju kontroliraju njemačke vlasti a štampaju se u novinstvu koje stoji pod nadzorom njemačke vojne cenzure, i to u času kad hrvatski vojnici sudjeluju dobrovoljno u borbi protiv boljševizma i kada je hrvatska vlada prisiljena da isto onako - kako su prisiljene da postupaju i njemačke vojne komande u Srbiji - nastupi protiv »srpsko-komunističkih bandi«, pri čemu mnogi od najboljih ustaških boraca žrtvuju i svoj život. "

Teška je uvreda za hrvatsku ustašku vladu i za čitav hrvatski narod - piše dalje Lorković - kad se danas smiju poduzimati takvi ispadi protiv ustaškog pokreta, i to uz prešutno trpljenje odgovornih organa njemačke cenzure. Ali Lorković vjeruje da je nakon posjete poglavnika na Obersalzbergu i maršala Kvaternika Istočnom frontu, i s njemačkog stajališta neodrživo i uvredljivo ako se ustaški pokret - a taj pokret predstavljaju poglavnik i maršal Kvaternik - okrivljuje zbog navodnog saveza s komunizmom - kako to čini Ljotić. Lorković je u posljednje vrijeme češće primao izvještaje o tome da se u

[23] **PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 2, Nr. 945 od 8. VIII.**

krugovima takozvane srpske vlade šire glasine kako sabotažne akcije u Srbiji vrše hrvatski ustaše. Te su mu se glasine činile tako apsurdnim da ih nije ni u razgovoru htio signalizirati poslaniku Kascheu. No, pošto je Ljotić ovlašten da u tom duhu drži javne govore, Lorković je, na žalost, prisiljen misliti da takve glasine — usprkos njihovoj apsurdnosti — očito nalaze u Srbiji i tamo pogodno tlo gdje to ne bi smjelo biti. Lorković stoga u pismu moli Kaschea neka se založi da hrvatska vlada, koja je vlada ustaškog pokreta, bude ubuduće poštođena takvih ispada iz Beograda, pogotovo u času kad se hrvatski narod bori rame uz rame s njemačkim narodom protiv onog neprijatelja koji u narodu i zemlji gospodina Ljotića ne samo uživa opće simpatije nego nalazi i najaktivnije pomagače. Savjetnik Troll, na kraju svog brzojava, moli ministarstvo da upozna poslanika Kaschea - koji u tom času boravi u Berlinu — sa sadržajem pisma ministra Lorkovića.

Iako je ministarstvo vanjskih poslova, prilikom Kascheova upućivanja u Zagreb, izrijekom naglasilo da će se Hrvati i Talijani, po prirodi stvari, loše podnositi i đa će se tada hrvatska strana zasigurno obraćati njemu da Kaschea učini arbitrom u njihovim talijansko-hrvatskim razmiricama i razlikama u mišljenju; da ima — tako dugo dok rat traje — i mora bezuvjetno štediti talijansku osjetljivost jer bi se njemačka strana morala svaki put izjasniti u prilog Talijana — ako bi se dala na to da donosi odluke o odnosima između Talijana i Hrvata; da bi tako kao posljedica došlo do ozlovoljavanja Hrvata za koje ne postoji nikakav povod da računaju s njemačkom stranom; da Kasche stoga ostane po strani i neka pusti da se talijanska premoć u Hrvatskoj toliko ispolji koliko je to u skladu s njemačkim interesima, Kasche nije mogao dugo izdržati.

Nije izdržao nego je stao neprekidno ali i, češće, pristrano upozoravati Berlin na postupke Talijana (prekomjerni teritorijalni apetiti u pogledu crnogorske granice; namjera da preuzmu civilnu upravu u demilitariziranom pojasu'; brojne glasine da Talijani pomažu širitelje »srpsko-komunističkih« nemira i ustanike; protunjemačke izjave talijanskih vodećih ljudi u Zagrebu kao poslanika R. Casertana, generala Oxilija i generala E. Coselschija). Brzojavkom od 18. VIII 1941.[24] skrenuo je pažnju ministarstvu u Berlinu na to da je ustaška vlada u svom povjerenju prema Reichu nesigurna, budući da nedostaje njegova podrška pri suzbijanju talijanskih zahtjeva; isto je tako lišena podrške kod mađarskog ponašanja (Međimurje), a ni zadržavanje zemunskog područja pod njemačkom vojnom upravom ne može pobuditi povjerenje Zagreba. Njemački privredni zahtjevi (odustajanje od hrvatsko-rumunjskog ugovora o snabdijevanju petrolejem i zahtjev *Wiener Bankvereina* u predmetu *Guttmann A. G.)* dodatno opterećuju odnose i Lorković ga je istog dana upitao gdje je dr Veesenmayer, u pretpostavci da bi on mogao možda više postići za NDH. Stoga Kasche zagovara da bar prepuste Zemun ustaškoj vladi, a ne da ostane u nadležnosti njemačkoga vojnog zapovjednika u Srbiji.

U opširnom pismu od 20. VIII 1941.[25] Kasche opisuje ministarstvu i Ribbentropu elemente (vojne, privredne i političke) talijanske namjere da preuzmu civilnu upravu u demilitariziranom pojasu, da bi zatim nabrojio sve negativne posljedice po njemačke interese koje proizlaze iz takve talijanske namjere. Na kraju predlaže da — u povodu namjere ustaške vlade da se obrati

[24] **PA, Büro RAM, Kroatien, Nr. 1014 od 18. VIII.**
[25] **DZA, Potsdam, Politische Abteilung, Band 1, 61142.**

Ribbentropu — do toga dođe tek u krajnjem slučaju, o čemu bi Kasche imao odlučiti, no da tada Reich udovolji molbi i inicira pregovore s Italijom. Ti bi pregovori mogli u početku biti vojni, budući da je talijanski korak u biti argumentiran vojnim razlozima. Te bi pregovore mogli, zatim, proširiti političkima, koji iz njih proizlaze. Zasad ne bi još — prema Kascheu — trebalo razmotriti razgovore na visokom nivou: nivou ministara vanjskih poslova, odnosno između Fiihrera i Ducea.

Ribbentrop je dan kasnije (21. VIII)[26] dao Kascheu ovakve načelne upute: u pitanju zahtjeva što ih je talijanska vlada uputila Zagrebu držanje njemačke strane mora ostati isto onakvo, kakvo su svojevremeno zauzeli u pitanju utvrđenja granice između Italije i NDH. Isto tako ne može ništa drugo ni danas doći u obzir, osim da dadu savjet vladi NDH neka se s Italijom direktno sporazumi u tom pitanju. Ribbentrop je čvrsto uvjeren da će i tada — kao što je to bilo svojevremeno — moći postići sporazum koji će zadovoljiti obje strane. Prvo tumačenje talijanskih zahtjeva kao pokušaj »aneksije tuđeg državnog teritorija« pokazuje se, čak na temelju brzojavke samog Kaschea od 17. VIII, kao ne, sasvim točno, pošto u krajevima o kojima je riječ ostaju hrvatski upravni organi. Direktno obraćanje ustaške strane Duceu izazvat će zasigurno daljnje bolje sagledavanje talijanskih namjera i smanjenje početne uzrujanosti na hrvatskoj strani.

Ribbentrop stoga moli Kaschea da nikada ne zaboravi da je *alfa i omega* vanjske politike Reicha u čitavom prostoru Sredozemlja očuvanje srdačnoga savezničkog odnosa s Italijom i da u usporedbi s tim hrvatsko pitanje za njemačku stranu može imati samo neznatno značenje. Stoga se po mogućnosti mora izbjegavati da im vlada NDH natura ulogu arbitra, koju bi mogli preuzeti samo na uštrb savezničkog odnosa s Italijom i zato je ni u kojem slučaju neće preuzeti. Ministar moli poslanika da direktne apele za njemačku pomoć, uperene protiv Italije, tamo (u Zagrebu) po mogućnosti nikako ne prima, nego da hrvatsku stranu već unaprijed uvijek upućuje na potrebu direktnoga prijateljskog sporazumijevanja s Italijom.[27]

Kasche je istog dana[28] brzojavno izvijestio ministarstvo u Berlinu da mu je ministar Lorković saopćio kako je Duce prihvatio njihove prijedloge. Prema tome, ostaje uprava u spornom području u nadležnosti NDH, koja imenuje civilnog komesara sa zadatkom da osigura suradnju s talijanskom Vrhovnom komandom. Oružane snage NDH ostaju u obalnom području i pojedinosti provođenja sporazuma utvrdit će se između vlade NDH i generala Ambrosija. Stoga se položaj poboljšao.

Državni sekretar v. Weizsäcker zabilježio je 19. VIII,[29] kako ga je posjetio dr Benzon, koji se upravo bio vratio iz Zagreba, da sazna srav Berlina u novom talijansko-hrvatskom sporu. Benzon je Weizsäckeru ponovio ono što

[26] ***ADAP*, XIII, 1, str. 282-283.**

[27] **Sam Hitler kao da je u početku polazio sa stajališta da ulazak Talijana u Dalmaciju i nije tako loš jer se na taj način stvara jedna ploha trvenja između Italije i NDH koja može uvijek omogućiti da Njemačka ima ulogu arbitra. Hitler nije uopće želio da se prilike u ustaškoj državi kao tvorevini Osovine kako-tako konsolidiraju jer se Njemačkoj mora uvijek pružati prilika da u njoj intervenira. Stoga mu nije smetalo divljanje ustaša i samo tako je razumljiva njegova cinična izjava pred generalpukovnikom Löhrom da ih treba pustiti da se »istutnje«. U svakom slučaju, pomišljao je kasnije, kad više nije morao imati obzira prema svom prvom savezniku kao državi-zaštitnici NDH - uslijed kapitulacije Italije 8. IX 1943 - na neku užu povezanost Hrvatske s Reichom.**

[28] ***ADAP*, XIII, 1, str. 283-284.**

[29] **PA, Büro RAM, Kroatien, St. S. Nr. 536 od 19. VIII.**

je već poznato: kako je vlada NDH izjavila svoju spremnost da ustupi talijanskim vojnim vlastima obalno područje koje Italija zahtijeva. Kod njih treba imenovati jednoga hrvatskog političkog komesara, koji bi osigurao suradnju između talijanskih komandi i preostalih hrvatskih civilnih upravnih organa. U slučaju nemira ili engleskog napada, sva bi vlast na tom području prešla u ruke talijanskog zapovjednika. Poglavnik je o tome uputio osobni apel Mussoliniju.

Benzon je pri tom — zapisuje dalje v. Weizsäcker - naglasio da to izvanredno izlaženje u susret nije uslijedilo iz nekog straha od talijanskih okupacionih snaga. Moral tih snaga na takvom je nivou da se skromne hrvatske oružane snage ne bi imale ni najmanje njih pribojavati. NDH želi mnogo više da vodi računa o općem položaju i Njemačkoj. Sada kad hrvatski i, također, talijanski vojnici stupaju zajedno s njemačkim drugovima protiv Rusije, Njemačkoj zasigurno ne može trebati hrvatsko-talijanski sukob. Vlada NDH nada se da će joj njemačka strana upisati to u dobro.

Benzon je svoje izlaganje — prema Weizsäckeru — začinio i pričama o bestidnom huškanju pripadnika talijanske vojske protiv Njemačke u Zagrebu. Također se htio pokazati kao da zna mnogo toga o lošem odnosu u Italiji između njemačke vojske i tamošnjeg stanovništva što je Weizsäcker smjesta ispravio.

Weizsäcker mu je na konkretno pitanje o njemačkom stavu u tom sporu ovako odgovorio: ako bi Rim prihvatio taj prijedlog Zagreba, tj. ako bi, dakle, došlo do sporazuma, vlada Reicha bit će zadovoljna time, kao što uopće pozdravlja svaku direktnu talijansko-hrvatsku nagodbu, kad iskrsnu gloženja među njima. Ali ako bi reakcija Rima bila negativna, tada bi valjalo vidjeti što će se dalje poduzeti.

S tim se Benzon predbježno zadovoljio, no kako je, ipak, bio dobio zadatak od ministra vanjskih poslova Lorkovića da sazna stav vlade Reicha o tom pitanju, zamolio je Weizsäckera neka sazna mišljenje samog ministra Ribbentropa. Benzon će se ponovo javiti kod Weizsäckera — zapisano je na kraju — za dan-dva.

Ribbentrop je posredstvom načelnika ministarstva E. v. Rintelena javio Weizsäckeru, 21. VIII,[30] neka kaže Benzonu pri prvom susretu da je obaviješten o sadržanju njihova razgovora od 19. VIII, no da misli kako ne postoji razlog nekom izjašnjavanju s njemačke strane, jer je riječ o pitanju koje se tiče Italije i NDH. Vesele se, uostalom, što je to pitanje — prema primljenim vijestima — na putu rješenja. I u ranijim slučajevima, kad se vlada NDH obraćala Duceu, uvijek je uspijevalo da nadu rješenje.

Poslanik Reicha u Zagrebu je, 27. VIII[31] - izvještavajući Berlin o vojnom položaju — javio ovako: kod Karlovca se oveća »banda« predala a stanovnici napuštenih sela vratili se kućama; samo mali broj ustanika još je po šumama južno od grada. Južno od Slavonskog Broda sve do sjeverno od Doboja nastalo je posljednjih nekoliko dana oveće područje nemira, očigledno — zaključuje Kasche — u vezi s »teroristima« pristiglim iz Turske! Područje su oružane snage opkolile; akcija čišćenja otpočela je a željezničke su linije privremeno prekinute. Sjeveroistočno od Sarajeva, oko Vlasenice, akcija njemačkih snaga protiv ustanika, uslijed prepada na vozila njemačke vojske što je povezano s nemirima u Srbiji. Jedan bataljun njemačke vojske iz Hrvatske

[30] **PA, Büro RAM, Kroatien.**
[31] **PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 2, Nr. 1066 od 27. VIII.**

upotrijebljen je preko Drine na srpskom području. Čini se da će nemiri — uslijed teškoća zbog konfiguracije tla — potrajati još neko vrijeme. Očigledno se težište nalazi u Srbiji. Hrvati nisu dosad mogli suzbiti nemire kod Knina i Gračaca, zbog sprečavanja s talijanske strane, a sada potpadaju pod zonu talijanske vojne uprave. Čini se da će ubrzo suzbiti nemire kod Drvara. Nemiri zapadno od Jajca općenito su s uspjehom potisnuti; ustanici se povlače prema Livnu gdje se sada nalaze talijanske snage. Posljednjih su dana »bande« iz Srbije pokušale da napreduju u Srijem preko Save zapadno od Sr. Mitrovice, no dosad su bile odbijene. U široj okolici Zagreba čini se da nema »bandi« komunista. U samom Zagrebu unatrag dva tjedna vlada mir. Poglavnik računa da će se još zadugo morati računati s manjim »bandama« u udaljenim planinskim područjima. Kako je sada uslijedila predaja zaplijenjenog oružja domobranstvu NDH, ubrzo će snage biti organizirane i dovoljno jake da preuzmu na sebe osiguranje cjelokupnog područja. U hrvatskoj vladi općenito vlada optimističko raspoloženje u pogledu općeg razvoja.

Kasche je, 1. IX,[32] »pod najhitnije« javio ministarstvu vanjskih poslova u Berlinu da je formiranje srpske vlade pod vodstvom Milana Nedića izazvalo uznemirenost u Zagrebu. Maršal Kvaternik označuje Nedića kao nekadašnjeg neprijatelja Nijemaca i njegovu vladu kao posljednji i manjevrijedan izbor, a proglas četničkog vođe Koste Pećanca kao falsifikat i petljavinu vlade. Općenito se u formiranju vlade gleda potez koji - po svojim posljedicama — mora biti nepovoljan za Hrvatsku. Četnici zasigurno vide u njemu poticaj za daljnje nemire. Da ne bi tim potezima izazvali novo uznemirenje vlade u Zagrebu u pogledu političkih namjera Reicha, Kasche drži hitno potrebnim rješenje pitanja pripadnosti Zemuna i potpunu predaju toga područja hrvatskoj državi. Budući da je preseljavanje iz Hrvatske u Srbiju zaustavljeno, potrebni su i zbog toga smirenje i raščišćavanje. Kasche smatra korisnim da dode ponovo do savjetovanja pod njegovim osobnim predsjedanjem između vojnog zapovjednika Srbije i hrvatske vlade da bi riješili sve pri preseljavanju nastale teškoće i ustanovili situaciju u vezi s preseljavanjem. Kako je nedavno povjerio mješovitoj komisiji da utvrdi hrvatsko-srpska stajališta, raspolažu dovoljnom podlogom. Obustavljanje preseljavanja prikladno je posebice za opću raspravu i rješavanje otvorenih pitanja. Stoga Kasche moli za ovlaštenje za to, a uz to još i da tom prilikom pretresu sporna pitanja izazvana postupanjem sa Srbima u Hrvatskoj kako bi tako osigurali uzajamno razumijevanje i jedinstvene mjere. U višestrukim razgovorima vodenim posljednjih dana, Kasche je kod vlade u Zagrebu postigao razumijevanje da sada otpočne s pozitivnim mjerama u pogledu »srpskog pitanja«. Pri tome posebno: napuštanje samovoljnih terorističkih mjera, garancija slobodnog povratka i amnestija za pomagače ustanika, odustajanje od divljačkog tlačenja pravoslavne crkve. Položaj u pogledu ustanka — završava Kasche svoj izvještaj — jest ovaj: nemiri na sektoru između Bosanskog Broda i Doboja likvidirani su nakon kapitulacije ustanika; suzbijanje ustanka oko Drvara polagano napreduje; »bandama« kod Jajca, koje uzmiču u pravcu Livna, suprotstavljaju se brojnije snage NDH; kod Sarajeva neznatno smirivanje; u ostalom je području općenito mirno.

Kasche je sutradan[33] brzojavno izvijestio Berlin da je posljednjih dana više puta razgovarao s Pavelićem, SI. Kvaternikom i M. Lorkovićem. Svi su jako

[32] **PA, Büro RAM, Kroatien, Nr. 1096 od 1. IX.**
[33] **PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 2, Nr. 1102 od 2. IX.**

potišteni zbog daljnjih talijanskih koraka kojih se pribojavaju. Vjeruje se da je Duce podnio Fiihreru odgovarajuće zahtjeve. Poglavnik je upoznao Kaschea s izjavama talijanskih vojnika da oni smatraju nedavno uvedenu vojnu upravu u obalnom području kao prvu etapu u nizu daljnjih mjera. Dalje se zapazilo da su zagrebački Zidovi ponovo postali življi: govore po gradu kako će Italija okupirati hrvatski državni teritorij i da će im uz dvadesetpostötnu predaju imovine vratiti sva prava. Poglavnik misli da je cilj talijanskog poteza — carinska unija i političko vezivanje s Rimom, prema albanskom uzoru. Izražava svoju odlučnost da to ne dopusti ni pod koju cijenu. Kasche misli da to Pavelić ozbiljno govori. Uz to je vlada NDH jako pogođena formiranjem Nedićeve vlade u Beogradu. Pribojava se ponovnog oživljavanja svih srpskih otpora, a prije svega još jačih simpatija njemačkih službenih mjesta u Beogradu za srpske interese. Položaj u pogledu ustanka malo je izmijenjen: istočno od Drine, kod Zvornika, na srpskom području opkoljene njemačke snage morao je toga dana (2. IX) podržati jedan hrvatski bataljun; budući da je uslijed toga prijelaz Hrvata na srpsko područje bio potreban, Kasche je raspravljao s poglavnikom, Kvaternikom, Lorkovićem i s generalom Glaiseom 0 cjelokupnoj situaciji u vezi s ustankom, a također i o srpskom pitanju.

Pri tom je Kasche izrazio ovakvo mišljenje: srpske nemire moraju odlučno suzbiti prije nastupa zime; ukoliko to ustaškoj NDH brže pođe za rukom, utoliko će izbjeći nove teškoće oko toga s Italijom i njenim vojnim zapovjednicima. Budući da ovdašnji nemiri dobivaju podsticaj i pomoć, a postoje i brojni prijelazi »bandi« iz Srbije u Hrvatsku preko Drine, u tom pogledu moraju uspostaviti red organiziranim i povezanim njemačkim zahvatom. Snage NDH mogu u dovoljnom broju tada same osigurati red oko Sarajeva, Jajca, Drvara i Doboja. General Glaise će radi takvog zahvata poduzeti potrebno kod ovdašnje njemačke misije u odsjeku Drine. Maršal Kvaternik spreman je da u tom odsjeku hrvatske snage podredi njemačkoj diviziji. Politički bi morali - prema poslanikovom mišljenju — onim Srbima koji su se samo zbog terora priključili ustanicima omogućiti povratak i opstanak. Svrsishodno je potpuno isključiti pojam *Srbi* za dio pravoslavnog stanovništva NDH. Pravoslavnu se crkvu ne bi moglo razoriti, ali bi je morali odvojiti od srpskog patrijarha i veza .1 uz hrvatsku državu (kasnija »Hrvatska pravoslavna crkva«!). Pravoslavne dijelove stanovništva moralo bi se smiriti, osigurati njegov opstanak i za razvitak nove države zainteresirati pozitivnim mjerama privredne, upravne 1 obrazovne prirode. Maršal Kvaternik potpuno se slaže s takvim mišljenjem. Čini se da pripisuju posebnu važnost ideji konverzije na katolicizam. Kasche izražava mišljenje da će moći ubrzo ukloniti privredne teškoće, a također i dovoljno osigurati područje, kad ustanike brzo potuku na osnovi predloženog prikupljanja vojnih snaga i njihove odlučne upotrebe protiv ustanika. Uostalom, takva bi akcija onemogućila daljnje preduvjete za komunističko otpočinjanje akcija i donijela državi smirenje i time pozitivne unutrašnje zadatke u momentane teškom vanjskom položaju. Kasche, na kraju, moli ministarstvo da mu saopći odluku može li radi jedinstvene akcije protiv ustanika a također u srpskom pitanju stupiti u vezu s nadležnim uredima oružanih snaga i vojnim zapovjednikom u Beogradu. Uključivanje poslanika F. Benzlera u Beogradu, kao opunomoćenog predstavnika ministarstva kod vojnog zapovjednika u Srbiji, razumije se samo po sebi.

Dva dana kasnije[34] Kasche je informirao ministarstvo o političkoj aktivno-

[34] **PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 2, Nr. 1109 od 4. IX.**

sti generala E. Coselschija, šefa misije *Fašističke stranke,* koja u Zagrebu broji nekih 15 ljudi. Taj se general jako trudi oko ovdašnjih radničkih organizacija. U jednom članku u ovdašnjoj štampi Coselschi je neuobičajeno oštro istupio protiv Srba i »pravoslavaca« i Hrvate time ponovo podstakao protiv njih. Tome nasuprot, činjenica je da talijanske vojne komande u obalnom pojasu održavaju prijateljske odnose s ustaničkim Srbima (tj. četnicima). U takvom razvoju mora se računati s daljnjim talijanskim zahtjevima pri pooštrenim borbama s ustanicima. Talijani nastupaju u Zagrebu - javlja dalje zabrinuti Kasche — u sve većem broju. Pri sprovodu gospođe Kvaternik posebno je zapažen njihov upadljivo velik broj. Osim uvijek sve brojnijeg osoblja poslanstva, Talijani drže vrlo brojnu privrednu misiju pod vodstvom baruna Schmidta; isto tako je brojna njihova vojna misija pod vodstvom generala Oxilija i već spomenuta misija *Fašističke stranke,* na čelu s generalom Coselschijem. Osim njih prisutni su pojedini opunomoćenici i komisije iz Italije, koje se u Zagrebu neprestano izmjenjuju radi raspravljanja najrazličitijih pitanja. Glasine o proširenju talijanske okupacije na sam Zagreb ne prestaju. Casertano mu je najavio za kraj tjedna svoj odlazak na sedam dana iz zdravstvenih razloga. Moguće da ta gesta — zaključuje Kasche — upućuje na obnovljenu aktivnost talijanskih vojnih ureda.

Ribbentrop je ovako, 5. IX,[35] reagirao na Kascheove zaključne prijedloge iz poslanikova pisma od 20. VII, s napomenom da mu one služe općenito »ravnanja radi«, a ne kao podloga za razgovore s vladom NDH: pri tretiranju takvih pitanja valja poći od toga da je NDH - po njemu - suverena država [!], koja se ima — poput svake druge suverene države — sporazumijevati u pitanjima koja nastaju iz odnosa sa susjedima, i to direktno, pregovorima s tom državom. Njemačka je strana, već zbog poštivanja hrvatske nezavisnosti, daleko od toga da u takvim pitanjima uopće zauzima stav ili se čak umiješa. Hrvatska ni ne može očekivati od Berlina da zauzme stav u hrvatsko-talijanskim i hrvatsko-mađarskim pitanjima, koja se Njemačke neposredno ne tiču, a koji bi štetio odnosima Njemačke s tim zemljama.

Zapravo — nastavlja se u brzojavu — Njemačka to niti hoće niti može. Ako bi dopustili da im u pogledu Hrvatske nature ulogu »države-zaštitnice«, to bi smjesta dalo snažan podstrek protutalijanskim tendencijama u Hrvatskoj i uputilo politički razvoj u smjeru koji bi bio potpuno protiv političkih interesa Njemačke. Ako bi se, ipak, u Zagrebu pojavila tendencija da im nature takvu ulogu, onda se treba poslanstvo pobrinuti da formalne molbe takve vrste uopće ne budu podnesene, nego da se spor odmah uputi pravilnim putem direktnog raspravljanja s tom susjednom državom. Poslanstvo treba - što se razumije po sebi — obavještavati ministarstvo vanjskih poslova, ali ne smije postati nosilac hrvatskih zahtjeva na adresu Njemačke, što bi spadalo u nadležnost poslanstva NDH u Berlinu. Ništa se ne može prigovoriti traženju kontakta s talijanskim poslanikom u Zagrebu u povodu pitanja koja se od vremena do vremena javljaju, no to treba biti u »lakom obliku« i pri tom ima izostati zauzimanje gledišta u pitanjima koja se neposredno ne tiču njemačke strane.

Sutradan[36] je ministarstvo (ponovo Woermann) odgovorilo (»osobno za poslanika«) na brzojavku iz Zagreba od 2. IX ovako: S obzirom na povezanost nemira koji su izbili na hrvatskom području sa srpskim ustanicima, te na

[35] **Isti izvor, Nr. 902 od 5. IX.**
[36] **Isti izvor, Nr. 909 od 6. IX.**

s tim povezani vlastiti njemački interes, ministar Ribbentrop suglasan je da se Kasche poveže s Benzlerom, da bi raspravili pitanje protumjera koje valja poduzeti, s tim da pozovu i dra Veesenmayera. Već zbog toga što je taj predmet pretežno njemačko-srpski, bit će svrsishodno da taj razgovor održe u Beogradu. U ministarstvu nemaju ništa protiv toga da Kasche, posredstvom Benzlera, stupi u vezu s vojnim zapovjednikom. Ali se pri tome smije raditi samo o *internom* (njemačkom) raspravljanju, u kojem ne sudjeluje vlada NDH. Ministarstvo moli da Kasche obavijesti Glaisea, a brzojavno da javi svoj osobni odlazak, s tim da je Beograd o tome obaviješten. U pitanju pravoslavne crkve i njenog odvajanja od srpskog patrijarha mole Kaschea da se i u tom hrvatskom pitanju — kao jednom koje se njemačke strane samo indirektno tiče - ponaša u smislu uputa primljenih 5. rujna; ukoliko bi ga s hrvatske strane upitali, ne postoje nikakvi razlozi da Kasche ne hrabri vladu NDH pri njenoj namjeri da odvoji pravoslavnu crkvu od srpskog patrijarha. (To je javnosti kasnije objavio säm Pavelić u svom govoru u Saboru NDH, 28. veljače 1942, a zatim je donio odredbu o osnivanju »Hrvatske pravoslavne crkve«, na početku travnja iste godine.) Njemački interes da tu crkvu privedu Rimu - zaključuje Woermann u Ribbentropovo ime - ne postoji.

Odgovarajući na taj telegram, Kasche je, 8. IX,[37] brzojavio ministarstvu da će 9. biti u Beogradu radi konferiranja. Kako brzojavke ministarstva ništa ne kažu o zamoljenom odobrenju da provedu zaključni dogovor o dotad ostvarenom preseljavanju, Kasche će u Beogradu voditi samo prethodne dogovore. Odlučni (završni) dogovor moraju održati uz sudjelovanje predstavnika NDH, jer je potrebno da zajednički utvrde i ispitaju uzajamne prigovore i zatim ih raščiste. Isto tako ima vojni zapovjednik mnoštvo želja koje se tom prilikom mogu najbolje razjasniti. U pogledu situacije u vezi s ustankom stvari stoje tako da je Glaise u brzojavu od 2. IX spomenuta razmatranja dalje razrađivao neposredno s nadležnim organima oružanih snaga. Masa njemačkih snaga u NDH bit će tih dana koncentrirana u Tuzli i istočno od nje za akciju s jedne i druge strane Drine. Snaga njemačkih odreda iznosi pet bataljuna i dva odjela artiljerije. Oružane snage NDH u tom području - dvije borbene grupe s ukupno šest nepopunjenih bataljuna i dva nepopunjena artiljerijska odjela — podređuju se njemačkoj diviziji. U ostalom hrvatskom području oružane snage NDH same će ostati u akciji protiv ustanika, osobito u prostoru Sarajevo—Višegrad, Banja Luka—Jajce,, oko Drvara i sjeverno od njega. Njemački streljački bataljuni zajedno će s Hrvatima osigurati željezničku prugu i prostor oko Broda i Prijedora. Akcije je naredio komandujući general u Beogradu, general Bader, koji je nezavisan od vojnog zapovjednika. Njemački general u Zagrebu sve je neposredno dogovorio s hrvatskim oružanim snagama. General Glaise neprekidno obavještava poslanstvo, a razgovor s Benzlerom realizirat će u tom pogledu samo kao informaciju.

Političko tretiranje srpskog pitanja - nastavlja Kasche — predstavlja odlučan dio tretiranja srpskog pitanja s vojnim zapovjednikom. Cilj mu je u tome da pri poduzimanju političkih mjera i propagande — s obzirom na borbu protiv boljševizma i na osiguranje njemačke pozicije moći — osiguraju jedinstvo koncepcije i djelovanja u srpsko-hrvatskom prostoru. A to uvjetuje — prema Kascheu — raspravljanje o ovim temama: naziv i postupak s »pravoslavnima« u Hrvatskoj; intervencije u Hrvatskoj vojnog zapovjednika Srbije; uzajamno informiranje o situaciji u vezi s ustankom; utvrđivanje kod zaroblje-

[37] **Isti izvor, Nr. 1127 od 8. IX.**

nih ustanika njihove političke taktike; zajednički koraci u pogledu propagande, da bi razbili redove ustanika; postupak prema pravoslavnoj crkvi; tretiranje židovskog pitanja; pisanje štampe kad obrađuje srpsko pitanje.

Posljednjih tjedana - obavještava Kasche svoje ministarstvo - zapazilo se kao krajnje nepovoljno nejedinstveno shvaćanje i nedovoljno kontaktiranje. Ne treba zaboraviti na to da srpski nacionalizam pod komunističkom maskom postaje sve aktivniji i da, u najmanju ruku, ozbiljno ugrožava mir u zemlji i time vrlo važne privredne interese Reicha. Povrh toga, njemački ugled i položaj njemačkih oružanih snaga ne smiju biti narušeni slabošću prema neprijatelju koji umije spretno iskoristiti situaciju na Balkanu. Kasche će prethodno pretresti pitanja s Benzlerom i vojnim zapovjednikom. Ali praktičnu važnost može to imati onda ako zatim i ta pitanja rasprave s predstavnicima NDH i - koliko je potrebno — s ovdašnjim talijanskim činiocima. Kasche namjerava - javlja ministarstvu na kraju telegrama - da prema potrebi dođe potkraj toga tjedna u Berlin radi usmenog referiranja.

Poslanik Benzler je, 10. IX,[38] izvijestio Berlin o preliminarnim razgovorima s Kascheom u Beogradu.

Prethodni razgovor s poslanikom Kascheom o vraćanju zemunskog područja - javlja Benzler 10. IX - održan je 9. rujna. Vojni zapovjednik i generalni opunomoćenik za privredu (H. Neuhausen) napustili su svoje rezerve, tako da sada načelno postoji suglasnost da predaja zemunskog područja može uslijediti čim postignu sporazum s hrvatskom vladom o preduvjetima, tj. sigurnost za vojne i privredne interese Reicha. Za to se predviđaju pregovori u Zemunu uz sudjelovanje zagrebačkog poslanstva, vlade NDH, vojnog zapovjednika u Srbiji, generalnog opunomoćenika za privredu te Benzlerova ureda. Postignut je sporazum da predaja uslijedi po mogućnosti neupadljivo, tj. postepeno, bez spominjanja u štampi i bez formalnog ugovora. U tu bi se svrhu također prema vani pojavjo samo hrvatski privredni ured u Zemunu kao partner u pregovorima. Konačno uređenje privrednih interesa moglo bi uslijediti zatim u toku pregovora njemačko-hrvatskog vladinog odbora predviđenih za listopad, no zbog toga ne treba kasniti prethodna predaja. Benzler, na kraju, moli suglasnost svoga ministarstva i za sebe i za Kaschea.

I Kasche je, također IO,[39] izvijestio Berlin kako je rezultat proteklog dogovora u Beogradu da se Benzler, vojni zapovjednik, načelnik upravnog štaba Harald Turner i Neuhausen slažu s predajom zemunskog područja ustaškoj državi. Pobliže podatke javit će Benzler. Dalje — javlja Kasche - ti su činioci, također, suglasni s političkom jedinstvenošću pri tretiranju srpskog pitanja u političkom pogledu između Hrvatske i Srbije. Pobliži će izvještaj o tome, također, poslati Benzler. Dalje: o vojnoj akciji nije više bilo potrebno raspravljati u Beogradu, budući đa su Kascheovi razgovori s generalom Glaiseom u Zagrebu, uslijed njegovih daljnjih koraka kod ureda oružanih snaga Reicha, • već urodili rezultatom. Zbog toga je Kasche razgovarao, zajedno s Benzlerom, s višim zapovjednikom u Beogradu, generalom Baderom, pa zato Kasche upućuje na svoju brzojavku od 8. rujna. U pogledu predaje zemunskog područja očekuje upute ministarstva da razgovara s vladom NDH i pripreme zajednički dogovor u Zemunu o provođenju u život te odluke o predaji.[40]

[38] Isti izvor, Nr. 613 od 10. IX.

[39] Isti izvor, Nr. 1137 od 10. IX.

[40] Hitler je u razgovoru s Pavelićem, 24. IX 1942, izjavio da ne smiju pobuditi utisak da državne tvorevine koje su razorili ponovo uskrsuju (G. Fricke, nav. djelo, str. 97).

Sutradan je Kasche »pod najhitnije« javio ministarstvu kako mu je Lorković saopćio da posljednjih dana saznaju iz različitih izvora ovo: U Međimurju se vrši koncentracija jačih mađarskih snaga, među kojima i odreda za gradnju mostova; kasarna »Zrinjski« u Čakovcu puna je artiljerije; po pojedinim šumama postavljena je artiljerija a po kukuruznim poljima razmješteni su tenkovi; društvo *Erklyes Zaszlo* dijeli članske legitimacije u kojima je ucrtana Velika Mađarska s Hrvatskom i Slavonijom pod naslovom »Tako je bilo i tako će biti«. Jednako tako raspačavaju letke u kojim stoji »do Save pengoe (mađarska novčana jedinica), od Save lira a kuna će poći na pašu«; mađarski stražar na dravskom mostu kod Varaždina dobacuje prolaznicima koji mu pokazuju granične isprave: »Poslije 15. neće vam više to trebati«; šire se glasine da će mađarski upad u Hrvatsku uslijediti između 12. i 15. rujna. Hrvatska je strana o tome upitala mađarskog poslanika.

Ambasador u Rimu v. Mackensen je, 15. IX,[41] obavijestio ministarstvo da je, prilikom posjete savjetnika ambasade Bismarcka šefu Cianova kabineta, Anfuso toga dana vodio s Duceom različite telefonske razgovore o položaju u Hrvatskoj. Prvo obavještenje o tamošnjim nemirima dobila je talijanska vlada u vijesti agencije *Exchange, iz* Berna, istojg jutra i u njoj stoji, kako javljaju iz Budimpešte, da je u Zagrebu izbio ustanak i da su njemačke snage zaposjele grad. Nisu uspjeli Anfusovi pokušaji da dobije telefonsku vezu sa Zagrebom, uslijed smetnji na vezama. Prefekt ljubljanske pokrajine Grazioli, kojega je Anfuso nazvao, nije primio nikakve vijesti iz Zagreba. Upitan, Cosmelli je iz Berlina telefonski saopćio Anfusu — pošto se bio propitao u tamošnjem ministarstvu vanjskih poslova — kako tamo imaju vijesti o nemirima u Hrvatskoj, no da njemačke snage nisu zaposjele grad. Nadovezujući na to, informirao je Duce Anfusa telefonski da je upravo primio vijest prema kojoj je došlo do atentata bombama na glavnu poštu u Zagrebu i da je uslijed toga došlo do prekida telefonskih veza. (Riječ je o poznatoj diverziji na telefonskim postrojenjima glavne pošte u Zagrebu, 14. IX.) Anfuso je izrazio gledište, kao vlastito mišljenje, kako bi bilo najbolje da Hrvatsku zaposjednu talijanske snage, uklone Pavelićevu vladu i formiraju vojnu diktaruru! Ambasador Mackensen - na kraju - moli ministarstvo da strogo povjerljivo tretira to privatno izraženo Anfusovo gledište.

Savjetnik talijanske ambasade u Berlinu Cosmelli, alarmiran telefonskim upitom iz Rima, pohitao je u ministarstvo da se u državnog podsekretara Woermanna obavijesti o tome što se to zbiva u Zagrebu.[42] Woermann mu je odgovorio da je došlo do atentata na zagrebačku poštu i dodao kako im nije ništa poznato o upotrebi njemačkih trupa. Činilo mu se — zapisao je Woermann u svojoj zabilješci od 15. IX — kako iz tog upita proizlazi zabrinutost da Njemačka u Zagrebu upotrebom trupa nekako ne zadobije prednost, ako to i nije bilo izrijekom izraženo.

Ambasador K. Ritter u Führerovu Glavnom stanu je, 18. rujna,[43] dostavio uredu za šifru ministarstva vanjskih poslova brzojavku — s tim da je proslijede poslanstvu u Zagrebu - u kojoj stoji da će zapovjednik Jugoistoka general-feldmaršal W. List svoj posjet Zagrebu, kako se predviđa, iskoristiti za to da bi razgovarao s nadležnim njemačkim i hrvatskim činiocima o zajedničkom postupanju pri suzbijanju komunističkih ustanaka u Srbiji i u susjednim

[41] **PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 2, Nr. 2208 od 15. IX.**
[42] **PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 2, U. St. S. Nr. 867 od 15. IX.**
[43] **Isti izvor, Nr. 1006 od 18. IX.**

zemljama. Zaključeno je da upotrijebe još jednu njemačku diviziju u Srbiji radi bržeg slamanja komunističkih nemira u Srbiji. Tu će diviziju, vjerojatno, upotrijebiti u pravcu Sava - granica NDH. Budući da nije sigurno hoće li general-feldmaršala Lista prije puta poslanik Altenburg u Ateni moći upoznati sa sadržajem telegrafske direktive br. 951 od 15. IX, Ritter moli da Lista u Zagrebu svakako upoznaju s tim i iskoriste priliku da neposredno s njim rasprave suradnju radi likvidacije ustaničkog pokreta u Srbiji i susjednim zemljama. S tim u vezi, saopćava se nadalje da je Führerovom odredbom od 16. rujna razbijanje ustaničkog pokreta u prostoru Jugoistoka povjereno vojnom zapovjedniku Jugoistoka. Njemu su podređene u cilju provođenja tog zadatka sve snage kopnene vojske koje se nalaze na ustaničkom području prikupljene pod komandom generala XVIII armijskog korpusa generala Boehmea. Boehme ima izvršnu vlast na ustaničkom području i njemu su u tom pogledu podređene sve vojne i građanske vlasti. Tekst Führerove odredbe slijedi pismenim putem.[44]

Provedbena odredba nosi potpis načelnika Vrhovne komande general-feldmaršala W. Keitela a glasila je ovako:

1. Od početka pohoda protiv Sovjetske Rusije izbili su u područjima koja je zaposjela Njemačka svuda komunistički ustanički pokreti. Oblici postupka pri tom rastu od propagandističkih mjera i napada na pojedine pripadnike oružanih snaga sve do otvorene pobune i razgranatog »banditskog« rata.

Treba ustanoviti da je pri tome riječ o *masovnom pokretu* kojim jedinstveno rukovodi Moskva, a kome treba u teret upisati i pojedinačne slučajeve na izgled beznačajne u dosad inače mirnim područjima.

Imajući pred očima raznorazne političke i privredne napetosti u zaposjednutim područjima, mora se, osim toga, računati da će *nacionalistički i drugi krugovi* iskoristiti tu priliku da izazovu teškoće za njemačku okupacionu silu njihovim priključenjem komunističkom ustanku.

Tako nastaje za njemačko vođenje rata sve veća opasnost koja se u prvom redu očituje u općoj nesigurnosti za okupacione snage a također je već dovela do upućivanja snaga na glavna žarišta nemira.

2. *Dosadašnje mjere,* poduzete da bi se suprotstavili tom općem komunističkom ustaničkom pokretu, pokazale su se *nedostatne.*

Führer je stoga naredio da se *svuda primijene najoštrija sredstva* da bismo u najkraćem roku suzbili pokret.

Samo se na taj način, koji je u povijesti proširivanja moći velikih naroda uvijek bio uspješno primjenjivan, može ponovo uspostaviti mir.

3. Pri tom će se postupati u skladu s ovim uputama:

a) *Kod svakog slučaja* pobune protiv njemačke okupacione sile - sasvim svejedno kako bi se okolnosti pojedinačno činile — mora se zaključivati da je riječ o komunističkom korijenu.

b) Da bismo rovarenja uništili u korijenu, imaju se primijeniti *kod prvog povoda,* bez ikakvog oklijevanja, najstrože mjere da bi se nametnuo autoritet okupacione sile i spriječilo daljnje širenje. Pri tom treba imati na umu da u tim zemljama jedan ljudski život ništa ne vrijedi, a da se zastrašujuće djelovanje može postići jedino neobičnom strogošću. Kao odmazda za jedan njemački vojnički život mora u tim slučajevima općenito vrijediti smrtna kazna za 50 do 100 komunista kao razmjerna. Forma izvršenja kazne mora zastrašujuće djelovanje samo povećati.

[44] **Tekst te Hitlerove odredbe od 16. IX: *ADAP*, XIII, 2, str. 422-423.**

Obratan postupak, s tim da bi se isprva nastupilo s relativno blagim kaznama i da bi se zadovoljilo s prijetnjom pooštrenih mjera u cilju zastrašivanja, ne odgovara tim načelima i zato ga ne treba primijeniti.

c) *Politički odnosi* Njemačke i zemlje o kojoj je riječ nisu mjerodavni za držanje vojnih okupacionih vlasti.

Valja mnogo više uzeti u obzir i također propagandistički utvrditi da oštar zahvat oslobađa i domaće stanovništvo od komunističkih razbojnika i da mu tako samom koristi.

Vješta propaganda te vrste neće stoga dovesti do toga da stroge mjere protiv komunista izazovu nepoželjne posljedice u dobronamjernim dijelovima stanovništva.

d) *Domače snage* općenito će zakazati pri provođenju takvih mjera prisile. Njihovo brojno pojačavanje uvećava opasnosti za vlastite (njemačke) snage i stoga mora izostati.

Naprotiv, može se uvelike upotrebljavati raspisivanje premija i nagrada stanovništvu da bi se u prikladnom obliku osigurala njegova pomoć.

e) Ukoliko bi se iznimno pristupalo *vojnosudskom postupku* u vezi s komunističkom pobunom ili s ostalim prestupima protiv njemačke okupacione sile, primijenit će se najstrože kazne.

Djelotvorno sredstvo zastrašivanja može pri tome biti samo smrtna kazna. Posebice se moraju špijunska djelatnost, djela sabotaže i pokušaji stupanja u strane oružane snage načelno kažnjavati smrću. I za nedopušteno nošenje oružja treba općenito vrijediti smrtna kazna.

4. *Zapovjednici u okupiranim područjima* pobrinut će se za to da s ovim načelima odmah upoznaju sve vojne komande koje se imaju baviti provođenjem mjera protiv komunističke pobune.[45]

Toliko ta odredba koja je tek bila prva po redu.

Prilikom jednog od češćih boravaka u Reichu, Kasche je u Berlinu, u tamošnjem ministarstvu vanjskih poslova, razgovarao — prema zabilješci od 19. IX[46] — s državnim sekretarom. Weizsäcker mu je tom prilikom spomenuo da su trenutačno — što je poznato — u toku pregovori o novom Kascheovom zaduženju da postane komesar Reicha u Moskvi. Ali je Führer, na temelju referata ministra Ribbentropa, odlučio da Kasche zasad još ostane u Zagrebu. Kasche je nato upitao Weizsäckera bi li ga mogli službeno upoznati s tim planovima kako bi bio ovlašten da se u Zagrebu priprema za tu svoju novu djelatnost. S Hrvatima, doduše, ne bi želio govoriti o toj svojoj novoj funkciji iz lako shvatljivih razloga, no već je glasina o tome, na žalost, iz Mađarske došla u Hrvatsku. Weizsäcker - na kraju zabilješke upućene Ribbentropu - izražava mišljenje da ništa ne stoji na putu internom i tihom pripremanju poslanika Kaschea za novo mjesto.

Poslanik NDH u Berlinu Benzon opet je jednom posjetio ministarstvo vanjskih poslova i razgovarao — prema zabilješci od istog dana (19. IX)[4] — s državnim podsekretarom Woermannom, kao načelnikom političkog odjela. U Beogradu je četnički komandant Košta Pećanac — izjavio je tom prilikom dr Benzon — objavio izjavu i bit će od vlade Milana Nedića a — čini se — i od njemačkoga vojnog zapovjednika upotrijebljen za suzbijanje komunizma.

[45] ***Kriegstagebuch des Oberkommandos det Wehrmacht 1940-194S,*** **Band I: 1. August 1940-31. Dezember 1941, Zusammengestellt und erläutert von Hans-Adolf Jacobsen, Frankfurt am Main 1965, str. 1068-1069.**

[46] **PA, Büro RAM, Kroatien, St. S. Nr. 618 od 19. IX.**

[47] **Isti izvor, U. St. S. Nr. 873 od 19. IX.**

Nijemcima možda nije dovoljno poznato tko je zapravo taj Pećanac. Pećanac je izazvao u pozadini njemačke armije na Solunskom frontu ustanak već 1917. godine. U Hrvatskoj nastupaju četnici potpuno protiv hrvatske vlade. Iza toga stoji isti taj Pećanac kojem u Srbiji njemačke komande povjeravaju zadatke. Hrvatska vlada prati ta zbivanja s izvjesnom zabrinutošću. O tome je poslanik Kasche - primjećuje Woermann u svojoj zabilješci - već javio iz Zagreba brzojavkom od 1. rujna.

Woermann je odgovorio Benzonu da će suzbijanje komunizma na jugoistočnom prostoru biti upravo postavljeno na sasvim nove temelje. Vojni zapovjednik Jugoistoka zadužen je za suzbijanje ustaničkog pokreta na Jugoistoku. Iz toga će samo po sebi proizaći da će zadaće koje su sada povjerili četnicima postati beznačajne. Uostalom, unaprijed su svjesni da je upotreba četnika u borbi protiv komunizma samo jedno pomagalo za nuždu i u tom se pogledu ne zanose nikakvim iluzijama.

Može stoga sumirajući reći da ne postoji nikakav povod za neku zabrinutost.

Poslanik NDH htio je ministarstvu - zapisao je Woermann istog dana - opširnije izložiti pitanje zemunskog krajička na temelju naloga svoje vlade koji vremenski, kako se čini, nije novijeg datuma. Woermann ga je morao informirati kako je u međuvremenu postignuta načelna suglasnost unutar njemačkih nadležnih vlasti da se zemunski krajičak izvuče ispod nadležnosti vojnog zapovjednika Srbije. Sada je riječ samo još o tome da se sporazumiju o oživotvorenju postignute principijelne suglasnosti. Za Benzona je ta vijest bila iznenađenje i nije sakrivao — zapisuje Woermann — svoje zadovoljstvo.

Kasche je u Zagrebu — pripremajući se za svoju novu misiju u Moskvi — primio aktom ministarstva vanjskih poslova od 3. X geografske karte Sovjetskog Saveza i 29 foto-kopija velikoga sovjetskog atlasa.

Dan kasnije[49] javio je Berlinu da je toga dana u podne (4. X) potpisan u Zemunu sporazum o prenošenju zemunskog područja u sastav NDH. Predaja će uslijediti 10. listopada, a pobliži izvještaj dostavit će poslanik Benzler kao opunomoćenik ministarstva vanjskih poslova u okupiranoj Srbiji.[50]

Ali mnogo je zanimljivije i historijski pikantnije — pa da time i završimo — ono što Kasche dalje javlja Berlinu u istom telegramu (br. 1203 od 4. X): Poglavnik mu je povjerljivo dao do znanja da je on (Pavelić) — posredstvom jednog osobno mu poznatog Srbina — Milanu Nediću proslijedio poruku da je spreman, uz ova dva uvjeta, da teži miroljubivom odnosu sa Srbijom, a to su: prvo, dotadašnja razračunavanja imaju se predati zaboravu, s tim da više ne dođe do daljnjih borbi; drugo, obje države imaju svoju izgradnju provesti u najužem naslonu na Njemačku.

[48] PA, Nachlass Kasche, svežanj 2.

[49] PA, Büro Staatssekretär, Kroatien, Band 2, Nr. 1203 od 4. X.

[50] O tome govori dopis ustaškoga ministarstva vanjskih poslova Br. V. T. 54/41 od 6. X 1941. upućen ministarstvu unutrašnjih poslova (A-VII, NDH, Kut. 213, Br. 7/1).

Zaključak

Da se sad, na kraju puta, osvrnemo i - ponavljajući najvažnije — pokušamo iznijeto sažeti u nekoliko zaključaka:

1. Ante Pavelić, kao prvak i narodni zastupnik malobrojne *Hrvatske stranke prava,* napustio je Zagreb i emigrirao u drugoj polovici siječnja 1929. god. tek što je kralj Aleksandaf manifestom od 6.1 1929. ukinuo Vidovdanski ustav, raspustio Narodnu skupštinu, zabranio političke stranke i uveo svoju osobnu diktaturu. Valja pri tom zapamtiti da Pavelić pred sam odlazak u inozemstvo nije osnovao »ustaški pokret« - kako se to iz lako shvatljivih razloga trudila dokazati službena ustaška historiografija i publicistika (R. Horvat, D. Crljen i drugi) - nego je to učinio kasnije u inozemstvu boraveći u Italiji pod okriljem fašističkog režima. Pavelić je već 1927. god. bio uspostavio povjerljiv kontakt s Duceom fašističke Italije prilikom svog boravka u Rimu. Tom je prigodom izaslaniku fašističke vlade Davanzatiju tumačio program stranke koju zastupa; upozorio Mussolinijeva pouzdanika da se stranka zalaže za nezavisnost Hrvatske; da računa s nepremostivom suprotnošću između Hrvatske i Srbije i - s talijansko-jugoslavenskim sukobom »da dobiju ono što se ne nadaju da bi mogli postići vlastitom snagom i učinkom unutrašnje krize«. Uručio je Talijanu (za Mussolinija) i promemoriju u kojoj se ističe da Hrvati (tj. Pavelić) zahtijevaju obnovu države, nezavisne od Srbije ili Jugoslavije; da smatraju kako se pitanje istočnog Jadrana ne može riješiti drukčije nego samo dogovorom jadranskih naroda (Hrvata, Crnogoraca i Albanaca) s Italijom; da bez ikakve rezerve priznaju Italiji pravo na prevlast na Jadranu i osuđuju svako nastojanje koje bi išlo za tim đa oslabi to pravo ili ga dovede u sumnju; da priznaju Italiji pravo da se za potrebe prenaseljene zemlje koristi privrednim bogatstvom Balkana i kako su spremni prilagoditi se sferi talijanskih interesa, i politički i u privrednom i vojnom pogledu. Na temelju tih načela spremni su izvesti najskrajnije posljedice, još dalje od ograničenja iz Rapallskog ugovora (1920) i svih kasnijih konvencija u vezi s njim, koje još nisu ratificirane. Osim utanačenja političkog, gospodarskog i teritorijalnog značenja sadržanih u tim ugovorima koje Hrvatska u cijelosti i bez rezerve priznaje — stoji u toj Pavelićevoj promemoriji — Hrvatska je odlučila odreći se držanja ratne mornarice na Jadranu, ako Italija želi preuzeti zaštitu hrvatske obale; odstupiti Italiji u tu svrhu Boku Kotorsku s onim visovima koji su strateški važni na teritoriju Dalmacije i Hercegovine, a potrebni za uspostavu mostobrana i dovršenje ratne luke Boke Kotorske, i osim toga priznati Italiji pravo na otocima ili kopnu na upotrebu naprava potrebnih za njenu djelotvornu zaštitu i vojnu kontrolu; dati Italiji na gospodarskom polju sve koncesije u vezi s korištenjem prirodnih bogatstava Bal-

kana, koliko na samom zemljištu Hrvatske toliko i preko nje na Balkanu; odreći se izgradnje trgovačke luke za stanovit broj godina koji se ima još utanačiti da ne bi omela razvitak Rijeke, s tim da će se riječkoj luci garantirati veza s Mađarskom. Hrvati priznaju ta navedena načela i obveze - navodi se izrijekom — ako dođe do osnutka Nezavisne Države Hrvatske. No i prije njenog ostvarenja Hrvati su odlučili da uspostave talijansko-hrvatsku suradnju u pogledu zajedničkog protivnika, da bi se suprotstavili srpskim težnjama na Jadranu, što je to potrebnije jer nema sumnje da će se Srbija, prije ili kasnije, pridružiti interesnoj sferi obnovljene Rusije i djelovati kao njen eksponent na Jadranu. Dođe li do oružanog talijansko-jugoslavenskog sukoba, Hrvati će djelatno provoditi defetizam na štetu jugoslavenske vojske i države, a u pogodnom će trenutku, uz pomoć članova sokolske organizacije, započeti oružanu akciju protiv Srba, i talijanskoj će vojnoj komandi pružati važne obavijesti i podatke.

Zato se, iznimno, potpuno slažem s Jerom Jarebom kad zaključuje da je ta promemorija »sjeme, iz koga su iznikli kasniji Rimski ugovori. Rimski ugovori iz svibnja 1941. logičan su zaključak ili posljedica Pavelićeve politike, započete u lipnju 1927, dok je još bio u Zagrebu podpredsjednikom Hrvatske Stranke Prava, narodnim zastupnikom zagrebačke oblasti i zagrebačkim gradskim zastupnikom«.

2. Pavelić nije odmah otišao u Italiju nego je za sjedište svoje akcije izabrao Beč gdje mu se pridružio i tajnik stranke Gustav Perčec. Otputovali su u Budimpeštu pa dalje u Sofiju da bi se tamo povezali s »državnim teroristom« i predvodnikom reakcionarnog dijela *VMRO* Ivanom Vančom Mihajlovim. Pavelić je rasporedio posao »revolucionarne akcije« tako da je Perčec kao bivši austrougarski oficir bio zadužen za terorističku stranu dok je sam preuzeo političko-propagandnu stranu posla. Prva njihova žrtva bio je u Zagrebu T. Schlegel. No austrijskoj je vladi ubrzo dozlogrdila ta njihova aktivnost i donijela je odluku da uskraćuje dozvolu boravka Paveliću, a kasnije i Perčecu. Nato je Pavelić otputovao u Njemačku da bi se zatim stalno nastanio u Italiji (u Veroni) dok je Perčec smjestio svoj štab u Mađarskoj iznajmivši mađarskim novcem imanje Janka-pustu kao logor za vježbanje terorista i polazište u akcije. U Milanu se nalazila *Hrvatska emigrantska kancelarija* koja će kasnije prerasti u *Glavni ustaški stan.* Njoj je zadatak bio da prihvaća prve pridošlice u buduću ustašku organizaciju, no kako u zemljama koje su Paveliću od početka pružale političku podršku i materijalnu pomoć (Italija i Mađarska) nije bilo naših radnika hrvatskog porijekla u iole većem broju, morali su tražiti pristaše drugdje (u Belgiji, Francuskoj, Njemačkoj, te Južnoj i Sjevernoj Americi). U Belgiji su u tu svrhu 1930. god. osnovali *Hrvatski savez za uzajamnu pomoć,* kao prikriveni ustaški centar za regrutaciju, a u Južnoj Americi društvo *Hrvatski domobran.* Prvi ustaški logor bio je osnovan u Italiji u drugoj polovici 1931. godine u malom planinskom mjestu Bovegno, pokrajina Brescia, i broj njegovih pripadnika nije bio znatan: u početku njih desetak-petnaestak, da bi kasnije porastao na četrdesetak. Zapovjedništvo logora nalazio se u središtu pokrajine (Brescia) kamo se iz Verone preselio i sam Pavelić, a tu se nalazila i tiskara *GUS-a* u kojoj se tiskao list *Ustaša.* Tu su nastale 1932. god. i prve organizacione odredbe *Ustaše - hrvatske revolucionarne organizacije (UHRO);* tu su doneseni prvi vojnički propisi a u samom se logoru odmah pristupilo vojnoj obuci. Odziv kod naših ekonomskih emigranata u državama Južne Amerike nije bio brojan dok je u

Seraingu već otprije bio pripremljen teren, pa je tamo i bio sve do jeseni 1934. god. glavni »ustaški regrutni centar« radi naših ekonomskom krizom i nezaposlenošću ugroženih i nezbrinutih ljudi. U propagandi je Pavelić zagovarao radikalna sredstva borbe (nož, revolver, bombu i pakleni stroj kao »idole«!), a 1932. god. »obznanio« je i Ustav *UHRO-a.* Nešto kasnije sastavio je i Načela organizacije, no u jesen 1932. god. činilo se Paveliću da bi valjalo nešto započeti i s talijanske strane a ne samo iz Mađarske. Tako je došlo do ubacivanja desetorice ustaša iz Italije (Zadar), krstarenja po Velebitu i napada na žanđarmerijsku stanicu u selu Brušani nakon čega se grupa povukla, a prije nje su prešli iz Gospića »na sigurno« u Italiju A. Artuković i M. Došen, da se pridruže Paveliću i organizaciji. Potkraj 1933. god. pokušali su, opet iz Italije, atentat u Zagrebu na kralja Aleksandra (Petar Oreb) bez uspjeha, ali je zato onaj izveden u Marseilleu 9. X 1934. uz pomoć jednog atentatora iz *VMRO* bio okrunjen uspjehom. Velebitska akcija bila je povod preseljenju logora Bovegno u Borgo Val di Taro (provincija Parma). Tu je ustaška grupa - uslijed pridolaska ekonomskih emigranata ugroženih ili pogođenih krizom i nezaposlenošću ili pojedinaca iz domovine — od 140 porasla na nekih 300 pripadnika, no ni tu nisu ostali dulje nego su već 19. VII 1933. prešli u Vischetto, općina Bardi u provinciji Parma. U Parmu su prešli i civilni funkcionari organizacije i svih zajedno u grupi bilo je tada oko 400. Veliki dio pridošlica pristizao je iz Belgije i to preko Kölna gdje se nalazio prihvatni punkt koji bi ih upućivao dalje na jug. U Italiji su za njih postojala prihvatilišta u Comu, Udinama, Rijeci i Milanu dok je u Austriji postojao punkt u Klagenfurtu (Celovcu). Najvažniji centar za informacije i pregrupaciju nalazio se i nadalje u Milanu, a taj je centar radi veće sigurnosti bio u svibnju 1934. god. premješten u Bolognu. Uspjeh i odjek atentata u Marseilleu izmijenili su sudbinu organizacije u Italiji i u Mađarskoj.

Dakle: Pavelića prihvaća fašistička Italija i pruža mu podršku i materijalnu pomoć za organizaciju, uz zdušnu asistenciju mađarskih vladinih krugova. Na teritoriju Italije i Mađarske niču logori organizacije (Bovegno i Janka-pusta) namijenjeni za vojnu obuku i okupljanje terorističkih grupa i s njihovog državnog teritorija upadaju terorističke grupe ili pojedinci radi sabotaža, podmetanja paklenih strojeva, atentata, ubacivanja propagandnog materijala, letaka i dr.

3. Ettore Conti, generalni inspektor talijanske policije, zadužen za vezu i nadzor nad Pavelićem i njegovom organizacijom, datira formalno dopuštenje talijanske vlade da Pavelić u Italiji »osnuje jedno vojnički organizirano jezgro« s godinom 1932. Ta odluka Rima najvjerojatnije je povezana s drugom jednom paralelnom odlukom: da se unutar ministarstva vanjskih poslova u Rimu osnuje odjel »Hrvatska«, povjeren diplomatskom službeniku imenom Paolo Cortese. S njim je Pavelić ionako od svog dolaska u Italiju neprekidno održavao dodir što je uostalom i bilo službeno »diplomatsko« zaduženje samog Cortesea. Službeno sjedište inspektora Contija nalazilo se u Pisi i tu svoju dužnost u vezi s Pavelićem i ustašama zadržao je sve do 1941. godine. Svoje izvještaje dostavljao je direktno šefu talijanske policije senatoru Bocchiniju a istodobno predstojniku odjela »Hrvatska« u ministarstvu vanjskih poslova u Rimu (P. Cortese, zatim Quinto Mazzolini i, na kraju, Luigi Vidau). Nadležnost između talijanske policije i diplomacije bila je u pogledu ustaškog »nucleusa« ovako podijeljena: Conti je bio dužan da održava dodir s Pavelićem isključivo da bi mu olakšao organiziranje i, kasnije, preseljavanje sabir-

nog logora. Uz to, financijska pomoć pritjecala je Paveliću posredstvom Contija, no direktivne ovlasti, i to ne samo političke prirode, nalazile su se isključivo u rukama diplomatskih službenika odnosno ministarstva vanjskih poslova u Rimu. Prema tome predstojnik odjela »Hrvatska« bio je zadužen da održava i nadalje stalan kontakt s Pavelićem, da preuzima zahtjeve koje bi mu Pavelić upućivao, u prvom redu one o vojnoj organizaciji »nucleusa« i naoružavanju ustaša.

Zanimljivo je - a i to valja zapamtiti - da tridesetih godina teku strogo povjerljivi pregovori između kralja Aleksandra i Mussolinija. Za vrijeme dakle dok Pavelić kao ustaški poglavnik - novcem i uz suglasnost fašističkog Rima - razvija svoj »pokret«, podiže svoju organizaciju *(UHRO)* koja radi na - navodno - oslobođenju Hrvatske, osniva sabirni logor u Bovegnu, ubacuje teroriste i atentatore, upućuje predstavke Društvu naroda, širi letke, piše i sastavlja razne publikacije i drugo, Mussolini - posredstvom pouzdanika imenom Guido Malagola Cappi - održava kontakt s Aleksandrom i koristi se »uslugama« Pavelićeve organizacije da zaplaši Aleksandra, da mu ustaška organizacija posluži kao sredstvo pritiska na režim u Beogradu kako bi bio što popustljiviji u tim pregovaranjima. No, pregovori se razbijaju na pitanju Albanije - a o njima, dakako, Pavelić nema pojma! - jer kralj nije nikako pristajao da u tom prostoru prizna Italiji »premoć talijanskih interesa«, pa Duce okreće batinu. Stoga i dolazi do akcije na Velebitu, do pokušaja atentata u Zagrebu i, konačno, do atentata u Marseilleu. I sam direktor u tadašnjem talijanskom ministarstvu vanjskih poslova R. Guariglia priznaje naknadno da je »hrvatsko pitanje« (tj. Pavelić) služilo, uz albansko, kao instrument pritiska kako bi prisilili beogradsku vladu da prihvati svršene čine.

Prema tome: time je označena uloga Pavelića i njegove ustaške organizacije od samog osnivanja. Ustaška je organizacija od samog početka imala poslužiti kao instrument fašističke diplomacije u pregovorima s režimom u Beogradu, kao prikladno sredstvo pritiska i kao eventualno oruđe ako se ukaže potreba da Italija pristupi ostvarenju ideje dizanja ustanka u Hrvatskoj i razbijanja jugoslavenske države, ideje kojom se, manje-više, neprekidno zanosio B. Mussolini.

4. Pokazalo se nakon Marseillea da je ta računica bila pogrešna jer se Jugoslavija nije raspala, a Mussolini je zbog svjetskoga javnog mišljenja sve ustaše prebacio na Lipare i tamo ih internirao, dok je Pavelića i Eugena Kvaternika - odbivši zahtjev francuskih vlasti da ih izruči — strpao u torinski zatvor. Uspaničeni Mađari prebacili su u najvećoj konspiraciji preostale ustaše (desetak) iz Mađarske u Italiju i tu je Vj. Servatzy — po Pavelićevom naređenju - likvidirao Perčeca. Došlo je do tužbe Jugoslavije i rasprave o njoj pred Društvom naroda, no tužba je bila upravljena samo protiv Mađarske, a ne i protiv Italije, a zatim i do sudskog procesa protiv trojice ustaških atentatora pred sudom u Aix-en-Provenceu. Kad se bura stišala, Pavelić je bio pušten na slobodu a knez Pavle kao inicijator i neimar i vanjsko- i unutrašnjopolitičkog kursa jugoslavenske države trudio se da se prošlost (atentat u Marseilleu) preda zaboravu i da njegov novi predsjednik vlade i ministar vanjskih poslova M. Stojadinović potraži putove suradnje i zbližena s fašističkom Italijom, nastojeći da Jugoslaviju postepeno oslobodi savezničkih obveza i pretvori u neutralnu državu. Tako otpočinju pregovori s Rimom i u njima se pregovarač (Ivan Subbotić) ustrajno i vjerno pridržavao vladinih uputa u pogledu ustaša

(»nastojati na bezuslovnoj potrebi hitnog rešenja pitanja terorista«) pa je talijanska strana na kraju pristala da likvidira ustaški logor i da ustaše konfinira po pojedinim mjestima Italije s tim da u Rim dođe jugoslavenski policijski službenik radi nadzora nad izvršenjem dogovorenog. Pošto je Ciano u Beogradu 25. III 1937. potpisao sa Stojadinovićem tzv. »Beogradske ugovore«, talijanske su vlasti doista raselile znatan broj ustaša. Pavelić je nakon izlaska iz zatvora boravio neko vrijeme u sanatoriju, a kasnije se nastanio u Sieni dok se doglavnik M. Budak odlučio na povratak u Zagreb, sastavši se i sa samim jugoslavenskim predsjednikom vlade M. Stojadinovićem u Villa d'Este na Lago di Como u sjevernoj Italiji. I Budakov povratak pridonio je osipanju ustaške organizacije u Italiji, ali je izazvao i sve veću sumnju kod kneza Pavla u »čistoću« Stojadinovićevih planova i pravih namjera u budućnosti. Budakov povratak pridonio je ipak — htio to režim ili ne — oživljavanju ustaške struje izvan a ustašoidnih elemenata i simpatizera A. Pavelića unutar *Hrvatske seljačke stranke* pod nominalnim vodstvom VI. Mačeka. Tako se težište ustaško-frankovačke akcije prenijelo iz inozemstva u domovinu jer vani prilike za ustaše više uopće nisu bile povoljne.

U hrvatskim je masama već nakom krvoprolića u Narodnoj skupštini i smrti Stj. Radića, a osobito u uvjetima apsolutističkog režima nakon 6.1 1929. koji je na unutrašnjopolitičkom planu predstavljao potpun promašaj što je na kraju uvidio i sam kralj Aleksandar, jačala opozicija, jačao duh oporbe i otklona ne samo ideje jugoslavenstva nego čak i zajedničke jugoslavenske države uopće. Režimsko »integralno jugoslavenstvo« pokazivalo se u praksi kao plašt kojim se prikriva velikosrpska hegemonija, nacionalna neravnopravnost i ekonomska eksploatacija. Postupci režima izazivali su ne samo porast anticentralističkih snaga uopće nego nacionalistička i šovinistička reagiranja i separatistička istupanja. Frankovački elementi stupali su zajedno s ostalima u tzv. »Hrvatskom seljačkom pokretu« - kako se običavalo nazivati *HSS* u to vrijeme - ali im je kasnije sve više smetalo Mačekovo pregovaranje s izaslanicima opozicionih građanskih stranaka iz Srbije, odlaženje u audijencije knezu Pavlu i drugo, pa se počelo pomišljati na obnovu *Hrvatske stranke prava,* no od toga se odustalo. M. Budak je na početku veljače 1939. god. pokrenuo tjednik *Hrvatski narod* i oko tog lista proosovinske orijentacije i pripomoćne zadruge *Uzdanica* pod vodstvom SI. Kvaternika počeli su se okupljati frankovački elementi i ustaše nezadovoljni mlakom, »nagodbenjačkom« i nedovoljno radikalnom politikom službenog vodstva *HSS. Uzdanica* kao legalna matica »ustaškog pokreta« u domovini okupljala je članove i imala svoje »izvjestitelje« (pouzdanike) po raznim mjestima, u Hrvatskoj i Slavoniji, a manje u Bosni i Hercegovini. »Izvjestitelji« su prikupljali nove članove organizacije i pretplatnike za *Hrvatski narod;* sami nisu na svoju ruku smjeli upisivati pojedince kao nove članove bez dozvole središnjice u Zagrebu koja je preispitivala život i političku prošlost svakog pojedinca što je bila glavna briga SI. Kvaternika kao organizatora i predvodnika *Uzdanice.* Do radikalizacije duhova i političkog razilaženja dolazi nakon zaključenja »Sporazuma Cvetković-Maček«, osnivanja Banovine Hrvatske na čelu sa »solunašem« Ivanom Subašićem, otpočinjanja rata s Poljskom i sve očiglednije premoći Trećeg Reicha na kontinentu. Od toga nisu ostale pošteđene ni stranačke organizacije *HSS.* Ti kadrovi *Uzdanice* poslužili su okupatoru pri »prevratu« poslije 6. IV 1941. O pravom stanju stvari u Italiji, političkom položaju Pavelića, konfiniranju ustaških kadrova i nalogu Rima kao naredbodavca da organizacija mora mirovati malo se u Hrvatskoj znalo.

5. Jugoslavija je u to vrijeme - prema međusobnom sporazumu Hitlera i Mussolinija - ulazila u interesnu sferu fašističke Italije i tako je to ostajalo - barem formalno - sve do raspada, do kapitulacije jugoslavenske vojske i proglašenja ustaške države u sjeni njemačkih oružanih snaga. Diplomacija fašističkog Rima pokazivala je veliku osjetljivost u tom pitanju. Pribojavala se, naime, njemačke snage, pritiska i eventualnog nadiranja prema jugu (Trst!) i bila u neprekidnom strahu za svoje početne pozicije u Podunavlju i na Balkanu, pa je čak i samo »pomirenje« s Jugoslavijom (1937) bilo uvjetovano, uvelike, tim strahom fašističkog Rima od (sve veće) njemačke moći, utjecaja i ekspanzije. Njemački su vrhovi u to vrijeme neprekidno isticali da u tom prostoru imaju samo ekonomske interese, ali su neposredno pred rat u jesen 1939. god. — neočekivano - predložili zatečenom Duceu da sudjeluje u njemu, i to tako da napadne Jugoslaviju, da je raskomada i okupira Hrvatsku i Dalmaciju, što je Duce otklonio, ali nije napuštao tu mogućnost. Zato je Ciano 22. VIII 1939. unio u svoj Dnevnik da su se Mussolini i on složili u tome da ne žure nego da ostanu u stavu čekanja i prema Jugoslaviji. Čekati i ako je moguće biti spreman da i mi - zapisuje on - uzmemo naš dio plijena u Hrvatskoj i Dalmaciji. Duce je već formirao armiju pod zapovjedništvom Grazianija, a on (Ciano) započeo je s mobilizacijom hrvatskih prijatelja, u Italiji i na terenu. Zato se Ciano u dva navrata (23. I i 10. V 1940) sastajao s Pavelićem, no ulazak Italije u rat na strani Njemačke odgada planiranu akciju protiv Jugoslavije u povodu koje su »članovi Hrvatskog narodnog odbora za oslobođenje i uspostavu Nezavisne Države Hrvatske« u Zagrebu uputili Cianu apel od 10. VI u kojem pozivaju talijansku (»prokušanu i nepobjedivu«) vojsku da bi uzmogli uspostaviti, pod zaštitom Italije, tisućljetnu hrvatsku državu. No, sad je Hitler bio taj koji je morao smirivati borbenost Ducea jer u tom času — dok V. Britanija nije na koljenima — nije želio nikakvih zapletaja na Balkanu. Mussolini je u dilemi: da li napasti Jugoslaviju ili Grčku, odabrao Grčku i udario na nju (28. X 1940). Talijanski porazi dovode na Balkan Njemačku što je znatno pogoršalo situaciju i otežalo pozicije Jugoslavije i kneza Pavla. Na jednoj strani Hitler sve odlučnije zahtijeva da Jugoslavija priđe Osovini i potpiše pristup Trojnom paktu dok V. Britanija sve življe želi da Jugoslavija pomogne Grčku i uđe u rat; zato na britanski podsticaj i dolazi u Beogradu do državnog udara 27. III 1941. i rušenja vlade D. Cvetkovića koja je dva dana ranije zaključila i potpisala instrumente o pristupu Trojnom paktu. Reakcija Hitlerova bila je odlučna, brza i radikalna: Jugoslaviju treba raskomadati! Pri tom je pomišljao da se Hrvatska orijentira prema Mađarskoj i tek ga je Duce u odgovoru na Hitlerovo pismo o odluci da napadne Jugoslaviju upozorio da pri tom pothvatu treba računati i sa separatističkim tendencijama kod Hrvata koje predstavlja doktor Pavelić. Zato Rim aktivira Pavelića i njegove (raseljene) ustaše, a ü dva razgovora s-Mussolinijem (29. III i 11. IV) Pavelić potvrđuje svoje ranije preuzete obveze, što nalazi svoju pravnu formulaciju u tekstu »Rimskih ugovora« od 18. V 1941.

6. Započele su vojne pripreme, a u Zagrebu i oko njega aktiviranje ustaške rezerve pod vodstvom SI. Kvaternika, dok su talijanske vlasti pokušale ubrzano da prikupe raseljene ustaše u Pistoji. Njemačka se diplomacija trudila da privoli VI. Mačeka — ne otkrivajući mu zašto mu to predlaže - da osobno ne ulazi u Simovićevu vladu (jer su Nijemci mnogo više polagali na nj nego na Pavelića ocijenjenog u Berlinu kao izrazitog talijanskog piona). Taj prijedlog Maček nije htio prihvatiti i tako je Pavelić ostao bez konkurencije. Momčilo

Ninčić je u Beogradu — posredstvom svog brata Velizara - pokušavao da se nekako poveže s Berlinom, a nastojali su i da Mussolinija zainteresiraju i pridobiju da preuzme ulogu posrednika, ali sve je bilo uzalud. Njemačka je 6. IV 1941. prešla u napad i raspad se državnog i vojnog mehanizma tadašnje jugoslavenske države počeo posvuda sve jače i očiglednije ocrtavati. Tako je došlo i do talijansko-jugoslavenskog sukoba u kojem je Pavelić već 1927. godine gledao šansu za sebe. Kvaternik je u Pavelićevo ime uz asistenciju izaslanika Berlina (E. Veesenmayer) proglasio osnivanje »Nezavisne Države Hrvatske« u času kad je u Zagreb zagazio njemački okupator. Mussolini se požurio da mu Pavelić posredstvom F. Anfusa potvrdi preuzete obveze (»Karlovačka epizoda«, 14. IV 1941), a Ribbentrop je nato obavijestio svog čovjeka u Zagrebu da u tom prostoru valja dati prednost fašističkoj Italiji. I Njemačka i Italija priznale su 15. IV svoju tvorevinu koju je austrijski historičar R. Kiszling duhovito nazvao »država iz retorte«, ali s jasnim upozorenjem da je priznanje jedno a pitanje granica drugo. Stoga je došlo do bečkog sastanka Ciano-Ribbentrop na kojem se pretresalo pitanje diobe plijena. Tu je Hitler - sav zaokupljen pripremama za plan *Barbarossa* (plan napada na Sovjetski Savez) - izjavio 22. IV da je Njemačka nezainteresirana u ustaškoj Hrvatskoj i preporučio direktne pregovore Rima s Pavelićem o budućem razgraničenju. Pavelić je sam kao svoj ministar vanjskih poslova vodio te pregovore s Rimom i za njih nosi najveću odgovornost. Pošto su Duce i on u Tržiču (Monfalcone) 7. V parafirali nacrte ugovora, Pavelić je s brojnom deputacijom otputovao u Rim i 18. V ponudio »Zvonimirovu krunu« jednom princu savojske dinastije potpisavši i sramotne »Rimske ugovore« koji su svakom poštenom čovjeku morali otvoriti oči u spoznaji o kakvom je čovjeku i režimu u Hrvatskoj riječ. Pavelić je zatim otišao »na podvorenje« i Hitleru, i Hitler mu je tom prilikom dao »zeleno svjetlo« za krvavi nastavak ubijanja, progona, logora i »jama« vezan uz opstanak ustaške države.

7. Fašistička Italija nije nikada bila sklona jugoslavenskoj državi. Naprotiv, Mussolini je uvijek gledao susjedu na istočnoj obali Jadrana kao branu imperijalističkom presizanju Italije i širenju njenog utjecaja u Podunavlje i na Balkan. I pošto mu je ta brana smetala — i to ne samo njemu nego i prethodnicima na kormilu Italije od 1918. do 1922 - neprekidno se nosio mišlju da je iznutra slabi, da bodri njene protivnike (domaće i strane), da ometa njenu konsolidaciju, da pomaže sve one snage, struje i grupe koje djeluju centrifugalno, podrivajući i razbijajući. Italija — od svršetka rata 1918. god. pa dalje - koncipira i ostvaruje tzv. »Plan Badoglio« (1918), bodri D'Annunzija i njegove ofenzivne planove, pomaže crnogorske separatiste, albanske kačake, Vanču Mihajlova i mnoge druge. Može se reći da je Ducea — od pojave Ante Pavelića na sceni kao potencijalnog suradnika i pomagača pri tom poslu (a Pavelić mu se potpuno otkrio u promemoriji iz 1927. godine!) — uvijek zaokupljala poput neke »fiksne ideje« zamisao dizanja ustanka u Hrvatskoj, talijanske oružane intervencije i razbijanja jugoslavenske države — te »umjetne tvorevine Versaillesa«. Mussolini je to vrlo upečatljivo i iskreno formulirao 1933. god. rekavši da je interes fašističke Italije u tome da na svom pragu, na granici imaju »prašinu država« a ne jednu moćnu i solidnu državu (što Jugoslavija tada zapravo nije bila ni mogla biti, no za takvu su je tada uzimali čak i dobro obaviješteni ljudi). Tu »prašinu« predstavljale su - ili su bar u njegovoj općoj koncepciji oko sredine 1941. godine imale predstavljati —

ustaška Hrvatska A. Pavelića, »nezavisna« Crna Gora i proširena Albanija uz teritorijalne dobitke za samu Italiju pri diobi jugoslavenskog plijena. I zato je Mussolini pomagao, financirao, držao i štitio Pavelića i (prvu) hrvatsku ustašku emigraciju — »to čudo svjetske povijesti i uzor hrvatske oslobodilačke borbe«, kako je euforički naziva njen službeni povjesničar (Mijo Bzik).

Na drugoj strani imamo političara Antu Pavelića koji predvodi radikalno, ekstremno-nacionalističko krilo hrvatske građanske politike s velikohrvatskim programom, kome nitko drugi nije dovoljno Hrvat, kome su puna usta Hrvatstva, koji se neprekidno zaklinje u svetinje hrvatskog naroda i najpogrdnijim riječima žigoše nagodbenjaštvo, »Slavosrbe«, popustljivost i izdaju, a vezuje svoju ustašku lađicu uz oklopnjaču talijanskog fašizma, režima ondašnje velesile u Evropi koja jedina u taboru revizionističkih država priželjkuje, računa i zahtijeva u prvom redu jadransku obalu naseljenu u većini Hrvatima: našu Dalmaciju (kolijevku hrvatske države u ranom srednjem vijeku!), preostale dalmatinske otoke i druge krajeve naseljene Hrvatima. Pri tom se samo potvrđuje određeni kontinuitet politike frankovaca u Hrvatskoj koji poslije 1918. god. uvijek traže i nalaze strane poslodavce (D'Annunzio, »Hrvatski emigrantski revolucionarni komitet« u Gracu, I. Perčević u Beču, I. Frank u Budimpešti).

Zato nije točno da je Pavelić izdao interese hrvatskog naroda tek u času potpisivanja »Rimskih ugovora« 1941. god. nego je on to počinio već mnogo ranije povezujući se u svojoj političkoj djelatnosti u emigraciji s imperijalizmom talijanskog fašizma i ostalim totalitarno-terorističkim režimima i snagama u Evropi. »Rimski ugovori« predstavljaju samo logičnu posljedicu te i takve politike, nehrvatske »in extremis«, i iskupljenje ranije preuzetih obveza plaćenika.

Valjalo je platiti ceh, samo što ga on nije platio.

PRILOZI

SLUŽBOVNIK USTAŠKE VOJSKE

I.

Svrha je i zadaća Ustaše hrvatske revolucionarne organizacije uopće, a po tom i hrvatske ustaške vojske, kao sastavnog dijela ustaške organizacije određena u točki 1. i 2. ustava U.H.R.O.

Točka 1. glasi:

»Ustaša, hrvatska revolucionarna organizacija, imade zadaću da oružanim ustankom (revolucijom) oslobodi ispod tuđinskog jarma Hrvatsku, da ona postane potpuno samostalna i nezavisna država na cijelom svome narodnom i povijesnom području.«

Točka 2. glasi:

»Kada taj cilj bude postignut, ustaška će -organizacija braniti svim sredstvima državnu samostalnost Hrvatske i narodnu osebujnost hrvatskoga naroda, te se boriti za to, da u hrvatskoj državi uvijek bude vladao samo hrvatski narod, te da on bude potpuni gospodar svih stvarnih i duhovnih dobara u svojoj zemlji.«

II.

Opće je uređenje Ustaše - hrvatske revolucionarne organizacije propisano posebnim propisima izdanim temeljem toč. 13. ustava U.H.R.O.

III.

Temeljem točke 13. ustava U.H.R.O.. a u svrhu izobrazbe za borbu, ustrojena je djelatna hrvatska ustaška vojska, kao sastavni dio U.H.R.O. uopće, a njezine službene i stališke dužnosti propisuje ovaj službovnik.

Toč. 1.

Vrhovni zapovjednik hrvatske ustaške sveukupne vojne sile je Poglavnik.

Toč. 2.

Uz bok vrhovnom zapovjedniku stoji G.U.S., sa Glavnim Ustaškim Vojnim Stožerom.

Toč. 3.

Časništvo hrvatske ustaške vojne sile dijeli se na:

a.) Vojne časnike i dočasnike, za vojno stručne poslove.

b.) Upravne časnike i dočasnike, za upravne poslove.

Vojno časništvo sačinjavaju:

Najviši vojni časnici:

a) ratovoda,

b) nadvojskovođa,

c) vojskovođa.

Viši časnici:

a) krilnik,

b) pukovnik,

c) četnik.

Niži časnici:
a) satnik,
b) nadporučnik,
c) poručnik.
Časnički pripravnici:
a) zastavnik,
b) časnički namjesnik.
Viši dočasnik:
vodnik.
Niži dočasnici:
a) dovodnik,
b) rojnik,
c) dorojnik.
Upravno časništvo sačinjavaju:
a) upravni zapovjednik,
b) namjesnik upravnog zapovjednika,
c) pobočnik upravnog zapovjednika,
d) odjelni upravitelj,
e) namjesnik odjelnog upravitelja,
f) pobočnik odjelnog upravitelja.
Upravno dočasništvo:
a) nadglednik,
b) nadpriglednik,
c) priglednik,
d) dopriglednik.

Toč. 4.

Hrvatsko ustaška vojna sila je vojska i uprava.

Ustaško tijelo je - Krilo, Pukovnija ili samostalna četa.

Ustaški odjel je - Četa, samostalna satnija i drugi samostalni ili stručni dijelovi vojske.

Ustaški pododjeli jesu - satnije unutar čete i manji samostalni dijelovi.

Prema svrhi i naoružanju dijeli se vojska na: pješaštvo, konjaništvo, topništvo, opkopare, podvoz i druge dijelove prema struci.

Toč. 5.

Pristup u ustaške redove uopće je dobrovoljan, a unovačenje, to jest primanje, vrši se na osnovu toč. 9. ustava U.H.R.O., koja glasi:

»Ustašom može postati svaki Hrvat, koji je sposoban za ustašku borbu, koji je potpuno odan temeljnom ustaškom programu naznačenom u toč. 1. i 2. ovoga ustava, te je spreman na sebe preuzeti i ispuniti sve dužnosti, na koje ga obvezuju ustaški propisi i izvršiti sve naloge, koje mu izdaju ustaške vlasti i predpostavljeni.

Članom ustaške organizacije prestaje se biti samo razriješenjem dužnosti i odpustom, koga daje glavni ustaški stan po odredbi Poglavnika.«

Prema propisu o provadanju ustaške organizacije, o novačenju, udjelbi i prisegi, primaju se za oružje sposobne revolucionarne osobe bez obzira na dob, nu samo takove, koji svojom ozbiljnošću, karakterom, poštenjem, valjanim životom i prokušanim rodoljubljem daju garanciju, da će biti voljni i sposobni ustaškim dužnostima pod svim okolnostima udovoljiti.

Toč. 6.

Primljeni ustaša obavezuje se prisegom na spremnost u svako vrijeme i na svakom mjestu, kao i u svim prilikama služiti domovini, te držeći se ustaških načela i propisa bezuslovno izvršavati naloge Poglavnika, a s time i sve zapovijedi i upute svojih predpostavljenih, koje oni u ime Njegovo izdaju, slušati, najtočnije i na vrijeme, vjerno i poslušno vršiti, te u interesu izvojevanja samostalne hrvatske države sve učiniti te raditi na dobru i sigurnosti ustaškog pokreta i hrvatskog naroda.

Prisega, koju ustaše polažu glasi:

»(Ja N. N.) Zaklinjem se Bogom svemogućim i svime, što mi je sveto, da ću se držati ustaških načela i pokoravati propisima, te bezuslovno izvršavati sve naloge Poglavnika, da ću svaku povjerenu mi tajnu najstrožije čuvati i nikada nikome ništa odati.

Zaklinjem se, da ću se u ustaškim redovima boriti za izvojevanje samostalne hrvatske države i sve učiniti, što mi Poglavnik naloži.

Ako se ogriješim o ovu zakletvu, ima me po ustaškim propisima stići kazna smrti.

Tako mi Bog pomogao. Amen.«

Toč. 7.

Primljeni ustaše na djelatnu službu u priremnom stanju (prije ustanka) ostaju u njoj trajno za vrijeme ustanka i poslije njega su djelatni (aktivni) ustaše.

Djelatni ustaše su trajno vezani na ustaške" propise i naloge svojih predpostavljenih.

Pričuvni je ustaša onaj, koji pod ustašku zastavu stupi na djelotvorni rad kao organizirani ustaša u času ustanka; te pod njom ostaje, dok se ustanak dovrši, odnosno dok glavni ustaški stan po odredbi Poglavnika naloži demobilizaciju.

Pričuvnog ustašu vežu ustaški propisi i nalozi predpostavljenih samo za vrijeme mobilnog stanja, dok je pod zastavom.

Toč. 8.

Ljubav prema hrvatskoj domovini i narodu, poslušnost, vjernost i ustrajnost u vršenju ustaške dužnosti, samozataja i hrabrost jesu vrline, koje moraju resiti svakoga ustašu.

Ustaša mora uvijek biti spreman žrtvovati svoj život i dati svoju krv za domovinu, na što se je obvezao i položenom prisegom.

Osjećaj dužnosti, poštenja, ponosa i časti neka upravlja ustašom u svim prilikama i daje mu snage da se kloni svega, što krnji ustaški dobar glas, čast i ustaško poštenje.

Ustaša se mora posvetiti svojoj izobrazbi sa najvećom ozbiljnošću, marljivošću i požrtvovnošću.

Na svoje zdravlje mora paziti sa najvećom brigom, da svoj život i zdravlje sačuva za veliki cilj hrvatskog narodnog i državnog oslobođenja.

Oskudicu i napore mora ustaša muževnom ustrajnošću podnašati, te biti svijestan, da to od njega traži borba za oslobođenje, koja će se sigurno voditi pod najtežim prilikama i uz najteže žrtve u svakom pogledu.

Toč. 9.

Pobožnostje temelj ćudorednog života i pobuđuje na vjerno izvršavanje dužnosti.

Treba uvijek imati na umu Boga, kojega smo pozvali, da nam bude svjedok kod polaganja svete ustaške prisege. Pobožnost čovjeka udaljuje od zemaljskih uživanja. Ustaše se također moraju kloniti ličnih uživanja i predati se samo radu za slobodu svoga naroda, bez traženja bilo kakove lične nagrade. Izvršavanje zapovijedi božjih nama ustašama je neophodno potrebno za koristan naš rad. Bludnost, pijanstvo i neposluh su zabranjene po božjim zakonima, a moramo ih se kloniti i mi. Pobožan čovjek uvijek nastoji da izvrši zapovijed božju, a tim više smo mi dužni da izvršavamo ugovore, na koje smo se dragovoljno obvezali pred Bogom, da ćemo ih izvršavati. Pobožnost nas podsjeća uvijek na prisegu, kojom se mi dragovoljno obvezujemo, da ćemo izvršavati točno sve naloge Poglavnika.

Toč. 10.

Ćudoređe. Ustaški značaj i način života mora biti bezprikoran. Kao podpun, otvoren, pošten i ponosan čovjek mora se čuvati svakoga kažnjivog čina, licumjerstva i koristoljublja. Isto se tako mora čuvati nezdravog častohleplja, i ako se mora trsiti, da postigne odlikovanja, čast i slavu, te poštovanje starijih i mlađih drugova, ali samo putem vjernog i muževnog izvršavanja dužnosti. Mora se kloniti pijanstva, kartanja, lakoumnog pravljenja dugova i zločestog društva, jer ove ćudoredne mane čine čovjeka nemarnim.u izvršavanju dužnosti, uzrokuju novčane neprilike, oduzimaju poštenje i zdravlje, a često ga vode do kažnjivog čina, čak do propasti.

Toč. 11.

Ponašanje. Ustaško držanje neka bude muževno i slobodno; ponašanje pristojno, skromno i mudro, a način mišljenja i govora uvijek iskren i jasan.

Sa svojim drugovima neka živi u slozi i prijateljstvu. Višima dužnu počast neka ne uskrati, a da pri tome uvijek čuva svoj ugled.

Toč. 12.

Ustaški duh i druževno vladanje zahtijeva, da se ustaše u svim životnim prilikama uzajamno potpomažu.

Vrlo krivo shvaćanje ove dužnosti bilo bi, kada bi nedostojne štedili i nepoštene čine zatajili.

Toč. 13.

Vladanje u boju. U boju se mora ustaša boriti dostojnim viteštvom naših pređa. Za vrijeme najvećih napora, kao i poslije njih, neka ne izgubi hrabrosti i neka čuva svoju snagu. Ni u najtežim časovima ne smije izgubiti prisutnosti duha i odvažnosti, niti klonuti. Često i neznatne stvari odlučuju o konačnoj pobjedi.

Vjeran svojoj zakletvi mora s najvećom požrtvovnošću upotrijebiti sve svoje tjelesne i duševne sile u borbi.

Za vrijeme se bitke mora svaki ustaša pouzdati u svoje predpostavljene i njihove zapovijedi bezuvjetno izvršavati.

Časnici, dočasnici i svi ini zapovjednici moraju sa svojim odvažnim, hrabrim i nepokolebivim držanjem, zatim ohrabrujućim riječima sokoliti ustaše, jer samo hrabri i odlučni pobjeđuju.

Tko u odlučnim časovima malodušno govori, odbaci oružje ili strijelivo, uskrati poslušnost ili se nastoji svojevoljno udaljiti iz boja, tko robi ili pljačka, toga ima svaki njegov predpostavljeni na mjestu smaknuti. Svoj postupak ima svom predpostavljenom čim prije javiti.

Nakon bitke, kako god se ona svršila, zapovjednici moraju upotrijebiti sva sredstva, da srede svoje jedinice.

Vojnički odjeli, koji su bili natrag potisnuti ili razbijeni, moraju se odmah ponovno tako urediti, da budu iznova sposobni za boj.

Onoga, koga se u blizini neprijatelja nade iza svoje jedinice sakrivenog, ili koji hotimično trči dalje nazad od određenog mjesta, čeka najstroža kazna. Ako se na prvi poziv ne vrati, kojigod zapovjednik, ili na njegovu zapovijed tko drugi može ga na licu mjesta smaknuti.

Na skupilištu poslije bitke zapovjedništvo preuzima uvijek najstariji po redu.

Iz boja se, bez posebne dozvole, nitko ne smije udaljiti. Lako ranjeni, nakon što su, dobili povoj, kao i svi, koji su bili nazad poslani, obavivši svoju zadaću, dužni su se smjesta povratiti u svoju udjelbu.

Oni, koji su bili razbijeni i izgubili spoj sa svojima, dužni su se prijaviti kod najbliže vojne jedinice.

Toč. 14.

Služba. Pod službom razumijeva se izvršavanje svih radnja, koje nam za postignuće našega cilja zahtijeva naše zvanje.

Toč. 15.

Međusobni odnošaj. Ustaški propisi u vojsci i upravi predviđaju staleške činove radi unutrašnjeg rada i reda, propisujući svakome njegov djelokrug.

Prema tome postoje viši i niži, predpostavljeni i niži.

Viši je svaki onaj, koji ima viši čin od drugoga, bez obzira na njegovu udjelbu.

U istom činu viši je onaj, koji je prije unaprijeđen ili kojim je redom unaprijeđen.

Kod ustaša bez čina viši je onaj, koji je prije stupio u vojne redove uzimajući u obzir i godine starosti.

Toč. 16.

Pravo višega u preuzimanju zapovjedništva. - Svaki viši ima pravo i dužan je bez obzira, da li je u ustaškoj odori ili građanskom odijelu, preuzeti zapovjedništvo nad nižima, kada to zahtijeva služba i ine prilike, sa obavezom, da mora svoj postupak naknadno opravdati.

Svaki viši obavezan je dužnošću preuzeti zapovjedništvo, da spriječi nepristojno ponašanje, otvorenu povredu dužnosti, protivnosti i nemarnosti službenog reda, kao i kod drugih prestupaka, izgreda, itd.

Preuzima li viši nad nižima zapovjedništvo, nastupa on prolazno (privremeno) kao predpostavljeni. On prilikom svoga posredovanja ima izričito naglasiti, da on zapovjedništvo preuzima i da ga se mora smatrati predpostavljenim.

Sastane li se više ustaša istoga čina zajedno na kakovo djelovanje, koji međusobno do tada nijesu stajali u nikakovom službenom odnosu, a zapovjednik nije određen, to se ima postupiti prema izloženom u toč. 15.

Predpostavljeni je pako samo onaj, koji na temelju svoje udjelbe, propisa službovnika, posebne odredbe ili zapovijedi ima pravo zapovijedati.

Poglavnik kao vrhovni zapovjednik je svima bez razlike predpostavljeni.

Zapovjednik vojske je predpostavljeni svima, sa kojima prema svojoj dužnosti stoji u službenom odnosu.

Isto tako je i Upravni Zapovjednik prema svima, koji su u upravnoj službi ili upravi dodijeljeni.

U pravilu je, da je predpostavljeni uvijek i viši prema svojima podređenima. Zahtijevaju li posebne prilike, može predpostavljeni biti i nižega čina, te u tom slučaju moraju dotičnoga, koji je imenovan, i viši po činu slušati i pokoravati mu se u svemu.

Toč. 17.

Službeni red. Za siguran, točan i svrhi odgovarajući rad svih službenih poslova je prema svrsi cilja i podjeli vojske učinjena razdioba poslova, prema položaju i djelovanju pojedinih

zapovjednika, zapovjedništva Vojske i Uprave, sa točnim određenjem, redom, pravilima, kako u pismenom tako i usmenom radu.

Ovaj se propis, koji se pod običnim prilikama strogo provađa, zove »službeni red«.

Toč. 18.

Službeni put. Službeni red zahtijeva, da svaka službena stvar ide postepeno (redom), već prema raščlambi ustanove ili drugim izdanim odredbama i to odozdo prema gore preko svih zapovjednika do one zapovijedajuće ili odlučujuće osobe, koja u toj stvari može donijeti odluku. Isto tako svaka odluka ili izposlovanje izvršenja mora ići redom odozgora prema dolje.

Ovaj put nazivamo »službenim putem«.

Toč. 19.

Održavanje djelokruga. Službeni red zahtijeva, da svaki savjesno radi u granicama svoga djelokruga. Tko nepozvan zadire u djelokrug drugoga, stvara nesigurnost, zlovolju i trvenje. Bezrazložno zadiranje (posredovanje) u djelokrug podređenih može stvoriti kod ovih nesamostalnost i plahost od odgovornosti.

Toč. 20.

Čuvanje tajne. Svaki vojnik, a napose ustaša, mora najstrože čuvati svaku tajnu, koja mu bude povjerena. Svaki, koji prilikom izvršenja svoje službe ili uslijed svog položaja, dozna stvari, koje se odnose na korist organizacije uopće, napose vojne, sa obzirom na rad o oslobođenju domovine, ili bilo kako dozna za spremanje stvari, rad i druge tajne, koje se iz stanovitih razloga drže u tajnosti, ne smije nikome ni u vojno ustaškim, a najmanje izvan ustaških redova iznašati ništa.

Isto tako ustaša ne smije iznašati ništa, što se u ustaškim redovima govori, sprema i radi, te se u svemu mora držati propisa o ustaškoj disciplini toč. 2. i 3.

Povjereni zadatak ili tajnu, bez obzira od koga je dobio smije reći, ako je potrebno samo posebnom povjereniku, inače mora i smije ovo iznijeti i saopćiti samo Poglavniku, koji ga jedini, ako je to potrebno, može razriješiti šutnje uopće prema stanovitoj osobi ili ustaškom sudu.

Toč. 21.

Podređenost. Podređenost se sastoji u dužnosti bezuvjetne poslušnosti predpostavljenima, obzirom na izvršenje po službenoj dužnosti. Ova dužnost postoji za niže, prema višima, čim ovi preuzmu zapovijed prema točki 16. ovoga službovnika.

Podređenost je plemenita podčinjenost (podložnost) vlastite volje propisima, odredbama i zapovijedima odnoseći se na opće dobro majke domovine.

Poslušnost sa bezuvjetnim izvršavanjem je potrebna za bitan uslov naprednog i uspješnog djelovanja.

Podređenost zahtijeva, da svaki podređeni izvrši zapovijed svojih zapovjednika bezuslovno, voljno, odano domovini, u odgovarajuće vrijeme i najbolje, kako to prema svojoj sposobnosti može i kako mu to prilike dozvoljavaju.

Prigovarati dobivenoj zapovijedi, a prije njenog izvršenja smije se samo onda, ako po mnijenju podređenoga to zahtijeva neodgodiva korist službe, predočivši razloge, ili ako izvršenje priječe zapreke, za koje predpostavljeni nije znao. Ako zapovjednik ne prihvati razloge, zapovijed se bez daljnjeg prigovora mora izvršiti.

Ustaša je ovlašten uskratiti poslušnost, ako zapovijed očito i jasno protuslovi položenoj zakletvi, te o tome odmah mora obavijestiti slijedećeg višeg zapovjednika.

Dobije li podređeni prije izvršenja već izdane zapovijedi, od drugoga predpostavljenoga drugu zapovijed, bez obzira da li je viši ili niži, koja djelomično ili sasvim mijenja prvu zapovijed, mora podređeni ovome javiti prvu zapovijed, i ako ovaj ostane kod toga, da se njegova zapovijed provede, mora je bez daljnjeg prigovora izvršiti.

Podređeni, a u važnim slučajevima i predpostavljeni, dužni su vrstu promjene zapovijedi, zapovjedniku, koji je prvu zapovijed izdao, što je moguće prije dojaviti.

Stignu li dvije razne zapovijedi u isto vrijeme od jednog ili dva zapovjednika, uvijek se mora izvršiti novija, bez obzira koja je od višeg zapovjednika, no i u tom slučaju mora se što je moguće prije javiti onom zapovjedniku, od koga je stigla prva zapovijed.

U važnim slučajevima ima podređeni uvijek pravo tražiti pismenu zapovijed. Ako zato nema vremena, dosta je navesti mjesto, gdje se je zapovijed izdala, vrijeme i podpis, a zapovijed primiti u prisutnosti svjedoka.

Tko prima zapovijed preko telefona dužan je prilježiti njezin sadržaj i točno vrijeme primitka, te je na koncu uvijek opetovati.

Dogodi li se da prilikom izvršenja jedne zapovijedi nastanu poteškoće, jer se promijenilo stanje, koje zapovjednik prilikom izdavanja zapovijedi nije predvidio, a za obavještenje ovoga, radi izmjene ili dopune zapovijedi, niti ima mogućnosti niti vremena, a doslovno izvršenje zapovijedi bilo bi štetno po službu, to mora dotični raditi sam po svojoj dužnosti, no uvijek, u smislu dobivene zapovijedi.

U ovom slučaju preuzima podčinjeni na sebe potpunu odgovornost o učinjenome, a predpostavljenom mora o tome odmah i najbrže podnijeti prijavu o svom djelu sa navodom uzroka.

Toč. 22.

Molba. Svaka molba treba da je dobro promišljena, prije nego se podnaša.

Predpostavljeni mora svakoj molbi svoga podredenoga sa naklonosti izaći u susret, ispitati i riješiti, kako mu dužnost nalaže na dobro.

Svaki ustaša bez obzira na čin treba svaku molbu podnijeti još službenim putem. Dužnost je svakog predpostavljenog molbu bez zatezanja riješiti. Ne može li tu molbu ovaj sam riješiti, to ju mora što prije službenim putem dalje dostaviti na ono mjesto, koje može o tom donijeti odluku, a koju, nalazeći je pravom i osnovanom, treba prema svojoj mogućnosti podpomagati.

Bude li jedna molba nepodpuno riješena ili sasvijem odbijena, to molioc ima pravo istu podnijeti višem predpostavljenom, sve do najviše ustanove.

Zaobilaženje službenog puta je kažnjivo. Jedino prigodom nadgleda ima pravo svaki ustaša svoju molbu predložiti neposredno nadgledajućem predpostavljenom usmeno, kada ovaj drži prijavak.

Molbe se podnašaju usmeno na prijavku. Pismeno se podnaša, ako ustanova ili dotično lice nije u istom mjestu, kao i u slučaju, ako to zatraži predpostavljeni od molioca.

Zajedničke molbe predlažu dva najstarija na prijavku sa naznakom tko sve moli.

Toč. 23.

Pritužbe. Pravo je svakog ustaše pritužiti se radi učinjene mu nepravde ili uvrede. Pravo pritužbe pruža svakome ustaši mogućnost da obrani svoje pravo, a pritužbu treba otvoreno i iskreno podnijeti bez moljakanja bilo čijega posredovanja. Nedostojno je ustaše skrivati pritužbe iza jedne molbe, prijave, tužbe ili prijedloga.

Nitko ne smije ustašu zapriječivati u njegovom pravu pritužbe.

Zabranjeno je nekoga bilo nagovarati ili zastrašivati, da se koristi pravom pritužbe, koja je beztemeljna.

Svaki predpostavljeni, koji ima riješiti pritužbe, bez obzira prema kome je uperena, mora je ispitati i donijeti svoju odluku sa strogom nepristranošću. On mora držati pred očima, da je pravedna odluka neophodno potrebna za održanje zapta i općeg duha, a ujedno da s tim čuva i svoj vlastiti ugled.

Nijedan predpostavljeni nema prava, da rješava pritužbu, podnešenu proti njega.

Ovakovu pritužbu valja bezodvlačno predložiti na riješenje neposrednom višem predpostavljenom.

Zabranjeno je uplivisati na pritužitelja da povuče svoju pritužbu, ali svakom predpostavljenom je dužnost, da ga poduči, ako opazi, da je očito na krivom putu, izuzev slučaj, kada je pritužba podnešena proti njemu.

Pritužba se ne smije podnijeti onoga dana, kojega se je zbio događaj, koji je povod pritužbe, a isto tako se ne smije uopće podnijeti, kada su već prošla tri dana od toga događaja, osim ako prilike opravdavaju odgađanje odnosno požurivanje. Pada li treći dan u nedjelju ili na jedan svetac, to je zadnji rok slijedeći dan. Podnaša li se pritužba pismeno putem pošte, to se dani puta ne računaju.

Proti odredbama, zapovijedima ili kaznama, koje se moraju smjesta izvršiti, smije se ustaša pritužiti tek nakon njihovog izvršenja.

Pritužitelj ima pravo uvijek opozvati svoju pritužbu prije riješenja.

Ustaše momčadskog stališa podnašaju svoje pritužbe isključivo na satnijskom prijavku, nu imadu pravo moliti, da se ona službenim putem predloži na više zapovjedništvo sve do krila.

Podnešenu pritužbu mora zapovjednik odmah pismeno sastaviti, koju pritužitelj ima podpisati, nakon što mu je ista pročitana.

Pridržavanje službenog reda kod podnašanja pritužbe nije unutar satnije nužno.

Ustaše, koji sa bilo kojega razloga ne mogu prijavku pristupiti, podnašaju svoje pritužbe pismeno u odgovarajućem roku.

Bolesnici, koji se nalaze u bolnicama, podnašaju svoje pritužbe putem ustaškog člana, koji ga po službenoj dužnosti posjećuje.

Toč. 24

Pritužba više ustaša u zajedničkoj stvari. Ako je nepravda zatekla više njih, to se svaki ima pravo pritužiti, ali samo sam za sebe.

Zabranjeno je dogovarati se za jednu zajedničku pritužbu ili pritužiti se u ime drugog ili drugih.

Tko se pritužuje, mora sam pritužbu podnijeti, istu obrazložiti i sam za nju odgovarati.

Toč. 25.

Zloupotreba prava pritužbe. Tko svjesno neopravdanu pritužbu podnese ili je kao neosnovanu pronađenu, neobaziruči se na opetovanu poduku i savjet, već samo iz stanovite namjere dalje vodi, može biti i na odgovornost (po disciplinarnom sudu) pozvan.

Toč. 26.

Kazne. Ustaša se mora bez prigovora podvrći određenoj kazni. Zaptno kažnjeni ustaša ima pravo, da preko dvojice drugova unutar 48 sati nakon proglašenja kazne, predloži i moli, da mu se kazna ukine ili ublaži, ako za to postoje uvjeti, za koje, po mišljenju predpostavljeni, koji je kaznu odredio, nije znao u času izricanja kazne.

Izvršenje kazne mora dotični službenim putem javiti neposrednom predpostavljenom zapovjedniku odmah, a onom, koji je kaznu izrekao, u roku od 48 sati, nakon čega ima pravo u propisnom roku i pritužbu podnijeti.

Toč. 27.

Saobraćaj sa višima i predpostavljenim u službi. Izvan redova mora ustaša za službeni razgovor stati na tri koraka pred predpostavljenog zauzevši stav »pozor«. Prije, kao i nakon završetka razgovora, mora se izkazati počast propisana u vježbovniku.

Pozove li se jedan ustaša, koji je izvan redova, to mora zauzeti stav pozora, okrenuvši se prema predpostavljenom. Prema prilikama mora se javiti sa »ovdje« i ako je potrebno podići ruku.

U redovima po predpostavljenom nagovoren mora zauzeti stav »pozor«, ako već cijeli odjel ne stoji u tom stavu. Prozvani se mora javiti sa »ovdje«.

U službi mora se svog višeg osloviti sa »gospodine« i činom. U kakvom god odnošaju inače stajali ustaše međusobno, u službi moraju se osloviti sa »Vi«.

Ustaše, koje predpostavljeni osobno ne poznaje, moraju prilikom prijava, molba, i t. d. navesti svoj čin, ime i prezime, — a ako je potrebno i udjelbu.

Časnici se prigodom prvog sastanka sa višim moraju predstaviti sa navodom čina, imena i udjelbe.

Toč. 28.

Zapovijedanje. Svaka zapovijed mora biti jasna, kratka i odlučna. Ona treba onome, koji je prima, njegovu zadaću u određenom pravcu označiti.

Zapovijed, koja podređenome istu ne samo ocrtava, već i nepotrebno opisuje način provedbe, čini ga nesamostalnim, kao i zapovijedi koje su bez određene volje te nejasno ocrtane zadaće stvaraju nesigurnost i nepovjerenje u zapovjednika.

Opširnost je isto tako hrđava, kao i umjetna kratkoća. Obrazloženje ne spada u zapovijed.

Važnije zapovijedi treba izdavati pismeno, označivši mjesto i vrijeme.

Usmene zapovijedi, kada niži prima od višega, mora ih on glasno i razgovijetno opetovati. Prenašaju li se važne prijave ili zapovijedi usmeno putem glasnika, to ovaj prije odlaska, kao i nakon povratka mora istu ponoviti.

Toč. 29.

Zamjenjivanje u zapovjedništvu. Za vrijeme odsutnosti ili službenog zapriječenja u vođenju zapovjedništva, zamjenjuje za to vrijeme dotičnog zapodvjednika najstariji tj. po činu najviši, prema uredbi o časništvu, a koji tom zapovjedništvu pripada. Ovo vrijedi, ako inače nije za to vrijeme određen drugi zapovjednik.

Za vrijeme svake privremene odsutnosti, mora zapovjednik prilikom svoga odlaska odrediti zamjenika.

Toč. 30.

Zapt i vladanje predpostavljenih. Zapt je osjećaj podređenosti, vjerne dužnosti i reda.

Zapt zahtijeva, da svak zapovijedi i propise točno i na vrijeme izvršava.

Zapt zahtijeva od predpostavljenog u uzdržavanju reda najveću snagu, a od podređenih bezuslovnu pokornost u izvršavanju zapovijedi, od obiju strana najveće poštovanje ustaškog ustava i svih pravila.

Za uzdržavanje reda i odgoja ne smije se tako daleko ići, da ustaša izgubi samostalnost mišljenja i osjećaj sposobnosti odlučivanja, jer će često doći u položaj, da mora sam odlučivati.

Za uzdržavanje zapta stoji predpostavljenom na raspolaganju zaptno kazneno pravo, a pred neprijateljem još osim toga u točki 13. ovoga službovnika označeno.

Predpostavljeni mora zapt održavati više svojim dobrim primjerom i sa dobrohotnim postupkom, nego bezobzirnim upotrebljavanjem kaznene vlasti.

Postupak sa podređenima mora biti pravedan, želeći mu dobro, k tomu svjestan cilja i prilagođen osebinama dotičnog.

Ovakav postupak pobuđuje povjerenje i privrženost i stiče upliv, kojega treba da ima predpostavljeni uvijek u teškim prilikama, a osobito u odlučnim časovima.

Predpostavljeni mora stoga nastojati kod svojih podređenih upoznati osebine naravi, nadarenost i sklonosti, mora pokazati saučešće, te utjecati na obrazujuć i potičuć duh.

Toč. 31.

Red u vojarnama i logorima.

U svakom logoru i vojarnama vodi najviši među zapovjednicima četa, koje su tamo nastanjene, zapovjedništvo logora ili vojarne.

Ovaj zapovjednik određuje svakom odjelu skupilište, jačinu potrebnih straža, nadzor nad ulazima i izlazima. On određuje sve mjere, koje su potrebne za održavanje reda i sigurnosti.

U vojarnama radi sigurnosti proti požara, zabranjeno je pušenje, baratanje sa vatrom, nošenje nezaštićenih svijeća ili svjetiljka na tavan, sjenik staje, spremišta motornih vozila i drugih lako upaljivih predmeta.

Vatra u kuhinji i u pećima, gdje se spava, mora se noću, a najkasnije za vrijeme mirozova ugasiti.

Nastane li u vojarni požar, to se ima odmah svirati zbjeg, i sva raspolagajuća sredstva upotrijebiti za gašenje vatre. Nije li prisutan nijedan viši, to se mora gašenje voditi pod zapovjedništvom nadzornog vojarne.

Toč. 31.

Nastanjenje.

U vojarni moraju biti svi nastanjeni, osim časnika i onih, koji su po službenoj dužnosti određeni ili iznimno imaju zato posebne dozvole, a s time ne trpi služba.

Prema potrebi može se dijelom ili sasvim odrediti sve na privremeno ili stalno stanovanje u vojarni.

Toč. 32.

Sobni red.

Prilikom nastanjenja treba nastojati sačuvati taktičku podjelu pododjela. Odgovarajuću dodjelu spavajućih mjesta treba učiniti, ako je moguće, prema molbi pojedinaca, jer s time se stvarno pridonaša mir, red i zadovoljstvo među podčinjene.

Trubačima se određuje mjesto blizu ulaznih vrata.

U svakoj sobi je najviši »zapovjednik sobe«. Zapovjednika sobe određuje zapovjednik satnije.

Zapovjednik sobe brine se za održavanje reda u sobi. On je ujedno u svim radovima sobnoga reda predpostavljeni.

Zapovjednik sobe odgovoran je za čistoću, red i zapt u sobi, on se mora ujedno brinuti, da se za vrijeme noćnoga ili inače potrebnog mira ostale ne smeta i da obzirom na druželjublje vlada zajednički život.

U svakoj sobi sa nutarnje strane ulaznih vrata mora biti smješten sobni iskaz svih, koji u dotičnoj sobi spavaju i sobni našastar, u kom moraju biti popisani svi kreveti, posteljina, namještaj, svjetiljke i drugi predmeti.

Svaki ustaša prima osobno njemu dodijeljene predmete, za koje je odgovoran. Zapovjednik sobe prima prema našastaru sve predmete, za koje je on odgovoran, da se održe, kako ovi, tako i zidovi, pod, prozori, vrata i peći čisti i u dobrom stanju.

Nastane li u sobi'kakova šteta, to je dužan zapovjednik sobe odmah o tome podnijeti prijavu sa navodom uzroka, a kod zlobnog oštećenja i ime dotičnog.

Na privremeno napuštenom krevetu (ako je na pr. dotični u bolnici, na službenom putu, dopustu, i t. d.) ne smije ništa biti osim slamnjače.

Oružje, oprema i odjevni predmeti moraju se tako spremiti i čuvati, da budu uvijek pri ruci.

Cipele moraju biti jedna pokraj druge ispod onoga dijela kreveta, gdje su noge.

Sobe, koje su nastanjene, moraju se toliko puta pomesti, koliko je puta potrebno, a najmanje jedan put u jutro. Za ovaj rad određuje zapovjednik sobe dnevno jednoga ustašu (ako, je potrebno i dva) kao sobnu službu, koji je dužan briniti se za čistoću sobe. Stolovi, klupe i kreveti moraju uvijek biti čisti i u redu, pljuvačnice sa vodom ili pijeskom nadopuniti.

Temeljito čišćenje mora se držati jedanput nedjeljno, obično subotom.

Sa svijetlom se mora štediti. Svjetla u sobi smiju se upaliti nastupom mraka, te goriti do mirozova i to samo u vrijeme, kada je netko u sobi. Poslije mirozova zabranjeno je palenje i gorenje svijetla radi čitanja, pisanja, učenja i t. d.

Stupi li časnik ili koji drugi predpostavljeni u sobu, izuzev pisarnu, i za vrijeme jela, a u sobi se nalaze samo niži od dotičnoga, to ima prvi koji ga opazi povikati »pozor«. Svaki ustaša zauzme stav »pozor« okrenuvši se dolazećem i ostaje u tom stavu dok se ne zapovijeda »odmor«. Zapovjednik sobe izlazi pred dotičnoga i javlja se kao zapovjednik sobe. U slobodnom vremenu odpada prijavak.

Toč. 33.

Bolesnički odjel i liječnička soba.

U svakom logoru ili vojarni moraju se odrediti posebne prostorije za lako bolesne, koji će se za kratko vrijeme oporaviti, kao i posebna soba za službeni liječnički pregled.

Bolesnici, kao i bolničari, koji se nalaze u ovom odjelu, podređeni su liječniku, koji je njihov predpostavljeni, dok se nalaze na liječenju.

Toč. 34.

Stajski red.

U staji mora vladati red i čistoća. Ulaz u staju ne smije se zakrčiti sa kolima ili naokolo ležečim oruđem i drugim predmetima.

Pušenje, nošenje vatre i nezaštićenog svjetla po staji je zabranjeno.

Održavanje reda i čistoće u staji pripada u dužnost onim ustašama, koji imaju brigu nad konjima.

Za vrijeme odmora i noću nadzire i održava red i čistoću »nadzorni staje«. U većim stajama, gdje je više konja smješteno određuje se za vrijeme odmora i noću još dva čuvara, koji se izmjenjuju i bdiju podpomognuti nadzornom službom pododjela.

Stupi li predpostavljeni u staju, to se ima zapovijedati »pozor« i vladati, kako je to za sobu propisano. Nadzorni i čuvar se prijavljuju. Zapovijed »pozor« odpada za vrijeme hranjenja, već svaki sam za sebe prilikom prolaza predpostavljenog zauzima stav »pozor«.

Toč. 35.

Nadgled nastambi i doček.

Prilikom najavljenog nadgleda nastambenih prostorija, stoji svaki ustaša ispred ili pokraj svoga kreveta bez kape. Posebno zaposleni već prema odredbi zapovjednika ostaju u svojim radionicama kod posla.

Zapovjednik sobe, pošto je zapovjedio pozor, prijavljuje se i ostaje u bližini nadgledavajućeg, dok ne napusti sobu.

Zapovjednici četa i satnija sa svojim nadzornima organima čekaju nadgledavajućeg na ulazu tj. na kraju svog nastambenog prostora i prate ga za vrijeme obilaska prostora dotične čete, odnosno satnije.

Toč. 36.

Dnevni red.

Dnevni rad traje prema godišnjoj dobi i potrebi (10-11 sati) i to oko dvije trećine radnog vremena za izobrazbu, a ostali dio za izvršenje ostalih službenih dužnosti, uslovljenih službenim djelovanjem i radom, kao prijavak, izdavanje zapovijedi, liječničkog pregleda, jela, hranjenja, čišćenja i napajanje konja, dnevno čišćenje nastambenih prostorija, staja, učiona, vježbaona, vježbališta, uzdržavanje oružja, odjevnih predmeta i opreme kao i podvoza.

Budnica je vrijeme za ustajanje, a zatim za pripremu izvršenja službe i obavljanje drugih dnevnih poslova.

Ona se daje prema godišnjem dobu, za sve u jedno određeno vrijeme, obično jedan sat i pol prije početka službe tj. izobrazbe.

Ú svetačkim danima ili danima odmora, daje se budnica jedan sat kasnije, a može i potpuno izostati, no nastambe moraju najkasnije do 9 sati biti u redu.

Mirozov je vrijeme početka noćnoga mira u nastambama. U zimsko doba i za vrijeme novačke izobrazbe daje se u 20 sati, a u ljetnom dobu u 21 sat.

Viši dočasnici i oni, koji imaju posebne dozvole ili produženje dozvola radi izvršenja svojih poslova za izostajanje, ne moraju u to vrijeme biti u nastambama, ili leći, no moraju se tako vladati, da ne narušavaju noćni mir i ne smetaju ostale.

Svi sa ograničenim izlazom moraju svoj povratak prijaviti nadzornom u satniji, te ovome predati svoje dozvole, kao i svi drugi bez razlike imaju li privremene ili stalne dozvole.

Izdavanje izlaznih ili inih posebnih dozvola vrši prema odobrenju zapovjednik čete na prijedlog zapovjednika satnije.

Sve sakupljene dozvole predaje nadzorni rojnik sa listinom, na kojoj je naznačeno točno vrijeme povratka, svako jutro ii pisarni prilikom jutarnje prijave.

Toč. 37.

Nadzorna služba.

Nadzorni je organ zapovjednika za vršenje unutarnje službe uopće, a napose za održanje reda u vojarni i nastambi.

Dnevnu nadzornu službu kod satnije vrši jedan rojnik ili dorojnik, kao nadzorni rojnik i jedan dorojnik ili ustaša bez čina kao nadzorni dorojnik.

Kod čete (i onda, ako su samo dvije satnije) jedan viši dočasnik, kao nadzorni dočasnik čete.

U pukovniji ili krilu jedan časnik ili časnički pripravnik, kao nadzorni časnik pukovnije ili krila.

Osim ovih nadzornih organa određuju se u vojarnama ili logorima nadzorni vojarne ili logora. Ova nadzorna služba može se prema potrebi i spojiti sa kojom od navedenih služba.

U mjestima, gdje ima više rodova vojske, treba se odrediti i područni nadzorni časnik.

U vojarnama i logorima radi nadzora ulazećih i izlazećih određuju se starije ustaše kao nadzorni vratari, koji podpadaju pod vojarnog ili logorskog nadzornog časnika, po čijim uputama i zapovijedima mogu postupati.

Nadzorna služba nastupa između 12 i 13 sati prilikom odpravka straže. Nastup službe prijavljuju nadzorni osim svom predpostavljenom na prijavku, također nadzornom časniku vojarne ili logora.

Ako je potrebno mogu nadzorni i prije objedovati.

Nadzorni organi za vrijeme običnog stanja, izostaju od polaska na vježbe, te moraju svoju službu unutar nastambe i dalje obavljati zadržavajući se svaki u svojem nastambenom okrugu. Njihovo mjesto zadržavanja mora se tako odrediti, da se na uzvik ili kakav znak vojarnog ili logorskog nadzornog časnika mogu dozvati.

Nadzorni u službi moraju se za sve vrijeme trajanja njihove dužnosti - iznimno noćnog počinka - biti obučeni sa pripasanim bodom i službenim znakom.

Prekid ili zamjena već nastupljene službe nije dozvoljena, osim u iznimnim slučajevima po odobrenju ili zapovijedi odnosnog zapovjedništva.

Toč. 38.

Dužnosti nadzornog rojnika.

Ova dužnost odnosi se samo na onu satniju, iz koje je, tj. za koju vrši nadzornu službu.

On je dužan:

1. da nakon budnice probudi sve ustaše i odmah popiše bolesne i one koji idu na prijavak i preda službovodećem dočasniku i satnijskom pisaru,

2. da jutarnju prijavu za četu preda višem nadzornom časniku,

3. da javi sve zapovijedi, koje je primio službovodećem dočasniku, a obavijesti sve zapovjednike vodova, koliko koji ljudi mora dati za rad, te pazi i nadzire čišćenje hodnika i stuba u nastambi,

4. da lakše bolesne predvede na liječnički pregled i prijavljuje one bolesne, koje liječnik mora posjetiti, podnaša mu bolesničku knjigu koju, pošto je liječnik ubilježio nalaz, donese natrag službovodećem dočasniku,

5. da pazi da na vrijeme svi izlaze na službu i u nastupu nitko da ne manjka,

6. da nadzire kuhinju i da prisustvuje podjeli hrane, te da se brine, da se spremi hrana za one koji su odsutni,

7. da sakupi one koji idu na prijavak, pregleda im odore i daje prijavu službovodećem dočasniku,

8. da bude kod čitanja dnevne zapovijedi i da pribilježi sve ono što se odnosi na službu,

9. da pazi na sve koji su kažnjeni vojarnim zatvorom,

10. da u toku dana i noći bdije nad redom i čistoćom unutar nastambenog područja i nad održanjem vojarnih propisa, te ako je potrebno obraća se na upliv zapovjednika vodova i soba. Poslije mirozova uvjerava se pregledom svih prostorija da li je svaki ustaša u krevetu tj. da nije koji odsutan bez dozvole, da li se je što dogodilo, da li su vatre ili nepotrebna svjetla ugašena. Nakon izvršene pregledbe podnaša o tome prijavak vojarnom, odnosno logorskom nadzornom časniku ili službovodećem dočasniku odmah, ako je u nastambi, odnosno kada se u nastambu povrati ili slijedećeg jutra,

11. da sve izvanredne i važnije događaje odmah javlja službovodećem dočasniku, prisutnom časniku i višem nadzornom časniku, a drugo sve na prijavku, u neodložívom slučaju mora prema svojoj uviđavnosti sam potrebno odrediti,

12. da u slučaju zbjega preuzima zapovjedništvo satnije, do dolaska višega, a najhitnije obavještava sve časnike i sve one koji su nastanjeni izvan vojarne i prema potrebi određuje i šalje po sve pratnju,

13. dođe li časnik u područje satnije, to se nadzorni mora kod njega prijaviti i pratiti ga, ako je potrebno.

Za vrijeme noći do jedan sat budan je i vrši službu sigurnosti mira i reda nadzorni rojnik, a poslije jedan sat nadzorni dorojnik, koji budi ovoga pol sata prije budnice.

Nadzorni dorojnik podpomaže u svim ovim dužnostima nadzornom rojnika. On ga mora u slučaju odsutnosti ili zaprečenja zamjeniti, a osobito u svim dužnostima izvan nastambe.

Nadzorni rojnik je predpostavljeni nadzornom dorojniku; on mora sve navedene dužnosti sam obavljati ili ih dati nadzornom dorojniku na izvršenje. U svakom slučaju važnije dužnosti mora sam obavljati.

U slučaju vatre ili zbjega mora nadzorni rojnik sve što brže probuditi.

Nadzorna služba treba prisustvovati odpravku straže.

Toč. 39.

Dužnost nadzornog staje.

1. da nadzire konje i tovarnjake, te se brine za održavanje stajskog reda i čistoće staje, kao i prilaze k ovoj,
2. da nadzire njegovanje, hranjenje i čišćenje konja i rad čuvara u staji,
3. da u slučaju, ako nema kojeg časnika ili službovodećeg dočasnika obavijesti veterinara,
4. da u svim dogadajima u jutro obavijesti nadzornog rojnika,
5. da ustaše, koji imaju na brizi konje, ustaju ranije barem pola sata prije s obzirom na čišćenje konja,
6. da u odredeno vrijeme podnaša bolesničku knjigu konja veterinaru i od ovog donaša natrag službovodećem dočasniku.

U noćnoj službi podpomažu ga nadzorni u satniji.

Toč. 40.

Dužnosti nadzornog vojarne (logora).

Za nadzor vojničkog reda i za izdavanje prve zapovijedi za izvanredne događaje određuje se u svakoj većoj vojarni (logoru) jedan povjerljivi, promišljeni, spremni i ugledni časnik (ili dočasnik) kao nadzorni časnik (dočasnik) vojarne ili logora. Nadzornom vojarne mora se odrediti posebna službena soba.

Nadzorni vojarne mora se zadržavati u blizini nadzorne sobe, a ako službene dužnosti traže, da se udalji, mora narediti, da ga najstariji nadzorni organ zastupa.

Nadzorni vojarne (logora) smije se samo toliko odmarati u koliko to za službu nije štetno. U svakom slučaju mora biti uvijek obučen.

Nadzornom vojarne (logora) podređene su sve straže, koje se nalaze unutar područja vojarne (logora) i sve nadzorne službe, osim u stvarima, koje se odnose na unutarnji rad i red, u kojima su podređeni svojim predpostavljenim ili nadzornom pukovnije ili krila, te nadzornom časniku područja.

Pod nadzornog vojarne podpada upotreba pripreme osobito izvan vojarne.

Nadzorni vojarne nadzire sve nadzorne organe u vojarni (logoru), te ih može sakupiti koliko god to služba zahtijeva.

Nadzorni vojarne, 15 minuta poslije mirozova drži »večernji prijavak« na koji moraju pridoći svi nadzorni rojnici, nadzorni staje.

Stignu li hitne zapovijedi ili prijave na satnije, čete i t. d., a nije prisutan nijedan časnik ili dočasnik, to mora on što' je potrebno zapovjediti, a naknadno o tome izvijestiti dotično zapovjedništvo.

Važne događaje mora on odmah javiti zapovjedniku vojarne, logora, odjela i t. d. tj. odnosnom zapovjedniku.

Posebna dužnost nadzornog vojarne (logora) je održavanje i izvršenje zapovijedi, koje se odnose na red u nastambi i stajama.

On ima dužnost cijelo područje vojarne (logora) više puta po danu, kao i po noći obići i pregledati.

U slučaju da u neposrednoj blizini vojarne (logora) nastane sakupljanje ljudi ili nastane ustanak, to je on obvezan dužnošću da u odsutnosti zapovjednika vojarne (logora) ili drugog zapovjednika dade zbjeg pripremi, a prema potrebi i svima u nastambi, da stupe pod oružje i pobrinuti se za osiguranje vojarne (logora) do dolaska zapovjednika odnosno stignuća njegovih zapovijedi.

Ako je put do vojarne opasan, to treba zapovjednika i druge pod pratnjom dovesti.

Za davanje pomoći za održavanje javnog reda i sigurnosti mora se postupati prema posebnim odredbama — odnosno zatražiti zapovijed od višega nadzornog časnika (područja) ili zapovjedništva.

U dužnost nadzornog vojarne (logora) spada pregled svih izlazećih i dolazećih straža, kao i svih radnih dijelova obzirom na odjeću i opremu, ako to nije već od višega učinjeno.

Dođe li u vojarnu (logor) zapovjednik ili koji viši od ovoga, kao i viši nadzorni organ, mora se nadzorni javiti kod ovoga.

Nadzorni vojarne vodi nadzor nad kažnjenima tj. nad izvršenjem kazne i onima koji imaju zabranu izlaza. On može odrediti ili pozvati ih da nastupe na jedan propisni znak.

Pod nadzor nadzornog vojarne spada i bolesnički odjel, no samo u koliko se odnosi na izlazak bolničara i bolesnika, te da ih niko ne uznemiruje.

Osim ovih dužnosti odnosno zapovjedništvo prema potrebi odreduje posebnom zapovijedi što je još potrebno s obzirom na službu i službeni red.

Toč. 41.

Dužnost nadzornog dočasnika u četi.

Općenita mu je dužnost nadzor nad nadzornom službom u satnijima unutar čete, te da navečer i u jutro prima i sakupi sve prijave i dostavi ih na određeno mjesto.

Njegova je dužnost paziti i nadzirati red, rad i čistoću unutar čete i četnoga prostora.

Toč. 42.

Prijavak.

Kod svakog zapovjedništva od satnije na više, pa i manjeg izdvojenog dijela, mora se držati svaki dan prijavak osim nedjeljom i blagdanom, kod viših zapovijedništva i to u određeni sat.

Zapovjednik prima na prijavku sve prijave, molbe, pritužbe, podjeljuje nagrade, vodi istragu i izriče kazne.

Gdje samo prilike dozvoljavaju, neka se prijavak drži u vojarni ili u jednoj uredovnoj sobi (pisarni). Za vrijeme vježbe i izlaska može se prijavak držati i na vježbalištu.

Prijavak sa čašćem mora se posebno držati.

Rasprave na prijavku moraju se držati sa najvećom ozbiljnošću, blagošću, i vojničkim dostojanstvom.

Prijavak može biti općenit i vanredan.

Na općenitom prijavku raspravljaju se poslovi, koji su bez ikakovih posljedica za službu ili za podređenoga obzirom na sudjelujuće.

Na vanrednom prijavku raspravljaju se samo poslovi, koji se iz službenih ili važnih osobnih obzira mogu samo zapovjedniku ili posebnom povjereniku staviti do znanja i koji se javno ne smiju raspravljati ili ne mogu iznašati ili preduzimati.

Pojavi li se u toku raspravljanja na općenitom prijavku zato potreba, to ima zapovjednik odrediti vanredni prijavak.

Vidi li zapovjednik, da stvar iznešena na vanrednom prijavku nije niti iz službenih niti osobnih stvari takova, da se drži u tajnosti, to se ima podređeni uputiti na općeniti prijavak.

Za općeniti prijavak nastupe ustaše po zapovijedi službovodećeg dočasnika u jednovrsnoj pruzi i to onim redom, kojim su u prijavnoj knjizi ubilježeni.

Prilikom dolaska zapovjednika satnije službovodeći dočasnik zapovijeda okret glave i daje prijavu. Nakon prijave zapovijeda »pozor«.

Ako je za održanje prijavka uslijed nastupa velikog broja ili duge rasprave potrebno duže vrijeme, zapovjednik zapovijeda »odmor«, a svaki ustaša sa kojim razgovara zapovjednik zauzme stav »pozor«.

Svaki ustaša prije kao i nakon završenog razgovora iskazuje počast.

Kada je prijavak završen, zapovijeda službovodeći dočasnik »prijavak odstup«. Ustaše, ako nisu bile u pozoru zauzimaju ovaj stav i svaki za sebe pozdravlja.

Prijavku ima prisustvovati jedan zapovjednik voda (časnik ili dočasnik), satnijski pisar, kao i službovodeći dočasnik, koji (svi) stoje iza zapovjednika satnije za sve vrijeme prijavka. Zapovjednik satnije može odrediti, da prijavku prisustvuju prema potrebi još i druga lica.

Za vanredan prijavak sakupe se dotični u blizini uredovne sobe (pisarne) zapovjednika, te ih pojedince poziva službovodeći dočasnik (pobočnik). Ovome prijavku može prisustvovati prema potrebi jedan časnik ili posebni povjerenik (službovodeći dočasnik ili pobočnik).

Toč. 43.

Odjeća i izlaz.

U službi nose ustaše odoru sa pojasom i bočnim oružjem. Pojas sa bočnim oružjem može se kod stanovitih radnja odložiti, koji se na osnovu propisa i po svojoj naravi mogu bez ovoga izvršavati.

Ustaše mogu prema potrebi nositi i građansko odijelo, dapače i prilikom izvršenja službenih dužnosti.

Izvan službe nosi se samo odora bez pojasa.

Izlazi li ustaša u odori, to mora biti obučen kako to propis i posebna odredba ili zapovijed zapovjednika tijela nalaže.

Vrijeme slobodnog izlaza određuje se zapovijedi dotičnoga tijela.

Novacima se u odori može dozvoliti izlaz istom nakon 4 nedjeljne izobrazbe.

Mjesto stanovanja ne smije se bez izričite dozvole niti za vrijeme slobodnog vremena t. j. izlaza ostaviti.

Svaki ustaša, bez obzira na dozvolu izlaza, mora se bezodvlačno u nastambu povratiti, ako on na bilo koji način dozna, da je nastup, zbjeg ili pripravnost u bilo koju svrhu.

Toč. 44.

Prijave.

Prijava mora biti jasna i kratka.

Svaki ustaša mora prijaviti svome predpostavljenom, kojemu je sa obzirom na svoju dužnost dodijeljen, nastup kao i svršetak svake službe, svaku važnu promjenu svog službenog položaja, kao promaknuće, premještenje, udjelbu, odlazak i dolazak, promjenu mjesta zadržavanja, dopust, osobne odnose, oboljenje i ozdravljenje i t. d.

Prijave se podnašaju službenim putem od ustaša i dočasnika do zapovjednika satnije, od časničkih pripravnika i časnika do zapovjedništva krila.

Osobne promjene prijavljuju se do najvišeg zapovjedništva u dotičnom mjestu.

Prijave se podnašaju u mjestu stanovanja osobno i usmeno, a prema potrebi ili zahtjevu još i usmeno — inače samo pismeno — i to uvijek službenim putem.

U hitnim slučajevima, kao oboljenju ili drugom temeljitom uzroku može se prijava podnijeti pismeno ili usmeno putem druge osobe ili putem telefona.

Ustaše, koji službeno dolaze u drugo mjesto ili područje, gdje su ustanove ustaške organizacije, moraju se kod tamošnjeg zapovjedništva u roku od 24 sata prijaviti, osim ako mu je drugčije zapovijeđeno što mora u ispravama biti navedeno.

Pismeni saobraćaj određen je posebnim propisima.

Toč. 45.

Odgovornost za službene prijave.

Istinitost i pouzdanost svih službenih prijava su uvjetovani sa službom i stališkim položajem.

Svako zanemarenje povlači za sobom tešku odgovornost, tim veću što je veća šteta ili zlo proizrokovano.

Netočne prijave, koje su sa zlom namjerom ili sa nemarnošću sastavljene, kao i namjerno njihovo propuštanje, povlači prema prilikama disciplinarnu ili sudsku odgovornost.

Toč. 46.

Bolesnici.

Ustaše u vojarni prijavljuju svoje oboljenje zapovjedniku sobe i nadzornom rojniku, dočasnici tj. viši od nadzornog rojnika stavljaju svoje oboljenje nadzornom rojniku do znanja. Bolesnici do liječničkog pregleda moraju biti u sobi, a ako je potrebno i u krevetu.

Liječnički pregled drži se dnevno u vrijeme, koje se odredi po zapovjedništvu, a u sporazumu sa liječnikom.

Liječnički pregled mora se držati u liječničkoj sobi i po mogućnosti na dnevnom svjetlu.

Svi, koji se jave bolesni, moraju biti po nadzornom rojniku predvedeni liječniku. Sumnjive radi jedne bolesti mora također nadzorni rojnik po zapovjedi zapovjednika satnije predvesti liječniku.

Viši dočasnici moraju sami doći u vrijeme pregleda, u za njih određeni sat.

Bolesnici, koji uslijed stanja bolesti ne mogu na pregled doći, moraju biti po liječniku posjećeni.

Bolesnici, kojima nije potrebna njega u bolnici, ostaju u bolesničkom odjelu.

Spolno bolesne može se liječiti i u bolesničkom odjelu.

Sve ustaše moraju se dva puta mjesečno radi njihovog zdravstvenoga stanja pregledati.

Upravni i vojni časnici ustaške vojske prijavljuju svoje oboljenje usmeno, pismeno, telefonski ili putem jedne osobe svome prvom predpostavljenom.

Toč. 47.

Znakovi raspoznavanja.

U ratu kao i u miru za osiguranje pokraj drugih osiguranja, te za međusobno raspoznavanje, osobito noću i u magli, osiguravamo se sa znakovima za prepoznavanje.

Znakove za raspoznavanje izdaje najviše zapovjedništvo vojske te određuje u kojim se razmacima mora izdavati.

Sumnjamo li, da je neprijatelj doznao za znakove raspoznavanja, onda se to mora odmah javiti, te s najvećom opreznošću postupati, dok se ovi ne promjene.

Ti su znakovi:

Bojni zov, — je jedna riječ, koja je općenito poznata i koja se lako upamti, kao na pr.: naziv oružja, opreme ili njihovi pojedini dijelovi.

Odziv, - je ime jednoga grada.

Geslo, - jedno krsno ime.

Početna slova kod sva tri znaka, koja se izdaju, moraju biti ista.

Bojni zov i odziv treba znati svaki ustaša, u koliko to zahtijeva služba. Geslo znadu samo časnici, a upotrebljava se samo za vrijeme rata.

Osim ovih znakova za raspoznavanje mogu se upotrebljavati i drugi ugovoreni znaci.

Toč. 48.

Pripravnost.

Za nepredviđene slučajeve mora se u svim vojarnama (logorima) odrediti priprava, koja će služiti u prvom redu za upotrebu, ako je potrebno brzo izaslanje ophoda ili pojačanje straža.

Jedinica koja se nalazi u pripravnosti, mora biti uvijek na okupu i uvijek, u takovom stanju, da danju i noću sa opremom poput straže može u najkraće vrijeme nastupiti. Po noći može odložiti sve osim hlača.

Jačina priprave uzima se obično, ako je u jednoj vojarni jedna satnija, 1 dočasnik sa 3 ustaše, za dvije satnije jedan cijeli roj, a za više jedan vod sa 2-3 roja sa ili bez lakih strojnih pušaka.

Priprava stoji pod zapovjedništvom nadzornog vojarne (logora).

Ona se dnevno izmjenjuje u isto vrijeme kada i straža.

Čim je jedna priprava za nešto upotrebljena, mora se odmah nadomjestiti sa drugom, koja je iste jakosti.

Ako je nastalo nesigurno ili nemirno stanje, te je potrebno veće osiguranje zgrada i za slučaj posebnih mjera, prema vremenskim nesrećama, može zapovjednik odrediti i veći broj priprave, pa ako je potrebno i cijelu vojsku, koje iznimno stanje nazivamo strogom pripravom.

U slučaju stroge priprave zapovijed nad pripravom ima nadzorni vojarne samo onda, ako nije zapovjednik ove viši od njega ili ako nije drugčije određeno.

Za pripravu treba odrediti skupilište. Na tom mjestu se moraju na dani znak - »priprava nastup« prema potrebi i dodatkom »trkom« - brzo sakupiti i prema unaprijed dobivenim odredbama bez daljnjega postupati, ako ne bi na skupilištu bila izdana posebna zapovijed.

Ako je određena stroga pripravnost, onda se priprava niti po noći ne smije svlačiti, što više moraju prema potrebi biti i pod oružjem sa svom opremom obskrbljeni strijelivom i hranom. Konji osedlani, a tovarnjaci osamareni sa popuštenim popruzima. Čišćenje i hranjenje konja i tovarnjaka mora se naizmjence vršiti. U iznimnom stanju ili za vrijeme stroge pripravnosti cijele vojske, pod oružjem mora biti najmanje jedna trećina, ostali moraju se zadržavati u vojarni (logoru). Za sve vrijeme trajanja toga stanja izlazne dozvole izdaje bez razlike svima samo najviši zapovjednik. Pojedinac ne smije u nikojem slučaju izlaziti nenaoružan. Dijelovi koji izlaze radi dovoza ili dopreme hrane moraju dobiti oružanu pratnju.

Svi pripadnici ustaške vojske, koji se nalaze izvan vojarne ili logora, čim doznadu na bilo koji način, da je određena stroga pripravnost, moraju doći u vojarnu i prijaviti se kod svojih odjela.

Toč. 49.

Izkazivanje počasti.

Ustaše u opće dužni su međusobno iskazati počast uobičajenim pozdravom, bili u odori ili građanskom odijelu. Svaki ustaša dužan je izkazanu mu počast tj. pozdrav uzvratiti.

Ustaše u odori, a izvan redova dužni su pozdraviti na način kako je to ustaškim vjezbovnikom propisano.

Pozdrav se iskazuje:

1. **svakom višem ustaši, bez obzira da li je u odori ili ne,**
2. **svakom predpostavljenom,**
3. **pred Presvetim Oltarskim Sakramentom,**
4. **pred ustaškom zastavom,**
5. **pred rimokatoličkom crkvom,**
6. **kad glazba svira ili kad se pjeva hrvatska himna,**
7. **pred lijesovima u povorci.**
8. **ustaše bez čina i pred stražarima, nadzornicima u satniji i nadzornim vratarima,**
9. **svakom ustaškom odjelu, i**

10. svakom ustaši u istom činu. Ako nije poznata prednost u činu, moraju jedan drugoga istodobno pozdraviti.

Ustaše sa opremom ili sa puškom, nadalje nadzorni organi i vratari u zatvorenim prostorijama pozdravljaju sa kapom na glavi.

Ustaše, kada su bez opreme ili ne nose oružje u zatvorenim prostorijama pozdravljaju zauzimanjem stava pozora sa skinutom kapom.

Časnici i viši dočasnici, bez opreme ili oružja, pozdravljaju u zatvorenom prostoru zauzimanjem stava pozora i laganim naklonom sa skinutom kapom.

U čitaonicama, blagovaonicama, u kao i izvan nastambe, nadalje na svim saobraćajnim sredstvima (željeznici, tramvaju, autobusu), kinu, kazalištu, gostionicama, i t. d., mora se pozdrav dati prema položaju zauzimanjem stava pozora ili uspravnim sjedenjem i okretom glave i upravljanjem pogleda na predpostavljenoga ili višega, sa kapom na glavi još osim toga rukom. Časnici i viši dočasnici, kada su bez kape, pozdravljaju sa laganim naklonom.

Pojedinci prilikom susreta sa Presvetim Oltarskim Sakramentom ponašaju se prema svom uvjerenju tj. prema običaju vjere.

Upravljači motornih vozila iza kormila kola ne pozdravljaju za vrijeme vožnje nikoga.

Ustaše, koji upravljaju ili vode konje (tovarnjake) pozdravljaju uspravnim držanjem tijela sa okretajem glave i upravljanjem pogleda u predpostavljenog (višega).

Za vrijeme bojnih vježba pozdrav se daje samo prilikom predaje prijava na početku i završetku, kako je to već moguće prema prilikama i položaju tijela kojega se mora zauzeti.

Bolesni i ranjeni pozdravljaju, ako im je to sa obzirom na njihovo stanje moguće.

Odjeli pozdravljaju na zapovijed zapovjednika i to:

1. Poglavnika,
2. ustaške vojne časnike i to samo, ako su u odori i viši od zapovjednika odjela,
3. Presveti Oltarski Sakramenat,
4. ustašku zastavu,
5. druge odjele bez obzira tko je zapovjednik.

U svakom drugom slučaju iskazuje ili uzvraća pozdrav sam zapovjednik dotičnog odjela.

Za vrijeme iskazivanja počasti i pozdrava stupa zapovjednik ispred svoga odjela.

Poglavniku se prilikom dočeka iskazuje sa oružjem posebna počast, a prije same zapovijedi mora se trubiti počasni znak.

Pred Svetim Oltarskim Sakramentom odjel mora stati, zapovjednik zapovijeda u prugu lijevo ili desno, a zatim »desno (lijevo) glej«.

Odjeli izvan nastanjenih mjesta, koji su na vježbi, odmoru ili vježbalištu ne izkazuju počasti, već samo zapovjednik pozdravlja, a ako je naišao predpostavljeni predaje mu i propisnu prijavu.

Ako za vrijeme vježbe izvan mjesta, na vježbalište i za vrijeme odmora stigne Poglavnik najavljeno ili nenajavljeno mora se trubiti počasni znak. Isto vrijedi ako dođe u vojarnu (logor).

U boju, kao i prigodom bojnih vježba ne daju odjeli nikome pozdrav. Jedino zapovjednik pozdravlja predajući propisanu prijavu.

Prilikom predavanja prijave postrojenog odjela, okret glave zapovjednik zapovijeda samo časnicima.

Prilikom izvršavanja kakove radnje pozdravlja samo zapovjednik, a ostali samo zauzimaju stav pozora prilikom prolaza predpostavljenog ili višega.

Pratnja uznika ne pozdravlja nikoga.

Toč. 50.

Stražarska služba (opći dio).

Straža služi u prvom redu za čuvanje ustaške vojne imovine nepokretne kao i pokretne (zgrade, skladišta, stovarišta, vozila, blaga, i t. d.), nadalje za čuvanje javnog narodnog dobra, a u stanovitim slučajevima za osiguranje važnih građevina ili točaka, te za održavanje javne sigurnosti, čuvanje uznika i sličnih dužnosti.

Stražarsku službu vrše straže, stražari (vratari)i obhode.

Sfraže su: počasne i sigurnosne.

Počasne se straže postavljaju pred stanove velikih dostojanstvenika, pred Sveti Grob na Uskrs, i slično.

Počasna straža izostaje, ako je stališ vojne jedinice tako malen, da bi pojedinci stražari došli u službu češće nego svaka tri dana.

Sigurnosne straže dijele se na straže i obhode (stražarske).

Straža, koja se nalazi u nastambi (vojarni, logoru) je unutarnja straža, koja ima za dužnost čuvanje nastambe i u blizini nalazećih se skladišta, a ostale straže su vanjske.

Nutarnje spadaju pod zapovjedništvo nadzornog vojarne, a vanjske pod zapovjedništvo u dotičnom mjestu, odnosno njegovog nadzornog organa.

U većim mjestima postavlja se postajna straža, kojoj je u prvom redu dužnost vršiti vojnu redarstvenu službu; ona je uvijek smještena u jednoj vojarni.

Jakost straža određuje se prema broju stražarskih mjesta i prema tomu dali se služba na tim mjestima drži danju i noću ili samo noću (ili samo danju).

Za mjesta, gdje treba stražar danju i noću postavljaju se 3 stražara, inače samo dva, sa jednim zapovjednikom.

Gdje je više stražarskih mjesta, a osobito, ako su mjesta jedno od drugog udaljena određuje se uz zapovjednika i jedan (prema potrebi i više) razvodnik.

Cesto možemo sa psima prišteditи na broju stražara.

Svi u stražarskoj službi, koji su naoružani moraju biti i obskrbljeni sa bar jednim zatvorenim omotom naboja.

Za vrijeme opasnog stanja ima zapovjednik područja pravo narediti, da se služba vrši na važnim mjestima sa nataknutim bodom, a da prema potrebi i puške budu nabijene. Na važnim mjestima, ako je potrebno mogu se i straže pojačati.

Ako se straža vrši sa nabijenom puškom, mora se ova nabiti prije nego stražar pođe iz stražare.

Nutarnje straže se postavljaju, ako je to potrebno s obzirom na vanjsko stanje ili ako su u vojarni (logoru) smještena kakova skladišta.

Vratari postavljaju se na ulaznim vratima, koji otvaraju i propuštaju one, koji imaju prava ulaska i izlaska iz vojarne (logora).

Određivanje na stražarsku službu, kao i izmjena straže obavlja se dnevno u određeno vrijeme.

Svi na stražarsku službu određeni moraju biti poimence u zapovijedi određeni sa naznakom straže i u posebnoj knjizi stražarske službe vođeni.

Ako koji na stražarsku službu određeni ustaša, sa bilo kojega razloga istu nemože nastupiti, treba na njegovo mjesto odmah odrediti drugoga.

Na stražarsku službu moraju se svi bez razlike određivati.

Onima, koji imaju nastupiti stražarsku službu, treba dati prije nastupa službe bar dva sata slobodnog vremena za pripremu i jelo.

Onima, koji se povrate sa stražarske službe treba dati dotično poslije podne slobodno vrijeme za čišćenje oružja i opreme.

Onima, koji se povrate sa noćne stražarske službe treba opet dati prije podne slobodno vrijeme.

Nakon većih vježba, koje su bile vrlo naporne, treba onima koji idu na stražarsku službu dati najmanje 4 sata odmora.

Od ovih svih polakšica nijesu oslobođeni oni koji su pod kakovom kaznom sa kojom je skopčano izlazno ograničenje.

Toč. 51.

Odpravak straža.

Odpravak straža sastoji se iz ispitivanja spremnosti straže prije nastupa službe i izdavanja zapovijedi za čuvanje, kao i davanje inih uputa zapovjedniku straže.

Odpravak straže vrši nadzorni vojarne obično između 12 i 13 sati, a kod vježba koje duže traju 3 sata nakon povratka sa vježbe.

Straže, koje trebaju kasnije ići ima ih nadzorni vojarne posebno odpraviti.

Na odpravak straža izlaze i nadzorni rojnici te staju iza desnog boka na 6 koraka odmaka u jednovrsnoj pruzi.

Straže staju prema svom određenju jedna uz drugu na tri koraka razmaka. Postrojenje je u pruzi.

Najstariji po činu preuzima zapovjedništvo, izravnava sve straže, zapovijeda okret glave, prijavljuje nadzornom vojarne nastup, a zatim zapovijeda »K nozi«.

Nadzorni vojarne ispita točnost pridolaska straže i nadzornih, pripravnost straža, a zatim poziva zapovjednike straža sa objavom »Zapovjednici straža k meni«.

Sakupljenim zapovjednicima izda zapovijedi i znake raspoznavanja na što im daje odstup k njihovim stražama, a zatim zapovijeda »Straže desno odstupati«.

Zapovjednici straža zapovijedaju nato okretaj na označenu stranu, te zapovijedivši pozdrav odstupaju.

Nakon odstupa straže prima nadzorni vojarne (logora) prijavak od nadzornih organa.

Vremenito dužan je i zapovjednik tijela ili odvojenog dijela izvršiti odpravak straža. Ovome odpravku moraju prisustvovati i svi časnici i dočasnici. Odpravku straža može prisustvovati prema zapovijedi i glazba.

Toč. 51.

Izmjena straža.

Kada se nova straža približi staroj na odprilike 30 koraka, stupa stara straža, pošto se je već prije pripravila, pod oružje i staje u jednovrsnoj pruzi (velike straže u pruzi).

Nova straža postavi se pred staru isto u jednovrsnoj pruzi tako, da desni bok nove straže bude nasuprot lijevom boku stare straže. Gdje nema za to dovoljno mjesta staje nova straža na 3 koraka od lijevog boka stare straže.

Zapovjednici straža staju na 4 koraka pred ustašu, koji se nalazi na desnom boku i zapovijedaju okret glave, a ujedno i sami pozdrave. (Trubač trubi počasni znak. Glazba svira himnu). Nakon izvršenoga pozdrava zapovijedaju »pozor« i »k nozi«. (Glazba poslije toga svira razne komade), zapovijednik stare straže prilazi k novome i javlja mu broj stražarskih mjesta i stražara, te način postavljanja, slučajne događaje i opažanja, koja su od važnosti za službu.

Kod većih straža nakon ovoga izdaje zapovjednik nove straže svome zamjeniku ili razvodniku znakove raspoznavanja, zatim određuje red stražara tj. kojim redom dolaze i koji na stražarska mjesta.

Kod ovoga treba paziti, da novo izobražene ustaše, koji prvi puta dolaze u stražarsku službu, budu postavljeni na takova mjesta, na kojima se mogu lako nadgledati.

Zapovjednik nove straže poslije ovoga zapovijeda »prvi broj - skiniti opremu«, našto pozvani kao i sam zapovjednik (i razvodnici ako ih ima) odlaze u stražaru ili na stanovito mjesto, gdje ostave nepotrebnu opremu i vrate se u red.

Sada zapovjednik stare straže zapovijedi »prvi broj - stupaj« i vodi u zajednici sa zapovjednikom nove straže stražare na izmjenu. Kod straža, koje imaju razvodnike vrše to oni.

Za ovo vrijeme čekaju obje straže na mjestu sa puškom u stavu »k nozi« i u odmoru.

Dok se razvodnici povrate sa izmjene stražara i jave svaki svome zapovjedniku da su izvršili izmjenu stražara, obave zapovjednici u stražari ostalu usmenu i pismenu predaju. Kod malih straža obave to zapovjednici nakon izmjene stražara.

Zapovjednik stare straže predavši novome zapovjedniku sobu straže sa svim uređajem, javlja mu ako ima i posebne upute. Novoga zapovjednika je dužnost od staroga tražiti sve obavijesti, koje mu se čine potrebne za točno izvršenje stražarske službe.

Nije li stara straža uzčuvalđ potrebnu čistoću, to se ona mora zadržati, dok ne uredi što je potrebno.

Ako je izmjeni straže prisutan jedan predpostavljeni, koji stražu pregledava, moraju mu oba zapovjednika javiti točnu primo-predaju.

Prolazi li za vrijeme izmjene straže jedan predpostavljeni ili viši ima se zapovijedati samo »pozor«.

Objavni stražar daje propisani pozdrav.

Za vrijeme izmjene straže daje se počast samo Poglavniku i Presvetom Oltarskom Sakramentu.

Pošto su se povratili izmjenjeni stari stražari i uzeli svoju opremu, a poslije predaje i primitka prostorija postroji se stara straža za odstupanje.

Prisutna glazba staje desno od stare straže. Zapovjednik stare straže zapovijeda okret glave i odstupanje.

Nova straža iskazuje odstupajućoj straži također počast sa propisnim pozdravom.

Nakon odlaska stare straže zauzima prostor nova straža. Puške se moraju postaviti u kup, ako se ne unose u stražaru.

Zapovjednik straže prije toga ima još odrediti slijedeće brojeve za izmjenu stražara, određuje obhode za pregled ili otpravljanje, nadalje koji će vršiti potrebnu dojavnu službu i koji se treba brinuti za čistoću mjesta i najbliže okolice. Pošto je završio zapovijeda »odstup« i straža odlazi u stražaru i ostavlja opremu, te se zadržava na određenom mjestu.

Stara straža, kada se povrati u vojarnu (logor) mora se prijaviti kod nadzornog vojarne (logora) nakon čega istom može odstupiti.

Toč. 52.

Izmjena stražara.

Kada se izmjena približi, stražar stane na postavno mjesto u pozoru. Razvodnik se postavi sa novim stražarom tako, da novi dođe na lijevo od staroga stražara, a on sam na jedan korak pred njima. Ostali stražari zaostaju nešto podalje stojeći po redu kojim dolaze na izmjenu, a oni koji su već izmjenjeni staju iza njih.

Razvodnik prije izmjene zapovijeda okret glave, a zatim naređuje predaju, saopći znake raspoznavanja, te se na koncu uvjeri da li je novi stražar sve razumio na taj način da sve opetuje.

Stari stražar predaje i upućuje u svemu što je nužno znati pokazujući najprije na mjestu označivši mu tlo kretanja na kome se može kretati, a zatim obilazeći mjesto čuvanja. Novi se sam uvjerava o redu u okolici i na mjestu.

Ova izmjena vrši se tiho (u pola glasa), slušanje u blizini ne smije se nikom dozvoliti osim predpostavljenom.

Poslije izmjene zapovijeda razvodnik opet okret glave, što svi prisutni stražari izvršavaju. Poslije toga dolazi okret i stupanje.

Stražari, koji se poslije izmjene povrate u stražaru, moraju se prijaviti kod zapovjednika straže.

Ukaže li se potreba za vrijeme izmjene stražara pojačanje stražarskog mjesta, to ima novi stražar pravo zadržati starog stražara, a zapovjednika straže treba odmah o tome obavijestiti.

Gdje su dvostruki stražari neka budu iste veličine.

Toč. 53.

Vladanje straža.

Zapovjednik straže nakon preuzeća straže podsjeti svoje podređene na opće dužnosti i poduči ih o vladanju straže u naročitim slučajevima.

On mora u tu vrhu čitati vladanje straža i po tome se ne samo on vladati, već se brinuti da svaki pojedini stražar bude o svemu poučen na što on mora paziti po danu, magli, kao i po noći, te koga i u koje doba mora zaustaviti.

Zapovjednik straže smije stražu samo onda ostaviti, kada postavlja, izmjenjuje stražare ili ih pregleda, te ako ima kakovu obhodu voditi. U svim ovim slučajevima treba predati zapovjedništvo najstarijem, odnosno svome zamjeniku.

U slučaju oboljenja ili kojeg drugog slučaja, da se mora zapovjednik izmjeniti, mora njegov zamjenik o tome odmah podnijeti prijavu onom zapovjedništvu, koje je dalo dotičnu stražu.

Oboli li jedan ustaša, to se treba od njegovog zapovjedništva zatražiti zamjenik, a njega predati njegovom ili zdravstvenom odjelu odnosno bolnici.

Ustaše na straži ne smiju napustiti samovoljno stražu.

Ustaše, koji bi se morali radi naravnih potreba udaljiti, moraju se prije polaska i nakon povratka prijaviti kod zapovjednika straže.

Straža mora biti svakog trenutka spremna stupiti pod oružje. Zapovjednik straže smije po noći dozvoliti najviše jednoj trećini, da legne, i to onima, koji su bili zadnji na stražarskom mjestu. Ostali moraju biti uvijek budni. Nalazi li se oružje izvan prostorije, a pred stražarom nema objavnog stražara, to se mora noću od prisutnih odrediti, koji će biti u blizini oružja.

Zapovjednik straže je i po noći odgovoran za održanje propisnog stanja straže i točno izvršavanje službene dužnosti. Njegova se odgovornost još povećava s obzirom na veću opasnost te štetu, koja bi mogla nastati uslijed toga, što je zapustio koju svoju dužnost. On stoga mora i po noći biti budan, a odmarati se smije samo onda i toliko u koliko mu to uopće njegove dužnosti dozvoliti mogu.

Izmjena stražara obavlja se svaka 2 sata, a na velikoj zimi, vrućini ili nevremenu i svakih pola sata.

Zapovjednik može odrediti, da se prema potrebi obuku kabanice, bunda i druga zaštitna sredstva.

Zapovjednik straže mora izvršenju službe posvetiti najveću pažnju sa svom strogošću. On mora na izvršenje službe u području straža uplivisati sam i na sve osobno, pregledavati često sam stražare i dati ih pregledavati po jednom dočasniku, razvodniku ili obhođama.

Poduku stražarima davati neprestano sa mirom, možda potrebnim ukorom no ozbiljno i istom poslije izmjene.

Ustaše na straži, koji počine kakovo kažnjivo djelo, obično se poslije povratka sa straže pozivaju na odgovornost i kažnjavaju. Ne može li se ustaša radi vrste i težine čina zadržati na straži, to se mora radi izmjene, zamjene i odpravka sa njegovim zapovjedništvom urediti.

Straža mora biti uvijek obučena i opremljena. Odložiti se smije naprtnjača, a prema potrebi i kabanica.

Pijančevanje, igranje karata, ženski posjeti na straži, kao i druge jednoj straži nedozvoljene polakšice najstrožije su zabranjene. Strane se osobe ne smiju puštati u blizinu.

U stražari i njenoj okolici mora vladati najveći red i čistoća. U noći mora u stražari goriti svijetlo.

Kod svake straže mora se voditi prijavna knjiga u koju stari zapovjednik treba unijeti sve što treba znati novi kao i sve događaje.

Prilikom predaje kao i primanja straže moraju se oba zapovjednika podpisati.

Nadgledavajući nadzorni prilikom pregleda podpisuje se također u ovu knjigu.

Uhapšene se mora odmah pod pratnjom odpremiti zapovjedništvu ili predati najbližoj sigurnosnoj straži tj. poglavarstvu, već prema tomu kako glase posebne odredbe ili zapovjedi.

Zapovjednici straža ne smiju izvršiti nikakove zapovijedi nepoznate vojne osobe, niti nadzornog organa, kojega lično ne poznaju ili koji se ne može izkazati sa pismenim nalogom za izvršenje pregleda t izdavanje zapovijedi.

U slučaju potrebe pojačanja straže zapovjednik zatraži pojačanje od najbližeg zapovjedništva. Nastane li takova potreba za vrijeme izmjene, to može novi zapovjednik zadržati ili povratiti staru stražu, ako je još može dostići, kao pojačanje i ova mora ostati, dok ne stigne pojačanje, koje se međutim zatraži od zapovjedništva.

Čuje li se u blizini straže pucanje ili opazi sumnjivo kretanje sa izgledom da bi mogao biti napadaj na stražu, kojeg stražara ili čuvanu zgradu ili drugu imovinu, to se mora izaslati obhoda za izviđanje ili kao pomoć stražaru, dok ostali dio straže stoji pod oružjem.

Toč. 54.

Vladanje stražara.

Svaki stražar mora biti osvjedočen o važnosti svoje službe, na umu imati dobivene naloge i njemu povjerene dužnosti, koje mora najsavjesnije izvršiti.

Osobito prilikom izvanrednog stanja mora on sam predočiti ozbiljnost i važnost svoje zadaće, kao i vrlo opasne posljedice, koje bi uslijed njegovog zanemarenja koje dužnosti nastati mogle.

Nijedan stražar se ne smije sa onoga mjesta, na koje je postavljen ili koje mu je opredjeljeno za šetnju ili stajanje, nikako i u nikojem slučaju udaljiti, osim ako bude izmjenjen ili po zapovjedniku povučen.

Ne smije se sa nikim upuštati u razgovor, već svakoga kratkim upitom ili odgovorom uputiti na stražu.

Na straži stražar ne smije jesti, piti, pušiti, čitati, a niti sjesti.

U svojoj blizini ne smije dozvoliti nikakovo sazivanje ili sakupljanje ljudi.

Ne smije dozvoliti, da mu se bilo tko tako približi, da mu može spriječiti upotrebu puške bilo za pucanje bilo za upotrebu boda.

Puška se nosi uvijek na ramenu, jedino oni koji stoje na mjestu mogu zauzeti stav »k nozi«. Pušku nikada se ne smije izpustiti iz ruke.

Samokres se drži pripravan za dohvat u otvorenom toku.

Svoje oružje ne smije nikome predati, pa niti svom predpostavljenom.

Predpostavljenim mora dati uvijek nužno saopćenje.

Stražar smije izvršavati^amo izravne zapovijedi od zapovjednika straže ili ako je ovaj poslao njemu osobno poznatog ustašu od straže, razvodnika, dočasnika ili časnika.

Ako stražar ima što dojaviti straži čini to na najprikladniji način. U važnim slučajevima, kada ne može dovikati, niti koga od prolaznika poslati do straže, a niti na koji drugi način dojaviti, osobito kada treba brzu pomoć, tada opali oprezno u zrak jedan ili više hitaca.

Kod kiše, snijega, jakog vjetra smije se stražar zakloniti na zato određeno mjesto iz kojega mora oštrije paziti i izaći, kada to njegova sigurnost i dužnost zahtijeva, osim toga, ako prolaze odjeli, obhode ili se približava nadzorni, predpostavljeni i pred sve one, koje je dužan pozdraviti.

Stražar je dužan zadržati i uhapsiti svakoga, koji ne posluša njegove upute odnosno naloge.

Za dvostruke stražare vrijedi isto sve što je ovdje propisano. Oni ne smiju međusobno razgovarati.

Toč. 55.

Odpravljanje u stražarskoj službi.

U redovitim prilikama stražari kod skladišta oružja, baruta, benzina, rasprskavajućih sredstava, streljiva i stovarišta oruđa ili sprava moraju svaku osobu, po noći ili magli zadržati i odpraviti.

Zapovjedništvo prema potrebi može odrediti i kod drugih straža odpravljanje. U izvanrednim prilikama može se odrediti odpravljanje svima stražarima i obhođama.

Kod odpravljanja stranih osoba mora stražar osobito paziti na nastup dotičnoga, njegovo vladanje, odijelo i izgovor (sa kakovim narječjem izgovara).

Znakove raspoznavanja treba što tiše izgovarati.

Ovo vrijedi osobito u noći i magli.

Toč. 56.

Vladanje stražara kod odpravka.

Stražar prema dobivenoj zapovijedi zaustavlja prolazeće ili približavajuće osobe sa riječima: »Stoj! Tko si«, na potrebnoj udaljenosti.

Puška pri tom dođe u stav »sprem«, no sa uzdignutim uščem cijevi. Ako je puška nabijena, ne smije se odmah zapiralo otvoriti.

Ako je dotični izvan svake sumnje i dade povoljan odgovor, odpusti ga se sa: »prolazi«, ali ga se i dalje prati okom.

Ako je zaustavljeni sumnjiv ili ne da dovoljan odgovor, pošalje ga se nazad s prijetnjom, da će se rabiti oružje ili se pozove odmah zapovjednik straže.

Ako je temeljito sumnjiv i okolnosti su opasne, treba ga uhapsiti.

Obhodu se zaustavlja sa: »Stoj!« »Zapovjednik naprijed«, na stanovitoj udaljenosti ponovno se zaustavlja ovaj, te ga se zapita za znake raspoznavanja.

Toč. 57.

Vladanje straža kod odpravka.

Za odpravak dolazećih ili prolazećih sumnjivih osoba kod svake straže, gdje je to potrebno, određuje se jedan dočasnik i jedan ustaša, koji na poziv stražara izlaze radi odpravka.

Kada se je netko stražarnici približio, a njegovo je vladanje sumnjivo, te ga stražar zaustavio, vikne on: »Odpravnici naprijed!«, koji izlaze iz stražare.

Odpravni dočasnik nosi pušku obješenu preko lijeve podlaktice i pritisnutu uz tijelo, te se tako približi sumnjivcu na jedan korak, a ustaša sa strane na 3 koraka sa puškom u stavu »sprem«, da može dočasnika obraniti od svake navale.

Sve sumnjive osobe, koje se ne mogu ili ne će potrebno legitimirati, predvedu pred zapovjednika straže, koji ih šalje dalje na određeno mjesto.

Slično je vladanje, kada se dvije obhode sastanu. Obhoda prede u navalni postroj, a zapovjednik stupi naprijed i pozove drugoga zapovjednika sa riječima: »zapovjednik naprijed«, zatim ga legitimira pomoću znakova raspoznavanja. Ovo vrijedi, ako se dotični ne poznaju, te noću i u magli.

Toč. 58.

Upotreba oružja straža i stražara.

Straža je ovlaštena prema svakome upotrijebiti svoje oružje, tko je nasilno povrijedi ili ako se sprema napadaj na stražu, a dotične se ne može uhapsiti.

Stražar je u prvom redu dužan svakoga uhapsiti, tko ne posluša njegove upute, a oružje smije upotrijebiti u slijedećim slučajevima:

1. ako netko nasuprot opomene vrijeđa stražara,

2. ako ga tvorno napada,

3. ako prijeti opasnost navale i ako se dotičnoga ili dotične ne može na drugi način učiniti nepogibeljnim.

Nadalje je straža dužna oružje upotrijebiti:

1. ako je opasan zločinac, koji je po straži uhvaćen ili pod privremenim stražarskim nadzorom ili pratnjom, te pokuša pobjeći, neobazirući se na poziv da stane.

2. ako zločinac, koji je na činu zatečen ili radi istoga vrlo sumnjiv, te ima oružje, a na prvi poziv da se preda ili iz skrovišta ne izlazi i pokuša pobjeći.

3. ako u vrijeme izvanrednih prilika ili opasnosti uslijed blizine neprijatelja jedna sumnjiva osoba na poziv ne stane, već pokuša bježati, a dotičnog nije moguće drugčije zadržati, mora se dotični ubiti.

U redovitim prilikama puška se smije rabiti samo onda, ako se cilj sa bodom ne može postići i ako život nevinih osoba nije s time u opasnosti.

Oružje se smije rabiti samo dotle, dok cilj nije postignut; oružje kao osvetno sredstvo rabiti je zabranjeno.

Protupravilno rabljeno oružje, nepotrebna upotreba, kao i nerabljenje oružja, kada je bilo potrebno, a nije se rabilo, najstrožije je kažnjivo.

Za ranjenike se treba po mogućnosti pobrinuti, da dobiju prvu liječničku pomoć.

Toč. 59.

Uznička služba straže.

U prvom redu moraju paziti da uznik ne pobjegne, da sebi ili drugome što ne učini, da bez dozvole ne govori, osobito oni koji su pod istragom, da ne dođu s kim drugim u doticaj, nadalje da ne dođu do onakovih predmeta sa kojima bi mogli navaliti, počiniti samoubijstvo, pripremiti ili pokušati bijeg.

Zapovjednik uzničke straže drži ključeve uvijek kod sebe.

Čim primi uznika, odmah mu mora oduzeti novac i druge vrijednosti, spise, nož i sve što bi moglo biti za njega i za druge pogibeljno.

Uze su cijelu noć rasvijetljene, a uzničke ćelije (sobe) samo, ako je potrebno.

Opasnije uznike prate dva stražara.

Pisati ili primati listove uzniku može zapovjednik straže dozvoliti samo na višu zapovijed.

Straži je zabranjeno razgovarati sa uznicima.

Stražar treba da je okrenut uvijek prema prozorima i vratima od uza.

Kada uznik izlazi iz ćelije bilo na kratko ili duže vrijeme, naravno sa dozvolom, mora biti prisutan zapovjednik straže, a ako ima i uzničkog osoblja, onda i jedan od njih.

Toč. 60.

Straža stupa pod oružje.

Na zapovijed »Pod oružje« straža uzme pušku na rame i brzo staje na određenom mjestu u nastup, i to:

1. pred Poglavnikom,
2. pred Svetim Oltarskim Sakramentom,
3. pred ustaškom zastavom,
4. pred vojnim jedinicama, kad su pod oružjem i koje časnici vode,
5. pred ustaškim pogrebom,
6. pri podnevnoj i večernjoj molitvi (samo onda, ako straža ima trubača) i kod mirozova,
7. kad dolazi nadzorni časnik ili obhodna straža,
8. predpostavljenom zapovjedniku,
9. kada dolazi izmjena,
10. kada se u blizini pojavi požar,
11. kada čuje znak »Zbjeg« ili se za njega bilo kako dozna,
12. ako se u blizini opazi sakupljanje sumnjivih osoba ili u slučaju nemira u mjestu i kad god to zahtijeva njezina sigurnost.

Ako prolazi građanski pogreb ili procesija, onda straža nastupi bez oružja.

U slučajevima navedenim pod točkom 9. i 11. stupa straža pod oružje sa podpunom opremom, a u slučajevima navedenim pod točkom 10. i 12. prema posebnim odredbama.

Toč. 61.

Izkazivanje počasti straža.

Straža stupa pod oružje i vrši pozdrav, koji je propisan ustaškim vježbovnikom:

1. Poglavniku,
2. Presvetom Oltarskom Sakramentu,
3. ustaškoj zastavi,
4. vojnim jedinicama, koje vode časnici,
5. nadzornom časniku,
6. predpostavljenim zapovjednicima.

Objavni stražar prilikom približavanja onoga koga treba pozdraviti, mora sa punim glasom pozvati stražu sa »pod oružje« i to pravodobno, da straža može mirno i u redu izvršiti nastup i izvršiti propisani pozdrav.

Zapovijed za pozdrav mora se odmah zapovijedati, čim straža stupi pod oružje.

Ako se kod straže nalazi zastava, to se zapovijeda pozdrav, čim zastavnik sa njom istupi iz stražare. Prilikom unašanja pozdravlja se tako dugo, dok zastavnik sa zastavom ne uđe u stražaru.

Toč. 62.

Iskazivanje počasti stražara.

Stražar iskazuje počast:

1. Poglavniku,
2. Presvetom Oltarskom Sakramentu,
3. svakom višem i predpostavljenom,
4. ustaškoj zastavi,
5. kod ustaških vojnih jedinica, koje prolaze, pozdravlja samo zapovjednika i samo zastavu.

Stražar, kada treba iskazati počast, staje na ono mjesto, gdje je postavljen bio za vrijeme izmjene.

Kada se osoba, koju treba pozdraviti, približi na 6 koraka, zauzima propisan stav i pozdravlja, dok dotični ne odmakne na 6 koraka. Istom sada se može opet kretati.

Nema li stražar vremena stići na postavno mjesto, to on daje pozdrav sa onog mjesta, gdje se nalazi.

Od mirozova do budnice pozdravlja stražar samo nadzirajućega predpostavljenoga.

Toč. 63.

Dojavna služba.

Za posredovanje tj. prenašanje zapovijedi i prijava određuju se kod pojedinih zapovjedništva vrsnije ustaše, dočasnici pa i manje obhode, a kod viših zapovjedništva i časnici. Ova služba nastupa se redovito i istodobno sa stražarskom i drugom službom.

Toč. 64.

O hapšenju.

U interesu usčuvanja ustanova ustaškog ustava i vojničkog zapta ima pravo svaki predpostavljeni i svaki viši na vlastitu odgovornost podređenoga ili nižega uhapsiti, ako ga zatekne kod zločina ili teškog prestupka, ako je pod opravdanom sumnjom, ili ako svojim ponašanjem prouzročuje narušenje javnog poredka.

Hapšenje vrše za to određene ustaše, stražari, straže, obhode ili nadzorno čašće na zapovijed nadležnog zapovjedništva ili iz vlastite pobude sa svrhom da nekome oduzmu slobodu kretanja, da tako bude stavljen pred sud, vlast ili nadležno zapovjedništvo.

Bezrazložno uhapšenje, nadalje neopravdani grubi postupak prigodom hapšenja, mora se kazniti kao zloporaba službene vlasti.

Toč. 65.

Odlikovanja.

Osobito revno vršenje službe, i istaknuta djela Poglavnik nagrađuje promaknućem, pohvalnim priznanjem i podijeljenjem odlikovanja.

Ustaša se mora pouzdati u svoga predpostavljenoga, da će njegovu službu pravedno prosuditi, a predpostavljeni je pako dužan, da istaknuta djela svojih podređenih stavi do znanja višim predpostavljenim.

Odlikovanja se moraju nositi u svim svečanim i inim prigodama.

[Izvor: Arhiv Vojnoistorijskog instituta JNA u Beogradu, Fond NDH, Kut. 85', 28/6]

2.

IZVADAK IZ MATIČNIH LISTOVA

DATUM DOLASKA USTAŠA U LOGOR

Red. br.	Čin	Ime i prezime	Dan.	mj.	god.
1.	drjk.	Domenik Sutić		V.	1932
2.	vodk.	Rafael Boban	27.	VIII.	1932
3.	č.n.	Kruno Devčić	20.	VIII.	1932
4.	rjk.	Frane Šarić	8.	IX.	1932
5.	čark.	Ivan Šarić	8.	IX.	1932
6.	č.n.	Anre Pejković	24.	IX.	1932
7.	rjk.	Pavao Devčić	18.	X.	1932
8.	drjk.	Jure Devčić	18.	X.	1932
9.	dvk.	Stjepan Butorac	19.	X.	1932
10.	zstk.	Ivan Devčić	29.	X.	1932
U.	drjk.	Jakov Busić	23.	X.	1932
12.	rjk.	Martin Devčić	25.	X.	1932
13.	dvk.	Ventura Baljak		X.	1932
14.	drjk.	Pavao Vukić	14.	XI.	1932
1S.	drjk.	Andrija Čavić	20.	XI.	1932
16.	dvk.	Marko Čavić	29.	XI.	1932
17.	č.n.	Jerolim Kafić	1.	XII.	1932
18.	drjk.	Ivan Bulić	22.	XII.	1932
19.	dvk.	Jure Stanić	23.	XII.	1932
20.	dvk.	Marijan Bolčič	23.	•XII.	1932
21.	drjk.	Josip Čujić	24.	XII.	1932
22.	dvk.	Mate Vukić	4.	1.	1933
23.	dvk.	Sime Korčulanić	8.	1.	1933
24.	čark.	Andrija Hontić	20.	1.	1933
25.	čark.	Nikola Orešković	15.	11.	1933
26.	rjk.	Nikola Desnica	18.	11.	1933
27.	dvk.	Rudolf Čopin		11.	1933
28.	čark.	Zorko Čudina	4.	111.	1933
29.	vdk-	Stjepan Ivandić	6.	111.	1933
30.	dvk.	Mile Barišić	6.	111.	1933
31.	rjk.	Andrija Brkljača	3.	IV.	1933
32.	rjk.	Ante Potočnik	5.	IV.	1933
33.	rjk.	Petar Zubčić	23.	IV.	1933
34.	drjk.	Frane Nižić	26.	IV.	1933
35.	drjk.	Božo Vidov	26.	IV.	1933
36.	črk.	Rudolf Čvrljević	26.	IV.	1933
37.	rjk.	Josip Nikšić	27.	IV.	1933
38.	drjk.	Nikola Franov	27.	IV.	1933
39.	drjk.	Krsto Kurtin	28.	IV.	1933
40.	drjk.	Arum Čačič	5.	V.	1933
41.	drjk.	Mate Jurić	5.	V.	1933
42.	drjk.	Mate Božić	5.	V.	1933
43.	rjk.	Martin Vulin	7.	V.	1933
44.	drjk.	Dane Matić	7.	V.	1933

Red. br.	Čin	Ime i prezime	Dan	mj.	god.
45.	drjk.	Ante Pezo	7.	V.	1933
46.	črk.	Petar Mikrut	7.	V.	1933
47.	drjk.	Josip Andreškić	7.	V.	1933
48.	drjk.	Josip Babić	8.	V.	1933
49.	drjk.	Marko Čapin	8.	V.	1933
50.	drjk.	Jakov Vodopija	8.	V.	1933
51.	drjk.	Andrija Jukić	8.	V.	1933
52.	drjk.	Dragutin Andjel	8.	V.	1933
53.	rjk.	Martin Grabovac	9.	V.	1933
54.	drjk.	Jure Nimac	9.	V.	1933
55.	rjk.	Jakov Munitić	9.	V.	1933
56.	črk.	Mile Brkljačić	9.	V.	1933
57.	drjk.	Frane Rajić	9.	V.	1933
58.	drjk.	Ante Jurić	10.	V.	1933
59.	drjk.	Ivan Bušić	10.	V.	1933
60.	drjk.	Mate Šuto	10.	V.	1933
61.	drjk.	Vicko Tomičić	10.	V.	1933
62.	drjk.	Josip Dodić 1.	U.	V.	1933
63.	drjk.	Petar Divić	11.	V.	1933
64.	rjk.	Ivan Grgić	11.	V.	1933
65.	rjk.	Petar .Čizmić	11.	V.	1933
66.	drjk.	Josip Kvesić	11.	V.	1933
67.	vdk.	Ante Moškov	12.	V.	1933
68.	drjk.	Jure Šuto 1.	17.	V.	1933
69.	drjk.	Marko Vlašica	18.	V.	1933
70.	drjk.	Ivo Telenta	19.	V.	1933
71.	drjk.	Vlaho Banovac	21.	V.	1933
72.	drjk.	Stjepan Mršić	29.	V.	1933
73.	črk.	Ljudevit Čorić	29.	V.	1933
74.	drjk.	Ante Gjerek	30.	V.	1933
75.	rjk.	Mate Juroš	30.	V.	1933
76.	drjk.	Josip Perković	31.	V.	1933
77.	drjk.	Stjepan Črnjak		V.	1933
78.	drjk.	Franjo Kos		V.	1933
79.	rjk.	Vinko Tomić	1.	VI.	1933
80.	rjk.	Nikola Ikica	1.	VI.	1933
81.	rjk.	Mate Brzica	1.	VI.	1933
82.	drjk.	Mate Mandušić	1.	VI.	1933
83.	drjk.	Stjepan Roščić	1.	VI.	1933
84.	drjk.	Petar Čorić	1.	VI.	1933
85.	drjk.	Mato Vidović	1.	VI.	1933
86.	drjk.	Josip Matusinović	3.	VI.	1933
87.	drjk.	Josip Bulić I.	3.	VI.	1933
88.	drjk.	Jakov Ančić	3.	VI.	1933

Red. br.	Čin	Ime i prezime	Dan.	mj.	god.
89.	drjk.	Ivan Roman	3.	VI.	1933
90.	drjk.	Stjepan Ivančan	3.	VI.	1933
91.	rjk.	Nikola Holjevac	3.	VI.	1933
92.	rjk.	Rudolf Perkov	3.	VI.	1933
93.	rjk.	Milan Grubač	4.	VI.	1933
94.	drjk.	Stjepan Milardović	4.	VI.	1933
95.	drjk.	Dane Bulić	4.	VI.	1933
96.	rjk.	Pavao Vidović	4.	VI.	1933
97.	rjk.	Stjepan Šprajc	4.	VI.	1933
98.	rjk.	Josip Nikšić	4.	VI.	1933
99.	drjk.	Josip Dadić	6.	VI.	1933
100.	drjk.	Marko Smoljan	6.	VI.	1933
101.	drjk.	Jakov Marković	6.	VI.	1933
102.	drjk.	Ivan Marijanović 1.	6.	VI.	1933
103.	drjk.	Djuro Ferenčak	6.	VI.	1933
104.	drjk.	Petar Vlaiić	6.	VI.	1933
105.	drjk.	Petar Šetka	6.	VI.	1933
106.	drjk.	Frane Dadić	6.	VI.	1933
107.	drjk.	Luka Čorić	7.	VI.	1933
108.	drjk.	Ivan Rako	7.	VI.	1933
109.	rjk.	Nikola Milaković	7.	VI.	1933
110.	dvk.	Luka Krznarić	7.	VI.	1933
111.	drjk.	Ante Čurković	8.	VI.	1933
112.	rjk.	Marko Ivić	8.	VI.	1933
114.	drjk.	Ivan Stojanov	8.	VI.	1933
115.	drjk.	Ivan Kalažić	8.	VI.	1933
116.	rjk.	Petar Paradžik	8.	VI.	1933
117.	rjk.	Bariša Žilić	8.	VI.	1933
118.	drjk.	Mijo Marusinović	9.	VI.	1933
119.	drjk.	Ivan Mamić	9.	VI.	1933
120.	drjk.	Peter Zelić	9.	VI.	1933
121.	drjk.	Filip Marić	10.	VI.	1933
122.	drjk.	Josip Dodić 11.	12.	VI.	1933
123.	drjk.	Ante Marić	12.	VI.	1933
124.	drjk.	Mate Roščić	12.	VI.	1933
125.	drjk.	Ivan Stanić	12.	VI.	1933
126.	drjk.	Jerko Mandurić	12.	VI.	1933
127.	drjk.	Petar Lešina	13.	VI.	1933
128.	drjk.	Stjepan Šuto I.	13.	VI.	1933
129.	drjk.	Ivan Šuto	13.	VI.	1933
130.	drjk.	Martin Perković	13.	VI.	1933
131.	drjk.	Mijo Ćenan	14.	VI.	1933
132.	drjk.	Krsto Vukić	14.	VI.	1933
133.	rjk.	Mate Perić	14.	VI.	1933
134.	drjk.	Stanko Maraš	14.	VI.	1933
135.	drjk.	Luka Medvidović	16.	VI.	1933
136.	drjk.	Josip Čučijić	16.	VI.	1933
137.	drjk.	Ivan Jažić	16.	VI.	1933
138.	drjk.	Petar Čavarušić	17.	VI.	1933
139.	črk.	Ante Živanović	21.	VI.	1933
140.	črk.	Stjepan šimović	25.	VI.	1933
141.	drjk.	Ivan Bilopavlović	27.	VI.	1933
142.	drjk.	Ivan Miličević		VI.	1933
143.	drjk.	Ljubo Madjarić	12.	VII.	1933
144.	zsrk.	Erih Lisak	12.	VII.	1933
145.	rjk.	Blaž Jačan	12.	VII.	1933
146.	drjk.	Tomo Deković	21.	VII.	1933
147.	drjk.	Šime Frleta	24.	VII.	1933
148.	rjk.	Filip Radoš	5.	VIII.	1933
149.	drjk.	Ivan. Klarić I.	20.	VIII.	1933
150.	črk.	Franjo Mikacenić		VIII.	1933
151.	vdk.	Ivo Herenčič	1.	IX.	1933
152.	črk.	Mate Roban	10.	IX.	1933
153.	črk.	Marko Rajkovič	10.	X.	1933
154.	črk.	Stjepan Klarić	14.	XI.	1933
155.	črk.	Petar Cikoja	18.	XI.	1933
156.	črk.	Ivan Čapin	1.	XII.	1933
157.	črk.	Jure Lubina	1.	XII.	1933
158.	črk.	Marko Perkušić	1.	XII.	1933
159.	črk.	Josip Biošić	1.	XII.	1933
160.	črk.	Josip Smolić	4.	XII.	1933
161.	črk.	Tomo Smolić	4.	XII.	1933
162.	črk.	Jakov Ivandić	4.	XII.	1933
163.	črk.	Jure Ćurić	15.	XII.	1933
164.	črk.	Vlade Vuknić	15.	XII.	1933
165.	črk.	Josip Jakić	16.	XII.	1933
166.	črk.	Josip Gaćo	16.	XII.	1933
167.	črk.	Ante Zubić	16.	XII.	1933
168.	črk.	Nikola Brišić	16.	XII.	1933
169.	črk.	Ivan Čagalj	16.	XII.	1933
170.	črk.	Ante Kovačević	16.	XII.	1933
171.	črk.	Petar Kuštra	16.	XII.	1933
172.	črk.	Jure šuto II.	16.	XII.	1933
173.	črk.	Marko Biošić	17.	XII.	1933
174.	črk.	Božo Križanac	17.	XII.	1933
175.	črk.	Petar Piplica	17.	XII.	1933
176.	črk.	Petar Brajković	17.	XII.	1933
177.	črk.	Blaž Klišanin	18.	XII.	1933
178.	črk.	Ivan Mandić	18.	XII.	1933
179.	črk.	Stjepan Dadić	18.	XII.	1933
180.	črk.	Ante Granić	18.	XII.	1933
181.	črk.	Ilija Penava		XII.	1933
182.	črk.	Jakov Sabljić	19.	XII.	1933
183.	črk.	Ante Strinić	19.	XII.	1933
184.	črk.	Dane Mikulić	19.	XII.	1933
185.	črk.	Mate Nosić	19.	XII.	1933
186.	črk.	Ante Šuto	19.	XII.	1933
187.	črk.	Marijan Grabovac	19.	XII.	1933
188.	črk.	Ivan Todorić I.	20.	XII.	1933
189.	črk.	Bariša Antičević	20.	XII.	1933
190.	črk.	Mirko Granić	20.	XII.	1933
191.	črk.	Ante Sovuj	21.	XII.	1933
192.	črk.	Mirko Dropuljić	21.	XII.	1933
193.	črk.	Ivan Srdanović	22.	XII.	1933
194.	črk.	Jakov Čajkušić	22.	XII.	1933
195.	črk.	Josip Gelo	20.	XII.	1933
196.	črk.	Ante Nevjestić	22.	XII.	1933
197.	črk.	Ilija 1 erica	22.	XII.	1933
198.	črk.	Josip Orlović	23.	XII.	1933
199.	črk.	Dano Simić	23.	XII.	1933
200.	črk.	Tomo Hačić	24.	XII.	1933
201.	črk.	Mile Dumančić	24.	XII.	1933
202.	črk.	Ivan Toto	24.	XII.	1933
203.	črk.	Josip škeba	24.	XII.	1933
204.	črk.	Ivan Bakovič	24.	XII.	1933
205.	črk.	Marko Raić	24.	XII.	1933
206.	črk.	Mijo Gašparović	24.	XII.	1933
207.	črk.	Ivan Ladišić	24.	XII.	1933
208.	črk.	Mijo Polegubić	27.	XII.	1933
209.	črk.	Andrija Pavlović	28.	XII.	1933
210.	črk.	Stjepan Munitić	28.	XII.	1933
211.	črk.	Kazimir Škaro	28.	XII.	1933

Red. br.	Čin	Ime i prezime	Dan.	mj.	god.
212.	črk.	Ivan Roščić	28.	XII.	1933
213.	črk.	Petar Grubišić	28.	XII.	1933
214.	črk.	Frano Bušić	28.	XII.	1933
215.	črk.	Ante Bušić	28.	XII.	1933
216.	črk.	Ivan Vrdoljak	28.	XII.	1933
217.	črk.	Frano Šarić II.	28.	XII.	1933
218.	črk.	Slavo Sopta	29.	XII.	1933
219.	črk.	Ivan Djuzel	29.	XII.	1933
220.	črk.	Šimun Marić I.	29.	XII.	1933
221.	črk.	Mate Mihaljević	29.	XII.	1933
222.	črk.	Luka Cvetković	29.	XII.	1933
223.	črk.	Ante Volarič	29.	XII.	1933
224.	črk.	Marko Juroš	30.	XII.	1933
225.	črk.	Ilija Bagarić	30.	XII.	1933
226.	črk.	Stjepan Djuzel	31.	XII.	1933
227.	črk.	Vid Čurić	31.	XII.	1933
228.	črk.	Ivan Todorić II.		I.	1934
229.	črk.	Marijan Karoglan		I.	1934
230.	črk.	Mijo Karoglan		I.	1934
231.	črk.	Božo Govorušić		I.	1934
232.	črk.	Mirko Gačić		I.	1934
233.	črk.	Ivan Čerkez		I.	1934
234.	črk.	Josip Galić		I.	1934
235.	črk.	Adam Mamić		I.	1934
236.	črk.	Stjepan Sestanović		I.	1934
237.	črk.	Marko Bajić	2.	I.	1934
238.	črk.	Ivan Šućur	2.	1.	1934.
239.	črk.	Pavao Ravos	2.	I.	1934
240.	črk.	Lovre Ravos	2.	I.	1934
241.	črk.	Josip Bulić II.	2.	I.	1934
242.	črk.	Marjan Šola	4.	I.	1934
243.	črk.	Širne Rogić	4.	I.	1934
244.	črk.	Ivan Batinić I.	5.	I.	1934
245.	črk.	Ivan Saradjen	5.	I.	1934
246.	črk.	Josip Zelić	5.	I.	1934
247.	črk.	Dujan Ančić	5.	I.	1934
248.	črk.	Dragan Grabovac	5.	I.	1934
249.	črk.	Josip Mamić	6.	I.	1934
250.	črk.	Stjepan Čeko	6.	I.	1934
251.	črk.	Jakov Mišura	6.	I.	1934
252.	črk.	Mijo Škova	7.	I.	1934
253.	črk.	Mato Vodopija	7.	I.	1934
254.	črk.	Ante Šušnjar	7.	I.	1934
255.	črk.	Ivan Grabovac	7.	I.	1934
256.	črk.	Ante Udiljak	8.	I.	1934
257.	črk.	Josip Krželj	8.	I.	1934
258.	črk.	Jerko Babaja	8.	I.	1934
259.	črk.	Ivan Puljić	9.	I.	1934
260.	črk.	Ivan Babić	9.	I.	1934
261.	črk.	Josip Pekas	9.	I.	1934
262.	črk.	Ivan Čorić	10.	I.	1934
263.	črk.	Ivan Batinić II.	11.	I.	1934
264.	črk.	Mijo Grabovac	11.	I.	1934
265.	črk.	Marijan Medvidović	U.	I.	1934
266.	črk.	Josip Raos	12.	l.	1934
267.	črk.	Marko Lončar	12.	I.	1934
268.	črk.	Ivan Garac	12.	I.	1934
269.	črk.	Marijan Perković	12.	1.	1934
270.	črk.	Niko Lučić	18.	I.	1934
271.	črk.	Mate Mandić	19.	I.	1934
272.	črk.	Stjepan Mihaljević	19.	I.	1934
273.	črk.	Nikola Grabovac	19.	I.	1934
274.	črk.	Petar Pavić	20.	I.	1934
275.	črk.	Jakov Perković	20.	I.	1934
276.	črk.	Mate Pavlinovič	20.	I.	1934
277.	črk.	Ivan Kolić	21.	I.	1934
278.	črk.	Ivan Marijanović II.	21.	I.	1934
279.	črk.	Ivan Bilobrk	21.	1.	1934.
280.	črk.	Nikola Bilobrk	21.	I.	1934
281.	črk.	Ivan Zdilar	21.	I.	1934
282.	črk.	Dujo Paić	22.	I.	1934
283.	črk.	Ivan Juroš	23.	I.	1934
284.	črk.	Frano Musa	23.	I.	1934
285.	črk.	Božo Gjerek	24.	I.	1934
286.	prgl.	Luka Čulić	27.	I.	1934
287.	črk.	Veseljko Musa	I.	II.	1934
288.	črk.	Bartul Ljubanović	1.	II.	1934
289.	črk.	Mate Štapić	1.	1l.	1934
290.	črk.	Mate Pudar	1.	II.	1934
291.	črk.	Franjo ŠredI	12.	II.	1934
292.	črk.	Juraj Biskupić	13.	II.	1934
293.	črk.	Josip Turković	13.	II.	1934
294.	črk.	Josip Rokić	13.	II.	1934
295.	črk.	Josip Gesler	13.	II.	1934
296.	črk.	Ćiril Kralj	13.	II.	1934
297.	črk.	Franjo šljibar	13.	II.	1934
298.	črk.	Dane Hećimović	13.	II.	1934
299.	črk.	Josip Bulić III.	13.	II.	1934
300.	črk.	Ferdinand Rostaš	13.	II.	1934
301.	črk.	Tadija Bekavac	5.	III.	1934
302.	črk.	Stjepan Ramić	15.	III.	1934
303.	črk.	Ivan Tokić	15.	III.	1934
304.	črk.	Ivan Gojčeta	19.	III.	1934
305.	črk.	Ante Mijić	19.	III.	1934
306.	črk.	Marijan Pranjić	19.	III.	1934
307.	črk.	Petar Kelava	19.	III.	1934
308.	črk.	Nikola Milaloža	1.	IV.	1934
309.	črk.	Mate Gudelj	1.	IV.	1934
310.	črk.	Josip Ivanko	1.	IV.	1934
311.	črk.	Josip Barišić	1.	IV.	1934
312.	črk.	Vilko Pećnikar	3.	IV.	1934
313.	črk.	Janko Šimrak	17.	V.	1934
314.	črk.	Stjepan Lovrić	17.	V.	1934
315.	črk.	Ivan Vuković	17.	V.	1934
316.	črk.	Ivan Dasović	17.	V.	1934
317.	črk.	Mate Ljubičić	10.	VI.	1934
318.	p'ś'-	Fabijan Čorić	10.	VI.	1934
319.	črk.	Ivan Knezović	10.	VI.	1934
320.	črk.	Srećko Ivančić	13.	VI.	1934
321.	črk.	Marko Roščić	14.	VI.	1934
322.	črk.	Filip Kundid	6.	VII.	1934
323.	črk.	Petar Ivančić	6.	VII.	1934
324.	črk.	Stanko Galić	6.	VII.	1934
325.	črk.	Mate Jelčić	6.	VII.	1934
326.	črk.	Krešimir Milas	12.	VII.	1934
327.	črk.	Marko Mihaljević I.	26.	VII.	1934
328.	črk.	Vlado Herceg	29.	VII.	1934
329.	čkr.	Ante Čale	13.	.XII.	1934
330.	črk.	Marijan Buljan	13.	XII.	1934
331.	črk.	Jure Zvonko	13.	XII.	1934
332.	črk.	Ivan Devčić II,	19.	XII.	1934
333.	črk.,	Mirko Beljan	21.	XII.	1934

Red. br.	Čin	Ime i prezime	Dan.	mj.	god.
334.	črk.	Mijo Ančič	21.	XII.	1934
335.	črk.	Josip Kovačevič	21,	XII.	1934
336.	črk.	Mijo Mišura	21.	XII.	1934
337.	črk.	Ivan šimić	21.	XII.	1934
338.	črk.	Mirko Marasovič	21.	XII.	1934
339.	črk.	Josip Kuštra	23.	XII.	1934
340.	črk.	Marijan šitum	23.	XII.	1934
341.	črk.	Martin Milolža	25.	XII.	1934
342.	črk.	Jerko Ivič	25,	XII.	1934
343.	črk.	Ilija Dadić	25.	XII.	1934
344.	črk.	Tomo Šimunac	25.	XII.	1934
345.	črk.	Miroslav Bilobrk	28.	XII.	1934
346.	črk.	Luka Gojčeta	28.	XII.	1934
347.	črk.	Dragutin Bulič	29.	XII.	1934
348.	črk.	Josip Mijoč	29.	XII.	1934
349.	črk.	Ivan Drinjak	29.	XII.	1934
350.	črk.	Stjepan Šuto II.	29.	XII.	1934
351.	črk.	Sarafin Petrovič	30.	XII.	1934
352.	črk.	Petar Rodin	31.	XII.	1934
353.	črk.	Ante Vrdoljak	31.	XII.	1934
354.	črk.	Luka Mladina	31.	XII.	1934
355.	črk.	Stjepan Zdilar	2.	I.	1935
356.	črk.	Mate Juroš II.	2.	I.	1935
357.	črk.	Petar Ćurić	2.	I.	1935
358.	črk.	Ivan Bagarić I.	5.	I.	1935
359.	črk.	Ivan Lekić	5.	I.	1935
360.	črk.	Mate Kapulica	5.	I.	1935
361.	črk.	Luka Ćorić II.	5.'	I.	1935
362.	črk.	Ante Kutleša	7.	I.	1935
363.	črk.	Luka Drmić	7.	I.	1935
364.	črk.	A. Bekavac-Basić	7.	I.	1935
365.	črk.	Marijan Čagalj	7.	I.	1935
366.	črk.	Mijo Antičević	14.	I.	1935
367.	črk.	Janko Dugač	14.	I.	1935
368.	črk.	Frano Blažinčić	14.	I.	1935
369.	črk.	Ivan Bagarić II.	14.	I.	1935
370.	črk.	Ante šarić	14.	I.	1935
371.	črk.	Frano Krolo	16.	I.	1935
372.	črk.	Tadija Višić	16.	I.	1935
373.	črk.	Mijo Božinović	21.	I.	1935
374.	črk.	Ivan Lažeta	21.	I.	1935
375.	črk.	Marko Perlić	24.	II.	1935
376.	črk.	Josip Omrčin	4.	II.	1935
377.	črk.	Marko Latinčić	4.	II.	1935
378.	črk.	Nikola Rimac	9.	II.	1935
379.	črk.	Ante Selak	9.	II.	1935
380.	črk.	Ivan Majić	9.	11.	1935
381.	črk.	Grgo Prgomet	9.	II.	1935
382.	črk.	Jure Prgomet	10.	II.	1935
383.	črk.	Marko Mihaljević II.	11.	II.	1935
384.	črk.	Mate Matišić	12.	II.	1935
385.	črk.	Stjepan Dosen	15.	II.	1935
386.	črk.	Nikola Ivković	15.	II.	1935
387.	črk.	Šime Čopić	15.	11.	1935
388.	črk.	Grgo Grubišić	15.	II.	1935
389.	črk.	Stjepan Kvesić	17.	II.	1935
390.	črk.	Božo Ražnjevič	17.	II.	1935
391.	črk.	Ivan Crepo	17.	II.	1935
392.	črk.	Ambroza Leko	17.	II.	1935
393.	črk.	Andrija Jerak	17.	II.	1935
394.	črk.	Mile Orešković	17.	II.	1935
395.	črk.	Andrija Padovčič	17.	II.	1935
396.	črk.	Nikola Perič	22.	II.	1935
397.	črk.	Anre Mišovič	22.	II.	1935
398.	črk.	Marko Kapulica	23.	II.	1935
399.	črk.	Anre Čenan	23.	II.	1935
400.	črk.	Pavao Rumenovič	23.	II.	1935
401.	črk.	Stanko Franolič	28.	II.	1935
402.	črk.	Nikola Gvozden	28.	II.	1935
403.	črk.	Ante Gudelj	28.	II.	1935
404.	črk.	Marijan Milinović	28.	II.	1935
405.	črk.	Ante Češljar	8.	III.	1935
406.	črk.	Božo Papić	8.	III.	1935
407.	črk.	Mile Strgar	8.	III.	1935
408.	črk.	Josip Šarić	10.	III.	1935
409.	črk.	Ante Kotarac	10.	III.	1935
410.	črk.	Stjepan Rokuš	10.	III.	1935
411.	črk.	Stjepan Krnić	12.	III.	1935
412.	črk.	Josip Batalić	12.	III.	1935
413.	črk.	Marijan Gudelj	12.	III.	1935
414.	črk.	Marko Gudelj	12.	III.	1935
415.	črk.	Nikola Šušnjara	12.	III.	1935
416.	črk.	Mate Šarić	17.	III.	J935
417.	črk.	Ante Zdilar	17.	III.	1935
418.	črk.	Ante Čurčić	17.	III.	1935
419.	črk.	Stjepan Jelačić	17.	III.	1935
420.	črk.	Jure Budimlić	17.	III.	1935
421.	črk.	Ivan Teklić	17.	III.	1935
422.	črk.	Marko Ljubičić	17.	III.	1935
423.	črk.	Blaž Čujić	17.	III.	1935
424.	črk.	Jure Gudelj	17.	III.	1935
425.	črk.	Mare Bradarić	18.	III.	1935
426.	črk.	Ante Lišnić	19.	III.	1935
427.	črk.	Jure Perković	19.	III.	1935
428.	črk.	Ante Gadžo	19.	III.	1935
429.	črk.	Stjepan Čurić	19.	III.	1935
430.	črk.	Jakov Mustapić	28.	III.	1935
431.	črk.	Stjepan Karoglan	28.	III.	1935
432.	črk.	Šimun Marić II.	28.	III.	1935
433.	črk.	Ivan Pirija	28.	III.	1935
434.	črk.	Jure Bakota	28.	III.	1935
435.	črk.	Nikola Jelinić	28.	III.	1935
436.	črk.	Ivan Škarpa	28.	III.	1935
437.	črk.	Ivan Kokić	28.	IIII	1935
438.	črk.	Marijan Selak	28.	III.	1935
439.	črk.	Ante Vukinić	28.	III.	1935
440.	črk.	Ivan Klarić II.	28.	III.	1935
441.	črk.	Josip šrajc	28.	III.	1935
442.	črk.	Mate Todorić	28.	III.	1935
443.	črk.	Domenik Bogdan	28.	III.	1935
444.	črk.	Ilija Kostarić	28.	HI.	1935
445.	črk.	Mate Patrlj	28.	III.	1935
446.	črk.	Ivan Bajić	28,	III.	1935
447.	črk.	Juraj Radanović	28.	III.	1935
448.	črk.	Ivan Sertić	28.	III.	1935
449.	črk.	Božo Lovrić	20.	IV.	1935
450.	črk.	Ante Džaja	20.	IV.	1935

[Izvor: A-VII. NDH, kut. 85[1], 31/6]

RASPORED USTAŠA NA LIPARIMA (1935)

IZVJEŠTAJ 1. SATNIJE:

1. 1. Ustaška satnija zpvjk. vdk. Herenčić Iva
2. 74 ustaše.
3. Satnija je smještena u zgr. br. 1 u 8 soba.
4. 2 voda.
5. Zpvjk. 1. voda dvodk. Čarić Marko, 2. voda dvdk. Krznarić Luka.
6. 6 rojeva.
7. rjci. Radoš Filip, Brkljača Andrija, Potočnik Anton, Holjevac Nikola, Ivić Marko, Grabovac Martin.
8. *zpvjk.* 1. roja 1. voda rjk. Radoš Filip, drjk. Kvesić Josip, Marić Ante, ustaše: Križanac Božo, Dadić Stjepan, Brajković Petar, Boban Mate, Čeko Stjepan, Šimović Stjepan, Vodopija Mate, Sopta Slavo, Babaja Jerko. Smješteni u sobu br. 7

***zpvjk.* 2. roja rjk. Brkljača Andrija, zamjenik drjk. Mandurić Jerko, rjk. Tomić Vinko, Piplica Petar, Grabovac Nikola, Ivančić Petar, Govorušić Božo, Čurić Jure, Grubišić Petar, Jelčić Mate, Barišić Josip, a smješteni su u sobu br. 6 i 8.**

***zpvjk.* 3. roja rjk. Potočnik Anton, drjkci. Miličević Ivan, Andreskić Josip, Čavić Andrija, Raić Frano, ustaše: Bušić Ante, Gašparović Mijo, Mandić Mate, Škaro Kazimir, Šarić Frano, Gesler Josip, Mihaljević Marko, Šuman Mate. Smješteni su u sobu br. 5 i 6.**

***Zpvjk.* 1. roja 2. voda rjk. Holjevac Nikola, čarkari: drjkci: Andel Dragutin, Nimac Jure, ust. Mihaljević Stjepan, Hećimović Dane, Pavić Petar, Grabovac Marijan, Mihaljević Mate, Pokić Ivan, Turković Josip, Perković Jakov. Smješteni su u sobu br. 2.**

***zpvjk.* 2. roja rjk. Ivić Marko, čarkari: drjci. Bulić Dane, Božić Mate, Smoljan Marko, Čenan Mijo, ust. Pavlinović Mate, Galić Stanko, Volarić Anton, Šljibar Frano, Bulić Josip I. Kelava Petar, Smješteni su u sobi br. 1.**

***zpvjk.* 3. roja rjk. Grabovac Martin, čarkari: drjkci. Bulić Ivan, Dadić Josip, ustaše: Grabovac Ivan, Barišić Nikola, Čurić Vid, Krželj Josip, Pranjić Marijan, Musa Frano, Dumančić Milan, Polegubić Mijo, Letica Ilija. Smješteni u sobu br. 3 i 4.**

9. Praznih mjesta nema.
10. Svi dočasnici.
11. Obuće ima slabe 10 pari cipela.

Ivo Herenčić

IZVJEŠTAJ 2. SATNIJE:

1. 2. Ustaška satnija zpvjk. sat. čas. namjes. Devčić Krune.
2. 70 ustaša.
3. Satnija je smještena u zgradi br. 2. prizemno u 2 sobe.
4. U satniji ima dva voda.
5. Zapovjednici vodova su rojnici: Paradžik Petar, Šprajc Stjepan.
6. Rojeva ima u satniji 6.
7. Rojnici: Galić Juko, Vidović Pavao, Žilić Bariša, Milaković Nikola, drjk. Čavarušić Petar, rjk. Grubač Milan.
8. *Zpvjk.* 1. roja rjk. Galić Juko, drjk. Crnjak Stjepan, ustaše: Milaloža Nikola, Šola Marijan, Ladišić Ivan, Pečnikar Vilko, Musa Veselko, Šimrak Janko, Galić Josip, Kelić Ivan, smješteni u sobi br. 1.

***Zpvjk.* 2. roja rjk. Vidović Pavao, drjk. Paković Josip, ustaše: Brkljačić Mile, Roštaš**

Ferdinand, Ljubanović BartuI, Šestanović Stjepan, Zubić Ante, Kačić Tomo, Klišanin Blaž, Šredl Frano, smješteni u sobi br. 1.

***Zpvjk.* 3. roja rjk. Žilić Bariša, drjk. Vukić Pavao, Vukić Krsto, ustaše: Bulić Josip, Ljubičić Mate, Mamić Hadam, Mikacenić Frano, Vuković Ivan, Cikojević Petar, Čerkez Ivan, smješteni u sobi br. 1.**

***Zpvjk.* 1. roja voda drjk. Čavarušić Petar, drjk. Kos Frano, ustaše: Orešković Nikola, Gelo Josip, Nevjestić Ante, Gačić Mirko, Kralj Čiril, Raić Marko, Bušić Frano, Ivandić Jakov, Šarić Ivan, smješteni u sobi br. 2.**

***Zpvjk. 1.* roja rjk. Milaković Nikola, rjk. Devčić Pavao, drjk. Klarić Ivan, Bilobrk Jure, ustaše: Biskupić Juraj, Rokić Josip, Lovrić Stjepan, Mišura Jakov, Ivančić Srećko, Perković Marijan, Bagarić Ilija, Rajković Marko; smješteni u sobi br. 2.**

***Zpvjk.* 3. roja rjk. Grubač Milan, drjk. Mamić Ivan, drjk. Devčić Jure, ustaše: Toto Ivan, Orlović Josip, Cvjetković Luka, Penava Ilija, Grabovac Dragan, Dasović Ivan, Hontić Andrija, Karoglan Marijan, Dropuljić Mirko, Medvidović Marijan; smješteni u sobi br. 2.**

9. Prazni mjesta u 2. sat. ima 7.

10. Najsposobniji za izobrazbu novaka jesu: rjk. Paradžik Petar, Vidović Pavao, Žilić Bariša, Galić Juko.

11. Obuće ima slabe 6 pari cipela.

Zpvk sat.
K. Devčić

IZVJEŠTAJ 3. SATNIJE:

1. Zpvk. sat. čnmj. A. Olujić (3. ća sat).
2. 62 ustaša.
3. Satnija smještena u zgradu br. 2 u dvije sobe 2. pod.
4. 2 voda.
5. 1. vod zpvk. dvdk. M. Vukić; 2 voda dvdk. Market Vlado.
6. U satniji 6 rojeva.
7. 1. roj rjk. Mislov Josip; 2. roj drjk. Šetka Petar; 3. roj rjk. Vulin Martin; 4. roj rjk. Lončar Nikola; 5 roj rjk. Šarić Franjo, 6. roj rjk. Vicencinović Franjo.

1. Vod-

8. 1. roj, zpvk. rjk. Mislov Josip; drjci: Šuto Ivan, Babić Josip i Čuić Josip; ustaše: Šuto Jure II, Bilobrk Ivan, Granić Ante, Kovačević Ante i Sovoj Ante.

2. roj, zpvk. djk. Šetka Petar; Milardović Stjepan, Šuto Mate, Stanić Ivan, Žižionović Ante i Dedič Josip I. Ustaše: Vidak Mate i Djuzel Ivan.

3. roj, zpvk. rjk. Vulin Martin; drjci Pezo Ante i Čačić Antun; ustaše: Roščić Ivan, Babić Ivan, Perkušić Marko, Škera Josip, Raos Pavao i Juroš Marko.

2. Vod

1. roj, zpvk. rjk. Lončar Nikola; drjci: Medvidović Luka, Bušić Jakov, Dedić Josip II. i Lešina Petar; ustaše: Kuštro Petar, Bekavac Tadija, Pekas Josip, Kundid Filip, Juroš Ivan i Čović Ivan.

2. roj. zpvk. rjk. Šarić Franjo, drjci: Jurić Mate, Divić Petar, Telenta Ivo; ustaše: Raos Lovre, Vrdoljak Ivan, Puljić Ivan, Strinić Ante i Lončar Marko.

3. roj. zpvk. rjk. Vicencinović Franjo; drjci: Stojanov Ivan, Maraš Stanko, Kris Leonard, ustaše: Gregor Franc, Velzki Georg, Kutscher Rudolf, Čirnik Nikola, Domčak Roman i Taras Bajrak.

9. 12 praznih mjesta. ——

10. Svi - (Vukić, Market.) (Rjnci - svi) Pezo Ante, Milardović S., Šefka, Žiranović Ante, Lešina, Medvidović L., Dedić Josip, Kris.

11. U priličnom stanju, trebalo bi 8—10 pari cipela.

Pag, 13. III 1935.

z sat. a. n.
A. Olujić

IZVJEŠTAJ 4. SATNIJE:

1. **4. satnija. Zapovjednik Moškov Ante vodnik.**
2. **Stališ 61 (1 časn. namj., 1 vodnik i 1 nadglednik).**
3. **U zgradi br.** 3, 2. **kat u dvije sobe.**

4. 2 voda.

S 1. vod dvk. Stanič Jure, 2. vod dvk. Butorac Stjepan.

6. 5. rojeva.

7. rjk. Benković Pava II, Jačan Blaž, Desnica Nikola, Ikica Nikola i dorojnik Bilopavlovič Ivan.

8. *1. roj,* 1. vod. zapovjednik roja rjk. Benković Pava II. drk. Jažić Ivan, ust. Mamic Josip, Zaradić Petar, Šušnjar Ante, Bilobrk Nikola, Šimić Dane, Zdilar Ivan, Vuknić Vlade, Šućur Ivan i Dužević Ante. Roj smješten u sobi br. 1.

2. *roj,* 1. vod. Zapovjednik roja rjk. Jačan Blaž, drk. Tomičić Vicko, Jukić Andrija, Vidov Bože, Vlašica Marko, Kaladžić Ivan, ust. Čagalj Ivan, Mijić Ante, Biošić Josip, Smolić Tomo, Garac Ivan i Djuzel Stjepan. Roj smješten u sobi br. 1.

3. *roj,* 1. vod. Zapovjednik roja drk. Bilopavlović Ivan. drk. Jurić Ante, ust. Udiljak Ante, Marić Šimun, Rogić Šime, Zelić Josip, Paić Dujo, Gojčeta Ivan, Sarađen Ivan i Munitić Stjepan. Roj smješten u sobi br. 1.

1. *roj,* 2. vod. Zapovjednik roja rjk. Desnica Nikola. Drk. Mustapić Mate, Roščić Stjepan, Matić Dane, ust. Čudina Zorko, Gjerek Božo, Sabljić Jakov, Pudar Mate, Ivanko Josip, Karoglan Mijo i Škeva Mijo. Roj smješten u sobu br. 2.

2. *roj,* 2. vod. Zapovjednik roja rjk. Ikica Nikola. Drk. Gjerek Ante, Deković Tomo, Marijanović Ivan, Franov Nikola, Marković Jakov, Franić Ante, Sesijak Ante, Kurtin Krsto, ust. Čvrljević Rudolf, Baković Ivan i Mikulić Dane. Roj smješten u sobi br. 2.

9. Petnaest praznih mjesta.

10. Obuća u priličnom dobrom stanju osim 16 pari cipela.

11. U 4. satniji već fali 1 rojnik, te je zaptvo tog roja povjereno drku Bilopavlović Ivanu.

Za novačku izobrazbu odgovarali bi: oba ovdn. Stanič i Butorac (Butorac je kao vojnik dobar).

Rojnici Desnica Nikola i Ikica Nikola su bolesni; rjk. Benković Pavao je dosta dobar, ali brzo upaljive naravi; rjk. Jačan Blaž dosta dobar, samo neodlučan - dobričina.

Drei: Gjerek Ante, Tomičić Vicko, Bilopavlović Ivan i Deković Tomo prilični su.

Za dom spremni!

Pag, 13. III 1935.

Zap. stn.
vdn. A. Moškov

Br. 1/35.

IZKAZNICA 5. SAT.

1. Zapovj. sat. čas. namj. Katić Jerolim.

2. Stališ satnije: 62 ustaša.

3. Zgrada br. 3, 2 sobe prizemno.

4. 2 voda, zapovj. 1. voda dvk. Korčulanić Šime, 2. voda dvk. Bolčić Marijan.

5. 6 rojeva (umanjenih).

6. Zapovjednici rojeva: rjnici: Perić Mate, Benković Frane i Čizmić Petar i dorojnici: Ančić Jakov, Čorić Luka i Mandušić Mate.

7. *Popis rojeva:*

1. *roj,* 1. voda, zapovj. roja rjk. Perić Mate, zamj. drk. Nižić Frane, *ustaše:* Nosić Mate, Lubina Jure, Ančić Dujan, Knezović Ivan, Granić Mirko, Baić Marko i Petričević Mate (spavaju u sobi br. 1.).

2. *roj,* 1. voda, zapovj. roja rjk. Benković Frane, zamj. drk. Banovac Vlaho, dorojk. Čapin Marko i Franulović Lovre, ustaše: Roščić Marko, Šuto Ante, Srdanović Ivan, Gudelj Mate, Bilankov Ante, Batinić Ivan I, i Čulić Luka (spavaju u sobi br. 1).

3. *roj,* 1. voda, zapovj. roja rjk. Čizmić Petar, zamj. drk. Matušinović Mijo, dorojnici: Šutić Dominik, Mađarić Ljubomir i Telenta Šime, *ustaše-*, Antičević Bariša, Batinić Ivan II, Marijanović Ivan II, Todorić Ivan I, Grabovac Mijo i Smolić Josip (spavaju u sobi broj 1).

1. *roj,* 2. voda, zapovj. roja drk. Ančić Jakov, zamj. drk. Bulić Josip 1, ro)k, Zubćić Petar, drk. Roman Ivan i Šarlija Petar, *ustaše:* Gaćo Josip, Raos Josip, Čajkušić Jakov, Štapić Mate, Ramić Stjepan i Klarić Stjepan (spavaju u sobi br. 2.).

2. *roj,* 2. voda, zapovj. roja drk. Čorić Luka, zamj. drk. Perković Martin, dorojnici: Čorić Ljudevit, Roščić Mate i Ivančan Stjepan, *ustaše:* Biočić Marko, Čapin Ivan, Todorić Ivan II, Jakić Josip, Lončar Zvonimir i Lončar Ljubo (spavaju u sobi br. 2).

3. *roj,* 2. voda, zapovj. roja drk. Mandušić Mate, zamj. drk. Rako Ivan, drk. Vlašić Petar i Ferenčak Gjuro, ust. Čorić Fabijan i Lučić Nikola (spavaju u sobi br. 2).

9. 14. praznih mjesta.

10. drk. Bolčić Marijan, rojnici: Perić Mate, Benko Frane, Čizmić Petar i Zubčić Petar, dorojnici: Banovac Vlaho, Capin Marko (trubljač), Matusinović Mijo, Šutić Dominik, Frleta Šime, Ančić Jakov, Ćorić Luka, Perković Martin, Mandušić Mate i Rako Ivan (krojačka radiona).
11. U srednjem stanju (trebalo bi nekoliko izmjeniti).

zapovj. satnije:
J. Katić č. n.

IZVJEŠTAJ 6. SAT.

13. 3. 1935.

1. Zapovjednik sat. čas. namj. Pejković Ante.
2. Stališ 70 ustaša.
3. Satnija smještena u dvije sobe. Zgrada broj 5.
4. Ima dva voda.
5. 1. vod dvk. Baljak Ventura. 2. vod dvk. Barišić Mile.
6. Ima 6. rojeva.
7. Zpvk. 1. roja rjk. Devčić Martin, 2. roj rjk. Munitić Jakov, 3. roja rjk. Zelić Petar, 4. roj rjk. Grgić Ivan, 5. roj drjk. Šuto Jure.
9. Mjesta ima 9 praznih.
10. Dočasnici viši i niži su svi sposobni za novačku izabrazbu, bez razlike.
11. Obuvena sat dobro.

Ante Pejković, čas. namj.

ISKAZ 7. SATNIJE.

1. Zapovjednik satnije, vodk. Ivandić Stjepan, a zamj. vodnik Boban Rafael.
2. Stališ: 53.
3. Satnija je smještena u zgradi broj 6 i 7.
4. Satnija ima 2 voda.
5. Zapovjednici voda jesu: 1. voda, dvdk. Benković Pava I a zapovjk. 2. voda...
6. U satniji ima 4 roja.
7. Zapovjednici roja jesu: rojk. Brzica Mate, rojk. Perkov Rudolf, dorjk. Mršić Stjepan.
8. 1. *roj,* 1. vod, rojk. Brzica Mate a zamj. dorjk. Vidović Mate, ustaše Grubišić Grga, Majašić Josip, Orešković Mile, Kvešić Stjepan, Leko Ambroža, Ražnjević Boža, Grepo Ivan, Jerak Andrija, Ivković Nikolä, Kapulica Marko, Radovčić Andrija. Namješteni su u zgradi broj 6. u sobi jednostavnoj.

2. roj. 1. vod, rojk. Perkov Rudolf, zamj. drjk. Ćurković Ante, ustaše Pavlović Andrija, Ćopić Šime, Prgomet Jure, Matišić Mate, Rimec Nikola, Selak Ante, Perić Nikola, Čenan Ante, Rominović Pave, Majić Ivan. Namješteni su u zgradi broj 6. u sobi jednostavnoj.

3. roj, 1. vod, zpvk. drjk Mršić Stjepan, a zamj. dorojnik Marić Filip, ust. Mišević Ante, Strgar Mile, Franulović Stanko, Milinović Marjan, Mustapić Jakov, Grozden Nikola, Gudelj Ante, Češljar Ante, Kotarac Ante, Šarić Josip, Papić Božo. Namješteni, su u zgradi broj 6, u sobi jednostavnoj.

1. roj, 2. vod, zpvk. rojk. Juroš Mate, zamj. drjk. Bušić Ivan, ustaše Batalić Josip, Gudelj Marjan, Gudelj Marko, Šušnjar Nikola, Krnjić Stjepan. Namješteni su u zgradi br. 7. u sobi jednostavnoj.

Ostali bez roja, rojk. Čubretović Jakov, rojk. Nikšić Josip i dorojnici: Vodopija Jakov i ust. Muhamed Pilav. Namješteni su u zgr. broj 7. u istoj sobi.

9. U zgradi broj 7 ostaje još 25 praznih mjesta.
10. Dočasnici 7 satnije istom su udjeljeni za novačku izobrazbu.
11. Obuća novo pridošlih ustaša jeste u dobrom stanju, dok kod dočasnika imade i loše obuće.

Zpvk. vodk.
S. Ivandić

ROJNI IMENIK

Zpvk. 1. roja rjk. Devčić Martin smješten u sobi br. 2.
1. rjk. Devčić Martin
zamjenik drjk. Matusinović Josip
3. ust. Bilobrk Miroslav
4. ust. Božinović Mijo
5. ust. Gojčeta Luka
6. ust. Kuštra Josip
7. ust. Drmić Luka
8. ust. Došen Stjepan
9. ust. Pevec Josip
10. ust. Šimić Ivan
11. ust. Kapulica Mate
12. ust. Višić Tadija
13. ust. Bulić Dragutin

2. roj smješten u sobi br. 2.
Zapovjednik 2. roja rjk. Munitić Jakov
Zamjenik 2. roja drjk. Mikrut Petar
3. ust. Herceg Vladiša
4. ust. Mijoč Josip
5. ust. Kutleša Ante
6. ust. Bagarić Ivan I.
7. ust. Latinčić Marko
8. ust. Zovko Jure
9. ust. Dugač Janko
10. ust. Kovačević Josip
11. ust. Bagarić Ivan II.
12. ust. Lažeta Ivan
13. ust. Šarić Ante

3. ći roj smješten u sobi broj 2.
Zapovjednik 3. roja rjk. Zelić Petar
Zamjenik 3. roja drjk. Dadić Franjo
3. ust. Ančić Mijo
4. ust. Devčić Ivan II.
5. ust. Marasović Mirko
6. us*. Vrdoljak Ante
7. u .t. Juroš Mate II.
8. ust. Drinjak Ivan
9. ust. Beljan Mirko
10. ust. Čagalj Marijan
11. ust. Buljan Marijan
12. ust. Miloloža Martin
13. ust. Krolo Franjo.

4. roj smješten u sobu broj 1.
Zapovjednik 4. roja rjk. Grgić Ivan
Zamjenik 4. roja drjk. Čorić Petar
3. ust. Čorić Stjepan
4. ust. Šimunac Toma
5. ust. Čale Ante
6. ust. Šitum Marijan
7. ust. Dadić Ilija
8. ust. Milas Krešimir
9. ust. Ivić Jerko
10. ust. Rodin Petar
11. ust. Perlić Marko
12. ust. Antičević Mijo
13. ust. Mišura Mijo

5. roj smješten u sobu broj 1.
Zapovjednik 5. roja drjk. Šuto Jure
Zamjenik 5. roja drjk. Čurčić Josip
3. drjk. Šuto Stjepan
4. ust. Mladina Luka
5. ust. Omrčen Josip
6. ust. Šuto Stjepan II.
7. ust. Čurić Petar
8. ust. Bekavac Bos. Ante
9. ust. Čović Luka IL-
IO. ust. Lekić Ivan
11. ust. Mihaljević Marko II.
12. ust. Blažinčić Frane
13. ust. Zdilar Stjepan
14. ust. Petrovič Sarafin
15. ust. Čačija Ivan.

[Izvor: Ä-VII, NDH, Kur. 85ᶠ, 26. 6]

4

SPISAK USTAŠA U ITALIJI

I. NA LIPARIMA:

1. **ANDREŠKIĆ, JOSIP, roden 13. 1. 1897. god. u Loparima, srez Rab, trgovac,**
2. **ANČIĆ MIJO, rođen 27. 9. 1898. god. u Grabovcu, srez Imotski, seljak,**
3. **ANTIČEVIC MIJO, rođen 10. 8. 1887. god. u Lovreću, srez Imotski, seljak,**
4. **ANDEL DRAGUTIN, rođen 17. 9. 1916. god. u Zagrebu, mehaničar,**
5. **ANČIĆ DUJO, rođen 8. 3. 1910. u Grabovcu, Imotski, seljak,**
6. **ANTIČEVIC BARIŠA, rođen 24. 8. 1903. god. u Lovreću, Imotski, seljak,**
7. **ANČIĆ JAKOV, rođen 11. 7. 1906. god. u Grabovcu, sr. Imotski, seljak,**
8. **BULIĆ JOSIP, rođen 8. 3. 1913. god. u Vrželalu, Livno, seljak,**
9. **BAKOVIĆ IVAN, rođen 12. 5. 1907. god. u Runoviću, Imotski, sr. Imotski, seljak,**
10. **BARIŠIĆ MILE, rođen 16. 6. 1904. u Pakoštanima, Biograd/m, mornar,**
11. **BULJAN MARIJAN, rođen 1. 2. 1899. god. u Podbablju, Imotski, seljak,**
12. **BELJAN MIRKO, rođen 12. 10. 1899. god. u Dobrici, op. Grabovica, srez Duvno,** scljäk
13. **BILOBRK MIROSLAV, rođen 24. 5. 1903. god. u Obrovcu, Sinj, seljak,**
14. **BULIĆ DRAGUTIN, rođen 1. 9. 1913. god. u Podgradini, Livno, seljak,**
15. **BAGARIĆ IVAN, rođen 24. 2. 1905. god. u Mesihovini, Duvno, seljak,**
16. **BEKAVAC ANTE, rođen 15. 9. 1911. god. u Lovreću, Imotski, seljak,**
17. **BLAŽINČIĆ FRANJO, rođen 29. 9. 1903. god. u Lekeniku, sr. Sisak, bravar,**
18. **BAGARIĆ IVAN (JAKO), rođen 18. 7. 1901. god. u Brišniku, sr. Duvno, seljak,**
19. **BRADARIĆ MATE, rođen 28. 1. 1907. god. u Budimiru, op. Triljska, sr. Sinj, seljak,**
20. **BUDIMLIĆ JURE, rođen 15. 3. 1907. god. u Lokvičiću, Imotski, seljak,**
21. **BRZICA MATE, rođen 7. 5. 1907. god. u Mamiću, op. Kočerin, sr. Mostar, šofer,**
22. **BRAJKOVIĆ PETAR, rođen 16. 5. 1908. god. u Ljubiniću, op. Glavnička, sr. Bugojno, seljak,**
23. **BABAJA JERKO, rođen 29. 9. 1889. god. u Grabovcu, Imotski, seljak,**
24. **BUŠIĆ ANTE, rođen 25. 5. 1909. god. u Gorici, op. Posušje, sr. Ljubuški, seljak,**
25. **BULIĆ JOSIP (II), rođen 19. 2. 1902. god. u Vrželalu, Livno, seljak,**
26. **BOŽIĆ MATE, rođen 3. 9. 1898. god. u Veseloj, Bugojno, seljak,**
27. **BARIŠIĆ NIKOLA, rođen 18. 10. 1906. god. u Kupresu, Bugojno, seljak,**
28. **BUŠIĆ FRANO, rođen 1. 10. 1908. god. u Gorici, Ljubuški, seljak,**
29. **PERKOVIĆ VJEKOSLAV, rođen 25. 12. 1894. god. u Jelvici, op. Jezerane, sr. Brinje, seljak,**
30. **BULIĆ JOSIP (III), rođen 8. 1. 1895. god. u Korlatima, Benkovac, seljak,**
31. **BAJIĆ MARKO, rođen 16. 4. 1912. god. u Lokvičićima, Imotski, seljak,**
32. **BIOĆIĆ MARKO, rođen 2. 2. 1906. god. u Runovićima, op. Imotski, sr. Imotski, seljak,**
33. **BANOVAC VLAHO, rođen 23. 4. 1914. god. u Mravinjcu, Dubrovnik, mesar,**
34. **BATINIĆ IVAN (MATO) I, rođen 30. 1. 1910. god. u Opancima, op. Šestanovac, sr. Split, seljak,**
35. **BATINIĆ IVAN II (MIJO), rođen 27. 7. 1913. god. u Opancima, op. Šestanovac, sr. Split, seljak,**
36. **BABIĆ JOSIP, rođen 3. 3. 1906. god. u Runovićima, op. Imotski, sr. Imotski, seljak,**
37. **BILOVIĆ IVAN, rođen 23. 3. 1912. god. u Obrovcu, Sinj, seljak,**
38. **BUŠIĆ JAKOV, rođen 18. 4. 1881. god. u Vinjanima, Imotski, seljak,**
39. **BRKLJAČIĆ MILE, rođen 25. 9. 1899. god. u Mošćenici, pekar,**
40. **BULIĆ IVAN, rođen 10. 10. 1913. god. u Vrželalu, Livno, seljak,**
41. **BUŠIĆ IVAN, rođen 26. 12. 1910. god. u Vinjanima, Imotski, kovač,**

42. BILOPAVLOVIĆ IVAN, rođen 29. 9. 1912. god. u Vinjamma, Imotski, seljak,
43. BULIĆ DANE, rođen 10. 10. 1909. god. u Vrželari, Livno, seljak,
44. BRKLJAČA ANDRIJA, rođen 30. 2. 1882. god. u Biogradu/m, seljak,
45. BOBAN MATE, rođen 4. 5. 1908. god. u Sovicu, Ljubuški, seljak,
46. BIOŠIĆ JOSIP, rođen 8. 3. 1912. god. u Podbablju, Imotski, seljak,
47. BABIĆ IVAN, rođen 12. 5. 1907. u Runoviću, op. Imotski, sr. Imotski, mornar,
48. BILOBRK NIKOLA, rođen 24. 5. 1914. god. u Obrovcu, Sinj, seljak,
49. BEKAVAC TADIJA, rođen 17. 7. 1905. god. u Žeževici, Split, seljak,
50. BARIŠIĆ JOSIP, rođen 3. 7. 1905. god. u Rupe, op. Skradin, sr. Šibenik, seljak,
51. BOŽINOVIĆ MIJO, rođen 25. 9. 1907. god. u Postranje, Imotski, seljak,
52. BATALIĆ JOSIP, rođen 4. 3. 1908. u Studencima, op. Imotski, sr. Imotski, seljak,
53. BAKOTA JURE, rođen 16. 5. 1911. god. u Krstatice, Imotski, seljak,
54. BOGDAN DOMINIK, rođen 9. 9. 1904. god. Obrovac, Sinj, seljak,
55. BAIĆ JOSIP, rođen 23. 10. 1910. god. Lokvičići, Imotski, seljak,
56. BAGARIĆ ILIJA, rođen 20. 12. 1903. god. Brišnik, op. Brišnik, Duvno, seljak,
57. ČOPIĆ (ČOPIČ, a možda i KOPIĆ) ŠIME, rođen 7. 12. 1902. god. Rakovnik (verovatno Pokrovnik) op. Drniš, sr. Knin, mornar,
58. CIKOJEVIĆ PETAR, rođen 16. 6. 1900. god. Stipanići, Duvno, trgovac,
59. CVETKOVIĆ LUKA, rođen 8. 6. 1904. god. Jame, op. Stankovac, sr. Glina, drvodelja,
60. CRNJAK STEFAN, rođen 2. 10. 1912. god. Glavica, op. Glavička, sr. Bugojno, drvodelja,
61. ČEKO STJEPAN, rođen 9. 10. 1910. god. Vrželalo, Livno, seljak,
62. ĆULIČ LUKA, rođen 7. 2. 1896. god. Biorine, Imotski, brijač,
63. ČORIĆ FAB1JAN, roden 25. 2. 1879. god. Lovreč, Imotski, seljak,
64. ĆURIĆ STJEPAN, rođen 3. 2. 1896. god. Korito, op. Grabovac, sr. Duvno, seljak,
65. ĆAČIČ ARUM, roden 1. 5. 1895. god. Sinj ili Benkovac, seljak,
66. ĆAVARUŠIĆ PETAR, rođen 5. 4. 1907. god. Prisoje, op. Grabovac, sr. Duvno, seljak,
67. ČAVIĆ ANDRIJA, roden, 29. 9. 1899. god. Starigrad, op. Novogradska, Benkovac, mornar,
68. ČENAN (CENAN ili ČELAN) ANTE, rođen 11.7.1903. god. Rujani, sr. Livno, seljak,
69. ČUJIĆ JOSIP, rođen 1897. god. Podstranje, Imotski, seljak,
70. ČUDINA ZORKO, rođen 15. 4. 1908. god. Pakoštani, Biograd/m, mornar,
71. ČALE ANTE, rođen 15. 3. 1911. god. Runovići, op. Imotski, sr. Imotski, seljak,
72. ČURČIĆ JOSIP, rođen 25. 5. 1910. god. Brišnik, Duvno, seljak,
73. ĆURIĆ PETAR, rođen 8. 7. 1906. god. Podhum, op, Gornjopoljska, sr. Livno, seljak,
74. ČAGALJ MARIJAN, rođen 11. 2. 1905. god. Medovdolac, Imotski, seljak.
75. ČURČIC ANTE, rođen 10. 6. 1901. god. Brišnik, Duvno, obučar,
76. ČEŠLJAR ANTE, rođen 8. 6. 1908. god. Podstranje, Imotski, seljak,
77. ĆURKOVIĆ ANTE, rođen 1. 5. 1912. god. Ljubinić (verovatno Ljusnić), sr. Livno, seljak,
78. ČUJIĆ BLAŽ. rođen 3. 2. 1904. Podstranje, Imotski, seljak,
79. ČENAN MIJO, rođen 17. 12. 1900, Rujani, Livno, seljak,
80. ČERKEZ IVAN, rođen 10. 10. 1911, Široki Brijeg, Mostar, seljak,
81. ČVRLJEVIĆ RUDOLF, rođen 12. 9. 1909. god. Nin, Biograd/m, kuvar,
82. ČAGALJ IVAN, roden 31. 3. 1902. Medovdolac, Imotski, seljak,
83. ČORIĆ LUKA. rođen 15. 9. 1910. god. Lovreč, Imotski, seljak,
84. ČORIĆ LJUDEVIT, rođen 24. 8. 1910, Lovreč, Imotski, seljak,
85. ČAPIN IVAN, rođen 17. 5. 1905, Podbabje, Imotski, seljak,
86. ČORIĆ IVAN, rođen 18. 2. 1905. god. Lovreč, Imotski, seljak,
87. ĆORIĆ LUKA (TOMO) II, rođen 11. 10. 1884. god. Lovreč, Imotski, seljak,
88. ĆORIĆ PETAR, rođen 6. 8. 1912. god. Lovreč, Imotski, seljak,
89. ČAPIN MARKO, rođen 2. 2. 1907. god. Podbabje, Imotski, seljak,
90. ĆURIĆ JURE, rođen 18. 10. 1901. god. Korito, op. Grabovac, sr. Duvno, seljak,
91. ČAJKUSIĆ JAKOV, rođen 26. 4. 1902. Opanci, op. Šestanovac, sr. Split, seljak,
92. ČURIĆ VID, rođen 8. 10. 1908. god. Prisoje, op. Grabovci, sr. Duvno, seljak,
93. DEVČIĆ IVAN (NIKOLA), rođen 20. 9. 1908. god. Lukovo Šugarje, op. Karlobag, sr. Gospić, konjički oficir,
94. DEVČIĆ JURE, rođen 5. 3. 1910. god. Lukovo Šuearje, mornar,
95. DEVČIĆ PAVAO, rođen 5. 6. 1911. god. Lukovo Sugarje, mornar,
96. DEDIĆ JOSIP LUKIN I, rođen 23. 3. 1899. god. Zagvozd, Imotski, seljak,
97. DADIĆ ILIJA, rođen 6. 3. 1912. Bristovo (Rastovo ?), Bugojno, seljak,
98. DESNICA LUKA, rođen 15. 2. 1895, god. u Vrani, op. Benkovac, sr. Benkovac, seljak,
99. DRINJAK IVAN, rođen 8. 12. 1910. god. Vrželalo, Livno, sedlar,

100. DUGAČ JANKO, roden 12. 8. 1904. god. Lekenik, Sisak, seljak,
101. DUMANĐIĆ MILE, roden 2. 2. 1907. god. Rakitno, op. Posušje, sr. Ljubuški, seljak,
102. DASOVIĆ IVAN, roden 25. 8. 1903. Brinje, seljak,
103. DEKOVIĆ TOMO, rođen 12. 4. 1906, Turanj, Biograd/m, mornar,
104. DEVĆIĆ MARTIN, 18. 2. 1913, Lukovo Šugarje, mornar,
105. DUŽEVIĆ ANTE, rođen 10. 8. 1911. god. Korčula, poslastičar,
106. DROPULJIĆ MIRKO, rođen 14. 8. 1907. Prolozi, Imotski, seljak,
107. DEDIĆ JOSIP (II) rođen 15. 6. 1905. Zagvozd, Imotski, seljak,
108. DADIĆ JOSIP, rođen 26. 9. 1909, Bristovo (Rastovo ?), Bugojno, seljak,
109. DIVIĆ PETAR, rođen 25. 5. 1908, Glavina, Imotski, obućar,
110. DADIĆ FRANJO, rođen 5. 2. 1912. god. Bristovo, seljak,
111. DADIĆ STJEPAN, rođen 1. 1. 1914, Glavica, Bugojno, pekar,
112. DRMIĆ LUKA, rođen 23. 6. 1889, Prisoje, Duvno, seljak,
113. DOŠEN STJEPAN, rođen 3. 3. 1897, Rizvanuša, Gospić, trgovac,
114. DAJA ANTE, rođen 27. 4. 1909, Medovdolac, Imotski, seljak,
115. FRLETA ŠIME, rođen 18. 1. 1912, Babinje, op. Zemunička, sr. Biograd/m, mornar,
116. FERENŠČAK ĐURO, rođen 15. 4. 1901, Glavica, op. Mor. Belovar, sr. Sv. Ivan Zelina, krojač,
117. FRANOV NIKOLA, rođen 6. 1. 1906, Kali, sr. Preko, drvodelja,
118. FRANULOVIĆ LOVRO, rođen 16. 1. 1905, Blato, Korčula, mornar,
119. FRANULOVIĆ STANKO, rođen 2. 2. 1913, Aleksandrovo, mornar,
120. GRUBIŠIĆ GRGO, rođen 7. 5. 1907. god., Drinovci, Ljubuški, seljak,
121. GVOZDEN NIKOLA, rođen 9. 9. 1905, Sistani (valjda Smrčani), sr. Livno, seljak,
122. GUDELJ MARIJAN, rođen 6. 10. 1901, Krstatice, Imotski, seljak,
123. GUDELJ MARKO, rođen 29. 4. 1907, Krstatice, Imotski, šofer,
124. GUDELJ JURE, rođen 30. 8. 1905, Krstatice, Imotski, farbar,
125. GRUBAC MILAN, rođen 12. 7. 1902, Posinki, op. kaljska, sr. jastrebarski, seljak,
126. GARAC IVAN, roden 1. 3. 1913, Podstrane, Imotski, seljak,
127. DEREK (GEREK) BOŽO, rođen 5. 9. 1910. Vinjani, Imotski, seljak,
128. GADŽO ANTE, rođen 1. 1. 1911, Lokvičić, Imotski, seljak,
129. GRUBEŠIĆ PETAR, rođen 3. 3. 1904. Gradac, Ljubuški, seljak,
130. GRABOVAC (GRABOVAN) IVAN, rođen 1.8. 1898, Vrželalo, Livno, seljak,
131. GAĆIĆ MIRKO, rođen 15. 10. 1910. Raškopolje, op. Virska, sr. Duvno, seljak,
132. GALIĆ JOSIP, rođen 10. 2. 1910, Kočerin, Mostar, seljak,
133. GUDELJ MATE, rođen 15. 8. 1912, Podbablje, Imotski, seljak,
134. GRABOVAC MIJO, rođen 2. 2. 1913, Prložac, Imotski, seljak,
135. ĐERK ANTE, rođen 17. 7. 1910, Vinjani, Imotski, seljak,
136. GRGIĆ IVAN, rođen 23. 3. 1905, Zloselo, Kupres, Bugojno, seljak,
137. GALIĆ JUKO, rođen 16. 8. 1905, Drvenik, Dubrovnik, seljak,
138. GRANIĆ ANTE, rođen 27. 2. 1905. Medovdolac, seljak,
139. GRANIĆ MIRKO, rođen 10. 2. 1900, Medovdolac, seljak,
140. GAČO JOSIP, rođen 13. 9. 1897, Zagvozd, seljak,
141. GRABOVAC MARIJAN, rođen 25. 8. 1902, Vrželalo, seljak,
142. GELO (ĐELOi JOSIP, rođen 19. 3. 1910, Kablić, Livno, seljak,
143. GAŠPAROVIĆ MIHO, rođen 8. 8. 1899 (Paulova Mala) Graduša, Petrinja,
144. ĐUZEL STJEPAN, rođen 19. 4. 1908, Vinjani, seljak,
145. GOVOVRESEC BOŽO, rođen 28. 3. 1904, Ljubinić (verovatno Ljusnić), sr. Livno, seljak,
146. GRABOVAC DRAGAN, rođen 4. 10. 1907, Vrželalo, seljak,
147. GRABOVAC NIKOLA, rođen 7. 9. 1904, Glavica, Bugojno, seljak,
148. GUDELJ ANTE, rođen 13. 9. 1907, Podbabje, seljak,
149. GESLER JOSIP, rođen 19. 7. 1911, Bukovica, op. Nova Bukovica, sr. podravsko slatinski, mehaničar,
150. GOJČETA IVAN, rođen 14. 8. 1912, Čitluk, Knin, seljak,
151. GALEC STANKO, rođen 24. 4. 1910. Gubotić, Široki Brijeg, seljak,
152. GOJČETA LUKA, rođen 9. 1. 1905, Čitluk, Knin, seljak,
153. GREPO IVAN, rođen 1. 8. 1907, Runovići, seljak,
154. HOLJEVAC NIKOLA, rođen 20. 4. 1904, Brinje, berberin,
155. HEČIMOVIĆ DANE, rođen 17. 9. 1906, Bukovica, seljak,
156. HONTIĆ ANDRIJA, rođen 10. 2. 1897, Molve, seljak,
157. HAČIĆ TOMO, rođen 1. 2. 1911, (Odra), Nova Bukovica, srez podravsko slatinski, seljak,
158. IVANČIĆ SREĆKO, rođen 3. 1. 1898. (Dobrica), Grabovica, Duvno, seljak,

159. IVANKO JOSIP, roden 20. 7. 1909, Proložac, Imotski, seljak,
160. IVIĆ MARKO, roden 19. 2. 1906, Blažuj, op. oplečanska, sr. Tomislavgrad, seljak,
161. IVANDIĆ JAKO, roden 15. 1. 1898, Posedarje, op. Novigrad, sr. Benkovac, zidar,
162. IVANČAN STJEPAN, roden 26. 5. 1903, Obrovo, Dugo Selo, obućar,
163. IKICA NIKOLA, rođen 17. 2. 1907, Oklaj, seljak,
164. IVANČIĆ PETAR, rođen 7. 5. 1893, (Dobrić), Duvno, seljak,
165. IVKOVIĆ NIKOLA, rođen 6. 2. 1912, Zagoričan, op. šujička, sr. Livno, seljak,
166. JELČIĆ MATE, rođen 1. 1. 1907, Gornji Rujani, Livno, seljak,
167. JUROŠ IVAN, rođen 5. 7. 1908, Vinjani, zidar,
168. JAZIĆ IVAN, 15. 9. 1910. Glavina, Imotski, seljak,
169. JUROŠ MATE, rođen 13. 6. 1906, Vinjani, šofer,
170. JUROŠ MATE (II), rođen 28. 9. 1909, Vinjani, zidar,
171. JELČIĆ STJEPAN, rođen 17. 1. 1895, Rujani, Livno, seljak,
172. JAČAN BLAŽ, rođen 27. 2. 1904, Turanj, Biograd/m, mornar,
173. JURIĆ ANTE, rođen 12. 3. 1902, Lokvičić, seljak,
174. JUROŠ MARKO, rođen 18. 9. 1910, Vinjani, šofer,
175. JUKIĆ ANDRIJA, rođen 9. 6. 1910, Runovići, seljak,
176. JURIĆ MATE, rođen 5. 6. 1908, Lokvičići, seljak,
177. JAKIĆ JOSIP, rođen 8. 5. 1892, Runovići, seljak,
178. JERAK ANDRIJA, rođen 19. 2. 1890, Sukošani, op. Zemunik, sr. Biograd/m, seljak,
179. JELENIĆ NIKOLA, rođen 23. 5. 1892, Kolakovica, op. Smiljan, sr. Gospić, seljak,
180. KROLO FRANJO, rođen 15. 12. 1914. Podhum, Livno, seljak,
181. KRNIĆ STJEPAN, rođen 9. 7. 1907, Zadvarje, op. krajiška, sr. Split, seljak,
182. KOPIĆ IVAN, rođen 2. 9. 1899, Pridraga, op. Novigrad, sr. Benkovac, seljak,
183. KLARIĆ IVAN, rođen 22. 9. 1903, Trilj, Sinj, seljak,
184. KOSTRIĆ ILIJA, rođen 2. 8. 1899, Majur, op. majurska, sr. Kostajnica, seljak,
185. KALAZIĆ IVAN, rođen 28. 6. 1905, Svinjište, Split, zidar,
186. KOS FRANJO, rođen 17. 12. 1914, Mraklin, op. Vukovinska, sr. Velika Gorica, mehaničar,
187. KARAGLAN STJEPAN, rođen 9. 9. 1913, Runovići, seljak,
188. KOVAČEVIĆ JOSIP, rođen 7. 9. 1904, Studenci, seljak,
189. KUŠTRA JOSIP, roden 21. 2. 1899, Runovići, seljak,
190. KUTLEŠA ANTE, rođen 22. 1. 1896, Cista, Imotski, seljak,
191. KVESIĆ JOSIP, rođen 29. 5. 1907, Rasno, op. Široki Brijeg, Mostar, seljak,
192. KLARIĆ IVAN, rođen 2. 6. 1904, Grogarovac, op. Mihovljani, sr. zlatarski, namještenik,
193. KOTARAC ANTE, rođen 19. 7. 1904, Dobrica, Gabrovica, sr. Duvno, seljak,
194. KAPULICA MARKO, rođen 20. 6. 1900, Cista, seljak,
195. KVESTIĆ STJEPAN, rođen 6. 8. 1908, Kočerin, Mostar, seljak,
196. KRALJ ĆIRIL, rođen 17. 2. 1906, Ladanje Dolnje, op. maruševačka, sr. Ivanec, seljak,
197. KELIC IVAN, rođen 2. 7. 1907, Čaić, Livno, seljak,
198. KURTIN KRSTO, rođen 15. 7. 1905, u Kali, Preko, mornar,
199. KLARIĆ STJEPAN, rođen 4. 7. 1906, Cista, Imotski, seljak,
200. KARAGLAN MARIJAN, rođen 5. 10. 1911, u Runoviću, Imotski, seljak,
201. KNEŽEVIĆ IVAN, rođen 18. 6. 1909, Imotski, seljak,
202. KUŠTRA PETAR, rođen 5. 9. 1909, Runović, Imotski, seljak,
203. KOVAĆEVIĆ ANTE, rođen 18. 9. 1911, Studenci, Imotski, seljak,
204. KRIŽANIĆ BOŽO, roden 13. 2. 1903, Glavica, Bugojno, seljak,
205. KLIŠANIN BLAŽ, rođen 11. 3. 1905, Misa, Livno, seljak,
206. KAROGLAN MIJO, rođen 29. 9. 1912. Runovići, Imotski, seljak,
207. KRŽELJ JOSIP, rođen 11. 9. 1913. Bila, op. gornjepoljska, Livno, seljak,
208. KUNDIĆ FILIP, rođen 7. 3. 1906, Grab, op. triljska, sr. Sinj, seljak,
209. KELAVA PETAR, rođen 13. 5. 1905. Dobro, op. Šujička, Livno, seljak,
210. KAPULICA MATE, rođen 25. 5. 1907, Prisoje, sr. Livno, seljak,
211. LEŠINA PETAR, rođen 25. 9. 1912, Runovići, Imotski, seljak,
212. LEKIĆ IVAN, rođen 10. 5. 1910. Rečica, Imotski, seljak,
213. LAŽETA IVAN, rođen 19. 4. 1907. Rečica, Imotski, seljak,
214. LATINČIĆ MARKO, rođen 5. 2. 1904. Čaić, Livno, seljak,
215. LEKO AMBROZIJO, rođen 26. 1. 1905. Kočerin, Mostar, seljak,
216. LETICA ILIJA, rođen 2. 2. 1906, Kovači, op. Brišnik, sr. Duvno, seljak,
217. LJUBANOVIĆ BARTOL, rođen 10. 8. 1898. Željezno polje (Jaska), seljak,
218. LOBRIĆ STJEPAN, rođen 24. 8. 1905. Sisak, mehaničar,
219. LJUBIČIĆ MATE, rođen 10. 10. 1896. Zidine, Grabovica, Duvno, seljak,

220. LADIŠIĆ IVAN, roden 21. 2. 1905. Lešće, op. sinačka, Otočac, seljak,
221. LJUBINA JURE, rođen 18. 2. 1908, Runovići, Imotski, seljak,
222. LUČIĆ NIKOLA, rođen 1. 10. 1910. Glavica, Bugojno, obućar,
223. LONČAR MARKO, rođen 24. 9. 1905. Vinjani, Imotski, seljak,
224. LJUBIĆIČ MARKO, rođen 15. 5. 1899, Odžak, op. gornjopoljska, sr. Livno, seljak,
225. LISNIĆ ANTE, rođen 25. 6. 1903. Vrpolje, Trilj, Sinj, seljak,
226. LOVR1Ć BOŽO, rođen 3. 5. 1907, Osmanlije, op. Kupres, Bugojno, seljak,
227. LOVRIĆ IVAN, rođen 4. 2. 1906. Rasno, op. Široki Brijeg, Mostar, seljak,
228. MUNITIC JAKO, rođen 17. 7. 1908, Grabovac, Imotski, šofer,
229. MILOLAŽA NIKOLA, rođen 19. 12. 1901. Livno ili Travnik, seljak,
230. MIJAS JOSIP, rođen 4. 2. 1911. Vrželalo, Livno, seljak,
231. MINITIĆ STJEPAN, rođen 14. 6. 1908, Grabovac, Imotski, seljak,
232. MILARDOVIĆ STJEPAN, rođen 18. 12. 1907, Glavina, Imotski, šofer,
233. MILAS KREŠIMIR, rođen 6. 1. 1901, Podbabje, Imotski, seljak,
234. MIŠURA MIJO, rođen 25. 2. 1902, Glavica, Bugojno, seljak,
235. MARASOVIĆ MIRKO, rođen 25. 9. 1904, Ugljane, op. Trilj, Sinj, seljak,
236. MILOLOZA MARTIN, rođen 15. 9. 1913, Podhum, op. gor. poljska, Livno, seljak,
237. MIHALJEVIĆ MARKO, rođen 27. 5. 1906, Zloselo, Kupres, Bugojno, seljak,
238. MUSTAPIĆ JAKO, rođen 23. 9. 1903, Grabovac, Imotski, seljak,
239. MRSIĆ STJEPAN, rođen 2. 10. 1910. Postranje, Imotski, seljak,
240. MARIĆ FILIP, rođen 8. 12. 1910. Vrlika, Sinj, seljak,
241. MARIĆ ŠIMUN II, rođen 28. 3. 1915, Vrlika, Sinj, seljak,
242. MILIČEVIĆ IVAN, rođen 8. 6. 1904, Rakitna, Ljubuški, seljak,
243. MANDIĆ MATE, rođen 12. 6. 1902, Glavica, Bugojno, šavac,
244. MIŠURA JAKOV, rođen 4. 2. 1898. Konđa, Bugojno, seljak,
245. MAMIĆ IVAN, rođen 4. 9. 1912, Mijokovopolje, Duvno, seljak,
246. MIKAČEVIĆ FRANJO, rođen 2. 10. 1911, Đurđevac, drvodelja,
247. MAMIĆ ADAM, roden 24. 12. 1909. Zidine, Grabovac, Duvno, seljak,
248. MANDUŠIĆ MATE, rođen 20. 3. 1907, Rupe Skradin, Šibenik, šavac,
249. MATIĆ SANE (DANE), rođen 25. 12. 1903, Sujica, Livno, seljak,
250. MIKULIĆ DANE, rođen 12. 12. 1910. Proložac, Imotski, seljak,
251. MARIĆ ŠIMUN, rođen 1. 2. 1909, Vrlika, srez Sinj, seljak,
252. MIJEC ANTE, rođen 14. 2. 1913, Dubravica, Skradin, Šibenik,
253. MEDVIDOVIĆ MARIJAN, rođen 2. 2. 1905, Glavina, Imotski, obućar,
254. MANDIĆ IVAN, rođen 2. 3. 1907, Proložac, seljak,
255. MATUSINOVIĆ JOSIP, rođen 8. 3. 1913, Soviči, Imotski, seljak,
256. MATUSINOVIĆ MIJO, rođen 28. 9. 1910, Soviči, Imotski, seljak,
257. MEDVIDOVIĆ LUKA, rođen 11. 2. 1910, Glavina, seljak,
258. MAĐEVIĆ LJUBO, rođen 3. 9. 1911, Kaštel Sv. Križa, Biograd/m, trgovac,
259. MARIĆ ANTE, rođen 3. 9. 1911, Vinjani, Imotski, seljak,
260. MIRKUT PETAR, rođen 27. 1. 1901, Slivno, Imotski, seljak,
261. MARIJANOVIČ IVAN (I), rođen 2. 1. 1904, Runovići, seljak,
262. MARIJANOVIĆ IVAN (II), rođen 9. 3. 1911, Runovići, student,
263. MISLOV JOSIP, rođen 13. 3. 1906, Kali, Preko, mornar,
264. MARKOVIĆ JAKO, roden 5. 5. 1902, Grab, op. Trilj, Sinj, seljak,
265. MARAŠ STANKO, rođen 1. 1. 1909, Vrsi, op. Nin, Biograd/m, pekar,
266. MILAKOVIĆ NIKOLA, rođen 2. 3. 1904, Brinje, seljak,
267. MANDURIĆ JERKO, rođen 14. 8. 1912, Posušje, Ljubuški, seljak,
268. MIKALJEVIĆ STIPE, rođen 10. 7. 1907. Oštarije, Ogulin, bolničar,
269. MAMIC JOSIP, roden 8. 8. 1909, Lokvićić, seljak,
270. MIHALJEVIĆ STIPE, rođen 4. 3. 1910, Zagončan, šujička, Livno, seljak,
271. MUSA FRANJO, rođen 3. 8. 1912, Rasno, Široki Brijeg, Mostar, električar,
272. MIHALJEVIĆ MARKO, rođen 27. 5. 1916, Zloselo, Bugojno, seljak,
273. MLADINA LUKA, rođen 22. 3. 1905, Strmendolac, Trilj, Sinj, seljak,
274. MATIŠIĆ MATE, rođen 7. 9. 1889, Ričice, Imotski, seljak,
275. MAIĆ IVAN, rođen 26. 12. 1910, Ričice, Imotski, seljak,
276. MIŠOVIĆ ANTE, rođen 1. 6. 1910, Ričice, Imotski, seljak,
277. MILINOVIĆ MARIJAN, rođen 5. 4. 1910, Opanci, krajiška, Split,
278. NIZIĆ FRANJO, rođen 29. 1. 1908, Preko, mornar,
279. NIKŠIĆ JOSIP, rođen 14. 9. 1907, Široka Kula, op. ličko-gospčka, Gospić, bolničar,
280. NEVJESTIĆ ANTE, rođen 19. 1. 1912, Malo Selo, Bugojno, seljak,
281. N1MAC JURE,- rođen 31. 3. 1884, Ličanski Benkovac, op. lička, sr. delnički, zidar,
282. NOSIĆ MATE, rođen 2. 3. 1912, Opanci, Split, seljak,

283. OMRČEN JOSIP, roden 9. 4. 1906, Trnjanicija, seljak,
284. OREŠKOVIĆ NIKOLA, rođen 15. 1. 1909, Gospić, trgovac,
285. ORLOV1Ć JOSIP, rođen 7. 7. 1907, Kablić, Livno, seljak,
286. OREŠKOVIĆ MILE, rođen 27. 1. 1901, Lešće, sinačka, Otočac, mornar,
287. PETROVIĆ SERAFIM, rođen 7. 7. 1896, Klobuk, vitinska, Ljubuški, seljak,
288. PRGOMET JURE, rođen 7. 8. 1908, Roskoni, Imotski, seljak,
289. PERIĆ NIKOLA, rođen 3. 3. 1904, Rujani, op. Čelebić, Livno, seljak,
290. PERIJA IVAN, rođen 23. 1. 1907, Ljubostin, Drniš, Knin, seljak,
291. POLEGUBIĆ MIJO, rođen 15. 8. 1887, Banievci, Stankovac, Benkovac, seljak,
292. PEKAS JOSIP, rođen 14. 3. 1906, Gradina, Šibenik, seljak,
293. PAPIĆ BOŽO, rođen 17. 12. 1895, Livno, tkač,
294. PRLIĆ MARKO, rođen 5. 8. 1897, Jelvica, Jezerane, Brinje, krojač,
295. PF.RKOVIĆ JURE, rođen 31. 8. 1896, Setinak, Brinje, seljak,
296. PIPLICA PETAR, rođen 18. 4. 1905, Glavica, Bugojno, seljak,
297. PAVLOVIĆ ANDRIJA, rođen 18. 4. 1898, Skakavac/Ogulin. Vjerovatno da je ovo Skakavac iz nekog drugog sreza, pošto se iz karte ne vidi da u tome srezu postoji. Preduzimač.
298. PRANIĆ MARIJAN, rođen 19. 4. 1912, Brišnik, Duvno, seljak,
299. PERKOVIĆ MARIJAN, rođen 15. 7. 1901, Kovači, Brišnik, Duvno, kovač,
300. PERKOVIĆ JOSIP, rođen 18. 3. 1896, Prisoje, Duvno, seljak,
301. PERGOMET GRGO, rođen 9. 12. 1902, Roskoni, Imotski, seljak,
302. PAJIĆ DUJO, rođen 12. 3. 1912, Rupe, Šibenik seljak,
303. PERKOVIĆ RUDOLF, rođen 18. 4. 1913, Torbac, op. Vodice, mornar,
304. PUDAR MATE, rođen 26. 6. 1910, Vrdnić, Trilj, Sinj, seljak,
305. PEZO ANTE, rođen 24. 6. 1908, Lokvičić, brijač,
306. PERKOVIĆ MARTIN, rođen 11. 2. 1908, Vinica, Duvno, seljak,
307. PERIĆ MATE, rođen 10. 2. 1906, Podbablje, seljak,
308. PARADŽIK PETAR, rođen 2. 3. 1909, Gorica, Ljubuški, seljak,
309. PERKUŠIĆ MARKO, rođen 4. 4. 1909, Podbablje, pekar,
310. PENAVA ILIJA, rođen 22. 7. 1906, Glavica, Bugojno, seljak,
311. PULJIĆ IVAN, rođen 6. 5. 1912, Runovići, seljak,
312. PAVIĆ PETAR, rođen 10. 2. 1906, Podhum, Livno, seljak,
313. PERKOVIĆ JAKOV, rođen 10. 10. 1906, Potočani, Šujička, Livno, seljak,
314. PAVLINOVIĆ MATE, rođen 6. 2. 1907, Nisebilo, Livno, kovač,
315. POTOČNIK ANTE, rođen 25. 5. 1896, Slatinski Drenovac, Slatina, šofer,
316. RAIĆ FRANJO, rođen 4. 8. 1906, Bijeli Potok, Bugojno, bolničar,
317. RAOS PAVAO, rođen 3. 7. 1908, Medovdolac, seljak,
318. ROŠĆIČ IVAN, rođen 13. 9. 1900, Grabovac, Imotski, seljak,
319. ROKIĆ JOSIP, rođen 8. 8. 1898, Hrastovica, op. hrastovačka, Petrinja, preduzimač,
320. RAIĆ MARKO, rođen 25. 5. 1905, Osmanlije, Kupres, Bugojno, seljak,
321. RADOŠ FILIP, rođen 15. 3. 1905, Crljenica, Brišnik, Duvno, seljak,
322. ROKUS STJEPAN, rođen 14. 12. 1894, Bajmok, sr. somborski, mehaničar,
323. ROSTAŠ FERDINAND, rođen 9. 5. 1898, Mikleuš, mikleuška Slatina, seljak,
324. ROGIĆ ŠIME, rođen 5. 3. 1902, Popovići, Benkovac, seljak,
325. RAOS JOSIP, rođen 3. 3. 1907, Medovdolac, seljak,
326. ROŠČIĆ MATE, rođen 28. 2. 1906, Grabovac, Imotski, seljak,
327. RAOS LOVRO, rođen 4. 10. 1908, Medovdolac, seljak,
328. RAKO IVAN, rođen 23. 2. 1909, Sumet, Imotski, krojač,
329. ROMAN IVAN, rođen 14. 2. 1904, Zviljev, sr. Šibenički, mornar,
330. ROŠČIĆ STJEPAN, rođen 10. 5. 1904, Grabovac, Imotski, seljak,
331. RAM1Ć STJEPAN, rođen 28. 8. 1905, Cista, Imotski, trgovac,
332. RODIN PETAR, rođen 27. 8. 1904, Prvić-luka, Zlarin, Šibenik, mornar,
333. R1MAC NIKOLA, rođen 1. 6. 1910, Celebić, op. donjopoljska, Livno, seljak,
334. RAŽNJEVIĆ BOŽO, rođen 1. 1. 1893, Poljice, Benkovac (verovatno Biograd/M) seljak,
335. RADOVČIĆ ANDRIJA, rođen 30. 2. 1907, Kopiza, Zlarin, Šibenik, mornar,
336. RUMENOVIĆ PAVAO, rođen 15. 2. 1898, Brinje, zidar,
337. RADANOVIĆ JURE, rođen 25. 3. 1899, Čazma, tramvajski službenik,
338. STOJANOV IVAN, rođen 17. 8. 1903, Pakoštani, Biograd/m, mornar,
339. SOVOJ ANTE, rođen 2. 8. 1907, Kučiće, Omiš, Split, trgovac,
340. SMOLIĆ JOSIP, rođen 15. 3. 1913, Sukošam, Zemunik, mornar,
341. SOPTA SLAVO, rođen 12. 8. 1906, Rasno, Široki Brijeg, Mostar, seljak,
342. SMOLJIĆ TOMO, rođen 7. 3. 1910, Sukošani, mornar,
343. SARADEN IVAN, rođen 24. 1. 1899, Stankovci, Benkovac, seljak,

344. ŠTAPIĆ MATE, rođen 14. 7. 1890, Zagvozd, brijač,
345. SERTIČ IVAN, rođen 6. 3. 1898, Jezerane, Brinje, zidar,
346. STANIĆ IVAN, rođen 27. 12. 1911, Zagvozd, mehaničar,
347. STRINIĆ ANTE, rođen 13. 6. 1909, Proložac, seljak,
348. SMOLJAN MARKO, rođen 11. 2. 1901, Olovo, Kupres, Bugojno, zidar,
349. SABLIC JAKOV, rođen 1. 1. 1908, Lokvičići, Imotski, seljak,
350. SRDANOVIĆ IVAN, rođen 30. 2. 1912, Kučići, Omiš, Split, trgovac,
351. SELAK MARIJAN, rođen 6. 9. 1909, Roskoni, Imotski, seljak,
352. SELAK ANTE, rođen 2. 2. 1913, Roskoni, Imotski, seljak,
353. STRGAR MILE, rođen 4. 4. 1901, Rakovača, Slunj, seljak,
354. ŠARIĆ FRANJO, rođen 23. 10. 1916, Gospić, student,
355. ŠUTO IVAN, rođen 5. 4. 1910, Runovići, Imotski, šoferski pripravnik,
356. ŠUTO JURE, rođen 22. 4. 1909, Runovići, Imotski, seljak,
357. ŠUTO ANTE, rođen 2. 6. 1912, Zmijavci, Imotski, seljak,
358. ŠARIĆ ANTE, rođen 13. 6. 1914, Bugojno, seljak,
359. ŠIMIĆ DANE, rođen 23. 10. 1906, Prložac, seljak,
360. ŠIMIĆ IVAN, rođen 13. 3. 1902, Raškopolje, seljak,
361. ŠETUM MARIJAN, rođen 30. 1. 1909, Cista, Imotski, seljak,
362. ŠUTO STJEPAN, rođen 25. 7. 1906, Runovići, šofer,
363. ŠARIĆ JOSIP, rođen 23. 3. 1898, Grabovica, Duvno, seljak,
364. ŠARIĆ MATE, rođen 6. 3. 1902, Grabovica, Duvno, seljak,
365. ŠKARNA IVAN, rođen 21. 1. 1906, Ljubotić, Oklaj, Knin, seljak,
366. ŠPRAJE STJEPAN, rođen 25. 7. 1904, Brinje, zidar,
367. ŠKARO KAZIMIR, rođen 21.1. 1904, Sarajlije, op. Oplečani, sr. Duvno, seljak,
368. ŠIMRAK JANKO, rođen 1. 2. 1906, Šimrakpolje, seljak,
369. SREDL FRANJO, rođen 4. 9. 1909, Miklauš novi, Nova Bukovica, podravsko-slatinski, drvodelja,
370. SIMOVIĆ STJEPAN, rođen 3. 8. 1897, Zvirovići, seljak,
371. SUČUR IVAN, rođen 27. 7. 1904, Podbablje, seljak,
372. ŠUŠNJAR ANTE, rođen 13. 4. 1900, Poljice, Imotski, seljak,
373. ŠESTANOV1Ć STJEPAN, rođen 4. 3. 1889, Sunjska Greda, Sunja, Petrinja, muzikant,
374. ŠETKA PETAR, rođen 8. 6. 1903, Cista, Imotski, šofer,
375. ŠUTO STJEPAN, rođen 26. 7. 1902, Runovići, seljak,
376. ŠKERA JOSIP, rođen 7. 3. 1908, Vinjaki, seljak,
377. ŠUTO MATE, rođen 3. 3. 1905, Runovići, seljak,
378. ŠLJIVAR FRANJO, rođen 21. 2. 1903, Ladanje Dolnje, Mar. Ivanjski, seljak,
379. ŠIMUNAC TOMO, rođen 10. 7. 1910, Podhum, seljak,
380. ŠUŠNJAR NIKOLA, rođen 26. 2. 1907, Vrpolje, Trilj, Sinj, seljak,
381. ŠPRAJE JOSIP, rođen 25. 3. 1901, Brinje, zidar,
382. ŠOLA MARIJAN, rođen 8. 9. 1913, Prisoje, Duvno,
383. TALENTA IVAN, rođen 10. 6. 1901, Blato, obućar,
384. TODORIĆ IVAN, roden 18. 3. 1908, Runovići, seljak,
385. TOMIČIĆ VINKO, rođen 6. 6. 1909, Zagvozd, seljak,
386. TOTO IVAN, rođen 4. 3. 1915, Prisoje, seljak,
387. TURKOVIĆ JOSIP, rođen 17. 3. 1895, Turkovići, Ogulin, seljak,
388. TOMIĆ VINKO, roden 27. 3. 1907, Brišnik, Duvno, seljak,
389. TODORIĆ IVAN, rođen 14. 3. 1910, Runovići, Imotski, seljak,
390. TODORIĆ MATE, rođen 3. 3. 1912, Zmijevci, Imotski, seljak,
391. TOKIĆ IVAN, roden 8. 5. 1912, Dobro, Livno, seljak,
392. UDILJAK ANTE, rođen 13. 4. 1913, Studenci, Imotski, seljak,
393. TELIĆ IVAN, rođen 24. 3. 1898, Čaić, gornjepoljska, Livno, seljak,
394. VRDOLJAK IVAN, rođen 10. 8. 1901, Grabovac, Imotski, seljak,
395. VUKNIC VLADA, rođen 25. 12. 1907, Runovići, seljak,
396. VIŠIĆ TADIJA, rođen 6. 1. 1905, Raškopolje, seljak,
397. VUKNIĆ ANTE, rođen 2. 10. 1909, Runovići, seljak,
398. VUKIĆ KRSTO, rođen 29. 3. 1912, Vrsi, Nin, Biograd/m, seljak,
399. VIDOVC (valjda VIDOVIĆ) PAVAO, rođen 6. 5. 1902. Kalje, Jastrebarsko, seljak,
400. VLAŠIĆ PETAR, rođen 15. 12. 1907, Sović, Ljubuški, obućar,
401. VLASINA MARKO, rođen 8. 2. 1907, Osojnik, riječko dubrovačka, seljak,
402. VIDOV BOŽO, rođen 14. 7. 1908, Kali, Preko, mornar
403. VUKOVIĆ IVAN, rođen 8. 4. 1913, Brinje, seljak
404. VULIN MARTIN, rođen 17. 9. 1898, Pakoštani, Biograd/m, mornar
405. VUKIĆ PAVAO, rođen 14. 7. 1915, Tribanj, općina novogradska, Benkovac, mornar

406. VIDOVIĆ MATE, rođen 11. 3. 1907, Gradac, Drniš, Knin, seljak,
407. VODOPIJA JAKOV, rođen 15. 3. 1910, Vrželo, seljak,
408. VODOPIJA MATE, rođen 15. 10. 1914, Vrželo, seljak,
409. ZDILAR IVAN, rođen 1. 8. 1910, Glavina, Imotski, seljak,
410. ZUBČIĆ PETAR, rođen 13. 7. 1894, Rožanac, Biograd/m, mornar,
411. ZELIĆ PETAR, rođen 18. 10. 1912, Čurčić, seljak,
412. ZOVKO JURE, rođen 6. 2. 1909, Podbablje, seljak,
413. ZDILAR ANTE, rođen 1. 2. 1906, Glavina, Imotski, seljak,
414. ZDILAR STJEPAN, rođen 1. 2. 1906, Glavina. Imotski, seljak,
415. ZUBIĆ ANTE, rođen 18. 2. 1910, Glavina, Imotski, seljak,
416. ŽILIĆ BARIŠA, rođen 18. 8. 1905, Podgaj, Brišnik, Duvno, seljak,
417. IVIĆ JERKO, rođen 28. 9. 1894, Šibenik, mornar.

II OSTRVO STROMBOLI

418. JOVANOVIĆ GABRO, rođen 12. 2. 1885, Metković,
419. PETRIČEVIĆ MATE, rođen 15. 2. 1898, Lovreć, Imotski,
420. KONC STJEPAN, rođen 45. 1. 1900, Lovreć, Imotski,
421. FRANIĆ ANTE, rođen 25. 12. 1904, Korita, Mljet, Dubrovnik,
422. MARKETA VLADO, rođen 4. 5. 1905, Babino polje, Dubrovnik,
423. VIČENČINOVIĆ FRANJO, rođen 8. 4. 1906, Babino polje, Dubrovnik,
424. BENKOVIĆ FRANJO, rođen 13. 6. 1906, Babino polje, Dubrovnik,
425. LONČAR NIKOLA, rođen 14. 11. 1907, Zagvozd, Imotski,
426. BENKOVIĆ PAVAO, rođen 17. 11. 1907, Babino polje, Dubrovnik,
427. ČUBRETOVIĆ JAKOV, rođen 25. 7. 1906, Vrbanj, vrbovaćka, Hvar,
428. BILANKOV ANTE, rođen 20. 10. 1909, Grohote, Split,
429. ŠUMAN MATE, rođen 20. 12. 1909, Komin, op. Opuzen, Metković,
430. LONČAR LJUBOMIR, rođen 4. 2. 1912, Imotski,
431. MUSTAPIĆ MATE, rođen 2. 2. 1905, Lovreć, Imotski,
432. OLUJIĆ ANTE, rođen 21. 2. 1908, Opanci, Split,
433. ŠARLIJA PETAR, rođen 12. 4. 1885, Banjevci, op. stankovačka, Benkovac,
434. LONČAR ZVONIMIR, rođen 4. 9. 1911, Bol, op. bolska, Brač,
435. BENKOVIĆ PAVAO, rođen 10. 2. 1905, Babino polje, Dubrovnik,
436. PILAV MUHAMED, rođen 13. 4. 1907, Foča.

III OSTRVO ĐILJIO

437. FRANCETIĆ ĐORĐE, rođen 3. 7. 1912, Otočac,
438. PIŽETA STJEPAN, rođen 29. 9. 1909, Ladanje Gornje,
439. POČI TOMO, rođen 7. 12. 1897, Gola,
440. KATUŠIĆ JOSIP, rođen 25. 8. 1907, San Luis,
441. LAHOVSKI EMIL, rođen 23. 5. 1896, u Donjem Miholjcu.

IV PROVINCIJA Dl REDIO KALABRIJA

a) Redio Kalabrija

442. BRKAN ANTON, rođen 20. 7. 1892, Sinj sa sinom Antom,

b) Opština Taurianova

443. TOMIČIĆ STJEPAN, rođen 5. 4. 1886, Gospić, oficir, sa ženom i jednim detetom,
444. SINGER VLADO, rođen 21. 10. 1908, Virovitica, student,

v) Opština Delianova

445. BUBALO ANTE, rođen 3. 2. 1906, Trebinat, op. Čapljina, sr. Stolac, advokat,
446. BZIK MIJO, rođen 13. 9. 1907, Mučna, op. Sokolovac, sr. Koprivnica, novinar,

g) Opština Afriko

447. SESJAK ANTE, rođen 19. 5. 1907, Korita, Mljet, Dubrovnik, mornar,
448. VIDAK MATE, rođen 17. 8. 1903, Prolozi, Imotski,

d) Opština Plati

449. CIGANOVIĆ ANTE, rođen 11. 2. 1914, Lovreć, seljak,
450. ZARADIĆ PETAR, rođen 5. 7. 1502, Lovreć, rudar,

d) Opština Čita Nova

451 **BUTORAC STJEPAN, rođen 26. 12. 1902, Senj, mesar,**
452 **RAJKOVIĆ MARKO, rođen 8. 5. 1916, Brinje, student,**

e) Opština di Samo di Kalabria

453 **RAJKOVIĆ ANTE, rođen 23. 10. 1906, Žeževica, Split, oficir,**
454 **BOBAN RAFAEL, rođen 22. 12. 1907, Sovici, Široki brijeg, oficir.**

V PROVINČIA DI KATANCARO

a) Katancaro

455. **ZELIĆ JOSIP, rođen 23. 3. 1902, Popovići, Benkovac, seljak,**
ZELIĆ NIKOLA, rođen 30. 9. 1893. Vrana, Benkovac, oficir,

456. **b) Opština Patrici**

KINSTLER GUSTAV, rođen 27. 7. 1889, Hrgovljani, Bjelovar, krojač,

457. **v) Opština Mezoraka**

BOLČIĆ MARIJAN, rođen 28. 1. 1906, Žeževica, Split, seljak,
458. **ČIZMIĆ PETAR, rođen 13. 2. 1907, Šestanovac, krčmar.**
459.

VI PROVINČIA DI AVELINO

a) Avelino

460, **JESENSKI NARCIZ, rođen 28. 10. 1886, Slovak, oficir,**
461. **IVANDIĆ STJEPAN, rođen 6. 1. 1895, Posedarje, Novigrad, Benkovac, oficir,**

b) Opština Monte Feleone

462. **GRABOVAC MARTIN, rođen 14. 4. 1905, Vrželalo, Livno, krčmar,**
463. **HRGEC VLADO, rođen 25. 8. 1908, Grab, Vitina, Ljubuški, student,**

v) Opština di Kiuzano San Domeniko

464. **ŠUTIĆ DOMINIK, rođen 4. 8. 1900, Gradac, gornjoprimorska, Makarska, farbar,**
465. **ROŠČIĆ MARKO, rođen 6. 4. 1909, Grabovac, Imotski, šofer,**

g) Opština di Ospedaleto

466. **BILOBRK MILOŠAV, rođen 24. 5. 1902, Obrovac, Sinj, seljak,**
467. **BARIŠIĆ MILE, rođen 16. 4. 1904, Pakoštani, Biograd/m, mornar.**

VII PROVINČIA DI POTENCA

a) Potenca

468. **VUJEVA MARKO, rođen 22. 12. 1898, Livno, novinar,**

b) Opština di Pesko Pagano

469. **MILJKOVIĆ JOZO, rođen 13. 2. 1909, Senj, student,**
470. **VRLJIĆ TIHOMIR, rođen 10. 9. 1911, Pristel, Split, student,**

v) Opština di Lago Negro

471. **DRVIĆ MATE, rođen 12. 12. 1903, Lukovo šugarje, mornar i žena mu.**

VIII PROVINČIA DI KIETI

a) Kieti

472. **HRANILOVIĆ STANKO, rođen 12. 1. 1904, Zagreb,**
473. **KUZINIESKA ANTONIA udata MARUŠI sa troje djece, rođena 1905. u Lipsiji**

b) Opština di Lama Polinja

474. **PEČNIKAR VILKO, rođen 4. 6. 1909, u Trstu, nadležan u Zagrebu, student,**
475. **ŠARIĆ FRANJO, rođen 23. 10. 1916, Gospić, student,**

v) Opština di Palena

476. **VRDOLJAK ANTE, rođen 12. 3. 1912, Livno, student,**
477. **VUKIĆ MATE, rođen 17. 2. 1906, Tribalj, Novigrad, Benkovac, mornar,**

g) Opština di Kastiljione

478. STANIČ JURE, rođen 12. 4. 1905, Zagvozd, Imotski, seljak,
479. LISAK ERIH, rođen 1912, u Zagrebu, student,

d) Opština di Toričela Pelinja

480. KATIĆ JERONIM, roden 29. 9. 1906, Starigrad, Benkovac, oficir,
481. BALJAK VENTURA, rođen 8. 2. 1906, Polesnik, Šibenik, šofer,

đ) Opština di Gvardiagrele Atesa

482. MOŠKOV ANTE, rođen 7. 7. 1911, Špiljari, Kotor, student,
483. HERENČIĆ IVAN, rođen 28. 2. 1910, Bjelovar, Zagreb, student.

IX PROVINČIA DI KAMPOBASO

a) Opština di Limozano

484. NEMEC MARTIN, rođen 15. 10. 1890, Koprivnica, trgovac,

b) Opština di Rićia

485. ČAČIJA IVAN, rođen 26. 2. 1896, Livno, radnik,
486. PEVEC JOSIP, rođen 10. 12. 1915, Zagreb, student,

v) Opština di Kastropinjano

487. KORČULANIĆ ŠIME, rođen 2. 2. 1899, Kuklice, Preko, mornar,
488. ČAVIĆ MARKO, rođen 25. 4. 1898, Starigrad, Novigrad, mornar,

g) Opština Čerčemađiore

489. KRZNARIĆ LUKA, rođen 5. 3. 1898, Letinac, Brinje, seljak,
490. ČOPIN RUDOLF, rođen 27. 3. 1907, Plakinska Vas, Šmarje pri Jelšah, mehaničar,

d) Opština Izernija

491. KVATERNIK EUGEN, rođen 29. 3. 1910, Zagreb, student,
492. ŠARIĆ IVAN, rođen 2. 4. 1912, Lički Osik, Gospić, student.

X PROVINCIJA DI MATERA

a) Matera

493. GRGEČ TOMO, rođen 12. 12. 1906, Ljubuški, student sa ženom i detetom. Žena mu Katica Šisler.
494. SELETKOVIĆ MIJO, rođen 4. 9. 1895, Andrijevići, Slavonski Brod, oficir,

b) Opština di Aliano

495. TOMLJANOVIĆ SLAVO, rođen 1. 5. 1911, Senj, nameštenik,
496. TOMLJENOVIĆ JOŽA, rođen 17. 3. 1906, Gospić, šofer,

v) Opština di Pistični

497. BABIĆ MIJO, rođen 1. 9. 1903, Nova Bukovica, Slatina, šofer,
498. KREMZIR LJUBOMIR, rođen 27. 6. 1911, Zagreb, trgovac,

g) Opština Đencano

499. DEVČIĆ IVAN (PAVAO), roden 16. 3. 1904, Lukovo Šugarje, Karlobag, mornar,
500. DEVČIĆ KRUNE, rođen 12. 4. 1914, Lukovo Šugarje, Karlobag, oficir.

XI LUKA

501. SERVACI VJEKOSLAV, rođen 29. 3. 1886, Ruma, sa ženom.

XII MESINA

a) Mesina

502. ŠIHER MARIJA ŠTEFANIJA, rođena 25. 12. 1907 u Dom Gano, Maribor,
503. BRKAN JOKA, žena Brkana Antuna sa sinom Zvonimirom,
504. BUDAK IVKA žena dr Budaka sa ćerkom,
505. KOPČINOVIĆ STEFAN, rođen 16. 3. 1893, mehaničar, u bolnici.

b) Opština di Mistreta

506. LUETIĆ ANDRIJA, star 30 godina iz Splita, profesor.

XIII GROSETO

507. GODINA ANTONIO, star 40 godina iz Zagreba.

XIV NAPOLI

508. BURIĆ DON MATEA, roden 11. 2. 1888 u Kraljevici, sada u klinici Dr Koluči.

XV SALERMO

509. BUDAK MILE, rođen 30. 8. 1889. u Sv. Roku, Zagreb, advokat.

[Izvor: Arhiv Jugoslavije, Fond: Ministarstvo unutrašnjih poslova, Kut. 33; raj jc dokument pisin ćirilicom, fonetskim pravopisom]

5.

IZVJEŠTAJ ST. MARUŠIĆA

Stjepan Marušić

Predmet: Izvještaj
o radu u emigraciji.

VODSTVU H.S.S.

Zagreb

Zbog neprilika u školi bio sam primoran još god. 1923. napustiti domovinu. Pod imenom moga brata uspio sam dobiti pasoš, te sam odselio u Belgiju. U početku kao obični radnik, kasnije kao radnički tutor, povjerenik i zastupnik u svim poslovima. Premda sam bio mlad ipak sam bio svjestan svoga hrvatstva i zadojen Radićevim idejama. U tuđem svijetu osobito među radništvom, opazio sam kolika i kakova je potreba organizacije, a specijalno u svrhu odbrane od komunizma. Budno sam pratio događaje u domovini naročito po ubijstvu blagopokojnog Vođe.

Aktom od 6. siječnja 1929. god. bila je neizbježiva reakcija sa strane Hrvata. Krajem 1929. god. počeo sam dobivati »Grič« i kako je taj list pisao isključivo u hrvatskom duhu, to sam se sav založio za borbu čiji je plod imao biti Slobodna i nezavisna Hrvatska. Došao sam u vezu s Pavelićem i njegovim ljudima, koliko od njega, toliko od njih nikada nijesam čuo ništa što bi išlo na uštrb jedinstva hrvatskog pokreta. Pa sam tako i vodio naše iseljeništvo u Belgiji uvijek u uvjerenju da radim u suglasju sa čitavim hrvatskim narodom. Poslije dvije i pol godine rada u Belgiji bio sam od Pavelića pozvan na novu dužnost u Italiju. Na raznim pograničnim stanicama živio sam i radio sve do 20 kolovoza 1934. god. Kroz ovo vrijeme imao sam prilike više puta sastati se sa gospodom iz G.U.S. Pa iskreno priznajem da sam se sa njima u mnogo čemu razilazio, ali u onoj situaciji nije bilo drugog izlaza osim strpljenja. God. 1934. upoznao sam u Bologni g. prof. Lujetića i makar novi poznanik, ulio mi je mnogo povjerenja pa sam mu u jednom iskrenom razgovoru se dovoljno potužio na prilike i rad u organizaciji, u koliko se sjećam Lujetić mi je sve to povladio i govorio mi je o tome kako je sa strane balavaca, koji vode G.U.S. čisto toleriran, zatim izazvan što je Radićevac. Stvarno stanje nije mi moglo biti poznato s razloga što nisam bio u logoru, a kako sam kasnije doznao ljudi iz logora mogli su pisati, ali samo »psalme«, a nipošto ocrtati istinito stanje, što sam nažalost i sam svojim leđima iskusio.

U kolovozu 1934. god. bio sam službeno upućen na rad u Poljsku, gdje sam ostao do nekoliko dana po atentatu, našto sam bio pozvan s obitelju natrag u Italiju. Poslije osamnajstdnevnog boravka u Udinama bio sam upućen s ostalim ustašama u internaciju na Liparske Otoke. Tu sam tek naišao na stvarne grozote: jedno izdaja sa strane Talijana, drugo postupak sa strane G.U.S. i treće nedostojno ljubljenje skuta talijanskim vlastima i priznanje talijanskog suvereniteta nad hrvatskom revolucionarnom organizacijom ustaša Budaka i njemu bliskih nekarakternih i ljudi od njega kupljenih kao što su Bubalo Ante, Kremzir Ljubo, Singer Vlado, Bzik Mijo, Kinsler, Grgić Toma, Seletković Mijo, Babić Mijo, Tomić Stjepan, Joža Milković, Tomljenović Slavo, Tomljenović Joža i još nekolicina drugih, koji su se opet međusobom klali, tko će se više dodvoriti Budaku.

Logor je u glavnom bio privržen Dru. Jeliću, prof. Lujetiću i Dru Mati Buriću. Budak je ulagao sve i sva da bi ovu trojicu rastavio, a to mu nije uspjelo, pa ih je onda dao ukloniti sa otoka.

Početkom godine 1930. u Belgiji, t. j. prije nego se je razvio rad organizacije, živio sam sa mojom obitelji veoma dobro: posjedovao sam 280.000 franaka novca i pokućtvo koje je vrijedilo 40.000 fr. bio sam uposlen na plaću koja mi je iznosila mjesečno 12.000 franaka. U mjesecu travnju iste godine na intervenciju beogradskog poslanika Milojevića, u Briselu, bio sam odpušten s posla. U mjesecu listopadu 1932. kad sam od Pavelića bio pozvan na novu dužnost u Italiju, morao sam prodati moje pokućtvo da si uzmogne pokriti putne troškove. Cijela moja imovina u iznosu od ca. 800.000 dinara potrošena je u svrhu organizacije. U Italiju sam došao sa mojom suprugom i dvoje djece, a jedno naše dijete, koje onda imalo tek 10 mjeseci ostavili smo ga u Belgiji kod majke moje supruge na čuvanje. Ovo dijete šest mjeseci po našem odlasku iz Belgije, otišlo je sa svojom bakicom u Poljsku.

Prva moja stanica u Italiji bila je na otoku Lastovo. Na ovoj stanici ostao sam svega 6 mjeseci. Ovdje sam došao u sukob sa talijanskim vlastima, jer sam im ometao njihove poslove u

organiziranju njihovih jedinica u našim krajevima, kao i italijaniziranje našeg hrvatskog pučanstva na samom otoku. Na Lastovu sam prozreo talijanske namjere, što oni misle postići preko nas Hrvata, pa sam moje mišljenje javio u jednom pismu Dru. Paveliću.

Izravno sa Lastova, preko Zadra i Rijeke došao sam na moju novu stanicu Udine. U Udinama bilo je za mene vrlo loše stanje: na svakom koraku na ulici čuju se razgovori među talijanima o »njihovoj Dalmaciji«; na raznim kućama u gradu vide se natpisi velikim slovima: Živila naša Dalmacija, živio naš Split, živio naš Brač i t. d. Ovdje sam bio primoran da se povučem u kuću i da ne izlazim na ulicu, jer mi moj karakter nije dozvoljavao, da se miješam sa ove vrste ljudima.

Moje materijalno stanje u Udinama bilo je isto tako očajno: dobivao sam na račun beriva 1000 lira mjesečno od čega sam morao platiti 400 lira za stan, 100 lira za čišćenje, 150 lira za svetio i gorivo, a morao sam slati 100 lira za uzdržavanje mog djeteta u Poljsku. Ostalo mi je još 250 lira, za hranu, odjeću i liječenje i korespondenciju. Polovicu mjeseca hranili bi se samim krumpirima. Bolest je počela vladati u mojoj obitelji, s dana na dan sve to gorje. Pisao sam Paveliću i rastumačio mu moje stanje, ali nažalost on mi odgovara, da nije moguće povisiti mi beriva, jer da nema novca u kasi. Ovo je bila jedna prosta laž sa strane Pavelićeve. Jer kad je moglo biti novaca za izlete po Švicarskim brdima i talijanskoj revijeri i voziti se u luksuznim kolima i živjeti po prvoklasnim hotelima i restauracijama, pohađati teatre i imati sve ostale zadovoljštine, ne samo on, Pavelić, nego i sva njegova okolica od kojih ni jedan nije žrtvovao baš ništa za hrvatsku stvar, moglo je onda biti novca i za bolesne članove organizacije, koji su sve žrtvovali za istu. No tu nije bilo pravice! Jednoga dana napišem jedno pismo Paveliću i zamolim ga da mi dozvoli, da moja supruga sa djecom pođe u Poljsku kod njezinih roditelja, gdje se nalazi i naše treće dijete. Navedem kao razlog materijalna sredstva s kojima ne možemo izlaziti na kraj u Udinama. On mi ovoj molbi udovolji odmah i bez ikakova kritiziranja. Tako koncem mjeseca lipnja 1933. god. moja supruga sa dvoje djece pođe u Poljsku, a ja ostado u Udinama. Uvijek sam primao 1000 lira na račun berina. 600 lira slao sam njima u Poljsku, a sebi sam uzimao ostatak od 400 lira. Od mojih 400 lira plaćao sam za stan i hranu 380 lira pa mi je tako ostavalo još 20 lira za sve ostale potrebštine. U Poljskoj kod mojih zavlada teška bolest; mlađe dijete besprekidno bolesno, a supruga je morala ići pod operaciju, koja je stajala 2500 lira, a koje ni danas nije plaćeno. Mene u Udinama svlada također bolest tako, da sam više puta pao u besvijest na ulici. Bio bi sigurno i podlegao ondašnjoj bolesti, da se ne bude našao jedan dobri i pošteni talijanac, koji me primi u svoj stan i dao mi je sve potrebite njege do potpuna ozdravljenja. Sve ove moje poteškoće javljao sam Paveliću, a odgovor sam dobivao od nekog balavca Mije Bzika. Ovaj nesretnik bi mi odgovorio, da imam svoje berivo kao i ostali, pa da si moram sam pomoći. Ja sam dakle na račun od 5 osoba primao 1000 lira, a ostali jedinci primali isto tako na sama sebe. Tako je npr. jedna sluškinja, Katica Schisler, primala plaću od 800 lira na mjesec i povrh toga odjeću i ostalo što je želila.

Nijesam više htjeo ostati u Italiji, pa sam radi toga molio Pavelića, da mi dade putnicu i dozvoli poći u Francusku ili kamo ondje. Poslije nekoliko mojih molba pozove mene Pavelić u Bolognu na 3. kolovoza 1934. god. i tu mi dade novu misiju za Poljsku. Za urediti stvar o mom putovanju morao sam čekati na novac kojeg je donesao Kvaternik na 15. kolovoza. Kvaternik je meni dugovao iz blagajne 1000 lira, svotu koju sam ja posudio od jednog mog prijatelja a koju sam izdao dvojici ustaša, koji su tog vremena došli u Italiju preko moje stanice. No Kvaternik meni ne isplaćuje na račun rečenog duga nego 500 lira, a ostale kaže da nema. Na mom odlasku iz Udina morao sam platiti mojim novcem njihov dug i tako sam došao u Poljsku sa 400 lira u džepu. U Poljskoj našao sam moju suprugu sa djecom u neopisivo očajnom stanju: svi osim starijeg djeteta, bolesni u postelji a u kući ni kruha nema. Kako sam preživio ona dva mjeseca u Poljskoj do atentata nijesam u stanju opisati, jer me grozota hvata. 11 dan po atentatu primio sam 1000 lira za moj mjesec. Istog dana kupim si vozne karte preko Njemačke u Beč i krenem sa cijelom obitelji na put. Supruga mi je imala 40° vrućice kad smo sjeli u vlak. Putovati smo morali jer je bila već potjera za menom. U Beču smo ostali 3 dana. Ovdje mi je Kodanić donesao vozne karte do Udina. U Udine smo se povratili 28. X 1934. Moja supruga je morala odmah u bolnicu, a u džepu nisam imao ni jedne pare. Ovdje nas je opet spasio moj stari prijatelj. Na 16. 11. 1934. pozvani pođemo u Bolognu, te sutradan iz Bologne u Čivitavečia, gdje smo se ukrcali na parobrod »Argentina« skupa sa ostale 400 ustaša. Poslije 24 sata vožnje po moru stigli smo na otok Lipari: otok muka i očaja!

Na Liparima sam se opet sastao sa mojim starim drugovima i prijateljima iz Belgije: njih je bilo oko 85% od sveukupnih ustaša u Italiji. Kroz prva dva dana upoznao sam se sa cijelim logorom i njegovim životom: ljudi su meni kazivali ono, što se ne bi usudili reći nikome drugom, jer ja sam bio jedini u koga su oni imali podpuno povjerenje među svima ljudima, koji su sada novodošli kod njih. Ljudi su bili razdijeljeni u dva tabora: dalmatinci u jednom, a ostali svi u jedan drugi. Ova razdioba unijela je među ljude veliko negodovanje i mržnju jednih prema drugima, najviše mržnju prema zapovjednicima: Stjepanu Tomiću, Miji Seletkoviću i Tomi Grgiću, koji su sa ljudima barbarski postupali. Radi ove diobe najviše su okrivljavali Tomića, jer

da je on tomu krivac. Dalmatinci su vidjeli u navedenim ljudima svoje najviše dušmane, kao što je i bila istina.

Na otok smo stigli svi, što nas je bilo u Italiji osim G.U.S. Pavelića, Budaka i Jelića. Svatko se je interesirao da upozna ljude G.U.S. i nadao se da će red biti uspostavljen kad oni dođu na otok (jer se je pronio glas da će G.U.S. skoro stići k nama). Nekoliko dana po našem odlasku dođe na otok Jože Milković, koji se prestavi kao član G.U.S. Nešto kasnije njega stigne i Jelić. Božičnih blagdana stigne još Hranilović, Bzik, Singer, Babić a po novoj godini 1935. stigne i Budak. Ovi ljudi osim Jelića iznajmiše si jednu najljepšu zgradu u mjestu i tamo otvore kancelariju koju zvaše G.U.S. Kad su naši borci vidili tko su ti ljudi, što sačinjavaju G. U.S. digli su se protiv i zabranjivali im da se služe tim naslovom. Budak koji je onda još u početku imao još nešto ugleda kod ljudi uspjeo je da zadovolji masu sa oduzimanjem gornjeg naslova i preuzimanjem zapovjedništva u svoje ruke. No Budak je opet tu iste ljude okupio oko sebe i to: Bzika i Bubalu za svoje pobočnike, a Singera, Kremzira i Kinzlera za svoje doušnike, Babić je bio blagajnik, Jože Milković politički izvjestitelj, Hranilović je bio neke vrste kao posmatrač, koji nije bio službeno lice. Dr. Jelić nije se u ništa pačao. Ova uprava, koja je zamjenjivala G.U.S. hodila je s gorega na gore. Jelića, Lujetića i Don Mati Buriću bio je život u opasnosti. Pritisak sa strane uprave osjećao se je svaki dan teži. Jasno se je vidjelo da Budak i drugovi vode ustašku organizaciju u propast, a tim i same ljude koji se u njoj nalaze. Budak je mislio da je razlog nereda u logoru Jelić i Lujetić, pa ih dade jednog dana maknuti s otoka. No poslije odlaska ovij nastđla je reakcija u logoru i ljudi zahtijevaju od Budaka da povrati ovu dvojicu na otok. Kako Budak nije mogao udovoljiti zahtjevima ustaša, to oni odlučiše, da pošalju jednu delegaciju Paveliću u Torinsku tamnicu, što im je i uspjelo. Kad se je delegacija vratila iz Torina nastalo je u logoru upravo veliko iznenađenje i promjena. Pavelić je delegaciju primio u zatvoru, a nije ju htjeo slušati, već ih je okosito napao i osudio ih za njihov razorni rad protiv ustaškog pokreta. Kao posljedica ovog nereda izađe u mjesecu srpnju 1935. famozna Pavelićeva naredba sa osamdeset i nekoliko točaka: »Istraga za ustanovljenje odgovornika svim neredima u ustaškoj organizaciji«. Ova sramotna afera montirana po Budaku a usavršena po Paveliću bila je uperena protiv Jelića i ljudi koji su se s njim slagali. Vođenje istrage trajalo je oko 4 mjeseca, a u njoj su morali surađivati svi članovi organizacije. Način kako je istraga bila vođena bio je identičan sovjetskim revolucionarnim sudovima. Za vrijeme istrage bilo je strogo zabranjeno razgovaranje među nama koji smo živjeli izvan logora sa onima u logoru. Svi mi, koji smo živjeli izvan logora bilo smo saslušani do 27. kolovoza 1935 a sutradan t. j. 28. bili smo preseljeni iz Lipara u Conneto, mjestašce udaljeno od Lipara 3 kim. Istoga dana izdao je Budak strogu naredbu u kojoj se zabranjuje pod prijetnjom smrti svako sastajanje s nama, koje nas on tim dekretom prozvaše »gospodom«.

Dok smo živili u Liparima (mjesto Lipari) ja se nijesam u ništa pačao. Stao sam daleko od svega i promatrao šta se zbiva u organizaciji. No zato ipak nepravde su bile velike i brojne koje su mi nanešene sa strane Budaka i njegovog dorepnika. Oni su me mrzili zato što se nijesam sa njima sastavao i odobravao njihov podli rad, a mrzili su me sigurno tim više, što sam dalmatinac, jer biti Dalmatinac bilo je dosta za Budaka i njegove krvnike. Ništa mi teško ne bi bilo biti proganjan i mučen od strane Budaka, jer to bi mogao smatrati čašću za mene, ali njegov gnjev se je opažao na mojoj nejakoj djeci i bolesnoj suprugi, pa je radi toga i moja reakcija bila neminovna. Za moju obitelj nije bilo besplatnih liječnika ni lijekova, što su svi ostali imali pravo, a mjesečno berivo bilo je najniže i najnepravednije podijeljeno mojoj obitelji. Tako je jedan novodošlac sa iznajmljenom ženom i djetetom primio 2000 lira na mjesec, a ja kao prvi organizator u ustaškoj organizaciji, koji sam sve svoje dao za nju, primao sam na račun mjesečnih beriva samih 800 lira, čim sam morao podmirivati sve troškove moje obitelji koja sačinjava 5 članova. Svi Budakovi dorepnici dizali su predujme iz blagajne za po par hiljada lira a ja nijesam mogao dobiti predujma niti za kupiti najpotrebitiji lijek u bolesti moga djeteta.

Kad smo već bili preseljeni u Conneto Budak se je silno zainteresirao o novom životu nas »gospode« pa smo tako svaki dan mogli čitati njegove nove naredbe koje nam je on slao preko svojih povjerenika Bubala i Bzika. Ja sam naime bio prvi pogođen sa Budakovim novim izmišljenim metodama. Ovaj puta ja sam reagirao tako, kao što još nitko nije: dao sam Budaku odgovor za sve ono što sam mu dugovao iz prošlosti. Kao odgovor mojoj reakciji dobijem od Bubala jedno advokatsko pismo u kojem brani Budaka i njegove plaćenike, a meni se prijeti ustaškim sudom. (Ovo Bubalovo pismo zaplijenila mi je pariška policija na 9. svibnja 1937. u Parizu.) Ovome pismu dao sam odgovor u kojem sam kazao, da se ja nijesam došao boriti u ustašku organizaciju za nečiju ličnost a najmanje Budakovu i njegovih dorepnika, već da sam došao u organizaciju i doveo sobom 85% organiziranih ustaša da se borimo za ideale hrvatskog seljačkog naroda i t. d. Ovo je pismo dao je Budak pročitati pred ustašama u logoru i onima u Connetu. U isto vrijeme izbije afera sa Gabrom Jovanovićem, Šumanom i ostalim. O ovome nije potrebno da pišem, jer su to već opisali oni, koji su trpili. Tog vremena vladalo je među nama opsadno stanje. Sami Hranilović, Kopčinovič, Brkan i Vujeva bili su uz mene: ostali bi se bojali proći blizu mene. No bilo je i takovih koji su zahtjevali da se i mene odvede u Lipare na klaonicu.

Tog očajnog vremena povrati se u našu sredinu i profesor Lujetić. Njega je Pavelić prevario, Lujetić se odmah priključi nama petorici i nastavimo otvorenom borbom protiv krvnika i neprijatelja hrvatskog naroda. Sredinom mjeseca kolovoza napišemo nas 6 dogovorno pismo Paveliću i pošaljemo ga preko inspektora Conti-a. U ovom pismu izložili smo naše stanje na liparskom otoku i molimo Pavelića, da nas što prije sasluša, ili ako mu to nije moguće, da nas onda premjesti s otoka, jer da mi više ne možemo živjeti u blizini onih razbojnika budući da nam prijeti pogibelj života. Na 31. kolovoza iste godine u noći u 3 sata razbojnici: Bubalo, Bzik, Singer, Kremzir, Kinzler, Babić, Seletković i 4 talijanska oružnika htjedoše ubiti profesora Lujetića u njegovom stanu. Na Lujetićev vapaj poletio sam u pomoć, ali u malo da me razbojnici nijesu ubili na mjesto njega. Od njih me je obranila moja supruga, koja zamnom došla sa revolverom u ruci. Kad razbojnicima nije uspio njihov noćni plan oni pozvaše komesara policije, Pastore i narednika žandarmerije sa dvadesetak oružnika, te htjedoše Lujetića spremiti po drugom planu na 1. rujna u 7 sati u jutro t. j. nekoliko sati poslije. I ovdje smo se nas 6 našli skupa i našom silom svladali njihovu, što je bilo na čudo cijelog pučanstva na otoku. Istoga dana u 12 sati stigne vijest preko oružničke stanice u Connetu, da Ante Brkan ima putovati u 15 sati parobrodom u Messinu, gdje će se sastati sa Pavelićem. Brkan je najenergičnije odbio ovaj poziv Pavelića da on može putovati, samo u skupu svojih drugova bez kojih neće nipošto doći. Poslije vodenja jednosatnog razgovora preko telefona između nas i Pavelića, dozvoli on, da si Brkan povede sobom Lujetića i Hranilovića i da odmah kreću parobrodom u Messinu. U 15 sati oni su se ukrcali i pošli. U 16 sati stigoše iz Lipara u Conneto dva motorna vojnička čamca nakrcani oružnika. 20 minuta kasnije vidim se opsjednut u mojem stanu sa 14 oružnika, koji ne dopuste nikome da uđe u moj stan, a isto tako da izađe iz moga stana. U isto vrijeme saznajem da su stanovi i ostalih mojih drugova opsjednuti svaki po dvojici oružnika. U mom stanu nalazila se je gdja Brkan sa svoja 2 maloljetna sina i Marko Vujeva, a Kopčinović je bio kod svoje kuće u 17 sati dođe pred vrata mog stana narednik žandarmerije i 2 detektiva, još dva oružnika i Ante Bubalo, Mijo Bzik i Ivan Zelić (ovaj zadnji u ime Pavelića). Pozvaše me da im otvorim vrata. Najprije sam promišljao, a zatim se uvedem u razgovor sa službenicima. Dadoše mi čitati jedno pismo na temelju kojega oni dolaze. Ovo je pismo bilo pisano našim jezikom, a riječi su Pavelićeve. Ovo pismo imao je u rukama Ivan Zelić. Drugo pismo imao je narednik od svojih starješina, ali ovaj nije dao svoje pismo na čitanje. U pismu od Pavelića rečeno je, da on naređuje »da se provede premetačina u stanovima Stjepana Marušića, Stanka Hranilovića, Andrije Lujetića, Ante Brkana, Stjepana Kopčinovića i Marka Vujeve, i da se zaplijene sve slike, sva pisma i svi dokumenti koji bi imali značaj da potječu iz ustaške organizacije«, kao da nam se oduzme i svako oružje kojeg posjedujemo. Pročitali smo naredbu, ali ipak još se nijesmo bili odlučili pustiti u ruke razbojnicima. Kad su već oružnici na zapovjed svog starješine počeli razbijati vrata od mog stana onda sam tek bio primoran stupiti u odlučniji razgovor. Bilo je strašno! Ovaj prizor može vrijediti samo za dramatične pisce. Moja djeca plaču i zaprepaštena gledaju kad će oružnici ući u kuću. Brkanova supruga pala je u besvijest; dva Brkanova sina razjareni kao u ludilu hoće da pucaju u masu oružnika. Sa velikim čudom uspijem umiriti Brkanove sinove. Zatim potražim od žandarmerije da potjeraju cigana Bubalu i Mongola Bzika. Na ovaj moj zahtjev masa svijeta koja bila okupljena u blizini prizora počela sama fućkati za Bzikom i Bubalom, jer više nije bilo djeteta u mjestu koje ovu dvojicu nije poznavalo i koje ih nije mrzilo. Narednik je udovoljio mojoj želji, a ja sam ga onda puštao sa ostalom njegovom bandom u moj stan. Tek u 22 sata bila je završena premetačina a patrola oružnika krstarila je cijelu noć po ulicama od mjesta. Ova je premetačina i njezin način izazvala veliko negodovanje kod cjelokupnog pučanstva na liparskim otocima.

Na 2. rujna povratili su se iz Messine Brkan i Hranilović, a profesor Lujetić je ostao u Messini na »liječenju«. Prije nego što su ova dvojica razgovarali sa Pavelićem ovaj ih je dao pregledati po talijanskoj policiji i našli su uza nje 2 revolvera i 100 naboja. Imali su razgovor kratak i neprijateljski. Pavelić je ovaj puta obećao Brkanu da će ga sa njegovom obitelji premjestiti sa otoka. Hraniloviću i meni nije dao nikakove nade za premještaj, premda smo mi isto tražili. Na 1. X. 1936. Brkan se je premjestio u Messinu. Istog dana zatražili smo Hranilović i ja pismeno kod inspektora Conti-a i kod Pavelića da nas se premjesti u najkraćem vremenu, jer u protivnom da ćemo stupiti u štrajk gladu. Na 24. istog mjeseca u noći u 10 i 1/2 sati po naredbi Budaka došli su u naš stan Babić i Bzik i još dvojica razbojnika da nas ubiju: talijanske vlasti bile su im pri ruci, jer su posredovali kod električne centrale da se od 10 1/2 do 11 sati ugasi svjetlo u cijelom mjestu. No razbojnicima ni ovaj potez nije uspio, jer su naša kućna vrata bila tako osigurana pa ih nijesu mogli razbiti. Za ovaj slučaj imali smo za svjedoke podnarednika žandarmerije iz Conneta, kao i Stjepana Kopčinovića i više naših i Talijana koji su živili na otoku. Radi ovog razbojničkog napadaja izvijestili smo talijansko Ministarstvo unutarnjih poslova dana 5. XI. iste god. Hranilović je dobio dozvolu da se prepomjesti na kontinent u Milazzo, a 7. istog mj, ja sam sa mojom obitelji stupio u štrajk gladu, kao u znak protesta, koji smo izdržali do 15. istog mjeseca. Kroz ove dane štrajkanja bilo je dosta trke: dobio sam jedno prijeteće pismo od Pavelića, koje mi je zaplijenila francuska policija u Parizu dne 9. V. 1937. i brzojav od inspektora Conti-a, u kojem mi

se prije izgonom iz Italije ako ne odustanem od štrajka. Konačno dobijem i ja premještenje u Milazzo kod Hraniloviča dne 15. I. 1937.

Hranilović i ja već od samog dogadaja one strašne tučnjave na Liparima zaključili smo da jedan od nas dvojice mora pod cijenu života pobjeći iz Italije i izvjestiti vodstvo u domovini o događajima u našoj organizaciji, ali smo znali da bjegstvo sa otoka nije moguće, pa nam je bio prvi cilj da se dohvatimo kontinenta. Kad sam ja pošao u Connete dobio sam od Marka Vujeve njegovu argentinsku putnicu U Milazu ovu putnicu pritvorili smo u vrijednu za putovanje u toku dogovora sa Hranilovićem meni uspije pobjeći iz Italije dne 14. III. 37. Putovao sam preko Austrije i Njemačke u Belgiju. Iz Belgije pisao sam jedno pisme Jeliću u Berlin. Od njega ne dobi odgovora. Javim se na našu organizaciju u Serviny, gdje sam doznao da svi naši skupa sa Jelićem internirani u Njemačkoj. Uzmem preporuke kod mojih belgijskih prijatelja koji su tamo narodni zastupnici, a novca dobijem od naše organizacije te pođem u Pariz. Iz Pariza pišem odmah Krnjeviću u Ženevu na neku adresu koju sam poznavao još kad sam predvodio naše organizacije u Belgiji. Od Krnjevića dobijem odgovor sa točnom adresom. Pišem mu opet i molim ga da dođe k meni u Pariz, jer da mu imam pričati o važnim događajima u našoj organizaciji u Italiji. Navedem mu u pismu također da sam izbjegao iz Italije. Krnjević meni odgovara da nije potrebno ni da on dolazi k meni ni ja kod njega, već da mu opišem sve potanko i pošaljem poštom. Na ovo Krnjevićevo pismo silno sam se naljutio, jer nije bilo moguće da tretiram o jednoj stvari gdje se radi o životima od 500 naših ljudi. Jedina nada još mi je postojala da nađem kakovu osobu i pošaljem u Zagreb kod vodstva ali kako nijesam imao novaca, da platim troškove osobi, koja bi trebala putovati u Zagreb pa tako i ta inicijativa ostade neizvršena. Meduvremenom razgovarao sam sa nekoliko političkih lica u Parizu i interesirao se kod njih na našu hrvatsku stvar. Po svudje sam bio najljepše primljen i dalo mi se je razumjeti da se Francuzi puno interesiraju našoj stvari. Tako je došlo i do mog senzacionalnog apšenja u Parizu dne 9. V. 1937. Ovdje sam bio kažnjen sa 3 mjeseca zatvora za krivičnu putnicu i po tom izgnan iz Francuske. U moju korist u Parizu intervenirali su ministri: Delbos, Blum i Campnenchi i još neka druga istaknuta politička lica; ovi su me spasili od moguće robije. Iz Francuske došao sam u Belgiju gdje sam se sakrivao sve do 3.1. 1938. na 3. I. 1938 pošao sam u Berlin kod Jelića. Ovdje sam bio skriven za vrijeme Stojadinovića boravka u Berlinu, a kad je on poša iz Njemačke ja sam se pokazao na slobodi, gdje su me Nijemci na intervenciju Beograda uapsili i stavili u zatvor, gdje su me držali mjesec dana, a zatim me pustili na slobodu. Dosadan više emigrantskog života i željan imati moju djecu blizu sebe odlučio sam da se povratim u domovinu. Poslije mjesec dana čekanja, ja dobijem usmenu dozvolu za povratak, a Slavku Cihlaru rekoše, da još zanj nije ništa došlo. Tako dana 12. IV. 1938. podjem iz Berlina u domovinu, a kad sam stigao na granicu u Jesenice tu me uapse i sprovedu u Beograd u zatvor, gdje su me držali točnih 15 dana. Kad su me pustili iz zatvora dadoše mi oružnika koji me je pratio do Zagreba, a u Zagrebu mi dadoše drugog koji me je pratio do Splita. U Split sam stigao 25. IV. o. g. i sada se nalazim kod svojih rod'itelja, a moja obitelj stiže iz Italije dne 2. dojdućeg mjeseca

U Rogoznici - Omiš dne 23. VI. 1938.

Stjepan Marušić.

izvor: Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Mjere vlade i teror vladajućeg režima - grupa XVI - Zbirka izu edu dva rata, VIII]

Bilješka o piscu

Bogdan Krizman rođen je 28. VII 1913. u Varaždinu gdje je polazio osnovnu i srednju školu, a Pravni fakultet u Zagrebu gdje je diplomirao 1937. godine. Diplomirao je i na Slobodnoj školi političkih znanosti u Parizu (Ecole libre des sciences politiques) 1939. u diplomatskoj sekciji, a naučni stupanj doktora pravnih nauka stekao na Pravnom fakultetu u Zagrebu 1952. obranivši disertaciju pod naslovom »Diplomacija Dubrovačke Republike u XVIII stoljeću. Prilog proučavanju moderne evropske diplomacije«. U Haagu je slušao predavanja na Akademiji za međunarodno pravo iz međunarodnog prava i diplomatske historije (1954).

Prije rata službovao je u Ministarstvu vanjskih poslova u Beogradu; za vrijeme rata bio u ustaškom logoru u Lepoglavi, a zatim, pošto ga je preuzeo Gestapo, zatvoren u Grazu, gdje je i ostao konfiniran do svršetka rata (zajedno s ocem Hinkom i bratom Željkom). Poslije rata bio je u raznim službama. Danas je redovni profesor Opće historije države i prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu.

Krizman je poslije rata bio član raznih delegacija; sudjelovao je s referatom na svjetskim kongresima historičara u Stockholmu i Beču, na međunarodnim simpozijima u Budimpešti, Beču, Berlinu, Hamburgu, Bloomingtonu (SAD) i drugdje, te na kongresima jugaslavenskih historičara. Također je sudjelovao na brojnim domaćim simpozijima, skupovima i seminarima za nastavnike povijesti. Istraživao je u gotovo svim većim i važnijim arhivima Jugoslavije i u brojnim arhivima inozemstva (u Beču, Potsdamu, Pragu, Ženevi, Washingtonu, Bonnu i drugdje).

Objavio je niz knjiga: O dubrovačkoj diplomaciji (Zagreb 1951); Svjedočanstva o drugom svjetskom ratu (Zagreb 1952); Što je diplomacija (Zagreb 1952); Hitlerov »Plan 25« protiv Jugoslavije (Zagreb 1952); Postanak moderne diplomacije (Zagreb 1957); Diplomati i konzuli u starom Dubrovniku (Zagreb 1957); Vanjska politika jugoslavenske države 1918-194L$_L$Diplomatsko-historijski pregled (Zagreb 1975); Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države (Zagreb 1977). Uz to: Međunarodni politički leksikon (u suradnji s ing. M. Hubenyem i drom Brankom Kojićem) (Zagreb 1960); Ljudi i događaji drugog svjetskog rata (u suradnji s Vojmirom Kljakovićem) (Zagreb 1960). Objavio je i zbornike građe: Zapisnici delegacije Kraljevine SHS na Pariškoj mirovnoj konferenciji (u suradnji s Bogumilom Hrabakom) (Beograd 1960); Građa o stvaranju jugoslovenske države 1918, I, II (u suradnji s Dragoslavom Jankovićem) (Beograd 1964); Korespondencija Stjepana Radića, I, II (Zagreb 1972-73); R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni, Korespondencija 1906-1941, II: 1918-1941. (u suradnji s Lj. Bobanom) (Zagreb-London 1976).

Krizman je također objavio više od stotinjak rasprava i priloga u domaćim i stranim stručnim časopisima, a i velik broj članaka u raznim novinama.

KAZALO
OSOBA I AUTORA

KAZALO OSOBA

A

Abdul Hamid - 25
Abramović, Ivica — 95
Aćimović, Milan - 296
»Adam« - v. A. Pavelić
Adžić, Božo - 169
Adžija, Božidar — 93
Ahmed Zogu — 133
Aimone di Savoia Aosta, vojvoda od Spoleta - 219, 411, 464, 465, 468, 469, 471, 472, 485, 492, 508
Alajbegović, Mehmed - 331
Aleksandar Karađorđević - 5, 24-26, 28, 31-33, 36, 44, 47-51, 61, 69, 71, 78-80, 86, 88, 90, 97, 129, 130, 132-143, 149, 153, 154, 156, 158, 159, 161, 163, 168, 169, 179, 183, 184, 193, 197, 202, 205, 217-219, 224, 225, 227, 229, 241, 242, 254, 264, 265, 274, 301, 322, 348, 423, 523,527-529
Alfieri, Dino - 336, 354, 409, 456, 457, 462, 467
Aloisi, Pompeo- 101,102,117,219,222,223
»Alojz« - v. V. Servatzy
Altgayer, Branimir - 444
Altenburg, Günther - 519
Ambrosio, Vittorio - 400-402, 505, 512,
Ambrözy, Gyula - 67
Ančić, Dujo - 288, 557, 561, 564
Ančić, Jakov - 555, 561-563
Ančić, Mijo - 558, 563, 564
Ančić, Milan - 173-175
Andjel^ Dragutin - 555, 559, 564
Anđelinović, Budisav Grga - 35, 94
Andres, Ivan — 355
559, 564
Andreškić, Josip - 555,
Andrić, Ivo - 318, 355
Andrić, Nikola - 47
»Andrija« - v. B. Jelić
•Andriša« - v. A. Luetić
Anfuso, Filippo - 325, 327, 359, -365, 368-370, 395, 399, 400, 407-411, 422-427, 445, 446, 456, 462, 469, 519, 529
Anić, Žika - 8
Antal, Tomas - 104, 105
Antičević, Bariša - 556, 561, 564
Antičević, Mijo - 558, 563, 564
Antić, Milan - 225, 261, 339-342, 344, 349-351
»Antiša« - v. A. Bubalo
Antonescu, Ion - 431, 433, 434
Antonescu, Mihail - 433
Apolonio, Franz - 310
Apor, Gabor - 66
Aranšek - 329
Arnao, Gonzales — 437
»Arnaut David« - v. A. Artuković
Artuković, Andrija - 94-96, 98, 107, 109, 112-115, 124-126, 149, 154-156, 168, 173-177, 179-181, 183, 185, 207, 210, 231, 234, 247, 248, 252, 253, 255, 256, 258-261, 263, 292-295, 298, 299, 310, 398, 403, 404, 410, 412, 413, 428, 442, 459, 479, 480, 510, 525
Artuković, Ivan - 253
Asanović Božo - 169
Atanasov, Filip - 259
Atanasov, Gligorije - 207
Auriti, Giacinto - 10
Avakumović, Aleksandar - 141
Avenol, Joseph - 202, 223
Avramov, Dimitri - 206

B

Babaja, Jerko - 557, 559, 564
Babić, Dušan - 102
Babić, Ivan - 494, 557, 560, 565
Babić, Josip - 288, 555, 560, 564
Babić, Ljubo - 93

Babić, Mijo - 28, 69, 70, 83, 113-115, 124-126, 149, 154, 195, 198, 200, 204, 212, 234, 235, 260-262, 264, 286-288, 316, 364, 367, 416, 573, 575, 577, 578
Babić-Gjalski, Ljubo - 93
Bader, Paul-517, 518
Badoglio, Pietro - 529
Badrov, Pero - 197, 198
Bagarić, Ilija - 560, 565
Bagarić Ivan - 557, 564
Bagarić, Ivan I - 558, 563, 564
Bagarić, Ivan II - 558, 563
Baić, Josip - 557, 565
Bajić, Marko - 558, 561, 564
Bajloni, Ignjat - 36
Bakota, Jure - 558, 565
Baković, Ivan - 556, 561, 564
Balenović, Gašo - 176, 262
Balenović, Josip - 204, 205
Balugdžić, Živojin - 186
Baijak, Ventura - 96,101,106,288,555,562, 573
Ban, Josip-70, 211,212
Bander - 197
Banković, Bogdan - 193, 197, 198, 246, 259, 260, 292
Banovac, Vlaho - 555, 561, 562, 564
Banović, Lovro - 198
Banjanin, Jovan - 142
Baraković - 329
Bärdossy, Läszlo - 432, 451, 483
Barić, Josip - 95
Barić, Stjepan - 35
Barišić, Josip - 557, 559, 565
Barišić, Mile - 96, 106, 555, 562, 564, 572
Barišić, Nikola - 559, 564
Barthelet, Roger - 185
Barthou, Louis - 153, 154, 158, 159, 179, 202, 205, 218-220, 224
Bärtok, Läszlo - 410, 430
Basarićek, Djuro - 25
Batalić, Josip - 558, 562, 565
Batinica, Jovo - 96
Batinić, Ivan I - 557, 561, 564
Batinić, Ivan II - 557, 561, 564
Batušić, Slavko - 93
Bauer, Ernest - 480
Bazala, Albert - 47
Bazovski, Paul - 257
Becker, Michael - 412
Bedeković, Janko - 70, 71, 77, 78, 81, 93, 94, 141
Begić, Vilko - 396
Begović, Josip - 130
»Bego« - v. Vj. Servatzy
Bekavac, Ante - 558, 563, 564
Bekavac, Tadija - 557, 560, 565
Belić, Mate - 255
Belin, Jean - 162, 181
Belošević, Ljubomir - 78, 81
Below, Nikolaus - 351
Beljan, Mirko - .557, 563, 564
Beljanski, Pavle - 282
»Benedikt Emil« — v. P. Oreb
Beneš, Edward - 42, 217, 221
»Beneš Ladislav« - v. I. Rajić
Benić, Ivan - 169
Benko, Artur - 47
Benko, Frane - 562
Benković, Franjo - 288, 561, 571
Benković, Pavao - 288, 561, 562, 571
Benuci, Valerijo - 59
Benzler, Felix - 484, 487, 515, 517, 518, 522
Benzon, Branko - 359, 398, 403, 404, 441, 442, 462, 466, 467, 469, 475-479, 493, 507, 508, 512, 513, 521, 522
Berthoin - 177, 178
Berthelot, Philippe - 31
Berger-Waldenegg, Egon - 222
»Bergman« - v. Lj. Kremzir
Berislavić, Anđelko - 509
Berić, Andrija - 79, 211, 212
Berković, Josip - 358, 410, 485
Berković, Vjekoslav - 564
Bernardić, Ivan - 44, 72, 79
Bilankov, Ante - 233, 288, 561, 571
Bilić, Petar - 246
Bilić, Stjepan - 68, 146
Bilobrk, Ivan - 557, 560
Bilobrk, Jure - 560
Bilobrk, Miroslav - 558, 563, 564, 572
Bilobrk, Nikola - 557, 561, 565
Bilopavlović, Ivan - 556, 561, 565
Bilović, Ivan - 564
Biljan, Josip - 81, 82, 259, 297, 298
Biljan, Mirko - 175
Biočić, Marko - 556, 561, 564
Biošić, Josip - 556, 561, 565
Biskupić, Juraj - 557, 560
Bismarck, Otto Christian - 346, 446, 462, 469, 470, 471, 496, 501, 519
Blagović, Franjo - 70, 211, 212
Blaset - 178
Blažeković, Milan - 331
Blažeković, Zdenko - 479
Blažinčić, Franjo — 558, 563, 564
Bliss-Lane, Arthur - 350
Blum, Leon - 579
Boban, Mate - 556, 559, 565
Boban, Rafael - 96, 106, 151, 234, 316, 555, 562, 572

Bocchini, Arturo - 119, 153, 167, 275, 308, 322, 525
Bodenschatz, Karl - 351, 488
Bodrero, Alessandro - 133
Boehme, Franz - 520
Bogdan, Dominik - 558, 565
Bogdan, Ivo - 53, 253, 404, 502
Boghall - 42
Bolčić, Marijan - 555, 561, 562, 572
»Bombaj Janoš« - v. Z. Pospišil
Bombelles, Josip - 324-327, 329-331
»Bonev« - v. V. G. Kerin
Boris (bugarski kralj) - 259, 431, 433, 447, 450-452, 454
Bormann, Martin - 478
Borries - 390
Bossy - 434
Botorić - 178
Božič, Mate - 555, 559, 564
Božinovič, Mijo - 558, 563, 565
Bradarič, Mate - 558, 564
Brajković, Petar - 556, 559, 564
Branimir (knez) - 80
Bratić, Artur - 310
Brauchitsch, Walter - 351
Breso - 177
Briand, Aristide - 34, 42
Brišić, Nikola - 556
Brkan, Anton I - 73, 95, 100, 101, 131, 143, 149, 151, 155, 195, 199, 200, 263, 283, 571, 573, 577, 578
Brkan, Anton II - 571
Brkan, Joka - 573, 578
Brkan, Zvonimir - 573
Brkljača, Andrija -555, 559, 565
Brkljačić, Mile - 555, 559, 564
Brozičević, Đuro - 310
Brzica, Mate - 555, 562, 564
Bubalo, Ante - 109, 122, 151, 155, 195, 199, 288, 291, 308, 571, 575, 577, 578,
Bubanj, Dragan-78,132,167,171,173,210
Buć, Stjepan - 261, 262, 293, 295, 311, 312, 422
Budak, Fran - 302
Budak, Ivka — 159, 185, 573
Bydak, Mile (ustaški doglavnik) - 93, 94,121, 122, 130, 149, 150, 155, 159, 173-175, 182, 184-186, 194, 195, 198-202, 233, 234, 249, 262-264, 282-285, 290-292, 297, 300-310, 312-314, 329, 359, 362-365, 368, 398, 413, 416, 527, 574, 575. 577, 578
Budak, Mile (liječnik) - 302, 304, 305
Budak, Neda - 308
Budak, Zvonimir - 302, 308
Budimlić, Jure - 558, 564
Budisavljević, Srdan - 351
Buffarini, Guido - 463
Bukojević - 329
• Bukovački Ivan« - 106-109, 111, 113, 151, 190, 194, 199
Bulat, Edo - 410, 456, 459, 460
Bulić, Dane - 556, 559, 565
Bulić, Dragutin - 558, 563, 564
Bulić, Frane - 93
Bulić, Ivan - 47
Bulić, Ivan - 555, 559, 564
Bulić, Josip I - 555, 559-561, 564
Bulić, Josip II - 557, 564
Bulić, Josip III - 557, 564
Buljan, Marijan - 557, 564
Burić, Matija - 190, 195, 200, 294, 574, 575, 577
Busić, Ante - 557, 559, 564
Busić, Frano - 557, 560, 564
Busić, Ivan - 555, 562, 564
Busić, Jakov - 555, 560, 564
Busse, Fritz - 235
Buti, Gino - 101, 271, 274, 276, 277, 456
Butković, Ivan - 247, 303
Butorac, Franjo - 106
Butorac, Stjepan - 125, 149, 316, 555, 561, 577
Buzdugan, Demeter - 434, 437
Bülow, Bernhardt - 235
Bürkner - 356
Bzik, Edo - 398
Bzik, Mijo - 28, 53, 68, 79, 154, 155, 157, 164, 168, 174, 183, 193, 199, 201, 214, 249-251, 263, 316, 364, 366-368, 372, 387, 388, 392-395, 400, 571, 575-578

C

Cals-231
Cambell, Ronald - 272, 317, 321, 322
Cambell, Ronald Ian - 350
Campinchi, Cesar - 579
Canaris, Wilhelm - 356
Cankl, Artur-260, 310
Cappello, Luigi - 153
Cappi, Guido Malagola - 97, 135-140, 143, 153, 154, 219/526
Capin, Marko - 562
Carnelutti, Amadeo - 380
Casertano, Raffaele - 399, 437, 446, 456, 461-465, 467, 468, 485, 492, 493, 502, 511, 516
Cavallero, Ugo — 354
Cecelja, Vilim - 412
Cerovski, Božidar - 313, 329, 330, 364, 416

Cesarec, August - 93
Cesaric, Dobriša - 93
Chamberlain, Neville - 318
Christian, Bertram - 351
Churchill, Winston Leonard Spencer - 350
Ciano, Galeazzo - 231, 267, 268, 270-272, 274-279, 293, 308, 313, 315, 317-321, 324-332, 334-336, 340-342, 345, 354, 355, 367, 368, 399, 445^65, 467, 469-471, 475, 480, 483, 485, 501-503, 508,519, 527-529
Cieker, Joszef - 437
Ciganović, Ante - 571
••Ciglar« - v. A. Pavelić
Cihlar, Slavko - 112,173,185,186,251,298, *579*
Cikojević, Petar - 556, 560, 565
Cincar-Marković, Aleksandar - 235, 245, 266, 273, 274, 316, 319, 321, 322, 324, 334, 339, 344, 346, 347, 349-351
Clodius, Carl - 448, 472, 473
Conti, Ettore - 84, 119, 148, 152, 153, 193, 201, 262, 282-291, 304, 306, 308, 309, 366, 369, 395, 525, 526, 578
Cortese, Paolo - 84, 102, 117, 119, 219, 446, 525
Coselschi, Eugenio - 115,511,516
Cosmelli, Giuseppe - 346, 347, 519
Crepo, Ivan - 558
Crnjak, Stjepan - 559, 565
Crnjanski, Miloš - 292
Crvić, Antun - 79, 84, 104-107, 112, 129, 146, 207, 283
Csäky, Istvän - 321
Cvetković, Dragiša - 313, 315,319,339, 344, 346, 349-351, 368, 488, 527, 528
Cvetković, Luka - 557, 560, 565
Cvitanović, Petar - 183

Č

Čačić - 329
Čačić, Ante - 560
Čačić, Arum - 555, 565
Čačić, Josip - 95
Čačija, Ivan - 169, 170, 180, 563, 573
Čagalj, Ivan-556, 561,565
Čagalj, Marijan - 558, 563, 565
Čajkušić, Jakov - 556, 561, 565
Čale, Antun - 557, 563, 565
Čapin, Ivan - 146, 556, 565
Čapin, Marko - 555, 561, 565
Čapin, Rudolf - 130, 555, 573
Čarić, Marko - 559
»Čaruga« - v. Nenadić
Čavarušić, Petar - 556, 559, 560, 565
Čavić, Andrija - 555, 559, 565
Čavić, Jadro - 100
Čavić, Marko - 100, 288, 555, 573
Čeko, Stjepan - 557, 559, 573
Čerkez, Ivan - 557, 560, 565
»Černozemski Vlada Georgijev« - v. V. G. Kerin
Češljar, Ante - 558, 562, 565
Čiković- 199
Čirnik, Nikola - 560
Čizmić, Petar - 555, 561, 562, 572
Čopić, Šime - 558, 562, 565
Čorić, Fabijan - 557, 561, 565
Čorić, Ivan - 557, 560, 565
Čorić, Luka I - 556, 561, 565
Čorić, Luka II - 562, 563, 565
Čorić, Ljudevit - 555, 561, 565
Čorić, Petar - 555, 563, 565
Čorić, Stjepan - 74, 288, 563
Čović - 155
Črnjak, Stjepan - 555
Čubretović, Jakov - 288, 562, 571
Čubrilović, Branko - 351
Čučijić, Josip - 556
Čudina, Zorko - 125, 555, 561, 565
Čuić, Josip - 560
Čujić, Blaž - 558, 565
Čujić, Josip - 565
Čulić, Luka - 80, 84, 557, 561, 565
Čurčić, Ante - 558, 565
Čurčić, Josip - 563, 565
Čurčić, Života - 130
Čurić, Jure - 556, 559, 565
Čurić, Luka - 558
Čurić, Petar - 558, 563, 565
Čurić, Stjepan - 558, 565
Čurić, Vid - 557, 559, 565
Čurković, Ante - 556, 562, 565
Čvrljević, Rudolf - 555, 561, 565

Ć

Ćenan, Ante - 558, 562
Ćenan, Mijo - 556, 559
Ćirković, Sava - 281-283, 286-292
Ćorović, Vladimir - 351

D

»Dabiša« - v. St. Tomičić
Dadić, Franjo - 556, 566
Dadić, Ilija - 558, 563, 565
Dadić, Josip - 556, 559, 566

Dadić, Stjepan - 556, 559, 566
D'Alessandri - 100
»Daniša« - v. M. Fil-Vujeva
D'Annunzio, Gabriele - 11, 529, 530
Dasović, Ivan - 557, 560, 566
Davidović, Ljuba - 18, 24
Debelić, Šime - 358, 362
Dedić, Josip I - 560, 565
Dedić, Josip II - 560, 563, 566
De Ferraris, Carlo - 365, 399, 426, 456
Deković, Tomo - 556, 561, 566
De La Broise - 224-226, 229
Delbos, Yvon - 579
Derežić, Ivan - 404
Derffler, Mihael - 356, 357, 385
De Saint Auban, Emile - 224-226, 228, 230, 231
Desbons, Georges - 224-226, 228-230, 246, 249, 252, 256, 379
Desnica, Luka - 565
Desnica, Nikola - 263, 555, 561
Devčić, Drago - 95
Devčić, Ivan - 30, 96, 101, 106, 151, 199, 233, 263, 364, 371, 416, 555, 573
Devčić, Ivan 11-557
Devčić, Jure - 96, 106, 555, 560, 565
Devčić, Kruno - 96, 101, 151, 234, 264, 555, 559, 573
Devčić, Martin - 106, 555, 562, 563, 566
Devčić, Mate - 131, 199
Devčić, Pavao - 96, 106, 555, 560, 565
Devčić, Stjepan - 96
Dežman, Milivoj - 44, 47
Diamantenstein, Alfred - 233
Di Castiglione - 451
Did- 230, 231
Dimitrijević, Aca - 178, 179
Dimov - 206
Dioklecijan - 465
Divić, Petar - 555, 560, 566
Dodić, Josip I - 555
Dodić, Josip II - 556
Domčak, Roman - 560
Domitrović, Ivan - 84, 102, 104-106, 112, 129, 208, 212
Dopfel - 442
Došen, Ante - 74, 294, 302, 310
Došen, Marko - 94-96, 98; 112, 113, 150, 155, 175, 176, 180, 181, 206, 258, 261, 299, 303, 310, 525
Došen, Stjepan - 558, 563, 566
Doumerguc, Gaston - 34
»Draganić« — v. St. Petrovič
Dragaš, Miloš - 53
Dragoner, Štefan - 102
Drangov, Kiril - 206
Drezga, Tihomil - 435
Drinković, Božidar - 48
Drinković, Mate - 44, 47-51
Drinjak, Ivan 558, 563, 565
Drljević, Sekula - 18, 379, 398
Drmić, Luka - 558, 563, 566
Drupuljić, Mirko - 556, 560, 566
Drvić, Mate - 572
Duboković, Vicko - 47
Dučić, Jovan - 104, 141, 268, 270
Dugač, Janko - 558, 563, 566
Duić, Stevo - 9, 51, 54, 73, 98, 99, 111, 123, 149, 156, 205, 262, 295, 310
Dujmović,' Franjo - 480
Dumančić, Milan - 556, 559
Dumandžić, Jozo - 246, 313, 362, 364, 367, 387,394,398,406,410, 413,
Dumandžić, Mile - 566
Durini, Monza - 10-12
Durman, Milan - 93
Dužević, Ante - 288, 561, 566
Dyggve, Ninar - 436

Dj

Djerek, Ante - 555, 561, 566
Djerek, Božo - 557, 561, 566
»Djovani« — v. M. Babić
Djurić, Marko - 211
»Djurić Paolo« — v. S. Hranilović
Djuzel, Ivan - 557, 560
Djuzel, Stjepan - 557, 561, 566
Djuzelović, D. - 21

Dž

Džaja, Ante - 558, 566
Džingis-kan - 495

E

Eckhardt, Tibor - 116, 205, 217, 218, 220, 223
Eden, Antony Robert - 220, 221, 223, 258, 272, 350
Efialte - 42
Elicker, Jakov - 483
Erdmannsdorf, Otto - 430-433
Ereš, Grga - 479
Ernszt - 11
Eugen Savojski — 327

F

Fedeli, Angelina - 394
Feine, Gerhard - 354, 359, 361, 362, 428
Ferdinand Habsburški - 75
Ferdinand V Katolički - 434
»Ferencfalvi« - v. J. Metzger
Ferenčak, Duro - 556, 561, 566
Fil-Vujeva, Marko - 74, 126, 149, 199, 260, 296-288, 572, 577-579
Filipek, Franjo - 494
Filipovič - 329
Foissac, Paul - 159
Forges Davanzati, Roberto - 10, 12, 13, 523
Fotić, Konstantin - 302
Förster, H. - 472
Franco, Francisco - 322, 434
Franchet d'Esperay, Louis Felix - 38
Francetić, Jure - 122, 125, 126, 168, 176, 235, 261, 571
Frajsman, Zlatko - 122, 124-126, 262, 302
Frangeš, Oto - 47
Franić, Ante - 288, 561, 571
Frank, Hans - 267
Frank, Ivica - 10-14, 20, 60-63, 66, 132,157, 176, 210, 291, 297, 530
Frank, Josip - 61
Franolić, Stanko - 558
Franov, Nikola - 555, 561, 566
Franulović, Lovro - 197, 561, 566
Franulović, Stanko - 562, 566
Freundt, Alfred - 356-360, 368, 380, 386, 406, 421, 439, 442
Friedrich Veliki - 478
Frković, Ivica - 314, 329, 413
Frleta, Šime - 556, 562, 566
Fržop - 329
Fuehrer, Erich - 371, 372
Fumlizi - 155

G

Gačić, Mirko - 557, 560, 566
Gaćo, Josip - 556, 561,566
Gadžo, Ante - 558, 566
Gagliardi, Emanuel (Manko) - 78, 262
Gaj, Ivan - 483
Galec, Stanko - 566
Galić, Josip - 557, 559, 566
Galić, Juko - 559, 560, 566
Galić, Stanko - 557, 559
Galli, Carlo - 133, 137, 143, 219
Galogaža, Stevan - 93
Gambarra, Gastone - 331
Garac, Ivan - 557. 561, 566
Gašić, Jovan - 261
Gašparović, Mijo - 556, 559, 566
Gavella, Branko - 93
Gavranović, Mijo - 246-251, 255-259, 292, 293, 310
Gavrilović, Jordan - 21, 22
Gelo, Josip - 556, 560, 566
Georges, Joseph - 158, 159, 230
Gesler, Josip - 557, 559, 566
Giurrati, Giovanni - 11
Glaise von Horstenau, Edmund - 6, 439^42, 448, 450, 472-474, 476, 492-494, 496, 498, 499, 505-507, 509, 515, 517, 518
Gobbi, Giovanni - 408, 410
Godina, Ante - 73, 155, 158, 163, 172, 183, 247, 263, 283, 316, 372, 573,
Godina, Stana - 158, 172, 247
Gojčeta, Ivan - 557, 561, 566
Gojčeta, Luka - 558, 563, 566
Goos - 38, 39, 42, 43
»Gospar« — v. I. Perčević
»Gospar s mora« - v. A. Trumbić
Gotovac, Nikola - 169, 180
Govedić, Slavko - 329
Govorušić, Božo - 557, 559, 566
Goring, Hermann - 186, 245, 265, 273, 274, 310, 320, 321, 323, 324, 351, 447, 448, 490, 491, 499
Grabovac, Dragan - 557, 560, 566
Grabovac, Ivan - 557, 559, 566
Grabovac, Marijan - 556, 559, 566
Grabovac, Martin - 555, 559, 572
Grabovac, Mijo ^557, 561, 566
Grabovac, Nikola - 557, 559, 566
»Gradiša« - 371, 392
Grandi, Dino - 11, 12, 133-135
Grandjä, Ivan - 25
Granić, Ante - 556, 560, 566
Granić, Mirko - 556, 561, 566
Graziani, Rodolfo - 528
Grazioli, Emilio - 519
Grbić, Luka-302, 310
Grčar - 44
Grediček, Andrija - 106, 211, 213
Gregor, Franc - 560
Gregorić, Danilo - 339, 344, 346
Grepo, Ivan - 526, 566
Grgić - 384
Grgić, Ivan - 555, 562, 563, 566
Grgić, Tomo - 113, 149, 195, 573, 575, 576
Grol, Milan - 351
»Groom Illes« - v. G. Perčec
Gros, Aleksandar - 212
Grote, L. S. - 339
Grozdanić, Živko — 106, 212

Grubac, Milan - 288, 556, 559, 560, 566
Gruber, Petar - 79
Gruber, Walter - 173, 360-362
Grubišić, Grga - 558, 562, 566
Grubišić, Petar - 557, 559, 566
Grujić, Slavko - 272
Guariglia, Raffaele - 141, 470, 526
Gudelj, Ante - 288, 558, 562, 566
Gudelj, Jure - 288, 558, 566
Gudelj, Marijan - 558, 562, 566
Gudelj, Marko - 288, 558, 562, 566
Gudelj, Mate - 288, 557, 561, 566
Guibbal, Alexandre - 161-163, 171, 172
Guichard - 178
Gustavić, Roko - 156
Guzzoni, Alfredo - 445, 446, 450
Gvozden, Nikola - 558, 562, 566

H

Hacha, Emil - 319
Hačić, Tomo - 556, 566
»Hadžija« - v. A. Artuković
Hadžija, Cvetko - 42
Haeffner - 507
Haile Selasi - 78
Halder, Franz - 351, 440
Halifax, Irvin - 318, 321, 322
»Hamid« - v. St. Bilić
Hammer - 176
Haraminčić, Jure - 479
Hasan-beg Priština - 116
»Hašek Ivan« - v. M. Kralj
Hečimović, Dane - 559, 566
Heeren, Victor - 265, 266, 316, 334, 336, 339, 342, 344,347-351, 354
Hegedušić, Krsto - 93
Heger - 471, 472
Heinburg, Kurt - 356, 433, 481, 482
Helena (rumunjska kraljica) - 472, 473
Henderson, Nevile - 264
»Herbst« - v. N. Jeszenszky
Herceg - 104, 329
Herceg, Antun - 68, 69, 79
Herceg, Vlado - 557, 563
Herenčić, Ivan - 68, 120, 123, 125, 130, 149, 151, 156, 207, 234, 261, 263, 364, 394, 401, 402, 416, 556, 559, 573
Herman, Antun - 212
»Hervatić (Horvatić)« - v. G. Künstler
Hess, Rudolf - 320, 478
»Hetman« — v. I. Herenčić
Heusinger, Adolf - 351
Hewel, Walter - 351, 441, 488, 494
Himmler, Heinrich - 310, 371, 493
Hitler, Adolf - 5, 216, 234, 245, 266-268, 270, 273, 307, 315, 316, 319, 321-324, 326, 332, 334-336, 338, 341-353, 359, 368-371, 378, 381, 386, 389, 395, 397, 400, 405, 410, 419, 423, 424, 426-429, 439-443, 446, 448-450, 475, 477, 479-481, 487-491, 493-499, 501, 512, 518, 520, 528, 529
Hlavaček, František - 44
Hlinka, Andrej - 68
Hočimović, Dane - 557
Hodža, Milan - 41
Holjevac, Nikola - 556, 559, 566
Hontić, Andrija - 555, 560, 566
Horikiri, Zenbei - 503
Horthy, Miklos - 352, 399, 410, 423, 430-433, 450, 451, 490
»Horvat (h) Emil« - v. G. Perčec
Hranilović, Marko - 28, 68-70, 78, 94, 113, 116
Hranilović, Stanko - 73, 107, 112, 113, 121, 125, 146, 155, 174, 177, 181, 190, 191, 195, 199, 234, 235, 260, 262, 286, 288, 290, 572, 577-579
Hrgec, Vlado - 572
Hristić, Boško - 304,305,307, 308,318,330, 341
Hristov, Vasilije - 180
Hrvoj, Dragutin - 312
Hrvoj, Dragutin, ml. - 310
Hunić, Vladimir - 122, 125
Husar, Endre - 105
Huskić, Hasan - 104, 106, 109, 129, 205, 206, 233
Huszär, Károly - 11

I

Ikica, Nikola-555, 561,567
Ikonić, Dragomir - 351
Ilić, Bogoljub - 357
Ilić, Ljubomir - 169
Indelli, Mario - 268, 275, 276
Ipša, Mijo - 358
Ivan VIII (papa) - 80
Ivančan, Stjepan - 556, 561, 567
Ivančić, Petar - 557, 559, 567
Ivančić, Srećko - 557, 560, 567
Ivandić, Jakov - 556, 560, 567
Ivandić, Stjepan - 555, 562, 572
Ivanić, Ivan - 61
Ivanko, Josip - 557, 561, 567
Ivanković, Vjekoslav - 329, 406
Iveković — 329
Ivić, Jerko - 558, 563, 571

Ivić, Marko - 556, 559, 567
Ivković, Nikola - 558, 562, 567
Ivković, Svetozar - 386

J

Jacquard - 165, 166
Jačan, Blaž - 556, 561, 567
Jagatić, Mato - 479-481
Jakčin, Djuro - 396, 494
Jakić, Josip - 556, 561, 567
»Jakovac« - v. I. Mraz
Jakovčić, Ivan - 310
Jakupić, Jozo - 258
»Janč Koaternik« - v. Eugen (Dido) Kvaternik
»Janiša« - v. N. Jeszenszky
Janković, Dragomir - 25
Janković, Elimir - 70
»Janz Eugen« - v. Eugen (Dido) Kvaternik
Japunčić, Josip - 94, 95
Javor, Stipe - 70, 78, 79, 91, 94
Jazić, Ivan - 556, 561, 567
Jelčić, Mate - 557, 559, 567
Jelčić, Stjepan - 558, 567
Jelenić, Nikola - 558, 567
Jelić, Branimir - 42,51, 54, 68, 73, 77, 80, 84, 107, 108, 111-113, 129, 150, 153, 155, 173, 174, 176, 179, 181, 182, 184-186, 192, 195, 198, 200, 201, 206, 207, 235, 245, 248-250, 255, 258, 259, 262, 263, 285, 290, 292-294, 303, 310, 403, 575, 577, 579
Jelić, Ivan — 68
Jerak, Andrija - 558, 562, 567
Jeszenszky, Narcis - 108-110, 121, 123-125, 130, 150, 177, 190, 194, 199, 287, 288, 299, 572
Jevtić, Bogoljub - 101, 136, 137, 153, 163-165, 178, 179, 202-204, 216, 217, 221, 222, 243, 264, 265, 330, 417
Jodl, Alfred - 351, 355, 420, 447, 498
»Josipović« - v. M. Maderić
Jovanović, Gavro - 113, 121, 173, 174, 181, 195, 197, 199, 283-285, 288, 290, 291, 297, 571, 577
Jovanović, Slobodan - 355
Jukić, Andrija - 555, 561, 567
Jurić, Ante - 555, 561, 567
Jurić, Mate - 555, 560, 567
Juroš, Ivan - 557, 560, 567
Juroš, Marko - 557, 560, 567
Juroš, Mate I - 555, 562, 567
Juroš, Mate II - 558, 563, 567

K

Kačić, Tomo - 560
Kaić, Nikola - 314, 378
Kalafatović, Danilo - 417, 418
Kalažić, Ivan - 556, 561, 567
Kamphoevener, Kurt - 467, 471, 472
Känya, Kaiman - 223
Kapulica, Marko - 558, 562, 567
Kapulica, Mate - 558, 563, 567
Karadžov, Ivan - 82
Karakanović, Vojo - 93
Karoglan, Marijan - 557, 560, 567
Karoglan, Mijo - 557, 561, 567
Karoglan, Stjepan - 558, 567
Kasche, Siegfried - 7, 441-445, 452, 455-457, 459, 461-463, 465-473, 475-482, 485, 487, 491-494, 499, 501-505, 509-519, 521, 522
Katić, Jerolim - 100, 151, 234,263,288,364, 367, 555, 561, 562, 573
Katušić, Josip - 571
Kavenius - 437
Kavran, Božo - 262
Keča, Josip-70, 71,211,212
Keitel, Wilhelm - 351, 492, 494, 498, 520
Kelava, Petar - 557, 559, 567
»Kelemen Petr« — v. V. G. Kerin
Kelemen, Tomo - 213
Kelić, Ivan - 559, 567
Kerin, Veličko Georgijev - 156-159, 162-166, 171, 176, 205, 206, 224, 251
Keršovan - 286, 295
Kevir - 102
Kežman, Ljudevit - 33
Khuen-Hedervàry, Sandor - 16
Kihler - 174
Killinger, Manfred - 433
Kirhmajer, Mijo - 71
»Klär« - v. Kovač
Klarić, Ivan I - 556, 560, 567
Klarić, Ivan II - 558, 567
Klarić, Stjepan - 556, 561, 567
»Klein Alfred« - v. A. Crvić
Klišanin, Blaž - 556, 560, 567
Klobučarić, Beno - 310, 404, 420
Knezović, Ivan - 557, 561, 567
»Kobilinski, D. M.« - v. A. Pavelić
Koch, Erich - 102
Kodanić, Ivan (Johann) - 77, 79, 155, 156, 176, 192; 197, 310, 576
Kokić, Ivan - 558
Kolb (Kobbe, Kopp) - 358, 378
Kolić, Ivan - 557
Koloman, Arpadović — 75
Kolumbo - 434

Konc, Stjepan - 571
Konstantinović, Mihajlo - 351
Kopčinović, Stjepan - 124, 125, 197, 199, 260, 288, 573, 577, 578
Kopie, Ivan - 567
Koprek, Stjepan - 144, 209, 212
Korčulanić, Šime - 263, 555, 561, 573
Koreničk i - 329
Korošec, Anton - 11, 18, 28, 29, 35, 36, 50, 51, 286, 305, 344
Kos, Franjo - 555, 560, 567
Kostarić, Ilija - 558, 567
Košak, Vladimir - 314, 358, 362, 365, 398, 409, 411, 416, 479, 480
Košutić, August - 24, 25, 72, 76, 170, 180, 258, 263, 269, 304, 309, 357, 360, 361, 385, 386, 414
Košutić, Mira - 258
Košutić, Mirko - 261
Kotarac, Ante - 558, 562, 567
Kovač - 61, 71, 105, 208
Kovačević, Ante - 555, 560, 567
Kovačević, Dragutin - 25, 212
Kovačević, Josip - 558, 563, 567
Kovačević, Milan - 20
Kovačević, Zvonko - 384
Kožul, Marko - 296
Köpke, Gerhard - 186
Kralj, ,*iril - 557, 560, 567
Kralj, Mijo - 68, 132, 157-159, 162-172, 183, 205, 209, 210, 214, 224, 225, 230, 231
Kramarz, Hans - 473
»Kramer Egon« - v. Eugen (Dido) Kvaternik
Kremzir, Ljubomir - 84, 104, 106, 109, 113, 114, 125, 129, 173, 181, 199, 262, 287, 316, 573, 575, 577, 578
»Kren Janoš« - v. I. Herenčić
Kren, Vladimir - 378, 379, 396, 479, 480
Kris, Leonard - 560
Križanac, Božo - 394, 556, 559, 567
Križnjak, Dragutin - 70, 79
Krmpotić, Davorin - 79
Krnić, Stjepan - 558, 562, 567
Krnjević, Juraj - 72, 76, 170, 180, 258, 263, 296, 297, 329, 379, 417, 579
Krobot, Janja - 132
Krobot, Josip - 132, 144, 205, 206, 211, 213
Krobot, Marko - 132, 144
Krolo, Franjo - 558, 559, 567
Kronast, Josip - 131, 210
Kruhak, Mirko - 104, 106, 108
Krznarić, Luka - 556, 559, 573
Krželj, Josip - 557, 559, 567
Kugli, Stjepan - 202
Kulenović, Osman - 413, 488
Kulić, Uroš - 84
Kulovec, Fran - 349
Kumanudi, Košta - 58
Kundid, Filip - 557, 560, 567
Kurtin, Krsto - 555, 563, 567
Kuštra, Josip - 558, 563, 567
Kuštra, Petar - 288, 556, 560, 567
Kutleša, Ante - 558, 563, 567
Kutscher, Rudolf - 560
Kuvedžić, Živan - 358
Kuzinieska Antonija (ud. Marušić) - 572
Kuzmanović, Aleksandar - 73, 94
Kühn, Friedrich - 386, 387, 402
Künstler (Kinstler), Gustav - 105, 108, 197, 199, 572, 575, 577, 578
Kvaternik, Eugen - 115
Kvaternik, Eugen (Dido) - 10, 68, 151, 155, 158, 162-167, 169-173, 180, 181, 184-186, 195, 201, 225, 231, 234, 246, 247, 252, 256, 261-263, 276, 281, 285, 290, 293, 297, 300, 316, 364-368, 370-372, 375, 387, 392-395, 399-401, 403, 406, 407, 409, 411, 412, 416, 428, 461, 507, 508, 526, 573, 576
Kvaternik, Petar (Milutin) - 261, 295, 406
Kvaternik, Slavko - 51, 68, 71, 98, 99, 246, 295, 313-315, 331, 358, 359, 362-364, 368, 378-387, 394-400, 402, 403, 405-407, 409, 502, 503, 505, 507-510, 514-516, 527-529

L

Lada, Vladimir - 260
Ladišić, Ivan - 556, 568
Lahousen, Erwin — 420
Lahovski, Emil - 176, 205, 299, 571
Lamešić, Marko - 362, 364, 416
Lammer, Mirko - 358
Lammers, Hans-Heinrich - 320
Landikušić, Stjepan - 311
Lanza d'Ajeta, Blasco - 456
Latinčić, Marko - 558, 563, 567
Laval, Pierre - 140, 184, 202, 218, 219, 223, 266, 267
Lazarević, Mihajlo - 163
Lazarević, Svetislav - 226, 227
Lazić, Žika - 88
»Lazić Žika« — v. E. Conti
Lažeta, Ivan - 558, 563, 567
Laxa, Vladimir - 479, 480
Lečić, Košta - 130
Leger, Alexis - 184
Lekić, Bogdan - 8

Lekić, Dušan - 169
Lekić, Ivan - 558, 563, 567
Leko, Ambrozije - 558, 567
Lelić, Josip - 572
Lešina, Petar - 556, 559, 567
Letica, Ilija - 556, 559, 567
»Lin« — v. A. Pavelić
Lisak, Erih - 120, 122, 123, 125, 149, 191, 195, 233, 234, 261, 416, 479, 556, 572
Liski - 59
List, Wilhelm - 377, 507, 519, 520
Lišnić, Ante - 558, 567, 568
Litvinov, Maksim Maksimovič - 220
Lobri, Stjepan - 567
Lončar, Ljubomir - 561, 571
Lončar, Marko - 557, 560, 568
Lončar, Nikola - 288, 560, 571
Lončar, Zvonimir - 288, 561, 571
Loesch, Carl - 235, 480
Lohmann, Johannes - 425
Loiseau, Charles - 227
Loison, Franfois - 224-231
»Longin Marko« - v. Eugen (Dido) Kvaternik
Lorković, Mladen - 71, 79, 112, 173, 185, 186, 231, 232, 246-254, 258, 259, 292-295, 297-299, 310, 313, 314, 329, 362, 364, 365, 398, 410, 416, 431, 434-437, 441, 442, 456, 479, 480, 483, 485, 491-493, 502, 503, 505, 506, 510-515
Lovrić, Božo - 558, 568
Lovrić, Ivan - 568
Lovrić, Stjepan - 557, 560
Lubina, Jure - 146, 556, 561
Lučić, Nikola - 557, 561, 568
Luetić, Nikola - 151, 191,195,200,201,233, 294, 410, 575, 577, 578
»Lugar Ištvan« v. M. Kralj
Lukas, Filip - 204
Luković, Košta - 225
Lukšić, Franjo - 182

Lj

Ljevaković, Ivan - 79, 212
Ljotić, Dimitrije - 293, 510, 511
Ljubanović, Bartul - 557, 560, 567
Ljubičić, Marko - 558, 560,568
Ljubičić, Mate - 557, 567
Ljubina, Jure - 568

M

Mac-Donald, Ramsey James - 41
Mackensen, Hans Georg - 320,330, 336, 353, 368, 390, 422-427, 445-447, 456, 457, 462-465, 467, 470, 471, 519
Maček, Vladko - 19, 30-33, 38-41, 44, 45, 48-51, 58, 60, 61, 66, 71, 72, 78, 91, 247, 248, 261, 262, 264, 286, 296, 301, 304, 306-309, 311-313, 315, 319, 320, 329, 330, 344, 349, 556-361, 365, 369, 379, 380, 385-387, 399, 417, 419, 454, 474, 476, 485, 527, 528
Madarić, Ljubomir - 556, 561, 568
Maderić, Marijan - 104-106, 206
Mahovec - 329
Maić, Ivan - 288, 568
Majašić, Josip - 562
Majdić - 73
Majić, Ivan - 558, 562
Maka - 101
Maksić - 329
Maksimovič, Vojin - 44, 53
Malbaša, Ante - 95
Malaparte, Curzio - 468
Malettke, Walter - 357, 358, 360, 361
»Maly Silvestr« - v. M. Kralj
Mally, Julius-310
Mameli, Francesco Giorgio - 354, 355, 361, 362, 456
Mamić, Adam - 557, 560, 568
Mamić, Ivan - 556, 560, 568
Mamić, Josip - 557, 561, 568
Mandić, Ivan - 556, 568
Mandić, Mate - 557, 559, 568
Manfredi - 73
Mandurić, Jerko - 556, 559, 568
Mandušić, Mate - 555, 561, 562, 568
»Mantagna« - v. A. Pavelić
Manzoni, Aleksandar - 258
Marasović, Mirko - 558, 563, 568
Maraš, Stanko - 556, 560, 568
Marchese de Castanar - 435
Marcone, Giuseppe Ramiro - 490
Maria (Marija) Jose - 364
Marić - 329
Marić, Ante - 556, 568, 569
Marić, Filip - 556, 562, 568
Marić, Šimun I - 557, 561, 568
Marić, Šimun II - 558, 568
Marija Karadorđević - 228, 230
Marija Terezija - 327, 480
Marijanović, Ivan I - 556, 561, 568
Marijanović, Ivan II - 557, 561, 568
Marjanović, Milan - 61
Marjanović, Sida - 7
Market, Vlado - 263, 288, 560, 571
»Marko« - v. M. Bzik
Marković, Jakov - 556, 561, 568
Marković, Josip - 387, 394

Marković Mato - 102
Markotić, Filip - 410
Märosy, Ferenz - 432, 437
Martinac, Vladimir - 168
Marušić, Stjepan - 84, 109, 146, 199, 202, 234, 283, 286-288, 290, 575, 578, 579
Masaryk, Jan - 42
Masaryk, Tomas Garigue - 42
Massigli, Rene - 223
Masucci, Giuseppe - 490
Maštrović, Ljubomir - 296
Matejić, Dragiša - 26
Matić, Dane - 555, 561, 568
Matić, Svetozar - 68
Matišić, Mate - 558, 562, 568
Matonickin, Đuro - 155
Matošić, Joe - 312
Matsouka, Jošuka - 434
Matusinović, Josip - 555, 563, 568
Matusinović, Mijo - 556, 561, 562, 568
Mazzolini, Quinto - 119, 525
Mažuranić, Ivan - 47
Mažuranić, Želimir - 47
Mečkarov, Jordan - 437
Medvidović, Luka - 556, 560, 568
Medvidović, Marijan - 557, 560, 568
Meštrović, Ivan - 141, 142
Metzger, Josip - 111, 204, 205, 233
Meyer - 444

Mihajlov, Ivan (Vanča) - 21, 22, 58, 60, 66, 82, 83, 156, 164, 379, 524, 529
Mihaldžić, Stanoje - 296
Mihaljević, Marko I - 479, 557, 559, 568
Mihaljević, Marko II - 558, 563
Mihaljević, Mate - 557, 559, 568
Mihaljević, Stjepan - 557, 559, 568
Mijić, Ante-557, 561,568
Mijoč, Josip - 558, 563, 568
Mijović, Petar - 383
Mikačenić, Franjo - 556, 560, 568
Miklaušić, Josip - 212
Miklaužić - 329
Mikrut, Petar - 555, 563, 568
Mikulić, Dane - 556, 561, 568
Milaković, Nikola - 556, 559, 560, 568
Milardović, Stjepan - 556, 560, 568
Milas, Krešimir - 557, 563, 568
Milas, Mato - 183

Milas, Stjepan - 74, 84, 174, 262, 283
Miletić, Frane - 329
Milćinov, Gligor - 206
Miličević, Ivan - 556, 559, 568
Milićević - 73

Milićević, Vladeta - 5, 7, 33, 35, 54, 60, 70, 79, 81-83, 100, 103, 111, 112, 130, 155, 158, 164, 167-171, 173-183, 185, 192, 193, 250-252, 300-309, 312, 315, 316, 384
Milinović, Marijan - 558, 562, 568
»Miliša« - v. M. Bzik
Milohnić — 156
Milković, Josip - 100, 108, 112, 113, 125, 126, 130, 149, 150, 155, 174, 181, 182, 185, 198, 201, 207, 262, 294, 295, 304, 306, 307, 392, 572, 575, 577
Milojević, Milan - 575
Milolaža, Martin - 558, 563, 568
Milolaža, Nikola - 557, 559, 568
Minitić, Stjepan - 568
Mintas, Vladimir - 311, 469, 478
Mirabeau, Hönore Gabriel Riquetti - 224
Mirković, Borivoj - 351
Mislov, Josip - 560, 568
Miškulin - 329
Mišović, Ante - 558, 562, 568
Mišura, Jakov - 557, 560, 568
Mišura, Mijo - 558, 563, 568
Mitrany, David - 41
Mitterhammer, Otto - 357, 442
Mizler, Milan - 396
Mladina, Luka - 558, 563, 568
Mogorović, Ivan - 186
»Mogul« - v. A. Trumbić
Molotov, Vjaćeslav Mihajlović - 498
Mondanel, Pierre - 164, 167, 168, 170, 171
Monti, Augusto - 477
Morgenthaler - 165
Morreale, Eugenio - 9, 68, 79
Moškov, Ante-109,110,113,114,122-125, 149, 151, 154, 186, 187, 195, 198, 200-202, 233-235, 260-263, 282, 394, 476, 479, 555, 560, 573

Mraz, Ivan - 104, 105, 206
Mrmić, Josip - I*j5, 156, 404
Mršić, Stjepan - 555
»Mrzlodorski A. Z.« - v. A. Pavelić
Muftić, Ismet-398, 399, 412
Munitić, Jakov - 288, 555, 562, 563, 568
Munitić, Stjepan - 556, 561
Musa, Frano - 557, 559, 568
Musa, Veseljko - 557, 559
»Mustafić Avdo« - v. H. Huskić
Mustapić, Ivan - 255
Mustapić, Jakov - 288, 558, 562, 568
Mustapić, Mate - 280, 561, 571
Mussolini, Benito - 5, 9-11, 13, 14, 28, 29, 65, 68, 94, 59, 101, 115, 117, 132, 133, 135-143, 151, 153, 154, 186, 202, 219, 223, 231, 264-268, 273, 274, 293, 307, 315, 317, 319, 321-325, 331, 332, 334, 336-338, 341, 343, 345-349, 353-355,

361, 368-370, 372, 375, 389, 399-401, 405, 407-411, 423, 424, 427, 428, 441, 443, 445, 456, 461, 462, 464, 469, 470, 472, 473, 476, 477, 479, 489, 501, 507, 508, 513, 523, 526, 528-530
Müller, Heinrich - 235, 292

N

Nagy - 410
Najdorfer, Mirko - 132, 144, 211, 213
Napoleon Buonaparte - 494
Nazor, Vladimir - 93
Nedeljković, Milorad - 33
Nedić, Milan - 339, 514, 521, 522
»Negus« - v. V. Tomić
Nemec, Martin - 68, 149, 197, 260, 316, 573
Nenadić - 146
Nešić, Ljuba - 58
Neubacher, Hermann - 509
Neuhausen, Franz - 361, 447, 518
Neumann-Furijaković, Alfred - 77, 79, 81-83, 155, 156, 259, 260, 310
»Neumann Josip« - v. G. Perčec
Neurath, Constatin — 267, 316
Nevjestić, Ante - 556, 560 568
Nikić, Nikola - 94
Nikitović, Časlav M. - 351
»Nikola« - v. M. Kralj
Nikolić - 177, 178
Nikolić, Franjo - 382-384, 396
Nikolić, Tomislav - 169
Nikšić, Ante - 406, 407, 409-411
Nikšić, Josip - 555, 556, 562, 568
Nimac, Jure - 555, 559, 568
Ninčić, Momčilo - 293, 354, 355, 361, 362, 529
Ninčić, Velizar - 361, 529
Nižić, Frane-555, 561,568
Nosić, Mate - 556, 561, 568
Novak, Alojz - 182
»Novak Jaroslav« - v. Z. Pospišil

O

Ogorelica, Nikola - 59
Olga Karadorđević- 158, 322, 337, 342, 348
Olujić, Ante - 151, 288, 295, 560, 571
Omrčen, Josip - 558, 563, 569
Oreb, Petar - 129-131, 141, 145, 149, 156, 169, 181, 185, 207, 263, 287, 525
Orešković - 329
Orešković, Mile - 558, 562, 569
Orešković, Nikola - 94-96, 101, 263, 555, 560, 569
Orlović, Josip - 556, 560, 569
Oršanić, Ivan - 314, 329, 365
Ostović, Pavle - 38, 42
Oštrić, Marko - 101, 109, 125,- 9
Ott, Andre - 9
Oudard - 177
Oxilia, Antonio - 511, 516

P

Padovčić, Andrija - 558
Paić, Dujo - 557, 561, 569
Pajković, Ante - 151
Paker- 181
Paković, Josip - 559
Pantoni, Bruno - 169
Paoli, Dominique - 231
Papić, Božo - 558, 562, 569
Paradžik, Petar - 556, 559, 560, 569
»Parižanin« - v. V. Radić
Pasarić, Ivo - 169
Pašić, Nikola - 16, 29, 122, 329
Patrlj, Mate - 558
Paul-Boncour, Joseph - 225
Pavelescu, Georges - 167, 173
Pavelescu, Marie - 167, 173
Pavelić, Ante - 5-7, 9-14, 16-23, 26, 28, 29, 32, 33, 37-40, 42-44, 51, 53, 54, 56-60, 66-77, 79-81, 83-100, 102,104,106,107, 109, 110, 112-117, 119, 120, 122-125, 129, 130, 132, 141, 145, 150, 151, 153, 156, 157, 159, 164, 167-177, 179-182, 185-187, 189, 19J-196, 198, 200, 201, 206, 213, 219, 220, 224, 225, 230-243, 245, 246, 248-264, 266, 274-276, 281-287, 290-301, 303-311, 313, 316, 324-334, 345, 354, 356, 358, 359, 364-378, 380, 384-395, 397, 399^116, 419-429, 431-434, 439-443, 445, 446, 448, 451, 453-492, 501-503, 505, 508, 509, 514, 515, 517-519, 522-530, 575-578
Pavelić, Mara - 68, 358, 394, 416, 459
Pavelić, Mirjana - 364, 400
Pavelić, Velimir - 364, 393, 394, 400
Pavelić, Višnja - 364, 400
Pavičić, Jure - 314, 404
Pavić, Petar - 557, 559, 569
Pavle Karadorđević - 133, 142, 158, 224,242, 245, 261, 264-266, 270, 272, 279, 281, 309, 315, 316, 318, 319, 321-324, 329, 334-339, 342, 344, 347-352, 354, 451, 526-528
Pavlinović, Mate - 557, 559, 569
Pavlović, Andrija - 556, 562, 569
Pavlović, Košta St. - 134
Pazman, Josip - 20

Pečnikar, Vilko - 176, 185, 234, 261, 364, 372, 388, 392-394, 400, 557, 559, 572
Pećanac, Košta - 514, 521, 522
Peher- 105
Pejković, Ante - 105, 316, 364, 555, 562
Pekas, Josip - 557, 560, 569
Penava, Ilija - 556, 560, 569
Per - 105
Perčec, Gustav - 16, 51, 54-60, 66, 68-71, 76, 77, 79, 81, 82, 84, 95, 96, 100, 102-107, 111, 112, 114, 125, 128, 129, 132, 144, 145, 149, 155, 156, 159, 164, 167, 168, 171, 176, 179-181, 183, 204, 206-209, 212-214, 218, 230, 260-262, 524, 526
Perčević Odavna, Ivan - 9, 10, 16, 29, 30, 37-43, 51, 53, 54, 67, 68, 71, 74, 77, 79, 82, 83, 95, 98-100, 105, 106, 112, 123, 129, 153, 155-157, 164, 168, 175, 176, 180, 183-185, 197, 205, 207, 212, 214, 218, 225, 230, 231, 246-252, 256, 258-260, 262, 295, 297, 299, 303, 306, 310, 365, 403, 442, 530
Peri - 177
Perić, Mate - 556, 561, 562, 569
Perić, Nikola - 558, 562, 569
Perić, Stijepo - 68, 84, 101, 108, 112, 113, 149, 150, 154, 155, 173-176, 179-183, 185, 206, 207, 247, 249, 250, 255, 258, 259, 292-298, 459, 492, 502, 507
Perišić, Milislav - 350
Perkov, Rudolf - 556, 562
Perković - 329
Perković, Jakov - 557, 559, 569
Perković, Josip - 555, 569
Perković, Jure - 558, 569
Perković, Marijan - 557, 560, 569
Perković, Martin - 556, 561, 562, 569
Perković, Rudolf - 569
Perkušić, Marko - 556, 560, 569
Perlić, Marko - 558, 563, 569
Pernar, Ivan - 25, 30, 32, 261, 294, 414
Perović, Ivan - 106
Perović, Ivo, N. - 142, 349
Peršić, Ivan - 39
Pešelj, Branko - 295
Pešić, Petar - 349, 350
Petar II Karadordević - 161, 337, 342, 351, 357, 360
••Petar« - v. A. Godina
Petković, Ivan - 406
Petričević — 176
Petričević, Mate - 288, 561, 571
Petrić, Ivan - 413
Petrovič - 284
Petrovič, Jelena - 400
Petrovič, Rade - 119
Petrovič, Serafim - 558, 563, 569
Petrovič, Stjepan - 104-106, 211, 213
»Petrovič Ljubica« — v. M. Pogorelec
Pevec, Josip - 199, 235, 285, 288, 290, 316, 563, 573
Pezo, Ante - 555, 560, 569
Pierotić, Piero - 79, 155
Pietri, Francois - 158
Piffel, Gustav - 310
Pilav, Muhamed - 197, 199, 235, 285, 288, 290, 562, 571
Pilja, Milivoj - 270
Pio XII (papa) - 490
Piollet, Jules - 159
Piplica, Petar - 556, 559, 569
Pirija, Ivan - 558, 569
»Pivac« — v. I. Devčić
Pižeta, Stjepan - 213, 571
Plantagenet, Edouard. E. - 226
Poči, Tomo - 571
Podgorelec, Antun - 130
Pogorelec, Jelka - 84,. 103, 104, 129, 144, 159, 209, 260, 261
Pogorelec, Marija - 103, 104
Pokić, Ivan - 559
Polegubić, Mijo - 556, 559, 569
Polga, Dušan - 169
Politeo, Ivo - 93
Polonijo, Stanislav - 404
Polverelli - 427
Poropat, Josip - 212
Pospišil, Zvonko - 28, 69, 70, 83, 114, 157, 158, 162-169, 172, 173, 204, 210, 212-214, 224, 225, 230, 231, 261
Potočnik, Ante - 555, 559, 569
Potzel - 493
Pranjić, Marijan - 557, 559, 569
Prelić, V. - 21
Prelog, Martin — 101
Premec, Edo - 132, 167, 169, 171, 176, 209, 210, 218
Prgomet, Grga - 558, 569
Prgomet, Jure - 558, 562, 569
Pribanić, Milan - 476
Pribićević, Stojan - 181, 182
Pribićević, Svetozar - 18-20, 24 24-26, 30-33, 36, 38, 39, 44, 49, 51, 71, 72, 164, 173, 179, 181, 182, 296, 329
Proebst, Hermann - 368, 380, 410
Prpić, Milan - 45
Pudar, Mate - 557, 561, 569
Puk, Mirko - 312, 313, 358, 398, 413, 416
Puljić, Ivan - 288, 557, 560, 569
Pušek, Tomislav - 8
Puttkammer, Karl-Jesco - 351, 442

Q

Quaroni, Pietro - 102

R

Račić, Puniša - 25
Rački, Mirko - 93
Radanović, Jure - 288, 569
Radić, Ante - 299
Radić, Pavle - 25
Radić, Stjepan - 9, 12, 14, 16-20, 24-26, 28, 36, 44, 51, 55, 57, 76, 115, 188, 238, 258, 264, 296, 299, 329, 333, 459, 527, 575
Radić, Vladimir - 68, 88, 164, 168-170, 173, 179, 180, 182, 184, 296, 329
Radoničić — 54
Radoš, Filip - 556, 559, 569
Radovanović, Juraj - 558
Radovčić, Andrija - 562, 569
Raić, Marko - 556, 560, 569
Rajić, Franjo - 555, 559, 569
Rajić, Ivan - 157, 158, 162-166, 172, 206, 210, 214, 215, 224, 225, 230, 231
Rajković, Ante - 572
Rajković, Marko - 149, 556, 560, 571
Rako, Ivan - 556, 561, 562, 569
»Rakovački Eugen« - v. Eugen (Dido) Kvaternik
Ramić, Stjepan - 557, 561, 569
Ramljak, Ivo - 261, 262, 311, 312
Randi, Oscar - 122
Raos, Josip - 557, 561, 569
Raos, Lovro - 560, 569
Raos, Pavao - 560, 569
Rašić, Svetozar - 186
Ravos, Lovre - 557
Ravos, Pavao - 557
Ražnjevič, Božo - 558, 562, 569
Redinger - 444
Rendulić, Josip - 169, 180
Retter - 250, 294
Ribbentrop, Joachim - 7, 310, 319, 320, 323, 324, 334, 336, 337, 344, 346, 348-351, 354, 356, 357, 359-363, 369, 375, 385, 388, 402, 405-409, 419-422, 424^29, 431, 432, 440—442, 444-459, 462, 464, 465, 467-469, 472, 475, 477-488, 490-494, 498, 501-503, 505, 509, 511-513, 516, 517, 521, 529
Rieger, Vilko - 403
Rimec, Nikola - 558, 562, 569
Rintelen, Emil - 335,352,353,357,424,427, 428, 441, 444-446, 462, 513
Ritter, Karl - 447, 448, 450, 455, 473, 519, 520
Roatta, Mario - 335, '402, 465
Rodin, Petar - 558, 563, 569
Rogić, Šime-557, 561, 569
Rokić, Josip - 557, 560, 569
Rokus, Stjepan - 288, 558, 569
Rol - 224, 228, 229
Rolf, Tomislav - 329
Romac, Ante - 8
Roman, Ivan - 556, 561, 569
Rominović, Pave »562
Roosevelt, Franklin Delano - 350, 487
Rosenberg, Alfred - 292, 293, 357, 360, 508
Rosić, Ivan - 79, 212
Roščić, Ivan - 557, 560, 569
Roščić, Marko - 394, 557, 561, 572
Roščić, Mate - 556, 561, 569
Roščić, Stjepan - 555, 561, 569
Roštaš, Ferdinand - 557, 559, 569
Rothermere, Harold Sidney - 44
Röhm, Ernst - 496
Rukavina, Jakov - 106, 109, 283
Rukavina, Juraj (Juco) - 94-96, 263, 313, 329, 416
Rukavina, Pero - 509
Rumenović, Pavao - 558, 569
Rupnik, Lav - 382
Ruskaj, Ivan - 212
Rušinović, Nikola - 359, 403
Rouffiac - 177, 178

S

Sabljak, Adolf - 295, 365, 479, 480
Sabljić, Jakov - 556, 561, 570
Sachs, Julije - 59
Sachs-Petrović, Vladimir - 11, 132, 157, 177, 184, 291
Sajc - 329
Salata, Francesco - 400
Saltzer - 404
Sangiorgio - 372, 388, 392, 394, 401, 403, 404
Sansiom — 181
Saraden, Ivan - 557, 561, 569
Saranija, Adam - 93
Sarkotić, Stjepan - 9, 10, 29, 37, 43, 51, 54, 77, 79, 82, 153, 156, 205, 290, 310
»Sarti« — v. A. Pavelić
Savčić, Miloš - 32, 35, 38
Sawade - 493
Scherff, Walter - 351
Schlegel, Anton - 44, 47, 64, 69, 70, 77, 114, 144, 211, 212, 524
Schmidt - 352
Schmidt, Paul Otto - 449, 451, 453, 454, 488

Schirach, Baidur - 404
Schmundt, Rudolf - 351
Schober, Hans - 29, 68
Schuster - 380, 410
Sebastiani.Osvaldo - 408
Seipel, Ignaz - 29
Seitz, Aleksandar - 404
Selak, Ante - 558, 562, 570
Selak, Marijan - 558, 570
Seletković, Mijo-71, 84, 102, 104, 106, 112, 122, 123, 129, 149, 150, 204, 208, 212, 394, 573, 575, 576, 578
Seljan, Tvrtko - 509
»Senian« - v. A. Pavelić
Senice, Carmine - 366
»Senjan« - v. A. Pavelić
Sepp, Janko - 444
Serboli, Luigi - 151
»Serdar Antonio« - v. A. Pavelić
Sertić, Ivan - 558, 570
Sertić, Tomislav - 367
Servatzy, Vjekoslav - 72, 73, 106, 107, 112, 126, 129, 131, 150, 155, 159, 164, 175, 176, 181, 202, 214, 215, 235, 260-262, 282-285, 288, 290, 299, 300, 364, 394, 526, 573
Sesijak, Ante - 561, 571
Seton-Watson, Robert William - 44, 45, 168
»Sever Jožef« - v. I. Rajić
Severin - 329
Seyss-Inquart, Arthur - 439
Shone, Terence - 350
Sieg, Ericka - 174
Sieverth, Curth - 351
Sigećan, Mihajlo - 209, 212
Sikirica, Dragutin - 104, 105, 206
Simić, Dane - 556
Simonović, Živojin - 60, 155, 156, 165-173, 182, 198, 226
Simović, Dušan, T. - 313, 351, 354-358, 361, 362, 365, 367, 368, 379, 380, 417, 418, 528
Simović, Stjepan - 570
»Siniša« - v. S. Kopčinović
Singer, Vlado - 130, 155, 156, 168, 176, 180, 182-185, 199, 261, 262, 287, 316, 366, 571, 575, 577, 578
Sirmaj, Toni - 179
Sisteron - 177, 178
Skrbin - 329
Sladojević - 130
»Slaviša« - v. Slavonski (Slavenski)
Slavonski (Slavenski) - 123, 149
»Slunjski« - 190, 191
»Smiljanski« - 199
Smodlaka, Josip - 31, 47
Smolić, Josip - 556, 561, 569
Smolić, Tomo - 556, 561, 569
Smoljan, Bariša - 356
Smoljan, Marko - 556, 559, 570
Smrekar, Zdenka - 330, 365
Soddu, Ubaldo - 370
Sogno - 117
Soldin, Marija - 28, 69, 70, 83, 94, 116
Sonnleitner, Franz - 419, 442
Sopta, Slavo - 557, 559, 569
Sovoj, Ante - 556, 560, 569
Spaho, Mehmed - 18, 35
Spalajković, Miroslav - 31, 34, 179, 184
Speer, Albert - 442
Spoleto - v. Aimone
Srdanović, Ivan - 556, 561, 570
»Srijemski Vjekoslav« - v. Vj. Servatzy
Srkulj, Stjepan - 9, 39
Srškić, Milan - 93
Stahlecker, Walter - 420, 478, 479
Stakić, Vladislav - 339, 340-342, 344, 345, 347
Staljin, Josip Visarionovič - 324, 494
Stanić, Ivan - 556, 560, 570
Stanić, Jure - 555, 561, 572
»Staniša« - 197, 199
Stanišev, K. D. - 54-56, 59, 206
Stanković, Radenko - 142, 349
Štapić, Mate-557, 561,570
Starčević, Ante - 57, 74, 241, 314, 386, 483
Steed, Wickham - 102, 240
»Steiner Joszef« - v. G. Perčec
Stepinac, Alojz - 249, 296, 397, 476, 486
Stevanović, Milutin - 131
Stipetić - 329
Stipetić, Vilim - 205
Stojadinović, Milan - 224, 231, 232, 235, 243, 245, 261, 264-268, 270-278, 292, 296, 301-310, 312, 313, 315-319, 321, 328, 330, 340, 341, 352, 353, 367, 488, 526, 527, 579
Stojanov, Ivan - 556, 560
Stojanović, Ivan - 569
Stojčić - 329
Stojković, Slavko - 226, 227
Stražnicki, Milorad — 47
Strgar, Mile - 558, 562, 570
»Stric« - v. G. Jovanović
Strinić, Ante - 288, 556, 560, 570
Strossmayer, Josip Juraj - 237
Stuckart - 471
Subbotić, Ivan - 157,270-272,274-278,526
Sudar, Jerko - 95, 96
»Suk Rudolf« - v. V. G. Kerin
»Suknić« - v. S. Perić
Sundhausen, Holm - 66, 116, 447

Sunarić, Jozo - 459
Sunner, Serrano - 435
Sušić, Lovro - 404, 493
Šušnjar, Dušan - 96
Suvich, Fulvio- 101, 102, 117, 219, 265, 293
Szent-Miklösy - 430
»Szendrey Janos« - v. Vj. Servatzy
Sztöjay, Dome - 310, 449-451

S

Šahinović, Šaban - 93
»Šakić« - v. St. Perić
Šalev, Dimitrije - 207
Šarić, Ante - 558, 563, 570
Šarić, Frano I - 106, 555, 560, 572
Šarić, Frano II - 557, 559
Šarić, Ivan (biskup) - 263
Šarić, Ivan 95, 96, 125, 263, 281, 316, 555, 560, 573
Šarić, Josip - 558, 562, 570
Šarić, Mate - 558, 570
Šarlija, Petar - 96, 106, 263, 288, 561, 571
Šegvić, Cherubin - 422
Šepić, Dragovan — 8
Šestanović, Stjepan - 151, 557, 560, 570
Šetka, Petar - 556, 560, 570
Šiher, Ana - 284
Šiher, Marija Štefanija - 573
Šimić, Dane - 561, 570
Šimić, Ivan - 558, 563, 570
Šimić, Marijan - 367, 372, 402
Šimović, Stjepan - 556, 559
Šimrak, Janko - 557, 559, 570
Šimunović - 263
Šimunović, Frane - 100, 284, 288
Šimunović, Marko - 104, 187
Šimunac, Tomo - 558, 563, 570
Šisler, Katica - 113, 174, 284
Škarpa, Ivan - 558, 570
Škaro, Kazimir - 556, 559, 570
Škera, Josip - 556, 560, 570
Škeva, Mijo - 557, 561
Škvorc, Franc - 295
Šljibar, Franjo - 557, 559, 570
Šola, Marijan - 557, 559, 570
Šonjara, Vinko 509
Šopović, Jovan 21
Špoljar, Ignacije - 329
Šprajc, Josip - 558, 570
Šprajc, Stjepan - 556, 559, 570
Španić - 29, 39, 40
Šredl, Franjo - 557, 560, 570
Štancer, Slavko - 261. 396
Šubašić, Ivan - 72, 296, 313, 379, 382, 384, 386, 417
Šućur, Ivan - 557, 561, 570
Sufflay, Milan - 53, 78, 79, 91, 93
Šuman, Mate - 198, 199, 284-286, 288, 291, 559, 571
Šurmin, Gjuro - 44, 47
Super, Antun - 95
Šušnjar, Ante - 557, 561, 570
Šušnjar, Nikola - 558, 570
Šutej, Juraj - 95, 296, 356
Sutić, Dominik - 106, 202, 263, 555, 561, 562, 572
Šuto, Ante - 288, 556, 561, 570
Šuto, Ivan - 555, 560, 570
Šuto Jure - 556, 560, 562, 563, 570
Šuto, Mate - 555, 560, 570
Šuto, Stjepan I - 175, 556, 563, 570
Šuto, Stjepan II - 558, 563, 570
Švabi - 260
Švrljuga, Stanko - 47

T

Tacconi - 456
Talas, Onni - 437
Taljaferi - 175
Tamäs, Aladär - 245,248,249,252; 253,255
Taras, Barjak - 560
Tardieu, Andre - 140
Tartalja - 384
Teklić, Ivan - 558, 570
Telenta, Ivan - 263, 555, 560, 570
Telenta, Šime - 561
Teli, Wilhelm - 323
Testa, Temistocle - 402
Tilman, Andrija - 211, 212
Tippeiskirch, Kurt - 447
Tisso, Jozef- 319, 429, 431
Titulescu, Nicolae - 217, 220, 221
Todorić, Ivan I - 556, 561, 570
Todorić, Ivan II - 557, 561, 570
Todorić, Mate - 558, 570
Tokić, Ivan - 557, 570
Tokoš, Gjula - 105
Tomalevski, Naum - 206
Tomašić, Ljubomir - 358
Tomičić, Stjepan - 123-125, 130, 149, 190, 195, 199, 309, 371, 393, 394, 571
Tomičić, Vicko - 555, 561, 570
Tomić, Stjepan - 575, 576
Tomić, Viktor - 313, 329, 330
Tomić. Vinko - 243, 401, 555, 559, 570
Tomić, Vojislav - 142
Tomislav I - 74
Tomislav II-219, 475
Tomislav Karadorđević - 24

»Tomiša« - 151, 189, 191, 199
Tomljanović, Slavko - 106, 114, 125, 149, 197, 199, 316, 573, 575
Tomljenović, Josip - 94-96, 125, 149, 197, 199, 263, 573, 575
Tomljenović, Stjepan - 81, 109
Tondi - 408
»Tonetti« - v. A. Pavelić
Topalović, Živko - 351
Torbar, Josip - 355, 414
Tortić, Janko - 358, 362, 364, 380, 414, 415, 485
Toth, Dragutin - 91, 485
Toto, Ivan - 556, 560, 570
Törring-Jettenbach - 337
Tremski, Matija - 70, 71, 211, 212
Trifunović, Miša - 351
Trgo, Fabijan — 7
Troll-Obergfell, Heribert - 411, 493, 494, 505, 506, 510, 511
Trumbić, Ante - 9, 12, 14, 17-19, 26-33, 37-43, 68, 173, 252, 295, 296
Tucan - 53
Turković, Josip - 553, 559, 570
Turner, Harald - 518
»Turopoljski M.« - 106

U

Ucović - 59
Udiljak, Ante-557, 561,570
Udiljak, Petar - 293, 298
Uebersberger, Hans - 29
Uibereither, Siegfried - 471
Usmiani - 402

Uzunović, Nikola - 216, 242, 264

V

Valenta, Ante - 74, 113, 126, 153, 302, 310
Valenta, Ivan - 129
Valori, Karlo - 73
Varadi - 105
Varnava - 88
Vauhnik, Vladimir - 339
Većerinac, Stevo - 78
Veesenmayer, Edmund - 357-364, 378, 380, 384-387, 402, 404-407, 409-411, 419^127, 429, 439-442, 448, 454-456, 462, 465, 467-469, 475, 478, 479, 483, 484,511, 517, 529
»Velebitski« - v. A. Artuković
»Velićko Georgijev« - v. V. G. Kerin
»Veličko Stojanov« - v. V. G. Kerin
Velzki, Georg - 560
Veljković, Nikola - 21
Venizelos, Elefterios - 31
Venturi, Horst - 11
Verić, Simo - 53
Verona, Ante — 47
Veršić, Marko - 398
Vest, Fedor - 51, 68
Veselić, Juraj - 329
Vezin La Ri - 226
Vicencinović, Franjo - 263, 288, 560, 571
Vidak, Jura - 378
Vidak, Mate - 560, 571
Vidan, Luigi - 119, 525
Vido, Luigi - 282
Vidov, Božo - 555, 561, 571
Vidović, Mate - 555, 562, 571
Vidović, Pavao - 556, 559, 560, 570
Vighi, V. C.-11
Vilder, Većeslav - 78
Vilmeš - 176
Vinaver, Stanislav - 225-231
»Vinko« - v. M. Nemec
Viola di Campoalto - 232, 266, 268
Višić, Tadija - 558, 563, 570
Vitetti, Leonardo - 271, 274, 276, 456
Vittore Emanuele II - 319, 476
»Vlada šofer« - v. V. G. Kerin
Vlašica, Marko - 288, 555, 561, 570
Vlašić Petar-556, 561,570
Vodopija, Jakov - 555, 562, 571
Vodopija, Mato - 557, 559, 571
Volarić, Ante - 557, 559
Volpi di Misurata, Giuseppe - 483
»Vondraček Marija« - v. S. Godina
Vorkapić, Radoje - 180, 182
Vragović, Josip - 308, 384, 386
Vrančić, Vjekoslav - 435, 479, 480, 502
Vraneković - 329
Vranešić - 364
Vranešić, Jure - 398
Vrdoljak, Ante - 558, 563, 572
Vrdoljak, Ivan - 557, 560, 570
Vrljić, Stjepan - 183
Vrljić, Tihomir - 122, 124, 125, 164, 197, 199, 202, 304, 572
Vučetić, Mato - 37
Vukčević, Aleksandar - 233
Vukičević, Velja - 16, 18, 24-26
Vukić, Krsto - 556, 560, 570
Vukić, Mate - 555, 560, 572
Vukić, Pavao - 555, 560, 570
Vukinić, Ante - 558, 570
Vuknić, Vlade - 556, 561, 570
Vuković, Ivan - 557, 560, 570
Vulin, Martin - 555, 560, 570
Vutuc, Mirko - 329

w

Waldau - 352
Warlimont, Walter - 447
Weichs, Maximilian - 382, 428
Weiser - 155
Weiss - 165
Weizsäcker, Ernst - 324, 346, 347, 434, 444-446, 457, 462, 466, 467, 469, 475-478, 505, 507, 508, 512, 513, 521
Werner, Ivan - 263, 301, 304, 479, 480
Wickert - 386
Widmar, A. - 11
Wien - 447
Wilson, Woodrow - 350
Witting, Rolf - 436
Woermann, Ernst - 356, 428, 430, 433, 434, 467, 477, 482, 516, 517, 519 521, 522
Wolf - 79
Wolff, Karl Friedrich - 421
Wotava - 29

Z

Zamboni, Guelfo - 433, 482
Zaradić, Petar - 561, 571
»Zdenko« - v. G. Perčec
Zdilar, Ante - 558, 571
Zdilar, Ivaij - 557, 561, 571
Zdilar, Stjepan - 558, 563, 571
»Zdravila« - v. E. Lisak
Zec, Petar - 142
Zečević (»Zeka«) - 143, 158
Zeisberger-Stepanović — 77
Zekić - 130
Zelić, Ivan - 578
Zelić, Josip - 557, 561
Zelić, Nikola - 151, 199, 263, 309, 572
Zelić Petar - 556, 562, 563, 571
Zidar, Antun - 183
Zingarelli, Italo - 68
Zogu Ahmed - 133, 268
Zoričić, Milovan - 60
Zrelec, Petar - 44
Zrinski, Franjo - 132, 144, 213
Zubak, Ante - 302, 303
Zubčić, Petar - 555, 561, 562, 571
Zubić, Ante - 556, 560, 571
Zwahlen - 165
Zwerger, Branko -78, 81

Ž

Žagar, Karlo - 132
Žagar, Stjepan - 171
Žanić, Milovan - 71, 365,368,387,398,404, 412, 413, 428
Žarko, Josip - 206
Žegarac, Bogdan - 82, 83
Žerjav, Gregor - 49
Žilić, Bariša - 556, 559, 560, 571
Žilić, Franjo - 387
Žiranović, Ante - 560
Živanović, Ante - 556
Živković, Petar - 45, 51, 61-64, 86,135,243, 330, 351

KAZALO AUTORA

Aloisi, Pompeo- 101,117,219, 222,223,265
Anfuso, Filippo - 368, 399, 407, 410, 411
Aratö, Istvän - 483
Avramovski, Živko - 265, 266, 270, 317

B

Baien, Šime - 5
Basta, Milan - 5
Belbenoit, Rene - 225
Bernardić, Ivan - 72
Biber, Dušan - 5, 185, 186, 232, 235, 264, 310
Blaževković, Milan - 419, 424, 428, 429, 431, 432,434
Blažević, Jakov - 94, 95
Boban, Ljubo - 30, 72, 301, 304, 308, 309
Bogdan, Ivo - 235
Breccia, Alfredo - 355
Broszat, Martin - 6, 441
Buć, Stjepan - 422
Budak, Mile - 122, 195
Bulajić, Milan - 339
Bulat, Edo - 363, 364, 459
Bzik, Mijo - 28, 70, 81, 83, 122, 123, 187, 281, 364, 370, 374, 389, 390, 392, 394, 400, 402-404, 406, 412, 530

C

Cervi, Mario - 338
Churchill, Winston Leonard Spencer - 350
Ciano, Galeazzo - 321, 324, 329-332, 462-464
Colić, Mladen - 5
Colombani, Roger — 161
-Coselschi, Eugenio - 115
Crljen, Daniel - 523
Cserenyey, G. - 161
Cvetković, Dragiša - 350

Č

Čulinović, Ferdo - 5, 50, 349, 350, 357, 417

D

De Felice, Renzo - 141
Drezga, Tihomil - 428
Drinković, Mate - 48

E

Eckhardt, Tibor - 161, 217

Forges Davanzati, Roberto - 10
Fricke, Gert - 6, 506, 518

G

Gagliardi, Manko - 10
Giuratti, Giovanni - 11
Gregorić, Danilo - 339
Guariglia, Raffaele - 141, 470
Guibbal, Alexandre - 161

H

Halder, Franz - 440
Hennyey, Gustav - 159

Hilgruber, Andreas - 494
Hoptner, Jacob B. - 264, 266, 274, 279; 350
Horvat, Josip - 77, 78
Horvat, Rudolf - 18, 19, 26, 74, 75, 78, 117, 379, 523
Hory, Ladislaus - 6, 441

J

Jacobsen, Hans Adolf — 266, 521
Jareb, Jere - 9, 13, 19, 72, 78, 231, 325, 327, 331, 524
Jelić-Butić, Fikreta - 6, 329
Jovanović, Dragoljub - 264
Jovanović, Vojislav M. - 14, 216, 222

K

Kiszling, Rudolf - 380, 439, 529
Kljaković, Vojmir - 351
Knežević, Radoje L. - 338
Krizman, Bogdan - 6, 14, 17, 24, 26, 29, 133, 153, 266, 269, 271, 272, 277, 320, 322, 331, 352, 355, 360, 397, 580
Kvaternik, Eugen-Dido - 295, 364, 365, 368, 370, 371, 375, 380, 386, 387, 392, 394, 395, 399, 400, 401, 403-405, 410, 416, 468

L

Laplayne, Jean-Rene - 161
Legros, Henry - 161
Lespart, Michel - 6
Lipovac, Đuro P. - 225

M

Maček, Vladko - 385, 386
Mameli, Francesco Giorgio - 355
Marić, Mihailo - 5, 6, 84, 161
Marković, Lazar - 90
Masson, Stephane - 161
Massuci, Giuseppe - 490
Matekalo, Ante - 161
Meneghello-Dinčić, Krunoslav - 6
Meštrović, Ivan - 141, 142
Milićević, Vladeta - 54, 94, 161, 185, 281, 308
Milovanović, Nikola B. - 6, 70, 99, 100
Montgomery, John Flournoy - 97, 135, 140
Mosca,Rodolfo - 267, 317-320, 324, 334, 338, 341, 448, 449, 452, 464, 480

O

Ormos, Maria Sz. — 161
Päl, Nändori- 116, 161, 310
Paris, Edmond - 6
Parrott, Cecil - 161
Paul-Boncour, Joseph - 225
Pavelić, Ante - 74, 80, 90,298,299,309,461
Pavlović, Kosta St. - 31, 321, 324
Pekić, Petar - 28, 53, 412
Perich, Giorgio - 334
Petersen, Jens - 267
Petit, Henry-Robert - 225
Petrovič, Rade - 322
Plantagenet, Edouard E. - 225
Pogorelec, Jelka - 129

R

Radatz, Karl - 161
Rosenberg, Alfred - 293

S

Sala, Teodoro - 119, 153, 154,159,231,308, 403
Scon, George - 216
Scotti, Giacomo - 6
Serra, Michele - 61, 62, 65, 66
Simić, Sima - 5
Smith-Pavelić, Ante - 29
Stakić, Vladislav D. - 339, 340, 344
Stojkov, Todor - 95, 96, 98, 168
Stojadinović, Milan M. - 157, 217, 267, 315
Sundhausen, Holm - 6

S

Šarac, Nedim - 50
Šepić, Dragovan - 450

T

Tasso, Antonio - 448
Thorndike, Annelie Andrew - 161

V

Vinaver, Vuk - 11, 16, 66, 346, 362
Vitezović, Tomislav (Riko Maria Kimet-Latin) - 195
Volkov, Vladimir Konstatinovič - 161

Sadržaj

Riječ izdavača *5*
Predgovor

Prvo poglavlje: Predigra **9**
1. Prvi kontakti **9**
2. Skupštinski izbori i prvi nastup u Narodnoj skupštini **16**
3. Pavelićeva pojava u Skopju **21**
4. Atentat u Skupštini i pripremanje diktature **24**
5. Uoči proglašenja diktature i Pavelićev odlazak **43**

Drugo poglavlje: »Ustaša-Hrvatska revolucionarna organizacija« **53**
1. U potrazi za saveznikom **53**
2. Započinje akcija na političkom i terorističkom planu **68**
3. U službi Italije i Mađarske **83**
4. Prikupljanje i selidbe **107**
5. Tajni pregovori Mussolini - kralj Aleksandar **132**
6. Marseille — progovorio je »ustaški samokres« **141**

Treće poglavlje: »Razdoblje velike šutnje« **161**
1. Istraga **161**
2. Ustaška organizacija poslije Marseillea **186**
3.'Tužba Jugoslavije pred Društvom naroda **202**
4. Proces u Aixu i njegova pozadina **224**
5. Prilike kod ustaša **231**
6. Sporazum s Italijom **246**

Četvrto poglavlje: Jugoslavija - u sferi fašističke Italije **281**
1. Raseljavanje ustaša po Italiji **281**
2. Ustaška organizacija u Njemačkoj **292**
3. Budak priprema povratak **301**
4. »Uzdanica« **310**
5. Jugoslavija u talijanskoj sferi **315**
6. Pavelić kod grofa Ciana, 23.1 1940 . . . . . **324**
7. Jugoslavija ili Grčka? **334**
8. Pristup Trojnom paktu i državni udar u Beogradu **344**
9. Pavelić stupa na scenu **364**

Peto poglavlje: Proglašenje ustaške države i Pavelićev povratak **377**
1. SI. Kvaternik u skrovištu **378**
2. Kvaternik izlazi na scenu **382**
3. Pavelić i koncentracija ustaša **387**
4. SI. Kvaternik u prvim danima ustaške države **396**
5. Pavelić ponovo kod Mussolinija **399**

6. Na putu prema Zagrebu . . . 400
7. Karlovačka epizoda . . . 404
8. Pavelićev povratak u Zagreb . . . 412
9. Kapitulacija jugoslavenske kraljevske vojske . . . 416

Šesto poglavlje: Osovinsko priznanje NDH . . . 419
1. Kvaternikova molba za priznanje . . . 419
2. Rezerve B. Mussolinija . . . 423
3. Pavelićeva objava na zagrebačkom radiju . . . 427
4. Priznanje osovinskih satelita . . . 429

Sedmo poglavlje: Razgraničenje ustaške države . . . 439
1. Prvi službeni dodiri s Nijemcima . . . 439
2. Bečki sastanak Ciano - Ribbentrop . . . 445
3. Talijanski pregovori s Pavelićem . . . 455
4. »Rimski ugovori« . . . 468

Osmo poglavlje: Pavelić, zatim Kvaternik kod Hitlera . . . 475
1. Pavelić moli sastanak s Hitlerom . . . 475
2. Pavelić formalno pozvan . . . 479
3. U Fuschlu kod Ribbentropa . . . 483
4. Pavelić kod Hitlera . . . 487
5. I Slavko Kvaternik kod Hitlera . . . 491

Deveto poglavlje: Pristup Trojnom paktu, 15. VI 1941 . . . 501
1. Pitanje formalnog pristupa . . . 501
2. Režim pokazuje svoje pravo lice . . . 504

Zaključak . . . 523
Prilozi . . . 533
Bilješka o piscu . . . 581
Kazalo osoba i autora . . . 583

PLAVA BIBLIOTEKA

Bogdan Krizman
ANTE PAVELIĆ I USTAŠE

Izdavač
ČGP DELO
OOUR GLOBUS Izdavačka djelatnost
ZAGREB

Za izdavača
Tomislav Pušek

Oprema
Jasna Friščić

Lektor i korektor
Drago Dujmić

Tisak
ČGP DELO, LJUBLJANA 1978.